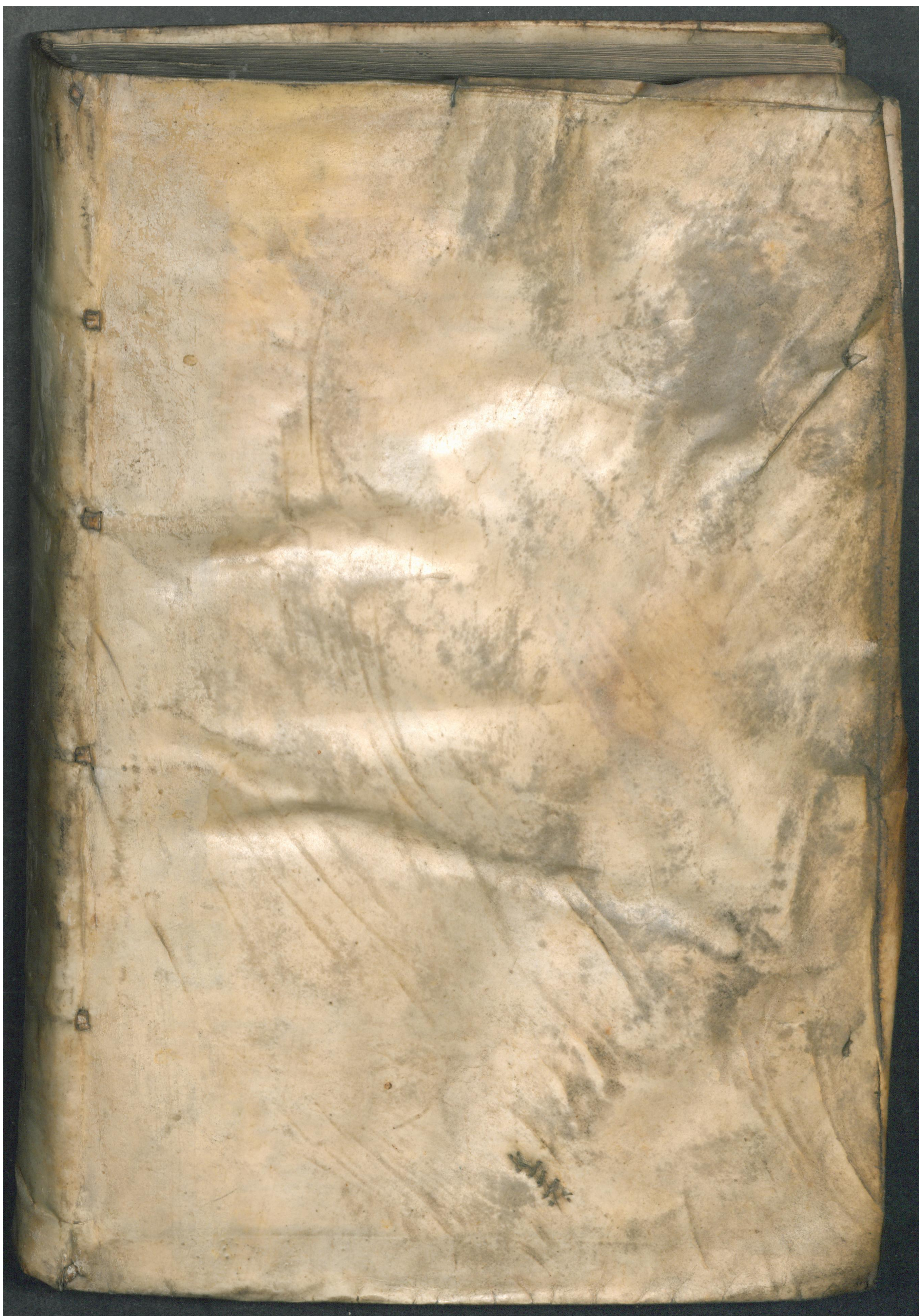
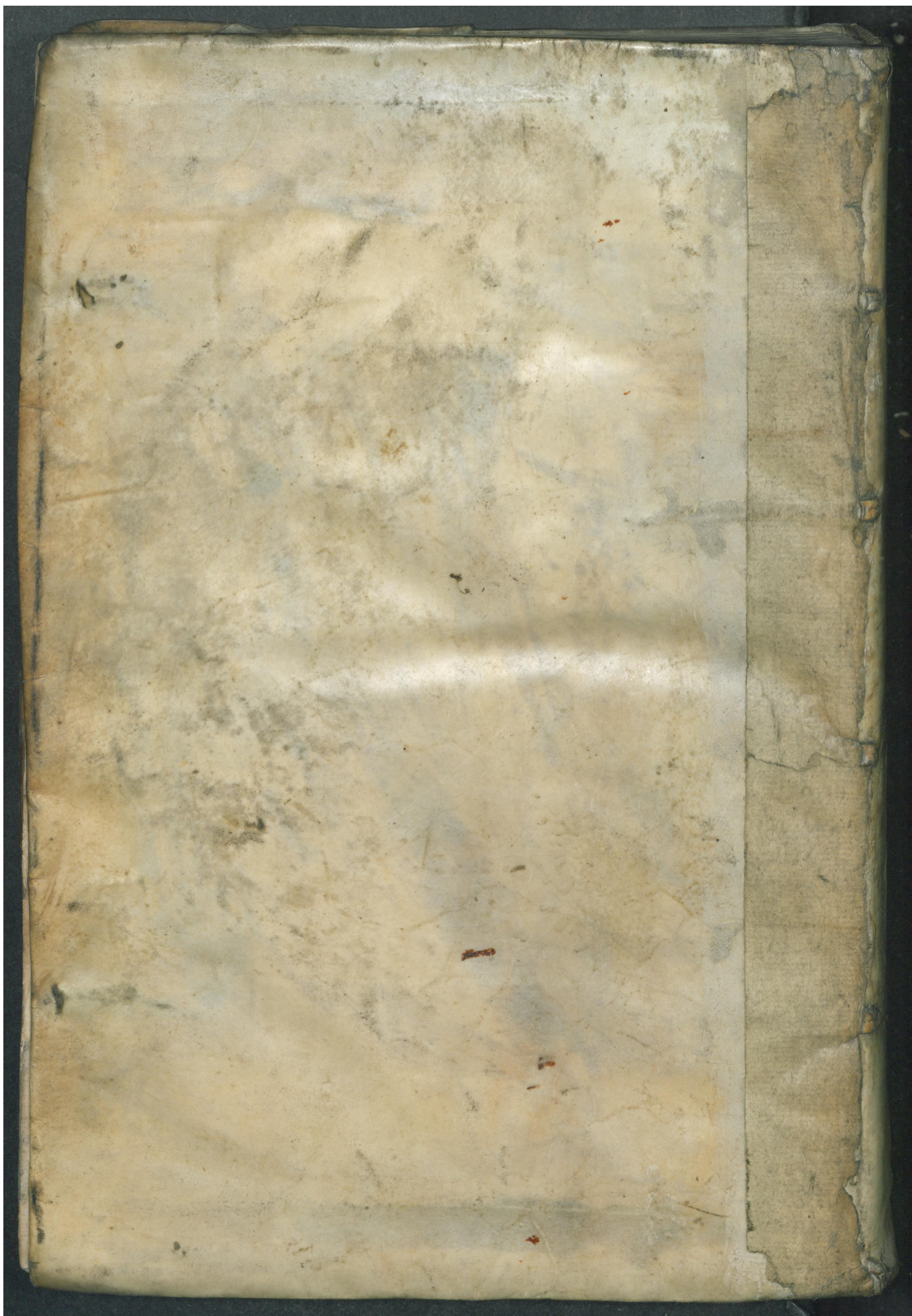

1571

600 (2)

150

L. LXIII

16/6

CLXXXII

La meilleure, la plus belle et la plus rare des éditions de cet important ouvrage.

Carlsbad u. 7 pg 228.

#186

Ri 3001

DE THERMIS
ANDREAE BACCII
ELPIDIANI,

Medici, atque Philosophi, ciuis Romani,

LIBRI SEPTEM.

OPVS LOCVPLETISSIMVM,

non solùm Medicis necessarium, verumetiam studiosis variarum rerum Naturæ perutile.

IN QVO AGITVR DE VNIVERSA AQVARVM NATVRA,

Deq; Differentiis omnibus, ac Mistionibus cum Terris, cum Ignibus, cum Metallis.

De Lacubus, Fontibus, Fluminibus.

DE BALNEIS TOTIVS ORBIS,

& de Methodo medendi per Balneas.

DEQVE LAVATIONVM, SIMVL ATQVE

Exercitationum institutis in admirandis Thermis Romanorum.

Reuisum, & approbatum à deputatis S. Inquisitionis.

Quæ in singulis libris tractentur, versa pagina indicabit.

CVM PRIVILEGIIS.

VENETIIS, MDLXXI.

Apud Vincentium Valgrisium.

ORDO LVCVLENTISSIMVS OMNIVM EORVM

quæ in Libris VII. *de Thermis tractantur.*

N PRIMO LIBRO, qui est Physicus, agitur de natura, atq; origine aquarum omnium in communi. Continet autem Cap. XXV. Notabilia DCCLXII. Aquas, & Fõtes CCCXXV. Flumina CXLII. Maria in toto orbe XLIII. Lacus diuersi, & paludes XXX. Loca vbiq; terrarum ardentia XV. Æstus maris, Inundationes.

In II. libro, qui est Balnearius, continetur tota ars Balnearia. Notabilia in Balneis CCXXIII. Cap. XXI. Iudicia, Electiones, vsus, Potus, Balnea, Duccia, Sudatoria, Lutationes, Saburratio, victus ratio, & Regimen in omni balneo.

In III. libro, qui est Medicus, agitur de Methodo medendi omnes ægritudines per balneas. Continet autem Cap. V. In quibus Notabilia CICIII. Summæ vtilitatum XXXIII. Curatio ægritudinum CCCXV. Exceptiones XXVI. Accidentia in bal. XXXI. Regimen à bal.

In IIII. qui Thermeusis inscribitur, conscribuntur Historiæ Thermarum sulphurearum. In quibus Notabilia CCCCLVIII. Continet Cap. XIII. Ignium terrestrium naturam. Incendia singularia Italiæ VII. Sudatoria. Balnearum Historiæ singulares CXXII. Flumina, Fontes, Lacus, & Stagna.

In V. libro qui est Mineralis, describuntur Historiæ aquarum Mineralium. Continet autem Cap. XIII. In quibus Notabilia CCCCLV. Mineræ Salis, Nitri, Salis Nitri, Aluminis, Gypsi, Chalcanthi, Bituminis. Historiæ singulares ICX. Balnea, Fontes, & aquę singulares CCVI. Salinæ XXXVI. Fontes olei XXVII. Mannæ VII. Maria, Lacus, Fontes olei, Flumina.

In VI. libro, qui est Metallicus, describuntur Historiæ ex Metallis. Continet autem Cap. XXX. In quibus Notabilia. CCCCCXVIII. Historię singulares Bal. & Fontium CLXIII. Ferri, Aeris, Plumbi, Stanni, Argenti, atq; Auri. Flumina, & Lacus LXI. Metallicorum impressiones, Terrarum, & lapidum. Proprietates aquarum occultæ. Mirabilia aquarum, Diuina.

In VII. libro, qui Thermæ inscribitur, agitur de Thermis Romanorum. Continet autem Cap. XXXIIII. In quibus Thermæ Imperatoriæ XII. & earum Icon, Magnificentia, orde, Ritus, Delitiæ, balnea vrbis DCCCLX. Externa plura, Instituta Rom. in Thermis. Palestræ, Exercitia, omnis vitæ ratio, Natationes ad sanitatem tuend. Balnea in curationem Ægritud. CLXXXIIII. Exceptiones à balneis. Notabilia CCCLXV.

Pius PP.V.

OTU PROPRIO, &c. *Cum dilectus filius Andreas Baccius Elpidianus Medicus in hac Alma urbe atq; philosophus celebris Ciuis Rom. ad cõmunem Reip. vtilitatem operosissimis, per multos annos lucubrationibus, necnon maximis suis sumptibus conflatum opus de Thermis & de Balneis, &c. totius orbis sit daturus in lucẽ: Veritus ne eiusmodi opus postmodũ absq; eius licentia ab aliis recudatur, quod in maximum eius præiudicium ac dãnum fieret. Ob idq; supplicauerit apud nos pro eius indemnitate & gratia. Nos propterea iustæ eiusdem supplicantis petitioni annuentes, motu simili et ex certa scientia eidem Andreæ Baccio ne supradictum de Thermis opus per ipsum postquam ab Inquisitoribus hæreticæ prauitatis reuisum & approbatum extiterit imprimendum, per decem annos ab ipsius operis prima editione ac impreßione à quocunq; sine eius licentia imprimi aut vendi seu venale teneri poßit concedimus & indulgemus. Inhibentes omnibus & singulis Impressoribus ac Bibliopolis & librariis sub excommunicationis latæ sententiæ pena, in Terris verò Sanctæ Romanæ Ecclesiæ mediatè vel immediatè subiectis sub ducentorum ducatorum auri pro vna Fisco Cameræ Apostolicæ, & pro altera medietate ipsi Andreæ Baccio eius operis Authori, & supplicanti eo ipso applicanda. Et insuper amißionis omnium librorum quoties contrauentum fuerit ipso facto, & absque aliqua declaratione incurrenda, ne intra decennium ab impreßione dicti operis respectiuè computandum dictum opus de Thermis seu Latinum, seu Vulgari & Italico idiomate translatum sine eiusdem Andreæ Baccij expressa licentia imprimere vendere seu venale habere, aut proponere quomodolibet audeant. Mandantes vniuersis venerabilibus fratribus Archiepiscopis, Episcopis eorumq; Vicariis in spiritualibus generalibus & in statu Catholico Sanctæ Rom. Ecclesiæ etiam Legatis Vicelegatis sedis Apostolicæ ac ipsius status gubernatoribus, vt quoties pro ipsius Andreæ Baccij parte fuerint requisiti vel eorum aliquis fuerit requisitus eidem Andreæ Baccio efficacis defensionis præsidio aßistentes, præmissa omnia ad omnem ipsius*

ipsius requisitionem contra inobedientes & rebelles per censuras Ecclesiasticas etiam sæpius aggrauando & per alia Iuris remedia auctoritate Apostolica exequantur. inuocato etiam ad hoc si opus fuerit auxilio brachij secularis. non obstantibus constitutionibus Apostolicis priuilegiis quoque indultis & literis Apostolicis quibuscunque, & specialiter Fulginaten. & Recanaten. ciuitatibus super libertatibus & exemptionibus mercatorum quorumlibet tempore nundinarum earundem ciuitatum ac alias quomodolibet editis concessis confirmatis & innouatis etiam iteratis vicibus. Quibus omnibus illorum veriores tenores pro sufficienter expressis habentes hac vice duntaxat specialiter & expresse pari modo derogamus cæterisq; contrariis quibuscunque. Et insuper quia difficile admodum esset præsentem Motum proprium ad quælibet loca deferri, volumus & Apostolica auctoritate decernimus ipsius transumptis vel exemplis per aliquem loci ordinarium seu Prælatum Romanæ Curiæ vbilibet existentem cum originali collationatis, & ab eo subscriptis plenam & eandem prorsus fidem vbi tam in iudicio quàm extra haberi quæ præsenti originali habeatur. Et quod præsentis Motus proprij absque eo quòd publicetur aut in eo data opponatur sola signatura sufficiat & vbiq; fidem faciat in iudicio & extra, &c. contrariis non obstantibus, &c. Placet motu proprio. M D LXXI.

Datum Romæ apud sanctum Petrum XII. *Calen. Februarij Anno* VI.

ALOYSIVS MOCENIGO, Dei gratia Dux Venetiarum,&c. Vniuersis,& singulis Rectoribus, Magistratibus, Officialibus, & aliis Ministris nostris, tam præsentibus, quàm futuris, ad quos præsentes aduenerint, significamus. Come habbiamo hoggi col Senato nostro concesso al fidel nostro Vincenzo Valgrisi, che altri ch'egli, ò chi haurà causa da lui, non possa stampar, ne far stampar nel Dominio nostro, ouer altroue stampato, in esso vendere il libro de Thermis di D. Andrea Baccio, sotto pena di perder le opere, & di pagar ducati trecento, da esser diuisi, vno terzo alla Casa dell'Arsenal, vno al Magistrato, che farà la essecutione; & l'altro terzo ad pias causas. Essendo tenuto di osseruar quanto è disposto per le leggi nostre in materia di stampe. La onde con l'Autorità del prefato Consiglio commettemo a tutti, & cadauno a chi spetta, che la soprascritta concessione nostra, la debbano osseruar, & far osseruar, & essequir da ciascuno inuiolabilmente.

Dat. in nostro Ducali Palatio, Die xxx. Ianuarij. Ind. XIII. M D L X X.

INDEX COPIOSISSIMVS
AQVARVM, BALNEARVM,
AC LOCORVM INSIGNIVM,
Necnon Remediorum, quæ in toto hoc opere habentur.

BBATIÆ *in Isola lacus. folio* 274. *linea* 34
Abascătiani Thermę. 434. 43
Abdomini inflato bal. 143. 34
Abdominis inflationi Discussoria baln. composita 501. 2
Abdua fluuius supernatat Lario 39. 45
Abduæ flu. origo 226. 16
Abodiaci bal. in Germania 250. 1
Abortientibus balnearum remedia 151. 27
Ab ouis ad mala, vnde ortum prouer. 125. 37
Abscessibus in communi bal. 158. 23
Abscessibus maturandis bal. 158. 45
Abscessibus Pituitosis bal. 158. 30
Abscessibus duris cauenda bal. 164. 25
Abscessibus calidis cauendo bal. 164. 8
Abstergunt propriè Potulentæ aquæ 105. 14
Abstergunt Æneæ aquæ in Potibus 361. 10
Abstergunt Nitrosæ in potibus 287. 25
Abstergere, & Abluere dicuntur Potulentæ aquæ. folio 108. 14. 105. 47. 130. 31
Abusus in balneis triplex 120. 30
Abyssus quid sit 14. 15
Abyssi apertę sunt in Diluuio 64. 5. 423. 17
Abyssus Puteolis 222. 10
Acadinus Siciliæ fons superstitiosus 419. 7
Accessus ad balnea 98. 38
Accidentia quotidiana in balneis 94. 15
Accidentia in bal. naturalibus 166. & seq.
Accidentia in vsu bal. dulcium 494. & seq.
Accidentia post balneum natural. 187. 37
Accidentibus Febrium in bal.natural. 133. 38
Accidentia aquarum sequuntur misturas 28. 12
Accidentia aquarū sumuntur pro differentiis 31. 48
Accipitres albi ob conspectum niuium in Alpibus. folio 416. 8
Acerbæ aquæ, & Acres ex Argento viuo l. Austeræ. 377. 34
Acetariorum vsus in antecœniis damnatur 125. 28
Aceti natura penetrans 399. 3
Aceti vires. 399. 14
Aceto parata balnea 509. 23
Acetosarum aquarum ad vrbem hist. 400. 15
Acetosæ ad vrbem non laudantur in potibus & cibis 317. 17. 401. 40
Acetosa, & salsa in Sicilia 403. 1
Acetum scatet vermibus 395. 20
ACIDARVM *Aquarum natura* 394. 36
Acidi saporis duo genera 394. 41
Acidi saporis aquarum ratio 33. 46. 91. 4
Acidæ aquæ non fiunt per indigestionem 394. 22
Acidarum materia non est vna 397. 3
Acidarum aquarum æris materia 397. 10
Acidarum aquarum differentiæ 397. 43
Acidarum differentiarum signa distinctiue 398. 6
Acidarum aquarum tēperamentum varium pro subiecta materia 398. 15
Acidarum aquarum calor exiguus 398. 38
Acidarum qualitas est aceti aqua diluti 399. 17
Acidarum aquarum operationes 399. 7
Acidarum aquarum nocumenta 399. 31
Acidæ nascuntur incorruptæ 395. 30
Acidæ ex chalcantho aquæ 319. 37
Acidæ extrà vrbem damnantur 121. 23
Acidæ qua ratione frangant lapidem 399. 10
Acidæ sancti Iohannis ad vrbem 401. 7
Acidæ tres Plinij 402. 4
Acidæ ad Capranicam 402. 9
Acidæ ad ripam Tyberis 403. 42
Acida aqua saliens 404. 26
Acidæ in Germania quędam 403. 12
Acidæ Domus nouæ in Germania 403. 15
Acidæ ad Rotemburgum 403. 24
Acidæ quatuor in Cattis 403. 18
Acidæ Goppingæ in Heluetiis 404. 1
Acidæ in Pannonia 404. 10
Acidæ an fiant per putrefactionem 395. 37
Acidarum caussa ex accidenti, Aristo. 395. 37
Acidarum opi. Vitruuij ex succis 396. 15
Acidarum tres causæ in totum 396. 38
Acidulæ superstitiosæ 404. 20
Acidus fons in Rhetiis 403. 32
Achaia ignifera in Messeniis 47. 20
Achaiæ inundatio 68. 17
Aciale ferrum 337. 13
Acherontis paludis ora 218. 46
Acherontis flu. infernalis figura 419. 13
Achiloa insula Arab. ignifera 375. 40
Acis flu. in Sicilia 419. 43
Acor in variis reperitur subiectis 398. 26
Acres, & Acerbæ aquæ ex Argento viuo 377. 34
Acrium aquarum sapor 33. 43
Acrium aquarum indicia 90. 42
Acres aquę in Hispania ad Valentiolam 379. 21

Acres in Hispania ad Almagri 380. 1
Acres in Hispan. ad Bolagnum 380. 15
Acres in via Toletana 380. 19
Acris aqua cum dulci 40. 5. 380. 12
Acrochorismi, idest festiuæ saltationes 449. 22
Actuales calores in terris 47. 18
Acutis morbis cauenda natural. bal. 164. 6
Acutis morbis cautio in bal. dulcibus 496. 23
Adaman, & Sogdomæ incendium 326. 16
Adopsum bal. nouiter enata 62. 16. 250. 39
Adiutorij balneum in Puteola. 293. 30
Adolescentibus dulcia bal. 477. 37
Adriaticus sinus 9. 28
Adriatici maris cur parui sunt æstus 67. 16
Adustis quæ propria sint balnea 99. 30
Cætera l. Cholericis.
Aër attenuatur motu, & minus calefit 43. 44
Aëris regimen in bal. natural. 125. 2. 128. 13
Aër frigidus nocentior quàm aqua frig. 128. 17
Aëris turbines in incendiis Ætnæ 204. 1
Aëris in Tabiis salubritas 259. 18
Aër Puteolis medicinalis 221. 25
Aër calidus, & non spirans facit stupham 471. 17
Aëreæ aquæ in potibus maximè omnium vtiles. folio 16. 36. 24. 40
Ædes antiquorum quales 470. 32
Aegeriæ nimphæ fons superstitiosus. 418. 33. 421. 6
Aegris balnearum vsus, & ratio 95. 17
Aegritudinum particularium bal. vsus 485. 27
Aegritudinum particul. in bal. cautiones 496. 36
Aegyptium mare 9. 29
Aegyptum totam fuisse olim mare 273. 36
Aegyptij cur aquas adorent 420. 40
Aegyptij pluuię delitiosæ 77. 14
Aegypti nitrum 289. 9
Aegypti salinæ 271. 39
Aegypti alumina 303. 38
Aegypti Regum bal. ex humano sang. 508. 42
Aegypti paludes potabiles 275. 4
Aegypti fons potu expilans 38. 6
Aegrotorum balneum Patauij 244. 4
Aemilię purgantes aquę 292. 5
Aenaria insula ignifera 47. 18
Aenariæ insulæ maximum incendium 206. 1
Aenarię insulę bal. 248. 15
Aenariæ insulę sudatorium 214. 12
ÆNEARUM aquarum natural. 359. 32
Loca & Historię 361. 37
Aeneę aquę atramentosis affines 360. 1
Aeneæ aquæ duplices 361. 1
Aeneæ in potulentis balneis vtiles 101. 24
Aeneæ electissimę in potibus in Italia 361. 39
Aeneis ex excrementis aquæ 386. 30
Aenei tubi cisternarum damnantur 20. 23
Aenea vasa, & hydriæ aquis inutiles 21. 4
Aenea aqua in balneis Auinionis 342. 8
Aes caldarium, & cyprium, seu cuprum 362. 15
Aeris matrix chalcytis est 359. 15
Aeris, & atramenti affinitas 316. 25
Aeris essentiales partes 397. 16
Aeris excrementa multa 397. 20
Aeris substantia gignit acidas aquas 397. 10
Aeris aquę cur non acidę omnes 397. 36
Aeris fluuius 321. 2. 362. 4
Aeolię insulę igniferæ 47. 17. 205. 10
Aeolias arsisse olim cum mari 271. 10
Aeoliarum quædam insulæ nouæ 273. 24
Aeoliarum insularum aquæ cal. 205. 10
Aeolus cur Rex ventorum dictus 205. 20
Aequicolis aquæ gutturosę 414. 46
Aequinoctiali sub terra quando pluit 73. 1
Aequor mare cur dicitur 67. 14
Aerethriæ aquæ 17. 46
Aerithreorum aquæ quę colorant 416. 32
Aerithręum mare 9. 34
Aeruginis impressiones in aquis 390. 1
Aestuaria, & stuphæ in Thermis 452. 27
Aesculapij fons Athenis 13. 45
Aestus maris rationes 65. & seq.
Aestus quorundam locorum irregulares 65. 23
Aestiuæ Thermæ quæ intelligantur 462. 18
Aetatum balnea naturalia 99. 40. 162. 42
Aetatum balnea simplicia 477. 30
Aethiopiæ aquarum penuria 2. 27
Aethiopia fiunt pluuiæ 71. 17. 73. 8
Aethiopiæ dierum & noctium longitudo 72. 40
Aethiopiæ æstas, & hiems 72. 45
Aethiopum fontes qui mutent animum 420. 14
Aethiopiæ fons olei 328. 42
Aethiopię lacus Insani dicti 382. 10
Aestus in balneis quomodo arcetur 180. 36
Aestus in balneis superuenienti. 183. 6
ÆTNA ignifera 47. 10
Aetnę montis descriptio 201. 46
Aetnæ authores in quo errant 202. 1
Aetnæ incendij perpetuum pabulum 201. 28
Aetnæ incendij caussa à mari triplex. folio 203. 15. 270. 12
Aetnæ profluuium ignis, & sulphuris 204. 25
Aetnæ cinerum multitudo 204. 18
Aetnæ mons factus ex cineribus 201. 12
Aetnæ caussæ admirandæ 201. 20
AFFECTIBUS *omnibus corporis quatenus balneæ conueniant* 129. lib. III
Affectibus calidis quę bal. conueniant 131. & seq.
Affectibus frigidis 133. 40
Affectibus qbus naturalia caueda sunt 162. & seq.
Affectibus quibus cætera bal. cauentur 494. 24
Affectibus interioribus quæ conueniant 141. 7
Cætera lege Febres, & Partium morb.
Aganippe fons 281. 17. 420. 17
Agaos tellus in Aphrica Argenti ferax 371. 35

Agnani

Agnani lacus Puteolis 212. 14
Agnani lacus sudatorium 212. 35
Agnani in Pisano frigida bal. 265. 35
Agnani ex marmore aquę frigidę 281. 32
Agrigenti lacus omnia sustinens 329. 4
Agrippę Ther. Imperatorię 434. 15
Agrippa Aquarum Curator perpetuus 306. 10
Agrippinę Neronis matris Ther. 434. 30. 435. 32
Agrippinę Ther. an mulieribus publicę 461. 1
Alabastrites lapis 289. 14
Alabastrum verum vbi natiuum 289. 23
Alabastra vnguenta in Ther. 458. 25
Alba Iulia in Transyluania aurifera 372. 38
Albani lacus inundatio sine imbribus 68. 44
Albarum aquarum ratio 38. 23
iudicia 91. 30
ALBVLA *olim Tyberis flu.* 39. 7
Albularum aquarum historia 393. 15
Albunea fons, & Albulæ idem est 393. 15
Albularum qualitates 304. 10. 58. 36
Albularum aquarum potus, & ordo 100. 36
Albularum Aureliani censura 302. 15
Albulæ sulphureę dictæ 304. 38
Albulæ marmoreæ, & lapidosæ naturæ. folio 41. 27. 385. 27. 305. 10
Albularum prima instituta in bal. 305. 40
Albulæ quando destitutæ 306. 43
Albulæ instauratę 307. 1
Albunea oraculum, fons, & sylua 304. 25
Albunea oraculum superstitiosum 420. 44
Albis fluuius aquæ frigidę 26. 42
Albudinus fons in vrbe 438. 13
Alchimistarum experimenta in metall. 56. 35
Alcon flu. pilos gignit 417. 8. 384. 5
Alearum ludus iners 448. 15
Alfaneia vallis cum frigidis bal. 266. 15
ALEXANDRI *aræ cur à mari occupatæ. folio* 273. 41
Alexandri in Tabernacu. fons olei 330. 16
Alexandri Magni discrimen in bal. 265. 9
Alexandri periculum in Ther. 328. 32
Alexandri quæstio notatur, de Aquæ frigiditate. folio 42. 20
Alexandrinæ Thermæ in vrbe 434. 25
Alexandrinæ aquæ in vrbe 441. 2
Alga maris propria 277. 31
Alimenta ex aquis pauca sunt 16. 1
Alimenti, & Medicamenti opposita ratio 121. 40
Alimentorum electio in balneis naturalibus. folio 124. 28
Allera fluuius 39. 18
Allianis Galeni balnea 262. 10
Alopeciæ balnea quæ idonea 154. 25
Alopeciæ capitis lauacrum artif. 506. 22
Alphæus fluuius Athenis 13. 46
Alphæus flu. superstitiosus 302. 16. 418. 42
Alphonis aquæ venenosæ 302. 16
Alpium lacus 7. 37
Alpium aquæ perniciosæ 378. 18
Alpium quædam aquę gutturosos faciunt. 414. 17
Alsatiæ aquæ 316. 16
Alsietina aqua in vrbe 438. 18
Alsietinæ vestigium ad Capranicam 402. 16
Alsietina cur adducta in vrbem 451. 18
Alui purgationibus aqua frigida 82. 8
Aluo nimium solutæ in bal. natur. 179. 30
Alui solutioni adstringentia composita 500. 20
Alui adstrictioni in bal. 178. 1
Cętera l. Ventr.
ALVMINATARVM *aquarum natura.* 298. 4
Loca & Historiæ 302. 15
Aluminatarum primæ impressiones 299. 19
Aluminatarum qualitates 300. 30
Aluminatarum aquarum operationes 301. 2
Aluminatarum aquarum vsus 301. & seq.
Aluminatarum duæ primæ facultates adstrictio, & penetratio 301. 2
Aluminis multæ species 299. & seq.
Aluminis lapis, & ars 299. 3
Alumen naturale 299. 10
Aluminis cum sulphure mistura 56. 6
Alumen nouiter inuentum in Ital. 392. 4
Alumen Tulphæ no. inuentum 302. 43
Alumen squamosum 300. 24
Alumen resistit incendiis 301. 15
Alumen non clarificat aquas 41. 2
Amantibus balnea conueniunt 161. 23
& Thermarum deliciæ 479. 47
AMARITVDO *in aquis* 33. 29
Amaritudinis triplex caussa 33. 30
Amaritudinis in aquis iudicia 90. 40
Amara tellus frugibus infecunda 277. 16
Amararum aquarum historiæ 393. 43
Amasenus fluuius 420. 11
Ambaris candidi fontes, & historiæ 331. 22
Ambræ nigræ natura 332. 12
Ambrę Coronariæ maria 331. 39
Ambrum fluuius 173. 10
Ambulatio exercitij genus 447. 32
Ambulatio est vniuersale exer. 440. 21
Ambustis balnea 158. 43
Amethysti lapides in Rhetiis 253. 47
Amianthus lapis 300. 18
Amnes retro fluere inundantes 75. 25
Amnis Larius 246. 4
Amore detentos liberare bal. 161. 23
Ampelidis bal. in vrbe 425. 5
Amphiarati aquæ 17. 44
Ana fluuius in Hispa. 3. 4. 378. 43
Anaphe nouiter nata Insula. 273. 24
Anasarcę hydropi bal. 145. 15
Anasarcę remed. ex Luto. 116. 33

Anaurus Arcadiæ flu. 40. 47
Anaurus cur dicitur Nilus 72. 31
Ancerici bal. in Gallia 227. 1
Andredochi aquæ 252. 33
Andriæ fons superstitiosus 418. 44. 34. 14
Anginæ ex bal. remed. 140. 16. 486. 46
Anginæ reprimentia remed. 503. 19
Angliæ balnea 256. 35
Anglia plumbo, & stanno fertiliss. 368. 1
Angradiba Ærithrei Insul. aurif. 371. 43
Anguillæ in aquis bonitatis signum 275. 26
Ani fistulis balnearum ratio 160. 20
Anienis flu. qui &
Anio dictus historia. 307. 27
Anienis aquæ lapidescentes 41. 14
Anienis si lapidescunt, quomodo frangunt lapidem. folio 148. 20
Anienis præcipitia, & Infernum 44. 5
Anienis Aquæductus Nouus 438. 13
Anienis vetus 437. 38
Aniger fluuius 420. 10
Anigriadum flu. 302. 18
ANIMI affectibus quatenus idonea sint balnea. folio 161. 16
Animi affectibus Thermarum deliciæ. folio 162. 1. 480. 1. 127. 36
Animi defectibus in bal. remed. 180. 26
Animi defectui frigidæ conspersio 119. 31
Animalium ratio in calidis aquis 241. 25
Animalium ratio in fontibus Aponi 411. 40
Animalia in lapidibus conclusa 41. 37
Animalia lapidescere in aquis 41. 47
Annia aqua in vrbe 441. 2
Annonæ futuræ præsagia in aquis 61. 15
Anodina fomenta 504. 38
Anodinorum tria genera 504. 40
Anodina particularum propria 505. 18
Antemeridianæ lauationes 461. 32
Antandriæ fluuij 240. 1
Anteum sudatorium ad saccam 211. 14
Antegastam bal. in Germa. l. Ger.
Anthrax Minij matrix 381. 26
Anticoli aquæ mirificæ operatio 87. 30
Anticoli aquarum historia 399. 35
Antiochiani Thermæ in vrbe 434. 43
Antiochi Medici vsus balnearum 463. 23
Antiquorum opi. de origine aquarum 6. 34
Antiqui an scripserint de balneis 77. 45
Antiquorum opi. de caliditate fontium 45. 36
Antiquorum opi. censura 46. 4
Antiquorum habitus, & reliqua vitæ ratio l. Romanorum
Antonianę Thermę in vrbe 434. 44
Antoniane aquæ in vrbe 441. 2
Antonij Musę de Albulis 306. 20
Antimonij aquæ. l. Stybion 384. 20
Antiperistasis effectus in aquis 45. 24. 60. 10
Anxuris aquæ 260. 10
Apameę noui fontes enati 62. 19
Aphricum mare 9. 34
Aphrici maris æstus 66. 16
Aphricæ pluuiæ, grandines, & niues 73. 1
Aphricę salinæ propè vticam 281. 39
Aphricę aquæ Zame 384. 11
Aphricæ alumina 393. 37
Aphrica an sit aurifera 371. 34
Aphtis balnearum rem. l. Oris 140. 2
Aphrodisius flu. in Arca. Steriles facit 409. 14
Aphronitri natura 289. 29
Apodyterium in Thermis 452. 8. 456. 47
Apodyterium in stuphis nostris 468. 34
Apollo Thermites in Sicilia 211. 3. 421. 40
Apollo vnde dictus 211. 4
Apollonij Theanei locus 14. 20
Apolloniatarum nymphæus 51. 30
Apolloniatarum lacus bituminosus 328. 8
APONI balnearum historia 237. 40
Aponus vnde dictus 237. 47
Aponi fons in sacris habitus 238. 9
Aponi bal. instaurata à Gothis 238. 35
Aponi bal. controuersæ opi. 238. 40
Aponi natura sulphurea, & salsa. &c. 240. 30
Aponi natura, ex cinere 240. 32. 392. 30
Aponi aquarum vapor ignis 213. 46
Aponi aquæ cur varij caloris 241. 4
Aponi aquæ cur herbas nutriant 241. 15
Aponi aquę cur rudes dicantur 241. 32
Aponi aquæ cur variis modis mutentur 241. 37
Aponi aquę cur tardius igne bulliant, quàm simplex aqua 242. 6
Aponi aquarum operat. & vsus 242. 21
Aponi aquarum nocumenta 243. 10
Apoplexię remed. ex balneis 135. 35
Apoplexiæ discussoria remedia 500. 45
Appetentiæ quæ faciant balnea 144. 6
Appetentiæ immoderatæ in bal. 168. 14
Appetentiæ collapsæ in bal. 169. 1
Appia aqua in vrbe 437. 37
Appiæ aquæ origo 445. 10
Apuscidamus lacus 40. 28
AQVA omnium rerum principium 1. 24
Aquę necessitas in natura 1. 21. 45
Aqua tunc sufficit, cùm exuberat 2. 7
Aquæ Medicatę quę intelligantur 2. 15. 85. 1
Aquæ calidæ an omnes Medicatæ 257. 43
Aqua est subiectum in lib. de Ther. 2. 26
Aqua simplex, & composita 2. 35
Aquarum origo diuersa est 5. 10
Aquarum origo ex lacunis subterr. 6. 35. 4. 35
Aquæ vbi paucæ nascantur 7. 26
Aquarum penuria in Æthiopia 281. 6
Aquæ natura lunæ similis 2. 22

Aquæ aptitudo in medendo 2. 28
Aqua facilis impressionis 2. 30
Aquarum origo ex aëre 5. 30
Aquas non omnes ex aëre generari 8. 11
Aquarum innatæ passiones, & sapores 93. 16
Aquarum alterationes ex natura, & acci. 6. 25
Aquarum origo ex mari 8. 30
Aquæ dulces in mari 4. 14
Aquarum peruenia in terris 4. 35
Aqua vna genere in vniuerso 9. 3
Aquarum species vnde sumantur 15. 29. 39. 23
Aquarum nascentium summa 5. 2. 10. 5
Aqua, & terra vnus globus 9. 8
Aquarum nascentium finis est mare 425. 15
Aquæ motus, situs, altitudo, & proportio cum terra 11. 22
Aqua an sit maior quàm terra 11. 46
Aqua superficie amplior, quàm terra 12. 2
Aqua an sit altior quàm terra 12. 26
Aqua cur latices dicta 12. 33
Aquæ tres motus sunt 13. 11
Aquæ appetitus naturalis deorsum est 13. 20
Aquæ suopte spiritu feruntur 13. 25
Aquæ quomodo nascantur à montibus 7. 30
Aqua an ascendat 12. 39
Aqua an tantum descendat quantũ ascendit 13. 33
Aqua cur subit terræ glebam 11. 40
Aquas subire est manifestum 11. 40. 13. 30
Aqua à montibus oriri diuinum est 424. 40
AQVARVM simplicium qualitates. 15. 7
Aquarum nascentium noua partitio 25. 12
Aquarum species, & differentiæ 15. 13
Aquarum nulla simplex 15. 42
Aqua simplex & cruda dicta nulli rei vtilis. 16. 30
Aquarum æstimationes 15. 41
Aquarum iudicia Bonitatis. 26. 6. & maliti. 16. 37
Aquę optimæ conditiones 16. 10
Aqua aërea optima 16. 36
Aqua aërea non est impuræ mistionis 24. 40
Aquę dulcis ratio 16. 30
Aquarum à loco originis æstimatio 26. 40
Aquarum à pondere æstimatio 17. 34
Aquæ æstimatio per autummum fieri debet. folio 18. 28. 86. 40
Aquarum virtutes non sunt ad casum 28. 39
Aqua putida an vtilis 19. 44
Aqua corrupta inutilis 20. 9
Aquæ pluuiæ natura 18. 35
Aquarum plurium inuicem confluxus, & temperamentum 58. 8
Aquæ plures fiunt vna aqua 26. 8
Aquę multarum partium malę 26. 35
Aquarum genera, & bonitatis gradus 22. 10
Aquarum malitiæ experimentum 275. 13
Aquas purificandi artificium 27. 35. 226. 15
Aquarum misturæ mutabiles 27. 37
Aquarum misturæ immutabiles 27. 48
Aquarum mistarum triplex temperamentum 28. 8
Aquarum differentię, & caussæ à saporibus. folio 31. 44
Aquarum differentię ab odoribus 34. 33
Aquarum differentię à coloribus 37. 1
Aquarum differentiæ à substantia 39. 20
Aquarum differentię à primis qualit. 42. 16
Aqua simplex insipida 32. 5
Aqua simplex inodora 35. 14
Aqua simplex sine colore 37. 24. 415. 16
Aqua simplex substantia medio. 39. 24
Aquarum Mistionum ratio 25. 12
Aquarum differentiæ plurimæ innominatæ 25. 48
Aquarum sapores omnes à mistura 32. 2
Aqua dulcis quæ verè intelligitur 16. 30
Aqua dulcis simul & amara 40. 6
Aqua dulcis, & lactea 34. 20
Aqua supernè dulcis infrà acris 380. 23
Aquę salsæ plures caussę 33. 7
Aquarum amaritudinis triplex caussa 33. 30
Aqua amara diuino imperio facta potabilis. 473. 20
Aqua è petra producta 473. 21
Aqua an retineat odorem 36. 12
Aqua caburæ boni odoris 36. 25
Aquarum destillatarum odor 29. 11. 36. 25
Aquæ Namphæ cur diu odoræ 36. 27
Aqua paucos retinet colores 414. 15
Aquę à coloribus cognominatę 38. 30
Aquarum à saporibus iudicia qualitatum 90. 33
Aquarum ab odoribus iudicia 91. 11
Aquarum à coloribus iudicia 91. 25
Aquarum à tactus qualitate iudi. 91. 29
Aquarum iudicia à iuuantibus, & nocentibus. folio 18. 12
Aquarum inutilia genera 17. 14
Aquæ Coctæ ratio 16. 12
Aquę coctę primum institutum 83. 30
Aqua ex decoctione non ingrossatur 83. 43
Aquę multę non indigent coctione 84. 46
Aqua cocta semper manet tenuior 83. 38
Aquarum grauitas & corpulentia 40. 15
Aquę nihil in se sustinentes 40. 20
Aquę natura lapidescẽtes. 41. 13. 338. 8. 385. 43
Aquę frigiditas examinatur 42. 19
Aquę humiditas 44. 41
Aqua est magis per frigidum, quàm per humidum, idest in summo frigida deinde humida 42. 20
Aqua cur congelata corrumpitur, feruefacta non corr. 42. 20
Aquæ vbi frigidissimæ, & earum causæ. folio 42. 30
Aquę intolerabilis frigiditas. 43. 16
Aqua terræ admista, minus frigida 42. 35
Aquæ ex motu frigescunt 43. 20
Aquę ex motu cur non calescunt 43. 46

Aqua frigida incantata damnatur 111. 40
Aqua, et Aer nō atteritur motu, sed tenuatur 45. 36
Aquarum ratio quæ æstate frigent, & hieme calent. folio 45. 13.
AQVAE CALOR *nulli ineſt naturaliter* 48. 24
Aqua an aliqua naſcatur cum caliditate 49. 30
Aquæ calor ex antiperiſtaſi 45. 13
Aquarum naturaliter calidarum variæ antiquorum opiniones 45. 24
Aquarum naturaliter cal. iuniorum opin. 46. 40
Aquarum naturaliter cal. modi 46. 11
Aquarum natur. calidarum materia 50. 25
Aquæ omnes calidę, caleſcunt ex ſulphure 55. 28
Aquarum calidarum agens cauſſa eſt actualis calor in terris 45. 24. 47. 18
Aquæ calidæ cum igne actuali Puteol. 48. 29
Aquæ circa Ætnæ montem 49. 43
Aquæ Scantiæ ardentes 51. 10. 328. 6
Aquarum bullientium cauſæ 59. 10. 228. 26
Aquæ ſpumoſæ 59. 15
Aquæ feruidæ ſalientes 59. 15
Aquæ ſalientes frigidæ 59. 16
Aquæ naturæ calidæ cur tardius igne caleſcunt. folio 242. 6
Aqua ſemel calefacta nunquam integrè reſtituitur, ſed manet tenuior 83. 38
AQVARVM *mutationes* 59. & *ſeq.*
Aquarum mutationes totales 62. 14
Aquarum natura habet ſuas paſſiones 59. 14
Aquarum accidentia varia 60. 20
Aquarum inundationes variæ 63. & *ſeq.*
Aquarum Diluuium 64. 1
Aquarum ratio quæ abundant tempore ſterilitatis, minuuntur fertili 61. 20
AQVARVM VSVS *in communi. lib. II. per totum*
Aquarum vſus frequentiſſ. in bal. 77. 38
Aquæ ſimplicis vſus 80. & *ſeq.*
Aqua an nutriat 15. 37. 485. 17
Aqua non nutrit, & alia incommoda 81. 10
Aqua, vt aqua, non nutrit nec humectat 485. 17
Aqua minus humectat quam vinum 485. 24
Aqua vt vehiculum nutrimenti eſt 81. 21
Aqua ſimpliciter medicationi inutilis 81. 20
Aqua medicamenti loco quatenus vtilis 81. 30
Aquarum operationum cenſura 90. 15. & *ſeq.*
Aquarum quæ ſint balneis idoneæ 92. 1
Aquarum quæ ſint in potibus vtiles 92. 7
Aquæ potus noxius in morbis 81. 15
Aquæ potus in acceſſionibus nocentiſſ. 81. 17
Aquę cibis ſuperbibitę vtilitas 81. 46
Aquæ medicinæ ſuperbibitę vtilitas 82. 13
Aquæ potio ſudanti mala 83. 10
AQVARVM *Medicatarum, ac Miſtarum vſus. folio* 85. 1.
Aquarum iudicia minerarum 85. 12
Aquarum mineralium iud. à ſubſtantia 86. 3
Aquarum mineralium iudicia à pondere. folio 17. 34. 86. 47
Aquarum miner. iudicia à decoctione, & lambicatione, & aliis modis 87. & *ſeq.*
Aquarum miſtarum videntur ſpecies infi. 189. 33
Aquarum miſtarum diuerſæ Impreſſ. 190. 34
Aquarum Impreſſionum iudicia 88. 40
Aquarum Miſtarum quæ in potibus Medicatis vtiles 92. 2. 130. 10
AQVARVM *potulentarum med. vſus* 100. 10
Aquarum Potulentarum med. vſus antiq. 100. 13
& apud Gale. 146. 34
Aquæ Potulentæ medicatæ quæ opti. 361. 30
Aquæ Potulentæ quæ longè à proprio fonte non mutantur, vtiles 50. 41
Aquæ quæ longè deferantur ad vſum. folio 102. 30. 209. 22
Aquæ Potulentæ deiectoriæ 145. 35
Aquæ Potulentæ an dicantur purg. 105. 25
Aquæ Potulentæ medicatæ operantur qualitate, & quantitate 105. 40
Aquæ Potulentæ medic. damnantur in cibis & potibus 120. 20. 401. 40
Aquarum potibus & cibis electio in bal. 125. 2
AQVAE *medicatæ quæ in balneis vtiles. folio* 92. 1. 130. 15
Aquarum temperamentum in bal. 109. 3
Aquæ medicatæ in conſperſionibus 130. 18
Cętera l. Balnea.
AQVARVM HISTORIAE *ſingulares ſunt neceſſariæ* 189. 28
Aquarum Hiſtoriæ ſulphurearum 189. & *ſeq.*
Aquarum hiſtoriæ mineralium 267. & *ſeq.*
Aquarum hiſtoriæ metallicorum 334. & *ſeq.*
Aquarum hiſto. ex excrementis min. 375
Aquarum ſpecialium ſunt propria loca 193. 45
Aquæ balnearum quibus terris dederunt nomen. folio 195. 28
Aquæ ciuitas in Liguria cum bal. 314. 32
Aquenſia bal. olim derelicta 94. 4
Aquæ Sextię, nunc Aquenſis ciuitas 261. 1
Aquæ calidę ciuitas in Hiſpa. 383. 4
Aquæ calidę in Gallia ciuitas 226. 44
Aquæ calidæ in Anglia 256. 35
Aquæ Grani in Brabantia 247. 29
Aqua Dei, & Vitę 253. 17
Aquę dictum bal. in Piſano 351. 1
Aqua Grottę Viterbij 361. 22
Cęterarum l. nomina propria.
Aqua Plumbo agitata fit frigidior 296. 6
Aqua ex plumbo medicata 366. 40
Aqua ex glacie frigefacta, & niue 398. 17
Aqua ex ſalenitro diluta frigidiſſima folio 296. 1
Aquę ex marmore lapidoſę refri. 385. 1
Aquę ex terris combuſtis, & cinere 392. 13

Aquæ mentem lędentes 382. 4
Aquæ chalibeatæ ex arte 338. 30. 342. 22
Aqua ex auro destillatę inualidę 369. 43
Aqua inaurata calenti auro 370. 3
Aquæ ex æris excrementis 383. 10
Aquæ Fortes dictę 333. 45. 483. 4
Aquæ Marinæ omnes mistæ 269. 15
Aquæ Marinæ qualit. & operationes 271. 43
Aquæ Marinæ cal. tepidæ, & frigidæ usus. & clysteres 272. & seq.
Aquæ Marinæ proprietas ad Canis rabidi morsus. folio 161. 1. 272. 3
Aqua pluuiosa in Pantalaria 214. 40
Aquæ quæ iactant flammas in Sicilia 218. 18
Aquæ quæ nunquam à fonte exuberant 218. 22
AQVARVM OCCVLTAE, *& Mirę proprietates. folio* 57. 37. 409. 2. 406. 6
Aquarum occultarum proprietatum caussæ 407. 41
Aquarum mirifica origo 409. 1. & seq.
Aquarum mira origo ex arboribus 409. 21
Aquarum proprietas, quæ generant a'ialia 411. 13
Aquarum vitiosæ proprietates 412. 17
Aquarum proprietates ad colores 415. 3
Aquarũ ppr. quæ lanas pecoribus tingunt 415. 34
Aquæ mortiferæ naturæ 378. 1
Aqua frigida quæ accenditur 265. 43
Aquæ calidæ, quæ alunt Pisces, & ranas 411. 28
Aquæ q̃ generant ex frondibus pisc. & aues 412. 4
Aquæ quę pedum vitia faciunt 413. 10
Aquæ quæ gutturosos faciunt 413. 22
Aquarum vitia popularia 413. 31
Aquarũ cẽsura, q̃ fama iactantur admirãdæ 417. 2
Aquæ fabulosæ 417. 37
Aquæ superstitiosæ 418. 30
Aquarum figuræ Poëticę 419. 10
Aquarum infernalium censura 419. 20
AQVAE SACRAE *cur dictæ* 420. 21
Aquam Ægyptij cur adorabant 420. 25
Aquis cur tributa oracula 420. 41
Aquæ cur Musis dicatæ 420. 34
Aqua, & igne cur interdicebatur 420. 32
Aquæ Balnearum cur sacrę 421. 18
Aquæ cur Diis nuncupatæ 421. 34
Aquæ homini specialiter sacræ 421. 32
AQVAE SANCTAE *cur dictæ* 422. 1
Aqua sancta Asculi 252. 14
Aqua sancta in balneis S. Philippi 244. 25
Aqua sancta S. Constantij 263. 35
AQVARVM DIVINA ET MIRACVLA 422. 30
Aquæ prima sanctificatio 422. 39
Aquæ tria prima mysteria 424. 44
Aquæ Sacramentum baptisma 423. 5
Aquarum quædam miracula 423. 17
Aqua è Paradisi fonte emanans 422. 43. 425. 6
Aquarum tria. prima miracula 423. 44
Aquarum mira origo è montibus 424. 17
Aquarum nascentium mira distributio 425. 1
Aquarum naturaliter calid. mira caussa 425. 44
Aquæ, ignis, & terræ mira concordia in fonte singulari 427. 6
Aqua, & ignis quomodo se compatiuntur in vno fonticulo 427. 10
AQVARVM VRBANARVM *censura* 436. 24
Aquarum vrbanarum copia 436. 34
Aquarum vrbanarum leges 437. 1
Aquarum ductuum magnitudo 437. 25
Aquarum ductuum numerus 437. 14
Aquarum ductuum nomina 437. 20
Aquarum vrbis vsurpatio notatur 439. 29
Aquæ Virginis historia 438. 24
Aquę Virginis in vrbem vltima productio 439. 25
Aquarum in Thermis emissaria 453. 13
Aquarum, vt saliant nouum artificium 439. 25
Aquarum in Thermis indeficiens copia, calidarum, tepidarum, & frigidarum 453. 1
Aquæ frigidarium in Thermis 455. 28
Aquarum frigidarum prima laus in lauationibus in Thermis 491. 10. 455. 40
Aquarum, & balnei Pensilis ratio 457. 35
Aquæ frigidæ balneum augmentationi aduersatur. folio 477. 41
Aquarum dulcium balnea priuata 477. 10
Aquarum dulcium baln. temperata in caussa tuendæ sanitatis 477. 4
Aquarum dul. bal. ad omnes febres 480. 10
Aquarum dul. bal. ad febres particul. 482. 27
Aquarum dul. bal. in particul. ęgritud. 485. 27
Aquarum plus iusto calidarum bal. 489. 9
Aquarum frigidarum lauationes 490. 35
Aquarum dul. balnearum cautiones 494. 24
Aquarum medicatarum artificialium modi, ac apparatus 498. 34
Aqua calida cum oleo magis penetrat 507. 6
Reliqua l. Balneas.
Aquam timentibus. lege canis rabidi morsus: folio 161. 34. 493. 29
Aquæ intercutim balnearum ratio 144. 37
l. Hydrops.
Aquarij oppidi Aquæ 285. 12
Aquisgrani balnea 247. 29
Aquisgrani plura genera aquarum 248. 4
Aquisgrani domestica bal. naturalia 261. 33
Aquicaldenses populi in Hispan. 256. 6
Aquitania aurifera 372. 32
Aquitaniæ ciuitates duæ aquæ cal. 226. 40
Aquilæ albæ ex aspectu niuium 416. 8
Aquilonalium balnea 266. 23
Aquilonales terrę cur sale indigẽt 270. 27. 281. 20
Aquilonales terræ auriferæ 371. 1
ARABICVS *sinus* 9. 34
Arabum salinæ 280. 14. 281. 10
Arabia aurifera 372. 45

Arabum Thermæ artificiales 457. 15
Arbia fluuius 294. 16
Arcadiæ balnea 250. 45
Arcadiæ Hydor stygos 317. 20
Arcadicus in Creta fons 61. 39
Archigenes de Potulentis aquis 100. 32
Archigenis sententia in bal. calidis pro capitibus natura cal. 113. 12. 135. 44
Arcus, & Arculus bal. in Baiano 232. 37
Arcquati colorem discutit, stupha 474. 2
Ardeę aquæ frigidæ sulphureæ 265. 28
ARDENTI febri communiter 133. 35
Ardenti febri frigidæ potus ratio 84. 10
Ardenti febri frigidæ aquæ conspersio 110. 7
Ardenti febri bal. dulcium ratio 483. 44
Ardenti febri Natatio in frigida 494. 11
Arenationis vsus 118. 14
Arenationis locus in Ischia insula 226. 1
Arenularum, & calculorū propria materia 107. 2
Arenulis, & calculis Rem. ex bal. 148. per to.
Arethusa fons in Sicilia 13. 46
Arethusa in Sicil. fons superstitiosus 418. 30
Aretissa fluuius 40. 20
ARGENTI bal. l. Auri. 369. 9
Argenti & auri propagatio 268. 34
Argenti viui aquæ naturales 376. 35
Argentum viuum, & Hydrargyron, idem, quasi
Argentum viuum rerum omnium venenum. folio 373. 27
Argentea aqua 376. 41
Argentum viuum, an sit frig. vel cal. 377. 8
Argenti viui aquę mortiferę 378. 1
Argenti viui aquę acres 379. 10
Argentum viuum & Sulphur primum metallorum principium 56. 35. 192. 15. 376. 48
Argentum continet aurum 369. 24
Argentarius mons in Hetrur. 373. 3
Argenteola ciuitas in Hispan. 372. 25
Argillę vtilitas in aquis 27. 17
Argilla attrahit pinguedinem, & oleum, etiam ex vestibus 27. 20
Argillę, & terrę natura 328. 24
Arginum ratio contra impetum aqu. 13. 1
Argyre insula Indiæ 371. 5
Aricię terrā ardere consueuisse 55. 4. 199. 36
ARISTOTELIS stylus notatur 5. 28
Aristoteles aliqua acutè potius disputare consueuit, quàm negare 11. 31
Aristoteles posuit ignem in terris naturalem. folio 47. 33
Aristotelis positio de origine aquarum amplificatur 6. 14. 28. 28. 306. 3
Aristotelis sententiæ noua expositio 54. 6
Aristotelis locus restituitur 57. 1
Arist. in Euripo lapsus 67. 7
Aristotelis locus contradictorius 270. 18
Armenię quędam bal. 195. 6
Armeniæ salinę 280. 33
Armeniæ lacus Nitrosus 289. 32
Armeniæ fons olei 328. 44
Armenia aurifera 272. 45
Armeni lapidis natura 388. 40
ARNI fluminis cursus 11. 2
Arni inundatio 74. 4
Arni bonitas in balneis 265. 24
Arpini Thermæ M. T. Cicer. 475. 43
Ars balnearia antiquorum 79. 9
Ars destillatoria 5. 4
Arschus lacus 289. 32
Arsenici impressiones in aquis 383. 13
Arsenicum cum quibus nascitur 376. 22
ARTIFICIALIVM BAL. tractatio 429. 16
Artificialia bal. priuata 474. 10
Artificialia bal. medicata 498. 34
Artificialium bal. genera. 498. 34
Artificialia balnea an naturalium vim assequantur. folio 498. 38
ARTHRITIDI balnea 153. & seq.
Arthritidi bal. dulcium ratio 488. 6
Arthritidi Hydrelęi bal. 507. 2
Arthritidi olei balneum 508. 3
Arthri. insessus in vuę scapis 509. 3
Articulorum morbis balnearum ratio 153. & seq.
Articulorum luxationibus, & fract. 154. 30
Articulorum fluxionibus in bal. 488. 13
l. Rheuma.
Artuum, & carnosarum partium morbis balnearum ratio 154. 8
Artuum doloribus & callis 154. 42
Artuum morbis vini bal. & insessus 509. 30
Ascanius lacus in chalcyde 270. 25
Asculi bal. 202. 14
Asculi salsula 283. 30. 287. 28
Ascytæ Hydropi bal. ratio 145. 6
ASIATICVM mare 9. 30
Asiæ nitrum 289. 7
Asiaticorum Thermę deliciosę luxuosissimę 459. 15. 438. 7
Asij lapidis insolatus 118. 34
Aspersionum vsus ex aqua frigida 110. & seq.
Aspersio in bal. l. Duccia
Asphaltitis lacus historia 325. 43
Asphaltitis origo ex incendio 62. 43. 326. 3
Asphaltitis amaritudinis causa 33. 30. 59. 3
Asphalti, idest Bituminis natura, & impressiones in aquis 324. & seq.
Asthmati balnearum ratio 104. 43. 140. 20
Asthmaticis Aluminatę aquę, & astringentes reliquę nocent 339. 40. 302. 3
Astruni balnea 246. 16
Asturię auriferę fodinę 372. 17
Asturga fluuius 234. 45

Astyris balnea 250.47
Athernus flu. in Pelignis 329.14
Athamantis aquas accendere lignum 420.13
Atheneis in mœnibus Auernus 218.35
Athenis vitiosæ aquæ 413.1
Athenis balnea 413.10
Athesis inundatio 74.30
Atinate agro flu. submergitur 4.4
Athletarum exercitationes in Ther. 447.28
Atlanticus oceanus 9.34
Atlanticum mare cur vadosum 273.10
Atlanticum mare cur innauigabile 373.20
Atlanticum mare sine fluxu, & reflu. 66.18
Atlantici montis in Aphrica frigidiss. aquæ 42.47
Atlantica insula antiquissima submersa in mare folio 62.6
Atlantica insula olim delitiosissima, & cum balneis amenissimis 430.4
ATRAMENTOSARVM *aquarum natura* 318.29
Loca & Historiæ 320.15
Atramenti variæ species 318.18
Atramenti natura cum Sulphur. 56.2
Atramentosæ aquæ Æneis affines 360.1
Atramentosæ quæ vtiles in bal. 319.32
Atramentosæ in Cypro aquæ 321.17
Atramentosæ in Volaterrano 323.6
Atræ aquæ 38.1
Atræ bili morbo balnea 144.2
Atria Peristylia in Ther. vrbanis 444.31. 446.1
Atrophantis balnearum ratio 479.32
Attonitis balnearum ratio 135.33. 486.9
Attritione solidorum fit calor 43.36
AVERNI *lacus historia* 218.30
Auerni origo 273.15
Auerni plures 218.34
Auctorico monte noui fontes 62.17
Aufeia aqua in vrbe 437.36
Auguriæ aquę Aureliani 302.14
Augustæ aquæ 438.18
Augusti balnea in Albulis 306.13
Augusti Naumachia in vrbe 451.20
Augustæ Tyberis specus 41.33
Auicennæ balnearum ratio 457.6
Auinionis balneum 341.23
Auinionis aquę cum Ochra, & Rub. 391.6
Auræ Marinæ salubritas 259.26
AVREARVM, *& Argentearum aquarum natura. folio* 369.4
Loca, & Historiæ 371.6
Auri perfectio 369.12
Auri, & argenti propagatio 268.33. 369.24
Auri quæ possit fieri impressio in aquis 370.35
Auri qualitates in aquis 370.40
Aurariæ aquæ duplices 370.27
Auratæ arte aquæ 370.3
Aurearum aquarum speciales virtutes 373.15
Aureæ aquæ occultæ virtutes 373.45
Aurea flumina 373.13
Aurea balnea in Italia 374.10
Auri lauacra in Transyluania 372.43
Aurum obrisum quod dicitur 372.41
Aurum metallorum omnium Regem. Argentum viuum Tyrannum 371.16
Aurei velleris ratio 373.25
Auripigmenti, siue Arsenici, impressiones in aquis. folio 383.12
Auripigmenti natura 383.14
Auripigmentum Rasagallum 383.22
Auripigmentum crystallinum 383.25
Aurelianæ Ther. in vrbe 435.4
Aurium morbis rem. ex bal. 138.14
Aurium dolorem obstructioni, tinnitui, surditati. folio 138. & seq.
Austerarum aquarum sapor, & Asperarum. folio 34.26
Australis terræ aquæ frigidæ 42.46
Austriæ balnea 250.10
Austagenis flu. bituminosus 327.46
Authetanis bal. in Hispa. 256.34
Authoris ingenua excusatio 427.30
Automate lusu, idest ad casum nata in Ægeo mari. 273.21
Autumno cur baln. minus vtilia quàm æstate. folio 97.25
Azaniæ acidæ aquæ 405.38
Aziminus chalybs 340.20
Azium aquæ oues fuscas facit. 417.7

B

BABILONIÆ *lacus bituminosus* 327.27
Babiloniæ campus ardens 327.32
Babiloniæ specus putidus 216.48
Bactris duo lacus salsi 281.37
Bacchi fons superstitiosus 418.44. 404.40
Badeniæ in Heluetiis 228.10
Badeniæ in Austria 250.10
Baiarum locus, ac descriptio 207.10
Baiarum nouum incendium 207.4
Baiani sinus incendia 205.38
Baianæ Ther. amœnissimæ 258.10
Baianæ Ther. diuersissimæ naturæ 258.15
Baiarum Ther. vrbanarum instar 435.43
Baiarum aquæ Potulentæ quædam 292.20
Baiarum quædam bal. Sulphurea 232.30
Baiarum Sudatoria 212.1. 237.45
Baiarum Petrolei fontes 332.35. 333.1
Baiani sinus insulæ conflagratæ 203.38. 207.4
Baioarię balnea 250.1
Baiona, Aquę cal. antiquissimæ 226.44
Balam & Sogdomæ incendium 326.16
Balearicum mare 9.26

BALNEVM quid 4.15
Βαλανεῖον vnde sit dictum 447.10
Balneum propriè intelligitur calidum, &
Balnea digerentia dicta 91.40
Balnearum communia Temperamenta 31.25
Balneis quæ vtiles aquę 130.10
Balnearum alia Natural. alia artific. 4.10
Balnearum natural. prima institutio 77.20
Balnea natural. rara antiquis 79.19
Balnearum natural. antiqui autho. recentiores scriptores 78.35 79.38
Baln. municipalium scripta commendantur 80.1
Bal. naturalium obseruantia apud vet. 79.32
Bal. natural. prima instituta in Sicil. 210.40
Bal. natural. prima institu. in Hetrur. 230.1
Balnea natural. quo nomine fiant illustria 124.48
Balneas adeundi tempus 92.16
Balnearum facultatum iudicia 90.15
Balnearum præparationes 94.27
Balneum vltima medicorum appellatio 94.29
Balneas non temerè adeundum 94.44
Bal. natural. abusus 77.31
Bal. natural. Pestilentiæ tempore suspecta & item stuphæ, & alia 93.30 497.33
Balneum natural. electiones 96.38
Bal. natural. commoda eligenda 96.43. 124.48
Balnearum boni aëris electio 97.3. 128.17
Balneas eligendi tempora 97.9
Balneis vtendi Methodus 99.21
Balnei singularis competentia esse debet 98.15
Balnearum penes naturas, & ętates electiones. folio 99.30
Balnearum vsus in totū sex modis 100.3. 129.31
Balnea in potibus vsus 109.10
Balneo & potu an simul vtendum 104.43
Balnearum in potibus quæ ratio purgandi 105.20
Balnei naturalis vsus antiquissimus 107.21
Balnea natural. cur Herculanea dicta 107.24
Balnei rectè vtendi quinque regulæ 107.44
Balnei vsus, ac finis ratio 108.7
Balnei qualitas 108.6
Balnei forma 108.15
Balnei tempus, & hora 108.41
Balnei ordo, ac requisita 108.44
Balnei agitatio cur calfacit hominem 109.15
Balnei modus, spatium, regimen. 109.10. & seq.
Balnei natural. Ducciæ vsus 112.15
Balnearum aquæ ad Ducciam electio 113.1
Balnearum natural. ad Sudationes vsus 114.21
Balnearum luti vsus 115.32
Bal. aquæ an in cibis vsurpandæ 120.25
Balnei aquæ quæ suaues intelliguntur 121.11
Balnearum natural. victus ratio 122.25
Balnearum vsu somni ratio habenda 126.13
Balnei vsus semper ieiunum ventrem desiderat. folio 99.26. 475.15. 482.20
Balneis natural. vtendis tres communes intentiones. folio 129.39
Bal. ebibitum si non purgauerit 104.22
Balneum est Apotherapię pars 130.34
Balnea operantur veluti Antidotus 130.41
Balnea quando operari miracula dicuntur 130.44
Balnearum electiones ad singulares morbos libr. 111. per totum. l. Affectiones ipsas singulares.
BAL. NATVRALIVM HISTORIAE, & tractandi ordo per classes 196.21
Bal. reliquarum additio facilis 193.18
Balnearum natural. temperamenta & gradus. folio 134.1
Bal. naturalium Feruidarum censura 134.10
Historiæ particulares. 220.26
Balnearum natural. summo gradu calid. 134.16
Historiæ particulares. 224.8
Balnearum natur. calidarum III. gradu. 134.28
Historiæ particulares. 229.1
Balnearum natur. calidarum II. gradu 134.34
Historiæ particulares. 237.1
Balnearum natura. calidarum I. gradu 134.42
Historiæ particulares. 251.25
Bal. natur. Temperatorum Histo. 257.28
Bal. natural. Frigidarum Histor.
Balnei natur. Pericula cauentur 162.16
Balnei natur. particulares noxæ 163.1
Balnea naturalia an conueniant Morbo Gallico. folio 264.35
Balnearum vsu accidentium correctiones 166.24
Balnea quæ sanis vtilia, vel inutil. 167.9
Balnea naturalia refrigerant per accidens. folio 132.8
Bal. naturalium ratio in febribus 132.38
Balnei ipso vsu purgatio quando conuenit 172.44
Balnei natural. vsus post Potulentas 179.21
Balnei dulcium aquarum post natural. 181.35
Balnearum vsu mors excusatur 186.20
Balneo finito abeundi regimen 186.27
Balnea aliquando reiteranda 186.43
Balnea operari solita post tempus 187.1
Balneum natural. quæ subsequi solent accidentia. folio 187.37
Balnei post vsum terminus est quadragesimus dies. folio 187.45
Balnea priuata aliquando ineunda 188.10
Balnearum particularium necessaria est Historia. folio 189.38
Balnearum natur. maxima celebritas in Europa, & maximè in Italia 195.18
Bainea natur. quibus terris dederint nomē 195.34
BAL. SVLPHVREARVM tractatio 209.30
Loca, & Historiæ 193.35
Balnearum natur. Sudatoria 209.40
Balnearum Sulphurearum Feruidarum 220.26

Balnearum

Balnearum sulphu. IIII gradu cal. 224. 8
Balnearum sulphu. III gradu cal. 229. 1
Balnearum sulphu. II gradu cal. 237. 1
Bal. II gradu calida vtilissima 237. 3
Balnearum sulphu. I gradu cal. 251. 25
Balnearum sulphu. Temperatarum 257. 30
Bal. Natural. Temperatæ qualitatis ex Gale. 262. 1
Balnearum sulphu. Frigidarum tractatio 263. 29
BAL. MINERALIUM tractatio lib. v. per tot.
Balnea ex Marinis aquis 272. 1
Balnearum salsarum natura. 276. 33
Balnearum Nitrosarum natura 287. 40
Balnearum Aluminosarum natura 298. 42
Balnearum Gypsearum natura 316. 22
Bal. Atramentosarum natura 318. 18
Bal. Bituminosarum natura 324. 18
BAL. METALLICORUM tractatio. lib. VI. per to.
Bal. Ferratarum natura 337. 1
Bal. Æneraum natura 359. 33
Bal. ex Plumbo, & Stanno 366. 1
Bal. ex Auro, & Argento 369. 4
Bal. ex Metallicorum excrementis 375. 9
cętera. l. Aquas.
Balneum de Aquis in Pisano 351. 1
Balneum dictum ad Morbum volat. 323. 18
Balneum de Buxo S. Cassiani 345. 40
Balneum ad Turrim patriæ dict. 405. 30
Balneum ad Aquas in Liguria 314. 32
Balnea in Parthis 195. 17
Balnea in Armenia 195. 7
Balnea in Nigritis 194. 43
Balnea Noui orbis 494. 4
Balneum de Lapidibus Petrioli 230. 29
Balneolum in Puteolano 246. 35. 293. 25
Balneolum aqua. M. Catini 285. 25
Balnea ex Græcis authoribus 250. 33
Balnearum in Campania incẽdium 63. 5. 207. 3
BALNEAE SACRAE dictæ antiquis 51. 42
Balneæ cur sacræ dictæ 421. 18
Balneas sanctè adeundum 427. 39
Balnearum diuina origo 423. 33
Balnearum diuinæ prærogatiuæ 423. 34
BAL. ARTIFICIALIUM tractatio. 429. lib. VII. per totum
Bal. Artificialium cum Natur. comparatio 429. 23
Bal. Artificial. alia Publica, et alia Priuata. 433. 20
Bal. Publica, & Imperatoria nu. XII. 434. 10
Bal. Priuatarum in vrbe nu. DCCCLX. 434. 13
Balnearum artifi. instituta antiquiss. & quando locum in Repub. habere cœperint 429. 31
Balnea in Athlantica olim insula deliciosissima. folio 430. 4
Balneator in Thermis publicis. &
Balneatorium legatum 434. 1
Balneariæ res, & Requisita 463. 44
Balnearum partes in Ther. publicis 444. 1
Balnearum distinctiones in Ther. 451. 30
Balnea alia virilia, alia Muliebria 453. 43
Balnearum Solia 453. 40
Balneum Laconicum 454. 19
Balnei Calidum solium 455. 9
Balnei Frigidum solium 455. 28
Balneę in Ther. publicis non erant vno stilo omnes, nec vno tenore 457. 7. 455. 13
Bal. in Ther. aliæ plus, aliæ minus calidæ, & frigidæ 454. 20
Balnea in Ther. conspersa vnguentis 456. 15
Balnea in Ther. Neronis vnguenti praecios. 456. 17
Balneę Pensiles 457. 15
Balnea promiscua viris, ac Mul. 465. 40. 460. 45
Bal. Promiscua inter dicta 466. 20
Balnei, in Ther. tempus, & hora 461. 28
Balnei, & Exercitationum mutua beneficia, & ordo 475. 1. 446. 40
Balnea recuratoria esse 446. 44. 130. 34
Bal. Calida, & Frigida in stuphis 469. 15
Balnearum ritus antiquus Rom. 459. 23
Balnearum vtilitates, & quando primum in vsum venerint Medicinę 462. 35
Balnearum luxus notantur 464. & seq.
Balnearum in stuphis noua institutio 467. 30
BAL. ARTIF. PRIVATARUM ratio 474. 10
Balnearum Priuatarum paratus 474. 20
Balnea in Castris parari solita 474. 16
Balnei Priuati tempus, & electio 475. 10
Balnei penes naturas electio 476. 40
Balnei vsus in caussa sanitatis 477. 4
Bal. vsus ad omnes Febres communiter 480. 10
Bal. vsus ad singulas Febres 482. 25
Bal. vsus ad singulas Ægritudi. 485. 26
Balnei temperatarum aquarum vniuersales operationes 485. 34
Balnei Calidioris ratio 489. 10
Balnei Tẽpidi ratio 490. 41
Balneum simplicis Aquæ Frigidæ 490. 35
Balnei, ac Natationis in Frigida communes vtilitates 491. 34
Balnei frigidi natationi assuefactio 491. 40
Balnei in frigida vtilitates 493. 1
Balneum ommunite r ieiuno ventre ineundum est. folio 99. 26. 475. 15. 482. 18
Balnei à Cibo noxæ 479. 36. 495. 17
Balneum post cibum impinguandis conceditur. folio 479. 24
& his qui in balneo linquuntur 180. 34
& senibus vinum 478. 3
Balnea simplicis aquæ calidæ quibus in casibus vitanda sint 494. 25
Balneum pro ratione & iuuat, & nocet 494. 34
Balnei signa vtilis, & inutil. 480. 42. 495. 33
Balnei in totum tria periculorum genera 495. 6
Balneum quibus sua qualitate noxium 497. 32

BAL. MEDICATA artificial. 498.35
Balnea composita ex emollientibus 499.24
Bal. composita ex adstringentibus 480.12
Bal. composita ex discutientibus 480.30.
Bal. cõposita ex lotio brassicam comedentis 501.33
Bal. ex Hydrelæo 506.32
Bal. ex oleo 507.34
Bal. ex lacte 508.14
Bal. ex brodiis recentiorum damnantur 508.30
Bal. ex sanguine 508.43
Bal. ex vino 509.10
Bal. ex aceto, & vini scapis 509.24
Bal. arte composita an Naturalium baln. facultatem assequantur 498.40
Reliquarum particularia. l. Nomina propria.
Baptisterium in balneis priua. 450.23
BAPTISMA primum DEI mysterium in aquis. folio 423.4
Baricis aquæ calidæ in Corsica 255.12
Barbaricus sinus 9.35
Barbariæ alumina 303.34
Barbarusse submersio in Cydno flu. 265.14
Barigactij collis in agro Mutinensi ignis 229.43
Basilica in Thermis Romanorum 445.41
Bathoniȩ balnea in Anglia 256.34
Belus, & Iordanis Iudęę flumina 326.36
Benacus lacus 24.7.274.14.46
Benaco supernatat Mincius 39.47
Bergomi aquæ Æneæ 285.40.361.45
Bergomi Salina puteus 285.40
Berosi Taurorum colle aquę mortiferæ 378.17
Betis flu. in Hispan. 378.42
Beta nutritur salsis aquis 277.34
Bilbilis in Hispania Ferri natura 341.5
Bissextilis annus an aduersetur balneis. 92.17
Bithyniæ balnea 251.2.262.8
Bithyniæ flumen qui mittit flammam 328.21
Bissana lacus in Sicil. mali halitus 217.17
Bistriciæ aquæ in Panno. 328.31
BITVMINOSARVM aquarum tractatio 324.17
Bitumen an sit caussa caloris in aquis, & in terris 46.24.50.43
Bituminis flammę, quæ non calent 51.9
Bituminis materia quæ sit 55.46
Bituminis multa genera 324.30
Bitumen lapidosum in Sidicino, & Nola 324.36
Bituminis Iudaici natura 327.1
Bituminis Putei, vbi lacus Sogdomæ 326.10
Bituminis nidor venenosus 328.37
Bitumen Carbonarium 331.20
Bituminosus lacus in Iudæa 325.44
Bituminosus lacus Babiloniæ 327.26
Bituminosa flumina 327.35
Bituminosi in Asia fontes, & alibi 328.1
Bitumen oleum, Petroleum, Melleum, &c. l. nomina ipsa.
Bituminosa balnea Natural. 332.35.& seq.
Blanchetta in Ilua insula quæ sit 390.31
Blactis necandis bal. 157.24
Blandula aqua Carpi 314.9
Bœotiæ duo fontes contrarij 382.12
Bœotiæ fontes qui colorant animal. 416.32
Bœotiæ fons Hiris ex fletu factus 419.47
Bolagni aeris aqua in Hispan. 380.15
Bolus quæ natura terræ sit 376.24.399.19.32
Bombi in Mutinensi agro 329.42
Bonacia quæ dicitur in mari 65.17
Bonitatis aquarum indicia 16.37
Bonarum aquarum forma 26.6
Bonictæ insulæ fons facit iuuenescere 418.24
Bononiȩ putei ex Gypso inutiles 21.38.317.21
Borax aurificum differt à Chrycolla 389.36
Borbonij balnea in Gall. 227.1
Bohemiæ balnea 250.22.278.39
Bohemiæ alumina 302.40
Bohemiæ in Messeniis Aes 361.47
Bohemię aurifodinæ 372.32
Bormię flu. balnea 315.27
Borra aqua in Senen. 294.14
Boristhenes flu. 9.19
Bosphoros fretum 9.30
Botnicum mare 9.28
Botnici maris procella 44.23
Brabantiæ balnea 247.29
Brabantiæ bal. olim relicta ob contagium 467.45
Braccula aqua in Baiano 292.26
Brachiorum propriæ Exercitationes 449.21
Brassica nutritur salsa aqua 227.34
Brassicæ decocto balnea discusso 501.20
Brigenses balneæ in Valesiis 249.35
Britannicum mare 9.38
Britannici maris æstus 66.27
æstus perniciosi 67.& 68. per tot.
Britanniæ balnea 256.34
Britanniæ sal fossile 281.31
Britanniæ Ferri fodinæ 341.40
Britanniæ Plumbariæ 367.47
Britanniæ Aurarię 372.32
Britannici pueros frigidis lauant domum 477.22
Brodio parata balnea damnantur 508.39
Bronchocelis balnea 155.21
Bronchocelas quę generent aquę 413.29
Budę balnea 223.38
L. Vngarię. & Pannonię.
Bulla aqua Puteolis 224.46
BVLLIENTIVM Aquarum caussę 59.15
Bullient. & Salientium caussę 220.26
Bulliens quędam aqua Puteolis 221.20
Bullicanum Viterbij, Historia 222.20
Bullicanum Herculi dicatum 222.38
Bullicani calor non excedit 211 grad. 236.40
Bullicanũ q̃uo bulliat lõgissimè à terris ardẽtib. 49.40

Burgundię

Burgundiæ salinæ 283. 1
Burmidæ flu. balnei 315. 28
Burmienses aquæ calida 226. 15
Bussetum Viterbij bal. 231. 21
Buxi balneum 345. 40
Buxi bal. ad S. Cassianum 387. 43

C

CABALLINI *fontis figura, & ratio* 420. 15
Salsæ qualitatis 281. 17
Cabure fons bene olens 36. 25
Cacochymiæ ratio in balneis 476. 41
Cadauerum condimentum ex atramentosis 320. 19
ex salsis 278. 44
Cadmia terra cum quo nascitur 376. 12
Cadmia naturalis est, & factitia 386. 40
Cadmiæ impressiones in aquis natural. 386. 20
Cadmiæ genus in bal. Aquisgrani 387. 23
Cœæ insulæ fons insanus 382. 13
Cœę insulæ fons hebetes facere 418. 13
Cœnæ principium ab acetariis 125. 40
Cœnæ & prandij ratio 470. 25. *antiquis* 461. 39
Cęromatum ratio, & vsus 117. 15
Cœruleæ colore aquæ 37. 46. 38. 10
Cœrulea dicta Romæ 438. 10
Cœrulei seu Cyanei lap. impressiones 366. 26
Cęsaris lauatio notatur 462. 11
Cęstus quid 447. 28
Caicus fluuius 12. 19. 420. 10
Caiæ Viterbij aquæ 225. 16
Calabria vnde dicta 247. 2
Calabriæ balnea 246. 43
Calabriæ argēti fodinæ 373. 4. *fossilis sal.* 280. 30
Calabriæ flumina Cratis, & Sybaris 323. 28
Calagurriæ bal. in Hispan. 234. 5
Calbæ oppidi aquæ Acidæ 403. 21
Calamina Cadmiæ species 387. 3
Calaminaris lapis 387. 26
Calamitæ vulgò dictæ natura 340. 10
Calamita insula 340. 20
Calamita in Ilua insula 341. 25
Calastricum nitrum 287. 43
Calcis impressiones in aquis natur. 240. 31. 391. 13
Calcis feruor ex aqua 295. 35
Calcis, & Cineris salsa qualitas 393. 21
Calcis calidæ aquæ in Dacia 392. 40
Calcinatio, & Cineratio differunt 244. 16
Calx cineris species 393. 30
Calx naturalis 393. 2
Calx lota remedium ad ambusta 391. 45
Calx cur aqua dissoluitur 296. 34
Calx cur oleo vnitur 297. 7
Calx cur albumini agglutinatur 297. 12
Calx cum aqua, oleo, & albumine cur diuersa operatur 296. 34
Calculosis balnearum ratio 148. 10
Calculorum, & arenularum propria materia. folio 107. 2
Calculorum & arenul. balnea dul. 487. 35
Calcul. & arenularum discutientia, & relaxantia remedia 503. 3
Calculis, & Arenulis cur faciant acidæ 399. 10
Calculis & Arenul. bal. cōp. emollientia 499. 37
Calculos frangere bal. ex oleo 508. 6
Caldagna S. Cassiani 346. 33
Caldagna cocta 348. 3
Caldanæ aquæ in Corsica 254. 45
Caldanæ reliquæ in Cors. 255. 4
Caldanæ aquæ in Pisano 342. 22. 351. 10
Caldanellæ aquę in Senensi 348. 20
Caldarium vas in Ther. 452. 6
Calderianum bal. Veronæ 352. 23
Calechut auro abundare, atq; Aromatis 321. 45
CALEFACIENTIA *balnea* 91. 41
Calefacientia Fomenta 502. 18
Caliditatis aquarum Thermalium caussæ inuestigantur 42. 10
Caliditas & siccitas sunt accidentia aquis. folio 42. 20
Caliditas, & siccitas aquæ, & terræ accidentales sunt 45. 31
Caliditatis aquarum caussa Mater. 42. 10
Materialia duplicia sunt 55. 27
Caliditatis aquarum agens caussa 45. 24
Caliditatis aquarum modus 48. 11
Caliditas fons hieme per antiperistasim 45. 23
Caliditatis aquarum naturalium mira caussarum dispositio 426. per to.
Caliditas fontium est priuilegium Dei 427. 3
Caliditatis fontium figurę Poëticę 419. 37
Calorum mira proportio in fontibus 426. 43
Caloris, & aquę simul proportio 49. 10
Calorum gradus, genera, ac differ. 49. 8
Caloris actio quomodo intendatur, & rem. 49. 25
Calorum vehementium tres caussę 71. 30
Calorum in terris ratio 47. 4
Calores in terris cur non vniformes 48. 48
Calor in singulis fontibus vniformis 49. 2
Calor actualis est caussa Thermarum 50. 13
Calor actualis, & potentialis in Thermis. folio 224. 24. 240. 22
Calores in metallis occulti 337. 35
Caloris Thermarum Catholica 207. 40
Caloris ratio feruidarum aquarum 220. 26
Caloris in IIII *gradu calidarum ratio* 224. 10
Caloris in III *gradu* 229. 1
Caloris in II *gradu* 237. 1
Caloris in I *gradu* 251. & seq.
Caloris temperatarum ratio 257. & seq.
Calidarum aquarum indicia 91. 39
Calida balnea, digerentia dicuntur 91. 41

Calidæ & mistę aquæ vtiles cum dulcibus 24.25
Calor quomodo colorat aquas 37.32
Calidę aquę generant lapidem 41.35
Calidę omnes an medicatę 257.44
Calidissimæ omnes quomodo vtiles 236.34
Calidissimę omnes non excedunt III *gradum calid. ad vsum* 236.43
Calidissimę aquę potabiles Drepani 234.15
Calidę dictę aquę ad Vetulonios 352.19
Calidę in mediis fluctibus 58.27
Calidę in Ænaria 225.35
Calidę in Æoliis 205.10
Calidę ad vicum in Cors. 233.23
Calidę Regales in Hispa. 255.37
Calidę in Thermopylis 236.4
CALIDARVM *artificialium tract.* 429. & *seq.*
Calidarium in Thermis 454.27
Calidum solium 455.12
Calidarum temperationes in Ther. 455.4
Calidarium in stuphis nostris 469.14
Calidarium cum bal. in stuphis 469.28
Calidarum temperatarum bal. 477. & *seq.*
Calidiorum plus iusto aquarum bal. 489.10
Calidis affectibus balnearum ratio 131.18
Calidis affect. non conuenit bal. cal. 131.19
Calidis naturis, & iuuenibus vitanda calidiora bal. & laconicum 477.43
Calori natural. roborando frigidæ bal. 493.10 *l. Frigidi.*
CALENAE *aquæ* 405.17
Calidonium mare 362.7
Caliginis perpetuę sobolem in terris esse 202.45
Callatura bal. Puteolis 246.31
Callis & nodis curandis bal: 157.41
Callis oppidi aquæ gutturosos faciũt 317.14. 415.1
Callirhöe fons in Iudęa 251.4. 327.40
Camaran insulæ Æritbrei sal. 280.41
Camerarum distinctio in Ther. 454.5
Cameræ bal. vitreæ, & argento stratæ 459.1
Camœnis fontes sacri 420.34
Caminorum nostri temporis nouus vsus 470.40
Campaniæ incendium 207.4
Campaniæ aquæ omnes ferè mistæ 343.13
Campaniæ aquæ cum ęris misturis 361.41
Campestres aquæ cur malæ 17.8. 51.46
Cæmphoram redolent Aquarij aquæ 285.12
Campus Vulcanius Puteol. ardens 48.30
Campus Babiloniæ ardens 327.32
Campus pensilis tremens in agro Reatino. folio 3.27. 420.7. & *seq.*
Cana prouincia Noui orbis aurife. 371.28
Cancrenæ morbo balnearum ratio 160.10 *bal. artific.* 494.24. & *seq.*
Cancro balnearum ratio 159.34
Caninæ appetentiæ bal. frigida 493.16
Caninæ appet. cauenda bal. 498.17
Canis morsui bal. frig. 493.26
Ratio in arcanis ponitur 161.33. 272.3
Caniculares complutæ aquæ cur malæ 19.20
Cantabricum mare 9.38
Cantabrici maris ęstus 66.21
Cantabria ferro abundans 340.27. 341.1
Cantabria plumbo abund. 367.41
Cantabriæ tres fontes simul. mira. 409.10
Cantarelli bal. Puteolis 357.10
Cantus, & Choreæ in bal. 128.4. 171.40
Capeni lucus 222.14
Capilię in Hetruria ferrum 341.38
Capillos quæ tingant aquæ 415.34
Capillorum defluuio. l. Alopecia.
CAPITIS *affectibus bal. l. Cerebri.*
Capitibus natura calidis perfusio calidarum noxiæ. folio 135.40. 163.26
Capiti perfusionum ratio 506.18
Capiti frigidæ perfusio noxia 110.22
Capitis dolori l. Cephalalgiam 486.2
Capitis dol. superuenienti in bal. 173.40
Capitis refricationibus 157.28
Capitis Vlcusculis, & Ophiasi 157.30 *dulcium balnea* 488.28
Capitis lauacrum 505.22
Caput an mane, an vespere lauandum 505.30
Caput crebro an raro sit lauandum 504.41
Capitis lauacrum pro infirmis 506.10
Capitis lauacr. lixiuij electio 506.1
Cappadociæ Salinæ 280.33
Capranicæ fons Acidus 402.7
Capreę insulæ terræ natural. 325.1
Carbones in lapidibus conclusi 41.40
Carbones natiui bituminis 331.20
Carbonaria fons 402.21
Caregę in Cors. bal. 266.9
Cardialgiæ balnea 146.21
Cardię aqua 34.24. 250.47
Cariæ specus putidus 217.1
Carnia fluuius in Pisano 352.15
Carnis regione Timaui fons sals. 381.41
Carnis regionis aurifera tell. 372.47
Carnis regionis aurea aqua 374.23
Carmaniæ indię montes salsi 280.39
Carrhis in Arab. sal quo ędificant 261.11
Carnium vsus, & electio in bal. 125.13
Carnes à putredine seruant salsę 278.44
Carnium molliciei & candori balneum ex lacte. folio 508.21
Carnosarum partium dol. balnea 154. & *seq.*
Carnos. partium tumentiis 117.6
Caroli Magni mos in bal. 110.1
Caroli Magni bal. Aquisgrani 248.13
Caroli IIII *aquæ* 228.38
Caroli IIII *aquę ad tertium gradum* 236.41
Carpathij montis aquæ Æneæ 322.16. 361.47

Auriferæ

Aurifer̨e 372. 37
Carpi aqua Brondula 314. 9
Carthaginis balnea 251. 5
Carthaginis fons olei 326. 11
Carteiæ in Hiſpan. tremere ſolum 3. 29
Carybdis, & Scyllæ hiſtoria 211. 20
Carybdis & Scyllæ epiteta 66. 42. 271. 24
Caſarum diſtinc. in bal. Auicennæ 457. 6
Caſinatis aquæ cal. alunt mures 411. 33
Caſei cocti balneum in Volaterr. 323. 20
Caſpium mare vnde oritur 9. 41
Caſſiterides inſulæ Plumbariæ in Brit. 367. 45
Caſtalius fons, & figura Poëtica 420. 1. & ſeq.
Caſtilionis aqua in Ænaria 254. 22
Caſtimonię conciliandæ bal. 158. 5
Caſtella in aquis 436. 44
Caſtella in Thermis 453. 13
Caſtellarij aquarum 437. 3
Caſtellanus Aſculi flu. 287. 35
Caſtrorum balnea Priuata 474. 13
Caſus cauendi bal. naturalia 162. & ſeq.
in balneis Thermarum 494. 24
Catadupa Nili 23. 37. 43. 30
Cataniæ in incendiis Aetnæ periculum 204. 48
Cataractes fluuius 44. 34
Cataplaſmatum ratio in febr. 205. 26. 504. 26
Catarrhis remed. ex bal. 135. 35. 136. 44
Catarrhal. Neruorum morbis bal. 136. 44
Catarrhal. Vlceribus bal. 159. 16
Catarrhi effectus mali 122. 40. in bal. 172. 10
Cathay tellus auriferax 472. 2. 10
Cathedræ, & Sellæ in vſu Ther. 458. 30
Catonis locus ad ebrietatem 125. 45
Catonis Cenſorij verecundia in bal. 461. 11
Catonis ex braſſicæ decocto bal. 501. 20
Cattis in terris Aeneæ aquę 361. 46
Auriferæ 372. 44
Caucaſi montis flu. aurif. 373. 27
Cauernæ montium cur frigidæ 5. 40. 43. 8
Cautiones in bal. natural. vſu 162. & ſeq.
in balneis aquarum dul. 494. 24
Cautio in bal. vſu à Rheumate 122. 40. 494. 35
CAVSSAE calorum in aquis natural. 42. 10
Cauſſæ calorum agentes 45. 24
Cauſſæ materiales 50. 26
Cauſſæ conſequentes 55. per to.
Cauſſæ ſaporum in aquis naturalibus 31. 4
Cauſſæ odorum 34. 33
Cauſſæ colorum 37. 1
Cauſſæ conſiſtentiæ 39. 20
Cauſſæ primarum qualitatum aquarum 42. 10
Cauſſæ inundationum aquarum 63. & ſeq.
Cauſſæ concurrentes in incendiis Aetnæ 263. 24
Cauſſarum OCCVLTARVM in aquis 405. 40
Cauſſarum rerum omnium analogia 406. 34
Cauſſarum inuicem continuatio 406. 40
Cauſſæ naturales occultæ 407. 15
Cauſſæ à cęlo, ac ſyderibus 408. 8
Cauſſarum Natural. latitudo 407. 30
Cauſſæ ſecundæ operantur ordine 408. 30
Cazale in Mauritania bal. 251. 6
Ceciliani Ther. frigidæ 455. 23
Celani lacus, Fucinus 39. 45
Celenę aquæ in Hiſpa. 195. 34
Cellarum diſtinctio in Ther. 454. 5
Cella calidaria in Thermis 454. 38
Cella frigidaria in Ther. 455. 30
Cella olearia in Ther. 455. 45
Cellenſes balneæ in Valeſiis 249. 34
Celſi ordo balnei in Febribus 484. 8
Cenabrium quid ſit 377. 13
Cenabrium naturale. & artificiale. ibid.
Ceniſij montis lacus 7. 41. 224. 28
Ceparis balnea in Hiſpa. 256. 13
CEPHALALGIAE &
Cephaleæ balnearum methodus 135. 32
in Thermis 486. 2. l. Capitis
Hydreleum 506. 45 l. Cereb
Cephiſus in Bęotia flu. colorat. 416. 417
Cerealium vſus in Ther. 225. 3
Ceretana balnea 332. 11
Cerebri affectibus balnea 135. per to.
Frigidæ vſus 82. 45. 110. 42
l. Catarrhum: & nomina ęgritud. particul.
Cerones fons nigras potu facit oues 417. 4
Chachexiæ balnearum ratio 144. 34
CHALCANTHI aquæ naturales 318. 20
Chalchantoſę aquę varię ſpecies 319. 36
Chalcanthoſa ex pluuia aqua 321. 46
Καλκύτι
Καλκανθύς καὶ
Κάλκος 360. 7. 376. 4
Chalcytidis impreſſiones in aquis 318. 44
Chalcyde Achaiæ, quæ Nigroponte, æris natura nuncupat. 362. 11
Chalcyde lacu ſupernatât dulces 270. 26
Chalybs, & ſua aqua 338. 30. 331. 13
Chalybeata arte aqua 138. 30. 342. 22. 352. 6
Chalybs Aziminus 340. 20
Chalybes populi 340. 23
Chalybontis Aſſyrię regis 340. 26
Charamenes flu. 325. 4
Charybdis in Cilicia 40. 8
Charoneę ſcrobes 216. 20
Chelidonię inſulę Aquę dulces ex fluctibus 4. 15
Chia terra 376. 25
Chię inſula vitioſę aquę 413. 18
Chiragrę bal. 153. 1 l. Articul. & Podag.
Cholericis quę propria ſint bal. 99. 30
Cholericis, & aduſtis bal. Natur. cautio. 163. 10
Choleræ morbo remed. ex bal. 143. 43
Choleræ vomitibus 487. 19

Choriceum locus in Ther. 446. 7
Chorea & cantus in bal. 284. 4
Chorynthij lapidescentes aquæ 338. 14
Chryse insula aurifera ludi 372. 5
Chrysocollæ impressiones in aquis 388. 26
Chrysocolla cum quo nascitur 376. 15
Chrysocolla in Dacia 389. 26
Chrysocolla multa in Pannonia 372. 24
Chrysolapidis fodinæ in Dacia 372. 43
Chrysorrhoas flu. 373. 16
Chymera mons ardens 47. 20. 332. 30
Chymistarum experimenta de Metall. 56. 38
Chytros aqua 236. 7
Cibi & potus ratio in bal. natur. 122. 35
Ciborum & potuum electio in bal 54. 30
Cibis, & potibus ex aquis med. abusus 120. 25
Ciborum condimentum sal. 278. 46
Cibus & potus largior conceditur in frigido balneo 483. 31
Cibus ante bal. quando conceditur 179. 24
Cibus ante bal. his qui animo linquuntur 180. 34
Senibus vinum dulce 478. 3
Ciceronianę aquæ in Baianis 388. 1
Ciconũ flu. vitiosis aquis 41. 13. 413. 19. 420. 13
Cilicię quidam flu. submergitur 4. 4
Cilleræ valles aquæ vitiosæ 414. 34
Cimoliæ terræ vsus 118. 33
Ciminus lacus, & mons 222. 14. 275. 11
Cimina aqua 441. 1
Cineris impressiones in aquis natur. 391. 13
Cineris, & calcis natura salsa 392. 21
Cinis, & calx quid differant 244. 17
Cineris differentiæ pro natura combustæ rei. folio 393. 26
Cineris ficulnei, harundinacei, sarmentorum impressiones 393. & seq.
Cinereæ aquæ in Puteol. & Baiano 392. 14
Cinerula, seu Spodium 386. 30
Cinerum Ætnæ sæuitia 204. 18
Circhnitij lacus mira origo 410. 1
Circuncolumnia in Thermis 445. 7
Cisternarum ratio 20. 15
quæ vtilis in potibus 21. 13
Ciuitatum ruinę 4. 22
Clanes in Senensi lacus 275. 9
Claudia aqua in vrbe 438. 10
Clara lectio exercitij loco est 449. 26
Clazomeniis aquæ coloratæ 416. 32
Clementis Alexandrini censura in Thermis Romanorum 466. 5
Cleon fons à fletu dictus 418. 15
Clisteriorum vsus in bal. 104. 26. 120. 38
Clitorius fons in Arcadia 405. 35
Clitorius fons vini tędium facit 418. 9. 420. 14
Clitumnus flu. potu inalbat iumenta 417. 17
Clitumni aquarum bonitas 416. 17
Clusina balnea quæ sint 542. 32
Clypei Ænei in Laconico vsus 454. 32
Coaspes lacus in Parthis potu vtilis 275. 4
Cocyti flu. figura 419. 14
Coctum balneum in Ænaria 254. 32
Cęlum finitum probatur 273. 25
Cęli & terræ, & rerum vicissitudo 273. 23
Cęli, & syderum proprietates occultæ 408. 7
Virtus manifesta 408. 10
Cęliacę passionis bal. 143. 46
Cęliacę passionis cautio in bal. 495. 13
Cęnosæ aquæ damnantur 275. 21
Coitu debilibus cauenda bal. 163. 18
Colicæ passioni remed. ex bal. 147. 17
Colicæ passioni bal. ex hydrel. 507. 20
Balneum ex oleo 508. 9
Colicis dol. fomenta, discuss. & relaxantia 503. 2
Κολυμβῆτραι vasa balnearia 450. 23
Colli tumoribus bal. 155. 21
Collis Vulcanius Sicil. 217. 14
Colliquationis, & fluxionis humorum pericula in bal. 267. 17. 172. 23
Collosis flu. lapidescens 41. 18
Collyriorum modus ex Tutia 387. 17
ex Pyritide 385. 17
Colorum differentiæ in aquis 37. 1
Colorum in aquis duplex ratio 37. 14
Colorum iudicia in aquis 91. 25
Colorum ratio, & compendium in aquis 415. 5
Colorum in aquis proprietates quatuor 415. 17
Colorum ratio ex aspectu 415. 45
Colorum ratio ex potibus animalium 416. 11
Columellæ morbis 140. 10
Combustio quid 245. 15
Combusta materia quomodo reuegetetur 201. 16
Comi balnea 253. 30
Comitiali morbo balnea 486. 14
Comitiali morbo cautio 497. 21
Commodianæ Thermæ in vrbe 434. 40
Compositæ, & mistæ aquæ 17. 19
vt plurimum participant sale 277. 10
Complexionibus, quæ idonea bal. 99. 45
Concauitates terrarum locus aquarum, & mistarum omnium terrestrium 4. per to.
Concha in balneis priuatis 450. 20. 474. 33
Concretum alu. & liquidum 299. 20
Concursus aquæ, & ignis simul 49. 25
Confecta lapidea Tyburis 300. 8
Conflagrationum terrarum exitia 62. 32
Conisterium locus in Ther. 444. 70. 446. 13
Confortantia l. Corroborantia 142
Conseruarum modus in cisternis 27. 15
Consistentia, & corpus aquarum 39. 20
Constantiensis lacus. 316. 8
Constantini Magni bal. ex sanguine 509. 3
Constantini Magni baptisma 509. 7

Constantinianæ Thermæ 435. 23.
Consuetudo quid valet in bal. 99. 20
Consueti minus lęduntur in bal. 167. 31
Contagia verenda in stuphis, & bal. 467. 40
Continentibus febribus balnearum dulcium ratio. folio 483. 5. 484. 17
Contrà amorem aquę 161. 23
Contractionibus neruorum 137. 43. & seq.
Hydrelęi balneum 507. 8
Contusis vlceribus, & ossibus bal. 154. 30
Conualescentibus balnea 480. 2
Conuulsionibus bal. ratio 137. 20. & seq.
Bal. ex Hydrelęo, & oleo 507. & seq.
Bal. dulcium aquarum 486. 27
Conuulsioni superuenienti in bal. 175. 1
Cophantus mons ardens 47. 19
Cophantus auriferax 372. 13
Coralli succus in Sardinia littore 255. 24
Cordarum, & Neruorum contractionibus 137. 43
Lutationes l. Neruos, & Articul.
Cordis morbis balnearum ratio 146. 17
Cornelianum baln. Aquisgrani 249. 1. 261. 38
Corneti fons anguibus scatens 378. 18
Corniculorum in stuphis vsus 468. 43
in Scabie 156. 27
Cornicularioru in Stuphis ignorantia 468. 44
Corporum terrestrium combustorum impressiones, & cineris in aquis 391. 13
Corporis debilitati in bal. l. Lassitudi. 183. 1
Corporis vniuersalis purgatio ante balneum. folio 91. 27. per to. 485. 29
Corpore non purgato Fomenta dantur 502. 24
Corpus totum quæ exerceant 449. 19
Corseni balnei Lucę historia 312. 10
Ducciæ 313. 15
Corsicæ insulæ plura bal. 233. 23. 255. 4. 266. 1
Corroborantia quæ, &
Confortantia quæ dicantur 142. 33. 503. 7
Corrosioni dentium bal. 139. 44
Corui in Alpibus ex aspectu niuium albi 416. 8
Corruptela bonorum in Ther. 466. 3
Corticeum in Thermis, &
Coryceum quis locus 467. 7
Coryco ludere 449. 7
Coryceus specus in Cilicia 216. 10
Corycij antra 41. 31
COSMI MAGNI DVCIS Hetruriæ
iussu Ilua insula munitur 341. 26
preciosæ Distillationes ex auro 370. 20
commendantur studia 428. 32
Cotyliarum aquæ in Sabinis 289. 40
Cotyliæ aquæ Saturno sacræ 421. 3
Cotyliæ Aureliani 302. 15
Cotiscoliis aquæ ad Andredochum 252. 32
Crabra aqua ad vrbem 440. 44
Crapula damnatur in Ther. 464. per to.
Crapulosis bal. 487. 25. 490. 17
Crateres incendiorum qui dicuntur 201. 8
Cratis flu. in Calabria 333. 28
Cratis flu. colorat pecora 416. 32
Cratis ex Electro in Aphrica 331. 45
Craticulæ carbonum ad vsum in Ther. 458. 30
Cremata regio in Ænaria cum bal. 225. 39
Cremnicij aquæ in Vngaria 263. 1
Crepatis, & ruptis balnea 149. 17
Cryptoporticus in Ther. 452. 23
Crypta aqua Puteolis 293. 3. 246. 35
Crypta obscura Fabriani 295. 31
Crypta Vulturenæ 295. 35
Creuoli plumbariæ venæ in Senen. 368. 8
Creticum mare 9. 29
Cretæ Salinæ 281. 40
Creta auriferax 372. 45
Crocanus flu. lapidescens 41. 17
Cruciati balneum Viterb. 231. 35
Cruda aqua quæ dicatur 15. 47
Cruda & simplex omnino inutilis 16. & seq.
Cruditatibus, & repletionibus bal. 82. 3
in balneis dul. & stuphis 495. 10
cauendæ bal. cum febribus 493. 33
Crystallus in Calabria 247. 5
Crystallus in Rhetiis 253. 46
Crurum inflationibus, & vlceribus 155. 3
Crurum exercitationes 449. 21
Cruribus crassis & defor. lutum 285. 4
Culuacanum mare 9. 36
Cumarum sudatoria 213. 8
Culma bal. in Baianis 333. 1
Cupidinis fons 418. 17
Cupparosa vbi reperitur 321. 10
Cuprum es laudatiss. l. Cyprium 362. 11
Curię aquę vitiosæ 414. 38
Curru gestari pro exercitio 449. 31
Cursus robusta est exercitatio 448. 39
Cursus fluuiorum ratio 10. 30
Cura post vsum, & discessum à bal.
Curtia aqua in vrbe 438. 10
Cutiliarum aquæ l. Cotyliæ 289. 40
Cutis morbis remed. ex bal. 155. 40
dulcium balnea 488. 25
Cutim densant bal. composita adstring. 500. 24
Cutis perfrictionibus in febr. longis oleum 507. 44
Cutis ariditati 487. 38. 490. 1
Cyane fons Sicilię 217. 29
Cyane stagnum in Sicilia 419. 43
Cyanei lapidis, seu cęrulei impressiones in aquis 386. 26
Cycladum vna insula ardens 47. 20
Cyclades insulæ auriferæ 372. 45
Cychros aquæ mortiferæ in Thracia 378. 24
Cydni fluminis historia 265. 40
Cydni fluminis bonitas 26. 17

Cydni aqua Sulphure participans 58. 31
Cymmerius sinus 9. 31
Cymmeria spelunca 213. 11
Cypri salinæ propè Cittium 281. 41
Cypri mons metalli æris 318. 15
Cypri aquæ Æneæ 362. 15
Cypri aquę atramentosę 321. 17
Cyprium vitriolum 319. 43
Cyprium vnguentum 456. 27
Cyrci Maximi spectacula 451. 13
Cyrenetenses populi, & bal. 250. 44

D

DACIA, nunc Transyluania aurifera 372. 3
Daciæ salinæ 282. 1
Daciæ salsi pisces 282. 10
Daciæ vitriolum 320. 40
Daciæ Aeris metalla, & aquę 318. 45
Dędali antrum in Sicilia 211. 13
Dęmoniacis bal. 486. 19
Dęmones Thesaurarij 216. 31
Dalmatia aurifera 372. 47
Damasci alabastrum 289. 26
Damasci balnea 436. 9
Danubius vbi submergitur 4. 2
Danubij magnitudo 10. 23
Danubij cursus mirandus 11. 2
Danubij impetus 24. 20
Danubij aquę vbi potu inutiles 24. 20. 26. 42
Hostia 11. 12
Danubij balnea calid. 262. & seq. 223. 38
Daphnidis bal. in vrbe 435. 36
Darij regis Thermæ 457. 17. 436. 8
Debilitati viscerum balnearũ ratio 141. 23. & seq.
Debilitati in balneis 183. 1
Debilitatis cautio 496. 43
Debiles ante bal. instaurandi 96. 6
Decianę Thermę 435. 1
Decorationi balnea 157. 1
Decorationis ars in Thermis 463. 15
Thermarum delicię 162
Balneum ex lacte Asinę 508. 14
Decoctio aquarum in iudiciis 87. 14
Decubitus in herbis medicatis 119. & seq.
in sole, tritico, corio, furfur. &c. 119. & seq.
Decus seruatum in Ther. 460. & seq.
Defęcandi aquas artificium 276. 16
Defluxionibus in ventrem bal. 487. 14
DEVS, vbi ratio deficit, complet omnia 424. 44
Dei supranaturalia opera in aquis 422. 32
Dei opera indigent admiratione 427. 43
Deucalidonium mare 9. 38
Deucalionis, & Pyrrhę diluuium 64. 1
Delectus militaris sine deliciis 465. 33
Delectationum ratio in bal. 127. 40
Deliciæ animi, & corporis Ther. 162. 1
Deleteriorum rarus vsus antiquus 463. 1
Deliramentis frigidæ vsus 110. 34. 44
Delli lacus in Sicil. superstitiosi 419. 19
Delos insula nouiter nata in Ægeo 217. 23
Delphi aquæ, ac specus 44. 1. 420. 44
Dentium morbis balnea 139. 43
Dentibus corrosis, & infirmis 486. 44
Descensus in calidum balneum sensim fit in frigidum confertim, ratio 109. 1
Desertis circà Rubrum aquarum penuria 276. 29
Desperatis balnea quando consulenda 95. 40
Desperatorum Docciæ Corseni 313. 14
Destillationis, & Rheumatis rem. 137. 15
Destillationis in neruos pericula 136. 44
in balneis dulcium aquarum 494. 45
Destillationibus & Catarrhis bal. 172. & seq.
Destillationi, & grauedini capitis lauacrum quando conuenit 506. 14
Diaberbis in Scythia flu. bituminosus 327. 46
Diariæ febri bal. temperata 482. 73
penes caussas 483. & seq.
Diarrheæ fluxus bal. dulcia 487. 28
Diabeti passioni balnearum ratio 148. 39
ex Ferratis aquis 339. 19
Dianæ fons in vrbe 421. 13. 438. 38
Dięta in balneis natural. 122. 25
Dięta locus in Thermis 445. 43
Diapasma pul. odoratiß. in Ther. 456. 43
DIFFERENTIAE aquarum & accid. 31. 48
Differentiarum aquarum cõmunes caussæ 57. 22
Differentiæ temperamentorum aquarum 57. 29
Differentiæ aquarum à locis 26. 44
Differentiæ saporum 31. 40
Differentiæ odorum 34. 33
Differentiæ colorum 37. 1
Differentię substantiæ 39. 20
Differentiæ primarum qualitatum 42. 10
Differentiæ calorum in aquis natur. plura capita. 47
Differentiæ mistarum impressionum 57. 14
DILVVIUM vniuersale 64. 1
Diluuium diuino fit iudicio 64. 18
Diluuium sub Deucalione & Pyrrha 64. 10
Diluuium de Diuinis mysteriis 423. 2
Dimidia dicta aqua 402. 4
DIOCLETIANAE Thermę 423. 11
Diocletianarum Ther. icon. 443
Diocletianarum Ther. partitiones 44. 28
Diocletianarum Ther. mirifica ars 445. 20
Dioclis ars in purificandis aquis 276. 22
Dioscoridis locus exponitur 299. 40
Discutientia balnea compo. 500. 30
Discutientia ex brassica 501. 20
Dispositionibus naturalibus inæqualibus. 103. 32
Distillatarum aquarum temperamenta 30. 12

Distillatę aquę cur non putrescunt 36. 30
Distillationes ex auro inualidæ 369. 43
Disurię balnearum ratio 148. 40
balnea dul. aquarum 487. 42
Diuidna flu. Moschouiæ magnus 10. 23
Diuidnæ flu. Inundatio 74. 8
Diuisio maris facta in diluuio 423. 2
DIVINA *in aquis* 424. 30. *& seq.*
Dodonei fontis ignes 328. 21
Dolium ad sudationes 473. 37
Dolores emptos in bal. prouerb. 95. 16. 172. 32
Dolori capitis bal. l. Cephaleam auriū, iunctur. &c. l.
Doloribus ventriculi superuen. in bal. 182. 45
Dominarum balneum in Pisano 314. 2
Domus Nouæ Salinæ & bal. Patauij 285. 13
Domitianæ Thermæ, i. Neronianæ 434. 21
Domitiani Naumachia in vrbe 451. 22
Domorum seu Partium distinctio in Ther. folio 454. 5
Dondi positio reprobatur 55. 13
in balneo Aponi 239. 5
Doriæ fluuius. Origo ad Pedes montium. folio 7. 43. 274. 32
Doriæ flu. aquæ auratæ 470. 30
Doriæ flu. aquæ gutturosos faciunt 414. 39
Dracones Ænei in milliariis vasis Thermarum. folio 453. 1
Drepani aquæ in Sicilia 234. 18
Drusæ aqua in vrbe 441. 2
DVCCIAE *vsus in balneis* 112. *per tot.*
Ducciæ loca penes ægritud. ipsas 113. 38. 135. 30
Ducciæ electio, tempus, modus, Regimen. &c. folio 114. 1
Duccia S. Philippi 245. 14
Ducciæ ad Corsenum 313. 15
Ducciæ ad Corse. inferiores 313. 43
Duccię desperatorum ibid. 13
Ducciæ S. Cassiani 348. 1
Ducciæ quæ med. vtiles 124. 12
Ductuum aquarum magnitudo in vrbe 437. 25
Ductuum aquæ Virginis 439. 10
Dulcis aquæ appellatione intelligitur syncera, & potabilis 26. 40. 16. 30
Dulces, i. lacteæ sapore aquæ 34. 17
Dulcium aquarum loca 26. 46
Dulcium aquarum indicia 99. 4
Dulcis qualitas in marinis 220. 17
Duritiei singularum partium bal. composita emollientia 499. 500
Dydime insula in Æolis 205. 26
Dyphrygis lapidis natura 376. 17
Dyssentericis febribus quędam balnea Natur. vtilia 33. 30. 147. 1
dulcium aquarum bal. 487. 37
Dyssenteriam concitant salsæ ebibitæ, vel in cibis. folio 279. 17

E

EBIBITIS *venenis* 161. 6
Ebrietati balnearum ratio 157. 48 110. 34
ex Catone remed. 125. 42
Ecclesiastis locus de origine aquarum 14. 18
Ecbatanis flu. bituminosus 327. 45
Εγκατίσματα insessiones in bal. 499. 4
Egestæ Siciliæ balnea 257. 47
Egrę oppidi balnea acida 403. 19
Elambicationes aquarum in iudiciis 87. 30
Elatus flu. sterilitatem emendat Pli. 409. 14
ELECTIONES *bal. Natural.* 96. 37
Electri circa Padum vnde sit opinio 414. 41
l. Ambar. & Phetontiades.
ELEMENTI *ratio excedit propositum Thermarum folio* 1. 19
Elementa esse impura 15. 39
Elementa omnia insunt terræ 48. 16
Elementum simplex inutile 15. 25
Elementum simplex non nutrit 16. 12
Elementorum variæ figurę poëticę 420. 6
Elembogij bal. in Bohemia 250. 23
Eleothesium in Ther. 444. 30. 446. 13
Elephantiasi balnearum ratio 156. 34
Elephantiasi dulcia bal. 488. 22
lutum M. Orthonis 285. 4
Discussoria 501. 7. *Bal. sangui.* 508. 82
Elister fluuius 39. 17
Emacrantia pingues 157. 41. 479. 38
Embrochæ vsus aquæ simplicis 140. *& seq.*
Embrocha ex medicatis aquis 112. *& seq.*
Embs aquę in Germa. 316. 9
Emissaria aquarum in Ther. 453. 12
Emissarium aquæ Martiæ 445. 32
Emollientia bal. composita 499. 23
Emollientia ex hydrelæo 506. 32
ex oleo 507. 34. *ex lacte* 508. 14
Empedoclis locus 47. 37
Empsenses aquę 316. 14
Eous sinus 9. 36
EPATIS *morbis balnearum ratio* 144. *& seq.*
Epatis incalescentię 185. 3 *& seq.*
Epatis incalescentię Epithem. 504. 1
l. Viscerum 141. *per to.*
Epatis duritiei balnearum cautio. 497. 15
Epate incalescente post bal. 187. 26
l. Hepaticis, & Iocinoris 144
Eperiensium fontes salsi in Vngaria 282. 5
Ephesi fons Mannæ miracul. 331. 9
Ephębeum in Thermis locus 446. 4
Epialę febri bal. dul. 483. 37
perfrictionibus, & tremor. ol. 507. 44
Epilepsiæ balnearum ratio 135. 35. 486. 13
Epiri fons olei 328. 45
Episcopi bal. in Baianis 293. 32

Episthomia

Epistomia in vasis Thermarum 453. 31
Epithematum ratio 503. 30
ad singula viscera ibid. & seq.
Equi palustribus aquis delectantur 276. 15
Equorum carceres in Ther. 444. 31
Equitatio pro exercitio 449. 33
Equicolis fons gutturosos faciens 414. 46
Erasinus flu. 4. 1. 420. 9
Eridani historia 23. 46
Eridani inundatio l. Padum.
Ericusa insula in Æoliis 205. 27
Erisipelati balnearum ratio 158. 35
Erithræorum aquæ colorant. 416. 32
Eruca nutritur salsis aquis 277. 34
Esi frigidæ aquæ in Corsica 266. 1
Etesiarum ventorum ratio 70. 26
Euboę balnea 250. 39
Euboëa ferro fertilis 341. 30
Ære, &c. 362. 10
Euenus fluuius 10. 21
Eugestę aquæ Gypseæ in Helue. 317. 23
Eulei lacus aquæ bon. in Parthis 275. 2
Euphrates magnus flu. 10. 18
Euphrates vnus de quatuor flumi. Paradisi. folio 23. 13. 425. 6
Euphratis inundatio 74. 6
Euonimos insula Æol. 203. 28
Eurimenorum flu. lapidescens 41. 17
Euripi prouerbium 66. 8
Euripi æstus caussa irregularis 66. 1
Eurota flu. bituminos. 40. 9. 327. 46
Euxinum mare 9. 30
Euxini ęstus 68. 36
Exampeus fons 24. 23
Excrementorum mineralium species quatuor, & eorum impressiones 375. 10
Excrementis retentis in bal. 470. 43
recta ratio in bal. natural. 127. 34
Exercitij ratio in bal. Potulentis 104. 13
Exercitationes in Ther. 444. 1
Exercitationes sunt præparato. in bal. 446. 30
Exercitationum differen. ex Gale. 448. 30
Exercita. varia genera secundum perso. 447. 14
Exercita. plura loca in Ther. quàm balnearum fuisse 451. 32
Exercitationis necessitas 448. 25
Exercitationis tempus 475. 4
Exercitationis à bal. incommoda 475. 10
vtilitates 475. 27
Exercitatio singularis 449. 32
Exercitationes cum alijs 449. 4
Exercitationes fortes 448. 30
Exercitationes leues 449. 30
Exercitatio præuia balneæ frigidæ 492. 23
Exercitationes nostri temporis inertes 448. 25
Exercitationum modi restituti ex Gal. 448. 35
Extenuantia balnea 157. 46
Extenuatio ante bal. instaurandi 96. 1
Externarum Thermarum censura 436. 5
Extremorum morbis bal. ratio 155. & seq.
Exustis, & iter agentibus balnei commoditas. folio 464. 3. 478. 30
Frigidæ vsus, etiam in potibus 493. 12

F

FABARIENSE Bal. aurif. 374. 27
Fabulosa de aquis dicta 417. 37
Faciei decorationi bal. ratio 157. per tot.
Faciei maculis bal. 157. 7
rubicundis, & verrucalibus 284. 15
Facultates omnes vsu quotidiano confortant Ferratæ aquæ 338. 7
Facultatum rerum, & aquarum gradus. 89. & seq.
Fœcum impressiones in aquis 376. 4
Fœces induratas ventris emollit ex hydręleo, & oleo bal. 508. 9
Faliscorum fons anguibus scatens 378. 28
Fami caninæ balnearum ratio 144. 10
Fanghi lutamenta in Bal. Pata. 311. 1
Fati balneum in Baianis 232. 15
Fauis, & Meliceridis bal. ratio 157. 27
Fauores cęlestes quidam in aquis 408. 45
Faucium morbis bal. ratio 139. 36
Faucium phlegmoni incipienti Reprimentia vtilia. folio 503. 19
Fausti Thermæ in vrbe 453. 38
FEBRIBVS curandis per balneas methodus proponitur 132. 10
Febribus dulcium bal. instituta 480. 10
singulis 482. 28
Febribus quatenus dul. bal. aduersentur 484. 6
Febribus pituitosis an bal. natural. conue. 133. 3
Longis, & accidentalibus 133. 16
Febres sanare promittit villa 350. 26
Hecticas Paganellum viterb. 294. 7
Febribus in frigida natatio 493. 39
Febribus frigidæ multę potus 84. 10
Febrium per frigidam natationem cura in Mundo nouo 494. 4
Febrium diuturnam tremori, & frigori Hydræleum probatur 508. 44. Oleorum.
FEBRIBVS quatenus cauen. bal. 164. 12
balnea dulcium aquarum 496. 3
Febribus ex Rhasi balnea semper periculosa. folio 480. 41. 496. 32
Febribus signa an vtile, vel inutile futurum sit bal. folio 480. 42
Febribus fomenta dantur in prin. 503. 25
Febri superuenienti in bal. natural. 185. 28
Ferinæ aquæ in German. 365. 15
Felicur insula Æol. 205. 26

Fermentare

Fermentare quid dicitur 398.15
FERRATARVM aquarum natura 337.1
Loca. & Historiæ 340.1
Ferrum an calidæ qualitatis, an frig. 337.18
Ferrum quomodo aperit, & iuuat, visc. 338.43
Ferrum pluisse 340.7
Ferrum in cuprum quomodo mutatur 321.9
Ferratę aquę lapidescunt 338.10
Ferratæ aquæ in potibus iuuant viscera 338.26
Ferratarum vsus in potibus 102.34. 339.4
duccia, & balneo 339.30
Ferratarum Nocumenta 339.40
Ferrata sub Tybure 318. 342.9
Ferrata in Luculliano Neapoli. 357.20
Ferratæ in Aenaria. 318.8. 342.9
Ferruginea in Baiano in potibus 341.44
Ferruginea in Baiano alia in bal. 336.34
Ferruginis natura 390.17
FERVIDARVM aquarum Historiæ 220.& seq.
Feruidarum Catalogus 134.10
Feruidæ aquæ cur Herculaneæ d. 222.40
Feruidæ aquarum ratio difficilis 426.30
Feruida in Corsica 233.34
Feruentissimæ aquæ quomodo fiant vtiles 236.37
Feruoris in calce ratio 295.35. 240.31
Fibula, i. subligaculum pudendorum 460.40
Fictiles tubi Cisternarum 20.17
Ficuncella, quæ &
Figatella aqua S. Cassiani 344.43
Fiderius fons in Germ. acidus 403.32
Figurę Poëticę de aquis explicantur 419.10
Fines ac vtilitates Thermarum 459.25
Firmano in agro Petroleum 333.13
Salinæ 283.31
Fistulis vlceribus balnearum ratio 160.15
Fistulæ lachrymali bal. 130.14
Fistulæ in vasis Thermarum 453.30
Flamma cęlestis incendij Sogdo. 326.4
Flammarum, & incendij terrarum tres causæ. folio 197.45
Flamma, & incendium sunt acciden. 397.35
Flammarum ex Ætna sæuitia in aëre 203.30
Flammigeræ aquæ 218.16
Flandriæ submersiones ab æstu maris 68.10
Flatibus intestinorum bal. 147.17
Flatuum in terris instabilitas 198.17
Florida tellus noui orbis abundans auro 321.16
Fluctus passeris qui sint 260.17
Fluenta, & eorum aquæ 24.11
Fluidis vlceribus 159.& seq.
FLVVIALIVM aquarum natura 22.1
Bonitatis summa ratio 22.17
Fluuiorum submersiones, & caussa 3.44
Fluuiorum profunditas 4.8
Fluuiorum origines, & incrementa 6.4
Fluuiorum variæ origines 8.17
à mari 8.37
Fluminum parentes 10.17. 14.19
Fluuiorum horrendi strepitus 44.26
Fluuiorum meridionalium origines 4.18
Fluuiorum, & lacuum origo 7.23. 10.11
Fluminum cursus longe à mari 10.13
Fluminum magnitudo 9.19. 11.15
Flumina vbi maxima 7.23
Fluminum mirę excursiones 424.17. 425.1
Flumina maxima Mundi noui 9.15
Fluminum cursui cessisse montes 11.10. 425.20
Fluminum diuisiones 11.10
Fluminum nouiter nascentium ratio 62.16
Flumina quæ submersa renascuntur. 410.8. 424.17
Flu. omnium inter se comparatio 9.17
Flumina supernatantia aquis 39.44
Flu. aquæ cur non putrefiunt 216.8
Flumina cur nulla calent 50.6
Flumina vbi frigida 42.44. 194.46
Flumina feruida 194.46
Flumina salsa plura in tota Europa. 280.281.& seq.
Flumen ignis ardentis ex Ætna 203.17
Flumina bituminosa 327.36
Flumina aurifera 373.13
Flumina quæ in balneis vtilia 265.17
Flumina quędam cur ęstate crescunt 11.17. 24.2
Flu. collectiones non faciunt paludem 276.3
Fluuius pensilis qui dicitur 457.38
Flu. infernalium nomina, & Figuræ 419.20
Flumina sunt ex causis mistionis maris 269.22
Flumina cur aliquando retro fluere dicuntur 62.10
Flumina retro fluunt per inundationes 75.18
FLV. INVNDATIONES 69.19
Flu. cur inundent, imbres sunt caussa 69.14
Flu. Septentrionalium inundationes 73.47
Flu. Italiæ inundationes 74.12
Flu. Meridional. & Nili inunda. 69.& seq.
Fluoribus, alui, vteri, Hæmorrhoi. l. locis prop. Bal. adstringentia compo. 500.20
Fluxibus ventris. l. ventrem. & Aluum 143.48
Fluxibus ventris bal. dulcium ratio 487.27
Fluxibus dissentericis 147.1. 487.27
Fluxibus sanguinis bal. 145.40
Fluxionibus superuenientibus in bal. 172.& seq.
Fluxionis periculum vitandum in bal. 167.17
Fluxione tentatis cauen. bal. natural. 163.41
Fluxus, & refluxus maris 65.10
Foci vsus antiquus. &
Foculi mobiles 470.40
Fodere robusta exercitatio est 447.36
Fœminis abortientibus bal. 151.27
Fœtui in vtero mortuo 487.47
Fœtor inseparabilis est à sulph. 192.35
Foliatum, & spicatum vnguentum 456.29
FOMENTORVM ratio 501.40
Fomẽtorũ genera, humida, sicca, leuia, fortia. 502.10

Fomentis an uten.in bal.natural. 120. 45
Fomes in terris, ubi ignis necesse est 209. 9
Fomitis in Aetna reuegetatio 201. 16
Fontanalis aqua bituminos. 333 5
Fontanalis aqua Puteolis 293. 15
FONTIVM *natura, ac summa originis* 5. 3
Fontium triplex potest esse origo 14. 13
Fontium nouorum caussa 62. 16
Fontium differentiæ, & causæ 5. 4
Fontium perennitas unde sit 6. 9
Fontis singularis uniformitatis caussa 49. 1
Fontium mutationes, & caussæ
ex terræ motu 62.& seq.
Fontium in Syluis nascentium causa 7. 20. 61. 26
Fontes qui & crescunt, & minuuntur 60. 46
annonam præsagiunt 61. 15
Fontium submersiones subitæ. ex terræmo. 62
Fontes quidam calidi potabiles 28. 48
Fontem quenquam experientia cognoscendum ex Gal. 78. 29. 89. 15
Fontium differentiæ in singulis Miner. 57. 14
FONTIVM NAT. *calidorum caussæ* 45. 24
Fontium frigidorum caussæ 43. 43. &c.
Fontium frigidorum in potibus qualitas gulæ gignit tumores 413. 44
Fons Andriæ uinolentus 34. 14
Fons Cabure bene olens 36. 25
Fontes lactis qui putantur 38. 26
Fons Caballinus salsus 281. 17
Fons Caballinus, & Castalius figura 420. 1
Fontes acres in Hispa. 379. 13
Fontes mali halitus, ac superstitiosi in Sicilia. folio 217. 7
Fons Ruber in Æthyop. 382. 8
Fontes uenenosæ naturæ 359. 4
Fons in Persia uenenosus 383. 45
Fons in Illyria superstitiosus 418. 44
Fontes miraculosæ originis 331. 8
Fons Iouis in Dodone mirus 409. 9
Fons Iouis Dodoni superstitios. 418. 43
Fons Iouis Ammonis mirus 409. 5
Fons cupidinis superstit. 418. 19
Fons Bacchi, fons Neptu. 418. 23
Fons in Bonicca faciens iuuenescere 418. 23
Fons Ioppe 36. 17
Fontes Solini in Sardinia 387. 37
Fontes Insani 403. 20
Fons Plinianus 67. 38. 410. 45
Fontes Acidi plures 400.& seq.
FONTES BITVMINOSI 325. 19. 328. 1
Fontes olei 328. 3
in urbe natus miraculosè 330. 45
Fons Mellis 331. 30
Fontes Ambaris candidi 331. 22
Fontes sanguinis, ac rubri 381. 14
Fonticuli nascentis mira contemplatio 425. 46
fontis calidi 426. 9
Fontium fauores cęlestes 408. 45
Fontes aquarum in urbe Roma. 436. 43
Fons ueneris Sabbatinæ aquæ 441. 1
Fontes in Thermis 445. 34
Fontium, ac fluminum Nata. l. Natationes
FORMA *quomodo principium sit omnium operationum* 407. 20
Fornacatores in Thermis 452. 25
FORTES *aquæ dictæ. Natura.* 33. 46. 403. 4
lege Acres
Fortes in Volaterrano 323. 6
Fortunari Thermæ in urbe 435. 38
Forum Vulcani Puteolis ardens 222. 2
Fossilia quę dicuntur, & quæ genera 267. 26
Fracastorei positio notatur, de inundationibus. folio 71. 21
de morbo Gallico 166. 11
Fracturis ossium balnea 488. 32. 154. 14
Fragor
Fragoris aquarum currentium ratio 44. 13
Fragoris Pul. bombardici ratio 298. 40
Fretum maris quid 9. 18
Frictiones ex sal. 119. 20
Frictiones unctio post bal. 493. 1
Frictiones pro exercitio supplent 449. 35
FRIGIDA *natura aquæ* 1. 20
Frigiditatis aquarum intensio, & causa 42. 31
Frigidissimæ aquæ in Aquilone pro tormentis sumuntur 42. 44
Frigiditas quarundam intolerabilis 43. 14
Frigidæ potus, & utilitates 81. per tot.
Frigidæ multæ potus in Febribus 84. 10
Pericula notantur 84. 35
Frigidæ perfusio, & Embrocharum ratio 140
Frigidæ conspersio capiti, & pectori incommoda. folio 110. 22
Frigidæ usus in uulneribus, & ulceribus damnatur 111. 17
Frigidæ bal. ac lotio duplex 490. 35
Frigida in aqua natatio simpliciter 490. per tot.
Frigidæ lauatio post bal. 475. 39
necessaria 455. 39. 477. 38
Frigida lauatio Hecticis necessaria 484. 24
Frigidam in natationem confertim insiliendum. contrà in calid. 492. 47
Frigidæ lauationis nocumenta 491. 24. 494. 18
Frigida lauatio augmentationi adolescentum aduersatur 491. 36
Frigidum inimicum naturæ 491. 23
Frigida aqua ex glacie, & salnitro damnatur. folio 298. 16
Frigiditatis abusu abbreuiatur uita 298. 40
FRIG. *sulphurearum Historiæ* 253. 30
Frigidæ quæ generant gulę Tumores 414. 1
Frigidæ quędam bullientes 59. 15. 263. 35

Frigida quædam, quæ accenditur 265. 42
Frigidæ quædam Medicinales in Corſ. 266. 1
Frigidæ in agro Tigurino 266. 10
Frigidæ ad Ardeam 265. 28
Frigidæ in agro Piſano 265. 35
Frigida Patauij, quę incaleſcit fonte 310. 10
FRIG. ET HVM. *intemperiei balnea dulcium aquarum vtilia* 479. 30
Frigidis febribus bal.dul.inutilia 484. 5
bal. Natur. an conueniant 133. 2
Frigidis omnibus affectibus bal. ratio 131. & *ſeq.*
Frigori febrium diuturnarum Hydrelei baln. folio 506. 44. *Olei.* 507. 44
Frigora vitanda in bal. naturalibus 128. 20
Frigidarium vas in Thermis 453. 10
Frigidarium locus in Ther. 446. 13. 455. 28
Frigidarium locus in ſtupha 468. 15
Frondes arboris in Hyber. quæ conuertuntur in volucelles 412. 12
Frutices in Tylo inſu. nutriuntur ſalſis 277. 40
Fucinus lacus ſubmergitur 4. 4
Piſcoſiſſimus 274. 16
Fucino ſupernatat Pitornius 39. 44
Fulminum ſulphura. 51. 42
Fuluæ colore aquæ 38. 13
Fumarolæ ſudationes Puteol. 212. 43
Fumoſæ aquæ ſiccę 45. 3
Fune apprehenſa exercitationis modus 440. 40
Fungis Rem. ex balneis 161. 13. 488. 44
Furfuragini cutis bal. 157. 3
Furioſis balnea 486. 19
Furnelli balnea in Ænar. 342. 18. 359. 14
Furno calenti ſudationes 473. 44
Futuri incendij terrarum coniecturę 208. 17

G

GABINENSI *agro ſolum tremere* 3. 25
Gabiuſa aqua in vrbe, nunc Mariana 451. 16
Gadaride aqua potu expilat 384. 6
Gaditanus Oceanus 9. 37
Gaditani putei æſtus 67. 30
Gagate lapis bituminoſus 325. 1
Galaciæ Ferratæ aquæ 341. 4
Gallecia plumbo, & ſtanno fęcunda 367. 41
& auri metallis 372. 26
Galleciæ balnea 275. 32
Galanza vulgò, quæ
Galena, & Molybdena. Natura. 366. 17
GALENVS *quicquid ſenſerit de bal.* 78. & *ſeq.*
Galeni inſtituta de bal. dulcium aquarum, & ſumma vtilitatum 463. 37. & *ſeq.*
Gal. loca explicātur. 40. 26. 92. 10. 96. 16. 133. 10
Galileæ mare 326. 22
GALLIAE *balnea Natur.* 226. 33
Gallicum mare 9. 28
Galliæ auri fodinæ 372. 32
Gallico morbo. l. Morb. Gall.
Ganges fluuiorum omnium maximus 10. 17
Gangis fluminis ſtrepitus 44. 32
Gangis inundationes 74. 10
Gangis plura oſtia 11. 11
Ganges vnus ex quatuor flu. Paradiſi. 23. 13
& mira excurſio 425. 28
Gangis collectiones aquarum 276. 4
Ganges auriferax 375. 28
Gangeticus ſinus maris 9. 35
Garumnæ flu. in Gall. fluxus 167. 20
Garumnæ fontes 226. 40
Garda lacus, Benacus 39. 47
Gaurus mons vino generoſus natura 260. 41
Gauiratij paludis aquæ 24. 8
Gela flu. in Sicil. 43. 29
Gelon flu. à riſu dictus 418. 16
Gemma obſidiana. natura. 331. 14
Genera exercitationum in Ther. 448. 30
Geptæ aquæ in Sicil. 234. 13
GERMANIAE *bal. natural.* 227. 35
Germanicum mare 9. 39
German. authorum opi. de Calidis aquis 46. 16
Germaniæ ſal foſſile 280. 32
Plures amnes ſalſi 281. 32
Atramenta. Alumina. 316. 15
Germania vbi ferro abundans 340. 41
aurifodinis 372. 18
Germaniæ fons comburens veſtes 328. 18
Germaniæ fons lędens dentes 384. 2
Germanorum longa mora in bal. 109. 47
ſtuphæ 471. 30
German. frigida bal. infantibus dam. 472. 21
Geſtationes pro exercitio. 449. 34
Gibberoſi bal. in Baiano 292. 23
Gibij mōtis oleū Mutinę. Hiſtoria. 329. 30. 330. 13
Gibij montis incendium 329. 30
Ginega littore æſtus maris 67. 24
Gingiuarum morbis bal. ratio 130. 42
in bal. dulcibus 486. 38
Glaciale mare 9. 39
Glacialis aquæ natura. 19. 28
Glacies eſt aquarum corruptio 42. 28
Glacie refrigerare pocula & vinum 298. 18
Glacies, & nix inimica pectori 491. 33
Glacialis vena in bal. Fabarien. 374. 35
Glaciales aquæ in potibus gulę gignunt tumores. folio 413. 43
Glaciales inſulæ 264. 26
Glareæ beneficium in aquis 47. 10
Glaucę colore aquæ 38. 10
Glebarum, & terræ Petrolei vſus 330. 25
Globulis extrahendis 160. 42
Magnetis aquæ 339. & *ſeq.*
Gluten Iudaicum 324. 30

Glutinis

Glutinis ratio ex calce, & albumine 295. 15
Gracilibus cauen. bal. natural. 163. 7
Gracilibus bal. dulcium vsus, & calidiora. folio 479. 23. 489. 36
Graduum caloris ratio in aquis 224. 26
GRAECIAE bal. naturalia. 235. 43. 250. 31
Græcorum censura de Romanorum Thermis. folio 465. 17
Granatę lapilli in Rhetiis 253. 47
Grani aquæ, quæ Asquisgrani 247. 41
Granchi dictæ musculorum contractioni in aquis frigidis rem. 175. 3
GRATIARUM actio DEO 427. & seq.
Grauedini, & destillationi bal. 128. 25
Lotio capitis quam conueniat 506. 14
Grauium odorum natura 35. 16
Graui armatura exerceri robustorum est. folio 448. 39
Grilli balnea in vrbe 435. 38
Grotta viterbij aqua 362. 22
cum Cadmia 387. 35
Grottę aqua in Puteolano 246. 26
Grotta S. Cassiani 345. 42
Grottę obscurę stillicidia marmoris 386. 10
Guadalcana argenti sod. in Hispa. 372. 30
Guadiana flu. in Hispa. submergitur 4. 3
GUIDUS vbal. 11. Senogall. instau. 280. 6
Gulæ tumoribus 155. 21
Gulæ tumores inducunt ex Gypso aq. 316. 41
Frigidæ ex niue aquæ 414. 1
Gurgitelli aquæ in Ænaria 359. 18
Gurgus aqua in Sicil. 234. 15
Guttæ rubeæ faciei bal. 284. 14
Gutturosos faciunt aquæ 413. 21. l. Gulæ.
Gutturis siccitati superue. in bal. 175. 5
Guttus olei in Ther. 458. 24
Gomera insula Niuosa, & ardens 409. 44
Gonorrheæ balnea 487. 37
incendium extinguunt 326. 17
Goppingæ aquæ Acidæ 404. 1
Gordiani bal. in vrbe 438. 7
Gosselariæ æris natura. 362. 18
Plumbi, & stanni 367. 38
Gothiæ sulphuratæ aquæ 266. 23
Gothia cur salis habet penuriam 281. 20
Gothia ferro abundans 340. 35
ære 362. 7. auro 372. 15
Gygantum fabula in Ætna 204. 2
gygantum imagines in aere ante incendium folio 206. 21
Gymnasia dictæ aliquando Ther. 442. 14
quæ propriè Thermæ 444. 1
Gymnasticarum partium loca in Ther. 444. 42
Gypseæ aquæ naturales 316. 22
Gypso imbutæ potu inutiles 316. & seq.
Gulæ gignunt tumores 413. 4

H

HABITATIO in balneis natur. 128. 24
Habitationum antiquorum ratio 470. 31
Habitus Romanorum, & nostri secu. diff. 470. 23
Habitudinis siccis, & adustis cauen. bal. natural. folio 163. 14
Hadriani Thermæ in vrbe 434. 28
Hadrianum Imp. lauisse cum multis 460. 35
Hala duo flu. salsi 281. 34
Hals flu. Tiroli salsus 282. 40
Haliacmon aqua candidas facit oues 417. 16
Halteres quid sit in exercitiis 447. 26
Halteribus exerceri 448. 43
Hammonis sal. 281. 3
fons superstitiosus 420. 13
Harenæ maris vsus 272. 23
Harpasti ludus, pila maxima 447. 32
Hebrus flu. auriferax 373. 19
Hebręorum antiquorum Thermæ 436. 8
Hecla, Helga, & à cruce dicti, Montes ardentes. folio 47. 19
HECTICIS febribus an conueniant balnea naturalia 133. 32
Paganelli bal. viterbij 294. 7
Hecticis dulcium bal. ratio 484. 20
Galeni instituto 484. 45
Hecticis frigidæ conspersiones 484. 25
Hecticis ex lacte balnea 508. 26
Hecticis pericula in frigida. 491. 24. 494. 18
in bal. natur. 182. 40
Helicone fons salsus 281. 17
Hellopiæ aquæ 250. 40
Heluetiorum bal. natur. 228. 10. 261. 34. 364. 32
Helyogabali Naumachia ex vino 451. 26
Helyocaminus ad sudationes 118. 39
Hęmatitis lapidis natura 376. 24
& impressiones 390. 32
Hemoptoicis balnea naturalia 140. 46
cauentur bal. dulcia 487. 6
Hæmorrhoidibus bal. ratio 152. 27
Hęmorrhoidas excitant 152. 40
Paganellum viterbij bal. 294. 10
Hæmorrhoidas cohibent adstringentia bal. & composita alia 500. 22
Hemicraniæ bal. ratio 135. 36
in balneis dulcibus 486. 4
bal. ex Hydrelæo 506. 44
Hemicycli partes in Thermis 444. 43
Henderegge bal. in Heluet. 261. 29
HEPATICIS balnearum ratio 144. 145
& in bal. dulcium aquarum 487. 29
cętera. l. Epar. & iocineris morbis.
Hephestiades insulæ Siculi. 205. 14
Hepialo febri quatenus conueniant bal. l. Feb. 483. 37
133. 33. & seq.

Herbesus

Herbesus lacus in Sicil. 234. 32
Herbarum in calidis aquis nascentium ratio
Aponi 241. 16
in aquis Liguriæ 314. 45
Herbern. Alabastrites in Brabantia 289. 23
HERCVLANEA *Balnea cum dicta sint fo-*
lio 107. 22. 222. 40. 429. 46. 234. 10
Herculanea balnea in Græcia 236. 41
Herculanium vrbs incendio absumpta 206. 36
vbi 259. 23
Hercules claua excitasse Thermas 222. 30
Herculeum fretum 9. 33
Herculei freti æstus 66. 30
Herculis columnæ relictæ à mari 273. 40
Herculeus riuus apud aquam Virgi. 439. 46
Herisipelati balnearum ratio 158. 35
Herniæ balnearum remedia 149. 1
Herniam gutturis quæ generent 413. 39
Herpeti balnearum ratio 160. 15
Heterogenea loca terrarum 561. 10
HETRVRIAE *antiquiss. instituta in bal. fo-*
lio 351. 43. 229. 36
Hetr. balnerum Historiæ, & quibus metallis fecun-
da 229. & seq.
Hetrusci Thermæ in vrbe 435. 38
Hexedræ locus in Thermis 444. 43
Hiatus terræ mali halitus notantur 216. 20
in Ægeo nouiter nata. 273. 20
Hibericum mare 9. 25
Hiberi fluminis cursus 10. 44
Hicesia insula in Æoliis 205. 24
Hiera insula in Æoliis ignifera 205. 21
Heram ins. arsisse olim cum mari 271. 10
Hierapolis in Phrygia aquæ 236. 14. 259. 46
Hierapoli fons lanas tingit 445. 16
alumina 302. 39
Hiemales Thermæ, & Æstiuę quæ fuerint in vr-
be 462. 15
Hieme cur balneæ inutiles 302. 26
HISPANIAE *bal. & Historiæ* 234. 25
sudatoria 214. 20
Hispaniæ salinæ, & amnes salsi 281. 31
Hispaniæ atramenta 321. 10
Aeris metalla. 319. 1. *Auri.* 372. 15
Ferri. 340. 45. *Plumbi* 367. 42
Hispanorum veterum Thermæ 436. 9
Hispaniolę insulæ fontis strepitus 44. 24
HIPPOCRATES *de balneis* 430. 20
Hippocratis censura de lauatione 465. 30
antè sanguinis missionem 479. 2
Hippocratis locus in fomentis Pleuritidi adhibendis
notatur 502. 39
Hippocratis aurea sentẽtia in regimine vitæ. 474. 47
Hippocratis alia loca. 111. 14. 122. 12
Hippocrene fons salsus 281. 17
fabulæ ratio cur Musis sacer. 420. 17
Hircanum mare 9. 40
Hircanum mare non est Palus 236. 1
Hircani littoris salinæ 280. 33
Hiris fluminis fabula declaratur 419. 47
Hisdeseimio noui fontes 62. 24
Histericis cautiones 498. 27
Historici authores de balneis natural. 78. 40
HISTORIARVM *singularum balnea necessaria.*
folio 184. 30
Historiæ sulphurearum aquarum. lib. IIII.
Historiæ Mineralium lib. v.
Historiæ Metallicorum. lib. VI.
Historiæ Excrementorum Mine. 375. 10
Historiæ Artificialium lauat. lib. VII.
HOMERVS *adnumerat balneas inter delicias. fo-*
lio 430. 14
Homerus Marinas aquas notauit pingues. 271. 1
Homerus Nilum dixit à Ioue venientem 23. 17
HOMINVM *ac Mundi duo prima exitia, Aqua, &*
ignis 208. 20
Hominum proprietates ex aquis 413. 23
Homothermæ in Sicil. 210. 38
Honestas seruata, & decus in Ther. 459. 40
Horologij ritus apud antiquos 461. 34
Horarum, & diei partitio in vita Romanorum. fo-
lio 461. 45
Horæ erant æstate, & hieme inæquales. fo-
lio 461. 30. 65. 18
Hora Thermarum ab octaua ad x. 461. 26
Hora in priuatis post x. 460. 6. 473. 15
Hora balnei in febribus declinatio 482. 8
HORATII *locus de bal. in mirthetis* 212. 16
Horreum pensile quid dicitur 457. 33
Horroris periculum vitandum in balneis, maximè
Febrientibus 494. 5
Horroris tres precipuæ caussæ 496. 4
Horroris discussoria fomenta 500. 46
Hortatio ad Medicos balnearum fo-
lio 98. 45. 422. 1. 24. 423. 38
Horto domini bal. Puteolis 293. 32
Hortorum irrigationes, & aquæ idoneę 16. 4
Horti pensiles qui intelligantur 457. 33
Rotis mobiles 458. 10
Humectantia fomenta, & olea 504. 20
ex vnguentis post fomenta 504. 23
Humiditas in aqua, & in Aëre quid differant. fo-
lio 44. 41
Humiditati vteri bal. l. Fluori
Humi se exercere. modi 449. 3
Hyberniæ flu. pisces creat ex frondibus suæ arboris.
folio 412. 5
Hydrargiron & Arg. viuum idem 376. 40
& eius balneum 506. 32
Hydriæ in Thermis 458. 25
HYDROPICIS *balnearum ratio* 144. & seq.
Hydropicis tria necessaria 145. 1

Hydrops sale, sole, & siti curatur 278. 31
l. Aqua inter cutim
Hymera flu. in Sicil. partim salsus, & partim dulcis influit 58. 37
Hymeræ in Sicil. balnea 234. 13
Hymnus in gratiarum actionem 428. 1
Hypanis flu. amarulentus 24. 22
394. 21. 58. 41. 420. 12
Hyperboreum mare 9. 39
Hyperboreum mare cur minus salsum. folio 270. 27. 281. 30
Hyposarce balnearum ratio 145. 15
Hypocaustum in Thermis 452. 18
Hypocaustum pro Laconico 454. 20
Hypocaustum priuatum 459. 35
per fenestras, & tubos aptatio 470. &c.
Hypochysi oculorum balnea 139. 10
Hyrudini haustæ bal. 488. 42

I

IASMINVM *vnguentum preciosum* 456. 31
Iassielli balnea Viterbij 363. 25
Iaspidis lapidis natura ex succo terr. 41. 44
Ictericis balnearum ratio 144. 29
balnea dulcium aquarum 487. 32
Idrius lacus 274. 16
Ieiuno bal. ineundum 99. 26. 475. 15. 482. 20
Ientaculum, & cena antiquorum 470. 25
IGNIS *est de primis differentiis in Ther.* 2. 29
Ignis est Thermarum fundamentum 196. 9
Ignis natura in cauernis terræ 4. 40
Ignis terrestris catholica. 207. 36
Ignis vbi naturalis in terris 47. 18
Ignis subterr. an sit elementi pars 53. 16
Ignis subterr. est quid diuersum ab Ele. & est intentum à natura 197. 7. 207. 40
Ignis, & calorum materia in terris 50. 25
Esse sulphur. 51. 28. 55. 27
Ignis subterr. materia cur non absumitur 54. 10
Ignis subterr. cur non vno tenore vbiq; 54. 24
Ignis natura in terris sulphureis 196. 28
Ignis infra terram necessitas 196. 30
Ignis infra terram non est violentum 53. 17
Ignis subterr. est mistum sulphureum, & heterogeneum 197. 10
Ignis subterranei vestigia in tota Italia. folio 199. 27. & seq.
Ignis spiraculum ad Petram Malam 202. 2
Ignis Aetnæ seuitia 201. 21
Ignis, & Sulphuris flumen ex Aetna 203. 47
Ignis vbi, vbi fomes 209. 9
Ignis, terræ, & aquæ varius occursus 209. 18
Ignis terrestris tres primi effectus 209. 25
Ignis in abditis crescit 221. 8
Ignis dissipatus minus calefacit 43. 44
Ignis terrestris barathrum 207. 40
Ignis, & Inferni ratio 197. 2
Ignis est permistus vbiq; 48. 6
Igneæ, & bullientes natura aquæ 220. 26
l. Feruidas
Ignis subterranei miræ difficultates mouentur. folio 426. 21
Ignium vis ex Hypocaustis Ther. 208. 45
Igne combustis balnearum ratio 158. 43
ILIACAE *Passioni reme. ex bal.* 147. 8
Illustria quomodo fiant balnea 124. 43
Illutamenti vsus 115. 32
Iluæ insulæ aquæ 142. 9
Iluæ, & Igilij insularum aquæ ferr. 341. 18
Iluæ aquæ ex Pyrtide 385. 12
Ilza fluuius 39. 17
Imbecillis balnea. 183. 1. 496. 43
Imbecillitati membrorum. l. loca Particularia
IMBRIVM *tractatio.* l. Pluuias
Imbres autumno cur salsi 19. 20. 269. 40
Imbres infecti balneis 94. 10
Imbribus mutationes fiunt aquarum 60. 27
Imbricis vsus in bal. l. Duccia 112. & seq.
Impensæ ne parcant in balneis 124. 40
Imperatoriæ Thermæ in vrbe XII 494. 12
Imperatoriæ aquæ in Baianis 356. 43
Impetigini balnea. l. scab. 157. 14
Impetuosissimæ aquæ 59. 31
Impinguantia balnea 157. 34
Impinguare promittit bal. in Pisa. 351. 25
Bal. plus iusto calida 479. 20
ex Galeni instituto 489. 30
Impluuium siue Imbrex ad vsum Ducciæ. l. Duccia. folio 112. & seq.
Impotentiæ veneris balnea 158. 3
IMPRESSIONVM *differentiæ in aquis* 28. 12
Impressionum in aquis iudicia 88. 38
Impressiones sulphuris in aquis 191. & seq.
sunt vtplurimum ex accidenti 193. 5
Impressionum sulphuris genera 192. 28
Impressio. ex mediis Mineral. lib. v.
Impressiones ex Metallis. lib. VI.
Impress. ex metallicis excrementis 375. 10
Incantatæ aquæ impostura damnatur in vulneribus curandis 111. 40
INCENDIA *terrarum, & earum ratio.* 196. & seq.
Incendia extemporanea vnde sint 197. 14
Incendium est de natura accidentis 197. 35
Incendiorum tres primæ caussæ. folio 147. 46. & seq. 275. 15
Incendiorum præsagia 208. 17. 198. 14
Incendia cur maiora fiunt in insulis, & Maritimis, quàm in Mediterraneis 198. 35
Incendiorum Italiæ Historia 198. & seq.
Incendiorum portenta, flamma, fragor, & cineres. &c. rationes 206. 30

Incendiorum caussæ à mari 271. 17
Incendium Ætnæ perpetuum 200. 26
Incendij Ætnæ caussarum concursus 203. 16
Incendij Ætnæ sæua accidentia 203. 37
Incendium in balneis baiarum 205. 10
Incendium Vesuuij montis 206. 7
Incendium Ænariæ insulæ 206. 1
Incendium in Istris 238. 29
Incendium ingens in urbe Tito Imp. 206. 46
Incendia cur ita crebra antiquis 208. 45
Incendium Syriæ Palhæstinæ 326. 3
Incendiorum nouorum caussa 54. 37
Incendiorum communia exitia 62. 39
Incineratio quid 244. 17
India auriferax 371. 17
Indiæ Sales 280. 35
Indiæ fontes olei 328. 40
INDICVM *mare* 9. 36
Indi fluminis inundatio 74. 10
Indi littoris æstus inæquales 65. 14
Indus maximus flu. 10. 17
Indigenarum consilia in bal. requiren. 99. 12
Indomita aqua quæ dicitur 13. 29. 39. 33
Infantibus balnea natural. inutilia 99. 41
bal. naturalia inimica 477. 18
& item frigida 477. 10
Infantibus bal. dulcium instituta ibid.
Infantariis mulieribus bal. ratio 487. 43
INFERNVM *ratione, ac sensu patet* 197. 3
Inferni ora quæ putentur 218. 40, 216. 20
Infernum Anienis, præcipuum flu. 44. 6
Infirmis lauationes. l. Febribus, & particul.
Infirmis capitis lauatio 506. 9
Infirmitati dentium bal. l. Dent.
Infixis, & sagittis extrahen. 160. 42.
INFLAMMATIONIBVS *bal.* 158. 35
per Emollientia bal. 499. 30
Inflammationibus inueteratis fom. 502. 35
Bal. naturalia idonea 164. 16
Inflammatoriæ lassitudini bal. 479. 12
Ventriculi, Epatis, Renum, &c. l. Particularia ipsa
Inflationibus viscerum. 141 *l. Intestin. &c.*
Innoxio somno, & vigiliis bal. 158. 18
Inodora quæ sint 35. 1
Insanientibus bal. dulcium ratio 486. 17
Insessiones. l. balnea compo. & earum apparatus. folio 499. 3
Insolatus, vsus 117. *& seq.*
instituta &c.
Instituta bal. natural. prima 77. 15
lib. II. & seq.
Instituta thermarum artific. 429. 15
in vrbe Roma 431. 1
in vsu Medicinę 462. 35
Instituta Ther. cur Medicis sint necessaria 467. 10
INSVLARVM *Maris ratio* 273. 12
Insularum, & lacuum inuicem comparatio 273. 10
Insularum nouarum origo, & caussæ 273. 18
Insularum mira constitutio 273. 46
Insularum natantium ratio 44. 37. 264. 10
Insulæ glaciales in hyperboreis 264. 26
Insul. Fortunatarum mira proprietas, & suarum arborum cum aquis 409. 20
Insul. Italiæ. l. balnea. & l. Incendia
Insularum Græciæ 250. 41
Insulæ fluctuantes in Cotiliis aquis 290. 6
in albulis. 305. 30. *Vadimonis.* 263
INTEMPERANTIIS *singulis bal. l. Particularium locorum.*
Intemperantia mulierum notatur aliquando in Ther. antiquis 466. 9
Interiorum morbis. l. viscerum. 141. *per to.*
Internis abscessibus bal. 158. 31
Interochreæ balnea 252. 33
Intermittentibus Feb. bal. ratio 132. 10. 480. 10 *& seq.*
INTESTINORVM *morbis bal. ratio* 145. *per totum l. viscerum.*
Balnea dulcium in Thermis 487. 29
Intestina confortantia 504. 6
Intestinorũ flatibus bal. ex oleo. 507. 9. *alia* 147. 17
Bal. M. Grotti patauij 244. 32
Intestinorum flatibus, ac dol. superuenientibus in bal. folio 163. 33
INVNDATIONVM *omnium, tam Maris, quàm Fluminum tractatio* 63. *& seq.*
Inundationum non est vna ratio 63. 28
Inundatio quid & species 63. 36
Inundationum exitia 62. 1. 30
Inundationum materia 63. 40
Inundationum vna trium caussarum 63. 43
Inundatio aliqua diuino fit iud. 64. 20
Inundatio per emanationem à mari 69. 8
Inundatio lacus Albani 68. 47
Inundatio siue imbribus 69. 1
Inundationum omnium differentiæ 69. 20
Inundationes flu. Septentrional. 73. 46
Inundationes flu. cur nonincipiunt à mari, sed in medio 75. 23
Inundationum exempla. l. Ipsa nomina flu. Nili, Tyberis Padi, &c.
Inundationum aliqua Remedia 76. 15
IOCINORIS *Morbis. l. Hepatis*
Ionię Prouinciæ balnea 250. 47
Ioniæ Specus mali halitus 217. 3
Ionium Mare 9. 29
Iordanis flu. 326. 18. 327. 33
diuina virtute mundasse à lepra 423. 29
Iouis Hammonis fons mirific. 409. 5
Iouis Dodonei fons mirificus 409. 8
Ippomanes equarum passio bal. 493. 35

Irrigandis hortis quæ aquæ ido. 16. 3
Isaurus flu.in Flaminia 291. 10
Ischiadi morbo bal.ratio 153. 10
Islandiæ insulæ incendium 47. 19
Iserbone aquæ in Belgis 355. 34
Ister fluuius 10. 24
ITALIAE *situs inter duo maria* 279. 40
Italiæ situs, peninsula 274. 4
Italia olim dicta Regio conflagrata 199. 27
Italiæ incẽdia, & terræ dispositio. 198. 43. 199. *& se.*
Italia vbiq; sulphurea 200. 12
Italiæ sudatoria, natural. 209. *& seq.*
Italiæ feruidarum aquarum historiæ 221. *& seq.*
balnearum sulphu. historiæ 224. *toto lib.* IIII
Italiæ lacus, & fontes 274. 13
Italiæ salsarum copia 279. 38
Italiæ vmbilicus in Reatino dicitur 290. 15
Italiæ nitrosæ aquæ 295. 12
Italiæ fontes olei, & bituminis 329. 6
Italiæ ferratæ aquæ 341. 14
Italia vbi aurifera 373. 1
Italiæ antiqui ritus in Thermis 429. *& seq.*
lib. VII. *per totum*
Italiæ Thermarum frequentia 436. 14
Italiæ ritus mutati declinante imperio 461. 34
Iter facere robusta est exercitatio 449. 40
Iter facere vniuersalis est exer. 450. 21
Iter agentibus, & exustis bal. frig. 493. 12
IVDAICI *bituminis natura* 327. 1
Iudaicus lapis bituminosus 324. 47
Iudaicus cum quo nascitur 376. 24
Iudeæ lacus 325. 44
Iudeæ fons calidus 251. 3
Iudicia de bonitate aquarum 16. 31
Iudicia minerarum, in aquis naturalibus 85. 1
Iudicia impressionum, ac virtutum 90. 15
Iulia aqua in vrbe 438. 16
Iumentis quæ aqua in potibus idonea 16. 4
Iuncaria Puteolis aqua 246. 35. 293. 14
Iumentis palustres delectant 276. 14
IVNCTVRARVM *morbis balnearũ rõ.* 153. *& seq.*
Iuncturarum laxitati in febribus longis bal. ex oleo. folio 508. 2
Iuncturarum doloribus, ac debilitati. bal. ex vino. folio 509. 29
In vuarum scapis membrorum fotus 509. 38
Iuncturarum tophis 153. 43
ex aceto balneum 509. 25
Iuniorum partitiones in Ther. 444. 15
Iuscula medicinæ superbibita damnantur 82. 24
Iustini locus exponitur 40. 25
Iusgus riuus acuit potu sensus 418. 12
Iuturnæ lacus in vrbe 438. 41
Iuscula medicinæ superbibere vnde sit institutum. folio 272. 40
Iuuenalis locus exponitur 460. 5
Iuuenum exercitationes in Ther. 447. 25
Iuueni bal. dulcia commoda 477. 43
Iuueni quomodo frigidæ natationi assuescendum. folio 492. 1
Iuuenibus, & calidis naturis cauendum à bal. calidioribus 477. 43 131. 23

K

Κακοχυμίας *habenda ratio in Thermis* 476. 41
Κακοχυμίαν *purgandi ratio antè bal.* 96. 26
Καρδιαλγία *in balneis* 146. 21
Καταῤῥοις *remed. in bal.* 135. 35
Κολυμβήθραι *in Thermis. vasa balnearia magna.*
πύελοι *paruo* 450. 23
Κρυπτη̃. κ̓
Κρυπτοπορτίκος *græco latinum locus in Thermis. folio* 452. 33
Reliqua l. sub litera. C.

L

LABANAE *aquæ* 308. 32
Laboriosis bal. dulcium, & temperatarum aquarum 478. 23
Labrum in Thermis 458. 31
Labra in Ther. marmorea, vel vitrea *ibid.*
Labrum in balneis priuatis 474. 34
Lac pluisse 39. 26
Lac gignere, vel exiccare ex bal. 157. 36
Lacteæ sapore, & dulces aquæ 34. 17
Lacteæ colore, & albæ aquæ 38. 23
Lactea ferrata Neapoli aquæ 357. 35
Lactei bal. vsus in decoratione 157. 4
Lactea parata bal. antiquis 508. 13
Lachrymis oculorum vitio bal. ratio: folio 139. 14. 278. 42
Lachrymis, nitratæ vtiles 288. 32
LACONICVM *in Thermis* 453. 40
Laconici inuentores Thermarum, & sudationum. folio 430. 18
Laconici vsus in Thermis 454. 37
Laconicum in stuphis nostris 468. 38
Laconico feruore iuuenes abstinen. 477. 45
Lacunarum aquæ cur non putrescunt, & non lacuum, folio 216. 4
Lacunæ vitandæ circa balneas 128. 20
Lacunæ volaterranæ 219. 7
Lacustrium aquarum qualitates 274. 43
vsus, & nocumenta 275. 28
LACVVM *& fluuiorum origo* 10. 11
Lacuum natura, & qualitates 274. 17
Lacuum in montibus origo 8. 22
ex diuina dispositione putatur 425. 40
Lacuum quorundam immensa profunditas. folio 4. 8

Lacuum in altis montibus sine exitu, Cenisij montis, & Vesuli, ratio 7. 35
Lacus, & Paludes qui mittunt in Padum 24. 6
Lacuum aquæ substantia 39. 41
Lacus cur longe à mari sint à natura constituti. folio 274. 7
Lacuum cur nulli calent 50. 6
Lacus cur perpetui sint 274. 37
Lacus cur non putrefiunt 274. 39
vnde moueantur 274. 42
Lacuum quorundam nouæ originis causa 62. 16
Lacus nouiter nati in Senen. 273. 43
qui finitimi, & tamen diuersæ naturæ 274. 31
Lac. nouiter nati apud Allobroges 273. 44
Lacuum plurium Italiæ comparatio 274. 5
Lacus Benacus 24. 7. 274. 14
Lacus maior, aliàs verbanus 39. 45. 274. 15
Lacus Thrasimenus Piscosiss. 274. 14
Lacus Vadimonis historia. qui de Bassanello dicitur 263. 42. 61. 33
Lacus Elbij 222. 37
Lacus Ciminus, de vico dictus. 222. 30. 275. 11
Lacus sabatis, qui amnis lari 246. 4. 440. 45
Lacus Ascanij fontes siccari 14. 12
Lacus Albani Inundatio sine imbribus 68. 47
Lacus Caluelli in Maritima 349. 30
Lacus, ac fontes aliqui Putidi in Sicilia 217. 6
Lacus palicorum superstitiosi 217. 8
Lacus proserpinæ 217. 37
Lacus sacer putatus 217. 30
Lacus Saturno sacer. 290. 5
Lacus aquæ viridis in Cypro 321. 23
Lacus aliqui potabiles in Parthis 275. 1
Lacus salsi in Bactris 281. 37
Lacus Podamicus iu Alsatia 295. 6
Lacus Sogdomenus, qui & Bituminosus in Iudæa. folio 326. 20
Lacus in Iudæa amarus 394. 25
Lacus Galileæ 326. 18
Lacus in Gallia amenissimi 226. 38
Lacus S. Niniani in Scotia 257. 2
Lacus Circhnitij in finibus Austriæ qui æstate subsidet, hieme exilit 410. 11
Lacus duo, niger & albus in Gothia 38. 7
Lacus Meler, & Vener in Gothia 341. 36
Lacus sulphurei in Gothia 266. 30
Lacus in Troglodytis 372. 14
Insani quidam dicti 382. 5
Lacus Themistitan in Mexico 275. 16
Lacuum, & insularum comparatio 273. 14
Lacuum insulæ quædam natantes 273. 14
Lacus in vrbe qui dicti sint 436. 40
Lacuum cęterorum .l. Nomina propria
LANAS quæ tingant aquæ, etiam potu. folio 415. 34. & seq.
Laodiceorum aquę colorant 416. 32
LAPIDES cursu attenuant aquas 27. 8
Lapidibus aquæ frigidę fiunt 43. 3
Lapidosæ aquæ natura. 385. 46
Lapidum preciosorum natura. 41. 35. 42
Lapidum etiam preciosorum materia. 375. 45
Lapidis Tyburtini origo ex aquis Albu. 41. 28
Lapidis Thracij bitumi. natura. 325. 4
Lapidis Lazuli natura ex æris metal. 389. 18
Lapis Plumbarius 366. 17
Lapides combusti ex Ætna impinguant agros. folio 203. 10
Lapides medicinales in bal. Unga. 266. 15
Lapides à terris quo distinguantur 267. 30
Lapides pluere in Hyperbo. 27. 47. 266. 33
Lapidem vesicæ, & renum frangunt bal. l. Arenul. & Calculos 148. 7
Lapidi frangendo Acidarum proprietas 399. 10
Lapidem lauas prouerbij ratio 267. 40
Cęterorum lapidum. l. nomina prop.
Lares, foci, & camini antiquorum 470. 40
Larissa balneum 257. 47
Larius lacus 24. 7. 274. 15. 275. 2
Lasciua spectacula damnantur in Ther. folio 465. 15. 466. 9
LASSITVDINIB. balnearum ratio 157. 34
Lassitudini laboriosæ bal. 478. 30
Lassitudinibus spontaneis bal. 478. 34. & seq.
Lassitudini Tensiuæ 479. 9
Lassitudini inflammatoriæ 479. 13
Lassitudini vlcerosæ 479. 15
Lassitud. Quartæ speciei 479. 19
Lassitud. ex gracilitate 489. 39
Lassitudini proprium Hydrelæum 507. 4
frigidæ balneum 493. 11
Lassitudini superuenienti in bal. 183. 1
Latomiæ in Sicilia 217. 2
LAVATIONVM vsus in bal. natural. l. balnea. folio 77. 20. 99. 21. toto lib. 11
Lauacra quomodo construenda sint in bal. naturalibus 128. 36
Lauationum in Tyberi primum institutum. 431. 30
Lauationum calidarum aquarum pri. inst. 431. 40
Lauandi in calida antiquius est in Ther. 490. 47
Lauandi hora in Thermis octaua 462. 7
Lauantes in Ther. soluebant Quadrantem 460. 1
Lauantes extrà tempus pluris soluebant 460. 8
Lauari primum solitum brachia, & crura 461. 18
Lauari totum cœpisse post luxum 461. 20
Lauari quosdam in die septies, ratio 461. 21
Lauari omnibus erat communis locus 460. 10
Lauisse aliquando Reges cum multis 460. 24
Lauationum priuatarum partes, & ordo 464. 10
Lauandi electio per naturas, & per tempora. folio 476. 38
Lauandi horæ, & tempora, in Ther. 461. 26
in frigida natatione 499. 9

Lauari in frigida prima laus 491. 6
Frictio postea, & vnctio. 493. 1
Lauatio capitis instituitur 505. 22
Pedum 505. 44
Laxatis iuncturis. &c. l.Iunct. 153.& seq.
bal.ex oleo. 508. ex vino 509
Lazuleus lapis, & eius natura in aquis 388. 26
Lazuleus orientalis 388. 10
LECTIO clara exercitationis genus est. folio 447. 34. 449. 27
Lectuli non erant in Thermis 458. 17
Lecytum olei in vsum vnctionum 458. 23
Leæ aquę in Hispa. 234. 45
Leges positæ in Thermis 466. 20
Lelanti, hodie lepanti in Eubœa aquę 250. 40
Lemanus lacus in Gallia 40. 1
Lemis, & lippitudini bal. 139. 18
Lemniæ terræ natura 376. 24
Lendinibus balnea 157. 33
Lenes exercitationes quę dicuntur 449. 31
Lenientia bal. composita 499. 24
Leodij bal. in Belgis 355. 20
Leontinus fons in Sicil. superstitiosus 418. 17
Leontis fons Nitrosus, in Phrygia 289. 36
Lepræ, & Cutis vitiis bal. 156. 32
balneum ex sanguine 508. 45
Discussoria 501. 6
Lesbi insulę balnea 251. 1
Lethargo balnearum ratio 486. 9
Humectantia ex oleis 504. 26
Lethei flu. infernalis figura 419. 14
Letis lacus in Macedo. 289. 30
Leucogei colles 221. 40
Leucensia bal. in Valesiis 364. 18
Leucothea aqua & sylua 304. 30
Lex in balneis, non præuaricandum 122. 21
Liberi patris fons 404. 40. 415. 44
Licentia in Ther. Naturalibus 171. 40
in Thermis vrbanis 460. 44
Lidia auriferax 372. 44
Lienis morbis, ac dictis
LIENOSIS balnearum ratio 145. 40
Tumo. dolor. obstruct. duritiei ibid.
Lienosis bal. dulcium ratio 487. 21
l. splenem. & viscera
Ligeris flu. in Gallia 227. 3
Ligiis terra auriferax 372. 35
Lignei tubi Cisternarum 20. 17
Ligneum solium in bal. priua. 474. 20
Ligni sancti conclaue, & stupha 472. 4
Ligusticum mare 9. 37
Liguriæ balnea Aquis 314. 32
Limagus amnis 228. 10
Limosarum aquarum differentiæ 275. 24
Linguæ torturæ balnea 173. 20
Linimentum post luti vsum 116. 40
Linus fons in Arcadia sterilitatem emendat. adde folio 409. 14
Linum viuum ex lapide 300. 21
Linterni aquæ 405. 28
Liparæ insulæ aquæ 250. 43
Lippitudini bal. ratio 138. 47. 139. 37
Liquidum alu. & eius impression. 299. 34
Liquorum qui aquis supernatant, natura 40. 28
Liris campaniæ flu. Garigliano 58. 30
Lituaniæ inundationes 174. 15
Liuonia aurifera 372. 15
Liuoribus bal. 154. 32
Lixiuium, & eius præparationes 393. 21
ex calce 393. 35
Lixiuio parata balnea discusso. 500. 44
Lixiuij pro capitis lauacro electio 506. 1
Lixiuium medicinale pro Alopecia 506. 21
LOCORVM sub terra descriptiones 3. 15
vbi aquarum origo 3. 20. 4. 1
Loca subterranea cur frigida 43. 8
Loca in terris mali halitus 215. 31
Loca quæ ardent naturaliter in toto orbe terrarum. folio 198. per tot. 47. 14
Loca futuris incē. obnoxia. 198. 33. 200. 8. 240. 35
Euganei montes circa Aponum. Sub Viterbio Bullicanum 223. 13
Locorum, & terrarum ab aquis cognomina, & balneis 195. 26
in Hispania 234. 43
Loca, & aquæ vbiq; terrarum sulphuratæ. folio 193. & seq.
Loca, & aquæ salsæ, aluminosæ, ferreæ, aureæ &c. l. Nomina mineralium propria
Loca in Ther. communia omnibus. 459. 43. 460. 10
Loca totius corporis Ducciæ supponenda. folio 113. 38. 135. 30
Londini fons lapidescens 41. 20
Longinqui accessus regimen ad bal. 98. 38
Longum dictum balneum Bullica. 354. 19
Lotio ipso balneum 501. 32
ex brassica 501. 32
Lothoringiæ balnea 366. 23
Lotura plumbi in bal. 366. 39
Lucales aquæ in Senen. 61. 23
Lucani locus notatur 253. 3
Lucę bal. l. Corsenum, vill. &c. 313. 10
Lucernis idoneum ol. bituminosum, quibus terris naturale 328. 37
Lucretij loca notantur 53. 1
de ignis natura in terris 47. 37
Lucrinus in Campania lacus 219. 13
piscosissimus 274. 16. vnde dictus. 275. 15
Luculli Thermæ in vrbe 435. 43
Lucifugas pellunt, solini aquæ 387. 38
Lucta est robusta exercitatio 449. 13
Ludorum ratio in balneis natur. 172. 40. & seq.

Lumine, & motu operantur secundæ causæ. folio 408. 33
Lybiæ, & Æthiopiæ aquarum penuria. folio 7. 27. 281. 3
Luna, & Sol caussa æstuum maris 65. 13
Lunæ motibus supersedendum à bal. 94. 21
Lunæ, & Solis balnea in Baianis 357. 1
Luneburgi salinæ in Saxonia 281. 36
Lusitanorum frigidæ aquæ 43. 20
Lusitani Maris æstus 66. 21
Lusitaniæ Plumbariæ 367. 40
LVTAMENTI *usus, electio, utilitates &c. folio* 115. 32. & seq.
Luti materia, & qualitates 130. 16
Lutum quid differt à terra 116. 1
Lutamentum atificiale 117. 5
Lutum in bal. S. Cassiani 347. 31
Lutum S. Barthol. in Patau. 310. 30
Lutum. S. Petri in Patauino 243. 42
Lutum M. Orthonis in Pata. 284. 45
Lutum S. Helenæ 311. 37
Lutum in Brixiano 364. 7
Lutum in Porretanis 312. 1
Lutum ad Burmiam flu. 315. 37
Lutum M. Alceti 261. 8
Lutum Capranicę 492. 30
Λουτρόν *bal. in Ther.* 454. 455. 9
Luxatis balnearum ratio 154. 34
bal. dulcium 488. 33
Luxatis peculiare bal. M. Grotti 244. 38
Luxus vitandus iu bal. natural. 127. 44
Luxus quando cęperit in Ther. 455. per tot.
Lybiæ & Aethiopiæ aquarũ penuria. 7. 27. 281. 3
Lybicum mare 9. 39
Lybiæ flumina 302. 39
Lybethrus fons Castalius 420. 18
Lycetis balnea 251. 2. 262. 10
Lyciæ montes ardentes 332. 30
Lyciæ specus mali halitus 217. 2
Lycus flu. in Asia submergitur 4. 1
Lycus in Sicil. fons lethalis potus 378. 32
Lychni, & lucernæ in Ther. 462. 30
Lyenteriæ balnearum ratio 143. 48
Lymne asphaltites lacus 327. 27
Lyncestis aquæ 312. 17
Temulentos fac. 405. 26. 420. 15
Lypara insula ardens 205. 17. 258. 1
Lyparæ insulæ Alumina 302. 42
Lyparis fluuius 327. 49
Lypariæ febri, & frigidis reliquis, an bal. conueniant 133. 8
Lypariæ, & frigidarum id genus febrium perfrictionibus 483. 37. 507. 44
Lyptonienſi comitatu bal. in Unga. 262. 36
Lybargyrum 366. 6
Lythostrotorum luxus in Ther. 458. 44

M

MACEDONIAE *lacus lapidescens.* 338. 13
Macedoniæ aluminis natura. 302. 39
Macereti balneum 245. 37
Macrobij loca 109. 15. 457. 24. 480. 27
Maculis cutaneis balnea 155. 31. & seq.
Magellanicum mare 9. 36
Magnesiæ aquæ in Græcia 250. 36. 257. 37
Magnetis aquarum natura 339. 37. 340. 10
Magnificentia Thermarum in urbe 432. 42
Magnifica omnia, & splendida in Ther. 459. 41
Magnum bal. ad S. Cassianum 346. 16
Maguntiæ balnea sulphur. 227. 35
Mahometi sarcophagum 281. 13
Malacia, quæ dicitur in mari Bonacia 65. 26
Maleficiis tollendis bal. 161. 26
Malitiæ aquarum iudicia 16. 37
aquarum metallicarum caussa 412. 35
Malignis vlceribus bal. ratio 159. 27
Mamertini bal. in urbe 434. 43
Mane an vespere sit utendum stupha 468. 11
lauandum caput. 505. 30
Maniæ balnearum ratio 135. 36. 486. 16
Manilij de igne terrestri 48. 40
Mannæ fontes venerabiles 330. 44
pluribus locis notantur 331. 1
Mantuæ paludes 24. 9
Manuum propriæ exercitationes 449. 22
Manibus in pugnum reductis exerceri 448. 41
Manibus, & faciei rubicundis bal. 284. 15
Manuum, & pedum fissuris 155. 12. 501. 24
Marasmo bal. l. Tabes, & Hectica 485. 11
Frigidi bal. usus 493. 43
Pericula in frigida 494. 1
MARE *omnium aquarum origo* 8. 35
Maris, & terræ partitio 9. 10
Mare quid intelligatur 9. 16
Marana aqua in urbe 441. 16
Marannon flu. maximus 10. 25
Marchesitæ. i. Pyritidis impressiones 383. 1
Marium omnium nomina 9. 10
Mare Mediterraneum 9. 24
Mare Australe 9. 32
Mare Aquilonale 9. 28
Mare Caspium 9. 42
Mare del Sur 9. 36
Maris, & terræ inuicem amplexus 12. 17
Maris altitudo 12. 6
Maris profunditas quanta, & ubi profundissimum folio 12. 10
Mare harenosum 7. 12
Maris salsedo 33. 13
Salsedinis caussæ 269. 30
Mare cur autumno salsius sit 270. 4
Mare plus, & minus salsum. 269. 40

Maria

Maria cur nulla calent 50. 6
Maris corpulentia sustinens 39. 37
Mare mistum esse probatur 269. 15
Mare crassum, & unctuosum 270. 36
Mare motu tenuatur 43. 40
alioqui foret immobile 270. 12
Maris tres sunt motus 64. 42
Maris procella 44. 17
Maris fluxus naturalis 65. 1
Maris æstus, fluxus, & refluxus 65. 10
Mari in alto cur non fiunt æstus vel minores. folio 67. 10
Maris inundationes tractantur 67. 41
Mare est salubris auræ 272. 46
Mare olim arsisse 205. 27
Mare cur non putrescit motu 216. 1
Mare cur facile magna onera substinet. folio 1 39. 37. 277. 44
Mare quomodo exuit salsitatem 278. 31
Mare dulce, & salsum, infra, & supra 270. 10
Maris partes salsæ an subsistant 270. 15
Mare grauiori sui parte subsidet 270. 30
Mare ex motu continuo variatur & commiscetur. folio 270. 22
Mare concurrit vt quædam agens caussa ad incendia terrarum 198. 18
Maris, & insularum ratio 273. 10
Maris, & terræ, & omnium rerum vicissitudo. folio 273. 24
Mare nunc vbi olim terra, & econtra. ibid. 420. 7
Mare certis locis recessisse, & certis locis accedere 273. 37
Mare diuulsum diuino imperio 433. 18
Maria glacialia 9. 39. 42. 41
Maris maioris aqua amara 394. 33
Maris maio. aquis cur nullum viuit animal. 394. 35
Mare salis quod dicitur 326. 10
Mare mortuum 326. 27
Mare Galileæ, &
Mare Tyberiadis 226. 13
MARINAE aquæ historia, de natura, & qualitatibus 269. 10
Marinarum substantiæ, & unctuos. caussa. 270. 30
Marinæ ex motu tenuantur, & fiunt securiores. folio 43. 40
Marinæ lotione commaculant vestes 270. 44
Marinæ aquæ cur tardius gelentur 271. 4
Marinæ aquæ cur celerrimè accenduntur 271. 6
Marinæ aquæ operationes 271. 43
Marinæ aquæ, calidæ, tepidæ, & quocunque vsu operationes ibid. & seq.
Marinæ aquæ nocumenta 272. 35
Marinæ aquæ quomodo purificentur 276. 37
Marinæ salsitatis duplex caussa 276. 34
Marina aqua vetustate virus salis amittit. folio 278. 21
Marini salis species 279. 40
Marinum sal naturale, & artific. 279. 42
Marinæ auræ salubritas 59. 26. 272. 46
Marina aqua Lienosis vtilis in potibus 146. 10
Marinæ febrientibus balneum inutile 132. 40
Marga, & eius impreß. in aquis 393. 10
Margaritis & auro abundans Mundi noui tellus 371. 24
Marisius flu. auriferax in Transyl. 372. 43
Marmarica bal. in Græcia 250. 47
Marmorum origines ex aquis 41. 46. 375. 47
Marmorum, & lapidum frigidæ aquæ 43. 3
Marmore scatentes aquæ, & Histo. 385. 46
Marmoreę Agnani aquæ in Pisa 385. 31
Marsias flu. & histo. 419. 46
Marusius flu. in Transyl. 282. 12
M. Tullij sententia omnibus in rebus insitum esse calorem, & in aquis 45. 40
Martia aqua in vrbe 437. 42
Martialis loca explicantur 125. 40. 241. 31 358. 41. 260. 20. 377. 37. 341. 8. 342. 8 440. 28. 446. 45. 447. 18. 450. 30. 451. 7 454. 38. 455. 26. 456. 45. 460. 22. 40. 461. 45. 465. 10.
Massicus mons vino generosus 260. 41
Materia calorum, & ignis in terr. 50. 26
esse principaliter sulphur. 51. 28
Materialia calorum duplicia 55. 27
Materia incẽdij in Ætna vnde reuegetetur 201. 1
MATRICIS morbis l. Uteri. 141. 7
in balneis dulcium aquarum 487. 43
Mattiaca balnea sub Maguntia 227. 44
Maturationi tumorum bal. 158. 43
Mauritaniæ balnea 251. 6
Meander flu. auriferax 373. 16
Meander flu. cum venis calidis 58. 31
in Mesopotamia recurrere 420. 12
Mechæ in Arabia puteus S. Marci 281. 13
Medeæ oleum 328. 28
MEDICATAE aquæ quæ dicantur 85. 3
Medicatarum aquarum iudicia miner. 85. 1
Iudicia, Facult. & Impreß. 88. 43
Medicatarum aquarum potus, & ordo 100. 11
l. Potulentas.
Medicatæ aquæ an electiuè purgent 105. 26
an leniant, an lubricent ibid. 40
Medicatæ aquæ propriè abluunt, & abstergunt. folio 105. 45
Medicatæ aquæ medentur ex accidenti 106. 1
Medicatæ ebibitæ, & non purgatæ in malum conuertuntur humorem 122. 1
Medicatæ aquæ ebibitę qua transeant 106. 10
Medicatæ ebibitę an faciant sedimentum in corpore 106. 27
Medicatæ quo extrà lapidescunt, intus contrà bibitę frangant lapidem 148. 10

Medicatę aquæ an vsurpandæ in cibariis 120.*per to.*
quæ in cibariis concedi possunt 121. *per to.*
Medicata bal. Artificialia 498. *& seq.*
MEDICINAE *prima introductio* 462. 41
Medicina nunc, quæ antiquis 79. 9
Instaurata ab Arabibus 79. 35
Medicinarum acrium vsus rarus antiquis. 463. 10
Medicinæ non purganti bal. Calida 489. 2
Frigidæ cyathus in potu 82. 10
Iuscula, & sorbitiones 82. 23
Med. immodicè purganti calida 489. 18
MEDICI *officium in vsu balnei instituendo* 93. 5
Medici intentiones in præparatione 95. *per to.*
Medici diligentia in instituenda victus ratione in baln. 123.7. 125.7
Medici officium, & diligentia post bal. 187. 18
Medicum instituere debere balnea ceù rem sacram. folio 421. 23
Medicis instituta, ac scripta de balneis necessaria esse 3.2. 467. 10
Medicorum censura circà instituta balnearũ in Thermis 463. 27
Medicorum de balneis imperitia 78.2.80.27
Med. veteres de balneis authores 78. 35
Iuniores authores 79. 38
Media mineralia quæ dicantur 267. 45. *& seq.*
Mediorum mineral. impressiones *lib.* 5. *per to.*
Qualitates impressionum 268. 43
Mediæ fontes bituminosi 324. 34
Fons comburens 324. 36
MEDIOCRITAS *in omni vitæ ratione seruanda in bal.* 188. 15
Ex Hippo. 474. 47
Mediterraneum mare 9. 24
Mediterranei maris æstus 65.37. 66. *& seq.*
Medullorum regionis aquæ gutturosæ 414. 36
Megalium vnguentum preciosum 456. 27
MELANCHOLICIS *balnea* 99.33. 163. 10
Melancholicus humor Acidus est, & non sine calore 498. 33
Melampi, & filiarum eius fabulam in fonte Arca. folio 405. 42
Melas flu. in Bœotia, qui potu colorat 416. 32
Melanteriæ natura 360. 30. 376. 6. 17.
Melor lacus, & Vener in Gothia. 341. 36
Melyceridis vlceribus bal. 157. 27
Mella flu. in brixiano 364. 7
Melles fons albas facit oues 417. 5
Mellis fontes 33. 32
Melo insula nouiter nata in Ægeo 273. 23
Melo insulę balnea 250.42. 258. 1
Melo insulæ alumina 302. 40
Męotis palus 9. 32
Męotidis palu. æstus 66. 37
Męotis palus dicta, est sinus maris ampliss. 275.44
Membrorum debilitati cautio in bal. 496.43
Membrorum debilitati ex abscessu 159. 6
Confortantia bal. 503. 24
Membrorum, & artuum tumoribus discussio 501. 2
Membrorum dolori calefacientia fom. 502. 21
Membris confortandis 143.11. 503. 9
Vini bal. & insessus in vini scapis 509. 38
Memoriæ vtilia balnea 133. 36. 486. 22
Mendosium vnguen. preciosum 456. 27
Menis nitrosæ in Phrygia 289. 36
Menstruorum fluoribus balnearum ratio 150. 8
Menstruorum suppressioni *ibid. per tot.*
In thermis dulcium aquarum 487. 41
Menstruis fluentibus inutile bal. 94. 22
Cauendum à frigida 493. 19
Mensura, & ordo in omni vitæ ratione in bal. 208. 10
Mentagræ bal. dulcium ratio 488. 28
Mentem iuuant, quæ & memoriam. folio 161. 26. 133. 36. 486. 22
Mentem lędentes aquæ 382. 4
Mephytis aqua sulphurea sacra 421. 35
MERCVRII *Trimegisti locus* 14. 24
Mercurij aqua superstitiosa in vrbe 420. 31
Meridianę plagæ Pluuiæ 72. 14. 73. 12
Meridianæ plagæ an auro abundent 371. 10
Meridianæ lauationes in Ther. 461. 31
Meroæ insulæ Nili sal. 280. 34
Meseraicarum obstructioni bal. 146. 43
Messapiis fons fuscas ædit fruges 417. 9
Messeniis Æneæ aquæ 361. 47
METALLICARVM *aquarũ tractatio.* 334. *lib.* VI. *per totum*
Metallorum consideratio 334. 20
Metallum quid intelligitur. 190. 3. *& vnde dicta. folio* 267.43. *& seq.* 335. 44
Metallorum propagationes 268. 31
Metallorum principia, seu materia propinqua, & remota 334. 40
Metallorum materia exhalatio infrà terræ viscera ponitur Arist. 56. 30
Metallorum materia sulphur. 55. 10. *& seq.*
Metallorum materia sulphu. & Argentum viuum. folio 376. 40
Metallorum soluta principia 335. 18
Metallorum speciales misturę 335. 34
Metallorum virtus mineralis communis 335. 40
Virtus min. propria 336. 5
Metall. caloris temperamentum in Minera. 335. 10
Metallorum loca, & regiones sunt propriæ 194. 1
Metalla in Mineris repullulant 341. 20
Metalla cur non patiuntur incendia 55. 34
Metalla quę ament loca 85. 24
Metalla sex numero sunt 337. 1
Metalla communis nominatio cum terris 268. 35
Metallicæ terræ qualitates 336. 30
Metallicæ partes an cognoscantur per elambicationem aquarum 84. 3

Metalla

Metalla perusta resoluuntur in sulphur 56. 35
Metallicarum aquarum cõmunis impressio 336. 38
Metallicæ aquæ ut plurimum sunt in 11. *gradu caliditatis* 251. 2
Metallicæ aquæ quo vitiosæ intelliguntur 412. 33
Metallicæ aquæ quomodo purificentur. 276. 25
METHODVS *curandi omnes ægritudines per balneas* 129. *toto lib.* 3.
Methodus curandi per balneas omissa antiquis perperam est 129. 26
Methodus præparandi ante bal. 95. 43
Methodus utendi balneis 98. 20
Mexico indiæ occidental. lacus 285. 18
Mexico flumina argentea, & aurif. 373. 30
Michael Angel. Bonarotus 452. 17
Mictio cur frigida fit in balneo cal. 480. 27
Mieze antra in Macedo. 41. 30
Milei opi. de calid. aquarum natural. 46. 1
Miliaria vasa in thermis 451. 30
Tria, & eorum dispositio 452. 40
Milui albi in alpibus ob niues 416. 8
Mincius supernatat benaco 39. 48
MINERALIVM *mediorum natura, ac impressio. in aquis naturalib.* 267. *lib.* 5. *per to.*
Mineræ quid intelligantur 190. 1
Mineræ etimologia à miniario 382. 34
Mineræ in aquibus ducibus an utiles 24. 25
Mineræ perfectæ, & imperf. 190. 30
Mineræ, & aquæ calidæ omnes participant sulphure 55. *per to.*
Mineræ quæ facilis sint impressionis in aquis. folio 190. 40
Mineræ vetustissimæ, & ipsi mundo coëuæ 194. 21
Minera, mina, & minerale, latinæ voces non sunt. folio 265. 4
Mineralium sponte nascentium aquarum catholica. folio 5. 1. 17. 20
Minerarum loca propria 85. 34. 183. 34
Mineralia perfecta, & imperfecta 268. 10
Minerales aquæ omnes siccæ 45. 10
Mineralia an sint vegetalium genus 194. 4
De sulphure probatur 54. 15
Mineralium in terris situs 54. 20
Mineralia inter se confusa, & permista 192. 20
Mineralium iudicia in aquis 85. 1
Iudicia ab operationibus 88. 20
Mineralis virtus in mineris 194. 17. 334. 40
In mineris sulphureis 54. 20
Minerales spiritus in aquis 336. 15
Mortiferi halitus 216. 31
Minerarum excrementorum tractatio 375. 10
Minerales aquę quomodo purificentur 276. 25
MINIATAE *aquæ naturales* 38. 34
Minium cum quo nascitur 375. 15
Minij tria genera 380. 381. 17
Minium naturale continet argentũ viuum 381. 40
Minium vbi locorum habetur 382. 18
Minius flu. ex minio in Hisp. 382. 20
Minij flu. Thermæ 382. 10
Minij flu. sudatorium 214. 14
Minij ad orensem ciuita. balnea. 383. 1
MIRACVLA *operari dicuntur balnea. folio* 95. 27. 130. 44
Mirabilium dictorum in aquis rationes, & Historię 406. & *seq.*
Mirabilium dicto. sunt tres modi 406. 25
Mirabilia de aquis trifariam dici 417. 22
Miracula quę verè dicantur 423. 11
Miracula tria in tota aquarum natura 423. 44
Origo aquarum è montibus 424. 17
Distributio aquarum, & flu. 425. 1
Caußa caliditatis fontium 425. 44
Misenum promontorium ardens 47. 12
Mislę in Pannonia aquæ frigidæ, & lapides medicati 266. 18
MISTAE, *& compositæ aquę princ.* 6. 15
Mistionum tria genera in aquis 29. 28
Mistionum differentiæ in aquis 25. 12
Misturarum vitia in aquis 27. 30
Misturis an purgentur aquæ 27. 37
Mistorum infimum genus terrestria 35. 32
Mistorum terrestrium natura 53. 34
Misturarum terrestr. infinitus numerus 189. 44
Mist. terrestrium confusio inter se 190. 22
Speciales differentiæ 191. 3
Mista in mineris quæ dicuntur 375. 41
Mistorum mineral. origo ex succis 375. 37
Nomina, & origines 376. 11
Misy, mistum metallicum cum quo nascitur. folio 375. 17. 318. 44
Misyos impressiones in aquis 360. 27
Modernus mons in campa. nouus 207. 30
MODVS *quo aqua naturaliter incalescit. folio* 48. 12. & *seq.*
Modi, & vsus balnearum natural. sex. 100. 3
Moldauia aurifera 372. 37
Molæ, & inflationi vteri bal. 151. 23
Balnearum dul. vsus 488. 3
Molgyus bal. in Hisp. 235. 32
Moluccas ad insulas æstus maris, & lacuum. folio 67. 32
Molybdenæ impressiones in aquis 366. 15. 484. 20
Molybdos plumbum, &
Molybdoides lapis plumbarius 366. 30
Monatij paludis aquæ in padum 24. 8
Monfestini in mutinensi incendium 329. 37
MONTAGNANA, *& Sauonarola commendantur in balneis* 80. 13
Montium cauernæ frigidæ 5. 40. 43. 10
Montium lacus altissimi, & origo 7. 40. 8. 22
Montes vt fluminum sint origines 7. 30
Montibus fluminum præcipitia 44. 7

Montanis è longinquis aquarum effusiones faciunt inundationes 75. 4. 40
MONTES *ardentes in toto orbe terrarum* folio 47. 10. 198. per to.
Montes dissecti DEI *iussu videntur propter flumina.* folio 425. 33
Montis Catini aquę 285. 25
Lutum medicinale 286. 10
Montis Alti in Calabria aquæ 288. 13
Montis Alti in agro Perusino bal. 333. 30
Montis Alceti bal. cum luto in Senensi. 261. 7
Montis Fullonici lacuna in Senen. 220. 1
Vitriolum 321. 5
Bitumen 329. 9
Montis Politiani Lacuna Putida 219. 14
Montis Ortonis balnea in Patani. 284. 30
Aqua Virginis dicta 283. 39
Montis Grotti bal. cum lutto in Pata. 244. 13
Montis Falconis balnea 253. 2
Montis Miluij sulphurea in agro Anconitano folio 252. 10
Montis Aponi in Piceno salinæ 283. 34
Montis Erotunni aquę 308. 36
Monte della Torre, in Tabiis, Aëris salubritas ex Gal. 260. 7
Montis Gibij in Mutinensi aqua 51. 24
Mora, & quandiu standum in balneis 99. 4
Mora, & insessus ipse in balneo 109. 21
Mora in bal. priuato dulcium aquarum 475. 34
Morazani balnea 255. 10
MORBORVM *curandorum in balneis methodus.* folio 129. lib. 3. per to.
Morbi omnes quiddam habent Diuini 160. 44
Morbis acutis, & magnis cauen. à balneis natural. folio 163. 13
In Thermis dul. aquarum 496. 22
Morborum vicissitudines esse, vt aliarum rerum. folio 463. 5
Morbo regio balnearum ratio 144. 29
l. Icteritiam
Morbo Gallico an conueniant balnea naturalia. folio 164. & seq.
Morbi Gall. duo prima fundamenta 174. 37
contagium esse 165. 34
Morbo Gallico vtilia perhibentur, bal. Calderianum. folio 354. 15
Auinio 343. 25
Albulæ aquæ 307. 15
Morbi Gallici stuphæ, & suffumina 473. 29
Morsibus venenosis bal. ratio 161. 2
Morsibus Canum 493. 26. l. Canum.
MORS *in balneis excusatur* 180. 20
Mortiferæ naturę aquę 378. 1. 383. 46
Mortuæ, & viuæ aquæ quæ dicuntur 275. 35
Mortuos ferè restituunt bal. in Ther. 464. 18
Morum corruptio in Therm. 466. 5
Moschouiæ inundationes 74. 8
Moschouia aurifera 372. 15
Mosella fluuius in Gall. 355. 20
Motonchel noui orbis tellus aurif. 371. 24
MOTVS *aquæ* 11. 27
Triplex 64. 42
Motus aquæ nō calefacit, sed refrigerat. attenuat. &c. folio 43. per to.
Motus in balneo calefacit 109. 12
Motus, & quietis ratio in bal. 127. 11
L. Exercitatio
Multa flu. in Saxonia 332. 23
Mulierum morbis balnea. 99. 47. 150. 35. 162. 47. 478. 40.
Muliebres balneæ publicæ in vrbe 461. 11
Mulierum intemperantia in Ther. 466. 9
Mulieribus balneæ promiscuæ interdictę ibi. 21
Mundę, & syncerę aquę ratio 15. 32
MVNDI *atque hominum duo prima exitia ignis, & aqua* 62. 33. 208. 20
Mundum finiri per partes non est dubium folio 273. 28
Mundi noui balnearum ratio 494. 4
Mures in aqvis calidis degentes 411. 32
Murex tinctura, Cremesi dicta 381. 4
MVSARVM *& Parnassi fontis figura* 420. 1
Musæ cur sacræ dictę, & incolæ montium. folio 426. 40
Musica, & cantus, & delitiæ in bal. 126. 4
Musculorum contractioni superuenienti in balneo frigidæ 125. 3
Musculorum ariditati balnea 489. 38
Mutationes aquarum 39. & 62. per to.
Mutationes sublunares, & temporum animaduertende in bal. 93. 17
Mutinę Petroleum, & Historia 329. 20
Mutinę vapor ignis 213. 44
Incendia extemporanea 329. 23
Mutinensi agro variæ Liquorum scatebrę in fodinis Petrolei 330. 8
Myrrhites lapis bituminosus 325. 5
Myrtheta in baiano sudatoria 212. 16
MYSTERIA *diuina tria in aquis principalia.* folio 422. & seq.
Mytilenarum balnea 251. 7

N

NAIADIBVS *cur Fontes Sacri l. Nimphis, & Musis* 421. 34
Namfæ aquę odor cur permanens sit 36. 27
Nansa Mauritanię oppidi balnea 251. 6
Naphta Bitumen generosum 324. 40
Naphta Babilonię 327. 30
Naphtiæ Fontes in Sicilia 218. 21
Narium morbis balnearum ratio 139. 21

Narium

Narium sanguini eliciendo Lotio cap. 506. 11
Nar fluuius 39. 13. 265. 23
Narnis flu. & aquæ fons medicatæ 354. 39
Narniæ fons Annonæ 61. 32
Narbonæ salsæ aquæ 281. 29
Narcissinum vnguen. preciosum 456. 27
Nardinum vnguentum in Ther. &
Nardi Pysticæ preciosum 456. 26
NATATIO *pars in Thermis* 445. 449. 43
Natare est quoddam exercitium 450. 2
Natationis vsus in morbis curan. 493. 6
Natatio in fluuiis, ac lacubus 496. 5
Natationis in frigida tres fines 491. 15
Natare in mare, quàm in flu. melius est 491. 20
Natationi quomodo assuescendum 492. 1
Vtilitates, & nocumenta 492. per tot.
NATVRA *non patitur vacuum, nec quicquam ociari* 46. 42
Natura semper intendit mistionem, & propagationē rerum 46. 47
Natura semper ampla, & magnifica in necessariis, & perpetuis 207. 44
Naturæ ordo in vniuerso 208. 9
Naturæ circulus in suis caussis 202. 36
Natura non facit saltum 268. 17
Naturis quæ conueniant balnea 99. 30
balnea in Thermis 477. 40
Naturis quibus cauen. balnea natur. 362. 45
Nauale stagnum in vrbe 450. 35
Naualis exercitatio in vrbe 450. 40
Nauarræ quædam balnea 256. 23
Nauigia absorpta in mari 4. 27
Nauigationis vtilitas 273. 4
Nauis balneum Puteolis 222. 10
Nauigui regnum magni Cham aurif. 371. 25
Naumachia in vrbe 450. 28
Naumachia in Circo fieri solita 451. 14
Naumachiæ magnum spectaculum 450. 44
Nauseam cur moueat nonnullis mare 273. 2
Nauseæ vtilitates, & vomitionis 273. 8
Nauseę balnearum ratio. l. Stomachi vit. 143
Nausei aqua Viterbij 363. 42
Naxo in insula vinosæ aquæ 405. 20
Nea insula, idest nouiter nata in Hellesponto 273. 20
Neapoli Ferrata aqua 357. 20
Nebulis oculorum balnearum ratio 139. 8
Necessaria balnei electio 98. 8
Neminia fons 61. 30
Nepesinæ aquæ mentio 230. 6. 302. 15
Nephritidi balnearum ratio 147. per tot.
Neptuni fons superstitiosus, cum suis piscibus. folio 418. 45
Neptuni variæ figuræ in aquis 419. 32
NERONIANAE *Thermæ in vrbe* 434. 21
Neronianæ Ther. calidæ plus aliis 455. 25
preciosissimis vnguentis conspersæ 455. 25
Neronis stagna in vrbe 450. 28
NERVORVM *morbis bal. ratio* 136. & seq.
in Thermis balnea 488. 38
Neruorū vulneribus, ac pūcturis 137. 44. 160. 40
Neruorum laxitati, doloribus, contusionibus, conuulſ. & Puncturis Hydrelęi bal. 506
& oleum 507. per to.
Neusolæ aquæ in Dacia 322. 22. 365. 33
Neusolæ aquæ cum Chrysocolla 389. 42
Nicandri locus de lap. bituminoso. 325. 6
Nidor bituminis venenosus 328. 37
Nidorosi odoris ratio 36. 7
Niger lacus 38. 6
Niger riuus 38. 41
Nigris flu. inundatio 73. 16
Nigir flu. in Aphrica 385. 39
Nigra flu. Nar. 39. 14
Nigritarum Sal. in Aphrica 280. 46
Nigræ aquæ 37. 39
Nigrum bitumen carbonarium 331. 20
Nihil sine aliqua specie miraculi 427. 28
NILVS *flu. natura fœliciss.* 3. 47
Nili historia 22. 30
Nilus vnus è quatuor flu. Paradisi 24. 6. 425. 5
Nili cursus longiss. & mirandus 10. 40. 425. 10
Nili aquam à Ioue venientem Home. 23. 18
Nili longitudo 23. 6 *latitudo* 23. 28
Nilus an alicubi submergatur 3. 45
Nili Catadupa 23. 30. 44. 30
Nili magnitudo 10 *Brachia* 11. 9
Nili iam certa est origo 23. 1
Nili aquæ vtilitas 23. 35
Nili varia nomina 22. 43
Nilus cur Anaurus dicitur 71. 31
Nili aqua tenuissima 40. 42
Nilus an fuerit à principio mundi 70. 5
Nili aqua non indiget coctione 84. 1
NILI *inundatio tractatur* 69. 70. & seq.
Nili inundatio donum Dei 73. 40
Nili inundatio miraculosa 70. 7. 409. 1
Niloscopium Chayri 70. 20
Nili aquarum olim corruptio. 94. 7
Nili collectiones aquarum sunt potabiles 276. 4
Nili lutatio medicinalis 116. 46
Nimbosæ aquæ natura 19. 17
Ningaria in insula Fortun. aquarum mira proprietas 469. 39
NITROSARVM *aquarum natura* 287. & seq.
Loca, & Historiæ 289. 5
Nitri materia cum sulphure 56. 22
Nitrum non est in Italia 287. 8
Nitrosæ aquæ quo differunt à salsis 288. 10
Nitrosæ sunt combustiuę, & steriles 288. 1
Nitrosarum qualitates, & operationes 288. 29
vsus in balneis, & in potibus 287. 25
Nitrosæ aquæ in Italia 295. 12

Nitrosæ

Nitrosæ aquæ in Baiano 292. 20
Nitrosæ in Cutiliis 290. 29
Nitrosæ in Volaterrano 294. 27
Nitrosæ in Germania 294. 37
Nitrosę ad Martianam syluam 295. 2
Nitrosę in Alsatia 295. 6
Nitrosum bal. in Ænaria 293. 40
Niuales aquæ, & natura 18. 27
Niuales aquæ gignunt bibentibus gulæ tumores, & alia vitia 414. 10
Niuium aspectu in Alpibus alba fieri animalia, & Corui, & aliæ voluc. 416. 5
Nix, & glacies pectori inimica 491. 33
Nocturnæ pluuiæ qualitates 18. 29
Nocumenta frigidorum, actu potuum 298. 14
Nodis, tophis, & duris tumo. bal. 153. 41
ex aceto balnea 509. 25
Nolę bitumen glebosum, & nigrum 324. 37
Nomentanæ aquæ 308. 32
Nominum balnearum ratio. 98. 1. 422. 3
Nominum horribilium Scyllæ, & Charybdis ratio, folio 271. 24
Nonacris Arcadiæ aquæ 317. 29
Noricis aluminis natura 302. 4
Noricis ferrum, & aquæ 341. 12
auri fodinæ 372. 37
Normandia aurifera 372. 32
Noruegia aurifera 372. 15
Noruegia salis inops 281. 26
Nostri temporis exercitationes inertes 448. 15
Notitia nostra versatur circa corticem, & circũfe-rentiam rerum 427. 34
Nouati bal. in vrbe 435. 32
Noui orbis maxima flu. 10. 26
Noui orbis bal. frigida in Febribus 494. 4
Noxæ accidentales in vsu balnearum 94. 17
Nubes, & pluuiæ an à mari colligantur 18. 38
Nuditas olim inuerecunda 460. 30
Nutritionis instrumentis bal. 142. 30
confortantia fomenta 503. 9
Nympheum in Apollonia 51. 30
Nymphei lacus Saltuares insulæ 264. 36
Nymphæ cur fontium, ac montium dicantur insulæ. & sacræ 420. 20

O

OBESIS *balnearum ratio* 157. 42. 479. 36
Aponi sudationes præter cętera 243. 5
Discussoria balnea 500. 47
Obseruatio operationum balnei per dies quadragin-ta 187. 46
Obsidiana gemma, ac natura 331. 15
Obstructionis Remed. ex balneis
l. Aurium, thoracis, epatis, ventriculi, lienis, re-num, vteri, &c.
OCEANVS *omnium flu. Pater.* 10. 17
Oceani partitiones, & sinus, & maria 9. 20
Oceanus, marium, flu. & omnium aquarum rece-ptaculum 9. 40
Oceani vniuersa conuolutio est, & caussa æstuum à virtute syderum 66. 1
Ochra fluuius, ex Ochra metallo 390. 22
Ochra cuius metalli sit soboles 376. 17
Balnea ex ochra quædam 390. 47
Ochus flu. in Bactris sals. 281. 38
Ociosis bal. dulcium vsus 478. 18
OCCVLTAE *aquarum proprietates* 406. 6
quæ intelliguntur 406. 10
Occultarum proprietatum excusatur humana ratio. folio 424. 1. 427. 35
Occultarum propr. caussæ naturales 407. 14
Occultarum propr. rationes à secundis caussis, cœli, ac syderum 408. 6
Occultæ propr. in origine aquarum 409. 17
Occultæ propr. in generando quędam ani. 411. 14
Occultæ propr. aquarum in aliquo vitio 412. 18
Occultę propr. in fauces, & guttura 413. 22
Occultæ propr. in colorando animalia etiam in poti-bus 415. 4
Occultæ propr. aquarum fabulosæ 417. 22
Occultæ propr. superstitiosæ 418. 30
Occultæ propr. dictę in figura 419. 10
Reliqua. l. sacræ, sanctæ, Diuina, Miracula.
OCVLORVM *morbis balnearũ ratio.* 138. & *seq.*
Balnearum in Thermis 486. 29
Oculorum torturæ bal. 137. 20
Ocul. dolori, ac punctionib. 486. 31
Oculorum affluxioni frigidæ conspersio 100. 40
Frigidę lauatio. 493. 12
Oculorum offuscationibus 139. 6.
Oculorum humiditates exiccant salsæ 278. 42
Oculorum morbis cautio in bal. 498. 22
ODORVM *differentiæ in aquis natural.* 34. 33
Odorum caussæ, & boni, & mali 34. 44
Odorum materia fumosa 35. 4
Odorum caussa agens calida 35. 20
Odores terrestres sunt graues. 35. 36
Odores omnes calidi, licet potentia non calfaciant. folio 91. 15
Odorum omnium in aquis natura, ac iudicia. 91. 11
Odoribus balnea conspersa in Ther. 456. 24
Oedemati, & laxis Tumor. balnea 158. 26
Oenanthinum vnguen. in ther. 456. 35
Olachas Bithyniæ flu. igneus 328. 22
Superstitiosus periuris. 419. 2
Olea in Tylo insula nutritur salsis 277. 41
Oleagineæ maris vndę 270. 36
Oleum mare exudare 270. 38
Oleum cur in mare proiectum non commiscetur il-li 270. 40

Oleum cur supernatet aquę 40. 27
Oleum quibus admiscetur 296. 31
Oleum Calci admistum fit vnguen. 296. 37
Oleum cum calce cur vnitur 297. 8
Oleum plumbo agitatum frigidius fit 296. 16
Oleum Ros. plumbo agita. Frigidius. 296. 40
OLEO parata balnea 507. 24
Oleum ex Hiena, vel vulpe discussorium in bal. Gal. folio 502. 30
Oleorum vsus in bal. Thermarum 476. per tot.
Oleum in Ther. quandoque Munus publ. 476. 10
Olea, & vnguenta preciosa in Ther. 456. 20
Oleum Petroleum dictum, Naturale l. Bitumen 324. 20. & seq.
Olei fontes naturales 328. 23
Olei fontes admirandi 330. 40
Olei fontes lucernis idonei 328. 37
Oleum Petroleum Mutinæ 329. 20
Oleum de Tocco, & de Saxo 329. 15
Olidarum, & putidarum aquarum natura. l. Odorum 34. 44
Ollius flu. supernatat Seuinno. 39. 48
Olympiadis balneum in vrbe 435. 30. 461. 1
Ombrion insula Fortun. miræ proprietatis aquarum 409. 24
Omnes aquæ, vna est aqua 9. 3
Omnia, maximè Terrestria cur mista sint 209. 5
OPERATIONVM aquarum iudicia. folio 88. 23. 89. 33. & seq. 90. & seq.
Operationum supranatural. tractatio. l. occulta 406. 6
Operationum omnium forma principium 407. 16
Operariorum exercitationes ante bal. 447. 40
Operis naturalium bal. conclusio 427. 24
Operis Principium DEVS, & idem finis. 428. 34
Ophiasi morbo balnearum ratio 157. 30
Ophytis lapidis origo 41. 35
Opio ebibito bal. ratio dul. 488. 42
Opisthotonicis bal. l. Tetanis
Oraculum sibyllæ Tyburę 304. 30
Oraculorum superstitiones in aquis 420. 40
Oratio authoris in gratiarum actionem 428. 1
Ora inferni, quæ patentur 216. 17
Orchos flu. 4. 10
Orcia flu. 341. 39
ORDO vniuersalis trac. de Ther. 3. 13
Ordo tractandi Histo. Natur. bal. 189. & seq.
Ordo tractandi in Ther. vrbanis 441. 10
Ordo lauandi, & bibendi in bal. Natural. l. Bal. & Potulent.
Orensis ciuitatis bal. in Hispa. 256. 4
Orensis ciuit. bal. ex Minio 385. 13
ORIS Morbis balnearum ratio 139. 36
Balnearum in Thermis 486. 44
Oris torturę balnea 137. 20
Oris graueolentiæ aqua superbibita 83. 14
Oris phlegmoni reprimentium ratio 503. 18
Oris siccitati, & siti in bal. 175. 5
Orichalchi ars 382. 11
Ormus insula contra Persicum aurif. 371. 40
Ornamenta in Thermis 458. 41
Oromenus Sal in India 280. 35
Orontes flu. vbi submergitur 4. 7. 40. 1
Ortodonni bal. Puteolis 293. 32
Os Plutonium, & inferni ora. 216. 41. & seq.
Ossium morbis balnearum ratio 154. 30
luxatis, liuidis, contusis, Fractis. ibid.
per bal. in Thermis 488. 32
Ostrogothia ferro abundans 340. 35
OVIDII nobiles figuræ de aquis explicantur per Allegorias 419. 15. & seq.
Ouum supernatat in salsis 277. 46
Oua referunt corrupta aquæ in Lig. 314. 45
Oxirhodinorum apparatus 111. 9
Oxus flu. salsus 281. 38
Oxus flu. auriferax 373. 19
Ozenæ narium balnea 139. 30

P

PACTOLVS flu. auriferax 373. 15
Padi fluminis historia 23. 45. & seq.
Padus fluminum Rex 23. 44
Padi origo è vesulo ad Pedes montium. folio 7. 43. 274. 31
Padi magnitudo 10. 20
Padi hostia septem 11. 12
Padus flu. auriferax 371. 22
Padi incrementa ex niuibus 24. 3. 26. 44
Padi Inundatio 74. 18
Paganelli balneum 293. 46
Palati morbis balnearum ratio 139. 37
Palatinæ Thermæ 433. 43
Palatium bal. Viterbij 231. 45
Palensana, quasi frequenter ardens dicta olim Italia 199. 18
Palicorum lacus in Sicil. 217. 40
superstitiosus 218. per tot. 419. 9
Palma nutritur salsis aquis 277. 34
Palpebrarum morbis balnea 238. 44
Palpitationi cordis 146. 23
Bal. Natural. Gal. 501. 12
Palpitationibus artuum 146. 23. 501
PALVSTRIS aquæ historia 275. 30
vsus 276. 1
Siccitas 45. 6
Palus, & stagnum quid differant 275. 35
Paludium noua origo 62. 20
Palus pallantias vbi 275. 47
Palus Reatina lapidescens 41. 31
Palæstrę in Thermis quando coniunctæ 432. 31
Palæstinæ alumina 302. 34

Palestræ

Palæstræ in Thermis interiores 446.15
Pamphilicum mare 9.39
Pandataria Tyrrheni insula 205.43
Panhormi inundationes 68.29. 74.39
Panhormi Thermæ 234.14
Panis electio in bal.natural. 125.5
Panis ex vino damnatur in prima mensa. 125.22
Pannoniæ salinæ 281.1
Pannoniæ atramentosæ aquæ 322.4
Pannoniæ in calidis pisces 411.35
Paradisi IIII. flumina 23.7. 405.3
Papæ balneum Viterbij 362.22
Papulis cutis an bal.conueniant 490.4
Papulis Gallici morbi 155:10. 156.44
Paralysis remedia ex bal. 137. 20.& seq.
Parmæ salinæ 283.22
Parietes balnearum conspersi vnguento in Ther. folio 456.15
Paræsi balnea. l.Ebriet. 157.47. 486.24
Parnassi fontis figura 420.2.& seq.
Parthenius flu. 10.21
Partium ac domorum distinctio in Ther. 454.5
Particularum debilitati confortantia balnea. folio 503.24
l.Membrorum
Partus difficultati emollientia bal. 500.1
bal.ex Hydrelæo 507
vel oleo 508.4
Paruæ pilæ ludus 447.31. 449.20
Passeris fluctus qui sint 260.27
Passi morbum Gallicum an prohibeantur à balneis Natural. 165.22
Passionibus internis bal.ratio 141.per tot.
Passionum animi regimen in bal. 127.36
Patauij balnea 237.40. 243.30
Pauimentorum luxus in Ther. 458.44
Pauli balnea in vrbe 435.28
Pecorum pilos, ac colores immutant aquæ in potibus. folio 415.5. 416.11
Pecorum pruriginem sanant salsæ 278.38
Pectoris morbis balnearum ratio. l.Thoracis
Pectori frigidæ aquę conspersio noxia 110.22
Pedum morbis bal. l.Podagra
Pedibus inflatis 155.19
Discussoria bal.composi. 501.1
Pedum fissuris 155.12
Pedibus summis ambulare, exercitatio 449.2
Pedotribę exercitationum magistri 449.37
Pediculis necandis bal. 157.23
Pedum lauatio 505.43
Pegasi equi figura 10.14.20
Pegasi equi figura de aquis 419.34. 420.16
Pelopponesi aquæ 250.40
Peluis, concha balnearia in Ther. 458.25
in balneis priuatis 474.32
Peneus fluuius 10.20. 40.9
Pensiles balneæ in antiquis deliciis 457.15
Pensile quid intelligatur 457.31
Pergami balnea in Lycetis 250.2
Pericula balnei animaduertenda 162.& seq.
Pericula sanis 167.8
Pericula à somno diurno in bal. 126.40
Periodis febrium 483.10
Peripneumoniæ bal.ratio 140.24
l.Thoracis affect.
Peristylia Thermarum 444.30. 446.1
Perperenis fons lapidescens 41.8
Persarum Thermæ 436.10
Persicus Sinus 9.34
Persici maris æstus 66.14
Persia aurifera 372.46
Persiæ salsæ 281.16
Persiæ fons olei 329.10
Persiæ fons venenatus 383.46
Personarum exercitationes 447.16
Perù prouincia in Mundo nouo abundans auro & argento 371.29
Perusiæ balneum 333.30
Pescara flu.in Pelignis 329.14
Pestien bal.in Vngaria, ad vagum flu. 262.34
Pestilentiæ tempore haud tuta bal. 93.20
Nec Thermæ, nec stuphę 497.34
Petræ bal.Puteolis 246.35. 293.19
Petre Polę bal.in Corsica 233.36
Petre Malæ in Apenninis vaporarium ignis. folio 200.2. 213.39
PETROLEI natura. l.Bitumen 324.& seq.
loca, & Historiæ 329.& seq.
Petroleum Mutinæ 329.20
Petrolei aqua violacea 330.15
Petrolei limus 330.26
Petrolei bal.in Baiano 332.35
Petrolei, seu petrioli bal.in Senen. 230.15
Petrolei, quod petrioli in Firmano 333.14
Pezcora flu.maximus 10.27
Phalangiorum morsibus bal. 488.46
Phalaricus Athenarum portus 13.46
Pharmaco nimium soluenti bal. 489.2.15
Non soluenti. l.Medicinam
Phęneus fons noxij potus 420.16
Phenicusa insula Æolia 205.27
Phętontiadum fabula in electrum 414.41
Philippi Imperat.balnea 435.6
Phlegetontis flu.infernalis figura 419.14
Phlegmaticis bal.quæ idonea 99.36
l.Frigidis, & pituitos.Feb.
Phlegræi montes ardentes Puteol. 221.41
Phœniciæ fons bituminos. 328.14
Phrenitidi balnea 486.7
Phrenitidi frigidę conspersio 110.47
Humectantia, & Oxirhodina 504.26
Phrygiæ Nitrosæ aquæ 289.35

Phrygiæ aluminosæ 302. 46
Phrygiæ atramentosæ 324. 9
Phrygiæ Hierapoli 250. 46. 324. 14
Phrygiæ stagnum superstitiosum 419. 43
Phtisi balnearum ratio 140. 43
Bal. in Ther. l. Tabem, & Marasm.
Physon vnus de quatuor flu. Paradisi. folio 23. 9. 425. 5
PICENI fons lapidescens 41. 17
Piceni sulphureæ quædam aquæ 25. 2. 40
Piceni mons auriferax 373. 8
Piconia fons 437. 45
Pientiæ lacuna putida 219. 31
Pilis euellendis bal. 157. 17. 490. 24
Pilos, quę gignant aquæ 417. 6
Pilos, & lanas quæ tingant pecori, etiam in potu aquę 415. 6. & seq.
Pilorum casui lauacrum capitis 506. 22
Pilulæ ad purgationem ciendam aquarum. folio 178. 23
Pinguedinis maris, & crassiciei ratio 270. 35
Pinguis aquarum sapor, & natura 34. 31
Pinguis aquæ iudicium 90. 35
Pinguibus balnearum ratio. l. Obesis
Pinnæ vestinæ aquæ nitrosæ 290. 31
Pintea fons 40. 21
Pipini balnea viterb. 363. 38
PISANA balnea, vetus, dominarum, & sanorum folio 314. 2
Pisarum balneum reginæ 314. 15. 351. 30
de aquis. 351. 1. Ex ochra 391. 10
Piscina differt à viuario 450. 14
Piscina probatica cęlesti contactu sacra. 423. 21
Piscina publica in vrbe 450. 17
Piscina salsorum piscium in Transylua. 282. 8
Pisces qui in dulcibus aquis moriuntur 282. 12
Pisces an nutriantur aquis 16. 6
Pisces qui degunt in calidis aquis 352. 19
Piscium ratio qui degant in calidis 411. 16
Pisces colorati 417. 10
Pisces mortiferi in aquis 417. 18
Pisces superstitiosæ obseruationis 418. 44
Pisina, & Pismotta bal. putida in Sic. 217. 28
Pissasphalti natura 324. 45
Pithecusa Ænaria dicta 225. 37
Pitornius flu. supernatat Fucino 39. 44
PITVITOSIS balnearum ratio 99. 36
Pituitosis febribus an bal. natural. conueniant. folio 133. 2
an conueniant bal. dulcia 484. 5
Placentiæ Salinę 283. 22
Plagæ Romanæ bal. in Ænaria 359. 21
Plagæ, & petrę bal. in Baia. bal. 293. 31
Plani balnea in volaterr. 323. 24
Platanones in Thermis 444. 41. & seq.
Plateæ in Thermis 445. 2
PLATONIS loca explic. 194. 33. 208. 17. 430. 2
Platta flu. in Perù prouincia 771. 31
Plenitudinis ratio in bal. dul. 438. 41
Plenitudini aggrauanti bal. inutilia 495. 42
Pleuritidi bal. 140. 15. 487. 10
incipienti fomenta discussoria 502. 40
PLINII loca. & censurę præcipuæ. folio 323. 40. 369. 37. 418. 3
Plinij monumenta rerum commendantur. folio 65. 12. 70. 15. 418. 3. 457. 46
Plinianus fons reciprocis aquis 67. 38. 410. 45
PLVMBARVM aquarum natura 366. 1
loca, & historiæ 367. 30
Plumbum album, & nigrum 366. 4
Plumbago, & plumbarius lapis 366. 16
Plumbi lotura 366. 40. 368. 14
Plumbo agitata aqua fit frigidior 296. 15
Sic vinum, & oleum
Plumbeis diutibus, ac vasis an aquæ inficiantur. folio 20. 26. 367. 18
Plumbea balnea in Lothoringis 368. 23
Plumbini in Hetruria ferri fodinę 341. 36
PLVVIARVM aquarum historia 18. 35
Pluuiarum salsedinis caussa 269. 44
Pluuiarum Nili, & in Aethyopia ratio 71. 17
Pluuiarum noxę in balneis 94. 11
Pluuialis aqua, optima 18. 46
Pluuialię insulæ fortu. mira proprietas aquarum. folio 409. 16
Pluuiæ aquæ quando colligendæ 19. 23
Pluuiæ autumno salsæ 19. 20. & seq.
Pluuiæ vbi feruidę 194. 45
Pluuiæ in Nilum 23. 34
Pluuiæ sunt caussa ferè omnium inundationum fluminum 63. 44
Pluuię caussa inundatio Nili 71. 8
Pluere sulphur, & lapides in Hyperboreis. folio 29. 44. 266. 32
Pluuiis calchantosa destillat aqua in cypro. fofolin 321. 46
Plutonia spiramenta 216. 26
l. ora Pluto. & Acheront.
PODAGRAE balnearum ratio 153. per to.
Hydrelei balneum olei, vini, &c. folio 157. & seq.
l. Arthritim
Poëtę de balneis authores 78. 40
Pollonię fossicius sal. 281. 20. 282. 30
Pollutionibus nocturnis bal. ratio 148. 44
Polypo, & ozenę narium bal. 139. 30
Pompholix quę dicitur 386. 37
Pompeij ciuitas vbi 259. 23
Pompeij ciuitas absorpta incendio 206. 38
Pondus in iudiciis aquarum 17. 34. 86. 47
Pontani lusus Poëticus in Ther. 465. 44
Ponticę aquæ 34. 26

Pontus fluit in Propontideæ 63. 39
Pontus Euxinus 9. 30
Ponti regionis calidæ aquæ 250. 45
Ponti alumina 302. 37
Pontij Thermæ in vrbe 435. 38
Pontina palus vbi 260. 14. 275. 36
Poppeæ Neronis balnea ex lacte 508. 19
Porcetanum bal. Aquisgrani 249. 17. 261. 44
Poris, & Nodis bal. 153. 41. 155. 16
Porphyrites lapis ex terræ succis, & aquis generatur 41. 44. 375. 47
PORRETANAE aquæ historia 308. 46
Porretanæ inuentio, calores, vsus, &c. 309
Porretanis collibus elambere noctu ignem. folio 200. 5
Portenta incendiorum Ætnæ 205. & seq.
damna, ac exitia 205. 30
Porticus antè bal. natural. statuen. 128. 30
Porticus antè stuphas constituen. 468. 30
Porticus in Diocletianis Ther. 445. 6
antè natationem duplices 445. 37
Porticus stadiatæ ad exercitationem 446. 5
Potationibus, & cibis quæ medicatæ aquæ sint vtiles 130. 10
POTVLENTAE simplices laudantur quæ maxime Aëreæ. 16. 36. 24. 40
Potulentarum simplicium vsus & operat. 81. per tot.
sanis, & ægris. 82. & seq.
Potulentæ simplices, quæ immutent colores animalibus in potu Aristo. 416. 11
POTVLENTARVM medicatarum vsus 100. 10
Potulentarum, electiones, mineræ, qualitates. folio 101. per tot.
Potandi Med. aquas quinque regulæ 101. 5
Natura, tempus, hora, mensura, & ordo potandi 101. 102. 103
Potulentarum Med. necessariæ obserua. 105. 12
Potulentarum vsui tria præcepta 107. 12
Potulentorum Med. communes vtilitates 105. 15
Potulentarum Med. quæ ratio sit purgandi 105. 20
Potulentæ Med. an electiuè purgent 105. 27
Potul. Med. operantur tùm qualitate, tùm quantitate 105. 40. 121. 44
Potulentę Med. purgando debiles damnantur. folio 101. 45
Potulentæ si non purg. Rem. 105. 22. 178. 34
Potulentæ sub diuo epotæ damnantur 128. 29
Potulentæ Med. quæ longè deferantur 102. 33
quæ quolibet tempore vtiles 102. 31
Potulentæ Med. cur hieme inutiles 102. 24
Potulentæ Med. sub cane vtiles 103. 3
Potul. Med. quot dies bibuntur 103. 30
Potul. Med. exercitium quid conferat 104. 12
Potulentæ aliquę calefaciendæ 102. 26
Potul. Med. an sanis sint concedendę 168. 7
Potibus medicatarum aquarum an simul, & balneis sit vtendum 104. 46
Potuum vsus semper balneo præferen. 129. 45
Potus balneum S. Cassiani 346. 30
PRANDII & cœnę ritus antiquorum 461. 39
Prandium cur rarum antiquis 124. 15
Prati bal. in Baiano 388. 4
Viterbij alterum 354. 36
Præcipitosæ aquæ cur frigidę 43. 13
Præcipitantium aquarum effectus 44. per tot.
Præcipitatum puluis acerrimus 377. 15
PRAECORDIORVM morbis bal. ratio. l. cordis, & viscer. 141. per tot.
Præcordiis confortantia, & humectantia. folio 503. 504. & seq.
l. Epithemata
Prefocationi vteri cauen. bal. naturalia 151. 16
Thermæ 498. 27
Pregnantium cautiones in bal. 498. 2
l. Vterogerentes.
Preparationes ad bal. Naturalia. 94. per tot. 108. 33
Preparationes in Thermis 440. 30
Præparat. ęgritudinis ante bal. 485. 43
Pręparatio ad stupham 468. 4
Pręti in fontibus Arcadię fabula 405. 45
Priapismo balnearum ratio 487. 39
Primigenis vsus balnearum 464. 29
Principum nostri temporis inertia ad Exercitationes corporis 448. 13
Principibus de reparandis Ther. 467. 2
Prisciliane bal. in vrbe 461. 3
Priuatarum Ther. & balnearum vrbis censura. folio 434. 13
Priuati solij ratio, & ordo 475. 10
l. Balnea priuata
Probatica piscina sacra 443. 21
Procella, & sonitus maris 44. 16
Procella, & sonitus Maris Botnici 44. 21
Prochytæ insulę bal. 205. 45. 254. 35
ex Antimonio 384. 45
Procidentię vteri 151. 19
Proficiscentium à balneis cura. 180. 24
Profluuium magnum ignis, & sulphuris accensi ex Ætna 204. 15
Prognostica anni in baln. vten. 92. 15
Promalacteria, balneorum pars. Gale. folio 321. 26
Propnigeum locus in Ther. 446. 13
Propontidis ęstus 66. 39
Proportio inter aquam, & ignem 49. 12
Proprietas occulta, quę dicitur 407. 8
PROPRIETATVM occultarum inuestigatio. folio 407. 14
Propriet. occult. caussę natur. & cęl. l. occultarum 408. & seq.
Prouerbia inutilis bal. 94. 29. 95. 96
Quid cani, & balneo 494. 40

Prunelli bal.in Corsica 233.35
Prurigini pudendorum bal. 152.10
Prurítui cutis bal. 155.31. 488.25
Prusæ bal.in Bithynia 251.2
Psychrus flu.in Thracia 324.12
Psylothra 490.28
Ptisanæ vsus post Medicinam 82.30
Ptolemaide Thermæ 436.11
Ptolemaidis inundatio miranda 68.22
PVBLICA fuerint, an priuata bal.in vrbe l.Th r. 433.20
PVDENDORVM vitiis balnearum ratio. folio 151.per tot.
Pudendorum calidæ adfluxioni 151.28
Puden.vlcusculis, & Tineolis. 152.8
ex Morbo Gall. 151.33
Pudendorum inflammationi bal. 499.34
PVERIS balnea natur.inutilia 99.44. 162.42
Pucrorum Roman.prima studia 441.22
Puerorum Rom.exercitationes in Therm. 447.20
Pueri nihil soluebant in Ther. 460.6
Pueris quę bal.dulcia competant 477.34
Pueris, & adolescentibus frigidæ bal.aduersatur augumentationi 491.36
Pugilli balneum in Baiano 392.34
PVLMONARIIS. l.Thoracis 140.18
Pulmonum quæ sit propria exerc. 449.21
Pulueris volutatio, & insolatus 119.27
Pulueris bombardici ratio 296.7. & seq.
Pumices, & cineres Ætnæ impinguant agros. folio 201.10
Pumicis, & cineris natura in aquis. 317.40.391.3
Punctionibus balnea 137.42
PVRGATIO in omni bal.necessaria. 95.39.130.30
ante bal.dulcium 485.44
Purgare aquas Med.ebibitas impropriè dicitur. folio 105.20.& seq.
l.Potulentas
Purgationis ebibitę aquæ signum 104.30
Purgatio ebibitę si non fiat, rem. 104.22
Purgamenta Metallica varia 135.25. & seq.
Purgatorium fons feruidus Vngar. 223.38
Purulentis auribus bal. 138.21
Pustulis Gallici morbi 155.10
PVTEALIS aqua, & Natura 21.17
Puteorum origo 8.20. 12.35
Puteorum situs facit ad bonitatem 21.43
Puteales aquæ Romæ insuaues 21.27
Puteal.Bononiæ inutiles, & fumosæ. 21.38.317.21
Puteales circa Padum cur suaues sint 21.27
Puteus in Britannia lapidescens 41.19
Puteus S. Marci in Mecha 281.13
Puteus S. Mariæ in via Roma 438.43
Puteus Politianus in vrbe 439.18
Puteus Ratinianus in Cotyliis 290.45
Clarus, & Brutus, ibid. 47
Puteus in Hispa.dulcis, infra acer. 380.24
Puteus putidus, & superstitios.in Sic. 217.27
PVTEOLIS campus ardens Vulca. 221.41
& feruidæ aquæ ibid.224.45
Puteolis solum vbiq; igneum 225.3
Puteolis sudatorium, & antra pestifera. 212.34
Puteolis aluminis inuentio 302.47
Puteolis bituminosæ quędam 333.8
Potulentæ quædam 293.1
Puteolanus puluis, qualis sit, & nominis ratio, & loca 317.318.2
Put olani pul.qualitas in aquis 341.12
Putidarum aquarum natura 215.1
Putidissimæ quæ sint 35.45
Putoris terrarum, & aquarum caussæ 215.1
Putoris materia, agens, gradus 215.& seq.
Putrefieri dulces aquas an bonum 19.44
Putrefactæ aquæ quomodo purificantur. 276.25
PVTRIDIS & magnis feb.bal. Natural. inutilia. folio 164.6
Putridis Feb.balnea dulcia 483.5
quatenus cauenda 496.10
Πυέλοι in Thermis vasa balnearia 450.23
Πυριατηρία in Thermis 453.26
in priuatis stufis 472.23
Pyritidis lapidis natara in aquis natural. folio 385.1
Pyritidis matrix, & genera 476.10. 19. 481.7
Pyręi Athenis aquæ vitiosę 413.2
Pyreneis in montibus, aquæ, quę gutturosos faciunt potu 414.32

Q

QVADRAGESIMVS à balneo dies obseruabilis. folio 187.46
Quadrantis solutione lauari solita in Ther. 459.43
Qualitas calida, & sicca accidit aquis 42.20
Qualitatum primarum differen.in aquis naturalibus folio 42.10
Qualitatum primarum gradus 89.30
Qualitatum primarum à tactu indicia certissima. folio 90.25.91.37
Qualitatum aquarum vniformitas 30.22
Quæ tractanda de origine aquarum 5.1
Quæ capita sint de caliditate aquarum naturalium folio 46.30
Quæ tractanda in Thermis vrba. 441.10
Quæ dubia discutienda in Ther. 441.20
Quæ ad vsum insolationis vsurpanda sint 119.20
Quæ intenso, & quæ remisso sint gradu 236.36
Quarcenorum aquæ in Hispa. 234.44
Quæstio de caliditate Fontium natur. 42.10
difficillima est, & prima capita 45.27.46
Quartanæ Febri balnearum ratio 164.12
Balnea in Thermis 483.40

Quarto gradu calidarum operation. 224. 32
Quartæ speciei lassitud.bal. 479. 19
l.Lassitud. & Gracil.
Quatuor flumina Paradisi terrestr. 23.13. 425.6
Quatuor domus in bal.Thermarum 454.& seq.
Quatuor operationum gradus in quaque re medicinali, & in aquis 89. 34
Quibus in casibus cauenda bal.natur. 162.& seq.
bal.in Thermis 494. 24
Quibus aqua med. ebibita non purgauerit, remed. folio 104. 22
Quinta essentia rerum, quæ intelligitur 36. 37
Quinta essentia rerum, & auri 370. 15
Quintianæ aquæ in Hispa. 234. 44
Quiescere in balneo oportet 109. 12
Quomodo proficiscentes à bal.sint regendi. 180. 24
Quot loca, tot aquarum differentię 25. 25
Quotidianę Febris bal.ratio 164. 15
l.Frigid.& Pituitos.
Quotidianæ in Ther. bal. 483. 15
Tremori, & frigori bal.ex oleo 507. 47

R

RABIOSIS mira caussa, & mirum remedium ex aqua 161. 33
Ramelus mons totus ex auro 367. 35
Rame, quod vulgo dicitur ęs.
Raudum antiquis à sono 362. 20
Randatij castelli in Sicil.incendium 205. 4
Ranæ, & pisces in fontibus calidis 411. 26
Rapolani balneum in Senen. 231. 1
Rapolani scrobes lethalis spiritus 231. 4
Rasagallum quid 383. 33
Ratinianus Puteus in Cotyliis 290. 45
Ratio victus in bal.natur. 122. & seq.
Reatina palus lapidescens 41. 22
Recentiorum error in bal. Hecticorum 484. 25
Reconualescentibus balnearum ratio 480. 2
Refluxus maris irregularis vbi 95. 16
Refrictionibus, cutis bal. 157. 42
l. Frigori, & Tremori.
Refrigerantia bal.composita 499. 31
REGINAE vnguent. preciosum in Ther. 456. 27
Regales aquę, d. del Rey in Hispan. 355. 35
Reges laui aliquando consueuisse cum plebe, in Ther. folio 460. 24
Regiæ bal.in Vngaria 262. 25
Reginæ balneum in Pisano 314. 15
REGIMEN accedentium ad bal. 94. per to.
Regim. in vsu ipso balnei 122. per to.
Regim. proficiscentium à bal. 180. per to.
Regionū bal. Aquisgrani 247.29. 248.11. 261.37
Regionum, & hominum ꝓprietates ex aquis 413.26
Regula trium cautionum in balneis naturalibus. folio 107.10. 162.33
Relaxantia fomenta 502. 16
Religio sancta permisit corrui Thermas 466. 45
Remedia quædam habent diuina 161. 46
Remedia inundationibus fluminum 76. 15
RENVM morbis balnearum ratio 147. & seq.
Passionum ratio in communi 147. 40
in balneis Thermarum 487. 35
Renibus epithematum ratio 504. 9
Renum inflammationi bal.emollientia 493. 37
l. viscerum.
Repletioni aquæ frigidæ potus 82. 3
Repletionis humorum ratio 478. & seq.
l. lassitudines.
Reprimentium ratio 503. 14
Requisita in priuatis balneis 474. 25
in balneis Thermarum 457. 15
RERVM omnium vicissitudo, & mundi mutatio. folio 273. 23
Rerum duplex ordo virtutum 88. 41
Rerum, & mistorum terrestrium natura duplex. folio 267. 22
Resoluentia composita bal. 500. 30
Resolutio aquarum sub sole, & igne 87. 5
Respiratio maxi.est genus exercitij 449. 26
RHASES med. notatur 279. 18
Rhasis censura in bal.ad febres 460.41. 496.31
Rhenus flu. vbi submergitur 4. 2
Rheni magnitudo 10.13 Cursus 11. 2
Rheni origo 226. 16
Ostia tria 11. 14
Rheni præcipitium, & casura 44. 10
Rhesis flu. in Græcia 10.21
Rhetia iuga metallis fœcunda 253. 35
Rhetiorum balnea 374. 28
Rheumatibus bal.ratio. l. Catarrhum
Rheumati superue. in balneis natur. 172. 1
Rheumatis pericula in bal. simpl. 494. 42
Rhodani flu.magnitudo 10. 25
cursus 11.1 Qualitas 26. 44
Rhodos insula in Ægeo nouiter nata proditur. folio 273. 23
Rhodani inundatio 74. 42
Rhodope mons in Thracia aurif. 372. 45
Rigoribus febrium discussoria 500. 40
l. refrictio, horror, & trem.
Rimis pudendorum bal. 152. 24
Risus sardonius passio, ex oleo bal. & ex Hydreleo 507. 15. & seq.
Ritus antiquorum in Ther. vrbanis 459. 23
Riuus Herculaneus 439. 43
Robori, & confortationi viscerum.
l. viscera, & Confortantia.
Robusta exercitatio quæ dicitur 488. 32
Robustorum, & Athletarum exercitationes in Thermis 447.26. 44
Rochę, & rotundum alu. 299.15. & seq.

ROMA cur altera mundi parens d. 430. 35
Romæ studia armorũ, & exercitia rustica 431.20
Romani cur tardarunt facere Ther. 431. 40
Romani imperij declinatio cum Ther. 466. 34
Roman. habitus solutus, & liber 470 23. 460.28
habitatio Romanorum 470. 31
Romanorum vita quæ erat 461. 40
Romanorum vitæ distinctio per horas diei 461. 45
Romanorum erant ientacula, & cęna. 470. 8
Romani vbi ęstiua haberent 290. 21
Romani vbi hiemarent 258.30. 290.25
Romanarum Thermarum instituta 431. 1
l. Thermas.
Romæ fons olei miraculosus 331.2
Romam perducen. aquarum deliberatio 431. 43
Roselinæ aquæ in Vnga. 262. 3
Rossetum ciuitas in Senen. 348. 43
Rotæ aquarum in Thermis 453. 21
Rubeum bal. Lucæ 312.13. & seq.
Rubicon flu. in Flaminia 38. 45
Rubrarum aquarum ratio 38. 22
Rubricæ impressiones, &
Rubiginum in aquis natur. 390. 1
Rubigo in metallis quæ intelligatur 376. 19
Rubrum mare 38. 38
Rubrum circa amaræ aquæ 394. 25
Ruptis, & crepatis bal. ratio 149. 17
Rusellæ balneum in Senen. 348. 40
Rusellę aqua potabilis Ischiæ 349. 23
Russia auriferax regio 372. 15
Russiæ salinæ 280. 32
Rusticanæ Thermæ 436. 2
Rutha nutritur salsis aquis 277. 34

S

SABATINA aqua 440. 45
Sabatina bal. in Hetru. 246. 1
Sabinorum subcutilæ aquæ 289. 40
Sabrina flu. in Anglia salsus 256.40. 289.27
Sabulum bonas reddit aquas 27. 14
Sabulum minerale 182. 17
Saburrationum, & Arenationis vsus 117. 40
Sacca ciuitas in Sicil. cum balneis 211. 18
Sacella in Thermis 444. 34
Sacellum in balneis constituen. 343. 3
SACRA aqua cur dicta, & fontes 420. 21
Sacramenta in aquis celebrantur 423. 3
Sagittis extrahen. balneorum proprietas 160. 40
Salaria, & sales in verbis vnde dicitur 279. 32
SALATAE aquæ natura 23. 98
SALSARVM aquarum tractatio 276. & seq.
Loca, & Historiæ 279. 30
Salsedo an sit proprium mari 269. 37
Salsedo terræ prima est impressio in aquis 33. 3
Salsedinis in terris, & in aquis caussa 33. 10
Salsæ aquę iudicia 90. 36
Salsorum fontium duplex caussa 33. 20
Salis propagatio 268. 26
Salis impressio in aquis facilis est 268. 38
Sal sui copia vilescit 279. 34
Sale quæ regiones abundent 279. 37
Salis natura opposita sulphuri 193. 43
Sal marinum pluuia conficitur 269. 44
Salis origo 194. 26
Salis materia cum sulphure 56. 20
Salis substantia crassa 277. 40
Sal peculiares alit plantas 277. 31
Sal cur in igne crepitat 277. 15
Sale participant omnes composi. aquæ 277. 10
Sal fathiscit in aquis 278. 20
Sal sponte, & arte fit 279. 44
Sal fossicius in Sicilia 280. 20
Sal croceum 278. 7
Sal purpureum Centuripis 278. 7
Sal. pellucidum ad Pachinum 280. 27
Sal violacenm ad Pelorum 280. 25
Sal quod in igne soluitur in Agrigentino 280. 24
Sal fossicius crystalli modo in Calab. 280. 31
Sal fossicius, ruboris conspicui in Sardis 255. 17
Sal rubrum Memphis 278. 6
Sal rufum circa Oxum 278. 8
Sal petreus, & gemmeus 282.28. 280. 14
Sal indus, Oromenus 280. 37
Sal harenosus, Cyrenaicus d. &
Hammoniacus in Lybia 281. 3
Sal Tattęus lacunosus 280. 12
Sal Tragesius è stagnis Pergami 280. 10
Sal solutiuus in Persia 365. 43
Salis lapidicinæ in Vngaria 281. 47
Sal vegetabile, & crescens 282. 18
Sal fossicius in Polonia 281. 29
Sal fossicius in Hispania 281. 31
Sal fossicius in Germania 280. 33
Sal fossicius in Britannia 281. 22
SALIS ratio in condimentis 278. 42
Salis diuersæ operationes in condimentis, & medicamentis 278. 44
Sale, sole, & siti curatur Hydrops 278. 30
SALSAE aquæ adstringunt in cibis, laxant in medicamentis sumptæ 278. 44
Salsæ aquæ laxat, & stringunt 122. 17
Salsarum nocumenta in cibis, & potibus 279. 9
Salsæ aquæ steriles 277. 20
Salsæ aquæ naturales diu seruantur 279. 24
Salsarum aquarum duplex genus 277. 20
Salsa plus & minus marina aqua 270. 20
Salsæ partes subsistunt dulcibus 270. 31
Salsus sapor terræ proprius 33.4. 277. 3
Salsa tellus frugibus infœlix 277. 26
Salsarum color, odor, sapor, operatio 278. 21
Salsæ Tiroli aquæ, & flumina 282. 34

Salsulæ in prouincia Narbonensi 281. 20
Salsus fluuius ad Hymeram 280. 32
Salius flu. 287. 33
Salza Tiroli flu. 282. 40
Salis burgum in Dacia 282. 17
Salinæ insula in Æoliis 216. 26
Salinæ Italiæ & Ostiæ 279. 47
Salinæ in Burgundia historia 283. 1
Salinę in Volaterrano 283. 12
Salinæ in Æmilia 283. 21
Salinæ in Piceno 283. 29
Salinæ dictæ riuus ad vrbem 440. 7
Salina hominis ad sui nutritionem necess. 278. 43
Salsis febribus balnearum ratio 484. 6
Salientium aquarum calidarum caussa 59. 16
Salientes frigidæ, & earum causs. 59. 28. 220. 10
Salmacidæ montis Catini aquæ 285. 28.
Salmacida Asculi 287. 26
Salsuginea quę dicantur 267. 42
Salo flu. in Hispania 341. 5
Salonia aqua in vrbe 438. 23
SALNITRATAE aquæ qualitates 295. 1
Salnitrum in genere salsugineorum est 297. 20
Salis nitri materia, & ars 295. 25
Sal nitrum conflagrat igne cum sulphure 297. 24
Salis nitri violentia in pul. bombardico 297. 29
Sal nitrum solubile in aqua 297. 34
Sal nitratæ aquæ vsus ad infrigidan. vinum 298. 3
Abusus, & incommoda 298. 20
Saltantes insulę 464. per to.
Saltare est robusta exercitatio 448. 37
Samia terra, quæ 376. 25
SANCTAE aquę, & earum rationes 422. 1
Sanctorum nomina cur indita balneis, & aquis. folio 98. 1. 422. 6
Sanctæ Anastasię bal. in Puteol. 292. 29
Sancti Andreæ fons Mannæ 331. 14
Sancti Angeli salinæ in Piceno 263. 32
Sancti Antonij lacus in Senen. 274. 34
Sancti Bartholomei bal. in Pataui. 310. 4
Sancti Cassiani balnea 343. 30
quædam Aureæ qualitatis 374. 19
ex Ochra 391. 4
Sancti Constantij salsulæ 263. 35
Sancti Christophori in via Æmil. 291. 16
Sanctę Crucis in Baianis bal. 232. 32
Sanctæ Euphemiæ in Calabria bal. 246. 44
Sancti Georgij bal. in Baiano 291. 33
Sancti Georgij ad S. Cassianum 346. 45
Sanctæ Helenę bal. in Patauinis 311. 17
Sancti Iohannis bal. in Lucensi 313. 1
Sancti Iohan. ante Portam Latinam aqu. 420. 30
Sancti Iohan. Manna in Epheso 331. 1
Sancti Iuliani bal. in Pisano 313. 40
Sancti Ladislai bal. in Vngaria 263. 6
Sancti Laurentij aqua in Æmil. 291. 10
Sanctæ Marię bal. ad S. Cassianum 347. 10
Sanctæ Mariæ in Filice Viterbij 344. 30
Sanctæ Mariæ in balneo 235. 1
Sanctæ Mariæ in via Puteus 438. 44
Sancta Maria in Thermis in vrbe 435. 15
Sancti Marci puteus in Arabia 281. 10
Sancti Martini bal. sub Como 253. 34
Sancti Matthei Mannæ fons 331. 17
Sancti Michaëlis bal. in Volaterr. 323. 25
Sancti Nicolai bal. in Baianis 232. 37
Sancti Nicolai de Bario Manna 331. 18
Sancti Petri bal. in Patauinis 243. 20
Sancti Philippi bal. in Senen. 244. 42
Sancti Rainerij bal. in Baianis 232. 42
Sancti Reguli aqua in Senen. 61. 37
Sancti Victoris aqua Serræ. S. Quirici 386. 5
Sancti Viti mannę fons in Calab. 331. 20
SANDARACHAE natura 378. 22
Genera, & impressiones in aquis 383. 12
Sandaracha duplex, Factitia, quæ &
Sandix, pigmentum rubrum 381. 8
Sandix mineralis pigmentum nobile 380. 47
Sandix herba apud Plinium 381. 1
Sangarium flu. in Græcia 10. 21
SANGVINIS colore aquę, natura. 38. 14
Sanguinem pluisse 38. 27
Sanguinis effusioni è naribus frigidæ consperſio. Bal. 210. 33. 219. 35
Sang. fluxui è naribus critico capitis lauacrum. Hippo. 479. 1
Sanguini vndecunque mananti baln. ex frigida. folio 218. 1. 493. 20
Sanguinis fluxui vndecunque tentatis cauenda baln. folio 143. 40. 163. 46
Bal. in Thermis calida 498. 14
Sang. cruditati in venis cauenda bal. Gal. 495. 17
Sanguinem mingentibus noxia bal. 448. 3
Sanguinem reiicientibus noxia bal. natur. 140. 46
Dulcia 487. 6
Sanguini mittendo quando balneum conceditur. Hippo. 479. 1
Sanguineis naturis quę bal. idonea 99. 34
Sanguinis balneum 508. 43
SANITATIS custodia per exercitium 475. 3
Sanis quæ bal. natur. conueniant 167. 37
in bal. dulcium aquarum ratio 477. 4
Sanis balnea natur. periculosa 95. 10. 167. 9
Sanis capitis lauacri institutum 505. 25
Sanorum balneum in Pisana 314. 2
SAPIENTES cur fontes ament, & montes. folio 420. 34
Sapientum cum aquarum natura affinitas 420. 15
Sapide corrupto sapore aquę 36. 1. 405. 10
Saponis vsus in capitis lauacro 506. 3
SAPORVM differentiæ in aquis 31. 40
Sapores omnes misti 32. 4

Sapores

Sapores an proprij, an accidentia dici debeant. folio 32.11
Saporum diuersitates, & gradus 32.25
Saporum octo prima genera 32.40
Sapor salsus terrę proprius, & prima in aquis impreß. 33.3
Saporum iudicia in aquis 90.31
Saporis, & tactus sunt certa iudicia in aquis. folio 91.25
Sardinię balnea aliqua 255.17
Sardoniæ herbæ veneno, bal. ex Hydrelęo 507.15
ex oleo 508.3
Sarmatia regio aurifera 372.45
Sarmaticum mare 9.40
Sarni flu. aquæ lapidescunt 41.16
Sardi flu. aquæ frigidissimæ 43.12
Saturniæ bal. in Hetrur. 251.38
SAVONAROLA commendatur in bal. 80.13
Sauromatis Auernus lacus 218.27
Saxa eiicientes aquæ 59.30
Saxi balneum in Baiano 232.45
Saxonia aurifera 342.34
alumina 202.40
Saxoniæ carbones è terra bitum. 332.20
Sbozzum ęris habet metalla 319.1
Scabiei vitiis balnearum ratio 155.31
Scabiei variæ origines 155.37
Scabiem quæ sanent vna die bal. 156.16
Bal. dulcia 488.25 Discusso 501.4
Scamandrus flu. Troiæ 10.20. 38.36
Scantiæ aquæ flammigeræ 57.11
Scarpariæ terręmotu noui fontes enati 62.25
Scarpetta aqua in Porretanis 312.4
Scatebra flu. 14.12
Σκιαμαχία exercitationis genera 447.44
Σχυσοῦ, quod est
Scholæ in Thermis 444.43
Schola labrorum in Thermis 458.34
Scissilis aluminis natura. 299.30. 316.26. 336.15
Scientiarum cognoscendi modi 407.4
Scimpodio, & sella portari ꝑ exercitationē 449.35
Scolecia quid minerarum sit 376.15
Scitamenta appetitus in cibis 169.7
Scopi tres in cautionibus balnearum in Thermis. folio 495. & seq.
Scopuli balneum Viterbij 363.28
Scotiæ balnea aliqua 297.6
Scotiæ carbones bituminosi 332.17
Scorpionum venenis bal. ratio 488.46
Scribendi de Balneis caussa 80.33
Scrobes mali halitus 216.20
Scrobes medicatę in Vesuuio 213.21
Scrobes medicatæ in Ischia 226.5
Scrophulis balnearum ratio 155.33
Scroti morbis balnearum ratio 149.10
Tumoribus discussoria 502.3
Scyllæ, & Carybdis historia 271.20. 3.23. 44.20
æstus 66.23. 420.4
Scyrrho balnearum ratio 159.34
quatenus balnea noxia 164.24
Scythiæ mons cophantus ardens 47.19
auriferax 372.13
Scythicum mare 9.39
Scytharum lauationes infantium in frigida, & niue damnatur 477.22
SEBINNVS lacus in Italia 39.48. 274.16
Seboim, & Sogdomæ incendium 326.16
Secundo gradu calidarum historiæ 237.1
Secundæ caussę operantur ordine 408.30. 423.11
Sedis inflammationibus bal. emollien. 449.35
Secundæ caussæ operantur lumine, & motu. Vniformiter 408.34
Segestana balnea in Sicil. 234.17
Selemnius flu. contra amouen. 418.21
Selenites lapis 316.18
Selinuntinæ antrum, & bal. in Sicil. 211.30
Seminis effluentiæ bal. rō l. Genorrheā. & 487.37
Semen & lac gignere 157.35
Semen, & Venerem extinguere 158.1
Semiramis lacus Babyloniæ 327.31
Semnicij aquæ in Vngaria 263.1
SENARVM bal. censura 229. & seq.
l. Nomina balnearum propria.
Senensi agro alumen 303.1 &
Aëris natura 362.2
Senes, & eorum vita in bal. dul. 476.2
Seniorum exercitationes 447.34. 449.32
Senibus bal. natur. 99.46. 163.5
Senogalliæ Salinę, & ciuitas instaurata 279.4
Sensus qui in iudiciis aquarum necessarij 90.20
Sensoriis instrumentis quæ bal. natur. sint idonea. l. Cerebri 135.15. 138.26
Septempedę bal. Sulphurosa 252.12
Septentrionis cal. & sulphu. pluuię 29.44. 266.32
Septentrionales non iuuantur bal. natur. 266.23
Septentrion. Regio abundat omni metalli genere, & auro 371.8
Septies in die quosdam lauisse in Ther. 447.37
Ratio 461.23
Serapidis bal. de palatiis Viterbij 231.47
Seri Caprini purgationis vernalis ratio, restituta ex antiquis 103.40
Serpentes vbi degant in aquis cal. 411.47
Serpentum morsibus bal. dulcia 488.44
Serræ Lionæ pluuia in Aphrica 73.10
Serra Morena in Hispa. 378.46
Seruij interpretatio corrigitur ī lacu Cimino in Albulis 222.25
Seuerianę Thermæ Imperatoriæ 394.1
Seueri ciuis balneæ in vrbe 434.40. 435.3
Seueriana aqua in vrbe 435.3
Seuinnus lacus 441.2
39.48. 274.16

Sextię

Sextiæ aquæ 261. 17
Sibiliæ balnea in Hispa. 266. 30
Sibyllæ Cumanæ oraculum 213. 11
Sibyllæ Tyburtinę oraculum 304. 30
Siccæ sudationes 210. 13. 213. 34
Siccitas qualis intelligitur in aquis 45. 1
Siccitates annorum, & penuria aquarum 60. 35
Siccis habitudinibus cauenda bal. natur. 163. 10
Bal. dulcium ratio. 479. 26
Siccitati intestinorum, & uteri 147. 27
SICILIA tota cauernosa 3. 41
unde traxerit nomen. 200. 35
Siciliæ inundatio 68. 27
Siciliæ dispositio ad incendia 200. 35
Siciliæ salis Fossicij plura genera 280. 22
Siciliæ fons olei 329. 1
Siciliæ fontes Acidi 396. 1
Siciliæ aquæ, & baln. prima instituta 210. 40
Siculum mare 9. 28
Signa inutilis balnei 481. 44
Silaris flu. lapidescens 41. 15
Simois flu. Troiæ 10. 20
Simplex elementum, non datur, vel foret inutile. folio 15. 40
Sinarum mare 9. 35. 372. 10
Sine aqua non constat vita 1. 47
Singultui aquæ potus 83. 14. & seq. 143. 42
Singultui superuenienti in bal. 160. 13
Sinuessæ balneum 260. 35
Sinus maris quis dicitur 9. 18
Sinuum maris partes Oceani 9. 20
Sinus Thermaicus 195. 43
Sinui ulceri balnearum ratio 160. 13
Sitis satietas periculosa 169. 40
Sitis superuenientis in bal. rem. 169. 22
Situs aqua cum terra 12. 40
Smiridis natura 390. 37
Sogdomæ, & ciuitatum Iudeæ diuinum incendium. folio 326. 16
Sogdomenus lacus ubi incendium 326. 30
Solares radij non multum penetrant infra terram. folio 50. 34
SOL & Luna prima caussa æstiuum 65. 13
Sol prima caussa mistionis maris 267. 27
Sole exustis bal. dul. rō 157. 35. 183, 20. 478. 20
Sole exustæ aquæ 17. 11
Solis virtus ad insolatum 117. & seq.
Solis, & Lunæ balnea in Baiano 357. 1
Solia balnearum in Ther. 453. 40
Solida metalla aliqua in mineris 335. 1
Solini aquæ superstitiosæ in Sardinia 255. 31
Solum certis locis tremere 3. 26
Soluta metallorum principia in minera. 335. 18
Solutio quadrantis solita in Ther. 459. 43
Soluentia aluum balnea 101. 38
Solueus flu. in Scotia 257. 8
SOMNI & vigilię regimē in bal. natur. 126. per to
Somni naturalis, & noctur. beneficia 126. 25
Somnus diurnus noxius 126. 32
in balneis natur. nocentiss. 126. 33
Somni ratio naturalis, & noxij 171. 1
Somnolentiæ superuenienti in bal. rem. 170. 46
Somno, & vigiliæ naturali bal. utilia 479. 42
Somni à balneo dul. utilitas 476. 36. 495. 32
Sopori noxio balnearum ratio 158. 16
Sopori innoxio 158. 18
Sordium balnearum usus 117. 33
Soryos natura, & impressiones in aquis natural. folio 318. 44. 360. 24. 376. 15
SPATIA Thermarum urbanarum 442. 3
Spartanæ virgines luctabant cum viris 461. 7
SPECIES aquarum 15. 13
Specierum aquarum constitutio 25. 15
Species rerum sunt sicut numeri 268. 20
Species rerum sunt continuæ 268. 21
Specus Delphi frigidiss. halitus 44. 1
Specus vaporis ignei, & pluuiosus in Pantalaria insula 214. 31
Specularis lapidis materia Gypsi 316. 27
Specularius lapidis genus preciosiss. in Thermis urbanis 465. 15
Spelunca, & scrophæ bal. Baiarum 232. 44
Speluncæ aquæ in Ænaria 225. 41
Sphæristeriū in Ther. ad Pilę lusū. 444. 32. 446. 13
Sphęristerium pro Laconico 454. 26
Spicatum oleum preciosum in Ther. 456. 29
Spinam quę exerceant exercitationes 449. 25
Spiracula mortalis halitus 216. 20
Spiramenta frigidissimi halitus 43. 10
SPIRITUS DEI super aquas 422. 40
Spirituum metallorum virus 216. 31
Spiritus minerales vegetales 336. 15
SPLENETICIS morbis baln. ratio. l. Lienosis. & viscera 141. 7
Splenis flatum, & duritiem extenuat bal. M. Grotti Patau. 244. 31
Spodij, & cinerulæ natura. l. cineris 386. 30
Spongiæ frigida imbutæ usus 110. 36
Spontaneę lassitudinis curatio in bal. dul. 478. 36
Spuma maris quæ intelligitur 273. 30. 279. 46
Spumarum metallicarum impressiones 376. 9
Spumosarum aquarū, etiam simpliciū caussa 59. 14
Sputæ lacus in Media bituminosus 328. 16
Squamosum alumen 316. 17
Stadium in Thermis 445. 13
STAGNANTIUM aquarum natura, & loca, & historiæ 273. 12. 275. 31
Stagnantis aquæ substantia 39. 40
Stagnum, & Palus quid differunt 275. 35
Stagnantes aquę cur putrefiunt 216. 4
Stagna, & lacus salsi. l. Lacus.
Stagnum Iudeę bituminosum 326. 30

Stagnum

Stagnum putidum in Sicilia 217. 1
Stagnum Gelæ in Sicil. 217. 30
Stagnum ad Petram in Sicil. 217. 20
Stagnum Cyanę in Sicil. 217. 32
Stagnum Proserpinæ in Sicil. 217. 36
Stagnum Cocanicum in Sicil. 280. 28
Stagna in vrbe quæ intelligantur 450. 27
Σἰαλαντικὸν chalcanthum 318. 43
STANNEARVM aquarum natur. 366. 1
Loca, & Historię. 367. 30
Stannatæ Hydriæ 21. 4
Stannatorum vasorum vsus, & impreß. 367. 20
Stare est exercitationis genus 449. 7
Stare in balneo quomodo oportet 482. 13
Statuæ nudis membris inuerecundæ 460. 31
Statuæ æneæ in Hypocaustis 411. 40
Sterilitatis causſe, & remed. 150. 1. 158. 3
Sterilitatem occulta proprietate emendant Thespicorum fons in Arcadia, & ibidė elatus flu. & cōtrà.
Steriles reddit in potu Mulieres Aphrodysius flu. in Arcadia.
¶ Quæ duæ proprietates sunt omissæ reponendæ. lib. VI. fol. 409. 14
Sternutamenti cautio in balneis 171. 44
Sternutamenta mouentes aquæ 324. 6
Stibion, quod &
Stimmi cum quo nascitur 376. 15
Natura, & impressiones 384. 20
Stillicidia aquarum vbi lapidescunt 41. 32. 338. 8
Stillicidiis vrinæ, atque vteri 150. 28
Stirię lapidum in aquis 41. 32
Stoicorum opin. de calentibus natura aquis 45. 38
STOMACHI affectionibus balnea. l. Ventriculum 143. pen tot.
Stomachum confortantium ratio 141. 31. 142. 30
Fomenta confortantia 503. 7
Stomachi cruditatum ratio in bal. 495. 20
Strepitus in aquarum fluxu notatur 44. 13
Strigiles in Thermis 458. 20
Strigmentorum balnearum vsus 117. 30
Strimon flu. 70. 20
Strongyle Insula in Æoliis 205. 20
Strongyle insula Aluminosa 302. 41
Strumarum inflammationibus 288. 32
l. Scrophulas
Strumosi in Tirolis ob salsas 282. 45
Studiorum, & lectionis ratio in bal. 128. 4
STVPHARVM tractatio 466. & seq.
Stupha quid 467. 30
Stuphæ duplices, Publicæ, & Priuatæ 467. 32
Stuphæ pub. seu Mercenariæ damnantur 467. 35
Stupharum noua constitutio 467. 42
Stupharum dispositiones, & partes 468. 21
Stuphæ vsui præparationes 468. 4
Stupham adeundi tempus 468. 12
Stupharum vsus corniculorum 468. 43
Stuphariorum castigatio in vsu corniculorum immoderato 468. 45
STVPHAE Priuatæ, seu Domesticæ 469. 38
Stupharum domest. artific. 471. 13
Stuphæ Germanorum varię 471. 31
Stupharum domest. vsus, & operatio 471. 44
Stupharum domest. nocumenta 472. 4
STVPHAE medicatæ pro suffumigiis 472. 20
Stuphæ siccæ apparatus 472. 35
Stuphæ humidæ 472. 40
Stupharum formulæ in Morbo Gallico 473. 20
l. Sudationes, & Hypocausta.
Stuphæ S. Helenę, & baln. l. Nomina ipsa balneorū.
Stuphæ balnea in Vngaria 282. 45
Stygiana bal. propè Romam 232. 7
Stygiæ quæ aquæ dictę 196. 5
Stygię paludis infernalis historia 419. 13
iuramenti Deorum superstitio 419. 25
STYGOS Hydor nomine, duæ aquę 378. 12
Stygos hydor in Arcadia 317. 29. 378
Stygos Hydor in Thessalia, tempe. 378. 13
Stygos hydor in Arcad. lethales pisces 417. 1
Stymphali in Arcadia fons, qui alit mures 411. 34
Suaues balneæ quę intelligantur 121. 10
Suaue balneum nomine in Pisano 351. 11
Subcutilę aquę in Sabinis 289. 4
Subiectum in Thermis aqua 2. 24
Subligacula, quę Fibulę, &
Subligaria in vsu lauantium in Ther. 460. 33
Sublimatum quid sit 377. 15
Sublunarium mutationes animaduertendę in vsu. bal. naturalium 93. 12
Subuirides aquę 37. 44
Subterranea loca cur frigida 43. 8
Succellaria aqua in Baianis 292. 40
Succellaria aqua in Ænaria 293. 36
Succinum odoratum Plinij 331. 35
Sudera valle aquę gutturi noxię 414. 37
Sudanti frigidę potio noxia 83. 10
SVDATIONVM vsus, & instituta 114. & seq.
Sudationes quę medicinę vtiles 114. 15
Sudationum nocumenta 114. 26
Sudatoria naturalia 209. 40
Sudationum naturalium duo genera 210. 6
Sudationes naturales assę, & siccę 210. 12
Sudationes natur. humidę ex bal. 210. 16
Sudationum tres gradus 210. 17
Sudationum natur. operationes 210. 20
Sudationes in Sicil. 210. 25
Sudationes ad Ther. in Sicil. 211. 15
Sudatorium ad Baias 212. 1
Sudatorium in Myrtetis ad Baias 212. 17
Sudatorium ad locum aquarij, Puteol. 212. 35
Sudatorium ad Cumas 213. 10
Sudationes in Vesuuio 213. 21
Sudatorium in Ænaria insula 214. 1

Sudatorium ad Minium flu. in Hispa. 214. 13
Sudatorium Montis Ortonis Pata. 284. 21
Sudatorium in balneis Lucæ 312. 39
Sudatorium Borbonij in Gallia 227. 16
Sudatorium ex sulphure saturnię 251. 29
SVDATORIA artificialia 472. 21
Sudationum temperatura in Ther. 454. 35
Sudatorium pro Laconico 454. 26
Sudationum varij modi, in dolio, in furno, &c. folio 472. 30. & seq.
Sudatoria, & suffumigia in Morbo Gall. 473. 18
Sudoris ratio ac temperamentum. 109. 29. 454. 35
Sudori immodico in bal. 180. 6
Suetiæ tellus aurifera 372. 15
Suffumigia in stuphis morbi Gall. 473. 30
Suffusionibus balnearum ratio 139. 10
Suidis in montibus bal. 356. 22
SVLPHVR caussa materialis calorum in terris, & in aquis 51. 32
Sulphuris natura, ac mistio cum aquis 52. 10
Sulphur græcè Θειόν, quasi diuina res 51. 40
Sulphur quid intelligatur 191. 27
Sulphuris species, & propagationes 52. 35
Sulphur cur non ardet vbiq; 52. 40
Sulphur vegetale quoddam est 54. 16. 192. 13
Sulphuris natura bifariam reperitur 192. 8
Sulphur, & argentum viuum reperiri in cunctis metallis 56. 35. 192. 13. 335. 28
Sulphur est quoddam seminarium mistorum terrestrium 203. 6
Sulphuris fœtor est inseparabilis 192. 34
Sulphur variè subiicitur aquis 53. 9
Sulphuris impressionum genera 53. 9. 192. 30
Sulphuris impressiones cuius sint temperamenti folio 192. 40
Sulphur vbi dicatur pluere 29. 44
SVLPHVREARVM aquarũ natura. 191. 34. & seq. loca, & Historiæ 193. 33. lib. IIII. per to.
Sulphurearum aquarum qualitates cõmunes 193. 15
Sulphur. plura genera, ac gradus. 193. 24. 224. 1
Sulphuratæ aquæ feruidæ ebullientes 220. 26
Sulphuratæ aquæ in IIII. gradu 224. & seq.
Sulphuratæ aquæ in III. gradu 229. & seq.
Sulphurate aquæ in II. gradu 237. & seq.
Sulphuratæ aquæ in I. gradu 251. & seq.
Sulphuratæ aquæ temperatæ 257. & seq.
Sulphuratæ aquæ frigidæ 263. & seq.
Sulphuraria aqua Puteolis semper ardens 221. 47
Sulphuratæ in Hyperboreis non sunt Medicinales, sed noxiæ 266. 23
Sulphuratæ in potibus quatenus vtiles 103. 32
Supernatantium liquorum naturã. 41. 28
SVPERSTITIOSARVM aquarũ historia. 418. 29 l. Loca particularia
Superuenientia accidentium in balneis natural. correctio 166. & seq.
Surditati balnearum ratio 135. 36. 138. 17
Surius flu. lapidescens 41. 17
Susinum oleum preciosum in Ther. 456. 27
Susis in Persia fons olei natural. 328. 44
Susis in Persia vitiosæ aquę 413. 16
Suspensuras bal. quid intelligant auth. 458. 13
Sybaris flu. in Calabria, historia 223. 28
Sybaris flu. qua proprietate tingit lanas 415. 35
Syderum aspectus an in bal. seruan. 93. 1
Syderum caussæ proprietatum occult. 408. 7
Sylaris flu. Surrenti lapidescens 41. 15
Syluania bal. in Baianis 207. 34
Sylua noctu, ac die mutabilis 290. 7
Syluæ in Thermis constitutæ 445. 9
Symplegades insulæ quæ sint 264. 22
Syncopi balnearum ratio 146. 23. 487. 14
Syncopis cautio 497. 38
Syncopi superuenienti in bal. natural. 180. 26
Syndones in Thermis 458. 31
Synopidis impressiones in aquis 390. 19. 32
Syriacę Thermę in vrbe 435. 2
Syriæ specus mali halitus 216. 40
Auernus 218. 26
Syrię Palhæstinæ incendium 326. 3
Syrtes cur maris habent inæquales motus 65. 41
Syrtes Mare harenosum, & instabile 66. 45

T

TABIIS in Cãpania, Aeris salubritas. 259. 18
Tabellarum lusus iners 448. 15
Tabi balnearum ratio 141. 1. 485. 487. 11
Tacij Thermę ad Hostiam 435. 40
Taciti Historia de lacu Bituminoso 327. 1
Tactus iudicium in aquis necessarium 91. 39
Tagaza sal in Nigritis 280. 46
Tagus flu. in Hispa. 9. 46
Tagi fluminis magnitudo 10. 24
Tagus flu. aurifer. 373. 17
Talagi bal. in Corsica 255. 14
Talco aqua imbibita 300. 15
Tanays flu. magnitudine quartus 10. 19
collectiones 276. 4
Tanarus flu. in Ligu. aurif. 373. 24
Taprobane max. Insula aurif. 371. 273. 35
Tarsi flu. Cydnus 265. 6
Tarus flu. aurif. cum Tanaro 373. 4
Tarbellis aquę in Gall. 226. 45
Tartaricus sinus 9. 39
Tartarus quid sit in terris 14. 18
Tartaris sal è Puteis 280. 42
Tartessi in Hispa. solum tremere 3. 29
TERRA mutationum omnium basis 60. 23
Terræ dispositio intus, & extra 3. 21
Terræ in se segmenta 12. 38
Terræ situs, & aquæ simul 12. 40

Terræ concauitates plenæ Aëre, igne, & aqua. folio 4.41. 46.37. 277.9
Terræ, & Maris partitiones 9.10
Terræ sapores obscuri pter salsum 33.3. 277.4
Terræ insunt omnia elementa 48.13
Terræ, & Maris, & rerum omnium vicissitudo. folio 273.24
Terræ ardentes in toto orbe terrarum 47.16
Terræ, & lapides quo distinguuntur 267.28
Terræ Ægyptiæ lutatio. Gal. 115.35
Terræ motus aliqua ratio 61.43
Terræ motibus vsus balnei suspectus 93.39
Terrestrium rerum natura duplex 267.22
Terra cur patens 12.45
Terra non est simplex 15.38
Terra an odora sit 35.15
Terra nunc vbi olim mare, & econtra 420.7
Terra, & Mare se inuicē miscētur 269.21.270.34
Terram sub pedibus vbi tremit 3.36
Terram abundare calidis aquis 48.18
Terram sub pedibus, & æstuantem esse in Pantalaria insu. 214.34
Terras nouas enatas 62.10
Terracinæ balnea 260.10
Terrarum ab aquis submersiones 62.5
Terrarum varia genera, & origines 376.23
Terrarum, & locorum ab aquis, ac balneis cognomina. 195.26
Terrarum misturæ confusæ, & infinitæ 189.44
TERTIANIS febribus balnearū ratio. 132.per to. balnea in Thermis 483.18
Tertianis nothis bal. 132.483. 34
Tertio gradu calidæ aquæ 219. & seq. 236.23
Telephi vsus lauandi Histo. 464.23
Telluris passiones. l.Terræ 93.23
Temerinda Mæotis dicta 275.45
Tempe montis aquæ in Thessal. 378.13
TEMPERAMENTORVM aquarum differentiæ. folio 57.29
Temperamentum mistarum aquarum triplex 28.8
Temperatarum aquarum natural. Tractatio, Loca, & Historiæ 257. & seq.
Temperatarum & dulcium aquarum balnea. 460.14
Temperat. & dulcium aquarum bal. in sanitate tuenda 477.4
Temperat. & dulcium aquarum bal. in febribus. folio 480.10
Temperat. & dul. aquarum balnea ad singulas ægritud. 482.26
Temporum electiones in bal. natural. 96. & seq.
Temporum electiones in priuat. bal. 475.15
Tempus balnei in febribus declinatio 482.3
Tendinum contractionibus bal. ratio 137.44
Tensiuæ lassitudini bal. dul. ratio 479.9
TEPIDARVM natural. tractatio. Loca, & Historiæ 257. & seq.
Tepidæ simplicis in potu vtilitates 83.16
Tepidæ natural. in Lusitaniæ 43.20
Tepidarum arte balnea. l.Temper. 490.35
Tepidarum arte facultas 480.15
Tepidarium vsus in Ther. 452.8
Vsus 455.44
Tepidarium vas in Ther. 453.8
Tepula in vrbe aqua. 438.6
Tepula flu. in Bohemia 58.30
Tesinus flu. auriferax 373.14
TESTICVLORVM morbis balnearum ratio. folio 140. & seq.
L. Hernia ruptis, & crepa. Testiculorum tumoribus discussoria 501.1
Tetano frigidæ conspersio, & ratio 111.4. 137.18
Tettucij aqua M. Catini 285.25
Thales Milesius de aquæ Prerogatium proponitur. folio 1.25. 11.35
Thalassomelitis conditura, & vsus 212.41
Theatridium locus spectaculorum in Thermis. folio 444.4
Thebæ Ægyptiæ ciuitas Pensilis 457.4
THERMAE quid 2.10
Thermæ naturales, & artificial. 2.40. 3.5
Ther. sunt optima pars Medi. 2.10.3.12.467.15
Thermarum natural. prima instituta in Sici. 210.41
in Hetruria 229.36
Thermarum natural. Tria principia. 30.14. 31.12
Thermarum natural. prærogatiuæ 30.40
Ther. Natural. principia complicata 31.12
Thermæ Naturales an refrigerent 131.31
Thermæ natural. sunt per caliditatem actualem. folio 91.41. 224.25. 240.23
Thermarum natur. distinctiones penes gradum caloris 134.7. 193.23. 224.17
Thermarum natural. Historiæ 193.34
& per gradus, toto lib. IIII.
Thermæ quibus ciuitatibus, ac terris dederint nomen 195.43
Thermarum genera in Sicil. 210.26
Thermę oppidum in Sic. cum bal. 234.1
Thermæ in Baianis amœnissimę 258.10
Thermes cum oppido in Hispa. 256.19
Thermæ in Minio fluuio in Hispa. 282.30
Thermæ in Græcia 235.45
Thermæ in Phrygia 236.12
Thermensis insula Cycladum 195.46
Thermensia insula in Aeoliis 196.3. 205.15
Thermi scyra vrbs Amazonum 264.45
Thermites Apollo in Sicil. 211.31. 421.40
Thermodoon flu. Amazonum 264.43
Thermopylæ mons in Græcia cum balneis. folio 296.1. 235.45
Thermaicus sinus, & Thermæ oppidum in Thracia 195.43
Thermophili opi. de cal. bal. natural. 45.40

Thermarum artificialium antiquarum tractatio 429. lib. VII. per tot.
Thermarum vrbis dignitas 3. 10. 429. 30
Thermarum antiquarum prima institu. 430. 3
Thermarum vrbis prima instit. 431. 1
Thermarũ Romæ cur tarda fuit deliberatio. 431. 40
Thermarum Romæ constitutio 432. 10
Ther. constitutæ ad finem exercitationum, & balnearum 432. 22
Thermæ, quando auctæ 432. 15
Thermæ quando coniunctæ cum Palæstris 432. 32
Thermarum Rom. censura, ac magnificentia. 432. 43
Ther. Romanorum descriptio cur sit necessaria. folio 3. 10. 433. 3
Thermæ & publicæ, & priuatæ 433. 20
Thermarum Rom. magnitudo 433. 30
Thermæ Xeniæ cur dictæ, publicæ 433. 38
Thermarum Rom. numerus maximus 434. 7
Thermæ Imperatorum XII. 434. 11. & seq.
Thermæ priuatæ in vrbe DCCCLX. 434. 14
Thermarum extrà, vrbem censura 435. 40
Ther. vrbanarum instar vestigia in Ital. Germa. Gallia, Hispania, &c. 436. 12
Thermarum vrbis Ichnographia 441. 10
Thermarum tractationis dubia 441. 18
Thermarum Diocletianarum Icon. 443. 1
Thermarum spatia 442. 2
Thermarum forma, & partitio 442. 26
Ther. vrb. partium ratio 444. 1
Thermarum vrb. instituta tres habebant fines. folio 446. 30. 459. 26
Thermę vrbanę cõmunes omnibus. 459. 42. 460. 10
Thermarum vsus antiquissimus 430. 4
Thermarum vsus communissimus 432. 16
Thermarum nomina Græca 430. 30
Thermarum vsus Romæ posterior 430. 33
Ther. ì maximis deliciis numerãtur. 162. 4. 430. 13
Thermæ Gymnasia dictæ 442. 14. 447. per tot.
Thermarum balnea, & eorum partes 451. 30
Thermæ aliæ plus, aliæ minus calidæ 454. 20
Thermarum solia, & eorum partes 453. 40
Ther. balnea virilia, & muliebria 453. 44
Thermæ notantur promiscuæ 460. 37. 465. 40
Thermarum priuatarum balneæ Pensiles 457. 43
Thermarum vtensilia, & requisita 458. 15
Thermarum Rom. antiqui ritus 459. 24
Thermarum vtilitates principales 459. 27
Ther. vtilitates, & quando primum in vsum Medicinæ venerint 467. 35
Thermæ cur aliquibus derogatæ 464. 36
Thermarum publica interdicta 464. 45
Thermarum notantur vitia 465. & seq.
Thermæ Æstiuæ, &
Ther. Hiemales quæ dicerentur 462. 15
Thermæ quando derelictæ 466. 30
Thermarum reliqua. l. Bal. & eorum partes.
Thermvlae, & stuphæ. l. 466. 30
Thespieorum fons in Arcadia sterilitatem emendat. folio 409. 14
Thetis mater fluuiorum 10. 17
Thetidis fluuiorum figura 419. 35
Theta insula ex nouiter natis 273. 22
Thiana fons Iouis superstitiosus 419. 4
Thinni montes in Hetrur. metallici 384. 40
Thoracis Morbis bal. ratio 140. 18
Thoracis obstructionibus 146. 24
Thoracis propriæ exercitationes 449. 27
Thoracis propria Epithemata 504. 10
Thoraci cauenda frigida 110. 222
Thoraci bal. adstringentia noxia 163. 22
Aluminata 302. 2
Ferrea 334. 40
Thracius lapis, seu terra Bituminos. 325. 4
Thraciæ aquę lanas tingunt 324. 9. 415. 40
Thracia auriferax 372. 44
Thulæ insulæ æstus maris 65. 17
Thymis pudendorum balnea 151. 13
Thyrrenum mare 9. 37
Ticinus flu. supernatat Verbano 39. 47
Tigillini balnea in vrbe 435. 38
Tigurinæ aquæ frig. in Heluetiis 266. 11
Tigurinæ Æneæ 364. 45
Timaui flu. origo à mari 13. 40
Timaui æstus cum mari 67. 35
Timaui fontes calidi 253. 7
Timaui portus 253. 4. 374. 2
Timpaniti Hydropi. balnea 145. 10
Tinarum præparatio in bal. natural. 128. 40
Tinarum præparatio in bal. priuat. 474. 38
Tineolis pudendorum bal. 152. 6
Tineę vitio capitis 157. 26
Tingui balnea in India 280. 41
Tiniata mons in Senensi, aurif. 373. 3
Tinnitui aurium bal. 138. 20
Tintinabula in Thermis 460. 18
Tirolis salinæ 282. 32
Titaresius flu. 40. 10
Titi Imperatoris Ther. in vrbe 434. 31
Titi Imp. priuatę lauatio. 435. 38
Titum Imperatorem aliquando lauisse cum multis. folio 460. 24
Titus Imp. in Cutiliis moritur 290. 28
Tmolus mons aurif. in Lidia 373. 25
Tocco oleum, de Saxo 329. 15
Toiani noui fontes in Senen. 62. 28
Tolerantia est mensura balnei 99. 22. 103. 45
Tolphæ montis aquæ 300. 11
Tolphæ aluminis inuentio 302. 44
Tonitruosæ aquæ 19. 18
Tonsillarum morbis bal. 140. 10
Tonstrina in Thermis 455. 45
Tophanus fons 14. 10

Tophis iuncturarum bal.ratio 153.43
bal.ex aceto 509.11
Torrentium aquæ 24.11
Torrentium aquæ alterant naturales aquas 60.29
Torquati balnea in vrbe 434.42
Torsionibus intestinorum bal. 147.20
TRAIANA aqua in vrbe 438.5. 441.2
Traianæ Thermæ in vrbe 434.35
Traianus Portus, Plumbinum in Hetru. 341.36
Tralleis fons bituminosus 328.3
Tralus balnea in Hispa. 255.43
Trans Tyberim fontem olei emanasse 331.2
Transyluaniæ pisces salsi naturales 282.9
l.Daciæ aquas, lapidescentes 385.46
Trasimenis lacum olim arsisse 63.1
Trasimenus Piscosissimus 274.25. 275.2
Tremoribus, & frigidis neruorum affectibus.
folio 486.29
balneum ex olco 507.44
Tremulis capite affectis. l.Tetanis 137.18
Hydreleum. & ol.bal.
Tres Fontanæ ad vrbem 400.16
Tres Acidæ aquæ Plinij 402.39
Trescurianæ aquæ Bergomi 285.40
TRIA prima in aquis miracula 423.43
Trimegisti locus 14.19
Trincij aquæ in Vngaria 262.40
Tripergulæ bal. & incendium in Baia. 207.34
Tripoli Thermæ 436.9
Tristitiæ bal.in Thermis 486.23
Tritolæ, seu cripta in Baianis 293.3
Tritolæ Viterbij 294.11
Τρυχῖτι alumen 299.29
Triuiæ aqua in vrbe 421.13. 438.38
Troade Hellesponti insula aurifer. 372.45
Troade balnea 257.47
Trochi ludus iners 448.15
Trochytis lap.natura, & impreß. 376.24
Troezenis aquæ vitiosæ 413.13
Troezenis salsæ vitiosæ 279.18
Trogloditarum montanus aquæ frigidissimæ, sub zona torrida 43.25
Trogloditarum lacus 38.45
Trogloditarum lacus insanus 382.14. 409.10
Truentum flu. 287.35
Tubi, & Tubuli in domibus antiquorum 420.11
Sanctæ Crucis in Hierusalem 470.16
Tuborum constructio in cisternis 20.17
Tuborum constructio in Hypocaustis 453.30
Tuccæ balnea in vrbe 435.38
Tueda flu.in Scotia 257.8
TVMORIBVS præter naturam balnea. 158.20
Tumefactionibus carnosarum partium 117.6
Tumoribus particularum.l.Epar, Lien, venter, testes, pedes, aures, &c.
Tumefactis, & pinguibus. Discussoria 501.1
Tungri aquæ in Belgis 355.20
in Nitrosis 295.6
Turcarum lauationes 262.20
Turcarum bal.in Vngaria 262.26
Turocio bal.in Vngar. 262.45
Turris balnea 261.4
Turyngiæ lacus ardens aspectu 328.19
Tuscum mare 9.37
Tusciæ bal. Strabonis 223.28
Tusciæ Vesicariæ aquæ 351.40
Tussi balnearum ratio 140.34
Tussi superuenienti in bal. 175.24
Tutia quæ sit 386.35
Tutia Naturalis, & artif.collyria 387.5
TYBERIS fluminis historia 27.40
Tyberis magnitudo 10.25
Tyberis bonitas 24.43. 26.18
Tyberis aqua cur non putrescit 26.28
Tyberis color, & claritas 39.6. 40.46
Tyberis cursus 11.2
Tyberis vtilitas in bal. 431.30. 265.21
Tyberis aqua quando vsitata, vel dimissa in potibus.
folio 24.46. 432.14
Tyberis aquæ an sint coquendæ 84.4
Tyberis aquæ dealbant manus 302.28. 415.44
TYBERIS inundationum Historia 75.& seq.
Tyberim in Inundat.retro fluere 62.13
Tyberis inundationis diuinum iudicium, & portenta 64.23
Tyberis inundat. Dubia 76. per tot.
Tyberis inundat.Exitia, & Remedia ibid.
Tyberiacum marmor 306.6
Tyburis balnea 393.15
Tygris flu. submersio, & magnitu. 4.2. 10.19
Tygris vnus è Paradisi flu. 23.14. 425.25
Tyli insulæ in Rubro mari salsæ, & fœcundæ. 275.19
Tympana aquarum in Ther. 453.21
Typhoneus specus putidus 216.46

V

VACVATIONES aquarum Med. cuius sint rationis 205.20
Vadimonis lacus 263.43
Vagus flu.Vngar.cum bal. 262.33
Vaimocij bal.in Vnga. 262.42
Valachiæ Salinæ 280.32
Valesiæ balnea 249.34
Valesiæ Æneæ aquæ 364.18
Vallium dispositio diuina 425.39
Vallis S.Martini, &
Vallis Sancti Bernardi vitiosæ 414.40
Vallis Syluestris in Iudæa 326.10
Vallis sancti Anto. in Corsica 266.9
VAPORVM terrestrium impressio in aquis.
folio 375.18

Vapor eiusdem naturæ est cum eo materia, vnde eleuatur 209. 4
Vaporum differentię boni, vel mali 209. 16
Vaporum infrà terram origo perpetua 202. 45
Vaporum infrà terram diuersi effectus 203. 1
VAPORATIONVM vsus in bal. natural. 114. 21
Vaporationibus quæ idoneæ aquæ. 114. 25. 130. 15
Vaporarium ad Petram Malam 213. 38
VAPORATIONVM vsus in Ther. 430. 18
Vaporum Laconici qualitates 454. 42
Vaporum Hypocausti qual. 469. 47
Vaporaria in priuatis stuphis 472. 21
Vaporaria sicca, & humida 471. 26
Vaporaria, & sudatio. in Mor. Gall. 473. 18
l. sudationes 210. 10
Varianæ Thermæ in vrbe 435. 1
Varicibus vlceratis discussorium 501. 3
Varietatis inundationum flu. caussa 76. 4
Varietatis incendiorum Ætnæ caussa 203. 32
Variolis an competant bal. 156. 47
Varulis balnearum ratio 157. 13
Vasa miliaria in Thermis 451. 30
Vasa Miliaria tria, & eorum ordo 462. 35
Vasa aurea ad vsum in Ther. 458. 24
Vasa aurea ad vescen. & propinandum 458. 28
Vectij Bolani bal. in vrbe 434. 43
VEGETII locus singularis de lauationum primis institutis in Tyberi 431. 30
Vehemens exercitatio quę dicitur 448. 38
Veli sanctę Agathæ miraculum 204. 45
Velinus lacus 265. 12
præcipitosus 44. 8
Aluminos. 303. 10
Veloces aquæ cur frigidæ 43. 30
VENARVM aquarum origines 6. 3
Venarum propagationes 10. 2
Venę aquarum dul. in mari 4. 14
Venæ terrarum omnes mistę 277. 13
Venæ terrarum & aquarum quomodo suopte cursu depurentur 277. 15
Venarum aquarum commistionis 58. 8
Venarum aquarum naturaliter calidarum caussæ. folio 48. 4. plura cap.
venæ simplices aquarum, quæ modo crescunt, modo minuuntur 60. 47
Venæ Petrolei naturales 329. & seq.
Venarum corporis, & humorum cruditates animaduerten. in balneis 495. 17
VENENOSI natura fontes 378. 1. 383. 46
Venenis balnearum ratio 161. 1
Venenis frigida natatio. 493. 23
Venenis ad extrinseca trahen. 508. 11
Veneris regimen: in bal. natural. 127. 20
Venerem iuuantia bal. 158. 2
Venus cur è spuma maris orta dicitur 420. 18
Veneris fons Sabatinæ aquæ 441. 1
Veneris lacus in Gothia 44. 35
VENETIARVM inundatio 68. 31
VENTVS in subterraneis cauernis 313. & seq.
Ventorum in terris spiracula 4. 20
Ventorum spiracula in mari 4. 30
Venti in venas aquarum vrgentes 13. 22
Ventorum spiracula frigidiss. 43. 10
Venti in cauernis terræ multiplicantur ab igne terræ proprio 47. 32
Venti faciunt aquas salientes 59. 22
Venti immutant aquas 60. 25
Venti quomodo moueant mare 64. 45
Venti quomodo concurrant ad inundationes maris. folio 67. 45
Venti quomodo concurrãt ad inundationes flu. 69. 38
Tyberis 75. 19
Ventorum Etesiarum tempus 71. 7
Venti quomodo concurrant ad incendia terrarum. folio 197. 44. & seq.
Venti quomodo concu. ad Inc. Ætnæ 203. 16. 26
Venti inalterant aliquando bal. 94. 16
Venenositatibus intestinorum bal. ratio 147. 14
l. Flatus. Colica. & Intesti.
VENTRIS &
Ventriculi affectibus bal. ratio 141. 143. 29
Ventris frigiditati, & cruditati 143. 5
Ventris inflationibus 142. 20
Ventris fluxibus bal. dul. ratio 487. 26
Bal. adstringentia 500. 20
Ventris stipticitati balnearum ratio 387. 29
Emollientia 500. 9
Bal. ex oleo 508. 9
Veneris fomenta, & Epithemata 504. 6
Ventriculi Epith. 503. 45. Humectantia. 503. 31
Ventriculi dolori, debilitati, subuersioni, siti, inflationi. &c. 143. & seq.
Ventriculi dolori superuenienti in bal. 182. 46
Ventriculi flatibus super. 183. 32
Ventriculi debilitati superue. 183. 38
l. viscerum 141. per tot.
VERBANVS lacus 24. 6. 274. 15
Verde azzurro est lapis Armenus 388. 47
Verecundia seruata in Thermis 459. 40
inter filios, & affines 460. 461. 11
Vermibus necandis quę aquæ idoneæ 147. 15
Veronæ inundatio Athesis 74. 31
Veronæ bal. Calderianum 352. 23
Verrucis pudendorum, & vlceribus 151. 13
Vertigini balnearum ratio 135. 36. 486. 10
VESICAE morbis balnearum ratio 147. & seq.
Vesicæ obstructionibus 149. 10
Vesicæ inflammationibus emollientia 499. 37
Epithemata. 504. 9. Bal. viui. 509. 35
Vesicæ vitiis Hydreleum. 507. 18. Oleũ. 508. 7
Vesicariæ aquæ Scribonij 148. 44. 351. 40
Vespasianus Imperator in Cutiliis moritur 290. 27

Vespertinæ lauationes in Ther. 461. 32
Vestales ignes 421. 28
Vestibulum Thermarum vrbanarum 444. 8
Vestitus antiquorum Rem. liber, & seminudus. folio 460. 20. 470. 34
Vesali Montis lacus in Alpibus 7. 43. 274. 29
Vesuuij Montis in Campa. descriptio 259. 37
Vesuuij Montis horrendum incendium 206. 8
Vesuuij montis sudatoria 213. 21.
Veterum cur rara erant prandia 124. 15
Vetulonij calidæ aquæ in Pisa. 352. 19
Vetus balneum in Pisano 314. 2
VIA procedendi in lib. de Thermis 3. 15
Via à sensibus cum ratione coniuncta 85. 17
Vianæ ciuitatis bal. in Hispa. 356. 10
Via cognoscendi est à sensibilibus 407. 38
Vicarelli balneum in Campa. 246. 1
Vicenses aquæ in Hispa. 234. 46
Vici frigidæ in Corsica 266. 16
Vicus Elbij. Viterbium 222. 19
Victus ratio in bal. natural. 122. & seq.
forma, qualitas, quantitas, &c. 123. & seq.
Victus ratio circa sex res non Natural. folio 126. & seq.
Victus ratio libera esse debet in bal. 175. 7
Vigiliis balnearum ratio 126. 13. 479. 42
frigidæ conspersio 110. 43
Vigiliis superuenientibus in bal. 170. 21
Vigornia flu. in Angl. 251. 41
Vinadi Castri bal. in agro Tauri. 247. 15
VINOLENTARVM aquarum natura, loca, & Historiæ 404. 30
villa Lucæ balneum 349. 49
vinosarum saporis vera caussa 349. 9. 398. 14
vinosæ in Belgis 405. 1
vinosæ Caleni agro 405. 16
vinosæ Clytorij 405. 35
Vinum græcum dictum. Natura. 213. 27
Vinorum electio in bal. natural. 125. 15. 162. 22
Vini à balneo cautio 497. 25
Vinum plūbo agitatū frigidius fit. 296. 16. 366. 41
Vini balneum, & vtilitates 509. per tot.
Vini generositas 509. 14
Vini Naumachia Heliogabali 451. 26
Violacea aqua in Petrolei venis 330. 15
Violacea ferratæ aquæ Neapo. 357. 35
Violenta exercitatio quæ sit 449. 4
Viragines Mul. cur steriles 150. 15
VIRGILII locus exponitur 222. 25
de fonte Albunea 303. 26
Virgo aqua in vrbe, & Historia 438. 23
Virgo aqua cur sic dicta 421. 13
Virgo aqua est Salonia dicta 439. 43
Virgo aqua nunc producta à PIO Pont. folio 439. 25. & seq.
Virgo aqua sui natura cruda 440. 30
Virgo aqua corrugat manus 414. 44
Virgo aqua M. Ortonis Patauij 283. 39
Virides natura aquæ 37. 37
Viridis æris aquæ 361. 28. 190. 13
Virides aquæ, in Persia 365. 30
l. in Cypro. & Neusolæ
Virium robori comparando 142. 24
Virium debilitati in bal. 183. 1
l. Lassitud. & debilitati
VIRTVTVM in rebus duplex ordo Celestium, s. & Elementarium 88. 42
Virtutum iudicia in aquis 84. 43
Virtutes aquarum supranatural. & earum caussæ. folio 406. 6. & seq.
Virtus Mineralis Minerarum 194. 17
demonstratur 335. 40
VISCERVM Morbis balnearum ratio 141. 6
Viscerum calidis intemperantiis 131. 37
Viscerum inflammationi bal. 142. 15
Viscerum intemper. Calidæ superuenienti in baln. folio 185. 3
Viscerum siccitati 176. 16
Viscerum debilitati localium Remed. cautio. 197. 15
Viscerum debilitati cauenda bal. Natur. 163. 35
balnea dulcium aquarum 495. 42
Visui acuendo balnearum ratio 157. 47
balnea dul. aquarum 486. 30
Visum tuentur in potibus Æneæ aquæ 361. 20
Visus debilitati super. in bal. 176. 25
VITA Romanorū in Ther. 447. 4. 460. 20. 470. 23
l. Vestitum
Vita nostri temporis quam differens 448. 4
Vitæ licentia in bal. 128. 4. 171. 40
Vitæ licentia in bal. damnatur 77. 30
in Thermis antiquis 460. 44
Vitellorum oui vsus pro sapone 506. 6
Viterbij plura balnea 223. & seq.
Viterbij Bullicanum 222. 20
Viterbij aquę quædam auratæ 374. 15
Vitia regionum popularia ex aquis 412. 26
Vitiligini balnearum ratio 157. 10
Vitiosæ aquæ potabiles 18. 20
Vitiosarum diuersę proprietates, & historię. folio 412. 17. & seq.
Vitreę cameræ argento stratæ in Thermis 459. 1
Vitriolum vnde sit dictum 319. 15
Vitrioli genera. l. Chalcantum 320. 35
Vitriolum Roma. & Hispa. 321. 10
Vitriolum naturale & artific. 322. 16
Vitruuij de aquis censura 417. 39
Vitruuij de coloribus aquarum 415. 17
Vitruuij de Thermis censura 433. 7
Vittinarum, & Cisternarum ratio 21. 8
Viuarium differt à Piscina 450. 14
Viuæ, & mortuę aquę dicuntur 275. 36
Vliginosæ aquæ 17. 16

VLCERIBVS

VLCERIBVS balnearum ratio 159. & seq.
Vlceribus calidę intẽp. frigidæ, siccę, humi. 159.42
vlceribus celebre vini conspersio 509.28
vlceribus frigidę conspersio 111.17
vlceribus narium, & oris 140.2
vlceribus pulmonum 140.40
vlceribus ossium 154.42
vlceribus Renum 148.44
vlceribus ex naricibus discusso. 501.3
Vlcerosæ lassitudini bal. 479.16
Vlcusculis pudendorum bal. 151.7
VMBRATILIS armorum meditatio, & exercitatio 447.3. 449.6
Vmbro flu. & potabilis 151.39. 349.36
VNCTIONVM vsus in bal.natur. 109.35
in balneis Thermarum 456.2
Vnctio ante bal.naturale 174.25. 180.14
Vnctio stomachi ante bal.in priuat. 476.20
Vnctio post frigidæ bal. 493.1
Vnctuosæ maris partes 270.36
Vngarię balnea natural. 224.1
Vngariæ aquæ, & montes salsi 281.41
Vngariæ fons feruidus 223.38
Vngariæ frigidæ medicinales 266.15
Vnguentorum electio in Ther. 456.20
Vnguenta preciosa in conuiuiis dari solita 456.20
Vniuersi proportio in partibus suis 208.1
VOCI instaurandę bal. ratio 140.12. 158.2
in Thermis 487.2
Vocis propriæ exercitationes 447.26. 449.22
Volaterranę lacunę 229.7
Volaterrano agro nitri alabastritis lapidicinę 289.17
Volaterrano agro alumen 303.4
Balnea plura 323.18 l. Propria.
Volaticæ balnearum ratio 157.10
Volga flu. maximi cursus 9.45. 10.40
Volucres, & pisces ex frondibus, & aquis nasci in Hybernia 417.12
Voluptatibus Thermæ antiquę 162.5
Volutationum in puluere vsus 119.27
Voluulo passioni Hydrelęi bal. 507.23
bal. ex oleo 508.9
Vomitibus balnearum ratio 143.10
Vomitibus superue. in balneis pericu. 184.13
Vomitus ex aqua tepida 83.20
Vota in balneis relinqui solita 421.33
VRBANAE Thermæ 429.& seq.
VRINAE prouocandę bal. ratio 148.23
Vrinę si non purgentur in potibus bal. 178.26
Vrinę difficul.& ardẽti. 487.42. 177.14. 507.24
Vrinę difficul. superuenienti in bal. 177.14
Vritidibus vasis purgandis 148.30
Vritidibus vasis inflammatis, & vlcer. 148.43
Vrsi albi ex aspectu ñiuium in alpibus 416.8
Vstica in insula Æol.aquę 205.28
Vstis, & siccę naturę cauenda bal.natur. 163.12
Vstis, & siccis naturis bal.dulcia 479.26
VSVS balnearum natur.tractatur 77 toto lib.II
Vsus aquarum simplicium 81.1
Vsus aquæ, vt aqua omnibus communis viuentibus. Balnearum soli homini proprię 421.33
Vsus balnei requirit iudicium particulare 93.43
Vsus bal.natural. sex 100.3
Vsus balnei semper ventrem requirit vacuũ 99.25
Vsus aquarum arte Chalybeatarum 338.34
Vtentis balneo conditiones 482.10
Vtensilia requisita in bal.dul. 458.18
VTERI morbis balnearum ratio 487.43
Natural. 149. per to. l.Viscerum.
Vteri presocationi frigidę potus 83.5. 151.16
Vteri procidentię 151.11
Inflationi, viscositati, fluoribus 151
Vteri presocationi cautio 498.27
Vteri duritiei emollientia bal. 499.46
bal. M. Grotti peculiare est 244.32
Vteri tumoribus duris 164.20
Vterinis doloribus somenta 503.1
Vteri abscessibus Hydrelęum 507.20
Vteri molę bal.dulcia 488.3
Vteri fluoribus adstringentia 500.20
Vtero epithemata propria 504.9
Vterũ an statim iuuẽt potulentę aquę in bal. 149.43
Vterogerentibus balnearum ratio 151.24
in aquis dulc. 487.43
Vtilitates huius operis 2.44
Vtilitas, & necessitas lib.III. 131.10
Vtilitas, & necessitas historiarum lib.IIII. folio 189.37. 191.10. 196.14
Vtilitates, ac finis Thermarum Rom. 459.27
Vtilis balnei tres conditiones 130.35
Vuarum scapis infessus 509.30
Vuirtembergenses 295.2. 365.15
Vuisbadenses nitrosę in Sueuia 295.4
Vulgaris temeritas in bal.natur. 77.40. 162.26
Vulcanię cur dictæ balneę 421.31
Vulcanię insulę Æoliæ 205.14
Vulcano sacra insula 205.22
Vulneribus balnearum ratio 160.30
Vulneribus recentibus, & iuncturarum 160.40
Vulneribus damnatur frigida 111.38
Vulneribus celebratur vinum lauando 509.34
Vulneribus confortantia 503.24
Vulnerum conuulsioni bal.ex Hydrelęo 507.8
Balneum ex oleo 507.38
Vulpes albi, &
Vultures albi ex aspectu niuium in alpibus 416.8
Vulturum balnea, in Heluetiis 261.27
Vuluę affectibus balnearum ratio 152.12
Prurigini, Rimis, Thymis, &c.
l.Pudendorum morbis 132. & seq.
Vxores in balneas duxisse Romanos 465.40
damnantur intemperantię 466.12

XANTHVS

X

XANTHVS *flu. Troiæ* 38. 37
Xanthus flu. lanas tingit, & pecudes facit nigras 417. 1
Xeniæ Thermæ cur dictæ 433. 40
Xenia vnguent. dari solita in conuiuiis Rom. 456. 27
Xista in Thermis 445. 9
Xistus interior in Thermis 446. 22

Z

ZAFALA *Insula in Trogloditis, auriferax, & argenti* 371. 37
Zacynthi insulæ fons bitumino. 328. 15
Zame in Aphrica aqua 384. 11
Zanthe oleum bituminos. 328. 41
Zepusij fontes 266. 17
Zetæ, &
Zeteculæ in antiquorum ædibus 470. 14
Zerchnitij in finibus Austriæ mira origo aquarum, & lacus 410. 1
Zimiri chalybs. 340. 18

Finis Indicis.

Ad benignos Lectores.

SIT hæc, queso, vestra benignitas, ò Lectores, antequam hos libros incipiatis legere, infrascripta loca, quæ aut sententiam authoris peruertere poterunt, aut latinitatem offendere, iuxtà numerum cartarum, & lineas inuenire singula, ac ad integram originalis lectionem, prout infrà notantur restituere. leuia aliqua ob iter emendare poteritis. Hanc verò concedatis veniam Typographo, quem, vt hominis est errare, ita maximè in huiusmodi manuscriptis libris, qui primò dantur impressioni, & sine authoris præsentia, non sepius deficere, non est possibile. Sic ergo corrigite, & nostram industriam boniconsulite.

Erratorum restitutio.

LIB. I. *folio 3. linea 17. repone culta, aut inculta. 163. successiuam. 7. 2. nascentium. 7. 25. occurrunt. 17. 31. fluidas. 24. 26. quidpiam. 13. 4. infelicissima sunt. 26. 42. quia. 28. 19. quaque. 33. 27. infinita esset collectio dele] catalogus. 43. 25. multis. 44. 3. vasta in Parnasso. 47. 11. fomes. 49. 36. tepori. 65. 21. Adde] habet primò. 71. 33. resulcat. 74. 11. diuus.*

LIB. II. *folio 79. lin. 7. viuendi. 99. 34. hisce in balneis. 100. 4. quantum ad. 208. 25. Balneator. 109. 7. reserare. 109. 21. musculi. 109. 31. Quòd si vt. 114. 45. vt quoniam. 123. 6. quique.*

LIB. III. *folio 150. 37. Asculum. 150. 47. detergeant. 151. 46. omnemque. 158. 38. tenuium [adde partium.] 162. 30. parcant. 165. 2. sudores excitare. 169. 34. accidit. 178. 14. iurulentis. 182. 10. intemperies.*

LIB. IIII. *folio 189. 38. singula [adde] loca. 191. 46. mistione. 197. 11. pars. 197. 21. vtpote. 201. 22. Hic. 201. 27. & quò. 209. 14. ab extrinsecis. 217. 14. cùm. 216. 6. implacabilis. 219. 25. insuaues. 220. 16. bullas. 222. 7. areę. 226. 18. à Como. 229. 12. tam aquarum. 229. 28. frigidis. 256. 19. blandissimo. 263. 14. exquisitissimè.*

LIB. V. *fol. 271. 1. commaculant. 272. 11. disiiciendos. 275. 11. absumunturque. 277. 1. habent à marinis. 278. 20. quem. 285. 18. dumis. 287. 5. nonnullis. 287. 41. à salis. 299. 35. quancunque aluminis impressionem. 300. 13. Tulpha. 301. 3. adde] insignem adstrictionem, &. 302. 35. multa [adde] ante. 317. 19. limpidæ, inodoræ. 325. 8. flagrabit. 332. 25. lignorum. 329. 6. habetur. 330. 30. Theriaca.*

LIB. VI. *folio 334. 40. quid nam. 342. 40. sunt ab alta. 344. 2. Bandineus. 349. 9. multum. 354. 21. à feruenti. 355. 17. vterum. 360. 14. retulimus. 363. 35. reserat. 363. 15. Propterea [adde] dicunt. 370. 20. auro. 174. 12. autem hæc. 180. 24. Calcytida. 391. 4. fieri. 403. 41. vbi vel solem. 407. 18. & qualitatibus. 407. 45. primarum. 409. 14. omissa est integra hæc clausula, sterilitatem. l. in Indice. 420. 27. vsitarunt. 421. 5. nunquam. 422. 12. benedictione. 423. 22. de petra.*

LIB. VII. *folio 429. 23. sermone. 432. 12. Nisi. 435. 24. Quas [dele] non. 440. 38. reliqua, quàm. 441. 29. vt dubium. 450. 28. potius, quàm. 451. 45. adde] in ministeriis. 453. 7. basis. 457. 1. ante balneum. 458. 15 iactatu. 467. 14. imitationem. 470. 3. ipsos cuniculos. 488. 7. passionibus.*

Αιριθραῖον. 38. 34. σαλαχλικὸν. 318. 42.

DE THERMIS ANDREAE BACCII, ELPIDIANI, Medici atque Philosophi, ciuis Romani,

LIBER PRIMVS:

In quo de ratione, ac natura Aquarum sponte manantium agitur. Cap. I.

ELEMENTI RATIO quanquam susceptæ tractationis excedit materiam, supponenda tamen aquæ communis natura est, circa quam versabimur. Quæ planè mundi, ac naturæ est quarta pars: tantæ verò necessitatis in ordine vniuersi, vt ex primis philosophantibus quidam elementum aquæ primum omnium rerum principium dixerint: rati forsan, ad Hesiodi sententiam, id omnibus elementis esse antiquius. Vel quoniam (vt putat Aristoteles) hoc ipsum spermatis, ac nutrimenti essentiam promptius exprimit. Vel (vt equidem dixerim) quia huic prima omnis mistionis, & cohæsionis ratio tribuitur: contrà ignem, qui disgregat. Est enim aqua in fundamento naturæ, in quo vnumquodq; distingui incipit, elementum exquisitè frigidum. Deinde humidum; minus tamen quàm aër, qui totus idcirco difflabilis est: at aqua adhæret superficiei, facileq; cogit miscibilia in vnionem naturæ. Et planiùs, quæ est generabilium istorum, corruptibiliumq; substantia, aqua medium inter corpus, & spiritum, pro elementi conditione obtinet: ignis mobilitate firmius, aëre densius, minus contumax, ac viuacius quàm terra; ob idq; multiformes animalium species in se generans, vt verè (quod dicunt) in nulla parte naturæ videantur tot alia esse miracula. Quod idem in rebus diuinæ solertiæ contemplatio confirmat: siquidem per hoc elementum, natura partes, quas lis antiqua diremit, in amicitiam, misturamq; conciliat, ac plasmat corpora, alioquì minus ob ariditatem terræ, ac tenuitatem ignis, atque aëris, in vnionem concordia. Impetum caloris coërcet, fomitemq; vitæ temperat, æternum pabulum impertit ætheri, & quę est nonnullorum sapientum sententia, sydera pascit. Porrò si ad mortalium rerum vsum, ac necessitatem respicias, vix aliud reperies, sine quo aliquando vita constare non possit, sed sine aqua nunquam. Si frumenta desint, suppetit alma ipsa tellus arborum fruges, carnes, aucupia, piscatus, olera, radices; in quibus tamen minimè vnquam natura valet proficere, si aqua deficiat. Nam multa sunt animalia, quæ sine ignis vsu degunt, sed sine aqua nullum. Quam ob rem, vt nunquam

Aqua primum omnium rerum principium.

1. Metaph.

11. de Gener.

Monstrifera aqua

Aquæ necessitas.

diuina mens solet in necessariis deesse; ita in subgerendam cunctis rebus aquarum copiam, semper fuit largissima. Aurum, argentum, gemmas; quę nec corpus, nec natura desiderat, neque semper, neque vulgò propalauit: Aquarum verò tanta vbique copia funditur, vt non solùm terræ inexhaustam satiet siccitatem, eam intrà, extrà, suprà complectens; verumetiam ad insatiabilia viuentium commoda passim elargita, ac distributa, tunc dici solet

Aqua tunc sufficit quùm exuberat.

mortalibus non deesse, quùm exuberat. Cùm ergo aqua in cunctis necessaria sit naturæ operibus, simulq; infinitos præstet vsus ad vitam; Nos præcipuam partem tractare aggredimur, de omni, scilicet aquarum natura, quatenus ad vsum humanæ vitæ, aut sanitatis, aut elegantiæ corporis gratia conferre possint.

Thermæ qd.

Sunt autem ad hunc vsum aptissimæ in primis aquæ calidæ, quas idcircò Thermas cum Græcis, quorum primum hoc fuit institutum, vocamus: siue quidem naturali calore, atque igne, siue arte calefactæ intelligantur. sub quarum posteà ratione alteratæ vtcunque, ac mistæ aliæ intel-

Balneæ & Aquæ Medicatæ.

ligendæ veniunt, quas appellant communiter balneas, quæ nimirùm ex quibuscunque misturis medicatam aliquam conceperint qualitatem. Qua in parte superat aqua cæterorum elementorum vtilitates: cum multa enim sint aquæ cum cæteris elementis communia, id tamen eius prærogatiuum esse videtur, quod nullum planè elementorum, nulla rerum mistarum est, quæ facilius, vel meliùs valeat in se concipere cæterarum rerum virtutes, easq; com-

Aquę natura Lunæ similis.

municare corpori, & consequenter inducere sanitatem, quàm aqua. Itaq; rectè quidam primi philosophantes, atque etiam astronomi aquæ naturam Lunæ assimilant. Nam sicut Luna medium quoddam est inferæ, superęque naturæ, & quas suscipit à superioribus astris impressiones, eas statim infimis communicat rebus: ita & aqua medium obtinet locum in elementis; & suprà quidem terræ faciem diffusa se cunctis rebus, & cunctis viuentibus præstat ad vsum; infrà verò terræ viscera, cæterorum elementorum grauidata misturis, quâcunque irrigat, aut penetrat, præbere videtur speciebus rerum terrestrium materiam ad propagationem. Ac vice versa, ipsa interim suscipit in se vires à præuiis rebus, & à loco, & à singulari, cui subiacet, aspectu cęli,

Aqua facilis impressionis.

ad medelas corporum. Cui muneri vt aptissima aqua sit tota sui substantiæ natura præ cæteris, planè demonstratur: quippe vt corpus est humidum, facile recipit à quacunq; re impressiones. Vt tenax, retinet fortius quàm aër. Vt fluidum, ac subtile, penetrat, semelq; conceptas virtutes, quâcunque penetrat, communicat corpori, siue intrinsecus in potu, siue extrinsecus per

Subiectum Operis.

balneum adhibeatur. Ex quibus omnibus intelligitur, quòd iure aqua suscepti operis genus subiectum existit: cuius partes idcircò, & passiones, tam simplicis naturæ, quàm consequentes ex misturis inuestigabimus, vsque ad

Ignis est de primis differentiis in Thermis.

aduentitias, & arte paratas. Inter has autem obtinet ignis primarum differentiarum, ac passionum locum; vix enim intelliguntur balnea, quæ non calida sint; deinde cætera elementa, & alia, quæ veniunt in aquarum misturam. Adeoq; permira in tota hac tractatione naturæ opera videre licebit, in aquis, in ignibus, in terris, in metallis, in singularibus denique impressionibus, ac mutationibus, quas elementa vario inuicem occursu in toto hoc

Thermæ artificiales.

globo terrestri, maximè cum aquis solet efficere. Mira & artificialium Thermarum penes antiquos instituta, in quibus venisse artem in certamen cum natura videbitur, atq; hanc superasse tantum, quantum in Thermis constare poterit,

pòterit, prima fuiſſe Romanę gentis ſtudia, primaque exordia ad tanti imperij maieſtatem. Nam Thermarum antiquarum ratio non erat munditia ſolùm, & cura corporum, vt quis facilè arbitrari poteſt: ſed etiam ad illa inſtituta veniebant exercitia in armis; atque gymnaſia, in quibus iuuentus prima capiebat ad bonas artes rudimenta; ratio victus, & veſtitus, & totius degendæ vitæ. Quare huius quoque partis, quę erit vltima totius operis, multa erit vtilitas, primùm ad vſum balnearum, ac lauationum, pro ſalubritate, atque elegantia vitæ. Et pręter hęc ad verę Medicinę imitationem; ſunt enim Thermę Medicinę optima pars, quæ cùm penes illa inſtituta tradita fuerit à veteribus, & à Galeno ſcripta; magnam, his ritibus explicatis, conſequetur facilitatem, ac lucem. Procedemus autem methodo compoſitiua: is enim eſt ordo entium, quę à ſimplicibus prima habet exordia, ad minus ſimplicia, & compoſita, vſque ad accidentia ipſa. Rationes autem cum peripateticis modò è re ipſa venabimur; & modò vt clarior ſimul, ac fœcundior fiat oratio, exemplis ſimul vtemur cum ratione coniunctis. Itaque nunc ab aquarum origine faciemus initium.

Thermæ sūt optima Medicinæ pars.

Via.

De loco aquarum ſponte manantium. Cap. II.

QVoniam quidem demonſtrationes, quas de omni aquarum natura facturi ſumus, perpetuò ſumi debent à ſenſibilibus qualitatibus, quas aquę ipſę obtinent ex origine, & communicatione cū terra (eſt.n. terra mater cunctarum rerum, atque locus aquarum) manifeſtum eſt, quòd in primis ſtatim cauſſis de aquarum origine, ſingularis terrę diſpoſitio eſt proponenda. Hęc autem cùm tota inęqualis ad ſuperficiem ſit, vbi montibus conglobata, vbi lata planicie patens, cultæ, aut incultę, & vbi vallibus depreſſa, vnde vel fluuiis irrigatur, vel in vaſtis receſſibus occupatur mari; haud minus infrà, & circà mediam eius regionem, quę inter centrum & extimam ſuperficiem intereſt, tota anfractuoſa, ac inęqualis exiſtit, ac ita ſpecus in ſe vaſtos, ſpatiaq; ſuſpenſis hinc inde montibus immenſa continet, quę plena aut aquis ſunt, aut ſpiritu, aut igne, aut aëre, ſeu potius vmbroſa caligine diuerſarum qualitatum. nihil enim vſquam inane. Quę ſanè ſpatia, interuacuaq; terræ pleriſque in locis apertè patent: in aliis ſubdita ſentiuntur, vt exemplo teſtatur Plinius, in Gabinenſi agro non procul ab vrbe Roma, vbi ad ingreſſum terræ, tremunt, iugera fermè c c. equitantium curſu. Similiter (inquit) & in agro Reatino, qui hodie vocatur Campus Penſilis. xi.mill.paſſ. à Reate, vbi tellus dimidio ferè vnius milliarij, quaſi aquis ſuſpenſa, ad ingreſſum tremit. Item Tarteſſus, quę & Carteia, ciuitas in Hiſpania iuxtà Gades, à ſubterraneis cauernis quaſi Tartarus dicta eſt, Strabone, & Mela teſtib. Sicilia maximè, & Italia, tota tellus breuiter cauernoſa eſt, vbi plus, vbi minus. In aliis quibuſdam locis probantur ex variis, quę viſuntur accidentibus, quorum ipſa interuacua ſunt cauſſę. Primùm, hę cauernę ſunt cauſſa manifeſta, cur certis locis ſubmergantur fluuij, vbi incurrant. Quemadmodum fama erat tempore Plinij de Nilo in Aphrica, ſubmergi in deſertis plurium dierum itinere, qui maximus, ac fœliciſſimę naturæ omnium fluminum totius orbis, merito primus venit in exemplis. Subſidet in Atinati agro flu-

Terræ diſpoſitio cauernoſa.

Li. II.c.96.

Solum tremere.

Flumina aliqua cur ſubmergantur.

Nilus fœliciſſimæ naturæ omnium fluminum.

uius x x. milliariorum itinere, mox in conspectum redit. Lycus item in Asia, Erasinus in Argolica, Tygris in Mesopotamia, Rheni, & Danubij pars quibusdam in locis absorbentur. Ana, qui Guadiana hodie dicitur in Hispania x. leucas, & Fucinus lacus in Marsis subsident. Et è Coriceo Ciliciæ specu ingenti ore ortum fluuium, breui itinere se cuniculo condere, occultisque latebris in mare exonerare, author est Strabo. Qui & Orontem meminit in Syria inter Apameam, & Antiochiam hiatum irrumpere, quem Charybdim appellant, & rursus ad x l. stadia excurrere. Ex his quoque intimis terrarum recessibus, patet caussa cur quidam lacus, ac fluuij immensę dicantur profunditatis, & sine vadis. Non quòd in quaque altitudine aquę non subsistat terra, sed immensę profunditatis intelligenda, & operosę nimis experientię: alij enim cuniculorum hiatus anfractuosi, alij transuersim torquentur. Imò cùm venę aliquę sub lacu, aliquę sub medijs fluctibus emergere videantur, Plinio teste; haud dubiè fit, vt sub mare quoque imi aquarum dulciũ incessus sint, quę res ad Chelidonias Insulas Arabũ memoratur: & quodã loco in Gadito Oceano. Alibi hęc subterranea loca sunt plena ventis, qui iugiter generantur in terris, ac vel calore concluso, vel incendijs, quę alicubi contingunt, vel ob caussam aliquã antiperistasis multiplicantur, & quaqua viã inueniunt, penetrant ad aliquem exitũ, tam sub terris, quàm sub mari. Vt quę ventorum ora appellant, & quę fissurę lapidum in montibus, aut calidi sunt, aut frigidissimi halitus. Et qui longissimi in montanis aditus speluncarum intimis resonant mugitibus, vt multis locis sub Alpibus, & sub Apennino monte memoratur. Qui si in abditas terrę latebras suopte impetu deferantur; non inuenientes exitum, vel quatiunt terram, vel dirumpunt loca, ac integras sępè in eas ruinas pessundant ciuitates. Quam caussam, cur repente interdum nauigia in mare absorbeantur, reddit Aristoteles: quippe (inquit) cauernosus locus terrę subditę mari quandoque disrumpitur, diductoq; hiatu absorbetur nauigium. Quale elapsis annis accidisse portentum accepimus apud Melitam insulam, quatuor de repente nauigijs absortis. Sub mare quoque spiramenta aliqua esse ventorum, exemplum est apud littus Aquitanicum haud procul à Baiona, vbi mare sine vllis ventis extrinsecis adeo turgescit, vt terram iam iam occupare videatur, mox subsidet, vento nimirũ ex imis cauernis subeũte. Eadem, ventorum, simul atq; aquarũ in mari ratio est, de Scyllę & Charybdis voraginibus ad fretum Siculum, quę explicatiore posteà sermone declarabitur. Aquas prętereà in his interuacuis contineri, non est dubium; alias fluentes ad aliquem exitum, & alias deciduas. Recensuit ex Asclepiodoro Seneca, Philippum Macedonum Regem cõplures homines misisse in intimas metalli cauernas, vt penitus perscrutarentur eius venas; illosque lanternis vsos cùm multis diebus longius obijssent, vidisse ad postremum magnos amnes, & immanes lacus aquarum. Taceo nunc ignes, quos infrà tellus continere, non minus clarum, & manifestum est, quàm emanationes aquarum, vt de Aetna, ac alijs eiusmodi locis ardentibus posteà narrabimus. Et in summa nisi tellus tota intus concaua esset, ac plena adeo tot elementarium, semicęlestiumq; impressionum, quas in ea summus opifex constituit ad generationem rerum terrestrium, ad vegetationem seminum, atque plantarum, & ad productiones fontium, qui irrigarent, ac humectarent supernè terram ad satietatem viuentium; terra ipsa ex se rudis (vt mihi videtur) ac tota denique natura infœcunda

Fluuiorum, ac lacuũ profunditates.

Ventorum spiracula.

Ciuitatum ruinæ.

Nauigia in mare absorta.

Ventorum spiracula in mari.

Aquæ in cauernis terrę.

Ignes sub terra.

Terra intus plena impressionum elemẽtariũ.

cunda exiſteret. Quam ob rem,vt quę de natura aquarum tractaturi ſumus, per capita propoſita ſint:primùm nemo dubitat hos concauos ſub terra receſſus,locum eſſe,ac primam originem aquarum ſponte manantiū. Deinde quę naſcuntur aquæ,prout ipſę aquę,aut ex natura,aut ex admiſtione quapiam rerum, quas in ſe obiter concipiunt, alterantur; ita diuerſam in vno loco, ac in alio accipiunt formam,ac diuerſę ſpeciei ſubeunt rationem. Simplex emanat è ſimplici vena; frigida è frigidis ſpecubus; inflatur alicubi, ac ſalit, vrgente in eam flatu; incaleſcit igne multis modis;& admiſta tandem fit aut ex origine, aut pro qualitate rerum, quî cum accidit commiſceri. Hęc ratio eſt, ac ſumma naſcentium tàm ſimplicium,quàm compoſitarum aquarum. Vbi primo videndum eſt,quo modo,& vnde in his locis producatur aqua: & poſteà conſequenter quomodo concipiat vbi aliam,& vbi aliam qualitatem, ac formam. Nam in aſſerenda illic aquarū cauſſa, tres inuenio diuerſas opiniones: una eſt Ariſtotelis,ex aëre,ac naturali ſimul cæterorū elementorum inuicem mutatione,ibi aquam generari. Duæ aliæ ſunt antiquiorum quorundam: quorum hi quidem dicunt aquas ſupernè deplutas infrà terram deſtillare: & alij quidam aſſeuerant ex mari aquas penetrare infrà terram,ac exinde oriri in lucem. Quæ cauſſæ ut ueræ ſunt omnes; ita uel ſingulæ, uel duæ, uel ſimul omnes concurrunt ad originem fontium. Nam ut planè conſtare poterit, alij fontes naſcuntur infrà terram ex aëre,ibi conuerſo in aquam: aliqui deſtillāt ex collectis imbribus: alij occultè deriuantur à mari: & alij, quæ eſt maxima pars, admiſtas habent cauſſas,ut iam ſigillatim demonſtrabitur.

Prima capita de omni natura aquarum.

De natura aquarū tres opiniones.

De origine Aquarum duæ opiniones poſitæ ab Ariſtotele. Cap. III.

PRincipiò optima quidem poſitio Ariſto.eſt. Qui in tota ratione naturæ eādem ſeruans effectuum, & cauſſarum conformitatem,quam cauſſam supernè de pluuijs dederat ex aëre naturaliter conuerſo in aquā; eandē de ſponte manātibus ſub terra aquis aſſeruit. Cui ueræ undecunq; demonſtrationes conſentiunt,& conſonant ſenſibus; locus,materia, cauſſa agens, modus tranſmutationis, modus originis,& accidentia ipſa. Nempe multum ſpiritus,ſiue humentis uaporis in ſubterraneis cauernis contineri,qui inſtar nubium conuertantur in aquas. Conuerſio autem uaporum naturaliter à frigido fit per condenſationem; ſicut enim quos uidemus uapores ad mediam aëris regionem frigidam,denſantur in nubes,& fiunt pluuia; haud ſecus qui à terræ uiſceribus ad ſupremas montium, & cauernarum conuexitates leuantur, ex natura loci frigida denſantur, uertunturque in aquam. Vnde quamplurimos fontes uidemus emanare è montibus; Cauernæ enim, ac ſuſpenſuræ montium lapidoſæ ſunt,ac natura frigidæ,quà nec radij ſolares penetrant: ac uapores,quorū natura eſt tendere ſurſum,ad eas eleuati,cōgelantur in aquā, quæ deſtillat ad infima. Exemplo artis in deſtillatorijs uaſis planiſſimo;in quibus eleuati à ſubiecta materia uigore ignis uapores ad ſuperiorem teſtam; ex ea deſtillant liquores in ſuppoſita receptacula. Atque hinc nos docet experientia malas plerunque eſſe campeſtres aquas,utpote quæ ex impuris adhuc uaporibus ab ima cauernarum parte creantur: nam ut altiùs ad conuexitates

Prima poſitio.

Materia.

Agens.

Cauernæ mōtium cur frigidæ.

Ars deſtillatoria.

Cāpeſtres aquæ cur malæ.

montium uapores leuantur, eo magis conceptam à matrice craſſiciem, ac caliginoſam partem deponunt, ita quòd purificati inſtar nubium conuertuntur primò in tenuiſſimas ſtillas, quæ per ſucceſſiuam inuicem cohærentiam, in ſatis magnam ad poſtremum exeunt uenam. Et ut gutta guttam auget, ita longo tractu aquæ à diuerſis hinc inde riuis confluentes, in tam magnam deniq; augentur copiam, ut grande flumen efficiant. Perennis autem origo fit, ac indeficiens copia, manente ſemper cauſſa; quicquid ea ſit (uti inquit Seneca) umbra perpetua, frigus æternum, inexercitata in his locis aëris denſitas. Adde; ſed immenſa uis præter cætera, quam diximus, ſpirituum elementarium. Hi enim replent uiſcera terræ, ac præter inclyta, quæ ex eis natura molitur opera, gemmarum, lapidum, metallorum, ac aliarum terreſtrium rerum; aliqua ex parte leuantur, trahunturque uirtute ſyderum ad ſuperna ſpatia montium ad creandos fontes. Adde & alteram amplificationem dictis ſummi Phyloſophi, quam nos proponimus, ac meminiſſe uolumus, ut primum quoddã omnium Thermarum principium. Nempè qualis aër, ſeu uapor, ubicunque is ſit, talis & aquæ natura, quæ ex ipſo fit, cenſenda eſt: quare & pluuia hieme dulcis, ex udo, ſcilicet ſimpliciter aëre; autumno ſalſa proditur in Problematibus, ob ſicciorem tũc aërem; & aliquando ſulphurea. Ergo ſi aër infra terrã tot ſuſcipit alterationes uaporum ſpirituum, totq; aliarum impreſſionum elementarium, ac miſtarum etiam ex metallicis fumis; neceſſarium uidetur eſſe, ut dum is in aquam conuertitur, uarias in ea congeneret qualitates pro natura ſua. Sapiunt enim uapores naturam rei unde eleuantur, teſte ipſo Philoſopho in Quarto Meteor. & aquæ pariter uaporum, ac aëris ipſius, unde generantur, referunt qualitates. Dulces fiunt è ſyncero aëre; fumoſę è graui, & craſſa caligine; acres, acidę, uarijs præditæ alijs qualitatibus, ex aëre, qui uarijs id genus uaporibus cõmiſtus ſit, præſertim metallicis. Adhæc, ſicut aër, ubicunq; ſit, ſuſcipit alterationes ſuas, unde & aquæ, quæ ex eo concreantur emanant naturaliter alteratæ; ita iam factæ aquæ diuerſis alijs ex accidenti obnoxiæ fiunt mutationibus, quippe à loco mutantur, ac eo terræ ſpatio, unde colliguntur ad uenas ſuas. Vbi alterationes contingere cenſendum eſt innumerabiles; at ſumma hæc eſt, bonas aquas ex puro defluentes ſolo poſſe fieri meliores, ex impuro deteriores: ſicut è contrà, malas è laudabili ſolo exui malitia, deteriores ex malo fieri. De quibus differentiarum generibus ſatis eſt hactenus iudicaſſe naturam, quæ opportuno magis loco poſteà fuſiùs explicabuntur. Hæc eſt prima poſitio. Porrò altera, quæ fuit priorum quorundam philoſophantium poſitio de origine fontium, ponitur item ab Ariſtotele, minus tamen ab eo acceptatur. Illi enim etſi non negaſſent ullam ſub terris generari aquam, fortaſſe uix adduci potuiſſent, ut concederent tantum aëris continuè, & æqua ſemper portione corrumpi poſſe ſub his cauernis; quantum indies aquarum uidemus, ac mente concipimus emanare ſine fine. Quamobrem, rati forſan ad tantam uniformitatem unius etiam fonticuli à primordio mundi uſque modò, ad immutabilemq; iam tot ſeculis faciem fluminum, ac lacuum, cauſſam deberi quandam uniformem, immutabilem, ac perpetuam; putauerunt congeſtam in immenſis terræ cauernis aquam ex aſſiduis per hiemem pluuijs, rurſus tãquam ex aluĩs, ſuo quanquam modulo corriuatam ſcaturire. Ad quam opinionem pariter Ariſtoteles obijcit; nam ſi aquarum (inquit) multitudinem, quæ per ſingulos dies, toto anni ſpatio exinde effluit, è tot uenis,

Venarum aquarum origo. *Fluminum origo.* *Perennitas fontium.* *Miſtarum aquarum naturalia principia.* *Aquarũ alterationes aliæ naturales, aliæ ex accidenti.* *Secunda poſitio.* *Cẽſura Ariſtotelis.*

contemplari uelimus; tam uaſta ea receptacula eſſe oporteret pro portione naſcentur aquarum, ut uniuerſam quidem terræ molem ea interuacua occupare neceſſe eſſet. Sicque illi opinioni antiquorum impoſſibile uidebatur tantum aëris indies corrumpi poſſe in terræ uiſceribus, quantam uidemus ſcaturire aquam; huic autem ex eodem argumento, impoſſibile uidetur infrà terrã locum tantæ copiæ ſubeſſe capacem. Sed re uera aliquam perſuaſionem hæc quoque opinio obtinet, à diſpoſitione terræ, à natura ac motu aquæ, a certa origine fluminum, ac lacuum multorum, quibus non ita quadrat multiplicatio aquarum prædicta ex aëre. Nam ad obiectionem Philoſophi, non ponit hæc opinio ſubſiſtere infra terram tam uaſta interuacua, unde collectæ aquæ tanquam ex immenſo gurgite ſcaturiant: ſed quòd terra ueluti ſpongia ſit (ut infrà planius dicetur) & quòd influentes per poros ſuos undecunque aquas, & maximè à pluuijs hibernis cõcipiat, quas ſubinde reddat è fontibus. Quod diſſimile ueri non ſit. Eſt enim tellus laxa ad hanc ſuperficiem, & poroſa, ac maximè attractiua humidi. Deinde nemo negat aquas ſui natura graues, ſubtilis ſubſtantiæ, & penetrabiles, & (in quo uidetur quędam naturæ neceſſitas) eas terram ipſam permeare, pro generatione, ſcilicet ac nutritione plantarum. Itaq; deciſis alicubi ſyluis, fontes ſubnaſci ſolere, quorum prius humiditates arborum alimenta conſumebãt, meminit Plinius. Res certa eſt, ac euidentiſſima, aquas puteorum non aliam ferè habere originem, quàm per exudationẽ occultã ab aliquo uicino uel lacu, uel flumine, ut paulò infra oſtenſuri ſumus. Porrò ſi regiones aliquas coniectura diſcurramus, inueniemus Septentrionales omnes, plures idcirco fluuios, ac eos maximos continere, quòd terra magis diluta pluuijs, ac frequentibus imbuta niuibus, minusq; radijs ſolaribus exiccatur. At Meridionalem plagam, in qua rarus eſt imber, & calor aſſiduus; aquis maxime carere cæterarum terrarum. Ideoq; ſiccam, harenaque uolubili deſertam aiunt Aethiopiæ partem, atque minus unquam exterarum gentium impetu laceſſitam, arcente in tanta ſoli ariditate copioſos exercitus aquarum penuria. Demum, quæ quiſque quotidie experimur, plana cãpi, & loca in acumen edita, quàm raras, niſi è quopiam uicino fonte irrorentur, eaſque inſalubres obtinent uenas. At plurima, & maxima flumina è maximis, atque altiſſimis montibus oriri uidemus, & ab iis potiſsimũ; qui in ſummitate alueatam quampiam planiciem, aut etiam lacunam habent: terra laxa, aut ſabuloſa, aut ſpatijs ſubterraneis interciſa, quibus facilè tanquam ſpongia, humidos uapores, ſtillanteſq; imbres poſſit concipere. Cuius rei ſingularia paſſim occurrunt exempla. In Alpibus ſummo uertice plures ſunt lacus, qui ſine origine, ac ſine exitu cum ſint, & tamen innumeræ undique è cliuo montis ſcaturigines exiliant; ueriſimile ſit ſupernos lacus per ima interuacua in eas exonerari. Quare ad pedes montium, unde poſt nomen latinum Alpium uniuerſa illa regio accepit nomen, maiora ac plura excurrunt flumina, quàm in reliquo Italię. Ad eum modum amœniſſimus lacus in ſumma Ceniſij planicie eſt, qua ex Italia tranſitur in Galliam; quippe ſine exitu, ſed infra iugum Duria fluuius ſuboritur. Alius ſimilis lacus in Veſulo, unde Padus. In Apennino autem mõte, pluribus locis, cõtinuas è penitiſſimis cryptis extillare aquas uidimus, quæ rurſus partim abſorbentur, partim exeunt in puſillos riuos. Quę omnia manifeſta ſunt experimenta, de origine fontium non eſſe alteram iſtam contemnendæ efficacię cauſſam. Deficit tamen à prima, cum exploratum ſit imbres non

Ad Ariſtotelem.

Flumina ubi maxima.

Aquæ ubi paucæ.

Flumina oriri è mõtibus.

Lacus in Alpibus, ſine exitu.

Lacus Ceniſij montis.

Lacus Veſuli.

Imbres quam alti in terram penetrent.

non plus decem passibus permeare à superficie terrarum. Deinde multę sunt planæ regiones, & totæ tamen obsitæ paludibus, ut de Lituania, & Moschouia meminit Olaus Magnus, nouus illarum partium author. Multæ contrà montuosæ, ut Illyria, quæ tamen paucas, rarasque emittant aquas, quare eam hisce annis, ob insolitam siccitatem, longo tractu ab Istria in Epirum, ineffabilem sustinuisse accepimus aquarum penuriam. Quapropter uera hæc opinio uidetur de quibusdam uenis, quæ non perenniter emanant, sed humectis quandoque colliculis ad cliuos destillant. Et, si fluuiorum origines, quæ huic tribuuntur caussæ, non augerentur aut niuibus assiduis toto anno in illis mõtibus, aut fontibus è uiuis, ac perennibus uenis exortis; uix ullius essent ad fluuium momenti. Porrò tamen nec ratio quæ sumitur à conuersione aëris in aquam, satisfacit sola cunctorum fontium origini. Vel si uera concedatur de uenis pusillis, fontium scilicet ac balnearum quarundam; magna tamen pars aquarum nascentium, & maximè fluminum, ac lacuum, maiorem adhuc uidentur habere causam. Nimirum quę (ut specierum natura est æterna) indeficientem, uniformem, perpetuam prę se ferunt naturam, si non alię essent rationes. Vel si aliqua generentur eo modo, & perexigua flumina, non tamen omnia concedendum est. Minus ingentia quædam flumina, & ea potissimùm quę sub tota illa plaga meridionali oriri constat, ubi uix ullę sunt pluuiæ, & terrę siccitas, quam diximus, inexhausta. Nec putei; qui, perinde tota infrà tellus aquis existat imbuta; quasi nostro arbitrio fodiuntur, ad eliciendas è uicinia aquas. Minimè uerò lacus ita nascuntur, qui uel maria ipsa ęmulantur amplitudine, ęstu, uiuacitate ęterna. Minimè omnium lacus in altis montibus, quò subire aquas siue destillantes, & collectas è pluuijs, siue ex aëre oriundas, ferè modum humana coniectura non capit. Propter hæc igitur argumenta, aliáq; proximè dicenda, quæ multam habent sensuum euidentiam, fateri cogimur duo prædicta caussarum genera, ad asserendam uniuersam fontium originem, non plenè sufficere. Ergo tertiam his caussam adiungere necesse est: quę est, Aquas; præsertim perennes, è larga uena, & flumina; per subditas terrę cauernas à mari esse oriundas. Qua ratione ut nulla alia est antiquior; ita eam ostendemus necessariam, & uel ipsis sensibus manifestam.

Aquæ fontium non omnes ex aëre generari.

Fluminũ variæ origines.

Flumina Meridionalia.

Puteorum origo.

Lacuum in montibus.

Tertia opin.

De mari, & vt ab eo communissima sit omnium Aquarum, ac Fluuiorum origo. Cap. IIII.

IAm ergo si uniuersi istius compositionem, pulchritudinemq; contemplemur, planè constat omnia corpora situ, dispositione, & communicatione partium; similem quandam, eamq; pro condecentia seruare in se proportionem. Vt quemadmodũ in humano corpore pars parti, & partes toti, & sibiinuicem omnes proportione respondent: pariter ac perfectiori quodam modo, uniuersi partes cùm inter se, tùm toti immenso composito congruant. Quę antiqua, acceptataque communiter omnibus, comparatio est: hoc enim κόσμον, illud μικροκόσμον appellant. Super hæc, quę uni toti, ut totum, est conformitas in omnibus partibus, quas appellant dissimilares, eadem partium inter se similium est conformitas, atque natura. Vnde quã ratione totus

Κόσμος, καὶ Μικροκόσμος

sanguis in humano corpore(ut exemplo utar Annei Senecæ) per uenas uariè dispersus, tùm maiores, tùm maximas, unus est sanguis, qui ab uno communi fonte emanat: pariter etiam omnes aquarum uenas, riuos, fontes, flumina, lacus, maria per uniuersam terram intrà, & extrà, uarieque diffusa, unam continere aquam, prout ab uno communissimo promptuario emanant, censendum est. Id promptuarium est immensus Oceanus. Quippe qui (iam ut experimento constat) totam circumfluit terram: ac mutuo simul amplexu ita iunguntur mare & terra; hac sinus pandente, illo se insinuante totum, ut unus ex utroque sit globus; diuersa facies, ubi mare, ubi tellus. Porrò sicut globus hic uniuersus diuisus est à nobis per climata, quas plagas, & tractus aliquando dicimus: ita terra per prouincias, mare per partes uariat nomen, aut à situ, aut à regione, aut à prima celebris alicuius authoris memoria. Et ubi mare, ubi fretum, ubi sinus appellatur. Quarum partium, simulatq; & de uniuersæ communicantię ratione, & de fluuiorum ortu, ex cursu uario, situ, ac magnitudine, opportunam hic censionem faciemus, quam pręsciuisse ad aliqua infra dicenda, est operepręcium. Nam mare dicitur, ubi immensa est ipsius elementi effusio. Sinus uerò ubi in amplos ipsius terrę recessus obiectu aliquo montium se subducit. Fretum angustiæ: uniuersum Oceanus. Quo loco rectè iuniores nostros sequar authores, quibus explorata melius est totius terrę & maris partitio, quàm antiquis; ut in hac potissimè aquarum emanatione à mari Scaligerum. Nam ubi primum mare inter Abylam excelsum Mauritaniæ montem, & Calpem Hispanię promontoriũ irrumpit, Aphricam ab Europa dirimens, Mediterraneum à situ dicitur. Quod particularia subinde nomina penes regiones acquirit. Nam primo statim ingressu terrę, ab Hiberia, quę est Hispania, Hibericum dicitur, proximè a Balearibus Insulis Balearicum. Post hęc Narbonensium prouinciam contingens, Gallicum, deinde à Liguria Ligusticum, moxq; à Thyrrhenis, Thyrrhenum, siue Tuscũ, subinde Siculum. Vbi & Fretum Siculum, & hoc traiectu Adriaticus Sinus. Exinde maria Ionium, Creticum, Lybicum, Aegyptium, Pamphilicum, Asiaticum, Pontus Euxinus, Bosphoros, quod est angustissimum fretum, curru quasi bouum transmeabile in Thracia, & alter suprà, Cymmerius, usque in extremam paludem Mæotidem. A Mediterraneo rursus, à sinistris extrà Fretũ Herculeum Oceanus Atlanticus nominatur. Et subindè in Austrum sinus magnus Aphricæ, Barbaricus, Arabicus, Persicus, Mare Aerithræum, mare Indicum, Sinus Gangeticus, sinus magnus Eous. Mare Sinarum, mare delsur; Culuacanum, Magellanicum, & occiduum quod diximus Atlanticũ. A quo rursus in Aquilonalem plagam; ab ipsis Gadibus Gaditanus dicitur Oceanus, altiùs Cantabricum mare, quod citeriorem alluit Hispaniam. Suprà Britannicum, Deucalydonium, Germanicum, Bothnicum, Scythicum, Sarmaticum, Tartaricus Sinus, Hyperboreum, & Glaciale mare. Omnia circum vndique vna aqua, & vnus Oceanus. Et Caspium, quod mare Hircanum quoq; appellant, cum rectè separauerit ab Oceano Ptolomęus, & Strabo anteà coniunxerit, rectè conciliant nonnulli id dissidium, hoc mare ęquè ac lacus, ac paludes multas immensas, per subterraneos meatus in proximum Euxinum communicare. His ita constitutis, hanc conficimus demonstrationem. Mare quidem sicut vnum est mare, quod supra terram tot sinibus diuiditur, & tamen admirabili diuinę prouidentiæ iussu suos terminos vnquam non egreditur;

Omnes aquæ vna aqua.

Aqua, & terra vnus globus.

Terræ, & maris partitio.

Mare quid, et Sinus qui.

Fretum.

Oceani partitiones.

Mediterraneum mare.

Mare Australe.

Mare Aquilonale.

Mare Caspium.

Oceanus.

Venarum aquę propagationes.

tur; ita per multiplices ſub terra anfractus, perinde in venas vaſtiſſimi corporis effuſus, occultas vſquequaque emittit aquas. Quæ ſubinde, quaſi emancipata ſoboles à parente Oceano, libero iure quæcunque inueniunt terrę ſpatia penetrant, humoreſque ſuos per terrarum fibras diſtribuunt, metalla diluunt, lapidum ſubſtantiam cogunt, in radices ſtirpium, vegetaliumque pro

Aquarũ naſcentium catholica.

alimentis ſe ingerunt. Sic aquę è venis emanant, multę, vel paucę, pro alueorum magnitudine, vnde corriuantur. Syncerę, vel permiſtę, pro terreni, ac vaporum qualitate, quam in venis obiter concipiunt, deferuntque & in fontes, & in balnea. Quę vna eſt quoque lacuum, ac Fluuiorum origo: Siue

Fluuiorum, ac lacuum origo.

enim ſingularis vena ſit, ſiue plures, aliæ alijs viciſſim auctæ, prout loca ſortiuntur idonea, vel lacus efficiunt locis humilibus, vel flumina decliuibus. Cui propagationi fidẽ faciunt antiquorum numina, qui in ſuis fabulis nihil

Pegaſi equi figura.

ignoraſſe viſi ſunt. Pegaſus equus, quem finxerunt alatum, velocemque, & à Neptuno ortum, aliam figuram non continet, quàm quòd oẽs fontes, omnia flumina à mari ſint. Eſt enim πήγη latinè fons, vnde pagos, & paganos dictos putat Fulgentius, quaſi ἐκ αὐτῆς πηγῆς, hoc eſt ex eodem bibentes fonte.

Thetis figura.

Fluminũ magnitudo.

Item finxere Thetin ex Oceano peperiſſe ingentes fluuios. Maximum omniũ Gangem (vt perhibent) proximè Indum, deinde Nilum, Tanaym quarto loco, Boryſthenem, Tygrim, Euphratem. Poſteà ſuos græcos, Caicum, Scamandrum, Peneum, Alpheum, Meandrum, Strimonem, Simoenta, Phaſim, Rheſim, Parthenium, Sangarium, Euenum, cæteroſque. Quorum tamen magnitudinem, poſt illos primos, multi illuſtres Septentrionales fluuij ſuperant. Iſter in primis, qui & Danubius, Volga in Tartaris, Diuidna in Moſchouia, Hiber, & Tagus in Hiſpania, Rhenus, Rhodanus, Padus, Ty-

In mundo nouo maxima flumina.

beris. Appingunt hodie nouarum terrarum deſcriptores fluuium Marannon in Peru quindecim leucarum latitudine, ob id forſan mare dulce à primis nauigantibus nuncupatum. Pezcoram in Aquilonaribus tam vaſtum ponit Scaliger, vt eius hiſtoria propè fabula videatur. Porrò tàm magna, quàm parua flumina, vt à mari propagantur, ita recurrunt in mare: tùm quia ad ſuum fi-

Curſus fluminũ ratio.

nem, tùm formæ ratione, quia grauia ſunt. De diſtributione verò, ac excurſu eorum in varias terras, tria contemplabimur. Flumina quiddam habere neceſſarij, quod vocant Philoſophi finem cui, pro commoditate, ac vita viuentium. Quiddam pulchri & delectabilis, cùm terram curſu vario infinitis ve-

Flumina cur non intrant propinquum mare, et abeunt in longinquum.

Nili curſus.

luti ſegmentis adornent. Et quiddam admirandi. Nam fluuij cùm in marę trahantur, vel ſinguli omnes, vel alius per alium viciſſim: diuino tamen haud dubiè iuſſu, propinquum ſæpè refugiunt reditum, dùm demandatam quaſi legationem, longiſſima terrarum plaga peragrata adimpleant. Nimirùm vt vſui ſint pluribus, vt inquit Plinius. Paſſim exempla habentur, & in fluuijs maximis, maximè. Aſpiciantur depictæ terrarum tabulæ. Nilo vbi oriri putatur ab extremo Aphricæ, circunſtat proximè totum mare Meridionale, & nihilominus à circulo Capricorni peragrata prius tertia ferè mundi parte, citrà Cancri circulum venit in Mediterraneum, alioquin Aphrica exhauſta omni humore, non eſſet Aphrica.

Volgæ.

Hiberi.

Volga apud Tartaros relinquit hinc Meotim, inde Scyticum mare, & longiſſimè abſcedit in Caſpium. Hiberus vſque à littore Cantabrico modicis lacubus ortus, tranſuerſim totam ferè dirimit Hi-

Tagi.

ſpaniam, currens in Mediterraneum. Et cùm non procul à Tagi decurrat fontibus, Tagus tamen diuerſo itinere alteram alluit partem, & mittit in Oceanum.

num. Sic Rhenus, Rhodanus, & Danubius propinquis exorti fontibus, in diuersas tamen trahuntur regiones. Sic Tyberis, Arnus, & quidam alij non parui rigui, ab vna ferè origine, diuersos faciunt cursus. Simile in infinitis spectaculum est; Simul atque verum argumentum, si non necessarium, idcirco non redire fluuium in propinquum mare, quòd sic illi contrà impulsum recurrendum esset, vnde primo cursus cœpit originem. Alijs, ne sitibunda alicubi terra relinqueretur, diceres continuos cessisse montes, cursuique prę buisse commeatum. Alicubi vt se pluribus communicent, se findunt in partes, vt Nilus, qui expansis veluti brachijs totam Aegyptum amplectitur, septem maximis ostijs mittens in Mediterraneum mare. Ganges è quinque faucibus mittit in Indicum, Danubius in Pontum sex, Padus in Adriaticũ septẽ. Rhenus in Germanicum tribus. Caussa autem magnitudinis diuersa est. Aut a diuiti vnde producuntur uena. Aut à pluribus tùm venis, tum fluuijs, quos admittunt. Cui rei facit maximè longitudo cursus, vt in Nilo, Gange, atque Indo visum est. Et deinde pluuiarum, ac niuium additamenta: Quam caussam verè aliqui assignarunt, cur Septentrionales fluuij essent tàm magni. Et qui inundant, vt Nilus in Aphrica, Ganges, & Indus in Asia, & quidam in Italia, non alia de caussa inundare videntur, nisi quia augentur ob copiam pluuiarum.

Rheni. Rhodani. Danubij. Tyberis. Arni.

Fluminum diuisiones.

Fluminũ magnitudinis causa.

De motu Aquæ, situ, altitudine, & proportione cum terra. Cap. V.

PORrò propositam à mari fontium emanationem aliqua demonstratione confirmabimus: non quia iam planissima non sit; sed quoniam eædem rationes plurima continent problemata, de motu aquæ, situ, altitudine, proportione cum terra, & præclaræ circa hæc summorum authorum sententiæ elucidantur. De fontium ergo emanationibus à mari, fermè omnes sapientes, hac etiam nostra ætate singulares aliqui, in hanc sententiam conueniunt. Nec eam negauit Aristoteles: etiamsi (vt in multis alijs fecit veterum placitis) consueuerit hic mirabilis anthor aliqua potius acutè disserere ad amplificandam doctrinam, quàm negare. Differunt aliqui in assignando modũ duntaxat, quanquam veteres minus definita tradunt, certiora iuniores, quibus meliùs aquæ natura explorata est. Thales Milesius primum principium rerum omnium cùm poneret Aquam, terrarum orbem perinde aqua sustineri, ac fluctuare dixit, vt paruum nauigium inter vndas. Itaque terram ipsam exugere aquam, hanc permeare. Vel (vt assimilant Vitruuius & Plutarchus) tanquàm sudor è corpore, vel tanquàm lac ad vbera, ita aquarum è circunfluo collecta elemento, è suis tandem venis emanare. Quod partim verisimile est: pro naturali enim vnione, qua amplecti inuicem videntur aqua & terra, attrahit terræ gleba è plana superficie aquam, aqua subit manifeste poros, aër expellitur. Partim ieiuna nimis assignatio est, & quæ aliqua concludit absurda. Primùm facit aquæ molem superare magnitudine terram: quod posito antiquis, sed infirmissimo nititur fundamento. Creditum est enim antiquis elementi ad elementum esse proportionem decuplam; quare terræ certos fines assignari, mare autem maiorem globi huius occupare partem, nec compertos

II. Meteor. cap. de Terræmotu.

Thales Milesius.

Vitruuius. Plutarchus.

Aqua quomodo subeat terræ glebã.

An aqua sit maior quàm terra.

compertos eius fuisse terminos. Quæ falsa esse, nostra hac ætate compertum est, quando mare vndique adnauigatum sit. Aquæ enim facies, quæ oculis subiecta nostris (iuxtà demonstratiua recentiorum asserta) largiùs expanditur, ac ad terræ superficiem ferè dupla est. Profunditas verò non multa. Nam duo, aut tria quæ recensentur miracula, quam fidem faciunt in vniuersi ratione? Vt quæ refert ex Fabiano Plinius, mare x v. stadiorum altissimum. In Ponto trecentis ferè à continenti stadiis immensum. Et nostri nautę in Suecia ad mare Germanicum, inutiles dicunt esse anchoras ob profunditatē, ac anulis ferreis idcirco alligari nauigia. Aliqua sub Atlantico mari loca profundissima, ad extremum Aphricæ: Et aliqua in India ad Taprobanam Insulam. In uniuersum tamen obseruatum est à nostris nautis, altitudinem maris paucissimis locis accedere ad centenos passus, plurimis vicenos non excedere. Computetur reliqua terræ dimensio, inuenietur terram non solum excedere magnitudinem aquæ stadijs, & milliarijs: sed etiam multis centesimis, tantùm abest vt decuplo sit minor. Subtrahas terræ quantum licet vastissima interuacua, quâ mare recipit (vt bene inquit Scaliger) tantum dicam illi supererogandum pro montium vastitate. Vt mutuæ sunt aliæ vicissitudines. Terra mari aperit sinus: mare cedit terrarum excursibus. Terrarum isthmi sunt & angustiæ; maris freta & vada breuia. Et demum, quantum terra subsidet lacubus, & fluminibus, tantū vel amplius spatij rependit mare in maximis, quas sine numero continet insulis. Paulò vero melius hanc assignant venarum originem, qui cosmographiæ sequuntur rationes. Dicunt elementum aquæ terræ circunfluum totam ipsam terram positu excedere, omnesq; montes sub se relinquere, altissimum etiam (vt aiunt) Caucasum. Itaque Aquam, perinde natura grauem, in ima spatia terræ permeare naturaliter. Et quãquam ad exitum scateat è montibus, haud tamen eam subire dicendum: sed solicitari naturali suo appetitu ad æquandam Oceani, suæ altissimæ originis superficiem. Hanc verò dicunt esse aquæ inclinationem manifestam, vt quantum descendit, tantum & ascendat. Quæ positio partim falsa est, & partim quâ vera, est declaranda. Primum non est dubium aquam permeare terram, non rectâ tantùm & in decliue, sed ad latera, qua porosa est & laxa tellus. Nec apertis tantùm meatibus, sed occultis quoque; Vnde aquis primò nomen latices inditum est. Ad mare, littore Aphrico, quibusdam locis è scrobe facta eliciũt dulces aquas. In effossionibus puteorum (vt prædictum est) vbique ferè inuenitur aqua, quùm ad libramentum aluei propinqui alicuius vel lacus, vel fluuij peruentum est. Quo artificio obseruatur, terrã segmentis quibusdam longissimis interseptam, quæ Physiologi, & Plinius, modò vertices appellant, modò coria: & quò maximè declinant coria, eò fodientibus aquas certissimo inditio successuras. An verò descendat semper, an aliquo loco ascendat aqua, de situ est cum terra videndum. Verum ergo est, vbicunque aqua sit, terram subesse, quasi locum & basim leuioris, ac instabilis elementi. Itaque superest aqua terræ: at mare terram non superat. Haud enim hoc ordini condecens erat vniuersi. Imo id speciem habet exquisitæ solertiæ illius summi opificis, maria, ac sinus suos perpetuo fere argine montium conclusos esse, vt tutò pateret terra, & partim aquæ, partim aëris occuparet loca: pro vtilitate, ordine, ornamento vniuersi, & pro loco, tutela, ac vita viuentium, quod Genesis primo quoque tangitur. Quare vbi situs terræ deprimitur, opponunt

incolæ

Aqua superficie maior.

Maris altitudo.

Terræ, & maris inuicē amplexus.

Altera positio Cosmographorum reprobata.

An aqua sit altior terra.

Laticesaqua cur dicta.

Puteorũ ars

Terræ segmenta.

De situ aquę cum terra.

Terra cur patens.

Arginũ ratio contrà aquas.

incolæ obices, faciuntq; argines indefessis operibus. Quod multis Italiæ locis (vbi plurima patet planicie litorum) vsu euenit. Tractu verò Germanici maris litora Belgica, vsque in Hollandiam, & inde Selandiam ob hanc situs humilitatem infelicissima est, vt post omnia humanæ industriæ munimenta, horrendam sæpè incumbentis pelagi sæuitiam experiantur, cum miserabili terrarum, & populorum iactura. Hactenus ergo demonstrationes prædictæ nullæ sunt, nisi aquæ & terræ vnum esse globum: An verò aqua altitudine superior sit, an magnitudine terra, non probant.

Nostra positio.

Aquæ tres motus.

Nulla igitur expedita magis ratio est, ad omnem de aquæ origine quæstionem absoluendam, quàm à motu. Oriri enim quoddam moueri est, ac tribus mouetur aqua motibus. Naturali, qui est à tota forma, nempè ad infima, vt grauiorum cæterorum inclinatio est. Ac non desunt propterea, qui aquæ & terræ vnum commune esse centrum affirment. Mouetur & virtute syderum, cui necessario obedit cuncta natura, sed speciali necessitate aqua; qua, vt perpetua mobilitate viget, & fluit, & refluit in sinibus maris: ita trahi potest, vbi trahitur, ad capita montium. Et tertiò mouetur ex accidenti, quo ventis vndæ alliduntur ad littora, quem æstum appellant. Quæ caussæ ad fontium originem, pro sua quæque facultate concurrunt.

Aquę naturalis appetitus.

Naturali ergo appetitu aqua tendit ad infima, nec vsq; quiescit, dum omne spatium, quâ interfluit, impleat, aërem, & omne leue corpus excludit, omnem adæquat capacitatem. Quod in excursionibus fontium, & fluminum liberis palam est. Vbi verò aqua in angustos cogitur meatus; maiores suopte naturæ fluxu vires acquirit impetus, vt vsquequaq; trahatur.

Aquę suopte spiritu feruntur.

Hoc sensit Vitruuius, & item Plinius, omnis enim aqua impellentem concludit spiritum; qui præfringit aliquando emissaria ipsa, & cursum retardat aquæ, ni ex interuallis spiramenta præbeantur, vnde exhalet impetum.

Aquę pelluntur.

III. Hexameron.

Nos impulsus quoque damus manifestam caussam: ab incumbente extrinsecùs mari. Ingressa enim à mari terræ cauitates aqua, solicitatur perpetuo vndarum allisu. Ipsa se aqua præcedit, vrget, & sequitur, inquit Ambrosius. Vrget pars partem posterior anteriorem; itaque vbi vbi spatia inuenit, etiam sublimia adimplet, & subire cogitur, dum inueniat exitum.

Aquam subire.

Quare nemo aquas subire negauerit. Haud tamen verum est, neque necessarium eam tantum ascendere, quantum descenderit: sed vbi æqua vtrinque est virtus, impellens, & resistens. Vbi contrà, grauius premitur, surgit altiùs. Quod in organis manifestum est, quorum depressione in puteos, subsilit aqua per tubos.

Aquã non tantum ascẽdit quantum descendit.

Timauus flumen.

Cæterum huius rei, tàm apertæ, scilicet emanationis à mari, quàm impulsionis eius in venas, vt subeant aquæ, præclarum exemplum in rebus naturæ est, quod ponitur à Vergilio, Strabone, & Plinio, de Timauo fluuio in Carnis, qui conspicuis septem, vel nouem oris oritur à propinquo mari, omnibus propterea salsis, excepto vno. Et leni existente mari, fluuius quoq; currit leniter: turbato autem, ipse quoque fluuius maiori compressus allisu, vndis æstuat, &, vt Poëta de eo cecinit,

Primo Æneid.

—Vasto cum murmure montis
It mare præruptum, pelago, & premit arua sonanti.

Æsculapij fons.

Quam propagationem à mari, vel à communi promptuario aliquo, manifesta alia declarant fontium exempla. Vt de Aesculapij fonte memoratur Athenis, in quem res coniectæ eædem in Phalarico redduntur. Et in Aretusa fonte Siciliæ Siracusis, vbi redduntur iacta in Alpheum fluuium, qui est in Græ-

cia, & per Olympiam fluens, in Peloponnesiacum mittit. Quæ vel fabula est, vt Strabo putat; vel admiranda communicantia cauernarum, quam Pindarus, & deinde Aristoteles, cum de Terræmotu loquitur, indicare videntur; Siciliam Insulam cum ea parte Italiæ, ac Insulis alijs vicinis, non solùm anfractuosam esse totam, sed sub mare quoque vsque in Achaiam, & Græciam, milliarijs ferè duobus millibus, hiatus habere continuos, qui alibi aquas influentes reddant, alibi flatum, alibi quoque ignes, vt reddit pluribus locis ignes, & calores in terris Italiæ. Similis quidam fons est Ananiæ hic in Campania, qui Tophanus appellatur, qui, cùm Fucinus lacus glaciatur hieme, siccatur, æstate abundat: abest autem minus triginta millia passuum. Similiter, narrat Plinius, fontes quosdam circa lacum Ascanium æstate siccari. Et item Scatebram fluuium in Casinati. Sed vt veniatur ad magis autenticas probationes, hanc profectò aquarum naturam omnes sapientes attestantur. Hinc Abyssi immensa profunditas apud sapientissimum Moisen constat: quo nomine omnis aqua, omnis humida natura, atque substantia circumquaque diffusa per maria, & flumina, & antra, & occulta intelligitur, D. Augustino teste. Neque aliud per Tartarum significare uoluisse uidetur Plato in Phedone. Quod è summæ sapientiæ libris videtur sumpsisse, Ecclesiaste dicente: omnia flumina intrant in mare, & mare non redundat, & ad locũ vnde exeunt flumina reuertuntur, ut iterum fluant. Per hos hiatus concursusque intellexit Apollonius Thianeus in epistola quadam ad Indos conscripta, Oceanum fluere, ac refluere, à spiritibus, qui partim sub ipso, partim circa ipsum anhelant, impulsum, retusumque. Et quæ diuinissimè contemplatus est Mercurius Trimegistus, digna quæ & hìc referantur: Cantaturus sum, inquit, creatorem omnium, & unum, terrarum distributorem, cœlum æquilibrantem, iubentem ex Oceano aquam diffluere dulcem ad hominum alimenta, iubentẽ solem fulgere supernè ad hominum actiones pariter, atque Deorum. Ad horum quoque sententiam allusit Lucretius.

11. Meteor. — *Tophanus fons.* — *Scatebra flumen.* — *Locus Moisi.* — *Abyssus qd.* — *D. Augustinus.* — *Tartarus quid.* — *Ecclesiastes.* — *Apollonius Thianeus.* — *M. Trimegistus.*

Lucretius.

Postremò quoniam raro cum corpore tellus
Est, & coniuncta est, oras maris undique cingens,
Debet, ut in mare de terris venit humor aquai,
In terras itidem manare ex æquore salso.

Caussarum de origine fontium epilogus.

Ex his ergo omnibus demonstrationibus, concludendum est, de origine quoruncumque fontium, aliquam trium, aut certè duarum caussarum esse ponendam. Aut naturalem transmutationem aëris, uaporumq; in terræ cauernis, ut definiuit Aristoteles; aut destillationem quampiam supernè à montibus, quanquam hæc sterilis originis caussa est: aut certè emanationem à mari. Prima autem, atque optima caussa est, quæ ab Aristotele ponitur. Prima quidem, nam hęc naturalis est, ac ordinaria uicissitudo elementorum, conuerti inuicem omnia, ac aërem statim in aquam. Optima uerò est; tum ad puritatem, nulla enim purior potest esse aqua, & quæ magis conducat ad uitam, quàm quæ aërea sit, ut planè dicetur posteà. Tùm ad qualitates, quæ ex transmutatione naturali aëris, uel uaporum, naturales sunt, ac propriæ; quocunque autem alio modo accidentales, ac obiter acquisitę; ut inferius dicetur. Altera porrò caussa perspicua est, ac tot Herοum comprobata sententijs, per emanationem à mari. Hinc enim fontium, ac fluminum, & lacuum potissimè immensorum perennitates. Hinc tanta, ac indeficiens ubique copia, tanta uniformitas.

uniformitas. Hinc Mare non redundat, quia tantum flumina rependunt supernè mari aquas, quantum à mari infernè conceperant. Hinc uariarum denique qualitatum ratio quatenus scilicet aquæ cursu, & percursu suo, cum terrenis tàm uarijs, ac uaporibus infrà conclusis obiter permiscentur. Quam partem iam hinc examinare aggredimur.

De qualitatibus Aquarum Naturalium Simplicium.

Cap. VI.

HActenus simplicem fontium originem considerauimus: & siue à mari sit, siue per aëris transmutationem in aquam, unam omnium in fundamento naturam supponimus, frigidam simpliciter, atq; humidam. Quæ cùm duæ sint primæ, innatæ, ac maximè notæ qualitates in aquis, pro differentijs proprijs sumuntur. Hoc excepto, quòd ut accidentis est, & intenduntur, & remittuntur: gradus enim non uariant essentiam primam. Porrò sicut intensio harum primarum qualitatum in simplici aquarum natura intelligitur; ita remissio per admistionem contrarij fit. Quot modis igitur permisceri, aut utcumque alterari per naturam contingit aquam; tot planè aquarum species constitui possunt. Difficile uerò est in fundamentis naturæ quicquam distinctum, seu impermistum inuenire: Ac omnium maximè in aqua, teste etiam Philosopho. Quæ si in origine consideretur, haud quaquam pura esse potest, ex impuro conflata aëre, qui nec syncerus in pluuia, & in terrę cauernis conclusus, terrestri loci caligine, uel ipso carcere obsolescit. Per emanationem autem, ut in elemento confusa potius uniuersi naturæ humoris moles est, quàm simplex aqua, ita obiter uario terrarum incursu, ubi plus, ubi minus alterari contingit. Quo circa manifesto errore deceptus est Brasauolus super Aphorismos, ubi merita aquæ secundum Galenum, ac Medicos percurrens; eam meliorē esse definiuit, quæ simplici elemento esset propinquior. sed ipse male est interpretatus. Synceram enim & potabilem aquam exactè frigidam, ac omni mistione uacare asserit Galenus; non simpliciter, sed ut ad marinas eam comparat, & compositas minerales aquas. Alioqui (subdit) ne ipsa quidem uere syncera est, ut ad naturam, sed ut ad sensum, & usum syncera. Itaque rectius de elementis, syncerum dicitur, quod est integrum, & incorruptum, quàm simplex, & syncera, & munda aqua apud iuniores latinos dicitur. Prorsus enim Deus, & Natura nullum uidetur intellexisse elementum ad puritatem, sed ad compositionem rerum: nec aquam. Quandoquidem si quis rectè conijciat, uix ullo Naturæ usui simplex quodcunque est: cui rei & generatio, ortusque, & nutritio uiuentium, & uaria aliarum rerum experimenta argumento esse possunt. Vt terra, quæ sicubi simplex putabitur, quomodo aut gignere, aut alere quicquā poterit? etsi in centro aliqua portio simplex est, ea uniuersæ prorsus naturæ sideret inutilis. At ociari quicquam natura non patitur. Et pariter de aqua concludendum: sanè simplicem non reperiri, quæ uidetur Aristotelis sententia in problematibus: aut si reperitur, ea contumax, nulliusque meriti ad corporis usus constabit. Quippe quæ frigidissima exquisitè est. Frigiditatem uerò uix humana natura admittit: cum humiditate præsertim tenaci, ac impenetrabili. Siqua uerò accedit aqua ad puritatem elementi, ea cruda est. Quæ uel ipsa uoce crudæ contemnitur, inutilis.

Aquæ differentiæ propriæ frigiditates, & humiditates.

Vlti. Physi. 13.

In problem.

Aquarum species.

Aqua impura.

Apho. 26. Sect. 5.

Locus Galeni. 1. Simpli.

Syncerum quid, et syncera, et munda aqua.

Elemēta impura.

Cruda aqua inutilis.

temnitur, inepta plantis, ac omnibus animantibus iniucunda. Ad olera irriganda Theophrastus haud quaquam puram, sed crassam, paludisque meliorem adfirmat. *Irrigationes* Quam & iumenta libentius bibunt, & sanius, nullo exinde dolore, sicut cùm crudã bibunt, vexari solita. *Iumentorũ potus.* Itaque Cameli obturbatam prius conculcatione aquam bibunt, aliter potu non gaudent: author est Plinius. Et pisces Aristoteles aut limo vesci, aut humore dulci, aut prȩda, nullus alitur aqua, sed conceptas ore remittunt. *Piscium pabulum.* Et duriores asserit sterilitatem, ac pecori partum fœmineum solere facere, salsiusculis maturius coïre. Porrò vno elemento non ali homines in 11. de Gener. & Corr. conclusum est, & puriores & crudas, vel coci ipsi aspernantur. *Vnum elementum non nutrit.* Imò antiquissima consuetudo est, puram & crudam decoquere: nam ex coctione per experientiam intellexêre, si contemerata esset, aut terrea, sequestrari heterogeneas partes, & purificari: si pura, aut cruda, per ignem victa contumacia tenuari. *Aqua cocta* Quam ob rem scientissimi naturȩ interpretes, ac Medici, ad quorum artem hȩc maximè prudentia pertinet, cùm notas electissimæ aquȩ assignant, vnica eam simpliciq; hac conditione definiunt, vt aëri sit quamsimillima. *Aquæ optimæ prima conditio ut sit aërea.* Nam hæc prima est de aquæ bonitate conditio, vt sit aërea, cȩterȩ hanc consequuntur, vt quæ splendida sit, tenuissima, & leuissima, valdeque alterabilis, vnde facilè, ac citò legumina percoquat & carnes. Quȩ omnia tenuitatis, atque aëris indicia sunt. Id quod trita fontium experimenta confirmant: illas enim quæ per hiemem frigidæ sunt, & halitum aëreum non fumant, ipso vsu noxias reperimus, cruditatis & duræ substantiæ vitio, quare tardiùs à calore uincuntur. At contrà, quæ leuioris elementi participes sunt, calidȩ, seu tepidiusculæ emanantes, non frigidæ, citò calefiunt, citoque refrigerantur, & primȩ bonitatis habentur. In hanc sententiam venit Aristoteles in eo problemate, Cur calidæ potabiles album pilum bibentibus armentis soleant facere: quòd plus, inquit, aërjs habent, & frigidæ contrà, nigrũ. *Locus Aris.* Porrò penes hanc aquæ tenuitatem, aëreamq; substantiam, multus est apud diuersas nationes consensus, cùm electissimam aquam intelligunt, eam vt dulcem appellent, aut synceram, raró simplicem nisi quodam appellationis abusu. Quasi profectò vera, insitaq; omnibus intelligentia ducti, eam minus rectè puram dici posse, arbitrentur, quȩ multũ participet aëris; sed tamen quȩ præ alijs admodum compositis aquis, bibentibus suauis sit, nullam aut gustui, aut odoratui qualitatem repræsentans, eatenus dulcis. *Aqua dulcis quæ.* Hic ergo typus, hæc summa esto syncerae, & bonæ aquæ, vt sit aërea. Qua veluti Polycleti regula ad electionem proposita; iam vnde has aëris, bonitatisq; conditiones aquæ magis concipiant, percurremus. *Aquæ prima electio.*

De iudiciis bonitatis, vel malitiæ aquarum naturalium.

Cap. VII.

PRima verò coniectura fit à loco vbi aqua ipsa generatur, vel vnde percurrit: Consideratis natura materiæ, situ, & quo aspectu cœli subiaceãt. *A locis.* Ex antiqua ergo Pythagoræ sententia, ea optima fuerit aqua, quæ ex sublimioribus locis, è collibus, & ad montium radices scaturit, saxis, tenui glarea, sabulo masculo, vel harena constantibus. Singula enim huiusmodi, quæ ipsas præfregerint, ac tenuauerint, dulces, leues, synceras que solent efficere, & quæ hoc maximè præbent suæ bonitatis indicium, quòd hieme in

venis

venis suis tepescunt, æstate verò frigent. Quod maximè fit vbi è profundis nascantur uenis. Porrò hoc alio potissimùm indicio cognosces, quę non è iugi in altum uena, sed hybernis extillent imbribus, si perpetuò frigidę & paucæ. Quamquàm si plurimæ sint, dummodo frigidæ, semper damnabiles; quales aliquæ inter abditas montium conualles erumpunt, quas solares radij vix adeunt. hæ enim etsi limpidissimę sint, & cristalli magis serenitate perspicuæ; graues tamen, duræ, atque crudæ, quas nisi aliquo calore, aut artis, aut naturæ ope prę uentas habueris, semper experieris inutiles. Et item campestres, tophoq; exortæ, vt plurimum uliginosę, sine cursu, hieme frigidæ, æstate verò calidæ, & minus salubres. Solaribus planè radijs nimium expositæ, qui attrahunt ex humoribus quod est leuissimum, & tenuissimum, reliquias verò incrassant, ac insuaues reddunt. Hinc gradus inutilium aquarum hi sunt. Post campestres, quæ sunt minus insuaues, vulgò uliginosæ improbantur, in quibus scilicet inter limum, & aquam radices propagatæ, cauliculos, herbulasque progignunt. Deinde fumosæ. Posteà quæ salsedinem sapiunt. Posteà quæ hirudines, natrices, aliaq; eiusmodi verminosa nutriunt. Peiores quæ ob aliquam terræ pinguitudinem, immobiles, concretam, aranearum modo superficiem habent. Postremæ omnium sunt compositæ, ac mistæ aquæ minerarum, quarum tamen classis iure balnei nobilissima est. Ita vt inter omnia genera aquarum duo extrema sint laudatissima; in altero sunt simplices aquæ, in altero balnearum miracula. Hoc enim aquæ genus quantum à simplicissima aqua sequestratur, uisu, odore, gustu, tactu, ac aliqua alia qualitate insigni est; tantum uel amplius ob diuinas in re medica facultates ueniet celebrandum. Sed nunc ut redeamus ad potabiles aquas, Astrologi à cœli partibus ita earum bonitatem contemplantur. Maximè laudant omni etiam ætati eas, quę in locis ad solis exortum nascuntur. Proximè quę ad aquilonem erumpunt: quę coctione tamen aliqua indigent, frigidiusculę enim emanant, ac nonnullę duriores è duris cautibus, & profunda ualle, quas Grę ci authores indomitas quandoque appellant. Dehinc habentur quæ ad occasum uergunt, tardè enim refrigerantur, ac raucitatem inducunt uocis. Postremę notę Australes habentur: nisi quia aluos adstringunt fluidas, cæterum crassæ substantiæ, & salsæ. Ea ratione (inquit Aristoteles) quòd Mare ab Austro in orbem terrarum interrumpit, ac dulces cum salsis ita miscentur. Porrò ad hæc experimenta venit aquarum ipsarum pondus. Qua de re tria nobis declarat experientia. Primum quidē quòd non omnes aquæ sunt pondere æquales. Nam & grauiores reperiuntur plus minus, maximè in admistis, & Mineralibus, quæ grauiori nimirum participant elemento. Et inter synceras & claras aquas, aliquæ sunt (Plinio teste) leuiores, plurimæ nullo penè momento ponderis differentes. Alterum notaui quòd indifferenter inueniuntur aliquæ, tàm bonæ, quàm malę, ęqui ponderis. Nēpè (vt puto) quia seu bonæ, seu malę sint aquæ, ęquè è vaporibus, sunt cōcreatæ: & aëre plus minus crasso, aut graui, qui in quingentesimis libris vix aliquam possunt facere differentiā ponderis, nisi (vt sum expertus) per grana, & minima. Ac tales debent esse quas attestatur Athenæus authoritate Erasistrati, Amphiarati, & Aerethrias aquas, quarum hæc bona, illa mala, haud tamen collatas pondere differentes. Cui rei experientiā quoque adstipulatur: cruda enim & dura, & putealis, & quandoque mineralis aliqua, ęqui ponderis inuenitur cum dulci, & plu-

Crudæ aquæ natura.

Campestres.

Sole exustæ.

Aquarum inutilium genera.

Uliginosæ aquæ.

Mineralium & compositarum aquarum catholica.

A cœli partibus.

τὰ ἀτέραμνα Oribasius.

In Proble.

A pondere.

Aquæ Amphiarati.

Aquæ Aerethriæ.

uia; æquè item claræ, & ſubſtantia pares inueniuntur; cæterum ventre & coctione non pares. Ex quibus tertiò colligitur, quòd iudicium à pondere de bonitate, vel malitia aquæ, fallax eſſe facilè poteſt, niſi in maxima copia, ac exactiſſimo pondere comparentur. Sed porrò coniectura ſunt æſtimandæ penes facilem, vel difficilem in ventre coctionem. Quare in Aphoriſmo illo celebri diuini Hippocratis, Aqua quæ citò calet, & citò refrigeratur leuiſſima eſt: rectè Galenus exponit, leuiſſimam intelligi debere, quæ ventrem non grauet, & citò permeet; & de pondere relinquendum eſſe ad eam, quæ per lancem fit, inquiſitionem. Atque idem ſenſus in Plinio d. quòd de ſalubritate quidam ſtatera iudicant fruſtrante diligentia, quando (inquit) perrarum eſt, vt leuior ſit aliqua. Quapropter ſiqua id genus ſigna fallacia ſint, & quæ uix rectè interdum ſenſus humanus dijudicat; haud aſpernanda, ſed tanquàm ueri experimenti, acceptanda eſt Palladij coniectura dę æſtimatione Aquarum, quæ eſt omnium certiſſima ratio Incolarum, ſcilicet regionis illius ſalubritatem noſſe oportere. Nam ſi ſani incolæ degant, faucibus bibentium liberis, capite, pulmonibus, thorace inſontibus, ſi uenter indolens, nulla aut rara in præcordijs, renibus, ueſica, cauſatio, dignum oppidò, inquit, ac certum de ſalubritate aquarum, & aëris quoque illius inditium habebitur. Nam multæ habentur potabiles, & iucundæ ſuauitatis, & tamen aliqua inſigni malitia vitioſæ. Quales bibuntur in Cillera valle ſub Alpes, & in ſudera ualle Rhetiorum, in Picenis ad Callium, in Aequicolis, & multis alijs Italiæ locis, quæ ſingulæ gutturoſos faciunt bibentes. Et calculoſos longo tractu Eridani aquæ efficiunt: exilientes in puteos fiunt meliores. Caput pleraſque lædere in Campania, & in Tröezene omnes pedum uitia ſentire, teſtis eſt Plinius. Aliæ voces indigenis faciunt ſtridulas, alijs graues. Canoras reddit voces fontium natura quędam in Balearibus Inſulis, Vitruuius. Et breuiter omnes affectus, diſpoſitionesq; alicui loco peculiares, natiuam ſępenumero loci illius aquarum proprietatem habent in cauſſam. Nec minus diligentis curæ eſſe debet, quod monuit Columella, illuſtris Agricola, vt quarumcumq; experimenta tentanda ſint, menſe Septembri antè æquinoctium autumnale id fiat. Si quidem tunc maximè vires fontium explorari, quum ex longa ſiccitate ęſtatis terra caret humore pluuiali, qui minus eas in iudicio ſynceras reddit. Ac iam de Pluuialibus dicamus.

Apho. 26. 5. — *A iuuantibus, & nocentibus.* — *Palladij locus.* — *Vitioſæ aliquę aquæ.* — *Aquæ experiundæ tempus.*

De pluuialibus Aquis. *Cap. VIII.*

NOn deſunt quidem authores, qui ponentes mare omnium aquarum originem, veluti diximus, dicant quoque nubes, quodam cœli, ac ventorum impulſu tractas, aquas à mari imbibere, easq; paſsim effundendas afferre. quod olim luſit Lucretius. Atque horum honeſta ratio eſt: Nam hæc ignaris figurantur, quibus difficile ſuaderi poteſt, quomodo vapores è ſubtilioribus ſalſarum aquarum partibus toto Oceano eleuati, ac mari, & terra, paulatim congelentur, donec à circunſtanti coacti frigore, in aquas conuertantur; ac depluant. Hoc non debet eſſe dubium apud quemquam, quòd imbres immediatè fiant ex aëris vaporibus. Atque hoc iure imbrium aquæ prima laus in bonitate tribuitur, quæ (quod ſuæ originis eſt) leuiſſima neceſſariò fit, tenuiſſima, limpidiſſima, atque dulciſſima. Aliquam

Nubes, & pluuias à mari collectas. — *Pluuiarum generatio.* — *Pluuialis aqua optima.*

tamen

tamen pluuialis differentiam habet, ſecundum tempora, quæ plus minus aërij vaporis temperaturam immutant. Ex quo vnum primò intelligitur, quòd omnis imbrium aqua variis conſtet ex partibus. Quæ diuerſitas in collectis ſtatim à pluuia aquis, & non depuratis, facile deprehenditur, colore, ſcilicet non ſatis aqueo, odore, ſubſtantia minus limpida, inæqualitate, ſedimento, bullis: Nec adeo ſyncerus ſapor, in plurimis fumoſus, atq; etiam ſalſus. Salſedo tamen vt non ſentitur pauca, nec in paucula pluuia; ita manifeſta fit vbi multa ineſt: quo modo ſalſi autumno imbres, teſte diuino Philoſopho, ob acrium nimirum vaporum ea tempeſtate copiam, vnde compluunt. Ex quo illud ſequitur, quòd aquarum imbrium bonitas, haud ſimpliciter definienda eſt, quia imbrium; ſed metienda penes aëris conſtitutionem, atque tempora. Et ſuper hæc, penes adhibitam diligentiam. Hieme enim aër frigidior, quare aquas ſub bruma collectas grauiores habemus, etſi dulciores quàm æſtate. Aeſtate verò prout denſior caligo eſt, vel magis tranquilla conſtitutio aëris, non eadem pluuia. Probatiſſima quæ ex nimbis ſenſim depluit, flantibus ab aquilone ventis. Nec inferior multo (ſi in bonam præſertim ciſternam excolentur) quæ tonitru deſtillet, quod diſſipat aërem, ac ſtillas attenuat. At quæ cum horrida nimborum procella depluit, crebris corruſcationibus, ventis, atque tonitruis, veluti incendiis exuſta, teſte Hippocrate, non laudatur. Qua planè ratione, imbrium, aquæ haud debent ſub ardenti Syrio colligi; nempe quia tunc vſtæ, amaræ, ac peſtilentes interdum fieri aſſolent; & aliquando producunt vermes. Multoq; maximæ ſi tùm flantibus ab auſtro ventis depluerint, aut iis qui ſolem inſequuntur, ac turbidas verrunt ab iis locis exhalationes. Ex horis diei, commendauit eas Theophraſtus, quæ noctû depluiſſent, minus quæ interdiu. Niuales verò & glaciales aquæ omnino inutiles. Niuales enim frigidiſſimæ, & quæ minimum habent aëris. Conglaciare verò aquas, eſt quædam aquæ paſſio, atque exceſſus, teſte Ariſtotele. Alexandro autem in quæſtionibus naturalibus, corruptio dicitur, eo argumento, quòd vbi ſemel concreuerit aqua, nunquam poſteà in priſtinam redit ſubſtantiam, humido iam fermè corrupto, quî cum quicquid haberent clarum, & leue, & dulce amiſerunt, quod verò turbidiſſimum & ponderoſiſſimum relinquitur, introducta ſiccitate. Quamobrem, vt vſu conſtat Galeno authore, hæc illis inſunt vitia, concoctionem impediunt, vrinam cohibent, thoraci, pulmonibus, & ventriculo aduerſantur, neruos multifariam lædunt, conuulſiones, flatus, cruditates, & pleuritides gignunt. Syncerae autem pluuiales ſecundum Hippocratem, ocularijs remediis perhibentur vtiles, nactæ ſcilicet modicam ſiccitatem citrà calorem. Et item in medicamentis quæ leui, ac cita coctione confici debent, vtilis: ſecus in his quæ diutius coctūræ reſiſtunt, vt in ligni ſancti decocto, fontanas infundimus, nam pluuiales craſſeſcerent. Eſt autem pluuialium aquarum, quæ potabiles ſunt, inditium proprium, cùm in vaſis citò, ac facilè putrefiunt. Ob eam cauſſam, inquit Hippocrates, quòd ex diuerſis conflata eſt, ac admiſta vaporibus, ſanè ab aquis ſtagnantibus, fluuiis, mari, ac terra elatis. Quare huiuſmodi aquæ non ſolent putreſcere prius, quàm refrigeſcant in vaſe, partibus, ſcilicet ſiccioribus exhalantibus. Eadem mutationis facilitas in natiuis quibuſdam aquis virtuti potius tribuitur quàm vitio, vt inquit Paulus. Vtrobique enim multam indicat aëreæ ſubſtantiæ partem, quæ vt facile ſoluitur, ita facile peregrino

Pluuialium ſubſtantia.
In problem.
A tẽporib. anni.
Nimboſæ aquæ.
Tonitruoſæ.
Lib. de aëre aquis & lo.
Colligẽdæ aquæ pluuiæ tempus.
Diurnæ & Nocturnæ.
Niuales & Glaciales.
In III. de rat. victus.
Pluuialis vtilitas.
Lib. de aëre, aquis & locis.
Putrefieri aquas an bonum.

grino vel calore, vel frigore afficitur. Atque eæ propterea solent æstate frigescere, hieme tepescere, ac tenuem illum è fontibus exhalare vaporem. At ne illud quidem necessarium: aliæ enim è natiuis si putrescant, alienæ alicuius misturæ indicant excessum. Aliæ optimę, & tamen immutabiles, vt Nili aquę, & Tyberis: quibus scilicet satis esse putandum est ad bonitatem, si factę sint aut loci, aut decursus beneficio tenues, & quasi aëreæ, vt de aliorum fluminum aquis infrà dicetur. Sicut ergo à putrefactione indicium de bonitate aquarum non est necessarium, neque perpetuum; ita ne id quidem putrefactæ ipsi aquæ beneficium est. Imò quę ita mutari incipit, teste Hippocrate, raucedinem, ac vocis grauitatem solet inducere; nisi prius decocta, pristinas illas aëris partes recuperet. Tanti porrò momenti est nostra diligentia, si ad naturam, ac bonitatem pluuię adhibeatur, vt eam omni ex parte laudabilem possit efficere. Danda ergo opera est, ne vitio vasis, in quo recipitur, damnanda veniat, quod sępè accidit. Et primò quantum attinet ad Cisternas, apprimè laudabuntur imbrium aquæ si è subgrundijs tecti ad vnum compluuium selectę, per lapides, ac fictiles canales in cisternam indantur. Quæ enim ex areis etiam silicatis, colliguntur, putrem quandam exustionem solent cõducere: ac peiores quę per medios stratarum inciles contemerantur. Tubi fictiles aquas perducunt puras prӕter cętera; & cùm canales tolerentur, vt fieri solent de ligno è tecto pensiles; hi tamen non modicam gustui ingratitudinem pariunt, ex muciditate ligni, quam posteà contrahunt. Prudenter vero quæ per fistulas metallicas leguntur, cauendæ sunt ob ęruginem quam cõcipiunt, bibentibus ęstuosam, ac intestinis sua acritate noxiam. Ex tegulis autem plumbeis, minus vitij aquas concipere, quidam hodie scriptores existimant. Vsui siquidem eas esse Gallis, & Belgis, & Pannonijs, & toti ferè Germanię: adeoque si lędantur nonnulli, id aquis ipsis inquiunt, non tubis vitio vertendum. Verumtamen miror huius authoris paradoxon; nam cùm nos sciamus eas omni ętati fuisse damnatas, haud temerè obtrudenda posteris noua opinio est. Vitruuius cùm vidisset has communi consensu damnabiles, vix aliud argumentum de earum malitia habuit, quarum à cerussa: quę cùm ex plumbo fiat, per acetum in leuorem conuerso, pręfocatiuaque spirituum sit, ac visceribus multifariam noxia; pariter nec eius materiam vacare vitio arbitratus est, ac propterea qui in vstrinis plumbi lapidem fundunt, squalenti facie esse; & paucę vitę. Galenus autem Medicorum princeps; limum quendam ex plumbeis tegulis aquas conducere asseruit, qui bibentibus varia alui profluuia sępè commouit. Ex eo Arabes, & Auicenna, easdem ventriculo, & intestinis admodum nocere tradiderunt. Quam noxam ex interpretibus suis, alij imputarunt formę specificę plumbi, alij quòd partes ex eo ducant acres, & tenues, alij quòd ex impuritate naturali substantię plumbi qualitatem concipiant putredini valde obnoxiam. Ego vero cùm suo cuiq; iudicio vtendum sit: æstum solis existimo, qui secundum regiones adeò variat, maximè in caussam eius diuersitati facere. In regionibus enim citrà pręgelidas arctos, dum calor assiduus in materia densa, adeoque impura referbuit; facilè vsta, ac diuersę substantię recrementa mittit, quæ subinde prauis qualitatibus aquas per eius materię laminas depluentes commaculant. Quo nimirum contagio regiones illę commemoratę, ac vlteriores maximè septentrionales, quę non adeò gaudent sole assiduo, carere possunt. Et ob hanc ipsam

Aqua corrupta inutilis.

Loco citato de aëre, aquis.

Cisternarum ratio.

Tubi fictiles

Lignei.

Aenei.

Plumbei canales damnantur.

Ratio Vitruuij.

Ratio Galeni VII. de Med. se. loc. Auicennæ.

Pluuiales ex tubis ęneis nõ sunt inutiles.

ipsam caussam, videmus in antiquitatibus vrbis Romæ, quòd sub prima illa artium luce, plerumque tubi aquarum ductuum subterranei, de plumbo fiebant, qui radiorum solarium expertes; nihil eius generis vitij contrahere poterant. Propterea, neque in ęreis, neque in plumbeis hydrijs seruanda aqua: quanquam si vrcei stannati sint, virus æris eo litu obducitur, vt communi vsui Plinius attestatur. Sed aut vasa fictilia sunto, ac multum capacia, cuiusmodi nunc Romæ vtuntur, quas vittinas appellant; Alexandriæ item & in tota Aegypto, vbi fluuiales condunt, & clarificant aquas. Aut Cisternæ minus cæmentitiæ, & quæ calcem non sapiant, diligenter puteolano puluere, aut lateritio rudere incrustatę, nec minori artificio communitæ spongijs, saxis viuis superingestis, perleui ac pura glarea, lotissimaque fluuiorum harena. In totum non possunt nouæ Cisternæ laudari æque ac veteris durataẽq; structurę. Imò illarum aquæ quę longo vsu inuentę fuerint syncerę, quales descripsimus, & sanis omnibus qui eas solent bibere, & quæ cisternę soleant aquas hieme tepentes reddere, ęstate verò frigidas, summę bonitatis habendę sunt, vt si etiam eas, quas damnauimus aliquando pluuias admiserint, nihilominus tamen salubres efficiant. De Putealibus, crudiores communiter puteorum aquæ sunt. Ad bonitatem autem earum hoc primum requiritur, vt laudabilem habeant originem: deinde vt è spatio, solo ue non excurrant vitioso: tertio vt quò minus fieri poterit cloacarum destillationibus contemerentur: Et præter hæc vt idonea sit ipsius putei structura, ac idoneus situs. Solet enim puteus è vicino quopiam vel fluuio, vel lacu, vel palude suas aquas per excolationem è terræ poris recipere. Atque hoc differt à Cisterna, quia viuas, & ipse continet aquas, vt fontes; non deplutas. Differt à fontanali aqua, quia fontis vena naturalis est: putei autem exudatio potius è vicino quopiam vel lacu, vel fluuio. Idcirco facit in primis ad suam bonitatem, vt sua illa origine laudabilis sit. Hoc tamen non satis est, nisi è solo spatióve non destillent vitioso. Multæ enim habentur vitiosæ aquæ in se; quæ tamen in vicinos puteos emergunt purgatæ, & salubres. Quales audio probari puteales aquas iuxtà Padum, iuxtà Danubium, iuxta lacum Trasimenum, iuxtà Benacum, & alibi. Et contrà è dulcibus fluuijs vitiosæ certis locis transfunduntur: quales hìc in vrbe Roma nostrorum puteorum aquæ: quæ transcolantes è Tyberi fluuio, qui dulcis est natura sua, & lectissimæ aquæ; tamen in puteis duræ, ac insuaues pluri ex parte redduntur: Tùm vitio soli naturali, quod totum est tophaceum, & puteolanum, & salsum, tùm accidentali ex cæmentis antiquitatum, ac latrinarum simul, & cloacarum sine fine occulta illuuie, quæ ipsas contemerant. Quare vnius putei aqua minus hìc vitiosa reperitur, quàm alterius. Bononiæ autem putei vsu ipso viscera grauant, atque oppilant; vitio soli, quod gypsum est, & eadem latrinarum destillatione: quæ proculdubio in omnibus magnis ciuitatibus, communis caussa de malitia putealium aquarum esse potest. Ideò situs non parum facit ad bonitatem: nempè vt putei editis locis sint collocati, vnde altissimè veniant ad libramentum fluuij, sub dio sint, & in celebri præsertim vico, vt frequenti haurientium concussu agitentur aquæ, ampla atque veteri structura. Nunc ad Fluuiales veniemus.

Stānatę hydriæ.

Vittinarum vsus.

Cisternæ.

Puteales aquæ.

Origo.

Padi puteales.

Romæ.

Bononiæ putei.

Situs puteorum.

De Flu-

De Fluuialibus aquis. Cap. IX.

Fluuialium verò maximè Aquarum non eſt vna ratio: aliæ enim potabiles, & vtiles corpori, aliæ quæ eſt plurima pars, inutiles. Sicut neque vna ipſarum natura eſt, quæ plurium, diuerſarumque venarum confluxum recipiunt, & imbrium aquas, & niuales, & omnis miſturæ. Itaq; Cor. Celſus, & communiter alij Scriptores, fluuialem aquam tertio loco adnumerant. Nimirum vt primæ bonitatis ſit pluuialis, tanquam maximè aërea, leuiſſima, atque dulciſſima: deinde eſt aqua fontium, tertia fluuiorum, & deinceps putealis, niualis, lacuum aqua, & ſtagnorum. De fluuialibus ergo plura quidem, ac digna ſcripſit Hippocrates in libro de Aëre, aquis, & locis: & item Plinius lib. XXXI. Attamen in materia adeò variabili, haud quaquàm debemus Scriptorum poſitiones pro diffinitiuis ſententijs accipere de quaq; aqua fluuiali. Nam ita mutabilis eſt ſecundum loca, ac planè differens omnis aquarum natura, vt quaruncumque ſingulatim propriam rationem habere opus ſit. Alioquin vniuerſim confuſa, & non vera notitia. Circunſcriptiuè igitur, ac per exempla aliqua maximè nota, ſummã quandam bonitatis aquarum fluuialium trademus, ex qua facilis erit in notitiam cuiuſcunque loci, & aquarum aliarum deductio. Solent ergo fluuiales aquæ eſſe laudabiles, quæ laudabili terræ genere, ac fœlici aſpectu cœli è largo fonte dulces emergant, & copioſæ, longiſſimo terrarum ſpatio, ac velociter currentes, alueis decliuibus, ſaxoſis, ſabuloſis, & multa glarea, argillaque commiſtis, & quæ non recipiant multarum aquarum, & præſertim compoſitarum adfluxum. Quapropter aſſidua ſolis, ac ventorum agitatione maturatæ, minus crudæ, facilè concoctiles, citò à præcordijs deſcendentes, nec inflantes, limpidiſſimæ in hydrijs fieri aſſolent, & leuiſſimæ. Ex quibus ſanè conditionibus concludi poſſe videtur, quàm rariſſimas reperiri fluuiales aquas vtiles in potibus: quoniam ſcilicet eas conditiones quàm rariſſimè obtinent omnes; & propterea aliqua fluminum percurremus exempla, in quibus, complures ſunt, eæq; tàm ad bonitatem, quâm ad malitiã magis perſpicuæ. Inter cæteras autem in toto orbe fluminum aquas, Nilum inuenio in Aegypto meritò eſſe celebrandum, etſi de eius origine ab antiquis authoribus vix veri aliquid, aut dignum habemus hiſtoria, niſi aut mira tantùm, aut ad opinionem ſcripta, & hoc certum, quòd paucæ aquæ ipſi in bonitate comparari poſſint. Nili aqua ventrem mollit, vt ex Rufo teſtatur Oribaſius, mulieribus purgationem citat, pregnantibus, ac fœcundandis mulieribus vtilis. Quin virtutem generatiuã maximè iuuat, non animantibus ſolùm, ſed etiam plantis, Diodoro teſte. Propterea Ptolemæus cognomento Philadelphus, ſecundus Aegypti Rex, cùm filiam ſuam Berenicem Antiocho Syrię Regi nuptui locaſſet, Nili aquam ei miſit, quam ſolam biberet, Polybio. Eſt autem curſus longiſſimi ſuper cæteros mundi amnes, in tantum, vt apud veteres incertæ originis habitus ſit. Hinc Meroitæ incolę, authore Plinio, Aſtapum ipſum nuncupauêre, quaſi è tenebris venientem, & rurſus læua Aſtaborem, dextera verò Aſtuſapem, quaſi tenebroſi & obſcuri principij. Quod luſit Ouidius in II. d.

Aquarũ genera, et bonitatis gradus.

Fluuialium aquarum bonitatis ratio.

Nilus fluuius.

Nili aquę vtilia.

Nili varia nomina.

> Nilus in extremum fugit perterritus orbem,
> Occuluitque caput, quod adhuc latet. &c.

Plinius tamen aſſignauit Nili originem ex Iuba, in monte inferioris Mauritaniæ,

taniæ, lacu protinus ſtagnante, quem Nilidem vocari. Clariùs noſtra tempeſtate, qua ad vniuerſum ferè orbem peragratum, & nauigatum eſt, conſtat ab extremo Aphricæ oriri, vbi alij Lunæ montes appellant, alij Argenteos, alij de Bet, alij citrà montes â lacubus maximis in Regno Goiame. Quod ſpatium ab octauo circiter gradu auſtrali vltra lineam Aequinoctialem, & hinc ad trigeſimum gradum, quod eſt reliquum Aphricæ ad Mediterraneum, continet in totum ſuprà vigeties centies milliariorum, non computatis adhuc gyris ac flexibus, quos tanto itinere hìc fluuius facit innumeros. Nec ſine diuinæ prouidentiæ iuſſu tàm longè excurrit, & tanta copia; nimirum vt calidiſſimi cœli temperaret exceſſus, viuentibus, alimenta præberet, auram, & vitam, vtpotè ſine quo Aphrica non eſſet Aphrica, ſed infœliciſſima regio. Hinc rectè ſacræ literæ ponunt Nilum inter quatuor flumina, quæ a paradiſo terreſtri oriuntur, ac Geon appellari quaſi à terra: cæteri Phyſon, Tygris, & Euphrates. Sacerdotes verò Aegyptij, quaſi indignum exiſtimantes Nilum terrena propagatione contaminari, vt cæteros fluuios; ab Oceano deductum voluêre: vt Diodorus eſt teſtis. Ac ſacrarum literarum ſententiæ adſentit pater Homerus Od. I I I I. aquã à Ioue venientem Nilum appellans, illis verſib.

Nili certa origo. *Nili longitudo.* *Genſeos. I I I I I I. Flumina paradiſi.* *Nili aqua à Ioue. Homerus.*

Οὐ γάρ τοι πρὶν μοῖρα φίλυς τ' ἰδέειν καὶ ἱκέσθαι
Οἶκον ἐϋκτίμενον καὶ σὴν ἐς πατρίδα γαῖαν,
Πρίν γ' ὅτ' ἂν αἰγύπτοιο διϊπετέος ποταμοῖο
Αὖτις ὕδωρ ἔλθῃς ῥέξῃς θ' ἱερὰς ἑκατόμβας
Ἀθανάτοισι θεοῖσι, τοὶ οὐρανὸν εὐρὺν ἔχουσιν.

Hinc bonitatis eius computabimus cauſſas. Primùm aſſidui illius plagæ calores (vt rectè Memphites Philoſophi ſenſêre) conſeruant potiùs in Nilo bonitatem, quàm abſumant, quod fortaſſe nulli aliorum conceditur. Primùm quia maximus amnis, tùm longiſſimus, tùm latiſſimus, alicubi ubi totus incurrit, plus decem millibus paſſuum latitudine, perraro minus tribus, profundusque & multarum aquarum: vnde non aſſiccatur, quin dulceſcit calore, coquiturque. Deinde quia neque niuibus, neque adulterinis ullis alluuionibus contemeratus, niſi riguis comitatus nonnullis, quos orientali ſitu citrà æquinoctialem ſuſcipit. Sed genuinas, viuaſque perpetuò adducit aquas, vel largiſsimas certis temporibus pluuias, quæ ſunt delitiæ, refrigeriũ, & fœcunditas Aphricæ. Et quòd uelox, præcepſque, vt eſt aquę natura ex motu arcere calorem, retundit tota mole ſua radiorum ęſtus, qua re hunc nullas omnium fluuiorũ expirare auras tradunt veteres, authore Plinio; & quod confractis aquis, domitaque violentia tanto curſu perficitur. Quanquam verè Nilus non præcipitat aliquo loco, vt hodie conſtat; ſed ad ſententiam Plinij, properantibus aquis ad locum Aethyopum, qui Catadupi vocantur, nouiſsimo catarácte inter occurſantes ſcopulos, non fluere viſitur, ſed ruere potius inmenſo fragore. Superbus etiam Tyberis modicis primo incrementis ab Auerniæ montanis ortus, interiecto deinde aliquanto ſpacio, complures alios, ac variæ miſturæ amnes recipiens, & cum primis Narnim, & Anienem dulcem; grande flumen, ac nauigabile emergit, nulli fluuiali aquę in tota fermè Europa comparandus. At contrà, Eridani aqua, quem & Padum vocamus, fluminum Regem à Poëtis dictum, potu non ita probatur: cùm tamen nulli amnium claritate dicatur inferior, nec alius maioris incrementi tam breui ſpatio, nec maior in Italia. Quod non mirum: cruditatis

Nili cauſſa bonitatis. *Nili latitudo.* *Pluuię in Nilum.* *Nilus an pręcipitat.* *Catadupa Nili.* *Tyberis fluuius.* *eridanes flu.*

vitio

vitio in primis, liquatas ab inaccesis alpibus niues toto anno recipiens, qua

Padi incrementa.

planè de caussa ad Canis ortum incrementum habere constat. Porrò per obscuras vallium cautes infinitis hinc inde riuulis dilapsus, mox ob sinuosas flexuras in longa planicie non adeo velox, assiduo solis calori subiacet, crassescitque. Ac eo maximè, tam ingentium lacuum aquas capiens: nam traiectu

Lacus, flumina ac stagna Padi.

ferè cccc.mill.pass.non amnes tantùm Alpinos, Apenninosque nauigabiles capit, sed lacus quoque immensos, Verbanum, Larium, Benacum, & lacunarum impurarum effusiones, quas vulgò Monatij appellant, Ternatij, Gauiratij, Mantuę inferius paludes, aliasque complures exonerat tota vtrinque Gallia Cisalpina aquas, quæ omnes totam ipsi fluuio bonitatem contaminãt.

Torrentes et Fluenta.

Atque hæc in magnis fluminibus bonitatis diuersa ratio est. Alia verò de caussa Torrentium, & Fluentorum, idest paruorum fluminum aquæ improbantur. Nempe quæ ob paucitatem naturalium venarum, maiorem conducunt partem sordidarum aquarum, terrarumque illuuiem; vnde facile à sole, vento, pluuijs, ac aëre ipso patiuntur, & perturbantur. Pariter & nonnulla flumina, quæ etsi non paucas habeant aquas; eę tamen aut lentè fluunt; aut stagnantes alicubi sunt, ac aliquo secessu desides; aut ex natura aluei limosę; ac maximè si magnæ alicuius ciuitatis proluuijs contemerentur. Vel si minus salubres cuiuspiam fontis aquas admiserint: quę res cùm in paruis fluentis mani-

Danubij vitium.

festa caussa vitij sit; reperitur tamen & in magnis aliquando noxia. Veluti post exortum magni Danubij vsque ad certum locum accidit, cuius aqua idcirco

Hypanis flu. Exampæus.

non bibitur, ac lethalibus piscibus vsque eò featet. Et Hypanis in Ponto flumen ingens, Exampęo minimo fonticulo amarulentus redditur. Alioqui mi-

Minerales & calidæ quando vtiles in potulentis.

nerales quędam aquæ, præsertim calidæ, mistionibus fontium, & maximè fluuialium; salubriores longo tractu efficiunt potulentas, ac minus crudas. Nisi aut pręnimiæ sint, aut quippiam maius impediat. Id quod ratio dictat experimento in multis. Quia quod circunfusum cęli calorem in Nilo dicebamus efficere; idem præstant cum potulentis minerales calidæ. Siquidem hæ sui qualitate calorifica digerunt minus idoneas, cùm commiscentur, & crudas assiduo cursu ac motu puriores reddunt: vnde difflatis aduentitijs illis impressionibus in maiori syncerarum substantia, limpidissima efficitur, & leuissima

Aquæ electissima ratio.

aqua, haud differens propemodum ab aqua cocta. Quin imò (quod vniuersim in omni aquarum æstimatione constabit) cruda & inutilis potui perpetuò ea aqua extiterit, quæcunque sit, quam virtus quæpiam calorifica non præuenerit, quæ ipsam alterando, subtiliando, ac rarefaciendo, in aëream, quæ requiritur, substantiam vendicet. Quo nomine pluuialem aquam, ac ex tonitru maximè, commendandam diximus, & aquam coctam: & contrà damnandam exactè crudam, & puram, & caloris expertem. Neque tamen quis

Aqua aërea haud impura.

aquam hoc transitu in aërem, impuram dixerit: superiora enim teste Philosopho, sunt forma inferioribus, & quædam perfectio in suis symbolis. Quare sicut nemo aërem impurum dixerit, qui solis illuminetur aspectu; ita neque aquã impurã, quæ aëre tenuetur. Atque hæc quidem potissima caussa est de

Tyberis bonitas.

aquæ Tyberis bonitate; quæ è paucis, scilicet mineralibus aquis calidis, ac misturis, omni partium cruditate digeratur, ac reddatur aërea, iucunda in potibus, ac saluberrima. Qualem inuenio habitam fuisse vsque ab vrbe condita: nisi quando quadringentos post annos, introducto Thermarum vsu, ac exinde aucta cloacarum illuuie instar maximi fluminis, Strabone teste, dimissa

fuit

fuit vt nimium inquinata. Quare cessatis Thermis, ac aquarum ductibus dirutis, cùm à septingentis hinc annis ad Tyberinarum potus reditum est, nullus vnquam è scriptoribus posteà, aut Medicis, eas in potibus condemnarũt. Nisi ad opinionem quidam, aut qui varia eius inquinamenta abhorrent: etsi nihilo minus Romæ communissimo vsui sint, ac bibantur vtiliter. Imò examinatæ pluries in tanta summorum virorum luce, in eam omnium, ac principũ existimationem uenêre, vt habeantur incomparabiles. Summæ semper obseruantiæ PAVLVS III. PONT. MAX. qui admirando circà curam corporis studio tres & octoginta vixit annos, Tyberinas secum aquas, quâcunque iret, longissimo etiam itinere, adferri iubebat, quas biberet. & item CLEMENS VII. alijque.

Tyberinarũ existimatio.

De Aquarum generibus, ac mistionibus, quæ pertinent ad aquarum bonitatem vel malitiam. Cap. X.

PRima igitur aquarum genera ita se habent in vniuersum. Sanè vt supremo loco proponatur elementum ipsum, aqua. Deinde hæc vt per suas partes diuisa reperitur, alia simplex, alia composita. In genere simplicis aquæ, alia pluuia, quî cum Nix, glacies, & grando comprehendenda est. Alia naturalis, quæ aut simpliciter naturalis, vt aqua fontium, aqua fluminum, aqua lacustris. Aut naturaliter composita, vt verbi gratia, Aqua maris, aquæ Minerales, & Balnea ipsa specialissimæ misturæ, sulphureæ, salsæ, aluminosæ, ferreæ, argenteæ, plurifariam mistæ aliæ. Hæc prima genera sunt, ac hæ propriæ species aquarum. At quoniam in his speciebus multam cernimus varietatem, præsertim ratione misturarum (vel minimo enim accidente diuersa fit vna aquæ vena ab alia) ideo ad doctrinæ vsum necesse est, penes loca quoque specialem ipsarum naturam definire. Ita quòd, vt specialis cuiusque loci natura est ex accidenti aliquo proprio, quo differt à ceteris locis; similiter in aquis quotquot vbicunque terrarum scaturigines reperiuntur aquarum, tot planè speciales ipsarum differentias constituere oportet. Quod planè patet experientia, cùm vnaquæque vena, si rectè examinetur, certas habeat proprietates, quæ in alijs quidem accidentia; in his verò quoniam soli, & semper conueniunt, propriarum potiùs differentiarum rationem habent. Exemplo etiam clarissimo in his aquis, quæ puræ, & simplices estimantur, quæ in primis diuersissimo celi aspectu in vno loco, ac in alio variant. (quam caussam moneo in omni aquarum æstimatione esse principaliter animaduertendam, vt vniuersam, ita infallibilem, ac certissimam proprietatum aliquarum caussam). Variant & venarum vbi nascuntur natura; an simplex vena, an multæ admistæ, an paucæ, tardo an cito motu deferantur. Variant tertio & locorum vnde excurrunt diuerso situ, longo aut breui, lato aut angusto, aprico, aut opaco, profundo, aut breui. & tandem quali terreni specie deferuntur, & quales exinde qualitates possint concipere. Quæ omnia, iã pluri ex parte ostendimus, quales inueniantur facere differentias; nisi de eis, quæ à mistionibus sumuntur, quarum iam rationem habere oportet, primo in dulcibus, ac puris aquis, deinde in mistis. Incipiemus autem à communissimis mistionibus, aquæ cũ aqua, nam diuersa ratio est an simplici, an crude, an compositæ miscenda veniat; ac differentias ipsas (quoniam innominatæ sunt)

Aquarum noua partitio:

Quot loca aquarum, tot species.

Simplicium aquarum differentiæ.

Fauores celi peculiares.

Pluriũ inuicem aquarũ differẽtiæ à mistionibus, innominatæ.

sunt) ab effectibus vel bonitatis, vel malitiæ circumscribemus. Principiò maximi momenti in quaque aquæ consideratione esse debet, an è simplici vena, simplicique ortu, vniusque confluxus sit, an plures in vnum confluant venę. Nam quæ è fœlici solo, venaque singulari exoritur, syncera esse solet, & communiter laudabilis.

Forma bonarum aquarum.

Tales sunt complurimæ aquæ fontium, atque etiam fluminum, quæ potantur: quæ scilicet è syncera emanant vena, ac perraris contemerantur riuis, aut fluminibus alijs: quæ forma est, ac regula ferè omniũ bonarum aquarum.

ex pluribus aquis vna aqua fit.

De his autem, quæ pluribus venis, ac riuis constant, conueniunt quidem plures ac diuersæ aquæ ex admistione, fiuntque ex pluribus vna species, & vna aqua. Sunt enim vniformes in fundamento, conueniuntq; in genere primo: differũt partes accidẽtalibus conditionibus, quæ facilè vniuntur, sed cùm per admistionẽ intendantur & remittãtur, semper ea quæ in ipsa admistione superior reperitur, præualet cęteris. Non solũ ergo venarũ diuersitas attendẽda est; sed hoc est operæpreciũ, an oẽs in vnam synceritatis, ac bonitatis materiam conueniant, an in malitiã. Nam rarò est, vt diuersæ in vnã bonitatẽ conueniant.

Cydni flu. bonitas.

Simplici ortu quidẽ Cydnus Cylicię fluuius celebris est: sanè qui leni tractu è fontibus suis puro solo excurrit, nec torrẽtes excipit, blandissimis, ac amœnissimis aquis; vt ex Trogo Iustinus tradidit.

Tyberis bonæ misturæ.

E diuersis autem, Tyberinæ aquæ plus XL fluminum confluxus capiunt: attamen plurimæ partes sunt suis venis bonæ, ac potabiles; & quæ paucæ incurrunt calidæ & minerales, aliquæ crudiores, raræ aut nullæ niuales, prauæque naturæ; eę locum potiùs conditurę obtinent. Quæ nimirùm in magno fluminis confluxu, sabulone, glarea, cretaque confusæ, ita inuicem franguntur, ac alterantur; quòd crudæ ac frigidæ incalescunt, & dulcescunt, crassæ tenuantur, duræ maturescunt, graues alleuiantur, ac vbi desederint, in vnam tandem synceritatis ac bonitatis substantiam vniuntur, vt durent per multos annos imputrescibiles. Quod neque absonum rationi est, si in aquis duas propositas iam caussas, cur putrescant aliquæ, meminerimus; aut ex admistione scilicet rerum multa, aut certè solius aëris.

Tyberinę aquę cur non putrescunt.

Modò in his aquis purificatis nullæ ex tanta confusione reliquiæ; nam omnes resedêre. Neque aëris: quippe quæ non tam aëre, aut calore aduentitio attenuantur (qualem bonitatis occasionem in pluuialibus, & fontanis aliquibus adduximus) quàm suopte ductu atque concussione. Quare si eas decoxeris; paulo posteà exhalante vapore, non minus computrescere videbis, quàm cæteras dulces.

Aquarum multarum partiũ malitia.

Lib. de aëre, aquis, & locis.

Cæterùm plerunque est, cùm in admistione partes alicuius prauæ qualitatis bonas superent, ac ob eam caussam meritò multum admistas damnauit Hippocrates. Quales plurimi, & maximi in Europa fluuij: vt Padus, qui centum auctus fluminibus, è duris, ac perpetuò niuosis Alpibus, crudæ, diuersæque substantiæ conducit aquas. Nec adeo vtiles, donec pluribus & centesimis milliaribus à suo principio, in Ferrariensi agro incipiunt esse vtiles. Et item Danubius, variæ crudæque misturę, & Albis, alijque sub aspectu cęli frigido.

Rhodani bonitas.

Nam Rhodanus inter maiora flumina, & quæ eodem situ in Meridiem influunt, qui in apertum magis solis fauorem decurrunt, maturiores longo tractu euadunt.

Differentiæ à locis.

Dulcium aquarũ loca.

Hactenus ab ortu, ac simplici admistione aquæ cum aqua, differentias bonitatis, ac malitiæ in quaque aqua explicauimus. Nunc de differentijs, quæ à locis sumuntur, quatenus scilicet aquæ à peruijs rebus, vnde se diffundunt, afficiantur: non est dubium, quòd quæcunque dulces, quæ sunt

potui

potui iucundæ, & salubres, vix aliud terreni genus elambunt, quàm aut lapidem, aut glaream, aut sabulonem, aut argillam; omnia, vel aliqua. & ratio cur hæ misturæ ad bonitatem faciant, duplex est: prima quidem, quia hæc haud vllam sui qualitatem, quæ inficiat, aquis interlabentibus possunt imprimere; cùm excrementicijs vacent accidentibus, siccæ, nudæ, & syncerae substantiæ. & deinde, quia hæc iuuant eas admodum bonitate, non tantum non inficiunt. Iuuant quidem lapides, è decliuibus præsertim locis, quia aquas excurrentes præfrangunt, innatamque eis contumaciam humiditatis attenuant. Ac maximè si inter cursum, subtili quoque glarea dirumpātur, quæ circà fluuiorum ripas infinita lapillorum congerie conuehi solet. Aut puro sabulo, vnde purgentur. Sine his, aut super his aliqua adiuncta terreni speciе: non possunt aquæ vacare aliquo vitio. Itaque boni artifices, qui cisternas condunt; aquilegia, quæ dicuntur conseruæ cisternarum; viuis saxis primò congerunt, superingesta multa huiusmodi glarea, ac subtili fluuiorum harena, & suffarctis spongia tubis loco argillæ. Nam de Argillæ, quæ creta dicitur, mistione, alia ratio est. Nimirùm quæ in aquis quidem stagnantibus, & claris, aut tardi motus, inutilis. In aquis verò currentibus, turbulentisque admista, multam habet beneficij efficaciam. Nam quia viscidæ, glutinosæque substantiæ est, & grauis; purgat in illa confusione, omni vnctuositate aduentitia aquas: secumque desidens in profundum sua tenacitate attrahit, limpidissimas relinquens illas. quod palam est, nam & vestes cretæ illitu purgari oleis solent. Ac talis cretæ vtilitas in Tyberinis nostris perspicua est, & in Nilo: turbulentæ enim iugiter ac repositæ aliquantisper in vasis, limpidissimæ fiunt, atque optimæ. At in certis fluuijs, qui segnis & tardi motus sunt, & claris aquis in aperta planicie, inutilis plane est. Quibus adde nobile, nec scitû indignum argumentum: qui prauas aquas in vsum exercituum corrigebant, fermè hoc ipso naturæ ritu edocti, sabulo & creta eas aliquandiu confundebant, mox de vase in vas transfusas, percolatasque sidere sinebant, donec limpidisſimæ fierent, & suaues; quod authore Solino memoriæ proditum est. Sicuti ergo aquæ ab occursu lapidum, aut sabulonis, aut glareæ, caussam beneficij aliquam acquirunt; æqua ratione cùm ab origine, aut vario etiam occursu vaporum, succorum, metallorum, radicum, diuersarumque quæ sine fine reperiuntur, misturarum commiscentur; manifestam aliquam impuritatis caussam concipere eas fatendum est. Maximè verò si taliter conficiantur, vt difficile posteà conceptis semel impressionibus spolientur. Nam haud dubitare quenquam existimo, quòd vtcunque omnes aquæ conceptis è solo vitijs spolientur. Distinctione tamen adhibita, nam hęc faciliùs, hæc difficiliùs. Vel enim me tacente hoc patet, quòd minus multa soluuntur, quàm pauca, & ea facillimè quæ maiori aliarum aquarum incursu diluuntur, vel flumine. Sed de singulari vena, hoc videndum an connatæ sint qualitates, an obiter acquisitæ. Facile quippe exuuntur omni qualitate aquæ, quæ laudabili, nec vitiosa origine, obiter tantùm peruijs ipsis rebus afficiuntur: nempe grauitate acquisititia, turbulentia, sapore, odore, colore, atque calore. Nam hæc haud connata sunt, nec à principio emanant intrinseco ipsius aquæ, sed extrinseca sunt, ac de natura accidentis. Accidens autem adest, & abest, remanente substantia. Alioquì difficile abolentur fortes impressiones, & quæ obtinent differētiarum formalium in ipsa aqua ratio-

Lapidum vtilitates in aquis.

Ex glarea, aquæ.

Ex sabulo.

Conseruarũ modus.

Ex Argillæ aquæ.

Aquas purificandi artificium.

Mistur aquarum uitia.

Misturis aquæ an purgentur in totum.

nem : nempe vbi aqua quaſi egreſſa iam conditiones elementi, miſti perfecti incipit ſubire rationẽ, in qua non tàm quæritur puritas, quàm genus miſtionis, ac temperamenti ratio, in qua ipſæ conſiſtant differentiæ. Quamobrem hactenus de ſimplicitate, ac puritate aquæ dictum ſit. *De Miſtis aquis.* De Miſtis autem aquis; hoc alterum aquarum genus eſt nobiliſſimum, circà quod iam deinceps tota noſtra ſpeculatio verſari debet.

De triplici temperamentorum genere Aquarum miſtarum, ex quibus cunctæ ipſarum differentiæ, ac impreſſiones emanant. Cap. XI.

OMnes impreſſiones, ac differentiæ, ac omnia ferè accidentia aquarum, temperamentorum ipſarum ſequuntur naturam, ac temperamenta miſtionem : excipio virtutes, nam hæ ſuperiorem aliquando habent cauſſam. Neceſſe eſt ergo temperamentorum, ſimul atq; miſtionum aquarum habere rationem. *Ariſtotelis poſitio.* Ariſtoteles in II. Meteororum, cùm ſimplicem poſuerit aquarum ortum, nempè quòd ex aëre fiant in viſceribus terræ; omnes ſubinde earum affectiones ex accidẽti proficiſci definiuit. Nempè quòd aquæ è ſimplici ortu ſimplices, ac dulces, ex accidenti miſtura terrę quaquam tranſeunt, mutentur, nouumque induant ſaporem, & nouam qualitatem. Nam terra (inquit) dum ignem ſentit (quod plus minus id pati ſoleat) varias ſaporum, colorumq; formas contrahit : quippe quæ aluminis, calcis, & cæterorum id genus virtutibus plena reddatur, ac exinde quæ dulcis influit aqua, permutari ſolet. Hæc ibi Philoſophus : poſt quem, cùm nemo fuerit, qui hanc philoſophiæ partem exactè tractauerit; tota ferè poſteritas hactenus in eam venit ſententiam, ex accidentibus duntaxat miſturis aquas, quaquâ tranſeunt permutari, ac diuerſas, quas habent multi fontes impreſſiones, obiter acquirere. *Adpoſi. philoſophi.* Quod quidem nos non negamus, nam manifeſtum eſt : Niſi multa eſſent, quæ præter hanc cauſſam, interiorem poſtulant rationem.
I Primùm ea ratio, miſtionis potiùs modus eſt extrinſecus, aquæ v. g. & terræ, quàm temperamentum : quod fatetur eo loco Ariſtoteles, de temperaturis ſeorſim dicendum.
II Deinde ponere hanc ſolam cauſſam, quæ à miſturis ſumitur, omnium impreſſionum, ac differentiarum, quas aquæ præ ſe ferunt, eſſe cauſſam; faceret vt fermè præter ſimplicem aquam, quotquot reperirentur miſtæ, & aliqua ex prædictis qualitatibus præditæ aquæ; miſtum quoddam, ac aggregatum eſſent per accidens. Ex aqua v.g. & cinere, vel ſale, vel ſulphure, vel aliquo alio ſimili, quæ obiter aqua, & ad caſum incurreret.
III Et ſic omnes miſtæ, ac inſignes quantum vis, aliqua virtute aquæ eſſent ad caſum, & quaſi tales præter naturæ intentionem. Cui ſententiæ communiter reclamãt omnes, & Claudianus apertè de virtutibus fontium Aponi. *Claudiani locus.*

Quis caſum meritis adſcribere talibus audeat?

Quippe vt rarò fiant caſu aliqua, tolerabile in natura eſt; multa verò fieri, & ſine fine miſturis contemerari tot aquas generoſas, haud conſiderati iudicij videtur aſſerere.
IIII Imò euidenter innumeras videmus aquas, quæ ſunt aut ſapore, aut odore, aut operandi aliqua virtute inſignes; cæterum nullam talem præ ſe ferunt miſtionem, ſubſtantia, colore, & pondere, quod maius eſt, haud differentes ab aqua ſimplici. Sunt etiam aliqui fontes calidi, ſcribit Vi-

truuius lib. VIII. cap. III. ex quibus profluit aqua ſapore optimo, quæ in potione ita eſt ſuauis, vti nec fontanalis à Camœnis, nec Martia ſaliẽs deſideretur. Nec porrò eſt ratio cur vniformes tales omnes naſcantur aquæ: imò *V.* quæ euidenter miſtæ naſcuntur aquæ, ſulphuratæ, craſſæ, graues, turbulentæ; niſi ſuprà miſturas aliquo præuentæ eſſent naturæ fauore, vt dicemus, in ſuis principijs; haud diu perduraſſent vniformes, vt in ſapore videmus id genus multas, in odore, & calore, & in virtute vniformes emanaſſe per ſecula. Quo modo enim miſturæ poſſunt obiter, ac ex accidenti vniformem facere impreſſionem aliquam, & quæ aſſiduo ſuper eas intercurſu aquarum non abſumantur, néve mutentur aliqua parte, ſaltem accidentium? Imò, perinde ac in cinere uidemus, & calce lota exoleſcere tandem aquæ affuſione quanque miſturam neceſſe eſt, vimque omnis impreſſionis amittere. Nos ergo, *Amplificatio poſitionis Philoſophi.* vt longo ſtudio, ac multarum aquarum experimentis didicimus, altiorem ad hæc omnia rationem inuenimus, qua non tàm damnanda, quàm amplificanda veniet ſummi Philoſophi poſitio. Quippe dubitandum non eſt in tota aquarum natura, ſicut in cæteris quoque elementis, miſtiones fieri naturales, ex quarum temperamento propriæ pariter emanant differentiæ, ac aliæ impreſſiones: quarum ſi non ſpeciales temperaturas, communes ſaltem, quæ non adeò à ſenſibus ſunt remotę inueſtigabimus. Ergo tria in natura aquarũ *Tria genera miſtionũ in aquis.* inuenimus prima miſtionum genera, ſiue tres gradus, ſe quodammodo conſequentes. Primùm quidem genus à tota origine ſumitur aquæ; quæ, vti ſimplex fit ex ſimplici aëre, ita miſtę gignuntur, miſtione in ſuo genere perfecta, *I.* ex miſtis, ac heterogeneis infrà terram vaporibus, quod iam anteà de cõmuni aquarum origine demonſtrauimus. Secundum ad accidentis accedit naturam potiùs, quàm vt propriæ temperaturæ habeat rationem: nimirum cùm *II.* aqua è ſimplici ortu, ſeu qualitercumque etiam miſta è propria vena erumpat, miſtos aliquos ſiue in fonte ipſo, ſiue obiter, ac diuerſos à natura ſua imbibit, concipitque in ſe vapores, quorum naturam induit, & vt plus minus perfecta fit adinuicem miſtio, formam aliam quandam accipit aqua, nec non accidentia eorundem aliqua, ac facultatem operandi. Tertium denique genus, mera quædam admiſtio eſt, quæ euidenter caſu fit, inter aquam, & quas *III* aqua obiter incurrit miſturas, qualem ex omniũ conſenſu diximus. Quę ſanè diſtinctio, ſi ordinatos ſpeculemur naturæ progreſſus in tẽperamentis aquarũ, clara eſt; ac optimis comprobatur rationibus. Primùm Ariſtotelis, qui in 1. Meteoro. libro, hanc habet maximam propoſitionem; Eodem modo ſub terra, quo ſuprà terram generari aquam. Modò, ſicut ex vaporibus diuerſis ſuprà terram, ac multoties calidis, ſalſis, ſulphuroſis generantur aquæ; ita & infrà terræ cauitates. Nam ex ea vaporum diuerſitate probat Ariſtoteles in Problematibus hieme dulciores fieri pluuias, è ſynceris, ſcilicet tunc nubibus; autumno ſalſiores, exuſtis, caliginoſisq; per æſtatem vaporibus. Nec aliam ponit eſſe cauſſam cur mare perpetuò ſalſum ſit, niſi ex eiuſmodi exhalationum natura, quæ quicquid ſalſum, & graue concipiunt ex terris, continenter refundunt in mare. Ac certis locis, ac temporibus ſulphuratas pluere *Sulphuroſæ Pluuiæ.* teſtantur authores, quas in Hyperboreis Olaus Magnus eſt teſtis, ob multitudinem, quas illæ regiones habent, minerarum, & craſſiſſimæ ex eis caliginis copiam, ordinarias eſſe, non ſulphuris ſolum, ſed & lapidum quandoq; pluuias. Multo verò magis infrà terræ carceres miſtas id genus aquas, ac di-

uerſarum qualitatum generari conſonum ſit; vbi talium vaporum perpetua generatio ſit, ac indeficiens multiplicatio. Cùm enim in ſubterraneis cauernis ſpatio careant vapores, vbi diſſipentur, purificenturque, ſicut in aperto aëre planè diſſipari nubes videmus; continuò maiorem contrahunt, multiplicantque in ſe caliginem: quæ alibi in metalla cogitur, vbi metalli alicuius conceperit virtutem; alibi intercurrentes afficit ſua qualitate aquas; & alibi tandem ad mediam terræ regionem frigidosque receſſus euaporans, perinde fit in äere, conuertitur in aquas ipſas, ac talẽs neceſſariò in eis aggenerat qualitates, quales ipſimet ſunt vapores, & materia vnde primò eleuantur, teſte

IIII. Meteororum.

philoſopho. Quod confirmant ſtillatitiarum aquarum experimenta, quæ ſi exquiſito deſtillentur magiſterio (quod dicunt in balneo Mariæ) ipſiſſimas referunt qualitates, ſaporem, atque odorem, & facultatem, quales rei deſtillatæ vapor, ac natura continet, limpidæ alioquî, & claræ, & leues, & quę diutiſſimè ſeruant, quàm conceperint qualitatem. His tribus ergo modis omnes

Tria prima principia Thermarũ.

aquæ miſtæ, ſunt miſtæ; vel prima ſcilicet ſui generatione, vel vaporum in ſe conceptione, vel ſubſtantia aliqua miſtæ rei. Quos modos diligenter adnotare, ac memoriæ tenere oportet, vt quæ tria veluti prima principia à nobis propoſita ſint, in quibus tota aquarum Thermalium natura, quas in quoque genere recenſuri ſumus, verſari debet. Cæterùm ad diſtinctionem, noti-

Signa diſtinctiua.

tiamq́ue cuiuſpiam aquæ, an ex primo miſtarum genere ſint, an ex ſecundo, an ex tertio; plura ſunt, ac tria potiſſimùm ſigna diſtinctiua. Nempe, ſi ſyncerae ſint ſubſtantiæ; ſi vniformes, ac vno tenore iugiter ſcaturiant; & ſi ali-

Primi generis conditiones.

quandiu proprias conſeruent qualitates. Maximè verò talibus gaudent prærogatiuis, quæ primi generis, ac tota origine tales naſcuntur aquæ, ſyncerae in primis ſubſtantiæ, ideſt in ſuo genere ſimplici aquæ adſimiles, claræ, limpidæ, & leues. In tantum quòd vel ſapore, vel odore, vel virtute quapiam medicata apparebunt aliquæ compoſitæ, & miſtæ aquæ; cæterum deſtillationis experimento vel nullum, vel exiguum rei miſtæ relinquent in vaſe veſtigium: quippe ex vaporibus genitæ, ac inſtar aquæ deſtillatæ. Porrò vniformes erunt; ideſt, vt cum aliqua eiuſmodi qualitate naſcantur inſignes, immutabiles tamen ſint, ac vno perpetuo tenore, ac ſtilo è fonte ſuo quæque ſcaturiat. Quod naturæ opera ſcrutanti haud difficile ſit. Vapores enim intimam ſupponunt matricem, ac veluti ſeminarium quoddam, vnde eleuantur, v.g. metallorum; quæ, vt ſpecies ſunt in terræ viſceribus propagationis æternæ, ita indeficienter perinde ac à fornace ardenti, gignere poſſunt vapores, eosq́; iugiter tranſmittere, præbereq́; naſcenti ex eis aquæ propagationẽ vno tenore, qualem in eiuſmodi fontibus videmus perpetuam. Et tandem hę extra fontes, quas ſemel in natura ſua conceperunt qualitates, virtutesq́ue diutiſſimè conſeruant: vtpote quæ congenitas; ac à principio intrinſeco emanantes,

Aquarum Thermaliũ tres prærogatiuę.

& proprias contineant, non aliunde acquiſitas. Atque has tres potiſſimùm conditiones obtinent quarundam balnearum aquæ, ac cœleſti putantur gratia præditæ; quæ ſcilicet ſyncerę naturæ ſunt, vniformes, & quæ tàm ad regiones longinquas adlatę, quàm in proprijs venis æquas conſeruent virtutes. quales multas ſuis locis narrabimus in Italia ſub hac prima cenſura nobi-

Secundi generis miſtarum aquarũ conditiones.

liſſimas. Harum porrò conditiones aliqua ex parte obtinent duæ reliquæ miſtarum aquarum ſpecies; & primùm quæ extrinſecus in ſe conceperunt aliun de vapores. Minus enim ſyncerae, quàm primæ ex vaporibus in ſe conceptis

redduntur

redduntur: quod bullientes declarant aquæ, nam concepto extrinsecus calore bulliendo manifestè crassescunt. Maximè vaporibus existentibus, natura crassis; nam eas & substantia, & qualitatibus affatim eius metalli solent afficere, cuius soboles sunt; vnde sulphureas aliquas vapore solo sulphuris, alias metallicas, aliàs alia natura præditas emanare videmus, solis conceptis earum minerarum in se obiter vaporibus. Nec adeò emanant vniformes; vtpote quæ accidentali cōcursu concurrunt, hinc vapor, hinc aqua: quæ seorsum vtrinque infinitis obnoxiæ fiunt mutationibus. Ac minus conceptas conseruant qualitates; nam exhalante statim à fonte, vel aliquo saltem spatio virtute vaporum, exolescit aqua. Minimè verò omnium, imò infimum gradum in tota aquarum mistarum natura continent, quæ admistæ obiter, & casu veluti naturæ admistæ visuntur. Imò quæ simpliciter tales, idest quæ euidenter materiam terræ, quâ decurrunt, abradunt, concorporantque in se, terram salsam, sulphuream, cineream, atque aliarum minerarum; tales vel idiota quisque denominare solet salsas, sulphureas, cinereas, quin & lutosas dicet, & contemeratas potius, quàm medicatas. Quales inueniuntur non paucæ, ac narrabuntur in nostris historijs aliquæ, mistionis nimirùm imperfectissimæ, crassæ, graues, lucidæ, inutiles, nisi fortasse scabiei, & canibus. At prouidentissima Natura, quæ perrarò sinit aliquid ociari in suis operibus; perraras quoque in ea impuritate reliquit aquas, quibus vltrà misturas non aliquam destinauerit gratiam, aut benigniorum vaporum, qui eas viuificauerint; aut nobilium ex toto genere aquarum, quæ occursu suo, ac fauore multoties cœlesti, nobilem quampiam in eis imprimant, ingenerentq; temperaturam. Et aquarum sanè plurima pars, quæ in vsum veniunt balnearum, tales sunt: Mistæ scilicet ex natura soli, quemadmodum communiter eas omnes iudicant, sulphureæ, salsæ, aluminosæ, ferreæ, æneæ, vel commistæ ex horum pluribus metallis. Quę tamen præter eam misturam spiritu quopiam minerali subeunte dotantur; vel calore temperatæ sunt, calidæ, feruidæ, ac vario vel sapore, vel odore, uel colore præditæ, ac virtute aliqua super cætera insignes. Prima ergo Temperamentorum genera, communisq; ratio omnium differentiarum aquarum, ita se habent in vniuersum. Specialiter verò eas à sensibilibus definire oportet, idest à partium miscibilium qualitatibus, atque accidentibus, à saporibus, odoribus, coloribus, substantia, ac tactus qualitate, quas naturaliter ex misturis præ se ferunt. Et aliquando ab operationibus. Tam accidentia enim sensibilia, quàm operationes, consequuntur essentiam rei, ac magnam partem idcirco conferunt ad cognoscendum essentiam ipsam. Quare his cognitis, facilè in quoque fonte singulari mineræ essentiam, ac temperamentum, & gradus, nec non complicationes inuicem multarum misturarum agnoscere poterimus. Et primùm dicemus de saporibus.

Tertij generis mistarũ aquarum cõditiones.

Trium generum aquarũ mistarum cõplicatio.

Balnearum temperamẽta.

De differentiis Saporum, & eorum caussis in aquis naturalibus. Cap. XII.

Differentiarum ergo Aquarum mistarum quanquam aliæ sint propriæ, vtpote ingenitę ex natura aquis, nec satis notæ; aliæ communes, quę scilicet ad sensum manifestam consequuntur misturam, vnde rectius accidentia dici deberent, vel simpliciter impressiones: nunc tamen ad faciliorem

Differentiarum nomine Accidentia computari.

liorem

liorem notitiam indiſtinctè omnes communi hac differentiarum appellatione comprę hendemus. Incipiemus autem à ſaporibus, vt quorum plerique intimæ impreſſionis exiſtant, ac certiſſimi ſenſus differentiæ. Sapores verò omnes miſtionis alicuius ſoboles ſunt. Simplex enim ſi quod in natura detur, inſipidum eſt, neque ſaporem vllum, neque odorem recipit. Quo modo potui idoneam aquam, & quæ omni ſit ſapore exuta, ſimplicem per abuſum ſolemus dicere. Miſtas ergo aquas, quæ ſapiunt, eſſe omnes; non eſt dubitandum. Vtroque modo, quo aquis contingit miſtio aliqua, ſeu miſto inquã aëre in venis, ac diuerſis imbuto qualitatibus genitę ſint; ſeu peruias à miſturis ſuſceperint impreſſiones. Quas diximus hac rõne diſtingui oportere. Quæ aquæ à prima origine ſaporem præ ſe ferunt innatum, hæ plerunq; claræ, limpidæ, vix à ſimplici aqua differentes oriri ſolent, & ſaporem perpetuo habẽt vniformem. Et quod inſigne in ipſis eſt, ſemel conceptum ſaporem ſimul atque alias qualitates diu ſeruant. At quæ peruiis alterantur rebus, terra, vapore, ſulphure, ſucco aliquo, plerunque mutata ad ſenſum ſubſtantia emanant: turbulentæ, calidæ, craſſæ, olidæ: quam miſturam vbi quieuerint, paulò poſteà ad fundum vaſis deponunt, ſimul atque ſapore, ac cæteris accidentibus pluri ex parte exutæ. Quare nobiliores primę iudicantur, quæ ſaporem obtinẽt quaſi ingenitum, & vix delebilem, non aſſumptum. Quales ſunt in potibus iure balnei nobiliſſimæ aliquę, ſalſulæ ex Nitro, ſubacres ex alumine, alię acidę, alię vino ſimiles, cęterum puris, ac ſynceris aquis affines. Sapor tamen ex miſturis quoque fortem ſuſcipit impreſſionem: vt meræ ſalſæ, ex ſale: adſtringentes ex alumine. Et item odor, maximè ex ſulphure. Ex miſtis autem, inſipidum aliquid ſenſui noſtro apparet, ob ineptam ſapori ſubſtantiam. Vt dura, & lapides quidam minerales, qui ipſi ſenſorio reſiſtunt, ac in leuorem ſoluti ſapiunt. A ſpecialibus autem miſturis, non eſt mirum ſi nuſquam exactè idem ſapor, aut eadem impreſſio oriatur in vno loco, ac in alio. Ob accidentia locorum ac miſturarum ſingularia, quæ vt nequeunt vbique eſſe eadem, ita impreſſiones ſingulatim variabiles reddunt. Sicuti etiã vix humanæ rationis eſt exprimere ſpeciales miſtionum gradus, atque temperamenta, vnde ſapores ipſi reſultant. Et in aquis longè difficiliùs, quæ impreſſiones ſaporum vt plurimum cõcipiunt à terra, terra autem ſapores habet cõfuſos. Id deſiderauit Galenus: quod promiſerat Ariſtoteles II. Meteororum; non abſoluit. Et quas tradidit Theophraſtus in VI. de cauſſis plantarum libro, ſaporum conſtitutiones quaſdam eæ generales ſunt. Nimirum ſapores in ſubſtantia fundari aut ſpiſſa & terrea, aut ſubtili, aut media: per virtutem agentem, aut calidam, aut frigidam, aut æqualem. Quæ vix corticem exprimunt naturæ ſaporum, qui latent intimè. Relictis ergo ijs ſubtilitatibus, ſatius cũ eodem Galeno arbitramur, ſenſorias tantum ſaporum differentias contemplari. Saporum octo prima genera penes artis traditiones ponuntur: Dulcis, pinguis, auſterus, acerbus, acris, ſalſus, acidus, amarus. Horum verò omnium inuicem permiſtiones veteres maturæ interpretes innumeras eſſe aſſeruerunt, ſicuti & rerum omnium miſtarum numerum incertum putarunt. Referuntur nihilominus ad ea prima genera omnes, vt qui gradatim ab illis intenſius, aut remiſſius deriuantur, ſubdulcis, ſubamarus, ſubacris, ſicut & dulciſſimus, amariſſimus, alijque. Et Ponticus, qui auſterus. Et acutus, qui modò acris, modò acidus intelligitur. Vel qui illos vtcunque æmulantur, vt ſuauis,

Sapores omnes miſti.

Sapores an proprij, an accidẽtales.

Eiuſdem miſturæ cur ſapor diuerſus ſit.

Primo Simpli. 20.

Ibidem. 37.

Saporũ octo genera.

Saporũ gradus.

vt ſuauis, vinoſus, & melleus, qui in fructibus plerisque, & in aquis comperiuntur, ad dulcem, & auſterum, & acerbum rediguntur. Minus ergo ſynceri, ac turbidiores ſapores, qui in gremio terræ conſiſtunt. Præter ſalſum, quem exactiſſimè obtinet terra. Cæteri enim ſapores fructuum potius ſunt proprij, hic terræ. Ac multas idcirco terra habet venas, monteſque exactè ſalſos. Et hinc conſequenter, eadem impreſſio ſalſa in venis aquarum, eſt cęteris inſignior, ac vulgatiſſima. Tùm ſcilicet ob hanc ipſam qualitatem exactè ſalſam in terrarum mineris; tùm quia ſal, vbi aquis permiſcetur, in eas fatiſcit in totum. Cæteræ quæ dantur ſalſedinis cauſſæ, fumi, vapores terreſtres, calor exiccans, pluuiæ, pauci momenti ſunt in naſcentibus aquis. Sal enim non exhalat, nec fumi aliqui minerales exactè ſalſi ſunt, ſed potius ſicci, qui ſapidas potius gignunt, vel fumoſas aquas, quàm ſalſas. Potiorem vim habent prædictæ cauſſæ in ſalſedine maris, ex aſſidua reiteratione, quam faciunt. Mare enim quanquàm & ipſum quoque ſalſas, ac miſtas omnes vndecunque terrarum recipiat aquas; plurimam tamen ſalſitatis cauſſam (iuxtà ſummi philoſophi ſententiam) ſupernè concipit ab exhalationibus. Quæ quicquid in mari ipſo & terra tenue eſt, ac dulce, totum inceſſanter eleuant, abducuntque: quicquid verò craſſum & ſalſum in pluuias conuerſę refundũt, relinquuntque veluti in ſentina; atque hæc ſurſum rurſum mutatio fit ſine fine. Ex quibus colligitur duplex ſalſorum fontium cauſſa. Altera quorundam eſt, qui amplo infrà terram ductu à mari, quales recipiunt, tales reddunt, atq; hæc deriuatio potius eſt, quàm noua origo ſalſarum. Quo in cenſu plerique litorales fontes ſalſi ponendi ſunt, & qui in paruis emanant inſulis, vt paulo ſuperius de Timaui fontibus diximus; de quorum aquis non alia æſtimatio fieri debet, quàm quæ de Marinis ſuo loco habebitur. Altera cauſſa, quæ propriam conſtituit ſalſarum aquarum ſpeciem, ex ſalſi terreni miſtura conſtat. Terrenum dico & miſta ipſa ſalſæ qualitatis; Quarum infinita eſſet ~~catalogus~~, nec adeo huic loco idonea, ita paſſim hoc ſapore natiuæ inueniuntur. Salſæ porrò ſi diutius calorem quempiam ſenſerint, vehementiùs aſſiccari poſſunt, vnde præter ſalſedinem, amaræ etiam ſentiantur. Quales Aſphaltitis lacus aquas retulit Ariſtoteles in Paleſtina, & ex eo Galenus; quæ cum ſint miſturæ bituminoſæ & ſalſę, ex aſſiduo calore ſolis aduſtæ, impensè ſentiuntur amarę. Fit autem amaritudo naturaliter, caloris exceſſu, vt in prædicto patet exemplo. Fit & defectu, ob indigeſtionem, ſcilicet partium teſte Auerroe, quod palam eſt in quibuſdam fructibus, primum amaris, deinde dulcibus cùm matureſcunt. Ac aliquis fortaſſe huiuſmodi terreſtris ſuccus eſſe poteſt in cauſſa de amaritudine alicuius aquæ, cuius tamen non habeo nunc ſingulare exemplum. Amareſcunt quoque ex ſuccis, ac rebus naturaliter amaris: quo exemplo plures inter Rubrum mare & Nilum amaræ aquæ inueniuntur; ob ſubſtantiam Nitri, quod in illis maximè partibus abũdat, ſaporis exactè amari. In Troglodytis ex Iuba recenſuit Plinius, lacum inſanum malefica vi appellatum, ter die mutari, amarum, ſalſum, ac poſtremò dulcem fieri, vt qui forſan diuerſarum venarum, ac diuerſorum ſuccorũ adfluxum alternatim recipiat. Acres aquæ, Fortes, Acidæ, per gradus ſuos vnius ſobolis ſunt. Acres igneam magis & ſiccam indicant qualitatem miſturæ: Fortes cum ignea terream admiſtam: Acidæ minus igneam & mediocrẽ. Acris ſaporis propriè eſt argentum viuum, & vapor eius. Deinde æris materia,

Terræ ſapores obſcuri.

Salſedo in aquis prima impreſſio.

Salſedinis cauſſa.

Maris ſalſedo.

11. Meteor.

Salſorũ fontium duplex cauſſa.

Collectio

Amaritudo in aquis.

Amaritudinis aquarũ triplex cauſſa.

2. de anima 105. & 5. Collig.

Troglodytis lacus.

Acres aquę, Fortes, Acidæ.

ria, & eius excrementa præcipuè. Quales emanant ex æris mineris acerrimæ
aquæ in Cypro, & in Neusola Daciæ. Horum acrimoniam consequuntur
atramenta, nec non Soryos, aut Misyos, chalcytidis succi, ex quibus fortes di
ctæ fiunt aquæ. Quo nomine celebres in Volaterrano ex atramento. Acidæ
tandem sunt, quæ in substantiam suam acrimoniam aliquam suscipiunt va-
porum aliquorum terrestrium: nimirum metalli alicuius, quæ plus minus
participant argento viuo, æruginis, chalcanthi. Acidulæ aliquæ manifestã
in se continere videntur misturam, vel aluminis, vel nitri, vel salis, atque ci-
Vinolentæ. neris. Harum porrò naturam consequuntur vinolentæ, quæ & ipsæ aliquam
imbuunt metalli acrimoniam. Sunt verò rariores inuentu, vt quem in Pa-
phlagonia fontem scribit Theophrastus. Nisi superstitiosa aliquorum fon-
Andriæ fons. tium exempla posita sint: qualem Andriæ fontem Liberi patris recitant Mu-
tianus & Plinius, quem statis diebus septenis eiusdem diei vinum mittere, sed
si auferatur è conspectu templi, saporem transire in aquam; euaporata for-
tasse illa virtute. Et quæ vini non saporem, sed potestatem imitantur, vt Lyn
Lyncestis aqua. cestis aqua, quæ ebibita vini modo temulentos facit: quo effectu, ac etiam sa
pore ipso, aliqua bituminis impressio notatur. Dulces quidem facit Argilla:
Dulces aquæ & lacteę. Sed errant quidam hodie scriptores, qui hoc nomine lacteas quoque huic mi
sturæ attribuunt. Facit enim Argilla dulces, hoc est synceras ac potabiles, ve-
luti exemplo ac ratione pauloante probauimus. Lacteæ verò, idest quæ suaues
sunt, ac lactis sapore dulces, alterius succi substantiam ducunt: momentum
videlicet aut aluminis, aut bituminis, quam in sua origine potiùs taliter affi-
ci putandum, quàm ex itinere. Tales in Germania haberi asserunt ijdem au-
Cardiæ aqua. thores; & calidam Cardiæ aquam in campo, qui vocatur Albus, iuxtà pagũ
Dascyli, potanti esse lacte dulciorem, ex Pausania. Alia similis iuxtà Pontẽ,
quâ itur Valdeburgum. Sed de his saporibus, qui specialem habent naturã,
Austeræ aquæ, Asperæ. Adstringentes. singularis item oratio habebitur. De Asperis autem, Austeris, & huiusmo-
di stipticis, ac adstringentibus, haud aliam hic rationem habebimus, nisi hãc,
quòd quia communes sunt differentiæ, misti alicuius consequuntur naturã,
Vnctuosæ aquæ, Pingues. aut ferri, scilicet aut aluminis, aut lapidum eiusmodi. Sicut vnctuosæ, pin-
guesq; sulphuris, aut bituminis misturæ sunt. Nũc ergo de odoribus dicemus.

De differentiis odorum, & eorum caussis in Aquis naturalibus. Cap. XIII.

2. De anima. ODorum quoque eædem sunt differentiæ. Odorem enim habentia, ea-
dem & saporem habent, Alexandro teste. Quanquam non æquè in
rebus consistunt, vt qualis sapor in aliqua re sit, & talis odor: ideo pri
uata huius quoque impressionis ratio habenda est. Nec ipsæ odorum differen
tiæ ita perspicuè nobis, vt sapores; nec ita distinctè iudicantur, qui odoratũ
Odor duplex bonus et malus. habemus fermè omnium animantium deterrimum. Nisi quantum ipsi senso-
rio suaues vel insuaues apparẽt, boni vel mali. Tam boni verò quàm mali odo
res non differunt essentia prima. Est enim omnis odor sicci, sicut sapor humi
t.c.100. di, teste Philosopho secundo de anima. Et tàm bonus, quàm malus odor tria
requirunt necessaria; odorabile, medium extrinsecum, & ipsum sensorium.
Sed differunt speciei constitutionibus secundis. Quippe benè digestis parti-
bus, bonus odor; indigestis malus efficitur. Intrinsecarum verò digestio-
num

num temperamenta, quæ varias faciunt odorum species, sicut de saporibus diximus, sunt nobis obscurissima. Hoc tantum sensibus nostris palam fit, quòd omnis odor quidam halitus est; quod & Plato apertè asserit in Timęo. Negat Aristoteles odorem esse corpus dissolutum à re odorabili. Non negat tamen fieri per medium extraneum. Exit ergo in medium, quod aër est, qui vbi eo induitur accidente, quidam halitus fit. Adfirmat Auerroes odorabilia fumosa esse eo argumento, nam multa inodora vbi per ignem exhalant, mittunt odorem. Quod suffituum declarant exempla; quin pomorum cortices, odori sunt, odoratissimi verò si per prunas torreantur. Et confirmatur, nam quæcunque vel eo halitu carent simpliciter, vel pro medio inhabili, vel pro cõtumacia substantiæ libero illius exitu priuantur, singula huiusmodi odoris expertia sunt. Qualis simpliciter, idest ex sui natura aqua est, quæ quo magis sui elemento propinqua est, eo syncerior omni huiusmodi halitu caret, & omni odore. Neque terra similiter vllum in se habet proprium odorem: nec mista terrestria, quæ substantiã habent illi tenui halitui inhabilẽ, vt silices, creta, glarea. Accidentia tamen extrinseca, aliqua tollunt, aliqua augent odoris caussam: nam Tellus inodora alioquî, & arida; ob imbrem, vel austrũ grauem statim mittit halitum; ac flatibus eiusmodi sulphurosæ aquæ maiorem exhalant caliginem. Frigidis verò flatibus remittuntur. Quin matrix ipsa sulphuris, & lapides metallorum in mineris suis, vbi frigore constipantur, flatu, imbribus, odorem non mittunt. Et contrà, calor siue aduentitius à sole, siue illi terræ & loco quodammodo innatus, odoris excitat halitus; etiam in re admodum contumaci & dura. Quod passim in sulphurarijs, ac eiusmodi terrarum misturis experimur; maximè vbi ardent, multo exhalante eius fomite, & grauiter olente. Graues verò odores quis neget fuliginosos & crassos admodum habere halitus? Quare eos sentimus maximè; qui nec oculos aliquando latent, & cerebrum offendunt. Odores terrestres maiori ex parte tales sunt: sanè graues, & iniucundi optima ratione. Quippe praui odores ex indigestione partium malè inuicem miscibilium oriuntur, vt ex philosopho elicitur IIII. Meteor. At in reliqua natura maiores non contingunt indigestiones, quàm in terris, ac alijs terrestribus, quæ idcirco in infimo ponuntur mistorum genere, quicquid de gemmis dicendum sit, cęlestis potius, quàm terrestris naturæ. Quo in censu metallorum primordia sunt, & maximè sulphur, & excrementa metallorum, quæ ob suarum partium indigestionem, non minoris egent operæ vt perducantur arte, quàm vt natura producta sint. Grauis ergo ac praui odoris nascentium aquarum duplex potest esse caussa: Aut quia primo ortu ex putido quodam id genus halitu terrestri nascantur. Aut puræ cùm natæ sint in venis suis ex puro halitu, ac syncero aëre; aliquo tamen naturæ casu in eas prauas misturas deuolutæ, tàm digestas partes, quâm indigestas confusissimè abluunt, ac odores cõcipiunt qualescunq;. Qui maximè ingrauescunt, vbi calor circà illas mineras luxuriet, qui adhuc excitet halitus. Atq; hac sanè de caussa perrarę inueniuntur boni odoris aquę, idest quæ benè digestos conceperint halitus; imò putescunt plurimæ, ob partium nimirum diuersitatem, quæ plus, ac minus sunt putidæ, pro natura, ac portione admistæ rei, ac incurrentis aquæ. Vbi autem halitus suffocantur, quod frequenter est in abditis terrarum conceptabulis, vbi tam variæ sortis redundant excrementa misturarum, putrium succorum, lapidum, calorum,

Odorum materia fumosa.

De sensu & sensato.

Inodora quæ sint.

Aqua simpliciter inodora.

Terra inodora.

Calor agens caussa odorum.

Grauium odorum natura.

Mistorum infimum genus.

Putidissimæ aquæ.

& aquarum

& aquarum; tùm aquas & loca ipsa pessimè olentes efficiunt. Qualis in fontibus, ac lacubus Auernis infectio, abhominabilis adeo halitus, etiam animantibus, vt ex inferni oris emanare existimentur. Talia etiam spiracula aliqua narrabimus inter historias sulphurearum aquarum, quæ adproximantibus illidunt animam. & ex aquis alias quæ corrupta oua, alias aliam infecturam renident. *Nidorosi odores.* Porrò à bitumine, cuius natura affinis admodum sulphuri est, non adeò grauis expirat odor, sed magis acutus, & qui nidorosus dicitur. Imò mistura bituminis seu quispiam potius ex eo vapor in tantum contemperatur ali cubi cum aquis, vt delectet potiùs quàm tedeat: quales aliqui ad Baianum sinum fontes non ingrati odoris. Et ad viam Aemiliam sub Aquario oppido aqua, quæ bibitur in balneis, camphoram redolet. *Aqua an retineat odores.* Cæterùm quoscunque odores aqua receperit; eos plurima ex parte, vbi resederit, exhalat. In summa qui nam odores citò exhalent, & qui firmiter hęreant; prædicta declarat temperamentorum distinctio, an per naturam, an per adfluxum concepti sint. In quo duo sunt notanda. Primum quacunque ex caussa odores aqua receperit, pluri ex parte, vbi paululum resederit, exhalat, aut perexiguè retinet. Tenuitas enim Theophrasto authore, inutilis est, neque retinendo odori, sed transmittendo tantùm est idonea: cuiusmodi in primis aër est, deinde aqua. *6. de caussis pl.* Ob id si aqua per desluxum tantùm misturam elingat, aut superficietenus afficiatur: vel non recipiet odorem, vel qui citissimè euolarit. Vel retinebunt aliquandiu odores, sapidæ, crassæ, & compositæ, & quæ exactam præ se ferunt rei olidæ in se misturam, vel exhalationem à calore subdito mul tam. *Olida ex natura aqua.* Secundò notandum, odores remanere diutius, qui vt sapores quidam, cum ipsa aqua olido vapore terrestri concreati sint. Qualem inter potabiles aquas, vnum lego fontem apud Plinium, aquæ iucundè olentis, in Mesopotamia Cabure. *Aqua Cabure.* Cuius rei exemplum de stillatitijs liquoribus rursus meminisse oportet, qui diu satis conseruant odorem: sicut aquæ Namphæ, quas diximus, aut Rosaceæ. *Aquę Nãfe cur diu olidæ.* Et ratio est, nam in his concreatus (vt ita dixerim) odor, haud deforis accedens, non mirum si permanet, nec euolat. Nec eædem tam citò putresfiunt, eadem de caussa. *Destillatæ aquæ cur nõ putresfiunt.* Authores, quos legi nouissimè de rerum subtilitate, dicunt non putrescere, quia sicciores; forsan quia siccitas resistit putredini. *Contra recẽtiores.* Quod in mistis verum est: at in simplicibus, vel perexiguæ id genus misturæ constat contrarium. Nam pluuiales probatum est, idcirco putrefactioni tam esse obnoxias, quia sicciore, ac extraneo (quod satis est) vapore participes factæ essent. Quod idem in destillatis aquis videres, si igni elixatæ siccarentur. Seruantur ergo diu incorruptæ, & cum eodem odore, non ob siccitatem primò; sed quia quæque in eis qualitates de essentia sunt, & purificatæ, non ex accidenti, quod exagitet. *Quinta essentia rerum.* Qua re volunt ij qui se sapientes pro fitentur, vocari id genus distillationum, non aquas, sed quintam essentiam rerum, possibilem è quaque re mista elici, possibilem, vt aiunt, ad aurum.

De differentijs

De differentiis colorum, & eorum caussis, in aquis naturalibus. Cap. XIIII.

COlores autem primarij, ac extremi duo sunt, Albus, & Niger. Medij reliqui: quorum plerique ex variissima mistione extremorum, vix sunt explicabiles. Nonnullis exceptis, qui à re ipsa, cui videntur proprij, deducunt nomen, vt sanguineus, lacteus, roseus, luteus. Et quos à metallis persæpè inter differentias aquarum recensebimus, aureus, argẽteus, ferrugineus, plumbeus, cinereus. In hac planè classe sunt terreus, aqueus, aëreus, igneus: qui verè colores nõ sunt, sed qualibus elemẽta ipsa se sensibus offerri videntur. Terra pulla, aqua fusca, aër cęsius, ignis flammeus. Ita à cęlo cęsius, & mare cęruleum dicitur. Cæteros aqua colores aut repręsentat tantùm, tanquam speculum oblatæ rei imaginem: aut non suum obtinet, sed quem ex mistione conceperit. Valet autem perexigua res mutare aquæ apparentiam: nam & aërem, qui aqua longè tenuior est, inficit Iris, variis coloribus arcus; quam rem pro vario luminis repercussu, in aquis etiam fieri aliquando videmus. Quinetiam lumina, ac vmbræ circunstantes, vario prospectu oculi, aliter in opacis, aliter in apricis locis videntur colorare aquas. Pariter & latitudo aluei, profunditasque intendens aucta grossitie exiles aquarum colores. Et innascentes ex alueo surculi, & herbarum florumque colores circa margines, nec non stirpium & arborum frondes, sui specimen super aquas faciũt. Sed huiusmodi, vmbræ potius, quàm colores, erant ad cautelam iudicij referendæ. Si veniamus ad reales caussas: Aqua aut omnino decolor est, quam rectiùs græci Ἄχροον dicunt. Aut si colorata est, ęquiuocè dicenda aqua, vtpote quæ aliena aliqua qualitate, aut mistura inficitur. Ex quo intelligitur, quòd etsi iudicium à colore de aquarum natura infirmissimum sit, est tamen de impuritate eius aquæ indicium certissimum. Ex mistis nullum habeo exẽplum aquæ, quæ à tota origine colorata nascatur: nisi hoc, quòd dum tenuiores vaporum partes destillant in aquas, crassiores iuxtà cuniculos, vnde exiliunt, ceù limus quidam, relinqui solent, vbi vnius, vbi alterius coloris, quę sæpè certum præbent indicium de subiecta mineræ specie, nec non vaporum ipsorum, & aquarum. Sed planè omnis color in aquis à misturis inducitur. Calor seu infernè exhalans, seu vndecunque percutiens, agitansque aquas, variè eas in substantia, & colore permutare incipit. Bullientes enim etiam syn ceras, dealbat, bullis aëris perspicuitate tumentibus. Albulæ sub Tybure, per inde lacte perfusæ, mediocrem indicant caliditatem, eius coloris esse caussam in aquis nascentibus: at sedimen, quod deponunt album, planè aluminis in eas indicant naturam. Stagnantes enim vel limosas si calor aliquis corrumpat, vel incrasset, virides efficit: quo effectu coloris huius natura iudicatur, in humido crasso consistere, ac primùm aquæ esse. Si perasset, nigras: quod fit tàm intensione & vehementia caloris, quàm assiduitate. Maximè verò tales ipsi aquæ inducuntur colores, si è fibris terrarum scaturiant illius infecturæ. Subuirides tota substantia planè conficit sulphur. Virides verò exactè si vel æris, vel æruginis ducant materiam, quæ & margines fontium solet inficere colore viridi. Qualis aqua viridis visitur Neusolæ in Carpatho monte, ex veteri quodam riuulo effluens. Virides, ac etiam cęruleas; & nigras reddit atramentum. Nam vt minerarum huiusmodi promiscua quædam origo est, ita

Colorum genera.

Elementa an colorata.

Colorum in aquis duplex ratio.

Aqua sine colore.

Calor aquas variè colorat.

Virides aquæ.

Nigræ aquę.

Subuirides.

Aquæ atræ & horridæ. *Nigir fluuius.* *Lacus Niger.* *Lacus Albus.* *Cęruleæ aquæ, Glaucæ.* *Fulue, Rubræ, sanguinolentæ.* *Fons Ioppæ.* *Fons Ruber.* *Luteę, aquę.* *Ochra flu.* *Albæ aquæ & Lacteæ.* *Fons lactis.* *Lacte et sanguine pluisse.* *Aquæ à coloribus cognominatæ.* *Rubrum mare.* *Scamandrus flu.* *Xanthus.* *Nigir flu. Aphricæ.* *Niger riuus.* *Rubicon flu.*

& hi colores congenei ferè ſunt, prout caloris gradu tēperantur. Quales cęruleæ, liuidæ, diſcoloresq́ue Auerni aquæ in Campania, Volaterrani lacus, & alij conſimiles. Qui vel ipſo lacunarum aſpectu abhominandi ſunt, calore ſuffocato, arido atramento, combuſto ſulphure contemerati. In Finlandia Aquilonari terra, ad arcem nouam, Olao magno teſte, Nigir excurrit fluuius, profundiſſimis vadis, & nigris piſcibus ſcatens; qui exinde per Viburgum longè euectus, lacus magnus emergit, nomine Niger, ex albo tamen infrà lacu citrà Bothniam exortus. Cæruleam aiunt Sueuorum fluuij aquam; in valle ad Blableuram oppidum: vnde illi Blauum vulgare cognomentum inditur, ex mediocri aſſatione. Glaucam, quæ eſt ſubcærulea, tradidit Pauſanias eſſe aquam in Thermopylis, qui eſt Græciæ mons, lauacro quod accolæ muliebres Chytros appellant. Fuluam narrant Acidulam in Sueuis, propè oppidum Goppingam. Aliæ ſanguinis colore Rubræ: quod vulgus ſi repentè è terra accidat videri, admirantur, cùm tamen ſucculento aliquo eiuſmodi, in eas colliquato, ea ſpecie de latibulis exeant. Tale poteſt eſſe Minium, Rubricarum varia genera, rubigines, Sandaracha, Sory, & id genus permulta. Vt fons ſanguinolentus ad Ioppam Palæſtinæ oppidum, mari proximus. Et è fonte Rubro aquæ, quæ mentem lędunt in Aethiopia, Plinio. Et luteæ vt Ochra fluuius ad Goſſelariam in Saxonia, qui ochræ ſucco imbutus, luteus fit, vbi Riuulus, ex Ramelo monte in ipſum mittit. Albæ calorem indicant mediocrem, vt diximus, indicant & miſturam vel terræ candidæ, vel cretæ, vel aluminis liquidi, vt prædictæ ſunt Albulæ. Vel etiam gypſi, vel calcis, cinerisq́ue; vnde & lacteę aliquando nuncupantur. Ad eum modum, quandoque fontes Aponi ſub Patauio currunt; albidæ, ſcilicet & turbulentæ, ex ſubiecta miſtura, quæ partim cinis, partim calx eſt, & manifeſtè ignis. Repentè verò exortis id genus aquis, fontem lactis ſcaturiſſe celer it fama per vrbes. Sicut & lacte & ſanguine pluiſſe, in monumentis relatum eſt M. Acilio, & C. Portio Coſs. Plinio, cùm horum effectuum in ſublimi quoque terrena exhalatio in cauſſa ſit. Porrò colores diximus in iudicio fallaces: Fallacia magis & nomina; nec ſemper licet à coloris cognomento aquæ vllius æſtimare naturam. Multi fontes, multa flumina, quin maria quoque ipſa, non tàm à coloribus nuncupanda veniunt propriè, quàm quia primus author, effectus aliquis, fors, euentus ita tulit nominari. Vt mare, quod ab Auſtro inter Perſiam & Arabiam gemino ſinu irrumpit; Αἰριβραῖον, quod eſt Rubrum appellatum: quamquàm alij à ſolis repercuſſu, alij ab harena, terraq́ue, Plinio; alij quòd talis ſit ipſius aquæ natura, dictum putant. Scribit Ariſtoteles, & ex eo deinde Plinius, Scamandrum amnem iuxtà vetus Ilium, quòd flauas (vt creditur) reddat oues, propterea Xanthum, pro Scamandro ab Homero nuncupatum putari. Nigir fluuius in Aphrica, haud quaquàm niger eſt, vt Solinus, & quidam ex antiquis ſcripsêre; ſed vel ſorte quadam idiomatis illius ita dictus eſt; vel quia deſerta Aphricæ, aridasq́ue illas ſolitudines longiſſimè abluit. Nigri etiam cognomento riuus in nouiter repertis inſulis cognominari forte placuit primo inuentori Petro Martyri. Sed Rubicon, qui eſt fluuius iuxtà viam Aemiliam perexiguus, & tamen famoſiſſimus in hiſtorijs, quam ob rem puniceus à Lucano appelletur, non video cauſſam. d.

Fonte cadit modico, paruisq́ue impellitur vndis
Puniceus Rubicon.

Niſi

Nisi forte puniceum dixerit, per quandam togæ allegoriam quia ad eum terminum præscripta erant exercitibus Romanis arma. Vel vt proximum mare Virgilius à colore cæruleo, dixit purpureum.

Eridanus, quo non alius per pinguia culta,
In mare purpureum violentior influit amnis.

Qui idem poëta de Tyberi variè loquitur, VIII. Aeneid.

Flauum cognomine Tybrim
Diximus, amisit verum vetus Albula nomen.

Et tamen paulo prius cęruleum dixerat; quasi flauum, qui color eius est.

Cęruleus Tybris cęlo gratissimus amnis, & in VII.
—Et inulta flauus harena Tybris.

IIII. Georg. Mare purpureum.
Tyberis color olim Albula.

Et alio loco cùm ille Narnim album cognominasset, Tybullo tamen placuit cęruleum dicere, quem nunc è diuerso Nigram nos Itali dicimus. Quo nomine multas etiam aquas censendas esse putarem, vt quæ item in Germania nigræ vocitantur: qualis Ilza fluuius, qui è Bohemicis montibus in Danubium funditur. Elister item Liberdam, & Herceburgum præterfluens. Et Allera in Saxonia nigerrimus, quos author rerum dę terra manantium nouiter recensuit.

Narnis flu. Nigra.
Ilza flu.
Elister flu.
Allera flu.

De differentiis consistentiæ Aquarum naturalium, & earum caussis. Cap. XV.

HIs quartò adiungenda est consistentiæ ratio: quatenus scilicet densæ, vel subtiles aquæ sint. Videtur autem aquæ substantia si syncera sit, in se crystallina, & limpida; quæ scilicet ab imo vsque alueo, etiam profundo, perspicua est, & clara, visui blandissima. Atqui hæc ipsa substantiæ claritas reperitur & crudæ aquæ, & minus crudæ, electæque indifferens. Perspicua enim & æquè aër, & vitrum, & gemmæ. In aquis verò hæc discriminis ratio est, quòd penes varia, quæ fieri vtriusque diximus experimenta, & ponderis maximè & coctionis; longe altera distare ab altera reperitur. Nec secus per calorem, qui tàm vagè in terris concluditur, diuersè admodum turbari tam crudas, quàm coctiles contingit. Nam si calor temperatus crudam, & quam Græci ἀτέραμνον suo idiomate dixêre offenderit; vix quidpiam transmutans substantiæ, eam concoquet, reddetque optimam. Minus cruda verò, & quæ gradum in se bonitatis attingat, assiduo agitatu & coctione tenuibus substantiæ partibus exhalātibus, aduret, incrassabitq;. Ob eam profectò caussam in primis marinæ aquæ corpulentia gignitur: nam terrarū permistio in ipsa, secundaria potius suæ crassiciei caussa reputatur. Ideoq; mare non solùm inuecta magis sustinet, sed & dulces ipsas, tanquam leuiores in se fluitare patitur. Similiter quæ marinas æmulantur, multorum lacuū, & stagnorum aquæ sunt crassæ substantiæ. Atque eadem caussa est, cur multis in locis flumina supernatent, olei instar, alijs quæ occurrant, aquis. Id multis in locis videt Italia, vt in Marsis Pitornius amnis Fucino lacu, quem à Celano, eius nominis oppido hodie cognominant, inuehitur, nec aquam suam stagno commiscet. Pariter & in Lario Comi Abdua, & proximè Ticinus in Verbano, quem lacum Maiorem dicunt. In Benaco, quem Gardam nominant, fluitat Mincius, in Seuinno Ollius. Trans alpes autem superiores

Aquæ naturalis substātia.
Indomita aqua.
Marinæ aquæ corpulentia.
Lacuū aquæ stagnorum substantia.
Flumina supernatātia.

res fluitat in Lemanno Rhodanus : quod item in Oronte Syriæ proditum, & multis alijs in locis teste Pli. Nec aliam arbitramur caussam, quam ob rem in lacu Ascanio, & quibusdam circa Chalcytida fontibus, summæ aquæ dulces sint, potenturque, inferiores nitrosæ sint. Id perspicuum est in agro Toletano in Hispania, iuxtà pagum Valentiolam, vbi in quibusdam fontibus acidę sunt ad imum, potanturq; cõmuniter loco vini; superiores dulces. Id aquarũ dissidium passim videre est, si vnctuosa aqua quæpiam, aut bituminosa dulcẽ interfluat. Cuiusmodi Peneus, eodem authore, accipit Eurotam amnem, nec recipit. Et item Titaresius, qui Orchos apud Plinium ex Homero dicitur, in eodem instar olei innatans, excurrensq;, de quo & Lucanus ita cecinit.

Aqua dulcis simul & amara.
Acidæ cum dulcibus.

Hunc fama est stygijs manare paludibus amnem,
Et capitis memorem fluuij contagia vilis
Nolle pati, superumque sibi seruare tumorem.

Facit etiam cursus velocitas, vt altera supercurrat alteri, quæ lenius currat. Quo modo narratur de Danubio, qui pro magno, quo defertur impetu in Euxinum mare, plus quadraginta millia passuum super marinas excurrit. Porrò densitas eadem misturæ, grauitasque, proiecta quædam magis sustinet, quod de Asphaltite Iudæę lacu tradidit Galenus. Et in Aphrica lacu Apuscidamo omnia fluitant, nihil immergitur. Nec in Armeniæ maioris Aretissa fluuio, vt Plinius; nec in Sicilia fonte Pintia, vt Appion : cuius naturæ multi hodie fontes in Sicilia notantur. Contrà hoc autem, haudquaquam scio an tenuitas substantiæ caussa sit, quam ob rem in quibusdam aquis proiecta etiam leuia sorbeantur in fundum. Nam in Auerno, qui est in Campania, folia etiam subsidere perhibent, cùm sit tamen aquæ admodum corpulentæ, & crassę. Quo item nomine recẽsendus venit Asphaltites, quem diximus, Iudæę lacus, cùm in eo (si Iustino credimus) cuncta alia exceptis animantibus submergantur. Vbi duo sunt videnda; primum Galenus scribit oppositum IIII. Simpl. in Asphaltitem lacum nec stipem, nec vllum animal mergi posse, quin retineatur ad summum. Alterum, quę natura sit talium liquorum, v. g. olei, quod supernatet aquę : videtur enim oleũ aqua tenuius, vnde supernatat, IIII. Meteor. Hoc non est dubium in natura rerum, quod vt terra crassa est, ita aqua tenuis, sed tenuior aër, tenuissimus ignis. Etiam in mistis. Possunt ergo oleum, vinum, aqua vitis, & liquores multi id genus, tenuiores esse quàm aqua, tenuissimi scilicet elementi participatione. Aqua simpliciter tota tenuis est, omnis scilicet terrenæ crassitatis expers. In oleo aliquid terrę est, nam & densius est, & amurcam deponit : multum aëris, qui ipsum attenuat, alleuiatque : plurimum aquę, nam frigore condensatur. Aqua verò admista cæteris liquoribus crassescit : nam oleo & aqua admistis simul (dicebat loco citato Aristoteles) semper quiddam densius vtroque fit. Multo ergo crassescit magis cum bitumine, cuius natura tota terrea est, & in Asphaltite prędicto lacu, abundat sal. Quare, vero similius Galeni testimonium est, in hunc lacum nihil immergi.

Danubij flu. impetus.
Aquarum grauitas, in quibus omnia fluitant.
Aquæ nihil sustinentes.
Iustini & Galeni contradictio.
Oleũ cur supernatet aquæ.
4. Meteoro.

Cęterùm in Carrinensi Hispaniæ duo fontes memorantur, qui iuxtà fluentes alter oĩa respuit, alter è diuerso absorbet. Tenuissimæ porrò substantiæ Aqua Nili est, quam diximus adeò aëream : vnde nullas expirare auras credidit Plinius. Ac talis fortasse Anaurus in Arcadia fluuius, vnde illi nomen. Noua autẽ ac explosa iam quorundam inuentio est, idcirco Tyberis aquam, vbi resederit, limpidissimam fieri, quia Aluminis ducat substantiam, hoc argumento

Aqua Nili tenuissima.
Tyberis tenuitatis caussa.

quòd

quòd alumine aiunt clarescere magis colores, ac illustrari. quæ mera est inscitia. Illustrat enim verè colores alumen, redditq; vniendo substantiam magis perspicuos; perinde in lanis visitur, & corijs: at aquam, quæ sine vllo colore est, omne corpus, omnis materia coloris inficit, non clarificat haud dubiè quicquam, nisi aëris admistio. Qua sanè ratione inter mistas oẽs Nitratæ aquę tenuissimæ sunt; Nitrum enim multum obtinet aëris. Deinde quæ Alumen ducunt, quales multas habet Italia, Baianas, Porretanas, Patauinas. Et Viterbienses quædam diutino naturaliter agitatæ calore, sunt adeò tenues; vt exportatæ longo spatio euanescant, aut certè minuantur in vasis. Multæ ex diuersa terrarum, succorumque mistura dilutæ, & turbidæ, seorsum limpidescunt, omnemque deponunt crassiciem. Hûc spectant omnes quæ lapidescunt aquæ, vt Ciconum flumine, & lacu Velino, in quibus deiectum lignũ lapideo cortice obducitur. Idem euenit in Aniene, qui tamen harenas comminuit potantibus. Simile in flumine Sylari vltrà Surrentum, vbi non virgulta modò, verùm & folia lapidescunt, aliàs salubris potus aquæ. Idem in Sarno Campaniæ, in Crocano flumine Brutiorum, in Piceno, in Surio Colchidis flumine aurigero, & in Eurimenis Scyretico metallo. In Collosis herbæ; & lateres coniecti, lapides extrahuntur. Fons in Perperenis quâcunque irrigat, lapideam facit terram. Inter Londinum & Narthantonium vrbes in Britannia, diœcesi Lyncolniensi, fontem meminit Fulgosius, in quo proiecta ligna intrà annum lapides fiunt. Lochis item in Gallia paruo lacu aquas concludit, quę arbores conuertunt in lapides. In exitu paludis Rheatinæ crescit saxum in tantum, vt nisi per quædam interualla annorum scalpellis vada aperirẽtur, totius illius regionis inundatio fieret. quod factũ est ànnis elapsis Pavlo III. Pont. Max. in quo opere plura millia aureorum erogata. Quam tenacitatem facit hîc viscida sulphuris substantia, quam Velinus fluuius conducit. Albulæ ex alumine, ac modico sulphuris lentore, adeò lapidis materiã, quem Tyburtinum appellant, quotidie multiplicant; vt quota ferè hinc Roma auulsa videatur. Id genus etiã recrementi aquarum est, ex quo scribit Plinius pendere styrias in cameris Miezæ in Macedonia: & antris Corycijs, sicut etiam non longè ab Augusta Tyberij. Id genus exemplis plena sunt monumenta, nam vulgò minerales aquę omnes, omnes mistę, & crassæ, tùm circa margines crustam faciunt, quod dicere voluit Plinius, tùm cuicunque inhæreant substantiæ, siue frondibus, siue lignis, ea lapideo integunt cortice. Maximè vbi calidæ excurrunt: lapides enim vt author fuit Empedocles, defectu humoris consistunt, & calor limum promptiùs exiccat, cogitque. Sic cochleas interdum, & laterculum testaceum viuo saxo conclusa in prima eius origine conspicimus; qualia frequenter aiunt reperiri saxa in Gallia. Et carbones in petris, quæ ex his Campanię montanis eruuntur. Piperinas, ac Tophaceas Romę appellant, in quibus quia excurrentes iugiter aquæ tophum conducunt, ac auxilio solis componunt in lapidem, integris trabibus milliũ annorum specie, viuum saxum supercreuisse visitur. Risimus quùm ex hac planicie, vbi stagnant Albulę, aduectam pro spectaculis magnam testudinẽ vidimus, totam lapideo cortice incrustatam, motu penè relicto. Nec aliam generosorum quorundam lapidum originem putant: nisi coéua ipsi mundo eorum natura ponatur, quod non difficile dixerim. Nempè succum lapideũ diuersorum colorum, quem è varijs mortalis aquę abluant, paulisper agglu-

Alumeu nõ clarificat aquas.

Aquæ lapidescentes.

Londinum.

Lapis Tyburtinus.

Styriæ lapidũ ex aquis.

Lapidum natura.

Animalia ĩtra lapides.

Carbones in petris.

Trabes marmoreæ.

Animalia lapidescere ĩ aquis.

Lapidum ac marmorum origo.

tinari in se, ac indurari Solis virtute perficiente omnia. Vt inter marmora variegatus ophites, serpentis corium ęmulans, vnde illi nomen quoque vulgò, quod ęris succi videtur esse soboles, & chrysocollæ. Ac durus Porphyrites ferri, aut sandarachę, ac rubricarum id genus. Alia diuersę, ac mistę materię, vt marmora quę vndatim maculosa, & lapillis diuersis coloribus, splendentia. Quam tamē varietatem vix ad casum crederes vnam massam paulatim conglutinasse, vel si ad casum materia per aquam deferatur, prima tamen cœli in eis refulget actio, nec nisi longus naturę conatus conijcitur. Tantam ducunt aquę alicubi nobilitatem.

De differentiis primarum qualitatum in Aquis naturalibus, & earum caussis. *Cap.* XVI.

PErtinent autem ad hoc genus non modò substantię densitas, vel raritas, verumetiam tangibiles omnes differentię, vt quatenus terrarum permistio in aquis fluida, vel contumax percipitur, aspera vel lenis, dura, vel mollis. Quę euidentia sunt. Et demum qualitates alię tactus primę, & valde sensibiles, frigiditas scilicet & humiditas, quę sunt aquę ipsi connaturales & insitę. Alię aduentitię, caliditas, & siccitas. De insitis qualitatibus: Est aqua quidem per frigidum magis, quod est in summo esse; per humidum minus, & remisso gradu. Si ita est, ab re quęritur in Quęstionibus Alexandro adscriptis, vnde est quòd mutatio aquę in siccum corrumpit ipsam, ex frigido in calidum non corrumpit. Vtrobique enim corruptio accidit; seu melius; excessus quidam vtrobiq; fit, vt inquit Aristoteles in problematibus. Sed hoc ipso inquam Alexandri problemate, pręrogatiua frigiditatis in aqua constat: nam agente in aquam calore, vix tamen aqua inter ebulliendum mutatur, vel tardiùs, nimirum quia frigiditas, vel forma est aquæ, vel proxima formæ differentia. Contrà ex humido in siccum, vt cùm aqua fit glacies, facilè ac citò corrumpitur, vt minus ei propria humiditate. Adde quia frigiditas ex actiuis est, ac inest intimè, resistitque fortiùs. humiditas ex passiuis. Et tertiò humiditas non solùm ex passiuis est, sed in aqua, vt dictum est, remisso gradu. Est ergo Aqua exactè natura sua frigida, quācunque ergo rerum admistionem cōcipiat, minus frigida fiet. Et è conuerso, quo minus admista, magis suæ naturæ est, & frigida. Ergo aquam ex terra etiam simplici, qui cum maximè admiscenda venit, amittere quidpiam frigiditatis necesse est: & terram, quanto abfuerit à simplicitate elementi, tanto minus frigidam reddere aquam. Nec obstat, quòd aqua frigiditatem habeat communem cum terra. Communem enim habent, non eandem: aqua simplicem habet, & exactam, terra in sicco remissam. Palam est, quòd frigida & minus frigida aqua fit, penes locum, atque aëris ambientis qualitatem. Nam intensè frigida seruatur, sub aëre, & sub aspectu cęli frigido. Vt in plaga Aquilonali, vbi terra quòd solem habet auersissimum, continuis niuibus assiduè tegitur, & maria rigent perpetua glacie. Itaque vt nos ignem, ita frigidam in tormenti genus accipiunt in illis partibus Moschouitæ, Olao Gotho authore. Et quæ flumina inter opacas montium valles decurrunt, frigida sunt, auersis solaribus radijs. Vt inter Alpes, vbi maximè riuuli assidua recipiunt liquamina niuium. Quam rem & in calida cęli plaga videre est, in Atlante Aphricæ monte; quin & in australis infimæ

Quæstio Alexandri.

Aqua est magis per frigidum, quàm per humidū.

Frigiditas in aqua.

Aqua admista terrę minus frigida fit.

Aqua vbi frigidissima.

Flumina vbi frigida.

Frigidæ aquæ in terra australi.

fimæ eius terræ montibus, vbi & pluuiæ, & niues, & riui multi intolerabilis frigoris memorantur, quicquid hactenus Zonam torridam prædicauerit anti quitas. Marmora, vt locus locatum afficit, & metalla nonnunquam, aquas conseruant frigidissimas, densæ conglacialisque quodammodo substantiæ.

Marmorum & lapidum frigora.

In summa de omni frigiditate aquarum nascentium tres sunt caussæ. Si solis aspectu careat regio, vel etiam situs & tam infrà quàm suprà terram. Si profunda ducantur origine venæ. Et si inter saxa & conglacialia ducantur loca. Idcirco de subterraneis cauernis, quo minus solarium radiorum penetrantur accessu, eo frigidiores. Notantur id genus spiracula quædam, quæ ex penitissimis cęcisque speluncis, frigidissimi sunt halitus, ad radices Vesuuij montis, vbi vetus Octauiani villa.

Cauernæ frigidæ.

Et inferiùs Sarni fluuij fons tanta emanat cum frigiditate, vt missa in eo vina nigra, pauco subinde spatio inalbescant, quod legi in Pil. 11. Cõmentariis.

Sarnus flu.

Maximi verò frigoris caussam habet venę profunditas, etiam in calidissimis regionibus. Vt in Trogloditis, vbi iuxtà æquinoctialem circulum cuncta flagrare calore putabantur; & tamen Fõtanales quasdam aquas scribunt Lusitani in tantùm emanare gelidas, vt incolas dentium afficiant vitiis, peregrinos verò necent torminibus: permenso tamen (vt ego crediderim) aliquo sub sole spatio, mites, & salubres.

Frigiditatis intolerabilis aquæ.

Gela fluuius in Sicilia (authore Stephano) ex eo nomen accepit, quòd aquæ est frigidissimæ.

Gela fluuius

Contra in Lusitanis fontes tepidi, mox seruata in vasis aqua gelida fit: vt quæ superficie tenus excurrunt venæ, & solis calore tepesiunt assiduo.

Tepidę aquę in Lusitanis.

Noctes contrà, frigidæ; & frigidæ auræ. Et item præcipitosæ aquæ semper frigidæ; cùm tamen in contrarium sit dictum Philosophi, quòd res motæ incalescunt, ac aliquæ accenduntur motu. Verum est: sed indefinita notari debet philosophi propositio, quæ fallit in multis, & specialiter in aqua: cùm sit enim aquæ natura frigida suo illo fluxu conuertit assiduè, quem proximè contingit aërẽ in suam naturam: & ipsa vicissim tenuatur, ac aliqua ex parte difflatur in aërem: qui tanquàm continens contentum eam seruat exquisitè frigidam. Vnde semper ab ea parte, qua præcipitant, prægelidæ auræ aspirant.

Motus quas pariat effectus ĩ aquis. 2. Cœli. 42. Cur motu frigesciũt aquę.

Et amnium ea de caussa velocium aquæ non sunt calidæ, imò frigidam circùm reddunt auram.

Veloces aquæ frigidæ.

Neque res motæ omnes æquè incalescunt. Et quæ nunc lego obiecta doctissimi Scaligeri non obstant. Attritione, inquit, gigni calorem: Aquas atterere aërem motu: & aërem dissipatum in nubibus, accendi in ignẽ. Nam hæc tria verba tribus notantur mendis. Primùm attritio, solidorum cor porum intelligi debet; vt lapidum, & lignorum, quæ attritione accenduntur, ac motu, vt testatur eo loco Philosophus: & apertissimè in 1. Meteoro. cap. v. Solidæ (inquit) rei motio aërem segregat, atque incendit.

Attritione fit calor.

Deinde fluidum, & difflabile, vt aër est, & aqua, non atteritur, sed tenuatur motu, atque id satis est hisce naturis, & tangitur eodem 1. Meteor. ab Aristotele, & in Problematibus. Qui & marinas fieri motu leuiores asserit.

Aqua, & aër non atteritur motu, sed tenuatur. Marinas fieri leuiores.

Demum in illatione de aëre accenso in nubibus, fit æquiuocatio motus, pro violento accipitur dissipans. Quantam verò cum contingat in nubibus fieri violentiam, vel ipsa declarat antiperistasis, quæ aërem cogit, constringitque tanto in se impetu, vt repentino elisu accendat in fulgur. At contrà fit vbi difflatur aër, & non eliditur, refrigeria enim sentimus difflato aëre, quare & ignis flatu, vel flabello dissipatus minus calefacit. Motu ergo Aqua non calesit: imò difflato per eius motum, ac ita frigefacto continente aëre, frigescit & ipsa. Quam rationem,

Ignis dissipatus minus calefacit.

nem, vel me tacente, præclara confirmant exempla aquarum; maximè fluminum, quæ motu frigent. *Delphis aquæ.* Memorantur Delphis in Beotia, vbi olim tanta oraculi maiestas, vasta in Parnasso, præcipitia quarum, ac terræ foramina frigidissimi habitus. Quo propemodum exemplo cauernarum, sacellum extat antiqui oraculi, *Anienis præcipitia & infernum.* super alta Anienis præcipitia Tybure, frigoris vbi fluuius in infernum gurgitem delabitur intolerabilis. *Velini.* Præcipitat & Velinus lacus totus in agro Reatino, admirando spectaculo, tùm fragoris immensi, tùm perpetuæ quam hinc frigidæ auræ cum Sole faciunt, iridis. *Elsæ.* Præcipitat & Elsa fluuius ad Collem oppidum in Hetruria, qui & solum durat, quà transit. *heni.* Admirabilem quoque habent Rheni casuram, cùm Germaniam latiùs incipit percurrere. Quanquam rarus fluuius suo ortu, ex aliquo monte non præcipitat. *Strepitus et fragoris caussa in aquis.* Notatur porrò in præcipitosis aquis non solùm frigiditas, sed etiã strepitus, horrorq; cadentium. Strepitus ratio ex collisione constat. Collisio maior, quo solidiora inter corpora fit violentia motus. Aquarum inter se incurrentium aliqua caussa. Maximè si vehementi agitentur impetu, vt cùm mare procella versatur. *Procella & sonitus maris.* Collisus verò maior, cùm ad scopulos diuerberatur: maximus cùm inter saxa vehemens, frequensque repercussus fit, & qui in abditas, vastasq; cauernas reboat. *Scyllæ, & Charybdis rabies.* Omnes caussas strepitus obtinent Scylla, & Charybdis in mari Siculo; impetus vehementiam, repercussum, saxorum salebras, vastissimas voragines. *Procella ad mare Botnicum.* In Angermaniæ promontorijs scribit Olaus Archiepiscopus Gothus, ad mare Botnicum, vehementissimos adeò fieri fluctuum strepitus in abditissimis cauernis, vt qui forte fortuna accesserint nautæ, nisi longè assiduo remigio fugiant, ipso sonitu incusso intereant, aut certè in reliquum vitæ stupidi, ac surdastri degant. *Flumina horrendi strepitus.* Similes habet caussas Mons in Insula Hispaniola altissimus, ac miris intus concauus specubus: in quibus scribunt nouiter illarum terrarum inuentores, tanto cùm sonitu, ac fragore præcipitari fluuios, vt ad quinque procul milliaria sentiantur. In fluuijs caussæ maximi sonitus duæ sunt, aut cùm inter duras cautes conquassantur: qualis horrendissimus in Nilo, qui supra Sienem inter occursantes scopulos pluribus milliarijs, tantò cum impetu ruit, vt incolæ perpetuò auditus *Catadupa Nili.* sensu priuati sint, itaque locus Catadupa, quod est magni sonitus, dicitur. *Gangis strepitus.* Aut cùm fluuius ex alto præcipitat: Gangem aiunt, Plinio authore, ipsis statim fontibus magno cum fragore erumpere, deiicique per scopulos inabruptos. *Cataractes flu.* Post Olbiam Pamphiliæ Cataractes est fluuius, qui magno strepitu ex alta rupe deijcitur, vnde & nomen, Strabone. *Veneris lacus.* In Gothia (scribit idem Olaus) Vener lacus ad exitum tàm præceps dilabitur, vt ad ducenta vsque stadia fragorem mittat. Adiuuant in his strepitũ glaciei crustæ inter fluxum conquassatæ, nã hieme is lacus congelatur. *Insulæ natãtes in mari.* Et in mare glaciali supererigẽt interdum crustæ tam immensæ magnitudinis, vt Insularum innatantium habeant speciem. Hactenus frigiditatis aquarum caussas habuimus. Porrò de humiditate, alia ratio est eius humiditatis quæ in aëre, & quæ in aqua: nec eadem requiritur in potibus, quæ in balneis. *Humiditatis ratio ĩ aquis.* Humiditas aërea tenuissima est, ac tota dissipabilis: Aquea verò solidiuscula est, ac magis commoda in balneis, membrorum vires vnire faciens, & minus penetrans in altum quàm aërea, nisi fortasse certis in casibus præferenda sit. At contrà in potibus, probatur aquæ humiditas, quæ maximè aërea, vnde aqua fit leuissima; damnaturque merè aquea, grauis, tenax, ac vix à calore vincibilis. Reliquę verò facultates propiùs

piùs ad mistionem accedunt, caliditas scilicet & siccitas. Non possunt quidem aquæ in defluxu cum pura terra concorporari: quin insyncerę fiant, ac siccæ. Quales fumosæ dicuntur, quæ, non multum abest, pauculum calorem perpessæ; quin aliquam salsilaginem contrahant, quem primum diximus terræ saporem, & in siccitate fundari. Paludum item, atque stagnorum aquæ, in quibus pro impura humiditate, tam multiplicia animalia germinant. Siccæ, sed non sine antegressa quadam caliditate sunt acidæ omnes. Salsæ autem, acresque sensibiles obtinent siccitatis partes. Sulphureæ, bituminosæ, aluminosæ, nitrosæ; gypseæ, atramentosæ, æneæ, ferreæ, argenteæ, aureæ, omnes quæ mineras salium, vel metallorum abluunt, vel quæ etiam eorum fumis implentur, calidam & siccam qualitatem acquirunt, ac sæpè actualiter calidã. Sed antequam ad caussas caliditatis mistarum aquarum veniamus, prima ac simplicissima caloris affectio in aquis est, quæ per antiperistasim fit; quod primum esse indicium diximus de aquarum bonitate. Sanè cùm hieme tepent aquæ in fontibus, æstate frigent. Tepent quidem hieme, subtrahente se infra cauernas terræ calore æstatis. Aestate contrà frigent, præuentę nimirum à frigore hiemali, quod æstate ineunte refugit infra terram. Atque hoc refugiũ contrarij, à contrario antiperistasis est, authore Philosopho. Quod ferè accidit, vbi aquæ per venas defluunt synceræ qualitatis, & peruias penetranti calori. Alioquin aut crudę perpetuò emanant, calore imperuio, aut dissipato per raras loci porositates. Aut quales nuper diximus, fumosæ, venis insynceris. Hæc ergo simplicis, extrinsecique caloris ratio est naturaliter in aqua simplici.

Fumosæ aquæ. *Paludosę siccæ.* *Acidæ, & acres, & minerales.* *Caliditatis impressio.* *Calor per antiperastasim* *Antiperistasis ratio, Primo Meteor.*

De caussis agentibus caliditatis in aquis sponte manantibus calidis. Cap. XVII.

DE venis autem aquarum naturaliter calidis, magnus quidem disputationis locus est, quæ multa per omne æuum fatigauit ingenia. Omnino duo hæc manifesta sunt, & concessa omnibus: primum, quòd ex aquis non æquè omnes aut actu, aut potentia calent; nec æquè admistę. Et alterum, quòd caliditas quantocunque subsistat gradu, æquè aduentitia, ac accidentalis est ipsi terræ, ac aquæ, etsi in quibusdam caussa subsistat propria. Sed quæ nam ratio caliditatis huiusmodi, non est facilè definire, cùm veri inuestigandi caussa, non tot adeò iudicia adhibita sint, quot rursus difficultatum momenta emersêre. Quippe ex antiquis philosophantibus quidam, vix vllam videntes propriam caussam horum calorum in terris, omnia in communem, quem omnes sentimus calorem retulêre: diuersa, & sua quisque ratione. Stoicę disciplinæ principes, Zeno, Cleantes, & Chrysippus, qui omnem motum, omnem vitam, cuidam insito omnibus rebus calori attribuerunt, eique æthereo; non dubitarunt asserere M. Tullio authore, aquæ item naturæ admistum esse calorem, qui & teporem, & motum omni aquæ communicet. Quem non negarem, vt æthera illa virtus vniuersa est, & conseruans caussa omnium calorum, non insiti solùm in terris. Ita qui assignatè magis definire visus est horum calorum caussam Thermophilus, solem dixit per raros terrarum poros penetrare, ac in profundo viscerum roborari, fortius ibi calfieri, ac instar ignium aquas, & quæcunque occurrant calfacere, & cõbustiua comburere. Proximè Democritus, qui ob cinerem & calcem, quæ frequenter

Caliditatis ratio difficilis. *Antiquæ opin.* *Stoici.* *Lib. de Na. Deo.* *Thermophilus.* *Democritus.*

frequenter reperiuntur in aquis calidis, actualem in eis calorem poſuit. *Mileus.* Mileus verò, quæ conſtans magis videtur poſitio, flatum poſuit ſeu ſpiritum, intrà terrarum concauitates concluſum, mobilem, ac calorificum. *Cenſuræ in opin. Antiquorum.* Qui omnes quanquam ad aliquam veritatis ſimilitudinem acceſſerint; indiſtinctè tamen, & communes dederunt cauſſas. Ac multas idcirco ſuſtinent cenſuras, ac illam primò, quia vniformi effectui, cauſam dederunt non vniformem: imò variabilem quancunque in horis, radios ſolis, flatum, cinerem. Sicque eadem vena haud vno perpetuò tenore caleſceret. *Iuniorũ opi.* Nec minor inter recentiores controuerſia eſt. Nam qui ingenioſè multa de rerum ſubtilitate diſputauit Hieronymus Cardanus, *Cardanus.* communem pariter propoſuit cauſſam: ſanè vaporem in ſubterraneis concluſum, tepidum, calidum, feruidum, flammam interdũ ac prunam. Rem tamen non abſoluit, cùm omnino definiendum fuiſſet, vnde nam ſit iſta calorifica virtus in terris, & in qua materia propria. *Veteres noſtri.* Qui priori autem ſeculo balnearij ſcriptores definitam cauſſam poſuêre, nempè ſulphur: ſententia non ſatis cautè defenſa, facilè à quibuſdam alijs exploſi, ac reiecti ſunt. *Dondius.* Negauit eam Ioannes Dondius Patauinus, argutis vt videtur, rationibus. *Germanorũ opinio reprobata.* Negauit etiam doctus quidam rei metallicæ author, hoc potiſſimùm argumento, quòd ſulphur neque actu poſſit calfacere aquas, niſi vbi ex ſubiectis ignibus incenditur, quod ſi fit, raris in locis fit; nimirum vbi ignes. Neque potentia, quòd haudquaquam in ſulphure ſic latet ignis, quemadmodum in viua calce, quæ perfuſa aqua incenditur, eamque viciſſim calefacit. Eiuſdem ferè veſtigia ſequitur nouus quidam Germaniæ Coſmographus, & qui eiuſdem ferè dictata referunt, Iuniores quidam alij eius gentis, tantum valet ſemel concepta ſententia. *Bitumen nõ eſſe cauſſam caliditatis aquarum.* Qua re vnus poſt alium hi authores, bitumen potiùs generalem omnium calentium aquarum fomitem ponendum exiſtimant: quod & ardet inquiunt in aquis. Quæ longiſſimè omnium erronea poſitio eſt, & diſperſim in his libris ſexcenties ipſis experimentis repræhenſa. Ad hanc ergo diſputationem quàm operoſiſſimis adeò lucubrationibus elaborauimus, pro tanta opinionum controuerſia, leni (vt dicitur) aura ingrediemur, ſi primò ad diſtinctionem, ſingularia quæſtionis capita proponantur. *Prima capita queſtionis* Nam primò videndum eſt, quatenus agentes calores ſupponantur in terris. *I.* Deinde quo modo ex natura aquæ caloris gradum poſſint concipere, & quìnam gradus adeò varij in varijs terris, & aquis, calidi, tepidi, feruidi. *II.* Rurſus num materiam in terris hi calores habeant propriam, an conſequentes cum hac alias cauſſas. *III.* Et demum, calore iugiter abſumente materiam, *IIII.* mirum videtur vnde hæc propagatio pabuli, æterna ſit, & vniformis, vt nunquam ceſſet, neque variet per ſecula. *Terra tota inter vacua.* Horum verò omnium commune illud fundamentum eſſe hîc meminiſſe oportet quod de aquarum origine propoſuimus: mediã ſcilicet terræ regionem, quæ inter centrum, & extremam hãc ſuperficiem intereſt, totam concauam eſſe, ac ſpongiæ inſtar immenſis ſpatijs anfractuoſam, ac plenam aut aqua, aut aëre, aut ſpiritu, aut etiam igne. Vbi rurſus tria contemplamur, Vnum, quod Natura nuſquam, nec in his terrę barathris patitur vacuum: ideò plena ſemper aliquo corpore. Alterum, quod nihil vſquã voluit ociari: ideò nec aër, nec ignis, nec quicquam in his cauernis terræ fruſtra eſt. Et tertium, quòd in tota hac ſublunari natura ſemper intendit miſtionem, & propagationem rerum perpetuam. Et ad hunc finem propria quædam conſtituiſſe videtur ſeminaria cunctis rebus, tàm elementarijs,

mentarijs, quàm viuentibus, & plantis, & terrestribus, vnde specialem mistionem, propagationemque perpetua moliretur. Inter hæc ergo seminaria rerum, sunt duo exhalationum genera, quæ in his terræ concauitatibus reperiuntur, vt etiam suprà terram; idest exhalatio calida, & sicca sui natura, & vapor calidus & humidus: quæ Aristoteles in III. Meteor. duo veluti prima principia proposuit omnium rerum, quæ infrà terram generantur. Quippe ex vapore (vt iam diximus) oritur naturaliter aqua, plus, aut minus syncera, ac pura, pro vaporis ipsius dispositione. Ab exhalatione autem calida, & sicca vegetantur quodam modo mineralia, propagantur metalla, fiunt lapides, pro insita in eorum venis speciali proprietate, atque virtute: nec non suppeditatur ex ea continuò pabulum, fomesque materiæ, quæ ex sui pariter natura in terris disposita est caloribus, ac fouendis ignibus certis locis, & aquis.

Exhalationum duo genera in terris. Cap. vltim.

Omnino ergo ne egere quidem videtur oratione prima pars disputationis nostræ, quia hos ignes multis in terris videmus perspicuos. Famosissimus in primis mons Aetna in Sicilia, qui super cætera naturæ miracula, perpetuis emicat flammis. Et in oris Siciliæ, atque Italiæ Aeoliæ septem insulæ ignifferæ, in Campania vesuuius, & Miseni promontorium, atque in conspectu huius Aenaria Insula, quæ ardent per tempora. Ardent in Islandia mare glaciali Hecla, Helga, & à Cruce cognominati montes; mons Cophantus in Scythia, mons Chymera in Lycia, Troezene in Aphrica, vna Cycladum Insularum in Aegeo, & in Achaia locus in Messenijs. Vt interim taceam innumera exempla fontium, qui è bullientibus nascuntur venis, sicut sulphuraria Puteolis, Bullicanum Viterbjj, feruidi lacus in Hyperboreis, Purgatorium dictus lacus in Pannonia, Aponi fontes, colles Mutinæ igniuomi, aliaque id genus balnea, quæ è tota fermè habitabili plaga terrarum in suis historijs narraturi sumus. Omnes sapientes breuiter videtur hos ignes supposuisse in terris, quos vbi vbi viæ pateant, penetrare. Alibi elambere ad certos, quales diximus, exitus, quasi intraneos terræ caminos, vnde respirent. Alibi non inuenientes certos exitus, occultè peruagari infrà terram milliarijs non solùm decimis, aut vigesimis, sed & centesimis, donec alicubi exhalent. Alibi cuniculos intrare cum aquis, & cum aquis spirare, easque calfacere, quis dubitauerit? Tales in ventorum caussam adduxit ignes Aristoteles II. Meteor. Tales & in terræmotu: à feruore, inquit, idest igne terræ proprio, atque à calore solis, plurimos infrà terram gigni flatus calidos & siccos. Et de varijs fontium, ac fluminum saporibus caussam esse, ignis potentiam, quæ vel ei insit, vel ingeneretur. Atque hæc summa rationum in his caloribus est. Tacta in primis ab Empedocle, quem æmulatus Lucretius latinis versibus ita reddidit.

I De actualibus caloribus ĩ terris. Ignes in quibus terris naturales.

Aristoteles.

Principiò tellus habet in se corpora prima,
Vnde mare immensum, voluentes flumina fontes,
Assiduè renouent: habet ignes, vnde oriantur.
Nam multis subcensa locis ardent sola terræ,
Ex imis verò furit ignibus impetus Aetnæ.

Lucretius.

Empedoclis item authoritate Seneca, ignes inquit, multis in locis terra opertos tegit, ac aquas calfaciendo inalterat, si subditi sint solo, per quod illarum incursus est. Idem inuenio in libello de Mundo ad Alexandrum inscripto, quem Apuleius Theophrasto, alij (vt Budæus) Philoni adscribunt: terram. s. non aquarum modò fontes habere in se, verumetiam spiritu & igne fœcundã esse

Seneca.

esse, qui ex aditis terrarum prætereuntes aquas, aut feruentes ex vicinia reddant, aut certe ex longinquitate tepidiores. Horum porrò ignium naturam indicat Virgilius in Aetna, Ouidius in Metamorphosi, Claudianus in fontibus Aponi, Plutarchus in quęst. Naturalibus. Vitruuius, Plinius & Manilius in Astronomicis omnium clarissimè, dum ita inquit.

Manilius.

Sunt autem cunctis permisti partibus ignes,
Qui grauidas habitant fabricantes fulmina nubes,
Et penetrant terras, Aetnaq; minantur Olympo.
Et calidas reddunt ipsis in fontibus aquas.

Quomodo aquæ naturaliter caloris gradum possint concipere. Cap. XVIII.

SVbsistentibus ergo infra terram caloribus: iam quomodo aquę caliditatis gradum possint concipere ostendendũ est; & posteà in qua subsistant materia. Sunt ergo tria simul elementa, nec sine certa naturæ lege, ac imperio coacta breui fonticulo, terra, aqua, & ignis. Videtur terra tanquam basis ac recipiens, subiectum aqua, agens ignis. Adeoq; perrara inuenies loca, quæ insitos obtineant huiusmodi calores, quæ non emittant simul calentiũ aquarum venas. Quod planè fit; nam calidi est dilatare, dilatatos autem eò meatus, facilè interlabentes sub terra aquæ concurrunt. Quod de Asphaltite lacu adfirmat Possidonius, in imum incendij, quo Gomorrha, & Sogdoma absumpta fuit, occultas incessisse aquas, quæ adhuc vriginis illius putorem, ac naturam seruant. Sic verisimile putant erupisse iam multis seculis Auerni aquas in Campania, cuius solum tam crebra sustinere consueuit incendia. Et hinc haud longè non alia de caussa sub Astruni montis crateris, calentes adhuc scatere venas. Nec reliquæ mundi partes plures obtinent calentium aquarum venas, quàm hîc Campanię tractus, qui totus vsque in Siciliam anfractuosus constat, & plenus ignis. Perspicuum verò actualis ignis, ac incurrentium simul aquarum exemplum habetur inter Puteolos, & Neapolim, in campo Vulcano, qui Sulphuraria dicitur: quippe salebrosa vndique collium coronide, & in se totus, intus, & extrà assiduo feruore crepitans; lacunas continet certis locis viuarum aquarũ, quæ instar bullientis caldarij perpetuò feruent. Idem ferè videre est in volaterrano ad Montem Cerbarum, in cuius balneis perspicuè aqua cum sulphure, & calore feruescit. In Patauinis ad balnea Sancti Bartholomæi, est fonticulus quidam inter alios, in quem aqua ad tactum manifestè frigida ingreditur, & paulo posteà pro subdito naturali feruore incalescit. Imò in tota ea valle aquæ, limus, glarea, silices feruent. Quod si in alijs calentibus venis, ac fontibus aquarum, calores subterranei subessent perspicui, vt perspicuè in prædictis patent exemplis, iam manifesta & cõgrua satis haberetur in quoque fonte caussa caliditatis. Verùm quod summam parit difficultatem, hoc est; quòd pauca in toto orbe memorantur loca, quæ diximus ignium productiua: & è contrà multæ, ac sine fine scaturigines calentium aquarum habentur, quæ longissimè à crateri ignium, imo sine vllo calorum vestigio, & tamen calidæ, ac aliquæ etiam feruidæ emanant. Quocirca duo proponemus, ac soluemus scitu dignissima Problemata. Primum totam compræhendit quæstionem; Cur affectio calorum, siue ignium terrestrium,

In terræ visceribus constare omnia elementa.

Cur terræ calentes abũdent aquis.

Campi Vulcani ardẽtes

Duo Problemata de varietate agentis caloris.

ſtrium, non ſit vnius generis, ac vnius ęquè caloris gradus vbique, ſed alibi calidas reddat, alibi feruidas, & alibi tepidas tantùm. Alterum ſpeciale eſt; vnde tàm exacta in quoque ſingulari fonte, adeo mutabili vniformitas ſit, vt vnus perpetuò emanationis tenor ſeruetur, idemq́ue caloris gradus. Et reſpondetur, vnico verbo; quòd nulla alia vniformitatis, aut difformitatis ratio quærenda eſt fontium calidorum, quàm quæ generis eſt ad ſpecies, & differentias ſuas. Quippe vnus calor in genere eſt terreſtris: differens prout in ſpeciali materia plus, & minus, calidus, & feruidus. Species, & ipſorum fontium conſtitutio permanens eſt, vt aliarum ſpecierum. Differunt autem modi calorum, penes proportionem inter agens ipſum calorem, & paſſum, aquam. quæ explicatiore ſermone declarabimus. Primum de proportione agentis, & paſſi, iuxtà principia diuiniſſimi philoſophi, tria ſunt, quæ maximam pariunt in actione diuerſitatẽ. Virium vtriuſq; gradus, quibus viciſſim actio fit, & paſſio: Situs vtriuſq; in agendo, & patiendo: & materiæ quantitas. Iuxtà virium gradus omnis actio fit: omne.n.agens à patiẽte repatitur, IIII. de Gen. ani. c. III. & I. de Gen. & corr. XLIIII. & qualis proportio agẽtis & paſſi, talis actio fit, & talis impreſſio. A parte.n.agentis caloris, virtus calorifica ſummo gradu ineſt in pruna, remiſſo in flamma, deinde in vapore, minimo in fumo. Similiter à parte aquæ, facilè enim alterabilem diximus ſimplicem aquam; crudam indomitam, & incoctilem; compoſitam terreſtrem, & duram: & qualis ſpecialis concurſus, talis impreſſio fit in emanante aqua. A ſitu verò vtriuſq;: omnis.n.actio fit per contactum, ac fortius agitur in propinquam partẽ, debiliùs in remotam. At calorum, & venarũ non eſt vnus ſitus vbiq;: ſed alibi palã eſt; vt in prædictis patet exemplis, vbi manifeſtus cõcurſus fit ignis feruidi, & naſcentis aquæ. Alibi occultus in abditis terræ cauernis; hinc vena aquarum permeat terram, hinc repunt calores, à perpetuo veluti foco, per quoſdam (vt diximus) terræ caminos. Quibus vnà concurrentibus, ad vnum exitum, aqua, ſcilicet & igne, prout ſitus, communicatiò viarum, ſors, vel diuinus quiſpiam iuſſus tulerit, apparet impreſſio foris in naſcente aqua. Hæc forma eſt, hic typus harum impreſſionum caliditatis in aquis. An verò à prima origine naſcantur aliquæ calidæ, concreato videlicet cum ipſa aqua calore; ſicut concreatum diximus in certis aquis ſaporem, atque odorem. Non credo: Nam exhalatio illa in ſubterraneis, inepta omnino aquis gignendis eſt: potentia enim ignis eſt, ac fit aliquando ignis, non aqua. Vapor autem, qui potentia aqua eſt, calidus, & humidus, teſte Philoſopho, non habet gradum caloris, ſed aëris, ac aëreo duntaxat gignendo tempori in aqua eſt idonea, quales tepidi emanant ſtillatitij liquores; & quales diximus ſynceras aquas oriri hieme tepidas. Relinquitur ergo vt venarum, quæ calidas emittant aquas, plurima pars hanc habeat cauſſam, occultos, ſcilicet aliunde impetentes calores, qui cum venis aquarum communia habeant ſpiracula. Cuius rei vel indubitatam fidem deberet facere Bullicanum Viterbij, quod longiſſimè à terris ardentibus, imò ſine vlla æſtimatione calorum, feruidiſſimas tamen emittit aquas. Manifeſtum id & in Siculis balneis, quę (vt mihi videtur) ab imis barathris ardentis Aetnæ occultos concipiunt calores, ac diuerſo tractu calidæ emanant circumcircà ad oras inſulæ, aliæ ad Panhormum, aliæ ad Drepanum, aliæ ad Xaccam. Et balnearum (vt dixi) calentium omnium, quarum apertè non caleant terræ, eadem ratio eſt. Facit tandem in cauſſa diuerſitatis calo-

Calorum, ac fontium genera.

Differentię, ac ſpecies.

Proportionis ratio calorum in aquis.

A gradu virium.

A ſitu.

Concurſu ſimul aquæ et ignis in ſulphur calefiunt aquæ.

An caliditas poſſit cõ naſci cum aqua.

1. Meteor. c. IIII.

A materiæ quãtitate.

ris materiæ quantitas, nùm debita inuicem proportione conueniant in agendo & reſiſtendo. Aut enim multus calor loci vndique humores aſſiccaret, eumque ſterilem aquis efficeret; & ideo terræ vbi is calor, ac arida exhalatio multum luxuriat, nec plantas alunt, nec germinant. Aut multa aqua ignicu-

Flumina, lacus, Maria, cur nulla calent.

lum ſupprimeret, extingueretque. Quamobrem nullus fluuius ita incaleſcere viſitur, minus lacus, minimè omnium mare: prænimis enim vaſta ſubeſſe oporteret incendia, quę tantam aquæ abundantiam poſſet calfacere. Et quæ paucæ certis locis calidæ emanant in medijs fluuijs, breui decurſu admiſcentur, amittuntque calorem. Quales in Minio Galleciæ fluuio ſurgunt calidæ cum balneis; in Danubio item iuxtà Pannonios, & in Cydno Cyliciæ fluuio, qua de cauſſa podagricos in eo dolores curari aſſeuerat Vitruuius, cæterùm aquæ frigidæ, & blandiſſimæ. Ergo ſatis hactenus manifeſtum eſt, quòd actualis calor in terris naturaliter ſubditus eſt cauſſa propriè effectiua cur aquę emanent calidæ: vbi magis, vbi minus, prout intenſiùs alterum præuincit alterum, formæ qualitate, ſitu, & materiæ quantitate, aut calor aquam, aut contrà aqua ipſum calorem.

Veterum cōtrouerſiæ cōciliantur.

Ex quibus, quoniam vero vera conſonant omniquaque, prædictæ veterum poſitiones confirmantur, & quo aduerſæ ſunt, conciliantur omnes. Sunt enim cauſſæ plures ad quenque effectum, ordinatæ connexu quodam à primis ad vltimas, & veræ omnes ſuo ſenſu. Aether in primis vniuerſaliſſima cauſſa eſt, quam conſequitur ſolis virtus influens motu & lumine calorem; ex eo calor, quem ſentimus omnes, penetrans terram, in terræ autem penetralibus exhalatio, vapor, & tandem calor actualis, quæ eſt immediata cauſſa agens, alteransque diuerſis modis qualitates aquæ, quemadmodum dictum eſt.

De cauſsis materialibus calorum in aquis ſponte manantibus. Cap. XIX.

Ad III.q.

QVoniam autem ageus eiuſmodi calor in materia quadam ſibi congrua ſupponebatur, ideo iam, quod tertio loco polliciti ſumus, de huiuſce materiæ natura quærendum eſt. Nemo autem dixerit ſolem, vel communem, quem ſentimus calorem, vel exhalationem, quæcunque ſupponatur inſita, harum alterationum in terris, & in aquis eſſe immediatā cauſſam.

Solares radij non penetrant terrā.

Nam exhalatio eſt calida & ſicca potentia, non actu. Et ſolares radij, quo tempore etiam ſunt validiſſimi æſtate, non penetrant multum infrà terram; quod olim cecinit Homerus, & ex eo Boëtius. Vel eſto quod aliquatenus penetrent in viſcera terrę, tamen, vt Aſtronomi demonſtrant, & tangitur in primo Meteor. à Philoſopho, radij ſolis nòn ſunt calidi, neque frigidi, niſi virtute; quæ manifeſtatur in materia apta ad calorem, & benè diſpoſita; ergo quæ particularis ſit hæc cauſſa definire oportet. Cui demonſtrationi via ſenſus eſt valde idonea. Ergo aut ſulphur, aut bitumen: hæc enim duo primi fomites in rerum natura habentur, qui ſi non ſemper, nec vbique; manifeſtos tamen alicubi continent ignes.

Opi. de bitumine reprobatur.

De bitumine indubitata quorundam hodie opinio eſt, vt diximus; qui & negant omnino cauſſam eſſe ſulphur. Hac primùm ratione, quia ſulphur haud quaquàm calfacit aquas actu, niſi vbi ex ſubiectis ignibus inceditur; & vbi plus, vbi minus, vbi nihil, incendit: ergo aut vbique & ſemper æquè incenderet, aut non eſt propria cauſſa. Et præter ea,

quia

quia sulphuris materia etsi ardeat, vbi ardet, perfusa tamen aquis extinguitur, non tantum non incenditur. Solum bitumen aiunt isti, & ignem simul & aquam compatitur: quales asserunt fontes ardere in Apolloniatarum nymphęo, & in lacu Babyloniæ, & alibi. Hæc noua hodie quorundam ex Germania scriptorum fuit opinio, quæ indigna est considerati iudicij, ac facile reprobatur. Nam si ita esset, quicunque calidi sponte emanant fontes, bituminosi *[1. Argu.]* essent. Nec non assectas illas secum egererent flammas: quod vtrunque est falsum. Quin imò cùm ex bitumine rarissimæ memorentur flammigerę aquę *[II.]* in toto orbe terrarum, aut ad summum tres, vt patebit in earum historiis, & hæ tres adducantur in admirandis quando ardent: planè quæ flamma elambit *[III.]* bituminis aquas in fontibus plerunque inualida est: quod ad aquas Scantias meminit Plinius, quæ nec fraxinum virentem in ipso fonte valebat inficere. Imò omnes ex bitumine incensiones stipula, ac paleis ob eandem caussam extinguuntur. Minus verisimile est quod putant, id liquamen inter aquas, & *[IIII.]* sub aquis ipsis continere ignes. Nam id planè contrarium videtur naturæ bituminis, quod vbi ardet in aquis elambit potiùs superficiem aquæ, non ardet intrà, nec infrà aquas. Minimè sub aquis ipsis; flamma enim vbi non respi- *[V.]* rat, extinguitur. Præterea, hoc maximum est argumentum. Iam fontes definitum est emanare vniformes, ac perpetui caloris: perpetuam ergo, & vniformem eos habere caussam necesse est. At incendia bituminis, seu calores, seu flammas dixeris, vbicunque sint, non sunt perpetua, nec vno tenore; ergo nec aquarum calentium sunt caussa, quæ vno stylo emanant perpetuò. Quod declarant aquæ ad montem Gibium in Mutinensi, quæ è puteis *[Aquæ M. Gibij.]* cum bitumine destillant frigidæ, nidorosæ tamen, & violaceo colore. Et collibus quandoque incensis (vt solent quandoque incendi) aut nullæ, aut paucæ aquæ, & parum admodum alteratæ. Iam huic opinioni restat refugium ad oc- *[VI.]* cultas, clam nobis alterationes aquarum, ex bituminis affectione in suis venis. At nullus equidem quos vidi calidorum fontium, imò qui ferueant impensè, eo bituminis nidore perfusus sentitur; sulphoris verò putore omnes euidentissimè scatent, etiam salsi, & aluminosi, & metallorum quoruncunq;. Non est ergo bituminis materia horum calorum caussa in aquis, sed sulphur *[Sulphur esse materiam calorum in aquis.]* haud dubiè; quod iam demonstrare aggredimur. Singularis quidem hæc videtur naturæ dispositio: quæ vt cuique rei ad illorum superiorum ideam adaptauit propriam, ac certam caussam, ita sulphuris materiam destinasse videtur in terris ad hos calores. Quare communis est ferè omnium nationum consensus, vt cùm balnea religiosè, ac sacris etiam venerentur nominibus; summo quoque consensu eis sulphuris naturã attribuant in caussam; quod & nomine communi cum diuinis rebus Græci Θεῖον appellarunt. Habebat & in re- *[Sulphur græcè Θεῖον, quasi diuinum.]* ligionibus locum, authore Plinio, ad expiandas suffitu domos. Quam sententiam sequutus videtur Aristoteles XXIIII. Problematum, dum asseruit; idcirco balneas cognominari consueuisse SACRAS, quòd fulminum flammas, *[Balnea sacra.]* ac sulphur in defluxu elambant. Quasi eadem flamma, eademque caussa sit balnearum, atque fulminum: ipsum, scilicet sulphur, quod ceù res sacra, à Iouequé eiaculari in terras reputatur. Id quod in delapso planè fulgore apparet, vbi putor ille, qui relinquitur, ac vrigo, est merum sulphur. Nec secus in caussis rerum, quæ circà terram, & circâ aquarum varias passiones contingũt, *[I. II. & III. Meteororum.]* pro subdita materia modò ignem dixit, modò siccam exhalationem, impres-

sionemq́ue ab alumine, calce, & cinere, modò vaporem. Probatur idem, argutis sanè rationibus in libro de Proprietatibus elementorum ipsi Aristoteli adscripto. Nostrarum verò demonstrationum, quas veras potissimùm à sensibilibus reputamus, pleni sunt hi libri. Et cùm eiusdem sententiæ fuerint ferè omnes, qui priori seculo scripsêre de balneis, quoniã tamẽ rem aliqua ex parte reliquerunt indefinitam, & dubiam; idcirco eam nos; simul atque argumenta in contrarium, hinc absoluere tentabimus.

De natura sulphuris, & quam ob rem ex eo non calescant aquæ omnes vno tenore, imò aliquæ sint frigidæ. Cap. XX.

Primum dubium. INter plura autem argumenta, ac dubia, quæ alicuius momenti videntur
contrà adductam à sulphure caussam, hæc sunt præcipua. Primùm quæritur de natura sulphuris, quæ nam est ista propagatio, ac prærogatiua sulphuris in terris continendi ignes, & calefaciendi aquas. Deinde mirum vi-
II. detur, vt igne iugiter ipsum absumente, non defecerit tamen, aut deficiat vnquam, cùm tamen ea sit ignis natura vorax, tamdiu ardere, & durare solita, quandiu sit combustibile; & nullum combustibile est, quod non aliquan
III. do absumatur, & deficiat igni; an solum istud nunquàm absumitur? Vel tertiò, si aliunde hæc materia subministratur in alimoniam ignis subterranei; quod nam istud promptuarium, ac alter Tartarus; cùm post memoriam terrarum ardentium, iam totam terræ molem, si tota fuisset sulphur, olim con-
IIII. sumendam fore verisimile sit. Posteà si sulphur pro subiecta horum calorum materia ponatur; difficile videtur quînam tanta iuxtà idem subiectum diuersitas sit, vt alijs locis calescat tantum, & plus hic, & minus ibi; alijs ardeat, quanquam raris locis: in aliis verò sine fine non tepeat solum, verumetiam frigeat vena, haud fermè differens ab aliis terrarum venis. Et de aquis eadem ratio; vt cùm à fomite sulphuris debuissent fortasse omnes æquè calescere; & tamen eodem subiecto sulphure, aliæ plus minus calidæ, & feruidæ sentian-
V. tur, aliæ frigidæ, aliæ tepidæ, aliæ frigidissimæ. Et denique hoc aiunt constare experientia, quòd vbicunque calidæ emanant aquæ, haud habent vbiq; sulphur; sed alibi sulphur manifestum, alibi quodpiam aliud minerale, bitumen, atramentum, ferrum, æs, aurum. Non ergo videtur sulphur necessa-
Ad argumenta. ria ac sola caussa horum calorum in aquis. Quibus omnibus argumentis vel vnico sermonis excursu satisfaciam. Primùm dico, de natura & propagatio-
Sulphuris species ac propagatio. ne sulphuris qui quærit, quærat is quoque de cæterarum specierũ productione. Propagatur per singularium partium accessiones, vt cęteræ species terrarum, lapidum, mineralium. Non absumitur, primum quia non ardet vbique: & vbi ardet, natura cooperante ardet, quæ nouam continuò regenerat materiam, suppeditatq́ue qualẽ, & quantam, & vnde opportuna eius propagatio ni semina disposuit, vt mox paulo declarabitur. ardet quia certè sulphur super omnem terræ speciem est amicissimum igni, ita, vt sponte alicubi concipi-
Sulphur cur non ardet vbique. at ignem. Ardet tamen aliis locis minus, in aliis nõ item; hæc inquã nõ minus loci proprietas est, quàm ipsius materiæ. Sicuti etiam, vt quantum & quandiu ardeat, quo modo, & à quo, & si quando inceperit; hæc similiter particularia ad ipsius vniuersi dispositionẽ referenda sunt, & vt analogysmo vtar Lucretij;

Nimirùm, quia sunt multarum semina rerum.

Ex in-

Ex infinito satis omnia suppeditari
Putandum.
Cui consentit quoque in sua Aetna Vergilius.

Lucretij locus.

Imò ferè omnes, qui in hęc arcana naturæ penetrant, haud aliam planè habent caussam, quàm hæc in specialem materiæ dispositionem, ac loci proprietatem referenda. Qui nimirùm locus, seu mineræ species, hanc à primordio habet, dispositionem ad ignem, & calorem, vbi plus, vbi minus. Verùm quoniam humana solicitudo non acquiescit communibus probationibus, en tres singulares eius diuersitatis caussas. Prima est pro inhabilitate loci, quem fortasse ex obice denso, vel profunditate, radij solares non penetrant, itaque materia non excitatur ad ignem. Altera est ab exhalationis defectu, quæ conclusa sub terris, inaccessas similiter inuenit cauernas sulphuris. Et tertia, quæ potissima est caussa, ac probatissima infinitis exemplis; quia sulphuris non eadem vbique soboles est: sed alibi syncera, ac idonea caloribus concipiendis; alibi perexigui fomitis; alibi permista terris frigidis, & quasi emortua, ineptaque prorsus caloribus. Cæterùm quid de hoc igne dicemus in terris perpetuo, vt in Aetna, & in balneis visitur perpetuò feruidis, an elementi pars sit, an noua propagatio ignis? Elementi partem nequaquam; nam extrà suæ regionis limites est. Ergo vel violentum quoddam, vel noua propagatio. Sed quomodo violentum? cùm ex doctrina magni philosophi, II. cęli. XVIII. Nullum violentum perpetuum? Respondetur ex Auerroe, quòd propositio hæc per se vera sit; fallit tamen secundum quid, & per accidens, quales multæ sunt naturales propositiones. Fallit in hoc igne subterraneo; fallit & de igne elementari, cui accidit motu raptus sub concauo Lunæ circulariter moueri; fallit & de ęstu maris, quòd vltrò citròque ttahitur à motu fortasse cęli perpetuo. Ego verò dixerim (saluo semper meliori iudicio) hunc ignẽ subterraneum, nec elementum esse, nec partem elementi, iuxtà eiusdem philosophi distinctionem in I. Meteororum. Sed mistum igneum naturale in proprio combustibili: ergo nec violentum quoddam est. Nam quid prohibet ignem, quem videmus in minera sua combustibili, mistum esse quoddam naturale, vt mista reliqua terrestria? Non accidens dici potest, nam tum sub censu caderet violenti perpetui. Nec aggregatum per accidens; nam aggregatio dicitur de rebus formaliter distinctis, vt in tritici cumulo plura cerealia coaceruata. At in his primis elementorum mistionibus non est exactè quærenda ratio mistionis à principio intrinseco; sed qualis in meteoris est nubium, grandinis, fulguris, & huiusmodi aliorum, quæ ex concursu constant elementorum quodam, ac ex variis alterationibus inter se resultant, quia nimirùm imperfecta sunt mista. Imò perfectiorem quàm meteora dixerim horum corporum mistionem in terris, quia eorũ natura non adest & abest; sed permanens est; à principio quodam intrinseco eius loci emanans. Et per consequens haud aliter de hoc igne quærendum videtur, ac in cęteris metallis, quæ teste Galeno IX. de simp. med. facul. plurimum obtinent essentiæ igneæ: Nisi hoc, quòd in reliquis metallis existere ignis intelligitur in esse refracto, & in potentia; in hoc autem inest actu, quæ videlicet huius misti ignei est propria natura. Sicque non est elementum, nec violenti in eo quadrat vlla ratio; sed certa species misti terrestris actu calidi & ignei, vt cætera mineralia, ac mista tam terrestria, quàm aquea. Alioquì si mineræ id genus ardentes in terris non es-

Rationes de sulphuris diuersitate.
1. à loco.
2. à caloris defectu.
3. à materia male disposita.
Ignis subterraneus an elementi sit pars.
An violentum.
Ignis misti genus.
Mistorum terrestrium natura.
Ignis terrestris misti species intenta à natura.

ſent ſpecies certæ, & intentæ à natura, ſed violentum quoddam; cui dubium eſſe debet, quòd iam defeciſſent in totum, non fuiſſent perpetuæ? At hæ per durant, duraruntque iam poſt hominum memoriam tot ſeculis Aetna, totq; alia ardentia loca, tot generoſa Thermarum genera; fateri ergo cogimur, hęc haud violentum quiddam eſſe, ſed naturalis effectus cum ſua cauſſa naturali.

Loci Ariſto telis noua expoſitio.

Facit ad hanc noſtram ſententiam expoſitio D. Thomæ, ſuper eum locum II. cęli. Nullum violentum perpetuum: Niſi cauſſa (inquit) ſubſiſtat perpetua. Perinde ac ſi diceret; eſt effectus naturæ perpetuus, & cauſſa naturæ perpetua; ergo non eſt in genere violenti, ſed perpetui, vt cęteræ ſpecies ſunt perpetuæ, & intentæ à Natura.

Ad. IIII. q. Materia ignis cur nõ abſumitur.

Quam ob rem verò ea materia non abſumatur aliquando igne, & finiatur; hoc erat inter prima problemata diſcutiendũ. Cauſſam verò ſubinnuit Vergilius, ſeu quiſpiam fuerit ille author in Aetna.

Atque hæc ipſa tamen iam quondam extincta fuiſſet,
Ni furtim generet ſecretis callibus humor

Materiam. Planiùs (inquam) hæc eſt vera cauſſa: quia vt cæterarum rerũ ſpecies ſua quæque propagatione ſunt æternæ; ita ſulphur in ſuis mineris, vegetalis quædam (abſint hinc paralogiſmi) ſpecies eſt, & propagationis æternæ, etiam cum igne. Nam quæ natura certa lege ac imperio, veluti diximus, coëgit, ſeu produxit ignem in terris, ac certam adhibuit pro alimonia ſpeciẽ terræ, ſcilicet ipſum ſulphur: eadem quoque æternum veluti ſeminarium elargita huic eſt, vnde perpetuam haberet propagationem, vaporem, fumum, exhalationem; quibus plena eſſe illa interuacua terræ, iam neminem credo dubitare. Quæ res vulgò patet in Aetna, ac ratione probabitur aliqua, cùm de eius natura erit loquendum.

Lib. IIII.

Ignes cur nõ vno tenore vbique ſint.

Cęterùm quòd aliis locis non vno tenore fiãt incendia, & calores, imò ceſſent aliquando; diuerſa materiæ diſpoſitio eſt in cauſſa. Alibi enim vegeta ſemper, ac viuax, vt in Aetna ipſa, quæ perpetuos in cauernis ſuis continet ignes: hac ſcilicet loci proprietate, ac perpetuo quo dam naturæ ſeminario, quo ſulphuri ſemper generando, ac fouendo igni eſt idonea. Aliis locis temporanea ſubeſt materia, & quæ paulatim diſponitur, vbi citiùs, vbi tardiùs; pro fauore cęli, & pro virtute intrinſeca minerali. Adde, quod caput eſt; & pro nouæ materiæ appoſitione à continuis vaporibus terrenis, quos ignis natura arripit ad ſe, illi viciſſim conſequuntur. Temporaria incendia patitur Aenaria Inſula, nam ſemel combuſta materia, ceſſat ardere per ſecula, donec nouiter à matrice repullulet materia, vt ardeat iterum. Quemadmodum & in Puteolano accidit, qui aſsiduo feruore crepitat, at ignes non concipit, niſi rarò. Similiter & in vicinis montibus, Miſeno, & Veſuuio, qui rarò flagrant.

Nouorum incẽdiorum cauſſæ.

Porrò tandem quæ ſit in his locis noui incendij occaſio, definiendum eſt; quam authores non facilè determinant, an ſponte excitetur, an ſolis aſſiduo feruore, an igne imprudenter adhibito. Nos ſecundum locorum variam naturã, in his quidem vnã, in his verò aliam inuenimus cauſſam. Sponte excitatur in Aetna, cùm miras edit in aëra flammas. Ignes enim aliquandiu in imò fomite conſopiti, ventorum impulſu per cauernas excitati, præiacentem corripiunt materiam, quæ, quãquam alias combuſta, fumis tamen mineralibus, ſole, pluuiis, aliiſque ſuperuenientibus elementorũ mutationibus, diſponitur ad nouum incendium.

II. Meteo.

De incendio in Aeolijs Inſulis Ariſtoteles hanc videtur aſſerere cauſſam, ex Terręmotu perinde aërem accendi infra terram, ac fulgur in aëre, nempè ſpiritus repente colliſos incen

di,

di, discerpto prius in exigua frusta aëre. De incendijs ad casum, manifestum hodie habuimus exemplũ in fodinis olei Petrolei Mutinensi agro; quæ adhibitis imprudenter luminarijs accensæ, mirum emiserunt incendium. Quam caussam & Plinius attestatur, subiectis, inquit, Ariciæ aruis si carbo deciderit ardere terram. Quibus ergo rationibus natura summa opifex, disposuit tam variè materiam sulphuris ad singulares ignes in terris; eisdem in materia bene disposita, calores attemperasse videtur in diuersis balneis, vnde alia feruida emanarent, alia calida, alia tepida, & alia frigida.

Ariciæ terram ardere.

Quòd ex metallis, ac cæteris mineris quæcunque calent aquæ, participant sulphure. *Cap.* XXI.

Restat iam vltima ex prædictis obiectio, quam adeo magnificauit Ioannes Dondius Patauinus, totque adeò argumentis concludebat, non solam sulphuris materiam hisce terrenis caloribus subijci, sed multiiugas quoque terrarum mineras. Quales ex compositis aquis & calidis adduci possent innumerabiles, bitumine, sale, alumine, ferro, auro, diuersisq; aliis metallis participantes, & tamen non solùm calidæ, sed calidiores nonnullæ sulphuratis aliquibus, & feruidæ. Quapropter melius esse concludebat, vt existimant aliqui, vniuersum quem omnes sentimus calorem ponere, qui in terris concentratus, penes diuersas materias, quasi per gradus quosdam & intendatur, & remittatur: interdum igneus, alibi calidus, & minus calidus, in sulphure, in bitumine, in atramentis, in metallis, in diuersis materijs. Nec hi quidem perperam, si id quod res est, distinctè declarassent. Sed eadem profectò indistinctione aberrant, quam Logici de simpliciter ad secundum quid vocitant. Omnino enim hoc proponendum est, quòd quæcũque calent aquę, calent in sulphure: cum hac tamen distinctione, siue id quidem tale pro simplici materia dicatur, siue alterius participatione naturæ. Ex quo rursus manifestum fit, quòd quæcunque calent aquæ, rectè sulphurosæ dicentur; seu quidem absolutè in sulphure caleant, seu in alia materia, quæ participet sulphure. Itaque vbi absoluta eius subijcitur materia, non difficile calidas intensissimo gradu aquas experiri poteris, si eò transeant. Vbi verò participans duntaxat, calidæ, & minus calidæ, & tepidæ, & frigidæ qualitatis. Ob id nunquam ardent metalla in terris, nec mineræ reliquæ, quanquam sulphure participẽt: nunquam feruidas aquas, nunquam nisi admodum remissas qualitate emittunt. Remittuntur enim ex admistione cõtrarij qualitates, remittitur & odor sulphuris, quanquam non penitus aboletur, in quacunque sit mistura. Est autem participatio bifariam intelligenda, ex essentia scilicet & ex accidenti. Quod in omni specie terræ, & minerarum videre est: alia quidem vt essentiales partes inesse, alia per accidens, & à casu interuenisse. Participant ergo ex essentia sulphure, siue (vt melius dicam) hac ipsa exhalationis substantia, mineræ quædam in terris, maximè vero metallicæ, & pinguia quædam mista; parcius arida, minimè conglaciata, vt lapides quidam, ac marmora, & cretæ, nisi (vt diximus iam) ex accidenti. Participant & pingues omnes terræ, laxæ, fuliginosæ, feruidæ, nidorosæ, grauiter olentes, & omnes succi, qui ignem corripiunt. Vt bitumen in primis, quam materiam vix aliud diceres, quàm huiusce exhalationis sobolem: quod & Vergilius in

Dondij positio ex v. argumento.

Materialia calorum duplicia.

Aquæ omnes calidæ, sulphure.

Metalla non pati incendia.

Participant minerę sulphure dupliciter.

Bituminis materia.

Aetna sentit, & Plinius lib.xxxv.cap.xv.quod & ardet, vt diximus, & in aquis non refellit ignes.

Atramenta

Habent & atramenta illius pinguitudinis partem, quanquã non ita crebrò in eis fiunt calores, ac minus incendia; resistente multa eius generis terreitate cinericia, quare perfusa hæc aquis, acri eas vredine, & veluti ex calce incendunt.

Alumen.

Alumen quoque etsi quadam naturaliter vnctuositate participet, potiores tamen partes obtinet salis: quare vbi syncerum nascitur, nullum habet illius feruescentiæ signum, imò igne admoto retundit flãmas. Et si calent alicubi insigniter aluminatæ, accessoriam indicant sulphurosæ naturæ copiam, præter quàm aluminis essentiæ conueniat. Quod visum est in nouiter repertis mineris in Senensi agro suprà Clanem paludem: quas cum diuersis tentassent per initia experimentis, inuenerunt eas in confectione aluminis pinguissimas: at conuerso exinde opere in atramentis, & sequestrata pinguedine, vitriolum fundunt electissimum. Et in aquis similiter, nam ad iuga Apennini porretanæ aquæ, aluminosæ à prædominio mineræ cũ sint; pro multa tamen sulphuris parte, & aquæ ipsæ calent impendiò, & terra fumat, subiectis caloribus. Albulæ autem in Latio quia syncerius ducunt alumen, lactei teporis non calidæ sentiuntur: exhalant tamen secus vndique odorem sulphuris; quæ pars tam absoluta, quàm in misturis tota exhalabilis est (vti diximus) maximè in aquis.

Salis materia nitri.

Superficiè verò tenus Sal quadam pinguedine participat, idque in marinis maximè. Minus nitrum, quod affinis quædam sali natura est, ac purior. Quæ tamen singillatim pro exacta cuiusque natura dicta sunt: innumeras enim alias contingit fieri inuicem commistiones, quæ & proprias plerunque faciunt mineralium species, quæ sunt inexplicabiles.

Heterogenea loca.

Ad Sanctum Philippum sub Senis aquæ sunt nitrosæ, sed quæ tantam habent sulphuris materiam adiunctam, vt sint impensè calidæ. Et Aponi fontes adeò salsi, vt olim apertis publicè officinis, in salem coquerentur, & tamen aquæ summè calidæ, planeq; sulphuratæ. Quod infinitè accidit, vt perrara sint loca, ex quibus, inuenta vnius natura, non propè inueniatur & alia.

Metallorum materia sulphurea.

3.Meteor.

Maximè in metallis, quæ quanquam in mineris suis multifariam varient, penes materialium, scilicet proportionem, ac misturam, & penes virtutem insitam, vnde habet motus principium: in fundamento tamen nihil aliud sunt (vt rectè sensit Aristoteles) quàm vaporosa huius naturæ exhalatio, quæ roris, aut pruinæ modo in lapidibus, densatur, ac pro retenta illius originis siccitate igniuntur. Quam sanè naturalem misturam, trita, quæ fit, metallorũ experientia comprobat: omnia enim componuntur ex eis, in quæ vltimo resoluuntur: at nullum metallum, nullum mistum metallicum, vt Chalcytis, sory, melanteria, sandaracha, argentum viuum, seu arte, seu natura comburantur, non eam plus minus naturæ sulphuris fœditatem exhalant. Imò ex arte aliquæ illorum partes affatim resoluunrur in sulphur.

Chymistarũ experimẽta

Atque hac profectò Chymistarum experientia vsus Albertus Magnus in rei metallicæ natura inuestiganda; haud rectè, nec ratione aliqua reprehenditur à nouo mineralium authore, in cuius scriptis quam laudo in multis Germaniæ fodinis cõquirendis industriam, eam desidero in taxandis magistris eius modestiam. Est enim hæc eadem Aristotelis sententia, qui eam ponit metallorum originem ab exhalatione, quam diximus. Quam negat iste author; nullis tamen argumentis redarguit, sed vt suas potius anteponeret inuentiones, verba ipsa Aristotelis perplexè detorquet in suum sensum, facitque affirmare materiam me-

tallorum

tallorum esse aquam aliquid passam quemadmodum humores, quod ipsamet verba Philosophi negant apertè d. οὐδ' ἐξ ὕδατος γινομένου διατιπάθος ὥσπερ οἱ χυμοί. οὐ γὰρ οὕτω γίνεσθαι τὸ μὲν χαλκὸς, τὸ δὲ χρυσός. Sicuti etiam eadem in re Chymistarum, & Astrologorum, & quorundam Physicorum asserta dissimulare potiùs ipsum dicerem, quàm reprobare; qui rectè omnes in suæ professionis principijs loquuntur. Nunquid enim Astrologum de natura metalli sciscitatus, in elementa ista, aut in ipsorum misturas vocauero? an potiùs qui insitas ex illis caussis vniuersis virtutes assignet? Est ergo materia sulphuris necessaria, & ceù continens caussa quoruncumque calorũ & in terris, & in aquis: cæteras verò terrarum, ac minerarum, & metallorum species, caussas esse consequentes, inquantum scilicet participant sulphure, confitendum est.

Locus Aris. 3. Meteo. in vltimo.

De differentiis fontium in quaque specie Mineræ. Cap. XXII.

QVemadmodum ergo ex sulphure calent, quæcunque calent aquæ, seu simpliciter, seu alterius participatione naturæ; & tamen non æquè omnes sunt vbique calidæ, nec æquè sulphureæ, ob misturas, ac alias intercidentes caussas; eadem nunc diuersitatis ratio reddenda est in cæteris metallis. Ex eodem enim mineræ, aut metalli genere diuersis locis, vix vnquam adeo similes emanare solent aquæ, quin aut tactus qualitate differant, aut colore, aut odore, aut sapore, aut consistentia, aut aliquo alio accidenti. Cuius diuersitatis ratio in vniuersum consistit penes tria: penes substantiam mineræ, partiumque ipsam componentium, penes diuersam aquæ temperiem; & penes situm, ac spatium ab origine influentis aquæ. Super has enim alterum genus differentiarum altissimum est, temperamentorum, scilicet ipsarum aquarum, in quibus diuinam potiùs dispositionem quandam contemplari licet, quàm substantiam aquæ. Quæ quidem specialis naturæ dispositio, vt in omnibus rebus, ita in aquarum temperamentis agnoscenda est, præsertim balnearum: de quibus vix alia ratio aliquando reddi potest, quàm à tota substantia, ac forma, aut certo consensu, quem habeat cum aliquo sydere rum. Quas caussas primas non in temperamentis solùm, verum in quacunque etiam proprietate attestari solent sapientes, duplici occasione: aut in laudem, & gratiam primæ illi caussæ; à qua ita dependent omnia, vt nihil factum, aut fieri, aut faciendum esse credendum sit, in quo non certè dispositionis suę vestigium, ac imperij sui veluti sigillum appareat. Aut per refugium, quando eius quod quæritur latent caussæ vltimæ ingenij nostri compræhensionem; quæ tantò latent altius, quantò longiùs absunt à sensibus. Hæc dicta sint de differentijs fontium aliquibus intimis, & quas proprietates vocant occultas, quæ altissimæ sunt, ac singularem postulant opportuno magis loco considerationem. Nunc de differentijs tantùm communibus, & extrinsecis, & de his quæ sensui sese offerunt differentiarum caussis prima, ac manifesta varietas à partium substantia est. Nam eadem mineræ species alio loco durior, alio magis laxa, & alia impurior, alia aliter, atque aliter comparata naturaliter inuenitur. Et quæ exinde exeunt aquæ iuxta eius mineræ conditionem, ac perfectionis gradum mutata exeunt: Vbi calidæ, vbi minus calidæ, vbi insigniter, vbi aliquatenus alteratæ, etsi eiusdem generis mineræ sint. Vel saltem ab adiacentibus

Differentiarum aquarũ communes caussæ.

Temperamẽtorum aquarum differentiæ.

Proprietates occultæ. Lib. 6. c. 23.

A partium minerarum diuersitate.

Ab adiacẽtibus rebus.

iacentibus eĩ mineræ variant rebus: ideſt quæ quodam veluti naturæ caſu interueniunt aliæ terrarum ſpecies, lapidum, liquorum, exhalationum, & radicum, aliarumq́ue adnaſcentium rerum. Quæ omnia diuerſis prædita ſaporibus, coloribus, odoribus, & qualitatibus aliis, inſignem aliquam adiungunt æquis influentibus diuerſitatem. Harum verò impreſſionum ſemper aquæ præualentis partis præ ſe ferunt qualitatem cæteræ conſequuntur: hæ

A temperie aquarum in quoq; fonte.

quidem clariùs, hæ autem obſcurius. Porrò variatur cuiuſque fontis temperies in eadem mineræ ſpecie, primum qualitate ſui, nùm ſimplex aqua, & vna ſit vena, an pluribus ſcateat venis in vnum confluxum, ac miſturam. Deinde quantitate ipſa aquæ, motu, ſitu, & communicantia ipſa cum minera. Et quidem haud ſine diuino conſilio factum eſſe â natura cenſendum eſt, vt per occultos aditus, eosq́ue diuerſos, plures aquarum riui in vnum fontem confluerent, itaque inuicem temperarentur. Imò his non plenè contenta, ſæpè in ipſa ſcaturigine contrarias aquas emanare iuſſit, quo ad vſum, arbitriumq́ue humanæ cupiditatis commiſceri, ac temperari poſſent. Quod planè videre eſt in Auinionis balneo ſub Senis, vbi in medio lacunæ, minus duobus palmis, duo fontes vnà erumpunt, alter quidem caliditate, alter verò frigiditate intolerabili. Et tres diſtinctæ ſpecies aquæ, vna ſulphurea, altera ferrea, tertia ænea. Et Viterbij pariter lacuna quædam lactei teporis, duarum tamen venarum coniunctione, alia calidarum, alia frigidarum temperata. Idẽ vario naturæ luſu ſuper cæteras balneas viſitur ad Baias pluribus fontibus vbi aliæ calidæ, aliæ frigidæ, aliæ tepidæ, alibi inunctæ ſulphuriſque naturæ, aliæ aluminis, aliæ ſalis, aliæ nitri, aliæ bituminis, nonnullæ etiam acida,

Li. 31. c. 11.

Calidæ in fluuiis naturales.

ſalsáve miſtura, Plinio quoque teſte. Ac rara ſunt balnea, quæ non aliqua eiuſmodi diuerſitate aquarum temperata ſint. Quædam ob nimiam quantitatem frigidarum amittunt vires, vt quæ in mediis ſcaturiunt fluuijs. Quales in Danubio commemorat Manardus iuxtà Budam, quę medijs ipſis in vndis ſumebantur ab indigenis in balneis, ſubinde inutiles, magno admiſtæ, ac peremptæ flumine. Surgunt item calidæ in Minio Galleciæ fluuio, cum balneis in ipſo fluuio. Item in Bohemiæ fluuiolo, cui nomen idcirco Tepula. In Liri Campaniæ, in Mæandro iuxtà Caruram collem, & in Cydno Cyliciæ fluuio,

A loco, ac ſpatio vbi miſcentur.

quamobrem podagricis mederi eius aquam cenſuit Vitruuius. Proinde vt quantitatis aquarum, quæ inuicem admiſcentur, ita & ſitus, ac diſtantiæ habenda ratio eſt, vbi veniant admiſcendæ, ſeu cum alijs aquis, ſeu cum terrarum mineris. Longo enim defluentes ſpatio, diuerſa ratio eſt nùm impermiſtę, an admiſtæ deferantur, & nùm per ſpatium ac terram vnius naturæ, an diſſimilis, nùm ſuperficietenus, an ex imis latebris erumpant. Penes diuerſa terrarum ſpatia, exemplum eſt Himera Siciliæ fluuius: qui vt eſt progreſſus ſuo fonte bipartitus, ea pars quæ ad Aetnam influit; ob dulcem ſoli naturam, gratæ ſuauitatis, ac dulcedinis ſentitur: altera verò quę ſalſas præterfluit fodinas ingratam ſalſedinem habet. Hypanis etiam in Ponto per quadraginta milliaria à fonte dulciſſimus, inde fonticulum recipit, ex quo ad ſpatium CLX. milliariorum, mirum in modum armarulentus redditur. Sunt quamplures aquæ, quæ in defluxu aliquot ſtadiorum ſuper terras ſulphureas, cùm caliditatem, ac cæteras ſulphuris qualitates ſuſceperint, eas deinceps in reliquis ſpatijs terrarum diuerſæ naturæ amittunt. Putat Vitruuius Albulas aquas intrinſecus apprimè incaluiſſe, ſed lõgis poſteà lapidum interuenijs retepuiſſe:

quare

quare breui à lacuna ſpatio defluentes refrigeſcunt in totum. Aliæ ſtagnant in minera ipſa, fortiſſimaſque concipiunt impreſſiones: quod patet in Auernis, quorum aquæ pro aſſiduo ſulphurum, ac aliarũ ſuperfluitatum marcore ſunt obſcuriſſimæ, ac adeò putidæ, vt quidam eas ex inferni baratris egurgitari fabulentur. Et Aſphaltites in Iudæa lacus immobilis, ac teterrimus Mare mortuum idcirco nuncupatum. Aliæ mediam ipſam præterfluunt mineram, aliæ ad latus contingunt, aliæ ſuperficiẽ elambũt, ac pro rata parte ſingulæ impreſſiones concipiunt varias. Aliæ principales calorum recipiunt caminos, quo modo feruere videntur Bullicani aquæ: aliæ adiacentes adeunt cuniculos, vt quæ illi viciniæ adnaſcuntur minus calidæ, tepidæ, frigidæ. Bullientium erunt tres gradus, feruidæ, bulloſę, ſalientes. Feruidis ſubiectos eſſe intenſiſſimo gradu ignes neceſſe eſt: Bulloſas & ſpumoſas reddit tùm mediocris calor, tùm motus, quales cernuntur marinæ ſpumante ſale: Salientes facit ſpiritus interclusus, ac miſtus aquis, ſeu calidis, ſeu frigidis. Ergo ſi vapor ignis intrinſecus influentes offenderit aquas, eaſque per vnum veluti commeatum longo ſpatio comitetur: feruidas reddit pro diutiſſima actione in eas longiſſimo ſpatio: bulloſas inflatis feruore aquis ipſis: ſalientes impetu vaporum, qui cum ipſis aquis tendunt ad vnum exitum, vnde reſpirent. At quæ aliquo ſpatio ſynceræ defluxerint, ſi in vltima ſcaturigine mineras offenderint, laxas præſertim, ac calorificas, non ſecùs ac ſi in fornacem ſulphuris, aut calcis, vrnas aquarum profudiſſes, caliginoſæ, bulloſæ, & graueolenti odore erumpunt. Et ſi multum caloris conceperint, feruore ipſo vrgente exiliunt: quales ſulphurariæ Puteolis in Campo Vulcanio, quæ aſſiduo ſubtus igne, ac ſulphure feruentes, ad ſex cubitos ſaliunt. Caldariæ in Baianis circiter ſeptem millia paſſuum à prædictis, quatuor cubitos. Hæc verò ratio eſt cur ſaliant aquæ, ex flatu ſcilicet, & maximè igneo. Subſiliunt tamen & aliquę frigidę: vel ſolo motu præſtantes; quod vulgus non latet, vbi enim altiùs defluant, quàm erumpant fonte, ſuopte impetu ſalientium aquarum in mediis ipſis vrbibus videmus ſpectacula. Vel ipſo ſpiritu excitato ex calorifica materia intrà cauernas. Ex Iuba recenſuit Plinius in Arabia fontem exilire tanto impetu, vt nullum non pondus impactum reſpuat. Alij ſaxa extrudunt, atque eiiciunt, vt Marſiæ fons in Phrygia ad Celenarum oppidum. Et alius in Carrinenſi Hiſpaniæ agro. Aliquo id genus flatu intercluſo ebullit, quanquam ſit frigida, Acidula in Elbogano, quam inſanam idcirco ſuo idiomate Germani vocant. Item fons apud Iouis Aſbamei templum in Cappadocia ad oppidum Thiana, ex Philoſtrato. & in Volaterranis lacunis quædam ſcatebræ, de quibus poſteà ſermonem habebimus.

Bullientium tres differentiæ.

Spumoſæ, Feruidæ, bulloſę, Salientes.

Salientes frigidæ.

Impetuoſiſſimę ac Saxa eiicientes.

De mutationibus Fontium. Cap. XXIII.

HActenus dictum eſt de ſpecialibus calorum differentijs in aquis, & proximè de differentiis Fontium, & quo modo in quaque minera, ac terrarum ſpecie ita varient, in ſubſtantia partium, in quantitate, ſitu, & communicantia ipſa aquarum inuicem, ac miſturarum; vt quot loca, tot planè differentiæ fontium, totque adeò conſiderationes habendæ eſſent. Nunc de mutationibus, quas faciunt fontes, vnica in vniuerſum cauſſa allegari poſſet: Quòd nimirum patitur vnaquæque res creata ſuas paſſiones; & maria, lacus, flumina, fontes, balnea, vniuerſa denique aquæ natura obnoxia eſt

xia est suis passionibus: maximè verò quę mirabili constant temperie, ac certũ consequi cœli fauorẽ videntur aquæ balnearũ. Verùm ad distinctionem, tria inuenimus mutationum genera circà aquas contingere.

Passionum, ac mutationum aquarũ tria prima genera.

Aliæ enim sunt mutationes ordinarię, quæ temporum scilicet anni varietatem consequuntur. Aliæ accidentales, & præter ordinem, quæ habent suas caussas naturales. Et alię tandem sunt totales (ita dextrim) mutationes: quando scilicet in totum mutantur, aut intereunt omnino, aut etiam vbi non erant nascuntur: quæ maxima indigent consideratione.

Ordinariæ mutationes.

Mutationes fontium ordinariæ paucæ sunt, eæque pluri ex parte notæ, nam mutationes temporum ordinarias consequũtur: vt diximus, dulces æstate frigidas emanare, hieme tepidas; ob contrariã, quę fit, vtroque tempore antiperistasim.

Ab antiperistasi.

Sic per antiperistasim concentrari hieme calores, calidiores, vbi nihil obstet, reddũt balneas; qui contrà exhalant, ac tepescunt magis æstate. Et quæ saliunt aquæ, vt in lacunis Volaterranis videre est, altius saliunt hieme, ac instantibus pluuijs maximê, ob eandem caussam. Multa admodùm obseruamus in tota natura patrari opera per hoc medium antiperistasis. Quin in diurnis, nocturnisq; mutationibus, tàm aëris, quàm fontium, multam habet efficaciam. Et tandem constantibus suo tenore temporibus, constantes quoque aquæ genuinam seruant, ac ordinariam temperiem. Et contrà, inconstantes necessariò, ac variæ: nam varia subeunt accidentia.

II

Mutationes accidentales.

Pertinet verò ad accidentales fontium differentias, instabiles telluris, atque aëris dispositiones metiri. Tellus enim, vt est omnium mutationum, tàm cœlestium, quàm elementarium basis; flatu, frigore, vapore, intus vndi que transuerberata;

A terræ mutationibus.

nec minus forìs assiccata solibus, conspersa imbribus, difflata ventis diuersissimæ naturæ, plus minùs in se aut vda efficitur, aut arida, aut aliter indies afficitur. Venti quidem alij refrigerando, & constipando faciunt antiperistasim: alij contrà, calfaciendo, & exiccando discutiunt, itaque calorem aquarum, naturaliter etiam calidarum, dissipant.

Ab imbribus, & torrentibus.

Imbrium vero, ac Torrentium confluxus, idest qui non perennes ducunt aquas, nedum perturbant naturales venas, sed & impressas sæpè certis locis virtutes prorsus abolent. Vnde perrara inuenies balnea, quæ per hiemem diluta imbribus, non amittant cum calore salutares vires: quicquid ea calidiora redderent tunc temporis aliæ caussæ. Quod de Magnesiis quoque aquis testatur Aristoteles II. Meteor. ac in balneis apud nos accidit frequentissimè. Aliquibus locis deprauantur aquæ imbribus in tantum, vt ex medicatis pestilentes fiant: quod Nili aquis quondam accidisse, meminit Plinius.

A siccitatibus.

Pro siccitate minus aquarum qualitates mutantur, nisi quia venæ minuuntur, ac aliquæ minus vberes siccantur in totum. Qualem asserunt Germani authores siccitatem aquarum contigisse insignem, anno Friderici III. trigesimoquinto. Et alteram Caroli V. anno XX. Ingens verò fuit nec sanè indigna memoriæ siccitas, quæ contingit iam tertio hinc anno M. D. LXVI. nam cùm à primo ortu Pleiadarum mense Maij, ad vltimum ferè vsque occasum, sex mensium interuallo, nullæ visæ fuerint pluuiæ in Italia;

Venarum, ac fontium, qui modo siccantur, modò abundãt, ratio.

non fontes modo sunt exiccati, sed magna etiam flumina defecêre in tantum, vt pluribus, ac diuersis regionum locis minori precio vinum sit venundatum, quàm aqua, præsertim in Illyriis. quo tempore conflagrauit Aetna vehementer, ac mirãdis modis flumen ignis atque sulphuris euomuit ad mediam Siciliam. Porrò haud scio an inter accidentales mutationes reponendum sit, an potiùs in aliquem cœli, ac syderum

fauorem

fauorem referendum, quod dignum ſanè eſt ſpeculatione; Quamobrem certis locis, ſuo etiam tenore conſtantibus temporibus, modò creſcant venæ, exundentque aliquo ſpatio temporis; modò minuantur. Ratiò (vt mihi videtur) in eadem conſiſtit temporum ſiccitate, vel humiditate, quam modo diximus. ſed cur certi hoc patiantur fontes, & non omnes; hoc haud dubiè particularem, ac altiorem habet cauſſam. Ea autem (ni fallor) hæc eſt: quòd elementa, cùm mutuam habeant inter ſe viciſſitudinem, & terra potiſſimùm cum aqua; vel plus, vel minus illis annis aquarum naturæ contribuant. Nam quemadmodum aliquando ſegetes abeunt in herbas, in ſtipulas, in lolia, ita quoque vigores illi frugum tranſeunt aliquo anno in aquas. Itaque aquæ in venis multiplicantur, ac deficit ſegetibus humiditas: aut contrà fœcundatis aliquo anno frugibus, venæ, ac fontes deficiunt. Quæ alternatio ſcitu admodum digna obſeruatione confirmatur: nam quidam annuarias id genus aquarum mutationes in præſagijs futuræ annonæ accipiunt, non fruſtrante diligentia. Nam ſi aquæ plus ſolito abundent fontibus, tabeſcere ſegetes obſeruant, ac inſtare eo anno penuriam indicari. Sin minus abundent fontes, copiam futuram præſagiunt annonæ; ſaturatis nimirum naturali humiditate eo anno ſegetibus. Cui obſeruantiæ aſtipulatur, tùm fontes quidam huius naturæ ſingulares; tùm fides, atteſtatioque veterum: vt quem recitat Plinius fontem Neminiam dictum in miraculis aquarum, qui in agro Reatino, alio, atque alio loco exoriens, annonæ mutationem ſignificabat. Idipſum hodie notatur pluribus locis: Lucales verò aquæ celebres in Senenſi agro iuxtà pagum Roſiæ, quæ non perenniter, ſed certis annis fluunt, ac ſequitur penuria. aliàs vbertate futura obcæcantur in totum, vt ſicco pede, quam media ſcaturiebant via (nam magnæ ſunt venæ) tranſiri poſſit; conſumpta nimirum in frugum alimentis eo anno humiditate. Ac rationi atteſtatur alterum experimentum, quod ponit Plinius, nam in ſyluis ſolent deciſis arboribus adnaſci fontes, vbi non erant prius, quoniam arborum radices omnem illam in ſe conuertebant humilitatem. Aliæ item ſimiles, ac tēporariæ ſcatebræ ſunt ad Pientiam, in eccleſia Sancti Reguli, vbi fontem viuum obſeruare pro miraculis, tempore vbertatis ſiccum, inſtante verò penuria ſacro eo latice abundantem. Aliam ſimilem commemorat haberi ſub Narnia Leander Albertus. Similis naturæ prædicatur lacus Vadimonis, qui Baſſanelli dicitur XXX. circiter ab Vrbe milliariis. Quem ad maiorem fidem ſcimus hoc anno M. D. LXIX. quo vniuerſalis eſt in tota Italia penuria, exundare iam vſque à veris principio mirandis modis. Eadem de Lucalibus, ac Sancti Reguli prædictis aquis accepimus, qui nimirum exiccatæ iam multis annis, hoc anno in admirationem vſque indigenarum, qui hanc earum ſciunt naturam exuberant. Eadem ratio eſſe videtur de quodam fonte ad Arcadiam Cretæ oppidum, qui ponitur à Theophraſto; nam ad multum tempus ceſſat effluere, deinde rurſus emergit. Multos id genus audiui alios obſeruari fontes de futura annona; quarum tamen, ne multitudo deroget fidem hiſtoriȩ, mentionem non faciam, ſed qui hȩc legerint, animaduertant in poſterùm. Cȩterùm mutationum multarum, atque inſignium, tam in terris, quàm in aquis, præcipua cauſſa eſt terrȩmotus; qui cùm fiat ex vehementi flatu concluſo in terræ viſceribus, ac repente erumpat, miras ad ſuperficiem edit mutationes: ruinas ciuitatum, montium depreſsiones, repentinos aquarum abſortus, nouorum

Fontes q futuram annonam prænunciant.

Lucales aquæ.

Nouorũ fontium in ſyluis ratio.

Sancti Reguli fons.

Lacus Badimonis.

rum fontium apparitiones, fluminum varias excurſiones. quinetiam vaſtiſſimas maris inundationes. Sic narrat Ariſtoteles in 11. Meteor. ex terręmotu, ac flatuũ ſimul infrà, ac ſuprà terram ingenti tempeſtate inundaſſe mare Achaiam mirandum in modum, vt de inundationibus paulo poſteà dicturi ſumus. *Terrarum ſubmerſiones.* Ex vetuſtiſſimis Aegyptiorum monumentis narrat Plato in Critia, ex vehementiſſimo quondam terręmotu inundaſſe Oceanum Gaditanum, ac maximam ſubmerſiſſe Inſulam Atlanticam, vnde mare illud relictum fuiſſe vadoſum, ac innauigabile, vſque ad noſtra tempora. *Terras nouas enatas.* Alias ſimilibus euentis legimus enatas in Ionio inſulas, ad Cycladas inter alias in Aegeo mari. De fluminibus verò habetur in hiſtoriis portentoſum fuiſſe ſecundo bello Punico, *Flumina retrò fluxiſſe.* ex crebris terręmotibus in Liguria, finitimiſque regionibus, flumina in contrarias partes fluxiſſe. Obſeruauimus & retrò fluxiſſe flumina Neronis Principatu, apud Plinium. Tyberim verò retrò fluere in ſuis inundationibus notum eſt, ac prodigioſum habetur.

III. Mutationes totales. Facit verò terręmotus non ad accidentales ſolùm, ſed & ad totales fontium mutationes, vt alij oriantur noui, alij intereant. Iuxtà Adepſum natas balneas calidas ex terręmotu ſcribit eodem 11. Meteor. Ariſtoteles. Scribit quoque Theophraſtus Auctoricum montem ex terręmotu nouos fontes emiſiſſe. *Fontium, Fluminum, Lacuum, ac Paludiũ noua origo.* Author eſt Nicolaus Damaſcenus, bello Mithridatico, ad Apameam Phrygiæ vrbem non ſolùm lacus & paludes emerſiſſe, ſed nouos etiam fontes, ac flumina: atque ex his vnum ſalſum, qui magnam copiam oſtrearum, & aliorum marinorum piſcium effudit, cùm tamen Apamea longè admodum abſit à mari. Ac veterum fontium pleroſque abſortos. quod ſubterraneam quandam indicat ruinam terrarum in cauernas maris. Inter hæc exempla narrant Germani ſcriptores noſtri temporis in Hildesheimio ad Haſdam pagum, fontem erupiſſe, totamque vicinitatem ſulphuris fętore compleuiſſe. Idem accidit ex terręmotu iam multis annis, quo Scarparia, oppidum inter montana Hetruriæ penè dirutum remanſit. Ad Toianum vicum in Senenſi agro, non longè à Lucalibus, quas pauloante deſcripſimus, aquis, nulla viſa eſt cauſſa, niſi cùm dehiſcente in ſuos receſſus terra (ſunt iam decem anni) lacus repentè ortus eſt, qui nunc piſcibus ſcatet. *Ab inundationibus & cõflagrationibus.* Cęterùm mutationum eiuſmodi, quas totales nuncupauimus, duæ ingentes cauſſæ ſunt, ac diuinum potius iudicium, vel inundatio aliqua maxima; vel vaſta terrarum conflagratio. Quod ex Platone ſumpſimus in Timęo, ex eiſdem Aegyptiorum monumentis hoc myriadas annorum obſeruatum fuiſſe; *Duo prima Mundi, atque hominũ exitia.* maxima hominum, ac mundi exitia his duobus maximis accidentibus prouenire, aut ignis conflagratione, aut vaſtis aquæ inundationibus. Quo loco diuinus hic Philoſophus, duo præcipua hæc inſtrumenta eſſe altiſſimæ illius deliberationis videtur cum Eccleſia ſancta confiteri: ac nos incendiorum miras cauſſas, ac vaſta eorum exitia ſuo loco proſequemur. *Ab incendijs.* Ex particularibus verò incendiis, quî cum & terręmotus plerunque coniungitur, clara ſunt mutationum exempla fontium, qui vel adnaſcuntur noui, vel alij ſubmerguntur. Talem aiunt Aſphaltitis lacus originem in Palęſtina, peſſundatis ibi cęleſti igne ciuitatibus. Idem in Aenaria inſula contigit, quæ ſæpè ardet; nam vbi terra ſubſedit, cauerna lacum reddidit. Frequens verò hæc mutatio in Aetnæ prodigiis viſitur, qui cùm multis ſcateat fontibus, qui & flumina faciunt, ac lacus non paruos; hi partim terręmotu abſorbentur, partim opplentur craſſiſſimo cinerum, ac pumicum imbre, ac alij pariter in diuerſum oriuntur. Thraſimenus lacus

lacus visus est olim arsisse totus, Plinio authore: terræmotu nimirùm ibi excitante incendium, & cum fomite incendij admistis aquis. De submersis autem fontibus, Campania Fœlix ex portentoso admodum incendio ad Baianũ sinum, submersas dolet iam xxx. annis suas Thermas, quæ fuerunt antiquis seculis Italiæ, ac illorum Regum deliciæ. quo incendio mira contigerunt accidentia, nam alij fontes suffocati in totum; alij alia parte, ac mutata qualitate em erserunt. Porrò inundationes aquarũ miras pariũt mutationes, ac ipsęmet primæ sunt mutationes; quarum iam propriã habere oportet consideratione͂. *Ab inundationibus.*

De inundationibus. *Cap.* XXIIII.

INter accidentia quidem, ac mutationes aquarum insignes; opportunè hoc loco, vbi ad vniuersas aquarum passiones deuentum est, de inundationibus loquemur, & consequenter de æstu maris; pluribus de caussis. Primùm verò ob quæstionum dignitatem: *I.* de quibus cùm per omnes ætates multa fuerit sapientum dissensio, nec satis constans vlla positio; hodie adnauigato vndique mari, ac peragratis totius ferè orbis terrarum partibus, cum iunioribus nostris veras (ni fallor) demonstrationes præstabimus. Deinde qui balnearum duntaxat tractatione contentus erit, *II.* poterit hæc præterire, & perinde extrinseca, vel etiam desultoria putare licebit. optimam certè hanc nostrã caussam quisque existimare debebit, quoniam ex harum quæstionum rationibus, multæ obiter explicandæ venient difficultates, ac aliæ scitu dignæ proprietates in tota natura aquarum; quæ siue ex consensu quodam, quem aquę habent cum cęlo, & stellis; siue ex intrinseco emergant principio; obscurè in exiguis fontibus, latissimè verò in magnis eiusmodi excessibus sese ostendunt. Sanè igitur altissima quæstio, ac plena difficultatibus fuit hæc per omne æuum de inundationibus: tùm quia non est vna ratio omnium, nec maris, nec fluminum; tùm quia quæ ratio conueniret alteri, alteri dissonat. Nos *Ordo.* ergo difficultatem cõpensabimus ordine: nam primò vniuersalem inundationum ponemus materiam, nimirùm auctam, ac superabundantem aquam: secundò caussam, cur superabundare contingat, inuestigabimus. Et tertiò speciales aliquas, magis insignes locorum inundationes, iuxtà posita à nobis cõmunia principia, percurremus. Omittemus autem astronomicorum iudicia, qui certas temporum, ac astrorum constellationes obseruantes, omnem harum rationem in secundas caussas referunt. Ad quas tamen vix sinit nostra *Astronomorum iudicia.* hæc sensilium tractatio euagari, in qua euidentes & vltimas, si non necessarias profitemur caussas, quas tentabimus. Manifestum ergo videtur, quòd in *Inundatio quid.* quacunque inundatione immoderatus, vastusque (vt Platonis alludam verbis) naturæ excessus est in aquis, vbi inundant. Cuiuscunque autem excessus in natura non videntur esse aliæ caussæ, quàm quæ ex natura, irregulatæ tamen (vt ita dicam) ac magis intensæ, vel auctæ ex accidenti. Ergo quemadmodum ex natura fiunt aquæ, ita excessiuè multiplicari eas in inundationibus dicendum est. Nimirùm tribus modis, quos de omni origine aquarum proposuimus: *Materia inũdationũ.* vel scilicet per transmutationem alterius elementi in aquam, vel per emanationem à mari, vel per pluuias. In quibus caussis, sicut in omnibus aliquando contingit excessus, ita in quibus maximè, vt in pluuia. Quas per exẽpla, & quasdam veluti inundationum variarum historias declarabimus, à communioribus, quæ plures continent caussas, exorsi.

DILVVIVM VNIVERSALE.

In diluvium, qui fuit, maximus excessus aquarum, super vniuersam terræ faciem; non est dubium, quòd diuino iussu concurrerunt omnes caussæ. Quæ notantur Gen. vii. Rupti sunt omnes fontes Abyssi magnæ, & cataractæ cęli apertæ sunt, & facta est pluuia super terram quadraginta diebus, & quadraginta noctibus. Quam auctoritatem Ethnici quoque scriptores recêpere, ac planissimè omnium eam expressit Ouidius in Diluuio, quod describit sub Deucalione & Pyrrha Metamorphoseos primo.

Diluuium sub Deucalione, et Pyrrha.

Fit fragor, & densi funduntur ab ęthere nimbi.
Nec cęlo contenta suo est Iouis ira, sed illum
Cęruleus frater iuuat auxiliaribus vndis.
Conuocat hic amnes, qui postquàm tecta tyranni
Intrauêre sui, non est hortamine longo
Nunc, ait, vtendum: vires effundite vestras,
Fluminibus vestris totas immittite habenas.

Sed hic excessus, vt fuit maximus, ac diuino iudicio, ita vnicus; ac in eo propterea omnis quæstio cessare debet. Sed enim vtilis eius historia hoc nomine est, quod ex ea quaruncunque inundationum patefiunt necessariæ, & communes caussæ. Prima verò haud dubiè altissimum Dei iudicium proponi debet, etiam particularium multarum inundationum, vt in Nilo specialiter, & etiam in Tyberi videri poterit. Adeoque antiqui, quibus ne per vmbram quidem contigit vera Dei notitia; semper inundationem Tyberis dirum aliquid suæ vrbi diuino iudicio portendisse verebantur, authore Plinio. Cuius

Inundatiões à diuino iudicio.

I. rei iam nostra ætas duo exempla vidit manifestissima; vnum Clemente vii. Pōtifice, cuius annis, crassantibus in Italia, & in vrbe ipsa peste sęuissima, fame, ac intestinis bellis, post infandam vrbis direptionem, ac Pontificis ipsius carceres, superuenit pro vltimo flagitio inundatio Tyberis, quantam nulla ætas antea viderat, cùm inęstimabili rerum omnium iactura, ac ruinis ædificiorũ

II. perniciosissimis. Alterum Paulo iiii. Pontifice, quùm post nepharium bellum Parthenop. quasi asserta iam vrbe, Dei gratia, à tanto discrimine, miranda res visa est, quòd pacatis rebus, eo ipso die inundauit Tyberis insolitis modis, ac super omnem memoriam, vt planè suo loco dicetur posteà. Porrò declarantur Diluuij exemplo materiales quoque illæ caussę inundationum, quas proposuimus, Maris præsertim tumores, fluminum effusiones, & pluuiarum excessus. Prima verò difficultatum momenta sunt circa modos, & circunstantias locorum particulares. Quare, primùm videbimus quibus modis moueatur mare ad hos excessus; deinde singulares occasiones tàm à mari, quàm à fluuiorum exundationibus aliquas subiungemus.

DE MOTIBVS MARIS.

Mare autem tribus mouetur motibus: Naturali, qui est à forma, & quâ graue, deorsum. Per fluxum & refluxum, quæ & naturalis quædam eius inclinatio est ad motus corporum superiorum. Et tertiò ex accidenti, à ventis. Inundatio maris, compositus quidam ex his, motus est: qua re horum prius aliquam oportet habere rationem. Ad motum naturalem pertinet fluxus maris,

Maris fluxus naturalis. *II.*

ris, de quo ſcribit Ariſtoteles, II. Meteororum. Idcirco, inquit, mare à Męotide palude in totum Mediterraneum fluit, quia mare vt incedit, ſemper fluit in altius. Itaque Męotis in pontum influit, Pontus in Aegeum, Aegeus in ſiculum, Siculus in Sardoum, atque Thyrrhenum omnium altiſſimum, atque profundiſſimum. Addidit & impulſum naturalem, ob omnium multitudinem, qui & in Pontum Euxinum, atque Męotim ſubire ſolent. Et demum, quia illud mare ex adiacentibus terris per anguſtias vltrò, citroq́ue libratur, ferturq́ue. De Aeſtu autem maris, quem fluxum, ac refluxum poſteriores appellarunt, nihil ſcripſit Ariſtoteles. Sanè cùm mare quaſi exæſtuans, certis ſtatisq́ue diei horis, reciproco quodam motu, vltrò, citroq́ue fluit. Diligenter verò, & conquiſitè ex antiquis authoribus Plinius, quî cum poſteà cæteri ſcriptores conuenêre. Nam prima cauſſa eſt in ſole, ac luna; ſed in luna potiſſimùm, quam ad motum primi mobilis, mare per cęli quartas conſequitur. Nam XXIIII. horarum curriculo, ſenis horis prorſum mouetur ad littora: aſcẽdente, ſcilicet luna ab orizonte ad punctum huius hemiſperij medium. Et ſenis (vt maxima ex parte vbique fit) recurrit: luna à puncto cęli medio ad alterum punctum orizontis inclinante. Et ſimiliter altero hemiſperio, ſenis accedit, & ſenis recedit. Horis verò æquinoctialibus non vulgaribus; vulgares enim horæ erant inæquales; & quolibet die, atque anni tempore duodecim: longiores idcirco æſtiuis diebus, breuiores ſub bruma. Non hæc varietas primò ſolem; Nam ſol vt perpetuo, ac vehementi lumine eſt, perpetuum item induceret æſtum; maiorem vbi ad perpendiculum; minorem vbi reflexis radiis mare aſpiceret. Quod non fit; imò ſub boreali plaga fiunt vehemẽtiſſimi æſtus, minores ſub torrida. Non tamen fiunt ſine ſolis fauore: nam quanto luna ſolis illuſtratur aſpectu, tanto æſtus clarior cauſſa. Minus enim in nouiluniis turgent maria, feruent in pleniluniis maximè. Luna dimidia, tàm auctu, quàm decremento miteſcunt, quo tempore Malacia plerunque fit, quæ eſt ſumma maris tranquillitas: vnde rectius noſtris Bonacia dicitur. Et qua hora luna exoritur ſuper orizontem, & item qua hora occidit, eadem & maris incipit motus: vnde quotidie variatur, vt quotidie alia hora, atque alio loco, quàm pridie oritur, atque occidit luna. Itaque rectè hactenus vniuerſæ cauſſæ viderentur demonſtratæ: niſi eędem ſingularibus quibuſdam locis inefficaces viderentur, atque etiam controuerſæ. Quippe ad Indi fluuij litus turget mare in Nouiluniis, contra primum ſuppoſitum. & vbi motus de finitur ab oriente in occidentem: contrà in Mediterraneo fiunt æſtus ab occidente in orientem, & item ſupernè à Thule inſula in Hyperboreum. Et quæ cauſſa differentiæ, vbi multus æſtus, vbi paucus, vbi nullus? Refluxionis etiam ceſſat ratio, nam Mediterraneum non recurrit in occidentem: & tamẽ contrà, vbi finitur hoc mare, Pontus ſemper fuit in Propontidem, vt iam diximus ex Ariſtotele, & Plinio: nunquàm refluit. In Euripo Chalcydico ſepties die æſtus reciprocat. In Syrtibus diuerſi exiſtunt, & inæquales. Neque ex eis cauſſis eſt ratio quam ob rem circà littora magis deprehendantur hi motus, quàm in alto. Cur putei, cur lacus quidam eiſdem conſentiant maris motibus, & quidam è diuerſo contrarientur. Vix aliquis exactè locus in ſumma, quadrat ad propoſitas illas cauſſas. Singularium igitur locorum aliquam condecentiã eſſe ad ſyderum rationes confiteri neceſſe eſt. Ergo in vniuerſum tres veluti concauſſas omnis æſtus colligimus. Prima, & neceſſaria eſt à ſyderis

De fluxu et refluxu.

Cauſſę vniuerſales.

Horarũ duplex ratio.

Malacia maris, & Bonacia.

Irregulares æſtus.

Æſtuũ tres cauſſæ.

Æstuū propria ratio à situ loci.

ris virtute; secunda est à motu, quem ferè sequitur tota moles Oceani ab oriente in occidentem; & tertia, non minus necessaria, est à situ loci. Locorum enim vt priuata sigillatim dispositio est terræ, figuræ, altitudinis, qualitatis, aspectus regionis, occursus ventorum, communicationis cum alio mari, & id genus aliarum circunstantiarum: ita quoque priuata æstuum natura redditur. Vbi maior, vbi minor, crebrior, tardior, multa, modica, nulla. Nam vbi maris, ac ventorum liber, ac longior excursus est, maiores fiunt æstus, ac statis horis. Minores, vbi sinus modicus, & vbi insularum, ac Scopulorum occursus fit.

Indici maris æstus.

Optima ergo ratione ad indicas oras, ac citerius in Aerithrei littora fit maximus: tribus simul concurrentibus caussis. Nimirùm vndis illuc sponte tractis ex oriente, in occidentem; quare breuiori tempore redeunt ab India naues, quàm accedant: Sydere deinde illinc eas solicitante. Et tertiò in ea maris amplitudine, quæ longissimo, ac libero semper excursu acquirit impetum.

Persici maris.

Aphrici.

Per hunc tractum, littore Persico, ad portum, quem incolæ sanctum appellant, tantus refluxus fit, vt relinquat insulam. Contrà, à capite bonæ spei, quam frontem Aphricæ appellauit Pomponius Mela; propter longam excursionem eius telluris in meridiem, hebetari incipit motus, ac minores cōtinuò secundum Aphricæ inclinationem fiunt æstus: in tantum, vt ad oras Atlantici maris, & circà insulas fortunatas mare videatur immobile.

Atlanticum mare sine æstu.

Lusitani & Cantabrici.

Fit autem multus supernè accessus in Mediterraneum, & ad Lusitania litora, & superiùs ad Cantabricum: sequitur enim mare suopte fluxu, vbicunque spatia inuenit, qualia habet in Mediterraneum, & in aquilonem maxima. Ad oras verò Atlanticas idcirco mare videtur immobile, nimirûm quia post Atlanticę ibi insulæ maximę submersionem, vt in Timæo legitur, mare ibi relictum est (vti iam suprà diximus) vadosum, & breue. Et item quia ea pars quasi centrū est im mēsæ conuolutionis oceani, qua quodam veluti circulo ab oriente trahitur in occidentem.

Britannici.

Quo planè fit, vt tam in Mediterraneum, quàm in Britannicum æstus ab occidentali oceano fiant contrà orientem. Vtrobique autem, quoniam Septentrionalis situs altior est, plurima vis Britannici impetus conuertitur ad littora Belgica.

Mediterranei paucus æstus.

In Mediterraneo similiter, quoniam Betica litora, Gallica, & subinde Ligustica situ sunt altiore, nullum ferè vident fluxum, aut refluxum, tota vis maris in Africana deuoluitur depressiora. Itaque obseruatione dignum habuit Plinius, ab Italia nullo velorum impulsu prouehi triduo nauigia Vticam, tardiùs remeare. Secuta scilicet maris eius inclinationem.

A freto cur refluxus nō fit.

Extrà fretum non fit recessus, tùm ob angustiam exitus; tùm ob vada, quæ ibi diximus breuia; tùm ob impetum maiorem Oceani.

Męotidis & Propōtidis.

A Męotide verò quo modo cōuersa fluxione fluat Mediterraneum in Propontidem, & hinc in Euxinum, iam ratio dicta est ex Philosopho: quoniam ibi mare breuius, maximorum in ipsum fluuiorum agmine impellitur, ac semper in altius. Hinc pro occursu vtrinque fluctuum à Męotide infra, & exaduerso à freto Herculeo, tria illa maxima fiunt naturæ miracula: Scylla & Charybdis in Sicilia, naufraga Syrtes mare Aphrico, & Euripi tractus inter Aulidem Bęotiæ portum, atque Euboeam insulam, qui septies die reciprocat.

Scylla & Carybdis.

Quanquam vnicuique à situ, est sua condecentia caussæ. Nam Scylla & Charybdis habet voragines, habet angustias, fluctus reciprocos, & æstus quasi perpetuos.

Syrtes, est mare harenosum.

Syrtes verò solum, seu vadum harenosum atque instabile; vnde æstus fit pro ventorum flatibus instabilis, ac varius, nauigationis idcirco periculosissimæ ibi mare, ab ora lybica

ad

ad Carthaginem. Quam notauit Vergilius in naufragio Troianæ classis, primo Aeneidos; In breuia, & Syrteis vrget, miserabile visu. *Euripus.* Euripi verò, vt septies ibi die fiat æstus, historia dubia est, quam non acceptat Liuius 11. de bello Punico. Cęlius verò, quanquàm recentior author, tàm veram habet ex antiquis scriptoribus, vt Aristotelem asserat non inuenta tam crebræ illius reciprocationis caussa, Chalcyde, quæ est in Euboea oppidum, interiisse: itaque ortum prouerbium, Aristoteles non habet Euripum, Euripus habet Aristotelem. *Prouerbiũ ab Euripo.* Caussa verò esse potest, tùm partialis syderis aspectus, tùm loci situs anfractuosus, tùm fluctus (ni fallor) reciproci, qui à latissima Aegæi maris effusione in eas angustias compulsi, Cycladarum subinde insularum multitudine, atque obice refunduntur, & quasi circulo redundare coguntur. Porrò an æque fiant ijdem fluxus ac refluxus maris in altum, ac ad littora, quod erat Plinij argumentum. *In alto mari an æstus sit.* Fiunt, sed non deprehenduntur in alto, vbi mare latissimè, ac æquissimè panditur; vnde æquor dictum Varrone teste, quod æquatum, & commotum vento non est. *Aequoris ratio.* Exacta verò fluxus & refluxus vicissitudo, statis sex horis est in Adriatico, quia forsan libero fruitur fauore syderis, & sine obice est; modici tamen æstus, quia modicus sinus. *Adriatici.* Quibusdam locis quòd anticipet motus, alibi tardius reciprocet, peculiares sunt caussæ, tùm syderis, tùm fluxus vniuersi maris, tùm loci naturę. Vt in Garunna litore Aquitanico, vbi septenis horis fit accessus, recessus quinis (quicquid in hoc dubitet doctissimus Scaliger) quia accessus coactus, impulsu.s.anterioris maris fit: recessus sequitur inclinationem suam. *Ad Garunnã fluxus.* Secundo quia facilius exoneratur. & tertiò, quia impulsu magni fluuij solicitantur retentæ aquæ ad exitum. Ad Ginegam verò Aethiopiæ contrarium fit, nam quaternis accedit oris, octonis recedit: nimirùm accessu trahitur mare suapte fluxione ab oriente, vnde faciliùs, ac citiùs fit: recessu contrà retardatur. *Ad Ginegã.* Iam quorundam priuatam omnino naturam esse oportet, & tàm cœli quàm loci occultam caussam. Sic mare ad Indi fluminis littora turgescit in Nouiluniis, quod nullo alio loco fieri legitur. *Ad Indum flu.* Sic ad Gades Putei, alter delubro Herculis proximus, alter in Hispali, cum maris propinqui motibus consentiunt. *Ad Gades.* Alij ibidem & in ripa Betis, ęstu maris crescente minuuntur, augescunt decedente. Plinio. Sic lacus ad Moluccas noui orbis insulas simul cum mari & crescunt & decrescũt; qui subterraneam fortasse communicantiam habent cum mari, & ampla via. *Ad Moluccas.* Quales iam adduximus fontes calidos in breui Insula contrà Timauum amnem, qui pariter cum ęstu maris crescunt, atque decrescunt. *Mutationes à Terręmotibus.* Et qualem in Comensi iuxtà Larium lacum fontem accepimus ex Plinio iuniore, à quo nomen fonti Plinianum, qui singulis horis modò exuberat, modò remittitur in totum. *Plinianus fons.* His itaque caussis mare naturaliter moueri dicendum est, & facere quem dicunt fluxum, & refluxum.

MARIS INVNDATIONES.

Cvm Aestuum verò natura coniunctam plerunque caussam habent inundationes à mari: nisi quantum hæ vehementissimam habent caussam ex accidenti, vel à vehementissimis ventis, vel horrendo Terræmotu. *Inundatio Britannici maris in Hadria.* Insignes verò sunt maris excessus, qui fiunt à mari Britannico toto eo tractu Galliæ, atque Germaniæ, ac in Belgicam partem præcipuè. Quippe hi mediam quodam

modo

modo rationem habent æſtuum, atque inundationum. Aeſtus quidem, nam ordinarios, quos diximus, ſequuntur cæterorum marium motus, & illius ſpeciatim maris. Exceſſu verò ipſo inundationem referunt, prout ſcilicet extrà modum exundant, ac duplici accidenti. Altero, cùm mare ſubita tempeſtate, ac ventorum agitatur impulſu contrà littora: Coro vento potiſſimùm, qui medius inter Aquilonem & Zephyrum, vniuerſæ huic plagæ, tam maritimæ, quã terreſtri eſt infeſtiſſimus. Altero, pro ipſorum litorum naturali humilitate: quã ob rem quota regio ei periculo ſubiacet, vix crebris arginibus, ſeptisq́ue altiſſimis vallatur, quin ſæpè mare ſuperatis omnibus humani ingenij conatib. ſæuius irrumpat, atque inundet. Memoriæ proditum eſt in hiſtorijs germanicis, Anno M.C.XXXV. bonam Flandriæ, Hollandiæ, ac Friſiæ partem portentoſa huiuſmodi inundatione ſubmerſam. Ducentis poſteà annis, multa ſubmerſa oppida interijſſe. Inundatio autem quæ accidit in Flandria ætate noſtra M.D.XXX. omne exemplum præteritæ iacturæ ſuperauit, qua cuncta maritima oppida, ac munitiſſimæ ciuitates vel ſubmerſæ, vel adnauigatæ, cum inæſtimabili hominum, pecudum, & cunctarum rerum iactura. Rarum verò fuit, ac dignum Ariſtotele exemplum de inundatione Achaiæ, ventos ſimul ſuprà, & infrà, mare ac terram concuſſiſſe, ac repente ſubmerſiſſe regionem. Ex aduerſo enim flantibus ventis Aquilone, atque Auſtro, hinc cedente in ſubterraneas cauernas Aquilone, concuſſa eſt ingenti terręmotu regio: & ſimul ex aduerſo Auſter libero impetu furens in mare, ſubuertit repente fluctus ad littora, ac inundauit Achaiã. Ventorum autem, vt credo, fuit impulſus, & tam infrá quã ſuprà mare, quod narrat Poſidonius: marinos fluctus non longè à Ptolemaide elatos in tantum, vt montis inſtar excelſi contrà terram deuoluti, Triphonis exercitum ſubmerſerint. Portentoſum viſum eſt, ſecundo belli Punici anno, ut recenſuit Cælius, mare ſic intumuiſſe, vt contra amnes influens, villas plures, atq; oppida obruerit. Quod item Fl. Valentiniani ſecundo accidiſſe in Sicilia meminit Paulus Diaconus, horrendis modis elatas ad ea litora vndas, totam ferè Panhormi ciuitatem ſubmerſiſſe. Simili euentu, iam paucis annis elapſis, inflatum mare ab Illyria inundauit Venetias: aſſerunt autem qui aderant, magnam toto Illyrico mari præceſſiſſe tempeſtatem, qua ceſſante, auſtralis impetus ordinarium maris æſtum inſecutus, fluctus ipſos ad extimas uſque paludes impulit, ac Venetias inſolitis modis occupauit. Hactenus à mari Inundationum ſpecies diximus: in quibus tres præcipuas concurrere cauſſas omnino colligimus. Concurrunt venti inflantes, ac cientes tempeſtatem: concurrit mare vt materia, & concurrit litorum regionisq́ue naturalis humilitas. Et præterea, accidentalis aliqua loci occaſio, quæ ſoleat magnificare exceſſum: vel terręmotus, etiam ſubter mare, ut in Achaia accidit, vel occaſio æſtus fluxusq́ue tum ordinarij. Vel obices arginum, qui quantum ordinarijs reſiſtunt æſtibus, tantum ubi ſuccumbunt, omni fluctuum exceſſui adaugent impetum, vt in Belgicis viſum eſt.

Flandriæ ſubmerſio.

Achaię Inũdatio cũ Terręmotu.

Ptolomaidis inundatio.

Inundatio Siciliæ.

Inũdatio Venetiarum.

Inundationum omnes cauſſæ.

INVNDATIO LACVS ALBANI.

VERVM ex his exemplis euerſionum maris ad littora, non eſt ratio quã ob rem in Mediterraneis regionibus lacuum quorundam, ac fluuiorum maximè Inundationes contingant. Qualis admiranda legitur apud Plutarchum de lacu

cũ Albano in Campania, quem in portentis habitum eſt, tunc debellatis Veientibus, inundaſſe ſereno cœlo, & ſine imbribus. Cuius cauſſa haud vlla ex prædictis à mari eſſe potuit, à quo abeſt decem millibus paſſuum, ac mani feſta fuiſſet. Nec vlli fluuiorum effuſioni tribuenda, cùm lacus nullum admittat, niſi riuum perexiguum: & ſine imbribus facta ſit. Nec ulla tranſmutatio eſſe potuit in ocultis venis, & äëris, & terræ, & rerum adiacentium in ipſam aquã: ſic enim haud multa fieri poteſt aquæ multiplicatio, vt extrà modum exundare faciat, niſi qualem paulo ante diximus in Lucalibus aquis. Reſtat ergo vt eiuſmodi Inundationes, vt raræ, ita quidem mirificæ ſint. Veriſimile tamen eſt, vt quemadmodum diximus à mari penetrare aquas in ſubterraneas venas, ac certis fontibus oriri in lucem: ita, hunc lacum aliquam huiuſmodi habere communicationem à vicino mari, ex quo tunc plus ſolito confluxiſſe aquas, ac repente exuberaſſe. Quæcunque fuerit hùc magis quã aliò impellens cauſſa, ſeu terræmotus, ſeu ventus intercluſus, ſeu ſpiritus aliquo intus calore congenitus, & per aquarum eius loci interuenia excurrens.

Inundatio ſine imbribus.

Cauſſa per emanationẽ à mari.

De Fluminum inundationibus. *Cap.* XXV.

INter omnes autem Inundationum ſpecies, monſtroſiſſimæ ſunt, ac repentinæ maris: Raræ quas iam diximus lacuum: Maximæ ac frequentiſſimæ fluminum, & his quidem pernicioſæ vt Tyberi & Pado, quibus accidunt contingenter. His verò frugiferæ, vt Nilo, & Gangi, & alijs, quos dicemus fluuijs, quibus ſalutare eſt in plériſque rebus, (vt Plato inquit) inundare quotannis. In cauſſis verò varij produntur errores. Alij enim iuxta Philoſophi authoritatem de prædicta Inundatione Achaiæ, ſimulatque exemplo exceſſuum Britannici maris in Flandria, mare ipſum dixerè communem cauſſam. Alij ſequuti adductiones Lucretij in cauſſis Inundationum Nili, quæ ſereno fiant cęlo, vt fere contingunt in cæteris fluuijs; modò ventos dixerunt, modò maris ipſius vndas, modò harenarum congeſtus in fauces ipſorum fluuiorum, quibus omnibus occaſionibus aquæ redundare cogantur. Alij ſingulas certo ſideri ſydere. Alij niuium fortaſſe liquamina in montanis, alij imbres, qui fiant in longinquis, concurrere. Qui omnes ad ſuperficiem euagati, veritatem quidem adumbrarunt, punctum rei non attigerunt. Cauſa ergo Inundationum in omnibus fluuijs, imbribus tribuenda eſt, haud dubiè: Imbres enim copioſiſſimas, & exundantes aquas fluminibus alioquî magnis addere poſſunt, ſupra quàm cæteræ cauſſæ. Quanquam huius quoq; cauſæ, haud vna, ac æqua omnibus locis efficacia eſt, ſed diuerſa penes accidentia particularia, & ab ipſo mari multoties, à ventis, à niuibus, à ſitus humilitate, ac id genus, quę locum habent concauſæ. Imò quoniam in quibuſdam difficillima ratio ipſorum imbrium eſt, ac multæ controuerſiæ inter ſapientes, & in Nilo maximè: idcirco de Nili Inundatione proponemus: quæ iure à nobis, vt forma, ac exẽplar cæterarum Iuundationum proponitur, nam ex ea veras (ni fallor) cauſſas in cæteris quoque fluuijs demonſtrabimus.

Inundationũ differentiæ.

Opi. erroneæ

Inundationũ potiſſima cã.

INVNDATIO NILI.

IN tota quidem aquarum natura nulla ferè eſt quæſtio, quæ plures autho-

res quacunque ætate, aut maiores difficultates habuerit, quàm inundatio Nili. Omnes inundationes videntur fieri ad casum, ac insolito aliquo vel loci, vel aquæ ipsius accidenti. Sola inundatio Nili speciales habet caussas, easq; infinitæ controuersiæ, maximè veteribus. Siue Nilus extitit à primordio rerum, siue incepit aliquando, assiccatis tractu temporum, ac redactis in alueum Aphricæ paludibus, vt videtur velle Aristoteles: semper Nilum vno ac perpetuo tenore quotannis inundasse post hominum memoriam constat. Cęteræ inundationes, vt aliquo Naturæ casu contingunt, neque modum, neque tempus sibi determinant: Admiranda inundatio Nili summo consensu, quem habet cum cœlo, semel in anno, ac certo sydere, per totam spatiatur Aegyptum. Maius miraculum, vbi cæteri amnes per æstatem decrescunt, solus iste in solstitio non crescit solùm, vt aliqui tum apud nos crescunt liquatis niuibus; verumetiam amplissimam inundat terram. Imò, quasi iussu quodã Dei & Naturæ incipit crescere, certis statisque diebus, crescit ad certum terminum, & subinde redit paulatim ad magnitudinem pristinam. Incipit autem crescere (vt author est Plinius) semper ab æstiuo solstitio, noua luna: & primo sensim ac lentè, sole Cancrum transeunte: deinde vehementius quan diu in leone sol est: mox pigrescit sole in virginẽ transgresso ijsdem quibus accreuit modis. In libra reuocatur intrà suas ripas in totum, centesimo (vt tradit Herodotus) die, à principio incrementi. Notantur autem tùm incrementa, tùm decrementa per puteos (seu potius legendũ pluteos in Plinio) qui locus antiquis Niloscopiũ propterea dicebatur, futurã annonam nũ multam nũ paucam significans. Cui nostratũ hodie relata de rebus Aphricæ concordant, in Insula Chairi columnam esse intra præaltam fossam, quæ ductu amplo respondet Nilo, vbi notæ incrementi singulis horis signantur. Fuit autem perpetua obseruatione compertum, iustum incrementum esse cubitorum sexdecim, quo maximè abundaret annona. Si XII. cubitos nõ excesserit, famem esse certam. Nec secus si XVI. superauerit cubitos, tanto enim tardius recedere aquas, ac sementem arcere. Obseruauit Plinius maximum sua ætate incrementum fuisse XVIII. cubitorum. Secutis verò seculis continuò fieri breuiora incrementa visum est, ob altitudinem riparum quotannis maiorem: vnde suspicantur quidam, ne completa sic omni regionis humilitate, nulla olim futura sint incrementa: Nisi esset tantæ rei caussa (vt mihi videtur) quæ suprà omnem caussam. Verùm nos verisimiles magis percurramus caussas. Conuenit hæc quidem inundatio in formali, ac materiali caussa cum cæteris inundationibus: est enim quidam excessus fluminis, auctis præter aluei capacitatem aquis. De agentibus verò, non tot adeo adducuntur caussæ, quot rursus exurgunt in contrarium difficultates. Et ratio omnis difficultatis est ob falsas antiquorum traditiones, quorum communi, ac infelicissimo errore, ad hanc ferè vsque ætatem creditum est, eam mundi plagã, quam zonam vocant torridam inhabitabilem esse, vt quæ statim solis cursui subiaceat, aridam assiduis feruoribus, sine imbribus, (vt creditum est) & sine humore esse. Quam ob rem in hanc fatalem admirationem conuersi per omnem ætatem sapientes: alij fontium Nili posuerunt exuberantiam naturalem. Alij solis influentiam, qui Nili aquam tum multiplicet in fontibus. Alij contrà, auersari eum solem, cùm Sol australis est, verso autem eo ad septentrionem, abundare largiùs. Plerique imputauerunt Etesias ventos, qui

Difficultates quæstionis.

11. Meteor.

Historia inũdationis.

Niloscopiũ.

Opi. antiquorum.

Etesiarũ flatum.

ab

ab Aquilone flantes, multiplicem ad hunc excessum habere possunt efficaciã: vel mare compellendo: vel harenarum congestum impingendo in ostia Nili, vnde Nilus impedito cursu redundet: Vel qui frigidas auras in intimam vsque Aethiopiam congerant, exindeque niues fiant, & pluuiæ. Quæ caussa pluuiarum quanquàm verecundè posita sit à quibusdam veteribus, pro constanti iam tùm communi illa opinione de Zona illa perpetuò torrida: facilè tamen à semetipsis explosa est, cùm Etesiarum flatus succedere multis diebus inundationi huic, non præcedere compertum fuerit. Quam ob rem dimissis omnibus antiquorum quæstionibus, quorum multa est turba apud Lucretiũ, Diodorum, & Plinium: nos breuiter concludimus non aliam esse tãtę Inundationis causam, quàm quæ hac nostra ætate habetur planissima, quæ & nõ caret præclaris ingenijs, & quod diuinæ prouidentiæ placuit, iam in exactam venit totius ferè terrarum orbis notitiam, ac pluuias in ea fieri compertum habet, quo tempore Nilus inundat, confertissimas, ac ipsas omnino pluuias esse meram caussam inundationis Nili. Ex quibus intelligitur, quod iam nõ de inundatione ipsa dubitandum est, sed caput & summa difficultatis hæc esse debet, quæ nam caussa pluuiarum in ea regione torrida sit. Agatharchides Gnidius, qui solus inter veteres apertè pluuias ausus est asserere, eas in caussas reponit occultas: Multos enim, inquit, solet Natura effectus producere diuersis locis, quos, præter ordinem cùm sint manifestarum caussarum, non est humanæ mentis coniectari. Doctus hac nostra ætate Fracastorius, multis conquisitè suppositis, laborat admodum harum pluuiarum naturam vehementissimis, qui ibi fiant, caloribus accommodare. Ac in summa eius opinio in his tribus consistit suppositis. Primo, aëris mediam regionem quaquauersum in omni mundi plaga frigidam, aptamq; pluuijs generandis. Secundò, materiam præbere debere terram, quæ intimè cauernosa sit, plena densissimo aëre, ac frigidissimis vmbris humecta. Tertiò, Solẽ attrahere: & (in quo vis tota suæ demonstrationis existit) quò vehementioris caloris, eò promptius attrahere. Quippe Sol, vbi perlustrat signa Geminorum, Cancri, ac leonis, regioni ipsi vehementissimus inquit, est: tribus de caussis. Prima, quia Sol discedens à puncto Aequinoctiali, pro ea Zodiaci circuli connexitate fit, vt quo magis Tropico appropinquat, eo angustiores agat diebus singulis parallelos: Vnde quandiu in Tropico demoratur, idem sæpius (vt ita dicam) resultat spatium, ac diutius eandem perlustrat, fouetque plagam. Deinde, quia rectis eam ferit radijs, adeoque terram penetrans, valet ex intimo vsque combibito telluri frigore, vaporum materiam comparare, atque trahere. Et tertiò, diebus anni longissimis. Ratio quidem ingeniosa, & quæ antiquis videtur attentata, dum à Plinio colligitur lib. 11. vbi de Etesiarum frigido tepore ipsi Aphricæ: Mollire eos (inquit) creditur Solis vapor geminatus ardore syderis. Sed quæ tamen apud me arduas admodum patitur difficultates: ac tres præcipuas. Primùm, quia à vehementissimo calore, non est maior ratio quã ob rem fiat maxima attractio, & non æqua resolutio vaporum. Imò attractioni remissus calor satis est, vt pote sequentibus sponte vaporibus. Resolutioni contrà, intensior requiritur, vaporibus in se vnitis. Secundò, ad suppositas illas caussas calorum: primùm angustia illa parallelorum Solis sub Aequinoctiali, quòd inducat ibi maiorem caliditatem, nullius videtur esse momenti. Nam quantũ ea radiorum reiteratio valet multiplicare calorem, tantum,

Pluuias Inũdationum eẽ causas.

Pluuiarũ ratio in Aethiopia.

Fracastorei ratio.

Calorum vehementium tres caussæ.

Fracastorij opi. reprobatur.

tum, vel amplius faciunt ad generationem frigoris duæ aliæ suppositæ, quæ contraueniunt caussæ: Quia Sol, quandiu existit sub Tropico, terram Aequinoctialem aspicit radijs obliquis, & non rectis: & dies illi facit breuiores, non

III. longiores. Tertiò, quia pluuiæ fiunt contrà easdem caussas: Sol enim vehementissimus supponitur in Tropico, quandiu scilicet Cancrum, ac Leonem perlustrat: at pluuiæ quæ veniunt ad hanc inundationẽ; fiunt sub Aequinoctiali, & vltrà. Vbi alterum duorum fateri necesse est: Aut demonstrationem concludere pluuias sub Tropico, vbi Sol terram rectis ferit radiis, & diebus anni longissimis, per secundum & tertium suppositum. Et tunc iam tanti incrementi caussa fuisset ipsis primis incolis manifesta, non admiranda; qui viderent inundationem, viderent & pluuias. Modò experientia est in contrarium: nam citrà dia Sienem clima, quod incipit sub

Pluuię i Ægypto deliciosæ. tropico, gradu xxv. & venit ad Memphim, rarę, & quæ Deorum munera reputantur pluuiæ, seruanturq; in sacris, ac delicijs, non solùm non inundant. aut denique conuersa ex opposito ratione, concludendum erit id quod verè res est, per caussam frigoris, & non caloris fieri pluuias sub Aequinoctiali: Quoniam eam terram Sol quandiu sub Tropico est aspicit radijs obliquis, & non rectis: ac dies illi reddit breuiores, noctes longiores. Atque hæc est vera

Propria opi. ibi ratio pluuiarum. Quamobrem quid oportet veritatem tot difficultatibus

Locus pluuię obscurare, cui planæ, ac naturales requisitę caussę consentiunt? Nempè de loco patet, media aëris regio in quaque cœli conuolutione frigida, vt iam di-

Sol agens. ctum est. Similiter & de materia, & de agente caussa. Quippe sol omnia lustrãs, vt accessu suo, ac recessu cunctarum mutationum est author; ita harum quo-

11.gen.56. que pluuiarum, ac incrementi est caussa haud dubiè. Ita qui accessus Solis apud nos adfert æstatem, idem recessus est illis, & hiems, & caussa pluuiarũ. Dices, cur non similis altera, ex opposito accessu Solis ad Capricornũ, producatur hic hiems sub Tropico Cancri? Ratio inquam diuersitatis non est in So-

Materia pluuiarum le, qui æquo aspectu ab altero Tropico aspicit alterum. Sed in materia pluuiarum; quæ sub Tropico Capricorni est multa, sub Cancri nulla, vel pauca. Ratio diuersitatis est, quia hæc regio tota plana, arida, sabulosa, mediterranea, serena, & ne Nilum quidem, vllam aspirare auram produnt authores,

Nilus. Anaurus. vnde illi cognomen Anauro. Illa autem australis magis, vaporibus concreandis aptissima: quippe magno ferè vndique Oceano circunfusa, irrigua fluuijs, è Nilo fluuio, eiusque & alijs paludibus humecta maximis, inæqualis situ montium amplissimorum, vastarum vallum opacitate, vmbrosis iugiter desertis occupata. Vnde, cùm nusquam eadem persistat constitutio aëris, ac ventorum vndecunque sit liber afflatus, vaporũ similiter ac aliæ terræ alumna est, & nubium, pluuiarumque generatiua. Ad quas facit quidem ea Solis ibi vehementia, quæ ex intimis terræ vmbris vaporum attrahat materiam. Facit

Dierum ac noctium longitudo i Æthiopia. verò maximè (vt ego reor) noctium æqualitas: nam perrarò Aethiopes diem habent maiorem duodecim horarum cum dimidio, & similiter noctes. Quam ob rem, vt Sol valet interdiu multiplicare vapores, ita assiduæ noctium vmbræ eas in materiam suppeditant imbrium: ac eo maxime tempore, quo dies ibi breuiores, noctes longiores, & hiems. Id quod vna voce iam omnia conclamant tùm relata, tùm scripta; tẽporis.s.spatium à solstitio nostro ad Aequinoctium, quæ nobis est æstas, hiemẽ illis vltra Aequinoctiũ esse. Quo tẽpore pluere multi fide digni hodie Scriptores adfirmãt, quãdiu sanè plaga illa Solis

reditu

reditu retepescat. Inter alios narrat Frãciscus Aluaresius, qui versus Antarcticum ad fontes Nili penetrauit, circà dimidium Iunij mensis incipere circà Aequinoctialem pluuias, ac pluere versus Tropicum maximè, ad medium vsque Septembris. Alij nauigantes ad Indias, in Insula Sancti Thomæ, sinu Arabico, quæ cadit sub gradu circiter decimo ab Aequinoctiali, pluere. De quo cùm fama extitisset perpetua, quærit Aristoteles in Meteorologicis, quinam circà Arabiam atque Aethiopiam æstate pluat. Non absoluit. Absoluit Alexander, per caussam ventorum, quos diximus Etesias. Asserunt & situ occidentali sub octauo gradu, montes altissimos, qui nouis argonautis Serra Lione, antiquis verò Theon ochema dicebantur, & ardere; non verè ardere, sed crebris emicare fulgetris, grandinibus, & pluuijs, & frequentibus niuibus occupari. Nec secus pluere, ac ningere in Mediterraneis per hæc exempla verisimile fit: testimonio Nigiris fluuij, qui perpetuo cursu per Torridam, transuersam agit Aphricam, ac mittens in occidentale pelagus, eodem quo Nilus tenore, ac eodem tempore inundat. Sed enim, continenter, ac vniuersim in tota tunc pluere Aphrica, non est necessarium: nisi quemadmodũ nostra hieme, per regiones, ac interualla, & plus minus, pro annorum, ac syderum constitutione varia. Est ergo anniuersarium accidens hæc inundatio, quia hiemis effectus. Continuis crescit quadraginta diebus, non quia continenter pluat; sed quia vbicunque pluat tota illa hieme, ea est Nili dispositio, ac situs humilitas, vt omnes quacunque in parte fiant pluuias, omnesque riuos, ac torrentes in se recipiat. Inundat maximè Aegyptum inferiorem, siue à xx. vsque gradu; ob situs similiter eius regionis humilitatẽ, testimonio antiquorum Regum, ac Sapientum, qui volentes totum illud quod interest terræ à Rubro mari ad Mediterraneum interrumpere, ac nauigationes ad Indiam præbere breuiores; veriti sunt terram Aegypti humiliorem, teste Aristotele. Creditur autem, imò confitendum est, anticipare pluuias à principio vsque Maij mensis, quæ partim vt paucæ, & partim absortæ soli ariditate, tam immenso defluentes spatio, non pertingunt in inferiorẽ Aegyptum ante XVII. Iunij diem. Et idcirco sensim, ac lentè (vt dicebat Plinius) Nilus incipit crescere. Crescit autem in plures dies, tam brumam enim quàm solstitium fortiores subsequi solent impressiones, & calores, & frigora, quàm præcedere: nã præcedentes dies disponunt, sequentes imprimunt, augentque caussam, donec quadragesimo die ad summum perueniat incrementum. Quando iam exhausto humoribus aëre, & iam sole vere nouo illi regioni inualescente (quod fieri incipit trãsgresso virginẽ) pauciores fiunt vapores, ac ij dissipantur latiùs; vnde necessariò pluuiarum tempestas remittitur, ac Nilus simul quibus accreuit modis, quadraginta dierum spatio minuitur, & (vt tradit Herodotus) centesimo in totum die à principio incrementi, quod spatium est quartæ partis anni, & tota hiems Australis plagæ. Hanc esse inundationis huius veram caussam testantur quoque Aegyptij; quam potiùs specialem cœli gratiam dixerim, quando cæteræ inundationes non sint sine aliqua pernicie, sola ista salutaris sit, fastus, delitiæ, & fœcũditas Aphricæ.

Franciscus Aluaresius.

1. Meteor.

Grandines, pluuiæ, et niues fieri in Africa.

Nigiris inundatio.

Catholica inundationis Nili.

II. Meteor.

Inundatio Nili donum Dei.

INVNDATIONES FLVMINVM SEPTENTRION.

NVLLA verò quæstio fit de inundationibus fluminum Septentrionalium:

vbi caussæ sunt manifestę, assiduę, ac altissimæ niues, pluuiæ quę fiunt quolibet anni tempore, & quæ aliquando admodum abundant. Itaque tres sunt caussæ præcipuæ, Regionis natura, quę scatet aquis, pluuiarum, ac niuium copia, & præter hæc situs, vbi humilis sit, ac stagnantibus aquis idoneus. *Lituania, & Moschouia paludosa.* Scribit Olaus Magnus Lituaniam, atque Moschouiam, regiones sub frigido arctico, ob multam planiciem perpetuò ferè esse paludosas. *Diuidnæ inundatio.* Vbi Diuidnam ingentem fluuium quotannis inundare ęstate, quando ad pluuias concurrunt liquamina niuium, ac exinde impinguari agros. *Gangis.* Quod de Gange ex Scythicis montibus cadente ex quorundam relatis asserit Plinius. *Indi.* Et item Indus (vt author est Cicero) qui non solùm agros lætificat, sed etiam conserit. *Euphratis.* Euphratem Diuus Ambrosius in libro de Paradiso ab Εὐφραίνεσθαι, hoc est à lætando dictum interpretatur, quòd Mesopotamiam irrigans fœcundet agros. *Fluuiorum Italiæ.* Solas aliquorum fluuiorum inundationes inueni in Italia perniciosas, quanquam raras, Athesis præcipuè, Padi, arni, atque Tyberis, quarum idcirco aliquam rationem habebimus.

PADI INVNDATIO.

PADVM ergo ita exundare non est dubium: & quo anno maximè fiunt maiores pluuiæ, maximè exundat; ac cedentibus è circumiacentibus Alpibus liquatarum niuium fluoribus, vnde semper æstate adcrescit. *A situ.* Facit autem ad hunc suum excessum situs humilitas in primis, tanquam concaussa; qui in ampla planicie Apennino hinc, atque illinc Alpibus conchæ instar clausus, collectasque ingentium fluuiorum excursiones lentè exonerans, diutius in se retentas multiplicat aquas, itaque exundare cogitur. *Ab arginũ obice.* Maximè vbi per manufactos argines aliquandiu detinetur, qui quantum cohibent leues fluminis impetus, tantum vires crescenti adaugent, donec violentior irrumpat. Quod tetigit doctissimus Vates.

Virgilius.

Eridanus, quo non alius per pinguia culta,
In mare purpureum violentior influit amnis.

Athesis inũdatio. Id genus impedimenti portentosissimam Veronæ inundationem attulit, Pelagio II. Romano Pontifice, anno circiter D. XC. de qua mentionem fecit D. Gregorius; qui ei successit in Pontificatu. Athesis enim, qui rapidissimus ex superis Alpibus in eam planiciem irruit, inflatus magnis imbribus, ac ad mœnia Vrbis retentus, sæuiit tandem diruto obice mœniorum intra Vrbem, cũ inæstimabili ædium, hominum, ac rerum cunctarum strage. *Panhormi inundatio.* Idem pluuiarum excessus, iam decem sunt anni, Panhormum in Sicilia, incredibili fermè ruina ædium, ac pernicie hominum pessundedit. Quæ ciuitas nullo diluta flumine, sed vallata è regione montana plus solito septis bellicis, pluuiarum tam ingentium diluuia è vicinis montibus in se auxit, vt illis ad postremum irrumpentibus, tota ferè submersa iacuerit. Quo tempore exundauerant quoque assiduis, magnisque tota hac plaga imbribus, & in montanis maxime, à Rhodano vsque in Galliam, plerique Italiæ fluuij. *Rhodani inũdatio.* *Arni inundatio.* Insolitis verò modis inundauit Arnus Florentiam, & Tyberis Romam maximo post omnium inundationum eius memoriam incremento.

INVNDATIO TYBERIS.

De Tyberis autem inundationibus ſingulares ſunt, ac ſcitu digniſſimæ hę cauſſæ: imbres, mare, ventus aduerſus, & ſitus fluminis. Veniunt quidem in hunc exceſſum imbres, vt materia, & imbrium magnæ effuſiones ſimul, quę è montanis, ac longinquis regionibus, quas percurrit fluuius, colliguntur. Nam quæ è vicinia incurrunt, quantauis copia, ac aſſiduis pluuijs, propinqua vtique fauce non tam primum defluunt, quàm exonerantur. Sed multæ fiunt, ac exuberant maximè, cùm ex multo colliguntur ſpatio. Quæ res planè fuit manifeſta, hac ipſa vltima inundatione Anni M. D. L V I I. circà Idus Septembris. Nam cùm toto vndique Latio vix vlla extiterit pluuia; tamen repentè multas, ac toto exuberantes alueo vidimus vndas, ex multo nimirùm auctas ſpatio. Quod ſpatium à fontibus Tyberis, qui ſunt in Auerniæ montanis, computatis alijs riuis, ac fluminibus, qui hinc ab Hetruſcis, ac Vmbris, atque ex Aprutiis, & Campanis confluunt in Tyberim: bonam, ac magnam partem pluuiarum Apennini montis comprehendit. Concurrit porrò mare, vt quoddam agens, quod videlicet illabentes turgidi amnis aquas indomito ſuo dorſo repellit. Libyco præſertim, eò impulſum flatu, qui ſtatim Tyberina oſtia contrà impetit. Simulatque concurrit anguſtia aluei, vt concauſſa, quippe qui parum capax tantæ ſemel multitudinis aquarum recipiédę, eas à dextra, atque ſiniſtra regurgitat in omnẽ viciniam, ac in ſuam Vrbem maximè, quam inundat. Sed hìc rectè obiiciunt quidam; ſi ſic eſt, cur à mari hic fluuius turgere non incipit, vbi ſitus eſt decliuior ad perpendiculũ Vrbis, & obicem ſtatim habet a mari, atque à ventis, ſed incipit in Vrbe, vbi altior? Qua de re, dum hiſce diebus dè cura Tybèris apud Illuſtriſſimos, ac Reuerendiſsimos C A R D D. Io. Politianum, & Sfortiam, per Aediles Vrbis, ac Viarum Magiſtros ageretur, multas audiui difficultates, & controuerſias. In quibus hæc mea breuiter fuit reſponſio, quòd quæ turgent, inflanturque, turgere ſolent in medio, ſicut videmus hunc fluuium, & non in extremis. Ratio autem, vt mihi videtur, eſt hæc; quippe iam meminiſſe oportet motum hunc fluminis non eſſe naturalem, ſed violentum; quare exceſſum hũc potiùs vocari debere diximus, quàm motum. Ergo in qua parte maior violentia fit, & plurium cauſſarum concurſus, ibi maior exceſſus. Ad mare vna illa eſt violentia ſolùm. obex ſcilicet ſeu potius repugnantia inſolita à mari, & à ventis in ipſum fluuium: quare (nec eo id interim inficias) ibi incipit redundare. At in Vrbe, X I I. circiter milliaribus ab oſtio Tyberis, quanquam ſitus altior ſit aliquot paſſibus, quàm ad ipſum oſtium fluminis; concurſus tamen in ea fit plurium hinc inde cauſſarum, ac totius huius exceſſus ſumma. Nam mare illùc tempeſtuoſum repellit amnem, cogitq; retrò fluere, vt in omnibus inundationibus planè videtur. Interim verò præcipitantibus à montanis magna vi aquis; tota redundantia, ac exceſſus ſuperuenientium aquarum ſimul, ac tumor in Vrbe fit. Vbi maximè adaugent cauſſam, ſitus fluminis depreſſus, & anguſtus, qui coronide vndique collium, confertiſſimisq; ædificijs circunuadatur. Et præter hæc apertè infrà Cloacarum fauces, quæ primæ intumeſcentis amnis recipiunt exceſſum, ac vndę vndam inſequentes, quâ apertas inueniunt fauces irruunt, ac in ſuam vrbem regurgitantur. Dirum faciunt popularis cuiuſpiam ſeditionis ſpectaculum vndarum quaquauerſus effuſiones.

Materia.

A ſpatio.

Agens cauſſa.

A ventis.

A ſitu.

Cur inundatio non incipit à mari.

Cauſſarum in Vrbe concurſus.

Amnes in inundationibus retro fluere.

Ab obice collium vrbis.

A cloacis.

nes, quæ iuxtà situm cloacarum, hæc vna via, hæc alia, & alia inuadunt Vrbem. Hanc veram putamus caussam. Cæterùm vt breuiter ad alias satisfaciā

Inūdatio Tyberis cur rara.

quæstiones. Non est ordinaria hæc inundatio Tyberis, neque statutis fit temporibus, vt Nili diximus, atque etiam Padi; sed rarò contingit, quia ordinarias non habet caussas, vt Nilus; sed casu fit. Neque eodem semper tenore

Cur varia.

redundat; pro vario concursu inuicem primarum caussarum, quæ tres sunt illæ Naturales, à pluuiis, à mari, à ventis: Has enim, vt fortè accidit, vel omnes vehementer vrgere, vel duas plus minus, vel vnam tantùm præualere; ita aut maiores, aut minores contingunt inundationes. Et prout alueum plus minus inuenit liberum. Quemadmodum vnitæ simul, ac vrgentissimæ

Exitium inūdationis Tyberis.

omnes in hac ipsa inundatione visæ sunt, quando superbus Tyberis superatis pontibus, ac præteritarum omnium inundationum signaculis, submersa ferè vndique sua Vrbe, fuit vndique adnauigatus. Exitiū visu miserabile, quod, vt fuit per omne tempus Imperij Vrbis irreparabile; ita hodie, si vnquam, de-

Remediorū summa.

bet esse maximę curæ. Curam verò meliorem non reperio veteres illos Tyberis CVRATORES habuisse, & quæ longo vsu magis comprobata fuerit, quàm alueum mundare, ac ripas vsque quaque fluminis dilatare. Nam argines, diuerticulæ, fossæ, diuisio fluminis, ostiorum eius dilatatio; id genus alia, quæ proponuntur à diuersis remedia; semper apud illos veteres, in tanta Imperij maiestate, reperta sunt pauci fuisse momenti. Quemadmodum nos, pro rei huius magnitudine fusè hanc materiam, simul atque de Tyberis bonitate, duobus compræhensam libris edidimus.

Primi Libri finis.

DE THERMIS ANDREAE BACCII, ELPIDIANI,

Medici atque Philosophi, ciuis Romani,

LIBER SECVNDVS:

In quo de vsu communi Aquarum Naturalium agitur.

De primis Balnearum Naturalium institutis.
Caput primum.

IC NOBIS de Aquarum sponte manantium natura, ac de communibus earum differentijs, ratio explicata est. Rerum verò ad vsum, quoniam non minus necessarium est scire modum vtendi, quàm scientia ipsa caussarum: idcirco iam de vsu quoque Aquarum communiter oportet dicere. Sic enim suppositis earum generalibus differentijs, simul atque modis vtendi; facilè posteà singulares quoruncunque fontium naturas, ac singulares vsus poterimus agnoscere. Hìc autem rursus vulgares aquarum dimittimus vtilitates, quæ infinitæ sunt: de vsibus earum in Medicina loquimur, in quibus præcipuam hæc vita habet necessitatem. Est autem Aquarum vsus hac ætate frequentissimus in balneis, maximè in Italia; confusus tamen, ac vulgari potius corruptela erroneus, quàm vt vlla ratione nitatur. Nam quotus quisque hodie est, qui non potius plebei cuiuspiam suasu, quàm periti Medici consilio proficiscatur ad balneas? Iactant illi experientiam, nec dum satis etiam experti, & perinde gratiæ in balneis, ac ad Natatoria Syloe diuino miraculo, & sine omni delectu erogentur; parum illis curæ est quantum balnea eo anno valeant, quatenus ipsi opus habeant balneo, & quàm magno sese periculo exponant, si illud pro eo ac debent; minus rectè assumant. Vix aliam vitæ speciem habent, præter hanc vnam, quam sibi quisque vulgò persuasit, ad balnea iucundè viuere, conari bonam frontem, commessari, ac ludere. Nec desunt qui hoc potius lenocinio liberæ vitæ, quàm vsu aliquo accedant: quapropter cum in tanta balnearum frequentia multæ hodie videantur vtilitates; mirum tamen non est, cur aliqui in eis operam ac impensam perdant, quia nulla videlicet in eis ratio, nisi ad opinionem habetur, ac multiplex idcirco committitur error. Vbi locus quæstionis est, Quid antiquiores fecerint, quo minus culpatè balneis uterentur, quos haud secus nulla habuisse aut instituta, aut scripta legimus, vsos tamen balneis constat. Et cur Galenus, princeps alioquî Medicinæ author,

Corruptus balnearum vsus.

Antiqui qd senserint de bal.

ſicco tamen (vt aiunt) pede, ac adeo negligenter hanc partem tranſierit? Hinc inter peritos inuenies hodie paucos, qui ritè hanc Medicinæ calleant partem, & qui non potius aliquam præbeāt de balneis ſuſpitionem, pauci eas momenti exiſtimaſſe Galenum, & nullum idcirco de eis extare ſcriptum antiquum. Quos inter, id palam profitebatur Fallopius, Medicus alioquì hac ætate non vulgaris, antiquos rem balneariam pro remedio potius empirico habuiſſe, quàm quòd neceſſariæ nitatur rationi, itaque parum illos hanc curam tetigiſſe. Equidem verò negare non poſſum, balnea empiricā quandam continere, ſicuti etiam vniuerſam Medicinam in empirica prima ſua habuiſſe incunabula conſtat. At eam partem ob id pauci momenti eſſe reputandam; vt abſurda deductio eſt, ita properantis, ac inconſiderati ſanè iudicij id videtur aſſerere. Nam quòd eam partem non conſiderauerit, ſeu potius non ſcripſerit Galenus; mirum videri non debet de viro altiſſimi ingenij, qui in condenda vniuerſalia Medicinæ inſtituta totus occupatus, hanc partem, vt pleraq; alia, negligentiùs, ſeu potius, inuitus reliquerit. An non apud omnes diſciplinarum conditores deſiderantur aliqua? & non multa intacta reliquit Ariſtoteles de natura, ac multa alià ipſe Galenus, non ſolùm balnea, quæ propterea exquiſitè, atque optimè à poſteris ſunt examinata & pertractata? Quàm præclarè verò ſenſerit de balneis Galenus, vel id ſatis argumento eſſe poteſt, quòd de eis vbi vbi accidit, multa agat cum dignitate. Quin imò operæ precium ſe facturum exiſtimans, ſi hanc quoque partem ſingulari opere pertractaſſet, pollicitus id quidem in III. de ſanit. tuenda, vbi nimirum de Artificialibus balneis pertractaſſet, quæ tunc erant in vſu frequentiſſimo, ac ſuper cæteras humanæ vitæ delicias; in Quinto poſteà libro ob magnitudinem, quæ nimis excreuerat voluminis, videns vix locum relinqui, vbi de eis pro rei balneariȩ dignitate loqueretur; tanquam magno relicto pelago cauſſarum naturalium, & fortaſſe quoniam hac in parte non erat admodum exercitatus; rem ad locum, ac tempus diſtulit magis idoneum, & quattuor duntaxat verbis, vix aliud habuiſſe hac in parte notatū dignum viſus eſt; quàm hoc, quod SATIVS EST BALNEAS naturales experientia cognouiſſe. Iam in Quarto libro, earum meminerat, fuiſſe tùm communi vſu, his, qui earum aquas biberent, pro purgationibus vernalibus. Ad vſum verò lauationum poſteà, eaſdem veluti in tranſcurſu commemorat, tum primo de ſimplicium Med. facultatibus, tū VIII. Methodi, & primo ad Glauco. Et de Tremore & Palpitatione, ac infinitis alijs locis. Cuius poſteà authoritatem omnes, qui eum imitati ſunt Medici, ſectati ſunt in balneis, Paulus Aegineta, Aëtius, Trallianus, Auicenna atque alij poſteriores.

Galeni cenſura de balneis.

Opi. Fallopij reprobata.

Balnearum antiqui authores.

Ante Galenum autem qui floruerunt Medici, inſignes quoſque (præſertim in hac ciuitate omnium bonarum artium alumna) inuenio balnearum vſum celebraſse: quales habentur ab Auguſti ætate, Corn. Celſus, Antonius Muſa, Archigenes, Scribonius Largus, Herodotus, Aſclepiades, alijque. Ac multi pariter tùm Hiſtorici, tùm poëtæ quàm celebratiſſimi, Strabo, Plinius, Vitruuius, Liuius, Horatius; vt cæteros taceam alios ſcriptores, ac poëtas, qui poſt Galeni ætatem, ſingularia balnearum encomia, ac poëmata ediderunt, quas perinde REM SACRAM, magnificis ſemper nominibus, ac cenſuris celebrarunt, vt ſexcentis opportunè locis in toto hoc opere veniet clarius demonſtrandum. Quid porrò feciſsent illi veteres, qui nullo haud ſecus authore ac duce, rectè balneis tamen, vel minus noxiè vteren-

vterentur: ne id quidem facilè concesserim, quoniam & authores haberent, & errores nihilominus incurrerent sæpè mortales, Plinio teste; vt ex Galeni institutis adeo varijs ab his, quæ Cleophanti authoritate scribit Celsus, VII. huius operis libro colligi poterit. Deinde in tanta morum, ac temporum diuersitate, quid attinet veteres in caussam præsentem adducere? Nam nulla comparatio: diuersa nunc, quæ prius non erat Relligio, mutatæ sunt leges, ritus, mores, à labore ad desidiam defluximus, omnis intendi mortalium ratio, omnis Medicina, non in balneis solùm alia est. Quare minus noxium vtique dixero tùm fuisse balnearum vsum: pro temperatiori forsitan illorum vita, quam constat fuisse magis abstinentem, pro exacta commoditate, & pro arte denique balnearum, quam in Thermis illis magnificis tenebat quisque familiarissimo vsu. Consulantur monumenta illa veterum; inuenies eos balnea, perinde Deorum immortalium munera, religiosè adire solitos, aliquo relicto aut Sacro, aut voto, vt in Albulis legitur, in Clusinis, in Calderianis, & alibi. Tanti verò momenti fuisse habita ad humanæ vitæ rationem, vt Regum semper, ac dignissimarum Rerumpub. fuerint cura, regali idcirco pluri ex parte magnificentia exculta, quorum plura in tota Europa, ac in Italia maximè, summa cum commoditate, ac summis delicijs instituta visuntur. Itaque raræ prius in vsum excipiebantur medicatæ venæ: planè illis duntaxat locis, vbi multæ abundassent deliciæ, quales inter alias fuerunt celeberrime, ac tàm natura, quàm arte deliciosissimæ ad Baias. Ac nulla idcirco, aut obscura mentio fit in antiquis tot balnearum aliarum in Italia, quæ haud secus quàm hodie, saluberrimi extitissent vsus, vt Viterbienses ferè ad Romæ suburbia, Senenses, Pisanæ, Lucenses, ne dicam alias, quarum noua est institutio. Nam vt verisimile fit, cùm aliquandiu res balnearia cum hoc instituto laudabilis extitisset, donec scilicet illa stetit Romani imperij maiestas: sic eo declinante, simul atque fatali quadam omnium bonarū artium labe paulatim consequuta, ac inter alias calamitates amissa ferè in totum Medicinæ peritia; denuò ipsa necessitas coëgisse quodammodo visa est homines ad balnea naturalia. Quibus, quodam veluti ex temporaneo refugio vsa est ipsa posteritas, & vt solet esse omnium nouorum rituum introductio, confuso potius modo, quàm instituto aliquo, donec esset qui illis modum, ac leges poneret. Quod vt cæpit fieri multis post annorum centesimis, quando à collapsa illa veteri claritate scientiarum, incæperat Medicinæ facultas ex Arabum monumentis (vt ea fata tulere) instaurari, & ex Auicenna præcipuè viro Principe, qui tùm eā luculentissimè illustrauit: non defuerunt præclara doctissimorum virorum ingenia, maximè in Italia, qui huic quoque parti balnearum, iam ferè ob literatæ consulerent. Nec facilè equidem dixerim, qui primus tantæ huic, ac dignæ reparationi Thermarum impenderit operam; iam planè qui sparsim alius de alio scripserint balneo, multa extat turba, non Medicorum solùm, sed variarum quoque professionum authorum. Bartholomeus Montagnana, Antonius Guainerius, Michaël Sauonarola, Vgolinus Mons Catinus, Gentilis de Fulgineo, Franciottus legum Doctor Lucensis, Ioannes Dondius Patauinus, Menghus logicus Fauentinus, Antonius Fumanellus Veronensis, & nouissimi haud secus Germani quidam Medici, & quidam historici. Et item, quorum singulares aliquæ leguntur annotationes, Alchindus Poëta Syculus, Ioannes Elisius Neapolitanus, & Brancaleo, Ioannes Parauicinus No-

Plin. libr. XXXI. cap. VI.

Balneorū obseruantia apud ueteres.

Bal. naturalium noua inuentio.

Balnearum posteriores authores.

uocomensis, Nicolaus Massa, Bartholomeus à Cliuolo. Quorum equidem scripta non dico esse negligenda: imò Municipalia id genus Compendia bal-

Municipalia balneorũ scripta probantur.

neorum, non legenda solum quibus placuerint, propono; sed ad vsum, iuxtà hæc præcipuè instituta nostra conscribenda deinceps, ac tradenda vulgari quoque idiomate indigenis esse suadeo. Verùm quod in his mihi damnandum videtur hoc est, quòd in communi censu omnes, non concludunt, neque certa, aut definita aliqua tradunt instituta, vt cæteræ artes, de his quæ scienda esse, & quæ seruanda in balneis operæ precium sit, vbicunque gentium habeantur. Imò quoniam in priuatis illis compendijs, nudas duntaxat compilauerunt quorundam locorum historias, factum est vt ad satietatem vsque eadem retractauerint loca, ac nullum interim scribendi stylum, aut doctrinæ ordinem seruantes, parùm diu aliquam habere potuerunt lucem. Paucis exceptis tùm ex iunioribus nostris, qui inuenta prius ab aliis tentarunt vtcun-

Sauonarolæ, ac Montagnanę laus.

que meliora reddere: tum præcipuè Sauonarola, ac Montagnana, qui quoniam primi aliquo adhibito doctrinæ iudicio, non paucam claritatem de natura, ac de vsu balnearum saltem Italiæ dederunt; extiterunt pro ea seculi mediocritate satis celebres, ac aliquam etiam hodie à nobis gratiam promerentur. Cæterùm post nostrorum patrum ætatem, quando cum cæteris Sapientiæ studiis, cæpit vera integraque Medicina illustrari, ac iuxtà Hippocratis atque Galeni doctrinam fuit restituta; conuersis peritorum ingenijs ad hos principes authores, qui parum adeo de hac parte Medicinæ tractarunt, ac indignantibus legere, pro exosa illa barbarie, perbreues illorum tractatus, ad priuatos potius vsus collectos, quàm vlla methodo editos ad doctrinam, & qui fundamentis sumptis ab authoribus minus classicis vterentur; demum in tantam hoc seculum inscitiam balnearum relapsum est, vt nequeuntes tamen Medici tumultuariam hominum frequentiam ad balnea cohibere, ac minus iuuare; vix raros comperisses, quasi hac in parte non essent Medici, qui non solo assensu contenti essent. Quod inter primarios nostræ ætatis Medicos, haud

Lib. XVI. epi. V.

diffitetur Manardus, ingenuè se pro exigua huius partis notitia, ac experientia; balnea potius permittere solitum quàm imperare. Quæ vel minor fuisset iactura, nisi tam fuisset euulgata licentia in balneis, suo cuique arbitrio vsurpandis; vt non tot adeo sint balnearum prærogatiuæ, quantæ ipsis falsò culparum notæ quotidie imputantur, non sine magno mortalium damno, &

Scribendi de balneis occasio.

non minori Medicæ artis dedecore. Cùm ergo in tanta scientiarum claritate, in qua hoc seculo viuitur, præstantissima Medicinæ peritia in antiquum illũ splendorem restituta sit, ac in multis etiam melior euaserit: impium sanè mihi visum est pro communi salute, indignissimum verò tantæ facultati, quæ salubrem adeo partem, ac veluti amplissimam Remediorum prouinciam, occupandam ignaris, ac diripiendam impunè reliquerit. Hoc itaque consilio professus equidem penes Peripateticorum, & Galeni doctrinam integram tradere balnearum artem; postquam primo libro de natura, ac differentijs in vniuersum aquarum docuimus, iam ad vsum veniemus, primumque requisita aliqua ad communem balnearum vsum percurremus.

DE

De vsu Aquarum naturalium simplicium. Cap. II.

EST autem necessarium, non modò ad vsum balnearum, verumetiam ad vniuersa aquarum iudicia, de vsu in primis aquarum simplicium aliqua dicere. Qua de re penes Medicorum, & Galeni traditiones, duplex distinctio proponenda est. Nam alia ratio est in sanis, alia in ægris: & item alia cùm in alimentis sumitur, & alia in medicamentis. In alimentis quidem aqua simplex, tàm in sanis, quàm in ægris, perexiguæ est vtilitatis. Siquidem, Galeno teste: Aqua non nutrit, sicut nullum simplex verè nutrire iam diximus. In acutis autem morbis damnabat Hippocrates aquam multis nominibus.

III. de rat. vict. in morbis acu.
Aqua nō nutrit. cō. 17.

Nempè quæ concoctioni est contumax, stercoris expers, aluum non deiicit, in feruescente hepate fluctuat, quanquam alioquin & optima sit aqua, & omni culpa vacet. Ebibita tardè vtique permeat, & dum diutius in ventriculo manet, fluitat, ac sitim non arcet, imò arescente ventriculo in bilim conuertitur, quo nomine in principijs accessionum ebibitá, vt plerique ad aquas tunc temporis inhiant, nocentissima est. Præterea cùm ex ventriculo ad ieiunum intestinum ægrè perueniat; non facilè distribuitur, neque in hepar, minus in renes, thoracem, pulmonemque transit; itaque fit, vt neque vrinas mouere apta sit, neque sputum educere, neque partes roborare.

Aquæ noxius vsus in morbis.
Aquę potus in accessionibus, nocentissimos.

Cæterum summa vtilitatum aquæ simplicis in tota natura hæc est, quòd aqua non modò in alimentis; sed etiam in medicamentis, vehiculi obtinet vicem in communicandas quascunque ipsi corpori aliarum rerum facultates, siue intrinsecùs, siue extrinsecùs, & tam acquisitas ex misturis, quàm proprias. Hac enim in parte obtinet aqua principatū. nulla enim alia res est, siue ex compositis, siue simplicis naturæ, quæ faciliùs impressiones à quacunque alia re in se recipiat, neque idoneum magis instrumentum in eas corpori communicandas haberi potest. Cuius rei manifesta exempla sunt tam in artis operibus, quęcunque aquarum ministerio vtuntur; quàm in naturæ functionibus. Inter quas illud manifestissimum, simul atque communissimum est, quòd cuicunque rei viuenti nutricationi, augmentationique summè est idonea. Imò necessaria authore Rufo (dicebat Galenus) quando alimentum sine aqua confici à natura non possit, quæ & humectare valeat solidos cibos, ac liquabiles ad distributionem per vniuersum corpus efficere. Pariter & medicamenti vice: cùm nemo aquā refrigerare, ac humectare negauerit, multa eam operari ex naturæ robore, ac per accidens constat. Neque enim aquam ebibitam verè corroborare quispiā dixerit (inquit ipse) nam neque vires recreat, quemadmodum neque cætera alia, quę nullo modo nutriunt: nisi aliquando per accidens. Ad quam quidē rationem facit ea, quam posteà citat Erasistrati sententiam: Fortes, inquit, tùm ciborum, tùm potuum facultates, tempestiuè quidem assumptę maximū iuuamentum, intempestiuè autem maximam offensam adferunt. Quando autem tempestiuum naturæ dici possit, vel (vt melius dicatur) quando tale ex aqua naturæ robur sperandum sit, non est facile cuicunque definire: nisi idipsum per exempla, quæ longa aquæ vsus experientia docuit, ostendatur. Nam alij à consuetudine iuuantur, alij per certam corporum, affectuumque dispositionem: & vtcunque, pro quantitatis, & qualitatis modo aquæ ipsius, quæ assumitur, & omnino per accidens, vt iam ex varijs experimentis planè constabit. Superbibitus post varium cibum aquæ puræ cyathus, interdum calorem

Communes aquę vtilitates.
Aqua cur nutricationi necessaria.
Eodem 3. de Rat. Vic. 17
Com. 39:
Aqua cibis superbibita.

lorem innatum vnire facit, qui concoctionem valentiùs molitur, sudores illico ciet (vt multis accidit qui à cibo frigidam consueuerunt bibere) & excrementa id genus fuliginosa detrudit. Ad hunc modum (ex Galeno monet Aëtius) dum quis ex ciborum copia in ventriculo grauatur, vel cruditate premitur, si vomitionibus fuerit ineptus, & ob nullam caussam frigidæ potui malè dispositus; non inconueniens est cyathum vnum aquæ frigidæ purę absorbere: corroboratus enim inde ventriculus, celerrimè quæ in ipso hærent, ad subiectas partes demittit. Quidam autem Rhetor apud Galenum in II. de Alimen. facultatibus, solebat præbibita aqua, pirum, vel austerum quidpiã, & cõprimentis virtutis superingerere: vnde prædicabat sibi stiptica laxare ventrem. Quem morem posteà Mesues in primo rei medicamentariæ libro recepisse visus est, post exhibitum medicamentum purgans, quod mouendo esset, & non moueret. Si enim (inquit) facultas expultrix est imbecilla, aut medicamenti actio debilis, aut remissa, data aqua modicè frigida, & hora post adstringente aliquo, vt cidonio, piro, vel simili, medicamentum potenter ad inferiora deprimitur. In quo & frigidam simpliciter facere, ex quorundam veterum sententia asseuerat, quod adaucta per frigidam aquam grauitate, citiùs lubricet, ac descendat medicamentum. Quod verum esse subiungit, si libera habeat intestina, si verò obstructa sint, aut in suis anfractibus arctata, augetur per aquam frigidam angustia. Id quod cùm intellexeris, dimissa frigida, propinabis tepidam, quod hæc pręterquàm quod angustiam non auget, lubricare cogit medicamentum. Neque verò (inferiùs subdit Mesues) imitandi sunt, qui post purgatorium medicamentum festinanter iura pinguia, & pulmenta mollia propinant, cùm hæc ventriculum laxent, emolliant, ac repleant, ac ex his cibi fastidium, nauseamque generant. Vnde & ab Auicenna, iunioribusque medicis, qui malum medendi vsum in Paradoxis persequuntur, ea iure optimo damnantur. Sumpto medicamento (inquit Paulus) cibo omni, & potu abstinere, vsque ad consummatam purgationem compelles. Porrò laudantur id genus sorbitiones à Mesue, quando medicamentũ violentius quoddam à partibus nutritorijs deturbandum est; iusculum enim lauat, ac citò lubricare facit medicamentum. Sic Hippocrates in II. de rat. vict. in morbis acutis, dato Elleboro, vel Peplio, statim Ptisanæ sorbitionem superbibendam consulit. Omnium enim talium natura (inquit Galenus) deleteria est, hoc est pestilens, ac lethalis, corporibus quæ expurgantur naturis omnino contraria. Ptisana verò, & malitiam eorum obtundit, & detergendo operationẽ solicitat, trahitque ad infima. Vsus quoque est & in purgantibus medicamentis quandoque hoc frigidę remedio Galenus, cum loco iam citato, iuuenem quendam ad exemplum illius Rhetoris se iuuasse commemorat, qui assumpto purgationis gratia scammoniæ succo, quinque post purgationem horis nihil dum poterat excernere, sed stomacho lancinari, ac miserè torqueri videbatur. Vsus & eadem quandoq; Dioscorides, vt in Lathiris semine, quam vulgò Cataputiam vocant; purgant aluum, inquit, semina eius, numero septem, aut octo deuorata, aut in cibis sumpta, potaúe, cum caricis, aut palmulis, frigida superpota aqua. Porrò à cibis superbibita aqua, nõ ventriculo solùm (vt dicebamus) verumetiam capiti admodum prodest, inquit Celsus, prohibendo illi vapores noxios, ac deprimendo, adeoque is vsus à multis passionibus hominem vendicat Propterea Hippocrates in III. de Ratione

Cruditati et repletioni.

Alui purgationibus.

Aqua medicinæ superbibita.

Iuscula medicinæ superbibita damnantur.

Lib. 7. c. 6.

Iuscula quãdo danda.

XII.

12. de Alimen.

Capitis passionibus.

XL.

tione Vic. damnata ægris pœnitus aqua, ebibito prius vino, posteà syncerae frigidæ quidpiam superbibere iubebat: sic omnigena symptomata, quæ caput in acutis offendere solent, prohiberi asseuerans. Conuenit hoc modo he beti visui, capitis dolori, aurium surditati, tremulis, comitiali, & articulari morbo, resolutis, & eiusmodi affectibus. Strangulatis item ab vtero mulieribus eâdem ferè de caussa opitulatur, bilem flauam, vstamque progignentibus, ventris erosionem patientibus etiam robustis, nimium purgatis, ex vulnere, vel vndecunque sanguinem fundentibus, pinguibus item, ac iuuenibus carnosis, & exudantibus. Illud tamen nosse oportet (vt monuit Celsus) quòd ex labore sudanti frigidæ potio perniciosissima est, atque etiam cùm sudor se remisit, itinere fatigatis inutilis. Quin etiam à balneo venientibus eã inutilem iudicauit Asclepiades, quod in ijs verum est, quibus aluus nec facilè, nec tutò soluitur. Porrò benefacit etiam singultientibus, & oris graueolentiam habentibus, his qui in somno semen effundunt, & qui aliàs seminis profluuio laborant, tam innatatione frigidæ, quàm potu. De alteratis aquis simplicibus: Tepida quidem bibentibus facit nauseam, calidior autem ieiuno ventriculo ebibita, multoties stomachum lauabit, & ventrem soluet Auicenna teste, quanquàm frequenter vsurpata laxat ventriculum. Tepidæ aquæ potus (inquit Galenus) eis auxilio est, qui ex mordente quopiam humore, aut bili in ore ventriculi in syncopim labuntur, pulsus exigui, guttæ frigidæ alicubi corporis, & conuulsionis speciem referunt: nam eam sequitur vomitus, atque sanatio. Sic iubet Galenus II. de compo.Med.secundum loca, eis qui capite ex ebrietate dolent, vel aliquo alio stomachi vitio, vt aqua tepida epota vomant. Facit item bili tàm supernè, quàm infernè erumpenti, quæ vehemens passio cholera quibusdam dicitur: & item singultui ex humorum in stomacho erosione, pauxilla tepida sorbillata. Gingiuis quoque cruentis, & inflammatis, talibusque faucium, & tonsillarum morbis. Commodat denique tepida vbicunque ad excretionem pręparare oportet, attenuare, diffundere, liquefacere, mollire, eluere, discutere, ac multa id genus alia moliri. De aqua cocta. Laudabilis consuetudo est aquã decoquere, siue ob cruditatem, siue ob aliud quodpiam vitium decoquenda sit, cum hoc tamen vt ea refrigerata vtamur. Quod inuentum Neroni quidam laudi attribuunt, vitro in niues demissa, vel in frigidos puteos. Decoxerant tamen eam antiquiores etiam, vt apud Hippocratem IIII. de Ratione vic. colligitur: præsertim vbi inculpatam aquam ad vsum sanitatis non haberent, sed vel limosam, vel graueolentem, vel quæ medicamentosi quidpiam, vel sulphuris, vel ferri, & consimilium saperet: vt ex Galeno pluribus locis, fusè verò in VI.Epidemiorum Comm.IIII.elicitur, Semel calefacta aqua, inquit Alexander in Quæst. Naturalibus, haud similis redit refrigerata ei quæ prius, sed manet tenuior. Siquæ verò commistæ sint dissimiles partes cum ea, eæ inter refrigerandum se questrantur: refrigeratis verò, quod graue est & terrosum deponitur, quod autem leue in superficie manet. Quanquam non defuerunt, qui dicerent, Aquam ex decoctione inspissari: sed ij Auicenna teste, superficietenus aquæ naturam considerauêre, quæ cùm sit simplex mediæ naturaliter spissitudinis, & raritatis, à frigido magis condensatur, à calido contrà, viam acquirit in tenuitatem. Reperiuntur autem syncerae multæ, quas Galeno teste, neque decoquere, neque vllatenus præparare ægris necesse est, vtpote quæ sui natura leuissimæ,

Aquæ potio sudãti mala.

Tepidę aquę potus.

Vomitus ex aqua tepida.

Aqua cocta.

Plinius.

In 6. Epid.

leuiſſimæ ac limpidiſſimæ ſunt. Quas vel hoc ſigno cognoſces, ſi carnes, olera, fructus, legumina, ac radices citiſſimè percoquant: vt de Nili aquis diximus, & proximè de Tyberinis.

Tyberinæ aquæ an coquendæ.

Quas hac ſola præparatione indigere experientia docet, vt aliquandiu, ac minimum quindecim dies in vettinis deſederint, vbi quanto manent diutiùs, tantò exactius tenuantur. Quo tempore ſi decoquantur, craſſeſcunt manifeſtè, igne nimirum ſubtiliores earum partes ſoluente: concalefactę verè duntaxat ad feruorem, ac refrigeratæ, formam acquirunt requiſitæ tenuitatis. Et eadem ratio conſimilium aliarum aquarum eſſe debet. De frigidæ potu in febribus, ſingularis vſus eſt, quem docet Galenus IX. Methodi, in ardentibus, & continentibus febribus.

Frigidæ potus in febribus.

Quippe in his vbi venæ ſectio fuiſſet omiſſa, ſiue propter inſcitiam, ſiue propter ægrotantis, aſtantiumque timiditatem, habita temporis opportunitate, conſulebat ægro aquam potui offerendam, quæ ſi aliquo nomine ſuſpecta haberetur, prius decoqueretur, ac prorſus gelida exhiberetur. Non vnum, inquit cyathum, ſed quantum ægro libuerit bibere.

6. Epi. cō. 4. 9. Methodi.

Idoneum verò tempus dicimus ipſam morbi concoctionem præter cętera. Neque enim in principio, neque in augumento danda eſt frigida, ſed in ipſo & totius morbi, & particularis exacerbationis vigore; quod & pulſus, & vrina præoſtendiſſe poterunt. Cuius hę ſunt vtilitates: opportuno enim tempore exhibita, corroborat ſolidarum partium naturam: corroborata autem natura prætenuatos iam humores aggreditur, ita vt qui vtiles ſunt, & ad nutriendum habiles, hos quidem trahat ad ſe, inutiles verò eijciat, vel per ventrem, vel per vomitum, vel per ſudores. Quòd ſi etiam tempore ſanitatis aſſuetus æger fuerit potui frigidæ, magna cum fiducia ipſam propinabis: ipſa ſcilicet experientia doctus, omnia viſcera eius occurſum familiariter tolerare. Omnino enim ſi aliqua pars adeò extitiſſet frigida, vt ab ipſa læderetur, vtique ſanitatis tempore illud detrimenti oſtendiſſet: quùm autem in ſanitate nulla pars lęſa ſit, ne in febre quidem lædi poterit, quùm maximum propugnaculum habeat, in profundo ardentis caloris multitudinem. Ac eo confidentius, quo multi minus aſſueti, & à febris ardore impulſi frigidam abſorbere, fortuitò quodammodo, & impune ſunt perſanati. Inter alias verò ſeruandas tanti remedij conditiones, potiſſima eſt corporis ægrotantis habitudo. Minus enim tuta eſt plurima frigidæ exhibitio ijs, qui exiguum ſanguinem, tenuemque corporis habitudinem habent, hectięe febris periculo.

Frigidæ pericula.

Porrò intempeſtiui vſus (veluti ſi ante concoctionem daretur) innumera ſunt detrimenta, ac omnia (vt ſemel dicam) capitalia. Maximè verò ſi quod primæ notæ viſcus, aut inflammatione, aut eryſipelate, aut obſtructione, aut imbecillitate, aut aliquo inſigni alio vitio teneretur. Ventriculo in ſumma, qui primus recipit inteſtinis, renibus, thoraci, capiti, toti denique neruoſo generi frigida nocere poteſt, ſi intempeſtiuè vſurpetur. Atque hactenus de aquæ ſimplicis vſu, & quatenus ex accidenti operatione medicamenti vice vſurpari poſſit, dictum ſit.

De iu-

De iudiciis Minerarum in aquis naturalibus. Cap. III.

Medicatæ aquæ quæ sint.

NVnc verò sermo nobis vertendus est ad Medicatas aquas: quo nomine intelliguntur, quæcunque vltra aquæ qualitates, conceperint per misturam, seu arte factam, seu opere naturæ, insignem aliquam ex medicamentarijs virtutibus qualitatem, puta vel caliditatem, vel siccitatem, vel detergendi vim, vel adstringendi, vel quampiam id genus aliam. Quoniam autem hæ facultates, ac virtutes in speciali temperamento consistunt, quod aquæ ipsæ sortitæ sunt cum misturis ipsis terrestribus: idcirco operæ precium in primis est modum cognoscendi misturas, ac minerarum ipsarum naturam ostendere. Cuius planè inuestigationis duplex est via: altera quidem quæ tota sensuum testimonio inhæret. Altera verò est argumentum, quod physici dicunt à posteriori: ab ipsarum inquam aquarum operationibus mineræ subiectæ naturam concludere. Qui modus vt communior est, ita commodior, ac Medico proprius. Prima verò, ac innata nobis cognoscendi via à sensibilibus est, ac euidenter apparentibus: ex qua non solùm caussas rerum venamur, sed tùm plenè scire videmur, cum ratio consonat sensibus. A communiter ergo, ac planè apparentibus incipientes, superficiales in primis regionis, ac soli circunstantias speculabimur; num aquis abundent, an careant, & quales incolarum æstimatione habeantur. Situs similiter montium obseruabimus, valles, campos, terras; an aridas & steriles, an fœcundas & pingues; & quorum maximè fructuum feraces sint. Rarò in lata regione, ac planicie metalla: frequentius sub editis montibus atq; his asperis, nemorosisque, vbi minera in altis terræ visceribus subiacet. Vel contrà sterilibus quæ in superficie, aut certè plantarum quarundam squalidarum, breuiumque feracibus, fructus aut nullius, aut exigui, & agrestis. Maioris verò fæcunditatis, si regio ad septentrionem inclinet, vt voluit Sudines: ob quod Europa maximè abundat metallis, quæ patula huic cœlo subiicitur, ac vberius abundat humoribus. Loca autem sicca, lapideaque, & fissa vaporibus elatis, quæ & per rimas variis scatent excrementis, ac vix vnquam boni halitus his qui inhabitant, cùm permagni intersit balnea salubris auræ reperire. Nec minus lapides ipsi, terræ esse solent graues, liuidæ discoloris tincturæ, ac certis persæpè metalli alicuius squamis perspicuæ, æris maximè, vel auri, vel argenti, vel ferri. Media verò mineralia vulgò magis, ac expressa affatim sui specie luxuriant, & in planicie, & in montibus. Ac maximè Sales, qui ipsa est terreni ariditas, quam ob rem salsæ aquæ tam frequentes erga meridiem. Et è diuerso sub polo Arctico, vix maria ipsa, vbi algescunt, sunt intus salsa, cùm fumosis alioquin aquis valde tota hæc Aquilonia tellus abundet, quæ fęcunda metallis tota vndique exhalationibus transpirat. Copiosa eadem sulphure est, quod & planiciem, & montes amat, deinde alumine, attramentis, ac gypso, posteà bitumine. Nec minori denique cura speculabimur, an certas aliquas mineræ fodinas ea regio habeat, & qualis exinde aquarum excurrentium intrà terram inclinatio esse possit. Nam penes impressiones inuentas in aqua, hinc fiet persæpè argumentum illius mineræ certissimum. Post hanc verò superficiariam coniecturam, ad particularia aliqua experimenta veniemus. Præstant autem abundè plurium experimentorum materiam ea, quæ iam primo libro de caussis, ac misturis aquarum generalib.

De iudiciis misturarum duplex via.

Metalla quæ ament loca.

Plin.

Mineralia loca.

propoſuimus. Notitia verò, quam proximè dedimus de differentiis aquarũ,
neceſſaria huic ſpeculationi de mineris eſt, vnde particulares cuiuſque ſenſus
Aquæ æſtimatio à ſubſtantia. notas, ſignificantiasque licebit elicere. Aquæ ergo ipſius ſubſtantiam primò
contemplabimur, & quantum à ſimplici aqua differre videatur; pondere, co-
lore, ſapore, odore, & tactus qualitate. Sulphuratæ ſemper, & quantula-
cunque miſtura odoratum offendunt. Imò ſi calore ſubdito vix habeant, vn-
de exhalent, exitum, putent; & putore plus minus graui, pro adiacenti ſe-
cum miſtura: quam & pinguem reddunt. In bituminoſis nidor potius acu-
tus, quam putor, & tellus tota creta eſt. Sal cognoſcitur guſtu: & tactu
quandoque aquæ manum exaſperant. Nitroſæ in ſalſo pendent ad amarum,
& linguam ſuctu quodam vellicant. Aluminoſæ guſtu adſtringunt, ſiccant-
que ſine acrimonia. Adſtringunt & Ferratæ cum quadam acerbitate, & cum
quadam acrimonia quæ æris nineram imbibunt, aut Chalcanthum, aut So-
ry, aut Miſy, quorum ad diſtinctionem ſunt præter ea ſingularia hæc indicia.
Acris vt plurimum ſaporis in metallis ſuis reperiuntur aquæ, quæ rectà ochrã
incurrunt, vel Sandaracham, vel rubiginem. Quæ & colorem aquæ tingũt,
ochra luteum; Sandaracha, Stybium, Melanteria, & Molybdena liuidum;
Rubricæ rubeum reddunt. Quæ ad exempla oſtendiſſe ſatis ſit, quandocun-
que opus fuerit. Deinde poſt aquæ ipſius conſiderationem, in venas ipſas,
A uenarum qualitatib. ſi aderint, accedemus: quarum curricula intro vſque, ſi fieri poterit excaua-
ta, perluſtrataque, venarum compoſituram, & porrò adnexa vndique recre-
menta examinabimus; ſimiliter lapides, & innatantia, & reſidentia, aliaque
id genus accidentia obſeruabimus. Scobes enim, & hoc ſordium genus, quę
Ab excrementis. circà margines aquæ indurantur, certam ſolent naturæ ſuæ præ ſe ferre ſpe-
ciem. Nam in Salſugineis ſemper albeſcunt, quorum nomine veniunt & alu
mina, & Nitrum, & id genus alia. Liueſcunt, ac fætent in ſulphuratis. Va-
riæ in Metallicis apparent; virides in æneis, quæ & ſub ſole nigreſcunt: ru-
beæ in ferreis & graues, graues & liuidæ in plumbeis. Subſtantia aliæ leues,
aliæ aſperæ, & ſapore vario. Aliquæ ignium experimento ardebunt, vt bitu
minoſæ, & quæ ſulphure participant. Aliquæ in tenuem leuorem ſoluen-
tur, vt terreſtres, & marmorum recrementa: aliquæ crepitant tantùm, vt ſa-
lis genera. Scobes metallicas quidam tentant ſoluere: vel aceto acerrimo,
vel aqua ardenti repurgare, & ita iudicium facere. Innatantia ſimiliter, in
aliis bulloſa & craſſa, vt in ſulphuratis, & item bituminoſis aquis viſuntur:
quæ & facilè diſtinguuntur, cùm leui ſpongiæ contactu exucta, aut lanatis
pellibus, & in ignem poſita, aut ſulphur fętebunt, aut acrem nidorem, ac flã
Ab experimentis. mam craſſam emittent. At verò, quia miſturæ ſunt innumeræ, nec eædem
propriam in aquis, quam in natura ſua ſeruant effigiem (nam mutantur ad-
modum, dum in aquam ſoluuntur) ideo habita circa aquam ipſam diligen-
tia, quorundam quoque experimentorum notitiam trademus, vnde exquiſi
tè magis vnumquodq; diſcerni poterit. Diligentiã primũ adhibitam intellexe
ro, ſi ceſſatis iam multos dies imbribus, aqua manè diluculo colligatur. Id
quod ante Aequinoctium autumnale commodius, ac certiùs fit, cùm ea tem
peſtate (vt monuit Columella) tellus omni exuta ſit aduentitia humiditate,
ac ſynceriùs, quales ex natura ſunt, venæ ipſæ deſtillant. Itaque hauſta tunc
A pondere. ex ipſo fonte ſi fieri poterit aqua, de communiſſimis indicijs eſt eam ad pon-
dus experiri. In quo permira mihi viſa res eſt, aliquas inueniſſe, vel acidas,
vel

vel acres, vel deiectorias, limpidas tamen, & æqui ponderis cũ simplicibus, & claris aquis. Ratio dictat, inter simplices & dulces, quæ grauiores inueniuntur, eas crudas esse, ac duræ substantiæ: compositas autem grauiores esse, ob mistionem aliquam grauioris elementi. Sunt autem qui has permistas & confusas minera aliqua, ita examinent. Affuso in eas aliquandiu panno, vel filtro, eoque ad solem exiccato, exinde fit iudicium rei permistæ, & quanto grauior reddatur pannus quàm anteà: Certum autem iudicium per resolutionem ipsarum aquarum fit, quo (vti nos naturæ opera admonent) similes partes à dissimilibus sequestrantur. Resolutio autem bifariam fit, vel ad solem, & hic modus iners, ac fallax est, nisi in aquis, quæ crassis admodum scatent partibus. Vel igne adhibito, duplici item artificio, vel coctione, vel elambicatione. Facilis verò modus, nec minus idoneus est decoctio; sic enim per artem ex aquis elicitur sal, Halynitrum, Alumen, & alia genera minerarum. Quales ergo maximè syncerææ idest incontaminatæ haberi possunt è fonte aquæ, vel in vitro, vel in testaceo, ac eo vitrato vase elixandæ sunt. Quo modo nos aliquando in totum eas elixare fecimus: & modò ne ignis extremè combureret misturæ materiam, ac falleret iudicium, eas ad dimidium vsque vasis coximus. Et modò tenues quasdam, & claras ne elixauimus quidem, sed in vitrea boccia illutata, ac immersa ad dimidium in cinerem super fornaculam sapientum, lenem duntaxat aquæ euaporationem tentauimus, ac materias quantumuis exiles ita seruauimus. Vbi optimæ curæ est subodorari interim vapores bullientis aquæ quid referant, cùm maximè vel Sulphuris portionem, quantulacunque sit, vel bitumen interdum referre soleant. Elixata verò aqua, vel sedimenta ipsius apparebunt multa & crassa: tumq; vbi ad duos saltem quieuerint dies, declinato sensim in latus vase, accurate defluere finito aquæ reliquias. Vel pauca erunt, & tenuia, & tunc (vt artis Chymistarum est) sequestrato per filtrum sic. Immergito frustum filtri madefactum partim in vas tuum, partim extrà: & qua parte immergitur sit filtrum lata basi, extrà apice acuto: consecutione enim quadam aqua vasis tota sensim euacuabitur, & in fundo vasis fiet iudicium reliquiarum, etiam minimarum. Porrò cæteris experimentis anteponitur, quod per sublimationem fit, quam sapientes (quorum hoc est inuentum) elambicationem appellant. In quo ne tibi per incuriam contingat error, vitrea, ac syncera eligito stillatoria vasa, eaque benè connexa, ac benè illutata sint. Aenea enim, ac plumbea vasa sunt minus idonea, quoniam aliquo possent (vt vsueuenit) eius materiæ recremento, tibi iudicium fraudare. Esto autem aqua diligenter selecta, ac affusa in vitreã (vti dixi) cucurbitam, subditis (vt artis est) ignibus, destilletur. Sic enim diuersæ quæque partes segregatæ, aqueæ quidem destillabunt, aëreæ verò, ac subtiles euanescent, terrestres autem & cinericiæ, quæ plures & euidentiores sunt, in fundo residebunt, vel in toto concrescent vase, eoque magis grauiores leuioribus subsidebunt. Atq; hæc ipsa residua asiccata, seu per ignẽ, seu in vmbra, seu (quod magis laudauerim) ad solem, qui non adeò fuerit ipsorum mineralium ignarus, facilè diiudicabit: diuersis eadem experimentis subijciens, solutioni in lamina ferrea ignita, malleo, ac sensibus ipsis. Solent sulphurosæ partes tenuiores, inter ebulliendum, tetro ipso Sulphuris halitu exhalare: terrestriores & coagulatæ super ignem eliquari. Salsugineæ verò omnes, salsæ remanent, ac lucidæ, & in ignem proiectæ crepitant. Ni-

A resolutione sub sole.

A resolutione per ignẽ.

Coctio.

Vaporatio.

Sequestratio per filtrum.

Elãbicatio.

trosæ, Aluminosæ, & Atramentosæ, in tenuem & candidum pollinem rediguntur, siccumque & sapidum, nisi exactè salsum. In gypseis insipidum & album residet: item ex calce, cinere, argilla. Minimè verò cæterarum mistu

Metallicæ partes an ex elambicatione declarantur.

rarum hoc experimento declarantur metallicæ partes: quam ob caussam fuerunt quidam hac ætate, qui Fallopij authoritate scripserunt nullas fieri ex metallis impressiones in aquis. Quæ maxima fuisset inscitia, ac propemodum negare sensum & negare promiscuam aquarū mistionem cum terris. Nam sic dicentes aut nulla esse metalla coguntur asserere, aut si aquarum liber est cursus,

Fallopij error.

currere eas & per metalla vbi vbi accidit fatendum est. Non declarantur ergo metallicæ partes hoc experimento facilè, quoniam ex metallicis siquæ partes sint integræ & solidæ, eę aut non fathiscunt, nec soluuntur in aquas haud dubiè, raris exceptis ramentis, quæ decisa iuxtà riguos fontium remanet perspicua, & quales arenas aureas dicemus in fluuijs aurigeris. Aut intelligendum est, præuias tantùm metalli materias, adnascentesque terrarum species se se illis concorporari, vapores metallicos, rubricas, ochram, chalcytim: quæ & pollinem relinquere solent eius naturæ, sapore, colore, ac substantia salis perspicuum. Impressiones verò tenues metalli, astringentiam, acrimoniam, siccitatem, in ipsa aqua statim è fonte hausta seruandas esse, veluti prosuimus; quando per ignem vel euanescere in totum, vel permutari eas necesse est. His omnibus quidem modis à sensibilibus possumus de aquarum misturis proferre iudicium. Ceterùm ad præcognitionem minerarum in a-

Via cognoscendi mineras ab operationibus.

quis, non minus idonea, ac Medico propria coniectura est, ab operationibus in quaq; aqua inuentis quid iuuerint, quidve nocuerint his, qui prima earum fecère pericula. Quæ planè ratio & prædicta omnia sensuum testimonia cōprobabit, & certitudinem supplebit, vbi pȩdicta non satis fecerint indicia. Et præterea de non visis etiam aquis, sed fama tantùm auditis, probabile admodum præbere poterunt argumentum. Ita aquam, quæ calfacere, præsertim actu dicatur, statim sulphuris in se continere materiam iudicamus. Quæ con

Anticoli aquę mirificæ operationis.

stipet, ferrum. Quæ abstergeat, ac deiiciat vel per aluum, vel per vrinas, aut salem, aut æs, aut nitrum. Anticoli aqua hîc in Campania, haud ferè differt ab aqua simplici: verùm ab insigni hac operatione, qua & fontem, & canales quâ transit, aliquo temporis curriculo absumit, omnes eam communiter Chalcanthi naturam continere asseuerant: quapropter & calculosis est mirabilis medicina. Quarum operationum innumera nostræ balnearum historiæ exempla dabunt, in quibus (vt mox dicemus) ad hæc iudicia, hominem supponimus saltem mediocriter exercitatum.

De iudiciis Impressionum, ac virtutum in aquis Naturalibus Medicatis. Cap. IIII.

HAbita Mineræ aquarum cognitione, iam consequens est ipsarum quoque facultatum rationes, ac iudicij modum exponere. Dotatū

Rerum duplex virtus.

est autem vnumquodque duplici virtute (vt probatissima est Philosophorum, ac Medicorum sententia) altera elementari, qua manifestis vnaquæque res qualitatibus operatur, calida, frigida, sicca, humida. Altera cęlesti, quæ supra omnes elementorum vires, & suprà quanque sensuum coniectu-

iecturam, opere tantùm ipso percipitur. Quod genus facultatum in aquis tàm latè patet, vt arbitrandum sit, nullum vbicunque fontem emanare, etiam fluminis & simplicium venarum, quem non hactenus aliquis cælestium fauor præuenerit, siue clariùs, siue obscuriùs. Ad elementarium ergo virtutum agnitionem, satis quidem manifesta se exhibet via, à specie ipsa mineræ, siue sulphurea sit, siue salsa, siue aluminosa, siue mineraliũ aliqua, siue metallica. Quarũ vt specialis natura est, ita speciales sunt facultates, quales in historijs in sequentibus libris explicabuntur v. g. quia sulphurea minera exiccantis, & calidæ facultatis existit, adstringentis aluminosa, roborantis ferrea, abstersoria æris, ac nitri, & suo modo aliæ. Et quales misturæ compertæ sunt, tales planè cognominantur aquæ, sulphureæ, aluminosæ, ferreæ, aliæque species. Verùm quia mistiones rerum infinitè variant, in aquis maximè: nec facultates vno existunt gradu, neque eandem habent efficaciam in vno fonte, ac in alio; ideo necesse est vnumquemque fontem (vt dicebat Galenus) per experientiam cognouisse. *5. San. tu.* Nimirùm, vt de singulari fonte, singularique temperamento mineræ, sensuum testimonio facultatũ ipsarum fiat coniectura. Cui iudicio, vt ritè fiat, tres potissimùm conditiones seruandæ sunt. Prima vt sit sensuum integritas, ac inculpata dispositio. Altera, vt quæ examinanda venit aqua, omnis sit extraneæ qualitatis expers, & qualis syncera scaturit è vena, nec aliquatenus intelligatur mutata. Et tertia coniectura est, vt non qualis ex se sit aqua, nec ad totam naturam æstimetur, sed ad nostri corporis temperamentum comparata, qualem nam habeat vim agendi, ac alterandi, ad illius respectum calida, frigida, humida, aut sicca dicatur. Primæ ergo in qua què re iudicanda qualitates, se statim, aperteque sensuum testimonio subiiciunt, seu calidæ, seu frigidæ, seu siccæ, seu humidæ sint. Ex sensu verò incipit ars, quæ perceptas sensu qualitates, coniectura æstimat ad quantam singugula actionem, efficaciamque perueniat, earumque vires ad disciplinæ vsum, per gradus distribuit; à primo, ad secundum, ad tertium, vsque ad quartum gradum. *Ex Gale. 5. Simpli.* Ac talem v. g. aquam calidarum virium enunciat in primo gradu, quæ obscurè calefacit: talem in secundo, quæ manifestè afficit: tertio, quæ multum: quarto, quæ plurimùm, ac instar ignis calefacit; idque in horum singulorum ordinum principio, medio, fine, & coniugatæ similiter inuicem, calfaciens exiccans: calfaciens humectans: frigefaciens siccans: frigefaciens humectans astimantur. *Primarum qualitatum gradus in aquis.* Exinde cognito primarum qualitatum inter se connexu, ars ipsa ad compositas, consequentesque alias ex ordine naturæ operationes progressus habet. *Secūdæ qualitates, seu operationes.* Vtpote quia calfacientium, atque exiccantium effectus sunt (teste Aristote. QuartoMeteor.) Rarefactio, fusio, digestio, attenuatio; humectantium mollitio, & lenitio. Frigefacientium verò, & humectantium repletio, & extensio: siccantium verò adstrictio, & condensatio, aliæque huiusmodi: quæ ad distinctionem primarum illarum, secundæ qualitates, & secundæ medicinæ operationes à medicis nuncupantur, ac in balneis reperiuntur communissimæ. Ex quibus vlterius ad tertium genus operationum progreditur, quæ scilicet ex secundis inter se, ac primarum virtute resultant. *Tertiæ operationes.* Quarum exempla sunt in potulentis maximè balneis, abstersio: quę scilicet ebibitæ vel per vrinam, vel etiam per aluum vacuant, attenuando, ac dissoluendo ex secundis, & mediocriter calfaciendo ex primis. Vel per aluum leniendo aliquæ, lubricando, molliendo, humectando, vel per vomitum,

fluctuando in ventriculo leui calore, irritando acrimonia aliqua, ac subuertendo. *Quartæ operationes.* Et quartum denique genus operationum dicimus, cum insignes in quaque re vires comperimus, quas pro inexplicabili connexu partium, ex tota essentia, aut occulta proprietate redundare definimus. vt quæ in balneis frequenter visuntur operationes, quæ vel lapidem frangunt, vel stomachum iuuant à proprietate, vel hepar, vel renes, vel vterum, vel steriles fœcundas reddunt: quæ tamen operationes plurima ex parte à præuijs illis facultatibus tertijs, secundis, & primis dependent, vix fortasse scientibus nobis connexiones illarum gradatim explicare, ac prosequi ad sensibiles vsque, & maxime notas. Per has ergo sensuum, ac rationis sequelas in notitiam distinctam impressionum, virtutumque, quæ ex misturis in aquas intimari possent, veniendum est. Cuius rei hæc est ars, ac iudicij summa.

De iudiciis particularibus operationum aquarum naturalium. Cap. V.

Recta ergo primùm existente dispositione sensuum, danda opera est, vt sincera quantum fieri poterit aqua, & sine omni aliena mistione, ac alteratione in iudicium proferatur. Quod verò ad sensus ipsos attinet; *Sensus qui necessarij.* Galenus in primo Simplicium, trium sensuum iudicia proposuit necessaria, ad vniuscuiusque rei naturam inuestigandam. In primis gustum, & odoratum, deinde visum. Verùm nos ob primarum qualitatum impressiones, quæ primum obtinent in Thermis locum, quartum necessariò adiungimus ipsum tactum. Saporum ergo significantias in ipsis, deinde odorum, & cæterarum posteà impressionum animaduertere oportet. Nam concurrentibus æquè omnium sensuum indicationibus, certissima naturæ aquæ illius, ac rei de qua quæritur, significatio habebitur: minus certa, si quædam discrepent, aut potiora: dubia, in dubijs. Omnino autem à coloribus indicatio potentiarum infima est: deinde ab odoribus. A saporibus autem, ac à tactus qualitate, præcipua est: vt quæ statim componentium partium naturam sub sensu exponant, vno excepto discrimine. Nam tactus extrinsecas iudicat, an calidas actu, & quantum calidas: sapor enudat potentiales quoque vsque ab intrinseco, *A saporibus facultates.* & non calidas solùm, sed reliquas. Dulces quidem aquæ, id quod saporis huius est, manifestam, ac suauem caliditatem præ se ferunt: quam nō obtinet adeò pinguis sapor, ob quandam substantiæ mediocritatem, quo minus leniendo efficax est, quàm dulcis, lubricat tamen molliùs. *Salsedinis.* Calidiores his salsæ iudicantur, quam ob rem gustatui linguam carpunt: est enim sal quædam humidi consumptio, & quasi assatio, humidum tamen facilè resumit, si occurrat. Vnde siccat ex primis operationibus, abluit, abstergit, coarctat ex secundis, putredinem cohibet ex tertijs. *Amaræ.* Transit autem in amarum salsus, si impensè patiatur calorem: perusto scilicet & consumpto penitus humido, veluti in cinere. Quod pariter in aqnis fieri assolet, quæ tunc linguam vehementer exasperant, indurant, abstergúntque. *Acris, & fortis.* Acres verò aquæ, seu quas vulgò fortes appellant, exactè linguam gustatæ corradunt: calidissimus enim is sapor omnium est, ob igneam nimirum substantiam in materia subtili prædominantem. Quare valent efficacius abstergendo; penetrando ad infima, putrefaciendo, ac ferè interficiendo. *Austeræ, et ponticæ.* Porrò frigiditatis soboles sunt Austerus,

atque

atque acerbus sapor, quem & Ponticum sæpè appellant: qui perobscurè in aquis habentur, minus in terris, Theophrasto authore; hos enim plantarum quarundam, inquit esse proprios, & quorundam fructuum. Quare, vt in fructibus, cruditatem significant, ac mistæ rei indigestionem aliquam.

Acidę.

In acidis quoque aquis cùm frigiditatis indicium sit, igniculus tamen caloris coniicitur, nam tenuissimæ redduntur, ac penetrantes: quæ facultas ex primis qualitatibus caliditatis est. Abstergunt, primùm tamen refrigerant, non calfaciunt. Qui verò ex diuersa horum aggregatione inter se, sapores misti emanant, inenarrabiles sunt, sicut diximus. Vt lacteus, vinosus, & melleus, qui non tam frequentes habentur in aquis, quàm in fructibus.

Ab odoribus facultates.

Odores porrò cur non adeò certi iudicii habeantur, vt sapores, hæc ratio videtur esse. Tàm frigida enim quàm calida inueniuntur odora. Et diuersæ, inæqualisque substantiæ, tenuis in alijs, in alijs viscidæ, in alijs crassæ. Idcirco communis, ac probata summis viris sententia est, odores omnes calidi temperamenti esse sobolem.

Odores oēs calidi, non tamen omnes vim habent calefaciēdi.

Haud ęquè tamen omnes calorificæ facultatis in quaque re æstimandos. Nam ad odorem perexigua caloris portio satis est: qualis in rosa est, viola, caphura, santalis. Ad calefaciendum multa opus est. Eatenus ab odore æstimãdæ sunt aquæ: semper calidæ qualitatis, quo odoræ sunt, ac tenuium partiũ participes. Sed quantæ is calor efficacię sit, nequaquam ab odore proferas iudiciũ: nam in rosa tantus est calor, quantus ad illũ odorem satis est: inefficax tamen, nã rosa cæteroquì refrigerat. Potest verò odor facere aliquod indiciũ ex accidenti. s. inquantũ odor est quarundã minerarũ indiciũ certissimũ, maximè sulphuris, deinde bituminis, & quæ sulphure participant terrę, aut bitumine.

A coloribus facultates.

A coloribus aũt prima, ac indubia hæc significatio habebitur, eam esse impuram, & non verè aquam. Cæterum de facultate à coloribus, infirmissimum pariter iudicium fit: ob variam similiter cuiuscunque coloris constitutionem, quæ in singulis coloribus & calida, & frigida, & sicca, & humida reperitur. Nisi vt de odore diximus, ex accidenti, inquantum de specie misturæ indicãt, quam color in aquis vbi exactè, vbi remissè repræsentat.

Albę aquæ.

Nam in albis vel alumen subsidet, vel calcis mistura, vel cineris, vel gypsi, vel etiam argillæ. Virides vel limo fiunt, à Sole præuentæ, vel metalli acritate. Similiter & cęruleæ, fuluæ, luteæ, rubræ, mineram indicant, vnde caloris gradum potuerint concipere, puta vel minium, vel sory, vel sandaracham, vel rubricam id genus aliquam, nigrę amplius exustam. Qualis ergo misturę substantia, speciesque in aquis, talis & à calore facultas æstimanda est. Nam à calce calidam, ab alumine, aut gypso adstringentem, ab argilla simplicis naturæ aquam emanare videmus. Niuem exquisitè frigidam, & aliquid passam in humido. Quas planè differentias cæteri sensus rectius diiudicant, gustus maximè & tactus.

A tactu.

Est autem sensus tactus vniuersæ balnearum cognitioni testis apprimè idoneus: nam per tactum percipitur caliditas, qualis, & quanta, quæ est de tota essentia Thermarum, & primum digerentis facultatis principium.

Balnea, digerentia dicuntur, & calida.

Digerẽs autem facultas in balneis potissima est: vnde sæpè apud rei balneariæ peritos, græcosque authores calida balnea, digerentiaque appellantur: & cõmuni æstimatione vix balneum putatur, quod non actualiter calidum: vnde illi nomen apud Græcos Thermę. Permira verò varietate calorum delectata natura est elargiri aquas, quales diximus, & explicatiore sermone dicemus in historiis, calidas, & magis calidas, vsque ad extremè feruidas. Verùm in vsu, maximè

Aquæ in balneis vtiles.

ximè idoneæ ſunt mediocris temperamenti, præſertim in lauacris, cùm quæ in potibus ſumendæ ſunt, tepidiuſculæ, ac tepidæ eligantur. Exactè autem frigidæ, & crudæ, quales quorundam fluminum ſunt aquæ, omnino inutiles; nec etiam lauationibus æſtiuis adeò tutę, neruorum, ac iuncturarum periculo. Quæ vero in balneis non adeò calent ex natura, arte præcalfacere ad cõmodos vſus opus eſt: quemadmodum publicis artificijs calefiunt aquæ in balneis Fiderij in Rhetijs. Et ſimiliter calefiunt in potibus in Italia pleriſq; locis: & in balneis nonnunquam. Sicut etiam in artificialibus balneis facto eſt opus, quùm intendimus iniecto in aquas ſulphure eas ſulphureas facere, aut ſalitas ſale indito. Quod monuit Galenus in primo Simplicium: Has enim ſulphureas habebis, vel ſalitas, indito vel ſale, vel ſulphure: verùm niſi actuales ignes adhibeas, nunquam habebis actu calidas. Atque hæc ad iudicandas facultates ſatis ſint.

Locus Galeni.

De iudicijs an vtilia futura ſint balnea, ſingulis annis. *Cap.* VI.

AD vniuerſum autem balnearum vſum, quã ob rem prognoſtica pars neceſſaria ſit, iam planè multa de temperamentis, ac multa item ex prædictis libro ſuperiore de accidentibus aquarum declarant. quia aquę nimirum tot elementorum aliorum, & cœli quoque mutationibus infinitę ſubiacent. Cuius ſanè iudicij nos prima capita, quæ ſaltem annuis diuerſitatibus ſeruient, proponemus. Nam complures Medici noſtri veteres, experti per aliquot annos balnea, interdum promiſſa efficere, interdum verò inſalubria fuiſſe, ac ſiniſtri ſucceſſus, diuerſas adduxere cauſſas. Alij quidem aduerſos ſtellarum aſpectus inculpauêre eius anni cum balneis: alij ad quaſdã occultas repugnantię cauſſas confugêre: & alij, vt habet quiſq; in huiuſmodi caſibus ſua perfugia, affirmant in prognoſticis, ita poſt longam memoriam fuiſſe obſeruatum, vt quilibet biſextilis annus, balnearum naturalium vſui ſit aduerſiſſimus. Cuius ſanè euentus in biſſexto, nos rationem non habemus, niſi in contrarium: cùm ſint ex doctis multi, qui id tanquàm ſuperſtitioſum, & anile derideãt, negligantque omnino. Annus enim biſſextilis inæqualitas eſt partitionis perperam factæ horarum, & dierum à nobis, non ſupererogatio naturæ. Vel eſto naturæ exceſſus: ſi mutationis cauſſa ſuperuacaneis illis ſex horis tribuatur, eædem prorſus horæ, & momenta quolibet anno ſuperuacant. Si verò tribuatur intercalari diei quarti cuiuſque anni: ſequeretur hoc abſurdum, quòd ſtatis ſingulis quatuor annis, idem affatim rediret ſtellarum ſitus, aquis contrarius, quæ omnes euidentes ſunt demonſtrationes, biſſextilibus annis nihil eſſe attendendum. Nihilominus, prudentiæ Medici intereſt, & huius quoq; variationis non contemnere effectus: quandoquidem experientia compertum eſt (vt inquit Sauonarola, illuſtris rei balneariæ author) biſſextilibus annis plantas ſuſtinere noxas aliquas, & fructus aut tabeſcere, aut in ſuis pericarpijs plures fœtus naſci imbecilliores, bruta minus impleri, & balnea denique (vt nos quoque ipſi adfirmare poſſumus) operationibus aliorum annorum non reſpondere. Tribuatur id vel cœli mutationibus, vel noſtræ vitæ breuitati, vel communi opinioni, nos, quòd hoc vitæ curriculo obſeruare potuimus, minus vtilia per biſſextum bal-

Biſſextus na aduerſetur balneis.

nea

Syderum aspectus an in balneis obseruandi.

fuisse comperimus. Cæterum, qui adducunt in caussam, nouam balneorũ antipathiam cum cœlo, neque hi contemnendi. Iudicium tamen relinquendum Astronomo est, qui constellationes ipsas per singulas annorum reuolutiones colligens, quales, & quatenus, & quantam salubritatem eo anno naturæ aqueæ influant, edoceat.

Medici officium.

Medici verò potiùs coniectura interest, quàm figura cœli, qui singularis balnei pericula, in horis adeò variabilis, singularesque ad vsum prædictiones profiteri debet.) Poterit verò Astronomi iudicio iuuari, ac ex eo ad singulares suas coniecturas procedere. Nempè à forma cœli, per anni quartas diuagatus, penes syderum fauores, Aequinoctiorũ, ac Vernalis in primis initia, finesque speculari poterit: Solstitiorumúe similiter, & æstiui maximè seruare modum. Ac planè posteà dierum particulares constitutiones seruabit, & subinde mutationes per interualla aëris, successionesque, æstus, frigora, ventos, imbres, & alia, quæ conquisitissimè commonet Hippocrates, contemplabitur. Sicque futurorum, quorum à supremis ad infima longissima. successio est, artificiosam quandam coniecturam faciet.

Sublunariũ mutationes.

Nam, quod ad principalia quatuor anni tempora attinet, neminem quantumuis rudem latet, insignes admodum effectus, maximeque varios ab alterius anni dispositionibus prouenire. Patitur in totum vniuersa hæc machina inferior sua contagia, ac morbosas intemperies, quemadmodum animata alia corpora, contrahit. Ostenta interdũ varia, dirosque cometas sustinet æther. Caliginosam crassiciem, incendia, turbulentas admodum mutationes, pestiferas alterationes suscipit maximè aër. Gignit sæpè terra venena largiùs: quin etiam fœdos spiritus quibusdam annis in putri quapiam materia concipiens, plus solito interdum noxias, ac innumerabiles bestiolas, vermes, ac pulices producit.

Aquarũ affectus.

Multò verò maximè vniuersam aquæ naturam male affici aliquando necesse est: & compositas præsertim istas balnearum, quæ varias concipere metallicorum fumorum corruptiones sunt idoneæ, ac cęterorum elementorum impressionibus, tàm malis, quàm bonis subiacent. Hæ autẽ ex aëre primum sunt cuilibet manifestæ, ac euidenter ex pluuiis contaminantur, tùm præsentibus, tùm prægressis, ac vernalibus, antè aliàs.

Pestilentiæ tempore.

Pestilentiæ tempore, quantum vis caussa balneas exigat, haud tuto se se illis quis commiserit: propter aëris contagia potiùs, quàm ipsa lue languentium. Ac multo minus eas consuluerim, si aëris insalubritatem non tantùm cœlestium inclementia gignat, quantum concepta in terrestribus vitia, quæ apprimè aquas ipsas possunt inficere. Auspicantur autem futuram pestilentiam quidam Medici, quando terrestrium impendeat vitio, si serpentes crebrò è latibulis apricari inueniantur, lumbricos è glebis subrepere, auiculasque campestres ad montana, ac edita loca conuolare.

Terręmotus

Verendi etiam Terræmotus illius anni, illiusque regionis: quippe qui flatuum subterraneorum indicant multitudinẽ, ac sæpè ex horribili commotione imas spelũcas, & vnde aquarum transcursus est, replent, suffocantque, aut mirificè eas contaminant. His ergo præuijs iudicijs satis vniuersam futuri anni dispositionem penes balneas perspectam habebimus, si eadem ad vsum sensualis notitia comprobet.

Singularia iudicia.

Nempè vt particularis balnei, quo patientem vti oportuerit, loca, situm, formam, mores, qualitates, aliarum aquarum confluxus, ventos, quibus exponuntur, lacunas, stagnantium aquarum paludes, & singulares id genus alias circunstantias cognitas habeamus, quas idcirco nos in sequentibus libris per historias prosequemur.

prosequemur. Et cum his diligenter vtentis temperie compensata, ac necessitate balnei, non tantum noxarum caussas cauebimus, sed & nunquid adeundum, & quantum cuique vitandum fuerit rectè prædicere, ac instituere poterimus. Balnea Aquensia aliquandiu fuerunt à posteris destituta, quòd quodam anno promissa minus syncerè præstassent, dum suspicarentur quicquid mali ad illud tempus inde euenisset, id vsque futurum. In hanc rem meminit Plinius, multoties Nili riuis amaris redditis ex pluuiarum intempestiuo influxu, magnam Aegyptijs pestilentiam fuisse contractam. Atque hæc haud dubiè prima est, ac potissima causa, quam ob rem balnea aliquo anno insalubria fiant; cùm scilicet pluuiæ contingunt eo anno insolitæ, ac vere maximè, quæ necessariò fontium ferè omnium naturam, qualitatesque inalterat. Nec verò pluuias anni tantùm, aut infesta id genus vniuersa signa putare oportet; sed & accidentia ipsa dierum particularium inter vsum balnei protestari necesse est. Quot enim balnea aliquo anno reputata sunt fore salubria, quæ tamen in ipso vsu obturbata, vel vento aliquo præsertim frigido & constipante, vel alioqui modico alterius riuuli confluxu, vel pluuijs contaminata, immedicabiles noxas attulêre? Quam ob rem magnis imbribus inter vsum balnei fientibus, præsertim in potibus, supersedendum aliquandiu est. Nec temerè quidam animaduertunt, vt in Coniunctionibus, ac Oppositionibus lunaribus, pariter intermittendum sit, maximè ægris. Præsertim si Luna aut Scorpio occurrat ex signis, aut Saturno inter planetas: in quibus esfatû digna aquarum commistio fieri solet. Nec minus mulieribus cauendum, mensibus ordinariè fluentibus. Quæ autem reliqua de singulis scriptura non capit, meminisse oportet non solum Medicum se præstare prudentem debere, sed & ægros, & exteriora, vt sanctè instituit Hippocrates.

Nili corruptio.

Pluuiarum noxa in balneis præcipua.

Accidentales balnearũ noxæ.

Lunares motus.

De præparationibus ad Balnea Naturalia. Cap. VII.

VLtima Medicorum appellatio Balnea. Natum videtur prouerbium, quùm in morbo quopiam, aut antiquo, aut immedicabili, innumera expertos medicamentorum genera, ac parum tamen iuuatos, ad balnea, tanquam ad maiorem principem, delegent; vnde nisi adiudicata caussa absoluti, ac sani redeant, tanquàm conclamatos relinquunt. Sensus autem huius prouerbij primo aspectu hic esse videtur: vt balnea sub illius Aphorismi censura sint; Extremis morbis extrema remedia. Verùm non extremis tantũ, quinimmo incipientibus & leuibus adhuc affectibus balnea vtilia sunt, etiam sanis. Nec balnea semper vltima: Nam plerisq; multoties præferuntur; facilitate remedij, cõmoditate impensæ, diuina quæ eis tribuitur prærogatiua. Prouerbium ergo dogmaticum est: quippe proponitur, vt vniuersa quædam in toto balnearum negocio regula, quæ breui sententia plura continet documenta. Primum docet balneum haud absolutam præstare, neque certam vtilitatem, sed cum EX RATIONE ministratur. Non cuilibet tempori, neque vitio, neque naturæ, neque omnino cuicunque hominum conditioni idoneum; sed omnium habendum esse delectum quendam. Et in summa haud temerè tentandum esse, & in morbis magnis esse quoddam extremum remedium. Et consequenter docet, vbi balneum intempestiuè, inuita natura, vel morbo repugnante, & non secundum rationem adhibitum sit;

An Balnea ultimum sint remedium.

1. Aphor. VI.

Balneum nõ temerè, sed ex ratione ministrãdũ.

sit; tunc non vacare periculo. Tertiò videtur admonere, vt rectè balneo, ac sine suspitione vtaris, diligenter procurandum esse vt antequam aggrediare, diligens corporis præparatio habeatur. Qua de re duplex intẽtio principalis se exhibet, altera ad effectũ, cuius gratia balneũ deliberas, altera ad pericula, quæ possent contingere. In omni ergo vsu, ac genere balnei, hæc prima ratio teneatur, ꝙ alia caussa est eius qui aliqua premitur infirmitate, & eius qui aut ex consuetudine, aut in obsequium amicorum, (vt vsu uenit) aut alia quapiã extinseca occasione accedit ab balneas. His quidem (quod in vniuersum de sanis dicatur) nulla planè alia præparatio consulenda est, quàm vt caueant ne prouinciam suscipiant pęnitendam. Minus enim hi opus habent balneo, nihiloque magis præparatione aliqua. Sed nequaquàm tamen vacant periculo, ob potentem aquarum eiusmodi actionem, quæ siue balnei qualitate, siue copia, siue propria culpa, corpora plerunque, ac humores alioquî sanos agitãt in tantùm, vt sæpè quidam multifariam lædantur, vsque ad interitum. Atque inconsideratis id genus hominibus rectè quadrat alterum vulgare Prouerbiũ, ANDASTI AL BAGNO PER LE DOGLIE: quod in præposteris à balneo successibus frequenter hodie iactant.

Sanis balnea periculosa.

Porrò his, qui aut aliquam intemperiẽ corrigere tentant, aut quopiam insigni vitio laborantes, hũc tanquã ad Apollinem recurrunt, tentanda priùs leuiora præsidia, nec balnea sine optimi Medici consilio petenda sunt.

Ægris consilium.

Ad insignes verò ægritudines, vbi de balneo consulendum erit (audiant hæc desperati & incurabiles) Si inuito balneo Thucydidis regulam sequi deliberant, AVT aliquid agere, aut periclitari, hi sciant quod plerunque accidit, si non moriantur in balneis, vitium morbi peius priore efficient. Quòd si aliqua salus in balneo reposita esse videatur, his sperandum est, si diligenti Medici opera requisitas præparationes præmiserint, se & prosperis ad vota successibus gauisuros, & si vlla est in tota Medicina diuina facultas, in balneis maximè visuros esse miracula.

Desperatis.

Miracula in balneis.

Quam ob rem ignorandũ non est, quòd actio, ac impressio fit in corpore bene disposito, ut ex philosopho elicitur: benè ergo dispositum corpus esse oportet. Dispositionis autem ratio est, vt nec plenitudo, nec vlla succorum redundantia in corpore existat, sed omnis, vnde timendum sit, tollatur occasio. Maximè verò si prætereà insigni aliqua intemperantia, & præsertim viscerum calida teneantur, siue sani, siue valetudinarij, siue (quod primum est) ægri existant.

1. de Gen. et cor.

Dicebat Galenus, In omni balneo, sed potissimùm eius generis, cuius aqua potabilis non est, sed cum quadam digerendi virtute; inaniendum, purgandumque prius corpus est: secus enim haud balneum esse tutum. Verùm ad quantam mensurã hæc purgatio definienda sit, singularis instituti est. Summa tamen hæc esto, in casu præsertim difficili, vt omnes caussæ, quantum fieri poterit, vsque ad continentes, & vltimas eius affectionis tollantur. Nempe iuxtà duas propositas intentiones, cùm vt exonerata natura ad speratam ex balneo salutem sit promptior: Tùm ne leuis redundantiæ relinquatur occasio, vnde læsionis alicuius suspitio esse possit.

Purgãdi ratio.

V. de San. tu.

Singulares autem præparandi circunstantiæ, cùm innumeræ sint, eædemque inexplicabiles; sat erit methodum quandam commonstrasse, quæ deseruiat singulis. Tres ergo communes, ac magis necessariæ indicationes habeantur: Prima quidem extrinseca est, ipsius scilicet balnei virtus, ac administratio, qualis, & quanta futura sit. Quam duæ aliæ intrinsecæ, corporeæque indicationes sequuntur: Affectus scilicet ipse, cui me

Præparandi Methodus.

deri

deri per balneum intentio eſt. Et viæ, per quas ſuum munus natura, ſimul atque balneum exequi debent, an apertæ ſint, & idoneæ, an clauſæ. Et demum quænam ratio ſit virtutum ipſarum, quæ ipſius balnei actionem dirigere, & (vt aiunt) regulare debent. Expultricis potiſſimùm, an fræno opus habeat, an ſtimulo. Ac ex æquo cæterarum facultatum, qualis ſit vigor, retentiuæ, concoctricis, atque attractiuæ. Quo nomine prima hæc præparationis ratio proponi debet, vt ſi extenuatum ſit corpus, diligenter antè balneum reſtauretur, ac tam cibis, quàm reliquarum rerum moderatione confirmetur. Proinde in ſingulis prudentis Medici conſilium illùc omne dirigendum eſt, vt & naturalis temperiei rationem habeat, & ætatis, & ſexus, & virium, & conſuetudinis, ſimul atque morbi, ſiue cauſſæ, quam ob rem vtendum ſit balneis. Et affectæ particulæ. Hinc per contrarium omnem præparandi rationem æqua lance compenſet, præſentia ordinet, & futura moderetur. Nempe, quod in naturali ſtatu ſeruare oportet, contrarijs præmuniendo: v. g. vt calida refrigerando caueat, frigida calfaciendo, debilia roborando, craſſa & viſcida tenuando, & tenuia (vtpote quæ fluxionibus faciendis inter balneum promptiſſima ſunt) ingroſſando. In primis verò ſi quod ſuperuacuum in toto corpore hæſerit, id per conuenientes vias, & quantũ fieri poteſt, è locis ipſis affectis expurgent. Quæ eſt Galeni doctrina, multis in locis, clara tamen, & compendiaria in libro de Conſtitutione Medicinæ ad Pamphilum. Superflua inquit expurganda ſunt, facta prius diſtinctione, an copia, an qualitate, an vtroque delinquant: & præcoquendo (vt artis eſt) quæ concoqui debent, ac obſtructiones aperiendo. Porrò quibus auxilijs id faciendum ſit, ipſi affectus docebunt. Nam ſi omnes æquabiliter humores aucti fuerint, per ſanguinis miſsionem propria, maximaque euacuatio fuerit. Si verò vel flauæ, vel atræ bilis ſuccus, ſeroſa aliqua humiditas redundauerit; euacuatione, ſed diſſimili tollenda eſt: prout ſcilicet aliam flaua, aliam atra bilis, aliam pituita, & tenuia venarum recrementa vacuandi viam oſtendunt. Pro complicatis autem affectibus, artificiali diſtinctione vtendũ, cui primo occurrendum ſit; vt iuxtà præclarum illud Medicinæ dogma, ſemper id quod magis vrget, anteferatur, cæteris non neglectis. Porrò ad exactam praxim ſingularium præparationum, iuuabit admodum artem curandi quanq; paſſionem per balneas tenere: quam toto libro Tertio exequuturi ſumus. Vbi & quæ ſolitæ ſint inter vſum balnei noxas accidere, ſimul atque cautelas, & curationes docebimus. Nunc ad Electiones veniemus, & proximè de omni vſu balnearum loquemur.

Extenuati.

Gale. locus

De Electionibus, & temporibus Balnearum Naturalium. Cap. VIII.

Balneum cõmodum eligendum.

VTile verò in electionibus, idemque neceſſariæ curæ eſt, in toto Thermarum negocio præſciuiſſe, quòd QVI DICIT BALNEVM, DICIT COMMODVM: quare veteres ſemper balneas inter delicias connumerant. Et quæ hodie alicuius celebritatis ſunt, non tam ipſa ſalubritate probantur, ſi rectè computemus, quàm quòd commodiſſimæ habentur. Quales multæ in Italia, ac aliquæ in Germania: cùm non deſint ſcaturigines aliæ ſaluberrimæ naturæ, quæ pro indigenarum culpa, ac inhoſpitalitate, incom-

commodæ, atque aſpernabiles iacent. Primæ ergo diligentiæ ſit, ægrotis maximè, vt balneæ, præter naturæ præſtantiam eligantur, quæ amœnæ, fęcundi agri, atque aëris, hoſpitales, ac omnino quàmcommodæ habeantur. Et præterea, vt ſuo tempore eligantur: quando ſcilicet maximè incontaminatę, integram, quæ promittitur, ſynceritatem ſeruant. Quare durante hiemis algore nullæ vtiles; vt quæ dilutæ admodum pluuijs, & pro aëris intemperie non adeo commodè ſumerentur. Et contrà, vere ineunte, & per æſtatem in totum æquinoctium, quando potiſſimùm venæ extrinſecis vacant accidentibus, pluuiiſque communiter vtiles. Verùm, quia tempora non eandem vbique ſeruant temperiem; ideo & penes regiones hæc temporum electio eſt compenſanda. Quapropter in temperata hac noſtra regione, & quæ huic reſpondet Græciæ, atque Aſiæ parte, vernum tempus communiter præeligendum eſt: quod & temperatius, ceſſata iam omni inclementia cœli, eſſe conſueuit, & ex ſyderum tunc temporis fauore cunctis rebus, medicinæ maximè operibus fauere ſolet. Cui electioni Aſtronomiæ quoque periti conſentiunt: nam in balneis eligendis Arietem præcipuè conſulunt, & præcipuè vbi balneum ex alto in caput ſuſcipere intentio eſt, quam partem Aries ex ſignis peculiariter tuetur. Contrà, Scorpionem vitari debere, luna etiam ipſa ſigna perluſtrante. Et idcirco dum Sol Scorpionem irradiat, à dimidio circiter Octobris, ſtatim incipere balnea aſſerunt eſſe inutilia. Porrò finis quoque veris, atque æſtatis initia, quàmcommoda balneis, ac tempeſtiua habentur. Sanè beneficio ineuntis caloris æſtiui, qui & humiditates hiemis exiccare, & relictas à balneo morborum reliquias valet abſumere, iuuamenta confirmare, ac laſſatis viribus reficiendis auxiliari. Tertium denique tempus idoneum balneis eſt, finis æſtatis, atque principium Autumni: tunc enim balnea ceſſatis iamdiu aliarum aquarum contagijs ſynceriſſima ſunt. Deficit tamen à prædictis electionibus bifariam: tum quia antè balneū corpora ſunt reſiccata, ac laſſata prægreſſis æſtibus: tum ob incommoda infauſtæ hiemis futuræ. Porrò his qui ad Arctos habitant ſi balneis eſſet vtendum, veris finem ob dictam cauſſam, aut tutiùs mediam ipſam æſtatem conſulimus, quippe quæ his verno tempori facilè reſpondet. Quo tempore & in Italia aliquæ balneæ, ob mediocris caloris temperaturam, non ſine magno cœli, ac naturæ applauſu accipiuntur. Dum enim Sol, vitæ, & omnis beneficentiæ author, ſub Leone mundum iſtum perluſtrat, peculiari quadam virtute humanos ſpiritus vegetat. Quem fauorem eo indicio aſtruunt cœleſtis diſciplinæ ſpeculatores, quòd circa Babylonem, & Aegyptum, atque alias ſub leone regiones, Sole illud ſignum ingreſſo ceſſat epidemia. Semper verò ſpecialē locorum, & balnearum rationem in electionibus (uel me tacente) habendam eſſe arbitror: Primò reſpectu aëris: ad omnes enim balneas minerales inſalubris halitus fit aër certis anni temporibus, & æſtate maximè; quod præſciuiſſe, & quo tempore minus ea loca infeſtari ſoleant, eſt operæprecium. Tum quia aliæ balneæ ſui natura calidiores, aliæ minus, aliæ moderatæ ſint, alię plus alia, atque alia tempeſtate ſalubres. Quare multa erant balnea, quæ citrà communes regulas ſtatis tantùm diebus licebit eligere. Vt quæ non niſi ardente ipſo ſirio valent, pro debili facultate fortaſſis, vel quia minus ſynceræ alio tempore exeunt. Et contrà, alia pro vehementi facultate, vix primo ipſo vere: cæteris ſuo in ſtatu manentibus, tolerabilia, quæ nonnulli Sapientum

Tempora.

Verno tempore.

Aeſtate.

Autumno.

A loco balnearum propriæ electiones.

in secũdas caussas scitè referunt. Plurimi autem haud temerè peculiaria quædam numinum sacramenta prædicant: quapropter illas balneas eo potissimũ nomine, ac tempore appellant, quo incipiunt esse electissimæ. Quales ad Lucam in Hetruria balneæ de Corseno, quę primo die Veneris Martij, saluberrimæ habentur. Aliæ ad Baias, & item sub Senis Sanctę Mariæ, & Sancti Georgij quædam, quod dicerent Astronomi Aequinoctium Vernale. Et circa Pleiadum ortum aliquæ, quæ à Sancta Cruce tunc temporis cognomentum habent: Sicut & Sancti Philippi balneum sub Senis mense Maio, quo incipit esse vtile. Et à Solstitio æstiuo, quædam Sancti Ioannis die, quo nomine propterea celebrantur: & Sancti Laurentij aliæ in fine solstitij, quales ad Aemiliam viam quędam sunt. Quæ suam omnes rationem habent. Sicut & quæ ad alterum Aequinoctium procrastinantur, quo tempote fontes maximè exerũt suas vires. Laudabilis ergo diligentia in electionibus, quæ & commoditatẽ balnei respicit, & tempus idoneum eligendi. Verùm laudabilissima, & cuicunque necessaria, vt singularis, exactaque cõpetentia sit inter balneũ ipsum, & qui eo vsurus est. Quæ vt consistit in indiuisibili, ita ex consilio & prudentia Medici compensanda, tantæ est prærogatiuæ, vt quicunq; à balneis euentus sit futurus, seu fecundus, seu aduersus, huic vni puncto factæ electionis bonæ, vel malę, vendicari possit. Atque hæc hactenus.

Nominũ balnearum aliquarũ ratio.

A necessitate.

Methodus vtendi Balneis naturalibus. Cap. IX.

Recta itaque balnei administratio vnum principaliter requirit, vt præhabita exquisita notitia balnei, simul atque naturæ vtentis; conditionum vtriusque propria in cunctis, & si fieri potest ad minima competentia sit. Haud tanta enim, nec sola esse debet intentio, vt vsus penes balnei efficaciam cum affectu ipso compensetur, quanta diligentior requiritur cura, vt quæ partes secundum naturam se habent, si non iuuentur, incolumes saltem ab omni balnei commotione remaneant. Cui sanè scopo omnes aliæ intentiones in eligendis, exequendisque balneis dirigendæ sunt. Quæ igitur circà electiones proximè diximus, replicare hîc non erit superfluum, vt balnea, scilicet commoda, & tempestiua eligantur: alioquin si aut incommoda, aut intempestiua sint, sperandum non est, vt eius affatim efficaciæ futura sint, qualem historiæ, aut informatio habita promiserint. At si affectus præterea vrgeat, vel si aliqua minus consentiant, eo maiori studio se ægri à noxiis tueantur, quo incœpti operis non veniant pœnitendi. E longinquis autem partibus accessuri ad balnea, maximè qui viribus fuerint imbecilles, post pręparationem condecentem, duos dies ad minus requiescant: posteà nisi cœli status obstiterit, perinde votiuam subituri essent peregrinationem, salutaria à Deo implorent suffragia, ac se itineri committant. In itinere caueant lassitudines, æstus, frigora, equitationis fastidium, aliaque incommoda, quæ in caussam mali possent accedere. Cum verò ad Balneas peruenerint, duos similiter dies, quo reficiantur, ab aquarum ministerio supersedeant, aut saltem vnam, mox deinde cęteris benè fauẽtibus initientur. In quo rursus dati illius consilij memores sint, vt sint ritè præparati, & purgati: quin etiam, si opus videbitur, præparationem aliquã reiterent. Vbi per occasionem rogare, ac obtestari non desinam Medicos indigenas,

Comoditas.

Accessus ad balnea.

Hortatio ad Medicos balnearios.

digenas, vt meminerint se & Christianos esse,& Hippocraticæ prudentiæ hęredes, & naturæ ministros: fugiant quæstuosas medicationes, & pro facultate, & ægri, & naturæ, studeant solùm idonea consulere, & non faciant nisi necessaria. De vniuerso autem vsu, ac tempore, quandiu ad balnea manendum sit, certus terminus non præfinitur, nisi à iuuamento, & qualitate balnei. Alij continuis diebus plus minus quindecim, mane & vespere balneis vtentur: alij in die semel tantùm: alij alternis diebus quiescentes, ad triginta vsque dies balnei vsum prosequentur. Quos equidem vel eo potissimùm iure laudauerim, quòd aliquem (vt par est) dierum delectum habentes, tùm naturæ indulgent, tùm viribus: & super hæc dum paulatim balnei iuuamenta sentire incipiunt, minus obnoxij fiunt accidentibus, quæ plurifariam in balneis molestare solent. Veruntamen nostri veteres, quibus non adeò absolutæ erant rei balneariæ præceptiones, plerunque particularia eiusmodi consilia, ad eius loci, ac balnei incolas remittebant (quando præsertim ea balnea non adeò celebris essent notitię) vt quæ illi longo didicissent vsu, pro eo, ac sibi competerent, vtentes obseruarent. Nos verò, vt securiùs vnicuique consultum sit, singulare prius, ac diligens cuique examen habendũ consulimus: & deinde, quantum scripturæ conceditur, communissimam statuimus regulam, quæ ab vtentis temperie, tolerantiaque, & consuetudine sumitur. Assueti enim faciliùs tolerabunt balneum, quàm inconsueti: atque eo magis si balnei desiderio teneantur, vt quendam monuit Hippocrates. Tolerantia verò, tùm in robore, atque habitudine vtentis, tùm in vi balnei ipsius versatur: quæ duo consequitur affectionis, cuius gratia balneum requiritur, necessitas. Commune verò, ac perpetuum præceptum in omni vsu balnearum esse supponimus, vt non nisi stomacho ieiuno, ac ventre vacuo balneũ ineatur. Quoniam (vt scribit Oribasius ex Herodoto) permagna solent à balneis, ac validis id genus medicamentis oriri nocumenta, si digestione nondũ peracta in ventre ministretur. Idipsum monet & Galenus in Thermis v. de Sanitate tu. quo nomine cauere debent ij maximè, qui bis in die vtentur balneo. Ex naturis autem, cholericis, & natura, & affectu, bilem magis exacuit naturale balneum, ac magis exiccat, maximè in potu. Quo in censu præterea Melancholicos compræhendimus, & graciles similes: scientes his temperatarum vsum maximè conuenire, atque veris finem vtilius. Sanguinei autem sunt cuicunque euacuationi magis idonei: commodior verò locis in balneis est autumnus, ac præsertim principium, minus enim hoc tempore sanguine abundant. Pituitosis verò naturis, cùm & balnea competunt naturalia, tùm verẽ maximè & tàm potu, quàm lauacro. Sumpta verò vniuersim à virtute indicatione, minus tolerabit melancholicus balneum, quàm cholericus, sed melius vtroque sanguineus. Porrò quæ circà vires diximus, eadem per ætates, & sexus distinguenda sunt. Inter primos canones balnearum protestatur Galenus in primo de tuen. sanit. Infantibus haudquaquam salubria esse balnea, quæ vim aliquam præ se ferant mineralem: omnia enim talia manifestè siccant. Nec minus à frigidis abstinendum, quæ eorum prohibent augmẽtationem: Eadem ratione, ac siccitatis periculo. Pueri quoque difficile, deinde mulieres, posteà qui delicata temperie sunt, difficiliùs, vim balnei naturalis sustinebunt: difficillimè vero omnium senes, ob humorum paucitatem, & multam spirituum resolutionem. Habenda tamen habitudinis ratio

Mora ad balnea.

Indigenarũ consilia.

A consuetudine.

A tolerãtia.

Vsus balnei semper ventre vacuo.

A natura cholericis, & melãcholicis.

Sanguineis.

Pituitosis.

Ab ætate.

Pueris.

Mulieribus.

Senibus.

eſt in ſingulis ætatibus, non annorum, Galeno teſte: quando ſint ex pueris, ac ſenibus robuſtis, quos per balneas, etiam in potu rectè curamus. Sic ergo vniuerſam electionum, vſuumq́ue methodum habebimus. Vtendi verò modus cùm triplex ſit quantum aquas, potatio ſcilicet, lauatio, atque conſperſio ex alto: ideò vniuſcuiuſq; ex ordine propriam conſiderationem habere opus eſt. Mox deinde de ſudationibus ad vaporaria balnearum loquendum erit, & de Illutatione, & vltimo de Saburratione in arenis, quæ ad aquarum medicatarum vſum inſtitui à Medicis conſueuêre.

De vſu potulentarum aquarum medicatarum. Cap. X.

Medicatarum aquarum potus hodie in Italia eſt frequentiſſimus. Frequens item fuiſſe legitur apud antiquos: nam de multarum medicatarum aquarum potibus ſcribunt tùm Hiſtorici plerique, tùm Medici. Vitruuius, Plinius, Strabo, Cornelius Celſus, Scribonius Largus, Archigenes, Galenus, & qui Galenum ſecuti ſunt iuniores, Oribaſius, Trallianus, Aëtius, Paulus, Auicenna. Medicamentoſas aquas Vitruuius, alias quidem balneis vtiles tradit, alias potionibus, quæ nimirùm purgando interioribus corporis vitijs medentur. lib. VIII. cap. III. Vidi, inquit Plinius libro XXXI. cap. VI. iam turgidos bibendo in tantum, vt annuli integerentur cute. Facit hoc hodie aliquam dubitationem in Galeni ſchola, qui cùm ſit veluti ſacra anchora Medicorum, is tamen de vſu potulentarum balnearum vix vllam fecerit mentionem. Id promiſit quidem, ſicut de omni ratione balnearum naturalium in III. de Sani.tu. Prætermiſit haud mirùm, nam multa prętermittunt doctiſſimi omnes. Non neglexiſſe, vel id ſatis argumẽto eſt, quòd hunc bibendi vſum, perinde receptum prioribus Medicis, ac frequentiſſimũ ſuo tempore meminit libro IIII. Vbi habet. Conſueuiſſe multos vere, vel Autumno, ad excrementa vacuanda, vel deiectorijs medicamentis vti, vel ſponte manantibus aquis, quibus vtique aut ſulphuris, aut bituminis, aut nitri vis ineſt. Meminit earum & Aëtius ex Galeno (vt ille profitetur) libro XI. cap. XXXIII. de Albulis aquis loquens, quæ ſapore inquit ſubſalſo ſunt, & tactu lactei teporis. Clariùs autem paulò ante ex Archigene, ad veſicæ vlcera, cap. XXX. Quæ authoritas quoniam breui quodam elencho continet modum, vſumq́ue potulentarum aquarum, qui ad hanc vſque diem tenetur in balneis, eam hîc pro themate viſum eſt adſcribere: habet enim ad hunc modum. De Albularum aquarum potu. Conferent itaque aluminoſæ, ſulphureæ, & conſimiles aquæ, quales ſunt albulæ, ſi adſint, poſt matutinam deambulationem, trium heminarum menſura prima die ebibitæ, deinde vſque ad quinque & ſex heminas perueniendum. Ad hoc enim quòd inteſtina eluunt: aër etiam ipſarum fuliginoſus veſicam ad doloris ſenſum percipiendum hebetat, & humoribus exinanitis, puriorem, ac lucidiorem ſanguinis ſubſtantiam reddit. Quin & ipſæ aquæ vlcera repurgant, & cum voluptate infrâ ſubeunt: atque adeò nihil ægro ſanando efficacius depræhendere poſſis. Hora autem calidior ad eas accipiendas apta eſt. Quòd ſi non adſint huiuſmodi aquæ, adſint autem aliæ nullam guſtui qualitatem exhibentes, ſed latè ſe ad guſtum diffundentes, hæ ipſe reliquis meliores ſunt cenſendæ, & proximo ab eis loco bituminoſæ. Nitroſarum ſimiliter, ſi adſint, & ſalſarum experimentum ſumere prodeſt,

Quid Galenus ſentiat.

Aetius.

Archigenes

Albularum potus Archigenes

prodeſt, maiorem enim quàm credi poteſt, ſępè ex his ſuccedere vidimus effectum. Hæc omnia ſcribit Aëtius, authoritate Archigenis, qui ætate Neronis, Medicus fuit illuſtris. Super quæ nos correctione quadam, atque amplificatione adhibita; integram bibendi aquas balnearum methodum conſcribemus. Quinque verò proponuntur ſeruanda inſtituta præcipua: qualitas exhibendæ aquæ, minera, tempus, menſura, & modus bibendi. Vbi ergo aquę proponuntur eligendæ, quæ nullam guſtui qualitatem exhibeant: Sanè verba intelligas, non quæ exactè nullam præ ſe ferãt qualitatem, ſed quæ neque odore, neque ſapore, neque tactu, neque vlla aliqua impreſſione excedant, aut certè parum ingratam alicui ſenſui qualitatem oſtendant. Quales ſunt albulæ, quas iam ſapore ſubſalſo taxauit, ac lactei temperamenti (vti ſunt) & conſimiles (inquit) quæ ſe latè ad guſtum diffunderent. Tenuium videlicet partium, ac modicè calidarum: vnde vim obtineant facilè penetrandi, ac abſtergendi. Abſtergentia dicebat Galenus v. Simpl. cap. x. modicè nitroſa, ac amara eſſe conuenit, vel etiam dulcia, quæ tenuium partium ſint: quorum in cenſu mel experimus abſterſorium, terebinthinam, ſerum lactis, marinam aquam, & ſalis omne genus. Dioſcoride etiam teſte. Atque hæc circa qualitatem nunc dixiſſe ſit ſatis. Quo ad mineram autem, nitri ſubſtantia in primis potulentis aquis maximè idonea eſt, & quæcunque miſti ſpecies, quæ ſeu primo, ſeu ex accidenti nitri naturam participant. Vt ſal, qui aridior nitro, vires abſterſorias aquis imprimit inſignes, ac ſeruat diutiſſimè. Deinde alumen, quod quanquam ſtypticæ ſit virtutis, in aliquibus tamen aquis ſoluta ipſius ſalſugine, vim vtique abſtergendi imprimit, vt ipſæ iam dictæ albulę planè oſtendunt. Aquæ verò per æneam materiam transfuſæ, & benè digeſtę; pares non inueniunt in medicatis potulentis: ſubtilis admodum miſturæ partium, cum virtute mineralium ſubacuta, vnde facilè penetrant, ac egregiè detergent, deterſaque loca mediocriter corroborant. quales ſub Viterbio aquæ calidę, limpidæ, & potabiles. Nam quæ craſſam ducunt ex æneis materialibus ſubſtantiam, quales in Cypro virides, acreſque: hæ verrunt, eroduntq; nimis, ac minus tutò propterea vſurpantur. Quod idem in atramentoſis cõtingit aquis, cinereiſque, & calcinatis, & in nonnullis admodum ſulphuratis, quę ſunt ſiccæ, & ſtypticę. Alioquì ſulphuris, vel potius vaporum ſulphuris aliqualis miſtura, haud inutilis eſt potulentis aquis, vt quas plerunq; reddit actu tepidas, ac minus ſtomacho ingratas. Quæ verò ferri qualitates concipiunt, multæ, ob eandem acrimoniæ participationem, qualencunque pariter obtinent detergendi virtutem, ſæpè tamen languidam ob multam illius mineræ aſtrictionem. At vbi ferratæ aquæ ex accidenti miſtura acutiores in deterſione habentur, hoc magis laudabiles ſunt, quòd ſoluunt confortando. Id eſt, quòd purgant quidem, ac refrigerant: & præterea, (quod admodum vtile eſt ab euacuatione, & in euacuatione ipſa) purgatas exinde, ac laſſatas particulas mirificè corroboratas relinquunt. Quibus ſanè proprietatibus, quædam Sancti Caſſiani balnea; & Patauina quædam, & Villa Lucæ, veniunt maximè celebranda. Et item Porretana ex alumine. Satius verò eſt, ac multi momenti aquas ipſas experientia cognouiſſe, vt dicebat Galenus. Quas enim in hoc, vel quocunque etiam minerę genere inuenimus nimium ſtyptic as; eę non admodum in potibus probandæ ſunt: qualemcunque enim tergendi virtutem habeant, ſiquis fortaſſe aluo ſit durior, vel certè minus diſpoſitus eas

Quinque regolæ.

1. qualitas.

Abſtergentia quæ.

11. Minera.

Aenee aquæ.

Sulphureæ.

Ferratæ.

Soluentia cõfortando.

5 de Sa. tu.

Parum deterſoriæ dãnantur.

ingurgitet, multifariam lædi contingit. Error, quem frequenter videre eſt ad quaſdam in Hetruria aquas, quæ ferreæ à prædominio mineræ cum ſint, & cum quadam deiectoria facultate, quando minus ebibitæ vacuantur, ſtimulo aliquo indigent. Nobilioribus enim cum manna commiſcentur, vulgaribus cum ſalis gemmei fruſtulo, & pauperculis cum roſarum infuſo, vel tartari momento. Quòd ſi tormina, aut id genus inflationes quandocunque gignant, diſcuſſorij aliquid, ac aromatici cõmiſceri cum aquis Medici imperant, vt cinnamomi, zinziberis, macis, gariophylorum, galangæ, ſimiliumque pollinē.

De tempore ſumendi aquas.

Tempus. PORRÒ tempus confuſè expreſſit Archigenes: nam Matutinum proponens, benè quidem, vt communiter fit; Sed ſubinde hora ſubiungens calidiore, confuſionem fecit: niſi hæc fortaſſe culpa ſit errantis interpretis. Nos diſtinguemus de vniuerſali tempore, & particulari. In vniuerſum anni tempus idoneum eſt inter vtrunque æquinoctium per æſtatem, & omnino temperatæ qualitatis, verè & autumno, ex Gale. IIII. de Sa. tu. SVB Cane, & antè canem difficiles fiunt purgationes, dicebat Hippocrates. Et ratio triplex *Apho. v. Sec. IIII.* Galeno ibi interprete, quæ & in purgationibus Medicatarum Aquarum militant. Primò, quia corpora tunc exuſta non ſuſtinent medicamenti acrimoniam: quare plures hoc tempore purgati incidunt in febres. Secundo, quia imbecilles diſſoluuntur. Tertiò, quia aëris ambientis calor in partem trahit extrinſecam, contrariam ei, ad quam purgatio ducit humorem: quo nomine vidimus ſæpè non purgatas aquas putreſcere in corpore, itaque conuerſas in acrem bilem accendiſſe maximas febres. Militat & Aphoriſmus in altero *Hieme cur inutiles aquarum potus.* ſolſtitio: Hiemis enim frigore hebetantur tam balnearum vires, quàm corporum: nam aquæ ipſæ variarum confluxu aquarum non modicè alterantur, vt pluries diximus. Aëris verò ambientis frigiditas aduerſatur balnei operationibus, quæ ſunt aperire, fundere, laxare: at frigus conſtipat, & vel planè nocet, vel non facit ad vſum. Cæterùm ſunt quædam aquæ, quarum priuata ratio in electionibus eſſe debet: Tùm ob ſpecialem earum naturam quolibet tempore vſui idoneam, tùm ob patientis vrgentem neceſſitatem. Ergo *Quæ quolibet tempore vtiles.* quæ ſemper ſinceræ ſeruantur, ſemper vtiles. Quo modo Sancti Caſſiani aquæ, Porretanæ, villa Lucæ, Salſulæ Montis Catini, & quædam aliæ, quę deferuntur per vniuerſam Italiam, atque etiam in Galliam, ac toto anno (quādo ſcilicet cumque vtendæ veniunt) tepefactæ bibuntur vtiliter, etiam in me- *Quę deferuntur longè.* dijs Solſtitijs, quanquam vel me tacente patet, quòd nulla balnei aqua eodem cum ſucceſſu, ac laude bibitur longe exportata, quo ad fontem proprium. Maxima enim pars ex ipſo fonte hauſtæ, ac delatæ amittunt omnem virtutem. Multæ non ſeruantur per hiemem, dilutæ pluuiis & quæ vtcunque ſeruantur delatæ à propriis fonticulis; fieri non poteſt quin amittant cum calore ſuo minerali viuificos illos ſpiritus, in quibus ſpeciali vt plurimum virtute Solis ac ſtellarum, omnis iuuamenti vis conſiſtit, quæ ſemel omiſſa nullo poſteà extrinſeco calore reſtituitur, quod eſt valde notandum. Rectè ergo dictum eſt, quòd quas non conſtat experientia eſſe vtiles, eæ bibendæ non ſunt, niſi ad proprias venas, ac proprio tempore. Quapropter quæ non adeo accidentalibus pluuiarum riguis contemerantur, quales multæ habentur, diuiti vena,

latis,

latis, ac opertis cuniculis; vere ſtatim ineunte poſſunt aſſumi. Hoc enim tempus, vere ſcilicet ipſo, ac per æſtatis initium, totius anni electiſſimum eſt, vt cæteris purgationibus, ita & balneis. Quæ autem ipſo etiam vere, vel pluuiis, vel longis niuium deſtillationibus ſunt obnoxiæ, vſque ad Caniculæ ortum non ſunt eligibiles: tuncq́ue per quadraginta circiter dies, vbi maximè illa obſtacula ceſſant, optimè eliguntur. quo tempore Aquæ vallis Sancti Marini bibuntur communiter. Niſi aliquid obſtiterit: ſunt enim quę magnis caloribus ſumptæ non digeruntur (vti iam diximus) vnde vel opplent, vel in malum conuertuntur humorem. Sunt aliæ, quæ quanquam forent æſtate electiſſimæ, ob aëris tamen illius temporis eo loco inclementiam, ſunt omittendæ. Quas ob cauſſas accuratè nos ſingulis hiſtorijs balnearum, ſingularem electionem, & quæ vſu longo comprobata fuerint, adſcribemus. Hæc itaque anni tempora eliguntur in balneis.

Quales ſub canicula vtiles.

Hora bibendi aquas.

De particulari autem tempore, atque hora balnei, rectè Matutinum, vt valde opportunum proponitur: die ſcilicet iam elucеſcente. Tùm quia Sol circà ortum potiſſimè humanis fauet operationibus: tùm etiam, quia hac hora concentrati vapores minerales à frigore noctis, aquas exactè magis coxiſſe potuêre, ac efficaciores reddidiſſe. Adde quòd corpus tunc temporis promptius vndiquaque redditur: nutritionis enim inſtrumenta, quorum munus eſt tùm recipere primò occurſu aquas, tùm digerere, omnia ieiuna reperiuntur, & vacua. Item virtutes naturales magis vnitæ, quotidianæ cruditates ſegregatæ, & quæ in amplis ductuum vijs remanſerint, euacuationi paratæ exiſtunt. Et tandem, quia dum potationum miniſterio vacandum eſt, crebra corporis agitatione, exercitioq́ue vti oportet; in quo dum corpus incaleſcit, refrigerium matutini aëris, quod per æſtatem eſſe ſolet, gratius eſt. Vnit enim, firmat, calidumq́ue innatum fouet: quod alioquì ex forti exercitio ſub æſtu, admodum diſſipatum iri, ac ſolui oporteret. Quot porrò dies bibenda ſit aqua balnei? Tres ad minus conſulitur, in leuibus ſcilicet caſibus. Communiter ad decem vſque, vel quindecim etiã dies bibendum: quod & pro morbi ratione, & pro tolerantia patientis, medici prudentiæ determinandum relinquitur.

Quot dies ſit bibendum.

Menſura bibendarum Aquarum.

De Menſura bibendarum aquarum, rectè etiam hemina ab Archigene proponitur, quæ decem vnciarum pondere conſtat, atque ſenſim quotidie augendũ, à tribus heminis ad ſex. Qui ſanè modus vetus eſt, etiam in alijs medicationibus: Sicut de Seri adminiſtratione inſtituit Dioſcorides, quinq; heminas per vicem exhibendum, ac per interualla ſpatiari bibentes oportere. non ſemilibram tantùm, vt noſtri Medici hodie factitant in purgationibus uernalibus. Eſto ergo vniuerſa aſſumendarum menſura, atque ratio, tolerantia ipſa. Nam haud ventriculus eſt ſuprà tolerantiam onerandus: imò (vt benè conſultum eſt) leniter per initia donec aſſueuerint, potationes incipiãt, à tribus heminis primò, mox ad ſex heminas. & vt communis tandem conſuetudo eſt, à decem libris circiter ad quindecim libras ſumendum, niſi qui robuſtio-

Seri ſumendi uera ratio Dioſ.

Tolerantiæ ratio.

bustiores ad viginti vsque libras tolerent. Quin etiam nisi vires constiterint, inconsuetis præsertim, aut diutina affectione detentis, integram diem à potibus intermittendum.

Potationum ordo.

Svrgente itaque iam fermè aurora, & tranquillo aëris statu, quamprimùm è lecto surrexerint, quisque pannis benè indutus ad salientes è fonte aquas accedat; ac vnum, vel etiam duos ac tres aquæ cyathos bibat. Bibatur autem calida, prout scilicet è fonte manat, vel calefiat prius si minus calida sit; calidę enim Medicinę citiùs actuantur à calore naturali. Ac ita potus suo quisque ordine deambulet paulisper, mox rediens pariter, alijs cyathis exhaustis, iterum inambulet. Exercitij enim huius hæc ratio est, vel vt aqua sui qualitate petat ad infima, & non redundet in vomitum: vel vt commoto sic corpore, itaque excitata excretrice virtute secernatur ad secessum, ac trahatur, penetretque citiùs ad hepar, renesque, ac emingatur. Subinde rursus quantum non grauentur, iterent potationes, exercitia, excretiones, donec exinanita iam aluo, renibusque, ac vasis vrinarijs detersis, aqua clara, & qualis assumebatur, exeat. Semper hoc supposito, vt prima die leniter incipiant, subinde augeant mensuras à secunda, in tertiam, vsque in quartam diem; benè præsertim succedente purgatione, siue (vt dicam melius) emissione aquę.

Exercitij ratio.

Quibus autem vel ex affectu naturæ, vel aquæ ipsius vitio, vel ex constitutione eius tempestatis, non adeo balneis opportuna, minus purgatio ebibitarum aquarum successerit; ijs curriculo aliquo vtendum erit ex his, quæ diximus, primis maximè diebus, dum huic purgationis generi corpus assuescat. Infuso verò rosarum ex saccharo nihil suauius est, neque commodius. Ob quã caussam vti aliquib. diebus ex eadem aqua clysteribus non habemus absurdũ, & tam ex simplici ipsa aqua balnei, quam incoctis aliquibus vel lenientibus, uel discussorijs, saccharo addito, atq; oleo, & sale, vt moris est. Prorsus enim oportet omnem ebibitarum aquarum mensuram exturbare è corpore. Nec anteà quidquam sumendum aut cibi, aut potus, quàm vniuersa peracta sit earum purgatio: quando scilicet vrina, non aquosa amplius, sed pristino tincta colore, & subcrocea redire incipiet. Alioquî si qua portio retineatur assumptę aquæ, periculo non vacat, quin oppleat meatus in corpore, ac putrescat, & accendat febrem: quod opportuno magis loco ob rem adeo seriam cauebimus. Peculiari verò instituto in colicis passionibus solent Medici ad Patauina balnea, & item ad viterbiensia, clysteres ex eisdem facere. Aliqui si quid reliquiarum remansisse suspitio sit, post vsum potulentarum lauacra calida, exudationesque instituunt. Consulit Montagnana Medicus suo tempore illustris, ac balnearum admodum industrius, dum patientes quidam balneo vtuntur, aquæ eiusdem balnei cyathum, antè ingressum aluei præbibendum esse: vt cuius virtus quasi altera manus ad extrinseca exprimat. Idque specialiter in Ascite, in Asthmate, & in Empijcis; quanquam mihi (vt inter abusus dicetur) non admodum laudatur. Ad summam verò sicui potus, & lauacrũ vtendum sit, is per plures dies anteà bibat, & posteà lauet, non è contra: ex potu enim purgatio ferè intelligitur: ex balneo autem alteratio, rectificatioque & confortatio membrorum. At hoc inter prima Medicinæ instituta est, pur-

Si non fiat purgatio.

Clysteres in balneis.

Signum perfectę purgationis.

Lib. III.

An balneo & potu simul utendũ. lib. III. c. I.

purgari prius debere corpus quàm alterari, & confortari. Sunt tamen, qui vel ex forti naturæ robore, vel ex consuetudine, ab antelucanis potionibus, lauatione quoque eadem die vtantur. Quod perperam fit: cùm ad minus alternandi essent dies. Sic enim trahitur natura cogiturque ad contrarios motus, à centro scilicet ad circunferentiam, quos difficilè valet simul tolerare. *Abusus.* Galeni quoque authoritate in eodem Aphorismo: Balnea (inquit ipse) calida obsistunt purgationibus, & tunc præcipuè cùm vehementioris extiterint *Apho. v.* caloris. Et præterea, quoniam multa per noctem solet fieri vrinæ emissio, *Sect. IIII.* quæ vespertino balneo impediretur.

Ad vsum Potulentarum Aquarum necessariæ aliquæ obseruationes. Cap. XI.

EST autem vsus Medicatarum aquarum in potibus, ad exiccandum in primis, & ad refrigerandum, ad abstergendum, & ad corroborandum *vtilitates cō* membra, quâ transeunt. Præcipuè verò ventriculum, intestina, he- *munes.* par, renes, vesicam, vterum, quorum omnium ægritudines in primis persanat: deinde consecutione quadam cęterarum quoque partium affectiones respicit, capitis, oculorum, cutis, iuncturarum. Inter præcepta autem ad hunc vsum, tria sunt, quæ quisque habere oportet perspecta, & cognita. Primū, *Quæ ratio* cùm ad hunc potulentarum vsum comprobatæ sint eæ aquæ, quas virtute ali- *purgantium* qua purgatoria præditas esse compertum sit; nosse quidem videtur operæ prę *aquarum.* cium, quo in genere facultatum reponenda sit earum operatio. An electiuè, & dissoluendo purgent, an leniendo, an lubricando, an abstergendo, vel his omnibus, vel aliquibus operantur virtutibus. Planè videtur eas esse purga- *An electiuè* torias: nam educunt caussam morbi: vt Aquæ ebibitę quarundam balnearum, *purgent.* quæ vacuando serositatem humorum, medentur Hydropi: & quæ sanant simi liter icteritiam. Item authoritate Rhazæ, qui dixit æneas balneas naturales purgare tanquam medicina. Et demum, quia tam balnea naturalia, quā pharmaca, exagitant, purgantque excrementa varia. His tamen non obstan *Solutio q.* tibus: verè equidem purgatorias vix vllas existimo medicatas aquas: sed abstersorias potiùs dicendas esse, ac lato duntaxat vocabulo intelligendum, cùm interim vel purgatorias eas, vel soluere, vel deijcere vsucuenit dici. Purgatorij enim medicamenti vocabulum, quod καθαρτικὸν est Græcis, solis videtur conuenire pharmacis: quæ Galeno teste v. Simpl. & in libro de his quos purgare opor. qualitatis familiaritate proprium sibi attrahunt humorem, vt Magnes ferrum, & Rhabarbarum choleram. Atque id genus omnia calida esse aliquo insigni excessu. At aquas medicatas non ita agere palam est: quādoquidem pleræque (vt diximus) frigidæ sint, ac siccæ substantiæ, cum aliqua tamen tenuium partium portione: & quæ quantitate sua comprimente non minus operantur, quàm qualitate. Nec verè lubricant: cùm nullę sint *Non lubri-* pingues aquæ, quæ non etiam sicca aliqua præualeant qualitate, vt bitumi- *cant.* nis, vel Sulphuris. Minimè item leniunt: quæ dulcia esse natura conuenit, frigida, humida, mollia, non sicca. Abluere ergo rectiùs dicemus medica- *Non leniunt.* tas aquas: Nimirùm quâ aqua sunt, & planè balneum corporis intrinsecum. Et abstergere, qualitate aliqua misturæ modicè nitrosa (vt vult Galenus) vel amara, vel etiam dulci, ac tenuium partium substantia. Et tales diximus nos, *Ibidem.*

Aquę medicatæ medentur ex accidenti.

ad hunc vsum aquas idoneas, talesque esse eas experimur. Ad argumenta proposita, Medentur ex accidenti: accidit enim in quibusdam morbis, vt causæ sint præuiæ, itaque eis balnea medeantur. Vel cum abstergunt, euacuantque cruditates à ventriculo & flatus, viscositates à renibus ac vesica, harenulas, lapillos; obstructionem fortè quæ fecerat Icteritiam. Vel per sequelam partis ad partem, vt si quandoque promoueant aquas hydropi, quod tamen rarius est. Alioquì operantur violenter, quod intellexit Rhazes: Quod non est electiuè operari, sed promiscuè, & quæcunque forte fortuna contigerit. Qua exagitatione nullum est accidens, aut periculum in balneis neq; maius, neque deterius, vt postea libro III. docebimus. Post hæc non minus vtile est scire, quâ verè ebibitæ aquæ transeant, an ex hepate penetrent in venas, & exinde in renes. Ex modo quidem purgationis, ac breui simul interuallo, quo ebibitæ purgantur, non tàm videntur penetrare, quàm sui copia comprimere, vt diximus, ac deiicere. Ex altera tamen parte, penetrare eas satis indicant exeuntia ipsa, tenuiori saltem sui parte, si non totas penetrare. Nã ebibita aqua, primò crassa alimenti excrementa ex amplis vijs deiiciuntur, simulque vrinæ: sanguinis serositates. Postea dum aquæ suã moliuntur operationem, detergunturque ex dictis vijs, quæ inhęserant, superflua; aquæ claræ, & puræ minguntur. Exhausta iam ebibita aquæ quantitate; vrinæ tinctæ redeunt, & croceæ, quæ scilicet genuina sunt venarum, & sanguinis recrementa. Præterea videmus, quòd permultis euacuant per sudorem. Et quos accidit post aquas ebibitas aliquam incurrere offensam, ij nimirùm offenduntur retentis aliquibus earum vestigijs, vel in renibus, vel in hepate, vel in venis, vel in toto corporis ambitu, vt multiplici nobis experimento compertum est. Huic sententiæ quod vsquequaque ebibitæ aquæ penetrent, facit illud Plinij testimonium (quanquam vix mihi credibile sit) visos quosdam bibendo turgidos in tantum, vt annuli integerentur cute.

31.cap.6.

An ebibitæ omnes faciãt aliqua sedimenta in corpore.

Vltimò videndum est, quæ nam ratio diuersitatis sit, vt dũ ebibitæ aquæ ex hepate, & per renes excolantur, non æquè tamen omnibus relinquant sedimenta aliqua. Nam hoc nomine damnatę sunt in vniuersum aquæ, tùm limosæ, tùm medicatæ, & acidæ, quæ à nonnullis hodie Romæ sumuntur in alimentis, quòd relictis sedimentis, vel arenulas gignant, vel lapidem, vel id genus affectionem aliquam. Ad hoc quidem, cur in cibarijs noxiæ sint limosę, ac medicatæ aquę, explicatiore posteà sermone respondebimus: sanè quoniã eiusdem rei longè alia ratio est an medicamenti vice vsurpentur, an alimenti. In vniuersum quidem, ebibitas in balneis nulla relinquere sedimenta, consonum rationi sit. Natura enim non facit saltum, teste Philosopho: sed procedit in suis operibus digerendo, hoc est sequestrando, ac separando vtile ab inutili. III. de Gener. animal. cap. XI. Adeoque crassæ, & terrestres partes cum aqua ebibitæ, non penetrant meseraicas: sed à stomacho ad intestina sequestrãtur ad aluum, cuius vim excretricem ipsæ simul extimulant. vnde fermè raras id genus inuenies aquas, quæ non primò per aluum educant, virtute, scilicet ac stimulo crassiorum illarum partium: & deinde per vrinas. Subtiliores verò trahuntur à meseraicis venis ad hepar, ac vapore saltem ipso penetrant ad venas vsque, & exinde refluunt ad renes. Vbi si renes sint synceri, ac meatibus liberi, & non oppleti, transeunt et ipsæ: imo sua vi abstersoria verrunt omnem secum ichorem, dilatantque vias, ad arenulas vsque emundandas.

Aristotelis locus.

Sin re-

Sin renes oppleti, nec ritè (vt debuerunt) præparati multis scateant crassis, ac viscidis excrementis, hæc ipsa inquam viscida excrementa fiunt omnium arenularum antecedentes caussæ, ac propria calculi materia, authoritate vniuersæ scholæ Medicorum, & non sedimenta terrea vllius ebibitæ aquæ. Quę nimirùm viscida excrementa cùm inepta sit virtus balnei dissoluere, ac extergere: tenacius cum sedimento aquæ adglutinata, perniciosas illic gignunt obstructiones, phlegmata, callos in vesica, arenulas, calculos. Quod periculum vidi frequens in obesis corporibus, vel quæ non adeò ad mensuram ebibitarum reddebant aquas: seu his somno consopitis, seu aquarum eius anni insalubritate, seu propria mineræ imbecillitate, seu quopiam alio sumẽtis errore. Ad quam cautelam tria repeto, ac moneo seruanda esse præcepta: Primùm, vt diligens fiat eius balnei electio, quod & authore, & experientia comprobatum sit, & tali affectui, & tali naturæ esse idoneum. Alterum, vt studeant qui bibunt aquas, vt integra fiat ebibitarum excretio. Et tertium, vt nullum interim committant errorem: Semper huius experientiæ memores, raros ob culpã balnei periclitari solere in balneis: plurimos ob errorẽ, & culpã propriam, quæ falsò posteà ipsi balneo, vel authori, vel medico vitio vertitur.

Calculorum, & Arenularũ materia

Tria præcepta.

De vsu balnei in Thermis naturalibus. Cap. XII.

Balnei autem aquarum naturalium antiquissimum fuisse vsum, varia indicant scriptorum testimonia, quæ hoc inuentum ad Deos, vel muneris vice, vel in votis referunt. Hinc HERCVLANEA cognominata videntur balnea apud Pisandrum, & item Athenæum, quæ naturaliter essent calida. Nempè, vel quia Herculis inuentum; vt quem fama est, Seruio teste super Virgilium, cùm ab Euandro transisset ad Lucumones, ingenti ictu clauæ in ostentationem suarum virium solo percusso, calidarum aquarum fontes in Ciminis excitasse: quas ego Viterbienses existimo. In votis autem, extat Liuij testimonium, fuisse in Thermopylis monte Græciæ balnea, Herculanea ob caliditatem dicta. Vt multa alia legimus in Græcia celebris nominis, Magnesia balnea apud Aristotelẽ, in Bythinia apud Plinium, in Lycetis apud Galenum, in Mitileneis agris, & alijs locis. Antiquissimi quoque vsus fuerũt in Italia, vbi plurima, ac diuersissima temperie oriuntur. vnde Plinij ætate, quando Romę Medicina aliquam cæperat habere authoritatẽ, fuisse balneas naturales in frequentissimo vsu ipse indicat, libro XXXI. cap. VI. d. plerique in gloria ducunt plurimis horis perpeti earum calorem, cùm tamen paulò diutius, quàm balneis dulcibus vti oporteat, ac posteà frigida dulci, sine oleo discendẽtibus, quod vulgus alienum arbitratur. hæc Plinius. Celeberrima verò, ac delitiosissima erant Baiana, ac Puteolana, deinde Albulæ aquæ, & Pisanæ quædam calidæ, Plinio; & quædam in Hispania, & quædam aliæ in Gallia, quarum suo quæque loco monumenta narrabimus. Posteris verò seculis, quoniam plura admodum balnea naturalia venerunt in vsum, ac explorata magis eorum natura, ac ratio est; idcirco de vsu balnei, quæ partim à nostris veteribus, accepimus, & partim nos longa experientia inuenimus, hîc exactè digeremus. Vbi eadem ferè quinque capita videnda sunt, quæ in potibus diximus; Instituti ratio, qualitas aquæ ad balneum idonea, forma balnei, tempus, & ordo. Instituti quidem ratio multiplex est: dicit Galenus in III. de Compo.

Herculanea, cur dicta balnea.

Plinij locus.

Balnei quinque capita.

I. Vsus.

I. vsus. de Compo. Med. sec. lo. cap. I. In Medicatarum aquarum balneis, vel ad voluptatem lauari, vel auxilij gratia. Quæ communissima est. Quippe Nos cessata illa lautitia Thermarum, auxilij gratia duntaxat his balneis vtimur. Ad calefaciendum in primis, atque exiccandum: omnes enim Medicamentosæ aquæ planè siccant, primo de sa. tuenda. Ad euacuandum, nam digerendo vniuersum vacuant corpus, præcipuè verò si balneum qualitate Sulphurea sit;
II. Qualitas vel Nitrosa, vel Aluminosa, primo ad Glauco. cap. IX. Ad emolliendũ quædam, vt Bituminosa laudant Paulus, & Aëtius, in neruosis partibus, frigefactis, ac induratis. Et quædam ad confortandum, non solùm extrinsecas partes, sed & viscera imbecillia, quod Ferratæ præstant præ cæteris. Quam ob rem & diuersæ temperiei veniunt in hunc vsum aquæ, Sulphureæ in primis, calidæ & minus calidæ, & quædam frigidæ pro ratione. Itaque patet institutio ratio, & qualitas balnearum. Forma verò balnei. Solent quidem lauacra
III. Forma apud nos valde commoda præparari: Nam præter communes lacunas, quæ plerunque venarum diuersarum confluxum recipiunt; construuntur circunquaque particularia balnea, simplici saltem pariete distincta, alia viris, alia mulieribus, alia admodum infectis & contagiosis, alia minus, alia magis temperata. Et tecto operta, & contabulata. Operæ precium verò arbitror animaduertisse, vt minus stipatum conclaue sit, sed fenestræ in his collocentur volubiles, vnde possint exhalare vapores, qui secus è cuniculis aquarũ exeuntes, in locis conclusis putrescunt, ac inspirati per halitum contaminant viscera. Ac satius fuerit paruos canaliculos calidarum, & frigidarum (si adsint) iuxtà collocasse, vt quotiescumque expedierit, aquarum variæ possint fieri temperaturæ. Bonum verò, neque minus necessarium esset, vt in tanta hodie balnearum istarum celebritate, præesset locis maior quidam Balneatorum
Balneatoris officium. qualis erat in Thermis illis magnificis; qui & lauacris ipsis opportuna procuraret, & lauationes ad præscriptas intrantibus leges dispensaret. Omnino leprosi, Elephantici, & Gallici morbi gemmis indecores, seorsum in alios alueos minus communes ablegentur. Ne frequenti autem lauantium ingressu lauâcrum qualitercunque infectum sit alijs detrimento, diebus singulis, vel alternis, vel ad summam virescente aqua abstergatur, ac nouæ inducantur aquæ. Vel, nisi alia de caussa, idcirco renouari debent aquæ, quia dum longius resident, ab ambiente afficiuntur aëre, ac suopte halitu euanescunt, at-
Præparatio. que amittunt virtutem. Nec minorem sanè diligentiam supponimus in eo, qui balneis ipsis vsurus est, vt sit ritè præparatus. Est enim ad hunc vsum præparatio magis necessaria, quàm in potibus: nam ijdem aquarum potus supplent fortasse primis diebus pharmaci vicem. At balneum contrà, subtilia excrementa, & quæ in promptu inuenerit, digeret quidem, ac per sudorem euacuabit; crassa verò, & non præparata relinquet, indurabitque. Esto is similiter antè ingressum balnei cæteris alui excrementis vacuus, ac ieiuno potissi-
IIII. Tempus. mùm ventriculo conscendat. Cui tempus maximè opportunum respondet, de quo quidem hæc ratio haberi debet; vt sole ab ortu ineunte, & à vesperis ad occasum trium horarum instar declinante, conscendant, nam his horis, præter solis fauores, venter immunis est à coctione, ac eo ad balneũ erit magis idoneus quo longiùs vacabit. Ingredientes autem hunc seruare debent
V. Ordo balnei. ordinem; vt breuibus subligaculis induti, ac birreto imposito, ne caput balnei vaporibus repleatur, cæterùm nudi per gradus sese immergant ad hume-

ros.

ros. Atque vt faciliùs aquæ qualitates, caliditatemq; tolerare assuescant, & ne cutis constipetur, cunctanter, sensimque debent descendere, vt III. de San.tu.cap. VIII. colligitur: & non semel toti vt iubentur in frigidis. Esto au tem talis temperamenti aqua, qualem & affectus requirit, & qualem subinde gratam, suauemque existiment; quod facilè fit, vbi plurium, diuersarumq; venarum, & calidarum, & frigidarum confluxus extiterit. Acribus verò, & quæ carent alterius aquæ temperamento; reseruare, & claudere venæ emissarium tantisper est opus, dum sponte balneo requisita temperatio acquiratur. Vel longiùs à scatebra balneum habere opus est, quo spatio aqua decurrens temperetur. Ingressi autem in calidum balneum, quiescant, nec dimoueantur: nisi interim iactando pedes, vel manus alternando extrà alueum, si propter æstum animi deliquia timeant. *Quies ĩ bal.* Alioquì si agitatu suo quis commouerit aquam, duplici nomine lædi poterit: tùm quia vapores aquæ excitari poterunt ad caput, authore Antillo: Tùm quia magis æstuabit haud dubiè, ratione quam in Quæsitis Saturnalibus adducit Macrobius: nouo semper calidarum accessu ad ipsum corpus fiente. quòd dum quiescit corpus, & calori circunfuso quodammodo assuefit, & aqua ipsa ad cutis congruentiam attemperatur. Cui sanè Medicorum quoque concurrit sententia dum in Thermarum lauationibus consulit Hippocrates, vt æger balneum ingressus componat se- *III. de Rat. vict.* se, & taceat, & nihil agat, sed per ministros (si vsueuenerit) tergeatur, ne commoto corpore musculi extendantur. Maneant in balneo (vti diximus ex Plinio suprà) paulo diutius quàm in balneis dulcibus; horam scilicet vel pau *Mora in bal.* lò amplius, & in summa pro tolerantia, quam potissimè in omni Thermarum vsu regulam præscripsimus. Vel vt certo quorundam termino statutum est, donec digitorum pedum extremitates rugas contrahere cœperint. Vel melius, donec sudor circa frontem appareat, qui iam deductas esse ad cutim superfluitates erit indicium, ac festinare eas ad exitum per sudorem. Quare tunc statim exeuntes, ac per ministros detersi, ac induti pallio, accedant ad cubiculum: vbi cubent in lecto non dormiant, sudent, tergeantur leni linteolo per horam plus minus, donec ad pristinum redierint statum. Tunc surgant, moderatè prandeant, nec à prandio dormiant vllo modo. *Regimen à balneo.* Quòd si, in maximè calidis contingit balneis, à balneo vniuersa cutis arida, & quasi incensa remanserit; laudo quam Plinius ponit antiquorum consuetudinem, vt frigida dulci saltem conspergantur. *XXXI. cap. VI.* Sin autem, communem in hoc approbamus vsum de vnctionibus, ad Balnea Naturalia, vt vniuersa membra frigido aliquo oleo leniter perungant, maximè verò hepar, ac renes, quò maiores tran *Vnctiones.* seunt venarum caudices, ac fortiùs incendi solent. Vel Rosaceo nimirùm, vel Santalino, vel infrigidante id genus aliquo. Sunt qui ob eum incensionis timorem, & ante balneum solent inungere. quod fortasse munimen non erit inutile, ijs præsertim qui hæc viscera calidiora ex naturali temperamento habuerint, ac alterius membri affectu frigido balneum ineunt. Porro si bis in die ineundum sit balneum: ij magis se temperent in prandio, ac post septẽ ad minus horarum spatium à prandio rursus ineant, & non priùs. Qui modus in balneis Italiæ vbique ferè seruatur. In Germania autem cubant in *Germanorũ ritus.* balneo diutius, quod damnauit Plinius loco superius allegato vtpote inimicissimum, quatuor scilicet horas antè prandium, & tres antè cœnam: cum sint, *Lib. XXXI: cap. VI.* qui accommodata in balneo ipso mensa, opiparè cum sodalitijs bibere soleãt,

Caroli Magni balnea.

epulari, ludere tota die. Quod antiquum ei regioni est, ac in historijs relatum, Carolum Magnum Imp. qui Aquisgrani Thermas diutissimè frequentauit, consueuisse omnis generis homines secum in balneum ducere, ibique adlata aliqua confabulandi materia, longam moram trahere. Hæc de balneis sint dicta.

De vsu Aspersionum ex aquis Simplicibus. Cap. XIII.

AD lauationes proximè succedit Aspersionum vsus: qui cùm diuersus sit in simplici aqua, & medicata, particularem in vtraque considerationem habere oportet. Erat autem ex simplicibus aquis aspersio penes antiquos, ac lautos illos Thermarum ritus frequentissima; vbi mos erat à calidis lauacris vel descendere in frigidum soliũ, vel perfusam ex alto abundè suscipere: quem morem in sequentibus commodiore loco enarrandum remittimus. Porrò nobis vsurpanda veniet aspersio, interdum ob balnei penuriam, & interdum data opera, vbi ob aliquam caussam prohibemur à balneo quod per speciales quosdam casus breuiter percurremus.

Ardentibus feb.

Frigidam in faciem ægrotis aspergimus, æstate, in ardentissimis febribus, aut in vigore, aut in declinatione, vt spiritus ipsis refocillentur, quo remedio in his etiam, qui animo deficiunt vtimur; hiemeq; lactei teporis aquam potius quàm frigidam esse conuenit. Verùm in simplicioribus febribus, & in stomachi subuersione poscam quoque inspergere de more antiquorum peridoneum est.

Frigida perfusio capiti incommoda.

Præcipuè tamen ea quæ capiti adhibetur, siue ob calidam eius intemperantiam, siue ob destillationem solutũ contumacem, in æstate præsertim, & temperatura calidiore, siue oculis fluxione infestatis, cautè admodum adhibenda est. Quibus enim caput facilè læditur, periculosus frigiditatis occursus, ac delationis in grauiorem soporem initium præbet.

Et pectori.

Nec minus Thoraci noxia, qui à capite promptiùs frigiditatem contrahere, ac fortissimas vexationes perferre consueuit. Itaque ne defluat aqua ad pectus, nonnullis spongiam siccam mento subijci prius debere consulunt.

Animi deliquijs.

In animi autem deliquijs, siue ex æstu, siue ex longa in balneo mora, frigidam confertim aspergimus patienti, frigidumque aëris perspiratum largimur, itaque reuocamus.

Sanguinis effusionis.

Similiter his qui sanguinem vndecunque fundunt, ueluti ex improuiso, ac ipsis nescientibus largè aquam frigidam inspergimus cum euidenti vtilitate.

Deliramentis & ebrietati.

Deliramentum ex vino item, quod παροινίαν Græci vocant, sanat aqua plurima perfusa, & somnus qui exinde solet succedere, repressis ex aquæ frigidæ subitario occursu spiritibus ad sua principia.

Spongiæ frigidæ vsus.

Cæterùm vice aspersionum, nonnulli spongiæ frigidę adhibitione ad loca utebantur. Volebat Archigenes in febris ardentis excessu iuxtà ipsum vigorem, non solùm faciei spongiam eo modo esse adhibendam, verum etiam ipsi pectori.

Oculorum afuxioni.

Vtemur etiam aspersionibus in oculis fluxione infestatis, ac maximè ocymi decocto tanquam efficacissimo, alioque ex ramulis pinastrorum contusis, sicca spongia interim collo subiecta ob dictum periculum.

Vigilijs & Delirio.

Et in vigiliis in febribus, ac delirantibus similiter, ac efficaciùs si incoquantur in aqua prius chamæmelli flores, uiolæ, nenuphar, vitium folia, salicum frondes, cannarumque, & aliquando papauerum calices, etiam in oleo, statim enim placidus sopor consequitur.

Phrenitidi, ac inflammationi cerebri

Ad Phrenitim verò, ac Cerebri inflammationem perfusione vtendum, non extrinsecùs solùm, sed quę

virtute

virtute ſua intrà craneum valeat penetrare. Quo in caſu & longa debet eſſe perfuſio, aſſiduaque humectatio, & maioris penetrationis, & quæ ad effectũ primariò faciant immiſcenda. Galeno authore xi. Methodi, qui in Cerebri, & eius membranarum phlegmone, reprimentibus per initia docet eſſe vtendũ, & quæ in altum deſcendant. Verùm hæc quoniam inepta penetrationi ſunt, cum ipſis aliquid eorum immiſcendum eſſe, quæ præire, ac deducere ea intimè poſſint. Quale acetum cum oleo conquaſſatum: cui iuniores & Roſarum adiungunt ſtillatitium liquorem; Oxirrhodinumque id genus perfuſionum appellant.

Oxirodinorũ paratus.

Imò procedente tempore etiam calida commiſcenda monuit, ceù Spondilium inquit, atque Serpillum. Et Caſtoreum item inclinato iam affectu, vt quod duræ oſſium compagini occurrere debeat, ac penetrare; cùm ipſum alioquî in aliis phlegmonibus recuſemus. In Tetano frigidæ perfuſionem nonnulli audacius adminiſtrarunt, cùm ſit perículoſiſſima, eoque (vt inquit Paulus) à poſteris omnibus Medicis damnatur, & nos damnamus. Siquidem dum inquit Hippocrates. Eſt autem ubi in diſtentione ſine ulceratione, iuuene benè carnoſo, æſtate media frigidæ aquæ multæ perfuſio calorem reuocat: Aphoriſmus verificatur penes illas omnes conditiones, nequaquàm in ſimplici Tetano.

Aphor.xxi

Nam, vt Galenus ibi interpretatur, Frigidæ aquę occurſus aut vincit natiuum calorem, aut colligit: vincit quidem, quùm ille debilis eſt; colligit autem quùm fortis, ipſum diſflari prohibens. Ad hanc ſententiam intelligendus eſt ſequens ibidem Aphoriſmus xxv. Tumores articulorum, atque dolores abſque vlcere, & podagricos quoque, atque conuulſa horum, plurima frigida affuſa aqua leuat, & extenuat, & ſoluit dolorem, nam modicus torpor dolorem ſoluit.

Apho.xxv.

Nimirùm quia his locis inflammatis, ideoque dolentibus (vt idem Galenus exponit) aqua frigida influxum cohibet, refrigerandoque doloris cauſſam abſcindit, præſertim ſi longior fiat affuſio, quæ mediocriter ſenſum hebetat. Vtimur etiam conuenienter frigidæ aſperſione ad ſordes vlcerum incumbentes detergendas authoritate Archigenis, aut ſanguinem, aut ſaniem, aut pus, aut ipſa etiam medicaminum reſidua abluendo, ipſa etiam corpora à mordacitate, aut pruritu vexata mitigando.

Vlceribus aquæ conſperſio.

Conuenit item vlceribus, Galeno teſte, cùm ſicca, ſqualenſque carnis intemperies viſitur, tunc enim (inquit IIII. & XIIII. Methodi) temperata aqua, humectareque expedit. Eſto autem perfuſionis, humectationiſque meta, particulæ rubor, ac moles eleuata. Cæterùm in omni eiuſmodi continui ſolutione frigida caueatur: Vlceribus enim (inquit Hippocrates) frigidum quidem mordax, cutem obdurat, dolorem facit inſuppurabilem, liuorem obducit: refrigerato nimirùm calore natiuo, qui ipſa vlcera ad ſuppurationem perducit, vt Galenus eſt teſtis.

Apho.xx.

Iure optimo itaque (quanquam non ſine multorum malo, quos vidimus) iam exploſa eſt quorundam noſtræ ætatis Arcontiorum impoſtura, qui nouum, idemque mirabile inuentum iactantes, ſub certo aquæ incantatæ prætextu, ſine vllo fermè delectu audebant vulnera in capite, in altum penetrantia, & quacunque etiam in parte inflicta, eiuſmodi perfuſione frigidæ, ac linamentis (ut prædicabant) incantatis ex ea aqua percurare.

Frigidæ in vulneribus damnatio.

Quanquàm & nos vilipenſis pro rei medicæ ſeueritate illorum ſuperſtitionibus; multa vulnuſcula eo remedio, & ſimplici aqua ſanauimus. Nam præter eas virtutes, quas detergendo (vt ex Archigenis authoritate ſuprà citauimus) præſtare poteſt ipſa frigida, condenſat etiam authori-

tate Galeni, constipat, contrahit, repellit, ac astringit quod excernitur: sed quis nescit naturæ opera, quòd sola loci abstersione cicatrix sæpè obducitur? Verùm illi ad pauca respicientes, adaucta plerunque ex plaga mala intemperie (vt se hæc consequuntur inuicem soluta vnitas, & intemperies) eoque magis loco neruoso existente, quod præcauet in VI. Methodi Galenus, aut vulnere affatim penetrante, didicerunt, quàm sit difficile vni experimento confidere. Alijs enim vidimus in ipsorum manibus paralysim ex insperato superuenisse; aut cuiuspiam particulæ resolutionem, alijs vlcus fieri insuppurabile, ac putridum: & alios tandem confarctis, ex toto corpore in quodpiam principalium membrorum superfluis ex frigidæ repressione, oborto proximè abscessu miserè perijsse. Sat verò id pro nouitio inuento perdurauit.

De vsu aspersionum, quam in balneis naturalibus Ducciam appellant. *Cap.* XIIII.

ASpersionum verò vsus ad balnea naturalia, rarior videtur fuisse antiquis. Siquidem eius proprium vocabulum (quod sciam) nec apud Græcos legitur, nec apud Latinos authores. ἐπβροχὴ, κ) ἐμβρέχειν, communius est; quasi impluuium, & impluere, infundere, conspergere. Nec tam ex Galeno colligimus vsum, quàm ex eo, atque Archigene corrigi abusum,

31. 6. vt infrà ex VI. de San.tuen. videbimus. Plinius, quem habemus rituum omnium Antiquorum obseruatissimum, inter vsus quas commemorat aquarum, de hoc non meminit. Meminit obiter Horatius, cùm esset in Baianis balneis, ad Valam illis versibus.

Qui caput & stomachum supponere fontibus audent
Clusinis, Gabiosque petunt, & frigida rura.

De hoc ergo vsu nos ad recentiorum nostrorum instituta tractabimus: & quã vulgus communiter Ducciam, nos idem vocabulum, pro re noua, aliquando vsurpabimus, aliquando ad latina vocabula accommodabimus, ac modò stillicidium, modò aspersionem appellabimus. Sunt ergo in balneis, quæ ad hunc vsum probantur, constitutæ fistulæ, vel vna, vel duæ, vel plures, quæ volubili epistomio clausæ, aquas a communi fonte, pro eo ac quisque voluerit, vel reddere, vel retinere poterit. Delabuntur autem ex alto aquę, palmi vnius, vel ad summum cubiti spatio, vel in balneum, vel in subiectum ad hũc

Duccia duplex. vsum alueolum. Nam duplex est modus. Vnus quidem, vt is qui sola vti debet aspersione, super oblongo sedens scamno, vel succumbens pectore affectam tantùm capitis irroret partem. Alter, vt se in balneum de more immergens, stillicidium supernè recipiat: qui modus in robustiore corpore, ac veteri affectu vtilior est, attrahente simul infrà balneo, ac aqua ipsa ducciæ ex

Instituti ducciæ ratio. ictu vehementer discutiente. Atque hæc fuit caussa instituti huius, vt addito ictu ex alto cadentis aquæ ad calorem, vehementior fieret discussio. In duobus potissimùm morborum generibus, frigidis scilicet & inueteratis. Ad calefaciendum, ad siccandum, ad resoluendum, ad emolliendum induratas, & ad corroborandum imbecillas partes. Aut ratione situs, vtpote si vel in alto corpore hæreat affectus, vt exempli gratia Ischias: vel (qua potissimùm

13. Metho. caussa laudat Galenus perfusiones in caput) si affectus duro ossium, & caluariæ obice sublatens, vim aliquam præsidij postulet, vt penetrare valeat, ac discutere.

Aquæ ad ducciam idoneæ.

scutere. Qualem obtinent eo insultu virtutem quædam aquæ medicatæ, sulphureæ in primis, quæ naturaliter sint calidæ, & subtilis essentiæ. Ac potissimùm si vel nitri, vel æris quidpiam admiserint, quorum mistura maiorem acquirunt tenuitatem, ac penetrandi virtutem: quo nomine Sancti Philippi balnea sub Senis, sunt multis alijs anteponenda. Vtiles & aquæ, quæ vel alumine participent, vel ferro, vel astringenti mistione aliqua cum sulphure, vt & discutere valeant, quæ est prima intentio, & membra ipsa subinde corroborent. Tales hodie ducciæ mirificæ habentur ad Corseni balnea in agro Lucensi. Incomparabiles alioquì ob commoditatem, ac amœnitatem. Sunt & Patauinæ perutiles admodum calidæ, cum cineris, atque salis mistura, & amœnissimæ. Cum ferro, & ære ad Viterbium.

Ducciæ necessaria præceptio.

Idem lib. 3. c. 1. & c. 2.

Cæterùm si vllus vnquam apud veteres fuit ducciæ vsus, vtilissima in primis, ac notatu digna est Archigenis præceptio, quam Galenus in vi. de Sani.tuen.& ex eo deinde Aëtius asseuerant. Siquidẽ animaduertendũ esse calidarum sponte manantium aquarum vsum noxium esse capitibus natura calidis: frigido alioquî existente affectu. Quod declarans Galenus, Calidarum enim (inquit) quæ sponte nascũtur, sulphurosæ, ac bituminosæ, propterea quòd calefaciunt, nocentissimæ sunt capitibus natura calidis. Aluminosæ verò, quoniam angustos claudunt poros. Idest, quia aut incendere nimium poterunt caput, & febrem excitare. Aut potiùs humores dissoluere, ac liquabiles nimis ad aliquam nobiliorem particulam reddere, ac suffocationis inferre periculum. Quamobrem his naturis (vt rectè monet Galenus) eæ duntaxat calidæ aquæ erunt vtiles, & citrà noxam, quæ vtique dulces sunt, idest minus medicamentosæ: quoniam (subdit) nec calidæ essent, si omnis calefacientis substantiæ expertes essent.

Loco citato.

Ex quibus colligitur ducciam frigidis esse proprium remedium: hisq; tribus, affectibus, naturis, membris frigidis. Facit ad affectus omnes frigidos, ac inueteratos, primùm capitis, deinde neruorum, ac iuncturarum id genus morbis. Cæteris locis, vt hepati, lieni, ventriculo, vtero quæ minus sunt natura frigida, frigido quamquam teneãtur affectu, aut perperam duccia adhibetur (quod nonnulli tamen committunt) aut certè non nisi contumaci, ac iam desperato affectu concedendum.

Vtendi modus.

De vsu: debita ac diligenti supposita præparatione, tùm corporis vniuersi, tùm laborantis ipsius particulæ, maximè verò capitis, res ita ineatur. Incipiendum prima die leuiter, idest exiguo, ac tepido stillicidio, & quandiu non molestentur, subeant; mox calidiùs indies erit comparandum. Moris est autem caput prius deradere, qua parte saltem guttæ subeundum est, quatuor digitorum latitudine, & duorum instar longitudine à coronali in sagittalem suturam; mox circundata leni pileo capitis corona, super scamno balneario subeundum.

Loca ducciæ supponenda.

His quidem qui frigido, humidoque catarrho, aut alioquì humido, neque multum calido afficiuntur, aut verbi gratia surditate tenentur, bregma supponendum, quo loco craniũ tenuissimum est, atque rarissimum. Qui autem aut resolutione debilitati sunt, aut detentione, aut spasmo, aut alicuius partis infirmitate, aut neruorum contractione, aut aliqua huius generis mollificatione laborant, super occiput, vbi neruorum principium fit, impluuium recipiant, quod cadens per humeros totam spinam perfundat. Si defluxus verò cessauerit, partes ipsas solutas, contractasque duntaxat irrorandum: quod multum, ac diu pro primario, & iam consistente affectu fieri debet. Hemicrania denique, aut alterius

membri frigido, vel antiquato affectu detenti, imbecillam, obsessamque iam particulam subiiciant. *Tempus.* Idque mane diluculo, & vespere factitandum, aluo exinanita semper, ac ieiuno ventriculo. Vel si minus validi sint, semel in die subeant; & vbi solitum est quindecim plus minus dies succumbere, hi suppleant dierum numerum, ad viginti circiter dies, atque amplius. *Mora.* Tempus verò particulare, est pro conditionibus anteà positis varium, & omnino ad horę spatium, & amplius, pro tolerantia. Vel quæ certior meta est, quandiu sentiant ægri aquæ caliditatem ad intrinsecas capitis partes penetrasse. *Regimen particulare.* Tùm exiens, ac deterso lenibus linteolis capite, derasa capitis particula panno laneo, & scuffia obtegenda est: tùm quidem vt impressa diu aquę medicatæ qualitas conseruetur, tùm vt ne lædatur extrinsecùs; quin crustam etiam ipsam relictam capiti ab aqua ducciæ, multis à duccia diebus seruãdam consulimus. In die cauendum à somno, qui hoc maximè vsu solet obrepere. Simul atque noxię à capite rheumati defluxionique quam adeò detestati sumus, occurrendum; cuius caussa sacchari rosacei semunciam hora somni sumendam consulimus, ac interdiu sacchari candi quidpiam elambendum. Subinde per quadraginta dies, victu vtantur regulari, caput non lauent, nec crustam (vt dixi) remoueant. Solem vitent, ventum, & Venerem: de quibus posteà præceptionibus dicturi sumus, atque harum hìc breuiter meminisse nõ erit inutile.

De Sudatoriis, atque vsu vaporum balnearum naturalium. Cap. XV.

QVem locum habent Stuphæ in Thermis Vrbanis, eundem obtinent in naturalibus Sudatoria. Hoc excepto, quòd stuphæ, vtpote concalefactę simplicis aquę calidæ vapore magis humectant, sanis idcirco vtiles, & imbecillis. *Facultates communes.* Sudatoria autem naturalia, pro ignea actu, & potestate virtute minerarũ, impensè exiccant, calfaciunt, ac pro exacta tenuitate summè penetrant, valenter discutiunt, promptissimeque sudores eliciunt. Vsus idcirco eorum præcipuus, est ad calefaciendum, ad exiccandum, ad emolliendum induratas partes, ad euacuandum denique per sudorem vniuersum corpus. Commodissimæ itaq; naturales sudationes hydropicis sunt, & quocunque seu humore, seu flatu distentis. In his enim (vt inquit Celsus) euocandus est sudor, non modò exercitatione, Laconico, & Clybano, sed & harena calida, & sicco vapore, quales maximè vtiles suo tempore prodidit super Baias in Myrthetis, quæ ad hanc etiam ætatem manent. Faciunt similiter ad ædemata, quacunque in parte corporis soluenda, in abdomine, in pedibus, in testibus: nam ex ipso didicimus hernias quacunque ex caussa generatas, ac in principijs potissimùm hisce sudatorijs percurari. Faciunt item ad induratos iuncturarum, ac neruorum affectus, ad Ischiadem, ad podagram, ad distentiones quascunque, præsertim ex resolutione factas, ac interdum etiam ex vulnere. *Præparatio.* Siqua verò in parte balnei, necessaria in hac est vniuersi corporis prępáratio, atq; purgatio; Nam hoc maximè vsu possunt humores impensè eliquari, atque hominem lædere. *Vsus.* Porrò vtendi modus (me iudice) esse debet, quoniam vim adeò subitariam vix vlla corpora benè reciperent, per suaues prius alias balneas disponerentur, vnde quasi exonerata multis superfluis natura, assuefactáque lenibus balnei sudationibus, facilius ad hos vlti-

mos reliquiarum conatus alliceretur. Intret patiens, vt in alijs vſibus iam diximus, ieiunus, ac ventre vacuo, ac intret totus excepto capite: quod vel pileo, vel auerſo ſitu à vaporibus tueatur. Comparantur autem ſudationes penes diuerſam locorum aptitudinem varijs modis. Sunt qui ad aquas ipſas medicatas, & calidas, vapores excipiunt, vbi per aliquam loci anguſtiam exhalent, conſtructa ſuper ipſos (quantum locus patitur) domuncula, ſaltem poſititia. Quod genus ſudationum haud acris admodum virtutis eſt, pro aliquo, qui cum ipſis vaporibus eleuari debet, aquarum humore, ac innoxiè ferè ſumuntur. In alijs verò naturales terræ cauitates reperiuntur, quas (vt in puteolanis videre eſt) ſubiecti caloris ignei vehementia, ac ars ſimul dilatauit, vbi ſtantes tanquàm in hypocauſtis, confertiſſimos ſtatim ſudores mittunt. Atque hoc genus acres admodum ſudationes, & ſuprà Laconici vires, molitur, niſi quantum quiſque eas compenſare ſibi poteſt, aut humi iacens, aut medijs aſſidens gradibus, aut ſupernis, quò maximè vaporis ignei copia eleuatur. Nec deeſſe debent in benè ordinatis ſpiracula quędam, vnde aſtantes, & ægri, aura interdum extrinſeci aëris recreentur, & vt ratio exigit, vaporarij halitus ad condecentiam eueηtetur. Quin etiam aliquibus locis hæc altera habetur commoditas, vt immiſſis in quędam foramina, ad hunc vſum conflata, membris ſolis affectis, vaporum virtus vbi tantùm opus eſt, recipiatur. In quo membra ipſa affecta ſenſim dimouere oportet, ac paulatim ad naturalem ſitum, quem intenderis, aſſuefacere, ac exceptis ſudationibus, eadem condecenti aliquo pręſidio tota die, ac nocte cuſtodire, vt vel vnguento, vel cerato, vel puluere id genus aliquo, quæ communiter in contractionibus, in duratiſque iuncturis vſurpari ſolent. Cæterum qui hoc remedij genere vti volent, commonendi ſunt, quòd ad ſudatoria naturalia, etiam balnearum ſalubrium, cryptæ etiam quandoque reperiuntur inſaluberrimi halitus: quare haud minimè cuiuſquam intereſt, loci naturam vtcunque prius habere compertam. In vniuerſum verò, nocent naturales omnes ſudationes naturis primùm calidis & ſiccis, item longo morbo imbecillis, & his denique qui facile propter æſtum animi deliquia incurrunt.

Forma ſudatorij humida

Sicca.

Foramina particularia

Nocumenta

De illutamento in balneis naturalibus. *Cap.* XVI.

OMnis terra (inquit Galenus I X. Simplicium) vim poſſidet deſiccandi. Vnde & pinguis agrorum terra, quæ colitur, vtilis eſt ad curationem omnium partium reſiccatione indigentium, quomodo ea in Alexandria, & in Aegypto vtuntur. Vidi enim (inquit ipſe) in Alexādria hydropicos, ac lienoſos aliquos terrę Aegyptiacæ illutatione vti, qui ſibi ſuras, fœmora, cubitos, brachia, tergum, latera, pectuſque linirent, ac perſpicuè iuuarentur. Eundem in modum & veteres inflammationes, & laxos tumores, quæ Græcis œdemata dicuntur, hoc lutum perſanat. Quinetiam noui quoſdam toto corporis habitu aquoſos, ex immodica hæmorrhoidum euacuatione redditos, inde manifeſtum ſenſiſſe auxilium. Et quidam diuturnos dolores iuxtà partem aliquam firmatos, prorſus hoc luto ſanauerunt. Hæc Galenus. Quam tamen facultatem haud equidem omnem terram, quæ colitur, ęquè arbitror obtinere, ſed illam Aegyptiam maximè: quæ nimirùm Nili quotannis diluuia recipit, ac tota harenoſa idcirco, & ſalſa, & nitroſa redditur, pro naturali, quam

Terræ Ægyptiæ lutatio.

Lutum quid differt à terra.

Electio.

quam diximus, soli illius fluminis qualitate. Nec terram solum dixit, sed lutum pingue. Hoc enim differre lutum à terra videtur, quòd hæc cùm aut pinguis sit, aut arida, aut compacta multis modis lutum dicitur si cum humido misceatur, seu terra simplex, seu mista sit. Propriè autem ad hunc vsum, lutum intelligimus medicamentosum, quod in fundo medicatorum fontium residere solet. De quo & Plinius meminit lib. XXXI. cap. I. & VI. Vtuntur, inquit, & cœno fontium balnearum naturalium vtiliter, sed ita si illitum Sole inarescat. Qui vsus hodie est frequentissimus.

Vtilitates.

Ad emolliendum induratas partes; quo in genere balneum Sancti Bartolomei in Patauinis, est in toto orbe percelebre. Ad calefaciendum, ac siccandum, ad discutiendum, soluendumq; contumaces in aliquo membro impactas materias, infixos (vt dicebat Galenus) alicui parti dolores amouendos. Ad roborandum denique, ac firmandum maximè iuncturas, ac neruosas partes.

Vsus duplex

Est autem lutationis vsus duplex: post balnei vsum plures dies, & cum ipso balneo decem, vel quindecim dies, & vterque est laudabilis. Quo fit, vt ij, qui vel particulam quampiam ex longo morbo imbecillam confirmare velint, vel relictos tumores, vel dolores discutere, vel contracta membra extendere, vbi prius condecenter se præparauerint, ac balneo vsi fuerint plures dies, affectam partem luto huiusmodi, actu calido, & quale ex ipso fonte sumitur, illinant. Vel balneum ingrediantur calidum summo mane, mox Sole inualescente vtantur luto, quod subinde resiccatum, reliquo interim corpore, & capite defenso à Sole, ad horam immutent. Vel facto cumulo nouum super imponant, donec resiccatũ ad duas circiter horas, vel cadat sponte, vel amoueatur. Tunc lauent eodẽ balneo membrum ipsum affectum, ac exiccent linteo, mox adhibito condecenti ad id quopiam pręsidio, vel vnguento, vel oleo, vt dicemus, prandendum est. A prandio quatuor ad minus horas supersedendum est: hoc siquidem tempus naturæ totum condonandum est ad digestionem alimenti primam, & vt quiescant interim affecta membra. Facta verò in ventriculo coctione (quo nomine parciùs prandendum erit, quàm cœnandum) ad lutum redeant eodem tenore. Vespere autem conscendant rursus in balneum, vel paulisper vtantur perfusione, vt vna aqua, vnaque opera, & lutamentum abluant, & membra ipsa iam lutata confirment, mox inungant, & cęnent.

Lutamentũ mistum.

Sunt qui anasarcam patientes, prægressa aliqua diligentia (vt monet Aëtius) inter initia admisto ipsi illutamento ex discutientibus quopiam, totos (si oportuerit) illinant, moxque in fine in balneis abluant. Ad dolores verò, & tumefactiones laxas, & neruos contractos, affectam partem illinire à balneo quoque vniuersali, satius est: ac ita assiduo illutamento vti, quod efficaciùs tùm dissoluat, tùm roboret. Vtile verò, ac recipiendum quod Montagnana consuluit, vt qui contumaces id genus duritias, vel contractiones, aut balneo, aut illutamento curant, aliquo ad eandem intentionem proprio linimẽto, per reliquum diem, ac noctes vtantur.

Linimentum post lutationem.

Quale ipse habet, quod recipit: Olei sesamini, olei amigdalarum dulcium singulorum sexunciam: medullæ crurum bouis, sepi castratini, pinguedinis gallinæ, singulorum vnciam: vitellos oui duos: croci drachmam. cum aceto posteà; in quo dissolutũ sit ammoniacum, conformetur linimentum: addito, si libet, pro narcoticis opio, aut chamæmeli floribus, ad dolorem leniendum. Vel esto ex bdelio vnguentum apud Mesuem, vel aliud huiusmodi. Cinerei, vel salsi cœni illutatio, tu-

mores

mores lienis, aliarumque partium, ac cæteras inflationes ex crasso, frigido, ac impacto alicubi phlegmate valenter discutit. Cocturas item ignium sanat vel etiam factas aquis feruentibus, si aut cinerem, aut calcem; aut lithargyri recrementa lutum præ se ferat: & ex terra ipsa, cretosaque intritum vesicas eleuari prohibet, vriginemque pœnitus abolet. Sunt qui illutamenta sibi arte quoque componant; quale extat aqud Aëtium, Ad tumentes corporis eminentias. *Illutamentũ ex arte.* Atramenti sutorij partes quatuor: aluminis scissi madefacti partes sex: luto fusco subigito, & ægro nudato, ac præfoto, corpus illinito, deinde lauato, ac rursus eodem modo foueto, linito, abluito; quod vbi ter feceris cum rosaceo inungito, ægrumque per totam noctem contegito, reperies sanum. De cæromate. Inter artificialia porrò lutamenta, ponemus cæromata, quorum antiquis vsus, & copia maior, qui id strigmentum ex puluere se exercentium, oleo, & sudore colligebant in balneis, & in palęstris. Solebant enim Athletæ oleo præuenti, se quodam puluere conspergere, aut Puteolano, aut Baiano, aut Nili harena, quam ad hunc vsum Romam conuehi solitam scribit Plinius lib.xxxv.cap.1. & Suetonius in Nerone. *Cæroma quid* Vngebat quidem se quisque oleo, quo lubrico magis corpore, colluctantis manus euaderet: alter contrà conspergebat alterum aliquo id genus sicco puluere, quo tenaciùs apprehenderet. Cuius ritus exemplum de duobus Palęstritis habetur a Statio his versibus.

Postquàm oleo gauisa cutis, petit æquor vterque
Procursu medium, atque hausta vestitur harena. *Statius 6. Theb.*
Tum madidos artus alterno puluere siccant,
Collaque demersêre humeris, & brachia latè.

Ad quem ritum ita Martialis alludit. Curua tenent. *4. Epigram.*

Seu lentum cæroma teris, trepidumúe trigona,
Siue harpasta manu puluerulenta rapis.

Post exercitationem, corpora sudore, & crasso illo vnguine delibuta, strigilibus ad hunc vsum tergebantur antè balneum: idque strigmentum seruabatur pro preciosa medicina. Notum est (inquit Plinius) magistratus honoris eius, octogenis sextertijs strigmenta olei vendidisse. *Strigmeuta olei.* Calfaciunt (inquit Dioscorides) quæ in balneis colliguntur sordes, molliunt, discutiunt, sedis rimas, & condylomata, vtiliter eis inunguntur. *Sordes balnei.* Quæ verò ex palęstris adniistum, cõcretumque puluerem habent, sordibus similia, articulorum in digitis concretionibus imposita prosunt. Contra coxendices, malagmatis, & sicci fomenti vice pariter imponitur. Nec minus calfaciunt quæ in Gymnasiorum parietibus, & quæ illîc sunt statuis, vnguinis sordes hæserunt. Panos difficile suppurantes dissipant, desquamatis prætereà, & inueteratis vlceribus valde accommodant. Hæc Dioscorides.

De vsu saburrationum, & insolatus. Cap. XVII.

SAburra harena dicitur crassior, & vilior circà maris littora, quâ naues oppletæ stabiliri solent; vnde saburrare, & saburrari, quod est harena onerare, seu obruere, & saburratio deducitur. *Saburra, Saburrari, et saburratio.* Vsurpatur autem saburratio apud Medicos, obrutis sub Sole, atque harena corporibus; in ægritudinibus frigidis & humidis, atque id genus membrorum tumoribus. Materia tamen

diuersa

diuersa sumitur prout vsuuenit, & prout fert ipsa commoditas. Probatur cōmuniter ab authoribus Saburra maris, quam diximus: electissima tamen si mineralis sit, & sponte calens.

Sabulum minerale.

Qualis sine pari habetur in Aenaria Insula ad aquas calidas: Solum enim sulphurosum natura est, aluminosumque, & ferreum, calidum sponte, & actu siccissimum; quo vtilissimè hodie ægrotantes, præsertim hydropici saburrantur. Qui hac carent commoditate, vtantur simplici saburra maris sub Sole, feruente præsertim canicula. Sunt qui longè à mari sabulum è cauaminibus fossium corbulis secernant, ac ad Solem resiccatum in hunc vsum vsurpent.

Sabulum fossicium.

Est enim hoc fossicium Sabulum siccæ pariter consistentiæ, vtpotè quod subterraneus calor in cauernis montium diutissimè adussit, vt testis quoque est Vitruuius. Et Sapientes, qui vsque in viscera terræ metallicam scrutantur naturam, asserunt pellucidas harenæ micas, quæ auri, vel argenti instar emicant; sulphuris esse speciem naturaliter diluti, atque decocti, quo siccius esse, ac vtilius iudicatur.

Arenatio.

Alij (quod Aëtius tradit ex Antillo antiquo medico) vbi alterius saburræ, aut sabuli non est copia, fluuiatilem accipiunt harenam, quanquam hæc diluta magis est, nec adeò sicca, quē modum Arenationem appellant. In vniuersum saburratio, siue arenatio, illutationi perquàm similis est, ac ægrotantibus admodum vtilis. Oportet autem ministrum adesse, qui calentissimam sub Sole harenam colligat, & corpori ægrotantis confertim superingerat, loci recubitu assiduè permutato. Si quidem igitur mare adfuerit, eius saburra vtendum est: nam & leuior, & magis resiccans pro salis qualitate huius harenæ fotus est, ac feruidior. Sin minus, aut fluuiali, aut etiam fossicio sabulo vti poterint.

Vsus.

Vtuntur autem his ad Cardiacos, cùm scilicet ob atram bilem in ventriculo ægri conflictantur. Ad Elephantiasim, bibitis anteà ex naturalibus aquis quibusdam, quas posteà dicemus. Iuuat quoque Podagricos, præsertim vt ne tumores in tophos occallescant, in harena, vel sabulo saburrari, ac ita profusè sudare. Sic & cæteros iuncturarum dolores; & fricatio pariter locorum cum sale, Auicenna. Quidam ex sale, nitro, & oleo pultem conficiunt, eaque infricant hydropicos similiter, nam modico prius humore educto, saburratione in harena, Sole, & siti, & cibis desiccantibus eos maximè iuuari comperimus. Paulus. Leucophlegmatiam autē patientes, quæ propriè aqua intercus dicitur (inquit Aëtius) valde leuat vsus volutationum in puluere: præsertim verò si aut Cimolia tenuissimè trita substernatur, aut super Asium lapidem ægri deuoluantur.

Cimoliæ terræ vsus.
Asij lapidis Insolatus.

Cæterum recipiendum à nobis, quod ex Antillo similiter literis prodidit Aëtius, de insolatu. Quidam enim in hoc vaporationum genere se ad Solem exponebant, partim non vncti, & sine alio studio, quod de Plinio Secundo accepimus: alij etiam vncti, & alij desidentes, aut decumbentes, alij stantes, & deambulantes, aut currentes.

Heliocamini vsus.

Ex decumbentibus aliqui in strato, aliqui super corio, aliqui in harena, aut sale decumbebant. Antiqui in partibus ædiū (vt Plinius Iunior est testis) ad sudationes priuatas vtebantur Heliocamino, quod est propriè Solaris fornax, seu vaporarium in aprico situm, ad calorem Solis excipiendum. Solaris itaque instio citrà vnctionem moderatè adhibita perspirationem occultam prouocat, ac sudores elicit, aluum tamen sistit, & pinguitudinem minuit. Porrò spiritum etiam densiorem reddit, & propterea anhelos, & recta ceruice spirantes exacerbat. Verùm capiti diuturna frigiditate laboranti commodat, nam & firmum, & minus obnoxium ægritudinibus

Insolatus.

dinibus

dinibus efficit: oportet autem his aluum præuacuatam eſſe: inimica eſt enim inſolatio capiti, euacuatione infernè non præmiſſa. At verò quæ cum vnctione fit inſolatio, eadem ſimiliter præſtare poteſt, exiccat tamen magis, atque corpus, velut vnguine aſſatum denigrat. Qui verò deſidentes, aut ſtantes inſolantur, vehementiùs, quàm deambulantes, & magis quàm currentes inurun tur, decumbentes autem in ſtrato non magnopere iuuantur, ſed capite magis grauantur. Omnino ſub diſcutientium cenſura ad multa conferre poteſt inſolatus, nam tumores laxos, cùm alios, tùm maximè hydropicorum abolet, & hydrops ſubtercus, quam leucophlegmatiam diximus, maximam curandi rationem in inſolatibus habet. Itaque tumefactæ partes ad Solem exponantur, capite ſaltem velato, & cauendo ne tumor vehementius ſupercaleſiat. Si enim incaleſcat ita corpus febres accedunt, vnaque cum ipſarum febrium generatione tumores duplicantur, atque multo minus remittuntur. Vtendum igitur fricatione, prima quidem die per modicum oleum, in quo Scylla mediocri magnitudine incocta ſit, moderatè ac molliter infricando; in progreſſu autem frictio & ſicca, & multa ſit, & cum intenſione magis appreſſa, deinde etiam per lintea aſperiora. Ab inunctione autem exercitijs vtantur, ac pro viribus currant, indeque ſudorem aſperiore linteo abſtergant, & poſt hoc oleo dulci vngantur, ac per plures dies exudationes eiuſmodi omni ingenio moliantur. Optimè facit, & fricatio ex ſale in aquam, aut oleum illiquato, ſi cum eo in Sole, aut iuxtà ignem defricentur. Valde enim celeriter, & ſudores elicit plurimos, & carnem cogit, ſiue in Sole, ſiue iuxtà ignẽ eo vtantur, dummodo caput à maximo Solis feruore tueantur. Vtendum & in puluere volutationibus, & in harena, ſale, triticoque à Sole concalefactis, vt mox dicemus. Cæterùm hiſce omnibus reſpondent Laconici, ac exudationes in hypocauſtis, quibus iam vtebantur in Thermis antiquis. Hac autem noſtra tempeſtate idoneæ magis, ac paratû faciles inſolationes ſunt, quanquam non adeò vehementes.

Iuuamenta.

Volutationes in puluere.

De his quæ ad vſum inſolatus, ac ſaburrationis vſurpantur. *Cap.* XVIII.

MVltoties in eiuſmodi tumoribus, ac laxitatibus ſoluendis, aut ex ęgri imbecillitate, aut vſuum aliorum incommodo, aut alia conſimili quapiam cauſſa, quædam alia experimenta, dictis haudquaquam diſſimilia, Medici vſurpant. Iubentes, inquam, ægros decumbere modò in ſale, modò in tritici aceruo, & modò ſuper corio calfacto, modò in ſtrato ſubſterniculis quibuſdam ſubditis. Si ſalis ſit copia, laudatiſſimum præcæteris ſaburrationum generibus eſt, tenui ſale ſubſtrato hominem cubare. Oportet autem (iuxtà Aëtij ſcripta ex Antillo) altitudinem non minorem eſſe tribus palmis, ſi enim non fuerit altus ſal, quam conceperit in ſe caliditas facilè difflatur, vtpotè quæ ex alto emerſum, ac progreſſum non habet. Quendam cõmemorat Galenus hydropicum, in tritici aceruo obrutum fœlici ſucceſſu omni tumore diſcuſſo ſurrexiſſe. Et Plinius, Sext. Pompeium Hiſpanię citerioris principem, cùm horreis ſuis ventilandis præſideret, dolore podagræ correptum merſiſſe in triticum ſeſe ſuper genua, leuatumque ſiccatis pedibus mirabili modo, hoc poſteà remedio vſum eſſe. Qui ſuper corio ſe ad Solem exponu n

Decubitus in ſale.

Decubitus in tritico.

Decubitus in corio ad solem. ponunt ægrotantes, non vulgarem vtilitatem consequuntur, nempè Hydropici, Ischiadici, Nephritici, Paralytici, elephantiasi laborantes, tumescentesque casu quodam dum cibis reficiuntur. Cæliacis quoque, & qui circà uesicam veterem morbum patiuntur, ex frigidaque intemperie conuulsis conuenit; & adhuc amplius, fæminis quæ ex vterinis affectibus strangulantur, & quæ alba vteri fluxione infestantur. Oportet autem magnum esse corium, oleoque perunctum, ac super tenuem harenam cribratam extentum, ac vbi sub sole præcalfactum est, tùm ægrum in eo decumbere, capite cum crudo linteo velato tantum, & (vt aliquibus placet) facie cum spongia assiduè detersa. Permanendum verò diutiùs in ea decubitus figura, & postquam corpus multum fuerit feruefactum, vertere iubendum, ac deuoluendum, & posteà rursus in alterum latus, & quiescendum. Atque hoc ipsum sæpiùs facere expedit, & aliquos pro indicatione morbi post hæc omnia, aut marina, aut aluminosa, aut sulphurulenta aqua lauare, non fuerit alienum. Vidi qui in repentinis contractionibus, *Decubitus in furfure.* præsertim ex vulnere, ægros quamprimùm multo furfure ex feruenti aheno super stratum ipsum obruerent, contegerentq; cum sperato successu. Alij sunt, qui ægro decumbenti substernicula supponunt ex resiccantibus ac digerentibus herbis, vitice, pulegio, calamento, sampsuco, saluia, abrotano, absynthio, chamomilla & similibus: in inflatis, male habitis, hydropicis, resolutis, conuulsis, tremulis, frigidis demum atque humidis. Mirum est enim quantum hæc ipsa per somnum resiccent, (vt constet teste Archigene, & apud me) quosdam in his pro morbi condecentia obuolutos, à somno pęnitus surrexisse firmos, & resiccatos.

An in cibariis vtendum sit Aquis Medicatis. Cap. XIX.

OMnia ergo ista de primis Aquarum Naturalium institutis, & de vsibus communiter balnearum dicenda erant. Quoniam autem ea est rerum omnium bonarum labes, vt rectum quaruncunque vsum paulatim homines ad suas cupiditates detorqueant, conuertanque in abusum, *Tres abusus.* quod plurifariam contingit in balneis: idcirco iam trium præcipuè errorum hìc eos admonebimus. Sunt in balneis, qui vix viderentur quæsitas vtilitates obtinere, nisi eas quibusque audierint modis vtiles vsurparent: non quidem in balneis solùm, & potibus, verumetiam in Clysterijs, & in fomentis, ac non desunt, qui sine discrimine aquas ipsas medicatas vsurpent pro simplici. atque ex eis vel temperant vinum in poculis, vel carnes excoquunt, parantque edulia: Itaque quid de his sentiendum sit, dicam breuiter. *Clysteres:* Sanè equidem ne errorem nunc dixerim clysteres ex aqua balnei comparare: id tamen in certis casibus factitandum, vt iam diximus, in Colico affectu, atque Hydrope: haud tamen eorum vsum communiter consulimus, nec ex quacunq; balnei aqua. Duabus rationibus: tum quia ignorandum non est, in plerisq; casibus, qui curentur ad balnea naturalia, clysteres vel non sufficere, uel nequicquam esse. Tùm quia non minoris noxę esse possunt quàm vtilitatis, vbi per eos intempestiuè natura ad deiectoriam partem proritetur, fortasse inuita. *Fomenta.* Fomentorum quoque nullus vsus esse debet in balneis naturalibus: quippe balneum vniuersam simul corporis temperaturam, atque eius affecti membri respicit: fomenta verò ipsa quodpiam veluti refugium sunt ijs, qui vbi nō

possunt

possunt ex aliqua occasione vti balneo, fomenta ipsa pro locali vsurpant remedio. Vel, vti fit ad Porretanas aquas, si adhibeantur circa pectinem fomenta his, qui sumptas minus reddunt aquas. Abusus verò, qui insignis periculi est, aquas medicatas in potibus ac cibariis vsurpare, non erat apud antiquos, sed nostri seculi inuentum, & (vt quisque decipimur specie recti) ob duas caussas. Vna quidem est saporis illecebra, ob quam aliqui eas cum uino temperant, bibuntque suauiùs, vt vsuuenit de quibusdam Acidis ad vrbē Romam, de quibus mox paulò dicemus. Altera occasio ex vulgari fama sumitur, cùm quæpiam balnei aqua perinde solet in suauitate saporis celebrari, ac si simplex esset, & potabilis, cùm non sit. Haud enim id absolutè intelligendum est, ac minus vsu recipiendum: sed ad respectum duntaxat compositarum illarum, quæ planè aut in sapore, aut in odore quampiam præ se ferunt insuauitatem, eatenus suaues sunt intelligendæ, non tamen dulcibus comparandæ. Quo nomine celebrantur in Puteolanis permultæ aquæ: Fontanalis in primis dicta aqua, Cripta item, & Iuncaria, & aliæ, quæ ibi Nitratę sunt, ac bituminosæ misturæ. Aliæ & in Baianis, quæ cùm videantur non adeo differentes à simplici aqua, sunt omnes tamen plus aut minus compositæ. Salsæ sunt Aquarij aquæ, quanquàm eas aliqui vsurpent in cibarijs. In aquis ad Borbonium Ancerici in Gallia, nihil adeo inamœni saporis reperitur, & cùm in eduliis conficiendis vsurpentur, cæterùm sunt alterum Bullicanum, & Sulphuratissimæ. Tales perperam vsurpantur in Hispania ad Orensem ciuitatem, cùm tamen ex minij mistura, ac sulphure, sint admodum calentes. Acidæ omnes, quas hodie Romæ permulti sanè viri illustres cum vino bibunt, ex communi consensu chalcanthum obtinent, vel salis quidpiam, vel cineris, vel aluminis. Sunt enim acido insigni sapore, ac linguam suctu quodam carpunt, & relinquunt decoctæ in vase albissimi pollinis speciem, gipsi, aut calcis instar salsiusculæ. Quanto autem versentur in errore hi, qui vtcunque medicatis abutuntur aquis, duabus potissimùm rationibus demōstratur. Primo, quia aquam, quæ mista est, usurpant pro simplici. Deinde rem, quę est medicamentum, vsurpant pro alimento, & iam scimus quòd medicamenti substantia cum non possit à natura digeri, necesse est vt in malum conuertatur humorem, qui plurifariam posteà sese exerit noxius. Cui periculo argumento esse possunt pluuiales illæ aquæ, quæ cùm ex tonitru pluerint, aut per tegulas excolatæ sint metallicas, acrem quandam potuerint concipere qualitatem, ob quam æstuosæ, ac noxiæ stomacho, & intestinis, ab vniuersa Medicorum schola damnantur, non sine dysenteriæ, aut inflammationis alicuius viscerum periculo his, qui eas sumpserint. Multo ergo magis damnandę veniunt potibus sponte manātes aquæ quæ manifestam ex natura alicuius mineræ misturam conceperint, quæ omnes siccant, ac aliquam idcirco obtinēt medicamentariam qualitatem. Porrò constat Alimenti, ac Medicamenti esse oppositam rationem, etiam in vsu aquarum ipsarum. Sanè aquæ balnearum, vt sunt omnes quoddam medicamenti genus, operantur, quando operantur, tùm quantitate ipsa, qua ebibitæ comprimunt ad excretionem, tùm qualitate, quam obtinent, abstersiua: quin natura ipsa cooperante detrusæ, interna quācunque transeunt membra expurgant omni excremento. Contrà verò accidit vbi aut in cibarijs, aut in potibus sumendæ veniunt: nam ob modicam quantitatem, neque sollicitant naturam ad excretionem, neq; grauant,

In cibis an conueniant Medicatæ.

Suaues balneæ quæ intelligantur.

Acidę ad vrbem in cibarijs damnantur.

Lib. I. cap. VII.

Alimenti et Medicamenti opposita ratio.

uant, sed cum alimento simul ad intima vsque viscera distributæ, necessum est alterum duorum. Vel vt corrumpantur, & in malum conuertantur humorem: quam ob caussam vidimus quandoque ad aquas potabiles balnearum homines, indigestas, corruptasque in bilim aquas, copiosissimam simul bilim, & vitam miserè euomuisse. quod omnes qui ad balnea versantur Medici attestari possunt. Vel certè necesse est, vt ebibitarum eiusmodi aquarum portio, aliquam relinquant in venis, ac in sanguine ipso, eius mineralis qualitatis impressionem: quo fit, vt nisi subitariam inferat noxam, eo offendat grauiùs, quo paulatim afficit, contaminatque mala aliqua qualitate sanguinem, ac spiritus vitales, vnde ex insperato aliqua oboritur humorum ebullitio, aut viscerum inflammatio, aut vrinæ difficultas, aut lapis, aut dysenteria, aut eius generis aliquod vitium perniciosum. Quo planè sensu, de assumptis scilicet in cibarijs aquis, quæ aliqua mistione infectæ sint, intelligenda est ea Hippocratis censura in libro de Aëre, aquis & locis. Calidæ aquæ (dicit ipse) aut vbi ferrum nascitur, aut æs, aut argentum, aut aurum, aut sulphur, aut bitumen, aut alumen, aut nitrum; omnes duræ, & æstuosæ, quæ & difficulter minguntur, & ad alui egestionem sunt contrariæ. intelligas si in cibis sumantur, & potibus, non iure balnei. Sicuti & quod subdit. In salsis similiter decipiuntur homines, in eo quod per aluum secedere, eamque soluere putantur: sunt enim crudæ, & coqui non possunt, ad egestionem contrariæ, ac adstringentes potiùs, quàm eliquantes. Manifestum est ergo quàm planè aberrent ij, qui in cibarijs id genus admistas bibunt aquas, easque merito ab omni victus ratione ablegamus, atque interdicimus.

Locus Hippocratis de vsu aquarum Mineralium.

De ratione victus in balneis Naturalibus. *Cap.* XX.

Reliquum est autem inter vniuersales præceptiones, quæ in ipso balnearum vsu seruandæ sunt, quandam etiam victus rationem adiungere. Maximè verò cibi & potus, quæ prima est veluti basis, ac substentatio vitæ: nam hanc posteà consequuntur, ratio somni & vigiliæ, motus & quietis, passionum animi, vacuationum, aëris. Cuius rei duplex occurrit consideratio: altera in vniuersum, quæ ex balneo sumitur: altera ad vsum magis idonea, qualis vnicuique conueniat victus. Iure ergo balnei nulla propria præscribitur regula. Tùm quia balnei non est vna, simplexque natura: sed calida, & minus calida, & frigida; potens, & mitis. Tum quia neque vsus vnus, & qui idem vnicuique quadret. Communi tamen ratione, prima à balneo institutio esse debet. Vt enim vitæ conseruatio tota in victus ratione reposita est, ita qualem eam requirit balneum, vt balneum fit ad conseruationem vitæ, definiendum est. Imò cùm multa instent à balneo incommoda, multique inexpectati euentus: nulla magis secura est ad vniuersa pericula cautio, quàm vbi balneum certo, ac ordinato victus regimine ministratur. Quare vulgatissima hac veluti lege edictum est: IN BALNEIS NON ESSE PRÆVARICANDVM, omnia ad mediocritatem, ac temperantiam ordinata, ac seruata habento. Cauendum est à crapula, ab ebrietate, à somnolentia, à multis vigilijs, à lassitudine, à torpore, a nimia tùm à retentione excrementorum, tùm uacuatione, à perturbationibus animi, & veneris luxu præter cætera. Quippe qui in his præuaricantur, id genus mala solent incurre-

A balneo.

Lex in balneis.

currere; Naturalium actionum, ac virium imbecillitatem, varias capitis, ventriculi, & hepatis affectiones: plenitudines fiunt, deſtillationes, labores, inflationes, phlegmonæ, viſcera incenduntur, febres excitantur, ac variæ fiunt intemperies, ac noxæ, quæ haud iure poſteà balneis imputandæ venient. Imò eo magis id noxarum genus timendum eſt in balneis, quo ex forti balnei agitatione, quinque ſunt ad huiuſmodi pericula propenſiores, per naturam, per affectum, per accidens inter balnea. Huiuſce verò curæ bona pars in diligentia Medici repoſita eſſe videtur, cui exquiſitè perſpectæ ſint, tùm eius qui opus habet balneo diſpoſitiones, tùm balnei ipſius natura. Naturam verò balnei non ſolùm perſpectam habiturum intelligo, quam, & qualem in vniuerſum: ſed vt noxas quoque cum iuuamentis, quæ ſperantur, præuiſas habeat, easque ſedulo commoneat: vt vna eademque victus præſcriptione, quanto hominem in miniſterio balnei incolumen ab omni incommodo ſeruauerint, tanto eum dicatur iuuaſſe felicius. Eam verò diligentiam iuuabit non parùm ſequentia capita obſeruata habere, quæ toto libro III. ſingulares, quæ in balneis curari poſſunt diſpoſitiones continebunt, ſimul atque balnearum quaruncunque efficaciam, & poſteà cautelas condocebunt ab appetentia, à ſomno, ſiti, vigilia, excretionibus, ſudoribus, laſſitudinibus febribus, varijſque alijs interuenientibus in vſu balnei malis: ubi particularem magis, quem quis deſiderat, uiuendi modum, propriaque vnicuique alimenta explicabimus. Omnis ergo viuendi ratio cùm duas habeat indicationes præcipuas, alteram à natura, alteram à diſpoſitionibus patientis, cuicunque naturæ, cuicunque diſpoſitioni inſtituenda ſit, ſemper ad reſpectum balnei debet inſtitui. Quare ſub vtentis natura, nunc & ætatem intelligimus, & ſexum, & conſuetudinem, & ambientis aëris, regioniſque temperiem, quibus cum & balnei naturam, modumque attendenda eſſe. Penes diſpoſitiones autem, & Formam victus, & Qualitatẽ, & Quantitatem, prout vſui in balneo ſit, diſpenſabimus. Calidam igitur naturam, cùm in vſu calidarum balnearum, ab aliquo ebullitionis diſcrimine ſeruanda ſit, liberè vtique vt frigidis, & minus calidis veſcatur, inſtituendum eſt. Præſertim ſi extrinſeca inſuper aliqua immoderatio acceſſerit, utpote ambiens calidum, & calida regio, & ſi is frigidis cibarijs veſci conſueuerit. Aequa ratione minus frigidis utendum, ſi frigida natura ſit, vel vbi non admodum caleat ex natura balneũ, & temporis mediocris conſtitutio ſit. Cæterùm minus ſicca, quàm humida, in omni vſu balnei idonea ſunt. Porrò cum natura hominis compenſata diligenter virium tolerantia, forma victus inſtitui debet: num tenuis, nùm plena, nùm mediocris eſſe conueniat. Neminem enim latere videtur, quòd vbi vires ſunt imbecillæ, ſuſtineri poſtulant, & recreari: & item qui vel totius corporis, uel alicuius particulæ maciem curant in balneis. Vel quiſquam ſanus & benè uictitare conſuetus, pleniori victu eſt nutriendus. Contrà verò tenui, qui craſſa, ac excrementicia mole corporis oneroſi, extenuationem intendunt. Ac pariter qui longo vrgente morbo, ac uiribus mediocres, vel etiam febrientes, vltimum in balneis tentant præſidium. Selecta verò, ac mediocri victus ratione vti debent, qui communi, & mediæ naturæ ſunt habitu. Itaque in ſingulis inſtituendum, prout vires, ac ipſi affectus docebunt. De qualitate victus: frigida diſpoſitio calidis, calida frigidis, humida ſiccis, ſicca humidis, compoſita compoſitis qualitatibus eſt regulanda. Quantitas autẽ, ſub

Diligentia Medici.

A naturali temperie.

Forma victus.

Qualitas.

Quantitas.

ſub qua & numerum comprehendimus, inexplicabilis eſt: tantùm uerò cuique conſulatur, quantum pro ſingulari affectu, ac neceſſitate virtutis, tolerantiaque ſit opus. Multam certè eduliorum diuerſitatem, pariterque exceſſum quemlibet, cùm qualitatis, tùm quantitatis, Auicennæ etiam ſentẽtia, euitare ſtudendum eſt: Hoc freno contrà repletionem adhibito, vt ſemper menſæ ſuperſit auiditas. Penes numerum, in communi regimine ſanitatis conſuetudo attenditur: quæ ſeruanda hîc eſt, quantum tamen legi balneariæ non aduerſetur. Cuius inter prima inſtituta illud eſt, ſemper balneum quocunque vſu, ieiuno ventriculo fore miniſtrandum. Adde præterea, vt quandiu perfecta ſit balnei operatio, ceſſataque omnis turbatio corporis fuerit, neque eſſe quicquam, neque bibere fas ſit, quemadmodum quùm de vſu loquebamur, docuimus. Quod tempus, quia multis longius eſſe contingit, multis breuius: ideo conſuetudinis cura, & quid, & qua hora is ſolitus fuerit capere cibum in reliqua vita, poſterior eſſe debebit. Sed in totum ſe quenquam veterum conſuetudini conformare oportet, quando pro frequentia illa lauationum in Thermis, perrara prandij mẽtio in vita ciuili reperitur. Id quod vſus ipſe nos hodie docet in balneis, aliter fieri non potuiſſe: plurimis enim diducto prandio ad octauam horam, quæ eſt vltra meridiem, ad quam tardat operatio balnei, vix ſuperat ſpatium ad iterandam cænam. Niſi vt loco cænæ, ſi expediat, commeſſentur parùm. Atque hic mos ſeruari debet, præſertim ad vſum balnei in potibus, in quo operatio balnei ſolet ad veſperas prorogari. Ad lauacra enim minor naturæ fatigatio accidit, & minus tempus; vt hoc nomine qui bis die veſci conſueuerit, bis comedere, ac bis etiam balnei miniſterium inire permittatur. Non in potibus. Si verò quis pro virium imbecillitate minus toleret aut diætam, aut balneum, adimere oportet ab vſu balnei quidpiam, & in numerum cibationes ſufficere.

Numerus et conſuetudo.

Tempus.

Veterum cur rara erant prandia.

Alimentorum delectus in balneis.

De particularibus autem cibis: multi profectò momenti eſt, vt diligens in balneis alimentorum delectus habeatur. Nempe qui ad illas formulas, & modi victus, & qualitatis, & quantitatis congruus ſit. Qui tamen delectus vt ſingulares reſpicit conditiones diſpoſitionum, & naturarum, & perſonarum, ſingularis potius conſilij eſt, quod ſcriptura non capit. Nec vllam balneum alimenti qualitatem requirit propriam, ſed indifferens ad vnumquodque eſt. Omnino optimi delectus alimenta omnia in balneis debere eſſe, eſt operæ precium. Vel pro antiqua ipſa Thermarum prærogatiua, qua inter primas vitæ delicias habitæ ſunt. Vel maximè ob caritatem ſanitatis, quæ tota depoſiti loco, balneis compromiſſa videtur. Quo potiſſimè iure, primũ hoc conſilium in balneis dederim, IMPENSAE NE PARCANT. Sunto alimenta, quantum fieri poterit, ſalubria, electiſſima, & quæ primi meriti in bonitate habeantur. Qui mos eſt hodie in balneis magnificis communiſſimus: ut meritò plura ſint loca balnearum, non pro ipſarum tantum aquarum ſalubritate, quã pro rerum omnium, quas vita deſiderat, copia, ac bonitate illuſtria. Ea verò alimenta tres conditiones in totum obtineant: ut ſint boni ſucci, concoctu non difficilia, & quæ guſtui inoffenſè ſapiant. Sunto rurſus de primarum rerum delectu, quarum multa efficacia eſt ad ſanitatem tuendam,

Balnea quo nomine fiat Illuſtria.

tuendam, hæ communisſimæ regulæ. Prima, vt ipſa regio aëris habeatur inculpatè ſani. Secunda, vt aquæ, quæ in potibus ſumuntur, & cibis, ſint ſynceræ, ſanæ, & laudabiles incolis, qui bibunt eas: nec balnei aqua vtantur, vt quidam perperam faciunt. Sit panis benè fermentatus, & conuenienter coctus, non calidus vt ſtatim è clybano mittitur, nec vllatenus vitioſus, nec compactæ maſſæ, & duorum ad ſummum, vel trium dierum. De reliquis, balnearij quidam medici à balneis interdicunt rebus omnibus azimis, paſtilibus, herbis præſertim crudis, piſcibus, caſeo, recocta, butyro, lacticinijs omnibus, fructibus, leguminibus, acribus, ſalitis, frixis, & id genus alijs liberæ vitæ. Sed hæc nimis exacta eſt regula, nec ſeruatur in balneis: ſed communiter cùm laudentur bonæ carnes, oua recentia, & condimenta familiaria, haud propterea intelligas interdictum eſſe, vt aliquando non liceat pro ratione tranſire ad fructus, atque herbacea, ac id genus alia minus regularia alimenta. Nam iure balnei (vti diximus) nulla fit præſcriptio, niſi vt electa ſint omnia. In primis autem de vinis danda opera eſt, vt vina eligantur ſine vitio, mediocris ſubſtantiæ, & quæ facile nutriant, minus auſtera, neque dulcia. Nominatim verò hac potiſsimùm careant noxa, vt non ſint fumoſa, quæ caput tentent, vnde bibentes in ſomnum præcipitant, multiſque defluxionum generibus redduntur obnoxij. Ex æquo ſubauſtera laudãtur potiùs, quàm quæ exactiſsimè penetrant. Hoc enim penetrationis nomine cauendum aliquibus eſt, qui per balneum, ac ieiunium dum exucco ac ſitibundo corpore fatiſcunt ad pocula, ſtatim in prima menſa panem ex vino puro intinctum ingurgitant. Nocet enim ſubitus vini occurſus neruoſis partibus, ac iuncturis, viſcera inflammat, quæ ſcilicet attrahunt vinum auidius. Penetrantibus verò rebus ac liquoribus præſumptis, vix vlla periculi excuſatio eſt, quin dilatatis per balneum poris, & corpore cibi indigo, quàm citiſsimè quæcunque ingerantur alimenta, ea incocta ſtatim ad penitiſsimas vſque partes protrahantur, quæ multarum fiunt ægritudinum cauſſæ. Hoc tamen vitio damnanda veniunt in primis noſtra acetaria, quibus iam adeo veſci conſueuimus in antecœnijs. Nam ea ratione fuiſſe diuerſum morem apud antiquos exiſtimo, qui aſsiduis vtebantur balneis, vt poſtponerẽt cœnæ acetaria, non anteponerent. Nimirùm quia exercitatis ac lotis, timendum fore videbatur, ne primo ſtatim occurſu acetariorum læderent inanem ventriculum, ſicque corpus famelicum ſucco ſtatim imbuerent non ſatis vtili. Et contrà, approbatam diutiſsimo vſu conſuetudinem legimus, vt ab ouis, perinde boni nutrimenti cibo, ſuas cęnas inciperent, & finirent ad mala: vnde ortum prouerbium, quod legitur apud noſtros Latinos Ab ovis ad mala. Veri autem ſimile fit, per abuſum poſteà quorundam, præſumi cæpiſſe acetaria, proritata nimirùm per oxigarum, ac lactucas auiditate, quod videtur ſubnotaſſe Martialis in carminibus xenijs d.

Panis electio.

Victus ratio in Thermis libera.

Vinorum electio.

Panis ex uino in prima mẽſa noxius

Acetariorũ vſusq; damnatur in bal.

Ab ouis principium in cœnis, ad mala.

Claudere quæ cœnas lactuca ſolebat auorum,
Dic mihi cur noſtras incohat illa dapes?

Ad exemplum ſcilicet illud, quod ponit Cato in libro de re Ruſtica: Si voles, inquit, in conuiuio multum bibere, cænareque libenter, ante cœnam comeſto crudam braſsicam ex aceto, quantum voles. Et item vbi cœnaueris, comeſto alia quinque folia, reddent te quaſi nihil ederis, biberiſque, bibeſque quantum voles.

Catonis locus contra ebrietatem.

De reliquis rebus quæ pertinent ad rationem victus in balneis Naturalibus. Cap. XXI.

Porrò victus ratio in balneis, non solùm de regimine circà cibum & potum intelligenda est, sed de omnibus etiam rebus, sine quibus, dum viuitur, neque corpus consistit, neque vita: de somno scilicet & vigilia, motu & quiete, excretis & detentis, animi affectibus, atque de aëre, loco ve in quo versandum sit. Ea, quæ vbi quis minus accuratè neglexerit, vita etiam immuni, in varias transire solent affectionum caussas: multo ergo maiori diligentia præscribenda sunt ac seruanda in balneis, tûm vt non impensè noceant, tùm etiam vt promissas balnei vtilitates non defraudent. Primùm itaque de somni & vigiliæ ratione præsciuisse hoc est operæ precium, quòd

Somni & vigiliæ ratio.

somnus balneis est aduersissimus. Dormiendum his, qui balneo vtuntur, noctû, & minus etiam quàm consuetarum horarum interuallum. Nec tamen ad multam noctem vigilent, quo minus cogantur peruigilia noctis supplere die. Imò quanto dulciùs interdiu somnus obrepserit, tanto cautiùs, & quasi insidiosus syrenum cantus, euitetur. In vniuersum enim omnis somnus nociuus est, si intempestiuè ineatur: omnis autem intempestiuus dicitur, qui præter naturæ ordinem fit. Ordo verò primus naturæ est, vt dormiendum noctû sit, non interdiu. Esto ergo somnus nocturnus, qui super vnam horã ad minus, vel etiam duas post cœnam, leni præmissa exercitatione ineatur. Tantum verò dormiatur spatium, quandiu perfecta sit in ventriculo coctio, septem ad summum horarum, nonnullis minus, pro virtutum nutritioni inseruientium facultate. Hic verè quies, ac dono diuum mortalibus à Poëta dicta est, quæ animi ægritudines obliuione delet, spiritus viuificat, calorem

Somnij beneficia.

vnit, concoquit quæ concoquenda sunt, & inæqualia reddit æqualia, lassitudines abolet, intenta laxat, dolores alleuiat: quæ omnia necessaria sunt in balneis emolumenta. Intempestiui autem rationem subit immodicus, si peracta scilicet concoctione diutius dormiatur; quem terminum plerique à consuetudine definiunt. Hic enim inter alia, hoc potissimùm adfert incommodi, quod ne excrementa suo tempore expellantur, impedit. Damnabilis igitur ac noxius somnus immodicus, noxius & diurnus, nocentissimus verò diurnus ad balnea naturalia, duabus præcipuè de caussis. Prima, quia impedit

Somni diurni nocumenta.

operationes balnei, siue (vt melius dicam) naturæ, balneo præsertim in potibus sumpto. Nam iuuare, sanare, mouere superflua, expurgare, non ipsius balnei, neque medici est, (sunt enim hæc instrumenta) sed naturæ opera. Natura verò consopita, non perficit, sed relinquit. Relicta aliquando vincuntur, reducunturque (vt aiunt) ad benignum pro robore virtutis: persæpè verò redundant, & perinde res ex toto præter naturam, in aliquam corporis partem detrusæ putrescunt: & non sine flagitio, cùm aliquos ob hanc solam caussam viderim in balneis lusisse vitam. Altera caussa cur diurnus somnus damnetur, est: quòd is somnus non naturæ est, sed a fęculentis minerarum vaporibus excitatur: qui primò quidem caput aggrauat, immoderatè calefacit, & deinde humores ex capite colliquando, fluxiones concitat. Fluxiones verò vbi in subiectas partes fiunt, omnis vitij fiunt soboles. Alios enim defluxio facto impetu in principem aliquam partem, repentè suffocat.

Alios vidi, qui cum aqua balnei, non benè digesta, & corrupta, euomuerunt animam. Alios resoluit, neruis oblæsis. Alijs tussim contrahit, alijs tabem, alijs alui profluuia. Alijs in aliquam partem imbecillam mediocris notæ delapsa, vel inflammationes inducit, vel erysipelata, vel apostemata id genus aliqua. Quæ equidem somni pericula eo velim diligentius vnumquemque nosse, quo inter balnea nullum est accidens frequentius illo, neq; molestius. Ad quam sanè cautelam duo hîc præcepta repetenda sunt: vnum; quod iam paulo antè diximus, vt parcè, & tempestiuè prandeant, ac omittant interdum cœnam: est enim cibus somni materia, qua aucta augetur & somnus. Alterum præceptum est, si somnus alioquî vrgeat, vt moderetur, ac euitetur per remedia, quæ ob rem adeò periculosam dabimus libro III. Hanc verò cautionem à somno, exercitij ratio confirmat in balneis, quod ad potulentas aquas inter pocula ipsa fiendum idcirco diximus, quoniam moto corpore integra magis euacuatio fit, ac somni materia tota educitur. In lauacris autem, à balneo quidem, & à cibo quiescendum: subinde certis horis moderatè se exercere conuenit, vt vaporum balnei reliquiæ, quæ caput aggrauare solent, & somnum inducere, excutiantur. Si quis verò ad motum ex imbecillitate, vel ægritudine sit ineptus, exercitij loco, si ex vsu sint, gestationibus vti poterit, vel leuibus frictionibus. Quòd si frictionibus quoque interdicantur, puta ob vlcera, vel dolores, vel imminentem aliquam fluxionem: hi studeant per latas vias, & maximè per aluum, naturales saltem vacuationes habere. Ex quo facilè intelligitur quanta opus sit diligentia, vt præter naturam retenta vacuentur, tàm balnei excrementa, quàm corporis. Cui parti nunc duplex regula statuenda est, altera ægris necessaria, & male affectis: altera, & ægris quidem communis, & cæteris vtcunque sanis, qui inter balnea nullis videntur medicamentis habere opus. Atque hi nitantur summopere, vt pro sui consuetudine, omni quotidie excrementorum genere exonerentur; tàm ijs quidem quæ per aluum, & per vrinas, quàm quæ per insensibilem halitum, & per nares, & per excreatum mittuntur. Pilulis communibus, & eius farinæ alijs, vbi aluus esset adstrictior, vti poterunt innoxiè. Illa vero excrementa, quæ ob humorum redundantiam, & quæ ex qualitate medicatarum aquarum cõmoueri solent, præter communes iam dictas excretiones, purgantibus quoque medicamentis aliquando opus habebunt. Quæ, quoniam communissimam habent indicationem ab effectu ipso non possunt hîc exactè terminari, qualia & quanta esse debeant: sed particulari medici prudentiæ id relinquitur. De animi autem passionibus, quoniam corpora sequuntur animas, animæque velut nauta nauigium regunt corpora, non mediocrẽ sanè curam habere oportet. Præsertim in balneis, quas nihil aliud ferè, quàm delicias esse, toties protestati sumus. Perturbationes ergo animi omnes eliminent, & præsertim à cibo, si velint quoque corpus optata perfrui iucunditate. Curas omnes in primis obliuiscantur, iram amoueant, tristitiam, timorem, impatientiam, omnem caussam sollicitudinis. Et contrà, cùm firma spe, ac fiducia balnei, omnem suauitatem, quæ è rebus exterioribus perficitur, sibi procurent, quantum possunt. Verbis vtcunque, fabulis, & gratis sodalium inuitationibus indulgeant: semper dati illius præcepti memores, vt à nimio luxu se temperent. Eadem quoque de caussa ad Venerem iocosam quandoque indulgendum, cæterum ludentem omnino excludant: hæc enim vna est ex

Exercitij ratio i balneis.

Excretiones & retentiones.

Animi affecti ratio.

Veneris ratio.

est ex tribus gratijs, quæ cum Ioue, ac Sole simul concordes, sanam humanę naturæ, ac iucundam conspirant vitam, ne hanc aliquis per omnia detestetur. Leuibus, nec concitatis choreis ex animo se dedant, si malint, gratis sonis, *Studij ratio, & lusuum.* musicis, & cantionibus oblectentur. Minus legant, nec studeant, ac parciùs ardua nimiũ cõmentaria, quantũuis delectari ea animũ videantur. Ad mentis torporem euitandũ, somnumq; arcendũ, ac meridianos æstus, quos oportet cum quiete traducere: varijs alijs oblectamentis, ludicrisq; citrà fastidiũ, paulisper sibi indulgere poterunt. Quo in genere cùm sint aliqua permolesta, quæ maiore animi indigent studio, quàm difficilis admodum in re aliqua speculatio, omnia huiusmodi explodantur: & ex æquo omnes ludi, qui ad nequitiam, *Aëris ratio* anxietatem, ac insolentiam prouocare valent, sacro ipso iure balnearum interdicantur. Denique de ambientis aëris constitutione: aër quidem, quem velimus, nolimus per halitum continuo inspiramus, non solùm quidem inspiratus intima corporis penetralia sua qualitate afficit, verùm ipso etiam ambitu, vbi quidpiam à sua temperie recesserit, fit nocentissimus. Maximè in balneis, vbi peruium vsquequaque corpus efficitur, & aër ipse pro sui tenuitate exquisitè penetrans, statim soluitur; commouetq;, præsertim cerebrum, magis nocens suo occursu corpori, quàm aqua frigida. Sit ergo locus boni, atque laudati aëris ex natura: vbi rursus tempore balnei, omnem caueant cœli intemperiem, nempe æstus, frigora, vehementes flatus, lunæ radios. Prohibendum quoque esset pro aëris salubritate iure publico, vt iuxtà balnea neque lina macerarentur, neque canabes, neque coria, neque id genus alia in àquis fœtentia, quæ postmodum lacunas aquarum relinquunt putrissimi ha- *Habitatio.* litus, itaque aërem, autumno potissimùm, insalubrem reddunt. Esto habitatio alta, ad orientem, vel occasum hybernum spectans, lacunis quantum fieri poterit auersa (quæ præceptio saltem in posterum in balnearijs structuris seruabitur) non terrena, non humida, nec quæ facilè nitrosas lanugines in pariete contrahat. Inter primas autem partes collocanda esset ad ipsa balnea, *Porticus in balneis.* & ad ipsos fontes porticus spatiosa, vbi non solùm salubres diei captarent auras, sed quæ ad vsum potationum in matutinis fiendarũ esset idonea, ægrosq; bibentes ab insultu, ac frigore aëris defenderet. Tales videmus ad magnifica balnea, antiquaque præsertim, ordinationes: Nam quæ scaturigines sub diuo à bibentibus frequentantur, non adeò aliquos sua salubritate possunt iuuare, nisi cautè ministrentur, quàm multo plures ob incommoditatem lædere. Sint & lauacra ipsa sub diuersorio, vel propè diuersorium benè collo- *Lauacra.* cata: sin minus, contrà infestas aëris constitutiones, bene assamentis sint munita, ac storeis, & quæ opportunis ministerijs omnino non careant. Vbi verò loci situs non adeò tutus, ac balnea pauperis impensæ extiterint, pro frigore, imbre, aut graui nubilo obstante, eóque magis si æger imbecillus sit: *Tinæ.* tunc satius fuerit priuatas in diuersorio paratas habere tinas, ac tepefacto per caminum cubiculi aëre, lauationes exercere, de more, quem Deo concedente in Thermis Vrbanis explicabimus.

Libri Secundi, finis.

DE THERMIS ANDREAE BACCII, ELPIDIANI, Medici atque Philoſophi, ciuis Romani,

LIBER TERTIVS:

In quò de morbis curandis, & de accidentibus in balneis agitur.

Methodus curandi omnes morbos particulares in balneis. Caput primum.

OSTQVAM in præcedenti libro de omni vſu, ac de victus ratione in Thermis naturalibus egimus, iam conſequens eſt, ac Medico admodum neceſſarium, Methodũ eis vtendi, ad omnes corporis ægritudines perſanandas, conſcribere. Quam partem miror noſtros veteres Medicos, qui de balneis Italiæ conſcripſère, ſeu negligentia, ſeu inſcitia omiſiſſe; cùm in tota re balnearia nulla ſit pars magis neceſſaria, & quæ magis Medici conſilium expoſcat, quàm iſta, quæ de Methodo curandi, ac de proprijs ad quenquam morbum balneis præcipit. Ergo de communibus balnearum viribus, tria rurſus ex his quæ dicta ſunt, recenſere oportet: primò ordinem ipſorũ vſuum inter ſe, deinde quo in genere operationum ſint operationes balnei, & demũ quinam effectus à balneis expectandi ſint. In ſumma ergo colligimus balnea naturalia ad vſum medicinæ ſex modis eſſe vtilia: potatione, balneo, aſperſione, vaporatione, illutatione, & ſaburratione. Haud tamen coacta eſt naturæ virtus in aquis medicatis tam inclyta, vt his ſingulis ſingulum quẽque perſanet affectum: imò in nonnullis affectibus per omnes illos operatur modos, aut per plures, aut certè per duos, & præterea aliquando per clyſteres. Verùm vt aliquis horum vſuum ordo exiſtat, prima ſemper: vbi requiritur, potationum ratio eſſe debebit. Cùm enim tres habeantur in quocunque vſu balnearum communiſſimæ intentiones, aut digerere ſcilicet, aut vacuare, aut corroborare, ſiue his intrinſecùs opus ſit, ſiue extrinſecùs; primò balnearum potatio conuenire poteſt. Nam ſi viſcerum ſint, aut interaneorum quorumcunque affectus; aquæ balnearum ebibitæ primo vtique occurſu iuuabunt. Si aliarum verò partium, veluti articulorum, vel capitis, pro vacuatoria, quam hæ obtinent, facultate, ſtatim naturam craſſioribus ſaltem excrementis, & cruditatibus, quæ præuiæ ſunt morborum cauſſæ, per vias latas exonerabũt. Nempè aut per ſeceſſum, aut per vrinarios meatus, aut per vomitum, aut tandem

Balnea quot modis vtilia.

Balnearum tres communes intentiones.

Vſus potuũ in balneis, ſemper præferendus.

dem

dem tenuiora aliqua excrementa, in totum corporis ambitum dispersa, per sudorem excutient. Ad quas operationes si alia adhibeantur ministeria, aut balneum scilicet, aut sudatio, aut duccia, aut lutatio, hęc aut coadiuuabunt tanquam altera manus, aut certè pro localibus facient remedijs, mouendo extrinsecùs relictas mali reliquias, digerendo, ac dissoluendo quantum fieri poterit, ac partem illam confortando. Proinde inter communes ad hos vsus balnearum electiones, haud quamlibet aquæ medicatæ speciem faciebamus idoneam; sed diuersam quadamtenus in vno, ac in alio vsu balnei substantiā requiri.

Potationibus quę idoneæ aquæ. Balneis. Ducciæ.

Quippe delicatiorem ob eas caussas in potibus debere esse, modicè calidam, & tenuium partium, cum abstersoria facultate. Calidiorem actu, ac digerentem in balneis, vt quæ ex alto ad summum valeant educere, ac materias interdum flatulentas per clysteres discutere. Nec minus ad vsum ducciæ discussoriam, quæ pars balnei inueteratarum alicubi passionum propria est, & quæ fixæ in alto corpore, vel sub duro ossium, ac iuncturarum tegmine hærent.

Sudationibus. Lutationibus.

Valde verò calidam, ac euidenter exhalantem in sudationibus, eligi debere materiam balnei, vt quæ laxis, ac frigidis, contumacibusq; morbis sunt propria remedia. Calidæ verò, ac siccæ potentiæ materiam lutamenti, quæ magis adhuc contumacium, contractarumque passionum remedium, diu admodum hærere debet particulæ, vt vires suas imprimat, ac promissa præstare valeat. Quanquam ergo natura parens tot iuuamenta, totque modis elargita est mortalibus aquarum sponte manantium; rursus tamen hoc loco propositę illius præceptionis memores esse debemus. Sanè in balneis haud absoluta, neque in promptu exposita esse omnibus, iuuamenta, neque pariter vsum cuilibet vitio, aut tempori, aut naturæ indifferenter esse idoneum:

Tres conditiones, vt Bal. fiat vtile. Purgatio.

Sed cùm debitè, tempestiuè, & ex ratione ministratur. Ratio aūt præcipua, ac necessaria in præparatione consistit, quam libro 11. instituimus. Cuius summa hæc est, vt corpus quantum ad artis prudentiam attinet, omni superfluo vacuetur humore: imò nedum corpus ipsum vniuersum, sed & affecta ipsa particula quantum fieri poterit vacuari postulat. Haud enim hoc à balneo expectandū:

Lib.2.c.11.

verè enim, aut electiuè (quod dicitur) vacuare, purgantium duntaxat medicamentorum proprium diximus. Balnearum verò naturalium facultatem abstersoriam esse potiùs, quàm purgatoriam. Nimirùm quæ latas duntaxat vias, quácunq; transeunt, præuiis excrementis abstergunt, ac lauant. Siue id qualitate efficiant, siue tota forma, siue etiam copia.

Balneū Apoterapiæ pars. 3.de Sa. tu.

Propriè vero balnea, vt est Galeni sententia de balnearum dulcium viribus, sunt Apotherapiæ pars: hoc est recuratoria pollent facultate. Quæ duplici (inquit ipse) consilio suscipitur: & vt excrementa expurget, & vt corpus à lassitudine tutum reddat. Planè similis, vel parum differens ratio in balneis naturalibus est. Siue enim intrinsecùs, siue extrinsecùs ministrentur, primùm quidem repurgant excrementa: aliquo scilicet prędictorum modorum, aut à cutis meatibus in balneo; aut in potibus si ob iter sint, quæ per latas vias veniant vacuanda, aut sequela quadam.

Balnea operantur veluti antidotus.

Deinde in reliquum affectum operantur veluti quædam antidotus: ita quòd rectificando totam complexionem, ac etiam affectæ particulæ virtutem, maius robur in posterum naturæ comparant. Hæc vulgus miracula iactant; refici in balneis homines, & quasi ferrum in officinis renouari, quæ diuina profectò balnearum prærogatiua est, super cæteras medicinas, vt scilicet confortando iuuent. Quoniam ergo in toto balnearum negocio, hoc maximè interest,

interest, vt balneum ex ratione ministretur: non satis quidem videri debet nos hactenus vniuersales præparationes docuisse, nisi etiam particularem in quaque dispositione curanda per balneas methodum adiungamus. Quam partem cùm non tractauerint veteres, haud tamen id nobis vitio prolixitatis operis vertendum esse existimo. Imò, quoniam in his methodis tota summa balnearum consistit, & vita hominis; considerati iudicij quisque in vnaquaque infirmitate curanda per balneas integrum desiderabit librum. Hanc autem partem nos in toto hoc libro Tertio per capita absoluere intendimus: in qua plura erunt vtilia, apprimeque ad omnem balnei vsum necessaria: Ratio medendi; Balneorum censura; collatio inuicem diuersorum balneorum; facultates propriæ; & modus vtendi. Sed potissimùm, vt propria balnei, ac absoluta electio sit, studebimus in quaque dispositione, quæ maximè balnea probare Doctores consueuerint, eorum authoritate, aut saltem aliqua ratione comprobare. Quare hinc à generalibus intemperantijs faciemus exordiũ.

Tertius hic liber necessarius.

Calidis affectibus.

QVÆRI solet inter Medicos, An Thermales aquæ refrigerent. Quod quidem absolutè affirmari non debet, quando etiam negari non potest, Aquã sui natura frigidã, & humidam, alterari per quancunque mineræ misturam ad siccum, atque etiam ad calidum. Ratio tamen dictat, aliquas refrigerare per accidens, discusso scilicet per calorem balnei calore noxio. Aliquas per se, ob maiorem aquæ quantitatem in pauca mistura mineræ, etiam calidæ. Aliquas ne calfacere quidem posse, quarum misturas (si non in summo) ad humanæ naturæ temperamentum, frigidas esse experimur: multas salsas, nitrosas, & aluminosas; multas etiam ferreas, & aliquas plumbeas. quæ omnes ebibitæ manifestè refrigerant. Rursus ergo dicamus, quòd Balnea Naturalia, in uniuersum quæ euidenter sunt calida, non conueniunt calidis affectionibus: non febribus, non inflammationibus, non tumoribus id genus, aut affectibus omnino calidis. Vbicunque tamen intemperantia adhuc nõ morbus sit, sed inæqualitatis potiùs obtineat dispositionem; illi commodè per quædam balnea temperata obuiam iri poterit. Nam quam egregia præstent iuuamenta, in his frequenter uidere est, qui pro hepatis calida intemperãtia, siue naturalis sit, siue ex affectu, in aliquod insigne uitium periclitantur. Nã represso per balneum temperatum feruore uisceris, phlegmonæ arcentur, ab scessus, causones, aliaque eius intemperiei perniciosa uitia. Ad hanc rationem laudabuntur ad internas, & calidas affectiones hepatis, renum, uteri, uesicæ, potulentæ aliquæ balneæ, quæ remissæ admodum caliditatis esse solent, abstersoriæ, ac mediocriter digerentis facultatis. Quales nitrosæ sunt multæ ad Baias, & Puteolos, Tritolæ, Petræ, & Plagæ, & aliæ. Aliæ in Aenaria Insula potulentæ. Aquulæ item Sancti Marini ad sinistram viæ Flaminiæ, Asculanæ, Trescurianæ, Aqua Borra Senarum, & his consimiles. Ferro item admistæ, qualis singularis est apud omnes Doctores Sancti Cassiani Ficuncella, ad omnem uiscerum, & maximè hepatis intemperiem calidam, cũ adstringenti insuper uirtute admodum probabili: Deinde Porretanæ ex alumine, quæ non minus balneo auxiliares sunt, quàm potu. Sicut & Albulæ

An Thermæ refrigerent.

Viscerum intemperãtiæ cal.

in Latio. Aquæ item ex ferro apud vianam ciuitatem Galleciæ, dantur à Medicis Hispanis in affectibus calidis: & quæ infrà frigidior à Suida dicitur. Et aeneæ naturæ, vt Aquę Grottæ sub viterbio, quæ à Papa cognomentum habent: quanquam hæ calidiusculæ sunt, & frigidis idcirco utiliores, quocunque usu. Hisce uerò Tigurinæ aquæ adsimiles sunt in Heluetijs, item aeneæ mineræ. Et ibidem Cellenses, aliæque multæ, quarum infrà sub calidis particularum affectibus, & fusè magis in suis historijs mentio habebitur. Vel *Calidarũ re-refrigeratio.* porrò refrigerare dixerim balnea, quæ secundaria actione, ac per accidens, calidæ etiam facultatis, operantur: ut balnea actu calida omnia, quæ diuertendo supernè infrà, multa in capitis affectibus, uertigine, Cephalæa, & Hemicrania, catarrhisque probabuntur. Aut ex alto trahendo ad superficiem, qualem uidi præclaros Medicos in calidis quibusdam intemperantijs, Auinionis balneas ministrare. Et his similia. Aut discutiendo, vt quæ in ambitu totius corporis superflua, facilè per insensibilem halitum, aut per sudorem valent educere, itaque refrigerare. Et quemadmodum nunc dicemus de Febribus.

Febribus.

QVANQVAM verò in calidis affectibus, haud ita idonea esse Naturalia balnea definitum sit; haud tamen uerentur aliqui in febribus etiam curandis ad ea concurrere. Nec mirùm, adeo enim procliue est hominum ingenium ad noua quælibet experiunda, vt nulla fuerit vnquam, neque sit tàm difficilis, tamque sæua medicina, etiam in venenis, quam non uideam aliquos experiri, & qui primi in seipsis periculum facere audeant. Nec defuerunt è Medicis, *Opi. reprobata. I* qui tutò posse Naturalia balnea in febrib. ministrari suaserint. Hac ratione, curari quidem febres humectantibus rebus, ac refrigeratis corporibus. At balnea calida, quæcunque sint, nisi primaria actione, saltem ex accidenti (uti paulo ante diximus) tùm humectare, tùm refrigerare: Discussis scilicet ac eductis acribus ex vniuersa cute humoribus, qui continens quædam caussa ipsius febris sunt. Pituitosas autem (dicunt isti) multò faciliùs, calidis balneis *II. ratio.* curari posse; siquidem hæ cùm frigidæ sint, non ita humectantibus, egent, ac refrigerantibus, sed quæ quadantenus calfaciant, primo ad Glauco. Ita asserunt fontem ad Tungrim in Gallia, de quo meminit Plinius, Tertianas discutere. Ita multæ famæ perhibentur in Puteolano aquæ, Tritolæ, Petræ, & Plagæ, & in Heluetijs Cellenses valere in febribus. Vel quod maius miraculum, Paganelli aquas sub Viterbio, valde calidas, sanare tamen Hecticas fe- *Vera balnearum ratio in febribus.* bres. Contrà horum tamen audaciam: in vniuersum omni febri aduersaria esse naturalia balnea putare oportet; vnica hac ratione quia omnia talia planè calefaciunt, atque exiccant. Ad argumenta; asserit quidem Galenus pri- *Ad prima.* mo ad Glauconem, Marinas aquas, Salsas, Nitrosas, atque Sulphureas, plus bilis educere: itaque ex accidenti tùm humectare corpora, tùm refrigerare. Attamen has multo minus quàm potabiles prodesse febribus. Præstat uerò inquit, neque eas utiles dicere, quando quidem plus qualitate nocent, quàm euacuationibus auxilientur. Et subdit; Equidem noui quendam corrupto iudicio, hisce balneis vti persuasum, qui deinde extenuato corporis habitu ad tantam deuenit perniciem, vt tabe consumptus interiret. Non ergo calidis

dis febribus Naturalia balnea ſunt vtilia. Multo minus conueniunt pituitoſis, contrà alteram rationem: In his enim non tàm ineunda ratio à contrario eſt, calidam & ſiccam balneorum naturam, remedium eſſe proprium frigidæ cauſſæ; quàm quòd humoris, ac naturæ motus ſeruandus eſt. Quippe humor pituitoſus contumax eſt, ac ineptus omnino per exiguos cutis meatus educi. Quem natura idcirco non per extima tentat, ac plurimo excitato ſudore excernere, vt in Tertianis à tenui bile factis accidit; ſed per latas plerunque vias excernit. Modò ſcilicet per vrinas, modò per vomitum, utplurimũ verò per aluum, quem conuenientem motum lauacra auertunt, tantũ abeſt vt promoueant. Et hac profectò de cauſſa Galenus prudentiſſimus Medicus interdicebat omne balneum, ſimplicis etiam aquæ calidæ, in illis febribus, in quibus aluo prius adſtricta, (contumaci nimirùm & cruda earum materia adhuc) mox pituitoſiora, ac fluida emitti inciperent. Si quid ergo iuuamenti exinde ſperandum ſit, id fortaſſe erit: quòd Natura per balnea, præſertim potulenta, excitaretur ad aliquem motum, alioquî ex ſe pigra & conſopita. Vel forſan, quæ frigidæ plerunque febres eſſe ſolent longæ, & inordinatæ, deciderentur, ac ad certum circuitum reducerentur. Quo in caſu probabuntur in noſtris hiſtorijs, maiorum authoritate, Puteolanæ aliquæ ebibitæ aquæ, Petra & Plaga iam dictæ, Iuncariæ, Succellariæ, in Baiano, villa Lucæ inter ferratas, Furnelli & Gurgitelli in Aenaria Inſula, Fiderii putei aquæ in Germania, Cellenſes, & ſimiles aliæ. Quarum tamen omnium vſum conſiderantis relinquo iudicijs. Sicuti etiam ſentio de his, quæ à proprietate iuuare perhibentur, vt Grotta, viterbij balneum: & quæ in Alſatia traduntur ſanare Quartanas. Montanus Medicus hac noſtra ætate percelebris puero tabido, & qui alui fluore penè dyſenterico, aſſiduaque deſtillatione tenebatur, Calderiani balnei aquas in potu conſulit. Cæterùm vbi febris tanquàm accidẽs eſt, & non primaria: minoris periculi balnei vſum putandum eſt. Vt qui multa febricitant ſcabie, vel vlceribus, quos demandare in balnea non pertimeſcimus. Imo dyſentericos, quos febris conſequitur acuta, ad extremum nullo ferè alio perſanari remedio nouimus, niſi exhibitis (vt poſteà dicemus) in potu medicatis aliquibus aquis. Porrò ſingularium febrium curandarum ratio, ex inſtitutis Thermarum vrbanarum petenda eſt, libro VII. quibus, quando, quomodo, & quales conueniant balneæ. Et ſpecialia aliqua, vt Hecticis tùm balnea temperatæ, ac ſimplicis aquæ conuenire: tùm ex arte parata aliqua, tùm ex lacte, Auicennæ conſilio. Ardentibus verò in frigida natare, nec minus multæ frigidæ potus conſulitur: cautionibus ritè ſeruatis, quæ iam libro II. ex Galeno recenſuimus. Vbi ad accidentia aliqua febrium communia, quæ caput infeſtare ſolent, vt eſt dolor, phrenitis, vertigo, ſomnus, aqua pura cibis ſuperbibita probatur, ac frigidæ conſperſio. Ad rigores verò & frigora febrium, tûm in herbis medicatis decubitus proponitur in II. tũ olei, atq; Hydrælei fotus in VII. c. XXX. & ſeq. Nec alia nunc dicemus de febrib.

Ad II. Pituitoſis febribus.

Gal. locus.

Conſ. XIIII. Febrib. accidentalibus balnea.

Dyſentericis.

Hecticis.

Ardentibus

Accidentiũ febrium.

Frigidis affectibus.

PROPRIE verò frigidis affectibus balnea Naturalia conueniunt, in tantum, vt fermè his omnis Thermarum actio directa eſſe videatur. Non ſolùm verò affectibus, ſed frigidis pariter Naturis, ac frigidis membris; hiſce om-

nibus tribus balnearum actio quadrat, ſanè calfaciens, exiccans, digerens. Quoniam verò tàm Naturæ, ſeu complexiones hominum, quàm membra, atque affectus ipſi, diuerſum ſortiri poſſunt gradum, & diuerſum exceſſum frigiditatis: ideo prouidentiſſima Natura, quæ nihil voluit eſſe ſine ſuo pari contrario, diuerſa temperie, ac diuerſo gradu caloris Thermas elargita eſt pe nes ſuas ſpecies, ac ſingulares mineras, quarum ad vſum nobis habenda ratio eſt. Quippe Thermæ haud vno omnes tenore calfaciunt; ſed aliæ magis, aliæ minus calidæ; vt eas nobis ad communem vtilitatem per gradus Medicinæ placuit diſtinguere. Sulphurarum enim, quibus vniuerſa in balnearum genere caliditas tribuitur, non paucæ reperiuntur ob ſummum feruorem intolerabiles, ac minus propterea vtiles: quarum in cenſu Bullicanum viterbij eſt famoſum, quod proiecta in ipſum animalia pauculo ſpatio expilat, excoriat, atque exoſſat. Sulphurariæ ſimiliter barathrum ad Puteolos, tetra feruoris caligine, ac putore ſuperuolantes detrahit aues, & Purgatorium dictæ Aquæ in Pannonia. Permultæ tamen his ſimiles, aut deriuatę ſeor-
B. sūmo gradu calida. ſum, aut commiſtæ, in vſum lauacri veniunt: vt quæ ſummo hoc eſt quarto gradu calidæ perhibentur, Bulla aqua iuxtà prædictam Sulphurariam, Calidę in Aenaria, ad Drepanum in Sicilia, nimirùm quæ regiones ardent per tempora. Calidiſſimę nihilo ſecius venæ quædam perhibentur eſſe in balneis ad Burniam in montanis Ligurię, vbi Aquæ ciuitas: ad Borbonium Ancerici in Gallia; Badeniæ in Helueticis; Caroli IIII. in Bohemia; Lacus ad vexionenſem ciuitatem in Gothia; Balnea Molgyus; & ad Orenſem ciuitatem in Hiſpania: quæ omnes, vt multæ quoque aliæ, calidiſſimæ cum ſint, non ſunt vtiles, niſi aut deriuentur; aut venis alijs frigidis temperentur. Aut certè exceptis ex feruore ipſarum vaporibus, ad ſudationes ſunt vtiles: quales haben tur ad Puteolanas aquas, & Sudatoria in Myrthetis ad Baias antiquiſſimi uſus: ad Thermas oppidum in Sicilia, & in Monte Gemellis. Si remiſſo verò aliquantum calore aquæ non ferueant, hæ vtiliter ad frigidas paſſiones vſurpantur; vt quæ ſulphuris fomitem ad tertium vſque caloris gradum intenſum ha
B. tertio gradu calida. bere perhibentur, Caiæ, Buſſeti, & Cruciatorum aquæ viterbij, Petrioli Balnea in Senenſi agro, & Rapolani: nec his diſſimilia Sanctæ Mariæ cognomento dicta in balneo ad viam Aemiliam. Stygiana item, ac propè vicarelli balnea, quæ Sabatina erant in Latio, Calidæ Regis in Hiſpania, & aliæ ad oppidum Tralus, aliæ de Ceparis nuncupatæ. Adhuc temperatæ magis ſub ſulphure, ſecundo gradu calidæ: Talis Sancti Philippi duccia ponitur à Docto-
B. ſecūdo gradu calida. ribus, cum Nitri miſtura electiſſima; Aqua Sancta Aſculi, item cum duccia: Burmienſes Thermæ & Brigenſes in Valeſijs; Mattiacæ ſub Maguntia; Bathoniæ in Anglia, quæ aquæ calidæ dictæ à Romanis, qui primi eas in balneis inſtituerunt, & blandiſſimæ Aquiſgrani Thermæ in Brabantia. Variæ autem miſturæ in hoc ordine, nec vllis ſecundæ Aponi Thermæ, quæ & balneo, & potu, & aſperſione per ducciam & quocunque vſu ad affectiones frigidas egregiè conferunt. Poſt has Sancti Martini balneas ponunt ſub Como, Comen-
B. primo gradu calida. ſes. Cùm ferri autem miſtura corroborant, ac minus calent Sancti Caſſiani balnea: vbi duccia extat ſub ſanctæ Mariæ inſignibus, & alia ſub Caldagna. Corſeni item balneum ſub Luca, cum duccia admodum hodie celebri in Italia, & cum ſudatorio. Balneum item de Aquis quod trans Apenninum ad confinia Liguriæ diximus admodum celebre eſt, ac varij temperamenti ob mi

ſturas ſuas. Nec Embs aquæ Aluminatæ in Germania multi habentur caloris. Ex nitri quoque atque æris miſtura aquæ in potibus, vtiliſſimæ ad frigidas paſſiones, vt Grotta in primis Viterbij, quæ cùm illis miſturis, & ſulphure mediocriter calet. Et quæ Grottæ comparantur Tigurum aquæ in Heluetijs, Ferinæ in Germania, & Sanctus Petrus ſub Patauio cum ferri miſtura. Mediocris quoque caloris Fabarienſes ex auro (vt dicunt) ponuntur. Montis itē Falconis in Carnis, & ex Minio calidæ ad fluuium Minium in extremis Hiſpaniæ. Ne dicam nunc alias, quæ commodiùs venient in particularum ipſarū frigidis affectionibus recenſendæ: ſicut & de inſtitutis in Thermis ad hunc vſum, Laconicorum, Hypocauſti, lauationumque, quæ lib. VII. conſcribētur.

Capitis, & cerebri affectibus.

DE particularum autem medendi methodo in balneis, hæc ſemper tibi diſtinctio propoſita eſſe debet; An ea pars per eſſentiam afficiatur, hoc eſt per affectum proprium: an per conſenſum; nimirùm ſi aliunde eius affectus ſit cauſſa. Quod frequenter accidit, & in affectibus capitis, atque cerebri maximè, aut ventriculi vitio, aut vteri, aut aliorum membrorum. Sēper enim illi particulæ occurrendum eſt, vnde primum eſt affectionis principium: tùm in præparatione, quam ſemper ſupponimus in omni balneo diligenter eſſe præmittendam: tùm in tota ipſa curatione per balneas. His ergo in caſibus, aquarum potatio, modicè calidarum, ac purgantium hac ratione conuenit, *Potatio.* quòd & impetentē euacuat materiam, ac mandantis particulæ corrigit exceſſum. Sic nitratę vtiliter bibantur aquæ, ſalſulæ quædam, & omnino abſterſoriæ facultatis, quarum cenſuram ſub ventriculi, atque hepatis affectibus facturi ſumus. Conuenit & balneum in aquis calidis: vt quæ diuertant ſaltem *Balneum.* impetentes ad caput vapores, ſi ita affectus poſtulare videatur. Quare calentiores aliquanto, & diſcuſſorias eſſe oportet aquas, quas in balneo ſimul, ac duccia vſurpare licebit. quales pauloante plures recenſuimus. Propria verò *Duccia.* innatæ, ac infixæ capiti materiei diſcuſſio eſt ad ducciā: hæc enim diſcutiendo, ac exiccando ſtatim hæret, & continuam (vt dicunt) tollit cauſſam, ſimul atque affectæ particulæ imbecillitatem corroborat. Tribus autem locis in capite ſuſcipitur duccia pro affectus ratione. Aut enim affectus eſt toti cerebro, & toti capiti communis; vt catarrhus, cephalæa, lethargus, ſtupor, *Catharro.* vertigo, apoplexia, epilepſia, memoriæ læſio, mania: tuncque in bregmate, *Lethargo.* vbi ſuturæ ſe incruciant, & cranium eſt rarius, ac tenuius, duccia ſuſcipitur. *Stupori.* Aut certam aliquam capitis occupat partem, vt catharrhus ad oculos, ad dentes; *Vertigini.* ad aures, ſurditas, & Hemicrania: & tunc pars ipſa affecta, vbi commodè fit, *Apoplexiæ.* *Epilepſiæ.* vel communiter, bregma ipſum ſubiicitur. Aut caput quidem ipſum *Memorię.* origo eſt, cæterum affectus ad inferiores extenditur partes, quales ſunt affe- *Maniæ.* ctuum neruorum maior pars: tuncque circa occiput, vbi nerui incipiunt ad *Surditati.* ſubiecta membra deſcendere ſuſcipienda eſt duccia: de more quem libro II. *Hemicranię.* expoſuimus. In vniuerſum autem ad ducciæ vſum habenda ante oculos ea Archigenis præceptio eſt, authore Galeno in VI. de Sa. tuen. quòd calidarū ſponte manantium vſus noxius eſt capitibus natura calidis. Quod nos declaramus experientia, viſos multos in balneis, qui robuſti cùm fuerint, & capite natura calido, aliquo tamen ex frigiditate affectu capitis laborantes, puta

vel hemicrania, vel surditate, vel debilitate viscerũ; vel vertigine, & similibus, hos ad vsum ducciæ calidarum aquarum, duo noxarum præcipuè genera incurrisse. Alijs caput incaluisse, ac vel inflammatione, vel febre fuisse correptum. Alijs (quod peius est, & frequentius) vehemens ex capite defluxio oborta est, siue in thoracem, siue in aliquam aliam nobilem partem, ac vel repente suffocatio superuenit, maximè non benè prius præparatis, & purgatis corporibus. vel aliquis grauior priore affectus incidit. Quapropter ad veram methodum habendam his in casibus, standum erit Galeni consilio; Hisce naturis consulendas esse duntaxat aquas, quæ vtiq; dulces sint: idest (vt ipsemet

Loco citato. exponit) minus medicamentosæ & minus natura calidæ. Vel etiam arte attẽperetur aqua duccię ad condecentiam. Communiter autem, ad has omnes occasiones sunt diuersa aquarum genera idonea. Primùm quidem sulphureę, quæ nimirùm actu mediocriter caleant: quo in censu historiarum habentur multæ lib. IIII. aliæ plus, aliæ minus sulphureæ, & plus, & minus calidæ. Quę si præterea aliqua alia minera participent, vt nitro, vel ære, vel ferro, hæ quidem magis idoneæ. Ex nitro quidem, vt Sancti Philippi duccię sub Senis, quę pro ęquis ferè partibus nitri cum sulphure, vnde subtilis sunt substãtię, egregieque penetrant, attenuant, discutiunt; parem inter omnes duccias non habent, ac diuersa sunt temperie omnes. Ex ferro autem magis corroborant, vt aquę ad Auinionem, tribus milliaribus à balneis Sãcti Philippi, quæ & balneo, & duccia sunt vtiles, & minus calidę. Simile, ac multis prærogatiuis ducciarum est Corseni balneum in Lucensi agro in quibus diuersa quæ requiritur temperies est. Simile item de aquis Pisarum Balneum Calderianum Veronæ, Bussetum, & de Cruciatis Viterbij, Prunelli ad Aleriam in Corsica, aqua Speluncæ in Aenaria, quæ & bibitur. Aut alia mistura insignes, vt variæ in primis, ac nobiles quocunque vsu Aponi balneæ, deinde aqua Sancta Ascu li, aqua Sanctæ Mariæ in balneo cum duccia admodum calida, Burmienses aquæ in Liguria, Trescurianæ sub Bergomo, Sancti Martini sub Como, Brigenses in Valesijs, Borbonij in Gallia, ad Orensem ciuitatem in Hispania, vbi & calidæ ad Lucum Augusti. Plumbeæ aquę in Lothoringia. Ad præscriptas rationes, sensoria iuuant nitratę, æneęque peculiari tutela, quas multas retulimus, ebibitę: Grotta prę ceteris, & quę hanc ęmulatur Tigurum, Fabaris ex auro in Rhetijs; Leuc in Valesijs, Embs ad Lacum Podamicum. Et item Sanctus Philippus in balneis, Badenia in Helueticis, & calidę ad Minium fluuium in Galicia. Quo modo verò ad vniuersas capitis, ac cerebri affectiones conferant temperatarum, ac dulcium aquarum balnei, capitis dolori, Hemicraniæ, Phreniti, lethargiæ, morbo attonito, melancholiæ, memorię, ac id genus aliis lib. VII. videndum est cap. XXII.

Neruorum affectibus.

In neruorum verò affectibus eadem maximè vti oportet distinctione, quã proximè dedimus. Perrarò enim est, quin cerebri affectum non habeant in

Catharro. caussam scilicet catarrhum. Qui cùm in cerebro propriam habeat originem, caput ipsum statim necessariò afficit. Exinde verò si destillet in subiectas partes, vt plerunque vsueuenit, cuiusque ęgritudinis communissima caussa fit, & perniciosa. Præsertim verò vbi in neruos delabitur, quos aut in sensus facultate,

tate, aut in motu mirificè offendit. Affectibus ergo omnibus cerebri, atque neruorũ, quorũ caussa catarrhi aliqua soboles est, duccia conuenit in bregmate capitis, vtpote qui locus communis est, ac principalis origo omnium id genus ægritudinum. Quoniam tamen particulares ipsi affectus aliquam habẽt inter se differentiam; idcirco aliqua in eis vti oportet distinctione. In primis, quod ad communem attinet curationem, duplex intentio proponenda est: prima quidem, vt semper iure principij ad ipsum cerebrum occurrendum sit, tùm in præparatione ipsa, quæ diligenter præmittenda est, tùm in balneis. Altera verò, vt incipienti quidem fluxioni haudquaquam balnea intelligas idonea, neque maiore suo adfluxu, sed aut sedatę, membris adflictis, aut inueteratæ. Atque hoc iure in balneis prima efficacia est discussionis sub duccia, quam peculiarem cerebri affectibus, præsertim inueteratis, ac frigidis diximus.

Duccia.

In bregmate quidem adhibenda, vbi aut in nares, aut in palatum, & fauces, aut in thoracem, aut in ventriculum iam destillauerit. Quo nomine ad grauedines, & destillationes capitis lauacrum instituetur in VII. necnon calidæ consperssiones ex Galeno restitutæ vtiles, vt in eodem lib. VII. cap. XXII. fusè dicetur.

Grandini Destillationi.

Aut eadem conspersione sumpta in occipite, eaq; in totam spinam dorsi decidente, in tremulis, tetanis, opisthotonicis, paralyticis, conuulsis, & his similiter qui vel linguam oblæsam habent ob resolutionem, vel oris, vel oculi, vel cuiuspiam alterius particulæ torturam patiuntur. quæ omnia vitia frigidæ destillationis ad has partes, vel in vniuersam aliquando neruorum compaginẽ deductæ, soboles sunt. Ad quas præterea sudationes quoque, malo præsertim confirmato, sunt laudabiles: vt quæ antiquis Medicis, nec minus nostratibus celebrata in Myrthetis sudatoria ad Baias.

Tremulis. Tetanis. Paralyticis. Conuulsis. Linguæ, & oris, & oculorũ torturę.

Salubria valde quæ è balneis illic Ciceronis exhalant sub repostis antris: & iuxtà Montem à Gemellis nuncupatum in Sicilia, & ad Thermas Panhormitanas. Item sudatoria in Aenaria Insula, ad Corsenum sub Luca, ad Aponum, ad Sanctum Martinum in Comensi. Lauacra verò idonea sunt, quæ retulimus, præsertim calida, & quæ corroborent: qualis specialiter Aponus probatur, Petrioli balneum sub Senis, Maceretum, balneum Magnum, & Caldagna Sancti Cassiani. Ad idem facit balneum Caiæ, & balneum Cruciati sub Viterbio, Caldarianum in Veronensi, de Villa, & de Corseno in Lucensi, de Aquis sub Pisa, Bulla sub Puteolis, aqua Sancta Asculi, Sancta Maria in balneo, Calidę aquæ in Hispania ex minio, Ancerici balneum in Gallia, Brigense in Valesijs, ac subtilioris essentiæ, quod apud Abodiacum castellum in Baioaria, Fabariense in Rhetijs, & ex Plumbo in Lothoringiæ montanis, aliaque similia. Porrò conuulsos, nec minus paralyticos, vbi ratio exigit, ad sudatoria similiter mittere oportet. Quos præter hæc illutamus, aut insolatu etiam, aut saburratione medicamus: qualium planè omniũ modorum materias iam lib. II. multas dedimus. Vbi & decubitũ in herbis medicatis probauimus: sicut etiã olei, & item Hydręlei fomenta proponemus in VII. cap. XXX. & XXXI. & alias artificiales lauationes.

Conuulsis. Paralyticis.

Vbi & neruorum punctionibus, aut ijs vulneratis, vel concisis, ex oleo, atque etiam Hydræleo balneum dicetur idoneum, & tremulis. Nec secus Tendinum, atque Chordarum contractionibus succurrendum est, in quibus consueuerunt ægrotantes se statim à balneo illutare, satius tamen fecerint, si frequentiùs illutamenta recipiant, quæ promptiùs tùm resoluere valent, tùm roborare. Quod adhuc penetratiuum magis efficietur re-

Pũctionibus vulneribus. Contractionibus. Tendinũ, & Cordarum.

Doloribus neruorum.

medium, si ad loca huiusmodi dura, & contumacia, balnei in primis vaporationes captentur, quod ad dolores quoque sedandos, non erit inutile. Peculiaria autem adhæc, balnea titulo Sanctę Crucis habentur in Baianis, ex salsis balneum, marinisque calentibus: nitrata clementiùs, & in caussa calida, Sancti Martini balnea apud Rhetios, conspersa, epota, illutata; de luto quoque ad Sanctum Cassianum, de luto sub ciuitate Aquis in Liguria, cum sudatorijs, balneum ex bituminosis, quale ex Petroleo proditur ad Baias, & item Culma, & sub Perusio lacuna. Villa Lucę inter ea quæ ferro participant, Auinio, Caldariana, Montis Orthoni lutamentum, illutamentum ad Sanctum Cassianum, & Montis Falconis in Foro Iulij: Ferinę pręterea singulares in Germania, Plumbeæ calidæ in Lothoringis mirificæ, Fabarienses in Rhetijs, Borbonij in Gallia, & calidæ apud Minium fluuium in Hispania.

Aurium morbis.

Obstructioni. Surditati. Dolori. Tinnitui. Tumoribus. Purulentiæ. Grauitati.

Eisdem porrò balneis, ac eadem ratione, Aurium morbis medendum, quas iam capiti, ac maximè à caussa frigida applicuimus. A frigida enim, ac immersa in illis partibus materia plerunque fiunt obstructio, sonitus, surditas, grauitas, & hinc ex distentione dolor, tumor, humiditas, purulentia, quibus omnibus necesse est per discussoria balnea medicari. Quales inter Italiæ duccias sunt illæ tres præcipuæ, Sanctus Philippus, Corsenum, & Aponus, quibus ad prædictos affectus cõmuniter hodie vtimur certissimo successu. Facit & nitrata aqua infusa tepens, quæ & vermiculos intus necat aggeneratos. Faciunt & Astruni balnea sub Puteolis, & balnea Carpi virtute partiali, omnia calida, subtilis essentiæ, ac digerentia. Nec minimè in potibus vtiles, & tàm in calidis, quàm in frigidis aeneæ aquæ, quibus prima iuuandi sensoria tribuitur, vt sub Viterbio Grotta, Iasielli, ac Nausei dictæ, Leucenses, Fabarienses, Ferinæ, Tigurinæ, huiusmodique aliæ.

Oculorum morbis.

Calidis pariter oculorum passionibus, quæ mobiles sunt, aut ventriculi, aut vteri, aut alterius subiecti membri vitio temperatæ iura potuum balneæ opitulantur. Maximè quæ oculos peculiari tutela respiciunt, vt aeneæ ante alias, nec minus aureæ, deinde nitrosæ. Grotta Viterbij talis, & ibi Iasielli, ac simili natura Tigurinæ in Heluetijs insignes, Fabarienses auratæ. Postea Tritoli sub Puteolis, & sequentes ibidem nitratæ, titulorum Sanctæ Anastasię, adiutorij, iuncarię, petræ, & plagæ Romanæ in Ischia, quæ omnes bibuntur. Tuetur oculos admiranda semper prærogatiua Ciceronis cognomento Scatebra ad Baias, cum sudatorio ad idem salutarium vaporum. Sicut & Bulla ad Puteolos: & sudatorium in Minio fluuio Hispaniæ, quæ natura terræ nulli cedit oculari remedio, conspersis item ex eo naturalibus aquis, sicut & ex Cadmia naturaliter dilutæ aquæ probantur, & ex Pompholyge paratę. Eędem pũctionibus tùm oculorum, tùm palpebrarum quoque facient, & ex æruginibus infusæ, nec secus vbi frequenter fluxionibus, aut lippitudine infestari soleant: Ijs enim multę aquæ minerales, ferri præsertim aliqua virtute participes, & quæ citrà mordacitatem exiccent, limpidæ, & claræ vtiliter

Oculorum et palpebrarũ pũctionibus. Fluxionib. Lippitudini.

oculis infunduntur. Nã aquulę istæ claræ, quæ nouiter ad mœnia vrbis repertæ sunt, sapore aliquatenus sicco, fluxiones id genus oculorum facilè sedant. Et quæ de Trigorio dicuntur, ad decimum lapidem via Hostiensi. Facit & frigidæ puræ aquę assidua cõspersio, vt propositum est. lib. II. quemadmodum *Dolori.* dolori lauatio ex Hippocrate restituta libro VII. habebitur. Offuscationibus, ac nebulis obuersantibus, Aquæ prædictæ, & Ciceronianæ, in Sardinia Solini fontes admirandi. *Offuscationibus.* Aenea insuper, ac Nitrata epota, vt Bracchula sub *Nebulis.* Baijs, & Petra sub Puteolis, Marina tepens irrorata, & ex Cadmia aquæ omnes & collyria. Suffusionibus verò, non adeo Hypochysi confirmata, tàm *Hypochysi & suffusionibus.* potus prædictarum medicati, quàm ex discussorijs ex alto cadentes aquæ auxiliantur. Quod promittit Astrunum cum duccia, duccia Sancti Philippi, Badeniæ in Helueticis, Grotta ac similes, & collyria ex æruginibus, cadmiaque præparata. Sic lachrimas ex fistula importunè obortas exiccare, in quo *Lachrimis et Fistulę lach.* aeneæ præualent ebibitæ, vel ex Minio aquæ etiam perfusæ, quales multæ iuxtà Minium fluuium in Gallecia, & ad lucum Augusti. Sordidas verò ex antiqua lippitudine lemas, vel ex alterius exacti morbi reliquijs, cùm potatio *Lemis & lippitudini.* nes non noceant, assiduè tamen ex medicatis ipsis perfusiones exiccãt, aureis, æneis, miniatis, æruginosis, ac arte cum pompholyge paratis, quales recensuimus. In vniuersum omni inueterato oculorum affectui duccia bal. in occipite adhibita propria est: vbi nimirùm eorum nerui habent originem.

Narium morbis.

NARIVM verò grauedines iam per balneas calidas, ac aspersiones curari, sub communi ad has partes destillatione docuimus. Sicuti & per potum *Grauedini.* ministeria iuuare aeneas, Nitratas, idque genus alias purgantes aquas, de Grotta, de Tiguro, Porretanas, & his alias consimiles. Nec minori efficacia ad abscessus iam incipientes occurrunt, trahendo ad infima, ac vacuando, *Abscessibus, vlceribus et Ozenæ, & Polypo.* quemadmodum conspersæ Plumbeæ iam factis vlceribus, ozenæ, & Polypo, quales in Lothoringiæ montanis, vel arte ex diluto plumbo comparatæ, & item Albulæ propè Romam per Alumen dilutæ, omnem fætorem leuando. Salsæ autem, ac Atramentatæ fortiores. Quæ & sanguinis ex naribus fluxum retinere valent, vt Aluminatæ omnes, ac Nitratæ etiam in fotibus, Plum- *Sanguinis fluxui.* beæ, Ferratæ, & quæ Gypsum ducunt.

Oris, & Palati, & Faucium morbis.

IVVANT quoque peculiari facultate os, ac fauces aeneæ aquę, vt Grotta tàm celebris, & Tiguri in Gallia, & quæ in balneis Auinionis scatebra ænea, & leucenses in valesijs. Deinde Nitratæ, & quę pro tenui substantia mouẽt; nec secus collutæ omnes. Facit verò ad gingiuarum abscessus colluta tepida *Gingiuarum Abscessib.* efficaciter, vel nitrata, uel salsa. Corrosis verò ac laxis, sicut & dentium in- *Dentium, Corrosionib. Infirmitati.* firmitati, quæ nimirùm ex acri, ac salsa è capite fluxione dependent, nõ vulgari auxilio faciunt quę ad destillationes supra retulimus, potationes, balnea, discussorias aspersiones. Sicut collutæ salsę, Montis Catini in Tuscia, Aquarij oppidi in Aemilia, Succellaria Baiarum, Porretanæ, & Albulę, ambę ex alumine, Caldanellæ cum ferro, & quę variæ sunt, tituli Sancti Bartholomęi

lomę sub Patauio, Astrunum à proprietate, Carporum balneum, & vero- *Vlceribus et Aphtis.* nense. Inflammatis, cruentisque, ac multa acri humiditate fluentibus gingiuis magnopere conferunt aquarum dulcium, & temperatarum balnea; ex Aetio, vt infrà lib. VII. cap. XXII. Faciunt porrò prædictæ Minerales omnes, ad confirmata iam vlcera, Aphthasque quocunque vsu omnes, & præter ea ex Antimonio parata gargarismata, ex æruginibus fortior, ex auro inter naturales sub Fabaris, & ex Ochra quales habentur in Germania quædam. *Tonsillis & Columellæ.* Tonsillas cohibent, Columellæ inflammationem, tumoremque restringunt eædem, & ad villam sub Luca potiones, collutionesque, ad Porretanas, ad Tigurum, ad viterbium. *Voci instaurandi.* Fauces aperiunt vocem instaurando eædem, Nitrata, & præsertim Bracchula, & ex Petroleo sub Baias ebibitæ, Astrunum balneum, Tigurinum, Lothoringium, Leucense, & zame in Aphrica, *Angarię & Pleuritidi.* Anginas, ac Pleuritides arcent.

Thoracis morbis.

THORACEM autem peculiari facultate tuentur ex Sandaracha Aquæ, cuius naturæ fons proditur zame, quem modo memorauimus in Aphrica, Plinij testimonio. Et item æneæ, quæ attenuant, acuuntque vitales spiritus mirificè, & Nitratæ: nam è diuerso quæ indurant, vt Ferreæ, ac Frigidæ; vel opplent, obstruuntque, vt Gypseæ, ac alumine dilutæ; minus eligibiles. *Obstructionibus Peripneumoniæ, Asthmati:* Quare immersis in altum thoracis vitijs, ex lento potissimùm phlegmate fientibus, vt obstructiones, Peripneumoniæ, suspiriosa Asthmata, efficacissimum habetur remedium tenuium, quales diximus, aquarum potatio in primis, Grotta, & Tigurum ex ære, Fabarienses ex auro, ad vallem Sancti Marini, ac aliæ Nitratæ ad Baias, Porretanæ admistæ in Bononiensi, Carporum aquæ, & Aquæ in Liguria ebibitæ, ac similes. Asthmaticis vtilis habitatio ad Puteolos habetur, authores sunt Medici Neapolitani pro naturali sulphuris halitu, qui modicè siccat, atque attenuat. Vtilis porrò & vocis exercitatio, cantus, & clara lectio, quod factitasse antiquos docetur in Thermis, & aliqua particulariter lib. VII. cap. XXII. Cæterùm post initia purgationibus aliis prægressis, omnia calida, ac digerentis facultatis balnea, ac etiam sudatoria conueniunt: *Tussi balnea.* quales discussoriæ Badeniæ in Austria, blandæ Aquisgrani in Brabantia, Miniatæ Aquæ calidæ in Hispania, Leucenses in vallesijs, multiiugæ facultatis Aponus, atque his similes aliæ modicè calentes nec vllo mineræ excessu aut astringentes, aut siccantes. Tussim verò macerant eædem epotæ, aperiendo, tenuando, educendo, vt Tritoli specia- *Pulmonarijs vlceribus.* li virtute ad Puteolos, & ex bitumine aliud ad Baias, Plagæ Romanæ titulo aqua in Ischia, ac demum sub Astruno aspersiones in antiquata etiam tussi. Pulmonarijs eædem vlcera omnes consolidant, nec minus Plagę, Iuncarię, & ex Petroleo balneum in Baiano, Sancti Marini in Flaminia, Mons Cati- *Phtysi.* nus in Hetruria, Aqua Borra, Porretana, villa, Grotta, Tiguri, & quę minio in finibus Hispaniæ dilutæ sunt. Hæc enim contrahunt, ac villos densando visceris à Phtysi etiam confirmata vendicant, quo nomine villa Lucę commendatur, *Hæmoptoicis.* Grotta viterbij, & sub Tiguro aquę, nec minus Porretanę potiones, Albulę, & his similes, quare & Hemoptoicos, id est sanguinem extussientes iuuant: cęterùm dulcium & temperatarum Aquarum balnea, quate-

nus

nus in affectibus Thoracis sint adhibendę, Hæmoptoicis, Pleuriticis, Tabidis, & Tussiculosis, id ex lib. VII. petendum est, cap. XXII. Sicut & ad Thoracis dolorem leniendum etiam in Pleuritide, vtilia fomenta adhibentur quę in VII. cap. XXX.

Viscerum morbis.

VISCERVM plurima sunt passionum genera, ac diuersa; quibus pro ratione balnea Naturalia conueniunt, plus aut minus, & aliquibus nequaquã conueniunt. In vniuersum illis conueniunt omnibus, quæ alteram duarum habent originem, vel obstructionem scilicet vel debilitatem, vel vtranque simul. Balnea enim naturalia hæc operantur præcipuè, quòd aperiunt, & resoluunt, atque corroborant debiles partes. Vsus verò duo præcipui; In potibus scilicet quo statim ipsarum aquarum ebibitarum qualitas ad affecta ipsa loca perducitur: & item in balneis, quæ digerendo operantur, & confortando. quo nomine & lutamenta in aliquibus viscerum morbis quandoque recipiuntur. Obstructionum quidem soboles sunt omnes istæ passiones; Intemperies quæcunque sit, inflationes, tumores, dolores, abscessus, vlcera. Et præter hæc, repletiones, cardialgia, icteritia, lienes, atræ biles, viscositates, arenulæ, lapides, hæmorrhoides, vteri morbi, præfocationes muliebres: quæ omnes passiones abstergentibus opus habent remedijs, ijsdemque attenuantibus, ac digerentibus, & quæ huiusmodi sunt balneis. Debilitatem verò viscerum hæ potissimùm consequi solent passiones, indigestio, vomitus, fluctuatio, flatus, colica, cruditas, inappetentia, fluxus, cachexia, hydrops, diabete, sanguinis mictio, vteri fluores, laxitates, abortus, sterilitas. quæ omnes, affinesque aliæ passiones corroborari in primis desiderant ipsa membra, ac simul digeri superflua, quæ duo egregiè præstant balnea, & quæ in potibus sumuntur maximè. Ergo, vt in omnibus, ita potissimùm in interiorum morbis debitam supponimus pręparationem esse pręmittendam, qua & superflua quantum fieri poterit excernantur, & viæ dilatentur, & mẽbra tandem ipsa ad futuram balnei operationem disponantur. Quoniam verò vel me tacente particularium ipsorum affectuum, ac particularium membrorum habenda ratio est, in quocunque balnei vsu; in primis quidem ipsarum intemperierum diuersitas attendenda est, quę aut cum materia esse possunt, aut sine materia, calidę, frigidę, humidę, siccæ, vel mistæ ex his; & qualitercunque sint, per balneas competenter curantur. Habita tamen ratione pœnes qualitatem intemperiei, & ad quantum se extendat gradum: vt frigidæ intemperiei calida adhibeantur balnea, tàm abstergentia, quàm digerentia; calidæ verò, & calidæ siccæ intemperiei minus calida consulantur, imò frigidæ facultatis sint balnea. Passionibus porrò omnibus interaneis (idest quæ sub prædicta veniunt censura) conuenire promittuntur Aqua de Grotta viterbij, & quod iuxtà est balneum titulo Iasielli, quod & apostemata discutit interna; Tigurique in Heluetijs similis aqua; Acidæ ad Goppingam, Acidæ ad Rotenburgum, & ad Caroli IIII. aquas fons Acidulus. Cæterùm non solùm quidem affectibus internis, his qui pendent à debilitate robur esse procurandum intelligo; verumetiam in omni ferè viscerum morbo, semper inter alias balnei medicatas facultates, quæ robur ipsis simul adiungant, præse-

Passionũ interiorum duplex origo.

Vsus banei duplex.

Præparatio necessaria.

Morbis ab intemperie.

Morbis à debilitate.

præferuntur; quales sunt quæ ferro participant, vt Ficuncella ad Sanctū Cassianum egregia in hoc facultate præditæ, villa Lucæ, Carpi, Aquæ in confinibus Liguriæ & Monferrati, Ferrugineæ ad Baias, Leucenses in valesijs, Ferinæ ad Martianam syluam, quæ omnes, vt pleręque his similes aliæ bibuntur abstergunt vias latas, & relaxata membra confirmant. Corroborat verò solo vsu balnei nec adeo calfacit Auinionis balneum ex ferro, & huic simile de Aquis, & Regina sub Pisis, Rubeum cui Sancti Ioannis titulum sub Luca, Corsenumque, Caiæ, & de Palatijs viterbio, quod vulgò balneum à Serapide cognominatur, Caldarianum item sub Verona, Fitterum in Hispania, Bademiæ in Heluetijs, Plumbeæ in Lothoringis, & ex Alumine Albulæ potu & lauacro vtiles, Nitratæ in Alsatia, Porretanæ, Aponus. Itaque hæ viscerum maximè affectibus medentur, inter quas (vbi non tantum roboris quæritur) Nitratæ ebibitæ clementiùs agunt, vt Tritolæ, & Paganelli sub viterbio, Tritolæ aliæ, Iuncariæ, Petræ, & Plagæ sub Puteolis, Blandulæ Sancti Marini apud Ariminum, & Albulæ, quas adeo Archigenes ad vesicæ, & vteri vlcera celebrauit. quæ omnes vix primum attingunt caliditatis gradum. Ideo earundem potiones ad viscerum inflammationes valent, intelligas quæ citrà æstuosam sunt febrem, aut in principijs, aut affectu iam declinante; Nam in his priuata alia non desunt præsidia. Inflationes verò, & indurata, quæ frigidæ indicant intemperiei excessum, digerentibus, item ebibitis discutere oportet; ijsque aliquanto calidioribus, ac roborantibus, Aponi aquæ vsu quocunque ad id idoneæ, Balneum Carporum, Bussetum viterbij, Sanctæ Crucis ad Baias, & his similia; Non posthabitis interim prædictarum, aut Aeneæ, aut Nitratæ misturæ ad hæc omnia prærogatiuis. Sicut easdem in balneis dissipant Aponus, Auinio, Aquisgranum, Lothoringium, Bademia Austriæ, Sancta Maria in balneo, Sancta Asculi, Sanctus Martinus in Comensi, Calidæ in Bergomensi, quæcunque vbique terrarum ex sulphure seu syncero, seu admisto temperatæ.

Inflāmationibus.

Inflatiōibus.

Nutritionis instrumentis.

Debilitati.

PORRÒ eorum, qui balnea bibant ob quampiam membrorum nutritioni inseruientium imbecillitatem, est plurima pars, quæ idcirco corroborantia desiderat balnea. Corroborantium verò in communi hæc ratio est, vt siue peculiari virtute, siue temperamenti æqualitate membri naturam ita contemperent, firmentque, vt superflua, & circa ipsum calida, frigida, cuiuscunque excessus reijcere valeat, atque aliunde irrumpentia vitare. Vtranque virtutem singulariter obtinent de Grotta aquæ inter æneas, & iuxtà consimiles fontes ad viterbium, & Tigurinæ in Heluetijs. Villa sub Luca fortiùs roborat, minus euacuat pro pluri ferreæ mineræ admistione. Medium obtinet Ficuncella Sancti Cassiani, quibus tribus generibus quæcunque aliæ sumendæ Aquæ balnearum conformandæ erunt. Vt Speluncæ aqua in Ischia, Caldanellæ sub Senis, Caldarianæ sub verona, Leucenses in valesijs, de Aquis in Gallia transpadana. Et deinde quæ in balneis ex quacunque intemperantia firmant, Auinio sub Senis ex ferro, & huic simillima Castilio in Aenaria, Aleria in Corsica, Carpi, Aquæ, & Regina sub Pisis, Corsenum sub Luca, Fitterum, Aquisgranum, & Bademia Austriæ. Nitrosas aquas in potibus corroborare

Corroborantium ratio.

borare ſtomachum author eſt Auicenna II. Canonis, quæ tamen ſi minus validæ ſint in hoc quàm Ferratæ, ſunt purgando ſaltem leuiſſimæ. Tales narrantur in hiſtorijs libro V. Sancti Marini ſcrobes, Aqua Borra, Treſcurianæ fons ſub Bergomo, Tritoli, & Iuncariæ venæ, Gibberoſi, Plagę Romanæ in Aenaria, Nitroſæ in Alſatia, quæ tamen omnes phlegmata, viſciditates, & cruditates valenter vndecunque ex vijs latis extrudunt. Nec minus Porretanæ ex Alumine, & ferro modico, Albulæ in vrinis efficaciores, Ferinæ ex ęre ad Martianam ſyluam in Germania, Fiderii puteus, & ad Goppingam balneum, ſuperbus Aponus. Vomitu ſoluunt ſalſæ, Marinæ, & his ſimiles, Montis Catini ſalſula, & alia Aquarij apud viam Aemiliam, Salmacidæ ſub Aſculo, Treſcurianæ, Borra interdum inflans, Porretana, Ficuncella. Violenter vero ſubuertunt Atramentoſæ, vt Stygis Aqua in Arcadia, qua traditur Alexandrum mundi domitorem fuiſſe necatum: virides & æneæ naturæ in Perſide, & item ex Chryſocolla, Auripigmentoque, qualis ad Suſas fons in Perſia. Contrà, crebras ſiſtunt vomitiones, ac nauſeam Ferratæ in primis, quales bibendo plures cenſuimus, & quæ extrinſecùs adhibitæ firmant, vt Auinio, cæteræque. Deinde Aluminatæ vt Albulæ, quanquàm putidæ primo ſenſu, & Porretanæ firmando ad extremum, de Aquis in Liguria trans Apenninum, & ex Gypſo irroratæ emplaſtica virtute, ſicut & Plumbeæ in Lothoringis. Sitim verò arcent mendoſam, quæ viſcera item poſteà refrigerant eacuando acria; ac humectant, ſiccam intemperiem alterando, quales diximus Nitratas, Aeneas, ac partim Ferreas, Acidas; & Calidæ inſuper ſimplicis labrum, in Thermarum veterum inſtituta relatum. Porrò veteres ad omnem viſcerum debilitatem, & ad robur virium comparandum, commendabant ſuper cętera exercitium, vt in VII. declarabitur. Et præcipuè in ventriculi morbis, necnon dulcium & temperatarum aquarum bal. cap. XIX.

Cruditatib. & Frigiditatibus.

Subuertentes ſtomachum.

Vomitionib.

Siti extinguendæ.

Robori viriũ

Ventriculi morbis.

PER hæc itaque, quæ communiter Nutritorijs accommodata ſunt remedia, facilè balnea quæ ventriculum iuuent, inferemus. Corroborant enim ac frigidæ ſimul, & ſubcalidæ faciunt intemperiei eadem balnea tàm epota, quàm in lauacris ſumpta. Calidæ verò intemperiei eo, quo in communi viſcerum modo diximus, ſuccurrendum; quæ videlicet modicum refrigerent, reprimantque aſtrictoria facultate per initia, vt ex Ferratis ad poſitiſſima eſt Ficuncella, villa Lucæ, Sanctæ Crucis ad Baias, Porretanæ interdum. Acidæ vero aquæ omni id genus calidæ intemperiei ex proprietate vtiles quales ad Anticolum Aquæ in Campania, vſui etiam domeſtico idoneæ. Acidæ extra vrbem ad III. lapidem ſecus viam Hoſtienſem, Fiderij Fons in Germania, & ad Goppingam. Vbi enim confirmata intemperies euicit humidum, ſicca ac deſperanda introducitur ventriculi tabes, cui inter lauationes priuatas ex aquis dulcibus temperatis conſulendum, ac per Hydrelæi fotum libro VII. cap. XXII. Singultui verò per frigidam cibis ſuperbibitã, ac tepidam libro II. Choleram verò in fine ſedant quaſi eadem, Ficuncella, Porretanna, villa Lucæ, Auinio, Caldariana: nec minus clyſteres ex ſalſa, & Subcutilæ vetuſtæ in Sabinis, ac eodem modo ſuperbibita tepida, authore Galeno. Subticulas ſubinde iſtas videtur probaſſe Celſus in Cæliaca paſſione, ac lyenteria, fluxibuſque cruditatum;

Corroborantia uentriculum.

Calidæ intẽperiei.

Tabi ventricũ.

Singultui.

Choleræ,

Cęliacæ paß. Lyenteriæ. Fluxibus.

tatum; quibus à Grotta sub Viterbio potiones egregiè medentur, & aliæ ex ferri natura refrigerantes, astringentesque vacuando, & Porretanæ. Atra verò bile in ventriculo vexatis eadem consulitur, & Tiguri potatio in Heluetijs, & quam libro secundo docuimus, arenatio, ac saburratio. Ad excitandam verò appetentiam nitratæ faciunt, & salsæ, & acidæ priuata facultate, quomodo nobiles sub Viterbio Paganelli titulo, & â Grotta mirificè, quæ reconualescentes etiam, & pregnantes citrà noxam appetere promittunt. Noxiam verò è diuerso caninæ famis voracitatem cohibent Cellenses ebibitæ in Heluetijs, quibus non paucas ex superioribus censuris conferre poteris, & lauatio ex simplici aqua frigida in Septimo statuẽda. & fomẽta, & epithemata ca.xxx.

Atrę bili. *Appetentię.* *Fami caninę*

Iocinoris morbis.

Iecvr autem maximè, seu calidam patiatur intemperiem, seu frigidam, & quocunque adhibendo remedio, seu intrinsecùs, seu extrinsecùs, semper quæ robur visceri adiungant, desiderat, Galeno teste xi. Metho. Quam maximè pręrogatiuam Ficuncellæ potiones obtinent, mediocris ex calido fomite temperaturæ, eiusque ex ferri portione admista stypticæ, & quæ tamen noxia vndecunque purgamenta extrudens, cuicunque huius visceris morbo præsentanea est, vnde illi apud vulgus nomen Figatella inditum fuit. Post hanc est villa Lucæ, non adeò expurgans, Calderiana aqua, & sub Carpis, similesq́;, q̃ bibuntur. Deinde æneæ naturæ de Grotta, de Tiguro, ferinæ, quæ calidiores sunt prædictis. Nec minus subtilis substantiæ Fabarienses ex auro, & Porretanæ, tàm potu, quàm lauacro ex alumine roborantes, vacuantesque, ac similes ferè tepentes Albulæ. Vltimo loco nitratæ, quæ quantum quidẽ ab alijs firmandi facultate deficiunt, tantum reliquas superant species refrigerando inflammata, aperiendo obstructa, & purgando, vt multæ sub Baias relatæ, & in balneis Caldanellæ, Auinio, de aquis sub Pisis, aliæque. Eædem propterea ad morbum regium, & ad inflationes excutiendas efficaces, nec secus sulphuratarum balnea temperata, Aponus, Aquisgranum, Bathoniæ in Anglia, Mattiacæ sub Maguntia, ne vulgares in Italia reiterem, & pręter has temperatarum aquarum balnea libro septimo cap. vigesimosecundo. In frigidis verò, hepatici, seu qui obstructo, aut indurato viscere, toto abdomine inflantur, & Cachexiam illapsi efficaciora, & tam intus, quàm foris calorifica magis, digerentiaque desiderant. Talis Aponus, & quocunque vsu accommodus, Sanctus Martinus ad iuga Rhetia, Badeniæ in Austria, altera in Heluetia, Leucenses, Ferinæ, Lothoringiæ, Tigurinæ, Grottæ. Occurrit aqua Grottæ omni incipienti hydropisi; confirmatæ autem non adeò solet prodesse. Similiter & Serapidis balneum cum ferro, vitio autem hepatis confirmato, pauca spes in omnibus balneis esse debet. In curatione enim hydropisis, prima statim se exhibet redundantis aquæ vacuatio, cui rei quanquam aliqui nostri veteres aquarum naturalium potiones, & balnea consulunt; docet tamen experientia, ac ratio, non esse eis admodum confidendum. Verendum enim in potionibus est, ne aqua aquę addatur, itaque ęger siue ex vitium imbecillitate, siue nimio onere succumbat, vt aliquos vidimus ad hoc remediũ inhiantes in ipso etiam vsu miserè periisse. Balnea verò, quanquàm calorifica, & fortia, vel nequicquam sunt tumenti hydropi, vel certè ad vacuatoriam obtinebunt

Intemperiei, roboriq́;. *Morbo regio inflatiõibus.* *Hepaticis. Abdomini inflato. Chachexiæ.*

bunt facultatem, in fine ſcilicet & vacuatis aquis. Quo circa tria iudico neceſſaria, hepatis robori primò, ac perpetua curatione eſſe intendendum. Secundò facta hydrope à balneis abſtinendum, & ternè tentanda balnea: vel in principio, ſi ita ratio poſtulare videatur: vel certè in fine. Quæ vteri vitio, vel lienis, coaceruari ſolent humiditates, & in Aſcitis ſpecie principio, vidimus nitratas, ac ſalſulas quaſdam modicè purgatorias ſanaſſe in totum; & ſola in Marinis balnea. & quales probauimus Grottę aquas calorificas, digerẽtes, roburq; viſceri, ac nutritorijs reliquis adiungentes, adhibitis aliquandiu ad finem, vel ſulphuratis, ſimilibusq; calidis balneis, vel ex marina aqua. In Tympanite verò, diſcuſſorię omnino facultatis eſſe oportet aquas, ſiue in potibus (vt diximus) in principio tentanda ſint, ſiue in balneis ſub fine: quando idonea quoque eſt è vaporibus ipſarum calidarum fomentatio, qualis ad Corſenum commoditas, ad Aponum, ad Baias, ad Puteolos; nec minus ſuper ſaxa, harenaſque calentes ſub Sole recubitus, inſolatusque. In Hypoſarca denique aſſidua proſunt illutamenta præter cætera, & in Marinis, ſalſis lacunis, atramẽtoſis paludibus, in ſulphuroſis calidiſſimis quantum vires ſufficiunt, lauari. Adde incomparabile remedium ad omnem hydropem in puluere ad aquas calidas in Iſchia volutari, atque inſolari. Ex plumbo balnea in Lothoringis omni hydropico permirà habentur, Fabarienſia, Badenia vtraque, Calidę ad Viennam ad fines Bohemiæ cum lutamentis, & infrà ſub Buda alię. Aridum & valde potens Stygianum ex noſtris, non longè ab vrbe, & Sabatinum valde acre, Bullicanum Viterbij feruidum, Bulla ſaliens ad Puteolos, Thermę in Sicilia, calidę ad Lucum Auguſti in Hiſpania: quæ omnes vbique calidæ ad hydropẽ valere ab authoribus promittuntur. Omni item hydropi ex ſalſis clyſteria vtilia ſunt. In herbis medicatis ſimiliter decubitus, inſolatus, exudatio, saburratio, quin ſub tritici aceruo, aut ſalis, dum calent, volutari valde conuenit, vt iam in Secundo docuimus. Nec minus ſtuphę, hypocauſta, ac Pyriateria, quę priuatim facienda docebimus in Septimo, vbi poſteà & de diſcuſſorijs balneis paratũ facilibus. Porrò fluxibus hepaticis retentricis potentiæ vitio, fluoribus eiuſmodi muliebribus, & hemorrhoidis omnia iã pręſcripta iure balnei, ac potuum aſtringentia faciunt. Similiter atque ſanguini vndecunque mananti aluminatę, vt albulę, & porretanę; ferratę, vt Sancti Caſſiani omnes, villa Lucę, Caldanę Piſarum, Caldarianę Veronę, plumbeę in Lothoringia, atramentoſę in Volaterrano, aqua ex gypſo, & quales emplaſticę Sancti Victoris ſub Fabriano concalefactę, & in balneis adhibitę. Et demum quę valde conferunt arte paratę, ex hematite lapide à proprietate, ex rubrica ſynopide, antimonio, ſchiſto. ſi ſanguis ex naribus effluat, larga & improuiſa ęgro frigidæ multæ aquæ affuſio prodeſt mirificè.

Tympaniti. *Hypoſarcæ.* *Omni hydropi.* *Fluxibus hepaticis.* *Sãguinis fluxui vndecũque.*

Lienis morbis.

EADEM ratio in miniſtrandis circa lienem balneis, quæ in hepate eſſe debet: niſi quia pro ratione huius viſceris, ſolidioris ex natura ſubſtantiæ, frequentiùs ab intemperie frigida, humidaque lædi ſolitus, calidioribus, ac magis ſubtilis eſſentiæ potibus gaudet lien, & quæ ſimul egregiè firment. Quare lienoſis, ideſt obſtructionem patientibus, duro, oblongo, ac tumido ad ſenſum hypochondrio ſiniſtro, ferratæ aquæ (vt Raſis eſt author) à proprie-

Lienoſis Tumori. obſtructioni.

N tate

tate conueniunt, quales suprà paulò recensuimus multas. Deinde æneæ, deinde nitratæ, deinde aluminatæ, omnes in potibus; vel in balneis calidæ omnes, & cum viribus digerendi, nec ferro exutæ ob eandem affinitatem, quales Caldanellæ sub Senis, de Aquis in Liguria, sub Luca, sub Pisis, sub Viterbio, in Hispania multæ. Præseruare à lienis morbis Anticoli aquas vsu cõperimus. & similiter aquas ad Vrbem Acidulas Sancti Ioannis. Confert quoque obstructo visceri lixiuium ebibitum eiusdem Rasis Medici authoritate, vel quales naturales aquas aliquas in Baiano describemus, quæ cineres, ac pumices elambunt. Galenus in IX. de comp. Med. secundum loca, ex Triphone Marinam quoque commendat in potu cum vino, ex balneo tamen aquarum dulcium, ac malagmate ibi adscripto. Et item discussorijs rebus illutamentum, salsum, sulphurosum, ferreum, actu calidum, qualia ad neruos contractos, & in articulorum tumentiis multa adduximus. Calidæ verò intemperiei, ac inflammato lieni, satis quæ hepati adscripta sunt, faciunt: nec non quæ in Septimo libro ad lienosos scripta sunt capite XXII.

Calidæ intẽperiei.

Cordis morbis.

Cor autem (vt inquit Aristoteles) vitium aliquod non patitur graue: quare hoc primarium viscus balnea non nisi secundaria actione iuuant, prohibitis nimirùm, quos aut ex aliquo consensu partium, aut aliorum morborum incurrit affectibus. Vt quæ Cardialgiam, Palpitationem, Syncopimq; prohibent, ventriculum iuuantia, vterum, thoracem, pulmones, fauces; veluti æneæ, vt de Grotta Viterbij aquæ, quas non desunt qui auream quoque fouere materiam existiment. Fabarienses ex auro in Rhetia, vel ex auro parata aqua, vel in qua aurum extinguitur, vel quæ extrinsecus dissipatos ex affectu, vehementi dolore, vel ardenti febre spiritus vniant confirmentq; epithemata, quorum ratio in Septimo dabitur. Vel quæ ad animi passiones infra dicturi sumus.

Cardialgiæ. palpitationi. Syncopi.

Intestinorum morbis.

Pertinent autem ad intestinorum affectiones tam iure potus, quàm balnei omnia, quæ paulò ante ad nutritionis instrumentorum tutelam citauimus. Galenus in IIII. de San. tuen. inter deiectoria medicamenta adnumerat vsum aquarum sponte manantium, quibus aut sulphuris, aut bituminis, aut nitri vis inest, quibus solitos fuisse quosdã inquit Vere, vel Autumno quotannis excrementa vacuare. Clementer operantur Nitrosæ aquæ, deinde salsæ, acrius aliquæ vel ex ære, vel chalchanto. Quo in genere violenter abstersoriæ, seu potius excoriatoriæ sunt euitandę, qualis Stygos fortasse hydor in Arcadia, & viridis quædam aqua in Persia. Mediocres quas diximus nitrosas vtiliter ad meseraicarum obstructiones bibuntur, simul atque ad corroborandum interanea ipsa. Talis Plaga aqua, & Iuncaria ad Baias, & quædam similes in Aenaria insula potabiles: quæ omnes & excrementa abstergunt, aperiunt obstructa, ac refrigerant. Talis & sanctus Marinus in Aemilia, aqua Borra, & Montis Catini, & Aquarij, & in Alsaria nitratæ. Efficaciores æneæ, Grotta in primis, & ibi Iasielli, & Nausei dictæ aquæ; Tigurinæ subinde, dein Porretanæ

Aquæ deiectoriæ.

Miseraicarũ obstructionibus.

retanæ

retanæ ex alumine, & ferro, & nobiles Albulæ. Fluoribus alui cõmuniter ex herbis medicatis insessus probantur libro Septimo cap. trigesimosecundo. *Fluxibus.* *Dysentericis.* Porrò in Dysentericis cruciatibus reuocat hodie ferè homines de morte ad vitam aquę M. Catini Salmacidę, quę a Tettuccio vna, altera minus salsa à Balneolo cognominantur; seruanturque etiam in longinquas regiones adlatæ, toto anno incorruptæ. Dantur iteratis potibus plures dies, vt per earum ostẽdetur historiam libro Quinto. Quarum exemplo consulo id genus Salmacidas, quæ innumeræ passim nascuntur, quenquam experiri debere. Harum enim antiqua laus est à salis natura: Muria (inquit Dioscorides) Dysentericis infunditur, etiam si nomæ intestina corripit, & Ischiadicis veteribus. Eadem ad verbum testatur Plinius libro trigesimoprimo, cap. octauo. Et item Paulus libro Tertio, cap. quadragesimosecundo. Muria & portulacæ succus (inquit) potus Dysentericis conuenit. Cæterum plurimæ id genus aquæ vermes ingeneratos enecant, extruduntque, maximè amarę omnes, acres, ac fortes, *Vermibus.* quales ex atramenti materia in Volaterrano, Acidæ, Porretanæ, Trenscurianæ, & ipsę M. Catini salinæ. Flatibus verò ex intimis intestinorum anfractibus discutiendi, vt in Colica vsueuenit, ac in Ilei cruciatę, prædictarum potus non modicè operantur, & item in clysteribus, torsione præsertim infestante. *Flatibus. Colicæ, & Iliacæ. Torsionibus* Efficacissima verò in cũctis aqua Aponi, ac iuxtà alia vena tituli Sancti Petri, Asculanæ, Pisanæ, Lucanæ, Caiæ, Trescurianæ, Ferinæ, Aquisgrani, de Molgyus, Badeniæ vtręque, Embs dictæ, Brigenses, Fabarienses, Cellenses, bituminosæ, salsæ, omnes vbicunque terrarum pro calido fomite actuali digerentes, ac discussoriæ. Et aliquæ ebibitæ, vt ad Goppingam acidæ, & quas diximus ante potabiles. Colicæ Alexander Trallianus exhibet Thermales aquas in potu, quæ & euacuent, & calfaciant. & itẽ Auicenna xvi. Tertij. siccæ verò *Siccæ intẽperiei.* intemperiei, vt siccantia, & calida balnea improbantur, ita balneis dulcibus vtendum, vt lib. vii. cap. xxii. & Medicata ex herbis emollientibus balnea cap. xxxi. Hydrelæum item, & oleum. Porrò discussorij balnei vice artificialia aliquando sufficimus, vt vaporarij vsus, atque olei, vel Hydrælei Solium tepens, si maximè ex fœcibus ibi induratis, vel sicca alui intemperie pendeat dolor. Frigidæ enim intemperiei satis ea calorifica faciunt competenti vsu. *Frigidę intemperiei.*

Renum, & vesicæ morbis.

Renum verò affectus, viscerum, & maximè hepatis, cui videntur ministerio subesse, rationem in balneis consequuntur, ac vesica renum. Vexantur autem renes calidæ intemperiei affectu vt plurimum, tùm quia primarij, *Calidæ intẽperiei.* latique venarum, & arteriarum caudices eò transeunt, tùm quia renum ipsorum substantia laxa pinguitudine admodum inflammabili, quæ ex sanguinis ibi serositate luxuriat, participat. Vnde pro leui quacunque caussa, vel exercitio immodico, vel percussione, vel ponderis leuatione, vel cibarijs calidis, vel etiam Venere incandescere solent, & inde lapides in materia ibidem cruda, & crassa gignuntur, imbecillitates in tenui humido, inuoluntariæ pollutiones, fluores albidi, diabetica passio, inflammationes, vlcera, morbi immedicabiles. Primæ curæ ergo debet esse calida intemperies, cui per easdem balneas super cætera rei medicamentariæ remedia, quæ sub hepatis caliditate adscripsimus, occurrendum. Purgantes scilicet subtilis, & mediocriter ca-

lidæ eſſentiæ, aperientes, digerentes, vt nitratæ, atque æneę, vel non indecores, ſi ad robur conferendum ferro quadantenus participent. Quæ ſcilicet & detergant ſimul viſcera, & confortent. Qua ſanè virtute ad eos etiam qui ſanguinem mingunt, ſiue ipſa debilitas renum in cauſſa ſit, ſiue laxitas vaſorum: ſiue humorum tenuitas, hæ iure balnei ebibitæ aquæ mirificè probantur: Ficuncella, Grotta, Tigurum, Villa, Plaga, Iuncaria, Gibberoſum, Porretanæ, Albulę, Aponus priuata virtute, & in externis permultæ. Quæ & arenulas, calculumque tàm è Veſica, quàm renibus conterere, ac extrudere pollicentur, & vrinas prouocare. Nec eſt dubitandum, quomodo poſſint medicatæ aquæ harenulas extrudere, aut frangere lapidem; cùm ex aduerſo pleræque ex dictis aquæ, præſertim ferratæ, & aluminoſæ, manifeſtè lapideſcāt ipſæ, qua tranſeunt. Nam in omni ferè medicinæ vſu, ſatis quiſque deberet contentus eſſe experientia, qua ſcilicet liquidò patet hanc aquam ebibitam facere ad lapidum vitia, quicquid exterius moliatur contrarium. & pręſertim quia ratio diuerſitatis huius eſt in promptu; Nam vnius rei non eſt eadem diſpoſitio intrà, & extrà adhibitæ; in corpore humano, & in alijs rebus. Nam ex ſummi Philoſophi decretis, non fit quodlibet ex quolibet: ſed determinatum ex determinato. Aqua hæc ſuper terram, & lapidē, gignit lapidem; ebibita homini, detergit, extenuatque euidenter lapidem, & ducit harenulas. Tales manifeſtè effectus contrarios videmus in Albulis. Quin Anienis fluuius quâcunque pertingit, lapideam facit terram, & ligna, & cortices; & tamen Tybure toto ferè anno turbida bibitur, & rariſſimi tamē lapidum vitia ſentiūt, nec harenulas. Porrò eiuſdem facultatis, & ad vrinas promouendas, & ad calculos ſunt Porretanæ, villa Lucæ, Paganelli balneum ſub Viterbio, Tritoli, & Tritolæ pari nominis virtute Puteolis. Petræ ibidem dictæ aquæ, Sancti Georgij inſignibus ad Baias, Furnelli, & Succellaria, quos fontes laudat ad hoc Plinius in Aenaria, aquæ ad Tungrim in Gallia, quæ in hiſce affectibus antiquiſſimæ laudis ſunt. Fiderij item fontes in Rhetia, Cellenſes aquæ in Heluetijs, Fabarienſes, Ferinæ, plures alię. Acidæ ſubinde aquæ, quarum in renibus, veſicaque, & meatibus vrinæ expurgandis prima eſt prærogatiua, qualis in Stadiano Dimidia, in Venafrano Acidula, ad Theanum Sidicinum Plinio, ad tres fontes extra Vrbem porta Tergemina, aqua Anticoli in Campania, Acidula in Bergomenſi, Acidæ ad Goppingam, ad Rotenburgum, & aliæ in Germania, quæ omnes & in potibus priuatis bibuntur. Balnearum enim Solia aut diſponunt, quemadmodum mollia quædam & bituminoſa, aut dolori leniendo miniſtrantur, qualia priuatim ex temperatis aquis, vel Hydrelæo, vel oleo balnea, & Emollientia lib. VII. inſtituenda, c. XXII. XXVII. & XXXI. quemadmodum & ex Iudaico lapide per artem medicata aqua, quę calculis à tota eſſentia facit in potibus: Eædem omnes aquæ, ac ſimiles; Vrinæ acritatem, ardoremque, & inde natam ſtranguriam, vel mingendi impatientiam ſanant præter cæteras medicatas, Inflammationes arcent, vlcera abſtergunt, curantque, in quo maximè Albulas in Latio celebrauit Aëtius ex Archigene, & nos Porretanas, Viterbienſes, Lucanas, Caſſianenſes, in Tuſcia, vt inſigniores adducam. Ad quos omnes affectus, veſicatorias dictas in Tuſcia, ob veſicę proprietatem celebrat Scribonius Largus. Eædem inuoluntariā ſiccant ſeminis effluentiam; nocturnas pollutiones, improuiſam per ſomnium emictionem, diabeticum fluxum, & ſitim exinde natam inextinguibilem. Nec

Sanguinem mingētibus.

Arenulis, et lapidibus.

Aquæ medicatæ quæ foris generāt lapidē, inhibitæ frangūt

1. Phyſ.

Anienis flu. generat lapidem & cōminuit.

Vrinas prouocare.

Vritidibus vaſis purgādis.

Vrinæ ardori.

Difficultati.

Inflammationibus.

Vlceribus.

Tumoribus

Nec minus quę in ſeptimo traduntur de aquarum dulcium & temperatarum balneis.cap. XXII.& ex oleo;& ex Hydrelæo balnea XXX.& XXXI. Maximè verò laudantur quæ in potibus medicatis expurgando ; pro ferri qualicunque impreſſione,vim quoq; inſignẽ obtinent roborandi,deinde ęneæ,deinde aluminatę,deinde Nitratæ,poſtremò ſalſæ,& quæ extrinſecùs balnea vtcunque pro ſunt,ex ferro itẽ admiſta,vel plũbo,vel alia minera, quæ actiuis ſint qualitatibus tẽperata.Nã obſtructis aperiẽdis, tùm in renibus,tùm in veſica,ac frigidis earundem intemperantijs corrigendis,ſatis ex prædictis balnea eligi poſſunt.

Obſtructionibus.
Intemperantijs.

Teſticulorum & Scroti morbis.

NEC ſecus calidæ Teſticulorum, & Scroti intemperies quàm quæ in renibus procurandæ, per ebibitas ſcilicet purgatorias aquas plus minus roborantes. Nam quæ adducta in illas partes materiæ copia, inſignem tumorem conflant, per initia digerentibus forinſecùs balneis excutiuntur, Sulphuroſis tẽperatis, aut calidioribus, bituminoſis, ſalſis tepidis, & ex eiſdem lutamentis. quæ omnia in fine ad reliquias, quæ indurari ibi ſolent, commodius probantur. Apertis verò ac ruptis epotæ quidem medicatæ aquæ conferunt, ſi ualenter adſtringentes, cum hoc etiam promptiſſimè purgent, quales ſunt raræ; vt Ficuncella: nam quæ leuiter & pigrè mouent, & quæ uehementi opus habent conatu, exercitioque, non vacant maiori fiendæ aperturæ periculo, ac ſatiùs propterea hiſce temperata ſimul ac ſtiptica admodum lauacra conſulendum. Quos verò audiui timidos balneis calidis in apertis, ac Hernioſis, Galeni authoritate diffidentes; haud ea quidem aperientia, laxa, ac mollia in Thermis vrbanis, à naturalibus iſtis, ac adſtringentibus diſtinguebant, quæ primaria faciunt facultate, Sanctus Caſſianus, Auinio, Maceretum, villa,de Aquis, & Caldanæ Piſarum, Sanctus Bartholomęus ſub Apono, Caldarianum, Lucenſe, Fernum, Fabarienſe, Porretanæ, aquæ Albulæ, & aut ferro, aut alumine, aut plumbo, aut quocunque eiuſmodi aſtringente conſtipantes. Ad Flatulentas autem Hernias ſecuriùs calidiora, ac diſcuſſoria magis balnea miniſtrari poſſunt, qualia Sulphurata eſſe perhibentur Caroli IIII. balnea in Bohemia, Calida ad Budam, vbi & illutandi copia, Aponus, Aſculũ, Sanctæ Crucis cognomento ad Baias, ad Puteolos, Viterbienſia, Stygiana, Senenſia. Ad Aquoſas eadem & lutamenta. Ad Sarcoticas verò, ac valde induratas mollia primùm vaporaria, vel ex ſalſis fomenta, vel in conſimilibus naturalibus inſeſſus, & aſſidua illutamenti appoſitio, in quo genere plura ad alias duritias narrauimus. Porrò ſectis ex Hernia, & qui conuulſionis propterea incurrunt periculum, balneum ex oleo, vel ex Hydrelæo accommodum lib. VII.

Intemperantijs.
Tumoribus.
Crepatis ac Ruptis.
Hernijs lauacra an idonea.
Hernię flatuoſæ.
Hernię aquoſæ & Carnoſę.

Vteri morbis.

AN ad ipſum vterum tranſeant in potibus Medicatæ Aquæ, itaque faciant ad ipſius vitia, quidam dubitant; qui haud mirum in balneis non ſunt admodum exercitati. Faciunt enim balnea ad vteri vitia, tùm tranſitu ipſo, latis ſcilicet venis ad vterum ab hepate, ac Meſeraicis, & Renibus; quæ loca penetrare ipſas balnei aquas ebibitas, nemo eſt qui dubitet. Tùm etiam ex ac-

Vterum an ſtatim iuuẽt Medicatę aquę.

cidenti, ſiccatis ſcilicet renibus, hepate, ventriculo, ac meſeraicis ipſis; deterſiſque exinde humiditatibus ſuperfluis: cui rei atteſtatur experientia ipſa balnearum. In vniuerſum facere ad mulierum atque vteri affectiones perhibentur peculiari virtute Porretanæ Aquæ quocunque vſu, Caiæ ex ferro, ac Bitumine viterbij; à Regina balneum nuncupatum ad Piſas, vil la Luçæ, & in clyſterijs, Badeniæ Heluetiorum.

Sterilitatis cauſſæ, & balnea propria.

Inſigne verò vitium inter omnes vteri affectus Sterilitas eſt: quæ multas habet cauſſas, perinde eſt durities, qua ſæpè vterus ex natura, ſæpius verò affici ſolet ex accidenti; intemperies aut calida, aut ſicca, lubricitas, fluor, menſium copia, nec minus ſuppreſſio, quę omnes cauſſæ particulari opus habent conſideratione, ac balnei rationem poſtulant diuerſam præſertim in ſterilitate. Ad duritiem ergo, neceſſarium eſt cum emollientibus procedere, atque humectantibus, & ſimiliter ad ſiccam intemperiem, & calidam. Potiſſimùm verò has tres omnes Sterilitatis cauſſas habere ſolent quæ viragines ſunt mulieres, Caliditatem, Siccitatem, & Duritiem quampiam in vtero naturalem: quæ non poſſunt niſi longo vſu humectantium balnearum ſimul atque humectatione aliarum rerum ad victum pertinentium emendari.

Viragines cur Steriles.

Qualia ſunt ex aquis dulcibus balnea, aut arte, ac varijs matricalibus rebus, prout ex vſu melius videbitur comparata, ex his quæ planè in Thermis dicentur in VII. in hiſque longus, inquam, aſſiduuſque vſus eſſe oportebit.

Conceptioni balnea.

Poſt hæc recurrendum ad balnea Naturalia; illud certo ſcientes, ad ſpem ſobolis non reperiri aliud Remedij genus neque ſalubrius, neque experientia certius quàm balnea ipſa Naturalia, ſi debitè, ac ex ratione miniſtrata ſint. Vt ſunt in cauſſa propoſita quædam, quæ parcè exiccant, ac magis emolliunt: quales ſunt ad Baias Aquæ, quæ vſu balnei bibuntur, & quædam quæ Nitro participant, mediocris in ſumma temperamenti omnia, & quæ potius leniendi ac abſtergendi obtinent facultatem quàm exiccandi.

Humiditati Stillicidio Fluoribus.

Quæ autem mulieres ſteriles ſunt ob nimiam corporis humiditatem, ſtillicidiaque vteri varia, vel ob ſuperfluum quencunque fluorem; hæ omnino balneis indigent mediocriter exiccantibus, quæ tamen neque actu multum, neq; actu calfaciant. Quo in cenſu Ferratæ in primis proponuntur Aquæ, Sanctus Caſſianus, villa, ſimileſque aliæ, quæ propriè ad hoc bibuntur, in clyſteribuſque vtiliter aſſumuntur. Fiunt & ex nonnullis vtiliter balnea, quale ad viterbium Caiæ balneum, quod ad muliebria facere peculiari facultate proditum eſt. Similiter & Aponus. Quæ quoniam ambo natura admodum calent, ſemper particularium patientis ipſius diſpoſitionum rationem habendam eſſe ſupponimus. Porrò ad idem clementiùs operantur quædam in balneis; vt Auinio in Senenſi, Regina, & Caldanæ in Piſanis, Aſuelum, Sancta Maria in balneo, Balneum Aquarum ad Pedes montium Liguriæ. Badenia in Heluetijs, & in Auſtria altera, & quædam alia in Hiſpania.

Mediocres.

Mediocres autem virtutes ad hoc obtinent Porretanæ Aquæ, & Albulæ, quæ aluminis natura participant, nec multum exiccant.

Obſtructioni Mēſium ſuppreſſioni.

Cæterùm vna de primis cauſſis Sterilitatis hæc eſt, quando Mulier ex inſigni quapiam obſtructione, aut alia quauis cauſſa ſuppreſſas habet menſium purgationes: quam cauſſam non modò ſterilitas, ſed & quamplurima alia conſequi ſolent vitia. Prouocant autem Menſtrua omnes calidæ aquæ, ſubtilis, ac digerentis facultatis, vt Aenearū, Nitroſarumque potiones, quæ nimirum aperiant, attenuent, atque detergeant. Nec minus, calida, ac digerentia balnea, Inſenſuſque in eis aſſiduus;

qualis

qualis in Badenijs fit apud Heluetios, in Caiis Viterbij aquis, in Stygianis, in Patauinis, in Sancta Maria in balneo, & in aliis calidis. Porrò si obstructio sit in caussa, hanc tollunt tùm potulentæ, quas diximus multæ; tùm quæ *Obstructioni* pariter suffitu, ac insessu adhibentur, vt calidæ sulphuratæ, & quæ non malè oleant. Præter has autem, quæcunque fuerit Sterilitatis caussa, eam priuata virtute emendare promittunt Porretanæ, Patauinæ, & Caiæ aquæ Plinius in miraculis prodidit, Thespiëorum fontem, & Elatum flumen in Arcadia sterilitatem emendare. Sed nulla est aqua, quæ experimento ad hanc rem certissimo, aquæ Nili possit æquari; quæ & terram, & plantas, & animantia mirificè fœcundat, & historiæ narrant quòd nobiles mulieres, quùm alienigenis nubunt, eas secum deferre, ac bibere soleant teste Polybio, ac Oribasio ex Rufo. Quæ obstructionem, eadem Molam, idest, inanem imprægnationem extrudent, inflationemque huic similem discutient, & si aliæ nō sint, *Molę & Inflationi.* Marinæ, vel Salsæ calentes, quæ passim scatent, vsurpari possunt; vel arte sal tem ex his, ac similibus parata Discussoria in VII. enarranda. Eodemque ingenio balnei ad vteri præfocationes procedendum, & cùm animi lapsus in- *Præfocationi.* stat, aquæ cuiuscunque calidæ fotus, nec non Solia temperatarum in priuatis balneis succurrunt. Ad vteri vero procidentiam, quæ opposita est præfocationi affectio, inuerso (inquam) ad vuluam vtero; contraria adhibenda, ac *Vteri lapsui.* eadem quæ in Hernijs supradictis balnearum ratio esse debet. Quæ nimirùm laxis & calidis balneis peius dilabitur, astringentiaque & sicca desiderat, vt Ferrata maximè, Aluminata, Aenea, quorum generum singulariter, multa in ea parte adduximus. Porrò vterogerentes mirificè iuuant Porretanæ, & *Vtero gerentibus bal.* item à Grotta viterbij aquæ, Tigurique similes in Heluetijs. Abortientes verò ad partus complementum in posterum sustinebunt modicè purgantes, ac robur naturæ addentes, quùm videlicet visciditatis vitio loca lubrica fœtum *Abortientibus.* laxant, amittuntque; quos oportet ante mucores abluere Nitratis, Aeneis, Ferreisque soluentibus bibitis, ac in balneas subinde astringentes fęmellas *Viscositati.* ipsas mittere, eaque aqua satis diu confouere. Sic enim posteà grauidæ non abortientur. Ad durities porrò vteri, & ad Partus difficultatē in VII. cap. XXVII.

Pudendorum vitiis.

PVDENDORVM autem vitiis Minerales aquæ, & præsertim metallicæ valdè conueniunt: Sunt enim hæ naturaliter siccæ, ac siccis ex æquo medica- *Vitijs et morbo Gallico.* mentis hæc loca indigent. Ea autem quoniam maiori ex parte hodie morbi Gallici soboles sunt, vt inflammationes, prurigines, rimæ, verrucæ, apostemata, vlcera: habenda in primis eius contagionis ratio est, quem ad modum infrà propria de hac re consideratione monstrabitur. Summa hæc est, quod dummodo affectus non sit in principio, neque in statu, & præmissa sit diligenter totius corporis purgatio, naturalia id genus balnea, quæ sicca sint & adstringentia foris tutò possunt ministrari. Vt Ferratæ aquæ, quale Auinionis balneum, Regina, & villa; & æneæ quales ad Viterbium, & Plumbeæ, vt in *Caliditati & affluxui.* Lothoringiæ montanis; & ex Minio in finibus terræ Hispaniæ; & Aluminosę, vt Albulæ & Porretanæ, & Salsæ tepentes. Omnem verò calidam Pudendorum intemperiem, omne, quæ humorum acrimoniam eò adfluentium excernunt, obtunduntque bibitę Aquæ quæ purgant, vt Nitratæ lenissimæ ad

Baias,

Baias, ad Puteolos, ad Ariminum, ad Tungrim, in Alsatia; præsentaneæ verò magis ex ferro quædam vt Ficuncella in primis, ac ex Alumine Porretanæ atque his similes. Abluendis verò, solidandisque eorūdem vlceribus lauacra eadem benè faciunt, & Salsæ, & Aluminatæ, & Ferreæ, & Fabarienses ex auro, & Plumbeæ Lothoringæ, & Leucenses, & Albulæ: nec minus ex cinere lixiuium, & ex Calce aqua, & ex brassica fomentum, Hydrelęumque. Eadē ad pudendi virilis, quæ serpunt vlcuscula, ex Minio præsertim naturalia, plumbo, & Cadmia; vel arte parata ex his collyria, quæ putrefactionē cohibent, purificantque, exedens virus absumendo sine dolore. Nec minus mulierculis vtilia, vuluæ id genus pruriginem, cruciatumque sentientibus. Verruculas autem, quæ in pudendis vtroque sexu enatæ thymi florem representant, scabras, & subrubentes acrioribus aquis, & eo quod in imis earum alueis residere solet smegmate diu imposito amputare, exedereque tentandū. Quales Salsæ, & Marinæ ex his quæ passim habentur, & spuma maris præcipuè; & Nitratæ, quæ vbi syncerae nascuntur, vt in Aegypto, calciamenta cōsumunt; Atramentatæ, quales in volaterrano, & ater Auernus in Campania: Chalcytide, Soryo, vel Misyo dilutæ, quales in Cypro Insula ad ærarias aquas virides, & virides apud Neusolam in Dacia. Plumbeæ similiter erodunt, & Aureæ ex Chrysocollæ præsertim auro connascenti impressione, vt in Lothoringis, & in Rhetijs; ac Acerrimæ aliæ, vt ex Argento viuo, uel Auripigmento Stygianæ in Arcadia, & de facile parabilibus, ex Antimonio paratæ, vel ex Calce, vel cinere. Rimas autem, quæ vtplurimum circà muliebria, aut circà sedem crassantur, reficiunt abstergendi, consolidandique vì præditæ & emplastica virtute, vt ex Ferro, qualis in Frioli ad M. Falconem, & Plumbeæ eædem, & ex Alumine in Latio, eædemque ex antimonio paratæ, vel calce, nec non Palæstritarum cæromata apud Thermas veterum erasa. Exiccant porrò Hæmorrhoidas omnia calorifica, & siccæ naturæ balnea: habenda tamen ipsarum conditionis aliqua ratio, oblongas enim, & inflatas, quales ad Thymos suprà balneas appropriauimus, sanare valent: obstante verò dolore mitiora adhibendum, & minus acria, vt Salsa aqua, & Marina tepens, vel ex Sulphure ac alumine, vel ex antimonio in priuatis remedijs comparata & ex herbis medicatis adstringentia balnea lib. VII cap. XXXII. Faciunt autem Porretanæ venis hisce fluentibus, Sauonarola teste: & eadem qualitate Albulæ. Faciunt & Sancti Cassiani ebibitæ de Ficuncella aquæ super cætera: quippe exiccant, ac omnem serosam humiditatem è renibus, ventre atque hepate abstergentes, tam calidam quàm frigidam eorundem intemperiem corrigunt eodem teste, ac viscus ipsum mirificè confortant, & sanguinem reddunt minus fluidum. Idem præstabunt, Leucensis Aqua & Ferina in potu ex Germanicis, Plumbeæ, Gypseæ, omnes adstringentes, emplasticæque opplentes & quæ in VII. scribentur Medicata balnea cap. XXVII. Vbi verò noxiè retentas hæmorrhoidalium venarum fluxiones reuocare opus est, quas iam antea mensibus ciendis adduximus, in potibus maximè vsurpandæ, Nitratæ Aeneæ, Ferreæ temperatæ, Porretanæ, Albulæ; vel blandis certè lauacris extimulandæ, Sulphuratis scilicet, & quæ haud nimis exiccent, vt Aquisgrani lauationes, Sancti Philippi, ad Aquas Pisarum, & consimiles.

Vlcusculis, & Tineolis. *Prurigini. Vuluæ.* *Verrucis, et Thimis.* *Rimis.* *Hęmorrhoidibus.* *Fluentibus.* *Aperientia.*

Iun-

Iuncturarum, & Articulorum morbis.

NVNC de proprijs ad iuncturas balneis loquendo, quæ ad præscriptas anteà ex frigido affectiones dedimus, eadem hùc conferri volumus; vt quæ ex frigida intemperie plerunque debilitari, inflari, dolere, contrahique solent iuncturæ, ac per calida balnea quocunque condecenti vsu curari. Oportet enim vsus penes singulares mali indicationes partiri; nam inueteratam Arthritim, seu Chiragra sit seu Podagra, siue Ischias, parciùs sanabit potatio, lauacra maiorem habent efficaciam. Conueniet tamen ante ipsa calidarum lauacra æneorum, Nitratarumque, ac similium validè purgantium aliquibus diebus potio in matutinis, quæ crassas è latis meatibus uiscitidates, phlegmataque, præuias arthritis causas, foras extrudat. Subinde lauari magis idoneum, in calidis scilicet ac ualdè discussorijs, quales retulimus sulphuratas, quas etiam, si destillatio imputetur (ut plerunque fit) ad usum ducciæ, qualiter diximus in neruosis, vsurpare licebit. Conspersiones uerò intelligo non solùm in occipite recipiendas, vnde aduersi inhibeantur adfluxus, verùm particulis quoque afflictis, tumentibusque fore utiles discussorij nomine, & itidem illutamenta. At si æquè plures ex dissipata fluxione articuli conflictentur, Sudationibus etiam vtendum, quales in Baianis Sudatorijs, ad Corsenum, ad balneum sub Pātauio tituli Sanctæ Helenæ, ad Xaccam in Sicilia, & tot alijs in locis iam relatis. Quibus cessata fluxione non minori proderint efficacia insolatus, vel artificialis ex odoratis, ac digerentibus rebus parata Sudatio, Stupharum ritus, ac vaporaria in VII. exponenda. & ibi balnearum dulcium quę sit ratio cap. XXII. Arenatio quæ fit in puluere balnearum in Aenaria insula efficacissimum remedium est vniuersæ Arthritidi, tumentibus præsertim lento, ac frigido humore articulis. Cæterùm inter initia omnem Arthritim cōmodiùs sanare videntur Medicatarum potiones, digerendo, vacuando, ac fluxiones inhibendo, quàm lauacra calidarum, aut exudatio, quæ liquatis viscidis, ac priùs sopitis humoribus excitatis, fluxioni ne adaugeant materiam timendum est. Maximè verò commoda potatio, si (ut in pluribus accidit) à caussa calida incipiat fluxio, vigente præsertim ætate, ac æstate ineunte; cui ministerio si lauacra commodant, subsequantur, & hæc temperata sunto, haud nimis calida, & quæ ex ferri qualitate egregiè ualeant confirmare. Talia balnea sunt, Sancti Cassiani, villa Lucæ, Caia, & Bussetum Viterbij, de lapidibus ad Petriolum, Caldanellæ, Maceretum, Ferrugineæ ad Baias, & quædam in Hispanicis relata. nec non Porretanæ lotiones, Albulæ, Labanæ, Marinæ, Ferinæ ex ære, Fabarienses ex auro, Embs in Germania, ad Minium in Gallecia; quæ omnes partes roborant imbecillas, laxas iuncturas constringunt ea stiptica facultate, & dolores leniunt refrigerando, qui à caussa calida atrociores, & quales in Ischiade intolerabiles fieri assolent, stupidus autem & grauis à frigida distendente. Tophis autem, seu callis, nodisque, qui ex longo affectu, ac dolore in iuncturis occallescere solent, æqua frigidæ materiæ cum calidi agentis intemperie caussa est, ac difficilè, ubi obduruerint, vllis cedunt remedijs. Cui parti duntaxat, & non alijs Arthritis generibus prædictis, iactatum congruit per ora vulgi prōuerbium.

Arthriti. Podagræ. Chiragræ. Ischiadi.

Vniuersę Arthriti.

Arthriti nouæ.

Calidæ.

Doloribus.

Tophis, seu callis, & nodis.

Soluere nodosam nescit Medicina Podagram.

Tentandum tamen non adeo confirmatos callos, per olei, aut assiduum Hydrelæi

drelæi fotum emollire, exudationibus aperire, itaque dispositos per balnea calidiora, ijsdemque ex alto conspersis discutere. Facit ad hæc insigniter balneum ex plumbo in Lothoringis, ex Minio in Hispania, ex Salsis, ac Marinis vbique inuentis, & item Illutamenta, qualia in balneis Borbonij Ancerici probantur apud Gallos, ad Burmiam flumen in Monferrato, ad Sanctum Cassianum de Luto, ad Trescurianum sub Bergomo, ad Aponum, Saburratio pariter, & quæ ad Neruorum contractiones allegauimus.

Artuum, & carnosarum partium doloribus.

Palpitationibus. Qvos verò artus infestare solent dolores, palpitationesque, & pungitiuos dolores siue summa carne, siue fibris insint musculorum; quomodo iuuent dulcium, & temperatarum aquarum balnea ex lib. VII. petendum est. cap. XXII. nec non Discussoria arte parata. cap. XXIX. Naturalibus verò balneis, quæ ad calidas articulorum intemperantias dedimus, eos discutere tentare oportet. Nitratis scilicet ebibitis, Aeneis, ferreis, Sancti Marini aqua ad viam Flaminiam, Borra Senarum, Iuncariæ, & Plagæ Puteolis, Grotta, & Nauseo Viterbij, Tigurinis Heluetiorum, Cellensibus, Ferinis, Ficuncella, Porretanis, Albulis, alijsque similibus. Nec non temperatis lauacris purgatione præmissa, vt Aquisgranum blandissimum, Caldanæ Pisarum, Rubeum tituli Sancti Ioannis etiam in potibus vtile sub Luca, Sancti Petri sub Patauio, M. Falconis in Frioli. Maximè si adhuc roborandi ex mistura vim obtineant, ut Caldanellæ præ cæteris membra mirificè instaurantes, villa, Auinio, Caldarianum, Viterbiensia aliqua. Vel harum virtutum Lutamenta, quale ad Aquas Porretanas, ad Sanctum Cassianum sub insignibus Sancti Georgij, ad Aquas oppidum in Liguria. Vel ex his arte paratis discussorijs in VII. & in herbis medicatis decubitus lib. II.

Ossium morbis.

Contusis & Liuidis. Contvsa verò membra Marinæ, vel Salsæ, ac mediocriter calidæ alicuius fomenta instaurant, liuores abolent, neruos debilitatos confirmant. Luxatis verò ossibus, aut ex percussione vel casu fractis, aut balnea adhibenda, aut ex alto in locum conspersio, aut certè illutamentum. Nisi quia fracturę *Luxatis & Fracturis.* ossium validioribus opus habent astrictorijs quàm luxata, quæ oportet quantocyùs per fomenta anodina emolliri, calidis nimirum temperatis, vel bituminosis, uel salitis, uel arte in VII. comparandis, itaque reponere, ac per aliquot dies sinere, deinde cautè in balneum actu temperatum, stypticæque facultatis mittere. Nec secus Fracturæ tractandæ. Faciunt ergo Ferratæ præcæteris, ut sub Senas Auinio, Caldanellæ, Sanctus Cassianus, villa sub Luca, de Aquis, & Caldanæ sub Pisis, Bussetum Viterbij, & ibi Serapidi nuncupatum balneum, Ferrugineæ in Aenaria aquæ, Aleria in Corsica, Fabarien*Vlceribus.* sia ex auro balnea in Rhetijs, Plumbea in Lothoringis, quæ & cariosa ossium vlcera sanant. Ex Minio item instaurant, Albulæ aluminatæ, Porretanæ luto etiam & conspersione vtiles, & similiter Sancti Martini balneum sub Como ad confinia Rhetia, Lutum Sancti Cassiani, Lutum M. Orthoni, Lutum sub Brixia, & lacus Vadimonis, aqua in Faliscis, vbi Balneolum dicitur.

Extre-

Extremorum morbis.

Crurũ inflationibus. *Crurum ulceribus.* *Papulis Gallicis.* *Manuum & pedum fissuris.* *Porris et callis.* *Pedibus inflatis.* *Broncocęlis.* *Scrophulis.*

EADEM ad Crurum inflationes, habita præsertim membrorum mandantium, ut hepatis, aut Vteri ratione, ijsdemque, vt decet, per ebibitas balneas præparatis. Albulæ sub Tybure valent ebibitæ, mox in balneis, vlcera etiam persanando, manantesque seu fluidas ex Gallico etiam morbo relictas papulas exiccando. Idem promittunt in Lothoringis balnea, quanquã plumbea, priuata forsan facultate. In cæteris verò vtilis Grotta viterbij, & in Busseto lauatio, ac Porretana aqua, vtroque usu. Manuum rubori, ac infestis adeo fissuris etiam in pedibus ex Gallico affectu, vtilia ponentur Discussoria in VII. cap. XXIX. Ad id genus extremorum vitia probantur etiam in Balneis Marinæ, & ex ferri mistura, M. Falconis balnea in Carnis, qualis præcipuè aquæ Auinio est, & villa, & huiusmodi. Et item ad Sanctum Cassianum illutatio, aqua ex Gypso cum suo smegmate, uel arte comparato ex harena, uel sabulo, uel sulphure. Porros verò qui & pedibus & manibus occallescunt, exterere per Marinæ, vel salitæ alicuius aquæ fomenta oportet. Ac spuma maris præ cæteris ad id efficax est, uel acres aliquæ, quales ex æruginibus, ex chalcyti, ex Soryo, uel consimili alio præparatæ: alioquî modica in balneis efficacia est. Inflatis verò pedibus, qualia in œdematis dicemus, discussoria cõpetunt, Saburratio, ac Insolatus. Bronchocælas autem idest deformes sub gutture tumentias, Gibberosi ebibita aqua sub Baijs pollicetur ex proprietate reprimere, balneum ex bituminosis assiduè vsurpatum, Plumbeum in Lothoringia, ex ochra, vel æruginibus paratæ aquæ. Sicut Scrophulas subnascentes abolere Scrophæ balneum item in Baianis, & digerentia, & calida alia diutissimè fota, vt Nitrata calentia, ac item ebibita; quales placuit Vitruuio celebrare Subcutilas aquas in Sabinis, pariterque fomenta ex bituminosis, Ferreis, Plumbeis, & ex brassica paratum in Discussorijs artificialib. c. XXIX.

Cutis morbis.

Maculis & Prurituì. *Scabiei origo.* *Scabiei recẽti.*

MACVLAS autem, pruritus, vlcuscula, scabies, lepras, papulas, & id genus alia per cutim uulgò manantia vitia, tùm crebræ Medicatarum purificantium sanguinem Potiones exterminant; tùm abluunt, abolentque in totum abstergentium, & calidarum quaruncunque lotiones. Habenda verò penes loca balnearum, nec non penes personas, ac infectionum ipsarum aliqua ratio: nam quibus commoda non est ad potulentas ex loci longinquitate accessio, præparatis (vt artis est) in lauacra ineundũ, uel etiam marinas, si adsint. Anniuersariæ autem scabies, quæ solent iuuenibus primo ineunte vere irrepere; fuliginosorum indicant vaporum abundantiam, qui nequeuntes per hiemis rigorem quemadmodum æstate exhalare, uel per exercitium, vel per assiduas lauationes excerni: tunc ex naturæ robore excitati sub extrema hærent cuticula, in qua pruriunt, inficiuntque. Quare in principio haud ex vsu his erunt balneæ natura calidæ, quæ acres uapores, maximè in iuuenta, uehementiùs possent incendere, & ut sæpenumero accidit, febres excitare. Mites ergo, ac Potulentæ, vt Nitrosæ, Aeneæ, Ferreæq; temperatæ purgantes, & quæ sudores eliciant peridoneæ, in quarum numero Sancti Marini aquulæ per æstatem eliguntur, Sancti Laurentij die scatebra eius nominis sub Fauentia, Borra ad Sanctum Sanum in Senensi per caniculam, Succellaria sub Baijs, Iuncariæ,

riæ, & Petræ, & ſequentes aliæ in Puteolano, Mons Catinus, Nitratæ in Alſatia, Grotta Viterbij, Ferinæ, Tigurinæ, Cellenſeſque in Germania, Tungris in Gallia, Ficuncella Sancti Caſſiani, Sanctus Victor ſub Fabriano, villa Lucæ, Albulæ, & his ſimiles Porretanæ, aliæque. At ſi balnea à potionibus opus fuerint: ea vel ex eiſdem temperatis ſunto, uel in marinis lauato, uel ex herbis medicatis lauacro. Verùm ubi ſeroſis admodum excrementis redundare corpus conijciatur, latis papulis ſcatens, ſcabie craſſa, purulenta, & quæ minus mordeat, vtilis quidem præuia earundem potatio & balneum. Vel certè diligens in primis penes artis prudentiam præparatio hepate nimirum exinanito per ſanguinis miſſionem, ac ſerapijs exhibitis quæ ſanguinem purificent, craſſa diſſecent, tenuentque. Ac poſtea craſſioribus ſuperfluitatib. ex pharmaco eductis, reliquiæ per balnea benè calorifica ad extimam cutim attrahendæ, ubi exiccentur, mundenturque. Inter hæc ſunt quædam adeo propria ad cutaneas papulas, vt vnica die, vel iteratis balneis uiginti horarũ ſpatio eas abſtergeant in totum, ac cutim reddunt leniſſimam. Tale hìc Romæ Stygianum balneum experimur calfactis aquis: quod ad viam Aureliam XXIIII. lapide extat valde Sulphureum. Sulphuraria ſimiliter ad Puteolos, Bullicanum magis limpidum ad Viterbium. Deinde Rapolanum ſub Senis, tribus diebus, quod longiſſimum tempus eſt, exiccans, Aponus, & item Caroli IIII. balnea in Bohemia, Badenia in Heluetijs, Mattiaca ſub Maguntia, Borbonium in Gallia. Quæ balnea ſequuntur Petriolum, Sancti Philippi balneum mitius, Ruſellæ, Sancta Maria in balneo, Aſculum; & ex miſturis cum ferro adſtringens Maceretum, Caldagna Sancti Caſſiani, de Aquis, & Regina Piſarum, villa Lucæ, Caldarianum Veronæ, in Aenaria, in Corſica, in Sicilia, in Hiſpania Ferratæ. Et item Corſenum ex alumine, Paganellum ex alumine & ferro, Leucenſe ex ære in valeſiis, Plumbeæ in Lothoringia, Aureæ ad Fabarim, conſimiles multæ. Quo in cenſu habentur aliqua quàmcõmoda balnea, in quibus vbi præ nimia copia, ac agitatione balnei, euocatus ad ſuperficiem ſanguis, aliqua euacuatione egeret: corniculis per certas corporis partes applicatis ac inciſis (vt in Stuphis artis eſt) expurgari poterit. Dummodo tamen id arbitrio ignari Cornicularij non ſit committendum, qui ſanguinem quandoque per ſua cornicula exhauriunt vſq; ad animã.

Scabiei craſſæ.

Elephãtiaſi. lepræ.

Elephantiaſi autem, & quam dicunt lepram, nec minus omni intemperatæ, ac ueteri ſcabiei, fortiora in cunctis conueniunt balnea ex his, quæ diximus. Et Atramẽtoſa, & Bituminoſa, vt Culma, & Petrolei balneũ ad Baias, Mõtis Alti dictũ ſub Peruſia, Lacunæ Volaterranæ, Auernus in Cãpania. Et præ cæteris Iordanis fluuius in Palæſtina, quẽ ſæpenumero lepram ſanaſſe diuina virtute ſacræ litteræ atteſtãtur, & infrà Aſphalti lacus aquæ ualde abſterſoriæ. Elephãtiaſi, ſcribit Paulus Aegineta, vſus aquarum naturalium ceù maxime neceſſarius adhiberi debet, præſertim Aluminoſarum, & quæ ferrum ſapiunt. Confert inquit & ipſarum potio, tùm marinæ harenæ uſus, & quęcunque tandẽ ſudationibus ciendis efficaciam habent vaporaria; ac Diſcuſſoria in VII. Reges Aegyptij, teſte Plinio; & ut aiunt Conſtantinus Magnus, vtebantur ad lepram balneo ex humano ſanguine, de quo in VII. dicetur. cap. XXXIIII. in quo tamen Remedij genere non video rationem perſpicuam.

Cornicolorũ vſus.

Papulis ac Variolis.

Papulis autem, ac Variolis ex alto ad cutim educendis, omnia, quæ diximus calorifica attrahentia, ac ſudorem cientia, conferunt, vt explicatiore ſermone dicetur in VII. cap. XXIII.

Deco-

Decorationi.

Qvæ verò non solùm ad cutim, verumetiam ad vniuersi corporis elegantiam attinent, plurima ex parte de ritibus Vrbanis in vii. petenda erunt, ac aliqua ex naturalibus balneis. Furfuraginem, omnemq́ue cutis ariditatem abolent abstergentes, vt nitratæ, salsæque, ac ex his Solia, ac vi mollitoria bituminosæ, & lactis balneum pro fastosis mulieribus. Eadem, & in potibus ad omnes faciei maculas, vitiligines, Alphos, Volaticam, impetiginem, morpheam, varulos, maximè si inter lauationes priuatas alia adhibeãtur localia, quæ nunc nostrum propositum excedunt. Ad nitorem porrò, & candorem carnium, antiquæ mulieres nobiles vtebantur diapasmate puluere preciosissimo; vel etiam lactis balneo, vt testis est Plinius. Vel nitro, vel aphronitro, deterso in balneis. Quibus nostræ mulieres carentes farina fabacea in balneo vti poterunt, authore Galeno, & Dioscoride. Vel nostratum oleo de tartaro se leuiter detergant. Vel stillatitia aliqua ex his aqua, ex immaturis pineorum conis, vel fabarum recentium, vel radicum Ari, vel limonum, vel sola Tyberina aqua. Pilos abolent radicitus aquarum fortium lauacra, qualis ex auripigmento fons Susis in Persia, vel qualis ex atramento in Volaterrano; vel si alię non habentur, valde salsæ, nec minus acres nitratæ, si synceræ sint, vel ex calce parata aqua, & quæ inter lauationes Thermarum dicentur Psylothra. Eadem acria ad lendines necandas, & itẽ ad pediculos, pudendorumq; blattas exterminandas. Alopeciam contrà, hoc est quando capilli, & pili vndecunque defluunt, cohibent ex stypticis, ac adstringentibus lauacra, vt ex ferro Caldarianæ sub Verona; Plagæ Romanæ nuncupata in Aenaria, aqua maris, & Aluminatæ. In Tinea porrò emundanda, capitis erroneis vlcusculis sanandis, fauis, & meliceridis, & serpiginosa ophiasi nihil melius aqua maris, & quæ attrahant, firment, ac abstergant, vt Aluminatæ, Plumbeæ, Ferreæ. Cęterùm refrictiones non solùm capitis, sed etiam totiùs corporis, vt quùm per niuem diu contigit iter peragere, refouent calida, ac temperata, tùm priuata, tum naturalia quædam, vt Aquisgrani Thermæ, ac similes, Insolatus, Discussoria artificialia, in herbis medicatis decubitus, & ad omnes lassitudines eadem, & quæ in Thermis vrbanis instituentur. E diuerso exustos sub Sole recreant, lauatio in Frigida, & Hydrelæum tepens, iuxtà instituta, quæ in vii. dabimus, & ex Nitro naturales. Impinguare promittunt Tigurinæ ebibitæ in Heluetijs aquæ, & item villa Lucæ, Tritolæ, & Iuncariæ, & Fontanalis dicta in Puteolano, quam lac quoque multiplicare, cùm id tamẽ naturæ opus sit. Nam lac exiccare, artis quoque est, vt cùm mammillas infantarijs copiam lactis non sustinentes marina aqua assiduè fouemus, vel ex Grotta sumptis, vel ex Plumbeis in Lotoringis, hisq; similibus extenuantibus. Extenuant autem natura sui omnes impensè calidæ, sulphurosæ, ac bituminosæ, & ex atramento, quas in nimium pingues emacrandos vsurpare licebit, & in Atrophuntas reformandos, qualis & lauationum ritus in vii. vbi & Discussoria priuata cap. xxix. Prohibent obesos fieri homines aquæ Anticoli in Campania, tractu temporis ob mediocrem siccitatem. Visum instaurant etiam sanis, ac Senibus æneæ aquæ, vt Viterbiensis aqua tàm nobilis, Ferinæ item, & Tigurinæ epotæ, & ex minio in Hispania peculiari proprietate. Ebrios somno sepultos exuscitat frigidæ vsus in conspersionibus, nec minus

Furfuragini.
Cutis ariditati, & candori.
Faciei maculis.
Vitiligini.
Volaticæ.
Impetigini.
Varulis.
1. Alimen. fac.
Pilis euellendis.
Lendinibus.
Pediculis.
Blattis.
Alopeciæ.
Tineæ.
Fauis, et meliceridis.
Cap. vlcusculis.
Ophiasi.
Refrictionibus.
Lassitudinibus.
Sole exustis.
Impinguantia.
Lac gignere, exiccare.
Extenuãtia.
Obesis.
Visui acuendo.
Ebrietati.

Veneri. Impotentiæ. Sterilitati.

nus acidæ in potibus, & quæ à crapula vendicant lauationes in Thermis. Porrò Venerem incitare traditur Tritolæ, & Iuncariæ aqua bibita ad Puteolos, quæ & viros impotentes iuuare poſſunt, eoque nomine ſterilitatis ex eis cauſſam amouere. Ad idem aqua Viterbij valet ebibita, aliæque ſimiles, quæ renes

Caſtimoniæ.

mundando, ac roborando vim quoque prolificam reſtituunt. Turgidam autem Venerem cohibent rigentes Albulæ in Latio, & in Lothoringia Plūbeę,

Voci inſtaurandæ.

& ex auro Fabarienſes. Vocem clarificant, quomodo ad Fauces præcepta dedimus, aperientes, ac tenuis naturæ epotæ balneæ, vt eædem Nitratæ, Tritolæ, & Iuncariæ, & Aſtruni aquæ ſub Puteolis, Petrolei fons ad Baias de natura bituminis, Grotta, & Tigurum, ac ſimiles ex ære, Ficuncella, Porretanæ, & Carpi ex ferro, ac alumine, & nitro; & ex ſandaracha aquæ, qualis qui Zame fons in Aphrica. Balneis verò vtendū his ex dulcibus aquis frequēter, ac cibos comedent, qui eroſionis ſint expertes, ac laxent. Cauenda autem his qui vocis

VII. ſecundū loca. Sopori noxio.

affectiones patiuntur balnea, quæ nimis exiccant, vt infra ex Galeno docebimus VII. ſecūdū local. med. Soporem verò, noxium quidem omnes naturales, ac vaporoſæ aquæ inducunt, cui periculo ſuccurrere in fine harum methodū

Innoxio ſomno, & vigiliæ.

docebimus. Innoxium vero ſomnum, ac multam vigiliam perpeſſis inducūt Fontanalis prædicta ad Puteolos, & conſimiles, quę ex bituminis natura caput implent, & ex accidenti frigidæ conſperſio, qualem præſcripſimus.

Tumoribus.

Abſceſſibus

PORRÒ variæ, quæ in ſumma carne oboriri ſolent, ex adfluxu alicunde extumeſcentiæ, abſceſſusq́; aut diſſipari volunt, cuius apprimè virtutis ſunt balnea quæcunque naturalia, aut ad ſuppurationem perduci, quorum per ſpe

Oedemati.

cies hæc breuiter ratio eſt. Oedema quidem, quod ex frigido conſtat, & contumaci adfluxu, per exiccantia, & calorifica plerunque diſcutitur, quorum multa diximus, & peculiaria Aponum, Aſculum, Sanctæ Mariæ in balneo, Buſſetum Viterbij, Auinionem, Caldanellam, de Aquis Piſarum, Corſenū, ac Villam, Borbonium, Badenias in Auſtria, Bathonias in Anglia, in Hiſpa-

Abſceſſibus pituitoſis internis.

nia, in Sicilia. Laudat Arnaldus de Villanoua ad abſceſſus huiuſmodi pituitoſos, & internos aluminatarum aquarum potum cum vino, quæ nimirum acidulo ſapore ſunt. Nam & externos, inquit, egregiè diminuunt, ac diſcutiunt, etiam ſulphuratæ. Quas item ex alto in locum tumidum recipere confert, vel in ſudationibus, vel in illutamentis: facit & inſolatus, & arena in

Heriſipelati. Inflammationi.

balneis Iſchiæ, & in herbis medicatis decubitus. eryſipelas autem ex ſubtili bilis influxu, haud tutò per calorifica adhibita diſcutitur, ac minus inflammatio, quæ ſanguinis eſt. Satiùs igitur hæc per tenuium, ac leniter digerentes ebibitas digerere, quales nitratæ, æneæ, Ficuncella, Porretanæ, Albulæ, Grotta, ac ſimiles præmiſſa (vt artis eſt) tùm vniuerſali vacuatione, miſſo ſanguine; tùm particulari ex medicamento proprio. Sanguini autem adhuc in inflammationem confluenti aſtringentia in artificialibus commodant, Emollientia quoque, & ex rubrica Synopide aqua. Terræ item genera illutata, quæ

Ambuſtis. Maturationi.

& Ambuſtis medentur libro II. Vbi autem Abſceſſus abrumpi deſiderat, facit aqua calida temperata ad maturandum diutiſſimè conſperſa, nec non in antiquis Gymnaſiorum ſordes, ac Cæromata in illutamentis relata; & quæ iam factis vlceribus mox conuenientia dicemus.

Vlceribus.

Vlceribus.

Omnia vlcera ſanare valent medicatæ aquæ competenter adhibitæ. Vſus tamen frequentior in inueteratis, malignisque eſt, in quibus vbi tentata vndecunque remedia non profuerint, tanquàm ad ſacras balnearum appellationes recurritur. In eligendis ergo ad vlcera balneis, vnum in primis valde ne- *Membrorū debilitas.* ceſſarium animaduertendum eſt, particulæ exulceratæ imbecillitas; quæ viribus corruptis, vel ſopitis nec idoneum ſibi appropriat nutrimentum, nec influxum aliunde malum valet reiicere, nec receptum corrigere, vnde varijs ipſam abundare excrementis neceſſe eſt. Et alterum, membri alicuius mandantis intemperies, ac in expultrice ipſius robur, qua ſemper purgamenta ad imbecilliora detrudit. Ex mandantibus ſubinde, aut cerebrum imputari ſolet, aut hepar, aut tertium vterus, & quæ his ſubminiſtrant cōſequenter, quæ oportet principaliter antè balnei ad vlcus miniſteria medicari. In fluidis vl- *Vlceribus fluidis, et catarrhalibus.* ceribus, perrarò non catarrhus aliquis à capite deſtillat, vijs præſertim ad illam partem manifeſtis, quem primò per ea, quæ peculiaria ad catarrhū in capitis affectibus docuimus, oportet diſcutere; ſeu priuatę ſint medelæ, ſeu potiùs ex aquis medicatis potiones, nitratis nimirùm, ſalſugineis, ęneis, ferreis, purgantibuſq́; ſeu diſcuſſiones ad fluxionis principia in bregmate, aut nuca, ex ſulphureis temperatis, bituminoſis, nec admodum adſtringentibus. Ita enim antecedenti ſubmota cauſſa, facile vlcus ad ſanitatem per localia balnea perducitur: quæ abſtergentia ſunto, mediocriter calida, & ſicca; vt Ferratæ quędam, Buſſetum Viterbij, villa Lucę, Caldagna Sancti Caſſiani, Albulæ, & Labanæ ex alumine, Porretanæ, Corſenum ex alumine & ferro, atramentoſæ in Volaterrano, Brigenſes in Valeſijs, alięque innumeræ conſimiles, & marina aqua per æſtatem efficax. Inueteratorum autem vlcerum, ea- *Inueteratis, et malignis.* dem balnearum, ac præſidij cuiuſcunque ratio eſſe debet: niſi quia in his non tàm timendus aliunde influxus eſt; quàm quòd ex habituata iamdudum illi particulæ intemperantia, vnde aut cacoêthica fieri aſſolent vlcera, aut ſerpiginoſa, aut putrida, aut contumacia, & dura, aut ſinuoſa; aut fiſtuloſa, aut multifariam maligna; longiorem deſiderant curam, ac nulla cura eſt neque breuior, neque certior, quàm quæ à balneis ſumitur. Ea ergo intemperies, *Scirrho, & cancro.* aut in totum occupauerit particulæ naturam, quemadmodum in Scirrho, cui nulla tunc medicatio proficua eſt; aut veneni ſpeciem gerit, vt in Cancro, cui opus eſt primò virus interficere, quod vt nullis alijs remedijs, ita in balneis difficilè fit; quanquam eam curam plumbeæ à proprietate, & quædam aliæ fortes promittant. Aut denique quædam mala qualitas inculpatur, vt immoderata vel caliditas, vel frigiditas, vel humiditas, vel ſiccitas, vel complicata ex his pluribus, tum'que Galeno teſte, per vnicuique contraria curandum. Calidæ oportet per frigida mederi, vt ex nitratis aquæ ebibitæ, nec non Ficū- *Calidæ intēperiei.* cella Sancti Caſſiani, Grotta Viterbij, Tigurinæ in Heluetijs, omnes anteà ad calidas generatim intemperantias adductæ. Frigidæ verò per diſcuſſoria bal- *Frigidæ.* nea, & tàm actu calida, vt ſulphurata, bituminoſa, nec non ferro, aut alumine participantia; quàm quæ virtute acria, vt ex atramentis, ex ære, ex chalcytide, myſio, ſoryo, plumbo, ac ſimilibus. Vlcera verò ſiccam & ſqualidam *Siccæ.* habentia carnem, per frigidam aquam irrorari ex Galeno in II. docuimus, nec minus vtilem trademus ex tepenti aqua ablutionem in VII. bituminoſa va

Humidæ. lent in naturalibus balnea, ac Cellensia in Heluetijs. Humidis autem faciũt eadem, quę paulò ante ad fluida vlcera dedimus, & ad hæc Aponi balneum ad inueterata proficit, varia misturarum facultate: Embs item in Germania, & Empsenses aliæ sub Diocesi Treuerẽsi, aliæ in Alsaria, Fabarienses in Rhetia, *Herpeti.* ex Gypso aquæ, & ex atramento in Volaterrano lacunæ. Porrò in Herpete, vbi scilicet vlcus serpiginosum efficitur, erodens, ac sæpè putridum; cõposita conijcitur qualitatum malignitas, calida, acris, salsa, pruriginosa, quod potiones medicatas, quales in calidis alijs, & catarrhalibus diximus, desiderat. Foris verò ex acribus, ac erodentibus balnea, ferrea, aenea, plumbea, *Cancrenæ.* atramentata. Cancrenæ eadem, & Aponus, & Ferinæ aquæ in Germania, & in Dacia Virides ad montem Carpathum, & in Cypro Insula ęneæ aquæ omnium *Sinui.* valentissimæ. Nec secus in sinuoso vlcere composita sordities, fluida, virulenta, salsa, ac erodens, quam oportet per exiccantia, ac modicè calida extergere; quales metallicæ, vt plurimum aquæ, ex plumbo maximè, ære, atramento, *Fistulę.* ac minio. Faciunt eadem ad Fistulas, quod est, vbi cauitas vlceris obducta ex ore in penitiores anfractus cuticula, fistulæ instar (vnde illi est nomen etiam Gręcis) perpetuò hiat, emanatq́ue. Difficilis quidem quocunq; modo curationis: difficillimæ verò vbi fistula in altum penetrat, qualis ex intestinis *Ani fistulæ.* sæpenumero fit ad ani musculos. Cui nec commodè, nec tutò possunt quæcunque medicamenta adhiberi. Facerent tamen vtcunque exiccantes ebibitę, ac abstersoriæ facultatis; vt Ferratæ, nec admodum calidę, vt Ficuncellæ aqua, ac similes. Vel iniectæ quantum fieri posset acres, & quæ potentia cuticulam ipsam fistulę extererent; quales sunt ex æris, chalcytidis, cęruleiq́ue excrementis dilutę aquæ, vt in Cypro iam dictæ, & ex plumbo, & ex auripigmento, qualis ad Susas fons in Persia. Vel si non adsint, ex calce idoneę, ac cinere, & atramentosę in Volaterrano.

Vulneribus.

VVLNERIBVS autem recentibus perrarò à balneis remedia quærere contingit, quæ tamen vbi non adeò facilis est alterius auxilij copia, in totum persanant, si condecenter tractentur, mundando, extergendo, fluxionem *Inueteratis.* prohibendo, siccando, vniendo, solidando. Nam certior in inueteratis cura per balneum fit, vt quæ in vlceribus prodita habentur, Ficuncella, Sancti Cassiani alia, Porretanæ, Albulæ, Ferratę, Auratę, & Plumbeæ, quę & cicatricem *Recentibus.* abolent. Quippe nisi vulnus in neruosis illatum sit, recentibus incommoda est calida quæcunque aqua, ad fluxum concitandi periculo: sicuti è diuerso vinum, & maximè rubrum, adstringensq́ue commodissimum perhibetur. *Neruorum.* Vulneratis autem, aut punctis neruis, in solium temperatarum descendere, vel in salsas prodest, & item in oleum, vel in Hydræleum; nempè quæ conuulsioni *Infixis globulis, & sagittis.* opponuntur. Armis verò infixis, & qui relinqui solent ex archibusijs, balistisq́ue globulis in vulnere, conferunt ad extrahendum occulta à magnete proprietate quędam balnea. Quorum præcipua ad Baias, Solis, & Lunæ, Imperatoris, atque Episcopi cognomento dicta. Sanctus Georgius ad Sanctum Cassianum oppidum, cum illutamento ad hunc vsum.

Venenis.

Venenis.

PVNCTVRIS autem venenoſorum animalium aquæ marinę ſolium tepidum probatur. Sudationum item ritus, in hypocauſtis, pyriaterijs, ac dolijs, qualem ex Aetio inſtituemus libro VII. ad Ranæ, & Rubetæ virus excutiendũ, Scorpionum, Canis rabidi. Meminit Pauſanias in Arcadicis, apud Cyrenetenſes populos, fontem eſſe medicatarum aquarum, qui a proprietate, quam habet ad morſum rabidi Canis, Alyſſon vocatur. Eſt enim λύσσα rabies. Succis verò ebibitis, Mandragorę, Cicutę, Sardonię herbę, opio, cantharidibus, hyrudinibus hauſtis, & medicamentis deleterijs, per lauationes in dulcibus ſuccurrimus in VII. cap. XXII. Sicut & fungis deuoratis vomitum ciendo conferunt atramentoſę aquæ. nam quę primaria ratione contra venena operentur balnea, vix vlla equidem inueniri crediderim.

Morſibus.

Ebibitis.

Fungis.

Animi affectibus.

ANIMI verò affectus ſiqua balnei operatio attingat, ea eſt, quæ caput exonerat, itaque virtutes animales promptas, ac magis expeditas reddit ad omnes actiones. Ita ſimplicis aquæ calidæ balneum, & pedum ſimpliciter, & capitis lauacrum, tùm diſcutiendo à capite vapores, tùm reuellendo, animũ iuuare poterunt. quod in VII. oſtendetur cap. XXX. Cęterùm nulla eſt inter naturales aqua, quæ à proprietate meros animi affectus reſpiciat, aut iuuet. Niſi quas in fabulis forſan prodidere, Amore detentos liberare Selennium Achaiæ fluuium. & item in Cyzico fontem Cupidinis vocatum, & in Sardinia fontes ex auro, quos tradidit Solinus, contrà faſcinum, & maleficia. Succellaria in Baiano aqua ad eadem, & mentem aperire traditur. ſicut item Tripergulana balnea, Grotta Viterbij, Tigurinæ aquæ in Heluetijs ex auro, quæ nimirùm in auxilijs animi, ſecundarijs operari virtutibus promittunt. Verè autẽ equidem, aut hæc in ſuperſtitionem reijcienda eſſe exiſtimo; aut ſiquam animus vtilitatem ex id genus balneis ſentit, eæ ſunt non animi ſimpliciter, ſed coniuncti paſſiones. quæ nimirùm iuuantur pro communicantia, quam habent facultates ipſæ animæ cum corpore. Porrò tamen in arcanis ratio eſt, quam ob rem à canis rabidi morſu, ac aquæ formidine liberẽt Marinæ aquæ. Vel, ſi non adſint marinæ, in frigido fonte Natatio, vel in fluuio. Qua in re nulla videtur medica ratio: Non ratio à contrario, quia non tam calida, aut ſicca perhibetur hæc affectio morſus, quàm venenoſa conſtat. Vel ſi idcirco iuuari aqua dicatur, perinde quæ humida eſt, & frigida; cur efficaciùs marina ipſa iuuatur, quæ minus eſt humida, quàm lauacro dulci? Non ratione alteratiua, non vacuatoria; nam vel ſolo marinæ aſpectu, conuerſi quidam eo timore, eaque animi vanitate liberantur. Sedulo ergo fatebimur humani ingenij coniecturam non pertingere in certas rerum proprietates, quæ ſunt occultæ, ac multæ in aquis. Nec mirùm, morbi quoque (vt teſtatur Magnus Hippocrates in libro de Morbo ſacro) quiddam videntur habere diuini. & diuina pariter quædam eſſe remedia cenſendum eſt. quod in VI. huius operis libro, Deo dante, demonſtrabitur.

Cap. 7. 22.

Amore liberare.

Maleficijs. Menti.

Rabioſis, & aquam timẽtibus mira cauſſa, et mirum remedium.

Morbi quiddam habent diui.

Remedia q̃dam diuina.

Ad delicias.

Thermę deliciosissimæ.

DEMVM antiqui omnes authores, & Medici, ad alleuiandas omnes animi passiones, multam dabant Thermis Vrbanis prærogatiuam. Adeò quòd in prima illa Medicinæ claritate, ægritudinum pluri ex parte remedia legimus instituta fuisse in balneis. Non balnei quidem caussa tantùm, vt multi hactenus credidêre, ac insciè scripsêre aliqui. Verùm, quia si præter balnearum salubritatem, computentur fastus, spectacula, voluptates, laxissima planè animi, & corporis oblectamenta, quibus in Thermis bonam diei partem antiqui illi degebant: nimirùm videbitur ea fuisse instituta vitæ hominibus illorũ temporum fœlicissimæ, ac plena deliciarum, non solùm cuique obliterandæ perturbationi aptissima. Et animi tranquillitas, cùm sit altera vitæ nutrix, incomparabilem habet virtutem ad omnem morbi curationem.

Quibus in casibus à balneis naturalibus cauendum sit. Cap. II.

HÆc igitur methodus est medẽdi singulas ægritudines in balneis. Quocirca planè colligere possumus summam balneorum in eo communi præcepto consistere, vt ex ratione ministrentur. Siquidem vidimus quòd quibus conueniunt, haud absolutè conueniunt, neq; vsus eorum omni ægritudinis tempori, aut gradui, aut ætati, aut anni tempestatibus indifferens est, sed cuique pro ratione. In totum nemini conuenire probauimus nisi legitimè præparatis. Atque his præterea diligenti quadam mensura æstimandum esse, quid balneum iuuare, quid nocere possit: nec ignorare quantum valeat demoliri sanitatis, ac vitæ resiccatio nimia, & vehementia caloris, vel si suprà temperamenti tolerantiam adhibeatur. Quæ nec iterum supposuisse hîc satis est: adeò enim video procliues hoc tẽpore homines ad balnea, adeoq; temere sese illis committere; vt nulla sit tàm grauis, tàmque sæua ęgritudo, quam non præsumant sine omni Medici consilio, per illa sanare; seu ita vulgo persuasi sint, seu parcat impensæ, seu pro delicijs, seu pro commoditate remedij. Cui nunc communi abusui nos consulere cupientes, consequens est, imò cuicunque necessarium arbitramur ostendere, quibus in casibus specialiter balnea naturalia, contraria, & inutilia reputanda sint. Semper ergo quodcunque balnei negocium suscipiatur, illud ad tres præcipuas intentiones conformandum est. Ad affectum, cuius gratia primò de balneis deliberatur: ad balnei gradum, ac temperiem in suis proprietatibus: & tertiò ad reliquas corporis dispositiones, quas si idẽ balneũ non iuuet, certè nõ offendat. Ex his quæ penes balnei efficaciã ꝑcauenda sint, satis tùm cões, tũ particulares præscriptæ electiones indicare potuerunt. De reliquis ergo duabus conditionibus, scilicet à naturalibus dispositionibus, & à præternaturalibus affectibus, ita communiter censendum est. A naturarum differentiis: Minerales aquas pueris omnino incommodas reputare oportet: hæ nãque omnes validum illius ętatis calorem possunt incendere, ac exiccare, & propterea naturalem quoque augumentationem impedire, si non alia timerentur nocumẽta. Horum conditionem mulierum naturæ sequuntur: cum hac tamen distinctione, quòd minus hæ incenduntur, cùm sint perexigui in humido caloris. Exiccantur tamen præ naturali carnium mollicie nimis, vnde rudes puellis

Cap. 7. et 11.

Vulgaris temeritas in balneis.

Regula cauẽdi communiter à periculis balneorũ

A naturarũ differentijs.

Pueris balnea incommoda.

11. de Sani. tuen.

Mulieribus.

Aponi balneas Martialis ſubnotauit, ob nimiam ſcilicet balnei acritatem. Prohibendum verò his in totum balneum eſt, vbi timor ſit, ne vſu ipſo balnei conſuetæ ſupprimantur vacuationes; ſiue primò id poſſit balneum, ſiue ex accidenti: qua noxa vim quoque in poſterum concipiendi ſubtrahi ſolet.

Senibus.

Parcè verò ſenibus concedendum eſt naturale balneum, quibus iam vitales ſpiritus effœtos, poſſet maiorem in modum diſſoluere, itaque reſiccato corporis habitu præcipitem decrepitam accelerari.

Gracilibus.

Nec Gracilibus adeò ſecurè conſulendum, etiam ſi iuuenes ſint. Multo verò minus quibus aut ex ęgritudine, aut quapiam alia cauſſa, corpuſculum elanguiſſe cernitur.

Vſtis, & melancholicis.

Hiſce enim naturis, ſicuti etiam vſtis, melancholicis, & omnino ſiccæ habitudinis, humores exacuere ſolet balneum, ſpiritusq; extrà modum diſſoluere, corporaq; exiccando, ea primùm Ephemeris, deinde Phthyſi, Hecticisq; febribus reddit idonea: atque illis multò maximè, quibus caduca eſt ex hæreditate maiorum eadem conditio.

Siccis habitudinibus.

1. Simpl.

Itidem ſiccis ex alia cauſſa habitudinibus, vt his qui laborioſam degerunt vitam, aut agunt, nequaquam ex vſu, vel minus tuta videntur naturalia balnea. Quorum exemplum manifeſtè videre eſt in his, qui aſſiduè circà marinas aquas verſantur, aut aluminoſas, aut ſulphureas, aut bituminoſas, quàm facillimè exiccentur.

Coitu debilibus.

Nec ſecus id genus balnea ægrè coëuntibus vitanda ſunt, & qui raræ carnium texturæ exiſtentes, nimium poſſent ex calidis lauacris diſſolui ſpiritibus, ac debilitari.

Thoracis anguſtiæ, & vocis.

VII. local.

Nimia verò balnei ſiccitas multis nominibus eſt nocitura; veluti his qui anguſti ſunt thoracis, ac perexiguæ vocis, quibus nominatim Galenus omnis balnei vſum deteſtatur, quod vel ex marinis aquis, vel ſulphureis comparatur, vel quæ chalcanthum, vel bitumen referunt. adde & alumen: quæ impenſè omnia reſiccare poſſunt vocis organa, ac propterea præconibus vitanda, ac mimis, & citharedis, & noſtri temporis concionatoribus.

Capitibus natura calidis.

6. de Sa. tu.

Ad vſum verò ſpecialiter conſperſionum ex alto intelligendus venit Galeni locus in VI. de ſan. tu. vbi calidarum ſponte aquarum balnea damnat his qui capitibus ſunt natura calidis, vt inimiciſſima. Sulphurulentæ enim (inquit) & quæ bitumen olent, nimis calefaciunt, ac fluxiones excitant. Aluminoſæ autem ac adſtringentes id genus aliæ coarctatione ſua caput offendunt, eodem periculo.

Inęqualibus diſpoſitionibus.

De inęqualibus porrò diſpoſitionibus, quibus haud tutò balneum committitur, eſt; vbi inexiſtat plenitudo aliqua humorum omnium, aut vnius duntaxat humoris copia, aut cruditas: quarum quanta eſſe debeat in balneis cura, opportuno magis loco dicetur in VII.

Viſceribus, ac membris imbecillis.

De quibus eo potiſſimùm nomine eſſet timendum, ſi aliquod viſcerum, velut hepar, vterus, ventriculus, eſſet imbecille: nec minus vbi aliquod etiam inferioris notæ membrum haberetur infirmum, vt vel laxatis iuncturis ex ęgritudine prægreſſa aliqua, vel latas alioquì naturaliter iũcturarum compagines habentibus. Quæ cuncta facilè, commotis à balnei caliditate humoribus, omnem redundantiam, adfluxumque poſſent recipere, ac malè offendi.

Fluxionibus

Quare hæc ſumma huius periculi cautio eſſe debet, vt fiente aliunde adfluxione in partem aliquam, ſeu in balneo ipſo, ſeu antè balneum, ſemper à quocunque balnei vſu ſit abſtinendum. Ita Galenus in VII. Methodi, quùm ventriculus ex humoribus in ipſum confluentibus vexatur, abſtinendum ab huiuſmodi calidis aquis liquantibus, maiuſque rheuma mouentibus, commonuit.

Sãguinis fluxionibus.

Abſtineãt & qui ſanguinis vndecunque, ac menſium profluuijs ſunt obnoxij, à balneis forinſecus calidis, quæ remiſſa non difficilè à

caliditate

Affectibus. caliditate balnei proritarentur. Porrò de affectibus, quos oportet à balneis excipere: alij quidem affectus inter ipsum balneum oboriuntur, cui parti priuata alia curatio posteriùs instituetur: alij verò sunt, quibus ex diametro balnea aduersari comperimus, atque hos nunc protestari est operæ precium. *Calidis affectibus, ca. 1.* Ergo in superioribus omni calidæ intemperantiæ balnea naturalia suspecta fecimus; itaque tùm cautè ministranda esse, nulla videlicet adhuc insigni alicuius partis læsione apparente. *Abscessibus calidis.* Verùm vbi quis calido iam, ac sicco, affectu correptus est, aut phlegmone, aut erysipelate, aut abscessu huiusmodi aliquo, & maximè viscerum, hepatis, præcordiorum, ventriculi, lienis, renum, vteri, intestinorum, vesicæ, inimicissima illis balnea naturalia putare oportet. *Febribus.* Ac minus ea de caussa idonea sunt vllis febribus, quæ & viscera plerunque incendunt: minimè vero omnium hecticis, quod toties arguit Galenus. *Morbis acutis.* Nec vlli pariter acuto morbo, & qui seu circà viscera, seu circà aliquod minus principale membrum, cum mala accidat qualitate. Nec Apoplexiæ, inquam, nec phrenitidi, nec carbunculo, nec inflãmationi, nullis id genus malis balnea naturalia tuta promittimus; præsertim inter initia. *Inueteratis inflammationibus.* In quibusdam tamen affectibus, qui iam ab origine calidi, degenerarunt ad finem in frigidum; haud ita prohibentur: quo modo idonea asserit Aëtius hæc balnea in inflammationibus viscerum inueteratis, vnde iam mali habitus species oriri inceperit, vẽter, aut crura intumescere, cutis albicare. *Vteri tumoribus.* Ita Paulus induratis vteri tumoribus, non adeò contumacibus, commodum esse docet circà finem aquas naturales, sulphurosas, bituminosasque vsurpare. Porrò autem, quæ de frigidis excipiuntur ab vsu naturalium balnearum, sunt inueterati id genus affectus, qui iam ferè curam non recipiunt. *Scyrrhis exquisitis.* Vt in Scyrrhis exquisitis, similiter atque in callis, ac nodis, siue in artubus, siue in neruosis partibus obdurati fuerint, haud rectè ministrantur. Nam id tentare, alterum duorum, aut perinde erit, ac abluere (quod aiunt) lapidem, cùm planè in gypseam materiam obduruerit. Aut nulla erit erroris excusatio, quin contumaciùs durentur; ad sententiam Galeni in 11. ad Glauco. vbi quorundam taxat imperitiam, qui dum vehementer dissolutiua scirrhosis partibus adhiberent, ignorabant quod tenuiori ex eis dissoluto humore; residuum assiccatum duritiem lapidis assequi oporteret, effici que incurabile.

An conueniant morbo Gallico.

De morbo autem Gallico, vt priuata est ratio in suis caussis, & calidis & frigidis, & in tota curatione à cæteris morbis; ita priuata quoq; ratio in balneis esse debet. Hæc detestabilis & sacra lues, etsi varias in processu agat radices, duas tamen videtur habere primas differentias: calidam scilicet intemperiem, tota forma naturæ operibus inimicam; & humorum crassiciem pro materia. Quapropter hepar vtplurimum, veluti primariam quandam naturæ arcẽ occupare solet. & exinde tãquam tyrannus cunctam sanguinis massam exagitans, diuersos, nec singulis eosdem, neque eodem tenore producit affectus: sed pro sæuitia morbi, pro humorum, quos inuenit, qualitate, & quãtitate, pro temperamento patientis, & pro ratione, ac loco partium varios. *A ratione.* Ergo si is calidus affectus, & quædam hepatis inflammatio est, haud potest iuuari à calido, & sicco naturaliter balneo. Si materia vtplurimum phlegma est crassum,

crassum, & contumax; diffundere balneum est periculum, non digerere: obdurare, non exiccare, noxios sudores exiccare. Quæ pericula varij successus ostenderunt ad balnea: quando nostrorum veterum tempestate, vix dum cõperta tantæ contagionis sæuitia, qui sese illis commiserant, rari aliquam senserint vtilitatem; plerique verò, aut inflammatione alicuius particulæ, aut doloribus iuncturarum, aut febribus fuerint correpti.

Ab experiẽtia.

Imò cùm visi fuerint aliqui in ipsis balneis miserè perijsse: in eam suspicionem posuerunt balnea, in quoque etiam alio morbo curando, vt ea perinde forsan toto cœlo contraria, ceperint detestari. Quam ob rem & nos quoque balnea naturalia pro curatione propria morbi Gallici detestamur. Verùm hîc nobis vlteriùs quærendum est: An qui passi sunt morbum Gallicum, prohibeantur ob iam dicta pericula, in quoque etiam morbo curando à balneis, quæ alioquî illi morbo potuissent esse proprium remedium?

An passi morbũ Gallicum prohibeãtur à balneis.

Ad quam sanè quæstionem, propter diuersa experimenta, quibus visum est balnea alijs ob hoc cõtagium nocuisse; alijs contrà, non tantùm non nocuisse, sed & ad primariam fecisse intentionem, & simul præteriti morbi Gallici relliquias percurasse; idcircò duplici vtemur distinctione, & ex parte balnei, & ex parte contagij.

Ex parte balnei.

Quod balnei est, aut calidum intelligas oportet balneum, aut temperatum. Si calidum existat, omnia haud dubiè balnea calida possunt patientes, vel passos iam morbum Gallicum ad id genus pericula reddere obnoxios. Idcirco Auicenna (quod tamẽ seniorum quoque Medicorum fuit institutum) simplicẽ quoque calidæ aquæ qualitatem articularijs noxiam tradidit: quòd (inquit) is calor humores liquat, meatus aperit, iuncturas humefaciendo laxat, ac idoneas eas efficit defluxionibus recipiendis. Idipsum vsueuenit in balneis, quæ naturali calescunt sulphure, & acriùs, quo magis calida, & pluri sulphure abundant, quod acriùs & siccare, & colliquare valet humores, ijsque exagitatis, vel febres excitari periculũ est, uel aliquas fieri defluxiones. Plerunque tamen excitat defluxiones tùm quia balneorum, idest vitium commune; tùm quia nullum est symptoma magis peculiare morbo Gallico, quàm defluxionibus conflictari, ac doloribus iuncturarum. Quòd si balneum temperatæ caliditatis intelligas, haud mirum, nec defluxionem id excitare valebit, nec incendere, sed vsum fore impunem sperandum est, & forsan vtilem morbo Gallico affectis: tùm in potibus, vnde hepatis adustio refrigeretur; tùm in balneis, siccando eius vitij relicta vlcera, atque impetigines.

Ex parte contagij.

Maximè verò si ex æquo cum balneo eius quoque contagionis ratio habeatur: nùm calidæ admodum sit intẽperiei, vt in principio, & in iuuenibus plerunq; fit: tunc enim balnei omne genus eis est incommodum. Nùm potiùs sit minus calidæ intemperiei, vel quæ saltem vetustate refrixerit: tunc enim balnei usum sperabis impunem, vti diximus, quin imò & calidius forsan balneum, inueterato affectu tolerari poterit. Ad vsum ergo, siue morbus Gallicus primariæ sit cõsiderationis in balneis, siue potius alterius morbi consequatur intentionem: summa hæc est.

I

In primis operæprecium est, vt morbus ipsi sit Medico & intus, & in cute notus, qualis, & quantus, an ferus, an benignus, & cuius spei in balneis ministrandis. Feroci nimirùm, ac magno affectui omnino balnea erunt incongrua.

II

Deinde, vt id remedium non tentetur per initia: cùm non ita difficile sit in fine, purgato videlicet exactè corpore, ac feruore contagij intus extincto, ipsas saltem exteriores reliquias per balneum absumere.

III

Tertiò, vt siue ad

ue ad aliud, eligendum sit balneum, constet id experientię non esse solitum nocere morbo Gallico affectis, quo in genere multa in historijs nostris balnea
IIII narrabuntur. Et tandem, vt balneũ ipsum, seu iure potuum, seu lauacri ineundum sit, vsu constet esse mite, & non adeò intemperatum. Tales videmus in Albulis propè Romam curari plurimos, vel eis alioquì vti innoxiè, & tam potibus, quàm lauacro: idemque in alijs similibus aquis non adeò sulphuratis, nec calidis. Contrà, dum quidam ob aliam caussam Stygianis vteretur balneis, quæ sunt admodum calida, immemor iam præteriti contagij, vetustos sibi ex balneo consciuit dolores. Idem ad Aponi balnea accidisse cuidam illustri Principi nouimus. Cui rei attestatur Fracastorius, experientia constare, nihil, aut parum Aponensia balnea, nec Porretana iuuare posse morbo Gallico affectos. Ob eam (vt arbitror inquit) caussam, quòd debiliora sunt hæc balnea, quàm vt possint materiam tam crassam, & tam lentam liquare. Leuiores quidem cutis infectiones, qualis est scabies, & impetigo, quæ illis ab hepatis adustione contingunt, & salso phlegmate, vel nostra Calderiana valenter tollere possunt. Hæc ille. sed in caussa quam adducit, indiget locus correctione: Nam Aponensia non iuuant, imò nocent; non quia debiliora sint, vt ipse dixit: sed quia sunt nimis calida, vt re vera sunt, ac excitant defluxiones. Calderianæ quia mitiores, & minus calidæ, idcirco vtiles; quanquàm alij & id negent.

Fracastorei opi.

De accidentibus, quæ penes vsum balnearum naturalium corrigenda veniunt. Cap. III.

HIs ergo in casibus balnearum naturalium vsui derogari solet. Nunc non minori studio nobis de multorum accidentium correctione prouidendum est, quæ illis etiam, qui debitè, ac ex ratione vtuntur balneis, solent contingere. Quod quidem præter correctionem ipsam accidentium, duplici nomine erit vtilissimum: primò quidem, quòd vnusquisque à quibus sibi cauendum sit in balneis, melius aduertere poterit; & deinde quòd ex eorum censura, explicatè magis tùm viuendi ratio, tùm præparatio comparabitur. Est autem accidentium in balneis triplex origo: nam alia quidem in illis sunt tanquàm ordinaria, vt quæ plurimis accidunt, vix tolerabilis per eam diem dormiendi necessitas, vel noctes vigilare insomnes, auidè, vel nihil appetere, parùm infrà vel modicè deiicere, visu hebetari, sitire, sudare nimium, sputare assidue, singultire, animo laxari, & consimilia. Alia verò ex inordinato vtentis modo, ac regimine proficiscuntur, vt est capitis aggrauatio, & dolor, vertigo, oris, arteriæque asperitas, & sitis, tussis, destillatio, ventriculi deiectio. Et tertiò quæ ex incompetentia balnei superueniunt, seu indebitè facta sit electio, seu patientibus accidant non benè præparatis, seu ex errore quopiam, vitęque incuria superueniant. Qualis potissimùm mortali periculo verenda est defluxio, & quæ inde fiunt modò in vnã, modò in aliam corporis partem, malorum genera: lassitudo spontanea, alicuius partis dolor, vel abscessus, fluxus ventris, inflammatio hepatis, renum incalescentia, febris, conuulsio, & reliqua huiusmodi. Quorum omnium etsi vniuersa praxis apud classicos medicinæ authores legatur: balnea tamen aliquam peculiarem curam in his sibi vendicant, suo iure. Nec pariter obstat, si, id

Accidentiũ caussæ in balneis.

si, id quod res est, balneum ipsum medela sit quorundam ex dictis accidentibus, atque idem tamen nunc vt eorundem caussa timeatur. Nam sicut alia balnei consideratio est, medentis, & facientis morbū: ita longè alia eiusdem morbi ratio esse debet, nùm primario affectu curetur, an superuenerit. Quod exemplo à sanis hinc fiet planissimum.

Ad pericula, quæ sanis accidunt in balneis.

QVANQVAM ergo omnis balnei finis sit sanitas, sanis tamen ipsis balnea magis sunt incommoda quàm ægris. Et ratio planè est: quoniam sani perniciosa magis incurrunt pericula. Ad sententiam Hippocratis: Qui benè se habent corpore difficulter ferunt medicationes. Quem Aphorismum veritatem quoque habere in balneis, per eandem Galeni rationē ostendimus: tàm balnei enim, quàm medicamenti actio altera duarum est, aut vacuare, aut digerere superflua. Quia verò in sanis ista non adsunt, vel pauca: necesse est vt balneum sanguinem & carnes colliquet, præsertim si balneum assiduè vsurpetur. Colliquationem autem hæc omnia sequuntur inconuenientia; Nam vi balnei digeruntur, hoc est cōmouentur non commouenda, æqualia fiunt inequalia, & temperamenti symmetria exoluitur. Hinc Rheuma, idest fluxio concitatur, quam adeò omnes post balnearum memoriam, inter vsum balnei detestati sunt, vt caussam potissimam multarū ægritudinum effectricem. Quod crassa vulgi ignorantia quāquam quotidie suo magno malo experiatur in balneis: non desunt tamen male conciliati, dum natiuo suo robori, auideque appetentiæ, & grato sopori indulgeāt, quin delicias in eis capiāt pœnitendas. Quando quidem ex hisce illecebris, vel paulatim obstructiones gignuntur, ac febres (vt mox dicemus) vel facto alicunde fluxionis alicuius humoris impetu, aut viscerum inflammationes excitantur, aut synanchis, aut partis alicuius abscessus, aut quidpiam lethalium id genus affectuum. Vt ergo aliquādo incauti alieno discant periculo, de sanorum balneis sic habeto. Si quādo hisce balneum permittendum sit, aut pro consuetudine, aut ad delicias, aut in obsequiis, vt vsueuenit, amicorum. Consuetudinis quidem prima est ad securitatem balnei prærogatiua. Vidi enim innumeros in balneis Senensibus, Rapolani, Auinionis, S. Cassiani, qui æstate balneas quotidie subirent exercitij loco, stantes, abluentes, sudātes, robustioresq; ac si aliquo vsi fuissent vtili exercitio, euadere solitos. Nec minus aliquos interim vidi miserè incurrisse, quæ pauloante animaduertimus pericula. Minus cōsuetis haudquaquā indistinctè cuiusque balnei vsus concedendus est. Imò ab acribus, & nimium calidis cauendum omnino. In temperatis autem perraro audeant, & nō nisi talia sint balnea, quę parùm differre à simplicium aquarum balneis videantur, ac inoffensa sanis esse, pro comperto, & certo habeatur. Quo in censu non pauca inueniuntur, à temperie primum circiter gradum caliditatis attingentia, quorum actio solet non pertransire cutim, nec colliquare succos; sed abluere dūtaxat, ac temperare, item lenire, lassitudinem tollere, artus roborare, nec valetudinarijs ipsis inutilia esse. vt sedulo verò magis lauentur, per quàm commodè fecerint, si ad instituta Antiquorum in Thermis se lauerint. Nempè vt præmissa exercitatione solita, ieiuno ventriculo, aluoque inanita, nec quapiam virium culpa detenti, se comparent ad balneum. Quod intrent, citrà vllam

Margin notes: 11. Aphor. 37. — Consueti minus lędūtur. — Balnea quæ sanis vtilia.

lam dimotionem lauent, exeant. Exeuntes, madoreque per ministros detersi, tenui oleo leniter perungantur, nec sudare studeant, nisi quantũ spõte. sudor exiliat. Subinde quiescant, & quandiu non senserint corpus ad pristinam æqualitatem redijsse, nec esse quicquam, nec bibere conueniet. Hæc mihi videtur balnei summa pro sanis: interdictis iterum assiduo vsu, longa mora in balneo, eius diei, uel prægressæ noctis venere, crapula, atque somno prætercætera. Pariter neque potulentis aquis adeo confidendum est, quanquam in his minores dabimus cautiones; tùm quia id genus aquæ nobilius est, ac vix vllo excessu damnandum venit: quare (vt nos ad huius instituti doctrinam aliquas experti sumus ac bibimus) ebibitæ paulo posteà exeuntes, aluum exonerant, vrinarios meatus emundant. Tum verò, quod primum est, & securius, quia perrari hisce bibendis sine caussa se committunt, ut temerè se plerique committunt balneis.

Potulentæ sanis.

Ad appetentiam immoderatam ex balneo.

Appetentia porrò vnum ex his accidens est, quod specialiter sanis immodicè solet in balneis excitari. Et item sitis, atque somnus, quorum quidque suo non vacat discrimine. Dicitur autem appetentia bifariam immoderata, aut circà quantitatem, aut ad alienæ qualitatis desiderium. Hæc præcipuè continentem habet caussam, humorem vitiatum aliquem, & acidum, qui os ventris mordeat, irritet, atque appetentiam gignat. Quæ in balneis rara est, nisi admodum ægris, ordinariamque idcirco postulat curam, vt uentriculus excalfiat, exicceturque humore noxio, vel Theriacæ vsu, uel copiosa vini potione, quem ad modum iubet in Aphorismis Hippocrates. Altera in caussa balnei frequentissima est, quam ponit, ac curare docet Aëtius, libro IX. cap. XXII. cum scilicet corpus rarefactum ex vsu balnei, exhaustumque sudoribus, & transpiratione assidua spirituum, ad multam tùm cibi, tùm potus copiam sumendam compellitur. Ex quo excessu sani, præter prædicta liquationis ac fluxionis pericula, hoc alterum noxæ genus facilè incurrent, si appetentiæ indulgeant, quòd minus valebunt à cæteris erroribus cauere, imò incõtinentes fient à somno, inertes ad exercitia, ad cæteras excretiones. Hinc cruditatum necessariò fiet copia; exinde obstructiones; ex obstructionibus uel febres accendentur, vel acutorum morborum aliquis oborietur, tumores viscerum, intestinorum dolores, dysenteriæ, vrinarum difficultates. Ad huiusmodi ergo immoderantiam, hoc frenum à principio statim adhibendum est, vt vsum balnei minuant, quod prima, ac efficiens est illius immoderantiæ caussa. De cæterò eam curam prosequantur, quam instituit Aëtius: abstineant à nimio cibo, à meraciori vini potu, ab aëre, ac balneo calido, & omnino ab eis rebus, quæ siue intrinsecùs, siue extrinsecùs calfaciunt, ac rarefaciunt cutim, possuntque exhalationem mouere, ac appetentiam augere. Imò studeant cutim densam, ac spissiorem reddere: tùm aëre frigido, tùm vnctione ex oleo quopiam adstringente, ut Rosaceo, uel myrtheo. Ex alimentis eligant quæ citò non exeant, obsonia uidelicet ægrè corruptibilia, & styptica, ut syluestrium animalium carnes, auicularum, palumborum, leporũ, capreolorũ, cochlearum, & id genus alia. Ex Plantarũ generib. vtilia erunt arãcia, citria, granata: minimè verò herbacea, neque mollia, & quæ citò trãseant.

1. De Sympto. ca.

11: Apho. 21.

Aëtij curatio.

Ad

Ad appetentiam collapſam ex balneo.

Collabitvr verò appetentia plerunque ex contracta in balneo calida ventriculi intemperie: quam indicant ſitis, nidoroſi, oletoſique ructus maxime. *A caliditate* Reſtaurabitur autem ſi pro ratione refrigerans uictus inſtituatur, ſumptis per interualla cibarijs ex lactuca, intybo, cichorio, & quæ ex aceto condiuntur, aut acido granatorum ſucco, aut citrorum corticibus conditis, cauendo ſemper immoderantiam. Facit verò extrinſecùs Santalinum adhibitum. *A frigiditate.* Quod autem raro in balneis accidit, ſi uel frigida intemperies, uel imbecilla ventriculi natura, huius ſit affectionis cauſſa: quo tempore neque ſitiunt patientes, neque frigida ſuſtinent, imò ora atque labia albicant, & interdum acida eructant: Tunc his poſt balneum Stomatici vnguenti inunctio facienda eſt: dando interim patienti aliqua, quæ peculiarem habeant uentriculi tutelam, & eorum præſertim quæ alimenti ſimul, & medicamenti vim poſſident. Vt condita è cidonijs cum ſpeciebus, citria condita, zinziberis conditi ad fabæ quantitatem fruſtulum, & conſimilia, quæ Scitamenta ob hoc ipſum appellantur. Alijs porrò ex cauſsis: veluti ex humorum copia, craſsicie, ulcere, uel non deijcitur in balneis appetentia, quinimmò firmatur. Vel certè vſu ipſo balnei reficitur.

Ad ſitim ſuperuenientem ex balneo.

Sitis autem, ut vi. de locis affectis ſcribit Galenus, pluribus ex cauſsis fieri ſolet: ſed præcipuè ex eadem calida intemperie uiſcerum, & in primis ventriculi, atque hepatis. Quæ modo quidem leuis eſt, ac ſingulis ferè balneis communis affectio: Tumque nullis opus habet remedijs, præterquàm tolerantia, & ſomno naturali. *Sitis noxiæ ſigna.* Modò verò plurifariam noxia fit: quam aut morſus ventris, aut linguæ amaritudo, aut æſtus quidam, qui ad hypochondrium vſque pertingit, comitatur. Quæ ſi adſint, inutilis balnei ſigna ſolēt eſſe præcipua, triplici ex cauſſa, quæcunque ſit. *I. Cauſſa.* Aut ex ſimplici intemperie, cùm ex labore, aut ex uehementi balnei actione, vniuerſi corporis habitudo exhauſta, ac reſiccata apparet. Atque hi ſeu bibant balnei aquam, ſeu lauentur, cautè magis eis ſe committant. *II.* Aut accidunt cùm uentriculus vel etiam hepar exæſtuare incipiunt: quod potiſſimè ad vſum potuum aquarū fit: tuncque haud ſecus abſtinendum omnino à potibus eſt. *III.* Aut denique, ſi in his viſceribus aggregati ſint aliqui bilioſi, uel ſalſi humores: quod ferè accidit retentis, ac non ex toto purgatis aquarum bibitarum reliquijs. quæ nimirùm cùm natiua viſcerum humiditate exæſtuant, putredinem excitant, ac febrem manifeſtè accēdunt, de qua ſuo loco poſteà loquuturi ſumus. *Curatio.* Ad ſitim, ſicut anteà ab immoderata appetentia cauendum eſſe dictum eſt: ita & circà potū, inexhauſta etiam ingruente ſiti, erit abſtinendum. Id quod duplici ratione cauetur: vna quidem omnium euacuationum communi, ut ne ſcilicet reſiccata membra ex uirtute Balnei, quàm celerrime quicquid patientes ingurgitauerint, ſeu crudum, ſeu coctum, ſeu minus corpori vtile, imbibant. Altera verò, vt ne multo potu natura obruatur, ob uaria quæ monet Galenus pericula: præruptam ſcilicet vomitionem, inteſtinorum leuitatem, diabetē paſſionem, perniciem quampiam ventriculi, quæ olim Dioſcorides cenſuit in- *VI. De lo. aff.*

ter venena. Danda verò opera est, ut in prima statim mensa alimentum præsumant aliquod, facile ac citò digestibile, & quod maximè sitim non ingerat, ut lactucam, acetosam, portulacam, pruna, granata acida. Subinde bibant sobriè, uel paulo etiam copiosiùs, ac abstineant per reliquum diem à potu. Nisi quòd vbi urgeat sitis, per aliqua, quæ lambendo sumuntur, sibi indulgere poterunt: cuius modi sunt acetata in primis, quæ Galeno ipso teste, valenter sitim, quæ à simplicis caloris copia orta fuerit, extinguunt. In hoc genere sunt Tamar indæ, pruna, condita ex myrobalanis, ex persicis, & ex prunis. Item syrupus de ribes, syrupus de acresta Auicennæ, Saccharum uiolaceum, Conserua de acredine Citri. Quorum singula aut elincta, aut aliter in cibarijs usurpata esse conuenit. Si denique sitis uacuationem sequatur immoderatam, qualis sæpenumero extenuatis accidit, ac imbecillis inter balnea: modis omnibus, ac tota victus ratione humectare studendum est, ac ijsdem ferè ingenijs succurrendum, quibus Galenus in VII. methodi ventriculi siccitatem emendare docuit. Adhibito interim super ventriculum, & circà hypochõdria infrigidante Galeno ipsi nuncupato vnguento, quod hoc ipso nomine extinguendæ sitis mirificè celebratur. Deinde est Rosaceum vnguentum, & Santalinũ cum modica amplius adstrictione. Benè faciet & somnũ conciliare, quemadmodum nunc breuiter ad superuenientes uigilias ostẽdemus.

1. De Smpl.

Ad vigilias ex balneo.

1. Prog. 12. CVM immodicę autem fiunt vigiliæ (quod notatur à Galeno in Prognosticis) sicca cerebri intemperies imputatur. Exiccatur verò cerebrum ad balnea, tùm ex natura mineralium aquarum exiccante: tùm præsertim ex mala huiusmodi capitis qualitate excitata, atque aucta. Accedit ad hæc retractio spirituum animalium ad alia membra, præter hanc ipsam balnei uim, ex longis cogitationibus patientis, mærore, anxietate, & curis alijs quæ animum solent variè occupare. Quas caussas omnino ad somnum reducendum summoueri oportet; ac interim alimenta ad somnum conciliandum idonea ministrare cõueniet, quæ videlicet refrigerent, ac simul moderatè exiccent, vt sunt lactuca, portulaca, crocus, viola, papauer album. Si verò ad remedia veniendũ sit soporifera, uel abstinendum à grauibus est, vel potius à balneo, si id balnei ipsius culpa accidat. Ex papauere ipso varia sunt, & in primis Diacodion Galeni, valde familiare elinctum. Et item Syrupus violaceus: vel efficacior Syrupus de papauere, cum stillatitio liquore aliquo uel lactucæ, vel uiolarũ, hora somni ebibitus. Trazea item è seminibus papaueris, portulacæ, lactucæ, cum saccharo in brodio aliquo dissoluta commodissima est. Extra hanc aleam relinquo nunc opiata omnia medicorum prudentiæ. Satis quoque illita fronti, naribus, ac temporibus aliqua facere solent. Vt oleum violaceũ, oleum de nenuphare, & his valentius vnguentum Populneum. Extremorum item lotiones: & in totum cum his ita procedere oportet, vt ne caput nimium aggrauetur.

Ad somnolentiam ex balneo.

Lib. de Somno & vig. SOMNVM quidem naturalem definit Aristoteles esse ligamentum primi sen-

ſenſitiui, propterea euaporationem nutrimẽti: At Medici conſiderant adhuc Somni præternaturalẽ cauſſam, qui fit ſcilicet ex vaporibus vndecunque elatis, & caput opplentibus. Qualis in epilepſia, in lethargo, & in balneis pręcipuè contingit, & quã modò ſomnolentiam, modò cum græcis cataphorã, hoc eſt noxium, grauemque ſoporem, diſtinctè à naturali ſomno dicimus. Somnus autem ad balnea, vbi eſt frequens admodum accidens, ac multarum ſubinde ægritudinum radix; duabus potiſſimùm de cauſſis noxius cenſendus eſt. Vna quidem pertinet ad materiam, ſeu præternaturalem ipſius originẽ. Altera verò ſubſequens, aduentitiaque eſt, eademque longè omnium maximè extimeſcenda. Originalis quædam cauſſa eſt, nam plerunque à minerarum vaporibus conciliatur, qui innatos ſpiritus minerali ſua, ac fermè venenoſa qualitate inficiunt, incraſſantque, ac noxium ſoporem inducunt. Conſequenter autem iam diximus, cùm de regimine vitæ loqueremur in balneis, quanta ex iſtiuſmodi ſomno inſtent pericula; & cum primis erat deſtillationis periculum, quæ cùm fiat deſcenſu ſuo plurium malorum cauſſa, rectè ſomnus, quicunque uel intempeſtiuè fiat, vel immoderatè, vel à pharmaco, fuit à nobis damnatus. Maximè ergo damnandus eſt, qui à peſſimis minerarum exhalationibus fit: qui vt nunquam aliqua vacare poteſt noxa: noxius admodum fit capitibus natura calidis, quæ ex Galeni ſententia, aut impenſè calefaciendo liquat; aut cerebrum coarctando, contentas in eo humiditates exprimit. Quapropter obrepens præter naturam, & minus opportunè ſomnus ad balnea, omni ingenio arcendus eſt. Extrinſecam ergo cauſſam in primis remouere oportet, intrinſecam verò corrigere, atque diuertere. Primùm balnei vſus minuendus eſt; ocium ſubinde, ſolitudo, acidia, graues odores, cibaria frigida, humidaque, & ſomnifera, ne cauſſam augeant ſomni, euitentur. Intrinſecæ verò cauſſæ correctio eſt, ut cerebrum, quod vapores illos primo excipit, multiplicatque in ſe, & conſtipatur, ſi qua correptum ſit intemperie aut frigida, aut calida, corrigatur, ac roboretur, vtræque enim in balneis ſomniculoſæ paſſioni fauere poſſunt. Quod pluribus ingenijs fit: primùm repreſſis à cibo vaporibus, vel diacitonio ſumpto, vel aniſo, uel coriandro, vel panis cruſtula. Quòd ſi quis frigidæ aſſueuerit à cibo, vt plerique vtiliter ſolent, eam quoque hac de cauſſa in balneis tutò vſurpare poterunt. Ad hæc cùm è lecto de mane ſurrexerint, caput perfricent, depectantque; & omnia excrementa quæ tùm in faucibus & palato, tùm in naribus, atque in auribus infarciri ſolent, expurgentur: vt omnino meatus omniquaque pateant, naturalibuſque vacuationibus ſeruiant. Iniecto interim per aures oleo amigdalarum, dulcium quidem in calida, amararum verò in frigida cauſſa, aut eius generis aliquo alio, quod moderatè refrigeret, vel calfaciat, nec obſtruat. Ad retrahendos denique vapores ne caput impetant, uarij ſunt modi: Hinc ea licentia in balneis, in ſodalitijs, ac iocis, & longo cætu puellarũ, quæ in cymbalis canant ad auras. Sin minus ad exercitia veniendum, frictiones, ſtricturas, quæ fortiora ſunt. Geſtent per diem rutam, quam odoretur, uel petiam aceto imbutam, vel grauis odoris aliqua. Sternutamentis autem cautè magis vtendum eſt; vtpote quæ ſi ulla adeſſet capitis grauitas, aut repletio, periculum eſſet ea excutere, ac fluxionem concitare quam principaliter euitare nitimur.

Lib. 11. cap. vlt.

VI. De Sani. tu.

Prima Cura.

Vitæ licentiam in balneis.

Sternutamẽti cautio.

Ad fluxionem ſuperuenientem in balneis.

FLVXIONIS autem nomen, quod eſt ῥεῦμα Græcis, generale eſt ad eam, quæ tenuium excrementorum à capite deſtillatio fit; & etiam humorum,& quaruncunque ſuperfluitatum ex venis, ad vnamquanque corporis partem. Nam duplici hac ſignificatione inuenio Galenum illam vocem ῥεῦμα vſurpaſſe indifferenter; ac vterque affectus in balneis frequentiſſimus eſt, atque infeſtiſſimus. Propriè tamen quæ à capite fit defluxio Catarrhus dicitur, ſeu deſtillatio, quæ & frequentiſſima eſt. Nam cerebrum (Galeno authore in VI. de San. tu.) præ magnitudine ſua, & quia intemperatæ naturæ eſt, multa gignit excrementa, eaque interdum valde noxia: isque eſt catarrhus. Nam oblæſis ſtatim in capite ſenſus ac motus principijs, nec non animalibus maiori ex parte functionibus; ſuo deſcenſu poſteà in ſubiectas partes, omnibus vitijs communis cauſſa efficitur. Cerebrum opplet, caput aggrauat, dolores gignit, grauedines, ſtupores, vertigines, ſurditates, ſuffuſiones. Ipſius verò deſcenſu, ſiue per nucam ad neruos, ſiue per anteriora ad pectus, vel fauces, vel in guttur ipſum, vel in aliquam minus firmam particulam, diuerſa fiunt malorum genera: eaque magis ac minus grauia, prout vel membrorum infirmitas, vel excrementorum ipſorum aptitudo, vel caſus tulerit. Sic Apoplexiæ aliquando fiunt,& ſubitaneæ mortes: reſolutiones,tremores,artuũ ac iuncturarum dolores, ceruicis diſtentiones, ſynanche, aſthma, tuſſis, tabes, dolor dentium, dyſenteriæ, lienteriæ, viſcerum obſtructiones, quid non aliorum malorum? Colliquationis autem, ac fluxionis humorum affectu quę fiant vitia, aliqua in balneis viſuntur exempla. Quidam dum tentaſſet pruriginoſam quandã ſcabiem in balneis adſtringentis naturæ reſiccare, non fuit citius ſcabie mundatus, quàm in ipſo etiam vſu balnei oborta tuſſicula, factus eſt tabidus. Similem quendam in Melo inſula commemorat Hippocrates, qui Thermis propter impetigines vſus, ab ijs quidem curatus eſt, cæterùm in hydropem incidens, mortuus eſt. Ad imbecillas autem partes illabens fluxio, multifariam lædit: plurimis inueteratas paſſiones, ac dolores iam conſopitos exuſcitat. atque hi redeuntes à balneo rectè ſeſe ipſos notare ſolent prouerbio: IVI AD BALNEA pro doloribus. Alijs inflammationes fiunt, alijs febres. Cuiuſmodi exemplum Galeni eſt, eius, quem Albularum intem peſtiuo vſu, conſtipata cuti, ac facta humorũ colliquatione febris corripuit. Et eorum qui ſimiles, ac peiores errores vulgò incidant, non eſt numerus. Ergo ad hunc fluxionis effectum triplex nobis præſidij modus occurrit. Vnus quidem modus eius partis eſt, in qua de præparatione antè balneum egimus: nempe vt conſiderata primùm totius corporis, deinde ſingularum, quæ afficiuntur, partium diſpoſitione; ſuperflua quidem uacuentur, calida refrigerentur, frigida calefiant, ac imbecilla loca, tam mandantia quàm recipientia (vt Galenus monet) adſtringentibus, repercutientibusque muniantur. Alter verò modus eſt, ut qui ſuſpectam à fluxionis impetu alicuius partis debilitatem habuerint, uel ſi etiam inter initia balnei, deſcenſum eundem ſenſerint, confeſtim ita occurrant. Primùm ſi videbitur aliqua eſſe in capite, aut in reliquo corpore humoris copia, ut quæ forraſſe defectu præparationis redundauerit, ea, intermiſſa ad diem, uel etiam perendie balneo, aliquo ad id proprio medicamento vacuetur; puta, uel Pilulis ex capitalibus aliquibus, vel

VI. De Sa. tu. — *III. De Sa. tu.* — *IIII. Methodi.* — *II. Aphor. 12.* — *Catarri effectus.* — *Colliquationis uitia.* — *VII. Meth.* — *Curationis ratio triplex.* — *I. Lib. II. cap. VII.* — *II.* — *Purgatio in balneis.*

vel Diacatholicone. Subinde vsum minuant balnei, & ipsam aquam condecenter sibi temperent: reliquâque victus speciem ita instituant, ut in caussam suspitionis non addant. Parcè, ac semel die si ita expediat comedant, vel cœnam minuant, eamque interdum omittant. Meraciori ac potēti vino abstineant, pariterque omnibus acribus, nidorosis, fumosis, nauseabundis, ac tardæ digestionis interdicantur. Parum etiam, ac horis duntaxat consuetis dormiant, & capite eleuato: interdiu verò somnum, defluxionis à capite pręcipuum fomitem, tanquam à veneno caueant. Sub nubilo, ventoso, pluuioso, & caliginoso aëre ne inambulent: procurantes interim capiti, si à capite fluxio gignatur, pulueribus qui capitales vocantur, è betonica, Rosis siccis, calamento, spodio, thure, mastiche, & consimilibus rebus, circa capitis verticem conspersis. Tueantur verò recipientia membra, tùm per idonea alimenta, tùm per ea præcipuè, quæ vim quoque obtinent medicamenti. Adhibitis extrinsecus vnctionibus epithematis, caputpurgiisque, quorū materia vulgò habetur paratissima. Item diuersionibus varijs. Celebrat Galenus in VII. local.med. ad destillationem calidam, ac salsam in thoracem illabentem, Diacodion drachmæ pondere dormituris elinctum. Esto, si illius non adfuerit copia, eglegmatis è papauere tātundem, & quæ prius ad vigilias instituimus. Quòd si ex his grauior timeatur somnus, sacchari rosacei semuncia sat erit. Porrò qui ad vsum ducciæ defluxionem ad infima verebuntur, haud tutum iudicò his, vt se totos immergant in balneum. Verùm ut sedentes in scamno balneario, & capite de more pileati cōspersiones suscipiāt, cautissimè adhibitis circà collum spongijs (ut iussit Archigenes) ne pectus irrigetur. Vidi qui rectè partes imbecilliores, quibus timuissent influxum, ante balneum perungerent, itaque illas tuerentur: vel adstringente scilicet ac reprimente quopiam vnguento, uel quod penetrando confortaret ipsam particulam. Ad quam rationem haud immeritò eos laudauerim, qui secundum antiquorum instituta, exercitati, ac loti in balneis, cum in pristinum naturæ habitum fuissent restituti, se inungerent. Thoracem ipsum, verbi gratia, vnguento ex oleo amigdalarum amararum, liliaceo, ac ladano: uel rosaceo & chamæmelino circà spinalis medullæ principium; vel Santalino circa hepar. Demum, quod tertio loco monendum proposueram, est; ubi uehementior visus fuerit, quacunque ex caussa, fluxionis impetus ad principem quampiā partem, ac maximè ad pectus. Tunc enim nulla magis compendiaria præsidii ratio fuerit, quàm balneum omnino dimittere, ac tantisper supersedere, dum se bellè restitutos, ac melius præparatos senserint. Vbi enim aliquid destillasse ad pulmones sentimus, protinus (vt Celsus est author) abstinere à balneo, sole, vino, ac venere debemus.

Vnctiones ante balneum.

Ad Capitis dolorem ex balneo.

AD Fluxionis è capite accidens proximè succedit capitis dolor: quod authore Paulo, inter ea quæ corpori accidunt, malum est grauissimum, & diuersæ admodum originis. Aliquando enim hæret in capite per essentiam: aliquando verò ex quopiam aliorum membrorum consensu dependet: & aliquando ex primitiua, ac extrinseca aliqua caussa progignitur, nempe ex vino venere, æstu, ira, ictu, balneo, & similibus. Si quidem extrinseca fuerit *I.*

caussa, facile de sermonibus ægri cognoscetur, atque emendabitur. Si ex consensu autem caput patiatur, puta ventriculi, quod sæpissimè fit: pro diuersitate caussæ occurrendum. Vomitione exempli gratia, solutione ventris, purgatione item ventriculi ex absynthij coma, vel cõpositione Dialoès, Melino, aut Mastichino vnguento foris illito, quæ Galenus II. de compos. secund. loca. & VI. de Sanitate tu. fusè commemorat. Si tandem ex essentia hæserit in capite ipso intemperies calida: si quidem id ex naturali capitis dispositione accidat (vt VI. de sa. tu. notatur) tunc calidis medicamentis, sulphuratisque, ac bituminosis huiusmodi calidis aquis abstinendum est. Si autem (quod primum est) ex impressione balnei, & præsertim ad vsum Ducciæ, talis mala affectio contracta sit: supersedere aliquando, ac minus vti balneo, non erit absurdum. Dissipatis interim vaporibus conceptis à balneo, per exercitium lene, & tempestiuum, & per molles frictiones. Nec non inter cibaria sumptis refrigerantibus, ac reprimentibus, quale est Diacytonium, coriandrum, vel anisum à cibo, atque etiam frigidæ aquæ modicum. Caput item ipsi dormituro circum tempora inungemus, rosaceo oleo, Oxirrhodino, vnguento rosaceo, & id genus.

I.

III.

Ad vertiginem ex balneo.

VERTIGO superuenire solet, vel ex vaporibus ex balneo eleuatis, qui caput opplent; quemadmodum & de fluxione, & de capitis dolore modò diximus. Vel excitatis ex aliqua corporis parte prauis, ac fumidis humoribus ad caput, quapropter species imaginationis patienti fit, circũuolui in se omnia. Succurritur autem huic accidenti, per eadem ferè proximè relata præsidia: quæ erant intermissio balnei, exercitia, frictiones, aliæque id genus diuersiones. Adhibitis circà caput tùm reprimentibus vaporum ipsorum impetum, tùm discutientibus ad finem, quæ in ipso capite hæserint, illorum reliquias. Verùm si vapores ex ipsa humorum commotione excitati fuerint: commodissimum planè est eos prius euacuare, vacuatisque inferiorum partium, vnde eleuantur, rationem habere; ceu ventriculi, hepatis, lienis, folliculi fellis, vteri. Sed uentriculi in primis rationem habebimus, qui vt facile ex assumptis cibarijs alteratur, ita assiduos ad caput vapores mittit. Quare extrarias omnes caussas, quæ statim eã circunuolutionis imaginem mouere possunt, auferant: ut rotatilis motus est, & ex alto conspectus. Euomant, si nihil obstet, ceũ natura inuita: & præsertim à cibo, ubi ventriculus eius affectionis sit in caussa. Cibum verò in posterum non sequatur potus, sed quid modicum adstringens, premens, ac uaporationem prohibens, vt pirum, cytonium, panis crustula, anisum. De cætero capiti facient tùm per aures iniecta subtilium partium, & temperata, ùt amigdalarum oleum. Tùm reprimentia per affectus initia ad collum, ad frontem, & circà tempora, uarijs liquamentis adhibita: ex rosacea nimirum aqua, oui albumine, rosaceo oleo, atque vnguento. Et omnia breuiter, quæ iam sub capitis dolore comprehensa habemus.

Curatio.

Ad conuulſionem ex balneo.

Convvlsionis vnum genus nunc intelligimus, cùm capita aliqua muſculorum, præſertim in cruribus, contrahuntur. Quod accidens vulgò Grãchios appellant, frequens in natatu in aquis frigidis, frequens & per noctem his, qui balneis calidis vtuntur. Apertis enim illis per exercitium, his verò per balnei calorem poris carnis, facilè nocturni aëris frigiditas introducitur. Nec minus, ipſis fortaſſe muſculis per balneum exiccatis. Cui affectioni facilè quoque ſuccurritur, ijs membris ante ſomnum ex oleo aliquo calorifico confricatis, vt laurino, vel anethino, addito (ſi libet) ſulphuris etiam momento. Vera autem conuulſio quam raro accidit, ac duobus hominũ generibus ſuperuenire ſolet in balneis. His ſcilicet qui deſperata vndecunque ab alijs præſidijs ſalute, balnea illegitimè ſubeunt: & etiam his, qui prætergreſſis balnei legibus, gulæ, ſomno, & veneri indulgent. Primi quidem ex longo quopiam morbo reſiccati, aut malè affecti nec adeo diſpoſiti ad balnea; plerunque vel ſuffocantur, uel ex ſiccitate conuelluntur. Quæ ſi quidem confirmata ſit affectio, curatũ impoſſibilis eſt, vt in Aphoriſmis pluries teſtatur Hippocrates. Si verò vtcunque ſanabilis videatur, humectantibus eget, victu ſimili auctiore tùm cibo, tùm ſomno, dulcium & temperatarum aquarũ ſolio, hydrælei, ac etiam olei balneo, & conſimilibus. Secundi autem ex humorum agitatione, qui cum vaporibus balnei commiſcentur ita affici ſolent, quòd his capite oppleto, fluxionis genus excitatur ad neruos, vniuerſaque eorum compago reſoluitur. Quo fit, ut nerui & muſculi in latũ aucti, ac repleti, breuiores euaſerint, longitudine ſcilicet naturali imminuta. Et hi quidem rectè curabuntur, ſi commota materia protinus vacuetur, ualenti quopiam medicamento purgante, & à remotis attrahente propinato. Poſthæc (vt vi. Methodi monet Galenus) noxas neruoſo ipſi generi impreſſas oportet corrigere, ipſumque roborare: adhibitis capiti, ſpinali medullæ, & reliquo corpori calfacientibus, reſiccantibus, ac diſcutientibus oleis, vnguentis, ac alijs eiuſmodi remedijs. Quo tempore victu tenui, ac reſiccante vti opus eſt, & qui maximè vires reſtauret.

Ad Granchios. — *Conuulſio.* — *Lib.* v. & vii.

Ad Tuſsim ſuperuenientem ex balneo.

Tvssis quoque in eo Fluxionis genere ex balneis verenda eſt. Eſt enim hoc accidens indicium imbecillitatis ſpiritalium membrorum, & acrimoniȩ iam prædictæ humorum, qui ſcatent è capite. Quæ defluxio ſi in pulmones fieret, tabis periculum poſſet inducere. Eſt autem perinde in balneis naturalibus, ac in febribus ſymptoma quoddam, quale ſolet intemperies calida excitare. Primò igitur, cautiùs ſe balneis committant qui tuſſi infeſtantur: adſtringentibus, modiceque frigidis caput defendant, vt puluerum aliquo conſperſo, quorum materiam in præcedentibus retulimus: vel ceratum aliquod conſtipans applicent in bregmate. Percrebrò autem idem Galeni medicamentum Diacodion ex Damocrate conſcriptum elingant, ex ſapa præſertim ac melle confectum; defluxum enim id prohibet, & tuſſim mirificè ſedat. Vel quod Diacodion æmulatur, familiariuſque eſt, ex ſaccharo confecta ipſius albi papaueris ſemina. Vel eadem contuſa, ac ſaccharo tabellarum inſtar excepta,

vii. *Secũd. lo.*

excepta, elinctaque de more, hora somni. Eodem pertinet eсlegma de papauere, aut quod sanum, & expertum apud Seplasiarios inscribitur. Vtendum item gargarismis ex aqua tepida, nec non frigidam subinde profuisse scribit Paulus, frigidi aeris inspirationem, & frigidum victum.

Ad oris, & gutturis siccitatem ex balneo.

LEVIA porrò hæc accidentia, & quāplurima consimilia haudquaquam vereri debent qui aliquod insigne malum per balnea curare student. Sed ne hęc ipsa tamen contemnere per omnia videamur: humectantibus assiduè in ore detentis linguæ, atque oris asperitas lenienda est: nempe aut glycyrrhizæ, aut mixarum, aut Psylij, aut li ni seminis decocto. Idem præstat in ore detentus portulacæ succus. Et item mixa, palmulæ, prunorum damascenorum, nec non Tamar Indarum pulpa, lactucæ cauliculus & huiusmodi alia. Optimum, ac facillimum est saccharum candi vulgò appellatum, stillatim elinctum. Ore sæpè conniueant, sternutamenta cieant (dum nihil obstet) pręstantiùs hęc.n. humectare solent: & in latus recumbant, nam resupinus cubitus resiccat. Cæterùm, quoniam exiccationes, sitis, & asperitates eiusmodi, plerunque (vt benè inquit Aëtius) principalium viscerum intemperiei indicia sunt: idcirco hoc in primis diligenter animaduertatur: quod si viscerum sit culpa, eorum perfrigerationi præcipua cura teneatur. Non omissis interim vnctionibus, cōuenienti vitæ regimine, & balnei dimissione, si ita viscerum postulet intemperies, quemadmodum paulò postea dicturi sumus.

Viscerum siccitati.

Ad debilitatem visus ex balneo.

LEVICVLA quoque res est oculorum punctio, quæ ex subacri caligine aquarum mineralium quibusdam inter balneum accidit: nam per seipsa, circà primos dies remittitur. Alioquì visus quùm debilitari cōtingit in balneis, haudquaquam contemnendum videtur. Nam quandoque debilitatur ex siccitate immodica oculi superfluæ vacuationi succedente: quandoque ab humore eliquato vi balnei in capite, eoque nerui visorij cauitatem opplente: & quandoque ex vaporibus balnei fęculentis caput opplentibus: quarum singulariter caussarum cura esse debet. Ex siccitate enim, per humectantia visio foueri postulat: cibo nimirùm & potu, proba nutritione, aquarum interim dulcium, & temperatarum balneo, somno, & cæteris cùm totum corpus, tùm oculos præcipuè humectantibus. Ex humore aūt in neruos visorios eliquato, idoneæ sunt per initia diuersiones: ad brachia quidem frictionibus, grauibus, & ligaturis: ad occiput verò & humeros leuibus cucurbitulis applicatis. Instillato sæpius in oculos collyrio ex oui albumine cū rosacea aqua, & saccharo, quod mediocriter reprimat; motumq; adfluxionis ad longinquas partes promoueat. Post principia verò, quùm scilicet coniectabitur iam aliquam fluxionis partem in oculis hæsisse, vacuatione in primis totius corporis vtendū est, vel pilulis quidem coccijs, vel aureis, vel lucis, vel ex hieris, & agarico, quæ primo fluxionem auertant, atque euacuent. Deinde ad discutientia localia veniendum, quæ tamen semper vltima esse debent, etiamsi mitissima, vel inquam prætentatis alijs. Quo in genere ea maximè præferuntur, quæ

leuia

leuia cùm sint, peculiarem quampiam visui restituendo obtinent facultatem: vt succus chelydonij, euphragiæ, fœniculi, fel perdicis, fel ericij, collyrium ex fellibus, & maiora alia. Ex vapore denique balnei debilitata visio, vacuatione quadam præmissa reparanda est: partim quidem inhibendo reliquias ascendentium ipsorum vaporum ad caput, vt si vtantur post cibum vel coriādro, vel aniso, vel fęniculo, vel diacytonio, & quæ aliàs diximus. Partim verò eas reuellendo ad inferiora, per ipsorum frictiones, lotiones, ac exercitia, vel balanis, & clysteribus, pro his, qui non erunt ad exercitationes idonei. Postremò oculis adhibenda quæ ipsos tergeant, ac roborent, quantum fuerit opus. De multiplici verò ad oculos fluxione in balneis, semper quæ ex vsu ducciæ in capite fit, verenda apprimè est.

Ad vrinæ difficultatem, atque ardorem ex balneo.

VRINÆ difficultas cùm plures habeat caussas, teste Galeno in 6. de locis affectis; nempe calculum, inflammationem, vehementiam febris, obstructionem, callum in vesica, ac serosæ humiditatis acrimoniam: haud secus in balneis est symptoma quoddam, ex propria talium humorum qualitate, quam & aquę acrimonia, quæ hepar, ac renes incendit; facilè excitare poterit. *Medicamenta.* Tēperatiora itaque ipsis balnea ministrare oportet, ac interdum omittere: & si vehementius infestauerit affectio, vt quibusdam assolet prorogari, in temperatæ aquæ solium descendere, vel etiam in hydrelæum expediet. Ex vsu verò sunt quæ illam intemperiem alterent: vitando interim acria, multum vini potum, exercitium, iter, equitationem, & tardam comestionem, quæ omnia valde solent humores acuere, ardoremque acrius augere. *Ad ardorē.* Hisce conuenientissimum Apozema est, ex liquiritiæ decocto, maluæ, caudæ equinæ, capillorum veneris, althęæ, violarum, ac his similibus. Empyricum est, atque optimum ad vrinas suppressas, aqua destillata è scapis fabarum recentium, pondo sex vnciarum ebibita mane diluculo, cum syrupo de liquiritia. Vtimur & aqua destillata ex floribus genistæ. Faciet autem ad ardorem optimè, si frigidis vescantur, maluæ cauliculis scilicet ex modico aceto passulato, atque oleo, piscibus, si nihil obstet, ouis sorbilibus, nec non lacte cum saccharo in prima mēsa. Ad ardorem, ac difficultatem vrinæ, hæc tria inuenimus præcipua, siue in alimentis sumantur, siue in medicamentis: Maluam, casiam fistulam, & Glycyrrhizā: post hæc quæ & vrinā facilitant semina communia, capillum veneris, portulacam, & cetrach. De extrinsecis porrò, mollia, ac leuia enemata frequenter, ex lacte etiam indantur, vel dulci oleo, vel violaceo. Dormituris verò renes, hepar, & pecten, vel santalino, vel rosaceo, vel quopiam eius generis refrigerantium, & modicè astringentium inungantur. Maximè verò his conducit somnus; quam ob caussam si cætera consentiant, & patiens consueuerit dormire interdum, expediet ei per horam à cibo quiescere, maximè si intermittendum per eā diem à balneo videatur. Mordacitate verò acriùs ingruente, his balnea in totum dimittere erit vtilius: cæterùm in genere Potulentarum temperatæ admodum conueniunt.

Ad aluum astrictam ex balneo.

PROCVRANDVM porrò in balneis est, vt aluus superfluitatibus vacet; vt bis quotidie scilicet vel ad minus pro consuetudine exoneretur; multos enim ob hoc solum accidens, colica, atque etiam illorum passione correptos vidimus. Quòd si, ex contracta in intestinis calida, & sicca intemperantia, id minus præstare quis poterit, vt vsueuenit ex balneo; imus venter totus quopiã emolliente, relaxante, & refrigerante vnguento illinatur. Cuiusmodi inter Vsualia, ac facilè parabilia sunt, oleum commune, antiquumque, butyrum, oleum è cyclamino, oleum de thymelea, vnguentum è cyclamino ilibus, & femori illitum Mesuæ, vnguentum Dialthæa, vnguentum Agrippa. At si adstrictio diutiùs processerit, in hydrelæi peluim patientes mittantur, atque etiã simplicis olei. In edulijs verò vtantur virulentis, ac item emollientibus, malua, blito, beta, mercuriali, cucurbita, portulaca, vrticæ cauliculis, omnibus ex oleo, & garo elixatis; cuius loco hodie vel omphacio, & sale vtemur, vel lectissimi tartari ex vino polline, quod vim abstersiuam non paucam obtinet. Pari modo, in antecœnijs sumant pruna damascena, & fugaces fructus eiusmodi, quantum licebit. Ex medicamentis verò, quæ per os deuorantur, si quidem dispositionis ratio indicauerit, valenter etiam purgantia exhibeantur: hoc seruato, vt quandiû medicamenti ministerio ægri intendunt, à balneo abstineant. Sin autem clementia quædam assumant, vt bolum casiæ fistularis: vel deuoratis pilulis alephanginis, mastichinis, communibus, de tribus; & sine cura vulgò appellatis antè cibum. Clemens verò, nec minus delicatum est hydrorosatum Pauli, & quod vulgus medicorum, modo syrupum plurium infusionum, modo rosatum, aut violatum solutiuum appellant, pondo trium vnciarum assumptum benè manè. Vel saltem non omittantur clysteres, primùm quidem ex brodijs lenibus, ac mollibus, deinde postea acrioribus, aut glandes suppositoriæ indantur. Nec desunt multæ ex medicatis aquis, quæ inditæ ex enemate subdunt aluum, vt nitrosæ præcæteris, æneæ, atque etiam salsæ: contrà verò ferrugineæ, aluminosæ, & sulphureæ, quæ inquantum tales exiccant, atque adstringunt.

Medicamenta.

Clysteres.

Ad defectum balnei si non purgauerit.

LONGE verò alia retentionis species à supradicta est, quùm balnei aqua ebibita, quocunque impedimento non purgatur. Primò verò distinguendũ est vbi retineatur, an in vijs latis, an in circunferentia totius corporis, an in vasis vrinarijs, & vesicæ. Quorum locorum sunt certa signa distinctiua, dolor, rugitus, inflatio, fluctuatio in ventre aquæ, sputamina insolita, languiditas appetentiæ. Est & tumor ad supremam cutim (quod certè nunquàm vidi) testimonio Plinij iam allegato, quosdam visos bibendo turgidos in tantum, vt annuli integerentur cute. Quidam ebibitis, me authore, aquis Sancti Marini iuxtà Ariminum, regressus in patriam cœpit insolitam corporis lassitudinem dolere, deiectã appetentiam, ventris duritiem; porrò, casu quodam oborto ei erysipelatode tumore super dextrum hypocõdrium, quod offenderat, perinde quasi perforatus hydrops, complures situlas aquarũ, ichorosæque humiditatis, vsque in admirationem Medicorum eiecit è loco. Quocunque

Signa quo loco aqua ebibita retineatur.

Lib. 36. c. 6.

Curatio.

cunque ergo modo aqua ebibita retineatur, de sui indicat necessaria euacuatione, per conuenientem viam. Si in intestinis, statim eadem die vacuanda est, per clysterem ex eadem aqua, vel discussorij aliquo addito, paretaria præcipuè, & etiam hiera. Secunda die, nihilominus bibendum: quod si similiter retineatur, eadem præsidia reiterentur. Quod si tertia, & quarta item die retentio prosequatur, supersedendum est: ac vnam duarum putabimus esse in caussam. Vel quia eo anno balnea sunt minus salubria, vtpote si multis essent diluta pluuijs. Vel corporis perperam factam esse præparationem, vijs obstructis viscositatibus, quæ erant tenuandæ, vt suo loco docuimus. Reliquias verò euacuare tentandum; Aut pilula aliqua ante cœnam, quæ proritet aluum, vt mastichina, vel de tribus, vel stomatica. Aut stimulo aliquo aquarum virtutem exacuere oportebit, vt vel salis momento, vel syrupo rosaceo. Vtuntur Patauini Medici, teste quoque Fallopio, pilulis, quas habent in secretis vulgi caussa. Nimirum scrupulo vno ex prædictarum aliqua specie, cui additis boni elaterij granis duobus, faciunt vnam pilulam, exhibentque antè cœnã: quæ & non grauat dosi, & purgat certissimè retentas aquas. Quòd si languido alioquî prius corpore, aquisque retentis, de hydropis specie timendum sit, putrefacta forsan aqua, ac viscere cum toto corpore perfrigefacto; apertè ad fortiora præsidia, veniendum est. Etiam ad ebuli decocti exhibitionem, quod quandam habet proprietatem ad ducendas aquas. Communia sunt exercitium, labor, sudor. Quam maximè verò expedit finito balneo, eos in balnea, ac lauationes, calidiorum aquarum committere: medicatarũ quidem, si talium copia haberi poterit (hoc enim in casu balneum post potationẽ aquarũ conceditur.) Sin minus priuatarum, & dulcium lauacra ineãt: diuque perseuerent exerceri, gestari, fricari; vt omnino imbibitas iam humiditates excutiant. Quidam ad aquas Porretanas, si minus ex potu earum promouerentur vrinæ, adhibent circa pectinem malagmata ex parietaria decocta in aqua, actuque calida sæpè, ac sæpiùs adhibita: faciunt & ex ea clysteres.

Lib.2.ca.7.

Pilulæ in secretis.

Balnei vsus post potationem aquarum.

Ad promouendam vrinam.

Ad aluum nimium solutam ex balneo.

PERTIMESCENDVM quoque cum primis est, alui nimium solutę accidens in balneis, quando non pauci ob hoc solùm in dysenteriam præcipitẽt. Incauti nimirùm, qui salsugineas, acresque pro potulentis medicatis aquis ingurgitantes, cruentam deiectionem; ac intestinorum tormina experiri solent. Principio igitur dum à virtute balnei excernente crudos, & contumaces humores, fluor processerit: sinendum. Indicabunt enim id esse naturæ munus, leuis tolerantia patientis, quies, ipsarum excretionum qualitas, quantitas, condecens occasio, syncera aquarum ebibitarum eiectio in fine, & tandem cessatio. Sin autem vacuatio modum excedens vires deijciat, flatus, & tormina efficiat, cum siti aspera, & linguę siccitate, & pro quantitate, qualitate, & tempore exeuntium minus idonea videatur; protinus balnei ministerium dimittendum est, seu bibendo, seu lauando, seu quocunq; modo ipsum assumpserint. Quod si coacta natura adhuc aluus iuerit, ac immodica vsque adeo fiat inanitio, vt æstus, asperitas, ventriculi attenuatio, totius corporis exiccatio inducatur; tunc non modò extrinseca caussa, quæ est ipsum balneũ, intercidenda est, sed etiam intrinsecis, materiali scilicet & efficienti caussæ fluxus

Curatio.

fluxus prudenter occurrendum est. Habita diligenti ratione nùm aut hepatis, aut ventriculi, aut intestinorum, aut cerebri id vitio contingat: cuius rei cùm innumera sint capita, & causarum connexus; longè abest ab instituto hoc nostro vnumquodq; prosequi.

Ad sudorem immodicum ex balneo.

SVDORES autem è balneis excipere oportet, his quibus sudandum est, quandiù satis vacuatum fuerit. At vbi largiùs eruperint, vt suprà modum lassari patientes videantur, & in syncopim labi, leuissimè sudor abstergendus est, nam alius quoque alium elicit. Subinde leuando operimenta refrigerare conuenit, fenestris patentibus, quo perflatus aëris frigidior inducatur, ac euentilatio circunquaque fiat. Omphacino quoque oleo, aut myrthino, aut cytonite, aut quopiam alio astringenti vnguento perungantur. Cæterùm satiùs fortasse fuerit prouidisse, vt qui raræ admodum texturę sunt, & ad largos huiusmodi sudores idonei, parciùs (præsertim inter initia) lauacris committantur. Intraturi scilicet ipsum balneum molli prius ex oleo frictione vtantur, à balneo autem aut in tinam frigidiusculæ, idest minus calidę aquæ confertim insiliant, aut eâdem per ministros conspergantur, ac detersi inungantur, de more quem in lauationibus proposuimus. Eodem modo gracilibus, imbecillis, delicatis naturis, & reconualescentibus, si quando balneis vti cõtingat, consuluisse oportet. Cibarijs verò mediocriter astringentibus, refrigerantibusque vtantur, ~~velut acidis granatis, limonibus, lactucis, oxalide~~, & similibus. Nec ~~minus animalium pedes ex aceto~~ vtiles, ~~& lac etiã decoctum~~.

Vnctio ante balneum.

Ad animi defectum ex balneo.

SOLET autem animi defectus cùm imbecillis, & minus consuetis, tùm in aquis natura calidioribus euenire; modò ex ipsa mora in balneo, modò ex sudoris multitudine post balneum. His quidem, qui ex lenta in balneo mora animo linquuntur, consueuerunt balnearij confestim totum corpus frigida conspergere, frigidum perspiratum aëris præbere, stomachum fricare. Et est sententia Pauli, nam subito resipiscunt illapsi, naturali calore nimirûm in seipsum tanquàm in arcem reconcentrato, & reuocato. Quibus verò ex quodam vitæ abusu summo mane prandere mos est, ac impransi inter balneum videntur animam exhalare, potest his aliquid antè balneum concedi pro ientaculo. Aestus in balneis arcetur (inquit Celsus) si quis frigidam aquam in ore teneat: & Plinius, si salem lingue subditum elingant, vel acetum collutum. Imbecillis autem, & inconsuetis tutiùs consulimus, vt à leuioribus incipiant, donec assueuerint, & paulatim contra quàm in frigidę natatione, nõ confertim se totos immergant. Cubent, aut immersi sedeant, & nihil agant, nec dimoueantur, porrecto solùm brachio in aerem frigidum quandoque, vt pulsus in aperto perspirent, vel alternatim pedes in margines alueι eleuent. Pro sudoris autem multitudine deficientibus cutem densare oportet, & tàm internis, quàm externis adiumentis frigidis succurrere; exhibito nimirùm vini potu frigido, ac paulopost iusculento aliquo cibario, aereque ad frigidum, & acidum alterato, perfusis, constratisque pauimentis, & quæ ex Galeni sententia ad sudorem diximus.

Cibus aliquando antè balneum.

Ad ęstum in balneo.

Ad las-

Ad lassitudinem, ac debilitatem corporis ex balneo.

Praeter animi autem deliquia, vniuersi interdum corporis debilitas vacuationi immodicæ succedit tanta, vt vires ipsæ prosternantur. Quapropter iure optimo Galenus vacuationẽ repetere quàm exquisitè semel vacuare maluit, tolerabilius existimans quempiã in morbos à plenitudine prolabi, quàm ab inanitione. Est & altera caussa, nempè mineralium virulentia in balneis, ac malignitas, quæ intemperiem, & quandam naturæ fatigationem in corpore excitat. Et tertia, externus calor, æstusque balnei à profundo ad cutim trahens, & spiritum dissoluens: quo nomine accedunt quoque extrinseca alia, ira, anxietas, angor animi, coitus, labor, & peruersa reliqua viuendi ratio. Quæ vel ex eo potissimùm recensenda veniunt, quòd ipsis euitatis, promptè se quisque ab hac lassitudinis specie vendicabit. Cognita ergo caussa, vbi quis plus solito se grauari senserit dimisso balneo, virium reparationi intendat, & eius caussæ, cùm tamen eueniat, quando pro re nata contra ipsum symptoma prius est insistendum, & quùm præsertim ob ipsius vehementiã præceps virium resolutio timeatur. Si quidem igitur imbecillitas hæc propter vacuationẽ immodicam ad balnea contingat, analepticæ artis parte, hoc est, refectoria, & renutritoria vtendum est, quemadmodum infrà ex Galeno ad ventriculi debilitatem occurremus. Si verò ob corporis intemperiem, ab aquarum malignitate excitata, lassitudo ipsa acciderit, contrarijs prædictis profligetur. At si fiat spiritibus ab æstu, labore, coitu, ira resolutis, veluti quoque si contra ipsum symptoma pugnandum est, renutritoria victus ratione, et roborante est opus. Qua in re per quàm commoda est delectatio, & alimenti paulatim pro viribus facta accessio, adhæc somnus & quies, & adhibita medicamenta suaueolentia, tùm cardiaca, cùm stomachica. Balnea quoque dulcium aquarum temperatarum, inunctisque postea de more patientibus, circa finem curationis sunt saluberrima, Galeno teste. Sicuti etiam expedit aut in balneo ipso, aut cùm statim exierint, iuscula pullorum, & ouorum vitellos sorbere: præsertim si leuis frictio præcesserit, & musculorum vnctio ex oleo temperato aliquo, quale est oleum de spica, oleum chamæmelinum, & oleum ex leuchoio, quod de Cheiri in officinis inscribitur. Oleum quoque vetus authore Galeno, & præterea oleum mastichinum cum rosaceo, & vino antiquo dilutum, lassitudinem, debilitatemque tàm neruorum, quàm reliquorum artuum emendat: quod & valetudinarijs non erit inutile.

Caussæ. *Curatio.* *Balnea dulcia.* *Vnctiones.*

Ad ventriculi imbecillitatem ex balneo.

Ventriculi autem atque hepatis munia cùm sint omnibus animali partibus necessaria, communiaque, vt scribit Galenus in VII. Methodi, summa diligentia nos vti decet, vt ne inter balnei ministeria eorum virtutes offendamus. Quam ob rem si pro viscerum innata imbecillitate, aut resolutionem virium timeamus, aut ipsius particulæ periculum, sani certè consilij fuerit, tempus salutaribus auxilijs anticipasse. Succurratur igitur tùm his, quæ per os ingeruntur, tùm his quæ extrinsecus adhibentur stypticis, amaris, acidis, atque modicum aromatici olentibus. In quorum genere sunt rosa, santala omnia, ribes, palmulæ, aloe, mastiche, vinum astringens aromaticum,

acetum, citria, granata, cotonea mala, oxalis, plantago, passulæ acidæ, cerasia acida, hisque similia multa varijs modis ægrotanti ipsi ministrata. Et ex his, quæ vim quoque medicamentariam habent, diacitonium, saccharum rosaceum, conditaque alia ex citrijs, mirobalanis, citonijs, syrupus rosaceus, de acresta, aromaticum rosatum. Adhibenda verò extrinsecùs, oleum mastichinum, rosaceum, melinum, myrthinum, de absynthio, vnguentum rosatum, sandalinum. At si nihilominus ventriculus ipse in imbecillitatem labatur, tunc vel os eius duntaxat afficitur, virtutis nimirùm appetitiuæ lapsu, quã antea reparare docuimus. Vel fundum, ac villi eius retinentes patiuntur, & tunc retentrix virtus maximè deijcitur. Vel certè prægressa aliqua ventriculi affectio, aut temperies est, quam balneum excitauit, tùmque omnis facultas naturalis, cuius origo est ipse ventriculus; imbecilla simul efficitur. Præmissa ergo vacuatione aliqua, si necesse fuerit, veluti ex dialoë Galeni, vel mastichinis pilulis, vel alephanginis, vel communibus, vel diacatholicone maximè medicamento, cibarijs studeant boni succi, sorbilibus, & quæ citò ac in pauca quantitate nutriant, celerrimeque laxatas virtutes instaurent. Esto etiam cum his cibus eius qualitatis, quæ ventriculi partes laxas in vnum cogere queat, roboret, somnum conciliet, lassitudinemque à balneo relictam auferat. Qualis maximè idoneus fuerit subacidus, & subausterus, aromatibus parùm astringentibus conditus, veluti diximus. Paulatim verò, ac per interualla dandus est, quantus scilicet non grauet ventriculum, sensimque augendus, donec ad consuetam illi quantitatem ventum sit. Potus etiam sit parcus, etiamsi magna sitis adsit, eam enim potu largo placandam non esse, cautum anteà à nobis est, & sitim tolerare ventriculum roborat. Esto autem vinum tenue, odorum, & leue, & aqua cocta dilutum quantum opus videbitur, modico item stillatitij liquoris adiecto boni Mesuæ consilio, quod faciat ad caussam. Vitando vinum dulce, crassum, coctum, vinosum, & turbidum, & aquam tùm calidam, tùm frigidam; hæc enim imbecillum extinguit calorẽ, illa autem laxat, ac innatas ventris virtutes dissipat. Vitent prætereà pinguia, nauseabunda, dura, cruda, mali succi, ac etiam lenta, & herbacea, præter mentham, ac alia eiusmodi stomacho maximè congrua. Dimisso autem vsu balnei intereà, somno indulgeant competenter, hic enim omnes ventriculi molestias ex resiccatione maximè obortas sedat, pristino vigori ipsum restituit, ac reliquum corpus instaurat. Gaudium, deliciæ, & reliqua id genus victus ratio teneatur. Forinsecùs autem imposuisse præstat interim olea, vnguenta, cerata, epithemata, & ex herbis, ac liquore aliquo malagmata paratû facilia, quæ eandem sententiam iuuent, caloremque conseruent, ne dissipetur; qualia adstringentis, ac odoræ facultatis maximè sunt, vt ex triasandalis confecta, & eiusdem farinæ alia. Quòd si tandem attenuatus adeò ventriculus sit, vt hecticæ periculum timeatur (quod in his, qui cum mala valetudine vadunt ad balnea non raro euenit) ventriculũ ipsum modis omnibus humectare expedit, atque his præcipuè, quæ tùm corpus vniuersum, tùm virtutes instaurare valent, de quibus alibi opportuniùs verba faciemus.

Purgatio. *Vini electio.* *Extrinseca.* *Hecticæ periculo.*

Ad dolorem ventriculi ex balneo.

QVATVOR potissimùm de caussis ventriculus dolorem potest incurrere ad bal-

ad balnea. Vel ob intemperiem ipsius æqualem, vel inæqualem, vel ex vlceratione, vel tandem ex flatulento, acri, & pungente humore, quem vsus balnei concitauit in ventriculo, non tamen coniunxit. Si quidem sola intemperies calida est, facillimæ curationis habetur, Galeno teste in eodem Methodi 7. vt quę alterantibus duntaxat, ac stringentibus, qualia diximus alimentis, ac frigidæ aquæ exhibitione curatur. Quod si etiam ęstus vehemens calidæ intemperiei adiungatur, eum affectum, ac si febris esset curaueris, dimisso in totum vino, melle, ac calorificis alijs, ac Ptisanæ hordeaceæ vsum, humectantiumque aliorum iubeto; foris verò crudum oleum, hoc est omphacinum, & melinum illinito, vel santalinum vnguentum, & vt interim simplex diacitonium cum saccharo rosacco, vel violaceo elambant. Si verò cum intemperie materia quæpiam coniuncta sit, aut hæc quidem ex essentia excitata est in ipso ventriculo, aut ex alterius partis consensu: si primum, tunc præmissa si oportuerit, præparatione aliqua, vacuationi intendendum est. Hanc autem ex habilitate naturæ patientis moliemur, vel per deiectionem, vel per vomitum. Pharmacis quidem vtendo clementer purgantibus, & à propinquo trahentibus, vt hiera quam probauimus ex Galeno. Verùm si materialis eiusmodi intemperies, ex cuiusdam alterius membri consensu adducta in ventriculum est, quemadmodum frequenter ex irruente à capite fluxione solet accidere; eo in casu membri illius demandantis robori attendere oportet, veluti in aliis diximus, recipientis interim cura visceris non neglecta. Si vero cum hoc exulcerari quoque ventriculum contingat, cùm in cæteris caussis parciùs balnea sumenda sint, hîc ea prorsus oportet dimittere, ac pariter rerum acriũ alimenta, & his similia. Sit victus refrigerans, ex Ptisana, qua quidpiam mellis adiungant, quo per ipsum vlcera repurgentur, atque abstergantur, & aliquando quæ dolores mitigent, ac mordacitatem obtundant, commanducẽt. Forinsecùs epithematis adhibitis, quæ corroborent, ex palmulis, malis cotoneis, ac polenta, ceratisque ex melino, rosaceo, ac santalino. Post repurgationem verò, sint quæ carne implent, & deinde quæ adstringant, ad cicatricemque perducant.

Ad flatum ex balneo.

SI tandem ex ingenito isthic, inclusoque flatulento spiritu ventriculus doleat, ius galli commodissimè exhibet Mesues, emplastro adhibito ex pane calido, oleo, ac melle. Peculiariter autem ad flatum ventris, laudant balnearij Medici hæc olea, de Absynthio, de Spica, de Mastice: similiter gariophyllos, galãgam, Macem, anisum, galliam muscatam, & ex his varia medicaminum genera. Anisum, uel Coriandrum à cibo commansum familiare est; ac id genus confectiones. Cæterùm discutientium flatus longissima est apud medicos series subtilium scilicet partium omnia, calida & sicca.

Ad singultum superuenientem ex balneo.

SINGVLTVS quo os ventriculi quodammodo conuellitur, retentricis, ac expultricis facultatis est vitium. Contingit autem in balneis aut præ nimia ipsarum actione, aut ob materiæ malitiam, quacunq; ex caussa in uentri-

culum contractam, aut morsum excitatum ex acrimonia, aut grauantem, aut flatu replentem, ac distendentem. Quem quidem emendant sua contraria, quæ nimirùm materiæ ipsius acrimoniam hebetant, vacuant, discutiunt. Rhazes ad assiduam singultiendi molestiam, frequenter aquam tepidam modicè sorbillandam præbet. Ex immodica autem balnei actione, veluti si quispiã imbecillior nimium ad potulentas aquas exinanitus, penè exhaustus anhelet, parùm spei in remedijs est, & si diu perseueret, lethale, ut testatur Hippocrates. *5. Aphor. 4* Si verò siccus eiusmodi affectus sit, & non adeo confirmatus; humectantibus iuuatur, & est sanabilis. Perrarò autem ex viscosorum frigidorumque humorum copia accidit singultus in balneis: nisi fortasse ex ciborum corruptione, quem sanat vomitus. Iuuat & spiritus retentio, teste Paulo.

Ad vomitum superuenientem ex balneo.

VOMITVS autem, ut inquit Paulus, quia tàm sanis quàm ægris potest contingere, & vtrisque modò vtilis esse potest, modò noxius; ideo diligenter ad opus balnei uomitantis caussa cognoscenda est. Et præsertim, quia multis vomitus est domesticus, quem tamen balnei violentia sua acri in potionibus qualitate exacerbare posset; multis contrà inimicus, quibus cautè operatio aquarum ex vomitu vacuantium (quanquam faciat ad caussam) moderanda est. Quæ prudentia tota ferè in electionibus balnearum, quæ maximè conueniant, versari debet. *Vomitus cautio.* Maximè verò cauendus his, quibus ex affectu quoq; aduersatur, vt malo præditis stomacho, sanguinem excreantibus, & qui suffocationibus sunt opportuni. Qui omnes sicut violentis, & nimiũ acribus potulentis aquis abstinere iubentur; ita si laboriosam aquæ etiam mitis operationem experirentur, penitus eam intermittere debent. Sed in longis prosunt affectibus, ac solutũ contumacibus, qui validam commotionem desiderant, qualis est Podagra, Ischias, antiqua meseraicarum, hypochondriorum, & lienis obstructio, hydrops, inflatio, Epilepsia ventriculi vitio, melancholia, & similes. Quibus omnibus potulenta validæ etiam facultatis balnea tentare vtile est, neque per initia, quantumcunque meticulosis, vomitus supprimendus, vt qui posteà magnam exinde vtilitatem sperare debẽt. Hoc signo confidentes, si benè tolerent, & quiescant, haud statim, nec copioso, nec quolibet cibo vtentes. *Prima Aph. 2.* Quòd si præter hæc intempestiuis vomitionibus tententur, vel ventriculi nausea, quampiam stomacho intemperiem conciliatam inditium est. Tuncque exeuntium qualitas inspectanda, nã aut amarulenta & biliosa, hepatis vtique vitio calescentis; in quo casu & balneo interdici debent, & regimine febricitantium frigido atque humido instituendi, & quòd robur ipsis visceribus conferant. Aut alimenti assumpti specie existunt, in quo simplex intemperies calida arguitur, facilè per refrigerantia supra dicta ad alias ventriculi passiones, simul atque corroborantia emendabilis. Si verò aliqua humiditas inter visceris tunicas infarcta timeatur, vnde nausea, & cibi etiam auersio solet accidere, peridonea ex Hiera simplici purgatio, catapotijs, & electuarijs prædictis. Nam vnctiones, fomenta, & conditorum eiusmodi vsus, nunquam in his casibus sunt inutilia; & quæ multam habent ad omnem vomitum conferentiam, lenticula cum pulegio, decocta, aut mẽtha, aut thymo, aliquando ex aceto, Panis ex vino dilutiore & odoro infusus,

sus, Paulo; mala punica, citria, mirobalani, & huiusmodi alia.

Ad Hepatis, ac viscerum incalescentiam ex balneo.

QVONIAM vero incalescentia in balneis natura calidis apprimè omnibus verenda est, & quibus maximè vniuersa corporis temperatura, & in primis viscerum, hepatis, ac renum inclinat ad calidum; idcirco sani consilij fuerit tempus anticipasse, tùm debitis, quas consuluimus, præparationibus, tùm electione idonei balnei, tùm denique conseruantibus præsidijs, quibus vnumquenque in ipso balnei vsu communitum esse oportet. Talia multa ad stomachi tutelam pauloante adduximus, temperata, aut frigida, ac modicè sicca, ad vnamquanque etiam hepatis, & renum intemperantiæ calidæ suspitionem vtilia. Cui periculo si anticipata remedia non suffecerint, ac dubium sit ne aut in hepate, aut in ventriculo phlegmone concitetur, quamprimùm balnea intercidantur. Imò si qua apparuerint factæ inflammationis inditia, quã celeriter facta è directo lateris missione sanguinis, Medici curæ se ægri cõmittant. Vitentur per initia Scammoniata, & similia quæ per aluũ purgant violenta pharmaca: perfusis oleo partibus, in quo absynthium incoctum sit, qui cum aliquo quod cum amaritudine adstringat commiscendum, velut omphacinum oleum, vel melinum. Emplastra item adhiberi possunt proceden te affectu, è farina hordeacea, fœnugræci, ac seminum lini, cum palmulis, malis cotoneis, absynthio, camomilla, & meliloto: nec nõ Diameliloton emplastrum, quod ex eisdem ferè paratum in officinis habetur. Et in summa cõpositam habeant facultatem, tùm relaxantem subtilium partium, amaramque, tùm adstringentem.

Ad Febrem superuenientem ex balneo.

FEBREM verò in balneis omnis error circà victus rationẽ excitare potest, potissimæ tamen quatuor sunt caussæ. *Caussæ.* Vel quòd balneum ipsum immodicè calidum, & acre, corpus calida, & sicca intemperie afficiat: Vel quòd materiam ante vsum balnei præparandam, ac vacuandam quis illegitimè retinuit, itaque conculcata putrescit, & febrem ciet: Vel quòd ex vehementi actione balnei, multus corporis, aut animi motus superuenit: Vel tandem, quòd frigoris occursu meatus corporis densati prohibent vapores à caliditate balnei excitatos transpirare, vnde cohibita transpiratione putrefactio humorum, febrisque gignitur. *Curatio.* Quomodocunque ergo Febres interueniant ad balnea, tùm iam balnearum naturalium vsum recusant, vtpote quæ humectatione, ac refrigeratione opus habent, contra quàm balnea possint. De reliquo autem curatio statim se exhibet, ab effectricis eius caussæ cognitione, 7. Methodi Galeno teste. Hanc verò, si adhuc perseueret, abigere per cõtraria oportet, nisi febris magnitudo, ac sæua accidentia curandi ordinem interpellant. Quamobrem si balnei caliditas vehemens, acrisque in caussa fuerit, calor eiusmodi extinguendus est, refrigerantibus scilicet remedijs, acrimoniamq; obtundentibus, quorum & in alimentorum, & in medicamentorum genere notissima apud Medicos supellectilis habetur. Aërem nimirùm ad frigidum & humidum alterantibus, cibum, potum, vnguenta, emplastra, quæ cor & hepar

hepar contemperent esse oportet, omnia frigida atque humida. Postremò temperatis balneis vtendum, & reliquis eiusmodi omnibus. Si præterea dun taxat materia quæ olim iam euacuari debuerat putruerit, ea in primis æquetur, donec expulsioni parata euacuetur. Præparatio autem ista duplicem ha bet rationem, vnam quidem respectu viarum; quas, si obstructæ fuerint, præaperire idoneis ad hoc medicamentis, ac cibis necesse est. Alteram verò respe ctu humorum peccantium, qui si tenues sint, statim purgantibus egent medicamentis. Expectare autem oportet digestionem in pinguibus, & glutinosis, quos præextenuare, & incidere prius expedit, sicut est phlegma, & cholera nigra, atque vbi vacuationi tempestiua fuerint, educere. At si à vehementi aut corporis, aut animi motione à balneo febris redundauerit, Diariæ febris curationem ab eiusmodi caussis obortæ expostulat. Quòd si deniq; fuerit frigus poros corporis cõdensans, aperientia adhibeantur, & quæ vapores transpirabiles reddant, saltem post initia: sudores enim in his prouocasse saluberrimum est, præsertim in balneis aquarum dulcium temperatarũ. Nam quemadmodum balnea naturalia febrientibus competant, iam in principio libri huius ostendimus. Cæterùm, de accidentibus balnei, cùm præci pua equidem, ac maximè necessaria capita conscriberem; dedi operam, vt cõ pendiosam omnium reliquorum rationem cum his coindicarem. Præsertim quia sunt ex eis non pauca, quæ uel ipso iure balnei curanda veniunt; vt est Paralysis, flatus, hydrops. Et non pauca, haud dissimulem, contingunt in balneis, quæ curationem non admittunt: id enim commune est omnibus me dicinis, vt, in quibus sanantur plurimi, mori contingat aliquos, sine uiuentibus omnibus ineuitabili. Quare iam finem huic parti faciemus, si generales aliquas post vsum balnei regulas animaduersas habuerimus.

Mors in balneis excusatur.

Quænam vitæ ratio esse debeat proficiscentium à balneis. Cap. V.

BAlnearum verò ad vsum sicut diligens præparatio requirebatur, & in vsu ipso seruanda erat, quam præscripsimus methodum; ita post balneum recta aliquandiu vitæ ratio teneri debet. Non enim pluris est, aliquid benè incipere, ac diligenter prosequi, quàm fęliciter absoluere. Id au tem quùm singularis obseruantiæ esse debeat: vt communiter tamen dixerim quandiu quis non senserit se belle esse restitutum, à susceptis vitæ præceptis non debet discedere. Pauci enim in magnis morbis, solent in ipso statim bal neo insignem aliquam experiri vtilitatem: sed ad tempus, tardius, aut citiùs pro virtutis robore, pro affectus magnitudine, pro ea quam seruauerint victus ratione: alij ad viginti dies iuuari uidentur, alij post mensem, alij amplius, dum sanè in dies virtus ipsa euadit robustior. Imò quarundam balnea rum est certus terminus efficaciæ, ac iuuamenti: quandoquidem inter earum historias, quas ex tota potissimùm Europa recensuri sumus, aliquas cõmemorabimus, quæ seu propria natura, seu cęlesti virtute, perparum solent non decurso anni spatio prodesse. Quarundam verò singularis condecentia uidetur ad hominem, vt huic quidem semel profuerint: huic verò visa semel inutilia, secundo, & tertio anno reiterata fuêre vtilia. Quinetiam hoc longa veterum obseruatione compertum est, ea balnearum iuuamenta firma esse

Balnea aliquando reiteranda.

esse magis; & certa, quæ non subitò, sed ad tempus post vsum balnei sentiuntur: quod quidem in magnis, ac inueteratis affectibus intelligendū est, quicquid de paruis, ac leuibus fit. Sublatet enim in his, quæ repente operantur, vis aliqua vt plurimum: & natura vim non tolerat subitam, & minimè in magnis affectibus. Longo enim curantur tempore, iuxtà Hippocratis sententiam, quæ longo item tēpore contracta sunt vitia: quę verò breui, breui. Profecturi ergo à balneis, hinc incipiant conceptæ spei, ac salutis seruare rationē, vt si multo interuallo abfuerint, ad posterum diem, atque etiam tertium differant: dum sanè immunes à ministerio balnei, se recreent. Posteà se cautè exponant itineri, maximè si pedestri eant itinere, vt duriores quotidiè visuntur, ac sani. Nec minus qui equo vehuntur, maximè imbecilles, lassitudinem quantum fieri poterit, euitent, æstum, fastidium equitandi, & alia eius generis, quæ vix enarrari possunt viæ incommoda. Imò si algor aëris, vel pluuia intercidat, vel in lectica vehantur, vel in arceris vulgaribus, non equitēt. Somnum, famem intempestiuam, eoque magis exhausti in balneis non suffe rant. Ad postremum, vbi domum peruenerint, post gratiarum actiones Deo Optimo Max. consilium prudentis medici ineant. Qui perspectis eius dispositionibus, iuuantibus ac nocentibus ab vsu balnei, salubria, & quæ iuxtà naturalem statum inuenerit, conseruabit: & si quid à propria natura recesserit, ad pristinam symmetriam restituat. Nam vsueuenit frequenter, quòd ex diutina aliqua consuetudine victus, exercitij, medicationis alicuius, paulatim aliqua à propria recedant natura. Maximè verò in balneis, ex quorum assidua caloris mineralis actione, ac impressione eius aliqua relicta in corpore, solet facilè intemperantia alicuius partis calida emergere, ægris cętero quî à principali affectu, quo tenebantur, liberatis. Præter cætera verò iecur, dum regressi à balneo pleniori tùm cibo, tùm potu vtuntur, ac liberaliori se dedunt vitæ, quasi fomite adhibito ad impressum calorem, solet incalescere. Ac robustis in eo existentibus viribus, uel ad cutim intemperiem ipsam transmittit, uel ad imbecillam aliquam partem, vbi vel molesti caloris excitat sensum, vel inflammationem, vel erysipelas, & aliquando febrem. Optimi ergo consilij est, vel minima etiam apparente eius visceris intemperantiæ suspicione, vt susceptam iam in ipso balneo viuendi rationē per aliquot dies prosequantur: adhibitis nihilo secius tùm forinsecùs, tùm intrò, quæ pauloante diximus, modicè refrigerantibus, & quæ robur visceri adiungant. Perseuerante verò affectu, si cætera consentiant, dextri brachij iecorariam venam secare conueniet, eumque victus, ac reliquorum remediorum modum instituere, qui in id genus intemperantijs solet institui. Aliqui ex acritate nimia Potulentarum aquarum, ventris dolores posteà, perinde quasi marinas ebibissent, solent perpeti: Alij vrinæ ardorem, alij sitim, alij deiectam appetentiam. Nonnullis lassitudinis quædam species oboritur, atq; insolita in actionibus pigritia: nimirùm vel non exquisitè purgatis ex debili natura aquæ, vti debuerant; vel quod frequentiùs euenit, diluto nimium balneo prægressis imbribus. Qui singuli victum seruare debent aliquandiù, qui ad frigidum, atque humidum inclinet. In vniuersum autem saluberrimum omnibus esse censemus, vt post balneum nihilo magis sibi indulgeant, quàm in balneo. Summa verò eius obseruationis est quadragesimus dies: qui sicut motuum naturæ, ac morborum; ita & medicinæ in suis ministerijs est terminus, ve-

Regimen.

Hepattis incalescentia.

Accidentia post balneū.

Quadragesimus à balneo dies obseruabilis.

luti

luti peremptorius. Interim repletionem tùm cibi, tùm potus cauere debēt, somnum diurnum, immodicas noctũ vigilias, nimia exercitia, pariter atque ocium, omnem malã ambientis aëris constitutionem, molestias animi, iracundiam, ac passiones huiusmodi alienent. Aluus, vt quotidie bis eat, procuretur: vel saltem non minus consueto. Venerem, tanquam pestem, nocituram sciant: maximè imbecillis, ualentioribus autem per mensem ad minus, non adeo concedendam. Caput non lauent. Si verò aut cutim rugosam, resiccatam, atque astrictam à balneo viderint; aut si lassitudinem senserint, temperatarum ineant aquarum solium, præsertim si eo vti consueuerint: aut leuibus frictionibus ex tenui oleo, ac vino, mane diluculo vtantur. Postquam autem è lecto surrexerint, cęteras corporis superfluitates, tam per nares, & screatum, quàm per obscuros meatus excernere studeant, capite etiam depexo. Subinde non ocientur, nisi quidpiam obstiterit, & dum ad consueta se transferunt exercitia, omnem euitent lassitudinem, ac in singulis auream seruent mediocritatem.

Balnea priuata.

Libri Tertij, finis.

DE THERMIS ANDREAE BACCII, ELPIDIANI,

Medici atque Philoſophi, ciuis Romani,

LIBER QVARTVS:

In quo hiſtoriæ Thermarum Naturalium Sulphurearum conſcribuntur.

De ordine partium, quæ tractandæ ſunt de Naturalibus Thermis. Caput primum.

MNIA, quæ in præcedentibus libris de Natura aquarum in vniuerſum dicta ſunt, deque earum differentijs, & cauſſis, & quæ ſubinde de omni vſu balnearum docuimus, & quatenus aut iuuare poſsint, aut nocere; generalem habent rationem ad ea, quæ conſequenter dicturi ſumus. Siquidem his explicatis, ſuppoſitisque veluti primis noſtræ huius tractationis principijs, vnde facilè quis minus communes, ac proprias dicendorum aſſequi poterit demonſtrationes; iam ampliſsimam ingrediemur Rei balneariæ prouinciam, ſingularesque paſsim balnearum ſpecies, ac ſingulares earum vtilitates enarrabimus. Quam ſanè partem principaliter intendimus: tùm ad vſum, & complementum balneariæ artis; imperfecta enim, nec forſan adeo vtilis ea tractatio videri potuiſſet, quæ communia tantùm complecteretur, & non deſcenderet ad particularia, circà quæ ſolùm verſatur Ars: Tùm ob potiſsimam hanc in tota conſideratione Thermarum cauſſam, quòd in his terrarum, & aquæ commiſtionibus, non videtur Natura ita ſe ad aliquam certã ſpeciem determinaſſe, quemadmodum & in plantis fecit, & in Miſtis alijs perfectis, quin nouæ adhuc penes loca, & cœli inclinationes differentiæ ſublateant incomprehenſibiles; vnde ſingulas hoc nomine ſpecies aquarum, penes ſingula diximus. Adeoque non modò conſequens ad vſum, ſed neceſſarium quoque eſt fontium ipſorum narrare particularia: ex quibus & communia illa eluceſcent clariùs; & complurium ſubinde differentiarum, quas vniuerſa forſan illa commentaria non cęperint, notitia acquiretur, quaſi altera doctrina. Semper autem, ſiue cœlo fœcundatæ aquæ ſint, ſiue calore, ſiue qualitate aliqua miſturæ præditæ; penes terrarum naturas, vnde ſponte emanauerint, procedendum eſt, qui modus erit facillimus. Verùm, quia terreſtrium rerum per ſuas miſturas, ac etiam ſpecies inexplicabilis eſt numerus; ideo relictis terrarum miſturis magis communibus, perinde quæ aut paucæ ſunt impreſsionis, aut non multæ adeo vtilitatis; inſigniores earum ſpecies perſe-

Aquarum miſtarum in determinatæ ſpecies.

Minera commune nomē Metallis, & Medijs Mineralibus.

perſequemur. Inſigniores appello nunc miſturarum ſpecies, quæ Mineræ dicuntur: quo vocabulo communiter vtemur cum iunioribus ad diſtinctionem; qui Metalla intelligunt perfecta tantùm; Mineras verò æquè metallorum, lapidum, ſuccorum, excrementorum, & quæ Media dicunt Mineralia. De quibus quidem omnibus, ideſt dè omni Mineralium natura, pauca admodum definita ab antiquis authoribus habemus, quos imitemur. Nec ſanè multa habemus à iunioribus, præſertim quæ ad inſtituti noſtri faciant rationem. Nam alij communia duntaxat ſectantur principia: Alij ad opus perfecta conſiderant metalla: & alij ad inſtitutum aliquod proprium, vt Alchimiſtæ ad conficiendum fortaſſe aurum. Vel vt medici quidam, qui ad vſum medicinæ, facultates duntaxat collegerunt Mineralium quorundam, quæ cōſiderationis noſtræ ſunt minima pars. Imò ſi ipſæ rerum facultates abſolutè ſumantur, & non conſiderentur in temperamento cum aquis; non poſſunt de eis fieri veræ demonſtrationes: ſed cum his qui antè nos ſcripſère de balneis, abſurdiſsimas neceſſe eſt inferre concluſiones, vt quia Sulphur exempli gratia calidum, ſiccum, terreum ſit; ergo & ipſum incurrentes aquas pariter virtute calidas, ſiccas, terreasque debere eſſe. Idque genus craſſas demonſtrationes in reliquis minerali bus oporteret concludere. Singularis ergo, ac longè alia à prædictis, Mineralium conſideratio hæc noſtra eſſe debet ad inſtitutum Thermarum. Quandoquidem nos conſiderabimus Minerarum naturam, quæcunque veniunt in ratione Thermarum, penes vera, ac conceſſa omnibus naturæ principia; quorum ſubinde differentias omnes, quas aliquã facere impreſsionem in aquis ipſas incurrentibus longo vſu cognouimus, perſequemur, vſque ad accidentia etiam extrinſeca.

Specierum terreſtrium miſtorum cōfuſio.

Siquidem in tota aquarum tractatione hæc eſt difficultatis ſumma, & quam ob rem tantopere neceſſariũ eſt ſingulares earum hiſtorias ſcribere; quòd, etſi certa ſequamur genera miſtorum, nullum tamen Metallum, aut Minerale eſt, nullus ſuccus, nullaque aliarum rerum in terris miſtarum reperitur ſub eodem genere, quod non idẽ plus aut minus cum alio aut minerali, aut ſucco, aut terra, aut metallo, aut pluribus, aut omnibus permiſtum ſit, atque inſyncerum.

Mineræ perfectæ, & imperfectæ.

Hinc eſt, quod Minerarum alia perfecta inuenitur, quæ neceſſarijs ſcilicet conſtat materialibus partibus: alia imperfecta, vel minus perfecta; quæ nimirùm vel deficit in eſſentialibus aliquibus, vel abundat extrinſecis, ac ſterilis metalli fit. At aquarum cùm liber ſit curſus, tàm perfectas incurrunt, quàm imperfectas, ac ſteriles mineras. Imò hoc maximam parit differentiam ſingularum aquarum ſub vnoquoque mineræ genere, quòd aquæ caſu quodam naturæ vbi vnam incurrunt mineræ partem, vbi aliam. Alio curſu matricem influunt metalli propriam, aliæ cominus, aliæ eminus differentias attingunt aliquas, aut vapores concipiunt tantùm, aut accidentia ipſa, vel etiam adiacentes terras: ac ſingula denique tàm principia prima, quàm differentiæ, atque accidentia; propriam obtinent facultatem, ac impreſsionem ſimiliter propriam facere poſſunt in aquis, quarum idcirco ſigillatim oportet habere rationem.

Minerarum quæ partes facilis ſint impreſſionis

Faciliùs verò imperfectarum minerarum, ac extrinſecarum partium imbibunt aquæ impreſsiones, quàm perfectarum: Imperfectarum enim ſolutæ ſunt partes, ac terræ vtplurimum malè compactæ, quæ facilè fathiſcunt in aquis. At mineras perfectas, vnitasque in ſuis partibus (quales videmus interdum in fodinis ſuis puri Sulphuris glebas, puri ſalis, purum metalli fruſtum) ſuperficie

cie tenus tantùm aquæ ipsæ attingunt, ac, nisi aliquo ignis gradu præuentæ sint, qui solus valet compactæ substantiæ materiam penetrare, minimum suę secum substantiæ adsumunt. Necesse est igitur per speciales misturas, ac genera, quæ sequuturi sumus, intelligere indigestam maiori ex parte congeriē plurium rerum, aut succorum, aut elementorum, aut exhalationum; quæ à prædominanti parte, aut qualitate denominanda veniet, hæc Sulphuris mineræ, hæc salis, hæc atramenti, aut ferri similiter, aut æris, aut auri metallum. In quibus omnibus vt est certus naturæ ordo, progressusque, ex minus compositis magis composita moliri; ita ex eodem naturæ ordine planior se exhibet via notitiæ, penes simpliciores misturas, descriptiones locorum incipere, vnde compositas faciliùs dignoscemus. Incipiemus ergo à Sulphureis tanquam à simplici, eodemque communicabili cæteris Thermarum naturalium fomite: quam partem tota hac ipsa tractatione, quæ est Quarta totius operis, percurrere intendimus. Subinde in quinto libro ad speciales terras, quæ Media dicuntur Mineralia, veniemus, eorumque impressiones in aquis describemus; Salsugineas scilicet Nitrosas, aluminosas, gypseas, atramentosas, bituminosas. In Sexto posteà, quæ compositas, ac maximè mistas mineras, hoc est Metalla propriè dicta, abluunt, enarrabimus: balnea scilicet ferrea, ænea, plumbea, stannea, argentea, aurea; quæ per propria capita digerentur. Additis ad postremum varijs generibus, mistisque, quæ tàm in metallis ipsis, quàm seorsum à metallis, multam differentiam aquis ipsa incurrentibus possunt adiungere.

Ordinis ratio

De Sulphuris qualitatibus in aquis Naturalibus.

Cap. II.

MAnifesta est autem natura Sulphuris, quæ planè (vt sensu patet) est mineralis quædam terræ pinguedo, sicca, ac fœtida, adeoque inflammabilis, vt facile calidos concipiat spiritus, ac incendatur. Est ergo mistum terrestre, ac species propria intenta à natura: Mineralis, hoc est, quæ vegetatur quodammodo, ac perpetuum habet incrementum ab inclusis per terræ cauernas vaporibus. Concrescit enim in cauernis suis à frigore, quemadmodum ros & pruina, iuxtà Aristotelis principia. Vel potius quemadmodum in caminis concrescit fuligo à subeunte fumo. Aliquibus verò locis (vt Aetnæ nos docuit perennitas) suggeritur huic naturæ materia propagationis perpetuæ à salsis aquis, ac marinis, quæ vnctuosæ cùm sint, vnctuosas partes perinde alienas à natura aquæ, expellunt motu, & quâque illidunt per terræ cauernas relinquunt, hæque assiduam præbent matrici sulphuris propagationem. Pinguis est, ac sicca, nam sulphur fuliginosa quædam exhalationis soboles est, igni, atque aëri communis. Vnde & à frigore densatur, iuxtà eiusdem summi Philosophi decreta in 4. Meteor. & perinde amicissimum igni, repentè ignem arripit. Quod confirmat opposita salis natura: quod quia aqueum est, & quasi terræ limum, à Sole densatur, humoreque emollescit, inimicumque ignibus est. Dum incenditur verò sulphur vaporat totum, & fœtet: nam ex fortissima compositione partium (vt sapientes asserunt) exactissimaque inuicem missione, vniformis adeò substantiæ est, vt vix possibile sit alteram diuidi ab altera, quin partem ali-

Sulphuris definitio.

3. Metho. cap. ult.

Salis natura opposita Sulphuri.

aliquam exhalantem, puta igneam, atque tenuem, non cæteræ sequantur, euaporentque simul. Fœtet autem grauiter, quæ inseparabilis est eius naturæ differentia, ex minima terræ portione, eaque impura (vt iidem sapientes probant) quæ simul cum reliquo halitu exhalat tota. Eoque magis fœtidum fit si igne exagitetur, & calidis aquis, vt multis locis accidit. Hæc igitur de natura Sulphuris manifesta habemus: nam syncerum reperitur cum prædictis omnibus differentijs in mineris suis, ac fœtore suo naturali se, etiam non

Sulphuris natura bifariã permista.

quærentibus manifestat. Quoniam verò tota natura terrestrium rerum, singulęque earum species, confusę simul (vti diximus) ac indigestæ reperiuntur in principijs suis; hinc est, quòd non vnam eandemque sulphur conseruat vbique formam; sed differentias sortitur innumeras, prout vel ex natura, essentiaque sui miscendum venit; vel ex accidenti cum varijs rebus. Essentialiter quidem commistum reperitur cum multis minerarum generibus, & (si

Sulphur, & argentum viuum in cunctis metallis.

artiũ magistris velimus credere) reperitur vt principium essentiale, ac materia propria simul cum argento viuo, in cunctis metallis. Id quod iam in primis commentariis proposuimus, & nunc ob rem adeò seriam, haud alienum videri debet, si hîc repetatur. Idemque eo argumento perspicuum fit, quod metalla, si arte soluantur, soluuntur in sulphur, & argentum viuum, vt in prima ipsorum elementa, sulphurisque halitum, dum comburuntur, manifestè emittunt. Porrò misturarum ex accidenti cum sulphure, non est numerus; nam cuicunque rerum terrestrium speciei commiscetur: adeoque perraro reperiri potest sulphur in mineris suis, quod non aliqua alia mistura, aut terra, aut succo, aut aqua, aut calore inalteratum sit. quod palàm in diuersis historijs, quas scripturi sumus, obseruari poterit. Nam ipsum terreæ partes reddent crassius, ac minus omni vsui syncerum. Aqua minus siccum, ignis actu calidum, fundens, attenuans, promptissimè siccans, atque digerens. Harum verò misturarum, ac qualitatum, tàm accidentalium, quàm essentialium, qualitercunque inueniantur, multas differentias educunt in lucẽ Ther-

Impressionũ genera ex sulphure in aquis.

males aquæ. Incurrentes.n.aquæ ꝑ uiscera terræ, ac misturas suas obiter abluẽtes, diuersissima ipsius sulphuris cõcipiunt in se impressionũ genera, quarũ altera non est alteri similis. Quippe feruida impressio fit, vbi sulphur sua natura syncerũ, offendit, concipitque ignem calida, & minus calida, penes gradus, proportionemque rerum aliarum, quibus cum accidit commisceri. Et similiter tepida, frigida, sicca, arida, fœtidaque impressio fit, aut aliqua id genus qualitate, quæ vix est sermone explicabilis. Hoc verò inseparabile est ab om-

Fœtor inseparabilis à sulphure.

ni sulphure, quòd semper sui generis fœtorem mittit, & vbi syncerum maximè; quo autem magis admistum, minus fœtet, nusquam verò in totum ab soluitur, quantulacunque insit portione, etiam in vnguentis. Quare vulgus à fœtore semper sulphureas appellat aquas, cùm tamen sæpenumero alterius

Aquarũ impressiones ex sulphure cuius generis temperamenti sint.

alicuius metalli prædominium sit. Cæterum quæ ratio sit mistionis, totque adeò differentiarum in aquis sulphuratis; Tria prima meminisse oportet temperamentorum genera, quæ ex omnibus aquarum impressionibus proposuimus libro 1. Nempè quæ aut ex tota origine, ac essentia emanant venarum; aut vaporum sunt qualitates, quos ipsæ aquæ concipiunt in venis suis; aut denique ex misturis inficiuntur, quibus se aquæ obiter concorporant, sicque nouã quandam ex illis concipiunt qualitatem. Omnes ergo sulphuris impressiones de hoc tertio sunt vtplurimum genere; vel etiam de secundo; rarissimè ex pri-

ex primo consistunt. Quippe vtplurimum acquirũtur ex admistione substantiæ sulphuris, ac aquæ simul; aut ex vaporibus sulphureis, quos ipsæ aquæ obiter imbibunt; rarissime ex essentia, vaporéque ipso sulphureo, qui conuertatur in tales aquas. Et ratio est, quoniam sulphuris vapor natura est calidus, siccusque; idoneus idcirco magis ad producendos caloris effectus, atque ignis, quàm frigoris, vel humoris. Idque apertissimis constat naturæ effectibus, tàm his qui suprà terrã fiunt, quàm qui in cauernis terræ: Fulguris enim vapor, qui totus est materia sulphuris, haudquaquàm in ipso aëre in aquam conuertitur, vt quidam alij vapores, sed in ignem, vnde fulgurat. Ac infrà terram pariter fit, vbi ex natura certis locis calor in sulphure multiplicatur in tantum vt suopte spiritu accendatur incandescatque in purum ignem: quo effectu concalefacit simul vndique totam viciniam, ac per poros terræ, qua penetrare valet in venas aquarum, eas pro virtute, qua in eas pertingit alterat, atque calfacit. Ob tantam ergo qualitatum varietatem, quas sulphuris natura in terris, ac incurrentes in ipsum aquæ sortiuntur, calidas, tepidas, siccas, frigidas, fœtidas, & siquæ sunt aliæ; non est earum vnum commune genus, ad quod cæteræ habeant analogiam. Nisi hoc, quòd natura sulphuris tota sicca est, ac in pauca terræ impuræ portione multas concludit igneas partes. quam ob rem certis locis, si nihil obstet, sponte incenditur, ac feruidas, si incurrant, reddit aquas; vel pro eo, quem seruat gradum ignis cum varijs rerum, atque aquarum misturis, calorem ex erit, multum, aut paucum: vel tandem iuxtà puram terræ naturam, quæ in mistura eius superauerit, frigidas reddit aquas, & vestigio sui aliquo sulphuratas. Quam ob rem, ad doctrinæ vsum, sulphurearum impressionum plura faciemus genera, ac prima capita, quæ præcipuè distinguemus per caloris gradus à supremo ad infimum, quos habere reperitur, vsque ad impressiones frigidas, ac merè sulphureas. Sub quibus postmodum generibus, singulares, quascũque nos inuenimus aquarum species sulphuratas, vel quæ etiam inueniendæ vbicũque erant, sub propria veluti classe collocari, atque adscribi poterunt. Primùm verò compendiariam quandam censuram de locis, & aquis vbicunque terrarum sulphuratis, oportet proponere.

Impressiones sulphuris sũt vt plurimum ex accidenti.

Qualitates communes.

Sulphurearũ aquarum plura genera.

De locis, & aquis vbicunque terrarum sulphuratis. Cap. III.

DE locis quidem sulphuratis, vt de omni quoque mineralium natura, quantum ex varijs historijs colligere potuimus, haudquaquam omnia in omnibus terris oriuntur: sed loca quædã habent propria, eaq; penes conformitatem, quam quæque habent naturæ suæ cum cœlo, plus & minus fœcunda. Quæ conformitas plane constat esse in tota natura rerum, & in plantis, quarum in promptu habemus exempla, eadémque naturæ mineralium valde congrua. Plantarum enim quædam arido solo prorsus cœli intemperantiam amant, vt aromata calores, odorataq; omnia: quædam contrà frigidum cœlum, quædam medium, ac temperatum, & vt breuiter in Georgicis tetigit Vergilius.

Mineraliũ omnium loca sunt propria.

Nec verò terræ ferre omnes omnia possunt
Diuisæ arboribus patriæ: sola India nigrum
Fert Hebenum, solis est thurea virga Sabæis.

Quod idem & in metallis intelligendum esse, subdit.

At Chalybes nudi ferrum, virosaque Pontus
Castorea, &c.

Quæ & in vegetalibus ipsis, & in cunctis rebus perpetuæ sunt Naturæ leges, quæ cuncta ad æquilibrium dispensat, loco, tempore, & mensura propria.

Mineralia an de vegetalium genere sint.

Mineralia verò de sui natura Vegetalium quoddam genus esse videntur. Alioquì inter omnia, quæ natura constant, ac viuunt, & quæ distinguuntur aut intellectu, aut sensu, aut motione, aut vegetatione; Mineralia ipsa quintũ, ac proprium facient genus: Eorum scilicet quæ per naturalem partium adpositionem propagantur. Sub vegetalibus verò facilè computari possunt. Primùm, quoniam Mineralia, præsertim metallica, ęquè terram habent matrẽ, altricemque, cui implantantur, vt vegetalia. Nisi quòd Mineralia non adeo producuntur ad istam terræ superficiem, quam nimirùm sedem videtur constituisse admirabilis ille opifex rerum animantibus solùm, ac vegetalibus, magis aërijs: sed illa cùm terrestris substantiæ sint, intimè, & quasi in sinu naturæ recondita altissimas agunt propagines, ac toto caudice quasi sepulta in terræ visceribus, circà fibras terræ longè lateque ramificant. Cæterùm non secus quàm plãtæ fœcundantur, vegetanturque si non à semine, nec ab anima, nec ab insito propriè principio; à quadam saltem aguntur intrinseca virtute propria, quæ proportione respondet semini, & animæ, suique generis seminario insita, quæ tanto vegetioris naturæ videtur, quàm quæ in plantis est, quanto mineræ ipsæ vetustissimæ sunt, ac vel ipsi mundo coëuæ originis. Et quæ in cæteris vegetalibus sunt folia, fructus, flores, semina, cortices; his adsimiles minerarum partes communicant quidem omnes in principijs mineræ primis; cæterùm quâque ramificant, singulæ alicuius mineralis, quæ minus perfecta vocantur; faciunt speciem. Et tandem sub certa naturæ lege, ac inclinatione cœli vbi propte propagantur, vbi minus, vbi nihil: quod planè licet ex historijs colligere, aliqua adhibita ratione. Primùm ratio dictat, sub Meridionali plaga non adeo naturam sulphuris propagari; cùm salis tamen fœcundissima sit, ob diuersum vtriusque fundamentum: & ex aduerso sub frigido polo multum sulphuris est, salis verò minor copia. Sulphur enim in humido aëreo consistit, ac temperato, vel frigido conseruatur ambienti: Sal autem multo priùs natum humore (vt dicebat Plato) resiccatum à calore corpus est qui sub arctico perexiguè viget, sub meridie verò tàm assiduus, vt solum reddat vbique aridissimum, omnique humore exutum, & omni pingui materia. Quare nullam in his partibus sulphuris minerã legi apud quẽquam authorem, nisi bitumen certis locis, vt quam meminit Plinius viscositatem producere lacum Babiloniæ salsum. Et Theon ochema iugum, & aliud in Aethiopia Hesperium. Qui enim inausis priùs nauigationibus vniuersum iam Oceanum dimensi sunt, longo tractu Torridæ vsque in Indias, auri quidem copiam in his Insulis reperiri adfirmãt: cęterùm nullius metalli mentionem faciunt, nec sulphuris, cùm tamen hoc terræ genus se suo halitu non etiam quærentibus manifestet. Et iam Nigritas populos in interiori Aphrica, assiduis oblectari balneis tradidit Aloysius Cadamustus, ter eos singulo die ad minus lauari solitos. Vbi quoque scribit non pluere, nisi feruentem aquam. Exinde quæ longissimo traiectu maris per Barbaricum vsque in Aerithræum sinum reperiuntur flumina, mirè asserit feruida esse, ob Solis

Minerarũ in terra situs.

Virtus Mineralis

Sulphuris, ac salis regiones.

In Tymęo.

Balnea i Nigritis.

Pluuiæ feruidę.

Flumina feruida.

ęstum

æstum duntaxat. Eadem credo flumina commemorat M. Paulus Venetus peregrinatione sua in Indias, regno Coylum, quæ ob solares radios assiduè ferueant. Citerius autem, commemorant sæpè authores Arabes sua sulphura, aquas, ac mineras. Largius adhuc in Perside germinãt, vt Campi in Susis Cyri regia: ac proximè in Medis, quæ temperatiores sunt regiones. In maiori Armenia ad Arzingam metropolym aquę feruentes hodie habentur, quas (vt ex itinerarijs eiusdem M. Pauli accepimus) in balneis medicatis more nostro recipiunt, sulphure, ac bitumine participantes. Et in Lycia quidam montes, ac iuxtà Phaselidem vrbem mons præaltus Chimæra dictus: qui quoniam ad radices asper, ac nemorosus, leonibus, ac serpentibus incolitur; ad summum verò verticem ignes, quasi è draconis gurgite euomit; & ad medium niuosus; dedisse materiam creditur fabulæ de Chimæra triformi, quæ Homeri carmine ita exprimitur.

Balnea in Armenia.

Chimæra mons.

Πρόσθε λέων ὄπιθεν δὲ δράκων, μέσση δὲ χίμαιρα.

Idemque ad verbum latinè reddidit Lucretius.

Prima leo, postrema draco, media ipsa chimęra.

Et in Parthia in Austagenis. In Europa autem, seu quia scriptorum per omnem ætatem maior fuerit celebritas; seu quia præ cæteris terris, ea ratione quã diximus, sulphure abundet; frequentissimè commemorantur calidarum, ac sulphurearum aquarum venæ. Quare multas in Græcia narrabimus antiquissimi nominis, in Germania, in Gallia, in Italia, in Hispania, in vltimis Hyperboreis. Apud quas omnes nationes quanta semper extiterit balnearum naturalium dignitas, atque frequentia, vel hoc vno argumento planissimè constat, quod loca ipsa balnearum, quamplurima tanquàm oracula frequentari solita, in magnas sępè ciuitates, oppidaque sanè illustria creuerint, quorum aliqua eo ipso aquarum titulo, ac nomine adhuc extant insignia. Ita Plinius, auctum fuisse numerum Deorum ex aquis medicatis (quibus nimirùm nuncupatæ essent) ac ex earum celebritate conditas Vrbes, meminit lib. 31. Ab aquis cognominantur Aquæ Ciuitas hodie non ignobilis apud confinia Ligurię: & citeriùs apud viam Aemiliam Aquarium oppidum. Aquæ Sextiæ in prouincia Narbonensi, & item Aquæ mortuæ oppidum. Aquæ Augustę, præclara ciuitas in Gallia Aquitanica, quæ nunc Baiona dicitur, cum balneis hodie etiam celeberrimis. Aquæ Calidæ Vrbs in Britannia, Ptolomæo. Aquæ Quintiæ, Quernæ, Celenæ in Hispania: & item in Lusitanis Aquensis Ciuitas, quæ olim Vicus Aquarius scribitur in itinerario Antonini Cęs. Aquisgranum in Belgis, Ciuitas nobilissima Carolo Magno imperante condita, ob salutares aquas. Nec minus à balneis ciuitates quædam cognominantur: vt Badenia germanicè præclara ciuitas, quæ Marchionatus Badensis caput est in Austria; & Badenia altera in Heluetijs. Castrum Sanctæ Mariæ in balneo est in Italia apud viam Flaminiam: Balneum Regium in Faliscis oppidum, Balnearia apud Viterbium, Balneolum pagus in Brutijs, alterum in Calabria, & tertium in Aemilia. Sunt & in mari calidarum notæ: Thermæ ciuitas ad littora Thraciæ, à qua sinus totus eius maris vocatur Thermaicus. Et Thermę in Sicilia duæ; vna ad Lybici maris oram ciuitas sanè nobilis, quæ Sacca hodie dicitur: altera oppidum occidentali situ Insulæ, quæ ab Hymeræ reliquijs (vt de ea meminit Cicero in Verrem) à Thermis pariter, quas habet saluberrimas, sibi nomen consciuit. Est & Thermeusis Insula Cycladũ vna in Ionio

Dei ex aquis cognominati.

Locorum ab aquis cognomina.

A Balneis.

A Thermis.

mari. Amplius Thermopylæ mons, qui totam Græciam, ficut Appenninus Italiam, transuersam agit, à calidis, quibus passim scatet aquis, sic dicitur, authore Liuio. Thermodoon Cappadociæ fluuius, in quo Thermiscyra Amazonum metropolis. Thermeusia vna ex Aeolijs Insula cognominatur Strabone, quæ Hicesia Ptolomæo, Panaria posteà est dicta. Et à Stygiæ paludis similitudine; Stygiæ dictæ erant Aquæ lethales in Arcadia. Et item Stygianum balneum valde acre, cum oppido propè Romam. Sed multa id genus exempla passim occurrent in singularibus historijs: in quibus hunc ordinem seruabimus. Primùm, quoniam hæc prima Sulphuris prærogatiua esse videtur, in terris fouere ignem, sine quo Thermæ non essent Thermæ; idcirco de terrestris eiusmodi ignis natura, & de proprietate simul quam habet cū sulphure loquemur, ac quorundam ardentium locorum exponemus historiam. ex quibus facile constare poterit, quomodo ignis calores diffundat suos per cauernas terræ, ac vario occursu inalteret quæcunq; occurrunt, faciatque Thermales aquas. Quo planè ordine ad particulares descriptiones descendemus, in quibus non procedemus per regiones describendo quot queq; regio habeat balnea, & quotis differentijs. Nam sic oporteret transire de genere in genus, ac omnis ordo tractationis peruerteretur: quidquid fortasse condonari potuerit his, qui de municipalibus tractarunt balneis. Sed nos (vti iam proposui) ordinem sequemur ipsorum generum, qui est scientificus, ac ad historiam ita idoneus, vt quæcunque in tota natura reperiantur species aquarum conformes, eæ sub proprijs veluti Classibus disponi, ac enarrari possint. Particularium verò ipsorum (vt moris est Aristotelis in historijs animalium, Theophrasti in plantis, atque Plinij) plurima ex veterum traditionibus recensebimus; partim quæ ex nostra probauimus industria, & partim ex relatis, etiam idiotæ cuiuspiam, adhibito tamen ad fidem nostro iudicio, describemus.

A similitudine.

Ignis fundamentū Thermarum.

Balnearum classes.

De natura ignis in terris sulphureis & earum incendijs.

Cap. IIII.

CONtineri quidem in intimis terræ cauernis quandam ignis naturam, in primis Commentarijs est demonstratum, ac planè iam patebit sensu. Vbi nimirùm ignis haudquaquàm casu concluditur, nec violenter, vt friuolis quidam analogismis veras detorquent demonstrationes, quia scilicet diu ignis extrà sui elementi regionem esse non possit. Nam hic verè ignis non est, nec elementi pars (vt rectè sentit Philosophus) sed mistum quoddā naturale igneum, ipsumque intentum à natura in illis locis ob duas caussas. Aut tanquam materia plurium metallorum, ac mistorum terrestrium, Vnâ cum tot fumis, vaporibus, ac succis, & aquis, quæ sponte omnia à terra videmus effluere: Aut certè tanquàm instrumentum aptissimum, idemq; maximè actiuum ipsius naturæ, in tot suis, quæ secretò perficit operibus. Imò magnam profectò hoc nomine videtur hic ignis necessitatem habere in tota natura: nam sicut in artibus innumera sunt opera, quæ non perficerentur sine instrumento tàm necessario ignis, ita prouidentissima natura, videtur hanc ignis sobolem constituisse infrà terram, vnde disseminato per opportunas huius immensi corporis venas calore, tot mira perficeret rerum terrestrium mista, aquasque ipsas, diuino fermè iudicio, ad salutem hominum, vno perpetuò

1 Meteo.

Ignis terrestris necessitas.

tuò

tuò temperamento caloris afficere. quarum natura præcipuum profectò deberet esse argumentum, prorsus in terris hanc ignis speciem esse necessariò constitutam. Præter altissima Dei iudicia, quam ob rem pro constanti veritate asserunt, prædicantque sacri authores, in centro terræ, aut circà centrum esse Infernum, atque ignem æternum.

Infernum, et ignis æternus.

Nostra ratio tota ad effectus referenda est, qui subiecti ignis perpetuò hiantes, ac manifestos veluti caminos videmus multis locis, maximè in Italia, ac manifesta certis temporibus incendia. Differt itaque hic ignis ab elemento, non regione solùm, ac mole coacta in ventre terræ, ac exhalante ad suam circunferentiam; verumetiam differt & vt Cōpositum à suo simplici. Illud materia communis, & ars vna componentium prima; hoc autem mistum, & vel materia propinqua quorundam sui generis mistorum, vel instrumentum, vt diximus.

Ignis clemētum, & terrestris quo differant.

Idipsum verò pro subiectæ materiæ genere, sulphureum à prædominio videtur; sed enim & heterogeneum dicendum, & de natura diuersæ substantiæ combustibilium rerum. Tùm quia talem putandum est esse terram, vt forìs, ita intùs; imò intùs maximè diuersarum partium esse debet, vbi tota supponitur mineralis, & infinitè admista. Tùm ratione exhalationum diuersæ qualitatis in cauernas ipsas, vnde perpetuum habet ipse fomes incrementum. Tùm denique ob ignis vehementiam, qui in vnam congeriem, quo maiores acquirit vires, eo fortiùs quanque rem præuiam sibi conuertit in fomitem, mineras, montes, immania saxa. Vt planè videmus cùm quandoque exorbitat ad incendia, de quibus, vtputa quę maximè declarant subterranei huius ignis naturam, tempestiuè nunc est dicendum.

Ignis terrestris mistum sulphureū, vel heterogeneum.

Nam etsi huiusmodi terrarum incendia, vtplurimum extemporanea sint, ac alijs locis frequenter, alijs quam raò eueniant; ob hoc tamen nō tollitur quin ignis in subditis cauernis perpetuus, vniformisq; subsistat. Imò qui hoc negauerit, indigebit sensu; nam perpetuos, vniformesque ignis videmus effectus, qui ex intimis statim principijs proficiscuntur, fumum, vaporem, & aquas, quæ vno semper tenore emanant calidæ, & feruidæ. Exterior ergo hæc apparentia flammarum, atque incendij extemporanea est, ac varia, cuius hæc breuiter ratio est.

Incēdia extemporanea.

Sanè ignis, qui in intimo fomite supponitur, est perpetuus, seu pruna sit, seu vapor feruidus, seu etiam flamma, vbi spatio non careat conflagrandi, vti in primis Commentarijs est demonstratum. At flamma, quæ de natura accidentis est, ipsumque incendium, quod nihil aliud est, quàm quidam maximus ex natura excessus ignis in subiecto fomite; hæc haud dubiè variant, cessant, redeunt, ignis eadem perpetuò substantia remanente, in perpetuò fomite.

Flamma, & incendiū de natura accidentis.

Flamma enim (qui est vapor incensus) emicat, insequiturque quousque fuerit combustibile, ac eo cessante, & ipsa cessat donec noua ex iugi intus vapore, ac caligine repullulet materia ad supernas cauernas, quæ ceù fuligo in caminis terræ crassissima, ab incumbente intus flatu excitatum corripiat ignem, itaque flammas iterùm edat nouas. Hoc verò non potest vno fieri tenore semper: Natura enim tota est in motu continuo, ac maiora necessariò, minoraque promit id genus accidentia, pro varijs dispositionibus loci, materiæ combustibilis, ac vrgentis in eam flatus, quæ tres primæ sunt, ac necessariæ horum accidentium caussæ. De loci quidem, ac materiæ necessitate, deque eorum dispositionibus, iam explicata satis ratio est tùm primo libro, tùm paulo quoque antè, ac planior nihilo secius iam fiet exemplis, & quæ sequuntur histo-

Flammarū, ac incendiorum tres primæ caussæ.

rijs. Quippe de materia hoc satis est, quòd cùm necessaria sit caussa, hæc tamen nec semper vno tenore & qualitate, & quantitate est disposita, nec vegeta est ita ad incendium in vna parte, ac in alia. Nec minus de loco constat, & qui varias habeat dispositiones. Quippe aditus sub terra diuersi patent; imò & sub mari quoque certis locis ad vicinas vsque pertingunt insulas, vimque ignis exinde communicant. Quod planè sensu liquet: nam in mari ipso alicubi, & in Puteolano sinu (vt testis est Plinius) aquæ miro feruore exiliũt. Imò è medijs ipsis fluctibus visa sunt aliquando emergere incendia, vt mox dicemus. Flatus verò sunt ipsi quidem caussa quædam agens, quæ mouet, excitatque in propinquo, ac benè disposito fomite flammas. Imò sine ventorum flatibus non videntur posse fieri incendia: quod indicant tùm præcedentia quædam incendijs signa, tùm effectus ipsi, qui solent consequi. Nã prius subterranei mugitus multis diebus anticipant; mox terræmotus fiunt inæquales, proximè diruptis quò maximè impetunt hiatibus fumus incipit, deinde crassæ mittuntur caligines, postremò flammæ, ac cinerum globi horrendis modis iactantur ad æthera. quæ omnia sunt ignis, ac impetuosi flatus effectus. Verùm quoniam flatuum inconstans potissimè dispositio est; hinc est quòd ipsi omnium ferè contingentiarum in incendijs sunt primi authores, cur crebra, aut rara; sæua, aut mitia fiant; & cur non plura simul conflagrarent loca, sed dum incendium in vna parte fit, non fit in alia. Quippe flatus seu casu ducantur suopte impetu, seu virtutem consequantur aliquam syderum; trahuntur vt plurimum ex vna parte, & ex aduersum vrgent in aliam partem, & vbi vbi semel eruperint, illùc totam exhalant flammam. raro reciprocum habent per cauernas motum. Sunt ergo tres caussæ necessariæ conflagrationis ignis in terris, materia ad incendium idonea, loci spatia in cauernis terræ & per ea excurrens flatus. Porrò ad has tres caussas ignis, atque incendij, concurrit etiam euidenter mare. Mare enim suo perpetuo allisu in subterraneas cauernas, tres illas adiuuat caussas, imò fouet vt primum quoddam principium omnem incendij materiam, ac promouet cæteras caussas. Sane aperit vias: prębet vnctuosam sui partem in propagationem materiæ incendij (omnis enim aqua maris crassa, ac vnctuosa est) & compingit penitus in cauernas flatus, qui excitent in propinquo, ac benè disposito fomite flammas. Imò non posse fieri incendia sine aliquo impulsu màris, hæc mihi videtur inductio demonstratiua; quòd quæcunque in toto orbe terrarum ardẽt loca, ea uel mare habent circunfluum, & hæc quoniam vndequaque patent hiatibus, vnde diuerberentur, ac iugi foueantur alimonia incendij; maximè omnium, ac frequenter ardent. Vt Aetna in primis, eique vicinæ Aeoliæ omnes, Aenaria & Prochyta ad conspectum Neapolis, vna Cycladum in Aegeo mari insula, & Hislandia item insula in Hiperboreis. Vel littorales sunt terræ, quæ vt minus sentiunt allisum maris, quàm insulæ, ita minus ardent: vt quæ loca ardent apud nos in Campania, & mons Vesuuius, Achaiæ item locus, Chimæra in Lycia mons, & fortasse Aponus. Quorum magis opportuna aliqua ad institutum nostrum percurremus exempla.

Materia. *Locus.* *Agens Flatus.* *Incendiorũ indicia.* *Flatuum instabilitas.* *Mare cõcurrens caussa incendiorũ.* *Incendia maiora fiunt in insulis quàm in alijs terris.*

Incendia Italiæ.

OPTIMA verò ratione ab Italiæ partibus incipiendum est: vtpote quę plura ac

ra ac manifeſta continet ſubterraneorum eiuſmodi ignium exempla, in quibus fundantur omnes demonſtrationes Thermarũ noſtrarum; ac per ea inaudita, adeoque ſcitũ admodum neceſſaria ad notitiam reliquarum Thermarũ vniuerſi orbis explicabuntur. Sub mediocri ergo cœli temperie Italia, cùm ab alpibus longè in meridiem ſit extenſa, ac duplici hinc, atque hinc pelago clauſa; vtrinque ab Apennino monte, quo tota dirimitur, ac ab alpibus maximè, vbi latiùs expanditur, innumeris fontium ſcatebris, lacuumque, ac magnorum fluminum riguis diluitur. Verùm ad ſiniſtram mari Hadriatico, quæ pars Septentrioni obuerſa, & propter Apennini montis vmbram opaca fingitur, ac frigida; paucas calidas habet aquas, crudiores quamplurimas. Ad dexteram autem Tyrrheno mari, qua regio aprica eſt ac verſus meridiem apertior; ob ſoli naturam ſulphuroſam, quam vbique habet fouendis ignibus idoneam, etiam in propinquis inſulis; varia per omne æuum exempla protulit calorum, incendiorum, & calidarum aquarum. Quapropter rem memoratũ dignam ponit Beroſus Caldæus, ſcriptor ex Aegyptiorum monumentis antiquiſſimus, arſiſſe olim Italiam mirificè à Cumis, & Veſuuio, & in Iſtris; & propterea à Ianigenis Palenſanam cognominatam fuiſſe, quod eſt Regio conflagrata. Et quidem omnes Italia diſpoſitiones habet ad tam vaſtam conflagrationem idoneas; ſitus anguſtiam, quo inter duo maria aſſiduè diuerberatur; ſubterraneas cauernas igni peruias, ac ventis; ac materiæ tandem ſulphuroſæ copiam, qua tota luxuriat, ardetque certis locis ſuper omnem terram. Nam in tota hac Italiæ parte meridionali, ab extremis Siciliæ oris ad confinia vſque Hetruriæ atque Ligurum, alijs locis perpetua viſuntur incendia, vt in Aetna, in alijs conflagrant per tempora, vt in Aeolijs, quę Siciliæ adiacent inſulis; & ad conſpectum Neapolis in Aenaria, atque Prochyta; nec minus in continentis terræ montibus, Veſuuio, ac Miſeno, Puteoliſque & Cumis, quæ ſæpè ardent, ac certis locis varia mittunt ignis veſtigia, vapores, fumos, & aquas apprimè calidas. Paſſim anfractus, cuniculataque hiant ſpiramenta, quæ vbi flatum mittunt, vbi intimi exaudiuntur ceù ardentis ignis fragores, ſonituſque aquarum, vt ad Puteolos Phlegręis collibus idcirco dictis, & campo Vulcanio admirandi vbique feruoris: nec procul Sibyllæ antrum ad Cumas, totque horridi circà Auernum hiatus, receſſuſque impenetrabiles. Tota vbique Campania ad ſuperficiem, antiquæ eiuſmodi conflagrationis gerit veſtigia, ſolo paſſim arido, cineris, ac pumicis inſtar, & quod Puteolanum appellant, carbonibus viuo ſaxo concluſis. In Ariciæ campis, ſcribit Plinius, ſi carbo decideret, ardere terram conſueuiſſe: quæ erant fortaſſe aliquæ illius incendij reliquiæ, quæ tractu poſteà temporis, vt tota hæc terræ ſuperficies innumeris eſt naturæ caſibus obnoxia, ſole, ventis, imbribus, & vel ſola hominum cultura exoleuêre in totum. Taceo Stigiani feruorẽ, nec procul publicas Sulphurarias ad vicum, vetuſtam hinc famam Chalchanthi Romani, Tulphæ mineras inexhauſtas alumine, cum metallis antiquis (vt cernitur) ferri, atque æris. Proximè Ciminum montem magnam adhuc vim ignis fouere videtur ſub antris ſuis, quàm ad radices, ſitu boreali, vbi Viterbium, in totam eam planiciem diffundit, plenam ſulphuroſiſſimo halitu, innumeriſque fontibus calidis, quos inter Bullicanum eſt famoſiſſimum ob feruorem intolerabilem. Hinc reliqua Hetruria ad fines vſque Liguriæ cùm tot adeò abundet metallis, ac ſulphureis fodinis, aquarumque calidarum,

Italiæ ſitus.

Italia Regio conflagrata.

Ariciæ Campi cur arderent.

rum, ac feruidarum fontibus, quot fortasse alios non habet Italia; habet in *[Spiraculum ignis ad Petram Malã.]* montanis ad Petram Malam manifesta ignis spiracula, vbi aër noctù scintillat, diuque ceù ex ardenti subtus fornace caligat, ac fumat, iniectasque calefacit aquas, ac incendit stipulas. Videturque is fomes venas habere continuas vsque ad Porretanas aquas in Bononiensi, quarum vndique colles noctũ scintillant. funditur & fortasse ad Mutinensem agrum, vbi adeo bituminis liquor, atque ignis exæstuat: & vsque etiam in Euganeos, quos fortasse pro incendijs in Istris intellexit Berosus. Hos enim colles circà Aponi balneas arsisse olim, salebræ ipsæ collium ostendunt, cineræ passim, ac pumicosæ, balnea plurifariam calida, ac generosa, quæ carbones interdum mittunt, ac cinerem; & ipsi tandem lapides certis locis feruentes, & qui incurrentes calefaciunt aquulas. *[Italia vbiq; Sulphurea.]* Quæ (vt prætercam multa) cùm ita se habeant, verum profectò nobis argumentum esse possunt, totam hanc Italiæ partem septingentorum instar milliariorum spatio, iugi intùs materia sulphuris refertam esse, cuius fortasse minera vbi plus vbi minus, longè lateque ramificat, & sub mari quoque in adiacentes extenditur insulas, ac penes singularem misturam, virtutemque caloris, quam diuerso habet tractu venarum; effectus parit tàm varios, mirandaque certis temporibus incendia mittit. Et concludendum videtur, quòd hæc tellus, vt ardet alibi perpetuò, alibi per tempora; ita verisimile sit, tanta olim fuisse sub his locis incrementa sulphurum, atq; ignis, vt conflagrauerit vbique. nec minus credendum fore tempus, vt stantibus his naturæ principijs, conflagratura sit fortasse iterum, atque iterum. Quam rem duo, aut tria singularia incendiorum exempla, quæ & ad nostri instituti claritatem sunt conscribenda, certiùs indicabunt.

Incendium Aetnæ.

Magnvm inquam exemplum ardentium terrarum, quod & norma esse poterit quoruncunque ferè calorum in terris, & in aquis, est Aetnæ incendium; quo famosissima est, & vel hoc solo naturæ spectaculo admirabilis Sicilia. Vt plerique sanè legantur authores illustres, qui vel obiter de hoc incendio, vel affectata etiam occasione, nec sine summa admiratione loquantur; *[De Aetna authores.]* Lucretius in primis, Plinius, Strabo, Solinus, Diodorus Siculus, & ut aiunt, Vergilius dicato de Aetna opere: quorum nos non spreta authoritate, nouã, & ni fallor, veram, & quæ præcipua erit ad institutum nostrum demonstratio, prosequemur historiam. Fama est hanc insulam nobilissimam, continenti olim cùm esset adiuncta, & pars Italiæ, infrà tamen ob soli naturam *[Siciliæ dispositio ad incẽdium.]* sulphurosam, ac anfractuosam, peruiam vsqueadeo esse igni, ac mari, & uentis, vt quondam in medio veluti discrimine tot elementorũ corruerit, qua re fluctus ruinam insequentes, eam ab Italia dissecuisse, ac exinde dictam Siciliam. *[Prima caussa.]* Quod significare visus est in 3. Aeneidos Vergilius.

Hæc loca vi quondam, & vasta conuulsa ruina,
Tantum æui longinqua valet mutare vetustas:
Dissiluisse ferunt. & quæ sequuntur.

Quam caussam, à natura scilicet ac dispositione loci, omnes de incendio quoque Aetnæ primam esse confirmant. Est ergo Aetna mons vnicus, ac altissimus xxx. mill. passuum, vt Fazelus nouisimè de rebus Siciliæ tradit. Qui

vndequa-

vndequaque, ac longisſimè ab Italia conſpicuus, radices agit ad mediam Siciliam, pinguibus circunſecus aruis, vinetis, ac paſcuis fœcundus, iugiterq; pinetis, ac fagis, altiſsimiſque abietibus nemoroſus. Ad ſummum verò verticem, quâ ſalebra eſt totus, ac inſtabili cinere, pumiceque confragoſus, in vaſtiſsimum dehiſcit Craterem, ita enim ob ſimilitudinem appellant authores id genus voraginem. Quæ ad ſupremam oram quatuor millia paſſ. latitudine, ſubinde arduo introrſum cliuo ſe in tartara vſque coanguſtat. Viſu horribile præcipitium, quanquam fumus, mugitus interior, ac tremor, & vel ipſa imaginatio iamiam inſtantis ruinæ, neminem, quanuis etiam audaciſsimum non primo ſtatim occurſu inhorreſcere faciat, atque auertat. Quoniã verò non videtur dubitandum, crebra ipſa, quæ per omnem ætatem hic fuerunt incendia, iugi cinerum reiectatione hunc vaſtiſsimum montem extuliſſe; tota eius materia nihil aliud eſſe videtur, quàm incompoſita, ſuſpenſaq; in ſe moles cinerum, pumicum, ac lapidum, quibus cùm omniquaque ſpiritu, ac ventis penetrabilis ſit, miranda res eſt, quod ſemel combuſta materia, vim ad tempus concipiat nouam, vt iterum ardeat, atque iterum ſine fine. Cui rei locus ipſe fides eſt, qui ſopito aliquandiu incendio, conflagrat iterũ, ac Vergilius idipſum miratur in Aetna, illis verſibus,

Crateres incendtorũ qui dicantur.

Ætnæ mõs ex cineribus factus.

Materia ſemel combuſta, reuegetatur.

Cætera materies quæcunque eſt fertilis igni,
Vt ſemel accenſa eſt, moritur, nec reſtat in illa,
Quod repetas: tantùm cinis, & ſine ſemine terra eſt.
Hinc ſemel, atque iterùm patiens, ac mille perhauſtis
Ignibus, inſtaurat vires &c.

Nam cùm in imis barathris nullo vnquam tempore extinguatur ignis, quin aliquod ſui mittat veſtigium, vel feruorem, vel fumum, vel flammam: tamẽ extrinſecùs ad incendia non ſæuit, niſi per interualla aliqua, plus, ac minus. Et quòd diutiùs ceſſauerit, quaſi vegeta magis materia, eò maiori ſeſe exerit violentia, & cum ipſis flammis ingentes harenarum globos, ac cineres mittit, & vt verbis vtar Lucretij,

Extruditque ſimul mirando pondere ſaxa.

Hæc eſt incendij huius, atque hiſtoriæ ſumma. In qua mirari ſubit naturæ conſilium; quæ ad id cauſſarum ſyndromes; & quæ propago materiæ tam vegetæ, quæ Aetnæ ſubminiſtret perpetuò pabulum ad ſempiternum ignem. Non eſt ergo dubitandum, quòd ſi vllis in rebus eſt aliquid admirandi, ferme Aetna naturæ miraculum vnum ſit maximum. In primis de ea combuſta materia, vt vegetetur iterũ ad nouum incendium, quod videtur carere fide, cùm vetus ille de Aetna author diuerſam cõgeriem adduxiſſet in cauſſam, ſulphuris, bituminis, & quicquid ſucci in terris irritat ignem; concludit id potiſsimùm lapidum generi tribuendum eſſe, Molari præſertim, ac Pyritidi.

Ætnę cauſſæ mirandæ.

Fomitis vnde perpetua ſit uegetatio.

—quibus (inquit) cuſtodia flammæ
Vera, tenaxque data eſt, ſed maxima quippe molaris
Illius incendi lapides, ſic vindicat Aetnam,
Quem ſimul ac ferro quæras, reſpondet, & ictu
Scintilla calor. &c.

Verùm nos, ſi ex his, quæ longa exercitatione circà harum terreſtrium rerum naturam didicimus; & ex his, quæ planè apparent, determinare velimus: dicemus hanc ſententiam, quam duro alioquì ac laborioſo carmine protulit iſte author

Contrà Ætnæ authorẽ.

author (parcant illi manes) longè gentium erroneam esse, ac manifestè falsam. Nam quòd illa lapidum genera non eam obtineant in se naturam igniũ tenacem, ac propriam; iam notum est, Pyritem lapidem inimicissimum esse ignibus, nec vnquam incendi, sed attritione tantum, vt lapis est durissimus, ex eo excuti ignem. Alterum verò genus, quod porosum ponitur, vt etiam pumex; semel combustum, ac omni humore exutum combustibili (res digna notatũ) contrarios videmus in Aetna, & extrà Aetnam parere effectus. Nam extrà Aetnam, vt omnino expers omnis aptitudinis ad ignem, vbi aliquandiu senserit ęstum, imbres, frigus, atque aërem, nouam acquirit qualitatem (vt Fazelus est testis) fathiscitque in agris in genus cineris harenosum, & pingue, quod fœcundissimam reddit terram, non tantùm non ardet. Qui verò eiusmodi lapides ex Aetnæ incendio combusti, ac eiecti, intrà Aetnæ rursus salebras collabuntur; hi quidem (in quo tota consistit vis quæstionis) ad tempus ardendi vim concipiunt iterùm. Nimirùm, non quia eadem prorsus materia lapidis semel igne absumpta ardeat iterùm, quod mirandum esset, & impossibile; sed quia tàm hi lapides, quàm pumices, ac reliqua materiæ congeries eius montis, quæ tota est porosa, ac laxa, nouum ad tempus concipit incendij fomitem. Atque hic fomes, nihil aliud est, nisi naturalis fuligo sulphurosissima, quæ ex immensis Aetnæ barathris vi ignium iugiter, ac flatuũ eleuata, congestaque in supernis veluti caminis, idest in ea vastitate cinerum, pumicum, ac lapidum poris; igne vi flatuum subeunte incenditur, conflagratque ingenti flamma, eodem planè loco, ac materia, qua visum est conflagrasse priùs. Incensus verò ita ignis, quam non sibi suppeditat materiam pro pabulo? qui vt in fornace crudos torret lapides, ac metallum contumacissimum eliquat in flammas; ita hic Aetnæ ignis immoderatior omni igne, haud mirum, vel exiguum nactus fomitem, sæuit in quanque rem præuiam, ac lapides, cineres, & vel ipsa iuga montis conuertit in pabulum, combustaque eiaculatur ad summum. Has ego arbitror incendiorum Aetnæ particularium planas esse caussas. Verùm absumente incessanter Aetna, ac voraci igne intimum fomitem; quæritur, vnde nam matrix ipsa, aut seminarium id fomitis, alimoniæ speciem sibi suppeditet, vt perpetuus in ea subsistat ignis. Hæc ardua profectò, ac in naturæ arcanis recondita quæstio est, & quæ circà vniformitatem calorum balnearum altissima per omnem ætatem sapientum ingenia exercuit. Nos verò propagationis huius duas adducemus caussas. Prima quidem est, imperscrutabilia putandum summi opificis artificia, qui ad sempiternam operum suorum gloriam, materiam, ac principiorum apparatum sibi suppeditauit, optauitque, vnde, & quomodo non est satis humana imbecillitas explicare. Sed enim videmus quòd Natura ad perennem rerum propagationem, facit circulum in caussis, & effectibus; idemque ad diuersos respectus est effectus, & caussa, & materiæ perennis propagatio. Quod planè patet in pluuia, quæ ex humido vapore generata in aëre, ipsamet nouam terræ præbet vaporum materiam, vt pluat iterum. Et materiæ primæ in caussis rerum communissimis non alia profectò est ratio. Ergo hoc non latet coniecturam nostram, circà omnes infrà terram cauitates, peruagari, cõpingiq; immensis conuolutionibus à concluso flatu crassissimam vsquequaque vaporum, exhalationumque caliginem: Cuius fortasse in hoc circulo rerum ipsa Aetna, & tot adeo terræ incendia sunt præcipua caussa. Quæ sanè intima caligo

Lapides combusti extra Aetnã fiunt lætamen.

Vera solutio

Ignis Aetnę vis.

Ætnę vnde perpetuũ sit pabulum.

Naturæ circulus in suis principijs.

Caliginis soboles in ventre terræ.

ligo (vt nubes supernè in aëre) alibi in aquas tàm longa serie, ac varietate, quam videmus ipsorum fontium, conuertitur: alibi in metalla congeritur: alibi primas veluti radices vegetat aliorum id genus mistorum terrestrium; & pro certa denique ingenitarum vbiq; rerum proprietate sulphur ipsum quoddam primum id genus terrestrium mistorum seminarium vegetat. Hæc est vna caussa; quæ principijs congrua est summi Philosophi in 3. Meteo. Alterā verò propagationis huius caussam non dubito equidem suppeditari ei à circunfluo insulæ mari; quod, vt natura vnctuosum sit, planè cùm de maris natura loquemur, probaturi sumus sequenti libro. Imò paulo antè de communi incendiorum natura hoc docuimus, non posse fieri sine aliquo impulsu maris incendia. Nam tria præcipuè illa, quæ diximus, hic præstat mare in caussam Aetnæ; aperit, dilatatque vias; nam vbi vis ignis non habet spatium expirandi, non durat, & extinguitur. Præbet vnctuosam sui partem radicibus primis in propagationem materiæ incendij. Et tandem compingit penitus in cauernas flatus, qui excitet in præiacentem fomitem flammas. Quod maximè in hac insula fieri putandum est, quæ suspensa videtur immensa vbique vastitate lapidum, & vbiq; cauernosissima, & præsertim ab ea parte, quâ Charybdis mare allidit, voratque vsque in viscera terræ. Hanc à mari caussam tentauerunt quoque authores veteres, sed non adeo distinctis effectibus: ac in primis Lucretius Poëta, idemque grauis philosophus illis versibus.

Sulphur seminariū mistorum terrestrium.
2. Caussa.

Mare tria præstat in caussā Aetnæ.

Lucret. li. 6.

Præterea magna ex parte mare montis ad eius
Radices frangit fluctus, æstumque resorbet.

Atque idem videntur asserere Solinus, & Diodorus Siculus, qui scribit ab ea parte, quâ Eurus, & Africus perflant, assiduis pelagi fluctibus retundi intrà cauernas incendij materiam, eoque illisu vniri in se vapores, atque ita accendi. Ergo iam subiecti hic ignis, & vt veniat ad incendium plures habes caussas. Formalem, ipsum ignem. Materialem, sulphur, eiusque perennem propagationem ab intima caligine terræ, simul atq; ab incumbente mari. Instrumentalem, naturam loci cauernosam, ac molem ipsam montis totam cuniculosam, suspensamque in se, & quæ assiduè onustam sulphure concipit fuliginem. Agentem, flatum, qui ex penitissimis cauernis excurrens ad huiusmodi exitum, & quasi ad proprias fauces, sopitos ignes ad materiam proximè, quaquâ propagata fuerit, exuscitat. Varietatis porrò ratio, cur plus minus, ac diuersis interuallis, vel sopitæ quiescant flammæ, vel conflagrēt, varius inuicem dictarum caussarum concursus est: præcipuè verò materiæ nō semper, nec vbique vno tenore dispositæ; & ventorum inconstans flatus. Vrgentis tandem flatus, atque incensi ignis, quē loci angustia non capiat, sunt ea accidentia, atque portenta, terræ tremor, maris fremitus, fragor, flamma, fulgor, & pro exuberanti copia materiæ, profluuium sulphuris, atque ignis simul ad æthera. Quæ adeo cuncta sæuiunt horrendis modis, vt nec sermone vnquam, nec calamo ea persequi ausim; quando his etiam, qui ea frequenter inspicere solent, vel minari videantur Mundum igne consumi, vel extremam imminere cœli ruinam, & nec mari, nec terra esse locū refugij. quod hinc fiet clarius.

Caussarū cōcursus in incendijs Aetnæ.

Varietatis incendiorū caussæ.

Accidentia incendiorū.

Flumen sulphuris, atque ignis ex Ætna.

INTER ea autem accidentia, quæ immensam vim ignis in terris, ac copiā

sulphu-

ſulphuris poſſunt oſtendere, eſt; cùm ex Aetnæ ingenti conflagratione flumẽ ignis, ac ſulphuris in ſubiectam vſque Siciliam euomitur. Principio veteres, cùm prima illa hominum memoria tot Aetnæ vidiſſent, horruiſſentq́ue portẽta, quæ omnem naturalium cauſſarum modum videbantur excedere; ac immanes inter alia mirarentur turbines, qui ex Aetna primùm, mox in aëre verſarentur, & qui vrgentiſſimo ſimul flatu, ac fragore, cinerem, lapides, ignem iacularentur, obtenebrarentq; denſiſſima caligine aërem; hæc inquam videntes non aliam habuerunt rationem, niſi quòd olim Gygantes hîc in certamen veniſſent cum Dijs, ac illos tandem Iouis fulmine debellatos, in intimumq; Aetnæ barathrum detruſos, veterem adhuc tentare cladem, ac vel motos aliquando ſuper latera mugitu edere hoc incendium. Quam figuram paucis verſibus perſtrinxit Virgilius in 3. Aenei.

Gygantum fabula sub Ætna.

Fama eſt Enceladi ſemiuſtum fulmine corpus
Vrgeri mole hac, ingentemq́ue inſuper Aetnam
Impoſitam ruptis flammam expirare caminis.
Et feſſum quoties mutat latus intremere omnem.
Murmure Trinacriam, & cœlum ſubtexere fumo,

Aduolant qui hinc eructantur cineres centena milliaria. Atque horum, ac lapidum ſimul imbre ordinaria pernicies eſt, quòd viciniam, & tàm culta, quàm inculta deuaſtent loca; quòdq́ue armenta, piſces, volucres interimant, ac in ſubiectas vſque villas, ac ciuitates, quam pertingunt, prægrauata onere peſſundent tecta, ac ſæpè domos, ſimulque familias miſerè opprimant. Verùm in quo hæc Aetnæ tempeſtas incomparabilem habet ſæuitiam, eſt horribile ignis, atque ſulphuris profluuium, quod non Aetnæ vaſtitas, ſed immenſum potiùs inferni barathrum eructare aliquando ſolet, ac antiqui fermè illius certaminis inſtar, cœlo, ac terræ minari, vel finituri potiùs per ignem mundi ſpectaculum repræſentare. Nam exaudito diu gemitu cauernarum, maris, ac terræ fremitu, exurentiſq́ue intus fragore ſulphuris, quæ ſequuntur incenſi cinerum, ac lapidum, qui bombardæ inſtar eiaculantur acerui; demum incendij vis, completo vndique flammis, ac atro turbine aëre, præ ſulphuris, in quo exæſtuat copia, ac materiæ grauitate; tota (miſerabile viſu) in ſubiectam regionem præcipitat, ac fluminis ardentis modo non ſyluas ſolùm, quâ ingenti volumine deuoluitur, ac rupes montis deuorat; verumetiam & integras abſumit villas, ac ſæpè vicina euertit oppida, funeſta, ac plena horroris vbique veſtigia tantæ ſtragis relinquens. De quo Poëta ille ſatis grauia cecinit, ſed quæ minimam tamen tanti diſcriminis exprimunt partem d.

Cinerũ Ætnæ ſeuitia.

Profluuij vaſtitas.

Vergilius in Ætna.

Fluminis in ſpeciem mitis procedere tandem.
Incipit, & primas demittit collibus vndas.
Illæ paulatim bis ſena in millia pergunt;
Quippe nihil reuocat, curtis nihil ignibus obſtat.
Nunc ſyluas, rupeſq́ue vorat.

Plura eiuſmodi calamitatis exempla ponunt Thucydides, Plinius, Suetonius, Oroſius, Diodorus. Inter alia verò, quod diuinum declarat iudicium; cum inauditis modis ſæuiret incendiũ Anno Domini CCLIIII. ſecundo anno poſt Sanctæ Agathæ martyrium; profluuio ignis iam ad fines Cataniæ impetente; diuina reuelatione factum eſt, vt ſumerent Cataniẽſes è ſepulchro D. Agathæ

Veli S. Agathæ miraculum.

velum

velum, & solenniter contrà incendij tempestatem irent: quo vexillo tunc, ac pluries subinde vsi, ciuitatem aiunt à tanto periculo, cui adeò fuit semper obnoxia, multoties fuisse assertam. Magis autem ob vicinitatem obnoxium illi est Randatium castellum, occidentali parte montis: quod nouissimè hoc ipso anno, quo hæc scribimus M. D. LXVI. Calendis Nouemb. miserabili strage eius ardentis profluuij, ferè absumptum, ac hominum fuga, quod vnicum est ad salutem remedium, derelictum accepimus.

Randatij incendium.

Æolias Insulas olim arsisse omnes, cum mari.

Admiranda quoque post Aetnam contingunt incendia in Aeolijs, quę septem sunt Insulæ mari Siculo, non plus viginti millium passuum traiectu ab Italiæ finibus, atque à Sicilia. Dictæ olim ob ignis, quem perpetuò fouent, naturam, Hephesthiades Græcis, ac pari nominis significatione Latinis Vulcaniæ; necnon Thermesiæ pro multis aquarum calentium, quas habet scatebris, vix tamen hodie ob barbarorum excursationes inhospitalitatemque terrarum cognitis. Harum princeps Lypara, quam olim arsisse totam in prodigijs notant, M. Aemilio Lepido, L. Aurelio Aceste Coss. Strongyle altera, ex cuius fumo qui flatus futuri nam essent prædicere hîc solitus Aëolus, exinde ventorum Rex putatus, & filius Iouis, nomenq; Insulis dedit Aëolijs. Deinde Hiera, Vulcano scilicet sacra, quem Cicero hîc olim regnasse asseuerat, perpetuis ferè ignibus noctù conspicua, ac die fumũ mittens Thucydide authore: sulphuris, pumicis, ferriq; moles sæpenumero eructans, Strabone. Reliquæ Hicesia, quæ Saline hodie dicitur: Ericusa, quæ Alicur; Phenicusa, Felicur; Euonimos, Vstica item Ptolomæo; & Didymæ. Quas omnes ob soli naturam adeò sulphurosi, ac igniferi sæpenumero conflagrare non est mirum. Portentosum verò habitum fuit incendium, quod (teste Plinio) relatum in annalibus est, sociali bello, diebus aliquot has Insulas arsisse omnes. Addit Strabo, cùm meatus, vnde vim ignis exhalare solebat, obstructi essent; flammas facto impetu sub mare, vndas primùm extulisse, mox super mare illapsas, arsisse aliquandiù cum mari. Quo sanè effectu, ac tot alijs Italiæ incendijs, concludit hîc author necessarium esse has Insulas inter se, sub mari, & sub terra meatus habere continuos, à Cumis vsque in totam Siciliam: imò verisimiles habere coniecturas, eosdem meatus longissimo tractu maris vsque in Achaiam pertingere, quod Græci sub Arethusæ, atque Alphei fabula non habent dubium, ac Pindarus apertè tradit.

Hephestiades, Vulcaniæ.
Thermesiæ.
Aëolus ventorum Rex.
Vulcanus.
Mare arsisse.

Insularum in Baiano sinu incendia.

Porrò asserunt ijdem authores, has omnes Insulas, vnà olim cum Sicilia Italiæ fuisse adiunctas. Ac pariter quæ in Baiano sinu habentur, Prochytam, Capream, Pandatariam, & harum maximam Aenariam, quæ nũc Ischia dicitur, decem millia pass. à Neapoli, continentis olim terræ fuisse partes, sed assidua incendia, fluctuumq; impetus eas longo temporum spatio dispescuisse. Prochyta inter has, cùm amæna sit, & parua Insula, ditissima alioquî metallis est, & calidis aquis permultis: ob ignium tamen diuturnitatem, quos mare ob assiduos æstus (vt Strabo inquit) in eam excitat, paucos omni tempore

Prochitæ bal.

Ænariæ maximum incendium.

pore habuit incolas. Rariùs autem conflagrat Aenaria: Anno tamen salutis humanæ M.CCCI. regnante Carolo Neapolis, ac Siciliæ Rege, conflagrauit mirandum in modum plures menses, ac ex eo tempore relicta diu, & concremata, infœcunda bona ex parte visitur, vinorum insignis generositate, ac balneis calidis, ac plurifariam medicatis.

Horrendum Vesuuij incendium, ex Dione.

De continentis verò terræ incendijs. Est Vesuuius in Campaniæ finibus mons vnicus, non procul à mari septuaginta circiter stadijs sub Neapolim. Qui cùm ad verticem, ac per latera confragosos habeat hiatus, ac ex certis spiramentis vim aliquam expiret ignis; cæterum fœlicissimis vinetis super omnem Italiæ terram fœcundissimus, multis ab hinc seculis expers omnino incendij extitit. Solebat enim antiquitûs, si Dioni credamus, quotannis; vel Vitruuio potius, aliquibus annis conflagrare, ac mira edere accidentia. Quæ cùm Titi Cæsaris temporibus præter morem euenerint, terribiliaque visa sint his, qui ea frequenter solebant inspicere; haud sanè erant inter has historias omittenda, & præsertim quia magnam ex eis vim ignis subterranei, diffusique ex eo caloris explicaturi sumus. Scribit igitur Dion sub Tito multa horribilia contigisse: nam cœpisse per Autumni tempus videri circà eam regionem, ceû vastas hominum imagines, quos appellant Gygantes, versarique eas in aëre, ac interdiû, noctuque circà proximas ciuitates vagari. Post hæc secuta est maxima siccitas, ac repentè graues adeò terræmotus, vt tota ea æstuaret planicies, montiumque culmina subsiderent. Ad hæc sonitus subterranei tanquàm tonitrua, ac super terra mugitibus similes extiterunt: Mare simul fremere, cœlum resonare, ingensq; & repentinus fragor, quasi mõtes simul corruerent, exaudiri. Tùm exilire in primis immensi lapides, quos magna vis ignis est cõsecuta, fumique adeò tenebrosi, vt omnem aërem obscurarent, solemque, quasi eclypsis fieret occultarent, noctemque ex die, ac diem ex nocte flammis coruscantibus redderent. Quibus prodigijs perterriti homines, alij antiquam Gygantum inter se ortam seditionẽ narrabant, quorum veluti clangor tubarum in aëre audiretur. Alij mundum in Chaos redigi, aut igne consumi, & cum peiora vsque futura suspicarentur euenta, exanimes alij ex ædibus in vias, alij de vijs in ædes confugere, nec mari, nec terra, ita erant cuncta atro cinerum turbine occupata, se tutum quisque arbitrari. Quæ res multa damna, vt cuique sors tulit, importauit, non solùm hominibus, prædiisque, ac pecoribus; sed etiam piscibus, auibusque, quas peremit omnes, duasque vrbes Herculanium, & Pompeios, populo sedente in Theatro penitus obruit. Postremò tantus fuit cinis, vt inde peruenerit in Africam, Syriam, & Aegyptum, introieritque Romam, eiusque aërem compleuerit, & Solem obscurauerit. Quod cùm per initia quid esset nemo posset coniectura consequi, vereri omnes cœperant omnia sursum deorsum ferri, Solemque in terram cadere, aut terram in cœlum conscendere. Inter incommoda autem, quæ multa intulit hæc aëris turbatio, paulopost morbum pestilentem, & grauem Populo Romano immisit. Et quasi diuinum id fuerit iudicium, incendium ingens in Vrbe est excitatum è terra, quo nobilissima ædificia, Pantheon, Agrippæ Thermæ, Serapidis, atque Isidis phana, Septa, Diribitoriũ,

Gygantum imagines, ac turbines antè incendiũ.

Portenta.

Damna.

Cinerum vis

Incendium ingens in vrbe.

Theatrum

Theatrum Balbi, Scena Pompei, Octauiana ædificia vnâ cum libris, templũ Iouis Capitolini, cum proximis templis igni conſumpta ſunt.

Incendium balnearum ad Baias.

DE poſtremis autem noſtrorum temporum incendijs, memorabile ſanè eſt, quod paucis iam annis ex ipſomet balnearum fomite, ac ſulphure excitatum eſt ad Baias. Quæ olim ciuitas, ſeu potius ſuburbanum Romanæ illius maieſtatis celeberrimum in littore maris ſitu planiſſima, ac exinde virentiũ collium coronide amęniſſima, diſtat ab Cumis, quò Boream ſpectat, quinque millia paſſ. ab Auerno duo millia paſſ. Et infrà ſitu auſtrali ſunt ad Miſenum duo millia paſſ. ad Puteolos tria millia. ad Neapolim, ac pari ſpatio maris ad Aenariam decem millia paſſuum. Tellus aprica, & quæ ob leniſſimam omni tempore aëris temperiem, ne bruma quidem caret arborum fęcunditate florum, ac fructuum; cæterum vt tota infra luxuriet ſulphure, ac varijs idcirco corripi ſolita ſit incendijs; ſatis quidem & hiſtoriæ declarant, & planè confirmant quibuſdam receſſibus veſtigia, præruptique circá Auernum hiatus, horridique ſubeuntis hinc olim flammæ crateres. Cùm ergo multis elapſis ſeculis, nec de vicinis Inſulis, nec de Veſuuio, nec toto eo tractu terrarum, qui eſt infrà, & citrà Puteolos, vlla extaret incendij memoria; demum Anno ſalutis noſtræ M. D. XXXVIII. circà Calendas Octob. cùm intimi ſonitus, terræq; motus plures dies, & quæ id genus præcedere ſolent ſigna incendiorum præceſſiſſent; repentè tellus ad Baias in balneis Tripergulanis, horrendiſſimo fragore diducta, ingens hiatu edidit incendium, quo flammarum globus pumices in omnem viciniam, cineresque ad quinquaginta vſque milliaria reiectauit. In tantum, vt non Lucrini ſolùm, atque Auerni aquæ (qui vicini ſunt lacus) ſint contaminatæ; ſed marinis quoque ipſis ad duo ferè milliaria exiccatis, mons excelſus, nec inferior vicino Miſeno factus eſt, quem Modernum idcirco appellant: trium (vt aſſerunt) milliariorum altitudinis. Planicies, quæ tot adeò naturæ gratijs, nec minus ædificijs ornata, ac ſingularibus balneis erat conſpicua; ingenti vi cinerum obruta remanſit, locus confragoſus, prærupti, horridique crateres, ac ipſa pluri ex parte balnea ſubmerſa iacuêre. Præcipuam verò cladem ſensêre nobiliſſima balnea, quę Syluiæ, olim Gentilium Deæ habitaculum credita, Syluania dicta, & poſteà Tripergulana, ob celebritatem toti ei viciniæ nomen ad Tres pergulas dediſſe traditur.

Baiarum ſitus.

Mons modernus ex incendio factus.

Bal. Syluania. Tripergu na.

Catholica terreſtris ignis, ac caloris Thermarum.

EX prædictis ergo incendiorum exemplis, iam planè conſtare arbitror, quanta ſit vis ignis terreſtris, ac facile erit noſſe, vt calores diffundat ſuos, ac varijs modis in cauſſam veniat Thermarum. Quippe ex ſolo Aetnæ Incendio, immenſoque eius, quod narrauimus profluuio ignis ſimul, atque ſulphuris, fateri cogimur vaſtiſſimũ ignis barathrum eſſe in ventre terrę. quam rem agè iam aliquanto altiùs cum Platonicis contemplemur. Nam in quibus rebus maiora videntur poſita fuiſſe mundi huius momenta, ſiue ad neceſſitatem, ſiue ad diuturnitatem, haud quidem parcam, nec anguſtam (vt decuit) nec mancam fuiſſe naturam videmus, ſed largiſſimam, atque magnificam.

Ignis barathrum in vẽtre terrę immenſum.

Ab vniuerſi proportione.

gnifica. Quare vt cœlum immenſo ambitu conſtituit, quod cuncta comprehenderet, vaſtamque conſtituit elementorum molem, & maris immenſum pelagus, vnde immenſam aquarum copiam diſtribueret in totum orbem terrarum: Ita, proportione ſeruata, magnum admodum ignis apparatum feciſſe conſentaneum fuit, præter ſuperi elementi vaſtitatem, in ventre terræ; vnde per longiſſimos veluti caminos, infinitum diffunderet feruorem ad neceſſarios, quos diximus naturæ vſus, ac ſpeciali diſpoſitione, vt calidas, ad vſum mortalium, in venis ſuis redderet aquas.

Ab ordine.

Nec eo ſecius, vt cuncta firmauit ordine, ac menſura, diſtinxitque ſuis ſedibus elementa, ſtatuitque mari terminos, quos mare (vt videmus) præterire non audet; ita hanc ignis naturam conſtituiſſe videtur in terris, admirabilique diſtributione attemperaſſe, vt ne halitum quidem expiret, nec exorbitet à præſcripto itinere.

Futura conflagratio.

Niſi cùm aduenerit plenitudo tẽporum, quando reuocatis diuino imperio ab hac terræ ſuperficie aquis, fluminibuſque, ac maribus in vnum locum; relictaque terra arida, omnique exhauſta humore, qui nunc fortaſſe ſunt concentrati eiuſmodi ignis frenum, tanta futura ſint eiuſdem incrementa, vt ex imis terræ barathris exæſtuent adflagrentque vniuerſum mundum.

In Timæo. Duo maxima hominũ, ac mundi exitia.

In quo omnes Sapientes, ac diuinus Plato in primis cum ſacris noſtris Doctoribus concordãt, à duobus maximis naturæ accidentibus maxima hominum, ac mundi exitia prouenire, aut vaſtis ſcilicet inundationibus, aut maxima ignis conflagratione. Quam quis neget futuram, qui æſtuantem iam videmus in terris ignem perpetuum, vaſta incendia Prouinciarum, manifeſtum denique tantæ ſimul materię, ſulphuriſque apparatum, quam vno eructat hiatu; quin non certũ fateatur id ſpecimen eſſe, ac euidens ſignum præparationis ad pręſcriptam illam à diuina prouidentia conflagrationem? Vnde his ita conſtitutis, iã nihil miri eſſe debet, quòd videamus hæc ſingularia certis locis ſpiramenta calores ſuos exhalare perpetuos, eoſque vniformes, ac vniformes parere effectus, ſeu flammas mittant, ſeu calores diffundant ſuos, ſeu calidas reddant aquas, ſemper eundẽ ſeruare tenorem; Nimirùm quia ab immenſo, ac indeficiente quodam promptuario ignis mittuntur: alioquì citò, leui quopiam naturæ caſu, aut iniuria deſituros. Quod rationi fuit conſentaneum. Nam quis fontibus, qui vno perpetuò temperamento emanent feruoris, aut caloris, exiguum ſubiici fomitem, vt foris apparet, tenuemque vim ignis exiſtimet, quem vel vẽtis, vel imbribus obnoxium, & perleui quapiam iniuria lædi, ac extingui periculum ſit; & non potius operæprecium putet id particulare quoddam ſpiramentum eſſe ignis, qui illûc à perpetuo quodã, ac nunquàm deficiente æſtuario deſtinetur? Et iam non aliam videmus diſpoſitionem, ſi ritè cõputemus, in eiuſmodi fontibus. vtputa in feruentiſſimo Bullicano Viterbij; niſi quòd ex Siciliæ barathris ignium, vel ſaltem ex vicinioribus Italiæ inſulis, quas videmus perennem intus ignem continere, penetrent ducenta circiter, vel etiã ſexcenta milliaria (quod non multum eſt in natura ſpatium) ſingulari æſtuario feruores, qui illas aquas feruore afficiant intolerabili, vno tenore.

Lib. 7. Ignium vis ex Hypocauſtis longiſſimè penetrans. Incendia cur tam crebra antiquis.

Hoc nõ mirabitur qui in Thermis noſtris fuerit exercitatus, & qui in antiquis ædiũ ſtructuris Romæ, vidiſſe potuit vapores igniculi à communi quodam, ſubiectoque Hypocauſto vſquequaque perduci conſueuiſſe, per exiguos tubos fictiles, ad omnes ædium partes, etiam ſub via, & ſub Xiſtis, ac viridarijs (vt nos vidimus) ad principales ædes. Nec aliam ob cauſſam puto, tàm crebra,

ac tàm

ac tàm vasta apud illos antiquos accidisse incendia, nisi ex fomite, vaporeque adeò continuo, familiarique per omnes ædes; quale sub Tito Romæ accidisse narrauimus, cùm de Vesuuio pauloante loqueremur, incredibile, à Campo Martio, ad Theatrum Pompei in Capitolium, quæ Vrbis est tertia pars. Accedit porrò hoc amplius in naturæ operibus, quòd natura solertissima artifex progressus suos facit per debita media, & ad determinatum finem: quippe nõ solũm caminos habet, vnde vapores permittat suos, sed & propriũ, amicumq; igni adhibuit fomitem, quo allectus vapor ignis, penetrat, persequiturque vsquequaque proprium inuenit fomitem; per loca nimirùm anfractuosa, & porosa, eaque referta passim (vt coniectare est) fuliginosa caligine, & vbi ad finem, terræ luxuriant pingues, ac mineræ eiusmodi, ac primum omnium minera sulphuris.

Vbi ignis, ibi fomes.

Et quoniam omnes nostræ demonstrationes fundantur in effectibus, ac ab extrinsecùs, tanquàm à signo, iudicamus intrinseca; planè vid●mus vapores, & quæ ipsos concipiunt emanantes aquas, non caloris tantùm concepisse gradum, & siccitatis; sed quancunque etiam subiectæ illius naturæ qualitatem præ se ferre, eundemque apprimè saporem, atque odorem sulphuris. Vbi de ratione differentiarum, quæ innumeræ emanant ex occursu inuicem vario horum trium simul, minerarum, ignium, ac aquarum; mira suo quisque iudicio contemplari debet naturæ misteria, effectuumque diuersitates, qui (vt videmus) infinitè variant, prout exacta fomitis synceritas reperitur, vel admista, & prout situs, dispositioque agentium, ac patientium inuicem rerum, ac sors ipsa denique tulerit.

Ignis, terræ, & aquæ varius occursus simul.

Ad disciplinæ verò vsum: vtcunque vis ignis siue vnico, immensoque intus barathro, seu pluribus veluti æstuarijs, infrà, extrà, & ad superficiem exæstuet, tria præcipua gignit effectuum genera.

Tres primi ignis effectus in terris.

I Nam aut vapores duntaxat per subterraneos meatus transfundit, qui tàm loca ipsa, quàm aquas, si incurrant, inalterant: plus, ac minus pro ratione distantiæ, & concursus inuicem diuersitate, quemadmodum diximus.

II Aut vis ignis ad superficiem ipsam terræ exæstuat, omnesque in ea præstat ignis effectus, pro materia bene disposita incendit, vrit, mittit flammam, ac terram, & aquam, si incurrat, miro afficit feruore.

III Aut cessato alicubi feruore, atque incendio, materia ipsa relinquitur combusta, ac putris; quæ vel locum ipsum, vel aërem, vel aquas sua putri, ac combusta qualitate afficit. Aquarum enim liber est cursus: quare in his tribus terrarum generibus, quas possunt incurrere, omnes aquarum alterationes consistunt, quas nos idcirco, prima genera, ac prima veluti capita tractationis Thermarum faciemus. Primùm ergo iuxtà præscriptum ordinem, de simplici vaporum natura, qui specus terrarum calfaciunt, ac recipiuntur à medicis pro sudatorijs dicendum est.

De sudatoriis naturalibus. *Cap.* V.

VApores quidem semper sapiunt naturam rei, vnde eleuantur, teste Philosopho. Concipiunt prętere a & qualitatem loci, quâ pertranseunt. Quare alij sunt vehementes, & graues, seu propter feruorem ignis, quem statim, ac promptè recipiunt; seu quia materiam perducant, vel ex terris vaporent prauæ qualitatis, quas quidam propter abominabilem ha-

4. Meteo.

litum Charoneas appellant scrobes: de quibus dicemus posterius. Alij sunt vapores temperati, ac salubrium facultatum, qui salubrem scilicet habent originem; Vel si excedant aliquatenus in origine, pro certa tamen ab intimo fomite distantia, vel, quæ inexplicabilis est, dispositione loci; remittuntur; & si ue obiter ex terris exhalent bonæ qualitatis, siue exhalent vnâ cum aquis, specus replent salubris halitus, atque vtilis in sudationibus.

Sudationum duo genera.

Sunt ergo sudationū duo prima genera, aut sicco vapore, aut quæ vaporem cōcipiunt calētis aquæ naturalis.

Lib.21.c.18

Siccus calor (inquit Celsus) est & harenæ calidæ, & Laconici, & Clibani, & quarundam naturalium sudationum, vbi è terra profusus calidus vapor, ædificio includitur, sicut super Baias in Myrtetis habemus. Vtilis quoties humor intus nocet, isque digerendus est: ac neruorum quoque quædam vitia sic optimè curantur.

Assæ sudationes Corn. Celsi.

Idem lib.3.cap.21. Assas (inquit) sudationes ad aquam intercutem vtiles, neruorū tremoribus inimicas. Hactenus Celsus.

Sudationes humidæ.

Humidus autem vapor, qualis in Laconico fit, Galeno authore 10. Methodi, potest suo tenui calore reseratis meatibus, liquatisq; per totum corpus superfluis, sudores elicere, solidarumq; partium ariditatem corrigere. Ita vt sudationes tres habeant gradus, est Laconici aër calidus: siccior pro sulphure ex calentibus balneis:

Operationes.

maximè verò siccans qui arido, mineralique vapore consistit. Qui ex balneis fit; hîc frigidis, iisdemq; siccis, ac inueteratis vitijs, iuncturarum præsertim, ac cæterorum quoque artuum magis idoneus. Neruorum contractiones emendat, præsertim si molliendi quampiam vim ex bitumine conceperit, ac reliquias tumorum duras extenuat. Digerens magis, ac valentior in cunctis siccarum sudationū vapor, frigidis idcirco, humidis, laxisq; affectibus vtilior. Ventris, ab dominis, & crurum tumoribus laxis medetur, iuncturarum, ac neruorum resolutiones sanat.

Sudationes, ac Thermarum genera in Sicilia.

PRIMA autem exempla differentiarum, & cunctarum alterationū aquarum à Sicilia petenda sunt. Quippe ignis in ea manifesta natura est, flamma, vapor, cōbustio, fumus: & ignis materia sulphur, terra pinguis, cinis, pumex, bitumen, sal, chalcanthum, metalla varia. Et ignium variantes effectus, ob varietatem materiæ, sudatoria vtilissima, aquæ calidæ, tepidæ, frigidæ, salsæ, acidæ, albæ, nigræ, sanguineæ, vnctuosæ, fœtidæ: & non venæ solùm tales, sed & integra flumina, lacus, fontes, balnea. Omnium verò istarum differentiarū vna origo est, & vna prima caussa, immēsa vis Aetnæ, quę ex intimis barathris per transuersos quâcunq; caminos diffusa, vapores mittit in totam Insulā, qui pro eo gradu caloris, quem continent, vel æstuant è specubus, faciuntq; sudationes; vel vbi occurrunt aquis, eas inalterant, totque faciunt genera balnearum, quot alia fortasse non sunt in toto orbe terrarum.

Thermarum naturalium primum institutum.

Ex quibus in hanc equidem adducor sententiam, primum Thermarum naturalium institutum apud Siculos extitisse: quod multa, eaq; vetustissima in ea Insula indicant vestigia, quæ narrabimus, ad Thermas præsertim, ad Drepanum, ad Panhormū. Syracusis, quæ nobilissima primis temporibus, ac totius eius Insulæ fuit metropolis, maritima pars (vt ex veterum monumentis Fazelus Siculus hodie prodidit)

Homothermon.

Homothermon priùs fuit dicta, quasi Thermis simile, & æquali calore,

lore, vel ob teporem auræ ferè perpetuum, quem capit, situ inter orientem, & austrum. Vel ob aquarum potiùs, ac Thermarum salubritatem, quæ in ea ciuitate erunt publicæ, & sacra imago honore publico habita, Apollo Thermites, *Apollo Thermites.* qui (vt Eusebius de pparatione euãgelica est testis) dictus est quasi Ἀπωλλαπτεῖ, quod homines ab ægritudinibus liberaret, seruaretque incolumes. Cæterum complura sunt in tota Insula exempla aquarum, quæ aut sacræ habitæ, aut Diuis aliquibus nuncupatæ erant. omnia vetustæ illius credulitatis, superstitionisque sanè plena; sed quę tamen in eis scripta, ac mãdata posteritati cùm fuerint; si ad intelligentiam veterum scriptorum, simul atque locorum, vbi ea nontantur claritatem, fuerint à nobis simpliciter in Thermas nostras relata, ac adscripta; haud propterea id cuipiam indignum, neque alienum videri debere existimamus.

Sudatoria ad Thermas in Sicilia.

NOBILE quidem sudatorium, ac vaporibus calidarum aquarum temperatum, habet Sicilia ad Thermas; quæ Colonia olim Romanorum, ex Selenuntinæ Vrbis reliquijs, edita ad oram maris australem, Sacca hodie appellatur. *Sacca ciuitas.* Ad medium montis, ad cuius radices hæc ciuitas iacet, varij hinc inde occurrunt specus: quorum alij rectis, alij transuersis cuniculis patent, alij ad ima petunt profundissimi; ac siue inclusus in immensum ignis, siue incurrens ventus, siue maris vndæ, per eas cauernas illabentes sint in caussa, horrendo, intimoque sonitu reboant. Antrum verò inter alios est, ac in medio puteus, qui cùm profunditatis immensæ sit, ac visu ad imum tenebrosus, & horridus; calentibus hinc inde pluribus scatet venis, quæ ex diuersis cauernarum ambagibus relabuntur, ac vapores, simul emittit, qui ad supernam antri concamerationem, salubres excitant intrantibus sudationes. Huius naturam declarauit inter antiquos Diodorus Siculus libro quinto, *Natura.* ac ad Dædalum retulit architectum, his verbis. Dædalus tertiò ædificauit in ora Selinuntina antrum, ex quo ita euaporabat ab igne fumus, vt astantibus paulatim sudor ex calore, eliceretur, curarenturque cum voluptate adeuntium corpora, nulla caloris percepta molestia. Nec minus hodie à Scriptoribus balnearijs, ac nouissimè à Fazelo de rebus Siciliæ celebratur; ac eo præsertim inditio, quòd plura in hoc sudatorio sedilia antiqua, ac manufacta sint, quæ varijs in quoque sedili titulis, proprietatem in morbum sanandum, quam habent, indicant, quanquam ij hodie partim vetustate exesi, partim quia an Aegyptio sint caractere, an Græco, an Saracenico non planè constat, nec leguntur. In totum verò hi vapores calidæ, ac siccæ naturæ cûm sint, *Vtilitates.* ac digerentis admodum facultatis, ad frigidas omnes atque humidas infirmitates, neruorum præsertim, ac iuncturarum vtiliter sumuntur, quas mirificè sanant, ac artus ipsos confirmant. Idque Iunio mense, & præsertim ad D. Calogeri festum, *Electio.* in cuius honorem templum ibi extat, nec non pium xenodochium pro pauperibus, qui ad sudationes accesserint constitutum, quod in cæteris balneis esset admodum laudabile.

Suda-

Sudatorium ad Baias.

FREQVENS autem id genus anfractuum ſubterraneorum, ac varium ad Baias reperitur, & calidum, & magis calidum, & quod ſuffocet aliquod. Præſertim iuxtà balnea, quæ à Cicerone cognominantur, vbi inter varios ſpecus, qui partim à virtute vaporum, & partim arte ſunt dilatati, ad ſiniſtram qui exiſtunt, lethales mittunt expirationes, & qui ad dexteram ſalutares. *Natura.* Vbi duplex ſalubritatis ſpecies, primò quod ſuapte hic natura vapores tepentes, ac temperati habentur, à blandis nimirum ſubeuntibus aquis calidis eleuati; & deinde quòd ad arbitrium moderari poſſunt, quando ſtantes quidem magis, ſedentes autem ad imos gradus minus ſudare faciant. *Vtilitates.* Quare in vſu habentur laconicorum ritu, ad omnem frigidam, inueteratamque intemperiem diſcutiendam, ad laxas hydropicorum tumefactiones extenuandas, & ad diuerſas id genus deſtillationes perſanandas. *Electio.* Aeſtate ineunte, & Autumno.

Sudatorium in Myrtetis ad Baias.

NOBILE verò ac antiquum Sudatorium ad Baias, quod in Myrtetis paulo ſuprà ex Celſo recenſuimus: *Lib. 2.* nec non Antonij Muſæ memoria, cuius nomine illùc miſſum Horatium Flaccum, ita in eius epiſtola ad valam legimus. *Horatij locus*

—ſane Myrtheta relinqui,
Dictaque ceſſantem neruis elidere morbum
Sulphura: &c.

Meminit & de eo Vitruuius, in Baianis (inquit) montibus, & circà Cumas, ſunt loca ſudationibus excauata, in quibus vapor feruidus ab imo naſcens, ignis vehementia perforat eam terram, per eamque manando in his locis oritur, & ita Sudatorium egregias efficit vtilitates. *Operationes* Meminit & de eo ex poſteris Alchyndus poëta Syculus in balneis Tritoli, vbi variæ adhuc extant earũ paſſionum, quas ſanabant, imagines, vel hoc ipſum breues tituli indicantes. *Lib. 3.* Ad frigidas atque humidas affectiones. Ad rheumata, ad neruorum reſolutionem, tremorem, ſtuporem, arthritim. *Electio.* Ad aquam intercutem (inquit Celſus) maximè vtiles ſiccæ ſudationes, quales ſuper Baias habemus in Myrtetis. Per æſtatis initium, atque autumno eligitur.

Sudatorium ad lacum Agnani in Puteolano

EST autem in Puteolano, ad viã, quæ eſt à Puteolis ad Neapolim, Agnani lacus ſatis celebris. Tùm ob L. Luculli villam, hic olim amœniſſimam; tum ob ſpectabilem lacus ipſius naturam, quem amphitheatri inſtar continuis collibus vndique clauſum, *Qualitates.* ijſque ſulphuroſis, veriſimile fit (ſicut de Auernis diximus) ab inſigni olim aliquo harum terrarum incendio habuiſſe originem. Quam ob rem complura adhuc extant concluſi eius ignis ſpiracula, diuerſæ admodum, pro diuerſitate terrarum quâ vapores ipſi tranſeunt, qualitatis. *Fumarolæ.* Quidam animalia quæcunque iniecta lethali ſpiritu enecant; ac mira naturæ contrarietate cùm eadem in lacum ipſum demiſſa reuiuiſcant: ob temperatũ (vt credo) aquarum eius teporem, in quo propterea ranæ degunt, ac magna ſerpentium copia. Quidam verò ex his ſpecubus ad ſudationes recipiuntur,

quas

quas Fumarolas Neapolitani appellant, ſummo hodie honore ac frequente vſu celebres, calefaciendo vtiles, exiccando, diſcutiendo. Vbi aliqui ad hunc vſum peranguſti hiatus exiſtunt, in quos membra ipſa patientia, vt pedes, crura, brachia, ſeu contracta, ſeu tumida mittunt, ac fouent, reliquo foris corpore ſeruato incolumi, ac mirificè iuuantur.

Sudatorium ad Cumas.

ANTIQVÆ item Sudationes (vt ſupra ex Vitruuio adduximus lib. 2.) ſunt ad Cumas, vbi Cymmerias ſpeluncas Sybillæ oraculũ commemorant. Locus ſacelli inſtar concameratus, in eoque fons perexiguus calidarum aquarum, ex quarum cuniculo tanta exhalat vis calidorum vaporum, vt quàm primum intrantibus ſudorem eliciat. Veriſimile autem mihi fit, ex veteri camerarum ſtructura (vt permulta in his locis extitiſſe legimus balnea, eaque teſte Plinio, *Lib. 31 c. 1.* ex aquarum ſponte calidarum commoditate, vrbanarum Thermarum inſtar amœniſſima) hoc loco fuiſſe Laconicum, quod perductis è quapiã vicina ſcaturigine feruentibus aquis, calido, ac humenti ſimul æſtuaret vapore, qualis in cæteris Thermarum laconicis ritus fuiſſe legitur. Vtiles pariter in cauſſis frigidis, æſtatis initio.

Sudationes in Veſuuio.

VESVVIVS autem mons, cum certis temporibus ea ſuſtineat incendia, quæ diximus, & tamen fœcundiſſimus ſit omnium rerum, non aliam videtur habere eius fœcunditatis cauſſam Vitruuio quoque teſte eodem 2. libro, niſi calor ille, qui intimè exæſtuat, temperatè adeo ad ſuperficiem euaporat, ac permiſcetur humoribus, vt ſemina vegetet, ac radices ſucco inclyto, impleat. Quod in vinorum maximè generoſitate planum eſt, quæ ſyncera gignit, ac ſic ca: ac generoſiſſimũ præ cæteris, quod vinum Græcum vocamus, idemque *Vinũ Græcũ Phalernum.* Phalernum apud antiquos, Romæ hodie & in tota Europa celeberrimũ. Nam quã coctionem in cæteris terris vina acquirunt igne adhibito & cocta ex noſtra induſtria; Græcum vinum hic obtinere videtur ex ſyncera ſui ſucci natura, in quo expurgatur, ac coquitur intimis caloribus. Certis ergo huius mõtis partibus, *Siccæ ſudationes.* vnde apertiùs hi calores exhalant, ſolent incolæ ſcrobes ſibi ad priuatos vſus confodere, vbi ſalubres ſudationes moliantur. Quas recipiunt in frigidis, inflatis, tremulis, podagricis, atq; id genus alijs affectib. valde vtiliter.

Vaporarium ad Petram Malam.

SIMILIS porrò locus ſicci halitus occurrit in Appennini iugo, via quæ eſt inter Florentiam & Bononiam, non longè à vico, quæ Petra mala dicitur. Vbi breui quodam ſpatio noctũ, diuque fumus, atque aridus vapor quaſi ex ſubdita fornace exhalat, maximè hieme; vnde nec gignit quicquam, nec diu accedentibus concedit moram ob æſtum, ac facta ſcrobe iniectam aquam conſeſtiã efficit calidam. Similis quoque tellus in collibus bituminoſis, quos alio *Mutinæ.* loco narrabimus in Mutinenſi. Et item ſub colles Aponi, *Aponi.* vbi in ſubiecta vndique conualle, cinis, tellus, ſilices, & quæcunque incurrunt forinſecus aquæ frigidæ incaleſcunt: ac certis locis, quæ dicemus, faciunt Sudatoria.

Suda-

Sudatorium cum Balneo in Ænaria insula.

Bal. coctum. TEMPERATA verò Sudatoria, ac salubrium vaporum sunt, quæ ex aquis sponte calidis, ac balneis comparantur. Qualia pluribus in locis narrabimus in balneis Italiæ, & præcipua ad Balneum Corseni sub Luca, ad Aponum, & ad aquas apud Ligures. Tale habetur in Aenaria Balneum quod coctum ab indigenis appellatur, ferreæ potissimùm, nitrosæ, ac vaporosæ admodum, & calidæ naturæ. Quam ob rem in communi vsu ad sudationes recipitur, calidæ, siccæ, ac digerentis facultatis. Porrò Sudatio simul, & Arenatio fit alio loco in hac insula, egregiæ facultatis ad digerendum, ac exiccandum. de qua sub aqua speluncæ dicta, paulo inferius loquemur.

Sudatorium ad Minium flu. in Hispania.

Natura. HISPANIA autem, quæ post imperium Romanum, multos recepit, retinetque adhuc ritus Italiæ, singularis exēpli habet Sudatoria ad Minium amnem; qui per Galleciam in Oceanum occidentalem mittens, ex natura soli sulphurea, ac miniosa, totus vltrà, circà, & in ipso fluuio calidis scatet aquis, quas posteà describemus. In secessu autem fluuij, non plus triginta stadijs à Riua oppido, ager est ad Sudationes idoneus: quippe qui procul aspexerint, tremulam ex eo conspiciunt auram, ceù subditis solo ignibus caligare, quæ accedentibus sudorem, eumque copiosum commorantibus excitare solet. Quare consueti sunt eius regionis indigenæ, ac longinquarum quoque partium aduenæ, sub canapeis tentorijs ad hunc vsum in ea planicie extensis, siccas istas sudationes excipere, in omni humida, frigida, ac altius impacta intemperie saluberrimas. *Vsus.* Quo effectu, subtilis, exiccantis, ac digerentis facultatis ea esse conijcimus; nec oculis, ex quadam minij qualitate inutilia. *Electio.* quæ ex Doctore Torres, nobili Ihesuita, vt multa alia, de Hispania accepimus. Principio æstatis frequentantur, & posteà per æquinoctium autumni.

Specus vaporis ignei, ac pluuiosus in Pantalaria Insula.

CALIDORVM autem vaporum, ac inaudita simul ex eis origo aquarum, est in Pantalaria, quæ parua est maris Africi ad conspectum Siciliæ Insula. *Tellus vaporosa.* Solo hæc tellus, quacunque incedas, arido est, rubro, & calido, vt vix nudis pedibus ambulantibus toleretur: ex intimis nimirùm vaporibus, quos (vt arbitror) communes habet cum vicina Sicilia. quam ob rem & specus, quos habet ad radices montium aliquos, intimis aquis, ac flatibus diuerberati, iugi intus perpetuoque sonitu fremere sentiuntur. *Aqua pluuiosa.* Mirum verò naturæ consilium, quòd tellus ibi naturaliter exhausta cùm sit, atque indiga aquis, tanta ab ima voragine, quæ est in media insula exhalat caligo (hoc ex fide dignis, qui in ea insula sunt versati authoribus asserit Fazelus in libris de rebus Siciliæ) vt sub ampla spelunca, quà excipitur, nubis instar conuertatur in tenues pluuias. Quæ ex suprema curuatura, ac inter parietum scabritiem destillantes, deducto per medium riguo, tantam aquarum copiam suppeditant in totam insulam, & in potibus, & ad alios vsus, etiam pecorum sufficiant.

De

De locis mali halitus, ac Putidis aquis. *Cap.* VI.

DE locis autem putidis, primò dubium non est, quòd praui halitus ex terris leuantur putidis, ac prauæ qualitatis. Sed quoniam diuersi quoque sunt putoris gradus in terris, in aëre, & in aquis ipsis; idcirco speciales harum differentiarum caussæ proponendæ sunt. Omnis ergo putoris terrestrium rerum duæ sunt generales caussæ; altera quidem per se, ex mistura rei sua natura putidæ; altera verò accidentalis est, & per viam putredinis. Ex natura diximus sulphur tota ferè sui substantia in putore consistere, eandemque totam exhalabilem: vnde necessarium est, vbi sulphur subsit, eius halitu putescere aërem, & aquas. Putent & ea, quæ ad sulphuris naturam accedunt, vt bitumina, ac metallorum terræ, lapidumque nonnulla genera. Grauioris autem putoris fiunt huiusmodi omnia, si igne exagitentur, vt iam de sulphuris natura ostendimus: excitat enim ignis è combustibili ipso exhalationem fumosam, quæ tanto erit grauior, quanto è re combusta fit sui natura putida, aut diuersarum admodum partium. Adhuc olebunt grauiùs, si commisceri ea contingat humoribus: aquæ enim dissoluunt, recipiuntque in se impuram misturam, quam facit calor exhalare, ambientemq; ea implet, contaminatque aërem. Vel vbi caloris quæpiam vis, in aliqua id genus mistura sopita iacet, excitant aquæ contraria sui qualitate vim caloris, qui in grauem abit exhalationem. quam rem in sulphure (vt alicubi fit) accommodè Seneca calci per aquam affusæ assimilauit. Hæc est naturalis putoris caussa; per admistionem scilicet rei sua natura putidæ cum igne, & cum aquis. Peior verò putrescentium, ac corruptarum rerum fœtor. Est enim putrefactio digestioni, ac concoctioni contraria, inquit Aristoteles: corruptio videlicet ac indigestio proprij, naturalisque temperamenti à calore extraneo. Vbi notandũ primò, putrefactionem fieri à re contraria, & à calore extraneo, tanquàm ab agente. De materia autem, materia corruptionis, aut putredinis est materia composita. Nihil enim simplicium corporum putrescit, neq; putet, vt aër, ignis, vel aqua, nisi misturam conceperint aliquam: quo modo aër interdum pestilenti tempore crassis vaporibus contemeratur, & aliquando aquæ. Aquæ autem, sicut in sui simplici natura non putrescunt, neque vllo odore, aut putore sentiuntur: ita pauca quapiam admistione turbãtur. quo modo iam diximus aquas potui electissimas, & substantia aëreas, vel difflatis duntaxat aëreis partibus putrescere, maximè sub valido æstatis calore. Secundo notandum, quod rerum compositarum eæ putredini sunt præ cæteris obnoxiæ (Galeno teste XI. Simpl.) quæ excrementicium continent humorem, substantiaque existunt soluta, ac minimè compacta. Itaque metalla, inter cæteras terrę misturas, pessimè olent in suis speluncis; quæ nihil aliud sunt, quàm vapor crassus, rudis, indigestaque moles, aquæ, terræ, vnguinum, diuersarumq; non bene inuicem iunctarum rerum. Quanquam hæc haud specialis metallorum proprietas est: nam alia putent minus, alia admodum, ex accidentib. plurifariam rebus. Imò ne quis diuinam in balneis ociari mentem forte existimet, sæpè scatebit vena è metallo saluberrimarum aquarum; nec procul tamen specus erit mortiferi halitus, quem diuina haud dubiè dispositione aquę illæ vitauerint. Id in Baianis, & in Rapolanis videre licet, & alijs locis. Tertio planè constat, quod minus putrescit multum pauco. Et quartò tandem minus

A naturali substantia putida.

Ab ignis agitatione.

Ab aquarũ mistione.

4. *Meteor.*

Agẽs caussa & materia.

II.

III.

IIII.

minus putreſcit quod mouetur, ac fluit, 4. Meteo. Multam ergo aquam non ita facile euincit calor extraneus, qui eam exagitet, ac putredinem excitet: nã multoties circũambientis calor miñor eſt eo, qui in re ipſa exiſtit: Vnde nullum mare putrefit integrum, cùm deriuatæ ex eo partes putreant, vt in Salinis vſuuenit. *Mare cur non putrefit.* Putrefiunt verò non mota faciliùs, & præſertim quorum natura fluida eſt, & in motu: quales lacunarum aquæ & ſtagnantes ſub ſole aſſiduò, quæ idcirco omni viciniæ, quò ſpectant, auræ adferunt inſalubritatem. Et contrà, nullus fluuius, nullus lacus viuarum aquarum putrefit, ob continuum motum. Ergo vbi plures cauſſæ putredinis, ibi maior putrefactio, & peior halitus. Vt de Auernis dicemus, quæ cùm viuæ ſint aquæ, cæterùm omnes continent putredinis cauſſas. Aquæ admodum miſtæ, in alueis cubantes perpetuæ putredinis, ac prauis iugiter inalteratæ, imbutæque vaporibus: aut ex terrenis naturaliter delatæ putidis, vt vel fętido ſulphure, vel metallis impuris: aut eiſdem ab extraneo quopiam calore corruptis, vnde peſſimè exhalent. Sub quibus planè cenſuris, iam plura ponemus exempla, primùm locorum quorundam, & deinde aquarum, quæ ſpiritu adeo peſtifero circunfuſum inficiunt aërem, vt hominibus, ſuperuolantibuſque auibus, & quibuſcunque acceſſerint animantibus ſint inimiciſſimæ.

Charoneæ Scrobes, loca mali halitus.

LOCA quidem id genus peſtilentis halitus cùm multa reperiantur, ad cautelam idcirco, propalandamque acceſſus difficultatem, factum videtur, vt alio, vel alio nomine horribili nuncupentur. Quales leguntur apud Strabonem, ac alios Græcos, Charoneæ ſcrobes; quaſi Charoneas ianuas dixerint, ſeu Charontis cymbam, quas ſemel ingreſſi, irreuocabili iudicio damnati, ac deſperati omnino lucis intelligerentur. *Plutonis ſpiramenta.* Et Plutonia ſpiramenta, à Plutone, vnde oriri putantur ſic dicta. Cui vulgaris adhuc adſentit credulitas, hæc ora eſſe inferni: *Ora inferni.* & quidam fabulantur præeſſe metallis, ac theſauris dæmonas fatales, qui illorum cuſtodiæ adhibiti (vt dicunt) acutiſſimo ſibilo ſubitarium accedentibus venenum illidant animæ, quæ antiqua eſt Pſelli, & quorundam aliorum Platonicorum perſuaſio. *Dæmones theſaurarij.* Re vera tamen id referendum videtur, vel ſuffocatis in occultis terræ cauernis ignium vaporibus: vel metallorum virulentiæ in metallis ſuis, quæ aut exceſſiua qualitate vaporis craſſiſſimi, aut alio quî tota ſubſtantia humanæ naturæ aduerſantur. Quam contagionis naturalem cauſſam tetigit quoque Lucretius *Lib 6.* ex eo, quæ in ſulphurarijs metallis, & in bituminoſis, maximè verò in venis auri, atq; argenti, ſtatim operarij ſqualorem mortis concipiant, ac breui ſpatio tabidi intereant. Et cùm multa id genus loca is ſub Auernis commemoret; ſubdit.

In Syria quoque fertur idem locus eſſe videri,
Quadrupedes vbi, quò ſimul ac veſtigia primùm
Intulerint, grauiter vis cogat concidere ipſa.

Os Plutonij. Talem in Phrigia ſpecum meminit Strabo iuxtà Hierapolim, quod os Plutonium appellatur, craſſam caliginem, ac halitum adeo peſtiferum exhalans, vt immiſſos experimenti gratia paſſerculos, mortuos illico extraxerit. Similis *Typhoneus ſpecus.* in Cylicia vltrà Coryceum ſpecum, quem Typhoneum vocant, Pomponio Mela authore. Et item alius apud Babylonem, quæ abundat bitumine. Alius

in

in Cariæ via, quæ est ad Tralleis, & Nisam propè Acaracam oppidum, Strabone. Alius in Lycia ad Sardis pagum, Galeno: qui & specum in Ionia scribit ad Tymbriam pagum, propè oppidum Myunta, qui lethales expirationes mittit.

Loca, ac fontes aliqui in Sicilia grauis halitus, ac superstitiosi.

PORRÒ multa id genus loca, ac aquæ grauis halitus etiamnum in Sicilia memorantur, quarum tamen aliquas vt sub varijs figuris exoletæ illius superstitionis traditæ sunt, recensere cogimur. Tales latomiæ Syracusis in intimis cauernis, quas pro perpetuis carceribus vsurpabant, Strabone teste, & Diodoro. Et specus ad Thermas summo monte lethalis spiritus, quibus tùm vicini sunt alij specus, vtiles (vt dicemus) in Sudationibus. Et in Agrigentino collis vulcanius etiamnum dictus, olim superstitiosus, qui sponte in sacrificijs incenderet ligna. Inter Agrigentum autem, & Bibonam lacus sulphureus traditur, vulgò Bissana dictus, perexiguus quidem, immensæ tamen altitudinis, ex cuius duabus scatebris aquæ ad tres cubitos saliunt. Stagnum erat Gelæ fluuij, qui è media Sicilia rectâ mittit in Aphricum, à quo ob tetrū odorem auerti coguntur, qui accesserint. Stagnum quoque non longe à Petra oppido, serpentibus noxium, hominibus salutare, quod tamen hac ætate incompertum est. Puteus in Lilybeo, quod est situ occidentali promontorium, sacer antiquis, è quo qui bibissent, vaticinari statim Diodorus, & Macrobius testantur: qui hodie est in templo sancti Ioannis Baptistæ ad verticem promontorij. In Peloro tres lacus, ac tertius sacer, superstitiosusq; antiquis vt qui eum tangeret, qua parte corporis tangebatur arefacta, plecteretur: cæterùm hodie putrissimus, ac de natura Auerni, auertens qui accesserint. Cyane duo fontes insignes, non longè à Syracusis, qui Pisma, & Pismotta hodie vocantur profundissimi. Et vt Plinius scribit, Cyane fons Syracusarum crescente luna crescit, & ea deficiente decrescit, quod & hodie affirmat Fazelus. Hunc & Proserpinæ nuncupatum putant lacum, ex Diodoro lib. 6. quem tamen non longè ab Enna ciuitate ad mediam insulam iuniores geographi appingunt, Strabonis quoque testimonio, qui Proserpinæ lacum vmbilicum dicit esse Siciliæ. Fabulosum, quòd Pluto vna cum rapta ex Enna Proserpina, per occulta hinc antra se ad infernum demerserit, ac mox hiatum affudisse infernali aqua, profunditatis idcirco immensæ, nigra, ac putida, alioquî neglecta hodie in totum, & nullius vsus.

Latomiæ. *Collis vulcanius.* *Bissana lacus.* *Stagnum gelæ.* *Stagnum ad Petram.* *Puteus sacer.* *Lacus sacer putidus.* *Cyane fontes.* *Lacus Proserpinæ.*

Lacus Palicorum in Sicilia.

PALICORVM autem lacus, qui est in agro Menenino ad radices igniferi Aetnæ, ob plura quæ continet admiranda, meris apud antiquos authores superstitionibus, ac fabulis celebratur. Si quidem (vt narrat Macrobius) Thaliam hic nympham concubitu Iouis grauidam, ac propterea Iunonis iram timentem, precatam sibi dehiscere terram, absortam quidem fuisse: sed tempore partus completo, reclusa sponte tellure, gemellos, quos aluo gestauerat, edidisse: quos Palicos ἀπὸ τοῦ πάλιν ἱκέσθαι, quòd scilicet, demersi rursus in lu-

5. Saturnal.

cêm reuersi sint, vocauêre. Mox verò in illam terrę voraginem cessisse aquas, quæ Diuis fratribus consecratæ, in tantam posteris veneratione͂ habitæ sunt, vt qui furti suspicione ad has aquas iurare postularetur, implacabile statim ali quod periurij piaculum experiretur. Quam rem tetigit Vergilius,

Lib. 9.

—Symethia circum
Flumina, pinguis vbi, & placabilis ara Palici.

Natura. Ratio verò naturalis huius lacus, sicut & prædictorum lacuum, ac fontium Siciliæ, alia non est, nisi Aetna; qui ex eo quem diximus impetu, qua parte per cauernas irruit, vastos edit hiatus, quos subinde aquarum venæ influentes, easdem, quas Aetna habet, recipiunt infectiones, incendij, sulphuris, cineris, ac putoris. Quapropter profunditatis sunt immensæ; ob anfractus intimos vsque ad Aetnam continuos. Saliunt ad tres cubitos; flatibus in eas tàm à mari, quàm ab Aetna incumbentibus. Sulphurosæ sunt, istæ, ac cinereæ; ob materiam ipsam Aetnæ. Putidæ verò maximè fiunt, & caliginosæ; Solis agitatæ calore, ac immobiles, vnde halitus mittunt, non modò præteruolantibus inimicos, sed vt transuersus quidam Aetnę caminus, flammarum etiam quandoque globos eiaculantur. Quod & Ouidius eleganti carmine protulit v. Metamor.

Aquæ quæ iactant flammam.

Perque lacus altos, & olentia sulphure fertur
Stagna Palicorum rupta feruentia terra.

Naphtiæ fontes. Scatent autem tribus fontibus, quos hodie Naphtias incolæ appellant, ac sui natura frigidæ, mirum tamen vt ne digitum quidem oram lacus excedant, per occultos alios (vt indubiè credendum est) cuniculos subeuntes. Ingratæ quidem pecoribus, ac noxij potus, cæterum nullius vsus, nisi ad discutiendas, ac solidandas hernias, maximè intestinales ac flatuosas: quibus in casibus, vt in multis quoq; alijs, ex sulphuris qualitate eas probari, nõ est incõsonũ rationi.

Vsus.

Auerni lacus.

AVERNIS autem, qui & Græcis Ἄορνοι, ex ea re nomen inditum putatur, vt scribit Varro, quòd ob putorem, ac tetrum quem exhalant vaporem, aues præteruolantes auertant. Quorum plures memorantur à diuersis authoribus, & præsertim a Lucretio in VI.

Is locus est Cumas apud, Hetruscos & montes,
Oppleti calidis, vbi fumant fontibus aucti.
Est & Athenæis in męnibus. in Syria quoque &c.

Alium vltrà Sauromatas esse meminit Oribasius, & item in Epiro alium. Dignus verò historia, ac scriptorum omnium, poëtarumque celebratus exemplis, est Auernus apud Cumas, & Baias in Campania fœlici. In quo omnes sunt abhominationis caussæ: mistura rei cum aquis sua natura putidæ, combustio à subdito naturaliter igne, coruptio substantiæ, ebullitio, euaporatio crassissimæ caliginis, vnde abhominabilis fit non auibus solùm, sed & herbis etiam & piscibus, & cunctis animantibus. Verùm antiqui Græci, qui res omnes memorabiles sub varijs fabularum ambagibus adumbrarunt, superstitiosè admodum de hoc lacu loquuntur. Partim sub religionis prætextu: nam ex eo manes ad oras Acherontis introduci erat opinio: quam ob rem narrat Strabo hîc oraculum extitisse Plutoni sacrum, ad responsa ab inferis referenda.

Auernus in Campania.

Acherontis ora.

da. Cui opinioni visus est allusisse Virgilius illis versibus in VI.

Vnum oro, quando hic inferni ianua regis
Dicitur, & tenebrosa palus Acheronta refuso. &

Sillius Italicus similiter in VIII. inquiens,

Hinc vicina palus fama est Acherontis ad vndas
Pandere iter.

Et partim ex odio, vnde oriri putabatur, Inferni, adeo antiquis erat exosus, Arthemidoro teste, vt nemo ex eius aquis gustare præsumeret. De naturæ autem caussis, verisimile fit non aliam lacus huius fuisse originem, nisi ex antiquis incendijs, quibus hæc loca frequenter conflagrare consueuisse diximus, in vastum ignium craterem vicinas maris, ac Lucrini lacus successisse aquas. Quod planè loci, ac aquarum ipsarum circunstantiæ ostendunt, prærupta ac arida vndique iuga, profundissimi hiatus, tenebrosi horridique recessus, putor, squalor, ac perpetuus marcor aquarum, & vel ipsa tandem solitudo, qua si odio terrarum ac cœli cunctis animantibus inuisa, opinionem facilè præbere potest, oram aliquam hûc subesse inferni. At illud sanè mirandum est, quòd ipsa aquarum substantia cùm lurida sit, bullosa, & grauis; nullam rem tamen, neque folium, neque stipulam, quantumuis leuem sustineat, quin statim deponat, ac nusquam sursum remittat. Qualitatis autem variæ sunt: nam modò sunt tepidæ, modò subbulliunt, & modò instante aëris mutatione aliqua, quasi futuræ tempestatis indices, feruidis subsiliunt bullis: quo indicio mihi planè videtur, occultas hunc lacum, peruiasque habere cauernas vsque ad mare, itaque turbatis fluctibus, inflari quoque has aquas, ac turgere. Quam ob rem fit, vt sapore sint salso, subamaro tamen, ac longè magis suaues quàm marinæ aquæ: tùm ex natura eius soli sulphurosa, & combusta; tùm ex vaporibus, quos vndique secus eam regionem continere diximus occultos; qui eas contaminant.

Acherontis palus.

Natura.

Qualitates.

Auerni lacus in Hetruria.

HETRVSCIS verò in montibus, quos intellexerit lacus Lucretius lib. 6. de Auerni natura, non est facilè coniectari: nisi aut volaterranas intellexerit lacunas, aut alios quosdam calidarum aquarum fontes, quibus hæc regio scatet super cæteras Italiæ regiones. Sub ditione Senarum ad Pientiam, lacunosa quædam aqua reperitur bulliens, & tamen frigida, ac putida, quam & aues auersantur, ac cæteris qui ex eis biberint animalibus est admodum noxia. Sine vadis, vt dicunt. Et tamen non desunt, qui eas in balneis non abhorreat, ex ima præsertim plebecula quidam, qui videntes eas pruriginosam sanare scabiem canibus, equis, ac pecoribus, in eosdem vsus, ad crurum vlcera audacter accipiant. Nec inutiliter, quæ impuram sulphuris substantiam abluunt, valde scilicet terrenæ cuidam superfluitati admistam, ac sub sole, quæ in superficie hæret, assatam. Itaque terra vndique ipsi lacunæ proxima, sub imbribus calcinæ instar, dum extinguitur crepitat. Similis porrò extat non longè hinc parua putidarum aquarum lacuna in agro Politiano; quam & aues, & cuncta animantia auersantur, infestissimi halitus. Vena est ferè sterilis, ac paucarum aquarum, vel subiectæ potius alicuius mineræ spiraculum, quàm vena, & quæ putri potius halitu compingit illûc aquulas, quàm producat. Qua-

Lacuna Pientiæ putida.

Lacuna ad M. Politianum.

Lacunæ ad M. Fullonicum. les propinqui colles ad Montem Fullonicum, qui vbi in repostis, ac desertis locis lacunosis, ac putidis, multis scaterent aquis, clarum præbuêre inditiũ mineras illûc aliquas subesse, quas proximis annis inuenêre pinguissimas, bituminis præsertim, calcanthi, atque sulphuris.

Lacunæ Volaterranæ.

De natura autem Auerni, valde insignes sunt Volaterranæ lacunæ. Cùm enim è multis hinc latibulis scaturiant aquæ tùm gelidæ, tùm calidæ, atque tepidę; adeò tamen in lacunis æstuant, ac tã graui vaporum halitu è duobus, vel tribus fontibus saliunt, vt aërem vndique secus inficiant, auesque lõgiùs superuolantes exturbent. *Bullientes, ac salientes.* Quam ob rem verò saliant bullientes, caussam credimus flatum, qui ex feruoribus intimis, communes habeant cum aquis ipsis cuniculos, qui eas alteret, vrgeatque vehementer ad exitum. Imminentibus verò pluuijs (vt narrant) id maximè fieri, & quasi earum indies augere has aquas tunc bulla, ac saltus, & strepitum; nil mirum videbitur, si ab extraria antiperistasi igneos fomites feruentiores fieri computemus, & flatum quoque ipsum concentrari. *Minera.* Terræ genus varium, & quod diuersicoloribus scatet glebis, liuidis, vnctis, viscidis, ruffis, cæruleis, quæ & in pigmentis leguntur. Ex quibus planè intelligitur, intimam his aquis inesse matricem sulphuris (nam & calidæ aquæ ipsæ, ac publicæ hîc extant condiendi sulphuris officinæ.) Illamque admistam, ferreis nonnullis, ac nonnullis Chalcanthi partibus, quæ ob Solem simul, atque assiduum loci calorem, varijs adeò coloribus ad superficiem apparent conspicuæ, atq; aquas item ipsas reddunt terreæ admodum atque igneæ facultatis, nec adeò vtiles ob crassiciem in balneis.

De igneis, ac bullientibus aquis. *Cap.* VII.

Manifesta quidem est natura aquarum, quæ sponte emanant feruentes. Nec minus manifesta est caussa: nam cùm feruidæ scaturiant summo feruore; necesse est fateri actualem ignem illis statim subijci, super omnem gradum caloris. *Operationes.* Nam aquæ ipsæ ipsissimam præ se ferunt ignis substantiam, qualitatem summe calidam, & operationes pariter ignis. Incendunt, vrunt, vesicas excitant, destruunt sensum. Expilant proiecta quæcũque in ipsas animalia; mox paulo excoriant, & tandem carnes colliquant, ac ad ossa vsque eneruant, qui sunt omnes effectus ignis. Imò hoc ipsum certis locis non indiget probatione, vbi simul & ignis, & aquæ cum feruore emergunt, vt planissimè videre est in Puteolanis, & in earum historia. Porrò in aliquibus locis, vbi non ita manifestè apparet natura ignis, & tamen aquæ emanant intensissimè calidæ, ac bullientes; admiranda magis, idest minus nota nobis est caussa, sed in qua maior se exerit virtus, ac potentia ignis. Illud primùm mihi nemo iuerit inficias, & his ignem subesse (vt dixi) summo feruore, quanquàm id lateat alioquî sensus nostros. Intimè verò duas considero caussas ad summum feruorem. *I. caussa.* Altera quidem est ex natura ignis, qui cum propria, ac innata sui virtute sit propensus tendere sursum, conclusus in terræ cauernis semper agitatur ad aliquem exitum, quẽ forte fortuna vnum, & eundem sortitur, ac incurrit cum nascente aqua, quam idcirco inalterat obiter ad

summum feruorem. Nec longo spatio exolescere vim ignis putandum, seu per frigidam, inexercitatamque aëris densitatem in subterraneis cauernis remitti. Imò hinc alteram ad idem, ac planiorem caussam sic habeto. Quippe II. exolescere, solui, euanescere, id genus naturæ effectus, intelliguntur vbi nõ caret ea natura spatio, vbi (quod dici solet) euanescat in auras. At in abditis & conclusis locis, proportione seruata, nec aqua, nec ventus, minimè omnium ignis amittunt vires: imò quò semel impetum faciunt, eo vrgent fortiùs, exorbitantque inuento obice, ad patranda accidentia, quæ videmus, & in natura, & in certis artis operibus admiranda. Sic ignis conclusus, vt repit paulatim, ac mira edit ad postremum incendia; ita quò penetrat, & non exhalat, primò aërem obuium, qui magis est alterabilis, conuertit in se; mox terram quam penetrat, & non aquas solùm, quas offenderit, sed & saxa, & cuniculos incendit omnes. Maximè verò vbi naturali appetitu trahitur ad exitũ, quantumuis habeat longinquum, & per loca penetrat, quæ diximus referta sulphure, vbi foueatur: nam sic vires sibi comparat ad extremum feruorem, quem videmus, ac manu sentimus. Hæc est ergo aquarum sponte feruidarum ratio, quas, quoniam magnam adferunt admirationem, nec carent sua vtilitate, aliquibus etiam exemplis illustrare oportet.

Ignis in abditis locis, vt acquirat vires.

Bullientes aquæ ad Puteolos.

FERVENTISSIMÆ verò aquæ, ac meritò cæteris anteponendæ sunt in agro Puteolano: quem naturali sulphure refertum, igne perpetuo, feruoreq; aquarum, ac vel ipso aëre sulphureo præditum, nomen dedisse Puteolis authores quoque veteres attestantur. Aëris quidem sulphurei, nec insalubris certis morbis, quando Asthmaticos medici Neapolitani soleant in agrum Puteolanum trãsmittere, vbi assiduo eo halitu exiccante, proprioque ob sulphur frigidæ id genus intemperiei affectibus, paulatim eius morbi contumaciam digerunt. Ergo ex Neapoli ad Puteolos, quâ breui tractu hîc tellus excurrit in mare, transacta Pausilippi montis crypta; varia ad dimidiam viam occurrunt loca sulphurea, ac passim hiatus aliqui, qui partim aquas continent plurifariam mistas, ac alteratas, & partim vapores exhalant graues, auibus, cunctisque animantibus abhominabiles. Donec ad sulphurariam, quam describemus, peruenitur: cui ad sinistram est via dicta à Neapoli secus littus maris; ad dexteram autem continui colles, iique aridi cum sulphureis multis hinc inde spiraculis. Quibus superatis collibus, eodem tractu viæ, ad officinas descenditur aluminis, vnde ex biuio hinc ad lacum peruenitur Agnani, & hinc diuerticulo erga Neapolim, ad Astrunũ montem, & deinde ad balneum Bulla, de quibus loquemur opportunè magis posterius. Nunc, vt ad sulphurariam redeamus; hæc vndique tota collibus, quos dixi, aridis, ac feruidis circundatur, quos leucogeos à squalore, ac liuore sulphuris, teste Plinio dixêre veteres, nonnulli verò Phlegręos ab assiduo crepitu, quem intimi ardores gignunt: quo etiam cognomento proximum sinum maris circunscripsit Syllius Italicus, illis versibus.

—illîc, quos sulphure pingues Phlegręi legêre sinus.

Iuxtà hos colles officinæ existunt sulphuris, quod vsq; à Plinij memoria hinc mittitur electissimum. Atque ex his patet area sulphurea, duorũ circiter mil-

Aër Puteolis medicinalis.

Leucogei colles.

Phlegrei colles.

Sulphuraria.

Forum Vulcani. liariorum ambitu, Forum Vulcani ab antiquis dicta, vt Strabo est author. Nec incongruè, quando primo aspectu caliginosa, & quasi caminum fornacis ingressuris æstuet, & quem fremitu vndique collium, feruore lacunarum, vapore, igne, instabili solo horridam, haud tutò quis ausit, nisi certis semitis adire; ob occultos, quos sulphuris incendium continuò demolitur anfractus, in quos miserè aliquos pessundatos, ac suffocatos accepimus. Est autem ad caput huius arcæ lacuna, inter alios hiatus, aquarum feruentissima: quæ ob varium ignis, ac aquarum simul erumpentium impetum; modò amplior visi- *Nauis, siue Abyssus.* tur modo angustior, ac ouata specie, vnde Nauis, siue potius (vt mihi placet) Abyssus dicitur, quæ immensi gurgitis instar, luridis tetra, ac putidissimis scatet aquis, tantoque feruore salientibus, vt proiecta quæcunque animalia ci- *Vsus.* tissimè absumat, ac ad ossa vsque conficiat. Ob quem feruorem, cum hæ aquæ nulli possint esse vsui, ideò ad priuatos deducuntur alueos, vbi, cùm refrixerint, ad omnia, quæ sulphuratæ aliæ promittunt, vtiliter recipiuntur. Præcipuè verò probari solent ad sterilitatem fœminarum, quæ nimirùm ex redundantibus circà locos humiditatibus non concipiunt. Nec suo halitu ad sudationes inutiles.

Bullicanum Viterbij.

FAMOSISSIMA verò est hoc nostro seculo Lacuna Viterbij, quam à feruore aquarum Bullicanum hodie appellant. Quod ipsum videntur mihi Latini illi veteres Herculi tribuisse, iuxtà Seruij expositionem super ea carmina Virgilij in Septimo.

Hi Soractis habent arces, Flauiniaque arua
Et Cymini cum monte lacum, Lucosque Capenos.

Est Lucus, qui hodie Baccani sylua dicitur, & Canapina iuxtà oppidum, parum à Cap eno deflexa voce: Cyminus verò ipse mons Viterbij, qui & Bulli- *Lacus Elbij, et Cyminus.* canum capit: vbi Vicus Elbij ponitur à Ptolomæo, & Antonino, quæ prima, genuinaquè (ni fallor) Viterbij denominatio est, ac lacus Elbij, qui & Cyminus, & hodie Lacus de Vico dicitur. Hunc ergo Seruius ad Herculem referens, hanc scribit historiam: Hercules ad Lucumones proficiscens, cùm ad hos venisset populos, prouocatusque fuisset; vt aliquod suarum virium relinqueret specimen, defixisse dicitur vectem ferreum, quo exercebatur: qui cùm terræ esset adfixus, & à nullo potuisset auferri, eum rogatus sustulit. Vnde vim aquæ immensam consecutam esse, ac hunc lacum fecisse. Hæc quoad historiam poterat fortè ex veterùm traditionibus accepisse Seruius: cæterùm haudquaquàm ea fit verisimilis si de lacu Cymino intelligatur, qui frigidus est, sed de Bullicano potius, qui feruidus. Idque probabili satis coniectura; quoniam nusquam veteres inuenitur tribuisse Herculi aquas frigidas, sanè *Feruidæ cur Herculaneę sint dictæ.* Nymphis dicatas, vtpote molliores, Dianæ, ac Veneri: sed calidas tantùm, vnde maximè feruidas videntur Herculaneas nuncupasse. Vtpote quasi intolerabiles nisi fortissimo Herculi: quare meminit Pisander Mineruam olim fesso Herculi parasse calidam; & Athenæus eidem Vulcanum muneris vice feruidas supposuisse. Vel summo conatu, ac feruore Herculis excussas: quales Strabo commemorat aquas calidas in Thermopylis Herculi dedicatas. Ob fer- *Bullicani natura.* uorem nimirùm, & qualem maximè obtinet Bullicanum; de quo equidem, & non de lacu ad Vicum, veram fuisse credo illius Herculeæ fabulæ allegoriam.

riam. Hunc enim lacum verè Herculis dignum origine putaſſe veteres poterant, quando quidem ob æſtũ intolerabilis ſit caloris, ac proiectum in ipſum animal, ni ſtatim euadat, paulopoſt enectum coquat, atque penitus eneruet. Vena alioquî vberrima, & quod rarum eſt in compoſitis, & calidis aquis, ſubſtantia limpida, & incontaminata, præterquàm ſapore, & quodam ſulphuris odore. Feruidæ ergo cùm ſint Bullicani aquæ, nec tamen euidentes eis (vt in ſulphuraria prædicta Puteolis) ſubſiſtant ignes, hanc haud mirum habere cauſſam videtur. Quòd ex occultis terræ meatibus, etiã lõginquiſſimis, communes hûc ignis penetret venas cum aquis, concurrantque aqua, & vapor ignis ad vnum exitum. Aut potius ſummo feruore cum ſint, ſummam ſtatim vim ignis eas experiri fatendum eſt, qui ei loco ſubſiſtat; & qui fortaſſe aliquo præterito ſeculo cum incendijs, quos diximus Campaniæ, arſerit: vel fore tempus haud difficile putandum eſt, vt aliquando ardeat. Quod planè declarant, tùm ipſe feruor aquarũ, qui hîc ignem in intimo fomite conſopitum indicant, ſulphureumque aſſiduè in totam eam regionem exhalat ſpiritum: tùm materia intus idonea, quæ forte paulatim vegetatur, repululatque ad aliquod futurum incendium. Quippe tota ea planicies, quæ à Cymino ipſo monte Viterbij ad Faliſcos intereſt, longè, lateque innumeris ſcatet aquarum generibus ſulphureis, quæ diuerſas faciunt balneas. Sed cur Bullicani potiſſimùm aquæ ferueant, aliæ non item; hanc arbitror eſſe cauſſam, quòd hæ principales incurrant caminos ſubſiſtentis ignis. Aliæ verò, quæ tranſuerſim hinc inde recipiunt vapores, prout locum, ac fomitem ipſum habent idoneũ, plus, ac minus calidæ emanant, & temperatæ, & aliquæ ex natura loci ſalſæ, aliquæ metallicæ. Vnde, etſi aquarum iſtarum explicata in antiquis non reperiatur memoria, eas tamen ob proprietates tàm varias, tàmque inſignes indicaſſe videtur Strabo lib.2.d. Tuſcia quoque, vbi Romæ eſt propinquior, vbertatem calidarum habet aquarum, nec minus abundat, quàm Baiæ, quæ reliquas omnes nobilitate præcellunt. hæc ipſe. Secutis verò temporibus aucta ſimul cum Viterbio harum balnearum celebritas eſt, quæ hac ætate præ cæteris ſummam ſibi laudem promerentur, tàm ob ſingulares ipſarum virtutes, quàm pro amœnitate vndique agri, ſalubri aëre, atq; commoda hoſpitalitate. Præter cætera verò ob medicorum eius ciuitatis in re balnearia peritiam: quos inter meritò Iacobum Saccum nominauerim, virum doctiſſimum, qui cum in his balneis conſenuerit, non modicum adiuuit noſtram operam ſuo iudicio, eiuſque hac in parte cenſuras, ad fidem (vt nulli rei maiori cura ſtuduimus) ſuis locis inſeremus.

Balnea plura Viterbij.

Purgatorium fons feruidus in Vngaria.

SIMILE autem Puteolanis feruentibus aquis, ac Bullicano, ponitur Purgatorium, fons ita dictus ob intolerabilem feruorem in Vngaria, authore Georgio Vernhero Pannonio, Conſiliario Regio, qui de admirandis Vngariæ aquis, ac de nonnullis etiam in Moſchouia, & Tranſyluania fontibus cõquiſitè admodũ conſcripſit, ac teſtimonio ſimul viri Illuſtris Hieronymi Martinenghi Abbatis, qui PAVLO III. Pontifice dum apud Tranſyluaniæ Regem Apoſtolicæ Sedis ageret Nuncium, multa in his diligenter, ſaneque digna memoratu obſeruauit, quæ referam. Eſt autem hîc fons, dictus Purgatorium,

Balnea.

torium, iuxtà Rudam ad ripam Danubij, vbi plures sunt calidarum venæ, quæ & balnea faciunt, vltrà flumen, & in ipso etiam flumine aliquæ, quas inter hæ sulphuratissimæ, ac feruidissimæ saliunt, vt nulli impunè contractentur. Nisi vbi ad margines lacunæ, quam faciunt, ipsis Danubij aquis eò scatentibus temperantur, itáque vsitantur aliquando in balneis. De quibus & Manardus meminit.

De sulphureis aquis naturaliter calidis in quarto gradu.

Cap. VIII.

POstquam bullientium aquarum vidimus naturam, & per ea quæ hactenus de natura ignis terrestris dicta sunt, clarè patent rationes quam ob rem caloris eius subterranei varium sit temperamentum, igneum, calidum, & minus calidum, prout fomes ipsius, ac dispositio, aut locus, ac distantia tulerit; iam necessarium est has tēperamentorum diuersitates, quas habet in aquis prosequi. in quibus totà ratio, ac summa vtilitatis Thermarũ consistit. Distinguemus autem has per gradus suos; nam à quarto, supremóque gradu caloris incipientes, prosequemur ad vltimum, vsque ad eas aquas, quæ nec vllum obtinent gradum caloris. Horum verò graduum non tàm quærenda hîc exacta ratio, ac distinctio est, iam satis in vniuersum explicata secundo libro; quàm in singularibus ipsis aquarum venis est contemplāda. Hoc excepto, quòd gradus pro fomitis quantitate, ac virtute caloris distingui debent, qui aquas ipsas inalterat, ac sensuum testimonio iudicatur. Caloris autem intelligendum actualis simul, ac potentialis in vnoquoque temperamento aquæ: Nam, Thermæ sunt per calidum actuale; quod si seclusum intelligatur, (vt minus consideratè crediderunt quidam, ac scripserunt) Thermæ non essent Thermæ. Ergo quę multo admodum calore prædita inueniemus balnea, & quæ ferè tactu non tolerentur, ea quarto gradu calida (vt solent Physici medicinarum gradus constituere) definiemus. Vehementer autem calida, sed qualitate tamen tolerabili, in tertio: quæ clementiùs agunt in secundo, & quæ blandissimè tandem in primo gradu, ac temperato constituemus. Calidæ ergo quarto ordine, qui supremus est, proximè ad ardentes, meréque igneas aquas accedunt, ac parum vtræque differunt inter se: nisi ꝙ exactè feruidę sensum destruunt, quare in censu balnearum non computantur: quarto autem gradu calidæ, tolerantur tactu, quanquā vehementes sint, ac vtiliores si deriuentur in balneas. Et tunc quantum amittunt de actuali caliditate, quæ est in fonte proprio, tantò agunt mitiùs, ac minori etiam æstimantur gradu: cùm sint quæ deriuatæ, ac frigefactæ etiam, vim seruant calorificam, qualem habet lixiuium, quæ nimirùm fortè susceperunt ignis impressionem in sulphure, atque cinere. Valde exiccant, & calfaciunt: penetrant, ac celeriter digerunt. Frigidissimis idcirco passionibus, humidisque concedendæ, viribus fortibus. Minus consulendæ tamen naturis frigidis: minimè omnium calidis, ac siccis. Quarum iam præclara aliqua conscribemus exēpla.

Calor ĩ Thermis qui intelligatur.

Gradum censura.

Quarto gradu calidarũ operationes.

Bulla aqua ad Puteolos.

IN Puteolano, sinistro recessu sudatorij, quod pauloante descripsimus, est bal-

est balneum, quod vulgò Bulla, quasi Aqua bulliens appellatur. Narrat quidam author de balnei, Puteolanis ad PIVM II. Pontificem, hanc esse naturalem eius soli proprietatem, vt facta scrobe, ac superinfusa aqua frigida, citò concalescat, virtutemque fermè acquirat sulphuream. Quam ob rem (vt consonum rationi sit) feruere hîc ignem impensiùs; hæ aquæ, perinde ac è fornace funderentur ingenti cum fragore exiliunt, aëremque vndique secus densa admodum caligine obnubilant, quam superuolantes aues euitant ceù aduersissimam. Taxatur autem hæc aqua à medicis ad quartum vsque caliditatis gradum, quæ deducta ad priuatos vsus in balneis, mirificè frigidis omnibus capitis affectibus, iuncturarumque opitulatur. Subtilis verò essentiæ cùm sit ac digerentis facultatis, eam propterea nitri, atque ęris obtinere misturam coniicio: quod & ipsius balnei operationes ostendunt, nam aurium, oculorumque affectibus medetur, & tam vsu balnei, quàm duccia. Nutritoria instrumenta corroborat, splenem attenuat, vterum abstergit flatibus discussis. Vere atque autumno vtile.

Natura.

Electio.

Balneum aquæ Caiæ in Viterbiensi.

IN Viterbiensi autem proximum Bullicani feruoribus est balneum aquæ Caiæ, quod & de valle Cayni vulgò appellatur. Ex transuersis enim, ac minus dispositis ad feruorem (vti diximus) cuniculis subsistentis ignis hæc aqua influens, remissiori aliquantulum caliditatis gradu, quàm Bullicanum existit, ac ad principium quarti gradus (authore Sauonarola) pertingit. Sulphureæ ergo naturæ cùm sit hoc balneum, & tamen adstringens suprà vires sulphuris, atque corroborans; non sine ferri, ac aluminis parte esse coniicitur. Cæterùm quoniam pręter communia aliarum sulphurearum iuuamenta, vterinis maximè fauet affectibus, dicatum fœminis est: nam menstrua primis statim diebus adhibitum prouocat, exiccat, ac firmat vteri lubricitatem; qua sanè de caussa rectè quidam existimant huius balnei vsu sterilitatem emendari. Firmat & reliqua viscera, membraque, ac iuncturas relaxatas instaurat. Temperatis temporibus, vt alia eius generis calida balnea, eligitur.

Natura.

Calidæ in Ænaria Insula.

A PVTEOLIS autem non plus decem millibus pass. est Aenaria Insula, quę antiquis Græcis Pythecusa, nostris verò Ischia dicitur. Quæ eadem participans natura soli sulphurosa, ac pingui, ob temporanea (quæ vti diximus) pati consueuit incendia, Cremata adhuc quodam loco vulgò dicitur, alumine item, atque auri metallo fœcunda, & calentibus multifariam aquis abundans. Insignis autem feruoris in primis est Aqua Speluncæ nuncupata, quæ celeri lapsu è superno scopuli vertice in mare excurrens, dulcis, limpida, nec vlla ingrata qualitate percipitur, nisi immoderato calore, ob quem nisi retepescat, intolerabilis est. Vsurpatur autem in balneis: atque vsu ducciæ vtiliter, omni rheumati idonea, neruorum, artuum, ac iuncturarum dolori. Nec minus ad frigidas facit, ac flatuosas viscerum affectiones in potibus. Primo vere, atque autumno.

Aqua speluncæ.

Arenatio

Arenatio in Ænaria Insula.

Prope has aquas Speluncæ dictas in Aenaria, est vsus Arenationis, cui fortasse parem facultate non inuenies in tota Italia. Siquidem natura soli sponte calida, ac sicca cùm sit, totaque (vti diximus) materiæ sulphureæ, ac aluminosæ discussoriam obtinet virtutem egregiam. *Scrobes medicatæ.* Quam ob rem defossa ad genu scrobe, calenti puluere ægri obruuntur, tecto tamen sub teguriolo capite ac mutato sæpius puluere vbi refrixerit. Iuuat hydropicos suprà omne remedium, podagricos tumores discutit, hystericas ventre inflato mulieres sanat, artuum tumores resoluit. Paralysim firmat, neruorum contractiones, quæ ex humiditate, ac frigiditate pendeat, distendit, omni frigidæ, ac humidæ intemperiei conuenit. *Electio.* Aestate ineunte, ac autumno, nam sub maximis feruoribus tolerari non potest.

Burmienses aquę calidę.

Ad radices autem Addulæ montis, ex quo in Germaniam Rhenus, in Italiam verò Abdua fluuius illabitur, centum ferè millibus pass. Como, inter Abduam ipsum, & Burmium castellum, calentes quædam aquæ è iugi infrà lapide præcipitant, adeò feruidæ, vt quantumuis ad gelidum Bootem vergāt, algeantque cuncta eo loco viuentia, sint tamen intolerabiles, coniectaq; protinus animalia â medullis vsque conficiant. Sed enim ad commodos deductæ languentium vsus, vel breuissimo loci, ac ambientis aëris frigidi spatio retepescunt. Ad quas consueti sunt finitimi eius regionis Heluetici annuos commeatus adferre, ac sani etiam in delitijs, sua illic symposia, saltusque exercere: *Natura.* Sunt autem aquæ sulphuratissimæ, &, nisi præterea mistio nitri accessisset, Bullicanis Viterbij persimiles, odore, colore, sapore, operationibusque, vt diutina eas experientia à P. Paulo Paruicino Nouocomense medico comprobatas accepimus. Sumuntur in balneis vt sulphuratæ, ac admodum calidæ reliquiæ. *Electio.* Idque magnis caloribus: vel si minus ver importunum extiterit, regione alioquì frigida, ab vltimo vere ad totam vsque caniculam.

Balnea in Gallia.

Gallia quoque regio aquis vberrima est: quippe duplici mari clausa, mediterraneo infrà, suprà Anglico, atque hinc & hinc quasi vallata montibus, rigidis quidem Alpibus ab Italia, magnis verò Pyreneis ab Hispania, æquis ferè vtrinque spatijs, passim nascentibus aquis diluitur. Amænissimi in ea lacus quamplurimi, magni verò, ac nauigabiles fluuij, ac passim riui, & aquæ medicatæ non paucæ, quas illustrabimus. *Aqua cal.* Prima autem in Pyreneis, haud longè à Garumnæ fontibus iuxtà Tolosam, Aqua calida, cum eius nominis oppido. *Aquæ cal.* Et citeriùs apud Vascones Aquæ calidæ, nobilis vsque à Ptholæmei tēporibus ciuitas, à Thermis, quas habuit, sic vocitata, quæ nunc Baiona dicitur: *Ad Tarbẽ.* ac eædem citantur à Plinio ad Tarbem, seu ad Tarbellim Aquæ calidæ, in Aquitaniæ finibus. Balnea item ad Tungrim, & ad Salinas, quæ posteà describentur.

Balnea ad Borbonium Ancerici.

SINGVLARES verò admodũ vsu balnei prodiderunt aquas iuniores Galli authores in Aruernis, vbi Ligeris fluuius, nunc Loire: qui nunc bailiuatus *Ligeris flu.* Heduensis dicitur, ad suburbia Borbonij Ancerici. Putat Bartholomæus Burgundius, qui cumulatissimè de rerum, & mundi gloria, & de rebus Galliæ scripsit; eas primùm C. Cæsarem, dum assiduè cum his populis bella gereret, in balneis recepisse. Quod vetustissima hîc Thermarum moles videtur ostendere, quarum nos historiam hîc ex doctissimis Guilelmi Philandri commentarijs super Vitruuium, ita describimus. In ciuitate (inquit) varijs locis erumpit magna vis aquæ calidissimæ. Præcipua scaturigo statim cùm in lacum decidit, per specum in publicum subdiale lauacrum deriuatur, quod amplè patet, ac plus quingentorum hominum est capax. Alias verò priuatæ domus, ac diuersoria, quæ maximè vicina sunt, sibi concipiunt. Itaq; prius in Caldaria, idest Sudatorias cellas, aperto per latus alterum canali profluentes ea calidissimo complent vapore. *Sudatoria.* Inde in balneas confluunt. Liberum tibi est vtro velis modo sudare: sed haud scio, an nisi magno cum periculo in caldarijs persistere possis, ob æstum, qui solo hostiolo quo clauditur remeat. Vsus verò earum aquarum multiplex est: vt quæ præter balneas, plura præstent cùm priuata, tùm publica opera, fullonibus præcipuè vtiles: quin & coquendis cibis, adeò nihil inamœni saporis habent. Hæc ille. Nunc quæ ad rem medicã pertinent, cõsidero aquas actu calidas, & quæ vbi vbi primo scaturiant, vix tactui tolerentur, Viterbiensi Bullicano adsimiles. *Natura.* Quo fit, vt coquendis ouis vsurpentur, expilantes & quæcunque in ipsis aliquandiu commissa fuerint animalia eneruantes. Pro ea verò synceritate substantiæ, qua panibus conficiendis, coquendisque edulijs recipiuntur (quanquam in edulijs eas damnauerim) maiorem eam puramq́ue exhalationem à subiecto illùc igne recipere existimo, quàm materiam sulphurum. Itaque virtutẽ habere sicut non admodũ exiccãdi: ita, quę egregię subtilitatis, & caliditatis sunt efficaciter digerendi. *Vsus.* Adeoq; non solùm in balneis ad posterum recipiendas consulo, sed & in conspersionibus quoque ex alto fiendis, vti moris est in alijs similibus. Nec minus illutamentis ex profundo limo idoneas, frigidis omnino naturis, ijsdemq́ue passionibus, maximè inueteratis perutiles. *Electio.* Per æstatem, & vltra solstitium.

Sulphuratę sub Maguntia aquę.

MVLTA verò est in balneis Germaniæ laus: natura, instituto, authoritate suorum scriptorum, qui omni æuo, atque hoc maximè, res patrias illustrarunt. Quippe agro amplissimo, eoq́ue fœcundissimo metallis, sulphure, & cunctis alijs mineris, vbertate quoque aquarum, passim fluminibus, riuisq; super omnem Europæ terram diluitur. Antiquis verò moribus cùm post Romanum Imperium fuerit semper illustris; instituta præcipuè illa veterum nostrorum in stuphis suis æmulata est, & in Thermis naturalibus, quas narrabimus. Insignes verò ob feruorem primùm, nec minus salubres, sunt quædam ad Maguntiam aquæ, quas Mattiacas veteres appellarunt. vt Plinius. sunt & *Mattiacę aquæ.* Mattiaci fontes (inquit) calidi in Germania trans Rhenum, quorum haustus triduò feruet. Prodeunt autem (vt de eis nunc quidam mentionem faciunt) ex ignitis

ex ignitis terrarum latêbris ſub edito colle, natura, & actu calidæ in tantum, vt ſiquæ aliæ feruentes depilent, proiectaque aut oua, aut animalia quamcitò excoquant. *Minera.* Mineram tamen ſulphuream quidem; cæterùm alumine, ac modico item Nitro eſſe admiſtam. Cutis morbis medentur, quanquam exaſperant valde, trahentes ex alto ad ſuperficiem, atque exiccantes. *Operationes* Digerunt, ac diſſoluunt, omni humidæ exuberantiæ, frigidiſque tumoribus vtiles; & contrà ſiccis, bilioſiſque inutiles. Temperatis ſimiliter temporibus eligendæ.

Badeniæ in Helueticis.

Limagus flu. Ad oppidum Bada in Helueticis, quod à balneis eo idiomate nomen accepit, iuxtá Limagum amnem, decem circiter millia paſſ. à Tiguro eius regionis metropoli, medicatæ aquæ admodum calidæ habentur. Quas antiquiſſimi fuiſſe vſus, Corn. Tacitus, qui hæc diù loca incoluit, atteſtatur. Aquas (inquit) hæc ciuitas habet, & arcem munitiſſimam iuxtà præterfluentem amnem, fonteſque calidos, qui citrà, & vltrà flumen erumpunt, imò & in ipſo flumine, quarum calor in ſcatebris ipſis tantus eſt, vt nudo corpore ferre nequeas. Ex veterum autem monumentis hic multis repertis, Octauiani præſertim, Veſpaſiani, ac Decij Impp. edita tùm primùm hic balnea fuiſſe creditur, ac poſteris ſeculis inſtaurata. Habent autem ad vſum diuerſoria ſatis commoda, in quibus pro ſoluta regionis eius libertate, promiſcuè & viri & fæmellæ conueniunt, ac lauantur. Minera à prædominio ſulphurea ponitur, *Minera.* nam præter ipſum aquarum feruorem, ſcobes ex eis per autumnum excerni ſolent, quæ reſiccata veluti cinis, leui ignis contactu incenduntur. Deinde aluminoſa. Cùm verò ab operationibus ſenſoria iuuent, ac in primis oculos; qualencunque æris portionem inter has mineras admiſtam eſſe exiſtimo. *Vſus.* Cæterùm vſus in hoc genere ſulphuroſo ſaluberrimi ſunt, frigidis maximè atque humidis naturis, & paſſionibus vtiles, mulieribuſque ſpeciali virtute, quas fœcundas reddunt. Extat autem ad hunc vſum in ſeceſſu balnei lapis in medio concauus, in quo aſſolent ſteriles aliquantiſper tenere pedes, hoc ſibi ad fœcunditatem facere perſuaſæ. *Operationes.* Calfaciunt in ſuis potentijs (vt ſcribunt quidam) exiccant, ac ex alumine corroborant. Faciunt idcirco ad imbecillitatem ventriculi, iecoris tollunt ac lienis obſtructiones, detentos menſes, & ſuppreſſas id genus purgationes prouocant. *Electio.* Aquæ de cætero non adeo in potibus concedendæ, cùm lentè ſoluant: Maio, ac Iunio menſe, ob inſignem earum calorem magis eligibiles.

Balnea Caroli IIII. in Bohemia.

Caroli Quarti cognomento appellantur balneæ quædam in Bohemia (vt iuniores quidam Germani ſcribunt) ſingularis illius qualitatis, ac feruoris, vt iniectas quaſcunque animantes quamprimùm glabras reddant, ac à medullis eneruent. Quæ tamen, ſicut in eiuſmodi alijs intemperatis fieri ſolet, per ſuos canales in propinquum alueum deductæ, vtiliter in balneis ſumuntur: calfaciendo idoneæ, exiccando, digerendo, & quæ de quarundam ſimilium virtutibus iam ſcripſimus. *Electio.* Temperatis ſimiliter temporibus.

Reliqvæ &c.

De

De sulphuratis, & calidis aquis in tertio gradu. Cap. IX.

HActenus de bullientibus aquis, alias diximus pro summo feruore intolerabiles; quæ nimirùm calores ignis statim in pingui ipsa materia sulphuris, planeque ardenti certis locis conciperent. Alias feruidas quidem, sed quæ vel deductæ à fontibus, vel alia ratione sint vtiles. Nunc hisce affines, sed sua natura tolerabiles aquas sub hac Tertij ordinis censura enarraturi sumus. Sanè vehementer calidas; sed quæ tamen aut pro distantia loci, aut pro diuiti magis vena aquarum ipsarum, quàm caloris, aut pro mistura aliqua alterius mineræ cum sulphure, non adeo tactui sint acres. Quam ob rem non incommodæ huius generis aquæ ad vsum balnei reperientur, ac ijs maximè, qui vel pro affectu, vel pro frigida in totum temperie tales aquas, ac expeditam operationem desiderant. Minus idoneæ in potibus medicatis. Commodissimæ verò in Sudationibus, quæ & Laconico in Thermis respōdere poterunt. Exiccant intensè, & calfaciunt valde ac celeriter digerunt: vnde ad frigidas omnes corporis affectiones, maximè verò cutis rectè in balneis sumuntur. Omnem scabiem vigintiquatuor horarum spatio delent, pruritum mitigant, lepram, ac elephantiasim, cæteris debitè præmissis, sanant. Iecoris frigidam intemperiem, ac informem cachexiam emendant, hydropisim extenuant. Flatus discutiunt, ac inde natos tam colicos, quàm vterinos dolores sedant. Fœcundas ex ea caussa reddunt mulieres, vteri mollificant duritias, si præsertim ex bitumine vim quandam obtineant emolliendi: inanem impregnationem, quam molam dicunt, exinaniunt. Faciunt ad tophos iuncturarum exterendos, cęnoso præsertim ipsarum aquarum sedimento ipsis adhibito. Minus conueniunt adeo calidæ aquæ doloribus iuncturarū, nisi exactè frigidi,: non neruis debilibus, non podagræ incipienti, non calidæ in totum, nec impuro existente corpore. Minimè conferunt vsu ducciæ capitibus natura calidis; quod ex Archigene in VI. de Sanitate tu. Galenus recensuit. Inutiles communiter sunt calidis, & cholericis naturis, adustis, pueris, per infirmitatem euiratis, ægrè coëuntibus, sanguinis profluuio vndecunque obnoxijs. Et in summa nulli calidæ intemperantiæ conueniunt, & omnium minimè febribus.

Operationes

Nocumenta

Hetrurię balnea.

PRIMA autem hoc in genere commemorabimus aliqua Hetruriæ balnea. Vtpote quæ regio nobilissima, quâ longè ac latè patet per Appenninum ad fines vsque Liguriæ, & ad mare vsque ad insulas, quæ ipsi maritimæ adiacent, Ilua, atque Igilium, fœcundissima omniquaque est multis generibus metallorum. Quam ob caussam & balneis eam abundare super cæteras Italiæ terras indicauit Vitruuius: Tellus inquit aprica sub meridie, fœta intùs caloribus, minerisque sulphuris, aluminis, Chalcanthi. Et prætereà metallis hodie diues, ferri, æris, antimonij, atque argenti, quæ vario fomite, ac mistione illabentes exinde aquas afficiunt. Vnde in tota Italia non reperies tot alia genera aquarum, quot habet sola Hetruria, eaque singularium facultatum.

Quin immò verisimile sit, vt cùm ipsi Hetruriæ prima referatur humanæ vitæ *Balnearum primū institutum ī Hetruria.* cultus disciplina in Italia; veri inquam simile sit ob eam balnearum, quas habet copiam, hunc quoque ritū in ea primò fuisse institutum. Quod & M. Varro in analogijs rerum antiquarum indicasse videtur; nec minus clara, quæ aliquarum ipsarum mentio habetur in monumentis antiquis confirmat, quas narrabimus, Clusinas balneas, Pisanas calidas aquas, Tuscias, Nepesinas, vesicarias, de Rusellis etiam Thermas, ac Saturniæ, quæ antiquissimæ fuerunt Lucumonū ciuitates. Alię verò quæ sunt hodie celeberrimæ in hac prouincia, & quæ vetus fortasse amiserunt nomen; in agro Senensi narrabuntur complures, ac variæ naturæ; plures in Pisano, in Lucensi, in Volaterrano, in Viterbiensi; plus quinquaginta in totum, præter incognitas scatebras. Quarum omnium hæc sunt calidiorum exempla.

Balneum Petrioli.

Ad viam Rosiam, quæ sanè olim ad Rusellas, nunc Rossetum ducit in maritimas Senarum; inter iuga montium, qui à Strabone Thynni appellantur, *Petroleum castellum.* sedet Petriolum castellum; cui (ni fallor) à pingui sulphure, ac terreni quo luxuriat qualitate, nomen primo inditum videtur fuisse Petroleo. Cæterùm pro loci asperitate, multis à natura dotibus compensatur; cùm mineralium *Vsus.* diuersorum fodinis, ac sulphuris: Tùm aquarum præcipuè medicatarū vbertate, quas dulces aliquas, admistas verò plurimas, ac sulphureas, solerti hac dispensatione natura visa est cum sulphure commiscere, vt aliæ in balneis sint *Minera.* celebres, aliæ ad vsum Ducciæ, aliæ in delicijs, & alię, quæ cęteris mitiores sunt, in potibus medicatis sumantur. Extant verò adhuc de antiqua earum celebritate vestigia aliqua; inter alia verò Pii II. Pontificis porticus, alueiq; quos ad proprios balnearum vsus construi fecit, iuxtaque satis commoda hospitia. Minera autem communiter sulphurea cùm sit, ac aliqua ex parte aluminosa; prima tamen lacuna, vnde sulphur excoquunt, sulphuratissima est, ac vltra tertium gradum (vt eam Sauonarola taxauit) calida & sicca, grossæ substantiæ, atque caloris actualis admodum digerentis. Innatat autem his aquis vnctuosum id genus liquamen, quod resiccatum merum sulphur est. Aqua colore subuiridis, ad imumque cærulea, odore ingrata, sapore exiccās, vtentibus rudis, & cutim exasperans, gracilibus idcirco imbecillis, calidisq; ac siccis naturis inutilis. Nec adeo tuta in aspersionibus reperitur, capitibus maximè natura calidis. Alioquì ad omnes morbos, quos sulphuratæ calidæ *Electio.* aquæ persanant, idonea, temperatis temporibus.

Balneum de lapidibus Petrioli.

Inter omnes autem hìc lacunas, quæ remisso plus minus caloris gradu consistunt, temperatum magis, nec minoris virtutis quàm prædictum, perhi*Minera.* betur balneum; quod de lapidibus nuncupatur. Sulphureum pariter, sed cū ferri mistura non modica. Quare cum in frigidis, humidisque naturis, etiam debilibus celebretur, vim quoque habet roborandi quandam, epati, ventriculo, atque lieni non inutilem. Eodem tempore.

Bal-

Balneum Rapolanum.

Est itē in Senensi vicus perexiguus ad confinia Aretij, quod Rapolanum appellatur, sulphureis aquarum scatebris percelebre. Quare cùm longè vndique auram, ipso loci vapore sulphurea sentiatur, propius in secessu quodā spiritus sulphuris exhalant adeo graues, vt nisi quis quantocyus auersetur, *Scrobes mali halitus.* exanimem reddant, quare locus mortiferis spectris, fossa, ac sentibus præsignatur. Cæterùm salubris aëris, periucundiq; per æstatem diuersorij, cum balneis eius naturæ calidis, valde vtilibus. Quæ etsi non adeo multum à temperie recedere quibusdam taxentur; asperæ tamen, ac siccantis admodum facultatis *Qualitates.* sentiuntur, cùm scabiem quantunuis crassam, aut putridam, quamcelerrimè, (ter inquam, aut quater in balneis adhibitę) exiccent. Ac vidimus, qui egressi à balneo. duratis vlcusculis, plagisque ea asperitate aquarum, quasi ambustis, in reliquum diem angerentur, vnde didicerunt crassa id genus scabie laborantes, totos integros dies sidere in balneo, donec omnino emundati exirent, ac abirent. Cui vitio succurrere poterunt, facta statim à balneo leni ipsorum vlcerum litura, aut butyro eloto, aut miti aliquo id genus vnguine. Per æstatis initia vtile, atque autumno, quando permulti ex consuetudine, *Electio.* aut deliciarum gratia hoc balneo inoffensè vtantur.

Bussetum bal. Viterbij.

Calidæ quoque admodum, ac sulphureæ mineræ est Bussetum sub Viterbio balneum, non sine quadam ferri mistione. Est autem aquæ, præ cæteris suis affinibus, tenuissimæ; ac balneo (vt Sauonarola inquit) sancti Philippi, *Iuuamenta.* persimilis. Quare in altum penetrat, cerebri frigidis affectibus medetur, neruis, intestinis, colico, atque iliaco dolori, ex flatu, ac frigida præsertim, ac impacta in his locis materia opitulatur. Et præterea ex ea ferri mistura cor roborat, vnde iuncturarum laxitates confirmat, ischiadicis prodest. Vlcera exiccat, œdemata ac ventris inflationes discutit, ossium luxationes, fracturasque consolidat, & tam balneo, quàm duccia, si ad ducciam paretur ido- *Electio.* neum. Vitatur magnis caloribus.

Cruciati bal. Viterbij.

Ad vsum verò Ducciæ peculiariter sumitur Cruciati balneum, quod sub tecto balnei de Grotta, haud prædicto dissimile habetur. Substantia tamen crassa est (Sauonarola) calidum vltrà tertij gradus principium, ferro, atque ære admistum. Sumitur in affectionibus frigidis, solutúque difficillimis capitis, neruorum, articulorum; calfaciendo, exiccando, confortando operatur. Cauendum tamen capitibus natura calidis. Principio æstatis sumendum, *Electio.* & post æquinoctium autumni.

Bal. de Palatiis Viterbij.

Cvm Alumine verò mineræ quoque sulphureæ est balneum, quod de Palatijs nuncupatur; vbi magnifica balnei peruetusti, ac Serapidis tēpli vestigia

B. delle Serpe. apparent, cuius hodie quoque vulgare cognomentum ſeruat. Balneo de mō te Grotto, quod eſt in Patauinis adſimile ponitur, Sauonarola: calfaciens, digerens, ſeroſamque excrementorum ſobolem, quæ vitio hepatis in totum corporis ambitum diffundi ſolet, valde exiccans. Vnde aiunt has aquas experimento, iecur tota ſui forma reſpicere. *Electio.* Eiſdem temporibus eligendum.

Bal. Stygiana propè Romam.

Bal. Ceretana. STYGIAS quidem Thermas lego in itinerario Antonini Cæſ. ad viam Aureliam: & balnea Ceretana, vbi nunc Cere uetus; quæ etiamnum antiquum illud conſeruant nomen, ac vicus Stygianum appellatur. Sunt autem in Aruncis, non longè à Tyrrheni littore, ab vrbe autem 28 circiter milliaria: quæ regio vndique varijs mineris abundat, ac Tolpha in primis non longè mons celebris alumine, ac propiùs Monteranum caſtrum, & Eris fluuius ob quandā *Natura.* fortaſſe eius telluris qualitatem æris, & exinde Vicarellum cum fodinis, ac balneis, quas dicemus ſulphureis. Sunt ergo Stygiana balnea, acrium ſanè hoc in genere aquarum, quando ad ſcatebram ipſam vix tolerabilia ſint, ac tantæ efficaciæ, vt minus vigintiquatuor horarum ſpatio reiteratis pluries balneis, *Operationes.* valenter operentur, & tàm delatæ Romam, quàm in proprijs fontibus. Nam exiccant, digerunt, extenuant lepram, ſcabiem, impetiginem, aliaque id genus per cutim craſſantia vitia delent. Quam ſanè virtutem nomen ipſum *Stygia palus.* STYGIÆ ſatis comprobat: vt quæ fortaſſe infernalis Stygiæ paludis vim referat, quo modo feruidos omnes eiuſmodi fontes, & quaſi mirandę originis *Stygis aqua* inferni ora vocabant, vel Abyſſum. Aut qualis STYGOS HYDOR apud vitruuium legitur, quæ ſtrangulabat qui bibiſſent. Cauentur idcirco magnis *Electio.* caloribus: quanquam vbi ad priuata balnea conuehuntur, omni tempore concalefactæ habeantur idoneæ, etiam hieme.

Sulphurata quędam balnea in Baianis.

INTER multas autem aquas, quæ iuxtà Auernum lacum naſcuntur, ſin*B. Sanctæ Crucis.* gularis vtilitatis ſanctæ Crucis balneum perhibetur. Potiſſimùm, quòd contractiones omnes, etiam ex vulnere, neruis, aut iuncturis oblæſis mirificè iuuat; ob quam proprietatem ad pedum ac manuum vulnera, & contractiones, quas ſanat artuum, nomen ac inſignia obtinet ſanctæ Crucis. Viſcerum *Balnea 8.* inſuper, ac ventris inflationes, duritias vteri, ac teſticulorum tumores inhibet, podagras ſanat, omnium tandem valde ſulphurearum vtilitates præſtat. Extat prætereà non longè hinc Arcus balneum cognomento: & item Arculus dictum ob minorem curuaturam, quod & à ſancta Maria cognominatur; valde calidum, & ad frigidas, humidas paſſiones perutile. Duo item vicina, vbi mons Chriſti nominatur, alterum cum hoſpitale pro pauperibus, quod idcirco Sancti Nicolai nomen obtinuit: & alterum Sancti Rainerij. Poſteà eſt Scrofæ balneum, quod à ſcrophulis ſanandis dicitur, ad vitia quoque cutis perutile. Et hinc erga Puteolos balneum de Fatis, & balneum Epiſcopi ad podagras celebre. Et item balneum Saxi cum Spelunca, vbi Sudatorium. *Electio.* Quæ omnia balnea partim recenti incendio, quod propoſuimus, ferè derelicta iacent, & partim reſtituta ad vſum, temperatis temporibus eliguntur.

Baln. Sanctę Marię in balneo.

Ad viam Aemiliam, propè Sarsinam & Cesenam extat balneum cognomento Sanctæ Mariæ, quod assiduo commeatu, ac frequentia quotannis hominum ad balnea, in castellum eius cognomenti euasit. Aqua mineræ Sulphureæ, alumine, ferro, atque ære participans; quare ad tertium caliditatis gradum à veteribus, Sauonarola quoque teste æstimatur. Facit ad frigidas, atque humidas ægritudines, calfaciendo, ac digerendo, in cunctisque citiùs, quàm Auinionis balneum, quod huic est valdè simile, operatur. Ex communi verò fonte cùm diuersa hùc deducantur balnea, alia viris, alia mulieribus, alia alijs tepentiora; insignes ad vsum Ducciæ laudes obtinent, cerebri affectibus frigidis, nec non articulorum, ac iuncturarum vtilia. Destillationibus, obstructis, resolutis, tremulisque opitulantur, ventriculo, hepati, intestinis, vtero affectis. Hernias extuberant, œdemata, ac inflata inhibent, & podagricos tumores præsertim laxos primo accessu dissoluunt, dolores qui consequi eos solent, leniendo. Pruritui, scabiei, omnibusque intercutaneis vitijs medentur. Et(vt semel dicam)cùm hęc balnea in sulphureis non admodum calidis, & cum aliqua roborandi virtute, vndecunque comprobemus, quorundam tamen ibi corrigi volumus auaritiam,qui precio fędant, diluuntque medicatas, itaque insynceras ægris aliquando ministrant. Vltimo vere vtilia ad principium vsque solstitij.

Natura.

Vtilitates.

Electio.

Balnea calida in Corsica.

Adiacet autem Italiæ in Ligustico mari Corsica Insula, quam Cyrnon Græci dixêre:situ quidem montuosa, ac syluosa; cæterum pinguibus pascuis, agrisque nec non mineris quibusdam fęcunda, Argenti iuxtà Grisen oppidũ, aluminisque, & salis apud Calarim. Scatet & calentibus aquis certis locis. Ad promontorium superum, quò vergit in Hetruriam, quod hodie Caput Corsum appellant, non plus tribus mill. pass. à Sancto Florentio oppido, ferri minera luxuriat, quæ tamen adeo est dulcis, vt sine durioris venæ mistura inualida sit, quo modo iussu olim Genuensium elaborata, ac probata traditur. Infrà verò Aquæ feruidæ vena est, quæ confestim pilos, ac plumas iniectis animalibus demolitur, vbi apud Aleriam fluuium, duo millia pass. à Prunelli vico Petræ Polæ balnea celebrantur. Quorum antiquam institutionem planè attestatur Aleriæ Coloniæ laus, quæ à Sylla Dictatore deducta, lautitias quoque Thermarum, vt pleræque aliæ non in Italia modò fecêre, verumetiam in Hispania, Gallia, Germania, Græcia, Siciliaque recepit. Quod nobilia ad has aquas ædificiorum vestigia confirmant: quæ Romano & Græco ritu, subterranea camerarum mole, longoque ordine porticum, lacunam in medio continent, quinquaginta circiter pedum latitudine; quã consueti sunt è tota insula vicatim accedere, ac lauari. Aqua admodum calida, crassæ substantiæ, grauis in totum odoris ex sulphure. Calfacit, exiccat, digerit, cutim abstergit, nec mediocriter ex aliqua ferri mistura corroborat, maximè quæ imbecilla fiunt membra, vel casu luxata, vel confracta ossa confirmans. Paralyticos iuuat, neruorum laxitates, ac iuncturas firmat. Per veris finem, ac æstatis principium celebratur, vel temperato Autumno.

Petræ Polę bal.

Natura.

Electio.

Thermæ in Sicilia.

INTER multos autem, quos habet Sicilia fontes calidos, nobiles constat fuisse aquas ad oppidum, cui ex illis nomen Thermæ; quod ad Tyrrheni littus ex Hymerę vrbis antiquissimæ ruinis conditũ, M. Tullio, & Plinio testib. pro harum aquarum sponte calidarum commoditate, lauationes quoque vrbanas inter alios ritus retinuit. Quarum originẽ meminit Strabo, iussu olim Palladis ortas, fesso Herculi ipsam in balneis comparasse, sicut fermè Herculi omnes admodum calidas aquas in balneis attribui consueuisse iam diximus. Diodorus autem Siculus hæc refert lib. v. Cupiens Hercules circuire Siciliã, à Peloro ad Ericem perambulanti littus, ferunt Nymphas in requiem corporis has calidas parasse aquas, quæ cùm duplices essent, hæ Hymertæ, Geptæ alteræ à locis sunt denominatę. Sunt autem hodie in Panhormitana diœcesi. 24. mill. pass. natura sulphurosæ, atque admodum calidę, vsu verò in balneis valde celebres, nec minus in sudationibus, vt reliquæ sulphuratæ vtiles. Tota æstate, præter Caniculæ feruorem.

Herculeæ Thermæ.

Hymertæ aquæ Geptæ.

Segestana balnea, vbi nunc Drepanum in Sicilia.

SEGESTAM de antiquis vrbibus in Sicilia, ponunt noui rerum illius Insulæ authores ad radices Ericis, qui nunc Drepani ager, nobilis tùm naturà metalli, vbi nunc Argenta locus; tùm diuersis aquarum generibus. De quibus ita habet Strabo libro 6 Calidarum aquarum scaturigines habet Sicilia multis in locis. E quibus Selinuntinæ, & ad Hymeram salsæ sunt. Segestanæ verò potabiles: quod vsu etiam euenire experti sumus. Aquæ etenim hæ licet calidissimæ sint & sulphureæ, quia tamen salis mineram, vt prædictæ, nõ transeunt, si refrixerint, potabiles sunt. hactenus Strabo. Porrò nostris temporibus tres ex earum scatebris recensentur in balneis, Sauonarola authore; vna quidem calida, altera calidior, & tertia adeo feruens, vt decoquat oua. Sub his verò balneis (scribit Fazelus) ad iactum fundæ, ingens lacus sulphureus est, qui subita eructatione æstuosus, ac item feruens, Herbesus Solino dicitur, nostris Gurgus. Sunt in vsu vt cætera balnea digerentia & calida, mense Maij.

Aquæ calidissimæ potabiles.

Lacus Herbesus.

Gurgus.

Sulphuratæ aquæ in Hispania.

HISPANIA quidem (vt Trogus Pompeius in antiquis historijs tradidit) à Romanis, secundo bello Punico, calidis aquis lauari didicit, nam anteà frigidis tantum lauacris consueuerat. Nec minus hunc balnearum naturalium ritum excoluisse videtur, quando aliqua, inter alia, balnea tantam habuêre celebritatem, ac ea incrementa, vt ciuitates sanè illustres, ac præclara oppida euaserint. Metallis referta auri, argenti, ferri, plumbi nigri, atque albi, sulphure, minio, saliumqúe omni genere; quæ in edisserendis secundum loca ipsarum aquarum naturis, demonstranda venient. Ab occiduis ergo partibus Aquæ Quarcenorum habentur, Castellæ regioni conterminæ. Et aquæ Leæ iuxtà Asturgam fluuium. Suprà verò Quintianæ, quas & Antoninus ponit: sicut & vicus Aquarius, quæ nunc Vicensis ciuitas, Thermes sub Pelondonibus,

Loca ab aquis celebrata.

donibus,

donibus, & aquæ calidæ; per Cantabricum littus in Cilinis, quæ loca à calidarum balnearum ritu cognomentum accepêre.

Balnea in Calaguria Hiſpaniæ parte.

In ſuperiori Hiſpaniæ parte, citrà montes, qui longiſſimè à Pyreneis diuidunt Cantabriam à Nauarra, & ea parte, quæ Caſtillia vetus à iunioribus Hiſpanis eſt nuncupata; ſub Epiſcopatu Calaguritano x v. m. ad Arnedillum oppidum, ſunt balnea quædam admodum calida, quæ ad radices montium, vnde Iberus tranſuerſim eam regionem erga Pyreneos influit, habentur. Retulit mihi vir optimę fidei Gabriel Herzes, hinc ex Prexiano oppido oriũdus, permultis hæc montana abundare calidarum aquarum venis, quę partim lauationibus, ac balneis, partim fullonibus, ac neceſſarijs alijs ad vitam miniſterijs inſeruiunt. Cæterum quod pertinet ad balneas, eſt Crypta inter alias, *Qualitas.* ſub quodam montis colliculo ſanè conſpicua, in eaque lacuna manufacta rotundo opere, in quam influit aquæ vena clariſſima, adeò calida, vt ſi qua parte hoc balneum refrigeria captat, paruo tempore claudatur, ſit ob denſum vaporem intolerabilis. Minera apud illos medicos, qui non adeò præclaram hanc naturæ callent partem, non eſt hactenus explorata. *Minera.* niſi hoc, quòd ex calore aquarum non mediocri, abundet ſulphure. Operationibus item, tàm bal- *Operationes* neo, quàm ſudationibus digerens, ſiccans, fundens, diſſoluens, ac in ægritudinibus frigidis, & inueteratis, quam ob rem permulti vndique ad hoc balneum concurrunt, & ad omnem cutis affectionem ſanandam præſentiſſimũ. Pro qualicunque ergo balnearum conſuetudine in illis partibus, eſt hoc balneum ſatis ordinatum, cum ſuis alueis particularibus, gradibuſque ad deſcenſum facile, & hilare. Habet autem ſudatorium ſub repoſta antri cella perob- *Sudatoriũ.* ſcura, quod per feneſtram à primo ipſo cuniculo vapores aquarum calidos (vt cuique libet) recipiendo, attemperatur. Vtile ad dolores artuum antiquos, duritieſq; iuncturarum, quæ ex vulneribus, vel alijs etiam cauſſis ſolent accidere. Aeſtate præcipuè, & Autumno.

Balnea de Molgyus in Gallecia.

Calidæ etiam admodum aquæ ob naturam ſulphuris, acreſq; ſunt poſt Minium fluuium, quæ balnea de Molgyus vocantur. Ad frigidas, lentas, contumaceſq; paſſiones omnes, nec non ad vlcera exiccanda, cutiſque maculas abolendas efficaciſſimæ; & tàm lauacro, quâm duccia ad vſum Italiæ vtiles. Nec minus in clyſterijs, vbi ex imo ventre aquas, aut flatus promouere intentio eſt. Non ita verò imbecillis ob eam intemperantiam, committendæ; non *Electio.* calidis naturis, nec febrientibus, nec magnis caloribus eligendæ; ſed temperatis, vere ſcilicet & autumno. Ex Doc. Torres.

Thermæ in Græcia.

In Græcia verò ex antiquis authoribus celebrem inuenimus multarum balnearum mentionem. Famoſæ aurem in primis Thermopylæ, quo voca- *Thermopylæ.* bulo calidarum portæ ſignificantur. Eſt enim mõs eius nominis longiſſimus,

qui

qui incipiens à Leucade Thessaliæ, & in occidentem, versus Aegeum mare protēsus, fauces habet haud lōgè à Demetriade oppido angustissimas, è queis authore Liuio, calidæ aquæ scaturiunt. Has Strabo Herculi dedicatas tradidit; vnde forsan Herculanea, cætera quę essent calida balnea nominari diximus. Thermopylarum angustias item ponit Plinius. Et Pausanias in Thermopylis aquas meminit quodam loco, cui Chytros nomen, colore glauco. Cæterum quas in Euboea, Græciæ item parte, in Asia, & in vicinis Aegei maris Insulis aquas inuenimus, partim omittimus, vt quarū exactam magis ad hæc tempora desideramus notitiam, cùm à Barbaris occupentur: & partim idoneo magis loco in sequentibus describemus.

Herculana balnea.

Chytros aqua.

Thermæ in Phrygia.

Ex Vitruuij autem monumentis, ad Hieropolim, quæ ciuitas erat Phrygiæ, ob balnearum (vt credo) nobilitatem eo nomine dicta, quasi Sacra ciuitas; efferuescere aquarum calidarum multitudinem legimus. Quæ circum hortos, ac vineas fossis ductis immissæ, crustam post annum efficiunt lapideā, ac ita quotannis dextrâ, ac sinistrâ margines ex terra faciendo, eas inducunt, efficiuntque his crustis in agris septa. Hoc autem ita videtur naturaliter fieri, quòd his locis succus subiaceat coaguli naturę similis, qui admistus aquę egrediens, à Solis, atq; aëris calore indurari cogitur, vt etiam in areis salinarijs videtur. Hæc Vitruuis lib. VIII. cap. III.

Hierapolis à balneis dicta.

Reliquæ ad tertium gradum caloris reducendę.

Cæterum omnes eiusmodi aquæ, quæ admodum à temperamento excedunt, etiam igneæ naturæ, ac exurentes, à quarto circiter ad tertium gradum æstimari possunt. hac habita distinctione; nùm considerentur vt statim è fonte emanant, an extrà fontem & in communi lacuna, vbi vel amisso illo feruore, vel influentibus frigidis attemperentur. Quippe sudatoria, præsertim sicca, summum indicant sibi esse subiectum in intimo fomite feruorem; sed qui in supernis antris, vbi leni vapore excipitur, parum à secundo ad tertium excedat gradum. Sic in Myrtetis, circà Baias, & Cumas dicebat Vitruuius, ignis feruorem, qui ab imo exhalaret, perforare eam terram, vbi vtiles assasque molitur sudationes. Aliasque in Vesuuio similes, & alijs locis iam dictis. Tales diximus cum igne feruentissimas in Campo Vulcanio emanare aquas, quæ nihilominus deductæ ad priuatos alueos sumuntur in balneis, etiā à fœmellis. Bullicanum, & aliæ similes. Deducitur similiter & Bulla apud Sudatorium Agnani in Puteolano, ac ita remisso feruore ministratur in balneis. Calidas ad Viterbium dictas, & in Aenaria, & ad Borbonium. & Caroli IIII. aliasque calidas quarto gradu aquas, vbi ad vsum sumuntur, non excedere tertium credendum est. Nec secus quæ ex misturis, ac metallis conscribendæ sunt calidæ permultæ, ad tertium circiter, vel pleræque vix secundum pertingunt caloris gradum. Quas hactenus ad exactam singularū aquarum æstimationem adnotasse satis sit; nam commodiore loco id explicabimus posteriùs.

Quæ & intenso, & remisso sint gradu.

Feruentissimę quo modo vtiles.

De sul-

De sulphuratis, & calidis aquis in secundo gradu. Cap. x.

PLurima verò quæ ad vsum rei medicæ veniunt balnea, planè sub hac secunda graduum distinctione ordinari possunt. Si omnis enim medicinæ actio in certo quodã excessu debet consistere, hæc prorsus idonea; quæ & agunt quidem, & sine naturæ incommodo. Contrà, tàm illa quæ nimis excedunt, quàm quæ longè infrà temperiem consistunt, non adeò vsui congrua. Illa quidem vt destructiua, ac incommoda naturæ; quales descripsimus pauloante aquas intensissimè calidas, ardentesque. Et consequenter tùm tertij, tùm quarti maximè ordinis aquæ nimium acres; quarum idcirco balnea parum vtilia pariter diximus, nisi vel pro ratione temperentur, vel certis duntaxat casibus, vsibusque consulenda. Quæ verò à primo gradu, & infrà consistunt temperiem, imbecilles sunt viribus, neque ferè aliam obtinent facultatem, nisi meræ aquæ; de quibus sermo paulopostea habebitur. Ad vsum ergo illa maximè idonea dicenda sunt, quarum forma, actioque mediocriter præualet. Quo in genere sunt, non hæc solum quæ proximè sequuntur ex sulphure balnea, verumetiam de reliquis calidis, quæcunque sunt aliquo nomine famosissima in cęteris mineris, ac misturis, ad hunc ipsum ordinem redigentur. Quam ob rem hæ primæ, ac propriæ ad vsum balnei habentur, proprijssimæ verò ad vsum ducciæ, capiti, neruis, iuncturis. Vnde ad omnem cerebri frigidam, humidamque intemperiem rectè sumuntur: siccant, calfaciunt, discutiunt, roburque membris maius adiungunt. Discutiunt quidem magis, si quampiam aut salis, aut nitri misturam cum sulphure obtineant, vt princeps Auicenna est author: qualis Aponus, ac Sancti Philippi duccia celebris est. Corroborant verò magis cum ferro, aut alumine: qualis Corseni sub Luca, & quædam Sancti Cassiani ducciæ. Ex his quæ frigidæ capitis intemperiei soboles sunt passiones sanant, destillationes, surditates, aurium tinnitum, paralyticos, tremulos, lethargicos, hemicraniam antiquam patientes, cephalalgiamque. Omnia item leuiora eius generis vitia siccant, si commodè eodem ducciæ vsu in caput recipiantur: vt sunt grauedines, defluxiones, oculorum suffusiones, nebulæq; crebro visui obuersantes. Faciei item maculas, quæ cûm hepatis culpam, tùm destillationis à capite concausam habent, exterunt; lychenas, impetiginem, varulos faciei, scabiem, pruritum, & omnes subcutaneas humiditates absumunt. Faciunt in balneis doloribus vteri, ventris, abdominis, & colicis etiam in clysterijs inditę. Ab hydrope vendicant, vel per initia, vel in fine. Renum dolores, quos ex frigida præcipuè caussa colici genus insequitur, & subinde podagra, alleuiat; exiccando in his locis contentas humiditates, discutiendo, ac roborando ipsas particulas.

Vsus.

Operationes.

Balnea Patauina Aponi.

APONI verò balnea, meritò semper in omnibus Italiæ balneis videntur obtinuisse principatum. Primum quidem ob præclaram, quam permulti authores tàm veteres, quàm recentiores de eis faciunt mentionem, quorum aliqui ea in diuinis referunt muneribus. Deinde ob mirandam aquarum ipsarum naturam, quæ eodem fonte calidæ, feruidæ, & minus calidæ, incomparabiles præstant vtilitates: vnde ἄπονον dictum hoc balneum attestatur Cassiodorus,

Aponus fons vnde dictus.

dorus, quasi sine labore, ac dolores leuans. Super omnia verò posteris seculis ad summam celebritatem venerunt, quando sub inclytę Vrbis venetiarum nomine, ac dominio; simul atque authoritate almi Gymnasij Patauini; clarissimi, qui in eo splendent toto orbe terrarum doctores, multam eis per omne tempus prærogatiuam, claritatemque conferre potuëre. Præter loci amænitatem, simul atque hospitiorum, atque omnium rerum commoditatem, nec non aëris temperiem, quæ necessariæ admodum curæ esse diximus in balneis reperire, quæ hîc omnia exquisitissimè habentur. In primis autem quandam loci diuinitatem putasse videtur superstitiosa antiquitas, quæ (vt solita erat omnes id genus aquas, quasi aliquo diuino misterio calidas, sub aliquo numine venerari) Geryonis in his habuit oraculum, vnde variorum euentuũ sortes, atq; auguria sumerent; quemadmodum Tyberium Cæs. in eis imperij fœlicitatem auguratum fuisse Suetonius meminit. Similique exemplo Lucanus, qui in his balneis Cornelium Vatem Stragis Pharsalicæ diem auguratum testatur, dum ita cecinit libro VII.

Lucani locus

Euganeo (si vera fides memorantibus) augur
Colle sedens, Aponus terris vbi fumifer exit,
Atque Antenorei dispergitur vnda Timaui.
Venit summa dies, geritur res maxima, dixit,
Impia concurrunt Pompei, & Cæsaris arma.

Est autem locus inter Euganeos montes, quinque circiter millia pass. à Patauio: cui præeminẽte ab occasu sinistrorsum colle, quem Sancti Danielis appellant; cæterum amæna vndique conuallis, apertaq; camporũ planicies subiacet, eaque frugifera vsque Patauium, ac fœlicissimæ aurę. Tota verò eius collis materia lapidosa est, cinere, terra, ac pumice coaceruata, & fistulosa; vnde vel vapores certis locis subeunt, vel aquæ exiliunt calidæ; imò tota eius vicinia talis est, vt non difficile existimem, iuxtà proposita à nobis principia, hæc loca iam antè nostrorum seculorum memoriam arsisse; idque forsan intellexisse Berosum Caldæum libro VI. per incendia in Istris, quæ olim meminit accidisse. Quam ob rem ex multis, quæ secus vndique scatent calidarum venis, complures in balneis colliguntur; primæ verò dignitatis sunt balnea, vbi nunc Aponus oppidum, Titi Liuij patria, quod ad dimidiam eius collis altitudinem, ex assidua harum aquarum celebritate, iam antè salutis nostræ annos in eam amplitudinem venisse credendum est. Quod plura ibi vestigia, præclaraque Scriptorum testimonia indicant, & Cassiodori specialiter epistola, qua Theodorici Regis Ostragothorum nomine imperatum est, hæc balnea, quasi vsitata iam, ac varijs bellorum stragibus disiecta, mundari, ac instaurari debere. De horum verò natura, atque vsu, conquisitè tractarunt aliqui nostri veteres, præcipuè Bartholomæus Montagnana, Michael Sauonarola, ac Ioannes Dondius, & quidam posteà alij, qui hos sunt imitati. Permirum verò est, vt inter doctores tàm egregios, & Patauinos, qui rem ipsam peruidere, ac in exactissimam harum aquarum cognitionem venire potuerunt, tot tamen opiniones extiterint, & controuersiæ. Nam aliqui eas ponunt sulphureas, cum aliqua calcis portione, vt Montagnana & plurima pars; quod Dondius apertè negat. Alij salem continere, alumen, ac sulphur, vt Sauonarola; Fallopius item sulphur, cæterum negat reliqua. Quorum tamen controuersias (vt solitus sum equidem innumera, quæ passim animaduertisse boni potuerunt,

Incendium in Istris.

De natura, controuersæ opi.

tuerunt, errata nostrorum veterum dissimulare potiùs, quàm redarguere, nã integra consumpsissem in contradictionibus volumina) ne tẽtassem quidem: nisi eas paralogismis plenas, atque erroribus, in hac hodie claritate tantorũ doctorum, ac balnearum Aponi celebritate, non sine aliquo inscitiæ, aut negligentiæ nomine dissimulasse viderer.

Dondij opi. reprobatur.

In primis ergo Ioannes Dondius multis suis innixus argumentis, cùm de natura aquarum sponte calidarum, non aliam, pro constanti, ac certo, tenuerit esse caussam, quàm cœli calorem, penes idoneam, quam fortè fortuna is inuenerit materiam in mineris terræ; negauit apertè has aquas esse sulphureas. Hoc argumento vsus inter cætera; iam sui patris industria salem ex Aponi aquis factum esse electissimum, & sine vllo vestigio sulphuris.

I.

Verùm, quoniam hac sua ratione Dondius negabat manifestè sensum, quando tota hîc vndiq; tellus & aqua scatet odore sulphuris; nihilominus sensui proprio opinionem anteponens, dixit eum odorem suffocati alicuius ibi fomitis esse sobolem: perinde diceret subesse quidem odorem sulphuris, sulphur tamen non esse; & perinde, est risibile, sed non est homo.

I I.

Nec interim in suo illo experimẽto de sale sciuit distinguere, quòd ex euaporatione illa sub Sole assidua, eodem paulatim calore sulphureæ partes euanescebant, ac reliquiæ concrescebant in salem. quam rem & sapientes de natura sulphuris attestantur; & quisquis vnquàm minerales aquas decoquere tentauerit, approbare poterit, sulphureas ex eis partes, propter vniformitatem substantiæ, abire totas.

Fallopij opi. reprobata.

Porrò haud minus erronea, quàm controuersa quoque est Fallopij opinio; qui contradicens Montagnanæ, ac Sauonarolæ Doctoribus priori tempestate grauissimis, concludebat; imò id persuadebat teneri debere pro euangelio (vt ipse inculcat) nec alumen inesse his aquis, nec gypsum, nec calcem, sed succum potius, quem non definit lapideum. Quibus verò rationibus? quoniam (inquit) harum aquarum sedimentum nullum æmulatur aluminis genus, nec coctum, nec crudum. Nec facit lixiuium acre, quemadmodum faciunt calx, & cinis. Nec est lucidum, nec cogitur, nec agglutinat, vt gypsum. Hæc ille.

I. Erratũ.

Sed vide hominis facilem argutiam, cùm idem faciat lapidem ex fornace viuum, & aquis emaceratum, & mortuum. Et quis ignorat id genus excrementi, quidque fuerit in minera sua, vbi extinctum fuerit aquis, remanere cadauer, & tota substantia à pristina natura transmutatum? Succum videlicet (vt tu dicis) lapideum, cuius species iudicanda est à qualitatibus, quas reliquerit in aquis. Non coctura, non maceratione (vt dicis te pluribus experimentis tentasse) idipsum sedimentũ fit alumen: Non mirum inquam, nam à priuatione ad habitum non fit regressus. Non facit lixiuium: Nequaquam vt nec cinis semel dilutus facit iterum lixiuium; sed fecit iamprimum, relinquens in his aquis omnem acrimoniam, vnde acres sunt in fonte, & quasi lixiuium. Nõ adglutinat denique vt gypsum. Nec id mirum, vt neque gypsum, neque calx emortua glutinat.

II. Erratũ.

Adhuc verò grauius errat Fallopius: quippe illi veteres cùm has aquas ad tertium vsque caliditatis gradum, ac siccitatis taxauerint, vtpote quæ & vesicas interdum excitant, quod & ipse non negat, ac sæpe, ac sæpius videre, ac experiri potuit, vt ferueant impensè, vt vesicas quandoque inducant, & vt immissas eneruent vsque ad ossa carnes. Nihilo tamen minus repræhendens ipse authores tàm egregios, arguit: alumen, & sal sunt sicca in secundo gradu; ergo in balneis minus sicca, cùm refrangantur ad dimidium ratione aquæ. De refractione

non

non ſit dubium; ſed tua (inquam) ratio eſt contrà iamiam poſitum experimentum, & quædam hac in parte imbecillitas intellectus. Nam gradus conſtitui debent non ab vnius, vel duorum natura, ſed ab aggregato ſimul quaruncunque ipſius miſti partium, quæ omnes ſunt terreæ, & igneæ a prædominio facultatis, ergo ſiccæ quo ad naturam ſuam; & quo ad naturam humanam, cùm ferueant in ea etiam refractione, ac excitent veſicas, ſummè cali-
III. Erratũ. dæ, ac ſiccæ ſunt æſtimandæ. Item errat (inquit) Sauonarola in graduatione caliditatis earum, quia non diſtinguit actualem caliditatem ab ea, quæ eſt ſopita, & in potentia, & nos quærimus potentialem. Imò ipſe (inquam) Fal-
II. Metaph. lopius, vt Ariſtotelis vtar cenſura ἐν θύραις ἁμάρτου. qui calorem, & ignem de eſſentia harum balnearum eſſe negauerit, & proprietatem inſeparabilem. Conſtat verò ex ſententia Galeni primo Simpl. cap. 3. & alijs locis: Quodcunque medicamentum in iudicium vocare velis, omnis alienæ tùm frigiditatis, tùm caliditatis expers eſſe oportere. Modò caliditas actualis in balneis Aponi nõ eſt extranea qualitas (extranea eſſet v.g. in Pipere actu calido, & in oleo excalfacto vnde eſſet ſequeſtranda) ſed eſt de eſſentia eius aquæ miſtæ, vt quoque ſapor eius, & odor, ac reliquæ acquiſitæ obiter impreſſiones, quibus hæc aqua eſt talis aqua, & quibus operatur, & agit. Alioquì non maior ratio eſt cur caliditatem ſepares, & non alias, aut ſaporis, aut odoris impreſſiones. Quæ abſurda cùm ſint, relinquitur neceſſariò, vnamquamq; rẽ, & vnãquamque aquam iuxtà propriam naturam, in qua naturaliter reperitur iudicandam eſſe, nec quicquam demendum, nec addendum, quod eius alteret naturam. At balneum Aponi ſponte emanat impensè calidũ, & tam operatur per actualem caliditatem (imò primùm per hanc) quàm potentialem ignis. Ergo ſi hoc negas, ac ſequeſtrandam primò intelligis aquã à caliditate: ergo fruſtrà in ea caliditas: ergo Thermæ non ſunt Thermę. Quæ quanquam Sola ſint clariora, ob rem tamen adeò ſeriam, præter morem, ac inſtitutum noſtrum redarguimus. DICAMVS igitur ex veterum Scriptorum ſententia, ſimul atque cõ-
Propria poſitio. plurium doctiſſimorum virorum conſenſu, qui in tanta luce almi Gymnaſij Patauini noſtra hac ætate floruerunt, Aponi aquas à prædominio tùm ſulphureas eſſe, tùm ſalſas · alumine ſubinde, nitro, cinere, ac calce ex aduſtione participes. Quam poſitionem iuxtà noſtra principia, quæ de omni natura Thermarum propoſuimus, à tota ipſarum ſubſtantia, à partium componentium qualitate, ab inhærentibus rebus, conſequentibus atque iuuantibus
Natura ſulphuris. comprobabimus. Principio calor ille intenſus, quò hîc aquæ & tota vndique tellus exæſtuant; materiam ſubeſſe indicant incendij propriam: quæ ſulphur eſt, vt iam demonſtrauimus, ac halitu ipſo ſulphureo comprobatur, qui in occultis aquarum canalibus (teſte Fallopio) concreſcit in verum ſulphur, ſa-
Miſturarũ ratio. pore, odore, colore, & ipſa ſubſtantia perſpicuum. Verùm, quoniam iń tota terreſtri natura nunquam ſyncera inuenitur alicuius vena, quin propè inueniatur & alia, & præſertim alumen, quod veluti ſtragulum omnium metal-
Lib. 31. c. 6. lorum reperitur, Plinio teſte; & ignis æquè comburens terras, ſilices, & mineras ipſas, ex aduſtione calcem efficit, cinerem, ac pumicem; confiteri neceſſe eſt, & has aquas varijs hiſce naturis debere eſſe participes. Halitum tamen obtinent ſulphuris, non ſubſtantiam ipſam; ob fomitis ipſius profundi-
Salis ſubſtãtia. tatem, ex cuius intimo incendio exhalantes duntaxat vapores debet ſuſcipere. Salis verò continent ſubſtantiam, vt quod vel minerarum earundem, quâ

transeunt, soboles est; est enim cinis salsus, & calx, teste Philosopho in problematibus, & Auicenna in prima primi. Vel potiùs, quoniam salsam qualitatem à prima vsq̀ue conseruant origine, & fortasse qualem concipit à propinquo mari. Sunt ergo actu admodum calidæ; & plus, & minus, in tantũ vt (Sauonarola teste) quandoque augeatur caliditas ad quartum gradum, vnde & incendunt, ac vesicas excitant; cum scilicet concipitur feruor maior in alumine: vel excitato potius (vt mihi videtur) vapore ignis ab intercurrente flatu. Et quandoque (inquit) remittitur ad secundum gradum, ob minorẽ in alumine feruorem: vel potius præabundante aqua. Et, quod signum est, magnam vim harum aquarum in actuali caliditate esse repositã, vbi paulisper extrà fontem, ac balneum resederint, non solùm non incendunt, nec vesicãt, sed amittunt virtutem, vt sunt Thermarum plurima pars. Porrò certum in tanto earum feruore salubritatis hoc indicium est; quòd virẽtes perpetuò aliquas alunt herbas. Nimirùm, quòd inter venarum fibras aliquæ sint permistæ frigidæ (vt assentit Dondius) quæ suo humore virentes illas circà margines fontium vegetent herbas, quæ illis alimonijs à tota fortasse origine assuerint, vt alga mari. Quod omnes in admirandis habuêre, & Plinius, & Strabo antè ipsum, & Claudianus, qui dicato ad has aquas eleganti carmine, inter cętera earum miracula, de hoc ita modulatur.

Cur varij caloris sint.

Cur plantas nutriant.

Quis sterilem nam credat humum? fumantia vernant
Pascua, luxuriat gramine cocta silex.
Et cùm sic rigido cautes feruore liquescant,
Contemptis audax ignibus herba viret.

Claudianus de Aponi fontibus.

Eandem porrò rationem habet, quod idem Dondius admiratur, in his fontibus non herbas solùm, verumetiam animalia visa degere, ac propagari. Quæ nimirùm, vel aliunde incurrant ex frigidis venis quod leue esset; vel pro mira certè proprietate, ac viuacitatis indicio harum aquarum, quæ & capaces animæ sint. Illud verò affectatè à Cassiodoro diuinitati tribuitur, vt cùm in his balneis suauiter viri lauentur, mirum tamen fœmellas aduri. quod pariter confirmatur eo carmine apud Martialem.

Cur animalia cõtineãt.

Nec fontes Aponi rudes puellis.

Nam fortasse ob honestam caussam puellis, perinde rudes abrogatæ sunt. Vel certè rudes ob siccandi facultatem substantiæque asperitatem. Nam apparẽt quidem in alueis limpidæ, colore perspicuæ, omnis vnctuositatis, ac citrinitatis expertes, vt quæ halitum duntaxat suscipiunt sulphuris, & non substantiam. Cæterum bullosæ è fonte, ac multo cum impetu exeuntes, modò cinereas adducunt scobes, modò carbonum instar frustula; subsistentis nimirùm ignis indicia. Quòd si interdum blandiores erumpant, tanto citatiore saliunt motu, ac feruent; quæcunque sit huius varietatis caussa, & fortasse diuersarum venarum, meatuumq̀ue incursus, quas flatus incurrens, vt instabilis est (haud vna semper via, nec vno tenore penetrat; sed modò vrget, compingitq̀ue synceras venas, modò maiores aliundè excitat vapores, & modò infernè mouet, & conturbat aquas. Quemadmodum in balneo, quod primò intratur, sæpenumero accidit, quando nemine aquas ipsas mouente conturbantur, speciemq̀ue referunt seri lactis, tumq̀ue vtiliores in certis casibus habentur. Recrementa (inquit Dondius) limosa, subcinerea, ac lutea in lapides cuniculorum indurantur: quod in omnibus ferè mineralibus aquis,

Cur rudes puellis.

Substantia.

Cur varij motus, & variæ aquarum alterationes.

& maximè metallicis vsueuenit, etsi id Cælius admiretur. Reseruatæ autem in vase quopiam, sedimen deponunt limosum quidem; cæterùm valde à supradicto diuersum, nempe subuiride & herbaceum, quod aliquando in balneo ad superficiem eleuatur, mox subsidet aqua inclarescente: eiusdem adustæ, ac heterogeneæ materiæ indicium. *Cur tardè bulliunt.* Sed quid caussæ est, quòd tardius hę bulliunt ad ignem positæ, quàm frigidæ & crudæ naturaliter aquæ? An quia grauiores cùm sint ob misturam terræ, difficiliùs ab igniculo eleuantur? An quia diuersorum agentium ad eundem effectum non est æqua ratio? Sapor autem in his inculpabilis est, præter salsedinem modicam; quam potui tamen reliqua animalia abhorrent. Odor sulphuris. Operationibus autem sulphurosæ eas esse naturæ, ac salsæ, commistæ cum alumine, ac Nitro; facilè ostenditur. *Vsus.* Ad omnem vsum sunt idoneæ, in Potibus, in balneis, in vsu ducciæ, in Sudationib. in clysteribus, in Illutamentis. Exiccāt, calfaciunt, abstergunt, digerunt, roborāt. Ex quib. operationes de tertio & quarto genere, singulares aliquas recensebimus, atque eo exactè ordine, quē hodie scimus à Doctorib. in eo almo gymnasio seruari. *Operationes in potibus.* In Potib. à selibra ad tripondiū ebibitæ, vsq; ad octo libras, ventrē soluūt, atq; vrinas; Nitri potissimū abstersoria virtute, quod Salis intelliguntur, atque aluminis partes tenuissimæ. Quo vsu (vt etiā balneo) iuuant ventriculum; siccando superfluas eius humiditates, appetentiā conciliando, digestionem confortando, omnem tùm humidam, tùm frigidam intemperiem corrigendo. *In clysterijs.* Intestina abstergunt, dolores mitigant, colicosque sedant cruciatus, etiam in clysterijs. Discutiunt lienis tumores ebibitæ, nec minus h epatis frigidam intemperiem, ac obstructa aperiunt, à cachexia, ac hydrope vendicant. Renes mundant per vrinas, harenulas, ac viscositates, quæ præuiæ sunt calculorum caussæ detrudunt; vlcera eorum sanant, necnon vesicæ, dummodo tum inflammatio non superuenerit. Vrinæ stillicidijs medentur, tam ex obstructione remouendo caussam, quàm ex resolutione confortando; quo nihil habetur præstantius, tam potu, quàm balneo. Vteri profluuium cohibent, mensium stillicidia, humiditatesque exiccant: ex hisque caussam sterilitatis tollunt, ac fœcundas reddunt mulieres ipsas; *In balneis.* potu in primis deinde balneo, ac etiam sudationibus adhibitis. Hæmorrhoidas, confortando viscera, cohibent. hactenus in potibus probantur. In balneis autem, omnium partium debilitatem instaurant, etiam viscerum, & articulorum, hydropem exiccant, maximè vero stuphis adhibitis, vteri, abdominis, scroti inflationes dissoluunt. Conferunt asthmaticis, si hi diu insideant paroxismis tamen cessatis, ac purgato diligenter corpore; quod, vt in cæteris, ita in hoc specialiter affectu supponimus. Sanant vlcera cutis, scabiem pruriginosam, etiam quæ morbi Gallici soboles sit, inueteratis circa inguina vlcusculis, vel circà crura depascentibus. Rediuiuos, ac sanatu difficiles crurum abscessus (qui sine tamen inflammatione sint) curant in totum, præsertim aliquo idoneo ad id medicamento post balneum adhibito. Serpiginosa vlcera sistunt, ac mundificant. *In Duccia.* Porrò vsu Ducciæ sumuntur vtiliter ad omnem cerebri, neruorum, ac articulorum intemperiem frigidam, atque humidam; & tàm simplicem, quàm compositam: ad vertiginem, ad epilepsiā, ad cephaleam, ad tinnitum aurium, ad surditatem, ad resolutionem, siue vniuersalis sit, siue membri alicuius propria, puta vel oculi, vel linguæ affectio. in capite susceptis aquis, si circà superas partes; ad medullæ verò spinalis principium

cipium

cipium in totum dorsum, si circà infernas partes frigefactio, aut affectio contigerit. Faciunt eodem vsu, & ad duritias artuum veteres cohibendas, ita vt diu, multumque suscipiantur. In stuphis, quæ super his aquis accommodantur, valdè digerunt, exiccant, ac discutiunt per sudorem, vnde inflationib. omnibus, ischiadicis, ac podagricis vtiliter adhibentur. Obesis extenuandis nihil est præstantius Aponi sudationibus, & etiã balneis: potum tamen aquarum ipsarum vitare debent, ac victum seruare conuenientem, quem tenuem esse oportet. Facit lutum ad induratos neruos, & contractos, etiam in iuncturis ex vulnere; cęno adhibito, eoque in membro affecto exiccato sub sole, & subinde mutato, ac loto in balneis, vt artis est. Nocent in totum affectibus calidis; siccis item & calidis naturis, & febribus, quas incenderent, in hecticamque conuerterent. Calidæ similiter hepatis intemperiei, recenti morbo Gallico, & capitibus, ad vsum Ducciæ natura calidis. Cæterùm nõ adeo extrà balneum probantur; nam (vt tota vis nobilium balnearum consistere solet, in ipsius loci, ac mineræ propriæ spiritibus sicut diximus) exhalant hę aquæ cum caliditate post paulò, vbi resident, virtutem. Quare accedendum ad ipsa balnea est, temperatis temporibus: quanquam pro cœli status varietate, sub caloribus etiam æstiuis inoffensè aliquando sumantur.

In Sudationibus. *In lutationibus.* *Nocumẽta.* *Electio:*

Bal. Sancti Petri sub Apono.

CIRCA Aponum autem complura alia sunt balnea, Sancti Petri, Domus noua, Montis Grotti, Sanctæ Helenæ, Montis Ortoni, & Sancti Bartholomei: quæ sulphureæ omnia, ac salsæ pariter mineræ sunt, vt Aponus; plus tamen ac minus calida, ac diuersa portione aluminis, gypsi, aut calcis, aut cineris. Proximum vero omnium est balneum Sancti Petri, vbi perexiguo colle, qua Patauium respicit, variæ emanant aquarum venæ, quæ tamen (vt Montagnana est testis) non eodem sunt colore, neque eodem sapore, neque odore sentiuntur. Nam ad verticem montis orientali situ aqua emanat clarissima, alumine tamen (vt asserunt) diluta; ad aliam vero partem æneo calore. Quam ob rem etsi minera mista est, ac varia in singulis fontibus, eadẽ tamen in origine est, ac sulphurea, salsa, & aluminosa: quicquid in verbis discrepent Montagnana & Sauonarola, & contrà ipsos Fallopius; quando quidem in hoc consentiant omnes, salsas esse gustu, etsi minus quàm Aponus, & aliquibus venis feruidas admodum, atque adstringentes. Harum vsus olim erat in balneis tantum, vbi prælarga extat lacuna vetusto pariete, ac gradibus ad facilem descensum constituta, ac seorsum ad luti vsum. Nostris verò temporibus Frisimelicæ Patauini medici instituto, ad vsum quoque potus sumuntur, quo tamen remissius aliquanto operantur, quàm Aponi aquę, sicut & in balneis: vnde quibus Aponi feruor obnoxius timeatur, hæ securiùs consulantur. Siccant in balneis, leniter calfaciunt, ac roborant, in scabie crassa, & crurum vlceribus vtiles. Luti verò vsus est ad confortãdum neruos atque articulos, cùm virtute insuper (nam calidum applicatur) mediocriter digerendi. Sumuntur à principio æstatis vtiliter, & autumno; nisi ob lacunarum, ac vliginum subiectæ planiciei halitum interdicantur, quæ non modicè in balneis caueri debent.

Minera. *Vsus.* *Lutum.* *Electio.*

Bal. montis Grotti ſub Apono.

Pavlo verò poſt Sancti Petri Balneum, eodem receſſu ad meridiem, nec longè à Domus nouæ balneo, quòd ferè derelictum eſt; occurrit balneum montis Grotti, decem circiter ſtadijs ab Apono; quod rectè (mea quidem ſententia) exiſtimant Aegrotorum potius nuncupandum eſſe, iam voce parum (vt vſueuenit) mutata. Balneum olim, vt veſtigia indicant, celebre. Minera ſulphurea eſt teſte Montagnana, & calce participans: quod quanquam negare videatur Sauonarola, qui eam ponit Aluminoſam; planè tamen id affirmare videtur, cùm hoc balneum cæteris Patauinis dicat eſſe potentius, ac ſulphureum, nec per initia eſſe conſulendum, ſed à leuioribus inchoandum. Quod porrò tantos authores inſcitiæ redarguit Fallopius, idem enim eſſe calcem ac cinerem, ac planè eos horum ignorare naturam; in hoc indiget potius ipſe correctione. Conueniunt enim cinis & calx in genere, combuſtorum ſcilicet, quod tetigit Galenus VIII. Simpl. differunt ſpecie haud dubiè: ita vt ſit Combuſtio genus, cuius duæ ſpecies; hæc quidem calcinatio, hæc incineratio dicitur. Eſt enim cinis rei combuſtæ excrementum vltimum; tam in arte, vt vulgaris cinis, quàm natura vbicunque terrarum combuſtio fit: quo genere cineris abundat maximè Italia, & Sicilia, in inſulis ardentibus, in Puteolano, & in ipſis Aponi montibus, qui toti aridi, nihil ferè quàm pumices ſunt, & calx, & cinis. Calx verò genus lapidis intelligitur, item combuſtũ; quod tamen vt re differt à cinere, ita & nomine, calcinationem dicitur ſuſcipere, non incinerationem, niſi planè cùm fuerit emortua. Subinde quod ſubdit: continet hoc balneum gypſum coctum, & quoquo modo pellucidũ, quod ſcagliolum alumen appellant: id inquam Alumen Sauonarolæ eſt, & benè dicit. Cum ſale, & vapore ſulphureo qui admiſtâ aquâ retunditur, vnde moderatè calfacit, & ſiccat, & apprimè adſtringit; ob alumen. ſ. quod is attribuit gypſo. Cæterùm erat hoc balneum Sauonarolæ tempeſtate vſu admodum celebre: vt pote (inquit) calidum, & ſiccum, atque admodum reſolutiuum, in capitis affectionibus frigidis vſu ducciæ, paralyſi, ſpaſmo, Cephalæa, & item Aſthmaticis. Cunctis doloribus frigidis. Spleneticos iuuat, flatumque tùm à ſplene, tùm ab hepate diſcutit. Antiquis inteſtinorum doloribus confert, vteri duritiem lenit, cutim ab omni ſcabie, maculisq́; id genus emundat. Omnibus tandem iuncturarum, ac neruorum frigidis affectibus, Auicenna authore, id genus ſulphureæ aquæ vtile eſt: recenti præſertim exiſtente affectu, ac virium robore forti, minus enim valentibus noxium. Hæc ille. Hodie verò ob maiorem quàm alia hîc balnea adepta ſunt celebritatem, non ea eſt ad hoc balneum frequentia, ac ad vlcera duntaxat curanda, nec non ad articulorum laxationes inſtaurandas aliquando recipitur: & quibuſdam lutum. Ineunte æſtate, atque etiam Autumno.

B. Aegrotorum. — Minera. — Fallopij opi. reprobatur. — Cõbuſtio, calcinatio, incineratio. — Vſus. — Electio.

Balneum Sancti Philippi.

Balnevm Sancti Philippi, quod minus accuratè quidam hodie Italiæ deſcriptores idem ponunt cum balneo de Ruſellis, quod iam ſub tertia Claſſe repoſuimus; iuxtà viam Romanam exiſtit xx. circiter milliaria à Ciuitate Senarum, vbi ſub Rhodicophano caſtello Sulphur conficitur. Huius minera à Sauo-

Sauonarola, & à Gentili de Fulgineo, viris egregijs, Nitrosa ponitur: nimirùm post sulphur. Est enim eius aqua calida, clara, & inodora (vt Mengus *Minera.* Fauentinus inquit) minus tamen calida quàm Petrioli, egregiæ verò ob Nitrum subtilitatis, vnde eximiè penetrat, calefacit, atque discutit. Qua in re admiranda venit sapientissimæ Naturæ solertia: nam cùm Auinionis balneũ, hinc minus triginta stadijs, crassioris sit substantiæ, ac ferreæ, vnde tardiùs *Operationes.* operatur, ac magis corroborat; hoc subtilioris substantiæ, ac citæ magis operationis, omnem morbi contumaciam, & quæ moram non concederet, eradicat, calfaciendo, aperiendo, ac citrà aliorum membrorum noxam exiccando. Quocirca ij, qui frigidas cerebri affectiones, in tota etiam neruorum, ac articulorum compagine sustinent, ad has aquas, tanquam ad Apollinis auxilia concurrunt: quis enim hodie in tota Italia Ducciam Sancti Philippi non *Duccia Sancti Philippi.* prædicat? Hanc probat Mengus in omnibus dispositionibus cerebri, tàm frigidis & humidis, quàm calidis. Quibus nominibus cùm semper hæc eximias obtinuerit laudes, iam ferè à paucis hinc amnis ob communes ciuilis belli ciuitatis Senarum strages, penè diruta, ac derelicta fuisset; nisi miræ prudentię, ac obseruantiæ princeps COSMVS Medices Florentiæ atque Senarum Dux, in totum restaurari hoc balneum curasset; ac nouis continuò alueis, ductibusque aquarum, atque hospitiorum commoditate magnificat. Tota æstatę, *Electio.* ac mense Maio in totum Iunium est electissimum: nisi aduersis per hæc montana aliquando flatibus, aut imbribus conturbetur.

Aqua Sancta ad Sanctum Philippum.

EST Aqua Sancta iuxtà Sancti Philippi balneum, quæ sub antro concluditur. Aqua calida, cæterùm purioris substantiæ cum sit, quàm prædicta, in balneis temperatarum more eligitur. Primùm quidem in delicijs, vel his qui *Vsus.* scabiem exiccare leniter intendunt: deinde pro singulari, qua celebratur proprietate ad impinguandum emaciata corpora. Nec minus extenuata Atrophũtarum, quos Græci appellant, membra reficit. Quæ præstat, homine prius di- *Electio.* ligenter præparato, ac purgato omnibus superfluis corpore, simul atque victus recta ratione seruata. Nam ob mediocrem calorem leniter digerit, ac nutrimentum ipsum corporis vsquequaque à centro ad circunferentiam contrahit. Tota pariter æstate, ac vere potissimùm vtile.

Balneum de Macereto.

PAVLO verò plus quatuor millibus passuum à Petriolo, Balneum de Macereto habetur, mineræ pariter sulphuratæ, minoris tamen acuitatis. Quare aqua longè clarior, minusque calens, & cum sapore stiptico, ac fumoso, vn- *Minera.* de aliquam ferri in ea, ac aluminis mistionem agnouimus. Valet idcirco ad eadem, quæ Petrioli balneum, agit tamen clementiùs, vt Sauonarola inquit: *Operationes.* vnde tutiùs iudicarunt quidam meo tempore Senenses egregij medici, hãc in certis casibus assumere, exustis ferè tenui scabię, ac febrientibus naturis. Bal- *Electio.* neis præcipuè vtile, primo vere, & mense Maio.

Balnea Sabatina ad Vicarellum.

NON procul autem à Stygianis balnea Sabatina, quæ hodie sub præclara Vrsinorum ditione, sunt ad oram Tyrrheni maris, iuxtà lacum Sabatis, qui Amnis Lari hodie dicitur, in pago Vicarelli, qui olim Vicus Aurelius ab Au-
Natura. relia via dicebatur. Ac iuxtà veneris fons, qui in antiquis Romanorum aquis frequenter celebratur, non plus 18 milliaribus ab vrbe distans. Sunt autem qualitate non adeo acri, neque calida, vt Stygiana; pro admistione cum sulphure mineræ alicuius temperatæ, & maximè ferri. Quæ res ex operationibus planè apparet; modice enim adstringunt, luxata firmant, rupta ossa instaurant, fluores cohibent. Ad contractiones insuper neruorum, etiã ex vulnere, ac collisa ob quanque caussam membra, vtiliter adhibentur. Cũ mul-
Electio. tis alijs venis mineralium aquarum, & acidulo sapore quarundam. Temperatis temporibus eligitur.

Bal. Astruni in Puteolanis.

EST autem Astrunus haud longè à Puteolis, mons sulphuratæ naturæ, qui quoniam in sese continuis iugis amphitheatri instar flectitur, ac ingenti veluti cratere sese ad imam valleculam coangustat; planè indicat (vt pleraque id genus alia loca in his partibus descripsimus) ex incendio hic olim aliquo habuisse originem. Quare tellus ipsa iugiter sulphurata est, ac sicca, scatet-
Operationes. que passim calentium aquarum venis, quarum aliquæ temperatæ sunt, neq; adeo potibus medicatis incommodæ. Quæ verò in communissimo sunt vsu; ventriculo in balneis auxiliantur, oculis, dentibus, faucibus, voci, capiti, & omni rheumatum generi, siccando, digerendo, roborando. Vt existimandum sit has aquas, nitri quidpiam, aut æris præter sulphuris materiam obti-
Electio. nere. Sumuntur item ad vsum ducciæ vtiliter, quo celebrantur ad destillationes, tusses, grauedines, ac antiquas pectoris passiones, non minus quã Sancti Philippi duccia. Aestate ineunte, & autumno.

Vsus.

Bal. Callatura in Puteolanis.

PORRÒ quæ viã maritima à Neapoli, ac rectã à sulphuraria, quam descripsimus, reperiuntur aquarum scatebræ, diuersi sunt generis, ac omnes plus minus sulphureæ. Crypta in primis, quæ vulgò Grotta, Iuncaria, Balneolũ, Petra, & quam modò describimus Callaturam. Quod nomen recepit, vel quoniam ex duris colliculi salebris delabitur, vt Leander Albertus attestatur. vel à calore, sunt enim admodum sulphuratæ & calidæ, quasi vulgò dicta Callatura. Recipiuntur in balneis ad turpes inter cutim maculas mundandas,
Vsus. exiccantis, atque discussoriæ facultatis.

Bal. ad Sanctam Euphemiam, oppidum in Calabria.

CALABRIA extrema Italiæ regio, æmula ferè cunctis in rebus Siciliæ est. Nã ob vicinitatẽ, cùm eadẽ cœli gaudeat qualitate, ac subterraneis ex ea fouea tur vaporibus habet præterea à mari, quo tribus circunfunditur lateribus,

eam humorum copiam, vt tellus sit fœcundissima; vnde nomen à veteribus, qui eam inhabitarunt Græcis, habuisse videtur, quasi ἡ καλὰ βρεῖα, quòd cunctis videlicet afflueret bonis. *Calabria vnde sit dicta.* Habet autem mineras permultas; salis in primis integros montes, sulphur, chalcanthum, fodinas argenti admodum hodie vtiles, atque auri. Gignit & in Apennini collibus crystallum tersissimam, ad proximum verò littus corallum mittit, ac aquas certis locis medicatas aliquas, & calidas. Quas inter celebre est balneum Sanctæ Euphemię, oppidum quidem & id satis nobile. Est autem balneum antiquum, vt ex structura cernitur aluei, qui sedilibus vndique ab imo ad summum distinguitur, ad facilem cuique descensum. Aqua (vt dixi) calida, ac planè sulphurea, eaq; *Minera.* vsus in balneis frequentissimi, ad omnigenas frigidas infirmitates. Moderatè calfacit, & siccat, terget cutim, digerit. Dolores lenit, tumentias reprimit etiam ventris, menstruas reuocat purgationes. *Operationes.* In vsu tota æstate.

Balneum ad Vinadum Castrum.

Tales etiam conquisitè admodum descripsit Bartholomæus à Cliuolo Balneas ad Vinadum Castrum, quod est in agro Taurino iuxtà Padum, nec longè ab Alpibus. Quas permultis tentatas experimentis, ac rationibus adhibitis, variæ qualitatis, ac naturæ is author tradidit, *Natura.* alias frigidas, ac dulces, alias tepidas, alias impensè calidas, ac odore potissimùm sulphuratas, vnguine quodam crudioribus riui interlabentibus aquulis supernatante. Sumuntur in balneis à Cisalpinis, ac Liguribus frequenter, ad vsum item *Vsus.* ducciæ, ac lutamenti. Siccant, digerunt, abstergunt, ac roborant pro quadam styptica terræ mistura. Singulares autem super omnia, in artuum doloribus, etiam hæreditarijs & confirmatis. *Electio.* Temperatis anni temporibus.

Balnea Aquisgrani in Brabantia.

Aqvarvm verò ad Aquisgranum, quæ sunt inter Rhenum, & Mosam in finibus Menapiorum, pręclara mentio fit, tàm apud veteres, quàm apud iuniores authores. Præcipuè verò nunc earum naturam conquisitè tradidit Franciscus Fabricius Ruremundanus, eius ciuitatis medicus, cuius hîc compendium de his balneis compilabimus, ac legi id etiam ad exactam eorum historiam, atque vsum, sicut & cætera, quæ habentur id genus municipalium balnearum scripta, consulimus. Prima ergo harum aquarum inuentio, quæ & prima fuit ipsius ciuitatis origo, rectè ad Romanos refertur: qui cùm aliquandiù in his locis munimenta habuissent (vt ex Iulij Cęs. ac Cornelij Taciti commentarijs colligitur) consuetique essent, vbicunque apud externos aliquam inuenissent calidarum aquarum commoditatem, eas in balneis, Italiæ more, excipere; Granum quendam (vt aiunt) Neronis fratrem has aquas *Grani aquæ.* calidas, inter montes, ac syluas reperisse, iuxtaque arce constituta habitasse traditur, & exinde aquæ Grani primùm dictæ. Donec successu temporum, Carolus cognomento Magnus Imperator, harum aquarum amœnitate, ac loci pariter salubritate delectatus; primùm arcem ipsam, ac balnea instaurauit, iuxtaque magnifico templo in honorem Dei, ac beatissimæ Mariæ virginis edito, eoque amplissimis dotibus locupletato, ac multis indulgentijs,

Leone

Leone tùm Romano Pontifice, adhibitis; tandem auctum mirandum in modum ob celebritatem vicum, muro cinxit, ciuitatemque & Galliæ Transalpinæ caput constituit, eamque pro latiore eius nationis vocabulo Aquisgranum dixit.

Aquarũ plura genera.

Itaque sicut prima huius ciuitatis incunabula fuerunt Aquæ, quibus hæc vndique tellus abundat, dulcibus, frigidis, calidis, & mineralibus multis; ita earum in balneis prima prærogatiua est, ac tanta copia, vt non ad publicum duntaxat vsum sint aliquæ, sed & ad priuatas ferè quasque ædes fundantur. Publica verò, ac primi meriti sunt intrà mœnia duo balnea, quorum alterum Regium, alterum Cornelianum appellatur: & deinde tertium extrà mœnia Porcetanum temperatæ magis qualitatis.

Bal. Regium Aquisgrani.

Caroli Magni vsus balnearum.

REGII quidem balnei quam descripsimus historiam, plane indicat Eginarthus, qui Caroli Magni scriba, in hunc modum in eius vita edisserit. Delectabatur (inquit) vaporibus aquarum naturaliter calidarum, frequenti natatu corpus exercens, cuius adeo peritus fuit, vt nullus ei iustè potuerit præferri. Ob hoc etiam Aquisgrani regiam extruxit, ibique extremis vitæ annis vsque ad obitum continuè habitauit; & non solùm filios ad balneum, verùm optimates & amicos, aliquando etiam satellitum & custodum turbam inuitauit, ita vt nonnunquam centũ, vel eo amplius homines vnà lauarentur. Hæc ille.

Bal. instauratio.

Porrò tractu temporum, cùm ex varijs (vt vsueuenit) rerum, ac fortunæ casibus, balneum ipsum cum regia dirutum, diuque penè derelictum iacuerit; iam nostra hac ætate, quasi fatali in reparatione Thermarum, curante eo Senatu, publicis impensis instauratum est, in pluribusque alueis distinctum, vbi commodè ac lautè quamplurimi simul lauentur. Aqua porrò ipsa balnei, quanquam plerunque adeo limpida sit, vt vel nummulum in fundo eius aluei possis agnoscere, mutat tamen nonnunquam, vel nemine turbante, colorem (quod pariter accidere in balneis Aponi diximus) & aliàs quidem subuiridis, aliàs subcærulea, aut subalbida apparet, potissimumque circà aëris mutationes turbatur.

Qualitates.

Refert autem naturam omnino sulphuris, cum Nitri modici admistione, & (vt puto ex ea aquæ infectione) nigri bituminis, nam & tellus tota vndique metallis scatet, ferro, plumbo, Cadmia, & nigro bitumine, quam carbonariam terram appellant.

Minera.

Quod & operationes ostendunt, strenuè enim calefacit, atque exiccat, ex alto humores ad extrema euocat, extenuat, discutit, abstergit, ad multasque corporis ægritudines efficacissima est, frigidas præcipuè atque humidas.

Operationes.

Conducit in primis frigidis neruorum affectionibus, conuulsioni, paralysi, apoplexiæ, tremori, palpitationi, idque genus alijs neruorum, artuumque morbis. Articulorum dolores, tumentiasque discutit, ventris, vteri, lienisque tensiones inhibet, ab aqua intercute vendicat. Icteritiam sanat, nam & hepar, & ventriculum, & cætera viscera corroborat, ex ferri natura, ac appetentiam excitat. Facit ad omnigenos dolores, vbi tamen non intercedat febris, colicos, vterinos, nephriticos. Fęcundas exinde facit mulieres. Exiccat omnia cutis vitia, vlcera abstergit siccatque, etiam quæ Morbi Gallici vitio cõtracta sint. Nocet aridis, extenuatis, ac febrientibus.

Electio.

Temperatis temporibus, secluso sirij feruore consulenda.

Bal.

Baln. Cornelianum Aquisgrani.

Minera. *Operationes* *Electio.*

CORNELIANVM verò balneum parum admodum à Regio iam prædicto differt, sulphure pariter, alumine, sale, ac bitumine participans, & similiter per interualla mutabile. Cæterùm apprimè calidum, valentioreque exiccandi facultate pollet, intantum, vt vix ad horam tolerabile sit, ac quosdam vel solo odore offendat. Proinde ad eadem promptius operatur, nam & contractis induratis, ac resolutis neruis egregium præstat auxilium. Tumores ex antiqua defluxione obortos, etiam articulares, ac podagricos exterit. Vitia cutis, & incipientem lepram abolet, fluxus muliebres in ordinem redigit, vterosque conceptui facit idoneos. Pota eius aqua aluum subducit, renumq; calculos, ac arenulas pellit. Eos denique qui nimia corporis mole grauantur, rectè adhibita extenuat. Cauenda calidis, ac imbecillis maximè, temperatisque similiter temporibus ineunda.

Bal. Porcetanum Aquisgrani.

Minera. *Vsus.*

PORCETANI autem balnei aqua, quod extrà mœnia Aquisgrani est, calidæ admodum qualitatis similiter est, ita, vt & obsonia percoquat, eodem Rumundano teste. Nisi quod hæc vno perpetuo tenore limpida exilit, nullo aut sapore, aut odore ingrata, & minus sulphurea, cum multo sale, ac multo alumine. Aliquam ex eis mineris portionem deducere secum hanc aquam hoc indicium est, quod & in alueis, & circà margines fontium lapidem facit, quòd de Mattiacis aquis, ac multis alijs Plinius attestatur, & in cunctis moderatiùs operatur. Soluit hæc aqua ventrem, si largiùs bibatur; sudores excitat ob substantiæ tenuitatem, tam sanis, quàm ęgris in quaque ætate, ac sexu perutilis. Vsus tamen præcipuus in balneis est, in quibus valde exiccat, humidis idcirco defluxionibus articulorum, cutisque infectionibus idonea, ventriculo humecto ac nauseabundo opitulatur, hydropisim, laxosque tumores id genus extenuat. Minus calfacit, vt reliquæ sulphureæ sunt, & non admodum calidæ. Tota æstate.

Bal. Brigenses in Valesiis.

Natura. *Operationes.* *electio.*

IN Valesiis item, quæ Heluetiorum regio est, Brigenses aquæ habentur. quæ, amœna planicie Rhodani exiguo initio fluuij, ac monticulis quibusdam intercepta, ad radicem collis, ex quadam petræ ingenti fissura emanant, & calidæ. At in balneo, confluente in ipsas frigidæ venula, ex ijsdem ferè cuniculis, temperantur, ac iucundæ ingredientibus sentiuntur. Mineram tradunt sulphuream, calfaciendo, exiccando, ac digerendo vtiles. Vnde capitis & cerebri paßionibus, ex frigida intemperie ortis, neruis, articulis, iuncturis, tumentijs quibuscunque, tùm laxis, tùm flatulentis opitulantur. Vlcera exiccant, consolidantque, & scabiei generibus medentur. Vsus in balneis, & temperatis temporibus: alioquì magnis caloribus, & capite debiles, aut renibus, non adeo iuuant. Nec minus qui febrē sustinent, & ægrè coëunt.

Bal.

Bal. Abodiaci castelli in Baioaria.

PORRÒ Baioaria vltrà Valesios, multis admodum mineralibus aquis abundat, præsertim salsis, & quibusdam sulphureis. Quale extat satis celebre balneum, apud Abodiacum castellum, suprà Reginoburgum: natura sulphureum, alumine subinde, ac nitri natura participans. Quare eius aquæ in intimis anfractibus suffocatæ, frixa odore oua referunt, vt scribunt. Cæterùm exiccant, ac mediocriter calefaciunt, vt aliæ id genus sulphuratæ. Principio æstatis, atque Autumno in balneis vtiles.

Minera. *Electio.*

Badenię in Austria.

SVNT & in inferiori Badenia Austriæ, non longè à Vienna, Balnea: quæ oppido similiter nomen dedêre. Minera (vt quidam Germani medici scripserunt) sulphurea, sale, atque alumine participans. Qua re frigidis omnibus, atque humidis affectibus conferunt, difficile spirantibus, & asthmaticis. Articulorum doloribus, & podagræ à talibus humoribus ortæ, hydropicisque medentur. Primas autem prærogatiuas in vteri, ex eadem intemperie morbis sibi compararunt: sterilitatem remouent, albos, ac discolores mensium fluores compescunt, vlcera, ac pruriginosa alia cutis vitia abolent. Minimè tamen febrientibus, non senibus, non pueris, non extenuatis consulenda. Nec adeo feruidis caloribus.

Minera. *Electio.*

Bal. apud Elembogium in Bohemia.

ALIVD simile balneum est in Bohemia apud Elembogium castellum, sulphurosum, & cum aluminis mistura. Quare mediocriter calidum ponitur, impensè exiccat, atque cutim exasperat, ex alumine. Recipitur vtiliter in balneis ad inflationes ventris, ac tumores quoscunque corporis. Scabiem sanat, ac omnem cutis sorditiem abstergit: iuncturarum, ac neruorum morbis (vt arbitror) vtile. Tota æstate.

Minera.

Balnea ex Græcis authoribus.

BALNEARVM verò, quas ex Græcis authoribus in frequentissimo vsu extitisse accepimus, compendiariam duntaxat censuram, sub hoc ordine faciemus. De Magnesijs aquis in Asia, meminit Aristoteles in Problematibus, quæ calidæ cùm sint, hiemalibus tamen dilutæ imbribus amittunt vires. Meminit & II. Meteor. de Thermis circa Adepsum oppidum in Euboea, quas ex terræmotu ab occurrentibus flatibus à mari enatas tradit. Sunt & in Euboea apud Lelantum Hellopiæ vocatæ. In Peloponneso aliæ ad Methanam. Et in Insulis Græcię adiacentibus plura exempla: calidæ in Melo Insula Carpathij maris, vbi sulphur colligitur electissimum: & viuum sulphur in Lipara Insula, Dioscoride authore. In Arcadia meminit Pausanias aquas apud Cyrenethenses populos, quæ vtiliter in potibus ad canis rabidi morsum exhiberentur. In Ponto Phazemonitarum calidæ. In Phrygia Hierapoli. In Ionia non longè à fano Apollinis. In Astyris, in Cardia, in Marmarica vltrà Arsi-

Arſinoem. Thermas in Leſbo inſula propè Mitylenas meminit Galenus: qui & alias recẽſet in Licetis Suſi Pergamo ſua patria. Et item ad Pruſam in Bithynia Græciæ extima parte, de quibus etiam meminit Plinius in Epiſtolis. Eſt ad Tyberiadem Iudæę Callirhoe fons calidus, Plinio. Qui & calidas meminit in Aphrica propè Carthaginem: & alias non longè à Nanſa oppido, & in Mauritania Cæſarienſi, non longè à Chazala oppido.

Reliqua ex miſturis balnea ſecundi ordinis.

PORRÒ ad hunc ordinem, qui vſu maximè commodas continet aquas, plurima ex metallicis balnea rediguntur. Horum enim quæcunque calent, in vniuerſum aut ex plurimo, quo participant, ſulphure, ſecundum attingunt gradum: aut plus paulo excedunt. Taliter ſub Viterbio ex æris miſtura calẽt tria balnea, primum Nauſeum vocatum, deinde Iaſielli, & tertium adeo famoſum Grotta. Simili miſtura & Leuch balneum in Germania, ad ſecundum calet gradum. Et item ex ferro, circà ſecundum gradum caliditatis verſantur Auinio in Senenſi, balneum, Aquæ & Regina in Piſano, coctum balneum in Aenaria Inſula. Plumbeum ſimiliter vocatum in Lothoringis, & ex auro Fabarienſe. Cum remiſſo autem caloris gradu reperiuntur ex medijs mineralibus aquæ; quarum quæ intenſius caleant ſunt Aluminoſæ, quæ ad ſecundum vſque pertinent gradum, vt Corſeni balneum in Lucenſi, aliqua item ad Sanctum Caſſianum, Porretanæ aquæ, & quædam ſub Apono, multiiugæ veluti diximus naturæ, atque admodum aluminoſæ.

De ſulphuratis, & calidis primo gradu aquis. *Cap.* XI.

QVæ verò nunc circà primum ordinem diſponimus balnea, pauculo exceſſu ſuprà humani caloris temperiem conſiſtunt. Vix vllo ſenſui ingrata. Vulgaris item naturæ, & aut pauci, aut promiſcui fomitis caloris cum aliqua alia minera. Quare ſiccant potentiali potiùs facultate miſturæ, quam actuali ipſa qualitate ignea: quales multæ habẽtur Potulentæ aquæ. Iure balnei modicè penetrant, abſtergunt, cutis omnigenis vitijs medentur. Parcè ex alto conſperſę diſcutiunt. Faciunt ad omnia, quæ in ſecundo gradu calidis diximus, quanquàm in cunctis tardiùs operantur. Omni ætati inoffenſę, & quædam media etiam æſtate vtiles. *Operationes.* *Electio.*

Balnea Saturniæ.

SATVRNIÆ, item Coloniæ, balneum trans Vmbronem fluuium, antiquum eſt. Saturninos apud Suanenſes meminit Plinius ex Ptolemæo, Aurininos olim appellatos, quod Beroſus Caldæus confirmat. Diſtat autem à Suana ſeptem millibus paſſ. ſitus ampliſſimi (vt cernitur) ac amæni agri, ſed qui ſulphuroſum certis locis, & calidum halitum mittit ad ſudationes aptiſſimum. Extant & balnei antiqua veſtigia. Sed iam tùm creſcente Senarum dominio, vnde populi è tota fermè hac regione maritima ad montana concurrit multa alia claruerunt finitima ipſi metropoli balnea: ac Saturnia, vt pleræque aliæ tunc nobiles ciuitates maritimæ defecêre, vt Ruſellæ, Anſidonia, *Sulphuroſæ ſudationes.*

Gua-

Guasconia, Populonia, & cum his sua balnea; quorum fortasse à nobis opportuno magis loco mentio fiet.

Sulphureę quædam in Piceno.

In agro Piceno cùm frugalissima sit omnium rerum tellus, ea tamen non adeo metallis abundat, nec aquis medicatis; nisi exactè salsis ad Montē Aponum in Firmano, & quibusdam sulphureis. Vna ad Petriolum castellum, calida, & grauis odoris. Altera in Anconitano ad Montem Miluim, qua nouiter indigenę vti cœperunt in balneis. Alia ad ripam Potentiæ fluuij apud vetustam Septempedam, cui posteris sancti Seuerini cognomen fuit inditum; vbi vestigia adhuc extant antiqui balnei, odor, & tepor aquarum sulphureus. & alia sub Asculo.

Aqua sancta sub Asculo.

MVLTÆ verò laudis in Picenis est Aqua Sancta, quæ ab Asculo decē millibus pass. originem quoque, ac nomen ipsi oppido dedit. Scatet autem ad

Minera. radices Apennini sub reposta spelunca, Aqua calida, ac sulphureæ mineræ. quod color, sapor, odorque, & operationes manifestant, non sine quadam ferri, aut ochræ potius infectura, quæ flauis sedimentis proiecta per experimentum numismata, fulua paulopost superficie tingunt. Nec mirum; argentum enim (vt naturæ sapientes ostendunt) medicatis aquis inficitur, atque etiam afflatu salso: qua equidem proprietate, has aquas intellexisse Plinium

Plinij locus. crediderim in Piceno, in quibus proiecta lapideo cortice obducuntur. Aqua calida à primo ad secundum gradum (vt eam examinant) fumosa, ac propterea oculos vapore compungens, quæ leuicula res post primos dies assuetis nō durat, ac multis non nocet. Superest autem in ipso balneo aquarum duccia, cui vnica laus tribuitur Sauonarola teste, ad laxitatem neruorum, ac cæterarū iuncturarum confirmandam, vt reliquas taceam, quæ sunt aliarum sulphu-

Electio. rearum vtilitates. Cauenda magnis sub Sirio caloribus, ac interuenientibus propinqui amnis influxibus, qui harum aquarum synceritatem haud modicè quandoque perturbant.

Sulphuratæ in Cotiscoliis aquæ.

ANTIQVISSIMI porrò nominis sunt aquæ, quæ à paucis hinc annis ad Andredochum oppidum in vsum balnearum venêre. Quippe de his haud dubiè intellexit Strabo lib. v. cum in Sabinis ciuitates, Amiternum commemorat, & Interocream vicum, Reato finitimum. Et subdit: In Cotiscoliis Aquę frigidæ sunt, quarū potus, & insessio morbos curant. Quo nomine Cotiscoli etiamnum dicitur locus ad Andredochum, corrupto ab Interocrea vocabulo: vbi extrà portam, via Salaria, qua Aquilam itur, & Asculum, hæ aquæ

Minera. emanant. Sulphureæ, vt pręedicant, naturæ, necnon ferruginei saporis, &

Vtilitates. cum aliquo tepore. Sanant in balneis scabiem, & quæ vitio hepatis pullulare solēt vlcera penitus abolent. Et (vt quidā aiunt) purgant in potibus harenulas.

Bal.

Bal. Montis Falconis in Carnis.

In Carnis autem, quod ad extremam Italiæ, ac Illyriȩ oram Friuoli hodie dicitur, iuxtà Timauum amnem, quem minus accuratè potiùs quàm insciè Lucanus inter Euganeos posuit, *[Lucani locus lib. VII.]* in agro Montis Falconis, littore maris, scaturigines sunt calidarum aquarum memoriæ antiquissimæ. De his mentionē fecit Plinius inter miracula fontium d. Contrà Timauum amnem Insula parua in mari est cum fontibus calidis, qui pariter cum æstu maris crescunt, minuunturque. Verùm mutatis rebus ad hanc ætatem, species duntaxat illius insulæ cernitur, quæ cùm littori adiaceret, ex maris instabilitate iam tot seculis, & quod ab ea parte siccatur indies; continenti adiuncta est. Absunt autem (vt Leander Albertus, a quo hæc accepimus, attestatur) à Montis Falconis oppido, duo circiter millia pass. à Timaui autem hostijs haud multo plus vno, nouiter recognitæ, ac restitutæ in balneis. Antiquam verò istarum aquarum nobilitatem indicant vetustæ secus ædificiorum reliquiæ, inter quas reperta iampridem plumbea lamina legitur antiquo caractere AQVA DEI, ET VITÆ. *[Aqua Dei, & vitæ.]* Inuenta autem est, dum locus repurgaretur, lata in quadrum piscina, intusque lauâcrum quinque passuum alterutrinque spatio, senio tamen partim obsitum, ac partim dirutum. Aqua tepida, odor, ac sapor sulphureus, salsusque; *[Minera.]* nec mirum influentibus in eam ex occulto fluctibus, littore longè omnium latis hîc cuniculis dehiscente. Proinde notum est quod prodidit Plinius de refluxu horum fontium; nam intumescit in his aqua æstuante mari, moxque residet illo quiescente. Hanc, qui eam nouiter sunt experti ebibitam infernè purgare asseuerant: *[Vsus.]* quod caussæ non dissentit, pluri ea sale, ac sulphure participante inter alias misturas. Exiccat in balneis, ac moderatè calfacit, digerit, ac abstergit; ex quibus multa posteà tùm ex tertijs, tùm ex quartis facultatibus, operatur. Sunt in vsu tota æstate. *[Electio.]*

Balnea Sancti Martini sub Como.

Balnearvm verò Sancti Martini, quæ & Masini à cognomine Vallis dicuntur, satis eleganter historiam conscripsit P. Paulus Parauicinus Nouocomensis medicus. Sunt autem in confinibus Italiæ, propè Vulturenæ Vicum octo millia pass. à ciuitate autem Comi millia pass. ferè sexaginta inter montes, qui vulgò Braulia, à Strabone autem, ac Plinio iuga Rhetia nuncupantur. Loca vndique primo accessu aspera, ac montuosa, mox lata ad summum sese offert planicies, per quam ex abruptissimis Alpium iugis præceps Masinus delabitur. Ad sinistram læta exporriguntur armentorum pascua; ad dexteram autem limpidæ istæ & calentes aquæ per glabreta quædam, ex fisso rimosoque scopulo erumpentes, ad radicem montis binis syphonibus colliguntur in balneas, vbi pro ministerijs lauationum domunculæ extant contabulatæ, ac satis commodæ. Loci verò asperitatem aëris salubritas, & grata indigenarum hospitalitas compensat, *[Electio.]* sub arenti præsertim solstitio, quo harum aquarum electio fit, ob rigidum in ea regione aliorum temporum algorem. De minera, *[Minera.]* sunt hi montes metallis ditissimi, auri, argenti, æris. Gignunt crystallum gemmarum instar splendidissimam, magnis massis exangularibus: *[Crystalli natura.]* nec non Amethystarum innumerarũ sobolem, quos Granatinos à similitudine ap- *[Amethysti lapides.]*

ne appellant lapillos. Nec caret hîc tellus intimo suo fomite caloris. Quare harum aquarum natura mista est, nec sine eius fomitis vestigio: nam ad tactũ blandissimè calent, & quæ acrimoniæ, ac salsuginis quidpiam gustui referunt, multam nitri, ac ferri misturam ostendunt, quod & ex sublimationis experimento, & ex adiacentium recrementorum qualitate confirmatur. Odore suaues, nec vllatenus ingratæ: vnde non solùm natû grandiores, ac natura validos, verumetiam tenellos pueros, æquè, ac mulieres, & senes lenissimè iuuant, vel certè (quod plurimi faciendum videtur) innocenter attingunt. Sumuntur in omnem vsum, non aliter atque Porretanæ aquæ, in primis tamen vsu balnei electissimæ. Virtutum verò admirandarum perhibentur, vt nulla planè sit à capite ad pedes affectio, quam non visæ sint vel sanasse, vel admodum iuuisse. In potibus quidem, quanquàm modicè purgatoriæ sint ex mistura; stomachum tamen, & reliqua alia nutritionis membra omni exuunt intemperie, frigida præsertim, atque humida. Ad ducciam verò faciunt ad catarrhi omnigena vitia discutientium aliarum aquarum more, capitis, neruorũ, iuncturarum. Imò si in particulam quampiã, aut imbecillam, aut laxã, aut tumidam in aspersionibus sumantur, roborant, ac discutiunt. Luxata firmant. Contractiones & tendinum, & cordarum in artubus, cœno ipsarum illutato, eoque ad Solem (vt moris est) resiccato, & subinde abluto in balneis, in pristinam habitudinem restituunt. Et denique non hominibus solùm, verum bestijs quoque, & domesticis iumentis auxiliares reperiuntur.

Vsus, & operationes.

Castilionis aqua in Ænaria.

INTER Aenariæ autem Insulæ aquas, vbi multas narrauimus apprime calidas; haud multò excedit calore, quæ à Castilione vetusto oppido, vbi emanat, vocitatur. Calida quoque, ac sulphurea, cum ferri mistura. Porro, quod ex quotidiana iam experientium salute comprobamus, ad vsus balnearum Auinionis Senarum, & de aquis Pisarum veniet vtiliter vsurpanda. Similiter & balneum Coctum, vbi locus est sulphurei spiramenti, cum mediocri facultate digerendi, vt iam inter sudationes retulimus.

Minera.

Bal. Coctũ.

Balnea in Prochyta Insula.

PROXIME abundat quoque aquis calidis Prochyta Insula, Aenariæ olim pars. Quippe è subterraneis cauernis, quas hæc loca Tyrrheni maritima, simulatque vicinas Insulas habere diximus communes etiam sub mari; Inarimes mons ad conspectum Puteolorum, terræmotum passus, hanc profudisse Insulam traditur, vnde illi nomen Προχύτη, quasi Profusa, Strabone authore, inditum est. Qui & arsisse eam frequenter narrat, ac desertam aliquotiẽs remansisse; alioquî mineris fœcunda, & calidis aquis, quarum hodie aliquas ad calculos confringendos, atque harenulas summoperè comprobant.

Caldanæ aquæ in Corsica.

CALDANÆ aquæ in Corsica, ab Adiacio ciuitate sunt decem & octo circiter milliaria, sub ditione Ornani oppidi. Sunt autem mediocriter calidæ,

&in

& in vsu frequenti tàm balnei, quàm potuum, ad multas infirmitàtes vtilissimæ. Per aluum enim soluunt, vi sanè purgatoria perexigua, ac vermes interficiunt. Ducunt & per vrinas.

Calidæ reliquæ in Corsica.

CALIDÆ quoque, & in balneis celebres aquę sunt ad castellum, cui Vicum nomen, sub Aleccę oppidi ditione. Quæ pro aliqua mistione ferri, mirificè viscera, ac intestina corroborant in potibus. Hepaticos fluxus persanāt vt Ferratæ reliquæ. Similes aquæ apud Morazzanum castellum, diœcesi Mariana; vbi scabiem sanant, vlcera exiccant emanantia, colicos, & artuum dolores compescunt: vsu balnei. Similes & ad Baricem castellum. Atque hisce omnibus calidiores ad Talagum pagum: quas aliquando (si Deus voluerit) distinctè magis describemus.

Bal. Morazzani. *Bal. Baricis.* *Bal. Talagi.*

Balnea in Sardinia.

A LITTORE verò Corsico, traiectu maris nouem millium pass. longè in meridiē Sardinia porrigitur, altera dicta Sicilia. In qua (vt inter antiquos meminit Iulius Solinus Polyhistor) aliquot locis fontes calidi, ac salubres feruescunt, qui aut ossa fracta consolidant (quod nos ferro in primis tribuimus) aut oculorum ægritudinibus (quod nitro, æri, & auro conuenit) medentur. Vel corallorum nobilitati, cuius diuiti admodum propagine, ac succo hæc littora Corsicæ abundant, siccę, ac adstringentis qualitatis. Horum hodie fontium sub Oristanensi diœcesi, in media ferè Insula, aliqua balnearum antiqua remanent vestigia, cum ipsis calidarum scatebris, vix tamen huic posteritati recognitis. Infrà autem mons præruptus, qui Gaditanum respicit, salis natiui ferax, ruboris conspicui, nec inutilis in condimentis. Tellus alioqui metallis fœcunda, argenti, plumbi, atque stamni, quæ à dextris Calaritani promontorij fodiuntur. Inter quæ Sardoum Alumen probatur à Plinio. Superstitiosæ porrò, quas addit hîc Solinus aquas, nimirum quæ à Solfugis insertū venenum obtundant, cum quibusdam etiam ad fures coarguendos incantamentis, hodie non reperiuntur.

Coralli succus. *Salis mons.* *Superstitiosæ aquæ Solini.*

Calidæ Regales in Hispania.

IN Hispania autem nunc Caldas del Rey pagus appellatur, iuxtà viam, quæ à Sancto Iacobo de Compostella in Lusitaniam ducit. xx. circiter millia pass. balnearum nobilitate insignis, calidæ ac digerentis facultatis. Ex Doctore Torres.

Baln. Tralus.

EXINDE ad oppidum Tralus minus xxx. stadijs, alterum balneum quoque valde celebre est, ac eo maioris vtilitatis, quo ex naturali hîc mistione, ac diuersorum fontium confluxu, suo quisque arbitrio aquas præparare, ac temperare potest. Calfaciunt, siccant, digerunt condecenter, ac ex his multa

Natura.

alia singularia præstant iuuamenta, quæ sunt aliarum id genus calidarum, ac
Electio. sulphurearum. Per veris finem, ac æstatis initium eliguntur, atq; Autumno.

Bal. ad Orensem ciuitatem.

AQVICALDENSES populos ponit in hoc tractu Galleciæ in Lusitaniam Plinius; quæ nunc est Orensis Ciuitas, iuxtà hos ritus lauationum antiquæ nobilitatis. Scaturit autem aqua calida, ac vena, siqua est in eo Minij amnis excursu, sanè diuiti. Plus tamen ac minus calida è certis scatebris fit; seu loci distantia à fomite ipso caloris, seu pluri frigidarum mistione id accidat; ac feruidiores quædam populari vsu sumuntur in pannis abluendis, ac porcis expilandis, mundādisq; id genus animalibus frequenter. In communi verò, aqua præter eum caloris sensum, odorisque nonnihil sulphurei, cæterum nulli sensui ingrata, puræ substantiæ, ac vbi resederit, refrixeritque syncera adeò redit & clara, vt ad vsum quoque eduliorum sit idonea. Quam ob rem, non tam substantiam sulphuris eas recipere à minera existimo, quàm subeuntes ex imo vapores, qui calefaciunt eas non inficiunt, quales multas narrauimus similes. Idque confirmatur ex vetustis hîc Thermarum vestigijs, quas veteres Latini, colonique Romanorum, iucunditatis, ac deliciarum gratia, probandissimo illo naturali tepore aquarum erexisse, verisimile fit. Itaque in balneis mediocriter calidæ, ac digerentis inueniuntur qualitatis, quales Baiarum aliquæ in Italia temperatæ. Tota æstate vtiles.

Natura.

Vsus.

Bal. quædam in Nauarra.

IAM peruenit ad nos notitia quarūdam eius generis calidarum aquarum, quæ inter confinia Taraconensis partis, & Nauarræ, qua Iberus non longè adfluit, ad pagum Fitteri, quæ in balneis recipiuntur. Digerentis eas esse facultatis asserunt, ad multos morbos quales sulphuratæ aliæ, perutiles. Sunt & in Bethicis aliqua balnea, specialiter in agro Hispalensi, quæ nunc Sibilia dicitur, de quarum natura fieri certiorem, vt de multis quoque alijs in Hispania, desidero. Et quæ sint hodie antiqua illa de Ceparis balnea. Et alia Authetanis adscripta.

In Bethicis.

Bathoniæ in Anglia.

BRITANNIA, maxima totius Europæ Insula, metallis fœcunda, præsertim plumbo, ac stanno, & nitro, multis in locis Thermalibus abundat aquis. quas, vt ex diligentia, ac studio accepimus præclari viri Edouardi Carne, Oratoris Regij iam apud Iulium III. & Paulum IIII. PONT. suo ordine describemus. Præclarè verò hac etiam tempestate, quæ haud multum à faucibus Sabrinæ fluuij, à dextris Vigorniæ ad Bathoniam ciuitatem habentur. Quam (vt Polydorus Virgilius Vrbinas tradidit de rebus Anglicis) Badudum Regem ædificasse traditur, & (vt fama est) balnea fluentibus hîc calidis extruxisse: nam falsò opinari aliquos, qui id opus Iulio Cæsari adscribunt, cùm satis liqueat Cæsarem ad hunc vsque locum non peruenisse. Constat tamen latinum nomen huic ciuitati ab antiquis inditum, Aquę calidæ ex his balneis. Scaturiunt autem è pluribus venis & tepidis, & feruidis, quæ subindæ admistæ in suis

Aquæ calidę Bathoniæ

ſuis alueis, lauantibus etiam pueris, voluptatis cauſſa ſunt in vſu. Sumenda alioquî, vt reliqua non multum calida, & in balneis, & in aſperſionibus vſu ducciæ, more Italiæ. Tota æſtate, atque etiam magnis feruoribus. *Electio.*

Lacus in Scotia.

SVPREMA autem huius Inſulæ pars, quam hinc Tueda, & illinc Solueus flumina diuidunt ab Anglia, quanquàm inculta magis ſit, atque aſpera; balneis tamen carere non debet, cùm notum ſit eam bituminis, ac ſulphuris eſſe fœcundam. Lacum habere traditur ad oppidum Victonam, ſub diœceſi Sancti Niniani, miræ naturę; nam altera parte hième gelu cogitur, fortaſſe quia ibi venæ crudiores. Alia verò non item, ob ſulphurearum aliquarum influxum, vel ſubeunte infrà vapore ex aliqua eius generis minera calida.

Reliquę ex miſturis aquę calidę in primo gradu.

AD hunc porrò ordinem pleraq; ex miſturis balnea reducuntur. Cum aliquo ſulphuris calore circà primum gradum notantur, Braccula, & Pugilli balneum, & Succellaria in Baiano. Paganelli, & Tritolæ ſub Viterbio, Treſcuriani balneum ex nitro ſub Bergomo, & item nitroſum in Aenaria. Nec ſecus cum alumine & ferro calent in primo gradu Caldanellæ, Sanctus Iulianus in Piſano, Sanctus Bartholomæus ſub Apono. Aliqua pariter ex metallicis circà hunc ordinem verſantur, aliqua in Senenſi enarranda, Calda, & Caldagna Sancti Caſſiani, Imperatoriæ, Solis, & Lunæ in Baianis. Cantarelli in Puteolano, Fontanalis in Aenaria. Balneum Montis Orthoni, Longum Viterbij, & Sanctæ Mariæ in Filice.

De temperatis, & tepidi caloris aquis. *Cap.* XII.

AQuæ autem, quæ circà temperiei mediocritatem, verſantur, non tam aliqua medicinali facultate, aut gradu definiuntur, quàm quòd ſanis quoque habeantur vtiles. Nimirùm qualitate caloris blandiſſima prædite, nulli ſenſuum iniucundæ: ſeu quidem pro tenui ſubiecto vapore, quâ tranſeunt, hac tenus incaluerint; ſeu miſtura aliqua remiſſæ, aut temperatæ cum frigidis ſint. Itaque fit, vt huiuſmodi aquę ſiccent ſuper aquæ naturam: pro caloris verò ipſius mediocritate, vix differant à balneo dulcium, & temperatarum aquarum. Ad vſum idcirco omni ſexui, omnique ætati idoneæ: tàm iure balnei, quàm potuum medicatorum, & tàm ſanis, quàm ægris. Nonnullæ etiam febrientibus vtiles. *Qualitates, & vſus.*

An omnes calidę aquę ſint medicatæ.

HOC in cenſu reponendæ videntur omnes illæ aquę quæ apud authores verſantur in dubio; An calidæ cùm ſint, ſint oēs medicatæ. Negat Plinius libro trigeſimo primo, cap. ſexto. Nec verò (inquit) omnes quæ ſint calidę, medicatas eſſe credendum: ſicut in Egeſta Siciliæ, Lariſſa Troade, *Locus Plin.*

 Magneſia,

Locus Vitruuij. Magnesia, Melo, Lypara. Et item Vitruuius lib. VIII. cap. III. Sunt etiam (inquit) nõnnulli fontes calidi, ex quibus profluit aqua sapore optimo, quæ in potione ita est suauis, vti nec Fontanalis à Camænis, nec Martia saliens desideretur. Volunt dicere isti authores, reperiri aliquas calidas simplicibus aquis potius affines, quàm mistis: cùm impossibile sit, quin eo saltem gradu caloris aliquid nactæ sint medicamentosæ, terreæque qualitatis, vt mox paulo ex Galeno dicemus. Quo fit vt huiusmodi aquæ calefaciant quidem actuali, quicunque sit, calore; atque exiccent manifestè super aquę naturam.

Thermę in Baianis amœnissimæ.

INITIVM verò temperatarum aquarum sumemus à Baianis balneis, de quarum dignitate, ac gratia Romanorum temporibus, iam plenæ sunt historiæ, idipsumque amænissimus loci situs, miraque veterum, quæ in eis extant ædificiorum vestigia ostendunt. Vnico autem versu ita eas prædicat Horatius.

Nullus in orbe locus Baijs prælucet amænis.

Plinius verò Secundus, qui explicatam rerum omnium naturæ profitetur historiam, *Plinij locus.* inter omnes mundi aquas hanc habet earum censuram lib. XXXI. sic statim incipiens. Emicant benignè, passimq; in plurimis terris medicatæ aquę: è cunctis animalium, hominum tantum caussa erumpentes. Nusquam tamẽ largiùs, nec pluribus auxiliandi generibus, quàm in Baiano sinu. Aliæ sulphuris, aliæ aluminis, aliæ salis, aliæ nitri, aliæ bituminis, nonnullæ item acida, variaque mistura, & vapore quoque ipso aliquæ proficientes. hæc Plinius. Sunt & aliæ ferri, ac magnetis, aliæ limpidæ, ac suaues, aliæ tepidæ, aliæ calidæ. Quapropter, vt consuetum erat sub illa Romani Imperij maiestate Thermas in vrbe frequentes habere, vbi post exercitia armorum ad cultum corporis, ac delicias lauarentur; ad Baias Thermę erant veluti suburbanæ. Quæ tanto cæteras superasse videntur, ac forte Romanas ipsas; quanto ad instituta illa lauationum, visa est hîc natura sponte hominibus suppeditasse omnem commoditatem, & omnem voluptatem. Nam in tanta plurium generum aquarum mistura, tamque vario ex eis vapore aëris calido, & minus calido, & tepido, alia hîc loca erant Laconicis idonea, alia calidis Solijs, alia frigidarijs, alia tepidarijs constituta: eaque non ad delicias solùm corporis vtilia, verumetiam & ad salubritatem. Cum quibus si computemus & loci naturalem amænitatem, vbi hinc maris lenissima aura, hinc virentium colliũ prospectus, & ver ferè perpetuum, & præterea tùm balnearum ipsarum, tùm Romanæ illius amplitudinis complurium ædificiorum, quæ extabant, magnificentiam ęstimemus, verè cum Horatio fatebimur, nullum in orbe locum fuisse ad delicias magis idoneum. Vnde summus hic est apud omnes Scriptores de earum celebritate consensus, qui eas modò fœlices, modò beatas, modò principes, aut alio eiusmodi præclaro epitheto nominant. Vt *Martialis.* luculenter inter alios eo epigrammate modulatus est Martialis.

Littus beatæ Veneris aureum Baias,
Baias superbæ blanda dona naturæ,
Vt mille laudem Flacce versibus Baias,
Laudabo dignè non satis tamen Baias.

Veruntamen, quæ est tandem rerum omnium vicissitudo, ac magnarum etiã labes,

labes; cùm hæc loca diruta diu, ac deserta fuerint; nostrorumq; auorum memoria, ea parte, quæ attinebat ad balnea fuerint repurgata, ac restituta ad vsum à Federico Aragoniæ Rege, vt lepidissimis encomijs Angelus Politianus ad eum adulatus est; demùm paucis ab hinc annis, recenti eius regionis incendio, quod initio libri huius retulimus, maiori ex parte balnea quoque, & quæ viciniora præsertim ad oram maritimam extabant, obruta graui cinere, ac submersa iacent. Quæ verò minus deuastata, ac minus lacera ex tanta clade remanserunt; ea hodie haud inutiliter frequentantur, visunturque aliqua illarum deliciarum vestigia, exaggerataque rudi macerie Solia balnearum, cũ picturis iam vetustate consumptis, quæ varijs gestibus iuuamenta, quæ inde sperantur videntur exprimere, vel quæ breuibus titulis earum virtutes subnotant. Harum ergo balnearum nos suis locis reuocabimus in lucem aliquas, speramusque fore breui, cùm ad id aliqua quoque illustrium Neapolitanorũ principum cura adhibebitur, nec sinetur amplius tantum vitæ thesaurum delitescere, donec instaurentur in totum.

Vsus.

Aëris salubritas in Tabiis. ex Galeno.

PORRÒ infrà Neapolim, iuxtà Vesuuium montem, magnificè quoque celebrarunt Romani illi veteres Tabias. quorum apparent adhuc certis locis nobilissimorum ædificiorum vestigia; ac duarum, inter alia, Vrbium monumenta, Herculanij scilicet & Pompeiorum, quas olim ingenti illo Vesuuij incendio, Titi Cæs. principatu, conflagrasse iam diximus. Nec minus præclara eas comprobant authorum testimonia, ob situm loci optimum; qui (vt Strabo est testis) inter occidentem æstiuum, & meridiem, suauissimam, siccãque Africi auram excipit. Cui Aristotelis ratio astipulatur in prima Problematum; Nam Mare ob placidas aspirationes salubritatem facit insignem, vnde nauigantes semper coloratiores existunt quàm in Palustribus degentes. Siccitatis verò nomine, quoniam magnam Tabijs ipsis laudem attribuit Galenus ad Phtysim, ac Hæmoptoicos sanandos lib. Methodi v. eam quoque nos opportuno hoc loco tradere ad posteros eius verbis curauimus, quæ habent in hunc modum. Est (inquit) locus, nempè Tabiæ, satis editus, ac sicci aëris; nam in imo sinu, qui est inter Neapolim, ac Surrentum, à Surrenti maximè latere porrigitur collis ad Tyrrhenum mare, qui leuiter deflexus ad occasum, nec in meridiem in totum procurrens, sinum ipsum à ventis ijs, qui ab ortu efflant, Euro, Subsolano, atque Borea tutum reddunt. Coniungitur autem illi in imo sinu alter Vesuuij collis non paruus, qui propter ignem, qui in eo subiacet, non parum mihi ad ambientis eius aëris siccitatem conducere videtur: alioquî præter ipsum ignem, nec stagnum propinquum, nec palus, nec fluuius alicuius momenti vsquam in sinu habetur. Omnibus verò ventis qui ab Arcto ad æstiuum occasum perflant, Vesuuius ipse obijcitur, multusque cinis ab eo ad mare vsque peruenit, reliquiæ videlicet materiæ, tùm quæ in eo combusto est, tùm quæ nunc etiam vritur. Omnia hæc aërem efficiunt siccum, ac omnes id genus herbas alit siccæ, ac adstringentis qualitatis, quæ & pascua pecoribus efficiunt salubria, lacque eis inter cætera generat, siccæ itẽ, ac salubris qualitatis ad ea, quæ diximus. Vnde facilè quæ loca in alijs regionibus, & etiam extrà Italiam inueniri poterint similia, eandem quoque obtinere

Strabo.

Auræ marinæ salubritas

Gal.

Vesuuij situs.

nere proprietatem putandum ſit. Hactenus ex Galeno. cui ipſa poſteritas, ac *Vſus.* noſtra maximè ætas ita conſentit, vt conſueti ſint medici, Neapolitani præſertim, pro vltimo refugio ægros, Phtyſicos, & qui ſanguinem expuunt, vel eiuſmodi thoracis vlcera, ac alia vitia patiuntur, ad Tabias mittere, cum ſucceſſu adeo ſalubri, vt ſint qui totam in eis degant vitam: adeoque iam facta eſt magnæ ciuitatis inſtar, & quæ diuortia habet villarum amœniſſima, ac vini generoſitate celeberrima, quod Græcum appellant, ac locum ipſum vulgò Il monte della Torre.

Aquę ad Terracinam.

Ad hanc autem ſuperiorem Campaniæ partem citrà Baias XL. circiter milliario ab vrbe Roma, via Appia, erat Anxur volſco idiomate, ſuperbum Mezentij fauore dictum, ac poſteris Terracina. Vbi duo diuerſa inuenio aquarum exempla: primùm Pontinam Paludem, quam Corn. Cætego Conſ. exiccatam, agríque tùm redditã frugaliſſimi, Liuius, ac Plinius atteſtantur, ac inſalubris idcirco aurę (vti nunc quoq; eſt) à Syllio Italico extitiſſe notatur. lib. x.

Pontina palus.

Et quos peſtifera Pontina vligine campi.

Fluctus Paſſeris.

Et præterea Fluctus Paſſeris nuncupatos, qui tepentes (vt conijcitur) ob calidarum ſcatebras in littore maris, deliciarum, ac amœnitatis nomine ab authoribus celebrantur. ac à Martiali inter alios planè declarantur his verſibus primùm lib. x.

O Nemus, ò fontes, ſolidumque madentis harenæ
Littus, & æquoreis ſplendidus Anxur aquis. & lib. v.
Siue ſalutiferis candidus Anxur aquis.

Planiùs autem, inter blandiſſimas eas comparat aquas, lib. II. d.

Hetruſci niſi Thermulis lauêris,
Illotus morieris Oppiane.
Nullæ ſic tibi blandientur aquæ,
Nec fontes Aponi rudes puellis,
Nec mollis Sinueſſa, feruidique
Fluctus Paſſeris, aut ſuperbus Anxur,
Non Phœbi vada, principeſque Baiæ.

Balnea ad Sinueſſam.

Sinvessa autem, Colonia olim nobiliſſima, nunc prorſus diruta (vt ex Antonini Cæſ. itinerario ſupputamus, eâdem via Appia XCVII. milliario diſtabat ab vrbe. Infrà autem à Sueſſa Pometia, quæ extat milliarijs VIII. à Baijs mill. paſſuum. XXX. à Neapoli mill. XLIIII. Eius nunc ad mare vaſta ruinarum viſuntur veſtigia: ad montem verò Maſſicum, qui & Gaurus dicitur, vinorũ bonitate percelebris, ſunt balnea, vnde Sinueſſa tepens à Syllio Italico, mollis à Martiali (vti paulo antè diximus) cognominatur. Horum balneorum meminit Strabo, vt quæ multis morborum generibus mederentur. Meminit & Corn. Tacitus, dum ſcribit Claud. Cæſ. in maiori mole curarum, valetudine aduerſa correptum, refouendis viribus mollicie cœli, & ſalubritate aquarum Sinueſſam perrexiſſe. Et Plinius, in eadem (inquit) Campaniæ regione,

ne, Sinuessanas aquas sterilitatem fœminarum, ac virorum insaniam abolere proditum. Quæ & his temporibus sunt in vsu, vbi locus dicitur Turris balnearum. Mineræ sulphureæ, ac temperatæ, nam sępè Massicum montem sulphur exudasse, sicut Vesuuius, testis est Plinius.

Turris balnearum.

Lutum montis Alceti in Senensi.

IN Senensi autem agro, ad Vicum montis Alceti, haud longè à balneis Rapolani, quædam scatet cęnosa aqua sulphurea, cuius lutum in neruorum contractionibus, concisisque ex vulnere ligamentis vtiliter recipitur. Id experientia primùm cognitum, bobus illic innatantibus, quibus ex vomere pedes (vt accidit) vulnerati, mirè sanabantur. Aqua verò ipsa crassa, ac turbulenta in pingui scabie adhibetur, & item ad crurũ grossiciem extenuandam, nunc demum recognita.

Aquę Sextię in Prouincia Narbonensi.

PORRÒ leguntur apud antiquos authores in Prouincia Narbonensi Aquę Sextiæ, nunc est Aquensis Ciuitas, quam Sextius dux perdomitis Salibus ędificauit, authore Liuio. Vbi erant Aquæ calidæ pluribus ægritudinibus salutares: quanquã has aliqua ex parte mutatas suo tẽpore asserit Strabo; nec ego nouã earum mentionẽ hodie inuenio. Et Aquæ Augustæ Ptolomeo, Plinioq;.

Bal. quædam in Helueticis.

VLTRA montes autem, qui Italiam diuidunt à Germania, inter multa ac diuersi generis balnea, temperatæ qualitatis aliqua habentur. Sulphurea autem sunt in Helueticis quædam, quæ à vulturibus patrio nomine cognominantur. Et item haud longè aliud balneum, cui nomen Henderegge. Quæ etsi minus hodie celebrantur, suis tamen non carent virtutibus, siccandi, ac mediocriter digerendi, quales aliarum sulphurearum sunt, & mediocriter calidarum. Tota æstate vtilia.

B. à vulturibus. *B. Henderegge.*

Aquisgrani balnea domestica.

AQVISGRANI autem, Aquis in Brabantia, alijs frigidis, & alijs apprimè calidis, diuersa balnearum genera fieri diximus. Duoque præcipua, & ea publica in ciuitate, Regium quidem primum; & Cornelianum subinde calidius, nec diu tolerabile; quæ tamen ob facilem mistionem cum frigidis, in secundo calidarum censu descripsimus. Ex his autem permultæ ædes, quibus incurrentium ipsarum aquarum est commoditas, suas deriuant aquas, ac priuata habent balnea, in quibus tùm voluptatis, tùm mundiciæ gratia lauantur. Nec minus suaue tertium balneum extrà muros, quod Porcetanum appellatur, Gratijs (vt ex Ruremundano accepimus) ob singularem blanditiem dedicatum. Cùm enim publicum & ipsum sit, ac tàm ægris, quàm sanis innoxium, consueti sunt in ipsum iuuenes, ac fæmellæ, tanquam in nymphęũ sacrarum Naiadum descendere, ibique cantus, choreas, & crebras lauationes exercere, qui totius ferè Germaniæ mos est.

B. Porcetanum.

Bal-

Balnea temperatæ qualitatis ex Galeno.

Temperati quidem caloris ac substantiæ innnuit Galenus VI. de Sanit. tu. reperiri quasdam aquas naturaliter calidas, quarũ haud diuersum ferè vsum esse tradit ab aquarum dulcium temperatarum balneo. Satius est autem (inquit) eiusmodi aquas experientia dignoscere, quando etiã raræ inuentũ sint. Quales apud nos stadijs ab vrbe paulo plus centum; quas (ni fallor) intelligit Albulas milliarijs XIII. circiter ab vrbe, lactei teporis, atque temperamenti. Ad Prusam in Bithynia, quas pauloante ex Plinio iuniore citauimus, medicatas, ac diuersæ naturæ. Quæ verò (subdit) apud nos est in Allianis, tota unius rationis est, atque ex vno fonte manans. Item diuersis medicamentosæ aquæ fons in Lycetis.

Turcarum balnea in Vngaria.

Omnia verò hæc loca, quæ in Asia minori sunt, & in Græcia, & superiùs ad fines vltimos Vngariæ; à Turcis hodie possidentur. Quæ natio, rudis alioquî ac barbara, cùm aquas omnes, ceù præcipuum Dei munus, summo honore venerentur, tùm viuas potissimùm, ac fluentes, & calidas excolunt. Idque propter frequentes lauationes, quibus pluries, etiam per diem vtuntur, non modò ad sordes corporis abluendas, sed & ad scelerum quoque expiationes, arbitrantes ipsi sola aquæ aspersione, ac lotione, se à cuiusq; vitij, quod patrarint, piaculo expurgari. Quam ob rem (vt scribit hodie Georgius Vernherus) Solimanus Turca hac nostra ætate Magnus, cùm multas diuersis locis publicas balneas, pietatis opinione, constituerit, rerum Vngariæ potitus, aliquas item infrà Budam à Regibus anteà Vngariæ excultas, Regias idcirco ac inferiores dictas, instaurari iussit, quas deducta aliquibus locis è Danubio aqua attemperauit, commodis ad vsum ædificijs constitutis, alueisque sub ædibus, vel arcuata saltem testudine communitis. Quas adeunt omni tempore ad delicias, nec non ad ægritudines aliquando profligandas, vt sulphureas id genus alias adiri solet.

Turcarum lotiones.

Regiæ balneæ. inferiores bal.

Electio.

Balnea aliqua ad Vagum flu. in Vngaria.

Plvres autem ad Vagum fluuium, toto eius decursu vsque in Danubiũ, medicatæ aquæ oriuntur. Primùm autem in Comitatu Lyptoniensi, qua ipsius fluminis ortus est, ad pagum Sancti Ioannis, fons est tepidarum aquarũ, impetuoso admodum, ac magno fragore exiliens. In vsu frequenti iam multis seculis in balneis, præcipuè verò ad sanandam scabiem. Porrò inferiùs secundum amnis ripam sunt calidæ aliæ, propè Trincinium: Suaues hæ tamen magis, ac limpidæ, nec sanis propterea inutiles ad delicias. Non longè autem à Vago sunt item calidæ ad arcem Vaimocium, iam paucis hinc annis instauratæ; opera ac impensis Alexij Thurzonis viri nobilissimi, quem hic in gratiam, quam ab omni demeruit posteritate, nominamus. In Comitatu autem Thurocio, quod & ipsum Vago amni affinis est, sunt calidæ ad Stubnam Vicum, perexigua riui insula clausæ, cuius aquis ad vsum in balneis temperantur, etsi non caleant immoderatè. Nec dissimiles his calidæ aliæ inter Cremni-

Bal. in comitatu Lyptoniensi.

B. Trincinij.

B. Vaimocij.

B. in Comitatu Thurocio.

mniciam, & Semniciam, quæ sunt in montanis prima oppida, vtiles vbi tecto excipiuntur, in balneis; ac etiam cœno, quo vlcerosi ac id genus affecti volu tari, ac liniri solent. Sunt & Semniciæ calidæ, quæ vocantur Roselinæ, ex quibus canales, ac sedilia manufacta breui spatio temporis lapideo cortice obducuntur. Author idem Vernherus.

Balnea Sancti Ladislai in Vngaria.

Temperatæ item caliditatis, & quæ, tàm ob salubritatem, quàm amænitatem, inter cæteras Vngariæ balneas obtinent principatũ, sunt balnea, quę vocantur Sancti Ladislai. Seu quia hìc D. Ladislaus lauerit, seu quia ad ædem ei sacram habentur, Sigismundi Imperatoris sepulchro claram. Sunt autem ca lore (vt Vernherus inquit) periucundo, & tam puræ, & perspicuæ, vt speciem rerum, siquæ iniiciantur, exquisitissè reddant.

Reliqua ex misturis temperata.

Pro aliqua autem sulphuris, aut tepidi vaporis participatione cum mistu ris alijs, temperatæ qualitatis aquæ multæ reperiuntur. Et primum, Salsæ sunt, & aliqua vena calidæ, aliqua frigidæ ad Domum nouam sub Patauio. Tepidæ cum Nitro montis Catini aquæ, & item Aqua Borra in Senensi. Petrolei balnea, & Culma aqua, atque plures aliæ in Baianis Nitrosæ. Acidæ, & tepentis qualitatis sunt apud Rotenburgum, & aliæ ad vicum Antegastam propè Argentinam. Cum alumine verò Embs dictæ, Empsenses, atque Alsatiæ, & Albulæ in Latio, & quædã ad Minium fluuium in Gallecia. Ex alũmine verò, ac ferro cum sulphure mediocriter calet Ficuncellæ aqua, & balneum potus ad Sanctum Cassianum: Ferina ad Martianam Syluam in Germania. Ex ære balneum Rubeum Lucæ temperatum proditur, nec pueris etiam inutile. Febrib. idoneum perhibetur in potibus Plaga balneum in Puteolano, & Pugilli dictum in Baiano. Nec minus in Gallia ad Tungrim, ad Tarbellim in finib. Aqui taniæ, & ad Pyreneorum radices aquę potabiles, similes Albulis. Aqua verò villæ pro temperata mistura etiam Phtisicis aliquando celebratur.

De sulphuratis, ac frigidis tactu Aquis. *Cap.* XIII.

Svnt verò aliquæ aquarum venę sulphure commaculatæ duntaxat, & sine vllo caloris sensu frigidæ. Quarum temperamenti ratio in promptu est: nam hæc non est necessaria caussa, vt quęcunque participant sulphure, ea dem & calore participent. Et præterea, quoniam si forte aqua caloris quempiã conceperit gradum; potest tamen longè distare fons à minerę capite, vbi primùm ipsa imbuta sulphure, & calore diffluere incipit. Et tertiam adde, si vena affatim sulphurosa & calida nascens, maximo aut flumini, aut lacui, aut maiori cuipiam aquæ copiæ ob iter confundatur: quod raro flumini, aut lacui non accidit. In plurimis tamen ea infectio non cognoscitur ob minimam misturã: in aliquibus verò facultas tantum vsu ipso exiccatoria cernitur, alioquî haud differens à pura aqua. Nos verò de his, quarum specialiter aliqua mentio fit, iam exempla dabimus.

Sulphureæ frigidæ ob tres caussas.

II.

Lacus Vadimonis.

In hoc genere est lacus vadimonis, sacer antiquis, ac sulphurei halitus. *III.* Qui cùm multifariam fuisset obseruabilis, curioseq; propterea quæsitum sit à iunioribus vbi esset; nos haud dubiè cum quibusdam nostris chorographis conuenimus, hunc esse, qui hodie à Bassanello vicino oppido ad ripam Tyberis cognominatur. Idque Plinij Iunioris testimonio ad Callum, qui eum sub

Horti

Horti ciuitate, atque conspectu Ameriæ posuit, quo situ nullus alius lacus in hoc tractu Tyberino apparet. Vbi quoniam solemnes fiebãt Romanorum militum coniurationes, propterea Sacer hic lacus perhibetur. Ac mirandi insuper spectaculi, quòd innatantes ad summum contineret Insulas, quæ semper fluctuarent, tremerentque, Plinio item lib.11.authore cap. 97. Quæ tamen insulę hodie non extant, sed ipsa parui ambitus lacuna, quæ iuncetis ac veprib. occupata, immensæ tamen altitudinis, natiuas continet aquas, easque hoc nomine obseruabiles, quòd nulla foris apparente mutationis caussa, repentè aliquando conturbantur, eleuatis nimirùm, vel excurrentib. per eius cuniculos flatibus. Amplius præter opinionem; & præter temporis aliquando rationẽ, vel subsident, nec effluunt, quandoq; per annum: diruptis (vt arbitror) ac oppilatis, vnde transeunt, loculis. Vel contrà, exundant, in tantum (iisdem fortasse apertis) vt breui excursu in Tyberim, plures simul conuoluat molas. Cæterùm nec pisces alunt, nec gignunt, nisi luridos duntaxat serpentes, ac testudines, quæ earum tepore, ac latibulo gaudent. Colore (vt dicebat Plinius Iunior) subalbæ potiùs quàm cæruleæ sunt; immo subuirides, spissæ substantię, ac odore sulphureæ, medicamentosæ virtutis, ac firmandis fracturis mirificæ. quo nomine nos eas reuocamus in lucem, vtendasque proponimus.

Insulæ natantes.

Symplegades Insulæ.

Insularum fluctuantium rationes.

Nec verò innatantium eiusmodi Insularum, quæ narrantur, obscura ratio est. Triplex enim genus apud authores reperitur: Primùm Symplegades, hoc est concurrentes Græcis appellatæ, quæ (authore Pli. lib.4. cap.13. duæ sunt Insulæ in Ponto, mille quingentis passibus ab Europa distantes; dictæ quod inter se aliquando concurrisse fabulis tradantur: quoniam paruo discretæ interuallo, ex aduerso intuentibus geminæ cernebantur, paulumque deflexa acie, coëuntium speciem præbebant. Aliæ in Mari Glaciali feruntur, errabundæ interdum immenso spatio: quæ (vt Olaus Magnus rerum hodie Septentrionalium cumulatus author refert) nihil aliud sunt, quàm diremptæ glaciei eorum marium ingentes crustæ, quæ ventis, ac fluctibus agitatæ, natantium similiter Insularum præbent speciem. Tertium genus est, quas narrauimus in lacu Vadimonis, & pluribus alijs locis visuntur, quæ veræ sunt Insulæ, ac natant, quẽ ad modum diximus, in medijs lacubus. Quales narrat Plinius lib. 2. cap. 97. istas vadimonis, ĩ Reatino ad Cutilias aquas, in agro Cęcubo, in Lydia, in Tarquiniẽsi lacu magno Italiæ, quæ nunquam die ac nocte eodem loco visuntur. Imò non ventis solùm, sed etiam contis, vel quolibet impulsu, ceu remo nauicula mouentur. Et saltuares dictæ in Nymphæo, (credo Babiloniæ, vbi is lacus bituminosus) quæ symphoniæ cãtu ad ictus modulãtium pedum mouentur. Ita Plinius. Ratio verò (vt ex eiusmodi insulis in Albulis didicimus) in ipsorũ lacuũ natura est, quorũ vapores cũ materiã à profundo eleuent glutinosam, ac lentam, ea cũ innata circà margines vligine, glebis, ac surculis incidentib. agglutinata, concrescit aliquo spatio tẽporis, innatatq; in multa aquę altitudine.

Insulæ Glaciales.

Insulæ natantes ĩ lacubus

Saltantes Insulæ.

Thermodoon fluuius.

Est Thermodoon Cappadociæ fluuius blãdissimus, ac ferax auri, qui quoniam fomitem quendam calidarum aquarum recipit, id nomen sibi apud authores græcos comparauit. Iuxtà hunc fluuium (vt celebris scriptorum fama est) olim Amazones fęminæ armigeræ, vrbem suam Thermisciram condidêre, Diodoro teste. Solitas verò leni aquarum eius fluuij tepore recreari ac lauari, post

Thermiscira Amazonum vrbs.

poſt exercitia armorum, ita teſtatur Propertius.

Qualis Amazonidum nudatis bellica mammis,
Thermodoonteis turba lauatur aquis.

Cydnus Ciliciæ fluuius.

CYDNVS verò fluuius, qui Tarſum nobilem Ciliciæ ciuitatem prȩterfluit, aliquā ſulphuris virtutem, ſi non materiam, obtinere creditur (authore Vitruuio lib. 8. cap. 3.) quoniam in eo podagrici crura macerantes leuantur dolore. Eſt tamen aqua frigida, & cruda, nec adeo tuta in lauationibus: Magni Alexandri periculo memorabilis, qui (vt Iuſtinus memoriæ prodidit) captus huius fluminis amœnitate, plenus pulueris, ac ſudoris, proiectis armis nudus in præfrigidam vndam ſe demerſit, ac repente tantus neruos eius occupauit rigor, vt interclusa voce, triduo, ſublata ferè ſpe vitæ, laborauerit. Simili tamen caſu poſtea multis ſeculis, Federicus primus cognomento Barbaruſſa Imp. ex natatu in eodem flumine, contracta in membris omnibus ſtupiditate interijt. Concalefacta idcirco (vt ſæpè monuimus) fortaſſe vtilior.

Alexādri diſcrimen ex balneis.

Barbaruſſæ interitus.

Fluuij qui vtiles in balneis.

SED quoniam perrarus eſt fluuius, qui minerales longo tractu aliquas non admittat aquas; communis conſenſus eſt, qui plures recipiant minerales, maximè verò calidas, eos in balneis fore vtiliores, quanquam in potibus id nō ſit perpetuum. Vt de Tyberinis prædicant natationibus, qui copioſas admittit Albulas, & anteà Narnim & Velinum lacum, de quibus Vergilius.

Sulphurea Nar albus aqua, fonteſque Velini.

Arnus Florentiæ vtilis in balneis eſt, quoniam natiuas habet aquas, vnde æſtate breuior fit, & tepidus à Sole. Et cōtrà qui frigidis, & crudis ſint aquis, vt inutiles diximus in potib. ita & in balneis. Maximè verò q magni ſint fluuij, & colliquatas iugiter è mōtanis niues cōcipiunt, neruis & toti naturæ aduerſantur.

Tyberis vtilitas in balneis.

Arnus vtilis ī balneis.

Frigidæ ſulphureæ ad Ardeam.

SVB antiqua Ardea Rutulorum in Campania, ſtadijs inſtar ſexaginta ab vrbe Roma, certis locis graueolentes ſcaturiunt aquæ, ſulphureæ naturæ. Has vitruuius lib. 8. inter multas id genus cōmemorat, corrupti ſaporis, odoriſque, colore lurido, tactui tamen frigentes. Quæ quoniam ad delicias, vt oſtendunt ibi aliqua Thermarum veſtigia, iuxtà antiquum ritum ſumebantur, poſteaquā Ardea paruus remanſit vicus, neglectæ iacēt, in balneis exiccantib. vſurpandȩ.

Balneum de Agnano in agro Piſano.

IN agro autem Piſano ad tertium milliare, vbi cȩnobium valde celebre eſt, quod de Agnano nuncupatur, quaſdam in balneis vtiles commemorat Vgolinus mons Catinus, tam intenſæ frigiditatis, vt aliquantiſper intrantes rigore perterreant. Eſſe verò apud mulieres in communi vſu, quas ſteriles, ac deſperatæ ſobolis aliquas fœcundas reddere, multiplici experientia probat. Ineunda idcirco æſtate magnis caloribus.

Operationes.

Aqua frigida quæ accenditur.

IN montanis, inter Bononiam & Florentiam, in pago qui à Valle cognomen habet, Aqua ſcaturit frigida, vnctuoſȩ tamen in tantum miſturæ, vt approximata candela quamprimùm accendatur. Nimirùm, quæ puræ originis aqua, vnguinem quempiam mineralem, aut ſulphuris, aut potiùs liquidi bituminis alluit, quod ardet in aquis, ac in ijs montib. erga Mutinā valde luxuriat.

Frigidæ medicinales in Corsica.

I. PORRÒ in montanis Corsicæ ad Esum pagum, sunt quædam minerales aquæ admodum frigidæ, quæ tamen concalefactæ, ac in balneis vsurpatæ, mirifica quadam digerendi virtute polleant. Nam & cõtracta membra restituunt,
II. & indurata emolliunt. Frigidæ quoque scatent in balneis calidis, quæ ad vicũ
III. retulimus, nonnullis in vsu. Frigida item bibitur vsu balnei frequenter aqua in valle Caregia ab Asso oppido quatuor millia pass. calidę hepatis, ac renum
IIII. intemperantiæ, ventris obstructionibus, atq; hernijs admodum vtilis. Aliæ in valle Sancti Antonij frigidæ persimiles.

Frigidæ in agro Tigurino.

IN agro Tigurino apud Heluetios (vt nobiles quidam Germaniæ scriptores narrant) aqua exit ex tribus fontibus frigidissima, ex quibus vnus sulphureus. Et itẽ in eadẽ regione vallis Alfaneia dicta, à Curia ciuitate tribus millib. pass. frigida est, & sulphurea, quæ ligna, ac proiecta alia duro cortice obtegit.

Frigidæ aquę, ac lapides medicinales in Vngaria.

FRIGIDÆ item in Vngaria aliquæ salutares scribuntur à Vehernero, cuiusmodi duo fontes in Zepusio, qui lapidescunt. In vsu verò frequenter habentur ad Mislam, haud longè à Guasconia: quas tamen lapidibus ipsis, qui iuxtà fontem existunt feruefactis igne calefaciunt, itaque idoneas reddunt balneis. Vnde rectè sentiũt (vt ego puto) qui vim medicã nõ tã ipsis aquis tribuũt, frigidis natura, ac puris, suauissimisq; in potu; quã lapidib. adiacentib. tribuendã.

Lapides medicinales in balneis.

Sulphuratæ aquæ in Septentrionalibus terris.

IN vltimis autem Aquilonaribus terris, vbi anniuersariæ noctes, diesq; longissimi trium mensium, & amplius (vt memoriæ prodidit nobilis Archiepiscopus Gothus Olaus cognomento magnus) admodum sulphuris, ac aliorũ metallorum materia luxuriat. Vnde tanta in his opulentia terrarum argẽti, auri, cupri, ferri, ac magnetis; vt coloni sæpenumerò inuentas aratro ægræ ferant venas auri, opprimantq;, quoniam campos, alioquì parum feraces infructuosos omnino ad rem frumentariam reddant. Quare plurima in his contingunt diuersa ab alijs terris, ac notatũ digna. Nam terra ardet aliquibus locis, vt in extimæ Islandiæ montanis, qui tã multo & crasso exhalant vapore, vt per hiemem quoq; non cessent tonitrua. Et quod Plinius tanquã rarũ apud nos spectaculũ posuit, congestæ sępè sulphuris moles, ac lapides inter imbres, veluti grãdines depluant. Propterea aquarũ, quæ has terreni species in suis venis elãbant, multa in his partib. copia est. Qualis in Gothia ad vexionẽsem ciuitatẽ lacus aquarum sulphuratarũ feruidissimus, perexiguo tẽporis spatio immissas carnes, vel edulia alia excoquẽs. Alius in Noruegia ad Nidrosiã, eius regni metropolim, ob feruorẽ sulphuris nullo vnquã brumali algore gelascens, cũ tñ aquilonales oẽs aquæ, ac maria ipsa ferè perpetuò algeãt. Alius iuxtà Aaranẽ arcẽ Vestrogothorũ, quã harũ aquarũ stagno munitissimã reddit. Præter vulgares alios fontes, riuosq; eius plagę permultos, cuius amplitudinẽ ceù alterũ mundũ ponit Plinius, quorũ mentio non fit. Quandoquidẽ (vt idẽ Olaus est testis) suspectus est apud eas nationes sulphurearũ, & calentiũ id genus aquarũ vsus, vt q̃ graues illis circà tibias affectus soleant inducere: qui tñ artificialib. balneis, tum priuatis, tùm publicis communiter vtuntur.

Pluere lapides & sulphur.

Lacus in Gothia.

La. in Noruegia.

Lacus Aaranis.

LIBRI QVARTI, FINIS.

DE THERMIS ANDREAE BACCI, ELPIDIANI,

Medici atque Philosophi, ciuis Romani,

LIBER QVINTVS:

In quo historiæ Aquarum Mediorum mineralium conscribuntur.

De communißimis impreßionibus Mediorum mineralium in aquis. Caput primum.

ALMA parens rerum omnium tellus, quatenus aquas ex multiplici sulphuris mistione, varioque temperaméto cum igne, medicatas reddat; hactenus demonstratum est. Nunc de terrestribus alijs rebus, quæ tota substantia se cum aquis commiscent, loquemur. Horum verò primi sapientes duo fecerunt principalia genera: etenim alia fossilia sunt, alia metallica, inquit Aristoteles. Fossilium nomine duo alia genera cõpræhendi debere intellexit Galenus: primùm terras varias, vt satiuas, pingues, steriles, medicatas, harenam, sabulum, argillam, & omnino quæcunque terrestria sub communi hac veniunt ratione, vt ab humido irrigata emollescant. Et deinde lapides; quo nomine, ac opposita ratione intelligitur à vulgo, quodcunque corpus terreum, quod ab humido irrigatum non emollescit. Quorum omnium generum, tàm terrarum scilicet, quàm lapidum, iam satis inter cõmunes misturas, quæ quoquo modo aquas inalterant, dictum est; & dicetur nihilo secius obiter in sequentibus; specialis eorum consideratio in balneis facienda non est. Non terrarum quidem, quia hæ aut paucæ sunt in aquis impressionis, nec medicatæ qualitatis, nisi vt limosa aqua est, ac fluuialis, & albula nostri Tyberis: Aut coactæ nimium substantiæ, & non adeò in aquis solubilis, vt argilla, & similes aliæ. Nec lapidum, quos abluit duntaxat aqua, vbi offenderit, nihil assumit in se substantiæ; vnde prouerbium est LAPIDEM LAVAS, de eo quod frustra fit. qua ratione, aliqua item metalla, quorum origo in lapidibus est, perexiguę impressionis in balneis reperientur. Tot itaque modis fossilia intelligenda sunt. Porrò metalli quoque nomine apud veteres, tam Græcos, quàm Latinos, duo terrestrium corporum genera veniunt intelligenda; tàm liquabilia scilicet quædam fossilia, quæ ad distinctionem rectè à iunioribus nostris Media mineralia sunt appellata: quàm quæ fusilia sunt, vel ductilia, vt aurum & ferrum. Aequè verò vtrisque metalli nomen

Terrestriũ rerum natura duplex.

3. Meteor.

9. Simpl.

Terræ & lapides quo distinguantur.

Lib. 1.

Metallum quid.

men, ac ratio conuenit: dicitur enim à verbo Μεταλλῶ, quod est effodio. Vel
Lib. 33. c. 6. quasi Μετὰ τὰ ἀλλὰ εὑρίσκεσθαι; quod exponit Plinius, Metalla Græcis, quasi iuxtà aliud, quia vbicunque inuenta est (inquit) vnius vena, non procul inue-
Minera quid nitur & alia, & hoc quidem in omni ferè materia. Ex quibus planè constat, quòd hæ voces, Minera, minerale, & mina pro loco, latinæ non sunt, sed nouæ voces à recentioribus inuentæ: qui quoniam & has sæpenumero in metallis vsurpant, idcirco ad planiorem distinctionem, hæc quidem modò mineralia imperfecta, modò mineralia media cognominant; illa autem metalla,
Imperfecta mineralia. aut mineralia perfecta. Imperfecta dixerunt sal, alumen, sulphur, minium, & similia alia: non quòd verè imperfecta sint; quidq; enim in suo genere perfectum est: sed ad respectum duntaxat æstimationis nostræ; qui maiorem in auro nobilitatem reperimus, deinde in argento, & consequenter in alijs. Me-
Media. dia verò intelligunt, quasi media inter lapidem, & metallum: sunt enim sal, alumen, atramentum, & reliqua, partim quidem lapis, vt fossilia sunt; partim metalla, inquantum liquantur. Vel dicta sunt Media, quia teste Philoso-
5. Phys. 22. pho in physicis, de contrario in contrarium oportet per media trãsire; & ista sunt media à lapide ad metalla, ab imperfectis idcirco dictis mineralibus, ad perfecta. Cui affinitati, atque progressui per media, optima quoque ratio asti-
Ex de natura animaliũ. pulatur. NATVRA enim non facit saltum, quod ex antiquis dogmatibus citat sapientissimus Aristoteles; quinimò semper determinatum ex determina-
8. Meta. 10. to gignit. Et quod dixit in Metaphysicis, SPECIES sunt sicut numeri: sanè quoniam vel addita numero, vel dempta vnitate variatur illius numeri species. Ita & in fundamentis rerum, & perspicuè in his terrestrium speciebus,
1. de par. animalium. (vt idem scribit Philosophus) visa est natura adeo paulatim, ac sensim ab vno ad aliud transijsse, vt continuatione ipsa lateat plerunque eorum confinium & medium, vtriusnam sit extremi. Vnde salis cùm sint multæ species se consequentes, ac simillimæ; adeò proximè ad ipsas transit nitrum, vt vix differre ab aliqua specie salis videatur. Sic atramentum à nitro, alumen ab atramẽto, Gypsum ab alumine, bitumen cum sale videtur quasi à sulphure degenerare.
Metallorum propagatio. Porrò argentum viuum, etsi alia propagatio videatur, cum aliquo tamen ex prædictis Stybium fit, quîcum reperitur, Plinio; cum impuro sulphure fit ferrum, cum Molybdena plumbum, & stannum; cum Chalcytidis massa æs, sory, misy, & chalcanthum; argentum tandem fit, & ad summam aurum: quę sunt omnia tandem sulphur, ac argentum viuum, per media illa, ac virtutem cuique mineræ propriam, aliter, atque aliter conformata. Rectè ergo metalla dicuntur omnia communi vocabulo: nos verò distinctè magis cum Iunioribus, alia dicimus fossilia, vt terras, ac lapides: alia mineralia, hæc ipsa scilicet media; & alia metalla, de quibus posteà sermo habebitur. De proprijs verò mineralium impressionibus, primùm de sale dicendum est, qui vt in sua natura humoris cuiuspiam soboles est, per elixationem, vel exiccationem à calore exiccati; ita facilè remollescit humore, ac singulares in aquis qualita-
Salsugineorũ qualitates. tes imprimit salis. Subinde & de nitro, alumine, chalcantho, gypso, atq; bitumine, quæ eodem solutionis effectu cum aqua, salsuginea dicuntur. Simpliciter igitur nullę Mediorum istorum mineræ, præsertim quæ ad naturam salis, ac terræ proximè accedunt, fomites igneos obtinent: nisi ex accidenti mistura insynceræ sint. quod non rarò (quæ est in balneis summæ bonitatis prouidentia) reperies. Ad hæc, viget magis in his medijs mineralibus empla-

ſtica virtus, ac abſterſoria; minus digerens, & calorifica, niſi (vt iam diximus) ex accidenti miſtura: ac non adeò paucæ in eorum hiſtorijs narrabuntur aquæ medicatæ, actu minimè calidę. Minus idcirco omnes tùm ſalſæ, tùm aluminoſæ, aliæque ſulphuris expertes aquæ in balneis idoneæ ſunt, niſi calfierent prius: electiores verò in potibus, ac corporibus purgandis, vrinisque educendis. Siccando valebunt, abſtergendo, ac confortando; frigefacta ad temperamentum reducendo: quæ iam planius per ſpeciales eorum naturas declarabuntur, facto à marinis aquis initio.

Vſus.

De marinis aquis. *Cap.* II.

DE MARINARVM aquarum natura, cùm multæ ſint circunſtantię; primũ tamen de miſtione eorum quærenda ratio eſt, deinde ſaporis ſalſi, & craſſiciei, & tertiò vtilitates explicandæ ſunt. De miſtione quidem maris videtur id neceſſarium fuiſſe naturæ inſtitutum, vt omnia ſint miſta. Nã ſicut natura terram, voluit totam, & ad hanc maximè ſuperficiem eſſe miſtam; quæ nimirum veluti baſis, ac fundamentum cæterarum rerum miſtarum exiſteret: ita mare videtur conſtituiſſe, quod mutuo amplexu cum terra, perpetuò miſceretur; ac ipſum viciſſim ſuas vndas intrà, extrà, ſuprà infundens, idoneam perpetuò terram, & quaſi menſtruatam, ad rerum ipſarum miſtionem efficeret. Itaque mutuæ ſibi inuicem ſunt cauſſæ miſtionis terra aquæ, & mare terræ. Faciunt verò flumina nõn parum ad miſtionem marinarum aquarum: nam quicquid excrementi reperitur in aquis, in humoribus, in terris, in miſtis quibuſcunque; & quęcunque ſimiliter purgamenta terrarum flumina abluunt ex vniuerſo orbe; ea in mare, tanquàm in ſentinam congerunt. Perennis verò, & quędam continens cauſſa eius miſtionis in mari, eſt ipſe Sol, & quem omnes ſentimus calorẽ; qui quicquid è vaporibus craſſis vndecunq; terrarum, & marium colligit in nubes, & in ipſum aërem; id totum iugiter ex pluuiis refundit in mare. Sicque cum tot modis mare admiſtum ſit, quicquid tenue in eo eſt, attrahitur, quicquid verò craſſum & terreum in ipſo relinquitur. Quam cauſſam primò de ſalſedine maris reddidit Ariſtoteles, & ante ipſum Hippocrates in libro de aquis, aëre, & locis, & deinde Galenus, & cæteri alij. Eadem tamen (ſi ritè computetur) cæterarum etiam differentiarum in marinis aquis eſt cauſſa, ſaporum, colorum, ſubſtantiæ craſſę, grauitatis, teporis: cæterarum denique miſtionum, ac accidentium origo. Vnde fruſtrà quęritur à curioſis quibuſdam, an ſalſedo ſit proprium mari. Salſedo enim, & omnis miſtio in mari nõ tàm formæ rationem habere videtur, quàm accidentis. Hanc enim habet, non à principio intrinſeco, ſed ab extrinſecùs incidentibus. Eaque intenditur, & remittitur. Cùm enim mare communiter ſit ſalſum; alibi tamen minus, alibi plus ſalſum: etiam in mari ipſo. quas mutationes habet & per tempora: Autumno enim ſalſius ſit, quàm hieme, vt aliàs eſt probatum. Alibi inſipidum reperitur, alibi aliter afficitur: Vnum tamen in ſuis partibus, & idẽ in natura elementum; idque miſtum (vt diximus) nihil enim purum. Quarum varietatum, iuxtà propoſita iam à nobis principia, non erit obſcura ratio. Pluuiarum ſalſitas notatur à Plinio hoc exemplo; quoniam ſal fieri non poteſt, niſi admiſtis pluuiis, vt cuius portio ſalſa, vice coaguli marinæ ſit, quo faciliùs conſaleſcat. Vel quia vbi marina craſſior eſt, per

Omnia cur miſta ſint.

2. Meteor.

Salſedo an ſit proprium mari.

Mare plus, et minus ſalſum.

Pluuiarum ſalſedo.

Lib.2.c.51.

pluuiam attenuatur, viamque per eam ad euaporationem sub Sole acquirit. Certis tamen locis marinæ ob mediocritatem substantiæ absque pluuia salescunt. Amplius quo maiores sunt calores, eo maior salsedo. quare autumno mare salsius proditum est in admirandis, Plinio. nam & pluuiæ eo tempore salsiores sunt, ob eandem caliginosi aëris caussam, de sententia Aristotelis. Sicut è diuerso, remittitur salsedo hieme: tùm quidem ob maiores, eosque assiduos tunc dulcium aquarum influxus, tàm supernè à pluuiis, quàm à fluminibus: tùm ob Solis inualidum calorem, vnde minor exhalatio fit. Cùm oppositum fiat æstate, vbi è mari quicquid calidum & tenue facilè exhalat, relinquitur quicquid corpulentum, & terreum, ac perassatur. Quin etiam perassatur mare assiduo Sole in tantum, vt crassioribus iugiter partibus multiplicatis, fieret immobile, nisi quia motu pariter assiduo eædem partes tenuantur, ac leniores fiunt, teste Philosopho. Vel quia (vti dictum est) assiduè mare partes crassas exuit, reliquitque eas per cauernas terræ, in alimenta, & propagationem rerum, maximè mineralium. Sed hîc oritur dubitatio, an partes salsæ in mari subsistant dulcibus. Summam quidem æquoris aquam dulciorem profunda dicit Plinius: ac ratio dictat, nam subsidet salsa præ grauitate, vt II. Meteor. scripsit Aristoteles. Quòd si subsidet salsa, aliquo opus habet iudicio altera eiusdē summi Philosophi sententia in problematibus, vbi proponitur, cur mare ad superficiem salsius, infrà dulcius sit. Vera enim hęc ratio est, vt quæ statim ad superficiem partes vim caloris sustineant, ideo salsiores, post superficiem forte aliquatenus dulces. Obstat motus, qui deorsum sursum nunquam eandem sinit superficiem, nisi fortasse leuiorum partium. Certum ergo est quòd ad fundum maris haudquam dulciores sunt, sed præ pondere salsiores. Quod iam pluribus exemplis demonstrauimus primo libro, vbi aqua supernatat aquæ, leuior grauiori. Et in Chalcyde Plinio, lacu Ascanio, vbi supernatant potabiles, inferiores nitrosæ. Et quidam hodie Scriptores Aquilonales adfirmant, iuxtà littora hyperborei maris, haud multam salis esse copiam, quoniam ad superficiem dulces supernatant; salsas verò, ad faciendum salem, per ligneas clepsydras vsque a profundo haurire opus est. Grauiore ergo sui parte mare semper subsidet. Ita fit, vt quæ illi accesserat supernè à pluuiis, & vndecunque à fluminibus mistura, ac salsitas; ea quasi perfuncta opere recedat. sequestraturque per interuenia terræ, per quæ mare penetrat ad creandos fontes. Sic mutua, ac incommutabili depensione, quæ salsedo, ac mistio ex terra in mare propagata fuerat, eadem à mari terræ rependitur. Adest, & abest, quod proposuimus. Porrò inter insignes maris affectus est, oleagineas mare continere partes cum sale. Quam rem notauit Aristoteles in problematibus; Tempore (inquit) tepido ex mari oleum exudare.

Mare autumno cur salsius.

Li. 11. c. 51

An partes salsæ subsistant.

Locus Aris. contradictorius.

Maris crassicies, & vnctuositas.

Ἀπὸ γὰρ τῶν ἁλῶν ἔλαια ἀφαιρεῖται.

Et item.

Τοῖς ἅλασι ὑφιςάμενον τὸ ἔλαιον.

Mirum tamen, proiectum oleum non commisceri cum mari, sed fluctuare, ac expui à mari. An ob diuersitatem vtriusq; naturæ? & quia proiectum oleū, accidens quoddam illi est; insita illa vnctuositas habet rationē proprij, quare dispersum hoc permanet in toto corpore maris, consequens naturam misti: illud extrinsecus incidit, humor specie diuersus, ac lenissimus. Ex hac pinguedinis materia in marinis, multorum effectuum ratio habetur perspicua. Nam idcirco marinæ aquę substantia sunt crassissimæ, & pingues; vnde vestes,

Marinæ cōmaculant vestes.

ac linamenta cõmaculat, non abluunt. Quod primus animaduertisse videtur Homerus, cùm naufragium Vlixis ad Corcyrã insulã canẽs, facit Nausicaã Alcynoi filiam abluentẽ vestes, & cum super mare esset ad ripam fluuij, non in mari eã facit abluere, sed in fluuio. Ea quoque pinguedinis caussa est, cur tardius Marinæ gelentur: & non nisi in hyperboreis, vbi marinas minus salsas esse diximus. Eademq; caussa est cur celerrimè accendantur: nam conspersæ in flammas, non tàm eas extinguunt, quàm incendunt. Iam diximus in incendijs, monumentis relatum fuisse, Plinio, & Strabone testibus, Sociali bello Hieram cum alijs insulis Aeolijs, per plures dies arsisse cum ipso mari: ignifluo nimirum liquore in marinas ipsas delapso cum ignibus, vndarum simul vnctuositatem elambentibus. Pro hac pinguedinis natura, nouam caussam habui libro item superiore, cur Aetna æternis ardeat ignibus: pro perpetua inquam alimonia, quam igni subministrant marini fluctus, qui suam illam pinguitudinẽ à circumfluo mari, & præcipuè à tempestuosissima Charybdi, per subterraneos anfractus in vicinas Aetnæ montis cauernas diuerberant, subministrantque iugiter nouam materiam ad incendium. Eandemque caussam mihi habere videntur in suis incendijs prædictæ septẽ Aeoliç Insulæ, ac ardentes aliæ mundi partes, Vesuuius, Canariæ insulæ, Islandia, cæteræque huiusmodi, quantum & situs tolerat, & communicatio viarum cum ipso mari.

Homeri locus.

Marinæ cur tardius gelantur.

Cur celerrimæ accendantur.

Aetnæ materia vnde æterna sit noua caussa.

De Scylla, & Charybdi.

SCYLLÆ verò, & Charybdis caussa, cur mare nihil sustineat, & nauigia absorbeat; tota in situ est, tùm plagæ vniuersæ, tùm particularis eius loci, anfractuosissimi sub illis terris, ac voraginum pleni. Veteres, vel horrorem expressère duntaxat, varijs istis nominibus: reciproco vortice maris, profunda voragine, vasto gurgite, sonitu, monstris, mugitu, latratu canum, rabie. Vel effectum, vt Ouidius;

Sæuitiæ nomina.

Et vomit, & potat sæua Charybdis aquas.

Et item Seneca;

Quod rapax hausit, reuomit Charybdis.

Adde (vt ego arbitror) violentissimam caussam, ex importunissimo duorum marium inuicem concursu. Hinc enim Tyrrheno, illinc Adriatico incumbente mari in angustias freti, vbi pleno impetu concurrunt; alterum refrangit vim alterius, fluctus fluctum diuerberat, ac alterno vertice partim mare colliditur in scopulos, & partim in immensas voragines, horrendo sonitu, ac spectaculo, & vomitur, & reuomitur. Cur alijs in angustijs non ita sæuiat mare, facilioris situs caussa est. Tum quia locus non adeò profundus, hìc profundissimus, ac tota hìc Insula anfractuosissima est, vt iam diximus. Tum quia venti per alios tractus ea carent sæuitia, vbi rectà in fretum Siculum Euro auster impetit sæuissimus.

Caussæ.

Operationes marinę aquæ.

MISTA ergo cùm sit tot modis aqua maris; sicca, acris, vnctuosa, ad superficiem tepens, & crassæ substantiæ; medicamentarijs quoque virtutibus multis non vacat. Marina aqua (scribit Galenus primo Simpl.) sicuti & salsa, siccæ qualitatis est ad naturam nostram. Siccat ergo in totum, mordet, abstergit:

ſtergit: quo nomine in balneis vtiliſſimè vſurpatur, & tam ſimpliciter, quàm vt ratio exigit præparata. A ſcabie, pruritu, impetigine, clauis, tumoribus, *Mare vnde vtile ſit canis rabidi morſibus.* ac doloribus articulorum liberat. Iuuat vel conſpectu ſolo marina aqua, & item in balneo, iam aquam ex canis rabidi morſu timere incipientes. Quod ad occultam, aduerſus tantam ſæuitiam, referendum eſt proprietatem: vel etiam ad communem aquæ naturam; vbi enim non adſit mare, pro compendiario magis remedio, ſimplicis aquæ labrum, vel fluuium, vel lacum ſuffi- *Calidę vſus.* cimus. Et item his qui atrabile in ventriculo vexantur. Calida marina fouentur à partu mammillæ infantarijs, copiam lactis ægrè tolerantibus, Aëtio. Ad liuores item diſiiciendas calidis conſperſis, Dioſcoride. Capitibus infuſæ lendines necant, ac tetra, quæ pudendis hærent animalia non minus. Faciunt ad tineam, ac ſerpiginoſa id genus vlcera, ad fauos in capitibus, & meliceridas. Mediocriter calentes ad teſticulorum, & ſcroti inflammationes, tumentiaſque vtiliter vſurpantur, Plinio, Aëtio, ac Paulo teſtibus. Venenatorum ictus cohibent, & quæcunque tremores inducunt, ac perfrictiones, Phalangiorum, ſcorpionum, pthyade, aſpidis. Similiter calenti maris aqua fouentur vtiliter loca, è quibus extrahenda, ac diſcutienda aliqua noxia ſint. Cachexiam emendat, nec minus cutim iam ſubeuntes aquas exiccat. Concluſos inter abdomen, & peritonæum flatus diſcutit, & vteri ſimiliter inflationes, primùm ſola adhibita marina aqua, deinde aceto addito, & aliquo ex matri- *Tepidæ.* calibus, pulegio, calamintha, arthemiſia, ſabina, & eiuſmodi. Tepida, & irrorata oculorum offuſcationes remouet, cùm ſanis alioquî illis noceat, Aëtio. Similiter ad empieſmon, & mydriaſim oculi perfunduntur, Paulo; & *Chlyſteres.* niſi marina adſit, muria vſurpetur, vel, poſca. Clyſteribus infunditur ad tormina, & morbum choleram vocatum ſedandum: & item ad iſchiadicos, colicos, cęteroſque id genus dolores. In vteri mola, quæ eſt inanis impregnatio, iubentur patientes mulieres innatare in balneo marinarum aquarum: Vel ſaltem calido illarum ſuffitu locos foueri: adhibitis (ſi malint) diſcutientibus *Spuma maris.* herbis, ac floribus, quos diximus. Porrò ſpuma maris, quæ ſalis pars eſt tenuior, quæ in ſcopulis ſponte concreta reperitur, Dioſcoride; facultatis definitur Galeno, tùm acris, & tenuioris, tùm admodum digerentis. Quare af- *Harenę vſus* frictu ſolo verrucas carpit, quas porros vulgò non incongruè dicunt. Harena item littorum maris, tenuior præſertim pars, ſyncera, ac ſub Sole calens, ſumitur vtiliter, nec extra ritus balnei, ad reſiccanda corpora hydropicorum: & item ad rheumata, quemadmodum iam lib. 11. de Saburratione docuimus. *Nocumenta in potu.* Cæterum ſua acrimonia ſtomacho noxia eſt marina aqua, aluum turbat, bilem, & pituitam trahit, Dioſcoride. Dabatur vtiliter eius tempore ad purgationem cum poſca, vino, aut melle: Verùm poſt purgationem (inquit ipſe) eſculentum ius gallinaceorum, vel bonorum piſcium propinandum, ad ero- *Iuſculentorũ à pharmaco vſus.* ſionis eius acrimoniam inhibendam. Ad quem modum didicit poſteritas iuſculenta eiuſmodi à pharmaco exhibere. Id ipſum erat Thalaſſomelli, medi- *Thalaſomelli.* camentum ſcilicet ex marina aqua, ac melle, hodie inuſitatum: quod recipit marinæ, & cœleſtis aquæ, & mellis æquas portiones; per colum traiicito, & ſub canis ęſtu picato vaſe inſolato. purgat leniùs, ac mollit quàm marina aqua. *Mare ſalubris auræ.* Præterquàm quòd oculis nocet marina aqua, caput quoque aggrauat vſu balnei, vt Auicenna inquit. Porrò mare ſalubris auræ eſt, quam ob rem (vt ſcri- *1. Prob. 54.* bit Ariſtoteles) ob placidas maris aſpirationes, ſemper nauigantes colora-

tiores

tiores existunt, quàm in paludibus degentes. Nauigantibus verò nauseam mouet maximè insuetis, vel quidem ex aspectu immenso, ac timore (vt inquit Plutarchus.) vel potius, quia excitat ad motum vndarum fluctuationem in ventre, quam sedat, arcetque epotum absynthium. Vtilis porrò nauigatio ad Phtisim (Plinio teste) & ad eos qui sanguinem egerunt, pro salubri remedio. vtilis & lepræ Auicenna, hydropisi, apoplexiæ, stomachi frigiditatibus, ac eiusdem inflationibus. & inueterato capitis dolori, cœlio Aureliano. Nec nausea interim suis caret vtilitatibus: nam ex vomitu pluribus morbis capitis, oculorum, & pectoris mederi solemus.

De marinis insulis, & lacubus, & stagnis.

PORRÒ nunc de lacubus, & stagnis dicturi, consideramus, quod quæ Insularum ratio, ac conditiones sunt in mari, easdem rependunt vices lacus in terris. Vtrorumque enim æterna, vel (vt melius dicam) coëua origo est cum mari, terra, & vniuerso ipso. Vt illæ dorsum veluti quoddam eminent à reliqua superficie maris: ita lacus humiliora occupant in terris loca. Assimilantur & in aliqua nouitate originis: quasdam enim nouiter enatas Insulas memoriæ proditum est, ac ipsarum nomina Græco idiomate id ostendunt apud Plinium relata. Nea, quasi Noua Insula in Helesponto: Hiera, quod est Sacra, quæ & Automate, quasi ad casum nata: & Thia, siue diuina, aliæque inter Cycladas Aegeo mari. Sic Melos, Delos, Rhodos, Anaphæ produntur enatæ, & quædam iuxtà Aeolias, quæ olim septem, nunc plures. Quæ necessariam habent caussam, rerum creatarum omnium vicissitudinem, mutationemque maris, terræ, & tandem cœli. Cœlum enim finitum numero, magnitudine, motu, & vigore, & nec difficile, tempore. Nam finiri mundum in partibus suis, hoc etiam Philosophus attestatur: Mare enim vbi olim terra; & è conuerso, nunc terra, vbi olim mare, quæ res difficultatem non habet. Hæc verò mutatio, aut nouitas originis Insularum, ac lacuum, aliquando repentina fit, quemadmodum etiam repente fit aliquarum terrarum ruina, ex terræmotu, vel incendio. Aliquando autem ex natura transmutationis, successiuè fit, & per interualla incompræhensibilia temporum, quæ humanæ vitæ breuitas non valet obseruare. Fiunt autem vbi mare vadosum, & breue: qualem iactant etiam veteres Taprobanem maximam in Indico mari australi Insulam, quotidie dilatare fines, ob vada breuia, Plinij tempore senis non amplius passibus certis locis. Et quibus terris narrantur maria recessisse: vt in Aegypto (si Herodoto credimus) mare olim suprà Mēphim vsque ad Aethiopum montes fuisse; cui & Aristoteles in 11. Meteor. videtur assentire. Et Plato in Thimęo Atlanticam nobilissimam Atlantici Insulam submersam à mari, vnde & mare asserit tùm recessisse à columnis Herculeis, vadosumque, ac innauigabile factum, & contrà in Indico mari Aras Alexandri occupatas vndis. Ita & lacus plures repente enati memorantur, ac aliquos vidimus nostra ætate, vt in Senensi ad Rosiam vicum, paruos tamen, qui posteà per tempora dilatantur. Et quem audio iuxtà Allobroges ex ingenti nunc terræmotu enatum, diruto oppido, ac factum lacum, qui perennibus scatet aquis. In quibus omnibus aliqua contemplabimur. In Insulis clara summi opificis prouidentia, vt in quibus, diuerberatæ aquis cum sint, ac anfractuosæ propterea ventis,

Nouarum Insularum, ac lacuum origo.

Lib.11.c.88

11.Meteor.

Taprobane Insula.

Mare recessisse.

Lacus nouiter enascentes.

tis, ac ignibus ſint factæ peruiæ) extremos ſuos natura videtur exercere conatus metallorum inexhauſtam propagationem, gemmarum nobilitatem ſuper cæteras terras, calores, Thermas, & quæ vidimus Aetnæ, & tot aliarum terrarum miracula.

Italiæ prærogatiua à ſitu Pli. li. 111. cap. 5.

Italiam marinis vndique circundatam, & ferè peninſulam eſſe; ſingulare naturæ donum æſtimatur, & præcipua cauſſa ad robur eius, ad fertilitatem omnium rerum, ad tantam quã habet fontium, lacuum, amniũ, ſalubriumque balnearum vbertatem. In lacubus autem, eſſe lacus longè à marinis, in mediterraneis, imò in ſummitatibus montium aliquos, non niſi diuini eiuſdem opificis diſpoſitio eſt; qua viſus eſt; tùm ad vniuerſi ornamentum, tùm etiam ad commoditatem viuentium conſuluiſſe, vt per hos lacus maris vices ſupplerentur, frigiditas auræ, amænitas regionum, commoditas piſcationum.

Lacus cur longè à marinis.

Italię lacus.

Quales habere multos gloriatur Italia, & omnes longè à mari; amæniſſimum, maximumque Benacum, qui & æſtu, & fluctuum quãdoque impetu maris ſuperbiam æmulatur: piſcoſiſſimum Thraſimenum, Verbanum, Larium, Lucanum, Idrium, Sebinum, Fucinum, ne dicam alios, & in Gallia, & in alijs prouincijs innumeros. De eorum autem natura duo conſideramus: Primùm perraró aqua, vel fluuij, vel copioſi fontis in lacum degenerat. Quę fluit enim aqua, fluit ad exitum: ac omnis aqua ſuopte fluxu viam ſibi alicunde comparat ad exitum. Hoc in fluuijs declarauimus, qui occurrentes in lacus, eoſdem quaſi liberi iuris percurrunt, nec commiſcentur illis.

Lacuum natura.

Alterum, Lacuſtrium aquarum non eſt ſola, neque neceſſaria cauſſa ſitus humilitas, ſic enim vbicunque loci eſſet humilitas, eſſet & aquarum lacuna poſſibilis. Sed ſubnatæ in loco humili vel plures venæ, vel ſingularis aliqua, & frugi vena; quæ carentes curſu, carentes exitu, inuentam loci capacitatem implent: donec plenis labris, aut in amnem deriuent, vt plurimi deriuant in amnem; aut occultis infrà receſſibus exonerentur. Quales narrauimus aliquos: & quales vulgò admirantur lacus, etiam in altiſſimis montibus.

Lacus Ceniſius.

Lacus Veſuli.

In Alpibus, qua via ex Italia tranſitur in Galliam, Ceniſij montis lacus, & itẽ Veſuli, vterque in vertice, non manifeſta tantùm carent origine, ſed ne digitum quidem excedunt labra; in occultas nimirum cryptas ſublabentes, vnde ad pedes montium, hinc Padus, illinc Doria fluuius oritur. In planis exempla lacuum, qui ad nullum prodeunt curſum, vulgaria ſunt.

Lacus in Senenſi.

Sed duo in Senenſi agro non ſubticendi quanquàm modici ambitus: Alter claris aquis, & limpidiſſimus, vbi Abbatia in Iſola dicitur: alter hinc duo ſtadia in heremo Sancti Antonij, nigerrimus, ac ſerpentum latibulum. Ambo ſine origine, ſine vadis, & ſine exitu. Subnaſcuntur intimè latices. Quare ijdem ſemper lacus, aqua alia, & alia, quæ ſubnaſcitur, & inceſſanter effluit. Perennant ergo aquæ lacus ab inceſſante origine. Non putreſcunt autem, quales ſtagnãtes, & paludoſę, propter motum. Motus autem à putrefactione vendicat, difflando ambientem calorem. Vel quales diximus iam paruos lacus, non putreſcunt, nouis ſemper aquis ſuccedentibus, craſſeſcunt tamen, & nigreſcũt craſſiores, quæ remanent partes. Motu autẽ medio agitantur lacuſtres aquæ inter fluuialium curſum, ac marinarum æſtum. Nimirum à ſucceſſione continua, & à ventis.

Lacuſtrium qualitates.

Benacus lacus.

Qualitate autem variantur aliquæ ex natura aluei, quales cæteræ aquarum ſpecies. Itaque alia ex glarea, aluei harena, ſabulo, limpidæ, puræque adeò habentur, vt ne fluuialibus quidem cedant. Tales in primis amæniſſimi Benaci lacus aquę, quæ piſcibus ſcatent tùm nobiliſsimis,

tùm

tùm multitudine, & magnitudine super omnes lacus. Secundas tribuunt Lario sub Como: tertias Thrasimeno, taceo alios. Porrò salubri vena, meliore alueo, fœliciore sydere quidam lacus sunt, quos & in potibus non aspernantur. Coaspis lacus talis bonitatis fertur in Parthia, & Eulæus, ex quibus (teste Plinio) Reges indigenæ tantùm bibunt, ac secum in longinqua itinera conferunt. Aliæ niuosæ & crudæ, quales sub Alpes, vt Larius ipse, Verbanus, Sebinus, Lambrus, omnes trans Padum. Et quicunque trans Alpes in Heluetijs, sub gelido boote gelantur. Aliæ cœnosæ infælici solo, quæ stagni potius naturam habent, quàm lacus: vt in Senensi Clanes, quę plurima ex parte collectas ex Aretino vsque agro, ima in Vligine tardant, absumuntque. Ad Ciminum lacum, qui à Vico hodie dicitur, tota circum tellus fathiscit humore, ac facta scrobe aqua exilit. Aliæ salsæ, vt quarū lacus iuxtà mare est: vt Lucrinus inter Puteolos, & Baias, à piscium quæstu sic dictus Latinis nostris. Et quem proximè ingreditur Auernus, putore horrendo sulphurei soli, auibus inuisus, & cunctis animantibus. Aliæ salsitatem concipiunt à solo: In Mexico, occidentali terra nouiter inuenta, lacus salsus est, multæ amplitudinis, & sine exitu, triginta ferè leucas ab Oceano: in cuius medio florentissima totius occidentis ciuitas Themistitan, altera Venetiæ in aquis. Salsas plus quàm cœlestes iuuare plantas in Tylo Rubri insula narrat ex Androsthene Theophrastus. In vniuersum lacustres potibus ineptæ sunt. Damnantur & cœnosæ, pro mala aëris qualitate, iniucundæ visu, densæ, graues, acres in potibus, & quæ multas progignunt vligines. Experimentum malitiæ est commune cum aliis, si vasa ære inficiant, vel si decoctæ subsidentias deponant, vel si legumina tardè percoquant. Limus aquarum vitium est, Plinio teste, si tamen anguillis scateat, salubritatis inditium habet. Damnabiles quoque lacustres sunt vel ob crassiciem, nisi ob aliud, passæ quiddam assiduo Sole, ac subtilibus partibus exutæ. quare bibentibus obstructiones gignunt; Viscerum tumores, lienes, iliorum dolores, calculos, scabies, quartanas, lepras, hęmorrhoidas, varices, hydropes.

Coaspis, & Eulæus lacus.
Clanes in Senensi.
Ciminus lacus.
Lucrinus lacus.
Auernus.
Lacus Themistitan.
Vsus lacustrium.

Palustres Aquę.

PALVSTRES verò & stagnantes aquæ duplici nomine potissimùm à lacustribus differunt. Origine; nam lacus naturales habet, ac perennes aquas, quas viuas idcirco appellant. Palus verò collectas ex imbribus; vnde stagnū, quòd stantes, & mortuas (vt aiunt) continet. Differunt & exitu, quo carēt palustres, solis tantùm æstu assiccatæ. Vel arte, quo modo Pontinas paludes in Campania exiccatas legitur Corn. Cetego Cons. ac ex ea multum agri acquisitum, Plinio: quod de lacubus nusquam memoratur. Nec fortasse fieri facilè, si tàm lacubus quàm mari, atque fluminibus certum naturam statuisse terminum concedamus. Ex prædictis cæteræ in stagnantibus emanant differentiæ, vt putrescibiles sint, viscidæ, bullosæ, luridæ, vliginosæ, crassæ, & quòd telis instar araneis supertegantur, æstate idcirco calidiores, hieme frigidiores. Abusus verò est vsurpari paludis nomen in quibusdam viuis aquis. Mæotis enim palus, sinus maris amplissimus est; quare eam Scythæ, populi finitimi, Temerinda (Plinio teste) appellant, quod matrem maris significat. Talis palus Pallantias apud breuia, & Syrtes in Lybico mari. Nec verum est Hircanum

Palus & stagnum.
Pontina palus.
Qualitates.
Mæotis palus.
Temerinda.
Pallus Pallantias.

Mare Hircanum. Hircanum mare colligi à maximis, quos suscipit, amnibus, quasi palus maxima sit: sed vt maximus potius lacus originem vnam habere videtur cum mari. *Fluuiorum collectiones.* Nec veræ paludes sunt inundantium fluuiorum collectiones, Nili, Gangis, Tanais; sed deriuationes potius dicendæ; vbi plures, vbi maximæ, vbi nullæ. Nili idcirco laudabiles, vt ex Rufo scribit Oribasius, etiam in potib. Nam & hieme non putrescunt, neque enim supercalescunt, & quodam agitantur motu. Et quemadmodum in vasis fit, ita percolatæ natura sabuli, ac omni exutæ fomite putredinis, conseruantur incorruptibiles. *Nili paludes potabiles.* Nec sinit Nilus inundans Aegyptum, eas intrà argines antiquari, nec inarescere; sed quotannis inundans desidem extrudit, recentem infundit. *Vsus palustrium.* In totum Palustres cùm ad varia humanæ vitæ ministeria natura parauerit, ad hortorum potissimè irrigationes perutiles sunt, Theophrasto authore. Delectant admodum iumenta in potibus, & equi earum vsu impinguantur. Nec vbi ex labore, aut citato incaluerint itinere, dolorum pericula incurrunt, vt si frigidas bibant, & crudas. Operæ verò preciũ est, defęcandi quoque impuras aquas modum ostendere, quod conductoribus exercituum scire potissimùm necesse est. *Aquæ purificandæ modus.* Vbi ergo ad quampiam prauarum aquarum paludem, vel fluuium castrametati fuerint, scrobes primò circà ipsa stagna effodiant, vt in eas subtilissimus humor eliquetur. Sic enim vligines, ranas, hyrudines, & hoc turpium bestiolarum genus, quæ in eiusmodi aquis degere solent, vitabunt, ac puriores potabunt. Vel per vasa duplicia, vel etiam triplicia, plena harenis, vel sabulone transfundant, sicque puram ex harena vasis infimi accipient. Diocles medicus, qui diu hæc experimenta fecit in exercitibus Darij, decoquere eas ad tertias docuit, iniectis ouorum albuminibus, argillæq; semisextario in singulis amphoris commisto, ac mox transfundere. Communiter omnes putrefactas, & metallicas coquunt: limosas saltem de vase in vas transfundunt. Marinas Aristoteles docet percoquere: Solinus autem percolari argilla, & sabulo masculo, sicut & Nitrosæ, & amaræ, quas cum polenta etiam nonnulli incoquunt. In desertis circà Rubrum mare petentes (scribit Plinius) Nitrosas, aque Salmacidas, & Fœculentas, addita polenta intrà duas horas faciunt vtiles, ipsaque vescuntur polenta. Sed iam ad naturales salsas veniamus.

De salsis aquis naturalibus. *Cap.* III.

Marinarum duplex cã. SALSARVM autem Naturalium aquarum caussæ, diuersæ sunt à marinis, quas hic breuiter recensebimus. In marinis enim salsitatis caussa potissima est, authore Aristotele, calor solis; qui bifariam salsitatem in mari operatur: primùm per exhalationem, ac sequestrationem, quam facit continuã dulcis, & insipidi ab ipso mari: deinde per salsi ipsius commistionem ex pluuijs. Pluuiæ enim congestæ ex varijs in aëre vaporibus, fuliginosis, siccis, aqueis, salsum necessariò refundunt saporem. Adde & purgamenta terrarũ, quæ iugiter flumina congerunt in mare: quæ omnes caussæ (vt neminem lateri arbitror) in aquis naturaliter salsis nõ habent locum. *Salsarum naturalium duplex caussa.* Dicamus igitur quòd salsarum naturalium caussæ aliæ sunt, & hæ quoque duplices. Salsi enim tã fontes, quàm lacus, ac fluuij, tales sunt; vel quia à marinis deriuant salsis: eæque siue apertis à mari deriuent faucibus, vt de Lucrino diximus lacu, & de Auerno in Campania: siue è subterraneis confluant meatibus; haud diuersam habent

habent & marinis qualitatem, nec aliam requirunt consideratione͂. Vel quia venæ ipsæ obiter terræ abluunt naturam plus minus aridam, aut compositã, & aliquibus locis exactè salsam; de quibus perpetuò nobis sermo intelligendus est de balneis, ac fontibus salsis; plurimam enim habent diuersitatem. Omnis enim terra videtur sale participare: nam (vt author est Theophrastus in VI. de caussis plantarum) salsus sapor nulli fructuum, nec vlli aliarum reru͂ propriè inest, vt cæteri sapores; sed terræ est proprius, vbi plus, vbi minus reperitur. Et quales terræ reperiuntur, tales obtinent salsæ qualitatis gradus ipsæ aquæ, fumosæ, siccæ, ponticæ, acres, subamarę, & vbi exactè tellus est salsa, exactè salsæ. Ex quibus duo planè declaranda veniunt: primum, quòd rara fit impressio in aquis ex quapiam minera, aut metallo, quæ & salis non participet qualitate: hoc enim sapore omnis terra participat. Alterum, quòd ex hac communissimâ terræ affectione cum sale, vix aliqua reperirietur vena pura, & quæ simplex dicitur aqua; nisi aquæ ipsæ admirabili dispositione diuini opificis, diuersos terræ tractus penetrarent, & quasi iussæ subirent montes, vnde refluentes diuerberarentur, exuerentque per lapidum rimas, & per nudam glaream, omnem terræ qualitatem. Vbi varij contingunt casus, & planè quot tractus terrarum, tot in vnaquaque aqua, mutationes, tàm in saporibus, quàm in cæteris differentijs, vbi purgantur, vbi rursus contemera͂tur.

Salsus sapor terræ proprius.

I. Compositæ aquæ vt plurimum participant sole.

II.

Sed relictis primis terrarum infectionibus; de exactè salsis, quicunque amniu͂, fontiumùe salsi sunt, aut mineram salis præteriisse, aut eam certè qualitatem à quapiam eius naturæ substantia suscepisse censendum est. Qualis potest esse cinis & calx, loca sicca, arida, & infœcunda. Omnis locus (inquit Plinius) in quo sal reperitur, sterilis est, ipse in totum sponte nascens. Et Virgilius in Georgicis.

Salsæ steriles.

Salsa autem tellus, & quæ perhibetur amara,
Frugibus infœlix, ea nec mansuescit arando,
Nec Baccho genus, aut pomis sua nomina seruat.

Quod & Theophrastus antè ipsum notauerat: adurunt enim inquit, nedum nutriunt salsæ plantas ipsas, augerique prohibent; præterquàm si quid ipsis affine sit, vt alga mari. Non enim videtur dubitandum, quòd sal (etsi paucæ alimoniæ sit) peculiares tamen sibi quasdã enutrit plantas. Nam Palmæ exaggeratus vnicè prodest: & salsarum irrigatione brassica, beta, rutha, eruca vegetantur; quam ob rem Aegyptij brassicam Nitratis aquis irrigant, atque ita multo dulciorem, teneriorem que efficiunt: quod Martialis quoque percensuit in Xenijs.

Sal an alat plantas.

Ne tibi pallentes moueant fastidia caules.
Nitrata viridis brassica fiet aqua.

Vel fortè ex raris illius plagæ imbribus, assuefacta salsis illic terra vtcunque fruticat: quod idem ex Androsthene Plinius in Tylo Rubri insula asseuerat, vbi oleas, virentesque frutices enasci dicit. Cæterùm salsarum moles crassa est, & aliquæ vnctuosæ. Iam marinam enim diximus omnem oleosam, teste Aristotele; & tales accidit aliquando reperiri fontes salsos: Natiui tamen ex salsis mineris sunt meræ salsi, & crassæ substantiæ. Vnde siquis aquam sale indito vehementer salsam fecerit, in ea ouum innatat; atque hoc indicio vtuntur in salsis aquis hi, qui artificiales sales è salinis decoquunt, aut cùm fossilem per aquas depurant. Talem se exhibet aqua maris, facillimè idcirco onera tã

Substãtia salis crassa.

magna sustinens : sed quarundam maximè lacunarum, vt in Palęstina Asphaltites, quem adducit ad hoc propositum Aristoteles, aliique similes. *Color.* Ex quibus intelligitur, quòd quanto clariores sunt salsę, tanto minus terreæ, & minus fœcundæ salis. In aliquibus extranea accedit mistio, aut terræ tinctæ, aut succi alicuius; quo modo multifariam coloratos sales prodidit Plinius. Rubrum quidem ad Memphim, ruffum circà Oxum, Croceum in Cappado- *Salis species colorati.* cia, Centuripis purpureum in Sicilia : vbi non longè admodum, circà Gelã mirificè splendere. quas tamen omnes infecturas superficietenus, ac adeo exiles habet quicunque sal ita coloratus, vt cùm teritur eas amittat, planeque albus omnis redeat. *Odor.* Ac pariter odore nullo sunt : etsi per alienam pariter misturam aliquando oleant, vt sal Cappadociæ quidã odoratissimus, ac translu- *Sapor.* cidus, Plinio. Sapore sunt salso, & aliquibus locis magis salso quàm marinæ aquæ : quam ob rem vbi aut solis feruore, aut ignis artificio partes salsæ concreuerint; eæ super cæteras terræ mineras exactam seruant substantiam, fiuntque merum sal. Quod in ignem proiectum crepitat; quod miratur Plinius, vtpote sal natura ignea, & tamen inimica ignibus : quare nihil faci- *Sal crepitat in igne.* liùs extinguit incendia. Cur crepitet autem, rationem dedit Aristoteles in problematibus; quia sal multum obtinet humoris, qui ab igne tenuatus, & in flatum conuersus, dirumpit frustum, & locum quærit. Contrà, in aqua, vel sub aëre frigido, fathiscit, soluiturque totum, quasi pristinam humoris naturam recipiens, quos inter elixandum, comburendumúe amiserat. Qua- *Operationes.* propter salsæ aquæ valenter exiccant, calfaciunt minus, adstringunt, contrahunt, abstergunt, repurgant, in processu verò erodunt, vrunt, consumuntque intus præsertim vsurpatæ. Ex his tertiò cutim abstergunt, omnemque excrementiciam, ac putrescentem humiditatem exiccant, nimiamque corporis crassiciem longo vsu extenuant. Scabiosis, leprosis, elephanticis, maculosis, vitiliginosisque summè conducunt : papulas, ac manantia id genus vlcera emundant. Artuum extuberationes inhibent, inflationes, ac ędemata discutiunt, eiusmodi podagricis, ac iuncturarum affectibus medentur. Informem exiccant hydropisim in balneis; quo nomine intelligendum venit pro- *Hydropis.* uerbium, quod à Celso citatur, aque Plinio, SALE, SOLE, & SITI CVRATVR HYDROPISIS. Hypocondriorum distentiones cohibent, ventris, intestinorum, atque vteri flatus discutiunt : quare colicos dolores ante accessionem mirificè alleuiant, etiam in clysterijs inditæ. Lienes comminuunt, eoque efficacius salsarum ipsarum smegmate illutato. Albas mulierum humiditates, locorum vlcera purgant, molam exinaniunt, verrucas, ac Thymos in pudendis exiccant, intra, extraque, prout ratio exigit, ministratæ. Omnem scabiem, ac pruriginem etiam pecorum sanant; pedum clauos item, & perniones exterunt, Plinio authore. Vlcera oris collutæ leniunt, ex Dioscoride, gingiuarum tumores compescunt, dentium fętorem auferunt, mundant, ac eos à putrefactione, & corrosione vendicant, & confirmant. Emanantes ex oculis humiditates reprimunt, & pterygia consumunt frigidæ adhi- *Sal cur sit cõdimentum ciborum.* bitæ. Super hæc, humida excrementa omnia siccando, carnes à corruptione conseruant. Porrò de salsis intrò apsumptis, diuersa operatio est, & diuersa ratio, in cibis, & iure medicamenti : vno enim modo adstringunt, alio mo- *Saliua ad nutritionem necessaria.* do laxant ventrem. In cibarijs, salsæ cibaria condiunt : quia sal omnium saporum primus, excitat ex palato saliuam, sine qua non fit bona præparatio cibi

bi in ore. Siccant, atque adſtringunt, parcè, vel cum vino ebibitæ. Authoritate quoque Hippocratis in libro de aëre, aquis, & locis: crudæ enim cum ſint (inquit) euinci non poſſunt à calore, quare magis conſtringunt, quàm eliquent aluum. Rhazes authoritate Ioannitij, Laxant quidem (inquit) aluum, ei qui ipſas bibere non conſueuerit, pungendo inteſtina: ſed cùm vſus eis fuerit, retinent, ſiccando, & ſtipticando. Alij habendam eſſe rationem volunt de plus & minus ſalſis: ſalſiores enim ſiccant impensè, minimè ſubſalſæ, quæ irritant potiùs ad deiectionem. Sed hi errant, & Rhazes, ac ſtandum cum Hippocrate eſt, ſimpliciter ſalſam ſiccare aluum, nimirùm in potibus, & cum cibis ſumptam. Laxare contrà, vel abſtergere potius iure balnei, ac plenis menſuris, ieiuno corpore ebibitas: vbi eas tùm acri ſua qualitate irritare vim expultricem oſtendimus; tùm quantitate comprimere, ac deijcere aluum. Igitur, vbi in balneis dicebantur exiccare frigidos humores, & omnem inde enatam ſcabiem ſanare; in eſculentis contrà, caput replent Dioſcoride authore, ſalſas gignunt ſeroſitates, ad ſcabiemque & pruritum diſponunt, & ſanguinem corrumpunt. Dyſenteriam porrò concitant, aut tabe afficiunt: quod pleriſque nauigantibus, in aquarum dulcium penuria, marinam bibentibus contigiſſe accepimus, authore etiam Galeno. Troezene Cariæ oppido ſalmacidis aſſueti in potibus, & cibis, quia carent dulcibus, omnes, vel plurimi pedum vitiis laborant, Vitruuio. Syncera marina diu ſeruata (inquit Dioſcorides) ac nulli potabili aquæ commiſta, virus ſalis vetuſtate amittet: quod idem euenit in multis aquis, quæ ſalis materia contemeratæ, amittunt dum reſident corpulentiam. Alioquì naturales ſalſæ, quæ in origine meram, ac puram ſalis concipiunt qualitatem, ſeruantur integrum annum ſalſæ, cæterum limpidæ, & parum viſu differentes à cæteris aquis. Quales per Vrbes Italiæ, & extrà Italiam feruntur multæ, ſalſulæ montis Catini, Aquarij aquæ, Porretanæ, Villæ, Viterbienſes, Sancti Caſſiani, & aliquæ aliæ.

Nocumenta

Troezene aquæ.

An ſeruentur ſalſæ.

De ſalſugineis aquis, & locis. Cap. IIII.

SAL quidem, vt primum terræ ſaporem diximus: ita quoque primum, ac neceſſarium vitæ alimentum eſt. Vnde & ſales primæ elocutionis condimenta dicta ſunt: ac ſalaria dicuntur, conſtituta militiæ, ac laboribus præmia. Atq; idem tamen vnum ex his eſt, quæ ſui copia vileſcunt: quod norunt multæ orbis partes, quibus hoc donum nimium parcè natura elargita eſt, vt quæ ad Arctos ſubiacent, algido cœlo, ac marinis conglaciatis, non ſalſis, ſolaribus inde radijs ferè ſemper auerſis. Norunt & fœliciores aliquæ regiones, quæ magnos theſauros ex ſalis vſura congerunt, vt nullum vſquam largius vectigal regibus, nec minoribus impenſis inuenire ſit. Alma verò Italia hac quoque gaudet prærogatiua, quæ ſub temperato ſolis calore, binis pelagis clauſa, littora hinc, atque hinc ſalis frugaliſſima habet. Sed antequã ad terreſtrium cenſuram veniamus, ex marinis ſal ſponte inuenitur, & arte confectum. Sponte quidem, vbi elati fluctus in ſcopulorum loculis quieſcunt, in ſalemque vigore ſolis coaleſcunt exilem, atque albiſſimum, quam ſpumam ſalis dicunt, in cœnis lautis electiſſimum. Arte autem fit, vbi ea littoris ſit humilitas, ac arearum ſpatium, quo marinæ corriuentur: quales perpetuæ ſalinæ ad Hoſtiam Tyrrheni maris, & altiùs ad Telamonium portum,

Sales & ſalaria.

Marini ſalis ſpecies.

Spuma ſalis.

tum, itemque Herculeum, ne dicam cęteras. Multis porrò in locis, quanquam idonea sit corriuatio marinarum, sal non fit; propter grauem aëris, quem stagnantes marinæ concitant halitum, vnde multas constat maritimas ciuitates fuisse derelictas. Quales olim erant salinæ ad Senogalliam in Picenis; quæ ciuitas ob tristem propterea halitum iam derelicta, iussu hodie G. VBALDI VRBINI DVCIS, exiccatis magna ex parte salinis, iam meliori gaudet aura, ac vrbs ipsa nouis mœnijs instaurata. Sed præter marinum duo alia salis genera reperimus,

Salis duæ aliæ species.

alterum quidem eiusdem ferè cum prędicto naturæ: quale meminit Galenus in stagnis quibusdam nasci solitum, qui sal sugineas impressiones habent. Talis (inquit) est Tragasius sal, non procul à Smynthio. quod erat Apollinis templum ea ætate percelebre, sub Pergamo Galeni patria.

Tattæus sal.

Et item Tattæus sal, qui è lacunis eius nominis in Phrygia concrescit, collyrijs oculorum vtilissimus, Plinio. Et in Pamphilia salinæ similes. Pariter exiccatur æstiuis solibus in agro Tarentino, totumque stagnum in salem abit, altitudine genua non excedens, omnium salsissimus, suauitateque & candore in re medicamentaria probatissimus.

Sal fossile, sal Petræ & sal Gemmæ.

Tertium verò fossile est, quod sal Petrę dicitur, ac Arabibus authoribus sal Gemmæ: quod tamen à locis, vnde effoditur, nomen plerunque acquirit, vt Thebaicus sal, Indus, Tragasius. Alioquî parum aut in substantia, aut in colore variant: nisi quòd præ marino, ac lacustri genere salis, Fossicius sal substantiam habet magis compactam, maiorem tamen partium tenuitatem, cum astringendi potestate, affinis admodum cum Nitro, & cum Aphronitro naturæ.

In Sicilia.

Id genus salis cæditur in Sicilia in Agrigentino, vbi locus ad Borangium hodie dicitur, Fazelo teste: hoc in igne soluitur (ob misturam vt credo bituminis) in aqua densatur, & crepitat. Ad Pelorum circà recuruum littus, violacei coloris fit; purpureum ad Centuripem Aetnæ, pellucidum ad Pachinum. Vnde non fontes solum salsi in Sicilia permulti; sed integri etiam lacus salsi, & viua flumina.

Stagnum Cocanicum.

Tale stagnum Cocanicum, ad Aphricanam orã; & aliud simile iuxtà Gelam fluuium, qui & salsus idcirco appellatur, & huic ex aduerso alter, qui mittit in Tyrrhenum, & Hymeræ fluminis riuus salsus. Cæditur porrò & in Calabria, è montium profundissimis cauernis, crystalli modo lucidum.

Halys flu.

Et in Germania apud Thusam oppidum, & infrà in Valacchia, Russia, Cappadocia, Armenia, vbi Halys fluuius græco vocabulo salsus, vt Straboni placet. In Meröe quoque maxima Nili Insula fossicius sal, & in Arabia; quæ loca omnes authores notant.

Sal Induus & Oromenus.

Plura exempla natiui salis ponit Plinius, præsertim in India, vbi Oromenus sal, qui è monte eius nominis lapidicinarum more cæditur, maiusque vectigal regibus ex eo esse tradit, quàm ex auro atque margaritis. Et item in Hircano mari circà portas Caspias. Et in Carmania Indiæ parte: quos montes Indiæ M. Paulus Venetus, ac iuniores alij nouarum terrarum exploratores se hodie vidisse confirmant, sub magno Cham Indiæ partis, ac Tartarorum rege. Præterea apud ciuitatem Tingui salinas esse, in prouincia Cardiam nomine, & item in Tartaris ex putealibus aquis confici salem, magno quæstu.

Sal Petreus.

Citerius autem in meridionalibus, Camaran Insula Aerithrei sinus salis ferax elegantissimi: & hinc per occidentalem Oceanum Aloysius Cadamustus salem petreum commemorat in Nigritis extima Aphricæ parte, ad locum cui nomen Tagaza, quem triginta vsque dierum itinere conuehunt in mediterraneas terras, & maximè ad Mellitas

gentes,

gentes, quæ eo vtuntur cum aqua in medicamentis potorijs. Conſtat verò ſatis ex antiquis, in tota Aphrica ſal paſſim ſub harenis reperiri, præſertim iuxtà Cyrenem montem in Lybia, vnde Cyrenaici ſalis celebritas, qui & Hammoniacus dicitur, circà Iouis ſcilicet Hammonis delubrum ſelectus, ſimilis colore alumini, ſed guſtui inſuauis, medicatus tamen præ cæteris, Dioſcoride, & Plinio teſtibus.

Sal Cyrenaicus. Sal Hammoniacus.

Ob quam Solis, ac ſoli ariditatem, multa in his regionibus ſalſarum copia perhibetur, perraræ dulces: quæ calamitas valde vtili compenſatione ſæpè ipſas regiones ab alienigenarum impetu vendicauit. Durat quoque hæc ariditas, ac aquarum penuria in ſuperiorem vſque Arabiā, quæ deſerta exinde cognominatur: in qua Carrhe fertur nobile oppidum, vbi domos ſale è montibus exciſo, ceu lapide conſtruunt, Plinio.

Aquarum penuria.

Quare ſub Mecha metropoli, vbi Mahometi ſarcophagum, vnicus qui habetur dulcis aquæ puteus, Sancti Marci Euangeliſtæ nomine, religioſè etiamnum à barbaris cuſtoditur, adſeruntque ipſius ſancti miraculo ſiticuloſæ regioni elargitum.

Puteus Sancti Marci ſub Mecha.

Dulces item perraræ, amaræ aliquæ in Perſis, ac ſpeciales ſalſæ inter Crermam, & Cobinam, quæ ære participant, ac bibentibus aluum laxant.

In Perſis.

Præterea de ſalſis, Hippocrene, quod eſt latinè Caballinus fons in Helicone Bęotiæ monte, ſalſas & calidas (vt fama eſt) cōtinet aquas: percuſſu creditus pegaſi equi ſcaturiſſe, qui Neptuni, hoc eſt maris filius idcirco fingitur. Salſulas in Prouincia Narbonenſi recenſuit Pomponius Mela, ſalſiores quàm marinæ.

Fons Caballinus & Pegaſeus.

Cęterùm extimæ Aquilonales terræ, ob oppoſitas cauſſas Auſtralibus prædictis, ſunt maximè cunctarum mundi partium indigæ ſalis, in ipſo etiam mari, quod habent perpetuò rigidum. Qui rigor glaciei ſi (vt accidit) tepidiuſculo ſole liquetur, liquatur in dulces, inferiùs cubantibus ſalſis; quę tamen ob caloris languorem illius cœli, vix coguntur in ſalem. Adeoque Noruegiani (quæ meminit Olaus Magnus Archiepiſcopus Gothus) ſublectas vndis ſalſas magnis impenſis coquunt, ſalemque vicinis quoque communicant regionibus. Idem fieri in Gothia, diœceſi Vpſalenſi.

Sal in Hyperboreis.

In Polonia Foſſicius habetur ſal, in profunditates montium quæſitus, ſpecialiter ſub Violiſca, & Bochna.

In Polonia.

Foſſicius quoque in Britannia. Itē in Hiſpania citeriori, vbi amnes quoque ſalſos reperiri ſcribit Strabo, glebis ſalis inter harenas pellucentibus.

In Britānia.

Salſæ item in Germania quamplurimæ, vnde non fluuij ſolùm, verumetiam & loca ipſa, & oppida nomen inuenēre: vt Hala per græcam à ſale etymologiam nobile oppidum in Hermunduris, Hala in Sueuia, Hala in Rhetijs. Et altiùs apud Saxones permulti fontes ſalſi, vt in Luneburgo, & Staphurdo, vulgóque alij ſalſarum putei, ex quibus ſales in magnis ahenis decoquunt.

In Germania.

In Bactris duo lacus immenſi ſale æſtuant, Plinio; vbi quoque Ochus, & Oxus flumina, quæ ſalis deferunt ramenta.

In Bactris.

Salinæ item frugaliſſimæ in Aphrica, ſeptentrionali parte, vt circa Vticam, Plinio; & circà Memphim in Aegypto. In Creta quoque inſula fontes narrantur ſalſi, & proximè in Cypro, apud Cittium. Et in Carnis ex Timaui fontibus, omnes ſalſi, excepto vno. Porrò quæ loca digna magis videntur hiſtoria, iam ſingulariter deſcribemus.

Salis lapidicinæ, & aquæ ſalſæ in Vngaria.

SINGVLARIA verò magis exempla tàm locorum, quàm aquarum ſalſarum

rum habentur in Pannonia, Dacia, ac Polonia, amplissimis regionibus, è quarum authoribus recensebimus præcipuas aliquas. In Pannonia, quæ Vngaria est, complura salis fossilis loca, qui lapidicinarum instar cæditur, meminit Georgius Vernherus. In primis in Maromarusio, qui vocatur Monte. Montes verò, ac fontes exinde salsissimi ad fines Eperiensium, quam ob rem locùs Souuar eo idiomate, quod est Salisburgum appellatur.

Fontes Eperiensium.

Piscinæ salsorum piscium in Transyluania.

Mvltæ quoque in Transyluania sunt, quæ Dacia antiquis. Vbi & Piscinæ salsæ, noxiæ pecoribus, cum salsis verò piscibus sapidissimis, qui tamen si mittantur in dulces, paulopostea intereunt. Porrò ad ripam Marusij fluuij scopulorum instar visuntur salis petrei tumuli, cuius item fluuij alueus salsus est, non longè ab oppido Thorda, salinis in ea regione, percelebri. quos tamen excidere, nisi publicanis regijs vetitum est. Aliæ id Vuzagnam oppidũ, quod pariter est Germanicè Salisburgum. Aliæ ad oppidum Dees, prouentus regiæ cameræ inæstimabilis: quas & à Georgio Reychersdorfferi Transyluano accepimus.

Marusius flu. salsus.

Salis natura, quę vegetatur, & crescit in Transyluania.

Salis verò scissilis, ac montani naturam ex humore, aut succo id genus aliquo vegetari, ac crescere, satis quidem fidem facit idem Vernherus; nec minus ex nostris præclari aliqui testes, qui multa mihi hac in parte memoratû digna retulêre, quæ referam. Inter alia vulgare ferè esse dum sal exciditur, relicta elapsis annis instrumenta ferrea, ac ligna in eis reperiri. Quodam loco gallina cum ipsis ouis incubans reperta est, quæ eo obducta sale seruata est, ac incorrupta etiamnum ostenditur. Iam magna ex eis fodinis carbonum uis erui solet cum sale, & vetustissimæ roboris trabes. Sal gemmeus, qui lucidior est omni sale, cùm in fundo reperitur, indicium fodientibus est inferius nullum esse salem, aut impuram terram, ceù matricem reperiri. Abundat & vicina Polonia huius generis natiuo sale saxeo, insyncero tñ, ac magis solido.

Salinæ in Polonia.

Salinę in comitatu Tiroli.

Ex his autem exemplis de sale in mediterraneis, iam non caret admiratione naturæ consilium: quæ, perinde sollicita de re adeo necessaria ad vitam, regionibus tâm longinquis à mari, & propterea egentibus sale, eis, vel montes natiui salis comparauit, vel lacus, vel fontes, forsan ex occultis à mari venis elargitur. Id genus salis frugifera natura est in comitatu Tiroli in Germania, vbi plurimum coquitur ad Hals oppidum. Ac fluuius è proximis montanis ortus totus illius saporis est, quem Salza idcirco nominant, longè apud Boemos in Danubium mittens. Ac recta per hunc tractum, Salzeburgum ciuitas, atque oppidum Salza. Hinc multis locis (scribunt noui authores) strumosi fiunt homines, maximè verò mulieres, earundem (vt putant) aquarum vitio, quas bibunt.

Salza flu.

Salinę in Burgundia.

SALINÆ verò ex aquis natura salsis (vt scribit Bartholomæus Cassaneus Burgundius) sunt in comitatu Burgundiæ, vbi Franciæ confinia cum Rhetijs, ad oppidum Salinas, quod & Salius dicitur. Elicitas enim mirandis machinis è certis fontibus aquas salsas, longo artificum ordine in salem coquunt albissimum, sapidissimumque, ac tanta copia, vt non Burgundiæ solum, verumetiam & toti Sabaudiæ suppetat, Sueuiæque, ac propinquis vndique aliis terris: quæstu inæstimabili, & qui in rem communem distribuitur, partim principibus patriis, & partim ecclesiis.

Salinæ in Volaterrano.

MVLTÆ quoque eiusmodi salinæ sunt in Italia, eæ tamen perexiguæ, nec adeo diuites, quam natura marinis salibus supero mari, atque infero satis expleuit. Tales extant in Volaterrano, vbi collecta aqua è puteis altissimis, & in cortinis plumbeis decocta, in salem paulatim densatur, qui omnium albissimus, ac tenuis in lautis mensis eligitur: Vnicum hodie illi ciuitati vectigal. Raphaele Volaterrano authore.

Salinæ in Æmilia.

AD viam Aemiliam, in agro Placentino salsæ habentur scrobes, è quibus similiter sal igne conficitur, Leandro Alberto authore. Et in Parmensi, quæ in vsum medicinæ à quibusdam probantur, per venas misturæ tùm salsæ, tùm ferreæ, cum virtute manifestè calida.

Salinæ in Piceno.

SALSÆ item aquæ in Piceno aliquę sunt: Vna in agro Asculano ad Mozzanum pagum tribus mill. pass. Altera in Firmano sub castro Sancti Angeli, salis ex artificio candidissimi ferax: vbi per eam terram Salinus fluentum. Pro- *Salinus flu.*
ximè lacuna alia salsa, non longè ab Apennino, vnde proximum castrũ Mõs Aponus dicitur, quasi salsas Aponi aquas æmulans: & Apenna oppidum. Salsulæ quoque perexiguus puteus est in agro Vrbinati ad oppidum Sancti Constantij, aqua Sancta indigenis dicta: quam purgandis corporibus in po- *Aqua Sãcta*
tu, extenuandisque vtiliter expertus sum.

Aqua virginis ad montem Orthonis sub Patauio.

LOCORVM ergo, ac aquarum salsarum, aliæ sumuntur ad vsum salis, quæ nimirùm synceriores sunt; & aliæ quæ vel alteratæ sunt misturis, vel cum pauca virtute salis recipiuntur in balneis, quarum iam restat enarrare aliquos. Aponi quidem aquas sub Patauio, & alia quæ sunt in circuitu eorum montiũ balnea, vt exactè omnia sint salsa, & plus aut minus calida, iam libro superiore per singulares eorum historias ostendimus. Ab Apono autem occidentem versus, centum quinquaginta instar passuum spatio præaltus eminet collis,

lis, non ita amænus, cui ad radices est templum MARIÆ VIRGINI dicatum, quod cùm multis splendeat miraculis, habet in vestibulo Cryptam, fornicis modo extructam, vbi descensu aliquot graduum fistula est aquæ frigidę, & potabilis; & ex aduerso alia tepidæ, parumque salsæ scatebra, quæ virginis aqua vocatur, in potibus medicatis apprimè vtilis. De qua cùm plurima fecerint experimenta Patauini medici, præcipuè verò doctissimi Franciscus Frisimelica, & Aloysius Bellacatus; primus omnium conquisitè admodum tra-
Qualitates ctauit Fallopius, à quo hæc accepimus. Aqua est purissima, salsedinem vix per-
Minera. ceptibilem habens, vnde temperatam aliàs diximus. Materia est salis paucissima quantitas, salque mitissimum, quantum tamen valet summam aquæ fri-
Vsus. giditatem, humiditatemque obtundere. Vsus tantùm in potu est iure balnei. Aduersus hepatis feruorem, & quæ eius generis soboles sunt vitia vtiliter bibitur. Nec non ad omnem calidam intemperiem ventriculi, renum, aliarumque partium, & his specialiter vtilis qui patiuntur guttam rubeam, facie scilicet rubicunda, & verrucosa, vel qui tales habent manus, vel calentes æstu noxio pedes, quæ manifesta sunt viscerum caloris indicia, qui si non semel reiterato saltem harum aquarũ vsu omnino extinguitur. Valent & aduersus gonorrheam, vitio calidorum renum, atq; etiam hepatis, ad eosdemq;
Electio. haud secus fluores albos mulierum. Tota æstate sumendæ.

Balnea Montis Orthonis.

PORRÒ vltrà ædem, præscriptamque Virginis criptam, percelebre extat Augustinianorum cœnobium; quod pro loci olim asperitate muro vndique cinctum, ac expurgata vndique vligine, cultuque viridariorũ ornatum, multam quoque addit his balneis, quæ continet, gratiam, atque commoditatem. Intrà claustrum ergo scatebra primùm occurrit aquæ feruidæ, quæ in lacunam ad vsum balnei corriuatur; è cuius alueo cœnum colligitur argillosum & pingue, pro lutamentis; & in secessu duo sudatoria medicatis, ac temperatis va-
Minera. poribus, valde vtilia. Mineram dicit Sauonarola esse salsam, & à prædominio aluminosam: Montagnana sulphuream, salsam, & pinguem. De sale (inquit Fallopius) non est dubium, gustu ipso, & quia concrescit sal circà canales æstiuo tempore, & hiberno item, ob calorem mineræ proprium. Sulphuris verò continere vapores tantum, & non substantiam, & minus quàm Aponi balneum: quicquid de alumine sit, quod cùm Fallopius neget adesse, & nulla id comprobet ratione, equidem cum Sauonarola potius adfirmauerim, has mineras non sine aliqua aluminis portione esse, vtpote quod & terræ genus est sulphuri, ac sali congeneum, natiuumque his montibus: quod
Vsus. & ex insigni adstrictione tùm luti, tùm aquarum ipsarum depræhẽditur. Vsus olim balnei aduersus neruorum duritias, articulorumque dolores, ex frigida, humidaque intemperie ortos. Nunc verò ablutioni duntaxat illutationum
Sudatoria. deseruit, & quandoque ad exiccandam scabiem. Sudatoria sunt tepidissima, & ad emolliendum pariter induratos artus idonea, habentque foueas mem-
Lutum. brorum particularium, ad contractiones id genus artuum, neruorumque, auxilij (vt quotidie videmus) certissimi. Lutum verò, cuius item laus Sauonarolæ tempore erat præcipua, argillosum est, imò ipsum argillæ genus, ex quo Patauini figuli ollas conficiunt; pinguius tamen hoc loco, salsumque, & cũ quo-

quodam sulphuris vapore, qui ipsum excoquit, virtutemque illi communicat digerendi. Quare eo communiter vtimur ad digerendum, dissoluendumq; & ad vniendum lutatas partes. Facit ad oedematosas inflationes, tumoresq; eiusmodi laxos in cruribus, ac informes, quos elephantes vocarunt Arabes; & ad roborandum articulos ipsos, ac iuncturas debiles. Cæterum hîc lutum non apponitur calidum; sed primò concalefacta aliquandiu parte ipsa affecta in aqua balnei, mox lutum frigidum adponitur, & sub Sole sinitur, vt moris est illutationum aliarum. Aduehitur in longinquas partes, vtileque seruatur. Omni tempore vtile; sed per æstatis potissimùm initia eligendum, atque etiam Autumno, quando cessatis iamdiu pluuiis synceram magis conseruat proprietatem.

Bal. Domus Nouæ, sub Apono.

SVB censu pariter aquarum salsarum, est aqua in Patauinis, quæ ad Domum nouam, iam nostrorum auorum ætate nuncupata fuit, vnum ferè milliare ab Apono, nec longè a Sancti Petri balneis distans. Est autem collis, vbi nascitur, dimis, ac vepribus, lacunosisque valleculis obsitus: itaque fit, vt stagnantes aquas, quæ hinc, & ex vicinis Aponi balneis exonerantur, non adeò salubris auræ, omnes cum Sauonarola, iuniores etiam existiment. Sunt *Salinæ.* lacunæ plures aliæ frigidæ, aliæ calidæ, ac omnes insigniter salsæ: quam ob rem iam à D. Carrariensibus ad vsum conficiendi salem exceptæ, ac diu elaboratæ, ob situm tamen calcis, quem mittunt, & ob impensam dimissæ fuerunt. Non inutiles in balneis, nisi in tanta hîc aliarũ balnearũ copia negligerentur.

Aquæ salsæ Montis Catini. Tettucciane vulgo detta

CASTELLVM Montis Catini, quod confine est Pistorio in Hetruria oppido, quibusdam aquis celebratur, quas Salmacidas à sapore cognominant, & tàm potu, quàm balneo vtiles. De quibus (vt scriptum reliquit Vgolinus hinc oriundus) cùm elapsis temporibus hîc officinas conficiendis salibus cõstruxissent, easque cum modica densandi virtute reperissent, ac exigui fructus; *Salinæ.* ad vsum balnearum, ac potuum recepêre. Sunt autem exquisitè salsæ. Destillatæ exilem, albissimumque deponunt salem. Multa vndique secus fontes adnascitur tamariscus; quæ (vt author est Dioscorides) amat paludes, ac stagnantes id genus aquas de natura salis: vnde vim modicè resicandi subesse succis, quos ea terra alit, coniicitur. Sunt autem duæ scatebræ: primi verò meriti, maximè in potibus est Salmacida, quæ vulgò à Tettucio cognominatur. Altera, quæ Balneoli est, minus salsa, ac in potu minus purgando efficax. *Aqua Tettucij.* Per aluum vtræque ebibitæ deiiciunt, & per vrinas; renum, ac vesicæ *Aqua Balneoli.* obstructiones aperiunt, arenulas pellunt, lapidem frangunt, vermes interficiunt. *Vsus.* Vsus verò earum hodie celebris est in dysentericis, quos mirificè sanant, etiamsi nomæ intestina corraserint, ebibitæ singulis diebus à libra ad tripondium, pro tolerantia patientis. Quo nomine, similiter atque ad vrinę difficultatem, admirandas adeò videmus quotidie harum aquarum virtutes; vt verè ipsas cœlitus in salutem hominum destinatas esse credendum sit, cùm fermè homines ex acerrima dysenteria, iam iam exhausto cum sanguine spiritu reuocent ad vitam. Dignæ idcirco quæ veluti cœleste quoddam auxilium continuè

continuè adseruentur: & maximè quoniam pro exacto ipsarum temperamento cum sale, synceræ; & quales omnino è fonte ipso hauriuntur in longinquas multas hodie ciuitates, etiam extrà Italiam deuehuntur, ac toto anno (vt hîc Romæ experimur) seruantur ad opportunos vsus incorruptæ. Cæterùm eidem balneoli aquæ potus præstat, quãquàm imbecillior sit, & languẽtibus iam viribus idcirco vtilior: & præterea lauant se in eo vtiliter, vt in aquis exiccantibus aliis, atque abluentibus. Tribus potissimùm dispositionum generibus, presentissimum Sauonarola teste; frigidis defluxionibus, inflationibus ventris, & exinde factis doloribus perutiles. Nec minus, vbi opus est, cœnum ipsum ad illutationes vtiliter accipitur.

Balneoli vsus.

Lutum montis Cati.

Aquæ ad Aquarium oppidum.

Ad Aquarium autem oppidum, inter Mutinam, & Rhegium Lepidi, quâ Draco transit fluuius, scatet è rimoso, ac ingenti saxo, perexigua vena aquæ frigidæ, vbi in potibus elicitur, ac paulo infrà decidua colligitur in balneis. Mirandæ in primis substantiæ, ac temperamenti cum misturis suis, quando proditum sit (Fallopio teste) CXX annos seruatã, séque eam bibisse incorruptam, ac ad longinquissimas idcirco regiones extra Italiam, & vsque in Hispaniam cõportari. Minera cùm Sauonarolæ tempore, qui harum primus scripsit historiam, incomperta fuerit; ex operationibus postea, ac summorum virorum, qui eam examinarunt, authoritate, præsertim experimentis eiusdem Fallopij egregij sanè hac nostra tempestate viri, salsa, & nitrosa inuenta est, ac marmoris quidpiam obtinere. Nam inter alia, si per noctem in capisterio ligneo sinatur, salis manifestè ramenta in fissuris relinquit. Cæterũ aqua clara, & limpida, nec aliquid sapit (vt inquit Menghus) & inodora, quanquam Sauonarola, ac alij non desint, qui in ea odorem notauerint Camphoræ. quod non dissimile veri poterat videri Fallopio, ob soli communem ferè in tota ea regione naturam, quæ in Mutinensi agro, suo patrio, & in Parmensi pingui scatẽt bitumine, quod camphoræ odorem æmulari, maximè in aquis aliquando constat. Hanc naturam & operationes ipsæ confirmant: aperiunt enim ebibitæ balnei more, aluum, atque vrinas educunt, manifestè exiccant, ac mediocriter calefaciunt. Faciunt ad ventriculi intemperiem frigidam, appetentiam reuocant, à colicis vendicant doloribus, albas menstruorum fluxiones inhibent, membra collapsa roborant. Harenulas haud dubiè, ac viscositates, idque genus vrinæ impedimẽta tollunt. Cæterùm cùm frigida aqua naturaliter scateat, alienum fore non arbitror, si in potibus præcalfacta sumatur, atque his præsertim, quorum venter minus actu frigidas sustinet. Omni tempore anni, & prout ratio exigit, vtilis.

Minera.

Operationes.

Electio.

Aqua Trescuriana sub Bergomo.

Svb Bergomo decem mill. pass. erat puteus quidam, qui ex antiquo (vt cernitur) salis conficiendi vsu, Salina dicebatur. Quam tamen seu prauo sulphuris odore destituta, seu qualibet (vt vsueuenit) temporum iniuria, siue hominum inscitia disiectam, iam auorum memoria sumptibus Bartholomæi Colleonis, Reipublicæ Venetæ militis ea ætate famosissimi, in balnearum, ac

Salina puteus.

potuum

potuum medicatorum vſum receperunt, idoneiſque ad hæc miniſteria domibus inſtaurarunt. Mineram varijs experimentis inuenerunt à prędominio ſalſam, ac nitroſam, & quæ ab occultis eius terreni miſturis, non mediocrem ſulphuris habebat partem. *Minera.* Nec minus vſu, nam aliarum id genus laxatiuarũ aquarum more exhibitæ, per aluum nonnulli, & per vrinas, interdum per vomitum operantur: nec deſunt qui ſe alternis diebus in tepidos immergant fontes, ad ſudationes ciendas, quos ad cõmunia inſtituta noſtra remittimus. *Vſus.* Cæterum has etiam aquas vſu ducciæ accipiunt, nec non in lutamentis; cum tanta in ſingulis vtilitate, vt balneis Aponi non ſint poſtponendæ: niſi tantũ auſus ſit in gratiam patriæ addere Ludouicus Zimala medicus Bergomenſis, à quo hæc accepimus. Nutritionis membra omnia iuuant abſtergendo, ac ſiccando, inæqualia, & tam frigida, quàm calida faciendo æqualia. *Operationes.* Flatus diſcutiunt, & frigidos inteſtinarum mucores, colicæ, iliacæ, vterique tumefactionibus benefaciunt. Vrinarias omnes paſſiones, & calculos, & difficultatem vrinæ, & ardorem ſanant. Sitim mendoſam corrigunt, hydropem, obſtructa viſcerum, ac pectoris, & aſthmata digerunt. In Solijs iuuant podagricos, atque artheticos. Sub duccia autem faciunt aduerſus catarrhales diſpoſitiones, tàm quæ in capite hærent, ſurditas, tinnitus, ſtupor, dolor, quàm quæ ad infernas partes communicãtur, ſpaſmus, reſolutio, tremor. Qui verò inueteratas, duraſque in articulis defluxiones ſubſtinent, ſalutari admodum horum fontium cœno illutari ſolent. Scabiei, pruritui, ac omni ſubcutaneorum vitiorum generi medentur. Tota æſtate eliguntur, etiam ſub Sirio, cùm ob regionis iuxtà Alpes algorem, tùm ob remiſſam naturaliter harum aquarum caliditatem. *Electio.*

Salmacida Aſculi.

AD Caſtellum Triſſinum, quod Theſuinum à Plinio dicitur, in confinibus Aſculi cum Brutiis, fons medicatarum aquarum emanat. Quæ limpidæ, ſubflauæ in profundo, aſperiuſculæ guſtui, & mediocriter ſalitæ, etiamnum retento latino nomine Salmacidæ vulgò nuncupantur. Nec deſunt qui dicãt, argumento veteris aquæductus, qui hinc ad Aſculum tendebat, iam olim antiquos hunc fontem ſanitatis & deliciarum gratia intra mœnia cõduxiſſe, qui nunc in Caſtellanum amnem diſpergitur, hoc à ſiniſtris, Truento à dextris ciuitatem abluente. *Caſtellanũ, & Truentũ flu.* Porrò eodem valent hæ aquæ vſu, quem in cæteris potulentis iam diximus: quippe ex vomitu deiiciunt, aluũ laxant, vrinarios meatus aperiunt, ac omnem intemperiem etiam calidam emendant. Nutritionis organa, hepar, renes, veſicam, lienem, vterum, inteſtina abſtergunt. Tota æſtate vtiles.

De nitratis aquis naturalibus. Cap. V.

NITRVM quidem (vt Sapientes omnes cum Galeno, & Plinio conueniunt) haud multum à ſolis natura diſtat. *Gal. 9. Sim. Pli. 31. c. x.* Nam & decoctione, & inſolatu nitroſarum aquarũ perinde conficitur nitrum, ac ſal ex ſalſis. & in Macedonia vtuntur Calaſtrico nitro ſalis vice. Hoc tamen, de quo nobis in præſens ſermo eſt, à ſale nitro, quod vocant factitium, longè diſtat, partiũ ſubtiliſſimarum, vnctuoſitatis tenuiſſimæ, vehementiſſimi in occulto ſpiritus, de quo genere idcirco loquemur poſterius. *Calaſtricum nitrum.* Quibus ſanè partibus nitri

pariter

pariter ſubſtantia conſtat; mitioribus tamen, vnde & ſubtile eſt, & gratius, *6. de cau. Plan.* quàm ſal percipitur. Nihil gignit, aut alit, Theophraſto authore, cùm in ſalinis interdum herbæ vireſcant, & in mari tot animalia gignantur, tantum algæ. Quod dixit Plinius, in nitrarijs calciamenta his, qui miniſteria nitri factitant, breui ſpatio conſumi, multam indicat eius ſubſtantiæ acrimoniam. Quę confirmatur authore Dioſcoride; vim (inquit ipſe) & vſtionem ſalis habet tã nitrum, quam aphronitrum. & Galeno, in medio eſſe nitrum aphronitri, & ſalis virium. Cęterùm in Italiam non conuehitur iam multis ſeculis nitrum: nec natiuum habetur, niſi aquarum alicubi venas, atque has (vt inquit Plinius) ſine viribus denſandi. *Aquæ nitratę qualitates* Ex deſtillationis autem experimento, quod de aliquibus infrà dicendis fecimus; ſubſidentiam deponunt exilem, & paucam, & pellucidam, quæ in ignem proiecta non exilit, vt ſal, nec calcinatur, vt alumen. Hoc habet ſal petreus, qui in Calabria foditur, vbi pagus cognomine extat alti montis: nam in ignem coniectus non diſſilit, neque crepitat, ob affinem (vt credo) naturã cum nitro. Atque hoc videntur à ſalſis aquis potiſſimũ differre. *Sapor.* Differunt etiam, quòd amarorem nitroſæ ſapiunt potius, quàm ſalſuginem, & quo magis ſyncerum habent nitrum, eo ſunt amariores. Quare cùm primo occurſu videantur ſenſorium demulcere, ob acres tamen, ac ſubtiles illas nitri partes, quas aquæ ſuſcipiunt in ſe, incidunt, atq; extenuant potentius multo, quàm ſalſæ (ex Galeni ſententia) deſiccant, ac digerunt, calfaciunt potentia ſuper aquæ temperatæ naturam, ac mediocriter adſtringunt: *Operationes in potibus.* Ex operationibus, vim habent egregiè detergendi, viſcidos attenuant humores, laxant aluum, vrinas cient, ac ſudores euocant, his qui in alto concreuerunt, Dioſcoride. Ex his renes mundant, nec parum roborant, ab obſtructis vendicant, arenulas pellunt, ac ad veſicæ calculos effatu dignam præſtant vtilitatem. Adhuc ſi ferro, aut adſtringenti aliqua alia miſtura præditæ ſint (vt raræ non ſunt miſtæ) inſtrumenta quoque nutritionis, inteſtina, & hepar mirificè iuuant, in frigida primùm & humida intemperie, & deinde in calida: vacuando virtute nitri per aluum & per vrinas, & corroborando acceſſoria ferri qualitate. Hinc malum corporis habitum corrigunt; ac efficacius ſi aluminis quoque miſturam ducant, vt Porretanæ aquæ ebibitæ. Præcipuã verò facultatẽ nitratis in purgationibus attribuit Vitruuius, vt ſtrumarum quoque inflationes comminuant. Synceræ perfuſæ, contra quàm ſulphuroſæ faciant, *Perfuſionibus.* iuuant oculos, lachrimas ſpontaneas inhibent, inflammationes reprimunt, in principijs: vnde (quod notauit Plinius) in nitrarijs non lippiunt. Eademq; ratione ad oris, gingiuarum, ac pudendorum affectiones facient; firmant enim dentium laxitates, eroſiones gingiuarum compeſcunt, calidos adfluxus cohibent. *In Balneis.* In balneis, frigidis ſimpliciter vtitur Cor. Celſus nitratis aquis Subcutilis ad ſtomachi robur, qui frigida fermè, ac ſicca intemperie ſit affectus. Vtiliores ſi aluminẽ ſint admiſtæ; ſiccant enim valentius, adſtringunt; ſcabiẽ, pruritum, crurum antiqua vlcera, & reliqua id genus, quæ intemperiei hepatis ſoboles ſunt, vitia ſanant. Vtiliſſimæ verò in ſingulis cum ſulphuris miſtura, quîcum actualiter calidæ tenuitatem inſignem, ac penetrandi, digerendique facultatem acquirunt. Tales intelligit Galenus vtiles in palpitatione, tremore, & rigore. Tales & vſu ducciæ probantur Sancti Philippi balnea aduerſus omnes capitis, ac neruorum id genus paſſiones, tetanis medentur, & opiſthotonicis, cephaleæ, ſurditati. Tales damnat Galenus, in balneis ſcilicet

pariter,

pariter, atq; sulphurosas, ac bituminosas, cæterasque medicamentosas aquas in febribus; primo ad Glauco. & 4. Apho. 2. plus enim (inquit) educunt bilis, sed multo minus prosunt quàm potabiles aquæ.

De nitratis aquis, & locis. Cap. VI.

DE locis verò, ac natura nitri, semper Asia super omnes terras nitro abundauit, etiam ad hæc tempora, etsi ad nos non adeò defe-ratur. Nec minoris laudis, ac precij, quas ponit Plinius nitra- *Li. 31. c. 10* rias in Macedonia. Deinde quæ in Aegypto circà Memphim habentur. Vbi affusa in aliquas lacunas aqua Nili conficitur. Deteriores tamen hæ sunt, eodem teste; nam lapidescit ibi nitrum in aceruis, & multi sunt tumuli ea de caussa saxei, ex quibus vasa conficiunt. Proinde verisimile fit quod *Alabastrites lap.* nonnulli asserunt, nitri quandam materiam concrescere, in lapidem aliquibus locis, Alabastritem vocant, quem cauant, eodem authore, ad vasa vnguentaria, quoniam optimè ea, similiterque cadauera incorrupta seruare dicitur. Eiusmodi in Volaterrano lapidicinæ habentur, lapidis natiui scilicet substantiæ tenuis, ac niuis candore pellucidæ; ex quibus concinna vasa torno, ac leuibus scalpellis conficiunt, materia adeò tractabili, vt quidam solerti manu sonora organa ex ea fecerint. Talem quoque audio inueniri materiam in Belgis ad Herbern oppidum. Et item in Britannia apud Sabrinam fluuium, qui idcirco subsaliti saporis est. Cæ- *Salsus flu.* terùm non est id verum alabastrum: quod probatissimum, solidioris sub- *Alabastrũ.* stantiæ, & non adeò translucidum nascitur in Carmania, mox in India, & circà Thebas Aegyptias; omnium verò candidissimum, quod in sumptuosis operibus probatur, ad Damascum Syriç eruitur. Porrò nitrum quoque optimum nascitur in Lidia, Media, Caria, Pamphilia, Cappadocia, præsertim quod ex Buna oppido aduehitur, Dioscoride. Ac optimum Philadelphiæ aphronitrum, quæ tenuior nitri pars intelligitur, spu- *Aphronitrũ* mæ instar, vnde illi nomen, leuissima. Quibus in locis omnibus synceras haud dubiè nitratas aquas quærere oportet: vnde Letis in Macedonia lacus *Letis lacus.* percelebris est, nitri qualitate. Et in Armenia Arschus, qui & Arethusa *Arschus la.* dicitur, in quem influit Tygris. Reperiuntur etiam pluribus alijs locis, sed hæ aut mistæ plurifariam sunt, quales iam in exemplis retulimus aliquas. Et quales in Phrygia nitrosæ perhibentur iuxtà Menis pagum, sed *In Phrygia.* calidæ, vt credo, ob misturam sulphuris. Et item calidæ in Leontis pago. Aut synceræ nitri, sed (vt inquit Plinius) sine viribus densandi: de quibus singularia iam aliqua ponemus exempla.

Cutiliæ aquæ in Sabinis.

INTER nitrosas aquas, & quæ potionibus depurgent, frigidas commemorat Vitruuius in Pinna Vestina. Frigidas item in Cutilijs, quas Cotylas Græci, *Lib. 10. c. 3.* vt Dionysius Halicarnaseus, & Subcutilas etiam vocant Plinius, & Celsus. Multæ quidem obseruantiæ, ac superstitiosæ habitæ vsque à primis Aborigenum temporibus. Erant autem Cutiliæ antiqua in Sabinis Ciuitas, vt ex Liuio, ac Antonini Cæs. Itinerario elicitur, septuaginta stadijs à Reate: vbi

etiamnum locus, qui nunc est citrà Ciuitatem Ducalem, Cotila dicitur, isq; multis vestigijs magnæ olim ciuitatis conspicuus, Saturni habet inter alia tẽplum antiquissimum, nec longè istarum aquarum lacum quatuor iugerum in star amplitudinis. Fuit autem is lacus apud Aborigines, Saturni olim primi indigetis memoria Sacer, ac admirandi spectaculi, quod Plinius, ac cæteri authores notant, quia fluctuantem in se contineret Insulam, ac opacam iuxtà haberet Syluam, quæ nunquam die, ac noctũ eodem loco visebatur. Quare meminit Dionysius in primis rerum Romanarum Cõmentarijs, Pelasgos, cũ circà Cotylam Aborigenum vrbem statiua haberent iuxtà lacum Sacrum, ac in eo Insulam circumagi aduertissent, recordati consulto olim Iouis Dodonei oraculo, vt Saturniam quærerent terram, & vbi id spectrum fluitantis Insulæ vidissent, fatale illis solum futurum; in his locis, inito cum Aborigenis fœdere, consedisse, eiusque fœderis ergo Decimas Phœbo dedisse, Ioui capita, Patri hominem, in quorum postea memoriam Templum quoque Sacrum, ac alia monumenta posita fuisse videntur. Ipsam Insulam Italiæ vmbilicum tradidit Marcus Varro, authore Plinio. Et quod illis augere potuit admirationem, lacus immensæ profunditatis, ac incompertæ, semper plenus sua aqua, quæ sponte & clara emanaret, nec vnquam è margine flueret, agro alioquî vndique secus vliginoso, ac palustri, vt notauit Dionysius, existente. Secutis verò temporibus, ob præclaras, quæ in his aquis repertæ fuerunt virtutes, in vsum quoque medicinæ receptæ fuêre, ac tanta celebritate (vt fidẽ faciunt tot scriptorum attestationes) vt pro vicinitate quoque vrbis, atque salubritate aëris, nec non agri amœnitate, consueti fuerint ex Romanis ciuibus, amplissimi etiam ordinis plerique in Cutilijs, & circà Reatina rura æstiuare quotannis. Sic eos maritima quærere, ac aprica loca hieme solitos diximus, ac hiemare vel in Baianis, vel Tabijs, vel Anxure. Scribunt Suetonius, & Dion Historicus Vespasianum Cæs. in Sabinis aquis, quæ Cutiliæ appellantur, extremum obijsse diem. Nec secus in eis Titum filium Cæs. decessisse. Quas verò in re medica prærogatiuas hæ aquæ habuerint, Nitrosas ponit ipsas Vitruuius lib. 10. cap. 3. Purgationibus inquit, depurgant, ac per aluum transeuntes Strumarum minuunt tumores: Plinius autem libro 31. cap. 6. Bituminata (inquit) & Nitrosa aqua qualis Cutilia, vtilis est bibendo, atque purgationibus. Eodem lib. cap. 2. Subcutilæ (inquit) aquæ in Sabinis, gelidissimæ, suctu quodam corpora inuadunt, vt propè morsus videri possit. Aptissimæ stomacho, neruis, iuncturis, & vniuerso corpori. Corn. autem Celsus lib. 4. cap. 5. Cutiliorum, & Subcutiliarum inquit balneas frigidas, salutare remedium esse in ea stomachi resolutione, qua cibi tenax non est, soletque desinere ali corpus, ac sic tabe consumi. Hæc omnia ex antiquis authoribus de his aquis accepimus. Quarum cùm elapsis tot seculis, mutatisque adeo rebus, vix aliquod vestigium, aut nomen remansisset; demum Nos collatis vndequaque penes authores ipsarum notis, simulatque adhito multorum ex indigenis iudicio, præcipueque MARIANI VICTORII Iurisconsulti Reatini, qui hæc exactissimè in libris, quos ædit, de origine Italię, pertractauit; hanc eis lucem dare studuimus. Incolæ nunc ipsum lacum Puteum Ratinianum appellant. quãquam alij quidem Putei, minores quidem, sed eiusdem naturæ, & profunditatis item immensæ, in eadem ora habẽtur, quorum vnum Puteum Clarum nunc Incolæ appellãt, alterum verò suo idiomate

Lib. 2. c. 97.

Lib. 3. c. 12.

Natura, ac Facultates.

Ratinianus puteus.

mate

mate Brutum. Iacet autem Puteus ille Ratinianus ad radices montis, non longè à Paterno castro. In quo omnia prædicta respondent, situs loci, lacus profunditas, sapor aquarum: præter fluctuantis illius Insulæ spectaculum, quæ amplius non apparet, ab aquis (vt creditur) ipsis absorpta, seu potiùs ad tollendam illam antiquorum superstitionem, de industria obruta, atque submersa. quod in multis alijs id genus aquarũ spectaculis factitatum obseruauimus.

Aquæ in valle S. Marini apud viam Flaminiam.

APVD viam Flaminiam, sub præruptis Apennini iugis, quæ inter Isaurũ fluuium, & Ariminum intersunt, circiter milliaria 15. a mari supero, medicatarum aquarum scatebræ habentur, quæ à vico, valleque, vel interdum à castro Sancti Marini, quod eis ab aspera summitate montis præeminet, cognominantur. Patet locus à Septentrione, vbi in decliui agello per æstatem hæ aquæ stillatim emanant. Terra mista, glarea, creta, tophus, & ad sententiam Theophrasti, vbi vel nitrum, vel sal, vel alumen subest, infructifera. Sunt autem aquæ perexiguæ, & vt credo stillatitiæ potiùs ex altis illinc montibus, quàm aperta alicundè vena: quare per hiemem vim suam amittunt nimium dilutæ pluuijs, ac magnis sub sirio feruoribus è decliuibus loculis exudant, vnde solent accolæ defossis ad genua scrobibus paulatim stillantes colligere, itaque in vasis ad vsum potionum accipere. Sunt autem vbi in alueis suis cubauerint, colore, & consistentia limpidæ, odore fumosæ, tactu frigidæ, sapore subacri in primis, ac parum adstringenti, cum sedimentis ex destillatione, quam ob nouitatem vsus experiri volui, gustui salicis, & quæ super ignem partim in flammas abeunt, partim exiliunt, nitri, ac salis indicio. Ad hæc collatis à posteriori experimentis vacuandi per aluum, & per vrinas, *Minera.* statuimus harum aquarum mineram, in primis nitrosam, salsulamque, cum modica ferri adstrictione. Adeoque abstergendo, ac purgando idoneæ cùm sint, ac frigidæ, potantur vigente Sole sub canicula, manè diluculo: bibunt *Electio.* semel crateras à selibra ad sexquilibrã, mox se quisq; dat in pedes ad excitandã excretionẽ, rebibunt, eunt, redeunt, semper crescẽte bibendi auiditate, donec limpidas, & quales è fontib. acceperant, reiectent; cũ sciam qui exportatas ẽt non minus admodum valere asseuerent, ac ad scrobes ipsas ebibitas. Operantur *Operationes.* autem ad præscripta Nitrosarum aquarum cõmuniter, ac tanto efficaciùs, quanto ex salis acritate acuuntur, corroborantque ex ferri mistura. Quapropter in qualibet intemperie, sunt omnium membrorum nutritionis vitijs vtiles, hepatis, intestinorum, ventriculi. Renes, vterum, ac vesicam purgant. Neque vim faciunt, sed tetros etiam sudores quibusdam eliciendo, tam ea quæ in alto hærent, quàm quæ in superficie extimæ cutis sunt vitia exterminant, ac vitam sanam idcirco his, qui crebras incurrere solent ægritudines, conseruant. In quarum laudem iam hexasticon ad me scripsit Ioannes Baptista Clemens Fanensis, non indignum quòd incidatur in marmore, & in prospectum ad hæc balnea exponatur. Sic enim habet.

Ad vitreos propera fontes, lymphasque salubres,
Quæ grauibus morbis languida membra leuant.
Interiora etenim si corpora laueris vnda
Produces vitæ tempora longa tuæ.

Posce vndas igitur, neúe exhorresce liquentes
Haustus, nam longum qui bibit, ille valet.

Aliæ in Æmilia purgatiuæ aquæ.

PORRÒ in eo genere aquarum, quæ anniuersariam videntur habere originem, nec dissimilem à prædictis operationem, est quædam potabilis aqua sub Meldula Aemiliæ oppido, quam quòd nocte Sancti Laurentij singulis annis oriri dicatur, eam sibi nomenclaturam comparasse prodidit Menghus Fauentinus, qui parum antè hanc ætatẽ super aliqua Italiæ balnea breues edidit censuras. Ad vsum potionum medicatarum hanc vtilem asserit, per 15 dies. nam ebibitam mox se subducere, laxare ventrem, ac ciêre vrinas. Idem quatuor millia passuum sub Fauentia, quandam eiusmodi aquam commemorat, Sancti Christophori nomine, ad cuius festum, 25 Iulij frequentari assolet: &, vt mos est indigenis, calfacere eas, ac bibere pro solutionibus ventris. Est enim frigida, gustui salsa, & inodora. Stomachum mundare, obstructa aperire, calculos frangere, ventositati, & colicis opitulari traditur.

Aqua Sancti Laurentij.

Aqua Sancti Christophori.

Potulentæ in Baianis.

IN Baiano autem, & Puteolano, multæ habentur ad vsum potionum medicatæ aquæ, quas Ioannes Elisius cumulatus in re balnearia paraphrastes cõmemorat. GIBBEROSI quæ vocatur aqua, potabilis quidem, ac super aliam quanque in renibus iuuandis efficacissima perhibetur: meatus vrinarios aperiens, abstergens, firmans, arenulas, mucoresque in his locis hærentes extrudens. Fluores muliebres ex locorum imbecillitate mirificè sistens.

Gibberosi aqua.

Bracchula.

BRACCHVLÆ item fons in nitratis ponitur, qui tamen ære simul atque sulphure non mediocriter participet. Quam ob rem non adeo soluit, ob sulphuris tenacem siccitatem, temperatè calfaciens. Ex natura æris grossas fauces subtiliat, broncocelas vocant, raucam vocem ebibita claram reddit, oculis, & cæterorum sensuum vitijs opitulatur. A longis febribus præter hęc liberare creditur, quo tamen in casu cautè admodum, ac opportunè ministranda veniet. NITROSA item est Sancti Georgij nuncupata aqua, ac lapidem frangens. EST & alia huic proxima Pugilli nuncupata, quæ vel eo nomine insignes meruit laudes, ꝙ solutum quapiam alia ex caussa ventrem adstringere valet, ac hæmorrhoidarum fluores. Calidam nimirùm, acremque intẽperiem remouendo: quare nec fortasse à ferro absoluitur, quem ad modum sunt ad ea confinia Solis, & Lunæ, & Imperatoria vocata balnea, quorum inter ferratas mentionem faciemus. A longis pariter febribus liberat.

Sancti Georgij aqua.

Pugilli aqua

Succellaria.

SVCCELLARIA autem aqua, quæ ad margines emanat Auerni lacus, diluta visitur, & subalba, sapore brodij. Vrinas prouocat, arenulas pellit, lapidem frangit, renes mundat, ac roborat. Omnes faciei, cutisque vniuersæ delet maculas, dentes & gingiuas confirmat, appetentiam excitat, pulmoni, iecori, & lieni accommodat. Exhilarat, ac lentas febres persanat. Aestate omnes communiter eliguntur, minus sub Canicula ob nimium eius regionis calorem.

Electio.

Potulentæ in Puteolanis.

Crypta fons. *Iuncaria.* *Fontanalis.* *Petrę aqua.* *Plaga aqua.* *Balneolum.* *Aqua Sanctæ Anastasiæ.* *Adiutorij bal.* *In horto Domini.*

SVBINDE in Puteolanis, CRYPTAM vocant in hoc censu fontem, non longè à radicibus Falerni montis, qui ob inclytum terreni succum, vt vina produxit omni tempore generosissima, ita aquas habet in potibus medicatis perutiles. Hæ sapore dulces sunt, limpidę, inodoræ, operationibus Nitrosę, ac gelidę, quamobrem excalfactæ commodiùs sumuntur. Refrigerant potentia, thoracem leniunt, pulmonarios iuuant, tussim mitigant, iecori, ventriculo, ac omnibus visceribus benefaciunt: nisi quis aut de malo habitu, aut de Hydrope suspicetur; replent enim breui temporis processu, atque impinguant, calidis ac siccis potiùs affectibus, quã frigidis, aut laxis idonee. IVNCARIA porrò, quæ haud longè à Crypta ad oram maritimam inter iuncos emanat, pariter ebibita impinguat: viribus nimirum non languidis, ac cibis boni succi exhibitis. Vnde & Venerem iuuare dicitur, renes confortare, chronicas febres decernere. FONTANALEM verò aquam, quam sub nullius mineræ censura, definiunt, Nitratam quoque à posterioribus coniicimus. Quapropter eadem ferme auxilia præstat, quæ Crypta, ac Iuncaria: nam ventrem laxat ebibita iure balnei, nec ingrata vllo est aut sapore, aut odore. Fit autem vulgò celebrior, quòd lac mirificè multiplicare dicitur, inpinguareq; corpora, ac soporem inducere; bituminis (vt arbitror) participatione aliqua, vt tales sunt multæ in his locis, ac mirabiles. QVÆ verò à Petra cognomentum habet, hanc sibi præcæteris mirandam prærogatiuam vendicare visa est, quòd harenulas ebibita pellit, & calculos confringit. Partium valdè subtilium, ex aliqua æris portione cum Nitro, quam ob rem oculorum caligini, suffusionibusque auxiliatur. PROXIMVS huic, nec virtute dissimilis fons Plaga. Multo autem vsui hodie est Neapolitanis Balneolum: sanè ob præclaras virtutes, quibus viscera roborat, & caput, & sensoria omnia. Et quod maius est, omnem chronicarum febrium materiam paucorum dierum potionibus dispergit. AD Monasterium Sanctæ Anastasiæ, defossa scrobe in harena ipsa littoris, aqua erumpit limpida, ad eosdem vsus celebrata, quos in proximis Plagæ, & Petræ fontibus diximus. Olim hic Adiutorij balneum. VLTIMA in horto Domini Episcopi, quæ & ad Sudationes, & in balneis sumitur. Omnes media æstate eliguntur, cùm aliquæ ob regionem adeo sub sole apricam, vere etiam ipso idoneæ sint.

Succellaria aqua in Ænaria insula.

Nitrosum.

IN Aenaria autem insula, vbi multas aquarum salubrium venas recensuimus, Succellaria altera, prædictæ iam in Baianis valde similis reperitur. Quippe aqua limpida, & suauissima, ad omnem vesicæ affectum, qui præsertim obstruendo cruciare solet, efficacissima. Nec procul Nitrosum cognomento aliud dicitur balneum: quòd calorificæ alicuius materiæ copiam, pręter Nitrum ipsum, obtinere; illud planè indicio esse potest, quod tactui valde calet.

Bal. Paganelli in Viterbien.

PAGANELLI autem balnei aquæ, secundas obtinent in Viterbiensibus

laudes: sanè quæ à Grotta celeberrimæ aquæ tũ naturam, tùm virtutes æmulentur, ex Nitri natura limpidæ, iucundæ, & potulentæ, cum virtute soluen- *Minera.* di, ac prouocandi vrinam. Ob quæ tria indicia Nitrosas eas à prædominio Sauonarola posuit. Menghus Fauentinus Nitrosas pariter dixit, cum ferri *Operationes.* tamen admistione, atque aluminis. Alij æneas. Membra nutritionis præcipuè iuuant in potibus, deiectam appetentiam instaurant, adeoque ventriculi villos corroborant, vt Hectica etiã laborare incipientem, earũ vsu persanari posse existiment, author Sauonarola. Aluum (inquit) laxant, viscidas humiditates educunt, menses pariter, ac vrinam mouent, vterumque glutinoso phlegmate expurgant. excitant Hæmorrhoidas. Porrò hoc etiam in cē- *Tritolę aquę* su Tritolæ sub Viterbio aquę commemorantur, harenulis, calculisq; extrudendis comprobatæ. Eliguntur per ęstatis initia, atque autumno.

Aqua Borra in Senensi.

Est autem aqua Borra in Senensi agro apud vetus cœnobium Sancti Sani, super Arbiam amnem, vbi è fisso, rimosoque saxo, pluribus veluti fistulis ad vsum potationum excipitur. Aqua limpida quidem, potui tamen primore haustu iniucunda, stomachum ac ventrem inflans, vnde sibi apud vulgus Borrę nomen acquisiuisse visa est. Vel potius, quoniam excitata vehe- *Minera.* menti exercitio (vt moris est) valenter aluum expurget, subinde vrinas, & nonnullis etiam vomitum excitans. Quam ob rem rectè à Sauonarola Nitrosa ponitur, & solutiua; partes tamen habet sulphureas, quod & sapore magis resiccante, atque odore deprehendimus, & ex segni operatione; vnde as- *Electio.* solent qui ea vtuntur, alternatis eam diebus accipere, & antè solem, sub diebus caniculæ. Vsus olim erat & in balneis.

Nitrosæ aquæ in Volaterrano.

Ad Lecciam Castellum in Volaterrano, Nitrosæ quædam emanant aquæ, quæ, præter id genus aliarum virtutes, hanc singularem habere perhibentur, vt quæ steriles mulieres eas ebiberint, efficiantur in posterum fœcundę. Nec mirum (vt de Paganelli aquis iam diximus) humiditates vteri digerendo, abstergendo, ac membra subinde ipsa alia quapiam facultate confortando. Ventrem inaniunt ebibitæ, vrinam ducunt, hydropicis, œdematosisque tumoribus vtiles.

Nitrosæ aquæ in Germania.

De Germaniæ autem balneis, laudatissimum est inter Nitrosa balneum Antegastam, iuxtà Opponauam oppidum, non procul ab Argentina. Habet autem tùm Aluminis, tùm Sulphuris quidpiam commistum, simile admodũ *Operationes.* nostris Albulis. Quocirca, (vt asserunt) vrinas ducit, aluum soluit, renes ac vritides meatus aperit, abstergitque, quam ob rem ad infestantes in his locis passiones multam efficaciam habet. Capiti, & omnibus sensorijs auxiliatur, abscessus, ac vlcera antiqua persanat: Nisi quia occultam cum stomacho repugnantiam habere videtur, nam ipsum non iuuat admodum.

Reliquæ nitrosæ.

NITROSÆ insuper sunt in ducatu Vuirtenbergensi ad Martianam syluã. Et item Vuisbadenses aquæ in Sueuia, cum aluminis, atque etiam sulphuris mistura. Laudatissimæ porrò ad Tigurum, de quibus inter ęneas faciemus mentionem. In Alsatia aliæ, & alię ad confinia lacus Podamici. Tungri quoque in Gallia Belgica aquæ, Nitri admodum participant natura. Quapropter substantia sunt tenuissimæ, ac valde abstersorię. Purgant corpora (vt de eis scribit Plinius lib. 31. cap. 2. quod & nos vsu comperimus) calculorum vitia sanant, febres discutiunt. Sunt autem ferru ginei saporis, quam ob rẽ de eis sermonem inter Ferratas distulimus. Porrò in Italia, ferè potabiles quęcunque balnearum aquæ, Nitri aliquam obtinent portionem. quales aliquas iam recẽsuimus in Salsis, & alias dicturi sumus in sequentibus, & Atramentosis, Aeneis, Acidis.

De Salnitratis aquis. *Cap.* VII.

NVNC de Salnitratis aquis loquemur: quarum tractatio haud quidem extrinseca hic reputari debebit, & quæ forsan opportunè magis ad artificialium considerationes relinquenda esset. Consecutione enim saltem nominis, post Salis, & post Nitri aquas, de Salmitratis dicendũ erat: pręsertim quia in his non modica est Naturę dignitas, & aliqua etiam ad vsum nostrum necessitas. Est enim assecla ipsius Naturę ars, & veluti administra illius operibus: vnde nisi aquas ex Sale Nitro meras naturales habeamus; parum tamen abest, quin Salnitrum ipsum natiuum dicamus, sicut Sal, & Nitrum. Scribunt nouiter Germani quidam reperiri terreni genus apud Saxones, quod ad superficiem solo farinæ instar consperso albicat, ac eisdem infra venis luxuriat, ex quo faciunt salnitrum. *Salnitri materia.* Quanquam equidẽ non credo hanc synceram esse salis nitri materiam; sed aut putrefactam quampiam bituminis sobolem: quo maximè tota Saxonia abundat: Aut potius fimi genus, qualẽ vidi propè Fabrianum oppidum in penitissima crypta, quam obscuram vocãt, sub Apennino; vbi noctuarum myriadibus pernoctantibus, ex congesto ibi, ac antiquato multis annorum centesimis earum stercore, thesaurum salis nitri collegerunt inæstimabilem. *Crypta obscura.* Tali fimi genere, ac fœcunditate scatêre audio immensam cryptam propè Vulturenæ fines, quã ad Rhetios transitur, patentem quidem longissimè, sed ex noctuarum multitudine inaccessam, vt extinguant etiam luminaria. Ac talis fortasse ea albicans, ac putris materia apud Saxones. Cæterùm operæprecium est ob artificium salis nitri nouum; & ob qualitates eius non adeò exploratas, nec scriptas adhuc in aquis, perscrutari eius naturæ aliqua. *Salis nitri ars.* Fit salnitrum hodie ex acerrimo lixiuio, quod excolatur ex fimo eiusmodi, stercoreúe antiquato, vel putri etiam cæmeteriorum maćerie, terrisque simul studio quodam computrefactis, affusa pluries in tinis ligneis eâdem aqua: coquitur hoc lixiuium in magnis caldarijs, fitque salnitrũ longis ceu salis fibris in fundo vasis concrescentibus. Hoc autem gustui acre est primo sensu, mox acerrimum, stomachum subuertens, ac intestina erodens. Quod vsu quidem iam nimis est notum in bellicis machinis, ac bombardis, quibus iam vana facta est Iouis Tonantis superstitio, ac antiquorum *Salis Nitri vsus.*

bellica

bellica inſtrumenta ridicula. nam incomparabili huius pulueris impetu, ac fragore plus, quàm fulgurante Ioue, auſit gigantea huius ſeculi ſæuitia, non inuicta ſolùm vrbium propugnacula ſuperare, imò vel metallicos etiam montes diſſipare, mari, ac terra viam inuenire. Qui mirandus quidem Salis Nitri effectus eſt; illud verò admiratione dignius, ac ſcrutatũ difficile, ꝙ Salnitrũ contrarios adeo & cum aqua, & cũ igne prodat effectus. In puluere enim bombardico, quod ex Salenitro conficitur, ſulphure adiecto, & carbone; adproximato duntaxat igniculo accenditur, ac non tàm ardet ipſum, quàm diffunditur repente in flatulentum, ac vehementem ſpiritum: quæ ipſius ignis facultates ſunt, eæque conformes iſtius pulueris miſturæ. Contrarij tamen effectus viſuntur in aquis: nam adfuſo ſimpliciter in aquæ peluim Salnitro, aqua ipſa breui ſpatio frigidiſſima fit, ſuper omnem gradum frigiditatis. Cuius diuerſitatis aliquam nobis viam, ad indagationem cauſſarum, præbet conformis ex plumbo effectus, quem ponit Galenus 9. de Simpl. med. fac. Quippe aquam frigidam ex plumbo agitatam in vaſe item plumbeo, frigidiorem multo fieri: ita oleum, vinum, & quencunque liquorem. quod nimirum Plumbi naturæ tribuendum eſt, aqueæ, ac terreſtris ſubſtantiæ, frigidi, ac humidi ſecundo grado. Maius verò hoc Salis Nitri miraculum eſt, quomodo tàm cũ igne, quàm cum aqua, actiones præſtet adeo contrarias, & in extremo, vt cùm igne ignis fiat, cum aqua verò aqua frigidiſſima. Pertinet autem Problema ad Sympathiam, & antipathiam rerum, in quibus tamen rationes dare co

Puluis bombardicus.

Aqua Salnitrata frigidiſſima.

Aquam plũbo agitatam fieri frigidiorem. oleum, vinum.

I. nabimur naturales. Omnino inquam non videtur dubium, fermè omnia cõ
trarijs qualitatibus eſſe prædita. Itaque idem poteſt haud dubiè diuerſa ope-
II. rari; quod in medicinarum Simplicium operationibus infinitè patet, Gale-
no etiam authore. Et præterea vnum & idem non habet eandem rationem
III. in agendo, & patiendo ad vnam rem, quam habet ad aliam: vtrarumq; enim
actio, ac reactio fiet, ſed diuerſa; vt Salis Nitri ad ignem, & Salis Nitri ad

aquam. Et in his tribus ſuppoſitis conſiſtit tota ratio diuerſitatis horum effectuum Salnitri. Quæ ad leniendam difficultatem, plana fiet aliquibus experimentis rerum, & ſanè cauſſa manifeſta in oleo, in quo triplicem ad propoſitum noſtrum experimur diuerſitatem. Oleum cum aqua nunquam commiſcetur; cum vino melius; cum lixiuio fit vnum corpus, & illud acre, & calidæ facultatis: ob ſubſtantiæ nimirum conformitatem, vel diſſenſionem, quã habet cum vno, & non cum alio. Sed de Calce magis conſona ſunt ad rem noſtram exempla, quæ actu frigida; potentia tota eſt ignis. Calx aqua infuſa diſſoluitur, ac ſummo ebullit feruore: oleo admoto, vel infuſo non miſcetur; imò ſi tandem diſſoluatur, ſeruat ſuas vires, & à medicis cum oleo vſurpatur pro cauſtico. Si verò Calx cum albumine oui adhibeatur, repentinam videbis fieri inuicem agglutinationem: calx enim adeo in ſe totum abſorbet albumen, vt illicò adurat ipſum; fitque, ſi ipſo momento temporis adhibeatur, glutinum coniungendo confracto vitro, ſiue teſtaceo vaſi, tenaciſſimũ. Quorum omnium cauſſa tùm ad contrarias eiuſdem rei qualitates referenda eſt; tùm ad diſſimilitudinem, diuerſamque rationem, quam idem habet cum vna re, & cum alia in agendo, & patiendo. Siquidem calx, infuſa, vel admota ſubter aqua diſſoluitur, ac incaleſcit, ob diſſimilitudinem ſubſtantiæ, inquit Fracaſtorius. Adde manifeſtam cauſſam, ob pugnam, quæ excitatur inter hæc duo contraria, aquam, & calcem; ſiue (melius) inter igneas calcis

Oleum quibus admiſcetur.

Calx cum aqua, oleo, et albuminẽ.

Calx cur aqua diſſoluitur.

partes

partes, & frigidas aquæ qualitates. Nam aqua incaleſcens à parte ignea calcis, ſtatim vaporat: vapores multiplicati dilatant, impulſuque ſuccedentis aquæ, pellunt quem proximè attingunt aërem: ſic pars partem pellit, aër facillimè euolat, aqua ſuccedit in poros, & vſquequaque per minima, ne detur vacuum. Hinc aqua incaleſcit, incaleſcit & Calx, educta calorifica qualitate eius de potētia ad actum: Calx diſſoluitur ſeiunctis eius particulis, ac aqua, & aquæ vapore penetrante totam. At verò Calx cum oleo non excitatur ad vllam actionem, & pugnam, quia habent inuicem aliquam communionem: vnde oleum quia non eſt vaporabile, & facilè cū calce vnitur, ſeruat illi ſuas qualitates, & in ſua acritate viſcoſitatē. At albumen eſt & ipſum viſcoſum, & non vaporabile; ſed ob oppoſitas Calci qualitates ſuas frigidas, atque humidas, admotum facit exhalare calcem, in cuius poros non ſuccedente albumine, quia albumen non vaporat, calx repente ſe totam immergit, & cōcorporat in albumen, ne detur vacuum. atque ipſo momento temporis trahit quoque ſecum, aglutinatque in ea forti vnione partes confracti vaſis. Per hęc exempla, iam de contrarijs Salis Nitri facultatibus, minor videri poterit difficultas. Primùm quidem videtur Salnitrum in genere ſalſugineorum eſſe, vn de facilè in aqua ſoluitur. hoc non eſt dubium. Porrò ex effectibus adeo diuerſis cum aqua, & cum igne; planè patet Salnitrum trāſire, ac ſolui in aquā ſimpliciter: conflagrat autem non ſimpliciter, ſed mediante fomite ſecum, quod eſt ſulphur, totum ſubſtantia, ac virtute igneum; & mediante carbone, qui exiccat nimiam Salis Nitri humiditatem, attemperatque puluerem ipſum, vt conflagret facilè. Ergo fatendum eſt Salnitri ſubſtantiam partibus conſtare contrarijs; aqueis quidem plurimis, frigidiſque in actu, vnde totū fathiſcit in aquis; & partibus ſubinde igneis, atque acribus, vnctuoſiſque, quas ſibi ex fimo, & eius acrimonia contraxit, & per quas eſt in potentia ad ignem. Penes hanc Naturæ Salis nitri conſtitutionem, reddenda eſt ratio ad illas difficultates. Primùm vnde eſt quòd Salnitrum ardens tàm magnam faciat violentiam, ac vaſtum impetum. Deinde cur affuſum in aquam, eam refrigeret tam repente, imò frigidiorem ſtatim reddat ipſam, quàm ſi glacies affunderetur, quod videretur contrarium, cùm glacies ſit ſummum frigidorū, & Salnitrum conſtet partibus igneis. Ad has difficultates, præter Salis nitri naturalem diſpoſitionem ad ignem, & ad aquam, vtrobique quædam violentia intercedit, & vtrobique intelligitur maxima. Quantum ad primam, violentia fit, eaque incomparabilis, niſi in Fulgure; fitque ex parte ſubſtantiæ aqueæ, ac frigidæ Saliſnitri, quæ non eſt apta nata ardere, ſed coacta vi ignis ſuperantis, repente vertitur, ac exilit in naturā mediam aquæ, & ignis, ideſt in flatum. Ergo in Salenitro fit violentia, ſed effectus eſt totius pulueris ſimul. Nam ſulphur arripit ignem, ignis in Salenitro violenter excitat flatum, flatus vrget, ac dilatat incendium, incendium quia vi excitatur, & repente, facit impetum & fragorem. Vbi ad extremum, quòd facit exitium triplex concurrit violentia: prima eſt ipſamet ignis, altera vrgentis flatus, & tertia ex anguſtia loci, vnde vehementia ignis non inueniens exitum, nec locum vbi ex ſui natura diffuſiſſimè dilatetur, totam vim conuertit in obicem quem expellit tanto impetu naturæ, vt montes frangeret etiam metallicos. Ad alteram Salnitrū fathiſcit in aquam, nā aqueæ naturæ eſt: infrigidat ipſam, quia actu frigidum; citiùs denique ac fortiùs infrigidat quàm glacies, ob violentam anti-

Oleum cum calce cur vnitur.

Calx cur albumini adglutinatur.

Salnitrū eſt in genere ſalſugineorum.

Natura.

Ad Quæſtiones.

I.

II.

Ad primā.

Ad alterā.

antiperiſtaſim, ac extinctionem partium calidarum ab ambiente aqua, ac prę dominante in ea humiditate. Hæc Salis Nitri, ac Salnitratę aquæ natura eſt.

Vſus Salnitratæ aquæ ad infrigidandum.

Vinum ſalnitrata aqua refrigeratũ.

Infrigidatio cum glacie.

Nocumenta potuum frigidorum.

Frigiditas abuſu, atque exceſſu abbreuiat vitã.

NVNC cuius vſus ſit: Sanè quoniam hæc aqua exactiſſimè frigida eſt, nulli idcirco functioni naturæ eſt vtilis, & vix vlli medicationi idonea. Niſi fortaſſe alicuius ſit vſus extrinſecùs adhibita; quo tamen modo neque occurſus eius humano corpori abſque noxa fit, ob exactam frigiditatem, inimicam naturæ calidæ. Fortaſſe minus incommoda videri poterit hæc aqua, vbi per inſtrumenta quædam ſummè refrigerare eſt opus, vt alimenta, vel pocula. Qualis nouus vſus, idemque laudabilis eſt apud nauigantes, qui vt comites nauium, ac duces, inter æſtus nauigationis ſuauius bibant, vina concuſſa motibus, ac ſub cœli inęuitabili calore concalefacta, ſtannatis œnophoris in magno aquæ labro, dilutæ ſalnitro infundunt, frigidiſſimumque vinum ſubinde diſcumbentibus propinant. Quem morem iam primarij quoque in vrbe Roma, ac Neapoli cęperunt, traxeruntque in abuſum, qui in lautis menſis vix viderentur ſuaue bibere, niſi vinum ex amphoris, ac phialis cum nitro huiuſmodi prægelidum paraſſent. Infrigidare vinum cum glacie, modus antiquior eſt, quem vſque à Neronis tempore inuentum apud Suetonium legimus: nunc per hanc aquam ſalnitratam celeriùs (vt dixi) infrigidant, ac bibunt ſuauiùs. Quare cùm non deſint Romæ qui hunc morem damnent, ac minus ſcitè accipiant (nullo enim Salisnitri vitio deteſtabilis eſt) quis tamen vim prænimiam frigoris illius ſuſpicabitur, ne quidpiam detrimenti exinde vinum corripiat. Mihi verò non maius hinc detrimentum videtur timendũ, quàm quod à conglacialibus, frigidiſque alijs aquis contrahi videtur; quædã ſcilicet meri illius ſaporis in vino mutatio, pro introducta illa frigiditate. Veruntamen inconciliata quorundam cupiditas diſſimulari non poteſt, qui dum pulmonum ſiccitati indulgent, ac auidè frigidos cyathos generoſi alicuius vini ingurgitant, parum crudæ illius frigidæ qualitatis nocumenta timent. Quę inimica naturæ eſt, teſte diuino Hippocrate, inteſtinis aduerſatur, thoraci, hepati, neruis: vnde Colicæ gignuntur paſſiones, cruditates, lapides, iuncturarum dolores, vrinæ difficultates, aliaque id genus vitia, quæ audiui imperitum medicorum vulgus in adulationem principum, Tyberinarum aquarum potibus imputare. Qui manifeſtæ potiùs eorum culpæ admonẽdi eſſent: cùm ſint maximè qui ex mala hac conſuetudine, non vina ſolùm, & fructus, & fercula aliqua ſalnitrata aqua, vel glacie infrigidant, media etiam hieme; verùm quoque & pocula medicinarum. Qui intolerabiles ſunt pro medicinæ ſeueritate errores, atque hoc in totum periculo ſunt deteſtandi, quòd frigiditas, etſi non lędat aliquandiu, pro conſuetudine, ac forti calore ventriculi aliquos; ſuo tamen exceſſu, atque abuſu non poteſt niſi abbreuiare vitam.

De aluminatis aquis naturalibus. *Cap.* VIII.

Lib. 5. c. 89.

ALVMEN quoque ipſum quædam terræ ſalſugo intelligitur. Simile admodum naturali Nitro: vt commune videmus alumen, album, ſplendidum, roſeo foris colore, & ſpongioſum; quibus item notis à Dioſco-

Dioscoride Nitrum describitur. Simile & artificio, quo diximus Salnitrum nostrum hodie confici: foditur enim lapis aluminis scabrosus, candicansque ærugineis intercursantibus venis, exciditurque in rudes glebas, mox in fornacibus aliquot horis coquitur, exinde insolatur vltrà mensem, aquis immaceratur, quandiu in leuorem argillæ modo solutus fit, tùm in feruentis aquæ alueo per ministros in albissimum liquamen ducitur, hocque corriuato in magna capisteria lignea tenacior pars addensatur ligno, exciditurque vbi siccatũ fuerit alumen. Qui modus quidem conficiendi longè antecedit, bonitate forsan, & copia, antiquorum alumina. Nam secus, ac pauco negotio apud eos parabatur: quando (vt testis est Plinius) corriuatum hieme in areas liquidum alumen, vt in salnias sal, æstiuis solibus maturabant, quodque vasibus adhæsisset, excudebant. A quo ars didicit præparare sibi multam liquidi materiã (vti diximus) sicque maiorem aluminis conficit copiam, & maioris bonitatis. Cæterùm hæ aluminis communis perfectiones, etsi parum videantur facere ad nostrum propositum; indicandæ tamen erant perinde specimen quoddam, ac exemplar dicendarum impressionum in aquis. Quicquid enim aquæ naturales concipiant ob iter aluminis, tales in eis qualitates, aut clariùs, aut obscuriùs reperiri necesse est, quales in artificialibus id genus aluminis speciebus planè comperimus. Quæ erunt in summa, quædam primo gustu salsitas, quæ suctu quodam linguam carpit, sensorio ipsi tandem perquam adstringens ac styptica, quare & στυπτηρίαν ipsum Græci à singulari ipsa adstringẽdi proprietate appellarunt. Possunt autem variari hæ impressiones penes species, quas aquæ obiter offenderint aluminis, quæ (vt naturalis est specierum omnium terrestrium permistio) aut synceræ, aut degeneres, aut mistæ plurifariam inueniuntur, ac singulare idcirco postulant iudicium. In totum antiqui ponebant tres species, Dioscoride authore lib. 5. cap. 82. & Galeno 9 Simpl. liquidum scilicet ipsum: quod distinguebant, album, nigrum, fuscũ. atque hæ tamen exiguæ differentiæ. Et concreti duas alias species, scissile, quod Σχιστόν græci dicunt, idemque Τριχῖτι, quia in quædam veluti capillamenta canescentia dehiscit. Et tertium Rotundum, quod matricem habet aluminis lapidem, in quo globuli specie concreatur, seu natura, seu sole assiduo, aqua depluta, seu casu; bullosum Dioscoride, ac modicè candidum, adstringentiæ insignis. De quibus, aptissima videtur hisce aquarum commistionibus liquida materia. Imò vt hoc commune videtur seminarium omni generi aluminum, ita quæcunque aluminis impressio in aquis hanc materiam participare consonum est. Cùm sit enim liquidum, facile soluitur. Cùm sit limpidum, lacteumque; aquas exquisitè albidas reddit. Et quod omnes authores ex Dioscoride notant, cùm sit cum quodam igniculo caloris, idcirco lactei eas teporis, ac temperamenti efficit, quales merè aluminosas nos videmus albulas, testaturque esse Aëtius ex Galeno, libro 11. cap. 33. Nam ea verba in textu Dioscoridis, πυρώδες ἀποπνέουσαν, quod est igni quiddam simile expirans, vel cum igniculo caloris, vt vertunt Plinius, & Marcellus Virgilius; haud videntur ad odorem referenda esse, vt innuit quidam nouus rei metallicæ author; nam alumina nullum habent odorem. Minus ad colorem longè gentium, habet enim πυρώδες, idest igni simile. Sed referẽda sunt haud ad proprium, exilemque, quem in liquido alumine assignant fomitem. Quod confirmatur ex alijs Aluminatarum notis: nempe quæ ob eandem misturam, eun-

demque

Lib. 35. capit. 15.

Aluminis prima genera. Liquidum.

Scissile alumen. Σχιστόν, & Τριχῖτι.

Rotundum.

Liquidi impressio.

Locus Dioscoridis.

demq; ue calorem lapidescunt, vt calidi natura est limum obdurare in aquis, teste Empedocle. Exemplo ex eisdem Albulis manifesto, quæ calorem obtinent lactis tepori adsimilem. Succi verò huius sunt plenissimæ, qui idcirco quancunque hæ aquæ decurrunt, gignunt candidi lapidis genus, quod Tyburtinum à soli cognomento priores quoque nostri appellarunt. Quin aspergines, quâ illidunt hæ aquæ, varia specie conglobantur, ac planè aliquæ dulciaria ex saccharo confecta referunt, vnde his sæpè indigenæ aduenarum facilitatem decipiunt. *[Confecta lapidea.]* Exactè ergo Aluminatas aquas reddit Alumen liquidũ. Porrò cæteræ species aluminis, vt contumacioris duritiei sunt in mineris suis, ita minoris impressionis. *[Aquæ Tolphæ.]* Inter aquas, quæ è salebris lapidum Aluminis Rochæ scaturiunt ad Talpham, qui totus huius materiæ est in agro Romano, paucæ venæ salubres sunt in potibus, quæ siccam etiam gustui præseferunt qualitatem. Ac nonnullę calidæ iuxtà oppidũ, vbi aliqua visuntur balnearũ vestigia, sunt in vsu etiamnum in balneis. *[Scissilis impressio.]* Facilioris solutionis, post liquidum, Scissile est in aquis, quod & superat tenuitate omne alumen Gal. v i. localium. nisi quòd in mineris, vnde quasi flos lapidis abraditur, superficialis est, nec vbique reperitur. *[Amiantus lapis.]* Porrò in Amianto lapide incipit alumen degenerare, & quasi non alumen: quippe scissili valde similis, vnde alumen de plumis apud seplasiarios vocitatur. Minoris tamen adstrictionis est, tantæ verò tenacitatis, vt ex eo telas se vidisse Plinius adfirmet, quæ inter spectacula in ignem coniectæ non comburerentur, ac linum viuum idcirco tùm vocari solitum. *[Linum viuũ.]* Inter hæc, vel his similia sunt alumen squamosum, & talcum: quanquam sunt hæ potius gypsi species, nec multæ ob glacialem consistentiam impressionis. *[Alu. squamosi, & ex Talco aqua.]* Nisi arte comburantur prius: quo modo aquas hodie ex Talco vnguentarij conficiunt, in pigmentis mulierum apprimè nobiles. In misturis verò terrestrium rerum alumen infinitè propagatur, nam omnibus in metallis, quasi basis venarum reperitur: quare inuento alumine fodientibus metalla, finis spei est, vt Plinius est testis. Relinquo commistiones ad casum in singularium iudicijs. *[Qualitates aluminis an cali. vel frig.]* Ex quibus colligere licet alumen, & suas aquas qualitatibus constare contrarijs: calidis, scilicet mediocriter, ac siccis admodum, frigidis præterea, ac valenter adstringentibus. *[Sapor.]* Quapropter saporem aluminosæ adferunt in primo gustu subdulcem, ac tenuem; pungentem linguam. Siccas præterea qualitates, atque aridas, vnde sapor in amarulentam desinit, atque insigniter adstringentem. Indicat discordia cum plantis: vt enim mineræ ferè omnes sunt plantarum steriles, ita nec aquæ ipsæ (Theophrasto authore) *[v i. de cau. plan.]* quæ vel alumen, vel nitrum, vel aliquod simile conuehunt, plantas alunt; nec gignunt. Ex his aluminatæ aquę cùm valenter exiccent, haud multum tamen calefaciunt, imò refrigerare eas fatendum est, duplici ratione. Tum quia omnia adstringentia frigida perhibentur, & terrestria, Galeno teste 4. Simpl. exceptis id genus metallicis quibusdam, quæ contrarijs (vt dixi) prædita facultatibus calida, ac valenter nihilominus adstringentia esse experimur I I I I. secundum genera. Tùm ex aquæ prædominio in mistione ipsa, in qua præuincunt aquæ qualitates aluminis partes, quo fit vt refrigerent, ac mediocriter exiccent, atque adstringant, quales dicentur Albulæ. In quibus verò aluminosis calor supra hominis temperiem percipitur, in his haud dubiè (vt plurifariam admistas omnes reperimus aquas) præter aluminis materiam, maioris caloris superaccessit caussa: quemadmodum in Porretanis aquis videre

est,

eſt, quæ ex multa ſulphuris miſtura non modicè calent, & in multis alijs ſimiliter; quas narrabimus. De ſecundis verò qualitatibus, duas inuenio primas in alumine virtutes: inſignem penetrationem, ſine qua inualida adſtrictio, & ſuperficialis eſſet. *Operationes.* Qua penetrat enim corpora, miſceturque ad minima, eius ope adſtringens virtus quaſi intimè vnit partes, firmatque tenaciſſimè. Tenuitatem oſtendit guſtus, vt diximus; & igniculus ille caloris, rutilusque in noſtro alumine ſplendor, qui ſtatim ex elambicatione, vel etiam attritu amittitur. Indicant & operationes; nam hæ aquæ penetrant ebibitæ in balneis, attenuant, aperiunt, per aluum educunt, vrinas cient, ſudores prouocant. *Vſus in potibus.* Adſtrictionem verò oſtendunt tùm pariter guſtus, qui ex aluminis natura ſuctu veluti quodam contrahitur; tùm reliquiæ terreſtres, quæ per experimentum ad ignem ſequeſtrantur ex aquis, & calcinationem inconſumptæ expectant. Imò & repellunt ignes, exemplo notabili Archelai præfecti militum ſub Mithridate, qui (vt meminit Gell.) turrim ligneam in Pyreæo Athenarum obliuerat alumine, quam nunquã Syllæ milites quiuerunt incendere. Adſtrictionis ergo opus hoc primum eſt in aluminoſis aquis, quòd quas partes corporis tenuitate ſua exonerant excrementis; eaſdem firmant, reddduntque magis robuſtas. Hinc tertio tot alia, quæ videmus iuuamenta præſtant. Sanguinem cohibent vndecunque manantem: muliebres fluores, rubros, pallidos, & diſcolores compeſcunt, genituræ inuoluntariam emiſſionem, vrinæ ardores mitigant, veſicæ, ac vrinariorum meatuum obſtructiones aperiunt, Aëtius ex Archigene, Sorano, & Galeno. Purgant eodem teſte veſicæ vlcera, & relaxatam renum retentiuam corroborant. *Lib. 11.* Omnem ventris fluxum, vbi ſuperflua expurgauerint conſtringunt. Crebrum abortum quibus vulua parum tenax imputatur, in poſterum corrigunt, expellendo ſimiliter qui iſthic firmantur lentores, cotyledones abſtergendo, ac roborando. Eaque tenus ventriculi laxitatem emendant, quæ ex humido pendeat, ac inde enatam nauſeam, vomitioneſque ſiſtunt, appetentiam conciliant. Hepatis obſtructiones ex frigido, ac innexo illi viſceri phlegmate leuiter diſcutiunt. Calidas verò non admodum intemperies, etiã aliorum viſcerum, emẽdant. Malum corporis exinde habitum, hydropemque incipientem, corpore exangui, & ſqualido reſtaurant. Flatus diſcutiunt, vnde colicos iuuant, atque iliacos. Lienis refrictiones, tumoreſque reprimunt. Capitis morbis ex conſenſu aliorum membrorum medentur. Atque hactenus in potibus aluminatæ vtiles; quæ porrò vtiliores purgandis corporibus, ſi aut nitri, aut æris, aut alterius eiuſmodi valde purgatorij miſtionem ſuſceperint, quales ſæpenumero balnearum aquæ à natura ſagaciter comparantur. Porrò vſu balnei, haud minus vtiles, ad exteriores maximè affectus, nam aduerſus ſcabiem ſumuntur in balneis, ad pruritum, & ad lepram. *Vſus in balneis.* Vlcera crurum etiam antiqua, & maximè fluida ſanant, & corroſiua. Faciunt ad aphtas, & alia oris vitia frequenter collutæ: & gingiuas, tumentes quidem diſcutiunt, liquentes verò confirmant, tonſillas, & hæmorrhoidas compeſcunt. Nec ſecus pudendorũ vlceribus medentur, vteri gangrænæ, atque herpeti. Polypos narium irroratæ, ac ozenas ſanant, lichenas faciei, varuloſque, omneſque id genus maculas abolent. Artuum, & carnoſarum partium tumores compeſcunt, præſertim lentos, recentes, & non admodum rebelles. Deinde ſi tantiſper caleant, ad vſum quoque ducciæ erunt idoneæ; præſertim ſi pro miſtura aliqua vel nitri, *Vſus ducciæ*

vel etiam sulphuris tenuiores factæ sint, quo in censu plures narrabimus in Italia. *Nocumenta.* Alioquî syncerè aluminosæ inutiles ob adstringentiam vsu ducciæ sũt, quales albulæ. Cum enim nihil sit quod suis contrarijs carere possit, nocent thoraci adstringentia omnia, & balnea præsertim, quæ aut sulphure, aut alumine prædita sint, Galeno teste VII. local. med. cap. I. Non in potibus solùm, sed & in balneis. Asthmaticis idcirco, peripneumonicis, & amissæ voci incommodant. Calidis item, ac siccis natura corporibus aduersantur, hos enim præ nimis exiccant. Cæterùm coarctando corpus, & opplendo meatus, solent Aluminosarum balnea his particulariter obesse, qui per insensibilem transpirationem solent multum fuliginosorum acriumque excrementorum euentare. *8. Metho.* Exangui item corpori, & infirmo, exemplo eius, de quo meminit Galenus, qui Albularum balneis vsus, ac illas ob causas malè affectus, vix defuit quin periret.

De aluminosis aquis, & locis. Cap. IX.

SVNT autem aluminatæ aquæ in Italia, & in Europa permultæ; quanquã raræ nominentur, aut quia non describuntur à quoquam authore; aut si legantur aliquæ, ob neglectum tamen balnearum tot seculis elapsis, eæ nomen, & vsum amisêre, donec reuocentur in vsum. Vt Albulæ propè Romam, quas adeò omnes authores affectasse inuenimus in suis exẽplis; vt etiã Labanæ aquæ, & quædam aliæ. Alias, quæ non describuntur ab aliquo authore, sed nominantur duntaxat, vel ipsis operationibus conijcitur obtinere *Lib. 5. ca. 4.* aluminis naturam. Quales proponit Cælius Aurelianus antiquus medicinæ author: Ad tardas vesicæ passiones. Eligendæ sunt (inquit) specialiter aquæ quæ aluminis habeant qualitatem, vt sunt in Italia Albulæ appellatæ, & Nephesinæ, & Cotiliæ, & Auguriæ. Similiter; quas vitiligines emendare asserunt, vt lacus Alphonis aquas, Varro. Fluuij Alphei aquas, Strabo. Et idem, fontem meminit ad amnem Anigriadum, & item Tyberis aquas, quæ cùm Albulas admittant aluminosę naturæ, nec longè ab Vrbe, manus, ac faciem lotione dealbant. Aliæ prorsus nouæ inuentionis, ac noui nominis sunt, quales in Italia dicemus Porretanas aquas admirandarum virtutum, & multas alias. Imò permultæ in tota Italia, & præsertim circà vrbem Romam, quæ sapore inuentæ sunt aut subacri, aut acidulo, aut lacteæ substantiæ, aluminis pluri ex parte abluunt aliquam speciem, quæ anteà ignorabantur. Imò nec alumen ipsum genuinum Italico solo, multo hanc ætatem agnouimus: nam antehac ex Barbaris, Turcisq; grandi vsura aduecto vtebamur, vbi copiosum nascitur, in Ponto, in Armenia, in Palæstina, in Aphrica. Præcipuè verò ex Aegypto ferebatur, cuius fodinas omne genus aluminis producere solitas Dioscorides testatur. Et item ex alijs locis, Lybia, Macedonia, Hierapoli Phrygiæ, Melo Insula, Noricis, Bohemia, Saxonia, multis Germaniæ partibus, necnon Hispania. Et ex nostri maris Insulis, non adeò longinquis aliqua portio eruitur, Sardinia, Strongyle, Liparaque, vbi laudatissimum perhibetur, etsi paucum. *Alu. inuentũ in Italia.* Postremo tandem, iam centum ab hinc annos PIO II. PONT. MAX. inuentum est vtili industria Ioannis de Castro, apud ciuitatem Vetulam, in monte Tulpha, qui totus eius materiæ est, ac ęrarium S. R. E. inæstimabili thesauro auxit. Ad cuius minerę exemplum, inuentum quoque est paucis post annis sub Puteolis, vbi plures aquarum scatebræ eius natura participant.

participánt. Inuentum & in agro Senensi, primùm sub Massa ciuitate: nostris posteà annis sub Plumbini ditione, ad Vallem, quæ dicitur Monteoni: quæ mineræ partim elaborantur, & partim positis conditionibus à Principibus cessant. Et ad confinia volaterræ, sub castello Montis Eretunni, quę iam diu pariter dimissæ sunt. Sunt autem in illis partibus multę naturalium aquarum lacunæ, quæ aluminis qualitate sunt prædıtę, neglectæ tamen per incuriam, aliæ putidæ, aliæ crassæ, aut luridæ, aut alia parte horribiles, nec vtiles in balneis. Porrò quendam aluminis lentorem cum sulphure ducere videtur Velinus lacus in agro Reatino, qui propterea & lapidescit vbi adhæret, & iumentorum vngulas indurat, quod in admirandis scripsêre Cicero, & Plinius. Alioquî vix differre hanc aquam ab alijs aquis diceres. Sed multæ singulares aluminatæ aquæ particularem merent considerationem: & primùm Albulæ.

Lacus Velinus.

Aquæ Albulæ, qui & Albunea fons, sub Tybure.

ALBVLÆ aquæ, ac fons Albunea, quæ iuxtà viam Valeriam ad XIII. lapidem ab Vrbe Roma habentur, eædem intelligi debent, etsi id aliquam hactenus habuerit difficultatem. Sanè apud authores veteres vtroque nomine celebratissimæ sunt. Albuneæ quidem dictæ, ac sacræ habitæ, quando primis seculis vana illa vigebat superstitio oraculorum; eædemque postea Albulæ primæ aquæ, quæ sub maiestate Imperij Romani, Medicorum instituto, & Galeni quoque censura in vsum venerint medicinæ. Vsitatæ sæpiùs ab Augusto Cæs. & à Nerone, ac mirandis propterea ędificiis, quorum extant vestigia, decoratæ. In primis autem Albuneæ nomine, cùm vetusta illa Latinorum Regum memoria colerentur, ac Fauni oraculo essent illustres; præclarè à Vergilio in VII. Aeneidos monumentis relatæ sunt, ac propriis fermè notis descriptæ, illis versibus.

Albularum antiqua, ac dignissima instituta.

At Rex sollicitus monstris oracula Fauni
Fatidici genitoris adit, lucosque sub alta
Consulit Albunea, nemorum quę maxima sacro
Fonte sonat, sæuamque exhalat opaca Mephitim.

Vergilij locus.

Vbi, quod sanè ad historiæ veritatem animaduertisse est opus, exponens hũc locum Seruius, SVB ALTA ALBVNEA, hoc nomine (inquit) & nemus, & fontem extitisse, atque hactenus rectè exposuit. At subiungens, IN altis Tyburis montibus; hîc manifestus est error, idemque videri poterit, fuisse potissima caussa, vt & præclari posteà quidam authores errauerint, qui de variis mundi rebus, ac de regionibus specialiter Italiæ conscribentes, existimauerint ab vno errore, scripserintque vnus post alium, Albuneam Vergilij fontem, in altis illis montibus reperiri. Quin etiam ad hanc vsque diem, cùm iuniores nostri aliqui Albulas ipsas in subiecta Tyburi planicie inuenerint, nequaquam in montibus; hasque vndique apertas, haud nemore, lucóue circundatas, vt videtur ipsas descripsisse Vergilius; nouo iterùm errore duas diuersas putarunt aquas, has quidem Albulas medicatas in Anienis planicie, Albuneam autem sacrum fontem, quam altam à Vergilio intelligunt, in mõtibus (quanquàm id nunquam inuenerint) debere esse. Equidem verò, cùm in hac ambiguitate aliquandiu fuerim; diligenterque posteà cum egregijs sanè viris, diuque per hos saltus versatis, quanquã horum montium partem lu-

Seruij interpretatio falsa.

II. erratum Recentiorũ.

Albuneam in planicie esse.

ſtrauerim; nec vllas vſquam inuenerim, niſi perexiguas aquæ venas frigidiſſimas in medijs paſcuis; easq́ue ſine nemore, ſine vllo putore, & ſine vllo veſtigio antiquitatis, ſed ad vſum paſtorum duntaxat, ac pecorum exceptas: cõmunem hunc tandem animaduerti errorem, aquas Albulas, fontemq́ue Albuneam adeò famoſum (parcant Seruij manes, & qui eum imitantur in hoc) vnam, & eandem eſſe aquam, & in planicie, vbi ſanè eſt, fonte altiſſimo, pro fundiſſimo ſcilicet vti eſt, & non in altis montibus, vt Seruius credidit, vllo vnquam tempore extitiſſe. Cui noſtræ expoſitioni, atque ſententiæ iam omnes conſentiunt; eoque faciliùs, quòd conſideratis Albularum conditionibus, collatisq́ue ad eas, quas in illis verſibus exprimit Vergilius, Albuneæ notis; omnia examuſſim quadrant Albulis, altitudo aquæ, putor, color, oraculi veſtigia, nemorum caudices, nihil repugnat.

Albularum notæ.

Profunditas

Quippe alta, haud dubiè immenſæ profunditatis intelligendum eſt (vt propria ſonat eius vocabuli proprietas) & ſine vadis, vt inquit Vitruuius: & vt iam quiſque atteſtari poterit, quando experimenti gratia, demiſſo in mediam lacunam fune longiſſimo, nõ attinget vadum. imo ſi proiicias in eam lapidem longa, ac vltrà fidem interpoſita mora, videbis tandem commotas ab imo centro exilire bullas, ſimulatq; craſſum lentorem fæcis inſtar ad ſuperficiem coaceruari.

Putor.

Porrò grauem exhalat Mephitis odorem, vt dictum eſt; hoc eſt ſulphuroſum, & grauem; tùm ob ſulphuris, quam hæc aqua vnà cum ſucco aluminis obtinet materiã, Seruio etiam idipſum atteſtante: tùm quia denſo olim nemore circundata eſſet, & ſuffocato halitu.

Nemora.

Quæ tamen nemora iam non adſunt, quia his iam multo tempore exciſis, quâcunque hæ aquæ pertigerunt, alto marmore occuparunt planiciem: ac nouiſſimè cum vada ipſa aquarum à lacu in Anienem vſq; reficerentur ingenti foſſa, peruetuſti paſſim arborum caudices inuenti ſunt, illorum nemorum reliquiæ.

Albedo aquę.

Leucothea ſylua, ac aqua.

Oraculum, et Sybille ſacrum.

Congruunt & nomina rei, ideſt candori iſtarum aquarum, Albulæ, Albunea, & Græcis Leucothea ſimiliter, atque ſylua dicta, vt Seruius inquit. Qui & iuxtà aſſerit Fauni oraculum extitiſſe priſcis illis Latinorum, Regibus, & (vt putant) Sibillæ etiam Tyburtinæ ſacrum, quæ idcirco & Albunea ipſa, & Leucothea fuerit nuncupata. In quorum honorem videntur veteres, has aquas tam nobili (vt poſteà dicetur) ædificio ornaſſe, ſacrasq́ue eas multis ſeculis, quando iam non erat veræ religionis cultus, reputaſſe, ac multis ægritudinum generibus ſalutares. Qua de re præclarum etiã teſtimonium ex veteri marmore legitur, quod ad has aquas reſtitui fecimus, his verbis inciſum. PROCVLVS SACERDOS M. D. M. IGIÆ SAC. AD AQVAS ALBVLAS DD.

Locus.

Nec de loco deſunt atteſtationes: In hac planicie (inquit Strabo lib. v.) Anio fluit, & quas nuncupant Albulas frigidas aquas, multos ad morbos ſalutares, cùm potu tùm lauationibus adhibitas.

Minera.

De minera, poſuerunt eas multi Scriptores ex ſulphuris halitu, quem vndiquaque mittunt, ſulphureas, quæ tamen materia (vt iam anteà notauimus) quampauxilla etiam in quacunque terreni miſtura percipitur, grauiterq́ue exhalat. Sulphureas pluries has nominat Plinius, & cum aliqua laude. & Martialis.

Itur ad Herculei gelidas quâ Tyberis arces,
Canaque ſulphureis Albula fumat aquis.

Sulphureas item eas vocat Seneca in Quæſtionibus naturalibus: Sillius item Italicus & ex Græcis Pauſanias, aliiq́ue, ac vulgò etiam hodie appellantur ſulphuratæ.

Galenus 7. Metho. & 1. Simpl.

Galenus autem, ſingularis obſeruantiæ vir omnibus in rebus, quæ

ad rem

ad rem pertinent medicam, & qui has aquas, vtpote quæ in suburbiis Romæ erant, adeoque suo tempore celebres, multoties examinauit; mineram planè testatur aluminis. Aluminosas item eas ponit Cælius Aurelianus, & item Scribonius Largus author medicus, quem eximiè Galenus cōmendat. Paulus item, & Aëtius, & alij quos dicam posteà. Hodie verò nos, qui multa adhibita diligentia has aquas recognouimus; ex inhærentibus rebus, destillationisque experimento, ac operationibus, Aluminosas similiter eas statuimus, cum partibus salsis, ac abstersorijs, vnde & per aluum ebibitæ purgant, & per vrinas. Nec non sulphuris obtinere partem, quæ plane ipso odore depræhenditur. Est autem minera ipsa exterior, vnde scaturiunt, synceri potius lapidis materia, quàm mineræ species: liquidum tamen alumen ab intimis venis cōducunt. nam aquæ eo dilutæ liquamine, & quasi lacte, albissimæ emanant, & quæ facilè adeò sequestrantur, vt quancunque rem attingant, seu terram, seu stipitem, seu herbam, lapideo alboque cortice obducant: vnde Tyburtini lapidis materia, qua iam tota fermè Roma ornatur, harum aquarū soboles est.

Marmoris materia.

Substātia aquæ.

Pro igniculo autem caloris eius materiæ cum sulphure, odorem primo sensu ingratum habent adflatu ventorum inde occurrente. Sapori tamen, vt etiam visui gratiores, marinarum tranquillitati in lacu adsimiles salsulæ, ac subadstringentes.

Qualitates.

Admirabilis verò caloris temperaturæ: nā, vt fermè omnes aquæ balnearum ab intimæ naturæ dispositione salutares suas acquirunt virtutes; exterius hæ frigidæ sunt, mox ingredientibus mirificè calidæ sentiuntur, & quo magis subsident, magis calidæ. Quam rem omnes authores notant, ac verisimile fit quod scribit Vitruuius VIII. libro, has aquas intimè calidissimas esse, non peruenire tamen calorem ad summam superficiem, ob altitudinem, ac copiam aquarum, nisi limpidissimis bullis, elaboratissimisque à natura spiritibus igneis, in quibus haud dubiè continetur omnis virtus istarum aquarum. Emanant enim è medio lacunæ gurgite profundissimo (uti dictum est) & copiossimo; in tantum, vt per alueum manufactum, vnde in Anienem exonerantur, amnem diceres.

Caloris temperies.

Lacuna autem clauditur congeneo suo lapide trecentorum instar pedum ambitu, aquis supernè blandissimis, pręsertim manè, nam sub sole lactis instar crassæ sunt in eam lapidis materiam, quicūm fæces illæ, ac innata paulatim super eas vligo, in paruas tractu temporis coeunt insulas, quæ virentes, ac visu admodum iucundæ, vario hinc inde ventorum impulsu, nauicularum instar innatant lacu, ac plurium hominum capaces sunt, ac fortes, vix cuneis ferreis expugnabiles. Hæc omnia de harum aquarum natura comperta habemus, ac certa.

Insulę natantes.

Vsu porrò constat has aquas fuisse in balneis percelebres: ex antiqua enim illa populi Romani consuetudine, qui singulis diebus solebant se varijs corporis exercitijs oblectare, & ab exercitio lauare, atque vngere; vbicunque extrà vrbem aliquam inuenissent sponte manantis aquæ commoditatem, eam ad honestos illos ritus Thermarum vrbanarum recipiebant.

Vsus.

Itaque partim ex ritu communi, & partim ex antiqua celebritate illa oraculi, ac vicinitate ad vrbem; & præter hæc, quoniā his aquis lauationes habebant cum aliqua salubritate coniunctas; verisimile mihi videtur has in primis recepisse Populum Rom. in balneis. Quod planè confirmant, tum medicorum illustrium authoritas, quos ex eo tempore legimus Albulas habuisse pro norma, ac exemplari cæterarum balnearum, ob idque eas (vt dicemus) summis etiam Principibus ministrasse. Tùm antiqua pręcipuè

Albularum Primum institutum in balneis.

Forma operis.

cipuè ædificij forma, vbi partim corriuatæ infrà aquæ è viuo statim lacu ad vsum potuum excipiebantur, & partim supernè ad vsum balnearum distinctis alueis, quos cingebat amænissima porticus, ac basilica: quorum omnium vestigia, subterranei ductus, aluei, ambulacra, lythostrata, & tandem nobile ipsum Columnarum genus, viridibus ex albo, ac nigro varium maculis, quod Tyberiacum à Plinio dicitur; cuncta exactā præ se ferunt magnificentiam, æternique operis structuram, nisi vim quoque tempori dira belli pernicies addidisset.

Author.

Nec facile dixerim, quinam ad has aquas tàm regales fecerit impensas: authorem tamen existimo M. Agrippam, qui Augusto imperante Tertiùm Cos. vt in admirabili tēplo Pantheôn inscriptū legitur, idemq; CVRATOR (vt scribit Iul. Frontinus) Aquarum perpetuus; Vrbem æternis operibus magnificare, eamque fœcundare aquis præcipuè professus est, testimonio Suetonij præclarissimo, qui Augustum Cæs. meminit, neruorum caussa, & quia coxendice, ac fœmore & crure sinistro non perinde valebat, vt sæpè etiam inde claudicaret, Albularum aquarum balneis calidis vti solitum, atque hoc (inquit) contentus erat, vt insidens ligneo Solio, manus, ac pedes alternis iactaret. Nec minus Neronem lautissimum eas vsque Romam quandoq; ad suas Thermas per aquæ ductum Anienis adducere solitum.

Augusti experimẽta in Albulis.

Medicorum censura.

Medicorum verò, qui diuersis temporibus eas ad plurimas ægritudines comprobarunt, & tàm potu, quàm balneo, illustris censura est. Imprimis verò est Antonius Musa Augusti medicus; cuius consilio hunc Imp. his balneis vsum fuisse verisimile sit, indicatque Horatius ad Valam, ac alij similiter authores, qui ipsum Musam commemorant fuisse Thermarū naturalium studiosissimum. Andromachus item Neronis medicus, Asclepiades, Archigenes, speciali verò nota Cælius Aurelianus Albulas, ad tardas vesicæ passiones, pro solutionibus ventris mirificè laudat.

Galeni.

Quos postea authores Medicos secutus Galenus, cùm nullas alias in Italia commemoret medicatas aquas, multa ex his experimenta se fecisse ostendit: præsertim in primo Simpl. cap. VII. vbi eas asserit vtiles ad vlcera persananda, ea præsertim quæ defluxionibus tententur. VIII. item Methodi, & de Rigore, & palpitatione, & tremore, & alijs locis. Quos sequuti posteà alij medici, explicatè magis Albularum vsum, ac operationes describunt: quos inter Aëtius ex Archigene (vt ipse attestatur libro XI. cap. 30.) ad vesicę vlcera persananda; Conferet (inquit) & Albularum aquarum potus (si adsint) & consimilium aliarum. Vbi & operationes ipsarum describit, & modum simul bibendi omnes Thermales aquas, earum exemplo prosequitur, quem nos propterea inter vniuersalia Thermarum instituta retulimus secūdo libro. Idem adfirmat Aëtius eodem libro cap. 33. ad seminis profluuium ex Galeno, vbi eas lactei teporis, ac temperamenti appellat. Et infrà ad fluxus muliebres, Sorani authoritate. Idem & Paulus Aegineta, qui sub generali censu, aluminosas id genus aquas ad sanguinis vomitiones instituit, ad nauseam cohibendam, ad mensiumque fluores, & propterea his mulieribus, quæ crebro abortiunt, esse idoneas. Tot quidem prærogatiuas in Albulis aquis veterum testimonio comperimus.

Albularum obliuio.

Cæterùm sexcentis iam elapsis annis, cum istæ aquæ ex varijs rerum mortalium casibus destitutæ essent (aucto ab eis vndique marmore, ac appleto tractu temporis in Anienem vsque meatu) totam planiciē quatuor milliariorum ambitu occupauerant, ac ita alto intexerāt marmore, vt vix aliquo nomine essent superstites. Vt Poëta inquit,

Tantum

Tantum æui longinqua valet mutare vetustas.

Albularum instauratio.

Verùm neglectu hominum aliquando exitato, ac à viginti hinc annis, refectis in Anienem meatibus, resiccatáque palude; redierunt in conspectum Albulæ, quæ nostra subinde celebritate recognitæ, cum multa indies laude instaurantur: Curante Vincentio Mancino Tyburtino, Ciue Romano, ac legum Doct. egregio. Longo verò vsu, ad præscriptas omnes ægritudines, multa in eis vidimus experimenta: tàm in potibus abstergendo, per vrinas, ac per aluum; quàm in balneis exiccando, modicè digerendo, ac roborando. Confortant stomachum humida præsertim intemperie debilem, ac excitant appetentiam. Ardorem vrinæ compescunt, viscositates pellunt, callos, arenulas, ac lapides extenuant. quidquid lapidescant extrinsecus, quæ alia ratio est, vt in primis diximus commentariis. Sanant recentia vulnera in balneis, vt Plinius ac Strabo attestantur. Aduersus calidas viscerum intemperantias, præsertim hepatis, vnde crassis totum corpus, & crura scatere solent pustulis, orta etiã ex Gallico affectu intemperantia ipsa, vtiles admodum nouimus, & quod maius est, innoxias ei morbo esse, tàm in balneis, quàm in potibus. Frigidis tamen affectibus non adeò efficaces sunt, nec frigidis inflationibus, quanquam vsu balnei excalfactę præcipuè, insignem obtinent exiccandi qualitatem; reprimendis idcirco tumoribus, ac vlceribus quæ ex defluxione fiunt persanandis vtiles, vt ex Galeno probauimus. Semper incontaminatæ in proprio fonte habentur; extrà inefficaciter bibuntur, quippe citò subsidentes, salubres quos diximus, amittunt spiritus. Inimicæ & qui somno nõ penitus abstinent diurno. Principio æstatis, ac medio Autumno sumuntur, quanquam in priuatis balneis sunt omni tempore vtiles.

Operationes. — *Lib. III. de Renum affectibus.* — *Electio.*

Anio fluuius.

Anio dulcis — *Anio instauratus.*

AVGET autem hodie Albularum, ac Tyburis dignitatem Anio fluuius. Qui varias habet apud authores prærogatiuas: primùm ob situm loci altissimum, vnde præceps ex amœnissima conualle assumens Albulas, in Tyberim delabitur. Deinde ex aquarum bonitate, quæ ex Galeni censura, præter exiguam cruditatem, omni vacant malitia. ac dulcis Anio propterea ab authoribus cognominatur. Et demùm illustris hic Fluuius est, quòd duplici emissario, eoque opere altissimo vt Frontinus scribit, Romam fuerit perductus, primùm quingentesimo circiter vrbis conditæ anno, Spurio Garbilio, L. Papirio Coss. & deinde Claudio Cæs. imperante. Plenissimè verò hodie cumulauit huius fluminis dignitatem, ac laudẽ Amplissimus Antistes HIPPOLYTVS Estẽsis Card. de Ferraria: qui auræ eius lenitate, ac salubritate delectatus, sicut in ornando, ac magnificando Tybure Augustos illos æmulatus est, Cæsares, Adrianos, totque alios antiquos, quorum hic opera visuntur aliqua, suisq; etiamnum nominibus celebrantur, villa Vopisci, Quintilij, Cassij, Pisonis, Horatij; haud minus ipse augusto animo complanatis montibus, æquatisq; vallibus, rus amœnissimum, ac domum in medio Tybure condidit, ad quam perfosso ciuitatis iugo asperrimo, Anienem totum perduxit. In quo haud scio quid mirandum primum, an magnitudinem operis ad illorum Principũ imitationem; an ipsius potius deducti fluminis spectacula, qui cum Albuneę simulachro atque Tyburti, ingenti cratere emergens, tantam vim circunfundit

dit aquarum, vt præter fontes, ac lacus, ac piscinas, quas implet, septingentas habeat fistulas, quę deductæ circum viridaria, atque hortos, & in atria, & in triclinia, atque in ipsas cameras salientes fonte, mira artis solertia, vbi auium cantus æmulantur, vbi animalium diuersorum voces, vbi Tibiarum symphoniam, incomparabilem omnia amœnitatem ostendunt, & gratiam. Sed non est hic locus, nec facile esset descēdere ad particulares descriptiones. Verùm si cum his computentur requisita alia, vniuersi ædificij moles, ornamenta ædium, Musæa fontium varia, tot opera pictorum, tot statuæ, ac signa ad opportunitatem aquarum disposita, & insuper quæ parantur hic fieri balnea, quæ Thermarum Vrbanarum instar, immensam aquarum, quæ spontè caleant, copiam effundant, magnifica profectò omnia, ac regali animo digna videri poterunt, sed quæ idoneo magis loco enarranda sint, ac breui nunc carmine, quod olim lusimus, concludantur.

Quis fons tam celebris, vel amnis extat
Aut arte, aut superûm nitens fauore,
Quem iam non Anio decore vincat?
Tot digna encomia, inclytæque Thermæ
Iam cedant Anieni, & antè Baiæ,
Et mollis Sinuessa, & altus Anxur,
Parnassi, & si Helicone fonte maius:
Pro cunctisq; Anio canatur vnus
Amnis. Qui ancipiti iugo refundi
Gaudebat Tyberi, Albulisque sacris.
Nunc antro latices nouo serenos
Plus mille irriguis profundit vrnis.
Ostro purpureus, choros & inter
Musas, ac Dryadas, Deos Marinos,
Tyburto comite, auspice & Sibylla,
Lautas iam Tyberi patri dat vndas;
Antiquo renouat decore Tybur.
Autor HIPPOLYTVS Estensis Heros.

Labanæ aquæ in agro Nomentano.

Lib. 5.

SIMILIMAS vero Albulis subiungit Strabo, esse aquas Labanas in agro Nomentano, qui Tyburtino conterminat, ab Albulis 5. millia pass. Scatent autem ad confinia nunc antiqui Ereti, quod deducta exinde voce montem Eretunnum appellant, quæ semisepultæ ex neglectu vligine, ac mariná quandam salsedinem æmulantes, aquæ à Grotta marozza vulgo cognominantur, vbi has mihi indicauit Vir Illustriss. D. CAMILLVS Nomentanus, vrsinæ familiæ, reique militaris hac ætate splendor eximius. Dirutis enim lapsu temporum illarum alueis, quos facile esset sub lacunis illis reperire, ac ad pristinos balnei vsus restituere, antiquam existimationem, nō solum nomen amisere. Ad illas caussas in posterum recipiendæ, quas in Albulis iam diximus.

Porretanæ aquæ.

PORRETANÆ autem aquæ, quæ tantam sibi laudem, & in Italia, & apud

finiti-

finitimas Italiæ nationes cōpararunt, ſunt in Appennino in finibus Bononiæ atque Piſtorij, ac iam annos ducentos in vſum balnearum venēre. Celebrantur autem vt ſacra medicina; cùm & ſanos conſeruent, & valetudinarios iuuent, & infirmos ſanent, etiam à febribus, & deſperatis tandē in aliqua ægritudine, nil, niſi ſumma ope dicantur proficere; nam aut ſanant, aut auitum finē imponunt laboribus, quod vulgus iactat in prouerbio, LA PORRETTA ò ti ſana, ò ti netta. Fuerunt autem (vt de multis vſu euenit balneis) caſu inuentæ. quippe Bos iam fermè tabeſcens, & derelictus, ſuopte ductu, aut potiùs fatali quodam inſtinctu has aquas bibens, breui dierum ſpatio viſus conualeſcere, in tantum apud indigenas venit oſtentum, vt auſi fuerint aliqui prima in ſeipſis experimenta tentare, easq́ue prædicare mirabiles. Quo euentu explorata ab eius temporis medicis earum natura, ac minera; fauore omniū, ac ære publico Bononienſi, commoda ad vſum parari cæperunt apud eas ędificia, quæ aucta in dies celebritate, breui tempore in caſtelli formam accreuēre. Sunt qui colles hinc ipſos occultis noctū facellis adfirment elambere, ac præſertim prægreſſis algoribus, vnde aquæ ipſæ poſſunt fomites caloris concipere. Quare è fixo naturaliter ſaxi cuniculo erumpentes calidæ ſunt, ſapore mediocriter ſalſo, odore fumoſo, nec admodum grato. Taxantur ad ſecundum gradum calidæ, ac paulo minus Sauonarola: mineræ aluminoſæ penes varia experimenta, ac Nitroſæ, cum miſtura ſulphuris. Vſus ipſarum pręcipuus & in potibus & in balneis eſt; eodem etiam die, in quo & Tura de Caſtello, & Vgolinus mons Catinus, qui primi de his aquis ſcripſēre, conſentiunt. Alij bibunt primum, ac ſequenti die lauantur, Sauonarolæ inſtituto. Alij (quos maximè laudo, & eſt vſus communis in balneis) exactis in totum potibus, per aliquot ſubinde dies intrant balneum, & quantum opus habuerint. De operationibus hæc ſcribuntur. ebibitæ Porretanæ aquæ calfaciunt, ac digerunt actuali, ac potentiali calore; incidunt, attenuant, abſtergunt tenui parte aluminis, ac Nitro; modicèq́ue adſtringunt virtute prima aluminis. Hinc tertio vrinas ducunt, meatus aperiunt vrinarios, ſeroſas, excrementiciasq́ue ſeminis & menſium ſuperfluitates pellunt, arenulas, lapidemq́ue cōminuunt. Mundant vterum, laxant aluum, lumbricos enecant, inteſtinorū dolores leuant, etiam in clyſteribus; hepatis, lienis, viſcerum reliquarum obſtructiones reſeruant, aquamùe intercutem per initia ſanant. Nec minus adſtringendo proſunt: nam ſanguinis fluxum cohibent, hæmorrhoidas, menſes, fluores quoſcunque mulierum compeſcunt. Et quod mirum habēt, vtero quoque gerentibus, ac aſſiduè nauſeabundis, nec cibum ferè ſentientibus, citrà omnem noxam appetentiam reuocant, nec fœtui quicquam interim nocere adfirmant. Nec ſecus vtuntur eis aduerſus frigidas humidasq́ue capitis paſſiones, & tàm quidem ſi caput ipſum primario affectu affligatur, quàm ſi ex infimarum partium aliquo vitio compatiatur. Ad Hemicraniam ſcilicet, ad paralyſim, ad aurium, oculorum, & totius denique cerebri morbos, & qui nares, aut fauces infeſtent. Vlceribus oris collutæ medentur, raucedinem ex defluxu multæ humiditatis ſanant. Suſpirioſis alia quadam prærogatiua in tantum conueniunt, vt exhibitæ aliquandiu equis, ac iumentis alijs ita affectis, ac pulmonarijs, Sauonarola teſte, mirificè proficiant. Porrò quibus ex affectu non adeo valenter vrinas promouerint, fomenta eis ex eadem calida aqua & parietaria circà pectinem vtiliter adhibentur. Tempus eligitur quod

Prouerb. in Porretanis.

Qualitas.

Minera.

Vſus.

Operationes.

Fomenta:

quod minimè algeat, ac durante præsertim Caniculæ feruore: regione nimirum in montanis per æstatem quoque rigentibus.

Electio.

Bal. Sancti Bartholomęi sub Patauio.

Qvod autem vsu luti hodie celebre est in Patauinis balneum sub insignibus ac nomine Sancti Bartholomei; xii. milliaria distat à Patauio, continuis vndique rupibus, hisque asperis, & pumicosis circundatum, vbi templum olim, ac hospitale erat pro pauperibus, quæ disiecta hodie, ac destituta ferè essent, nisi ex harum balnearum vsu celebrarētur. Occurrit autem antè vestibulum Fonticulus, in quem defluentes hinc inde à vicinis riuulis aquæ dulces frigidæ, paulo postea è subiectis in fonte ipso vaporibus calescunt, & adeo intensè, vt ferè exurant. Est enim alueus ipse fontis, si tangatur, ad tactum perinde calidus, ac si fornacem infrà haberet: alioquî simplex aqua, nec vllo in vsu, nisi ad abluendum partes, quas ipso luto ægri obliuerint. De hoc Fonticulo nulli ante nos mentionem fecēre, præter Fallopium: quandoquidem quæ balnei nomine à veteribus nostris descripta habentur, sunt quidam in ipsa valle perexigui recessus, conceptaculaque aquarum, mistarum quidem & calidarum, sed quæ lutum ipsum in fundo continent, cuius luti simul atque aquarum ipsarum habendus sermo à nobis est.

Fonticulus frigidæ, qui calescit.

Minera.

De minera aliquam inter authores inuenio controuersiam: Aluminosam ponit Sauonarola, cum sulphuris momento, nitri item atque cineris: sulphureā, & Aluminosam Menghus: sulphuream & Bituminosam Montagnana; nam ex bitumine (inquit) molliunt, neruorumq; contractionibus medentur, & contingenti apparent molles, mediocriterque calfaciunt. Fallopius contra omnes, negat aquam esse mineralem, sed congesta hiemalibus pluuijs in hos recessus, partim superueniente calore æstatis, & partim è subiecti luti vaporibus agitata mediocriter incalescat. Negat & luti ibi naturam esse mineralem: quippe perbreue id subesse & paucum, nam super glaream ac saxa, quo modo iam in fonticulo supradicto feruescere aquas diximus, ipsum reperiri, & colligi ad vsum; idque nil aliud esse quàm cœnum smegmaq; ex diuersis rebus illuc per pluuias adunatum, arundinum corruptione, vligine, terraque argillosa commistum. Quo cœni genere tota idcirco ea vallis scatet: specialiter tamen illud, quod in his duobus recessibus, concoquendi vim illam, ac molliendi acquirit; ob subiectos huc solùm vapores, qui cœnum ipsum toto anni spatio fermentant, redduntque vaporibus calidis, ac bituminosis, qui infernè iugiter eleuantur, medicatum. Verùm equidem citrà omnem controuersiam, duo inuenio in his balneis manifesta, & certa de natura eorum indicia. Primùm Euganeos ipsos montes tàm interiori parte, qua latissima veluti coronide subiectam cingunt vallem, ac tot faciunt balnea; quàm extra, vbi peracto ad meridiem colle, ad hanc vallem Sancti Bartholomęi deuenitur; omnes, inquam, hos montes mineras continere varias, sulphur, alumen, sal, cinerem; quibus naturis negari non potest tàm aquas ipsas nascentes, quàm influentes, imò & terram omnem, ac saxa, ac lutum ipsum consequenter participare. Plus vno loco, minus in alio, maximè verò in his recessibus abundare, vt æquè omnes fatentur. Alterum video operationes ipsas, in quibus, experientia ipsa rerum magistra omnes conueniunt; mirum in modum per hæc balnea, & per ipsum lutum,

Propria opi.

Operationes.

tum, artuum tumores, solutuque contumaces duritias emolliri, contractos neruos resolui. Ob variam nimirum misturam (vt vsueuenit in his balnearũ misturis) terrarum substantiæ & mineralium, vnde impensè exiccant: & calorum actualium, vnde calfaciunt, ac digerunt: & pinguis tandem alicuius mineræ halitus cum ipso calore, siue is halitus sulphuris sit, siue bituminis, siue argillæ, quæ minimè omnium est halituosa. Modus autem quo (inquit *Vsus.* Fallopius) hoc luto vtimur, est; imponere lutum ipsum actu calidum super artus: verùm haud quaquàm artus ipsos ad solem exponimus (vt aliis in locis mos est) luti enim istius virtus in insita consistit, propriaque eius lacunæ cali- *Electio.* ditate. extrà, exhalantibus quamprimum è luto illis spiritibus, qui tam mirificè emoliunt, residuum restat inualidum, vnde vel parum operatur, vel nihil. Planè tamen constat Illustriss. COSMVM MEDICEM MAGNVM Florentiæ Ducem, ac obseruantissimum rei medicę; lutum hoc in vase aqua calida perpetuò consotum, deferri iussisse, ac ad vsum contractionis cuiusdam neruorum, ac non modicam sensisse vtilitatem.

Bal. Sanctæ Helenæ sub Patauio.

SIMILE prædicto tàm natura, quàm etiam vsu luti, est balneum Sanctæ Helenæ, quod distat VIII. millia pass. à Patauio, Sanctæ Helenæ sacrario insignitum, quòd (vt fertur) primò inuentum, Sanctæ Crucis veluti signaculo homines à diuersis infirmitatibus liberaret. Porrò fontes sunt in eo colle cõplures, feruidi: Stuphæ satis commodæ, ac venustiores quàm cæteris locis: & quæ Foueæ vocantur. Infrà Stuphas est balnei solium, ac tectum, de quo tantùm veteres balnearij scribunt. Subinde Duccię duę, altera feruida, altera calida, & vltimò lutum. Mineram eius balnei ponit Montagnana sulphureã, *Minera:* atque cineream, quod & odor, & sapor (inquit) & operationes manifestant, nec non & caloris qualitas satis intensa. Quicquid tamen alij (inquit Sauonarola) eam ponant sulphuream; Aluminosam equidem arbitror, nitrosam, ac cineream, cum sulphure. Cui & Menghus adsentit, ac cæteri hodie medici Patauini, præter Fallopium, qui curiosus admodum noua proponere, mites admodum huius balnei qualitates asseuerat, cum aliquo salis sapore, ac Argillæ quadam mistura Ochrę adsimilis, coloris intensè lutei, subadstringentis tamen, & vaporis valdè sulphurei. Balnei veterum temporibus erat vsus *Vsus.* frequentissimus, ad frigidam ventriculi intemperiem, ad Hydropem siccandam, ad neruorum, iuncturarumque frigidas affectiones Sauonarola.

Lutum Sanctæ Helenæ in balneis Patauinis.

NVNC & lutum admodum in vsu est Patauinis Medicis: quod (vt Fallopius testatur) non adeo cœnosum est, sicut Sancti Bartholomei prædictum lutum; nec ita argillosum sicut montis Orthonis: sed inter vtrunque mediũ, vt etiam virtute est mediocre. Nam vbi M. Orthonis lutum impensè exiccat, & lutum Sancti Bartholomei summopere emollit; hoc vtriusque participat virtute, partim exiccat ac resoluit, & partim emollit, atque membra ipsa corroborat. Vtile ad proprium balneum: nam longiùs exportatum exolescit. *Electio.*

Lutum

Lutum in Balneis Porretanis.

TALE quoque lutum habetur ad balnea Porretana, quod sumptis à lacuna *Scarpetta aqua.* aquis, cui à Scarpetta cognomentum, vnà cum minerali eius loci luto commiscetur. Idque minerale cùm sit, & de natura balnei, aluminosum, sulphureũq; *Operationes.* ac salsum, egregie siccat, ac digerit. Tumefactiones inhibet, reprimit fluxiones, artuum dolores lenit, contractiones emendat. Luxata quoque firmat, solidat ossa fracta, membra confortat debilia; quæ subinde abluere in balneo oportet, vt aliarum illutationum artis est.

Bal. de Corsena sub Luca.

AD pagum Corseni, qui est mons XV millia pass. à Luca, nobili ciuitate Hetruriæ, quatuor in totum balnea hodie habentur. Primum quidem, quod *Bal. Rubeũ.* nomen obtinet principaliter de Corseno; alterum Rubeum dictum, quod iã olim dirutum ac sordidum omnino desiit: & duo præter hæc alia à iunioribus tantùm descripta, alterum sancti Ioannis, & de Ducciis alterum. Primum ergo Corseni Balneum, calidissimum quidem, adeoq; celebre olim extitit, vt speciali ferè quadam diuina gratia donatum, ad contentionem vsque dimicarent incolæ, qui primi ipsum prima die veneris Martij, tanquam probaticam *Qualitates.* piscinam intrarent. Aqua est clara, nec sapori ingrata, nec odori, adeoque (vt Vgolinus de Monte Catino est testis) pani conficiendo, coquendisq; eduliis vsurpatur; etiamsi manifestè in his sitim inducat, nec mihi veniat approbãda. Qualitate alioquì calida est à secundo gradu in tertium Sauonarola: quapropter primò occurrens cum vix toleretur, subinde ob substantiæ tenuitatem *Minera.* remittit calorem. Conuenit autem inter omnes veteres, hanc aquam aluminosæ in primis naturæ esse, cum aliqua Nitri portione, vel salis gemmæ, quod fossile diximus, atque sulphuris intimo vapore, quo in occulto concalescit tantùm, non contemerata substantia. Quam misturam planè destillata ostendit hæc aqua: sedimentum enim relinquit, calcis instar extinctæ albidum, & subacre, quod sanè lapidis aluminis ramenta esse, iam in Albulis, ac Porretanis, supradictisq; id genus aliis ostendimus. Ex quibus omnibus valenter ca*Operationes.*lefacit, exiccat, ac digerit, & in summa non minori virtute in affectibus neruorum operatur quàm cætera Italiæ balnea; imò si cum his computetur loci *Vsus.* commoditas, atque amœnitas, aërisque temperies, nulli cedit. Circà vsum; non bibitur, sed habet in balneo locum ad vsum ducciæ deputatum; & tam duccia, quàm balneo in materiis, naturisque humidis frigidisque, cerebri, ac neruorum egregiè operatur. Nam valet in omni antiquo capitis dolore, re*Sudatorium.*solutis, tremulis, surdis, caligantibusq; oculis medetur. Porrò habet quoq; in secessu, vnde riuulus à fonte ipso ad vsum mulierum deducitur, sudatorium valde calidum, ad omnia quæ diximus ægritudinum genera vtilissimum. Itaque soliti sunt aliqui, qui iuncturarum præsertim affectibus detinentur, & balneo simul, & sudatorio vti; vel hoc saltem quatuor singulis diebus intrare, vtpote quod contumaciores reliquias, aut emolliat, aut dissoluat in totum. Cauenda hæc balnea pueris, imbecillisque naturis, & quorum caro fa*Electio.*cile digeritur: æstate atque autumno eligenda.

Bal.

Bal. sancti Iohannis sub Luca.

ALTERVM verò, quod infrà prædictum balneum est, Sancti Ioannis nuncupatum, nonnullis item Rubeum; calidum quidem est, ac eiusdem propemodum naturæ, ac misturæ. Nisi quia omnino remissius est, cum minori diuersitate, partium minori calore, ac sapore: denique vix differens ab aqua cocta; atque hinc fortasse quidam veteres nobilem quãpiam in eo mineram esse arbitrati sunt, auream, argenteam, ęneam. Quidam dixerunt ferream. Purissima tamen est aqua, & optima ad cibaria quoque comparanda, ad diluendum vinum, ad omnesq; alios vsus, in quibus dulcis, communisq; aqua recipitur. quod in aquis naturaliter calidis, exemplum est singulare, ac rarum. Pueris idcirco tam potu, quàm balneo vtilis. *Minera.*

Bal. de Ducciis ad Corsenum.

BALNEVM verò de Ducciis, sub balneo iam prænominato de Corseno existit, vnde inferiores Ducciæ nuncupantur. Sulphuris virtute, Nitroque, & marmore combusto participant; quod nos propriè Aluminis sobolem (vt complura id genus alia) diximus, affirmamusque. Vbi duo narrat admiratione digna Fallopius, qui hæc balnea, ducciasq; in se ipso fuit expertus: vnum quòd aqua ista scateat feruentissima, & tamen nihil sulphuris præ se ferat; nimirùm (vti iam diximus) altè harum venarum curricula vapore syncero sulphuris, subsistentisq; ignis subeunte. Et alterum quòd vna hic inter alias, Duccia sit feruentissima, Desperatorum cognominata, eo quòd hanc vltimò ægrotantes, tanquam desperati subire soleant. hoc, inquam, mirum est, quòd ob feruorem hæc aqua depilet pullos, si subiiciantur; humanis tamen capitibus innoxia sit, nec depilans, nec vesicas excitans, sed sensum duntaxat ignitæ virgæ ferreæ instar, vbi percutit, inducens. Sunt autem hìc hodie Ducciæ quatuordecim collocatæ; quæ pręter eam primam adeo feruidam, mitissimi sunt omnes caloris, ac temperatæ propterea cognominantur. In vsu habentur ex tota Italia frequentissimo; tùm ob prærogatiuum illud, quod iam tanti momenti esse diximus in balneis, commoditatis, & amœnitatis: tum etiam ob miram illam caloris, puritatisque aquarum temperiem; vnde mediocriter calfaciunt, ac siccant, & digerunt. Frigidis humidisque, & non nimium calidis capitis affectionibus medentur: idque genus ægritudines oculorum, aurium, neruorum, ac iuncturarum, quæ cerebri, ac catarrhi vitio contingere solent, persanant. Eliguntur tota ęstate, ac etiam sub Sirio, præter illam feruidam, vtilissimæ.

Ducciæ inferiores. *Qualitas.* *Duccia desperatorum.* *Ducciæ temperatæ.* *Operationes.* *Electio.*

Balnea sancti Iuliani montis in Pisano.

AD confinia autem Lucæ, in agro Pisano, extat S. Iuliani mons, eiusque cognomento balneum, quod olim iam dirutum, atque desertum fuit proximè instauratum. Est autem aluminosum, ac aliqua ex parte Sulphureum, vt inter veteres balnearios conuenit, calfaciens, siccans, digerens. Propriè verò colicæ, ac iuncturarum morbis confert Sauonarola. Quãquam est vt agat aliquando languidius, quòd infesto sæpe aliarum aquarum influxu diluitur. *Minera.*

Porrò tria alia balnea, quæ ad radices huius montis pauco inter se spatio ex-
Baln. vetus titerant, balneum vetus, balneum Dominarum, & balneum Sanorum (vt
B. dominarũ Vgolinus est testis) aluminosæ pariter, ac sulphurosæ plus minus naturæ po-
Bal. sanorũ. nuntur. Cæterùm diruta etiam cùm sint, ac paucissimi hodie vsus; iam non
Bal. Reginę. alia indigent historia. Est & Reginæ balneum tribus milliaribus à Pisis, quod ferratæ ponitur naturæ, ac suo loco posteà describetur.

Blandula aqua sub Carpo.

Blandula appellatur quædam medicata aqua in agro Carpensi, milliario XXIIII, iuxtà Apenninum, quæ iam primùm inuenta Anno Domini M. CCCC. XLVIII. iumenta quędam sanguinem mingentia curasse traditur, & ex eo experimento venisse in vsum. Est autem actu frigida, sapore
Minera. non insuaui, ac visu blanda & perspicua, vnde illi nomen. Mineræ autem (Sauonarola authore) aluminosæ, deinde Nitrosæ atque Sulphureæ, remissarum tamen in cunctis qualitatum, à secundo gradu exiccans, minus cal-
Vsus & Operationes. faciens, ac valenter ex aluminis virtute adstringens. In vsu bibendi est, non nunquam item in balneis, & sub Duccia vsurpatur. Epota frigidam, humidamq; ventriculi, & hepatis intemperiem emendat, renum complures passiones, atque vesicę sanat: imbecillitatem scilicet præsertim retentricis virtutis, dolores, laxitatem, vlcera; nam plures (inquit ipse) nouimus, ab vlcere in collo vesicæ huius aquæ potibus fuisse persanatos. Sessio in ea calida vteri frigiditatem emendat, fluores albos cohibet, sterilesque ob eam caussam fœcundas efficit, necnon artuum ex frigida humidaque intemperie doloribus, atque podagrę medetur. Conspersa autem vsu ducciæ, id genus affectiones, quæ catarrhi alicuius soboles sunt, discutit: facit hemicraniæ, cephaleę, neruis, oculis, auribus, dentibus, raucedini, spirandiq; difficultati, tollendo cau-
Electio. sam. Et, quod non modicè in ea cõmendandum est, operari hanc aquam certum est non minus longè, quàm in fonte ipso, competenter exhibita. Defertur Romam, Venetias, Mediolanum, Lugdunum vsque, & in alias partes. Tota æstate, & per caniculam vtilis.

Bal. ad aquas in Liguria.

Eodem verò Apennini tractu, vltrà Alexandriam Pontificis XVI. millia pass. est ciuitas Aquæ Statyellorum Plinio, ac Liuio testibus: quæ vt ab Aquarum salubritate primam cœpisse videtur originem; ita & nomen Aquę,
Qualitates. & celebritatem ad hanc vsque diem retinuit. Aquarum sanè ipsarum natura limpida, adeoque similis aquæ simplici, vt vix sciuerit eam Sauonarola sub aliqua minerę specie determinare. Antonius verò Guainerius, qui primus de
Minera. his aquis conscripsit historiam, pluribus asserit experimentis, præsertim ex elambicatione; eas tres salis partes continere, Nitri vnam, aluminis parum, sulphuris verò superficietenus quidpiam, quãquam & odore, & tactus qualitate sulphuratas admodum attestetur. Visu enim cùm limpidæ sint, ac ad alueum vsque conspicuæ; cęterùm tactu admodum calent, sapore sicco, ac subsalso, sed magis ingratæ odore, vt corrupta nonnullis referant oua. Ad margines, vnde transfunduntur, herbasq; gignunt, ac enutriunt, relinquuntq;

secus

secus vndique incrustamentum salsuginis instar: quo tamen inditio haud mihi sanè arridet Nitrosas idcirco esse, vt quosdam tradunt ex Medicis eius ciuitatis sensisse. Nitrum enim sine viribus densandi in Italia esse constat, Plinio teste: sed Albulis nostris potius eas similes iudico, Aluminosas, scilicet atque salsas cum multo sulphure. Quod confirmant, tùm calor ipse actualis in his aquis vix tolerabilis: tum odor ipsarum sulphuratissimus ac putidus: non enim sulphur ex elambicatione, aut aliatenus melius deprehenditur, quàm odore suo (vt totiens diximus) atque calore aquarum. & pręter hæc adstringentia ipsa, salsitasq; planè aluminis: quo mineræ genere tùm tellus ipsa, tùm aquæ balnearum quæ extrà ciuitatem existunt, ex communi omnium consensu abundant. Scatet autem fons primarius in media platea ciuitatis; à quo aquæ, cùm impensè sint calidę, diuersis locis corriuantur ad balnea, alia viris, alia mulieribus constituta; & aliis locis excipiuntur in Sudatoriis earum vapores, necnon ad priuatas ædes traducuntur aliquæ in balneis domesticis. *Vsus.* Vsu verò in potibus ad proprios fontes: vbi studeant bibentes, vt quoad eius fieri poterit, synceras habeant, ac dum hauriunt, bibuntque, se quopiam circà nares odore defendant, quo nihil melius aceto, donec ingrato fœtori post primos dies assueuerint. In quo valēt omnium antiquorum testimonio, aperiendo, attenuando, digerendo, ac firmando. Arenulas ducunt, calculos frangunt, renes, ac vesicam corroborant. Vsu verò balnei cùm plus ac minus temperatæ haberi possint, frigidis naturis, ac passionibus opitulantur: capitis præsertim, iuncturarum, ac articulorum doloribus; ac ex his qui solutū magis difficiles, aut inueterati extiterint, sudatoriis maximè dissoluentur, aut vsu Ducciæ. *Electio.* Cæterùm tardè harum aquarum operationes percipi solent, Sauonarola teste, ac nonnullis vix ad annum vsq; cognoscuntur: tota æstate, sed non adeo magnis caloribus eliguntur.

Aquæ eædem ad flumen Burmidam.

Porrò eadem aquarum natura, quæ tot facit salutaria balnea in ciuitate Aquarum; ad fluuij planiciem, qui hàc influit, transfunditur, ac ęquè in balneis vsurpatur. Cuius eadem minera, eadem qualitas, idem vsus: nisi quia hæc substantiam eo transcursu crassiorem, ac terream magis acquirit, vnde colore efficitur subuiridis, sapore terreo magis, magisque astrictorio, iniecta numismata subinde inficit. Neque actu adeo calet. Accidisse verò narrant quibusdam annis, Guainerio teste, quùm diuino quasi miraculo omnes balnearum, quæ in ciuitate erant, facultates in has exteras aquas translatæ sunt, ac illæ fuerunt aliquandiu derelictæ. *Vsus.* Semper tamen in his externis illutamenti vsus fuit præcipuus: sedimento nimirùm leuissimo, subrufo, modicè calido, cum aluminis ac salis adstringentia singulari. Vtile ad defluxiones, artuumq; tumentias: contracta extendit, indurata emollit, ventris ac hydropisis inflationes discutit, ischiadique impacta vitia ex alto attrahit. Tam ebibita verò aqua, quàm consperfa, ac in balneis vsurpata, rectè à Guainerio ad quasdam fluidas passiones consulitur, pro adstringenti facultate. quales hęmorrhoides, ac mensium fluores locis madidis, ac concipiendo in vtero ineptis. Bibitur in arenulis, & rumpendo calculo, & etiam asthmati. Facit ad vteri procidentiam in embrochis. Subcutaneas, ac extimas omnes trahit sor-

 ditias,

ditias, siccat, abluit: quę si cutim exasperet, ablutio ad leniendum eam vltimis diebus in limpidis ciuitatis aquis consulitur. Nocent vapores conclauso balneo, caputque adgrauant: cæterùm eadem vtriusq; electio est.

Electio.

Aluminatæ aquæ in Germania.

NONNVLLÆ verò, ac nobiles Balneæ inter Aluminosas in Germania perhibentur. Sunt in finibus Lacus Podamici, quē Constantiensem vocant, quædam Embs dictæ aquæ; quæ aluminis mistura (vt illi Medici attestantur) atque nitro participant. Quam obrem in omni causa frigida summè conferunt, capitis affectibus, neruorum resolutionibus, iuncturarū debilitati, coli doloribus, vlceribus antiquis, ac id genus morbis medentur. Alias porrò eiusmodi cōmemorant ijdem authores Empsenses aquas sub diœcesi Treuerensi: quæ salsiores, & tamen innocuæ, voluptatis gratia potius, quàm sanandis morbis celebrantur, morbis omnibus, qui ex defluxionibns fiunt pariter vtiles. Alias item celebres tradunt in Alsatia, aluminis, nitri, ac ferri prætereà virtute participes: lienosis, nec non quartanarijs ob egregiam temperiem vtiles, mundant cutim omnibus vitiis, vlceribus, plagisque sordidis, atque scabie. Aluminosæ porrò misturę recēsuimus alias in Belgis, in agro Taurino in Heluetiis, & in Austria ad Bada oppidum: ne alia hic recenseam Balnea à subdominio aluminata.

Embs aquæ. *Empsenses.* *Alsatiæ aquę.*

De aquis naturalibus ex Gypso. Cap. X.

NON est autem post Aluminosarum aquarum censuras, differenda natura Gypsi, quod & ipsum aluminis modo cōtumacis minerę est, crudæ, & siccissimę. In montanis, ad conspectum vię Flaminiæ, Squamosum alumen coquunt in gypsum, quem Specularem latini vocarunt lapidem, σεληνίτην græci, quòd noctu sub luna fulgeat; ex quo optimum fieri gypsum adfirmauit Plinius. Variat enim hoc lapidis genus secundum loca nō parum; nam colore reperitur cineraceo, liuido, pallido, subrubro. Et materia, alibi syncerè natiuum, hoc est quod statim erutum, gypsum est tenacissimum, quale in Cypro nascitur, Plinio. Alibi verò lapis prædurus est: quapropter calcarij lapidis instar, coquitur aliquandiu in fornace, mox ad vsum contunditur in puluerem. Cuius modi multiiugas passim venas Apenninum mōtem videmus in tota Italia. Quod notāt authores; gypsi materiam vbiq; nasci. Aquas autem, vbi occurrunt, reddit albidas, materia pręsertim non adeo contumaci, aut domita ignibus, & quæ se facilè dissoluat. More verò aluminatarum constipatiuas. Atq; hoc magis, quòd cùm mineralia omnia vim plus minus obtineant emplasticā; idest, quòd tenaciter corporis meatibus illita inhęreant: hanc habet gypsum valde insignem, terrenæ, ac siccissimæ ex natura substantiæ, iuxta atque viscidę, tenacis, nec adeo acris. Quas omnes impressiones facilius aquę contraherent, si ex combusto in vstrinis lapide transfunderentur, quales ex calce, quī cum multam habet gypsum affinitatem. Styptico sapore, ac subacri, diluta albedine crassas, ac graues. Cutim extrinsecus adhibitæ contrahūt, meatus opplent, excrementiciam subter cutim humiditatem consumunt: & quæ præcipua in eis vtilitas est, sudores cohibent. Ebibitæ autem non possunt esse salutares: habet enim gypsum vim præfocatiuam, atque admodum exic-

Alu. squamosum. *σεληνίτης.* *Qualitates.* *Ex Gypso aquæ potu noxiæ.*

exiccantem: quare nonnullis cordis humidum absumere putatur, ac inter venena à Dioscoride ponitur. Viscera insuper aggrauant, vrinarum difficultates gignunt, vt cęnosæ omnes, sanguinem coagulant, vim generatiuam lædunt, meatus occludunt, noxiæ thoraci, & omnibus organis respirationis.

Loca aliqua, & aquæ ex natura Gypsi in Italia.

PRO exemplis autem, aquas quæ gypsi obiter elambant materiam, non paucas habemus in montanis Italiæ: sed quæ tamen non notantur, vtpote parum vtiles, vel siccæ inuentæ in potibus, vel fumosæ. Aliæ fallunt sensum ex prædura gypsi substantia, quæ non facile soluitur in aquas, sed quæ plurifariã lędunt: vt quæ ad Callim bibuntur apud Camertes, quarum vitio (vt ego existimo) gutturosi omnes fieri visuntur indigenæ, præsertim mulieres. Similes in Equicolis sunt, & alijs locis. Similis naturæ sunt aliquæ scatebræ ad vrbem Romam extrà Portam Sancti Sebastiani, quas inter vepreta erumpentes latissima planicie, haud differre claritate substantiæ à potulentis alijs diceres. Limpidię, nodoræ, frigidę: cæterùm saporis aciduli, & quæ per ebullitionẽ cinerem deponunt non paucum, albissimum, gypsi, vel calcis instar. Quare eas in potibus omnino prohibui. Bononiæ puteos gypseo solo tradunt inutiles, ac bibentibus vrinarum gignere difficultates. In Germania autem Gypsi mineram elambere scribunt nostri recentiores, quæ ad montem Albium, sub Eugesta Heluetiorum emanant. Alias ex eis non habui notas, nisi quòd exiccando vtiles sint, ac refrigerando: & hinc abstergunt, opplent, ac glutināt. quibus planè facultatib. valere eas aduersus antiqua vlcera persuasum est.

Aquæ ad Callim.

Acidæ ad vrbem.

Bononiæ putei.

Aquæ ad Eugestam.

Stygos Hydor in Arcadia.

GYPSEAM naturam tenere fontem Stygos quidam putant iuxtà Nonacrim, qui est Arcadiæ mons. Nam lapidescere eius aquam tradit Plinius, ac nimio frigore noxiam. Et Seneca in naturalibus, Summa (inquit) celeritate corrumpit, nec remedio est locus, quia protinus hausta duratur, nec aliter quàm gypsum sub humore constringitur, & alligat viscera.

Ex Puteolano aquæ.

AD hanc porrò speciem pertinent aliquę in Campania aquæ, quæ nullam manifestè mineram, nisi Puteolanum puluerem elambere visuntur. Substantia eius media est inter lapidem & terram. Nam quod putauit Vitruuius, congeneam hunc puluerem naturam habere cum pumice, non satis cõuenit eius effectibus. Nam non est dubium, quòd pumices non redundant, nisi vbi terrę ardent, vt in Aetna, ac Vesetio monte: vnde spuma potius videtur esse ex viscida vligine concreta, quàm terra, leuis, ac sine robore. Hic autem puluis mineralis est, in Latio tantùm natiuus, & in tota Campania. Roboris verò in cęmentis durissimi, Vitruuio ipso, atque Plinio testibus: vnde portus Puteolanus ex eo primùm factus, Strabone; nomen pulueri acquisiuit Puteolano. Quare ad Gypsi naturam potius videtur accedere, ac ferri: minera Tophi glebosa, grauis, scabra, ferrugineis intermista squamis, pullacei coloris,

Putais non.

vel nigri tenacior. Pro inexhausta autem ariditate, vbi aquis interluitur eas affatim videmus imbibere, nec retinere tamen in se, nisi cùm in cæmentis excipitur, ac paucæ ob id impressionis. Quare per hunc tractum Campaniæ vsque Neapolim, permultas ex huius pulueris materia excurrentes inueneris aquas, quæ in potibus, ac esculentis sumuntur, ac raræ vllam referunt qualitatem.

Aqua ferrata sub Tybure.

TALIS aquæ species ex eiusmodi tophaceis scatebris emanant sub Tybure, non longè ab Hadriani Cæs. villa, quæ ferrata dicitur, ac iam t oti illi viciniæ, ac vinetis cognomen ferratæ videtur indidisse. Hanc in fluxibus vẽtris, vt chalybeatas arte aquas, vsurpasse aliquando accepimus Angelum Leoninum Tyburtinum, qui Leonis x. Medicus, & posteà Archiepiscopus Turritanus. Non sine aliqua tamen acutie, ac abstersoria parte eam cognouimus ex sedimento, quod decocta relinquit scissilis aluminis modo salsugineum, atque albissimum.

De aquis atramentosis naturalibus. *Cap.* XI.

χάλκανθον

AQVARVM autem ex atramento eadem est cum Aenearum natura: quod græca voce planè exprimitur, χάλκανθον enim appellãt, quasi æris florem, ac superficiarium materiæ æris recrementum. Vnde Plinius libro 34. cap. 22. Græci inquit cognationem æris fecerunt nomine & atramẽto sutorio, appellant enim Chalcanthum. Est enim hæc tertia quædam natura, quæ per aquas seu naturaliter, seu arte affusas in materiam æneam coalescit, veluti sal, vt declarabitur. Ex quibus hoc primum manifestum est, quòd omnis atramentosa aqua tenet æris naturam. Et alterum (quod aliquam facit differentiam atramenti atque æris) vbicunq; ænea materia est, ibi & chalcanthi aliqua productio est, non è contrà. Hoc enim excrementum est, illud seminarium. Ex perfectis quippe æris metallis producitur & chalcanthum, si aqua (vt dixi) affundatur, eaque aut sponte naturæ in cauernis, aut igne adhibito coalescat. Ex imperfectis autem multis emanare quidem videmus aliquã atramenti portionem; cæterum æris sterilem. Atque id commune est in metallis terræ, vt alia minera imperfectior, & minus fœcunda alia minera sit. Gratia verò exempli, nullis in locis (quantum apud varios authores legere potui) perfectior æris, atque chalcanthi simul natura reperitur, quàm in Cypro. Vbi authore Galeno lib. IX. Simpl. mons eius metalli erat, totus chalcyteos, Soryos, Misyos, ex qua massa in fornacibus fiebat ęs, cadmia, pompholix, Spodium, Diphryges. Chalcanthum verò sic: ex pertuso colle destillabat quotidie guttatim aqua viridis, ac tepens; quam aquam vincti quidam in piscinas fictiles efferebant, in quibus paucis diebus concrescebat, fiebatque Calcanthum, quod propterea σταλακτικὸν, idest Stillatitium à Dioscoride vocatur. Ex quibus & hoc rursus intelligitur, quod idem ferè est dicere Chalchanthosam aquam, ac ex chalcyti, Soryo, Misyo, atq; ære admistam, qualem in Cypro esse diximus absolutissimam. Ad Cyprij Metalli perfectionem proximè accedit quod posteris seculis repertum est in Dacia, ęre pariter fœcundum, atque chalcanhto. Posteà quæ in Germania sunt, ad Perzenum & Sboz-

Aeris, & atramenti affinitas.

Atramentũ naturale.

Aqua ex Chalciti, Misyo, & Soryo.

Sbozzum: postremæ sunt quæ in Hispania mineræ, & in Italia: quæ vel hoc nomine deficiunt à perfectione chalcanthi, quod vbi in Cypro quæ sponte destillabant aquæ in cauernas, ipsissimam conuehunt substantiam chalcanthi; in his aliis regionibus iuuari naturam opus est arte, quæ eius suppleat defectum. Ratio enim parandi apud Dioscoridem & Plinium, & quæ hodie seruatur, hęc est.

Ars atramenti.

Effodiunt mineram apertis vndiq; scrobibus, ob noxium halitum eius; insolant per sex menses, sinuntque eam subdialibus pluuiis, ac vdo noctis aëre irrorari; mox macerant in magnis alueis, deductis in eos puris aquis, quarum subinde lixiuium in alienis plumbeis decoquunt, cætera enim metalla ab ea aqua eroduntur. Neque hactenus hęc aqua acquirit Chalcanthi perfectionem, verùm addita certa portione aut ęris, aut ferri condiunt, conditasque sinunt in alueis ligneis refrigerari, transuersis virgis insertis, vbi restes chalcanthi concrescunt, vitrumque esse creditur, vt Plinius inquit, vnde nostris posteris dictum videtur Vitriolum. Additur ferri, aut ęris portio, nimirùm ob defectum aliquem partium Misyos, Soryos, & Chalcyteos, quarum chalcanthum ipsum soboles est, ac sine eo additamento (quod tanquam coagulum est, aut magistra, quemadmodum eam vocant) non perficeretur chalcanthi natura. Ergo planè constat eius perfectionis minerarum, magnam esse latitudinem, atque itidem ipsarum aquarum.

Vitriolum chalcantũ.

Absolutissima enim est quę totam continet æris naturã, atque chalcanthi, quæ mista est quasi diuersis seminibus Chalcyteo, Soryo, Misyo, ac Melanteria, quę ex eisdem montanis, ac fodinis eruuntur in Cypro. Aqua colore viridis, substantia crassa, odore (vt materia quoque ipsa est) graui, ac toleratù difficili, gustu chalcytidis atque ęruginis mordaci. non adeo in balneis vtilis, vtpote quę cum vehementi adstrictione apprimè calfacit, actu tepida: quę omnia de Cypriis aquis narrat IX. Simpl. Galenus.

Syncera chalcanthi aqua.

Harum porrò naturam consequuntur quædam mineræ atque aquæ eius generis in Italia, Germania, atque Hispania, quę mediocres sunt; ex his enim æs quidem non fit, sed quodam additamento chalcanthum; ac hæ certis in casibus haud inutiles sunt in balneis.

Participãs chalcantho aqua.

Præter has autem tertium genus est aquarum huiusmodi, quæ neque æs, neque chalcanthum mittunt; sed omnino steriles sunt, ac aliquam duntaxat eius naturę elambunt qualitatem; quod genus præcipuè in balneis idoneum est. Siquidem suscipiunt hæ aliquam è materia chalcanthi impressionem, aut saporis, aut coloris, atque etiam caloris; vix vllam tamen determinatè, nisi acuitatem quandam cum insigni adstrictione. Variam eam tamen pro diuersa dispositione, ac mistione mineræ, & aquarum ipsam incurrentium proportione. Quare alio loco Acidæ sunt, qui tamen sapor haud proprius Atramentosæ aquæ est: nam multæ sunt acidæ ex aliqua alia mistura. sicut albulæ, quæ aluminosæ sunt, ac multę acidę in Puteolano, nitrosę. Alio loco elambunt quidem aquę chalcanthi materiam, acres tamen, aut subacres sunt, quas fortes appellant, aut fumosas.

Atramentosæ in bal. vtiles.

Operæ precium ergo est (vt toties ex Galeni authoritate monuimus) veram notitiam quaruncunque aquarum in particularibus ipsis venis, ac fontibus inquirere, easque per experientiam cognoscere. *6. San.tu.* Prima ergo, & quodammodo propria atramenti impressio videtur esse (eodem Galeno teste) vehemens adstrictio cum insigni calfaciendi virtute. *9. Simpl.* Quam ob rem veræ, synceręque atramentosæ aquæ potentia calfaciunt siquæ aliæ minerales aquæ, & quædam actu in altum penetrant. Nec minus exiccant, constipant, contra-

Operationes syncere aquę atramẽtosæ.

trahunt. In potibus inutiles (vti diximus) nam stomacho aduersantur, corrosiuę, atque vlcerantes sunt, parcè in quocunque medicinæ vsu recipiendæ. Nisi in pauca dosi, aut dilutæ, ac temperatæ admodum sumantur: quem admodum drachmæ pondere ad lumbricos necandos sumitur ipsum chalcanthum; ac pro portione idem præstabit chalcanthosa ipsa aqua. Quemadmodum etiam his qui suffocationis periculum subierint fungorum esu, ex aqua potum chalcanthum consulitur, ad prouocandum vomitum, Dioscoride authore. Extrinsecus autem adhibitæ velociter digerunt, laxam, frigidam, ac tumentem carnium miscellam extenuant; nec nõ sanguinem fluentẽ sistunt, non astrictoria modò facultate, sed causticæ quoque virtutis ratione. Oedemata discutiunt, lepram, & crassam scabiem abstergunt, elephantiasimque à radicibus corrodunt. Vtiliter fistulis rumpendis induntur, vlceribusque supercrescentem carnem exedunt: qua vi chyronijs, cachoëticisque, quæ difficile curatũ dicuntur vlcera, seu mali moris, ac fluidis medentur. quo loco ex vitriolo ipso oleum neoterici practicantes vsurpant. Tineam sanant factis embrochis, ex experientia. Carnibus præterea condiendis, seruandisque Galeno teste; sunt commodissimæ: à putrefactione enim preseruant super cæteros sales, manantem exinde humiditatẽ afficcando, ipsarumque simul substantiam contrahendo, solidandoque, condimentum idcirco insepultorum corporum singulare. Porrò aquarum, quæ suscipiant, non exactam substantiam atramenti, sed terram quampiam atramentosæ naturæ abluant, multi sunt gradus mistionum; ita, vt vix aliquæ differre videantur ab aqua simplici, nisi maiori quadam tenuitate; vt de multis dicemus, quæ nec in cibis ac potibus refutantur. Et quo magis aquæ reperiuntur distare ab exacta illa natura chalcanthi, eo minori efficacia in suo genere operantur. Proinde quæ mediocrirer atramentosæ sunt, eadem per omnia possunt, quæ aluminatæ, atque acidæ. Penetrant vero promptiùs, absterguntque, ac epotæ (quales multæ habentur temperatissimæ acidæ) per vrinam, ac per aluum egregiè purgant, arenulas pellunt, lapides conterunt, vrinarios meatus dilatant, omni sublata, quæ isthic generari assolet viscositate. Quæ verò imbutæ duntaxat eius naturæ vaporibus sunt, in potibus ac cibis vtiles. Imò sic aliquæ longo vsu confortant stomachum ac viscera reliqua, obstructiones aperiunt, obesos emaciant diu ebibitæ. Vt particulares quarundam historiæ docebunt. Et aliquæ acidæ.

Vtilitates in balneis.

Aciduarũ ex chalcantho natura.

De atramentosis aquis & locis. *Cap.* XII.

ATRAMENTI natura haud ita vulgò reperitur, quemadmodum sal, ac multa alia genera minerarum. Imò cùm raris in terris propagetur, haud mirum si pauca loca in toto orbe memorentur, ac primas obtinere Cyprium dicatur, deinde nostris temporibus Dacicum, tertio loco Italicum. Inualuit tamen vsus quodammodo loquendi nostrorum veterum, vt electissimum cognomento Romanum appellent. Vbi duplex error detegitur. primum quia hoc non excellit neque Cyprium, neque etiam Dacicũ. Deinde quia in agro Romano nullum neque à Plinio, neque ab alijs scriptoribus classicis ponitur: quam ob rem (vt equidem puto) barbari id cognomẽ à famosissima omnium vrbium regina Romanũ indiderunt pro Italia, in qua repertum est certis locis. Primùm in ora ista maritima Campaniæ 28. circiter milliario

Vitriolũ Romanum.

milliario ab vrbe, in pago, quod ab æris natura Montæranum dictum videtur, & Aeris iuxtà fluentum. Quæ vena perexigui est fructus, ac raro elaboratur: *Æris flu.* extenditur tamen hæc natura ad totū agrum Viterbij, vbi tot balnea sunt, etiam ænea aliqua: & quibusdam locis fit vitriolum, sed (vt dixi) paucum. In Senensi nouiter reperta est chalcāthi minera ad montem Fullonicum, via Romana sinistrorsum 8. mill. pass. & in Maritima, vbi mons æris pagus dicitur, terra misturæ discoloris, luteæ, rubiginosæ, atræ, subuiridis; crassorū verò adeo vaporum exhalatiua, vt luminaria inter fodinarum latebras extinguat, vnde multa ex eis cupparosa colligitur. Sunt & in volaterrano, quas dicemus, aquas. Porrò in Hispania puteos id genus aquas habentes ponit Plinius, ex quibus (inquit) atramentum fit colore cæruleo, per quam spectabili nitore, vt vitrum credatur. *Libr. 34. cap. 12.* Et in Germania, vbi celebre est quod in Saxonia apud Goselariā conficitur. & infrà in Misena pluribus locis. in Bohemia quoque in extima Pannoniæ parte, quæ Transyluania dicitur.

Aquæ ex chalcantho in Cypro.

SYNCERAS autem chalcanthi aquas in Cypro, ita describit Galenus ex pluuijs destillare. Specus erat in continentem collem, ea latitudine, vt tres *Gal. 9. Simp.* sese viri in eo cōtingerent: tanta verò altitudine, ut viro summè procero recto liceret incedere. Specus hic decliuis quidem erat, non tamen præceps ac prę ruptus. Porrò ad finem eius quasi in stadium porrecti, lacus erat aquæ viridis, & crassæ, tepidę plenus. *Lacus aquę uiridis.* At in toto descensu calor similis qualis in primis balneorum ædibus percipitur; quas, quòd in eis corpora præmolliri soleant, Promalacteria appellare consueuerunt. Aqua verò quotidie guttatim ex percusso colle destillans, quatuor & viginti horis totius diei ac noctis colligi assolet ad amphoras Romanas quasi octo. *Promalacteria balneorū pars.* Eam vincti quidam in piscinas quasdam quadratas fictiles, in domo ad ingressum posita sitas efferebant, in quibus paucis diebus concrescebat, fiebatque chalcanthum. Mihi vero, vbi ad terminū effossi specus descendissem, vbi videlicet tepida hæc, viridisque aqua colligitur, aëris odor visus est suffocans, & toleratū difficilis, chalcytin, æruginemque redolens. Et aqua quoque gustu præferebat qualitatem eiusmodi. Eapropter & nudi, & cum summa festinatione amphoras vincti exportabant, nec longiorem illic moram perferre poterant, sed celeriter recurrebant. Accensi autem erant mediocribus in specu interuallis lychni, qui nec ipsi longo tempore durabant, sed celerrimè extinguebantur. Hunc ergo specum pedetentim excauatum multis annis ab eis tunc didici: Hæc enim, inquiebant, aqua viridis, quam vides ex colle in lacum manantem, sensim seipsa minor effici solet. At vbi propè adest vt desinat, rursum vincti, quod continens est ipsius collis, perfodere pergunt. Eueni tque aliquando olim, vt subitò quicquid perfossum esset, concideret, omnesque ad vnum occideret, ac totam viam corrumperet. Id vbi fit, alio foramini fodiendo eousque insistunt, quoad rursum aqua illis adsit. Hęc habui quæ tibi de chalcantho exponenda censerem, & sanè fortasse non necessaria, cæterùm quæ scire pręstaret, quàm ignorare. Memineris autem quòd ad sinistram manum ingredientibus, conspectum nobis dixerim Metallum Soreos, chalcyteos, & Misyos: vt ex his conijcere liceat, aquam pluuiam totius collis terram illam colluere, atque *Chalcanthosa & pluuia aqua.* abluere,

abluere, ex qua sponte quidem fiebat Sory, Misy, & chalcytis; & in fornacibus æs, cadmia, Pompholix, spodium, & Diphryges. Hæc omnia Galenus.

Atramentosa aqua in Pannonia.

DIGNVM porrò de atramentosis aquis exemplum, hisque Cypriis simile ponitur à Georgio Vernhero regio Pannoniæ consiliario, his ferè verbis. Ad Zepusium in Smolnicio sunt aquæ, quæ & ferrum erodunt, & lapidescunt: animantes verò epotæ enecant. Eruuntur autem ex his montanis metalla, ferrum præcipuè atq; æs, iniectaque in eas aquas æqui solea ferrea, siue frustum ex montis ipsius ferrarijs erutum, viginti quatuor horarum spatio exeditur: cæmentique specie eliquatum excoquitur in fornace, fitque idipsum cuprum nobilissimi generis. Participant autem ea montana ferro, ære, pirite lapide, ac atramenti (vt ratio dictat) natura, Soreo, Misyo, atq; chalciti, nam & vitriolum inde duplex conficitur, naturale vnum, atque alterum artificiale. Nam aquæ pluuię, seu quæpiam de industria collectæ aquæ, ac ipsis collibus corriuatæ, paulatim ab ipsa terra combibitæ, certis specubus in longas stirias pyramidarum modo concrescunt. Foditur & arte metalli terra, quæ vbi de more macerata fuerit, coquitur, fitque purum Vitriolum, sine ferri aut æris mistione quod in Italicis nostris, atque Hispanicis mineris, ob defectum naturæ aliquem facto opus esse iam diximus.

Ferrum mutatum in Cuprum.

Aqua Neusolæ in Dacia.

SIMILEM porrò naturam, atque acrimoniam scribunt Metallarij quidam Theutones habere aquam ad Carpathium montem in Dacia, quæ Transiluania hodie dicitur. Has enim è puteo eductas, ac in canales quosdam ad hunc vsum transfusas, frusta solidi ferri coniecta erodere, donec in lutulentam tabescant materiam, quæ subinde in vstrinis (vt artis est) in substantiam puri, ac perfecti ęris decoquitur. Eandem, vel similem aliam ponit nouiter idem Vernherus de rebus Pannoniæ, vbi sic habet. Ad oppidum Bistriciam, Germani Neusolam vocant, vbi fodinæ sunt æris, Regiæ dictæ (nam Regis decreto elaborantur) ex cuniculo quodam aqua emanat viridis, ex qua, vbi subsedit, chrysocolla multa colligitur.

Atramentosæ in Volaterrano.

EX Italicis autem nostris, atramentosæ naturæ aquæ complures in volaterrano agro habentur; ac insignes præcæteris ad Libbianum castrum 16. mil liario, vbi & chalcanthum ipsum adhibita ferri certa portione conficitur. Terra hinc tota Soryo commista videtur, Misyo, & chalcytide; varia nimirum, liuida, maculosa, veneta, glebulisque intermista varijs, albis, cæruleis, luteis, quæ omnia de mineris chalcanthi redundant. Aquæ verò ipsæ, quæ hinc in lacunam colliguntur, ob insuauem, acremque saporem, aquæ fortes vulgò appellantur, non vulgaris quoque vtilitatis in balneis. Lacunæ autem, quas in sulphurosis retulimus, haud dubiè atramenti quoque naturam cum sulphure participant; vnde illa egeri corpuscula verisimile fit, quæ Volaterranus

Aquæ fortes.

Lacunæ.

nus ſcribit, noxij vaporis omnibus tum beſtiis, auibusque, tùm etiam hominibus. Craſſiſſima verò eſt aqua, & atri coloris; tùm ob craſſos tetrosq; eiuſmodi vapores, qui eam continenter exagitant; tùm quia ſolaribus radiis exuritur. Qualem & in Auerni aquis occaſionem oſtendimus.

Balnea Volaterrana.

PORRÒ vt veniamus ad balnea, cùm in tota hac regione, ex mineris eiuſmodi diuerſa ſcateant aquarum genera; aliæ quidem chalcanthi frugiferæ, aliæ noxiæ, ac prorſus inutiles; nonnullæ propriè recipiuntur in balneis, iisque extructis intrà parietem, atque arce etiam à veteribus volaterranis, ob loci ſolitudinem, communitis. Has balnearum aquas balnearij noſtri communiter omnes ſulphuratas ponunt, ſalſas, atque aluminoſas. Nos verò cum iunioribus, qui exactè magis hanc minerarum naturam examinauimus; eas quidem myſtas, cæterùm pluri ex parte chalcanthoſas dicimus. Tùm argumentis, quę ſuperius diximus terrarum diuerſarum, ac minerarum, ex quibus chalcanthum conficiunt; tùm ex ſordibus ipſis, ac acri omnino ipſarum aquarum qualitate. Quamobrem quod iuxtà arcem primi olim meriti, ac validiſſimæ operationis erat, Balneum ad morbum vulgo dicebatur, vt pote quod atrocem quencunque & incurabilem morbū perſanare diceretur. Vſus erat primo ſtatim à fontę exiens duccia, calidę, & digerentis virtutis. Subinde balnea varia; inter quæ calidiſſimum, quod Caſeum coctum forte ab odore vulgares nuncuparunt; & contrà balneum planiciei temperatum, ac limpidæ ſubſtantiæ, nec minorum virtutum (vt Sauonarola inquit) quàm balneum de villa, quod inter Aeneas aquas deſcribetur. Quod verò Sancti Michaelis cognominatur, in affectibus cutis eſt præſtantiſſimum.

Minera. — *Bal. ad morbum.* — *Bal. caſei cocti.* — *Bal. Plani.* — *Bal. Sancti Michaëlis.*

Cratis ac Sybaris flumina in Calabria.

HABEO autem ex antiquis authoribus in Italia Sybarim Calabrię flumen, ob fontes quos recipit quoſdam, atramentoſæ naturæ. Ac porrò quædam apud ipſum Corliani iuga, mineram tenent argenti, aliaque in his finibus ſulphurea. Has aquas in memorandis poſuit Theophraſtus, à quo Strabo, multifariam eas medicatas dixit. & item Ouidius, qui eas ex perſona Pythagoræ inter admiranda computauit illis verſibus xv. Metamorphoſeos.

Cratis & hinc Sybaris veſtris conterminus oris
Electro ſimiles faciunt, auroque capillos.

Atteſtatur Plinius Theophraſtum, in Thuriis ad eius nominis oppidum in Calabria, Cratim candorem facere capillis, Sybarim nigriciem bobus, atque pecoribus. Vbi poſteà ſubdit Plinius, quin & homines ſentire differentiam eandem: nam qui Sybarim biberint nigriores eſſe, durioresque, & criſpo capillo; qui ex Cratide verò candidos, molliores, ac porrecta coma: Hęc additio apud me ſuſpitione non vacat. Nam fluminis huius aquam inficiendi vim obtinere aliquam ex miſtura; ac lauationibus tingere ſolere lanas, & capillos, non videtur dubitandum: quando quidęm notum eſt, totam eam Calabriæ partem, vnde Sybaris influit in Adriaticum ſinum, atramenti habere fodinas, vnde Vitriolum hodie mittunt copioſiſſimum. Imò eandem aquam,

Cenſura in Plinij verbis.

mihi

mihì adfirmant ex indigenis quidam, lina quoque, ac lanas; ac ſerica inficere: ex atramenti nimirùm miſtura, quod eo ſigno non ineptè confirmant quidam alij authores; nam equi ſi ex Sybaris aqua biberint, ſternutamentis cientur. Quòd verò eundem effectum hæ aquæ ebibitæ præſtent, ſcilicet quod bibentibus tingant capillos, hoc equidem non legi apud quenquam authorem, neque videtur conſonum rationi, quicquid dicat Plinius.

Aquæ ſternutamenta mouentes.

Quę lanas tingunt in Thracia, ac Phrygia.

Ad prædictarum probationem, duo alia habemus exempla. Amnis proditur in terra Aſſyride Thracię, agro chalcydico, qui nigros ſimiliter facit fœtus pecudibus: chalcanthi, vt agri nomen dictat, natura; aquis tamen frigidis, vnde Pſychrum eum vocant. Simili modo lanas tingere fontis aquas ad Hierapolim Phrygiæ meminit Strabo, quam regionem abundare multis aquis miſtis, ac metallis Vitruuius eſt author.

Pſychros flu.

Hierapoli fons.

De Bituminoſis aquis. Cap. XIII.

Generosa admodum natura fuit in ſpeciebus Bituminis, quod Gręci Ἀσφαλτὸν vocant. Quippe ſpumeum inuenitur, liquidum, & lapideum. Item Piceum, Cæreum, Melleum, Vinoſum, Oleoſum, Aqueum. Splendens aliquod vt gemma, aliquod nigrum, aliquod aureum, & multis alijs modis; qui mira omnes faciunt naturæ ſpectacula inter ea, quæ ſponte emanant è terra; & non aquis ſolùm, quibus cum naſcuntur, communicant impreſſiones ſuas, verumetiam fluminibus immiſcentur, lacubus, & etiã marinis aquis. Imò Bitumen in ſui natura (authore Galeno XI. Simpl.) Vnum genus eſt ex ijs, quæ in marinis aquis proueniunt, & in aliis quibuſdam, quę non admodum marinis diſſimiles ſunt, quale habetur in Iudęæ lacu, qui Aſphaltites idcirco dicitur, in Apollonia item Epiri, & in alijs locis. Innatat autem id liquamen his lacubus ceu ſpuma quædam, quod reſiccatum pice durius fit, purpuræ modo ſplendens, ac nigerrimum, ponderoſum, & firmo odore; quod maximè probatur Dioſcoridi, Gluten Iudaicum poſteris dictum, quod hodie rarum adfertur, aut inſyncerum. Minus probabile coloris cærei, quale Carthagineſe proditur. Vel quod nigro colore ſordeſcit apud Medos inuẽtum Oribaſio teſte, vbi ſupernatare aſſerit lymphis, & accendi ſtatim igniculo adhibito. Huius ſanè conditionis, ac meriti lapidem commemorat Plinius in agro Sabino, ac Sidicino, quæ Nola dicitur, vnctum nigro vnguine, nidore necans culices, ac ſerpentes fugans, quod circunfertur hodie ad linimenta Vermium. Babilonij autem vocarunt quoddam bituminis genus, tùm candidum, tùm nigrum ſuo idiomate Naphta, tantæ trahendi ad ſe ignẽ virtutis, vt eũ interuallo quodam corripiat. Non eſt autem dubium, quòd eadem bituminis natura penes figuras, ac nationes nomen mutat. Quare aliis Mel, alijs Manna, aliis Oleum appellatur, quemadmodũdicemus. Porrò ex miſtione naturę varia Bituminis natura in multa terrarũ, ac lapidum genera tranſit, quale Piſſaſphaltum dicemus. Et quales ſe detuliſſe refert Galenus lapides cruſtaceos ex Celo Syriæ oppido, natos in colliculo ſuprà locum Aſphalti, qui in igne exili flamma arderent, Iudaici lapides poſteris dicti. Et item Gaga-

Bituminus genera.

Natura.

Gluten Iudaicum.

Gagates lapis quædam bituminis soboles est, qui multùm in Lycia abundat, Flandria, Germania, ac Britannia: globosus, durusq; & niger. Et quam terram appellant carbones, bituminosa est: tùm ob nigriciem, tùm ob vsum in ignibus; *Carbones terræ.* qualis etiam terra reperitur in Aeolide Thraciæ, quæ ardet, Theophrasto authore. Myrrhites subinde, & Thracius lapis eadem intelligitur terra bituminosa, de qua Nicandri extant carmina: *Terra seu lapis Thracius, & Myrrhites.*

Si lapis vratur candenti Thracius igne, &
Post madefiat aqua, flagrauit totus, at idem
Mox oleo affuso penitus restinguitur.

A quibus omnibus terrarum, ac lapidum generibus possunt aquę bituminis impressiones suscipere, vbi plus, vbi minus. Sed vt ad primas redeamus species; Vbi liquamen bituminis innatat aquis, eas reddit crassæ substantiæ, & *Qualitates aquarum bituminosarũ.* plusquam marinæ graues, easque non salsas tantùm, verumetiam pro assidua resiccatione amaras, colore vario penes illius misturam; oleoso vt plurimum vbi syncerum conducunt bitumen; alibi, quas dicemus posteà, violaceo. Bituminosæ tamen admodum aquæ, quę scilicet bitumen producunt; ob impuritatem nõ adeo in balneis probãdæ veniunt: quales in Palesthina proditas habemus: nisi hisce quispiam in genere valde salsarum vti malit. Verùm sunt quidam fontes qui ex naturali in venis suis admistione cum aliquo vapore, vel *Fontes bituminosi.* vestigio bituminis, dilutas aquarum duntaxat eo vnguine aquas producunt, & cum nidore bituminis, atque hæ probantur, etiam in potibus. Nam bibentibus non adeo insuaues sunt, aut noxiæ, nisi quatenus caput nonnullis replent, lenemque soporem eo nidore inducunt: quales nonnulli circà Baianum sinum fontes habentur. Hę igitur cùm ex natura bituminis multas nãciscantur partes aëreas, calidas, atque humidas, primùm tenuantur substantia; deinde emolliunt peculiari super alia balnea facultate. *Vtilitates.* Dehinc pro moderata caliditate modicè digerunt, atque attrahunt: siccant pro partibus siccis, glutinantque, quare vlcera coniungunt, atque vulnera etiam recentia breui ad cicatricem perducũt. Commendabat eiusmodi bituminosas aquas in po- *Lib. 8. c. 13.* tibus Vitruuius ad interiora corporis vitia inexplicato tamen modo, quę non erat eius professio. Assignatè verò Archigenes Neronis tempore, & multo posteà Aëtius, atque Paulus Aegineta propinabant eas in antiqua tussi, dicebantque eas efficacissimas in affectibus intestinorum atque vesicę, nec non ad muliebres inflationes, ad præfocationes, ad scirrhum vuluæ, ad siccanda pudendorũ vlcuscula, & ad stillicidia mensiũ. Ex Galeno autẽ colicis cõsuluntur, nephriticis, atque Ilei doloribus: nec minus vesicæ calculis, nam dolorem leniunt, cachexiæ, & cutim iam subeuntibus aquis vtiles. Nocumenta ni- *Nocumenta* hilo secius sunt aliqua, nam sensoria, ac maximè oculos lædunt, Galeno, Paulo, ac Rhaze testibus. Neruos quoque eas tenuiter calfacere asserunt, ac mox emollire, quare imbecillis frigidisque esse vitandas; nec minus exactè bituminosas, quæ impensè exiccant: quales in sequenti iam narrabuntur exemplo.

Asphaltites Iudeę Lacus.

BITVMINOSISSIMVS verò est, ac sua idcirco censura dignus, Asphaltites lacus Syriæ Palesthinæ, qui ampliori excursu in meridiem ab Arabia Iudæã diuidens, sub Hierosolymis XII millia passl. longitudine centum milliaria excedit

cedit Plinio teste, latitudine verò maxima xxv. implet, minima sex. Perpetua verò, ac per omne æuum celebris à scriptoribus huius lacus mentio fit: nam

Incendiũ Syriæ Palæsthinæ.

ortum testantur sacræ litteræ à mundi primordiis, ex memorabili Sogdomę, totiusq; eius regionis euersione, propter peccata illius populi. Depluisse nimirùm à tremenda Dei iustitia flammam cęlestem, ac sulphur, quod cuncta conflagrasset; relictum verò posteris diuinæ illius vltionis vestigia vastum hoc spatium, ex cuius baratris scaturisse has aquas, sterilitatem circunquaque tetro putoris halitu inducentes, ac salsos quosdam scopulos ex vstione illa induratos.

Vallis syluestris vbi mare salis.

Vallis autem Syluestris (sunt verba Gęnesis 14.) quæ non est mare salis, puteos multos habebat bituminis. Cui testimonio haud multum aliena est Posidonij, & quorundam Phisiologorũ sententia, qui vltimas duntaxat ponunt naturæ caussas, bitumen, sulphur, terræmotum. Cæterùm in primis commentarijs est demonstratum, maxima id genus exitia terrarum, diuino fieri iudicio, quanquam aliqua interdũ subsistat caussa materialis.

Sogdomæ, et aliarum ciuitatum euersio.

Vt hìc, vbi conflagrante terra, ac absorptis igne quinque illis ciuitatibus, Sogdoma, Gomorrha, Adaman, Seboim, & Balam, factus est tam ingens lacus. Aut quia subterlabentes ex abruptis venis aquæ omnem expleuerunt voraginem.

Iordanis flu.

Aut potius influente in ipsos hiatus Iordane flumine: qui (vt Corn. Tacitus, & alij authores scribunt) pelago non accipitur, sed situ septentrionali è mõte Libano admodum niuoso exortus, duos lacus integer perfluit, quorum primus Paludosus, æstate siccatur: alter in Galilea est: qui ob magnitu-

Lacus seu Mare Galileę, & Mare Tyberiadis.

dinem dicitur Mare Tiberiadis. tertio, qui bituminosus ille est, retinetur: occultis nimirum latebris se in Arabicum sinum exonerans. Iustinus Historicus ex Trogo lacum hunc prodidit propter magnitudinem, & aquæ immobilitatem, & quæ pisces non alit, Mare mortuum appellari consueuisse: nam

Mare mortuum.

neque ventis moueri, resistente turbinibus crassicie bituminis: neq; nauigationis patiens esse, quin omnia vita carentia demergi, nec materiam vllam sustinere, nisi quæ alumine illinatur. Galenus autem Sogdomenum hunc lacũ

Lacus siue stagnum Sogdomenum.

vocitatum testatur, aliis item Mare mortuum, aliis Putidum, aliis stagnum bituminosum. Esse autem aquas fuliginosi coloris, ac bituminosæ sulphureęque naturæ vnctuosum, sapore salsissimum, plus quàm marinæ aquæ, & subamarum.

Qualitates ex Gal.

Itaque substantiæ esse crassissimæ ac salsæ in tantum, vt si quis se in eam aquam mergat, ceú sale tenuissimo conspersus exiliat, attollaturque ad summum, etiam demergi enitens. Nullum inquit in eo lacu animal, neque planta innascitur, præter fructeta circunsecus quædam terrosa, & salsitate in-

Belus & Iordanis flu.

suauia. Imò cũ duo in eũ fluuij confluant maximi, Belus scilicet & qui secundum Hierosolymas adfluit, quem Iordanem nominant; nullus omnino piscium fluuiorum ostia excedit, ac si captos qui in lacum iniiciat, celeriter mori conspiciet. Vis eius de natura salis (vt idem ait Galenus) non modò exiccatoria est, sed & extenuare nata: quia scilicet plus quàm vllus alius exassatus est, licet pro glutinis illius mistura, mollitoria quoque sit, atque abstersoria. Hęc planè est lacus Asphaltitis historia. Sed quoniam hic lacus optimũ, ac primi meriti bitumen egerit in toto suo genere; ideo pro exemplari omnium, quæ breuiter de eo memoriæ prodidit Corn. Tacitus Annalium suorum lib. xxi. hìc percurremus: habet autem in hunc modum.

Bituminis

Bituminis Iudaici natura. ex Corn. Tacito.

Lacvs Asphaltites immẽso ambitu est specie maris. Sapore corruptior, grauitate odoris accolis pestifer. Neque vento impellitur, neque pisces, aut suetas aquis volucres patitur: incertum vnde. Superiacta vt solido feruntur, periti, imperitique nandi, perinde attolluntur. Certo anni tẽpore Bitumen egerit: cuius legendi vsum, vt cæteras artes, experientia docuit. Ater suapte natura liquor, & sparso aceto concretus, innatat: hunc manu captum, quibus ea cura, in summa nauis trahunt. Inde nullo iuuante influit, oneratque donec abscindas: nec abscindere ęre, ferroúe possis; fugit cruorem, vestemq; infectam sanguine, quo fœminæ per menses exoluuntur. Sic veteres authores. Sed gnari locorum tradunt, vndantes bitumine moles pelli, manuque trahi ad littus: mox vbi vapore terræ, vi solis inaruerint, securibus, cuneisq; vt trabes, aut saxa discindi. Haud procul inde campi, quos ferunt olim vberes, magnisque vrbibus habitatos fulminum iactu arsisse; & manere vestigia. terramq; specie torridam, vim frugiferam perdidisse. Nam cuncta sponte edita, aut manu sata siue herba tenus, aut flore, seu solitam in speciẽ adoleuêre, atra, & inania velut in cinerem vanescunt. Ego sicut Iudaicas quondam vrbes igne cęlesti flagrasse cõcesserim; ita halitu lacus infici terram, corrumpi superfusum spiritum, eoque fœtus segetum, & autumni putrescere reor, solo, cœloque iuxtà graui. Et Belus amnis Iudaico mari illabitur, circà cuius os coniectæ harenæ admisto vitro, in vitrum excoquuntur. Modicum id littus, sed egerentibus inexhaustum. Hactenus Tacitus.

Belus flu.

Lymneasphaltites Babiloniæ lacus.

Lymneasphaltites appellatur (inquit Vitruuius) latissimus Babilonię lacus, in quo pariter liquidum, copiosumque supernatat bitumen: quo intrito cum pice, harena, ac latere testaceo, pro insigni eius tenacitate, muros Babilonios regina Semiramis fecit inexpugnabiles. Hinc Naphta, quod diximus bituminis genus, tùm candidum, tùm nigrum eliciunt. Et campus iugeri magnitudine (teste Plinio) interdiu flagrat.

Lib.8.c.13.

Campus Babiloniæ ardens.

Flumina bituminosa.

Svnt autem præter hos lacus, multi alij fontes, atque amnes, qui bitumen ducunt. Iordanis fluuius, quem apud Hierosolimam in lacum Asphaltitem influere diximus, satis quidẽ clarus miraculo est in sacris litteris, vt qui sub Heliseo propheta Naaman Syrum, septies in eo lauari iussum, à lepra mundauerit. Alioquî potu est iucundissimus, ac saluber etiam in balneo, ob quandam terreni illius glutinosi proprietatem. Recipit & Callyrhoëm fontem, qui ex eiusmodi similiter fomite, authore Plinio, calidus iuxta Tyberiadem emanat. Lyparis verò fluuius in Cilicia, à fonte quem recipit iuxta Solos oppidum adeo pinguis redditur, vt innatantes semper eo vnguine peruncti emergant. In Media quoque Ecbatanis fluuius, in Trogloditica regione ad Charambim, in Austagenis Parthiæ, in Diarbis Scytharum gente, & Eurotas in Thessalia, fluuij cum bitumine omnes.

Iordanis flu.

Callirhoe fôs calidus in Iudæa.

Lyparis flu.

Ecbatanis flu.

Eurotas flu.

Fontes Bituminosi.

In Asia fontes. Aquæ Scantiæ. In Apolloniatis. Fons Carthaginis. In Phœnice Zacintho. In Media fons comburens. In Germania. In Turingia. Fons Dodoneus. Fons Olachas.

FONTES præterea bituminosos plures commemorat Theophrastus. In Asia calidarum fons cum bitumine iuxtà Tralleis, iuxtà fluuium Charamenē, iuxtà Nissam oppidum: in quibus qui lauantur, quasi multo oleo delibuti exeunt, ita sunt pingues. Plinius item exire flammas ad aquas Scantias meminit, inualidas tamen, vt consitam in margine Fraxinum non valeant comburere. In Apolloniatis autem Nymphei craterem, qui cum flagrat, semper quiddam suis incolis dirum, portendit: imò eum locum bitumen è petra egerere asserit, cuius flamma augetur imbribus, stipulaq; tantùm, ac terra extinguitur. Fontem quoque esse apud Carthaginem eo vnguine pinguem, insignemque authoritate maiorum; & alios eius generis narrat fontes, qui picē cum aquis vberrimè fundunt. In Phænice autem quendam fontem ad Sydonem, & Zacyntho Insula meminit Vitruuius, vbi & Strabo campos iuxtà Argeum montem flagrare asserit, 8. lib. Porrò bituminis quendam aridum vaporem continere videtur fons, quem meminit Strabo ad Lacum Sputæ in Media Atropatia, vbi vestes demersæ vruntur. Similem meminit fontem author Rerum Fossilium, inter Srapelam & Seburgum, in quo piscatorum retia si altiùs mittantur, aduri. Item in lacu, qui est prope Denstadium Turingiæ oppidū, si lapis injiciatur, teli ardentis, dum delabitur, speciem præ se ferre. Ignes fontis Dodonei, vt Mela est testis, flammas edunt. Vrit flamma, vt Plinius, gurgitis fluuij Bithyni, qui Olachas dicitur.

Fontes Olei.

Medeæ oleū. Alexandri M. periculū. Nidor Bituminis. Venę olei lucernis idoneæ. In India. In Æthiopia. In Zanthe. In Epiro. In Susis. In Armenia.

PLVRES id genus fontes è scatebris suis destillant, in quib. vel nulla mentio aquæ fit, vel ea pauca & manat tāquā stragulū olei, quod olei nomine apud quasdā gentes vsurpatur. Id liquamen (inquit Plinius lib. 2.) Medeæ oleum Græci appellant, quod eo (vt fingunt) suam pellicem Medea in sacrificijs cremauerit, adflante igne illius coronam, quam prius saga eo vnguine illiuerat. Et Strabo, pro huius rapidæ ignium naturæ exemplo, scribit Alexādrum experimenti gratia in balneis puero affudisse Naphtam, & subinde lucerna admota conflagrasse, ac minimum defuisse quin periret puer, nisi ministri protinus extinxissent incendium. Eodem Persæ tela illinunt, ipsisque incensis, ac lentè missis hostium tecta cremare recensuit Ammianus. Illiniri quoque contrà ferruginem: ac Saxones fertur hoc ædificia lignea ab imbrium iniuria defendere. Nidorem eius, dum comburitur, serpentibus inimicum tradunt, authore Plinio; ac maximè Nigrum id efficere: liquidum enim, & quod densatur, ob multam humiditatem non adeo fætet. Quod genus bituminis sanè lucernarum loco vsurpant: ceù fons in India, Theophrasto, qui sereno cœlo oleum vberi vena effundit. Similis in vsum lucernarum extat vena in Aethiopia: in Zanthe pariter, & circà Dyrrachium in Epiro, quod alio nomine quidam in Apolloniatarum nymphæo tradunt. Et præter hæc in Cilicia, in Ecbatanis, in Susis Persidis Cyri regia, in Sicilia, & in Armenia. In Armenia hodie fontem Olei notauit M. Paulus Venetus in suis itinerarijs, propè Arzingam; ac id conditurae quidem inutilis esse, cæterum tantæ copiæ, vt plurimæ hinc quotannis onerariæ naues ad alienas terras persoluant, pro luminarijs.

narijs.

narijs. Illud verò in Sicilia commemorant sub Agrigento Strabo, Dioscorides, & Solinus; quod hac etiam ætate haberi scribit Fazelus Siculus, non tā ad lucernarum vsum, quàm ad varia morborum genera percuranda. Fons hodie tantùm vnus; olim in plures colligebatur piscinas: atque has forte intellexit Strabo lib. *6.* in Agrigento lacus, in quibus grauia supernatare, ac iniecta lapidescere, cæterùm gustu maris esse. In Italia autem habent quibusdā locis: alibi dilutum maximè aquis, vt ad Baias, & Puteolos, quas vsurpant in balneis, vt dicemus. Alibi insyncerum ac mistum, vt quod repertum est nostris annis in Senensi agro ad montem Fullonicum vulgò dictum: vbi visa est primùm conflagrare tellus cum vicinis lacunis, seu scrobibus potius luridarum aquarum, vnde hodie vitriolum conficiunt. Tale & in Perusino, & in Firmano, quæ narrabimus. Syncerum autem emanat oleum ad Aternum Amnem, quem Peligni seu Abrutij Pescaram hodie appellant, atque Oleum de Tocco nomine oppidi vocant, temporalis tamen scaturiginis, & paucæ. Siue Oleum de Sasso, & Petroleum, quod è petra scateret, vt in Apolloniatarum nymphæo Plinius, quale electissimum ac dignum historia ad Mutinā.

In Sicilia. *In Italia.* *Oleum de Tocco.* *Oleum de Sasso.* *Petroleum.*

Petroleum Mutinense.

In hoc liquidi bituminis genere, celebre admodum hodie est Mutinense, quod specialiter Petroleum, atque oleum de saxo nuncupatur. Est autem huius naturæ ager 12. millia pass. à Mutina, qui longo tractu ad iuga vsque Apennini montis totus eo vnguine luxuriat, atque certis locis per tempora ardet. Cuius rei inter miracula antiquæ superstitionis meminit Plinius lib. 2. capit. 110. In Mutinensi agro inquit, statis Vulcano diebus ignem exire solitum; Cùm tamen naturalem hic habeat subiecti huius fomitis caussam, qui frequēter, siue sponte ac impetu flatuum conclusorum incenditur, siue casu adhibitis ignibus, vt perspicua quæ hac ætate vidimus exempla declarant. Quippe ex naturæ sponte portentosum visum est incēdium anno hinc trigesimo apud montem Gibium, qui cauernosus admodum est, & plenus bituminis. Nam prægressis aliquandiu intrà cauernas mugitibus, ac terræ motibus in tota ea regione frequentibus; tandem flamma dirupto summi collis hiatu, Aetnæ instar plures dies exarsit, donec consumpta incendij materia, eiecti cinerum, ac terrarum, & lapidum globi, alium iuxtà fecêre collem, qui extat priore deleto, ac absumpto in flammis. Nec minus ad casum excitari quandoque ignē, testis est eodem loco citato Plinius, vbi subiectis inquit Ariciæ aruis, olim si carbo decideret, ardere terram: quod proximis annis hìc docuit experientia. Nam apertis nouiter quibusdam fodinis pinguissimis, quæ sub Monfestino oppido habentur, ac luminarijs imprudenter admotis; subcensa repente materia operarios partim vis flammæ absumpsit, & partim miseris modis extrà cauernam propulsauit. Nec cessant adhuc hiatus non parui assiduè fumum, cineres, ac sæpè flatus vario rugitu euomere, quos idcirco Bombos indigenę appellant, horrendissimi vsque adeo fragoris interdum, vt bombardæ instar ad finitimas quoque ciuitates contingat. Est locus in montanis tricesimo milliario à Mutina, Barigactium vocant, vbi fumus interdiu, fauillæ noctū visuntur elambere: quē locum intellexisse Plinium ardere solitum, arbitratur Franciscus Caualerinus medicus Mutinensis, singularis iudicij vir, ex cuius rela-

Ager in Mutinēsi ardēs. *Incendium folinarum Mutinæ.* *Bombi in Mutinensi.*

tis, ac fide ciuium, hanc historiam scripsimus. Hinc regio tota vndique graui redolet halitu, & terreni qualitas passim arida visitur, ac sterilis, summis præsertim colliculis, & quasi exusta cinere, tophoque concreta, surculosos duntaxat frutices, eosque breues progignit. Cæterùm tellus interno veluti subagitata calore, certis locis ebullit, crepitatque, ac pluuiis instantibus maximè, quando ex antiperistasi diuersos ex improuiso eructat humores, *Natura.* alibi liquorem varium, alibi salsam aquam, alibi syncerum bitumen. Hæc enim materia bituminis in intimis terræ cõceptabulis æterno veluti seminario propagata, vt consonum rei fit: quaquâ magis vegetat, modò ad vnam scaturit partem, modò ad aliam; ac temporaneas idcirco videtur habere venas, non perpetuas, fontesque, vt mutant originem, alios nouos appellant, alios veteres. Præcæteris autem locis iam ducentis annis abundauit hæc materia ad pagum montis Gibij, quod est hodie sub ditione Illustrium Piorum oppidũ. Vbi cùm à superficie iam cæpisset deficere, persecuti per industriam venas, in *Qualitates.* viscera vsque montis penetrauêre, vbi mellis instar scaturit liquor, ac iuxtâ aqua emanat violacea, quicum colligitur, ac facto in fundo vasis foramine aqua paulatim exhauritur, ac remanet superne ob crassiciem oleum. Quod melleum, vel vinosum potius, pingue, nidorosum, saporeque in amarum *Copia venæ.* vergente, flammas corripit ardentissimas, quæ neque tactu tolerantur, neque *Vsus.* aqua extinguuntur, nisi pannis aqua madefactis. Copia varia: vena alias ferax erat quadraginta librarum singulo die, aliàs paulo minoris, hodie ad summum non transit octo libras: vt existimem venas, quantumuis hodie frugiferæ sint, nisi quorundam metallorum more terra obruta claudantur, donec nouam fermentent materiam, fore olim vt exolescant in totum. Odor in fodinis grauis, & qui intranti paulo post lædit caput. Glebæ, quas vidi vnde emanat erutas, ipsa creta est, crassæ tamen hoc vnguine, ac subuiridi, viola*Vsus.*ceoque conspersæ nitore. Vtuntur hoc limo medici ad inueteratas iuncturarum duritias emolliendas, aliarum terrarum more, & balnearum quarundã. Olei verò ipsius vsus, qualis cæterorum calfacientium valde, atque exiccantium: nec nõ vt quædam naturæ Theriacæ, illitu maximè ad venenosas qualitates probatur.

Fontes Mellis.

Tot ferè genera propriè bituminis sunt; atque liquidum vbi densius, vbi aquosius, vbi roris specie luxuria. Accidit verò quibusdam locis, vt is liquor ob conclusum in terræ poris calorem extemporariè foras exæstuet, curritque *Olei fons ad tabernaculũ Alexandri.* illicò rumor in vulgus, aut mellis, aut olei fontem scaturisse: itaque rem suis causis perspicuam, & naturalem, insciè ponunt in admirandis. Ceu fontem, quem prædicat Arrianus iuxtà tabernaculũ Magni Alexandri, oleo scaturisse: Naphtæ inquam, vel aliquod aliud id genus liquaminis: vel fabulosum ipsi etiam authori. Plura enim eiusmodi has habent caussas ordinarias.

Fontes olei, & Mannæ admirandi.

Dubium tamen non est, quin super caussas ordinarias rerum, aliquos interdum effectus natura suapte virtute producat: vt aliquę sunt id genus terrestrium liquorum scaturigines, quarum miracula non minus decet hìc nos

aliqua veneratione prosequi, quàm naturalium generum ipsorum exarare historiam. Narrat Eusebius, & ex eo deinde Paulus Orosius, & Eutropius, Augusto Cęs. Imperante, apparuisse Romæ Trans Tyberim in templo Rauennatibus dicato, quæ nunc ædes Deiparę Virginis est, fontem admirandum, qui tota vna die oleum electissimum fudit: quod aliam non videtur habere caussam naturalem, sed signum quoddam fuisse creditur diuinæ gratiæ tunc mortalibus elargitæ, IESV CHRISTO nascente mundi Redemptore. Diuus autem Augustinus in sermonibus recitat Ephesi in sepulchro, quod beatus Ioannes, adhuc viuens subijt, nihil inuentũ esse, nisi Manna scaturire: quod signum habet miraculi, atq; resurrectionis illius Euangelistæ. Et apud nos in Italia quædam alia sunt eiusdẽ obseruationis exempla: Emanat Melphi ciuitate in Picentinis, in ecclesia cathedrali liquoris genus limpidum, ac subdulce; quod sancti Andreæ Manna appellant, ex cuius exilit sepulchro, mirandis modis patera argentea semper eo sacro latice plena, nec vnquã effluente, ad multas infirmitates vtilissimo. Nec dissimilis liquor, qui Salerni in ecclesia Sancti Matthęi extillat, qui & religiosè idcirco seruatur. Et item Apulia, qui è sepulchro Sancti Nicolai de Bario exilit, contactu solo vtilis, ac multæ obseruãtiæ. Nec procul ad Polignanũ oppidum, Sancti Viti Manna celebre est, quod signaculo crucis à rabido cane demorsis opitulatur.

Fons olei Romę miraculosus.

Manna Sancti Ioannis.

Manna Sancti Andreæ.

Ol. S. Mathæi.

Sancti Nicolai.

Sancti Viti.

Item illud S. Walpurgis in Aichstadiensi coenobio.

Fontes Ambaris candidi.

PORRÒ similis origo cum bitumine, sed re vera dignior materia, Ambaris est. Quanquam enim non satis constet an naturales in certis fontibus Indiæ habeat venas, an fungus sit potius, an quoddam piscis excrementum, quem Azelum vocant: in hoc tamẽ conueniunt omnes authores, aliquid maris esse ac in Indię regionibus nasci. Arabes, quorũ standũ est authoritati pro vicinitate & cõmercio cũ Indis, liquorẽ hunc tradunt bituminis modo è fontibus maritimis egurgitari, quod concretum à candore Ambar canum appellant: multi hodie precij, atq; gratiæ inter ea quæ ad decorẽ, & in cordialibus odoramẽtis ministrantur. Id ipsum authoritate Simeonis Sethi è recentiorib. Gręcis probant iuniores quidam, quod in cinereo candidum emanat ad Senchrim, maritimum fęlicis Arabiæ oppidulum. Eoq; præstantius subluteum, quod è Selechita Indiæ adfertur: cæterùm tertium, quod nigrum est nullius pręcij habetur. Hoc idem (vt ego arbitror) intellexit Plinius lib.37.cap.2.pro Succino odorato, quod scribit Thure gratius proditum apud Indos.

Ambra canę.

Ambaris tria genera.

Succinũ odoratum.

Ambræ Coronariæ maria.

AMBRA verò, quam hodie vulgus in coronis precarijs, vsurpant, ac monilibus; quodque Græci Electrum, & Latini Succinum, appellant; diuersum admodum succi genus à prædictis est. Ac mare Germanicum multum eructat, aliud cęræ, aliud mellis decocti, & concreti specie, aliud falerni colore. Versatur in dubium de natura, an minerale sit an arboris quoddam gummi. Scribit ex vna parte Plinius, in Aphrica Cratim esse vocatũ fluuium, è lacu in oceanum mittentem, in quo excalfacto à sole limo Electrum fluitare. Adfirmant idipsum nostri qui septentrionales oras penetrarũt, flumina in illis partibus

Natura Ambrę coronarię.

Cratis flu. electri.

tibus

tibus ducere electri magnas moles, ac putari ab indigenis natiuum id esse illis fluminibus. Ex altera parte, vulgata satis hodie eius natura est, quæ nõ maris res est, nec illorum fluuiorum, sed arboris illarum regionum populneæ, aut pini instar succus, qui ceù gummi destillans ex densissimo nemore in inferiores pelagos deuoluitur, itaque perperam marinæ naturæ esse putatur. Id primùm asseuerat Plinius, compertum Nerone imperante, authoritate Germanici Cæsaris, & Iuliani magistri ludûm. Cassiodorus idem affirmat in Epistolis: & Corn. Tacitus. Et nouissimè Olaus Magnus, natione Gothus, Archiepiscopus Vpsalensis, qui res patrias, septentrionaliumque illarum regionum ad fidem scripsit, vixitque Romæ nostris diebus; rem istam se vidisse ad-firmat, ac omnino arborum gummi esse. *Ambra nigra.* Ea verò, quam nigram dicunt Ambram, itidem coronariam, diuersum multo magis genus est: nam neq; Am-*Gemma Obsidiana.* bar est, neque electrum, neque bitumen aliquod. Sed potius est Plinij gemma, quam ab Obsidio primo inuentore Obsidianam appellat. Coloris quidẽ est ceu bitumen, nigerrimi, ac scissa seu leuigata, Vitri instar splendida. Legitur in Aetiopia: & item in Hispanico Oceano, vnde hodie coronas, ac imagunculas ex ea Peregrini à Sancto Iacobo de Cõpostella Galeciæ in pileis adportant. Hęc perusta cornu potius fœtet, quàm gummi, aut bitumen, cui non assimilatur nisi nigricie, & nitore materiæ.

Nigrum Bitumen carbonarium.

In Saxonia. Hoc autem terreni genus bituminosum vulgò reperitur in Saxonia, vt Germani asserunt authores: maximè ad Brunonis vicum, quod carbonum specie cædunt, ac vtuntur liquorum loco in ignibus. Fuscum magis ad Cœnobium Sueuiæ, cui Degere nomen: *Mulda flu.* Et in Iurassi mõtis valle, quæ ex lepore nomen inuenit Gersedorfi. Et agro in Misena iuxtà Muldam fluuium, qui idcirco sæpè inceditur. Multigena verò Saxonum tellus gignit Bitumina, *In Scotia.* hisque liquidis vtuntur hodie rustici in luminariis; ac terra adeo impinguatur, vt item ardeat. Tales & in Scotia sub Edimburgo campi persæpè incen-*In Lycia.* duntur: in Lycia similiter Ephesti montes, qui latinè Vulcanij pro incendiis *Mons Chimera.* dicendi veniunt. Vbi & mons Chimęra, cuius ignem accendi aqua, extingui autem terra, aut fœno, Plinius ex Ctesia tradidit. Singularia autem ex his terris exempla aquarum non habeo: cùm tamen multæ de natura bituminis esse debeant, quarum mentio non fit.

Balneum Petrolej ad Baias.

In Italia autem, qui scatebras medicatas diligentissimè obseruamus, quãquam pauca id genus Balnea sint, in Baianis tamen apud Sanctæ Mariæ monasterium Balneum quoddam, à Petroleo cognominatum habemus. Scatu-*Vsus.* rit autem hoc loco aqua partim diluta, partimque cum liquoris id genus specie supernatante. Quare vsu hactenus medicata reperitur, quòd omnem pruriginosam, ac humidam maculam cutis exiccat, contracta emollit, extenditque conuulsos neruos, crassa extenuat corpora, refrigerata calfacit, digerit; fluxiones sistit, grauedines, ac raucedines, rheumataque id genus similia corrigit.

Bal.

Bal. Culma, & quædam alia.

Hvivs prætereà naturam ſapit balneum Culma, quod ad Auernum ipſi balneo Petrolei ſupereſt, cum maioris tamen ſulphuris portione, quo fit exiccando valentius, minusque mollificat. Porrò inferius ſub Puteolis, quæ Fontanalis aqua dicitur, & item Petra, atque Plaga, hoc fomite bituminis participare traduntur, quam ob rem multifariam eas vtiles inter nitratas, ac purgantes aquas iam diximus. Nec minus permultæ aliæ tam ex Puteolanis, quã Baianis aquis, hoc bituminis vapore participant: præſertim quæ vel ſoporem inducunt, vel vtcunque grauant caput ſenſusque paulisper obtundunt: quæ bituminis vtplurimum ſunt operationes. *Sub Puteolis.*

Balneum Petrioli in agro Firmano.

Qvæ autem ſcatebræ aquarum medicatarum noſtris temporibus repertæ ſunt in Picenis, apud caſtellum Petriolum in agro Firmano; bituminoſæ (vt arbitror, quas non vidi) naturæ exiſtunt. Quód indicat nomen antiquum, paulatim à Petroleo corruptum. Indicat & veterum fama, quam mihi indigenæ veluti per manus traditam referunt, fontes olei quondam in eo agro ſcaturiſſe. Sunt autem hodie perexiguæ venæ, quæ ad cliuum colliculi vnde corriuantur, in manufactis lacunis ſubliuidæ apparent, & craſſæ, nidoroſi odoris, ſiccæ ac ſalſulæ ad guſtum, & tepentis caloris. Quare cùm hactenus non adeo ſint notæ, niſi paucis, qui eas in Balneis exiccantium aliarum aquarum more vſurpant: non difficile equidem exiſtimo, ſi adhibita aliqua impenſa veſtigia parietum, quæ apparent, perquirantur, intimæque ineantur venæ, poſſe eas aliquem præbere fructum, tam aquarum ipſarum ad vſum balnei, quàm etiam Petrolei.

Bal. montis Alti ſub Peruſio.

Balnevm verò quod bituminoſum vocant ſub Peruſia Auguſta in pago montis Alti: cuius aquam bulloſam nigricare, vtcunque fętidam, hieme frigidam, æſtate verò ſolaribus radiis duntaxat calentem ſcribit Sauonarola, equidem non vidi. Nec audio eſſe adeo celebrem, niſi equis, ac iumentis à ſcabie ſanandis. quare aliàs fortaſſe à nobis abſolutè magis enarrabitur.

Quinti libri, Finis.

DE THERMIS ANDREAE BACCII, ELPIDIANI,

Medici atque Philosophi, ciuis Romani,

LIBER SEXTVS:

In quo de historia Aquarum ex Metallis agitur.

De communibus Metallorum impressionibus in aquis naturalibus. Caput primum.

ETALLORVM autem quales fieri possint impressiones in aquis naturalibus, iam explicabimus; si quæ prius intelligenda sit natura metallorum in terris declaratum sit. Quod hac potissimum ratione proponendum est; quòd cætera ferè mineralia prædicta reperiuntur aliqua ex parte, si non in totum perfecta in mineris suis: vtpote purum sulphur in sulphurariis, sal in salinis, imò totus alicubi mons exquisitè sal est: ita & alumen, & chalcanthum, & bitumen, & reliqua, quæ diximus media Mineralia: quæ ipsissimas suæ naturæ qualitates in aquis imprimunt. At Metallorum, hoc non est dubium, quòd vix millesima pars reperitur exquisitè talis naturæ in quoque metallo: sed vtplurimum vel lapis est, eaque inepta res aquarum impressionibus; aut succus diuersus admodum ab eo metallo; aut lutum, aut terra & aqua, aut sulphuris, salis, similiumque id genus miscella. Itaque haud immerito dubitatur de harum impressionum natura, qualis statuenda sit; vt ausi sint quidam hodie ob eam subiecti indistinctionem scribere, nullas reperiri in aquis metallorum impressiones. Qui propriam hac in parte ignorant vocem: nã si est metallum in terris, & si est aquis liber excursus in quanque terræ speciem, aut venam, aut metallum incurrerit: necessariò alicubi aqua nascetur metallica, vt re vera nascitur, sicut sulphurea, & salsa aliqua; ita & aliqua ferrea, aliqua ænea, & aliorum metallorum. Erroris ergo istorum, qui negauerint sensum, hæc fuit caussa; quod nõ distinxerunt, quemadmodum distinguendum est, qui nam intelligendum sit earum impressionum subiectum in metallis ipsis: an metalla ipsa solida, & perfecta; an soluta potius ipsorum principia. Et rursus de his principijs, vt sunt diuersæ, eædemque verisimiles omnes authorum opiniones, an quatuor ipsa elementa intelligenda sint, an aqua potius & terra, an cinis & aqua, an sulphur & argentum viuum, an fortasse huius naturæ specialis mistura: quorum omnium impressiones in aquis possunt esse diuersæ, plus & minus, vel nullatenus metallicæ. Nam si has ex metallis solidis impressiones intellexeris,

Materia Metallorum alia propinqua, alia remota.

riſ, eo ſcilicet modo per naturam fieri, quo noſtra opera interdum aquam ex chalybe candenti conficimus, aut ex auro, aut ex argento; hoc quidem modo perexiguas admodum ex quoque metallo fieri impreſſiones in aquis inuenies. Nam, ſi quæ ſolidæ alicuius metalli glebæ in ſuis mineris reperiantur (vt quæ argenti fruſta, aurique, atque æris alicubi dicuntur eruta) eę pauciſſimæ reperientur, ac planè ob contumaciam ſubſtantiæ, vix vllam aquis, quæ ipſas naturaliter incurrant, impertire valent qualitatem. Ac eo minus, quòd in mineris terræ non poſſunt eę partes perfectæ, ac ſolidę lapidis inſtar, vehementiam ignis experiri, itaque intimas aquis communicare qualitates, vt ex arte chalibeatas reddimus aquas: quinimò vt plurimum minerę ipſę caliginoſum potius obtinent halitum quàm ignem, in multis calorem temperatum, in aliis exiguum, in alijs nullum. Atque hactenus fortaſſe intellexerunt hi nullas reperiri metallorũ impreſſiones in áquis: quæ res dictũ eſt abſurdiſſima; quandoquidem vel nulla ſunt in natura perfecta metalla (quæ ſcilicet non artis indigeant aliquo ſupplemento) vel certè pauciſſima eorum pars, eaque extrà propoſitum diſputationis noſtræ, qui impreſſiones quærimus ex mineris prout reperiuntur in natura ſua. Solutorum ergo principiorum impreſſiones in aquis dicemus eſſe intelligendas, non metallorum perfectorum. At ſi per hęc ſoluta principia, elementa ipſa cœperimus, vt quidam ſentiunt; remotã nimis cauſſam dabimus. Nam ſicut quatuor elementa perhibentur tàm metallorum, quàm cæterarum rerum principia: ita quidem hæ impreſſiones cõmuniter aliis miſtis, non metallis ſolùm venient meritò referendæ. Nec eo magis aquæ & terræ, aut ex cinere miſturis, quæ quidam veluti ſapores admiſta, inaccuratè de ſententia Ariſtotelis metallorum principia ponunt. Ac abſurdius dum hoc ſuum lutamentum ex aqua & terra, omni exutum faciunt intrinſeca virtute: quæ tamen tam neceſſaria eſt, quàm id vnde motus principium, ſine quo materialia ipſa in mineris nec cogi, nec digeri poſſunt in metalla. Ac ſi ex ſulphuris atque argenti viui miſturis, tanquàm proximis metallorum principiis, eas fieri impreſſiones intellexerimus, fortaſſe non ità abſonum: nam hæc duo communiter immediata omnium metallorum ponuntur principia. Verumtamen ſi id nudè intelligas; dubio procul, ſicut in multis miſturarum naturis retulimus, quarum formulæ erant miſtę, Sulphureæ & ſalſæ, ſalſæ & aluminoſæ, & ferreæ, & plurifariam variæ: haud planè aliter in his impreſſionibus quæque ſulphurulentę, ac argenteę ſimul nuncupandæ eſſent: quod ſalſum reperitur. Quare neceſſarium videtur ſpeciales miſturas ex omnibus his ponere in quaque minera, atque harum intelligendas eſſe impreſſiones. Atque de his ſanè miſturis non eſt hìc locus omnẽ explicare rationem, quę propria metallorum conſideratio eſt; ſed certas duntaxat partes noſſe oportet, quarum præcipuè impreſſiones aquæ ipſę concipiunt, Vt ſunt hæc tria potiſſimùm, vapor agentis virtutis metallicę; materia neceſſaria metallorum: & terra parens quæ ipſa continet. In primis autem negari non poteſt, quòd omnium metallorum vna eſt generalis natura, ſiue originalis virtus, quam Albertus mineralem appellat, quæ nimirum tanquã virtus in ſemine formatiua, metalla omnia producit. Vnde aptiſſimè apud Gręcos μετὰ τὰ ἄλλα dicta prodidit Plinius, quia ex ea omnium affinitate, ac virtute, vbicunque inuentã vnius vena eſt, non procul inuenitur & alia. Quę res diligenter in cunctis mineris, & in his aliqua ex parte quæ dicenda ſunt

Calorum tẽperamenta in mineris.

Soluta metallorũ principia.

3. Meteor.

Materia pꝛpinqua metallorum.

Speciales miſturæ metallorum.

Virtus Mineralis communis.

Virtus Mineralis ſpecialis.

de

de metallis animaduertenda est: sicut enim promiscua est, vel affinis omnium inuicem mineraliũ natura; ita quoque impressiones aquarum possunt aliquo loco simplices fieri & vnius naturæ; aliquo loco promiscuæ, vbi plus, vbi minus pro portione fibrarum in ipsis venis, & influentis aquæ. Efficitur autem vt frugi magis sit vnius quàm alterius metalli vena, penes specialem insitę virtutis mineralis facultatem, quæ ita ferrum ex materialibus dispositis primò producit, quòd non aurum vel ita æs quòd non plumbum. Alioquì per generalem insitam solùm virtutem, omnia vbiq; metalla promiscuè gignerẽtur. Vel hac negata virtute, alterum duorum; aut nulla prorsus nascerentur, deficeret enim agens caussa propinqua: aut si generarentur, magis ad casum vbi fierent, nasci dicerentur, quàm quæ ex putri materia fiunt animalia, in quibus dispositionem ac virtutem propriam, respondentem virtuti quæ est in semine, summi sapientes coguntur asserere. Præter superuenientem ergo cęli virtutem, à quo est esse, fieri, & viuere omnibus, inest mineris quoque virtus quępiam operans specialis. Atque hęc multam sanè habet pręrogatiuam in hisce aquarum impressionibus: per hanc enim vapores quidam fœcundi eleuantur è subiecto metallo: qui in aquas influentes intimãtur (vt ita dicam) eisque semicęlestem aliquando virtutem communicant, pro qualitate scilicet ac dignitate subiectę materiæ, vnde eleuantur. Atque hanc idcirco, secundo loco obseruandam diximus: nam etsi materia propria, ac immediata metallorũ diuersa plus minus aliqua habeat accidentia in vno metallo ac in alio: communiter tamen nihil aliud est, Alberto authore, ac Diuo Thoma super eũ locum Aristotelis, quam sulphuris, ac Argenti viui substantia; & cũ his media permulta, quæ naturæ saltem præparando deseruiunt, vt Sales, & atramẽta, & id genus alia, plurifariam, ac etiam per accidens cõmista metallis. Et tertio denique, loci ipsius vbi metallum continetur, dispositio notanda est: telluris scilicet ipsius, quæ vt in sui gremio omnium principiorum tam cęlestiũ, quàm elementarium impressiones suscipit; ex quibus quæ continet in se rerũ semina alit, propagatque, atque parturit: ita quæ multa superabundat, sępè tanquam menstruata mulier expurgat atque in aquas, si occurrant transmittit, illisque concorporat. Ex quibus concluditur, terram metallicam in vniuersum, mistæ admodum esse substantiæ, pluriumque in se mineralium semina, impressasque qualitates, saltem refractas obtinere. In primis verò Sulphureã esse, subtilibusque argenti viui spiritibus participare, calidæ idcirco, ac siccæ qualitatis. Crassę porrò caliginis generatiuam, grauis odoris, saporis ingrati, acris, vstiuique. Salsugineam, siccamque, ob salium, aliorumque succorum quos inde generat, misturã: luridam ac ponderosam ex rubenti fęculẽtia argenti viui. Specialiter autem variè dispositam, pro diuersa quadantenus vnius ab altero natura, ac partium proportione diuersis locis. Ac pariter in promptu est, aquas quæ metallicas incurrant terras, cõmuniter omnes esse admistas, ac diuersæ in se naturæ. Terreas, sulphureasque vtcunque, nec minus argenteas, salsas autem, astringentes, siccasque, pro vario materialium concursu, terrarum mistarum, succorum, calidorum vaporum, excrementorum: quę generalis erunt materia omnium iam dicendarum impressionum. Siccant omnes, deinde calfaciunt potentia, atque actu permultæ, deinde adstringunt, atque corroborant, in balneis principaliter vtiles.

Virtus Mineralis specialis.

12. Met. 13

Spiritus minerales semicælestes in aquis.

3. Meteo. in fi.

Natura metallorum.

De

De ferratis aquis. Cap. II.

Metalla sex.

Minera ferri.

Aciale ferrum.

A Fferri autem impressionibus ordiemur. Metallorum enim cùm sex genera, penes artis traditiones habeantur, aurum, argentum, plumbum, stannum, æs, & ferrum: hoc ipsum communius est, Plinio teste, & post sulphuream vulgatissima minera in balneis. Obtinet quoque & hæc ipsa minera multum sulphureæ substantiæ, ea tamen immunda: & quæ matrix est omnium Metallorum, cum impura item argenti viui mistura. Vnde molem videmus ferri lapidis asperam, inæqualem, grauem, rubiginosam: tantæ vero partium contumaciæ, vt vix in vnionem conueniant: tumq; per ignem fusionem minimè sustinet, sed depurationem duntaxat substantiæ. Purissimum apud Chalybes gignitur in Ponto, Aciale nonnullis dictũ, quia in genere ferri cùm minus opacum, minusque excrementicium sit, in subtilissimam ex malleo aciem ducitur. Nam hæc prima, propriaque perfectio ferri est inter cætera metalla, vt sit durissimum, & in hoc certè maiorem habet Ferrum perfectionem, ac maiores vsus præstat ad vitam, quàm aurum.

Ferrum an calidę naturæ, an frig.

Cap. vltimo.

Ferrum frigidum.

Ferri principia calida.

An autem ferrum calidæ sit, an frigidæ impressionis, multas audiui doctissimorum quorundam controuersias. Quæ vt plana res fiat, nos partim experientia vtemur magistra, partim autem diuini Aristotelis authoritate. Qui breui capitulo in III. Meteororum absolutè adeo metallorum naturam complectitur, vt recentiorum aliquos, qui iudicio tanti philosophi contradicere audent, balbutire potius videantur, ac obscurare veritatem, quàm definire. Ferrum, vt ferrum, ac arte elaboratum, dubium non est esse tactui frigidum. Frigidum & lapidem in mineris suis, vnde eruitur, experimur. Sed nobis in aquis (vt iam propositum est) respicienda sunt principia. Hæc autem constat nihil aliud esse quàm vaporosam exhalationem, ac siccam (vt inquit philosophus) quæ conclusa in terræ visceribus in lapidibus densescit. Quocirca & terram (subdit ipse) habent in se, & vruntur, quia siccam habent exhalationem. Eius autem siccæ exhalationis reliquias experimur nos in mineris ipsis, vbi crassus, ac fuliginosus exhalat halitus, vt nisi apertis fodinis, sæpenumero suffocet operarios. Atque hoc igitur debet esse manifestum, vbicunque metallum fit, subesse in fundamento caloris fomitem, à quo vt vnde motus principium, exhalatio incipiat. Plus verò ac minus, vel etiam nullũ in ipsis fodinis calorem sentimus, qui fortasse in intimo metalli seminario exęstuat.

Calores ī metallis occulti.

Aquarũ ferratarum. Qualitates.

Quam rem post cæteras coniecturas, apertissimè nobis ostendunt ipsę aquæ: quæ in admirationem vsque sapientum, cum neque vicinia, neque tellus ipsa, neque locus caleat; è profundissimis tamen terræ visceribus, manifestos profundunt calores. Plus verò, ac minus calidos, alibi etiam feruidos; pro qualitate & copia subsistentis fomitis; pro vicinitate venæ; & prout fors inuicem aquæ & caloris tulerit. Perrarò autem in metallis calores exæstuant; quæ nimirum non tàm vehementia caloris per naturam elaborantur, quàm assiduitate, ac temperie naturali. Nec vlla metallorum principia compatiuntur fortes calores: nam præter sulphuris materiã; cæterùm terra, aqua mineralis, sales, atramenta, ac id genus alia concurrentia in naturam metallorum, sunt inimica ignibus. Ac rarò ex ferri metallis aquæ teporem excedunt ob dictam caussam, plures frigidæ: vbi vero excedant, accessoriam indicant, & plus quàm ferri naturæ conueniat, copiam sulphuris subesse. Qua-

les in primis narrabuntur ſub Auinione aquæ, quædam in Piſanis, & quædã ad Viterbium, & alijs in locis, quæ omnes non mediocriter ſunt calidæ. Sunt ergo calores in aquis metallicis quandoque inſignes: haud tamen certi iudicij, cùm non adeo eſſentiam metalli indicare poſſint, quàm exceſſum calorificæ materiæ. Certiora indicia præbent terræ, ac recrementa quæ varia ſpecie ab intima metalli ſubſtantia per aquas excernuntur; Lutum, rubigo, cinis, exquiſitæ interdum illius metalli glebæ, quæ aquas varijs inficiunt modis, liuore, craſſicie, odore graui, ſapore ſicco. Quas & ipſi margines, vbi coaleſcunt, impreſſiones oſtendunt. Vel vbi penſiles deſtillent aquæ, pro rubigine illa, quam ducunt glutinoſa, guttæ varia ſpecie condenſantur. Vel adnaſcentibus adhęreſcunt herbis, vel longo in antris ſtillicidio in ſtyrias coaleſcunt, quibus in delicioſis fontibus etiamnum Romæ vtimur. Tales meminit Plinius in Macedonia, pendere guttas in antris Coryceis, denſatas in ipſis cameris. Et in Chorintho decidentes in quibuſdam ſpeluncis, vnde columnæ ſolent fieri. Eadem fermè indicia rerum, terrarum, colorum, ſaporũ, ex deſtillatis ipſis aquis naturaliter ferratis haberi ſolent; & quandoque pro virtute ignis digerente, magis exquiſita. Porrò quia facultates ſequuntur eſſentiam, & eſſentia miſturas; idcirco cum Galeno dicamus 9. de Simpl. Med. facul. quòd quemadmodum in terræ differentijs plurima ineſt eſſentia elementaris terræ, paulum verò aëris; ita in metallicis plurimum immiſtum eſt igneæ ſubſtantiæ. At quoniam in aquis habenda præter hæc eſt ratio refractionis partium calidarum cum qualitate frigida aquæ; neceſſe eſt vt aquæ ex ferri metallo remiſsè caleant. Imò (ſicut anteà diximus) niſi aquæ ipſæ ex accidenti copia fomitis calorifici naſcantur actu calidæ, ad humanam temperaturam erunt facultate frigidæ. Siccæ verò magis quàm frigidæ, ob partes terreas, cum adſtringentia, ac roborandi virtute ſingulari. Aſſerunt Auicenna & Rhazes, prima lumina Medicinæ inter Arabes, Aquam Ferratam inter minerales habere aliquam laudem in quotidiano vſu (niſi admodum in aliqua qualitate excedant) quia confortant viſcera. Nec minus iidem laudant, vbi deſint naturales, ſi ad priuatos vſus, aquæ arte ex chalybe præparatæ exhibeantur in potibus. id eſt in quibus ignitus chalybs ſit pluries extinctus. quo enim pluries reiterata fuerit extinctio, etiam vſque decies, eo fiunt Chalybeatæ vtiliores. Quem vſum inter antiquos reperio primum apud Scribonium Largum, apud poſteros verò communiſſimum. Vtimur communiter eis in membrorũ omnium nutritionis affectibus, à calida præſertim intemperie ortis; & in quibus tùm moderato refrigerio, tùm maximè, robore opus eſt. Id enim primum chalybeatis aquis prærogatiuum tribuitur, vt imbecilla ac relaxata tàm membra, quàm viſcera confirment. Bonus Meſues in ſputo ſanguinis, aquam ex minera ferri bibendam conſulit, aut roſaceam, aut ex candenti ferro dilutum, aut roſarũ decoctũ. Candens igne ferrum (inquit Dioſcorides lib. v. cap. 48.) Si in aqua, vinoúe demergatur, vtile in potibus eſt, contra inteſtinorum tormina, lienoſos, & bilis profluuia, quam choleram dicunt, diſſoluto ſtomacho. Quę res quanquam rectè quidem ſit communiter in vſu, quæritur tamẽ ratio, quo modo Ferratæ aquæ obſtructis, ac ſplenicis opitulentur, cùm adſtringentes ſint & ſtypticæ. Non quia graues proculdubio; nam ſic & Plumbeæ, ac cęnoſæ, cæteræque graues aperirent. An quia igne tenuantur? An ob tenuem, aperitiuumque quem concipiunt à ferro fomitem? Veri magis ſimile

Signa.

Aquarũ ſtillicidia cõuerti in lapides.

Facultates.

Aqua chalybeata.

Vſus chalybeatarum.

Q̃uo ferratę aquę aperiant.

mile fit (vt sapiētes testantur) Ferratas aquas, cū contrariis prædictæ sint qualitatibus, aperire ex accidenti nimirùm quia exiccando iuuant, ac villos dēsando visceris, innatumque calorem vniendo, facilè quod reliquum est excrementi digerūt. Cæterùm vt mediocriter ferro dilutæ aquę hactenus laudantur in alimentis; ita de naturalibus, quæ insignem conceperint ferri impressionē, medicamenti vice probantur: & tàm in potibus quàm in balneis. Quę enim abstersoria pollent facultate, sanè vacuātes per aluum & per vrinas, quales in Italia dicentur multæ; hæ vtiliter sumuntur in hepatis, renum, ac vesicę intemperantiis, & tàm calidis, quàm frigidis. Vomitioni obnoxium ventriculum firmant, intestinorum leuitatem, ac omnem fluxum emendant, lienis vitia ex caussa plerunque calida sanant, icteritiamque ex bilis perassatę redundantia restinguunt. Hepatis tàm potu, quàm etiam balneo attractiuam virtutem confortant, inexhaustamque hepatis vitio sitim in diabete reprimunt, vnde extenuati harum vsu reficiuntur. Valent ad Hydropem incipientem firmando viscera: ac eo sunt efficaciores (authore Paulo) quò alumine participauerint. Valent & in fine, item confortando. Nec minus mensium muliebrium diuersos fluores inhibent, inuoluntariam seminis excretionem, nocturnasque pollutiones corrigunt, albidam, & quæ laxis renum habenis continuè effluit diabetem firmant, retinentque. Hypocondrijs desides matronis humiditates resiccant, vesicæ vlcera, lepram, pruritum, ac scabiem, cæteraque id genus excrementicia hepatis ac cutis vitia exterminant. Mulieres autem, quæ recidiuos abortus paulo post impregnationem pati cōsueuēre, maximèque tales iuuenculas super omnia iuuant. Per embrocham, quæ in balneis à nostris veteribus Duccia dicitur, minus quidem discutient, nisi quæ valde actu caleant. In totum tamen fluidos, ac subtiles cerebri catarrhos sistent, tremulos, tetanicos, & alios paralyticos iuuabunt: necnon podagricos non confirmatos, ischiadicos, articulariosque id genus affectus sustinentes, & circà virtutem motiuam imbecilles sanabunt. Ad eadem porrò omnia valent in balneis, quanquàm non eadem efficacia, quę non tam adeo purgādo operantur, quàm firmando. Quare sedendo quis in earum balneo duntaxat, in qualibet ventriculi debilitate, inflatione, ac ex ea caussa doloribus iuuari solet. Restituunt lapsam appetentiam, vt sæpè in balneis Auinionis vidimus. Strumas dissipant calentes adhibitę. Ad vlcera antiqua, ac sordida, cùm repurganda, tùm glutinanda vtiliter adhibetur. Ossium fracturas solidant, luxationes, ac dearticulationes repositas firmant, succedentesque ex ea caussa tumefactiones iuncturarum inhibent. Porrò sunt loca in Baianis, quæ propter inclitam Magnetis virtutem attrahendi ferrum, non solùm persanant vulnera, sed infixa quoque de ferro iacula, vel globulos id genus ex tormentis, archibusijsque vocatis inflictos, mirificè extrahunt. Cęterū minus tutæ sunt asthmaticis quæ ferro vtcunque participant aquæ: horum verò minimè strictum pectus habentibus. Malè item faciunt his, qui aluum strictam ex natura habent, scirrhos item, & consimiles duritias solutû difficiles patientibus. Nec appetentiæ ex earum potu indulgendum, multifariam noxiæ.

Vsus naturaliter ferratarum.

Operationes in potibus.

Vsus Ducciæ.

Vsus in balneis.

Ex Magnete aquę.

Nocumēta.

De ferratis aquis & locis. Cap. III.

Ferri mineram scribit Plinius, metallorum omnium esse largissimam, & vbique propemodum reperiri. Verumtamen (vt est posteà diligētius obseruatum) aquilonia plagum videtur magis diligere. Nam rara ferri metalla in tota Aphrica à scriptoribus memoratur: rara in Indiis, partibusq; infimis Asiaticis, nisi quòd steriles metallis habeātur. *Ferrum pluisse.* Narrat Auicenna cùm pluisset apud Lurgeam in Arabia moles ferri ingens, tentasse ex ea regem Teratem enses fieri; nam vsque ad hæc tempora orientales pro hac inopia, merces suas cum ferro commutant. *Magnetis natura.* E diuerso sub aquilone, quæ tellus tàm valde omni metalli genere abundat, statim Magnetis natura luxuriat; qui lapis adeò cum ferro amicabilis est, vt admirabili, ac penè inexcrutabili quadā virtute ferrum, & quæcunque ferrum habent, longè attrahat. Quare connascitur sæpè Magnes cum ferro, ac intrà ipsius lapidem interdum reperitur, durior, seu potius Vitri modo fragilior. Proprias verò mineras habet in Magnesia regione Asiæ, vnde illi nomen quandoque tribuitur, seu ab inuentore ita dicatur (vt Nicander cecinit) primò in India repertus. In Macedonia item, in Bęotia & circà Troadem Alexandriæ. Summæ verò laudis Chalybs Aethiopicus proditur ad Zimiri, quæ ita regio quædam harenosa vocatur, Plinio. *Aziminus chalybs.* Nescio tamen an hinc sit Aziminus chalybs, cuius hodie precium apud Turcas, & Damasci mercatores, ęquo auri pondere fit. An potius ex Assyria, vbi Azimia oppidum, & regio vulgò Agiambina, optimi chalybis feracissima. Vel quod optimum omni ęuo memoratur apud Chalybas, qui sunt nudi populi in Ponto, quam regionem & Virgilius hoc nomine celebrat in Georgijs.

— sola India nigrum fert ebanum,
At chalybes nudi ferrum, virosaque Pontus. &c.

Est & in Assyria Chalybonitis regio, & Chalybo oppidum, quod haud procul ab Euphrate ponitur à Ptolemęo. Quas non mirùm partes, & aquis quoque ferratis abundare consonum est. In Ferrarijs verò mineris habetur Magnetis natura apud Cantabricos in Hispania; & vt de nouissimis narrant quidā Germani authores, in mineris Germaniæ nascitur, in Bohemia, in Misenis, vbi *Calamita insula.* Calamita locus dicitur, & in Franconia. Fœcundius vero in glacialis Oceani insula, quæ exinde pariter Calamita cognominatur: quæ quoniam sub extremo aquilonari cœlo, integros habet Magnetis montes, ad hanc partē nauticam directionem inclinare creditur, quæ Tramontana posteris inuentorib. est dicta. Ferri porrò mineræ frequentiores habentur; vt in Ostrogothis, & in *Lacus vener.* Noruegia, & altiús in Gothia ad lacum veneris, vbi duo oppida, Lidecopia, *Lacus Meler.* & Tinguellia, quæ electissima minera ferri, & chalybe, & aliis metallis ditissima. Et ad lacum Meler similiter: quæ loca demum meminit Olaus. *In Britānia.* Proximè verò ab hac Britannia ferro abundasse inter multiiugas metallorum venas tradidit Strabo, quas hodie accepimus esse ditissimas in Salopia, Sinthsexia, ac nonnullis Vualliæ locis. Deinde Germania multas habet ferri fodinas, in Cattis, in Bohemia, in Ligiis, & Votlandia, quas longum esset per nomina recensere. In Ligiis singulo decennio repullulare venas, sicut & in Ilua insula proditum est. *In Hispania.* Balnearum autem nomine Leucensia apud Valesios celebrantur, quæ ferro participant. Et item Fabaris balnea in Rhetijs, & in Heluetijs quædam agro Tigurino. Permultis item abundat Hispania ferri mineris, quę

primi hodie meriti habentur, superiori maximè ac maritima parte, vbi Cantabria, & ex ea mari quoque nomen Cantabrico. Nam inter alias huius generis terras, mons fertur præruptè altus Plinio, qui totus ex ea materia est. In Galatia celebrat Iustinus lib. vlt. Ferri mineras cum aquis ad eius temperationem valde idoneis,, Bilbili, & Chalibe fluuijs. Bilbilis verò Martialis inferius est in Celtiberis; cui abblanditur ipse multoties in Epigrammatis suis, & specialiter lib. 4. illis versibus: *Bilbilis flu.* *Chalybe fl.*

Sæuo Bilbilim optimam metallo,
Quæ vincit Chalybasque, Noricosque,
Et ferro platea suo sonante.

Sunt autem Norici in Pannonia populi iuxtà Danubium, vbi nunc quoque ferrariæ amplissimæ, & balnea valde salubria. Chalybes verò quos diximus in Ponto. Paucis verò terris in hac quoq; materia cedit Italia: Fodinas enim ferri, etsi non adeo nobiles, habet permultas. Antiquæ verò memorantur ad Alpes in agro Thaurino, in extima Venetiæ parte, in Placẽtino, ac Parmensi, & magis frugiferæ in Brixiensi, ac Bergomensi. Citeriùs item in Calabria, quæ fodiuntur; in Apulia ad montẽ Garganum, qui à Sancto Angelo nuncupatur, & in Piceno olim. Ilua vero Insula decem millia passuum à continenti Hetruriæ, semper fodinas habuit ferri fæcundas: nam exhaustam aliquam occulunt præiacente terra, ac decem aut quindecim circiter annorum spatio virtute intus metallica vegetante, ac sole cooperante, repullulat minera, ac foditur cum maiori vtilitate. Nimirum quæ communis est omnibus metallis natura, fæcunda, ac ferè vegetabilis, vt planta. Nec caret Ilua natura Magnetis, in pago, qui idcirco Calamita vulgò appellatur. Nec Chalcantho caret, nec sulphure, cuius synceræ propagines ad radices colliculi, cui Arcus cognomen apparent. Tellus alioquĩ Insulæ hactenus sterilis: cæterùm sub fælici hodie tutela MAGNI COSMI Florentiæ, ac Senarum Ducis, cultu ornari incipit, portu, & classe muniri. Et proxima huic Igilium breuis insula ferri metallo abundat, quod vtilis quidem operæ, nisi authoris de-essent impensa. Prodita quoq; olim inter metallares terras Euboea, quæ nunc Morea dicitur. Sicilia quoque, & aliæ huic adiacentes insulæ. Maximè Corsica, vbi ad partem, quæ Hetruriam respicit, Iluamque, nostris quoque diebus venæ quæsitæ, ferri tamen dulcis, & quod sine quodam condimento non coalescit igne. Tellus quoque hetrusca hisce insulis vicinitate, ac natura minerarum respondet; imò in reliquo Italiæ non habentur tot alia genera. Ferrum eruitur ad oppidum Plumbinum, quem Traianum portum Geographi adscribunt, id tamen non adeo probatum. Sicut nec adeo frugi non procul sub vetusta Capilia eruitur, quod in globos bombardarum fabricant. Ac simile ad Boccheianum castellum. Tota denique hæc Hetruriæ pars, quæ ad maritimam australem spectat; aliqua pasim minera luxuriat, a Pisano inquam agro, longo tractu in Volaterranum vsque, & in Senensem: in quibus propterea multæ nominandæ venient aquæ minerales ac ferro dilutæ nonnullæ nobilisime.

In Italia *Ilua insula.* *Igilium insula.*

Aliquæ ferrugineo sapore aquæ potabiles.

IN eo autem genere Ferratarum aquarum, quas cum nulla admodum excedant

cedant qualitate, vtiles in quotidianis potibus ad viscera confirmanda, Auicennæ authoritate probauimus, non desunt venæ aliquæ naturales. Quæcunque enim hoc metalli genere abundant terræ, & quæ aquis non careant naturalibus, easdem & hac ferri qualitate participare necesse est, vbi plus, vbi minus, vbi obscurè adeo, vt vix differre videantur à dulcibus. Quales à Martiale sui fluuij Salonis aquæ celebrantur.

Salo flu.

Salone breui, qui ferrum gelat.

Et quales audio venas aquarum in Ilua Insula, quæ bibuntur communiter. Tybure Ferrata aqua cognominatur à Sapore, alioquî haud dissimilis à cæteris aquis, vt sint qui asserant has in fluxibus ventris, & vbicunque robur visceribus esset opus, chalybeatarum aquarum vice vtiliter vsurpasse. Porrò bona Latij pars, atque Campaniæ, si qualitatem soli, ac venarum quarundam respiciamus, huius naturæ est: quæ sanè tota puluere illo puteolano scatet, nigro, sicco, ac ferri metallo quamsimillimo. Et ex aquis perraras idcirco hæc tellus obtinet synceras, & quæ non sint aut Acidæ, aut salsæ, aut ferrugineo sapore. Nec secus de his, quas balnearum nomine iam enarraturi sumus in hoc genere, nonnullæ erunt venæ adeo attemperatæ cum aliqua natura ferri, vt in quotidianis cibis, & potibus vsurpari possint. Talis Furnelli Aenaria insula aquæ: & cui Plaga Romana cognomentum est. In Baianis plures eiusmodi venæ, Ferruginea dicta, Succellaria, & quæ olim cognomento Solis, & Lunæ erant insignes. Mediocres, & limpidæ in Pisano Aquę dictæ: & item Caldanæ aliæ, in quibus Pisces degunt, ac ranæ. Sin minus tales aderunt, ad priuatos vsus aquas candenti chalybe præparatas vsurpare licebit, sicut ex Dioscoride proposuimus. Nunc veniemus ad balnea.

Pulueris Puteolani aquę

Chalybeatæ arte aquę.

Bal. Auinionis in Senensi.

In agro Senensi, vt non minor est balnearum copia, quam præstantia, nobilissimum sanè balneum est, ac ferrugineæ naturæ, quod in pago Auinionis, iuxtà Viam Romanam xx. lapide reperitur. Vbi quod antiquam indicat obseruantiam, marmoreum incisum vetustis litteris in interiori frontispicio legitur NYMPHIS SACRVM. Nempè significans id balneum in delicijs quoque habendum, pro mediocri qualitatum, ac plurium simul venarum temperie, proque amænitate aëris, ac rerum omnium, quibus balnea carere non debent, commoditate. nec minus denique commendandum pro grata ibi ciuium Senensium hospitalitate, ac nobilis præsertim Amerigorum familiæ, quorum dum Senensia equidem perlustrarem balnea Anno M. D. XLVIII. multam agnoui munificentiam. Est autem locus à Septentrione latè patens, ab occidente verò, ac oriente, quà media conualle Orcia fluuius transit in meridiem, prœaltis collibus tegitur: inde sublata arce est Sancti Philippi duccia, hinc verò minus trium milliariorum spatio, ad mediam iugi planiciem hoc Auinionis balneum habetur. Extat autem prælarga in quadrum lacuna, quam complura circundant hospitia satis commoda. In lacunam verò variæ confluunt venæ, ac duæ inter alias, quarum ob diuersos (vt veri fit simile) locorum tractus, altera frigida est, altera calida intoleranter. Cæterùm aliæ scatebræ vtiliores, vndique secus in particularibus alueis excipiuntur, aliæ viris constitutæ, aliæ mulieribus, aliæ contagiosis,

Orcia flu.

sis, & quæ molli inuicem canaliculo, vt vsueuenit, temperari possunt, & tam in balneis, quam ad ducciæ vsum. Ad caput huius lacunæ, (quod in cæteris sanè balneis esset faciendum) extat sacellum ad conspectum vndique balnearum patens, sacris celebrandis tempore balnei. *Sacellum in balneis.* Porrò has venas è diuersis mineris emanare, ipsæ pariter aquarum diuersæ qualitates ostendunt, frigidæ, calidæ, crassæ, tenues. Nec minus id sordes ipsæ, quæ iuxtà canales indurantur significant, partim rubiginosæ & duræ, partim viscosæ, virides, & liuidæ. Aequa tamen portio à veteribus nostris posita est ferri, atque Aluminis in his balneis, cum æris quadam mistura, & copia Sulphuris non mediocri. Ab operationibus autem cùm stipticent magis, quam abstergant bibendo quidem haud ita vtiles habentur, balneo autem magis idoneæ. Deinde sub duccia; quanquam vt sunt crassæ substantiæ, non tam adeo discutiunt (hanc enim prærogatiuam, præclaris Sancti Philippi balneis videntur reliquisse) quam inhibent, siccant, atque adstringunt, non ita duris affectibus ob eam caussam consulendæ. Porrò in balneis sunt hac præcipua facultate insignes, *Minera.* quòd præ humanæ temperaturæ qualitate, sunt & ipsæ medij temperamenti. Vnde valenter affectibus interaneis, præsertim ventriculi medentur. Frigidis tamen melius quam calidis, & flatuosis, vt coli doloribus, inflationibus *Vsus.* ventris, atque vteri. Squalorem ex malo corporis habitu emendant, incipientemque hydropisim, varios vteri fluores compescunt, eoque vitio iamdiu steriles mulieres fœcundant. *Operationes* Articulorum doloribus, fluidis maximè catarrhis benefaciunt, tumores exinde inhibent, luxata firmant, solidant ossa fracta. Serosas hepatis humiditates, & inde natam scabiem, lepramque sanant. Vlcera antiqua, ac fluida, fœdasque id genus cutis gemmas abolent, à lue etiam gallica coëmptas, si competenter adhibeantur. Ad vsum tota æstate conueniunt: *Electio.* magnis tamen æstibus minus probantur: nam etiamsi non admodum caleant, verenda tamen in his pororum coarctatio est, & maximè his, qui multũ fuliginosis abundant excrementis, & qui pectoris sunt angusti.

De Balneis Sancti Cassiani.

Svnt etiam in Senensi agro Sancti Cassiani balnea: quæ ad confinia vetusti Clusij, atque vrbis veteris, Clusina prius dicta antiquis fuisse videntur. *Clusina bal.* Quo nomine ea indicasse arbitror Horatium, qui dum Baianas incolebat balneas calidas, adeoque amænas, iussus ab Antonio Musa Augusti medico, mutare locum (vt ipse ait) se inuitum ab earum amœnitate secedere ad frigida ostendit, illis versibus ad Valam scribens.

—vicus gemit inuidus ęgris
Qui caput, & stomachum supponere fontibus audent
Clusinis, Gabiosque petunt, & frigida rura.

Frigida nimirùm hæc innuit præ Baianis calidis, & ob loci pariter earũ situm, qui sub asperis montibus inter occidentem ac Aquilonem vergens, vbi molli cliuo hæc balnea vsque in imam scaturiunt vallem, vix media ęstate aliquo solis illustratur, atque fouetur aspectu. *Situs Sanct. Cassiani.* Cęterùm mira salubritas est tam aëris, quàm ipsarum aquarum, commodaque tùm foris, tùm in oppido ipso hospitalitas. Nec minor autem antiquis earum obseruantia fuisse videtur, ex vetusto (vt cernitur) marmore, quod olim dirutum miserè ac neglectum, ex rudi

illic

illic macerie in conſpectum reſtituit his annis Vir illuſtris, ac nobilis antiſtes FRANCISCVS RANDINEVS Archiepiſcopus Senenſis, cuius marmoris hæc erat inſcriptio. PRO SAL. G. POMP. ET. Ↄ. FONTEM AESCVLAPIO ET IGIÆ SAC. Et alia, quę litteris exterioribus iam exeſis non leguntur. Ex authoribus autem Medicis, qui ſcripſêre de balneis, conquiſitè quidem de his ſcripſit Sauonarola, & poſt ipſum Menghus Fauentinus. Quorũ nos iam hiſtoriam imitati, eam demum ad fidem ſcriptis Ioãnis Baptiſtæ Caſſianenſis olim Medici illuſtrauimus: qui (vt ex oppidanis mihi quidam retulêre) pro diutina quam habuit harum aquarum experientia, & pro diuerſorũ illuſtrium Medicorum cenſuris, quibus contigit ad hæc balnea commorari edoctus, exacta adeo commentaria conſcripſit, vt quicquid equidem de omni harum aquarum natura, atque de vſu ſim dicturus, ea fermè omnia ingenuè fatear, me ad huius viri ſcripta contuliſſe, & exaraſſe.

Balnearum Sanct. Caſſ. conſideratio in communi.

Dico igitur, quòd extrà caſtellum Sancti Caſſiani, quod è ſublimi eminet colle, plures ad cliuũ medicatarum aquarum emanant fontes. Quorum vt varia plus minus natura eſt, ac varia temperies caloris; ita diuerſa fiunt balnea, ac octo in ſumma hodie ſunt frequentiſſimi vſus, tria nimirum ad ſiniſtram caſtelli, quorũ primum idcirco Balneum de la Terra nuncupatur, Buſſeti alterum, qui & Aquiductus, & Caldaia. Quatuor autem alia dextrorſum ad dimidium ferè milliaris, parum inter ſe diſtantia habentur, Duccia ſcilicet quæ & Caldaia cocta à Sauonarola dicitur, Sancti Georgij, Sanctæ Mariæ, & Ficuncellæ dicta aqua nobiliſſima cum ſuo balneo, & luti tandem ſeorſum à cęteris, vbi ſcilicet luto, atque etiam balneo ipſo vtuntur.

Minera.

Minera omnium communiter aluminata, ac ferrea ponitur à Sauonarola: verùm nos, vt ex operationibus, ac diligenti ſimul aquarum ipſarum, ac adiacentiũ minerarũ examine cognouimus; plures ferri eas inuenimus obtinere partes, nec ſine aliqua (vt Caſſianẽſis aſſerit) ęris miſtura in certis fontibus. Et præter ea (quod miror ab aliis fuiſſe pręter-miſſum) cum manifeſta ſulphuris portione, quæ quanquàm perexigua ſit, vt nullo neque ſaporis ſenſu, neq; odore moleſta ſit; vel ipſo planè caloris gradu aquarum perſpicua ſit, nec nõ terrarum ipſarum, quæ metallicæ cùm ſint, ac Pyritidis ſpecie ſplendentes, ipſiſſimum combuſtæ ſulphur exhalant, relicto cinere rubiginoſo ac ſicco: qui ferri ſcobem, ſiue antimonij, ſiue combuſti ęris apertè refert.

Operationes

Alicuius ergo caloris ſunt communiter harum Balnearũ aquæ, ac purioris quidem temperaturæ omnes quàm prædictæ ad Auinionẽ: quare citius operantur, ac aliquas quidẽ operationes à qualitate, aliquas verò à tota ſubſtantia præſtant mirificas. Clementiùs porrò agũt ad vſum Ducciæ, quàm Sancti Philippi vicina item balnea, magiſque confortant ob multam ferri miſturam quàm Porretanæ, quarum illas quidem in ſulphuratis, has vero in aluminatis libro ſuperiore retulimus.

Electio communis.

Communis porrò electio tota æſtate eſt: cùm fontium aliquorum vſus in potibus ipſo etiam Sirio ardente præcipuus ſit, quorum idcirco iam ſingulares hiſtorias, ſingulareſq; electiones deſcribemus.

Ficuncellę Aquę.

1. SVPER cæteras autem Sancti Caſſiani aquas, celebranda venit in potibus medicatis, quæ ex fonte, cui Ficuncella nomen, ſeu Figatella vulgo à proprieta-

prietate, quam habet in iuuando hepate, hauritur. Est autem actu temperatè calida, limpidissima, ac gustui non ingrata, nisi ferrugineo quodam sapore, ac sicco. Minera ferri pluri ex parte est, quod & sapore, & reliquijs æruginosis, Ochræ instar, vbi incurrit aqua, percipitur: cùm aluminis præterea, seu nitri potius (vt ego arbitror) abstersoria qualitate, ac sulphuris puro fomite, vnde incalescit, sine vlla impuritate substantiæ. Quam minerarum mistionem & operationes ipsæ manifestant, nam purgant per aluum, ac per vrinam, alterantque ob mediocritatem quandam naturę & calida frigefaciendo, & frigida calfaciendo: vnde ad omnem hepatis, renum, cæterorumque viscerum intemperantiam vtiliter bibitur. Facit enim in frigidam caussam, quia actu calida est, ac proportione partium temperata. Refrigerat verò, quia virium refractarum est ex natura ferri frigida, quæ & sicca cùm sit, & stiptica, ad stringit insuper, ac membra ipsa præsertim nutritiua vnit, atque corroborat. Vel etiam refrigerat ex accidenti, quippe & eductis humoribus calidis, qui in promptu sint, ac solutũ faciles; vt facit exempli gratia Rhabarbarum educendo choleram, ad sententiam Auicennæ, atque Iohannis Mesuæ. Porrò ex secundis operationibus aperit, atque attenuat, tùm quia actu calida est ex sulphure, tùm ob ferri partes subtiles aliquas atque acres, ac ipsa ferri virtute propria, quam supradiximus hac in parte mirificam. Quicquid sit de alumine, atque abstersoria admodum vel æris, vel nitri qualitate. Sic lienis aperit obstructiones, duritias inhibet, phlegma viscosum, arenulasque è vesica, ac renibus pellit, lapides conterit, renum laxitatem firmat, gonorrheam sistit. Confortat stomachum, & excitat appetitum. Sic menses vel ex eadem tenacitate retentos, vel ob expultricis debilitatem ciet, in circuitusque ordinarios restituit, ac steriles ob eam caussam ad concipiendum promouet. Confert speciali virtute pectori, anhelitus difficultati, asthmati & sputo sanguinis. Et quæ ex humoribus adustis emanant cutis vitia, scabiem, lepram, ac pruriginosa id genus vlcera sola persanat potatione. Ad omnium denique membrorum debilitatem, ad omneque vitium, tam intraneum quàm extraneum miras præstat vtilitates; vt quę si non primaria ratione iuuet, confortet saltem naturam contrà morbi contumaciam: vt viderim equidem, qui hanc aquam hîc Romæ biberint, extenuatos, ac fermè omni salutis spe destitutos mirificè conualuisse, ac mutato naturæ habitu pingues, ac robustos in posterum extitisse. Bibitur (vt Cassianensis consuluit) ad minus diebus tribus, & pro vt singularis exigit ratio infirmitatis, ita vt ad extinguendam penitus intemperantiam alicuius viscerum calidam, ad xx. vsque diem vtiliter prorogetur, de more atque ordine, quem inter communia potationum instituta libro secundo exegimus.

Minera. *Operationes* *Vsus.*

Aquæductus, siue balneum de Buxo.

AQVÆDVCTVS autem, quod & balneum de Grotta, & de Buxo, quæ ibi multa nascitur à Sauonarola nuncupatur, secundum in potibus medicatis obtinet locum. Aqua quidem pariter calida minoris tamen acuitatis debiliorisque operationis quàm prædicta ponitur. Minera eadem, cum pluri tamen ferri portione, & (vt quibusdam videtur) non sine aliqua mistura auri, quòd canales, vnde aqua incurrit, fuluo inficiuntur colore, ac lapides vndique secus

Minera.

cus

cus crustacei eruuntur, Tutiæ instar cineracei ac duri, qui auri emicant scintillis. Quod nō difficile videtur, nam vt multis experimentis diligenter eas misturas similiter atque aquas examinauimus ego, & Alexander Cæronius vir ingeniosus, ac in his iudicijs admodum exercitatus, etsi neque auri substan- *Operationes* tiam in eis, neque argenti inuenerimus; ipsa tamen crustacei lapidis substantia, Pyritidis lapidis species est, quæ planè certissimum præbet indicium vel æs sub his cuniculis, vel aurum, vel argentum esse, vel ferrum. Bibitur fermè ad eadem: specialiter verò ad affectus cerebri, atque oculorum præsertim debilitatem. Ventriculi digestiuam iuuat, appetentiam reuocat, renes aperit, vrinam prouocat, aluum mouet. Quare oppidanis nostris (inquit Cassianensis) est in frequentissimo vsu: & quod experti sumus, combustis igne, vel calenti aqua mirificè prodest, si confestim in balneis adhibeatur; nam vesicas prohibet, inflammationem particulæ restinguit, nec sinit fœdas fieri cicatrices.

Balneum Magnum.

III. Bibitvr porrò & aqua balnei Magni, quod sinistrorsum ab oppido statim occurrens, balneum de la Terra vulgò appellatur. Aqua admodum calida præ cæteris est, actu & potentia. Minera similiter est eadem, nec sine ęris *Minera.* qualitate, vt Cassianensis testatur: nam vrinas efficacius mouet, & in cunctis tàm vesicę, quàm renum, sed matricis potissimùm affectibus præualet. Sa- *Operationes* nat vteri præfocationes, nec minus præcipitationibus eiusdem confert, relaxationes id genus à redundantia humiditatum firmat, inflationes discutit, flatumq; ipsum expellit, ac inductam ex his caussis sterilitatem emendare promittitur si ex ea de more mulieres biberint, mox eiusdem aquę balneis aliquot diebus vtantur. Iuuat haud secus ventriculum, & omnes particulas naturales, minus tamen calidas ob intensam, quam obtinet, caliditatem. Colicam sanat, & Ileon, à frigida præsertim & humida caussa, inueteratis etiam doloribus, vt sæpè cognouimus. Facit tandem pectori, asthmaticisque & in bal- *Bal. Potus.* neis iuncturarum discutit tumores, doloresque lenit, similiter non adeo calidos. Pręterea erat olim & quartum balneum, Potus nomine ob vsum, quod iam desijt.

Caldagna.

IIII. Statim post balneum Magnum, venit balneum Caldania dictum, quoniam primo occursu vix tangenti toleratur. Quam ob rem magis aluminosa *Minera.* (inquit Cassianensis) vel potius (vt equidem dixerim) magis sulphurea est. *Operationes* Calfacit impensius, ac siccat quàm dicta huc vsque balnea: robustis idcirco naturis consulenda, vel (quod potissimè præstat) in affectionibus cutaneis, vndecunque enatis idonea. Nam sanat scabiem, crassam quidem, & ichorosam, lepram, impetiginem, idque genus vlcera, etiam quæ à vulnere sint relicta, & quæ perperam fuerint tractata. Rusticis, laboriosisque recuratorij balnei nomine mirificè prodest: nam confractis ferè ex lassitudine membris, excitatoque per hoc balneum sudore, præsentaneum restituit robur.

Bal. Sancti Georgij.

V. Balnevm verò Sancti Georgij, hoc strenui, ac Diui militis nomine insi-

gnitum

gnitum videtur, quod ad fœda vlcera ex vulnere quantuncunque graui relicta perſananda, vnicam obtineat facultatem. Minera ferro participat, atque ęre: quam ob rem viride quoddam lutum, vbi incurrit hæc aqua reſidet, quod ſub ſolis calore nigreſcit; & aqua ipſa actu calida cùm ſit, ſiccæ, ac abſterſoriæ facultatis, & vt Galen.3.Methodi de ęris virtute atteſtatur, vlceribus malignis medetur. Nam malam quidem excedit carnem perfuſa in balneis, cicatrices fœdas inhibet, & ſiqua relicta ſint ex vulnere ſpicula, globuloſque armorum mirificè extrahit. In quo aliqua cum ferro Magneſiæ virtus conijcitur.

Minera.

Magnetis aqua participans.

Bal. Sanctæ Mariæ.

VI.

SANCTÆ Mariæ verò balneum hoc inſigni nomine decoratur, quod veluti quodam Deiparę Virginis miraculo, contractis membris, ac conuulſis opitulatur. Eſt actu aqua mediocriter calida, nec parum ſubſtantia tenuis, ſiccæ admodum qualitatis ac digerentis virtutis. Aduerſus autem neruorum ac iuncturarum affectus, diuinã habet proprietatem. Quare reſolutis, tremulis, ſtupidis conuulſiſque aliqua occaſione membris, etiam ex vulnere medetur. Nec minus arthritem ſanat frigidam, podagramque, atque contumacem Iſchiadis dolorem ſedat. Iuncturas ipſas confortat, vnde prohibita defluxione, viſcoſitateque, quæ iſthic agglutinari ſolet humorum incolumes in poſterum reddit, & præſertim ſi ex eadem calenti aqua embrocha ſuper affectam partem recipiatur. Porrò ob digerentem admodum, quam hæc aqua obtinet facultatem, qui luto vti debẽt, (de quo dicemus poſterius) hoc balneum primò ingredi iubentur, deinde luto; ſin minus oleo inuncto contractis particulis mirificum eſt. Satiùs tamen eſt & balneo priùs vti, & deinde luto (vt moris eſt) & per reliquum diem cõuenienti aliquo ad id oleo inungi; quale ex Euforbio, de Coſto, Irino, Laurino, & id genus aliquo vnguento, quod iam libro 2.deſcripſimus. Præter innumera alia (inquit Caſſianenſis) experimenta, quæ vidimus huius balnei, quę breuitatis ſtudio omittimus.

Operationes

Luti vſus atque olei.

Balneum Luti.

VII.

DISTAT autem balneum de Luto dimidium ferè milliare ab alijs balneis: quod natura, qualitate aquę, ac proprietate ferè eadem eſt cum prędicto Sanctæ Mariæ balneo, niſi quòd natura hìc ſoli tota cœnum eſt, lutationum vſui apprimè idoneum. Quam ob rem antè illutationem, rectè inſtitutum videtur, vt primùm Sanctæ Mariæ balneum ineundum ſit: tùm ob reuerentiam, obque miram prærogatiuam, quam habere hoc balneum diximus ad id genus contractionum vitia, quibus illutatio cõuenit; tùm quia calefaciendo, ac fouendo membra, fermè ipſa præparat ad luti vſum. Quod ſubinde & proprietate eius miſturæ, & aſſiduitate remedij (nam totam diem eo luto calido, ſub calido item ſole fouere expedit) operationem perficit: maximis pręſertim totius anni caloribus. Quippe omnem neruorũ contractionẽ extendit, æquatq; ad naturalem ſitum, tumores inhibet. Nec minori virtute crurum groſſitiem, laxamque hydropicis compaginem extenuat, ſordida vlcera abſtergit, ac alia id genus contumacia cutis vitia ſanat. Vbi & lauantur.

Vſus.

Operationes

Duccia

Duccia Sancti Cassianj.

VIII. CALDA autem alia, quæ veteribus nostris propriè cocta dicebatur, prima est quæ dextrorsum, nec procul ab oppido inter hospitia occurrit, ac ad Ducciæ vsum specialiter recipitur. Secunda post Sancti Philippi ducciam à Cassianensi authore ponitur, ac non minus vsui est his, qui minori indigent discussione.

Operationes Benefacit ad defluxiones è capite ortas, frigidas præsertim, atque humidas, & quæ aliquam solent occupare partem, vel oculos, vel aures, vel linguam, vel subiectum quodcunque membrorum. Vnde visum ex simili caussa restaurat, & auditum, tinnitum, ac surditatem sanat, paralyticis, atq; epilepticis medetur. Memoriam frigidis eiusmodi superfluitatibus obtentam reficit. Asthmaticis (inquit Cassianensis) mirum in modum confert: discusso nimirùm à capite catarrho, qui esse potest in caussa. Et quod maximum est, nunquàm nocet, vt reliquas duccias aliquando nocuisse nouimus, nisi fortasse capitibus natura calidis, vel calido item existente affectu, quibus in casibus noxium esse vsum calidarum perfusionum naturalium, iam pluries ex Galeno, atque Archigene monuimus. Atque hactenus de Sancti Cassiani balneis dictum est.

Caldanellæ aquæ in Senensi.

CALDANELLÆ autem vocatę aquæ in Senensi, iuxtà Petrioli balneum, quod iam in Sulphuratis descripsimus, habentur, ac multam obtinent cum prædictis Sancti Cassiani balneis conformitatem. Sunt autem mediocris caliditatis, vnde nomen à calidis diminutũ accepisse videntur, clarissimæ alioquî substantiæ, nec sapore, nec vllo odore ingratæ.

Minera. Ferreæ (vt inter omnes hodie constat) mineræ, cum sulphuris fomite, vnde gradũ caloris suscipiunt, atque alumine.

Operationes Quam ob rem in potibus medicatis ebibitę mediocriter abstergunt. Vtilissimæ verò in balneis sunt, tùm ob egregiam vniendi membra, ac roborandi facultatem: tùm quia blandissimæ sunt, ac vix à dulcium, ac temperatarum balneo differunt. Quare consuetum est, post vsum balnearum Petrioli, ad hæc accedere, vbi bis, terque ad summum patientes lauantur, sicque omnem cutis asperitatem, quam ab illis balneis cõtrahere potuissent, deliniunt. Nec id sine euidenti partium confortatione, maximè nutritiuarum, quæ ex illis admodum calidis balneis solent non mediocriter relaxari. Exiccant (inquit Sauonarola) ventriculi laxitatem firmant, neque multũ calefaciunt. Splenem attenuant, iuncturisque debilibus valde conferunt.

Electio. Aestate ineunte ad dimidium Iunij mensis eliguntur, & item æquinoctio autumnali.

Balnea de Rusellis.

RVSELLÆ vetusta fuit in maritimis Senarum ciuitas, quæ regum Hetruriæ, & Porsenę temporibus agri amplissimi, ac fœcundissimi, deducta Romanorum Colonia, cum Colonia Senensi, sępè apud Catonem, & Liuium in multis hîc patratis bellis commemoratur. Erat autem iuxtà Vmbronem fluuium, à Rosseto, quę ex illius reliquiis nomen diminutum retinuit, quatuor circiter millia passuum distans. Hodie verò paruus remansit vicus, & quibusdam

dam locis męniorum ipsius vastitas, miræque magnitudinis marmora quadrata antiquorum ędificiorum visuntur, inter quæ vetustissima etiamnum manet ecclesia cathedralis, ac iuxtà hoc balneum. Cuius balnei mentionem in primis apud Annium inuenimus in commentarijs Antonini Cæs. atque hanc historiam nos partim ex relatis egregij viri Benedicti Vegiosi Medici Volaterrani, conscribemus, & partim censuris vtemur Reuerendissimi Antistitis Senarum, Domini Francisci Bandinei de Piccolominibus, qui in his, vt etiam in cæteris aliis, multam nostram adiuuit operam. Est autem aqua clarissima super cæteras aquas, nec valde calida: quin vbi refrixerit suauis adeo gustanti apparet, vt vix eam mineralem agnoscas; ac iucundè admodum cum vino diluta bibitur, cum manifesto hepatis, ventriculique iuuamento. Minera (vt pluribus experimentis comperimus) ferrea pluri ex parte est, cum quinta aluminis parte, ac sulphuris vnde tantisper incalescit, fomite, ac momento argenti. In balneis mediocriter digerit, atque exiccat; scabiem; atq; id genus cutis vitia delet. Crurum manantia vlcera persanat. Consueti autem sunt ex leui plebecula aliqui, eius aquæ molli tepore allecti ea balnea ingredi; ac diutissimè quindecim etiam dierum spatio in eis permanere; ac mirum est vt extenuati alioquî, ac ad ossa vsque eneruati, pingues, ac robusti exeant. Vt sciant, qui legunt, lentè hæc balnea, ac inoffensè operari. Tota æstate, atq; etiam sub Sirij feruore vtilia.

Qualitates. *Minera.* *Operationes.* *Electio.*

Aqua in potibus vtilis ad Rusellas.

A' RVSELLÆ autem balneis, erga Istiam oppidum, non plus quingentis passibus, altera scaturit cõsimilis aqua in potibus vtilis. Minera (vt communiter tenent) eadem est. Vtilis in potibus mense Maij, medicatarum aliarum more. Nam renes abstergit, omnique excremẽto tàm renes ipsos, quàm vesicam expurgat, atque refrigerat. Per aluum mediocriter deiicit. Mirifica in omni viscerum intemperie calida, præsertim hepatis: vt inexhausta quantauis siti affectos, septem, aut decem ad summum dierum spatio ebibita explequerit. Quo nomine scimus, qui, dum in his locis bella gererentur, ac tam præclara senserint iuuamenta, in longinquas etiam partes eam detulerũt Vitratis vasis, ac ea vtiliter vsi sunt. Est & ad collem cognomento Caluellum hinc duo milliaria, aquæ id genus scatebra, quæ crassioris substantię cùm sit, in vsum balnei vsurpatur indigenis; etiam iumentis. Vt verisimile sit totam hanc partem variis scatere metallis; vnde & Vmbronis qui hâc decurrit aqua, haud secus ac Tyberis aqua, in potibus ac cibis clarificata sumitur.

Vsus. *Lacus Caluelli.* *Vmbronis aqua.*

Aqua villæ in agro Lucensi.

AD Lucam in Hetruria est quædam villa amœnissima, à ciuitate 16. milliaribus, non plus vno autem à Corseni balneis distans; quæ vt nobilem hoc in genere produxit aquam medicatam, sic mutua ab ipsa aqua compensatur gratia, vt iam in tota Italia, ac multis extrà Italiam partibus villa, ac de villa aqua celebretur. Locum, cùm fuisset olim obsitus, ac neglectus, hoc demum fœlici seculo balnearum recognitum, curauit Respub. Lucensis instaurari; venis quidem ipsis medicatis ab aliarum (vt accidit) aquarum illuuie reductis, ho-

spitiisque ac ministerijs opportunis ita ordinatis, vt vel hac ipsa loci commoditate, salubritate aëris, incolarumque comitate, nullis hodie Italiæ balneis postponantur. Minera statuitur in primis Ferrea, à subdominio autem, Men- *Minera.* gho, ac Sauonarola testibus aluminata. Nam aqua ipsa clara, & calida cùm sit: cæterùm odore inculpabili quidem, ac sapore ferratæ aquæ, & styptico percipitur: quod & lutum ipsum circà alueos confirmat, ferrugineum quidē ac durum, scobibus quibusdam lapidum aluminis intermistum, ac stypticū. Et tandem (quod negari non potest,) operationes ipsæ vndecunq; has aquas indicant, ferreæ omnino esse, aluminosæque naturæ, veluti propositum est. Operationum verò extat in his veterum medicorum marmorea præscriprio, *Operationes* quam non grauabimur hic ad verbum describere; habet enim in hunc modū. Confert cunctis capitis membris, curat omnes stomachi morbos, appetitum excitat, digestionem conciliat, vomitum restringit. Sanat cuncta hepatis vitia, heparis, & venarum oppilationes aperit, colorem optimum facit, confert passionibus splenis, sanat vlcera pulmonis, mundat renes, lapidem comminuit, arenulas prohibet. Macros impinguat, lepram curat non confirmatam. Bibita antiquas febres expellit, matricis vitia clysterizata curat, toto corpore vlcera sanat. Triginta lauantur diebus qui ea vtuntur, octo vel decem bibitur, purgatione præmissa. Hæc descripta continet tabula. In qua vt nō *Vsus.* desit quoque nostrum iudicium; sanè dubium non est, has aquas aperiendi virtutem obtinere insignem, tùm ex actuali atque etiam occulta caliditate, tū quadam prætereà ferri proprietate, quam mirificam diximus; ideoque splenecis, hepaticis, stomachicis, calculosis, ac alijs id genus vitiis egregiè vtilem reperiri. Ea tamen caloris qualitas cùm citrà gradum humanæ temperaturæ existat, apprimè quoque iuuare hanc aquam verisimile fit eos, qui calida viscerum, & præsertim membrorum nutritionis intemperie detinentur. Imò sunt quidam audentiores, quòd eam quoque febrientibus, ac phtisicis per triginta dies continuos exhibuerint, cum mirabili (vt ipsi asserunt) vtilitate. Ex adstringenti demum cùm ferri, tùm aluminis facultate, fluxiones omnes sistit, humiditatesque id genus vbicunque infarctas dissipat, ac membrorum quanque debilitatem inhibet: quo iure tàm in balneis quidem, quàm ebibita laudanda veniet. Firmat enim sanguinem vndecunque manantem, ac fœlicissimè qui vena in thorace rupta expuitur. Vteri fluores cohibet, mensium stillicidia, hæmorrhoidas, inuoluntariam genituræ effluentiam, nocturnas pollutiones, importunam in diabete mictionem. Minus tamen in hac aqua viget purgatoria virtus (vt Fallopius quoque testatur) quam quæ egregiè corroborat: eoque minus in contumacijs quibusdam morborum operatur. Et vtcunque bibatur, subinde statim vehementi motione tardam aquæ purgationē iuuare expedit: imò si opus videbitur, aliquod stimuli vice per initia adhibere oportebit, ex salis fossicij polline, vel Tartari, vel mannæ portione, vel Serapij Rosarum, vel alicuius eiusmodi, vel (vt plerique solent) aliquot cyathos aquarum montis Catini, si adsint, licebit præsumere, quæ vt in salsugineis diximus, ægregia pollent abstersoria facultate. Semper autem aqua vel è fonte ipso syncera bibitur, vel certè vbi in longinquas defertur partes (vt in *Electio.* multas partes defertur, Romam, Neapolim, Lugdunum) concalefacta esto. Sub veris fine optima est, & subinde tota æstate, quando syncerior colligitur, vsque in autumnum.

Balneum de aquis in agro Pisano.

Balnea, quæ de aquis cognominantur, 16. circiter milliario à vetusta ciuitate Pisarum, quâ vltrà Arnum amnem peramęna valle Florentiam itur, Federicus Feretranus, præsul olim Pisanus magnificauit, instaurauitque. Sunt autem aquæ actu calidæ, & claræ, in quo omnes conueniunt. Cæterùm cũ eas balnearij veteres ferreæ posuerint, aluminatæque naturæ; id negans Fallopius, vix eas à simplici, potabilique aqua differre asseuerat. Idque probabili satis argumento, quia puræ, & limpidæ, harenosæque ad fundum, vt cęteræ simplices sunt. Et præter hæc, quia suaues admodum in balneis repe-riuntur; quam ob rem & mane, & vespere videre est in eis tàm mares, quàm fęmellas (discretis tamen balneis) diutissimè commorari, ibique ad delitias, somnumque euitandum, tota die canere, ludere, fabulari. Equidem verò cùm veteribus sentio, suaues quidem has aquas in suo genere esse, vnde nomen ad aquas videtur hoc balneum obtinuisse; cæterùm cùm ij quidem has aquas actu calidas, ferreasq; natura definierint, nec adeo ab Auinionis aquis differentes, vt Vgolinus attestatur; videntur hi quidem satis euidens argumentum ab operationibus accepisse. Nimirùm quia omnia ferè iuuamenta Ferratarum hæ aquæ pro ratione temperamenti præstent, mediocriter exiccantes, calidas viscerum intemperantias refrigerantes, vt fermè siccant, ac refrigerant Ferratæ omnes, & quæ adstringant, membraque ipsa confortent. Siccare verò; nam hydropicis opitulari asserit Sauonarola, atque Ictericis; vteri humiditates cohibere, nocere astmaticis (vtpote adstringentes) ac thorace angustis. Impinguare macros, sanos scilicet & quibus vice balnei temperati non nisi prodesse summè potest. Quanquàm nec perpetuò eã seruant suauitatem, nam accidit, cùm mense Martio atque Aprili hæ aquæ plus solito turbidæ, ac citrinæ emanant, ochræ (vt verisimile fit) vel ferruginis quidpiam elambentes; tumque balneatores eas iudicant tuto illo anno parum vtiles. Vtiles alioquì tota æstate, etiam sub canicula.

Minera. *Bagno all'acqua.* *Operationes* *Electio.*

Bal. Reginæ in Pisano.

Svper hæc balnea haud longè à Pisis, alterum persimilis naturæ balneũ est, quod pro veteri quadam instituti memoria, de Regina appellant. Ferro enim ac pauco alumine participat: & aqua est pariter calida, atque limpida. Ad eadem vtilis, & tàm potu, quàm balneo, efficacior quàm de villa aqua, Sauonarola. Ducit mirum in modum vrinas epota, Vgolino teste. Ad lepram exterminandam hac aqua (inquit Fallopius) vsus sum fœlici successu. A media æstate ad dimidium Iulij.

Minera. *Electio.*

Vesicatoriæ aquæ in Tuscia.

Porrò antiquissimum fuisse balnearum ritum in Hetruria, satis planè indicant, quarundam apud authores veteres nomina, quæ sub instabili rerum, temporumque varietate ob uoluta, ac mutata, vix hodie intelliguntur. Ea tamen latina sunt, vt Clusinæ, de quibus diximus, Nepesinæ, Tusciæ, Vesicatoriæ: quarum idcirco proprietatem ac locum non satis hactenus explicare

Balneæ antiquissimæ ĩ Hetru.

præsumimus, nisi æstimatione. Vt de Vesicatorijs; de quibus meminit Scribonius Largus, antiquus Italiæ Medicus, & qui à Galeno eximiè commendatur, Verùm à proprietate, quam lego in eis fuisse singularem ad Vesicæ morbos, vnde illis Vesicariæ nomen, hic eas apponere visum est. Esse has scribit in Tuscia, in agro Milonis Gracchi, vlceribus, ac Tumoribus Vesicæ ebibitas opitulari. Vice autem earum, vbi non sint, aquas bibendum, in quibus candens ferrum fuerit pluries extinctum: recensuit Marcellus Vergilius.

Aquæ ex ferro extincto.

Caldanæ in Pisano.

In maritima autem planicie Pisarum, quæ ad Ligurnum portum porrigitur, multa alia scatent aquarum genera, quę & frigidæ & calidæ partim ad delicias partim verò ad sanitatis tutelam pro medicatis recipiuntur. Sunt ad sinistram Ligurni portus, non longè à veteri Populonia, Caldanæ aquæ: quæ actu calidæ cùm sint, ac mineræ naturaliter ferreæ cum alumine, quorũ hic ædificia extant; concurrente tamen in eas Carnia paruo flumine ita temperantur, vt piscium, ac ranarum feraces existant. Atque has rectè putat Leander Albertus in libro de Chorographia Italiæ, indicare voluisse Plinium lib. 2. qui in admirandis aquarum scribit, In calidis Pisanorum ranas, & ad Vetulonios in Hetruria non procul à mari pisces procreari. Quo indicio planè patet, has aquas haud multùm à simplicium ac temperatarum aquarum balneo differre.

Carnia flu.

Calidę ad vetulonios.

Bal. Calderianum in Veronensi.

Ad sinistram autem Italiæ partem, in agro Veronensi, minus 10. millia pass. à ciuitate, est vicus Calderium amœnissimus, ex eoque Calderianum vocatum balneum, non modò nostris temporibus, verumetiam & antiquis percelebre. Siquidem, præter vetusta, quæ ad vsum balnearum hinc extant ædificia satis commoda, memorantur etiamnum in his Gadij Maguillæ monumenta, quę celebri titulo fontem istum Magnę D. Matri I. SACRVM fuisse demonstrant. Quem collapsum olim ac sordidum, cùm nulla ferè de eo remansisset opinio, demum (vt est virtutis æterna viuacitas) elapsis annis decreto publico Dominorum Veronensium, consilioque medicorum, quos habuit hæc ciuitas omni ætate clarissimos, constituti fuêre noui Curatores, qui ipsum instaurarunt, ac singulis annis repurgatis cuniculis, aquas ipsas synceras conseruant in balneis. Quę tanto magis hodie celebrantur ob salubritatem, & commoditatem, quanto his accedunt etiam primæ illæ balnearum prærogatiuæ, bonitas aëris, hospitalitas, agrique amœnitas, & quæ à conspectu harum balnearum grata vndique sese offerunt pratorum, nemorumque vireta, cum omnium denique rerum, quibus balnea carere non debent, copia. Sunt autem aquæ claræ, ac tepidæ; cæterùm nec sapore, nec odore ingratæ. Minera verò ferri præcipua, cum alumine & sale, vel potius Nitri substantia, & quodam sulphuris vapore: in qua censura omnes inuenio concordes, Menghum Fauentinum, Iohannem Antonium Fumanellum Veronensem, Nicholaum Massam Venetum, & ferè Veronenses omnes medicos. Præter vnum, qui nouissimè omnium aliter sentire visus est Fallopius, cuius in tanto consensu doctissimorum virorum dissimulassem opinionem,

Minera.

Opi. Fallopij reprobatur.

nionem, vt in multis alijs consueuimus; nisi id vnum ex primis, in hac parte philosophiæ, Paradoxum eius existeret, quod (vt audio) publica voce olim ab ipso prædicatũ, & euulgatum, facilè & veritati derogare, & posteritati imponere potuisset. Imò polliceor etiam hæc olim expungere. Is enim dedita opera omissis veterum assertionibus, cum in sua illa elambicatione aquarum Thermalium frustrà quæsierit videre partes metallicas perinde sequestrari, ac salsas, aluminosasque, & id genus salsugineas; hac *I.* perpetua obstinatione contrà omnes repugnat, non in his solùm, imò nullis in aquis reperiri ferrum, nec aliquod metallorum: qui (vt de vniuersis aquarum differentijs iudiciisque docuimus) purus est error, ac manifestè *Lib. 11.* negat sensum. Negat & seipsum; qui cùm veteres legerit Ferri naturam in hac aqua, ex eo arguere inter alias rationes, quòd soli circunquaque color *II.* (vt Fumanellus scribit) ferrugineus sit, & rubiginosus; hanc inquit ipse rubiginem materiam non esse ferri; non probat: & tamen vbi tractat de Fossilibus *Cap. 38.* & metallis, asseuerat id genus rubricas metallicas esse, optimasque & copiosas in fodinis ferreis, quod planè res ipsa indicat, reperiri. Sed quid ad operationes ipse respondet, à quibus mineræ plerunque indicium accipitur euidentissimum? nimirùm hæc aqua refrigerat, adstringit, cohibet fluxiones, ac *III.* similia agit, ergo continet ferrum. Id (inquit) non sequitur, quoniã in aquis thermalibus multa esse possunt, non ferrum modò, quæ eosdem ualeat præstare effectus: at rationem non affert distinctionis, probationisque, qua aliud quiddam insit, & non ferrum, cùm tamen ipsa terræ species, sedimentaque nihil planè referant aliud, nisi ferrum, sapore, colore, & substantia ipsa. Præterea Nitrum subdit non inest, quòd nitrum non cognoscimus in aliqua *IIII.* aqua esse, nisi insit ipsamet Nitri substantia. At vbinam in tot aquis Italiæ Nitrosis vidisti vnquàm substantiam Nitri? Nusquam certè: Nam (vt præclara est Plinij sententia, & concessa omnibus) in Italia Nitrosas aquas reperiri *lib. 36. c. 6.* multis in locis certum est, sed sine viribus densandi, ideoque nitro plus caremus quàm cæteris metallis. Nec sulphur negari potest, quod vt elambicatio- *V.* nis experimento euanescit in totum, vnde ex ea via frustrà quæritur haud dubiè; ita ex quota odoris, atque caloris parte in hac aqua planè percipitur. Dicamus igitur ex communi omnium consensu, quòd aqua balnei Calderiani est ferreæ in primis naturæ, cum alumine vel potius terrea salis, nitrosaque *Qualitates* parte, vnde salsula sentitur; ac vapore perexiguo sulphuris, ex quo tepefit tantùm non contemerata, nisi graui aliquantulum odore, substantia. Siccat manifestè, refrigerat, adstringit, atque confortat. In vsu est apud Medicos *vsus.* Veronenses in potibus, in balneis, in fomentis. Languidè tamen operatur in potibus, quod cùm inter aquas potabiles non sit à nobis adeo probatum; nimirum indicio est quòd plures continet adstringentes partes, quàm abstersorias, ac salsas, vt solita sit idcirco grauia aliquibus symptomata parere, Fal- *An in potibus & cibis sit vtilis.* lopio teste. Ac multo minus idcirco concesserim vsurpari eam in cibariis debere, ac minimè ægris, quod haud tutò aliquos audio concedere, vinumque ex ea diluere. Vtilior ergo hæc aqua, haud secus quàm de Auinione diximus, in balneis vbi siccare opus est, ac membra ipsa præsertim nutritionis, atque hepatis cõfortare. Speciales autem laudes ei dãtur in fluxibus hepaticis, atq; *Operationes* stomachicis, lyenteria, vomitione, debilitate: atq; in affectionibus id genus renum, atque vteri, diabete passione, gonorrhea, fluore albo, ac mulercu-

lis, quę fœtum non retinent, quibus mirificè confert, omnem locorum humiditatem exiccans, ac menstrua cohibens, lubricitatemque matricis emendans. Eadem ratione lienis vitia, atque id genus ventris inflationes discutit, malum habitum emendat, hydropicosque extenuat. Ani condilomata resiccat, hæmorrhoidas cohibet. Quin & multa quæ ad decorationem pertinent hæc aqua efficacissimè præstat; nam frequenti eius balneo, ac lotione capitis Alopeciam sanat, alphos, ac vitiligines exterit. Omnem cutis fęditatem purgat, vlcera putrescentia, ac inueteratos abscessus finit. Probatur denique in omnibus affectibus, qui ex defluxione pendeant, maximè frigidis iuncturarum, quibus & priuatim fomenta solent per spongias vtiliter adhiberi. Paralyticos, ac tremulos firmat. Ad difficultatem spirandi probatur, Fumanello

Nocumēta. teste; cùm tamen equidem pro astrictoria qualitate, & quia non adeo calet, haud facilè existimem pectori eam esse idoneam. Asserunt claræ famæ authores, & Massa præcipuè, in his balneis dira omnia morbi Gallici symptomata

Electio. recrudescere, non sanari, quicquid capillitium firmet. Tota æstate, ac magnis caloribus haud secus vtilis.

Bal. Longum in Bullicano.

AD Viterbium autem Balneum longum, quod proximè feruenti Bullicano corriuari ponit Sauonarola, aquas quidem ex cuniculorum, vnde transeūt natura, ferreas continet, atque aluminosas. Atque eas quidem actu calidas, sed in operationibus temperatas: quo indicio patet eas non tàm substantia aliqua metalli admistas esse, quàm vapore duntaxat alteratas. Ac mirùm videtur quòd in horis varios mutent colores, modò aurei ac splendidi coloris, vt sui natura sunt, modò atri, ac turbulenti: pro heterogeneis (vt ego

Vsus. puto) qui eas continuò exagitant, vaporibus. Vsu balnei per ęstatem alioquî istæ aquæ valde probātur, exiccant enim cum mediocri calore: quam ob rem epar intemperie etiam calida, sed frigida potissimùm atque humida detentum iuuant. Nec minus hepatis affectu enata cutis vitia omnia sanāt: nempè cras-

B. S. Mariæ in Filice. sam scabiem, quæ multa scatet serosa humiditate, lepramque exiccant. Discutiunt tumores, atque hydropisim. Porrò balneum Sanctæ Mariæ in Filice nuncupatum, fuit olim sub hoc censu Ferratarum aquarum, percelebre, ad frigidas atque humidas affectiones, præsertim neruorum, iuncturarum, in-

B. de Prato. testinorum, atq; vteri: nunc desijt. Desiit & balneum de Prato, cuius aqua vtilis admodum in potibus perhibetur, Sauonarola; ad histericas pręsertim mulieres.

Balneum ad Narnim fluuium.

IVXTA' Narnim fluuium multi minerales, ac sulphurosi vt plurimum fontes emanant; qui & amnem ipsum, & præruptas margines, vnde in ipsum corriuantur, atro, ac vario longius aspicienti liuore inficiunt, quare forsan hodie vulgaribus Nigra vocitatur. Secus spectati olim scriptores, vt Vergi-

Nar flu. seu Nigra. lius —sulphurea Nar albus aqua: vbi Seruius exponit sulphuris naturam obtinere has aquas, odore, sapore, ac virtutibus medicatis. Cui consentit eo carmine Martialis.

Narnia, sulphureo quam gurgite candidus amnis.

Circuit

Circuit ancipiti vix adeunda iugo.

Sed inter alias, in ripa ipsa fluminis, ad radices præalti collis, quem Coruianum appellant, singularis quædam aquæ vena emanat, ac excepta est à Narniensibus in potibus medicatis, quam primi illi inuentores ferreæ qualitatis esse, atque sulphureæ definierunt. Aqua clara, frigida, cum quodam saporis sensu, & sine vllo odore. Verùm equidem longo vsu, ac diligenti opera *Minera.* hac in parte adiutus solertis viri Dominici Vannij Aromatarij Narniensis, qui hanc aquam sæpius accuratissimè destillauit, vnaq; ambo tam aquam, quàm excrementa ipsa examinauimus; alba nimirùm, gustu acria, & quæ in igne crepitant; plures in ea agnouimus partes salsas, nitrosas, atque aluminosas, ferro item atque alumine participare. Nam excrementi id genus alicuius metalli hoc satis ostendit vestigium, quòd iniectus in eam argenteus, paulo- *Operationes* postea aureo tinctus rubore extrahitur. Quo fit, vt abstersoriam egregiè obtineat facultatem: nam per vrinas operatur, aluum deijcit, & quandoq; excitat vomitum. Purgat, vt reliquæ similes, si largè bibatur, harenulas ducit, venarum obstructiones reserat, reuocat appetentiam. Mundat ab omni superfluitate membra principalia, præsertim renes, hepar, verum, atque vesicam. Tuto bibitur tota æstate, etiam calenti sirio.

Tungri aquæ, quæ hodie sunt ad Leodium in Belgis.

Est acidula in Spa Arduennæ sylvæ. Vide Andernacu tract. de acidulis.

SIMILES admodum prædictis, sed antiquissimi nominis, sunt aquæ ad Tungrim in Gallia Belgica, quas hisce notis describit Plinius libro 31. cap. 2. Tungri fontem habet insignem, pluribus bullis extillantem: Cuius aqua *Plinius.* igne admoto turbidescit, ad posterum ruffa redit, ferruginei saporis, quod ipsum non nisi in fine potus percipitur. Purgat hæc corpora, tertianas febres discutit, calculorumque vitia. Hactenus Plinius. Fuit autem Tungri ciuitas sanè celebris in Belgis, quâ Mosella Fluuius decurrit, tres leucas à Leodio, hodie Liege. Verùm; vt est rerum omnium mortalium, etiam magnarum, continua mutatio, ac vicissitudo, Leodio secutis temporibus amplificato, Tungri mediocre remansit oppidum, nec obscuri sanè nominis ob perpetuũ omni ferè ætate istarum aquarum vsum, quando quidem in curandis febrib. (quod ex fidedignis multis accepi) nullo ferè alio remedio incolæ, nisi ista- *Iserborne* rum aquarum potibus vti soleant. quas suo idiomate Iiserborne, hoc est Fer- *aquæ.* rugineas appellarunt. Plenam verò notitiam de his aquis, deq; earum virtutibus dedit nobis Illustriss. ac Reuerendiss. S. R. E. CARD. ANTONIVS DE GRANVELLA; Sanè eas respondere omniquaque notis à Plinio positis, ferruginei saporis esse, & claras, crassescere igne, ruffas ad postremum fieri, purgare corpora, discutere febres, & calculosis mederi. Quam operationẽ nobili mihi confirmans experientia, asseruit Franciscum de Mendozza, virũ pariter amplissimi ordinis, ac S. R. E. Cardinalem cum pro CAROLO V. Cæs. Vicecomitem ageret Flandriæ, ipsasq; aquas, ob incurabilem ferè Renum, ac Vesicę affectionem, iuxtà illam Plinij authoritatem, ebiberit; mirificam ex eis percepisse vtilitatem, multamq; ipsis aquis addidisse sua authoritate dignitatem, ac lucem. quam in eius gratiam Andreas Lacuna, nobilis Galeni, ac Dioscoridis Paraphrastes, literarum monumentis tradidit. Por- *Minera.* rò ex destillationis experimento, quod præstitit diligens hic hodie in Vrbe Myro-

Myropola Hermannus Staſſius ex Tongri ipſe oriundus; craſſeſcunt hæ aquę admoto igne, ex miſtura nimirùm aliqua vel ſalis, vel aluminis, vt ſapor ipſe reſidui oſtendit. *Operationes* Ruffeſcuntq; ſimiliter ad finem, vt præſcriptæ ſub Narnia, ex ferrugineis excrementis. Purgant corpora ebibitę ob inſignem tenuitatem, *Electio.* obſtructiones aperiunt, harenulas, & calculos exterunt, hydropicis aquas exonerant. Ex ferri demum virtute euacuando confortant. Tota æſtate vtiles, etiam magnis caloribus.

Aquæ ad Vianam ciuitatem Hiſpaniæ.

NEC his diſſimiles aquas eſſe accepimus in ſuperiori Galleciæ parte, non plus octo millia paſſ. à Viana ciuitate. Oriri autem ex pręalto iugo ſub gelido boote, actu frigidas, cæterúm medicatarum virtutum. Sulphurei quidem putoris, ferreæ aſtrictionis, ſaporiſque, & cum egregia præter hæc tenuitate, *Vſus.* vel Nitri, vel alicuius id genus miſtura. Vnde earum potus concitato bibentibus vberi ſudore plurimas hę præſtant vtilitates. Specialiter autem artuum dolores, à cauſſa calida ortos mitigant. Nec verentur quidam earum quoque ſubire balnea, cũ frigidæ ſint: vlcera enim mundificant, ſolidántque, luxata firmant, cutis manantia vitia delent. Vellem tamen, vt ad præſcriptas à nobis præceptiones, vtroque eas vſu præcalfacerent; ſic tolerantiores ſtomacho, *Electio.* ac reliquis tutiores exiſtimans. Tota æſtate, & ſub Canicula ſumendæ. Ex Doct. Torres.

Aquæ frigidæ in Suidis montibus.

PORRÒ in montanis Galleciæ, quæ nunc vulgari idiomate à Suido cognominantur, item frigidis, niuibuſque perpetuò ferè anno obſitis, aqua emanat prædictæ non abſimilis in qualitate, atque etiam virtute. Nam qui ex ea lauerint, vel etiam de more potuum balnearum biberint, profuſo admodum ſudore ab infirmitatibus, præſertim frigidis liberantur. Robuſtis tamen, quadratæ corporaturæ hominibus conſulenda: quppe ex intenſa tùm loci, tùm aquæ ipſius frigiditate, haud tutò imbecilles natura, aut alioquî inualidi ſeſe illi committerent: eodem authore.

Ferratæ in Baianis.

AD ſacras Auerni margines, vbi decem ex Alchyndo poëta Siculo medi- *Vſus.* catarum fontes recenſuimus, vnus eſt inter alios haud longè a Succellaria Sibyllæ aqua, ferrugineæ naturæ, vnde & nomen Ferrata obtinuit. Ebibita iecori, ſpleni, ventriculo, renibus, vtero, omnibus interaneis vitijs, à relaxatione ortis opitulatur. Nec minus pulmoni confert, participatione (vt aiunt) aliqua bituminis. Siccat, abſtergit, roborat.

Imperatoriæ, & quædam aliæ in Baianis.

AD hæc complures aliæ ſingulares aquæ, nobiliaque ſanè balnea erãt, quę vetuſtate primùm, & deinde voraci elapſis annis incendio propè diruta, obſitaque in ſolitudine iacent, non indigna tamen vt eorum aliqua inter hæc noſtra

nostra memoria vigeat. Alia Solis balnea, alia Lunæ, alia Imperatoria; mineræ omnia commistæ, ac in primis Sulphureæ, quare in balneis vtiliora. Ferri *Minera.* nihilominus partes obtinent præcipuas, ac deinde nobilem ex Magnete lapide virtutem, qui adeo ferrum ipsum affectat. Egregiè calfaciunt, vtpote citrà noxam, exiccant, atque corroborant. Ruptis, luxatis, fractis maiorem *Bal. ex Magnetæ.* in modum conferunt, antiqua crurum vlcera, quantumuis fluida cõpescunt, ac persanant. Infixa spicula, ferrea maximè, pro occulta illic Magnetis facultate mirificè extrahunt.

Bal. Cantarelli sub Puteolis.

INFRA autem, paulo minus trium milliariorum itinere, sub promontorio Miseno, Cantarelli balnei aqua emanat, quæ permultis iuuandi generibus commendatur, exiccando similiter, abstergendo, roborando, ac infixa ferri spicula extrahendo. Quam ob rem non desunt, qui occultam proprie- *Magnetis virtus.* tatem è benigno quopiam cœlesti aspectu illi tribuant, quicquid sympathia quædam inter ferrum, ac magnetem intersit, cuius propinquior causa latet in effectu perspicuo.

Aqua Ferrata, quæ est in Luculliano iuxtà Neapolim.

EXTRA Neapolim, ad oram maritimam dexteram, qua in mare eminet collis vulgò Pizzo falcone, antiquis autem Lucullianum appellatum, quem nobili hodie suburbano illustris Marchio de Triuico ornauit; quamplurimi, ac diuersæ qualitatis emanant fontes. Quorum aliqui cum apud veteres in vsum venerint balnearum, duæ venæ inter alias sunt nouiter repertę, ac celebres, quę non indignæ visæ sunt propter vrbis, atque authoris dignitatem, si inter has historias conscriberentur. Collis quidem à Neapoli peruius satis, ac facilis; occidentali vero situ, ac australi, qua in mare eminet, rudi lapide, quem tophum appellant, præruptus, atque inaccessus, rimosusque est, è cuius fibris hę duę erumpunt venæ, altera à dextris, à sinistris altera. Quę quoniam (vt verisimile fit) ex communi quodam intus alueo veniunt oriundæ, cu- *Qualitates.* niculorum duntaxat aliqua diuersitate, ac distantia ad scatebras ipsas, nihil inter se aut parum euariant. Est enim quæ in dextra oritur parte, colore limpida, quãquã paulopostea albescat in vase, sapore acri, acidulo, stiptico, nec satis grato. Substantia pingui, ac tetro pariter odore. Sinistra autem colore quidem ferè lactea emanat, pinguiorque sapore, & minus acris: attamen vbi quodam fonticulo colligitur, vel si in vase resideat, violaceo quodam ad superficiem splendet nitore, qua etiam specie & lapides, vnde ambæ decurrunt inficiunt, crusta durissima. Sunt autem hæ aquæ æstate quidem frigidæ, hieme verò aduentante tepescunt: nimirùm quæ (vt naturales reliquas diximus simplices) profunda admodum oriuntur vena, quę & in puteis quibusdam in hoc monte præaltis communicatur, qui eandem ferè qualitatem, atque saporem referunt. Minera quidem (vt acutè admodum, ac conquisitè doctissimus Maranta definiuit, qui primus de his aquis inuestigauit naturam) mista mul- *Minera* tifariam est: cineream enim ponit, & Calcinatam, cum Sulphuris quadam portione, ac ferri mediocri mistura. Ferri tamen, dixerim equidem cum com-

m uni

muni opinione in hac aqua præualere materiam : qui cum & ſulphur neceſſario eſt, iuxtà poſita à nobis principia ; & partes ſubinde acres aliquę, & ſalſugineæ inſunt ; ſiue eas cinereas dixeris, ſiue caſu naturę (vt in multis fieri oſtēdimus) aliquas alias prædictis acceſſiſſe Mineras. Sine ſulphure quidem hæc aqua non eſt. quod indicant tùm regionis natura ſuprà, & infra Puteolos ſulphurea, tùm vnctuoſitas illa, qua hæc aqua ſubpingueſcit. Et præterea aliqualis eius odor. Qui tamē in penitiſſimis aquis à pluri aquæ frigidæ quantitate ſuffocatus, varijſque contemeratus vaporibus teterrimus fit, quorum tincturæ illa, quæ in deſide ruffeſcit aqua, ſoboles eſſe videtur. Ferrum verò in primis mihi indicant, natura montis tota lapidoſa, ac ſaxa & glebę, quę exinde eruuntur ponderis grauiſſimi, colore fuſco, cruſtis quibuſdam oblongis, ac ſplendidis intercurſantibus ſtibij colore : quibus planè rebus & canalis ipſe, vnde fluit aqua rubrica illa duriore inficitur, quæ ex ferro ſcatet, incruſtaturque tenaciſſimè ; & quæ iuxta reſident craſſiuſcula aliqua recrementa, harenula ſtibij inſtar colligitur, liuida, ac lucida, & grauiſſima. Quod genus recrementi ex diſtillationis experimento relinqui in vaſe minus conſentaneum ſit, ſed candidum duntaxat pollinem : quoniam illud harenoſum vt deciditur per ipſam aquam ex lapide, non commiſcetur aquæ, ſed ſuapte grauitate demergitur in riuum. At ſubtiliſſimæ partes, quarum planè ſubſtantia inferreis viſitur fodinis, argilla, ſales, cinis, alumen ; quoniam hæc omnia exactiſſimè fathiſcunt in aquas, eas reddunt manifeſtè albulas. quin imò (vt ſalſuginearum natura eſt per ignem albeſcere, ac denſari) ad ignem expoſitæ craſſeſcunt, tenuemque ad fundum vaſis pollinem deponunt, albiſſimum.

Facultates. Atque harum proculdubio ſunt illæ inſignes in hac aqua facultates, ſalſedo, aſtringentia, acritas, & cæterę denique differentiæ formales, quibus manifeſtè hæc aqua eſt talis aqua, & quibus ſequeſtratis (vt Maranta dixit) & ipſa exoleſcit virtute, remanens limpida. Porrò ſiccam eam qualitatem, non tamen calidam admodum cenſeo, ſed frigidam potius, vt actu eſt frigida : verùm tantùm eam elambere tenuiorum partium ex mineris illis, quantum ſuperficiali illi acrimoniæ, quam habet, ſatis eſt ; vnde vim acquirit abſterſoriam, & deiectoriam (vt Salſulæ, & Aeneæ, & Ferratæ quædam alię) non purgatoriam,

Operationes hæc enim tantùm medicaminum eſt, & calidorum. Quā naturam & operationes, quarum à poſteriori fit inditium certiſſimum, confirmant. Abſtergunt enim mediocriter, ac per vrinam potiſſimùm ebibitæ eijciuntur, per aluum item, & nonnullis per vomitum. Idcirco obſtructionibus ſingulis illorum meatuum medentur, ægris primùm (vt prudentiæ medici eſt) legitimè præparatis : viſcoſitates expellunt, & harenulas, lapidem prohibent coaleſcere, veſicæ callos exterunt. Nec minus calidæ viſcerum intemperantiæ benè faciunt quàm frigidæ : hepatis præſertim, ventriculi, renum, atque vteri; quales iam ſuprà ex ferri mineris narrauimus, de villa aquas, Cluſinas, atque id genus alias. Vnde & membra, quā tranſeunt, corroborant. Frigidis potius naturis, atque affectibus minus conferunt. Foris in balneis cōcalefactæ excicant, abſtergunt, glutinãt, firmant, omnibus cutaneis vitijs medentur. Et itē

Electio. podagricis. Sumuntur more cæterarū, quæ vi abſterſoria deijciunt, pluribus, iteratisq; crateris, ad ſcatebras ipſas. Ac rectè media æſtate : tepefactæ tamen (ſi libet) imbecillis præſertim, Vel matutina hora, quando concentratos præ greſſæ diei vapores, illas tota nocte fouiſſe conſentaneum eſt.

Ferra-

Ferratæ aliquæ in Ænaria Insula.

AENARIA autem Tyrrheni insula, ad conspectum Neapolis, ac prædicti collis Luculliani, pro varia soli, ac succorum eius fœcunditate, Fœlicis Campaniç (cuius olim videtur fuisse pars) vbertatem æmulatur, ac eandem quoque conformitatem habet in balneis, quas continet sulphureas, Nitrosas, atque Ferratas. Hòc autem in genere prima est Fontanalis aqua, quæ prçter sulphur, Ferri quoq; atque Nitri substantia participat. *Fontanalis aqua.* Calfacit vsu balnei, siccat, extenuat: fortiùs verò corroborat, luxata, ac fracta ossa instaurat. Stipites,& quæ relinqui accidit in vulneribus ferri cuspides, globulosque ex tormentis illisos extrahit; quod vel ob magnetis quam prædiximus naturam operatur, vel ob mirificam aliquam id genus proprietatem. HINC porrò iactu lapidis, lacuna extat eius generis alia, cognomento Furnelli, cum Nitri mistura, ac abstersoria virtute non mediocri. *Furnelli aqua.* De his mentionem fecisse videtur Plin. libro 31. cap. 1. Et Strabo lib. 5. quippe eas calculosis mederi, vt etiãnum ad calculorum, ac harenularum vitia vsurpantur in potibus. Præterea quidam aiunt, typicas, ac longas febres earum potibus definiri, renibus, vteroque, ac vesicæ obstructionibus mederi. Et corroborari loca ipsa. His Gurgitelli dicta alia hic aqua non est absimilis. *Gurgitelli aqua.*

Aqua Plaga Romana in Ænaria.

INSIGNE verò admodum, ac ferreæ pariter mineræ est, quod Plagç Romanæ balneum nuncupatur, iuxtà Hischiã totius Insulæ metropolim. Aqua clara, & bibitur, phlegma salsum in potibus medicatis speciali virtute deiiciens, & quæ inde oriri solent multigena vitia sanans. *Operationes* Sanguinem, ac pruritum oculorum tollit, lachrimas inhibet, gingiuas exesas sanat, dentes firmat. Præter hæc egregiè laudatur his qui pectore sunt imbecilles, & qui tenuibus in pulmones destillationibus sunt obnoxij. Porrò quas in Prochyta, vicina huic Insula, inter sulphuratas descripsimus aquas, ferri quoque participant natura, vnde & abstergunt ebibitæ, ac lapides frangunt. *Prochytæ aqua.*

De Æneis aquis. *Cap.* IIII.

DE ÆNEIS verò aquis (vt paulo ante de Ferri impressionibus diximus, ac de cçteris pariter metallis semper intelligendum supponimus) nõ tam nobis considerandum venit metalli genus, quàm præuia ipsius principia. Primò quidem, quia perfecta metalli ipsius substantia inepta vllis impressionibus est. Quomodo asserũt iuniores rei metallicç authores, purum æs aliquando in mineris suis reperiri, tenuibus squamis, ac veluti capillamẽto quodam lapidibus adhærere. *Lib. 34. c. 1* Hæ enim purç çris squamæ nihil imprimunt in aquas, nisi fortasse quampiam çruginem: oportet ergo præuia ipsius principia considerare. Et eo magis, quoniam principiorum, ac lapidum, qui æs contineant, non est vna natura. Nam ex Cadmiæ eraso lapide coquitur, Plinio authore. ex Pyrite item, ac ex cœruleo, quæ aquis possunt quodammodo naturam æris imprimere. Propria verò matrix; ac alumna æris Chalcitis est, & aquis hac natura fœcundandis aptissima, vt iam in Atramentosis, idest

ex

Æneę aquę, ac Atramẽtosæ affines.

ex chalcãtho aquis diximus libro superiore. Quapropter affines sunt Aeneę aquę, atque Atramentosę; eandem enim vtręque elambunt materiam. Quippe (vt ex Galeno libro 9.Simpl.elicitur) Chalcanthum nihil aliud ferè est, nisi Chalcitis in aquam dissoluta. Et tractu temporis (inquit) transit Chalcanthum in Chalcitim; quæ nimirùm veluti matrix, ac seminarium Chalcanthi est. Quam cognationem & in nominibus quoque seruant apud Gręcos:

χαλκὸς. χάλκανθος. χαλκῖτις.

Aes enim χαλκὸς dicitur, atramentũ χάλκανθος, quasi flos & quasi superficiaria ęrugo lapidis ipsius æris, qui χαλκῖτις. Differunt re tamen; quia Chalcanthũ est tanquã excrementũ, & superficiaria (vti dixi) ęrugo, quæ per aquã incurrentem sequestratur, ipsamq́ue idcirco ęruginosam reddit, acrem, atque mordacem, & crassę substantię. Quales complutas aquas destillare diximus in Cypro, & item in Dacia, & Atramentosas, fortesque vocatas in Volaterrano quas ante vetulimus. Aeneę verò puriores sunt: at quia non adeo scatet vena excremẽtis acribus; quare non vbicunque foditur materia æris, ibi & Chalcanthum fit. Aut quia aquæ ex æris metallo transeuntes, ex natura digestæ, ac percolatæ in terræ visceribus, spiritus potius metalli illius conceperunt, nobilissimos, ac tenues, quàm materiam ipsam, quæ tota est mista, atque igneæ naturę.

Chalcitidis natura.

Siquidem Chalcitis materia mollis est, ac friabilis, vt videatur Lanugo concreta, venis ęris colore oblongis, Misyo, ac Soryo commistis: Dioscoride authore lib.5. Quippe hæ tres naturæ mineralium congeneæ sunt, ac in vna massa concreantur, vt eodem nono Simpl. attestatur Galenus, qui has in metallis Cypri se vidisse asseuerat. Quasdam inquit conspexi naturas in longissimum porrectas, veluti Zonas, alias super alias, numero tres.

Soryos natura.

Infima erat ipsius Soreos, quæ crassissimæ substantiæ est, ferè nigræ, pumicosęque, ac virus graue olens, vnde in aquis interdum implacabilis nausęę caussa fit, Dioscoride. Super quam erat media Chalciteos, colore æris, (vel mellis Plinio) & tàm facultate, quàm substantia, ac situ mediocri.

Mysios natura.

Suprema Misyos auri colore, ac tenuis substantiæ, & cùm friatur auri scintillas mittens.

Melanteria.

Adde, præter hæc quartam quandam speciem Melanteriam; quæ quanquam de substantia ęris non sit, ex faucibus tamen cuniculorum ęris eruitur, Dioscoride; interdum coit summa superficie; terrena quidem, & colore sulphureo, cæterùm contactu aquę nigrescens. Quæ omnia in summa, concludit ipse Galenus,

Qualitates.

plurimum obtinent substantiæ igneæ, insigniter acrem, atque vstiuam & mediocriter adstringentem. Quas & in aquis imprimunt qualitates, vbi plus, vbi minus, prout commisceri accidit, aquis, & mineras ipsas. Proinde quæ exactè hanc eradunt miscellam aquę, haud rectè dicentur Aeneę, sed ęris potius excrementorum imbutæ, & chalcanthosæ insignem habẽtes acrimoniam; vnde fortes vulgò nuncupantur. Quales (vt puto) aquas intellexit Rhazes Medicus inter Arabes eximiæ laudis, Aeneas acerrimas dicens, & quę

Æneæ atramentosæ aquæ.

ebibitæ excretricem vrgeant facultatem, ac laxent tandem tanquàm Medicina. Tales in Perside narrabuntur Atramentosis similes, ac relatis iam in Cypro, atque Dacia aquis. Verùm vbi aquæ non concorporatæ sint hac acri materia, sed quæ paucam, ac puriorem eius substantiam obiter conceperint; has tenuibus duntaxat metalli vaporibus imbutas; vsui in balneis, ac etiam in potibus medicatis electissimas experimur, ac tutissimas. Atque has probauit Princeps Auicenna, in quo ex diametro supradictæ Rhasis authoritati cõtradixit; inter metallares inquit aquas minus noxias inuenio ęneas. Nempe intelli-

telligens aeneas aquas duplices inueniri; alias excrementosas, vt fontes, ac acri virore infectas, quas & nos reprobauimus. Aliȩ vero Aeris duntaxat imbutæ vapore; atque istæ plerunque nascuntur limpidæ, ac vix vllo excessu ingratæ. Alibi frigidȩ, alibi calidæ, alibi tepentes, pro subsistentis fomitis tùm copia, tùm qualitate. Grotta Viterbij limpida est; calida tamen admodum pluri sulphure, nec adeo gustui suauis. Vena in balneis Auinionis tepens, ac limpida, & quâ influit sub sole viridescit. Frigidæ dicentur quædam in Heluetijs, & in agro Tigurino prægelidæ. Aliæ hoc in genere sunt adeo adsimiles simplici aquȩ, vt vel operatione duntaxat dignoscantur insigniter abstersoria, quæ prima est, ac peculiaris aenearum aquarum proprietas. Porrò omnes ebibitæ plus minus vrinarios abstergunt meatus, ac propterea Renum, ac vesicæ affectibus medentur. Vel secessu laxant, vel etiam vomitu. Omnino prȩ natura ferri substantia ȩris purior est, ac perfectius à calido insitæ virtutis elaborata: adeoque sapientes, qui intima callere profitentur metallorum principia, ȩs inter Solem ac Lunā constituunt medium, facilè ad vtriusque naturam conuertibile. Item Sulphure atque argento viuo constare, non adeo impuro sicut ferrum, cum aluminositatis solutæ, ac pontici saporis portione. Quare & æneȩ ipsæ aquȩ calfaciendi obtinent facultatem, magis exiccant, remisè adstringunt, nec adeo corroborant vt ferratæ: abstergunt magis, acuunt, tenuant, laxant, digerunt. Peculiari autem quadam virtute sensoria visus tuentur, quare spiritus visiles earum potibus viuificantur, præcipuè senibus, fistulæ lachrimales, lippitudines, & suffusiones inhibentur. Hinc pariter oris, ac faucium morbis optimæ sunt: aphtas enim persanant collutæ (vt ex Dioscoride elicitur) columellas, & Vuæ passiones compescunt, gingiuarum abscessus, ozenas, ac polypos, nasi vlcera sanant. Hydropem emendant, per initia præsertim, viscera, ac loca ipsa corroborantes, flatusque discutientes, & aquas. Serpentia pudendorum vlcuscula mortificant, nomarum in ano, & vbique aliarum partium virus interficiunt, consolidantque, & quanto magis acres, ac viride ȩris participauerint, meliores. Ad summam verò (vt omnes ferè aquæ pluribus mineralium generibus sunt admistæ) mistura nitri, æris, ac ferri in aquis medicatis, ac maximè potulentis parem non habet. Vnde nimirum purgatoriam, seu abstersoriam (vt rectiùs loquar) acquirunt facultatem, cum virtute ex ferro confortandi egregia, vt ex aliquo ipsarum elencho optimas quisque ex infrascriptis possit eligere.

Operationes

Ex viride æris.

Electio.

De Æneis aquis & locis. Cap. V.

EX Aquis autem quæ æris teneant naturam, electissimæ reperiuntur vsu balnei in Italia, quas narrabimus. Nimirùm quia vt plurimum dilutȩ tantùm hac materia sunt, non syncerè æneȩ, quales in Cypro describentur, ac exitiales sumentibus. Fuisse quondam venas æris in Campania celebres meminit Plinius; locum non assignat. Quod non leue argumentum esset ijs, qui acidas aliquas venas extrà vrbem, & in toto hoc maritimo Campaniæ tractu, & sub Cimino Viterbij monte huic naturæ attribuunt. Fuisse & in Bergomensi extrema Italiæ parte; in Asia item, & in Germania suo tempore repertas, quæ hodiæ sunt celebratissimæ; in Cattis, in Saxonia, in mōtibus Suditis, in Messenijs Bohemiæ, in Lygijs, in Carpatho monte super alias

Lib. 34. c. 1.

terras. Nos legimus in antiquis annalibus almi xenodochij Senarum, fuisse aliquas venas ęris in agro Senensi, qui tam ferax mineralium est; in extremo præsertim Thinni montis ad oram maritimam, vbi pagus nunc pariter Montis ęris retinet nomen.

Mons ęris oppidum. Eris flu.

Cuius nominis Mons ęris quoque oppidulum, & ęris etiamnum dicitur riuus iuxtà Ciuitatem Vetulam. In septentrionalibus autem terris, Scotiam non carere ęris metallo traditur. Vlterius autem tractu Calydonij maris Gothia vberrima ęris natura, sicuti & ferri, atque argenti. Suetia item, Finlandia, & Noruegia, quæ sunt maximę prouinciæ, metallis, atque aquis copiosissimæ. Porrò in Orientalibus Euboeam tradit Strabo, incomparabilem ęris simul ac ferri mineram habuisse ante ętatem suam: vnde metropolitanæ eius prouinciæ Vrbi, nomen Chalcis erat antiquis, quæ hodie Nigropontes, debellata nostris diebus à magno Turca. Quo planè nomine, ac natura terræ insignita est quoque Chalcis insula aduersus Aetoliam in Ionio, & alia in Ponto, quæ Marti sacra ob multigena metalla dicitur, Plinio. Nec non Chalcis in Propontide alia insula.

Aes Caldarium. Aes Cypriū. Cuprum.

Magna olim Romanorum tempore in Cypro æris celebritas, quod maximè ductile dum funderetur, vnde & Caldarium ac nonnullis Cuprum Cyprium dictum à solo patrio. Quod tamen nomen vsurpant sæpè authores (nam hodie parum est, Cyprium:) vt quo abundare locum apud Gosselariam tradidit Albertus.

Lib. 5. c. 6. Raudum. Rame.

Ac iuniores illarū partium scriptores ad abusum vsque vocabuli, cùm optimum æs intendunt, Cuprum appellant. Raudum (teste Valerio Maximo:) dictum quoque à Latinis antiquis fortasse à sonitus raucitate. & nostris hodie Ramum.

Aqua à Grotta in Viterbiensi.

AQVA de Grotta sub Viterbio tam celebris, ob mirandas per omnem ætatem virtutes suas, singulari olim hoc titulo ornari meruit, vt balneum ad omnes morbos diceretur.

Bal. Tape.

Iam annis verò centum instar ac viginti, à Papa nouū sibi acquisiuit nomen, Nicholao v. (vt quidam aiunt) hæc balnea tanquam sibi præsentissima frequentante, & parum posteà temporis Pio II. quorum extant hic marmorea insignia instaurante. Est autem vnum milliare à Viterbio.

Minera.

Minera ænea, nitrosa ac ferrea (in quo authores omnes cum Sauonarola conueniunt) quam misturam in toto potulentarum medicatarum genere præstantissimam esse probauimus. Nonnullis verò propter auri, aut æris colorem, quem hæc aqua è profundo repræsentat, aurea reputatur: non tamen sine sulphure (vti reor) existit, quòd & gustu percipitur. Aqua enim actu calida est, à secundo circiter gradu, limpida, inodora, & blanda in se, cæterùm gustui non æquè grata omnibus. Tantæ verò tenuitatis, vt exportata in vasis euanescat, amittatque virtutem; quanquam re vera hodie Romæ in vsu frequentissimo sit, ac ad certum vsque tempus egregiè operatur. In vsu porrò duplici est, balneo scilicet, ac potu potissimè.

Bal. vsus

In balneis more aliarum aquarum non admodum calidarum facit ad omnem frigidam artuum, ac neruorum affectionem: sanat enim paralysim, ac spasmum, discutit flatus, ac vel ipso vapore spiritus visiles instaurat, etiam senibus. Visum acuit, fistulas lachrymales, lippitudinem, suffusionemq; cohibet, Sauonarola.

In potibus.

In potib. verò nobilissimarum operationum est: quippe citrà vllam offensam bibitur, calfacit mediocriter atque exiccat, tenuat, digerit, confortat. Omnibus passioni-

sioni-

sionibus, maximè interaneis, & non valde calidis præsentanea. Vim tam per aluum, quàm per vrinas deiectoriam habet, atque abstersoriam. Quapropter ex Aëris virtute, peculiari quasi eius mineræ tutela, thoracem, sensoria, ac præcipuè visum tuetur. Ex eo item, ac nitro abstergit, atque extenuat. Et ex ferri tandem cum his mistura ventriculum, hepar, renes, cæteraque tùm nutritioni, tùm generationi dicata membra confortat. Ex quorum iuuamentis (vtpote quorum salus communis est cum cæteris membris) toti corpori necessariò confert. Per partes verò; appetentiam reuocat, etiam reconualescentibus, nec non cœliacis. Et quod rarum est, (eodem Sauonarola attestante) prægnantibus quoque post primos menses circiter, vsque ad septimum tutò datur: maturioribus enim ac primis à conceptu temporibus (quando scilicet faciliùs posset abortus incurri periculum) minus competit. Ad emendandã sterilitatem sumitur frequentissimè cum multa laude: quippe omnem æquat inæqualitatem; & (quæ potissimæ esse solent causæ sterilitatis) debilitatem naturæ, frigefactionẽ, lubricitatemque emendat, membra generationi idonea extergit, lentores educit, crassa ac viscida excrementa digerit, calfacit subinde & corroborat. Menses reducit, albas cohibet fluxiones. Renum obstructa aperit, arenulas, ac lapides eximiè (siqua alia medicina) conterit, atq; expellit. Asthma concoquit, anhelosa suspiria mitigat, vocem cantoribus clarificat, quod æri tribuitur: & faucium morbis medetur. Tam balneo verò, *Electio.* quàm potu, atque clysteribus colicam discutit, Iliacam, atque hæmorrhoidas. Vtili tota æstate, vel secluso his qui non adeo vrgentur, feruore caniculæ, quales ferè omnes Italiæ balneę.

Aqua Iasielli in Viterbiensi.

RELIQVÆ verò Viterbiensium balnearum aquæ, plus minus sunt æneę, ac tenuis substantiæ. Grottæ tamen aquæ naturam poximè æmulatur ea, quã *Minera.* Iasielli, à Iasij prædio veteres incolæ cognominarunt. Ferro hæc præterea, sulphure, ac alumine participat: Limpida simili modo, inodora, calida. Vnde *Vsus.* bibitur quidem; cæterùm, quoniam sapore magis astrictorio est, ac sicco, minus inferne purgat; magis corroborat, exiccat, dissipat. Vrinas prouocat ac menstrua, renes, vesicam, vterum abstergit, conceptioni mulieres reddit idoneas, venarum in sede orificia referat, hepatis, ac lienis oppilationes sui tenuitate recludit. Et colicos ex ea causa dolores eximiè iuuat. Apostemata insuper eodem pacto ebibita digerit, quæ in alto corpore oboriuntur, ac viscerum præuias ad id intemperies emendat. Cæterùm præter hanc aquam, sunt in eodem prædio Iasij alia balnea, paulum diuersæ à prædictis mineræ, vt *Bal. Pipini.* quod balneum Pipini appellatur. Et balneum Scopuli ad duccię vsum valdè *Bal. scopuli.* efficax.

Aqua Nausei, & alia Viterbij.

PORRÒ cum sulphure, ferri quandam misturam habere prædiximus Caię balneum in his Viterbiẽsibus. Et item quod de Busseto nuncupatur. Lacuna verò Nauseum dicta sulphure, & non sine aliqua metalli portione participat; ferri nimirum atque æris, multo scatens crasso, squalidoque sedimento. Aqua cæteroquî diluta admodum dulcis est, ac diuersæ qualitatis; quippe *Qualitates.*

in secessu minus duorum cubitorum spatio emanant, & quodam veluti naturæ lusu duæ venæ inter alias, altera calida, altera gelu vix tolerabili, & altera saliens. Quare in potibus abstergendi gratia hæc quoque aqua aliquando sumitur. Vsus verò præcipuus in luto est, quod diximus sulphureum, & calidum, & resiccantis admodum naturæ. Aestate, & magnis etiam calorib. vtile.

Mella fluuius, ac luti genus in Brixiano.

SIMILE quoddam cœni genus in agro Brixiano pro illutationibus habetur; quod, vt montana ferè inde omnia varijs scatent mineralibus, æris præcipuè atque ferri participat natura. Propterea Mella fluuius, quia mellis instar exindè acquirat crassiciem, & quandam aquarum tincturam, id nomen accepisse putatur. Quæ aquæ non carent virtute aliqua medicata, præsertim exiccatoria, qua cum mediocri calore extergit, ac corroborat membra. Lutum verò ipsum accipiunt sub ardenti canicula, & contepefactum in lutationibus adhibent.

Bal. Leucensia in Valesiis.

POST duras alpes, quæ Italiam disterminant ab Heluetijs, ad oppidum Leuc in Valesijs, inuenitur à septentrionali situ monticulus, qui iugis vndique syluosis & asper, cæterum in vertice latam habet planiciem, ac in medio sacellum, hospitiaque satis commoda, cum balneis in hoc genere valde salubribus. Quarum aqua (vt ex fidedignis earum scriptoribus accepimus) limpida quidem est, ac pluribus scatet venis, nec gustui, nec odoratui ingrata,

Minera. & quæ vix tangenti toleratur. Minera æris, quam ipsi dicunt cupream, cum multo sulphuris vapore, vnde incalescit non contemerata substantia. Valet

Operationes. in frigidis passionibus tam vsu balnei, quàm potus: calfacit, exiccatque ad secundum gradum, aperit atque eximiè digerit, nec minus corroborat. Eam

Electio. prædicant aduersus defluxiones, præsertim frigidas sensoriorum, atque oculorum ex æris viuifica facultate. Cæterùm eam Grottæ equidem non facio dissimilem, temperatis temporibus, ac sub sirio etiam in his locis frigidis vtilem.

Aquæ Cellenses in Heluetiis.

AENEÆ quoque misturæ (quanquàm valde temperatæ ab affectibus) nec non alumine cum modico sulphure participantes, habent Heluetici aquas

Operationes sub oppido Cell, propè Galban. Frigidas asserunt medici Germani quidam emanare, frigidamque in stomacho congestam pituitam, vel alicubi viscerũ ebibitas valenter educere. Diuturnis item febribus succurrere etiamsi bilim pituitæ admisceri accidat, vlceribus antiquis, articulorum doloribus, appe-

Electio. tentiæ caninæ mederi, ac his in summa conuenire præcæteris, qui calido sunt ac sicco temperamento. Sumendæ ab ineunte æstate in totum autumnum, stante propria temporis qualitate.

Aquæ Tigurinæ in Heluetiis.

IN agro autem Tigurino, in pago Vrdorsia, quædam aquæ è collibus occultè

cultè destillant, ad finemq́ue ex vliginoso prato collectæ, è tribus riuis in amœnos quosdam deducuntur fontes, vbi sub diuersorio satis commodo, in potibus medicatis sumuntur. Sunt autem dulces, ac prægelidæ; Sulphureæ tamen (vt aiunt) mineræ, cum ære, atque alumine: quùm equidem & ex actuali qualitate non adeo valida, & ex effectibus potissimè, nitrosas potius atque æneas eas iudicem. Refrigerant enim atque humectant, impinguant macros, malo habitu affectos instaurant, calculos frangunt, vesicæ obstructiones reserant. Abstergendo operantur, miri ebibitæ in tertianis febribus experimenti. In reliquis verò, præter eam substantiæ frigiditatem, ob quam ad vsum, præsertim balnei, alterandas has aquas consulere, de Grotta aquis haud sunt valde absimiles. Tempus desiderant calidum, ac minimè pluuiosum.

Minera

Electio.

Aquæ Ferinæ in Martiana Sylua.

NOBILISSIMÆ quoque sunt aquæ in Marchionatu Vuirtenbergensi in Heluetijs, haud procul à Cellensibus prædictis iuxtà Rhenum; quæ ob Syluam Nigram, quam Romani Martianam vocarunt, Ferinæ, seu siluestres indigenis sub idiomate appellantur. Continent autem misturam Cupri, quod purius æris genus diximus, cum nitro simul, alumineque, & multo sulphure admistam. Quapropter calfaciunt, tam in potibus quàm in balneis: frigidis, præsertim capitis passionibus, paralysi, conuulsioni, stupori, & consimilibus malis vtiles. Instrumenta sensuum corroborant (vt egregij attestantur authores) tinnitum aurium tollunt, visum acuunt. Meseraicarum, hepatis, ac lienis obstructiones aperiunt, quas multæ aliæ consequuntur vtilitates. Icteris luridum excutiunt ichorem, Hydropicis extenuant aluum, renum, ac vesicæ calculis medentur. Conferunt ventriculo, & appetentiam excitant. Vtiles in potibus, etiam sub Syrio.

Minera.

Operationes

Electio.

Aquæ virides in Perside.

PORRÒ inter Aeneas aquas, Neusolæ quoque in Dacia fontes, iā in Atramentosis libro superiore enarratis, numerari possunt. Inter exoticas autem, æris quoque mineram obtinere videntur, quas M. Paulus Venetus in suis Itinerarijs ad orientem, meminit aquas in Perside, inter Crermam, & Cobinā insignia oppida. Quas equidem credo vidisse, vel intellexisse saltem ob vicinitatē regionum, Rhazem medicum inter Arabes, & scriptorem insignem, cùm æneas eo nomine taxauit aquas, vt laxare valeant aluum tanquàm medicina. Quandoquidem (vt idem M. Paulus attestatur) hæ viridem præ se ferunt colorem, salsæ qualitatis atque amaræ, aluumq́ue bibentibus largissimè soluunt; etiam inter esculenta. Amplius, salem quoque, qui ex ea aqua decoquitur, solutiuæ esse facultatis: nam & chalybe, atque ferro optimè hanc partem abundare indicat, quippe specula in ea fabricari lenissima, imaginumq́ue omnium splendidissima.

Operationes

Sal solutiuus.

De plumbeis ac stanneis aquis naturalibus. *Cap.* VI.

Plumbum album. Plumbum nigrum.

Plumbi, & stanni comparatio.

Molybdos. Molybdena Galena. Plumbago. Lapis plumbarius duplex.

Galanza in Cosentinis.

Molybdena Dioscoridis

Molybdoides.

Impressiones.

Qualitates.

Lotura plumbi.

Oleum Rosaceum ex plũbo.

AQVÆ verò naturales ex plumbi venis, atque stanni, parùm inter se euariant. Nam plumbum antiqui appellarunt vtrunque, hoc quidem album, illud nigrum. Et connascitur alicubi cum plumbo stannum, vena scilicet calculorum modo inter plumbi terram germinans. Differunt gradu quodam perfectionis, sicut ferrum, stomoma, & chalybs; & sicut ęs, & cuprum. Stannum enim est quasi pars venæ magis digesta: quod & patet omni experimento, ac sapientes dum vtrunque fundunt, impurioribus constare partibus sulphuris, atque argenti viui plumbum reperiunt; quàm stannum. Atque humidius esse plumbum, vnde faciliùs eliquatur igne, teste Philosopho in 4. Meteor. Sed vt redeamus ad principia naturæ, quæ possunt aquis communicari: est Molybdos græcè plumbum. Molybdena verò (quam & Galenam vocant) Plumbago, terra scilicet, seu lapis plumbarius, ex quo conflatur plumbum. Qui lapis duplex reperitur, vt ex Plinio elicitur libro 34. aut enim plumbum in sua prouenit vena, quæ nec quicquam aliud ex se parit. Aut cum argento nascitur, mistisque venis conflatur. Eius qui primus fluit liquor ex fornace, stannum appellatur; qui secundus argẽtum; qui remansit in fornacibus Galena, quæ & Molybdena dicitur, secunda scilicet; & factitia Molybdena, quæ rursus conflata in fornace, dat nigrum plumbum, deductis (idest minus) partibus duabus, quàm prius. Hæc Plinius. Naturalis quidem eiusmodi Molybdenæ speciem à Cosentinis argenti fodinis accepimus, quę indigenis Galanza, corrupto à Galena vocabulo appellatur; terra prædura, ac lapis cineracei coloris argento adglutinatus; quæ conflata primo mittit syncerum plumbum; secundo argentum; tertio ipsam rursus Galenam, quæ est Molybdena Dioscoridis, & secunda Molybdena. Quæ nihil aliud est, quàm lythargiri species, colore flaua, & cùm teritur rufa; ac rursus conflata nouum mittit plumbum. Est præterea Molybdides apud Dioscoridem, lapis plumbo assimilis; cuius copiam è montanis Hetruriæ atque Ligurię accepimus, lapis plumbo adglutinato persimilis, ignis tamen experimento sterilis, ac fragilis malleo. Ex his ergo omnibus naturis terrarum possunt aquæ aliquam plumbi impressionem recipere. Atque hæc quidem aliquando manifestè sulphurea est, atque argentea. Non ratione principiorum tantùm, in quo cum cęteris metallis communicant; verumetiam quoniam ex plumbario lapide (vt meminit Plinius) manifestè liquidum aliquãdo sulphur exudat, ac fœtidum in multis argentum viuum destillat. Ex quibus aquæ variè possunt contaminari, crassæ, & acres fieri, atque olidæ. Necnon actu aliquando calidæ, quod planè in plumbarijs patet Lothoringiæ balneis. Potẽtia tamen præ humanæ temperaturæ gradibus frigidæ, ac siccæ sunt qualitatis. Quod probat experimento Galenus 9. Simpl. quippe infusus quispiam liquor, siue oleum sit, siue aqua, siue vinum in mortarium plumbeum, pistilloque simili exagitatus; multo subinde frigidior is liquor efficitur facultate, quàm prius fuerat. Refrigerat enim, inquit, rosaceum, sed maximè si ex plumbo agitetur. Et aqua ex lotura plumbi (vt ex Dioscoride elicitur lib. 5.) potest refrigerare, adstringere, opplere caua, mollire, oculorum fluxiones sistere, & vlcerum excrescentias cohibere. Vnde & mediocriter exiccare has aquas elicitur. Siccant enim præ humanæ tẽperaturæ gradu, vt scribit Auer-

roes

roes v. Colliget, minus tamen ſiccant quàm quæ vel ſtibion, vel ferrum, vel argentum abluunt. Quæ eſt Galeni ſententia IX. Simpl. qui tùm experimento probat, tùm ratione, multis ſcatere plumbum aëreis atque humidis partibus. Ac ea qualitatum mediocritate aduerſus cæteras fluxiones incipientes plumbum, ſicut & pro portione aquæ ipſæ ex plumbo probantur. Ad phlegmonas in ſede cum vlcere ſanandas, & ad eas, quæ in pudendis, teſtibusq́ue & mammis conſiſtunt; ſicut etiam ad vlcerum impletionem, & ad cicatricem obducendam conueniunt, nec non chironiis, quæ vocantur vlceribus cancrenoſis omnibus, & putredinoſis. Hæc ex Galeno. In potibus ſunt pectori graues, (eiuſdem Galeni teſtimonio VII. Local. cæterorumq́ue ſimul medicorum aſſertione) noxiæ neruis, atque aliquando acres inteſtinis. Quo nomine damnant omnes ex pluuijs aquas, quæ per canales plumbeos, aut ęneas tegulas deferantur in ciſternas. Tardè digerere, ſtomachum aggrauare, laxare ventrem ſi diu in eſculentis ſumantur, ſanguinem inficere, acres ſeroſitates gignere, ſpiritus vitales incraſſare, iuncturas debilitare, multis excoriare inteſtina, ac acerrimas longo vſu excitare diſſenterias. Cui tamen ſententiæ ſi noſtrum iudicium adhibendum ſit; nos acrimonię aquarum eiuſmodi compluturum magnam partem accidenti cauſſæ attribuimus; ſolaribus nimirùm radijs, qui tegularum plumbi peraſſent ſuperficiem, eamq́ue delabentes aquæ recipiant qualitatem. Sicut & accidentali qualitati tribuendum eſt quod ſcribit Serapio, edulia frixa, aſſa, adhuc ab igne calentia, & piſcium maximè in vaſis id genus, ęneisq́ue ſuffocata, venenoſam qualitatem aliquando accipere. Ex accidenti forte dixerim vapore in vitium fieri: nam ex rationibus iam prædictis de ſimplici natura plumbi, multis conſtat plumbum aëreis partibus, minus acribus. Et ſtannum (vt ſcribit Plinius) illitum æreis vaſis (vt noſtrates conſueuêre) ſaporem reddit gratiorem. ſeu potius (quod dicere viſus eſt) æruginis virus compeſcit. Itaque generales cauſſas de impreſſionibus plumbi in aquis habuimus.

Operationes

Nocumenta.

Ex plũbo vaſis cur aquæ inficiantur.

Edulia ſuffocata in vaſis æneis cur noxia.

De plumbeis aquis, & locis. *Cap.* VII.

CAETERVM aquas naturales ex plumbo, atque ſtanno de proprijs mineris in Italia (quod ſciam) non habemus. Quaſdam verò in Lothoringiæ montanis recenſent Germani authores Plumbers dictas; quas fusè magis deſcribit Bartholomeus Caſſaneus Burgundius in libris de rerum & mundi gloria in Belgis. Plumbarias venas, tam albi, quàm nigri ijdem tradunt copioſas in Miſenis, ac in ſubditis montibus permultas. Plumbi verò fœcundiſſimas ad Goſſelariam, vbi mons Ramelus totus ferè ex ea materia eſt, deinde in Cattis, deinde in Noricis. Vt ex Plinij autem monumentis habemus, plumbi venæ largiſſimæ fuêre, quæ extant, in Luſitania, & Cantabria, Galleciaq́ue citerioris Hiſpaniæ, ſumma tellure harenoſa, & coloris nigri, cæterùm arida, ac ſterili. Ex Trogo item Iuſtinus eam Hiſpaniæ regionem cũ plumbi venis, atque æris fœcundam prodidit, tùm minio, quod etiam vicino flumini nomen dediſſe; necnon ferro, atque auro, nam aratro frequenter glebas aureas excindunt. Caſſiterides inſulæ, quæ contrà Celtiberos Plinio, nomen ex mineris ſtanni accepêre, quod κασσίτερον græcis appellatur, ac plumbo eas abundare Strabo eſt author. Qui & in Britannia naſci aſſerit copioſiſſimum,

Caſſiterides inſulæ.

mum, ac item Diodorus; citeriori ſcilicet parte, quæ Anglia dicitur, iuxtà Helenum promontorium, quod anguſto tractu in Hiſpanicum pelagus extenditur, ac ſancti Michaëlis hodie mons dicitur, vbi (vt ab Edouardo carne oratore Regio apud Pontif. accepimus) durat etiamnũ ea plũbi fertilitas, atq; ſtanni præter cætera electiſſimi, extenditurq; in totã regionem Cornubiæ, in Vualliam, Voniam, ac Somerſetenſem, prouincias omnes Angliæ lętiſſimas. Porrò in Italia extat quædam plumbi materies in Hetruria ſub archiepiſcopatu Senenſi ad Vicum Creuoli, vnde qui rem tenent pigmentorum, Lazuleum eliciunt colorem, quam nec ſine quadam argenti portione inueniunt. Porrò plumbi venæ ſæpenumero inter aurarias reperiuntur terras, qua ſi quoddam auri ſtragulum: quod cùm infinitè aurum conſumat in ſe, comparatum videtur naturæ prudentia, vt indeſinenter ſuppullulet, ſicque pabulum indeficiens præbeat fœtui tàm nobili, alioquî citò deſituro. Quapropter vt fertiliorem plumbarij artifices ex illius mineris vtilitatem capiant, fodinas ipſas iam fructu exhauſtas obruunt terra, donec per aliquod tempus vberiùs regerminet. Raræ ergo ex materia plumbi aquæ naturales ſunt, ac rarò idcirco apud medicos authores ad vſum aliquem deſcribuntur. Vtplurimum autem quandocunque vti id genus aquis opus eſt, ex lotura plumbi colluuiem parant, Dioſcoride authore lib. 5. Seipſo videlicet trito in mortarijs plumbeis, affuſa pluuiali aqua donec craſſeſcat. quale liquamentum in canceratis tumoribus, & quibuſdam id genus tumoribus vtiliter vſurpamus.

Lotura plumbi.

Bal. plumbea in Lothoringis.

INTER naturales autem in hoc genere aquas, eaſdemque nobiliſſimas, balnearum quarundam in Lothoringiæ finibus deſcribemus hiſtoriam, quam ex Bartholomeo Caſſaneo Burgundio, authore nobiliſſimo accepimus, fidedigniſque multis alijs authoribus comprobamus. Sunt enim hæc balnea, ob mirandas vtilitates, non Galliæ modò, ac Germaniæ, verumetiam apud longinquas alias nationes celeberrima. Hùc claudi comportantur, tremuli, ſtupidi, inflati, malo habitu affecti, & qui iam è longo quopiam morbo ſalutem deſperantes, in ~~probaticeam veluti~~ piſcinam deſcendunt. Quapropter ad opportunos vſus commoda in his balneis ſunt hoſpitia, loca vndique amęna, & omnium rerum quæ in balneis requiruntur, copioſa. Eſt in medio lata in quadrum lacuna, fulcris, ac muro circunſepta, in quam per faciles gradus eſt deſcenſus; ac ex ea diuerſi hinc inde deducuntur canaliculi ad priuatas lauationes ſub hoſpitijs, pro ratione, & temporum, & perſonarum, & id genus occaſionibus obeundas. Minera, vt propoſitum eſt, ex plumbi in primis ſubſtantia conſtat, cum ſulphuris atque aluminis miſtione, pluri etiam quàm quæ naturæ plumbi requiratur. Quare calidæ ſunt ad tactum, mediocriter exiccant, abſtergunt, inueterata, ac impacta alicubi vitia, etiam indurata diſcutiunt. Frigidis, humidis, curatuque difficilibus vlceribus conferunt, præſertim ſedis, ac vitio hemorrhoidarum obortis. Dolores artuum abolent, ſerpentia inter cutim vlcera ſanant, lepræ, elephantiaſique, ſi per initia ſumatur balneum, vnicè proſunt. Cancro à primaria plumbi proprietate medentur, & ex hinc malignis alijs vlceribus, ſinuoſis, phagedenicis, carioſiſque in oſſe, ac fiſtuloſis optimè faciunt. Multiplicis denique inter alias medi-

Minera.

Operationes

medicatas experimenti, ac in balneis præcipuè, & in lutationibus recipiuntur. Tota æstate. *Electio.*

De aquis naturalibus ex auro atq; argento. *Cap.* VIII.

AVREÆ aquæ naturales, raræ quidem inueniuntur, sed vulgò reputantur nobilissimæ. Vnde Grottam Viterbij, & quasdam Sanct. Casʃiani aquas, ob egregias virtutes prædicant Aureas: Qui nimirum in illam auri, atque argenti gloriam respiciunt, non pręuias in eis naturæ misturas. *Auri perfectio.* Est enim aurum (quis dubitet?) ens perfectissimum, non in metallis solùm, sed nulli cedit rerum compositarum dignitati. Omnes in auro qualitates aliquid præ se ferunt cœlestis; pondus, mollitio, extensio, splendor, resistentia non cum igne solùm, sed cum tempore, permanens omni experimento semper idem, & incorruptum. Propterea sapientes quod sicut natura semper intendit gignere masculum, vt quod melius est, & perfectius; ita semper in metallis intendit aurum, nisi quid impediat. Quo nomine rectè vltimum ponitur aurum in intentione naturæ, ac finis optimus metallorum, arte tantopere quæsitum à sapientibus, desideratum omnibus nationibus, illustre splendore syderum. Soli verò quamsimillimum, non tantum nitore, ac fulgore, sed virtute quoque viuificante; vnde ad affectus cordis, atque animi à Medicis celebratur. Proximè ad auri conditiones accedit argentum, diei serenitatem referens, clarius auro, & magis sonorum. Nam eadem vtrique *Argenti.* principia, etiam propinqua, nisi quia in argento minus elaborata cùm sint, vt inepta ad aurum, naturaliter producunt argentum. Et arte; nam per longam præparationem, diligentemque sapientis industriam, vtiliter argentum transit in aurum. Imò etiam argentum tanquàm matrix, alumna est auri in metallis. Omni auro (vt tradidit Plinius) inest argentum vario pondere, alibi dena, alibi nona, alibi octaua parte. *Lib.33.c.4.* Secernunt item metallarij sæpè ex aurarijs argentum, quanquam id vberius ex suis argentarijs proueniat. Consnascitur etiam cum stanno argentum, vt superiùs diximus. Cæterùm si penetremus in misturas naturæ, aliud est considerare aurum, vt aurum; & aliud in minera sua, quam in his aquarum differentijs maximè quærimus. De auro nanque vt aurum est, idemque ens perfectissimum, hoc scire est operæ preciũ, quòd nedum quicquam suæ præstantiæ impertire potest aquis ipsum abluentibus, sed ex vniformitate exactissima suarum partium, nullo neque accidẽte naturæ, neque artis magisterio aliquam sui iacturam, aut transmutationem sustinet, nisi auri semper in aurum, non sale, non igne, non aceto, nullis succis, nulla rubigine absumitur. Non ergo in aquas imprimit. *Plinij locus.* Atque eodem iure post aurum nuncupandum venit argentum. *Lib. 29.c.4* Quam ob rem (quod à Plinio scribitur,) si auro liquescenti gallinarum membra misceantur, consumere hæc illud in se, fabulosum id potius quàm miraculũ reputamus, vt pleraque eiusmodi narrantur. Nam si igne aurum est immutabile, immutabile & à quocunque calore esse necesse est. Quo nomine explodenda quoque *Distillatę aquæ ex auro.* venit impostura, quorundam, qui sub prætextu cordialis prærogatiuæ auri, ipsum in destillationibus herbarum, carniumque gallinarum commiscent; quæ leuis superstitio est, ac fuci sanè plena. Tam ex parte auri, quàm plantarum ipsarum. Quippe in tanta synceritate misturæ, quidnam auri tàm facilè

cilè exolescere posse in aquas putandum est? Aut esto quiddam vi ignis fatiscere; stillatitiorũ imbecillitas quî poterit vllas illius fomitis partes adeo tenues, & cœlestis naturæ retinere, quin euanescant? Nullas verò neque materiales, neque substantiales exhalare experimento compertum est: nam peracta destillatione, remanet eadem portione aurum, eademque meriti pensione.

Aqua inaurata.

Minimè igitur in vapores herbaceos transire ex eo quicquam fatendum est, ob difformitatem subiecti, quantum cœlum à terra. Hoc verùm obiter dixerim, aquam in qua aurum inflammatum extinguitur, vestigium saltem de ignea virtute, dum exhalat, sibi posse concipere, metallaris nimirùm impressionis; auri nihil.

Auri potabilis æmulatio.

Vel (vt nonnullis morem geramus) auratas vtcunque habueris aquas, si subtilissimas auri bracteas cum nitidissima fontis aqua con corpores, qua vinum in poculis temperes. Vel si easdem destillatis liquaminibus edendis commisceas, ouorumque vitellis pręcipuè, quod in vitali robore conseruãdo doctus quondam Marsilius consuluit. Sic enim aurum potabile ęmulari quis posset.

Quinta essẽtia auri.

quod tamen longè admodum aliud est, & quã Quintam vocant essentiam, magisterij reconditi, & quod à sapientibus sub varijs ænigmatis traditum, vix credo possibile. Vel quas non immerito laudare soleo preciosas destillationes, atque antidota, quę ex preciosissimis materialibus, atque duro etiam variè præparato conficiunt. Quam curam hodie suscipiunt Principes, & ex nostris summa laude dignus COSMVS MEDICES Hetruriæ Dux MAGNVS, qui admirandos per id genus destillationes, atque antidota præstat effectus. Ex quibus intelligitur, quòd neque ex minera propria auri potest aqua vllas auri qualitates admodum excipere; ratione contumacissimæ mineræ suæ. Est enim minera lapis ex quodam marmoris genere glarea candida adglutinata, vix cuneis ferreis, eisdemque malleis expugnabilis, nihilque durius putant, Plinio.

Aurariæ aquæ duplices.

Necesse est ergo aquas naturaliter, aut purum aurum assumere, aut præiacentem materiam. Purum aurum intelligo, perinde in quibusdam fluminibus visitur, quæ assiduo cursu, atque attritu, exiguas auri micas conducunt. Vt Doria fluuius in Baltheis, in cuius aquis solarium atomorum instar, micæ auri emicant. Et in multis alijs fluminibus, quæ dicemus: de quorum aquis idcirco haud alia ęstimatio esse debet, quàm quæ fit de arenosis reliquis. Porrò tandem si præiacentem auri respiciamus materiam; communem, ac eandem ferè habent aurum, simulatque metalla cætera materiam, quatuor elementa, aquam & terram, sulphur, & argentum viuum.

Impressiones aurearum.

Ac ęquè igitur omnium impressiones: terreæ, siccæ, calidę, vt de cæteris metallis iam diximus. Haud tamen omnia metalla eiusdem speciei facimus, & quæ differant tantùm accidentibus. Communicant enim genere; differunt speciali virtute mineræ, & sicut generalissima à suis subalternis, & specialissimis. Concludamus ergo mineram auri in fundamento commistarum esse admodum partium, cùm elementarium, tum cœlestium. Inter elelementares sunt terreæ partes præcipuæ, deinde igneæ, ac dissimilariũ subinde partium sulphuris argentique viui. Cum cœlesti eo calore virtutis mineralis qui ipsas fouet, & cum diuersis lapidum, liquabilium, atramentorumque generibus commiscet: quæ facilè omnia in aquas transeunt.

Qualitates.

Ex quibus vis aquis ipsis acquiritur exiccandi in primis, quæ symbola est igni, & terræ proprietas, eademque communis vniuersæ metallicę naturæ. Deinde calfaciendi, ac moderate digerendi, itemque abstergendi, atque confortandi.

Posteà

Posteà effectuum cùm de tertia, tùm de quarta classe operationum, numerosa sequela est, eędemque cæteris aliarum minerarum operationibus non dissimiles. Nec alias ferè inuenias ab aurarijs aquis operationes, quàm à cæteris metallis.

De aureis aquis, & locis. *Cap.* IX.

IAM ex tot prænarratis historijs de metallis, palam est septentrionalem plagam abundantissimam esse omni genere metallorum, & etiam auri. Nihilominus fama est circà meridiem vsque ad Indias copiam auri multam, atq; argenti esse. Verumtamen cùm rarò fiat in his partibus aliqua mentio minerarum; sed eam copiam è fluminum harenis colligi, quemadmodum dicemus; verisimile mihi fit paucas in eis reperiri mineras; & præsertim quia pauca ab æquinoctiali infrà dimensio est terræ, quæ non magno Oceano sit occupata. Sed verisimile inquam est ea ingentia flumina, quæ vsque à montanis septentrionalibus descendunt, desertaque pertranseunt maxima, ac inaccessa; id genus harenam ab illis montibus, ac desertis longissimè conducere, quorum permultos posteà suo loco narrabimus. India inferior, in qua flumina produntur aurifera, gemmis, ac margaritis abundare traditur; quæ verò altiùs temperato magis cœlo subijcitur copiosior auro, vbi glebas interdum magnitudine glandium purissimi auri reperiri constat quoque fama veterum, qui vix Indum amnem transiêre. Post nostrorum autem temporum nauigationem ex occidente in Indias, quæ via veteribus fuit intentata; specialē magis horum locorum notitiam habemus, sub portu Motonchel littora margaritis, atque aureis harenis conspersa esse. Regnum quoque Nauigui altiùs opulentissimum sub Magno Cham. Et propiùs ad arctos, quæ terra Florida, & maior Hispania dicta est, ingenti auri copia diues, ne hic auriferos campos, amnesque sigillatim percurramus. Cana quoque prouincia, vbi æstus maior, tota aureę mineræ. Et infra prouincia maxima Perù, quæ & nouæ Castellę ab inuentoribus Castellanis nomen accepit, omnium, quas orbis terrarum habet, auro, atque argento ditissima. Vbi fluuius ab argento Platta hispanico idiomate fertur, immensæ magnitudinis. *Platta fluuius.* Traiectu autem sinistro extrà Gades per mare Atlanticum, terra aridior sydere, nec adeo abundare auro legitur. Scribit Franciscus Aluaresius, qui totam ferè Aphricam peragrauit, ad Nili dexteram, apud gentem Agaos Argenti metalla esse, quod lignis in specu accensis eliquatur: qui primus inueniendi metalla modus fuit. Ad conspectum autem Aphricę, orientali parte, Zaphala in Troglodytis est insula, ex qua aurum meridionales copiosissimè fundunt. Nec procul contrà sinū Arabicum Achiloam, alia insula huius metalli diues. Et Ormus aduersus sinum Persicum insula, feracissima item auri, vbi celebre hodie Indiarum, ac Lusitanorum emporium: & post hanc Angradiba orientalior. Taprobana autem maxima orientis insula, nec non plura hinc loca maritima, antiquissimæ fertilitatis traduntur metalli huius. In continenti autem ab insula Ormus CCC. mill. pass. Cambaia. Et hinc centies decies milliariorum itinere Calechut, item emporium orientis gemmarum maximè ac aromatum famosissimum. Quas tamen terras non adeo, vt fama sonat, abundare auro nec metallis, quę ibi nascantur, scribit Iosephus Indus in nostras hoc tempore regiones aduena, &

scriptor

ſcriptor rerum orientalium optimæ fidei. Sed, vt ipſe inquit, nationes ſuperiores vſque à Cathay, æra quoque, & ſtanna, ac plumbum pro mercimoniis in infimam Indiam afferre, quæ cum gemmis, ac aromatis ſuis vſque ad hanc diem commutant. Cui rei conſonat veterum teſtimonium, dicente Plinio, quòd quæ Inſulæ extrà hoſtium Indi Chryſe, & Argyre vocitantur, quia iis aureum, argenteumque ſit ſolum, haud facilè credendum. Noſtri etiam iuniores aſſerunt Canagoritanos, qui abſunt milliaria circiter nonaginta à Calechut, è montanis ſuperioribus ferè tricenis milliaribus aurum aduectum cudere. A' terris nimirum prædictis Magni Cam, cuius regnum ampliſſimum à tropico vſque Cancri, Eooque tenus, vbi à nouis geographis Sinarum mare fertur, in aquilonem protenſum, auri paſſim, nec minus aliorũ metallorum ferax. Quam monſtrauimus iam terram maximè metalli naturam diligere: itaque nec duri Scythæ eis carent, apud quos mons Cophantus ardens ex minera ibi natiui ſulphuris conſtat. Quare eodem terrarum tractu in occiduas magis partes, ſub arctico tellus, quæ citrà Sarmatas Moſchouiam continet, Ruſſiam, & Daciã, & vltrà mare Germanicum Liuoniã, Suetiam, Noruegiam, Gothiam, quarum terrarum iam exploratam magis habemus notitiam, glebis auri per omnia pinguiſſima eſt; quas (vt teſtantur Olaus, & Ioannes Gothi authores) agricolæ ad tędium vſq; ſæpè excindunt, opprimuntque, nam crebris metallorum lapidibus minus diuites reddit agros annona. Habent tamen certas in montanis mineras, quas reges in theſauris ſuis reſeruant: quales auro fœcundiſſimas habet Gothia ad lacum Meler, hincque Suetiæ, & Gothiæ regem eſſe inter cęteros Europæ dominos opulentiſſimum. Subinde in vltimis terris per hunc tractum Aquilonis, Hiſpania hac quoque auri, ac argenti fertilitate nobiliſſima eſt. Hiſpaniæ metalla Carthaginienſes primùm occupaſſe teſtatur Diodorus: quibus poſtea ad Romanos deuolutis, proditum monimentis habetur, Plinio teſte, Aſturiam prouinciã, Galleciam, atque infrà Luſitaniam Vicena millia pondo auri ſingulis annis præſtare ſolitam. Nec minus hodie reperta eſt diues argento, fodinis quę vulgò Guadalcana appellantur, ditiſſimis apud Sibiliam, quæ antiquis Hiſpalis, Philippo Auſtria Hiſpaniarum atque Indiarum Max. Rege. Ab Hiſpania citrà Pyreneos Aquitania pariter auriferax: & altiùs Normandia, & (vt aiunt) Britannia. Porrò in Germania multis in locis habetur natiuum aurũ, argentumque, in Veſtphalia, in Cattis, in Franconia, in Saxonia, in Voitlandis, in Bohemia, in Lygiis, quas omnes noſtris temporibus inuentas narrant, cæteraſque argenti mineras ſuperare toto orbe, quæ in Miſeñis multiiugæ fodiuntur. In Noricis verò, Carpatho monte ampliſſimo, Dacia item, & Moldaia venæ auri diutiſſimæ. Auriferæ ad Albam Iuliam in Tranſyluania, quæ & Dacia: & ad Zarmim coloniam Rom. & infrà paulo Abrugbauca oppidum, diues gemmis, auro, quod illic eruitur obriſum dictum, & ibi certis locis auri lauacra ſunt, & Chryſo lapidis fodinæ: Georgio Reychersdorfferi Tranſyluano authore. Item Mariſius fluuius aurifer. In Thracia Pangæo monte auri minera habetur, nec non Rhodope argenti, qui hodie Argenteus idcirco mons eo idiomate appellatur. In Lidia, in Troade, quæ Helleſponto adiacet, in Carmania Aſiæ, in Perſia, in Armenia, in Arabia Sabæorum montibus, Plinio. In Creta inſula Ionij, in Cycladum Inſulis Aegei, & propè nos in Dalmatia, & in Carnis. Fœcunda quoque auri metallis

Sinarum mare.

lis Italia, in Vicentino agro, & in Transpadanis ad radices Alpium, & in agro Vercellensi, quæ tamen hodie non fodiuntur. Fodiebantur olim etiam in Senensi agro, in monte Argentario, in monte Tiniata, apud Massam, & sub oppido, cui exinde nomen Mons æris. Fecundus quoque argenti mons lapideus in Calabria, ad oppidum Lungobucco in agro Cosentino, qui nunc Philippi Regis iussu foditur, ac duplum reddit impensæ. In Piceno item ad radices Appennini, vbi iugum Manardum inter Amandulam, & montẽ Fortinũ oppida, quod mineræ aurenę totum est, canalitij generis durissimi. Ac iuxtà Fluentum Ambrum, quod piscium delicati generis ex ea materia alumnum putant; ac micas ducere aureas. *Ambrum flu.*

Flumina Aurifera.

COMPLVRA autem memorantur flumina, quæ fœcundas auri glebas ducunt. Vt Pactolus Lydiæ in Asia fluuius, qui & Chrysorrhoas idcirco dicitur, ex Tmolo aurifero monte excurrens. Vbi & Meander alius fluuius, à flexuosis admodum recursibus sic dictus, & auriferax. Quæ laus de Tago quoque in Hispania proditur, de Hebro in Thracia, & de Oxo in Bactris. Necnon de riuis atque harenis quibusdam apud Syphnum insulam Cicladum vnam, & apud Thasum ex his aliam, quæ aurea idcirco vocitata legitur, Thasio quoque eius sobolis lapide clara. Tales item constat habere glebas Eridanum ab Alpibus, quà primò Doriam capit fluuium, ex cuius harenis hodie etiam legunt aurum: Et alios hinc atque hinc amnes auriferos, Tarum, Tanarum, atque Tesinum. Celeberrima verò fama Aurei Velleris in Colchide, ex harenis, aquisque eiusmodi auriferis orta est. nam vt Strabo author est, ex Caucaso monte in Soanis flumina excurrunt, aureas harenas voluentia, quas lanatis pellibus cursui oppositis eliciunt, in magna copia. Sicuti etiam celebre nomen extitit ab omni ætate de Gange Indiæ maximo fluuio, qui è montanis auriferis sub Tartaris aquilonaribus, diuiti iugiter auro, ac gemmis harena, in Indicum pelagus influit. Mexico in India occidentali fontes ac riui permulti aquæ purissimæ, quæ purissimum deuehunt aurum, montibus abruptis ac in totum sterilibus. Plura alia apud externas, ac nouiter inuentas terras flumina sunt aurifera, quorum nomen non constat.

Pactolus fl. *Meander fl.* *Tagus.* *Hebrus.* *Oxus.* *Tarus flu.* *Tanarus.* *Tesinus.* *Aurei velleris ratio.*

Aurearum aquarum speciales virtutes.

CÆTERVM quòd speciales aliquæ sint aquarum virtutes, nobilitati auri conformes, non tàm deerunt nobis rationes, quàm exempla. Rationes sunt. nam, cùm in omnibus rerum speciebus vltimarum differentiarum analogia quædam sit, ac dignitas; verisimile videri poterit, mineralem virtutem auri, cæteras aliorum mineralium dignitates superare, ac specie cœlesti esse, vt reliquarum gemmarum. Ergo si aliquæ ex eius virtutis fomite proficiscantur virtutes, maiores sanè eas, & quandoque mirificas ab aurarijs proficisci posse fatendum erit. Duplici ratione; tùm quia aureæ naturæ materialia ad exactissimam elaborationem perueniunt. Tùm quia caloris in se temperamentum obtinent ferè cœleste. Sic Auratæ aquę occulta (vt aiunt) virtute operari dicentur. Sic tùm animales, tùm naturales potentias, tùm vitales tueri: ac ani- *Operationes nobilissimæ.*

mam ipsam coniunctam consequenter respicere, quæ vna in toto concatenat omnes illas potentias in vniformem vitam. Ac pariter instrumenta ipsa, vnde sibiinuicem mutua suffragia in vnionem vitæ suppeditant tueri poterunt. Cor ipsum in primis, præcordia, pulmones, thoracem, & reliqua viscera confortare; cerebrum subinde, neruos, ac cætera sensoria reficere, animum exhilarare, spontaneam męstitiam tollere, hebetes spiritus vegetare, visiles præsertim: & omnia denique cęlesti naturæ auri attributa efficere.

Balnea aurea in Italia.

Est autem hic in quibusdam balneis vulgaris opinio, quam in communem gratiam non deerimus adscribere, vt cum aliquæ inueniantur aquæ insigni aliqua virtute præditæ, eas aureas nuncupent. Tales aliqui (vti dixi) pręgdicant Viterbienses illas de Grotta aquas; quæ & aureum ab imo aluei referũt colorem, & tenuissimæ substantiæ sunt: & super omnia, quoniam ad omnes morbos iactantur vtiles, quas inter ęneas retulimus, verè nobiles. Auream porrò misturam quandam conducere diximus Sancti Cassiani aquas, tùm Ficuncellæ, tùm de Buxo præcipuè, iam exaratas in Ferreis. Nam Pyritidis lapidis ex earum cuniculis eruimus copiam, quem fusione, malleo, ac vario ignis experimento, aliquam argenti atque auri portionem continere comperimus. Ita in Carnis inuenta nouiter quædam aqua, Aurea quibusdam dicta est: tùm ob titulum repertum in eis balneis, Aqva Dei, & vitæ; tùm Strabonis testimonio, qui ad Timauum portum, vbi hæ aquæ sunt, locum ad purgandum aurum idoneum commemorat.

Viterbienses aureę.

Sanct. Cass. aureę.

Bal. de Fabaris in Rhetiis.

In Thermis autem vnicum ex auro habemus exemplum de Fabariensibus aquis calidis, quas Germani quidam authores apud Rhetios ita describunt. Sunt iuxtà auriferum Rhenum inter pręruptos montes, salutares quædam aquæ calidæ, quæ duobus milliaribus germanicis à Caria ciuitate, loci, ac monasterij Sancti Benedicti de Fabaris cęperunt nomen. A conuallibus enim primo alta occurrit planicies, circunsita vndique collibus, vbi in secessu via caua, & angusta, qua vix radij solares pertingunt, descenditur, & ad quãdam primò aquæ scaturiginem venitur, Glacialem nomine, & exinde ad calidas istas, quæ sub cauitate montis balnea faciunt, iam trecentis annis à venatoribus casu quodam repertas. Quare cùm essent olim hæc loca horrida, ac deserta, nec sine periculo ex asperis, ac diruptis saxis descendentibus peruia; nunc diuersoria habent aliqua non incommoda, ac ponte fulcris inter præcipitia collocato, tutò euntibus etiam equis præbetur accessus. Cubant hìc homines in abditis sub antro alueis, aquis temperatè calidis purisśe, quæ (vt Germani quidam attestãtur) auri, & cupri cum sulphure naturam continent. Nec limus ex his subsidet, sed in propinquis Rheni fluuij ripis, vnde exiliũt, rutilas auri scobes relinquunt. Asserunt fidedigni harum scriptores, vix quenquam hinc absque sperato successu discessisse. Calfaciunt in balneis, nec minus vsu duccię, egregiè discutiunt, ac ex alto trahunt, pro insigni sui tenuitate. Obstructiones omnes, inflationes, etiam hydropicis extenuant: neruis, iun-

Glacialis aqua.

Minera.

Operationes

iuncturis, & capiti præcipuè medentur. Oculis sunt admodum vtiles, itemq; cæteris sensorijs, quæ corroborant: auditum reuocant, memoriam firmant, animalium functionum torporem remouent. Vulneribus medentur, & antiquis vlceribus. Subter cutim omnia vitia sanant, etiam gallicas pustulas. Fracturas ossium instaurant, neruorum contractiones reducunt, callos exterunt. Venerem inhibent turgentem, impotentemque reuocant sua temperie. Vtiles tota æstate.

De aquis naturalibus ex mineralibus excrementis. Cap. x.

METALLICA ergo omnia, ac reliqua simplicium mineralium genera, sic planè in aquarum naturam propagantur. Reliquum est, vt vniuersæ ipsorum impressiones pertractatæ sint, de excrementis quoque metallicis aliqua dicere. Qua in parte, si quis rectè computet, omnium fermè prædictorum materia comprehenditur: non enim aurum (vt toties diximus) vt aurum transit in aquas, neque ferrum, neque alumen, neque sulphur, neque similiter aliorum vnumquodque; sed soluta (vt diximus) eorum principia, quæ nihil aliud sunt quàm terræ, succi, & vapores. Quam ob rem excrementum nunc latiori quadam appellatione vsurpamus, secuti Aristotelem, qui id penes vtile distinxit, ac inutile. Vtile inquam, ceú genitura ipsa hominis, quæ vt ex humano redundat corpore, excrementum est; vtile tamen, vt quod futura est corporis potissima pars: ac eundē in modum essentialia omnia, quæ diximus mineralium principia, & Argentum viuum ipsum, excrementum quodammodo sunt. Inutile autem (quod propriè intelligitur excrementum) dicitur quod redundat, & tanquàm fęx, aut purgamentum quoddam obijcitur, ceù sudor, & vrina. Excrementorum ergo (quorum cēsus cōmuniter in aquis habendus est,) in metallis quatuor ferè inueniuntur genera; nā aut sunt vapores aut succi, aut fęces, aut spumæ. De vaporibus, quid valeant in aquas imprimere, iam nihil amplius attinet dicere; tum quia fusè iam de eis dictum est inter solidorum metallorum impressiones, quorum sunt vapores. Tùm quia vaporum ipsorum non est certum genus; nisi hoc, quòd eiusmodi ferè naturæ sunt omnes qualis ea materia est, vnde eleuantur, teste Philosopho 4.Meteor. Porrò tria reliqua excrementorum genera, succi, fæces, spumę; proprias habent differentias, ac species suas, ac singulares pariter faciunt in aquis impressiones. Maximè verò succi ipsi terrestres, qui tota substantia se se cum aquis concorporant, suasque illis communicant qualitates. Et tamen neque succos ipsos definire possumus, quot, & qualis naturę, & qualis impressionis sint in aquis, ob eorum inęqualitatem, sed ad certas species oportet recurrere, in quos vltimò degenerant, vt sunt Chrysocolla, lapis Armenus dictus, cœruleus qui lapis lazuleus dicitur, Ochra, aliæ similes mistorum terrestrium species, quę omnes in origine sua nihil aliud sunt, quàm lentores quìdam diuersorum colorum, & diuersarum qualitatum, qui resultant hi quidem ex vna minera, hi verò ex alia, ac per diuersam præparationem à natura, assiduamque exustionem, quam patiuntur inter fibras metallorum, ad perfectam aliquam reducuntur speciem, formamque aut luti, aut terræ mistę aut lapidis. Nam fermè omnes lapides, etiam preciosi, Iaspides, Ophytes, Porphyrites, vndulatæ tot marmorum generosorum species;

Excrementū metallicum.

Vaporum impressiones.

Succorū impressiones.

Lapidum, etiam preciosorum materia.

succi sunt metalli alicuius, qui si aquis occurrant, commiscentur illis; alioquî per centesimas annorum, ac myriadas inter fibras lapidum congelantur, lapidescuntque; vnde augeri dicuntur iuxtà partium positionem, ac in certis auri scintillæ, vel alicuius alteriùs metalli emicant. Porrò fæces excrementa intelliguntur crassiora, quæ ad imum scilicet metalli alicuius subsidere solent, vt tophus, & vt Lythargyrium, Melanteria, Dyphryges, aliaque eiusmodi sedimenta metallorum, quæ statim aquis occurrentibus suam imprimunt qualitatem. Similiter & spumarum genera, quæ vltima sunt purgamenta, ac fortasse leuiores partes, quas natura paulatim segregat, expuitque ad superficiē, vt sunt Cinis, Calx, pumex, pulueres varij, ipsique Pyrites. Hæc autem omnia partim quidem permista, ac disseminata cum metallis alijs reperiuntur, & partim non. Vt argentum viuum, quod aliquando quidem per se, plerunq; verò cum plumbarijs reperitur, aliquando cum argentariis, atque aurariis. Cum quo Minium connascitur, & Chrysocolla. Stibion cum plumbario lapide. Sory, & Misy, & Dyphryges cum Chalcytide, æris lapide, à quo Scolecia eraditu r, & flos æris, subsidet verò Melanteria. Et Ochra, quæ vt chrysocolla cum auro, sic Ochra cum plumbi minera concrescit; & aliquando cum ferro, cum quo & Rubigo visitur, & Schiston. Pyrites verò lapis super æris metallum, super argentum, & super aurum, ceù spuma quædam expuitur. Aliqua tenent alicuius metalli naturam, sed proprias vtplurimum habēt mineras, vt Sandaracha, auripigmentum, & Arsenicum, & Cadmia. Et aliqua, vel alicuius prædictorum soboles sunt, vel ad terrarum potius accedunt naturam, vt Hæmatites, & Iudaicus lapis, & Throchytes, Bolus, & terra Lemnia, Samia, Chia, Argiila, & generosarum id genus terrarum species sine fine. Quorum tandem omnium singularis aliqua fieri debet consideratio, duplici ratione. Tum quia, vt seorsum aliquando à metallis, & veluti sui generis reperiuntur; ita sui generis quoque, ac synceram possunt facere impressionem. Tum etiam, quia vbicunque admista, seu connata cum metallis ipsis reperiuntur, propter variam dispositionem singulis locis, quam habent metalla ipsa à radice, ac toto caudice ad superficiem montis, possunt aquæ excrementi alicuius solùm recipere impressiones, & non metalli, neque alterius naturæ. Quod infinitè patet, ac passim id ostendunt in historijs nostris exēpla.

Fęcum impressiones.

Spumarū et cinerum impress.

De aquis naturalibus ex argento viuo. *Cap.* XII.

ARGENTVM viuum iam nota res est, nec vllum in tota metallica natura syncerius nascitur. Instabile, planam fugiens superficiem, centrumque petens, vtpote grauissima res, igne tamen euanescens, nec vllius rei misturam patiens, nec etiam aquarum, ipsum tamen aqueæ substantiæ. Quam ob rem Hydrargyron hoc Græci vocarunt, quasi aquam argenteā: Nam perperam diuersa hæc duo intelligit Plinius lib. 33. cap. 6. atque 8. Habet autem hoc minerale duplicem originem; nascitur enim cum Minio, & cum argentariis Plumbariisque. Teste Dioscoride lib. 5. d. Primùm elicitur ex Minio vigore ignis. Item scatet ex argentariis fodinis, cùm foditur argentum, cameris earum pendens, & in guttas concretum. Addunt iuniores quidam & tertiam eius originem, reperiri per se, ac scatere è venis suis. Cæterùm pro eo quod dicunt rei metallicæ periti, in omnibus metallis esse argentum

Argentū vi. idem.

tum viuum certa portione, non denotatur alia eius origo; sed intelligitur ipsum esse materiam communem, ac veluti seminarium omnium metallorum: oriri inuenimus tribus illis tantùm modis, quanquam vbi per se nasci dicitur, verisimile mihi sit & argenti venam subesse, vnde illius vomica erumpat. De *Qualitates.* Qualitatibus: Quæsitum à sapientibus est, an argentum viuum, vt aquę speciem, ita & facultates aquæ habeat. Nec desunt qui frigidissimum taxauerint: Nam actu frigidum est, & veluti clara aqua concreta. Et scatebræ, vnde erui *An sit frigidum.* tur, adeo sunt frigidæ, vt breui mensium vel annorum spatio operarios inficiant, qui vel paralysi, vel stupore sensuum, vel aliquo alio huiusmodi frigidissimo morbo corripiantur. Reddit & frigidas actu aquas, quæ in ipsum incurrerint. Itaque frigidum asseuerant. Ex aduerso plures sunt rationes, ac *Calidū esse.* item experientia, quam dicunt rerum magistram, Argentum viuum partibus constare igneis, ac subtilissimis. Fracastoreus insignis nostra ętate philosophus ponit ipsum causticum potentia: quod sublimatum inquit, ostendit, *Sublimatū, Cenabriū, et Præcipitatum.* & Cenabrium, & Præcipitatum, qui pulueres sunt fortissima caustica, ac fiunt ex argento viuo, vel sublimato (vt loquuntur) vel vsto. Scaliger item in Exercitationibus de rerum subtilitate, ita arguit. Nullum frigidissimum potest aliquam ex caliditate producere actionem: Argentum viuum attenuat, quod calidi est. Porrò intimè penetrat in ipsum quoque aurum, in poros corporis, & intima ossa, calfacit, liquat, exulcerat, omnes denique ignis præstat effectus; ergo calidum, & siccum. Ergo contrarios aliquos facit effectus, vt quos paralysi afficit operarios, morbisque id genus frigidissimis, non quia frigidum sit, sed quia tota substantia naturæ aduersatur humanæ, Dioscoride authore, atque Galeno 5. Simpl.cap.19. Atque in hanc ferè sententiam concurrit communis opinio, cui & nos assentimus, calidum esse natura Argentum viuum, ac lędere tanquam venenum. Aurum vt perhibent metallorum regem, ita Argentū viuum Tyramnum dicunt. Venenum rerum omnium appellat Plinius eodem loco. Qui & odor (inquit) ex argenti fodinis inimicus omnibus *Lib.33.c.6.* animalibus est, sed maximè canibus. Et Dioscorides, Lethale, inquit, est potum Argentum viuum, pondere suo interanea disrumpens. Sed omnes mistiones terrestres, & cum aquis potissimùm, habent magnam latitudinem; prout magis vel minus syncera est materia, qui cum aquas accidit commisceri, vel vapore tantùm, vel fumo, vel adiacenti, ac imbibita de succo terra, vel ipsissima eius rei substantia. Itaque aliquibus locis Argenti viui, acerbę dun- *Acerbæ aquæ acres.* taxat fiunt aquæ, vel acres, quę fortasse eius liquoris vel stragulum duntaxat perfluunt, vel vaporem concipiunt, seque inuicem mistione contemperant. Prorsus verò alicubi virus ipsum Argenti viui ac tota ferè suæ malitiæ forma transit in aquas, eisque exactè vitia communicant. Primùm verò eas reddet *Impressionis aquæ.* actu frigidas, & graues: potentia calidas, atque acres, quanquàm fortè haud differentes à specie, figuraùe simplicis aquę. Et ratio est, quia Argentum viuum corpus est homogeneum, ac syncerę substantię, non adeo sociabile vlli rei, nec aquæ, nisi auro. quod (vix credibile,) vsquequaque penetrat, ac de- *Argentum viuum.* uorat. Quare fumis (vt videtur) quos diximus pestilentes, ac adeo naturæ contrarios communicari duntaxat potest, maximè aquis. Nec non actuali frigiditate, quam in ipso negare non possumus. Quibus contaminatæ aquæ si bibantur, viscera aggrauabunt, ac tùm pondere suo, tùm sęuo halitu intestina dilacerabunt ad interitum vsque. *Operationes*

Aquæ mortiferæ naturæ.

HANC fermè grauitatem obtinuisse videtur Aqua Stigos dicta in Archadia, cuius acrimoniæ nullum vas etiam ęneum, resistebat, nisi (dictu mirum) mulæ vngula. *Aqua Stigis.* Cuius aquæ, ac mortiferæ naturæ eius iam plenæ sunt historiæ, ac facta est interitu (vt dicunt) Magni Alexandri, omni seculo memorabilis. Stygos autē nomine duo memorantur fontes ab authoribus mortiferæ naturæ, alter quem diximus ad Nonacrim Archadiæ montem, qui cōstipatione viscerum strangulat, vt Seneca inquit; vel potiùs frigiditate, vt Plinius. *Stygos in Tempe monte.* Cui facit authoritas Theophrasti, qui nasci hanc scribit frigidissimam (nam actu, vt diximus, Argentum viuum est frigidissimum, ac insuperabilis qualitatis à calore naturali) lapidescens item in alueis, ac pisces producens itē mortiferos. Alter porrò fons nomine Stygos memoratur in Tempe qui mons inferius est in Thessalia. Huius fontis aqua (vt author est Plinius) visa omnibus terrori est, ęs, ac ferrum erodēs, mirumq́ue Siliqua syluestris fontem eum *Fons in Beroso.* radicibus amplecti dicitur, semper florēs purpura. Acerrimæ quoque naturę eas prodidit Vitruuius. Qui & in Beroso Taurorum colle tres fontes meminit, sine remedio, sine dolore mortiferos. Alia aqua in Crobi regno memoratur *Aqua in Alpibus.* in Alpibus, quam qui gustant, statim concidunt. Terracinæ fuisse fontem, Neptunium vocatum, idem Vitruuius testatur, ex quo qui imprudenter bibissent, necarentur, ob id obstructum à veteribus fuisse. *Fons neptunius.* Vbi hodie hic fons non apparet, nisi in Neptuni agro sulphuraria, ac antiqui balnei vestigium. *Cychros fons.* Cychros autem in Trecha (alij legunt in Thracia) ex Theopompo meminit Plinius, ex quo non solùm qui biberint moriuntur, sed etiam qui lauerint. ex simili (vt ego arbitror) veneni frigida qualitate, quæ affectis neruis rigores excitet conuulsiuos: nam & frigida simpliciter aqua tales aliquando inducit affectus. Multæ enecant serpentes. quales memorant aliqui luridos alueos in *Faliscorum fons. Corneti* agro Falisco, & item iuxtà Cornetum, qui anguium, ac Lacertarum ossibus scateant. Nimirum potius dixerim, quia ad teporem illarum aquarum adductæ serpentes in illis degunt, & moriuntur, non enecantur vi aquarum: idem enim videmus in Agnani lacu in Puteolano. Porrò in eo censu mortiferorum Lycus fons Siciliæ proditum est in Leontinis, vigesimo die qui ex eo bibisset *Lycus fons in Sicilia.* enecari: vigesimo forsan à potu die, ex benignioris materiei temperamento, quę refrenet tandiù eius malitiam. Scribitur hoc à Plinio lib.35.cap.2.qui tamen fons hodie (vt Fazelus de rebus Siciliæ est testis) nusquam in Leontino reperitur. Cęterùm vt aliquæ sint ex Argento viuo minus vitiosæ aquę, imo vtiles ob temperamentum, iam hinc aliquibus ostendemus exemplis.

Aquarum natura ex Argento viuo in Hispania.

IN Hispania Argenti viui natura vberrima est nostris temporibus. Quippe mons amplissimus, qui longo excursu in Occidentem Castilliam diuidit à Granata; à quo supernè Ana fluuius, infernè autem Betis apertiùs in mediterraneum influit; ob metallorum, quibus totus scatet materiam, parum ferax arborum est, imò salebrosus vndique, ac liuido longè aspicienti colore apparēs, *Serra Morena.* vulgò Serra Morena, à mauro, hoc est atro colore ab indigenis appellatur. Habet autem infrà hic mons profundissimos aditus, ac inter alia patet apud Alma-

Almadien pagum ſpecus ingens; quinquaginta inſtar milliaria penetrabilis, in quo permulti ſunt altiſſimi Putei, à quibus immenſa Argẽti viui copia mittitur. Ad quæ miniſteria frequens operariorum turba circa eius montis iuga viſitur, qui magno conducti precio ad has mineras, tremuli pluri ex parte, ac paralytici ſunt, nec multùm adeo ſuperuiuunt tempus, quin aut intereant, aut aliquo exortes membro reliquam vitam ducant. *Terræ natura.* Terra vtplurimum lapidoſa eſt, ac rufa, quæ foditur, exudatque argentum viuum, exuſta verò extrinſecus calore nigreſcit, ac liuido (vt dixi) procul aſpicientibus colore apparet. Porrò cùm permultę ex hoc monte ſcaturiant aquarum venæ diuerſę qualitatis, haud dubiè non deſunt quæ fumos id genus metallicos à tota etiam origine concipiant. Verum ex his, quę ad noſtram peruenerunt notitiã, inſignes, ac dignæ mihi videntur hiſtoriæ. *Aquæ acres* Quatuor acrium aquarum fontes, qui longè ex hoc monte tres leucas, pro inſigni ipſo ſapore, & pro ſitu iugi regionis eius, non videntur aliam habere naturam, quàm ex harum minerarum radicibus, vnde qualitatem tantùm accipiant acredinis, & non malitiam. Oriuntur autem omnes hi fontes in ſpatio trium leucarum, quam regionem hodie Calatrauam appellant, vbi olim Colonia Carpetana, ſub Archiepiſcopatu Toletano. ac ex fidedignis authoribus, nec non cenſura ampliſſimi eius Eccleſię Antiſtitis F. BARTHOLOMÆI de Miranda, Domini mei B.M. hanc, quam ſcribemus, ipſorum accepimus hiſtoriam.

Acris aqua ad Valentiolam.

IN Archiepiſcopatu Toletano, non longè à vadis, vbi Ana fluuius ſubmergitur, in pago, qui vulgò Valentiola dicitur, eſt fons acris naturæ qui dicitur la Naua. Exoritur autem lata planicie, ac molliter in occidentem inclinans, iuncetis vndique obſitus eſt; cæterùm claris ac limpidis aquis, amœniſſimos longo tractu irrigat hortos, plantaſque, ac fructus alit tùm guſtui ſuauiſſimos, tùm copia ac magnitudine præ cæteris locis inæſtimabili. *Natura.* Aquę natura primo aſpectu ſyncæra eſt, & clara; ſapore tamen inſigniter acri, atq; *Minera* adeo vt proiectum in fontem ipſum vituli harmum, vel horulæ duntaxat ſpatio ad oſſa vſque abſumat. De minera non habemus particulare iudicium; niſi, quòd materia terræ cùm rufa ſit, quale in argenti viui fodinis proximè reperiri diximus, ac ſitus montium ab Almadien ipſiſque mineris quinquaginta inſtar milliariorum ſpatio iugiter in eam partem inclinet; veriſimile ſit prima ſui origine has aquas vaporum id genus mineralium aliquam portionem in ſe concipere, depuratos tamen longo tractu, & qui aquas ita acres, ſalubres alioquî reddat, atque in potibus, ipſiſque frugibus vtiles. *Vſus.* Quare etſi nõ adeo Hiſpauia hoc balnearum ritu, ac beneficio delectari viſa ſit; cùm plerique tamen miranda ex earum potibus experimenta fecerint, venerunt ad inſtituta medicatarum aquarum in vſum celebrem, ad multas ægritudines, præcipuè verò ad harenularum vitia, & calculos, quos mirificè iuuat attenuãdo, aperiendo, ac abſtergendo. Quo nomine in vicinas Hiſpaniæ partes, & in aulam vſq; Catholici Regis cum multa laude mittitur; non enim longiorẽ duorum, aut trium dierũ vecturam hæc aqua patitur. Maiorem verò in fonte ipſo habet efficaciam, tam vſu balnei ebibita ęgris, ac id genus vitia patientibus, quàm in cibarijs, vt communiſſimè vſurpatur.

Acris

Acris ad Almagram oppidum.

Est & eiusdem naturę, ac saporis puteus pręaltus ad Almagram oppidum, sanè celebre. Cuius aqua optima est, ac potui adeo grata, vt ex mille quingentis circiter eius vici familijs (vt mihi narrat vir fidedignus Balthasar Ruizius hinc oriundus) maior pars abstemia perpetuò viuat, fœmellę præsertim, ac pueri, qui harum aquarum duntaxat potibus delectantur. Imò cùm certatim vndique ad has hauriendas concurrant ęstate, sunt qui intempesta nocte ad eas accedunt, hauriuntque donec sole per diem inualescente, siccantur in totum. Terræ secus vndique materia eadem est, rufa scilicet, & sabulosa, quę & antiquis id genus alijs puteis scatet multis, qui tùm aquæ ipsius acredine, tùm frequenti haurientium agitatu sunt derelicti, ac deuastati.

Minera.

Acris ad Bolagnum.

In consinibus autem ad Bolagnum pagum, persimilis in edito quodam colle puteus est altissimus, qui acriores etiam prædictis continet aquas. Terræ alioquî natura eadẽ, idemq; potus ex eis aquis vulgaris & communissimi vsus.

Acris in via Toleti.

A Civitate autem Toleti, tertio milliario, qua via rectâ in Granatam transitur, nobilissimi exempli, præter prædictas sunt aquæ huiusmodi. Tellus albida. Aqua verò superiore fontis haustu dulcis est: verùm (quod mirum videtur) si quis situlam ad imum vsque Putei Alueum mittat, hauriet aquam ex actissimè acrem. Quod idem in lacu Ascanio, & quibusdam circà Chalcinda fontibus videri scribit Plinius. Nimirùm quia diuerso tractu hinc dulces, & syncerae; hinc verò acres influunt Puteum, acresque subsident dulcibus ob grauitatem. Aequè claras esse nec mirum, & puras. sed æqui ponderis esse (vt mihi asseritur) suspectum per ea, quæ proposita sunt, est experimentum. Cæterùm minus hæc frequens vsu est, quàm prædictæ acriores, nisi pastoribus, ac rusticis. præsertim quia duorum vt plurimum dierum spatio amittunt acorem, quem cęteræ prædictæ diutius seruant, vti diximus.

Aquæ variæ ad superficiem, & fundum.

lib. 1. cap. 5.

De aquis naturalibus ex Minio. *Cap.* XII.

Seqvitvr de aquis ex Minio, quî cum propagari diximus argentum viuum. Nec tàm obscura Minij natura est, quàm quod tollenda est quædam vocum ambiguitas, quæ quandam rerum diuersarum parit confusionem, naturæ, & artis. Primùm; Minium commune quo vtimur, haud syncerum Minium fossile est, nec eius qualitatis, cuius quærimus in aquis impressiones, sed est arte elaboratum. Est enim lapis quidam in mineris suis argenteę harenæ permistus, vt Dioscorides tradit lib. 5. cap. de Cinnabari, qui in fornacibus permutatur in flagrantissimum, & florentissimum colorem. Ita Plinius lib. 34. cap. vltimo, vbi puluerem ita permutatum appellat Sandicem; æquiuoco vocabulo, nam & Sandicem alio loco facit herbam. Quam intellexisse ipse putat Vergilium eo carmine.

Minium cõmune, & Fossile.

Sandix duplex.

Plinij locus lib. 21. c. 15

Sponte sua Sandix pascentes vestiet agnos.

Nam

Nam paſcentes inquit agnos, videlicet herbam Sandicem. Sed decipitur Plinius, nam nulla eius nominis planta, nec infectorij generis ab vllo authore ponitur. Sed manifeſtum errorem declarant planè duo præcedentia carmina; vbi arietem ponit mutaturum vellera recenti Murice, qui piſcis eſt, vnde muricata veſtis, purpurea; & croceo luto: ſic & Sandice item luto pigmentoque rubicundiſſimo intellexiſſe videtur haud dubiè.

Murex quid

Non eſt ergo Sādix plāta vllo pacto, ſed pigmenti factitij genus rubicundi: quapropter id auget in Vergilij verbis miraculum, ſponte ſua naſcituram. Et præterea patet, quòd Minium verum naſcitur, Sandix autem fit arte: Diuerſa ergo ſunt. Inuexit porrò induſtria artis alterum Minij genus, quod ex Ceruſſa extremè peruſta fit donec colorem Sandarachæ ſimilem acquirat, quæ & Sandix à quibuſdam dicitur Dioſcoride lib.itidem.5.cap.de Ceruſſa: & Sandaracha Vitruuio libr.7.cap.12.

Minium, ſeu Sandix factitia, quæ & ſandaracha.

Atque hoc commune eſt, ac vſuale Minium officinarum, cui vis eſt (inquit Dioſcorides) refrigerare, obſtruere, mollire, explere, ad cicatricem perducere, vnde ceratis commiſcetur, ac emplaſtris. Differt à Sandice illo pigmento; nam teſte Plinio lib. 33.c.7. Omne Minium igne nigreſcit; attamen quod è foſſicio fit, refrigeratum recuperat naturalem ruborem; factitium verò officinarum nigreſcit, & non recuperat priſtinum ruborem. Sunt ergo tria genera; Minium foſſile; Sandix, quod eſt Minium arte elaboratum; & Minium factum ex Ceruſſa.

Minij tria genera,

Et tres pariter diuerſæ eorum naturæ; nam factitij Minij vis, qualem diximus, ſicca & refrigerans in cæratis, ac emplaſtris vtilis. Sandicis mediocris, ac ſolis ferè ſumptuoſis picturarum ornamentis in vſu, Dioſcoride. Et foſſicij, naturaliſque Minij natura, acris & calida, quarum ſanè qualitatum ſuſcipiunt aquæ è Miniarijs metallis impreſſionem. Quod præclaris infrà patebit exemplis aquarum è Miniarijs, vnde Minera ficta vox, quaſi Miniaria, ad reliqua quoque metalla vſurpata videtur à iunioribus.

Minera dicta quaſi Miniaria.

Præſertim è Miniarijs Galleciæ in Hiſpania, vnde Minium aduehitur præſtantiſſimum, Dioſcoride: nec minus præſtantiſſimæ aquæ, & calidæ naturæ. Habetur & apud Epheſum Vitruuio, in Cilbianis agris, vbi notas eius metalli, ita tradidit: Gleba inquit foditur ἀνθραξ dicta (quia nimirùm carbonis æmulatur ruborem) vena foris vti ferro, magis ſubrufo colore, habens citrà ſe rubrum puluerem. Et cum foditur ex plagis ferramentorum crebras mittit lachrimas argenti viui. hæc Vitruuius.

ἀνθραξ Vitruuij lib.7. cap.12.

Quod & Plinius authore Theophraſto adfirmat: ac ſimile apud Colchos ex rupe quadam inacceſſa proiectis iaculis decuti. Simile proditur à iunioribus in Germania, in Franconia in Suditis montibus, & ad Hidriam pagum in Tirolis, vnde nos glebam accepimus, qualem anthracem dixit Vitruuius, Cennabrio perſimilem, quare & Cennabrium naturale, ac foſſicium hoc appellant. Glebam (inquam) rubram, lapidi pallido adnexam quaſi matrici ſuæ, ac ſatis duram.

Cennabrium naturale.

Ex quibus colligitur Minij impreſſiones in aquis miſtas eſſe, & de natura argenti viui peruſti cum ſulphure. Argentum enim viuum Minium producit in ſe; vnde & Minium, (authore Dioſcoride, & item Plinio,) noxij halitus eſt in metallis ſuis, ac operarij laxis veſicis faciem obuelant, & tamen vt per eas ſpectent.

Qualitates aquarū ex Minio.

Participat & naturam ſulphuris; nam Minij lapis metallum quoddam eſt, & quædam prima adnexio horum duorum, quæ ſunt prima ſemina metallorum. Et præter ea arte Cennabrium factitium, quod adeo æmulatur Minium foſſile, ex argento viuo extremè peruſto fit cum ſulphure. Et tandem id planè patet experientia; nam

Cennabriū factitium.

ad

ad Minium fluuium in Hispania sunt apprimè calidæ, ac sulphurosæ cum Minio. Vnde siccare valent, ac dige rere: crassos mittunt vapores.

Aquæ mentem lędentes.

OBSERVATVM verò est, quòd quæ aquæ hanc materiam abluunt, rectâ caput ipsum impetunt, mentemque obturbant. Quales Plinius ex Ctesia recensuit fonte Rubro in Aethiopia, vbi Minium natiuum tradidit Hermogenes, & de quo Ouidius in admirandis cecinit lib.15. Metamorphoseos.

Fons Ruber.

Aethiopasq; lacus, quos siquis faucibus hausit,
Aut furit, aut patitur mirum grauitate soporem.

Alter similis in Boëotia traditur ad Trophonium deum, qui bibentibus obliuionem adfert, vbi tamen alius adfert memoriam, Plin. Et in Cęa insula alius, qui hebetes facit, vt testatur Varro. Similiter lacus in Trogloditis, qui proptereа Insanus dicitur.

Duo fontes in Bęotia cōtrariæ naturæ.

Minius flu. in Hispania.

MINERAS verò fossicij Minij omnes authores in Hispania tradidêre, quod Theophrastus durum, ac harenosum habitum fuisse antiquis asserit. Plinij tamen temporibus nō aliunde ferè aduehebatur (credo ad pigmentorum vsum) quàm ex Hispania, ex Sisaponensi præsertim regione in Betica, & Gallecia. Quæ adeo tellus Minio, atque omni metalli genere luxuriat, vnde flumen in ea ingens Minius, ac iuxtà Argenteola ciuitas, à Miniariis, argentariisque fodinis sic dicta, quæ simul (vti diximus) propagantur. Quare passim calentes riui, qui propter ipsum fluuium, & aliqui in ipso fluuio exeunt, hac materia participant, quorum aliquos (vt accepimus ex Doctore Torres, nobili Ihesuita, ac Medico) describemus.

Argenteola ciuitas.

Thermæ in Minio fluuio.

HORVM quidem fontium extitisse aliquos in balneis vtiles, quibus temporibus Romanorum coloni hæc loca tenuêre; ipsa vestigia alicubi vrbanarum Thermarum instar ostendunt. Opus antiquum, ac multiplici camerarū serie distinctum, quarū alię ad sudationes Laconicorum ritu constitutæ fuisse videntur, aliæ ad lauationes, cum Cryptoporticu subterranea pro frigido balnei solio, ac mira super cæteras aquarum amęnitate, quæ suapte naturæ sponte & calidæ, & frigidæ, & temperatæ hinc inde emanant. Quæ in totū variæ facultatis, ac temperamenti existunt: verùm quæ hodie vena ad vsum balnei recipitur, est quidem diluta Minio, sed pro sulphure potissimum, cuius non exiguam obtinet partem vtilis est: quare calet, syncera alioquî ac limpida, nec adeo fœtet. Communis eius vsus, & experientia est iure balnei in ægritudinibus frigidis, vt reliquarum sulphuratarum: neruosis nimirum affectibus, catarrhalibus, podagricis, paralyticis, asthmaticis, & id genus frigidis alijs vtilis. Exiccat in primis, deinde calefacit, ac moderatè digerit. Aestate per initia, & autumno potissimùm eligenda.

Minera.

Vsus.

Electio.

Bal.

Bal. ex Minio ad Orensem Ciuitatem.

INFERIVS autem, sub Orensi ciuitate, quæ erant aquæ calidæ Ptolæmeo, permultæ visuntur prædictis similes balneorum reliquiæ, & calidissimæ aliquæ inter alias aquæ, de quibus iam inter sulphureas locuti sumus. Porrò 12. millia pass. ab ipsa ciuitate, complures in medio Minij amnis emanant calidarum venæ, quæ in balneis (quanquam alueis iam senio dirutis) recipiuntur: ac in lacunosis fluuij recessibus suauissimos alunt pisces, quos plenis nassis accolæ piscantur. Eiusdem ferè naturæ vt supradictæ, ac eodem nomine recipiendæ.

Aquæ calidæ ciuitas.

De aquis naturalibus ex Sandaracha, atque Arsenico. Cap. XIII.

SIMILIS porrò Cinnabari, ac Minio Sandaracha est, tùm colore, tùm quia & ipsa naturam obtinet auri, & quod cum ipsa nascitur Arsenicum. Ignei feruoris hæc ambo sunt potius, quã calidi: quare vim habent exactissimè penetrandi, erodunt, vrunt, ac ignitorum modo crustas inducunt, ac grauis item sunt impressionis in aquis. Arsenicum (Ἀρρενικὸν dixêre Græci) duplex est, pallidum quidem, atque aureum, ac vtrunque in pigmentis vtile, vnde nomen latinum duxit Auripigmentum. Et quæ huic materiæ connascitur Sandaracha, est propriè Sandaracha; nam huic æmula ars Sandaracham illam suam inuexit, quam & Sandicem, & Minium paulo ante vocari diximus. Differentia autem Sandarachæ & Arsenici in sua matrice hæc est; quòd tota venæ materia, quæ dura est, aureique coloris, vel pallidi, Arsenicum est, siue dicas Auripigmentum. Quod autem ei connascitur, permistumque plus minus reperitur Sandaracha est, differens à substantia Auripigmenti solum colore, quem flammeum habet. De ipsa autem materia Arsenici ars facit duo genera: Album enim facit admistum cum sale, & combustum, atque hoc propriè Arsenici retinet nomen, ac matrix ipsa ad distinctionem dicitur Auripigmentum. Facit & Rubrum ex vehementi ignitione, diciturque Rasagallum. Et quæ rursus crustæ instar, intensissimo igne perusta est, vnde colorem acquisiuit flammeum cum odore sulphuris, ea Sandaracha altera artis est; vt duplex hæc quoque sit, arte nimirùm, vel natura perassatum Arsenicum. Natiuæ Sandarachæ copiam prodidit Vitruuius ad confinia Magnesiæ atque Ephesi reperiri, rubræ, & puluerulentæ substantiæ. Auripigmentum verò aureum dicitur tùm colore, tùm quia continet aliqua parte aurum: quare coxisse Caium Principem pondus ingens testatur Plinius, ac legisse aurum probatissimum, quanquam superauit impensa. Natura ergo vtriusque in aquis eadem ferè est, acris scilicet, exiccans, ac abstergens. Quas qualitates vbi aquæ exactè conceperint, lixiuij instar fient acerrimæ, depilabunt conspersæ, stomachum lædent ebibitæ, gingiuas erodent, ac laxabunt dentes. Alioquî dilutæ admodum remittunt acrimoniam.

Ἀρρενικόν. i. Auripigmentum.

Sandaracha duplex.

Arsenicum crystallinũ.

Rasagallum.

Sandaracha Arsenici duplex.

Qualitates aquarum.

Fons venenosæ naturæ in Persia.

MATERIAM Arsenici, ex iam dictis ducere arbitror fonticulum, quem narrat

narrat Vitruuius in Susis Persiæ metropoli, ex quo qui bibissent amittebant dentes. Nec dissimilem, quem triennij spatio idem facere in maritimo Germaniæ tractu, testis est Plinius. Narrant quidam alij scriptores reperiri in Aegypto quasdam aquas, quas qui potauerint, caluos fieri & tamen contrariæ qualitatis Alcon amnis proditur in Aerithris, qui pilos gignit. Alias in Gadaride quæ biberint pecora, amittere pilos, & vngues, & cornua. Omnes fermè id genus noxij fontes, vt etiam quem proximè ad Nonacrim Arcadiæ inter Argentarias posuimus lethalem, quoddam Arsenici virus obtinet, quod manifestum præ ceteris est in metallis venenum.

Fons in Germania.

Fons in Ægypto.

Aquæ in Gadaride.

Aqua Zame in Africa.

In multis tamen aquis metalli virus remittitur haud dubiè, seu aquarum ipsarum copia, seu spatio diluatur; adeoque nonnullæ pro medelis inoffensè sumuntur. Hypanis in Ponto fluuius (vt traditur) fonticulum ex Sandaracha recipit, quo amarulentus redditur, ad certum terminum. Alioquî dilutæ admodum ex Sandaracha aquæ thoraci purgando laudantur, purulentas excreationes inhibent, suspiriosis, anhelosisque auxiliantur. Talis fortasse aqua Zame in Aphrica, quę (vt testis est varro) canoram faciebat vocem.

Hypanis in Ponto.

De aquis naturalibus ex Molybdena, & Antimonio. Cap. XIIII.

Commvnem verò matricem argento viuo, ac plumbo iam Molybdenam esse diximus in metallis suis: ac de eius natura, atque impressionibus iam abundè inter plumbarias aquas dictum est, & quę vnice refrigeret, exiccetque, inflammationes compescat. Porrò ad plumbi quoque naturam, atque argenti accedit Antimonium, quod Stibion, ac Stimmi Græci appellant: ita vt hæc quodam ordine se consequantur, argentum viuũ natura liquidum, molle plumbum, durius stamnum, durius adhuc Stibion, ac medium quodammodo inter argentum ac ferrum existens. Vnde confusum cum eo stamnum durius efficitur: & argentum, quî cum etiam nasci reperitur, teste Dioscoride, redditur magis sonorum. Talis ergo materia, ac aquæ natura multis in locis reperitur. Has tamen ferratas plerunq; definiunt, nam haud multo à ferratis solent esse differentes, claritate præsertim, saporeque adstringenti, & stiptico. Tales apertè aquas iam in ferratis narrauimus in Prochyta insula ad conspectum Neapolis; quando recrementa illa, quæ ex eis collibus eruuntur, lucida, & grauia, ex quibus selecto puluere in conspergendo scripturarum encausto communiter Neapoli vtuntur. fermè Stibij species est, impurior tamen, ac media inter syncerum Stibion, & ferruginem. Scatent Thinui montes, qui minerales adeo sunt, hac materia: in Senensi agro primùm, & in comitatu Sanctæ Floræ: quod tamen durius est, & excrementicium, vnde chartas liuore commaculant, & aquas. Quæ residentibus paulo postea partibus metalli grauibus lapidescunt, virtutemque acquirunt emplasticam opplendi, refrigerandi, siccandi, abstergendi. Vnde condylomata inhibere valent, ex Dioscoride, ac sedis venas tumidas. Ocularijs remedijs vtiles.

Qualitates ĩ aquis.

Aquæ ĩ Prochyta insula

De aquis naturalibus ex Pyrite, ac Marmore. Cap. XV.

PYRITIDIS verò lapidis, quam Marchesitam vulgares appellant, promiscua natura est. Quoddam enim metallicum excrementum est, haud tamen permistum cum vllo metallo reperitur, sed ex fumis coalescit tractu temporis, qui eleuantur ex metallis aut auri, aut argenti, aut æris, aut ferri, quorum metallorum aliquam continere solent hi lapides portionem, ac naturam. Paucam tamen in aquas facere possunt impressionem, & quasi similem Antimonio ob suã duritiem, quæ fusi alicuius metalli, & cõcreti instar est.

Aquæ in Ilua Insula.

IN Ilua Tyrrheni maris ob ferri metallum percelebri insula, eminet occidentali situ altissima rupes, quæ tota ferè coaceruata pyritide lapide videtur, ac crebris hinc inde aquarum riuulis irrigatur. Quæ omnes frigidissimæ sunt, cum sapore tamen insigniter acri, ac adstringenti, vnde & gingiuas lędunt, ac paulisper detentæ in ore stuporem inducunt dentibus. Vtiles ocularijs remedijs, fluxionibus nimirùm, ac lachrymis spontaneis, & rubentibus ex ea caussa oculis conspersæ. *Collirium.*

Quædam ex Marmore.

CONCRETA & inter Marmorum fibras quandoque Pyritidis materia visitur: quamobrem cùm ex marmore, pro frigida lapidis natura, frigida duntaxat qualitate scatere soleant aquæ; aliquæ tamen fœtidum induunt halitum, ex caligine (vt ego reor) aliqua metallica sub terris illis, quæ ad illas lapidum fibras exhalat, ac aquas incurrentes ita commaculat. Tales Albulæ, quæ ex altissima scatebra calcarij lapidis, oua cocta vapore suo, & cum quodam tepore referunt. Ac multæ aliæ similes aquæ. *Albulæ aquæ.*

Aquæ ad Agnanum in Pisanis.

QVAS verò aquas in agro Pisano ex Vgolino de monte Catino suprâ citauimus, ad cęnobium Agnani, nec longè à Reginę balneis; è marmoris similiter fibris emanant, actu quidem valde frigidæ, & graui quodam odore. Quæ haud tamen inutiles sunt; imò hac vna præcipuè virtute sunt insignes quod sterilitatẽ emendant mulierum. Quippe mulieres, quæ ob vteri laxitatem, calidamque atque humidam fluxiones abortiri solent, pro harum balnearum qualitate, ac frigido solio, inhiberi adeo solet noxius fluor, ac calor intrò costipari, vt manifestum in posterum sentire soleant iuuamentum. Fallopij quoque testimonio. *Vsus.*

Lapidosæ aquæ.

HVC aliæ pertinent lapidosæ aquæ. Narrant authores quidam de Rebus Pannoniæ, ac Transyluaniæ, ad arcem Fileg in comitatu Neograd specum esse, in quo supernè destillans aqua, continuò durescit in lapidem. Quare ceu statuas hominum videas ibi saxa consistere, colore albo, qui & vtiliter *Aquæ ĩ Trã syluania.*

colligitur in pigmentis. Tales Mieze destillare aquas in Macedonia meminit Plinius, quæ columnas faciunt. Item Corinthi. item in Phausia Chersonesi, & in Rhodo insula in antro magno, quæ discolori etiam aspectu gignunt lapidem.

Aqua Sancti Victoris.

LAPIDOSÆ eiusmodi guttatim aquæ, multis in locis sub Appennini antris memorantur. Inter alias autem super Esinum fluuium in Picenis, ex prærupto iugo eminet longissimus sine fine specus, Grotta scura dicta ab indigenis, quam ad duorum ferè milliariorum spatium adiuimus, ac guttæ certis locis visuntur destillantes, quæ columnas faciunt ceu Vitreas. Et hinc duo circiter milliaria, ad fluuium ipsum, quâ salebrosa vndique conualle à Serra Sancti Quirici Fabrianum itur nobile oppidum, est Sancti Victoris cœnobium, iuxtaque lapidosæ alterius aquæ scatebra, quæ ex imis lapidum fibris, filamenta quædam adducit albida, molliaque, non sine quodam sulphuris sapore, atque odore. Alioquî clara aqua, ac siccantis facultatis: vnde vsu balnei ad morbos supercutaneos recipiendam esse docuimus. itaque hodie incolæ vsurpant.

Grotta scura.

De aquis ex Cadmia naturali, aliisq́ æris excrementis. Cap. XVI.

HAEC frequenter æquiuocatio in re metallica fit, vt sub vna quadam nomenclatura, duæ, vel etiam plures, metallorum diuersæ species comprehendantur, altera naturæ, altera artis. Quod persæpe magnam parit confusionem, eamque aliquando pernitiosam, non in his solùm aquarum impressionibus agnoscendis, verumetiam in toto vsu Medicinæ. Vt multis locis superiùs ostensum est, & præsertim de Minio, de Cennabrio, & de Sandaracha: quorum alias ostendimus naturales species, alias artificiales, ac longè inter se differentes. Idipsum ergo & de Cadmia animaduertere oportet: cum alia naturalis sit, & fossicia Cadmia, cuius hîc ostensuri sumus impressiones in aquis; & alia quæ casu fit, dum ęris lapis funditur in fornacibus. Qua in re triplex fit error, primò quod hanc tantummodo artificialem tenent communiter esse Cadmiam: deinde quia eam cum Pompholyge confundũt; & tertio quia indistinctè vtranque appellant Tutiam. quarum omnium rationem sic breuiter habeto. Pompholyx quidem, quam Tutiam propriè ob tutelam fortasse in collyrijs oculorum appellarunt Arabes, solùm artis est: fauilla nimirùm leuissima, quæ dum coquitur ęs è subtilioribus tùm ęris ipsius, tùm etiam Cadmiæ partibus euolat, in bullasque exiles circà summum camini concrescit, & quæ in angulos fornacis recidit grauior fauilla, hæc propriè Spodium, & Cinerula. Cadmia verò propriè fuligo, ac pars crassior, quæ assidua vstione vel parietibus hæret, vel ferramentis supernæ fornicis. At alia res est fossilis, syncęraque Cadmia, quæ è metallis scilicet, ęris, non è fornacibus, eruitur: & qualis à Dioscoride primùm notatur, & deinde à Galeno exactè describitur e Cyprijs metallis, quæ superstant Soli Ciuitati, vbi defosso monte multigenas asserunt inueniri venas, Cadmiæ, Chrysocollæ, Misyos, Soryos, Atramenti, Cęrulei, Aeruginis, in Chalcytidis ipsius mole adglutinatas,

Cadmia duplex.

Tutia.
Pōpholyx.

Spodiū siue Cinerula.

Cadmia factitia.

Cadmia naturalis.

ix. Simpl.

natas, necnon exquisiti Diphrygis ceù venas quasdam. Iure autem hanc lapidosam quis vocet Cadmiam, subdit Galenus, & quæ alrera Cadmia multo est præstantior. Et quę sequuntur. Frequens hæc ergo reperitur in fodinis Germaniæ, vt testantur illi Metallarij, & non modò ęneis, sed & argenteis, atque aureis, quam nostri Tutiam, & corrupto paulisper vocabulo à Cadmia Calaminam appellant. Colore hæc in luteum albicans, acris, & de natura ęris, vnde calciamenta ac pedes exurere eam asserunt operarijs. Reperitur & in Italia multis locis, primùm ad Cumas, Dioscoride. Posteà inuenta est in Senēsi agro, in Vicentino, in Bergomensi, præceteris verò in Mediolanensi abundantiùs, vbi ex eius mistura cum ęre Orichalchum fit. Festo quoque Pompeio authore ex antiquis; Cadmia inquit, terra est, quæ assumitur in ęs ad conficiendum Orichalchum. Est autem Cadmiæ facultas Galeno eodem loco authore, leuiter desiccatoria, abstersoriaque; in caliditatis verò & frigiditatis differentia temperata, nempè neutrum insigniter efficiens. acrior tamen Germanica, si calciamenta exurit. Quam ob rem & in aquis, quæcunque sit, moderatè exiccatoria fit, & magis refrigerans pro aquæ admistione. Vt tutius hac naturali aqua ex Cadmia naturali (si haberi poterit) vtendum sit, in certis affectibus oculorum, quàm factitijs ex Tutia) præparata collyrijs, quibus (si per inscitiam artificis minus diligenter abluta sit Tutia, vt plerunque fit) inflāmari affatim videmus oculos, nec intemperiem inhiberi.

Tutia naturalis. *Calamina.* *Orichalchi ars.* *Facultates.* *Collyria ex Tutia.*

Aquæ ex Cadmia ad Aquisgranum.

AD Aquisgranum in Belgis Cadmiæ genus fossile memoriæ prodidit nouiter Franciscus Ruremundan, eius ciuitatis Medicus, quod vulgus lapidem Calaminarem appellat, coloris sublutei, & candicantis, quo ęs in aurichalchum tingitur. Nec longè vnum milliare balnea tradidit, quæ inter Sulphurata superioribus libris retulimus.

Calaminaris lapis.

Aliæ ex Cadmia aquæ.

NON sine quadam Cadmiæ natura, atque virtute mihi videntur esse quædam aquæ, quę ocularijs affectibus medentur. Qualis Grotta Viterbij inter alias, quæ ęre (vt communiter tenetur) atque Cadmia fortasse, quę ęri cognata est, participat. Tigurinæ similiter aquæ in Heluetijs, & præclaræ ex Minio quædam in Hispania. Tales putamus intelligere voluisse Solinum in Sardinia fontes, qui Lucifugas pellunt.

Grotta Viterbij. *Fontes ī Sardinia.*

Aquæ de Buxo ad S. Cassianum.

CADMIÆ quoque aliquam materiam mihi videntur participare Aquæ de Buxo nuncupatæ ad Sanctum Cassianum, quas in Ferratis anteà retulimus. Tùm ob excrementa, quæ exinde eruta vidimus crustacea, & Tutiæ modo dura: tùm etiam ex operationibus, quas inter hę duæ singulares in eis sunt, vna quòd oculos iuuant tàm bibitæ, quàm conspersæ: & altera quòd ambustis igne mirificè medentur, nam oppidani nullo ferè alio remedio ad ambusta vtuntur.

Aquæ Ciceronianæ in Baianis.

Lib. 31. c. 2. PERPETVA verò memoria, propter vtilitates quas præstant oculis, commeminit Plinius Ciceronianas aquas, quæ sub nomine hodie balnei de Prato in Baianis habentur. Rationi verò consonum fit ob illud iuuandi oculos experimentum, has Cadmia participare, quæ in Cumanó agro naturalis est, Dioscoride authore, ac in Baiano, qui Cumano est proximus, scaturisse has aquas recensuit Plinius, quarum historiam exarauit his verbis. Digna memoratû villa est, ab Auerno lacu Puteolos tendentibus imposita littori, porticu, ac nemore celebrata: quam & vocabat M. Cicero Academiam ab exemplo Athenarum, ibi compositis voluminibus eodem nomine. In qua, post obitum ipsius, Antistio Vetere possidente, fontes eruperunt calidi, quos oculis perquam salubres, eleganti satis encomio, à Laurina Tullio eius liberto fuisse celebratos his versibus recensuit.

Bal. de Prato.

Plinij historia.

Quòd tua Romanæ vindex clarissime linguæ
    Sylua loco melius surgere iussa viret.
Atque Academiæ celebratam nomine villam
    Nunc reparat cultu sub potiore vetus.
Hic etiam apparent lymphæ non ante repertæ,
    Languida quæ infuso lumina rore leuant.
Nimirùm locus ipse sui Ciceronis honori
    Hoc dedit, hac fontes cùm patefecit ope:
Vt quoniam toto legitur sine fine per orbem,
    Sint plures oculis, quæ medeantur aquæ.

De aquis naturalibus ex Chrysocolla, & lapide Armeno dicto, & cyaneo. Cap. XVII.

CHRYSOCOLLA quoddam aurarij metalli purgamentum intelligitur. Cuius quidem, & lapidis Armeni, & Cærulei, seu Cyanei, quē & Lazuli appellant, eadem ferè natura videtur, ac eiusdem, pro ratione, impressionis in aquis. Nam vna omnium origo est, seruato tamen ritè progressu, quem naturam seruare in propagatione specierum cōtemplamur. Prima Chrysocolla est, quæ veluti limus quidam, ac vena putris ex fibris defluit metallorum, Plinio teste lib. 35. capite 5. crasfescens postmodum rigoribus hybernis vsque in duritiem pumicis. Colorem quā simillimè porri referens, quæ ex ærariis in Cypro defluit, Dioscoride: subalba quoque, pallida, & nigra, pro ratione fortasse socialium metallorum, auri, argenti, plumbi. Secundus progressus in lapidem fit, cùm nimirùm tractu temporis induratur, Chrysocollæ colore infectus, Plinio; optimusque qui maximè viridis, communicato colore cum Cæruleo. Qui lapis Armenius dicitur, regionis nomine cui primùm ab authoribus adscriptus est: nomen tamen non variat genus, ac naturalis est non in Armenia solùm, sed in fodinis quoque Germaniæ in maxima copia (quod Germani quidam authores & Mathiolus testantur) argenteis præsertim, aureis, atque æneis, à pictoribusque, qui eo frequenter vtuntur in pigmentis, verde azzurro nuncupatur. In quibus fodinis & Cærulei,

Chrysocollæ natura.

Armenij lapidis natura

Verde azzurro.

rulei, quem lapidem lazuli vocitant, ingens copia reperitur, cęlestem apprimè colorem referens, vocatum lazuleum à pictoribus. Et in fidem; Armenius (inquit Dioscorides) eadem quæ Chrysocolla præstat, sed inefficacius. nimirùm in quo ob duritiem partes aliquæ acres solutę sint, quæ in Chrysocolla planè calfacientes sunt, & siccæ qualitatis, carnesque modicè mordendo exedunt. Arabes verò authores ob hanc Armenij, ac Cærulei affinitatem, indistinctè vtrumque simul comprehendunt, ac easdem vtrisque tribuunt virtutes: vtpote qui solo ferè (vt dixi) naturæ progressu secundum prius & posterius differunt, ac maior necessariò fit in quoquo progressu coctio, & induratio. Vnde qui primus fluit liquor, limus est; secundo durescens, Chrisocolla; tertio lapis friabilis, Armenus dictus; vltimus, ac exactissimæ coctionis ac duritiei fit Cæruleus. Quæ tamen genera differunt haud dubiè penes regiones, ac pro metallorum, in quibus fodiuntur ratione. Nam Cæruleus nobilissimus, ac gemmæ instar splendidissimus, in Cypro ex ærarijs metallis eruitur, Dioscoride. imò qui lapis lazuli orientalis dicitur, gemma est, scintillis illis auri congeneis sibi emicans. Ex Germanis autem fodinis, vbi etiam reperitur, argenteis maximè atque æneis, quæ portio diutissimam coctionẽ passa est, ea vitri modo splendet, haud vllis emicat scintillis. Minus verò elaborata pars, segmenta quædam marmoris ipsi Cæruleo adglutinata referunt, quę friantur, ac virore Chrysocollæ simul ac Armeni cum Cæruleo sunt conspersa. Horum ergo omnium substantiam, & qualitates possunt aquæ ex prędictis mineris suscipere: maximè verò Chrysocollæ, quæ tota solubilis in aquis est. deinde Armeni lapidis, caliditatem, siccitatem, crassiciem, abstergendi vim, atque acrimoniam. Stomacho aliquando noxiæ, ac bibentibus perniciosæ aliquæ.

Cærulei, siue lapidis lazuli natura.

Lapis lazuli orientalis.

Qualitates ĩ aquis.

Fontes Chrysocollæ in Dacia.

In prædictis ergo metallis omnibus haud dubiè inuenitur Chrysocolla, præsertim in æreis, de cuius natura maximè videtur esse, ac bona profectò caussa cur æneæ aquæ egregiam adeo obtineant detergendi virtutem, & quę aperiant, attenuent, ac frangant lapidem. Auri verò metalla, argenti, & plumbi, pro aliqua æris qua participant portione, Chrysocollam producere putandum. Rara autem habetur Chrysocolla; quoniam ea quàm rarissimè in vsu medicis est; aurifices verò qui eam ad ferruminandum solidandumque (vt vulgò loquuntur) aurum accipiunt, (vnde illi Chrysocollæ nomen) factitia vtuntur, quam Boracem vocant. Nimirùm vt Dioscorides quoque docet, & Galenus, quæ ex vrina pueri, ac certa Nitri portione diutissimè in mortario ex ære Cyprio rubro, ac æneo item pistillo exagitatis, conficitur. Exemplum verò naturalis in aquis habetur in Dacia, quam hodie Transyluaniam vocant. Vbi è Carpatho monte (vt scribit nouiter Georgius Reychersdofferi Transyluanus author) apud Neusolam oppidum, quod accolæ Bistriciam appellant, fodinæ sunt æris opulentissimæ, quæ Regiæ appellantur, ex quarum certis cuniculis aqua emanat virescens, ex qua, vbi in suis receptaculis subsederit, Chrysocolla colligitur. Quæ aqua facit & balnea aliqua, vt iam inter ænea de eis diximus, in quarum naturam omnis Chrysocollæ vis est conferenda.

Vis detersoria.

Borax aurificum.

De aquis naturalibus ex Ochra, Rubigine, ac Rubricis. *Cap.* XVIII.

QVAM rationem, atq; originem habet Chrysocolla è metallis ęneis, atque aureis, eandem habet Ochra è plumbarijs, Aerugo ex ęrarijs, & Ferrugo ex ferrarijs metallis. Quinimò quodque metalli genus suum habet excrementum, idque maiori ex parte originem habet Chrysocollæ adsimilem: nimirùm quòd vel humore aliquo ingenito, vel influente supernè aqua concrescit limus, qui pro metalli natura, ac fomite, in varias naturaliter species conformatur, vel pulueris, vel terræ, vel lapidis, diuersorum colorum, & diuersarum qualitatum. Communicant tamen in multis, & in multis natura promiscua. Aerugo propria ęris, quam viride ęris factitium æmulatur: ac visa in fodinis, Cyprijs Dioscoride teste, per ardentissimos Canis æstus destillare, virente admodum colore, insignis quidem acrimoniæ ac abstersoriæ similiter facultatis in aquis ęneis potissima caussa. Sicut & Ferrugo in Ferrarijs, quæ subrubet, quasi creta exusta. Ac eam consequuntur varia Rubricarum genera, Synopis, Hæmatites lapis, Schiston, Smiris, Bolus. De promiscuis autem natura, est Ochra, quæ & in plumbarijs frequens est, & argentarijs, ac origine fermè cum Chrysocolla in fibris lapidum adhæret, colore luteo, leni, ac friabili substantia, vnde facilè fathiscit in aquis. Talem narrant ex Germania scriptores, Ochram in Saxonia fluuium, qui eo lapidis, quem abluit succo dilutus, ac luteus influit. Ei virtutem siccandi, ac adstringendi tribuit Dioscorides: & tamen Galenus Ochram mediocriter calidam ponit v. Simpl. cap. 12. Vbi eam inter medicamēta connumerat, quæ vrinam cieant, vt Ochra, inquit, & Nitrum, & Acetum Scilliticum. Verumtamen vires eam habere paululum diuersas, pro natura metalli, vbi producitur, non videtur dubitandum; alibi calidam & incidentem, quam ob rem vim in aquis habebit insigniter abstersoriam, & quæ vrinam cieat. Alibi siccam, & terream, stypticamque, & maximè quia hæc excrementa casu multoties naturæ permista oriuntur. Nam in metallis ferri Iluæ insulæ quinque hæ partes reperiuntur, Blanchetta, quam appellant, nos Argillæ putamus speciem; Bolus, quæ rubra est; Synopis siccior, ac aridior Bolo; Ochra pallidior vtrisque, & Rubigo. Reperitur & in ferrarijs aliquando Hæmatites lapis, qui multoties Ochram ęmulatur, nam & flauus, & niger, & ferruginis instar in fodinis reperitur, vt metallarij testantur: cum propriè sanguineus sit, vnde illi nomen, quanquàm & à virtute, quam insignem habet sistendi sanguinem ita potuit nuncupari. Reperitur etiam per se, ac vtrobique siccam, frigidam, stypticamque aquis virtutem impertire valet. In ferrarijs porrò fodinis Schiston quoque frequens est, quasi scissilis natura; qui in cunctis hæmatitem ęmulatur, etiam in virtutibus, quas habet tamen ad omnia infirmiores, Dioscoride authore. Frequens & in argentarijs Germaniæ, & in Bohemia; terreno etiā vbi nascitur, rubescente. Rubet & Smiris, quo Gemmarij, ac Vitrarij vtuntur, ferreæ naturæ, & glebosus, inęqualiter fragilis, abstersiuæ similiter virtutis.

Aerugo & viride æris.

Ferrugo.

Ochræ natura.

Ochra fluuius.

Hæmatites.

Schiston.

Smiris.

Balnea quædam cum Ochra.

OMNES ferè aquæ, quæ rubore plus minus dilutæ, aut terram ipsam quâ influunt

influunt rubigine conspergunt, aliquam verisimile fit ex prædictis excrementis, ac metallicis concipere. Ad quarum distinctionem adiacentes ipsas terras, nec non & aquarum ipsarum operationes contemplari est opus. Nam ex Ochra fluuium in Saxonia luteum feri iam diximus, quæ ibi nascitur. Ochræ verò excrementa ac ferruginis simul mittunt Sancti Cassiani balnea, Ficuncella præsertim dicta, quā ferri diximus, atque ęris natura obtinere. Ad Auinionis autem balneum, etiam riui quacunque influunt aquæ rubent, quæ cum stypticæ sint, aliquam ex prædictis speciem, vel Bolum, vel Hęmatitem concipiunt, quæ sunt styptica. Nec minus in Pisanis, his adsimiles aquæ dictę Ochra participant, ac ferrugine aliqua; vnde certis temporibus citrinæ emanant.

Sancti Cassiani bal.

Auinionis bal.

Aquę in Pisanis.

De aquis ex combustis terrenis corporibus, calce, cinere, ac Pumice. Cap. XIX.

CORPORVM quidem terrestrium combustorum insignes sunt in aquis naturalibus impressiones, & qualitates; quas tetigit Galenus lib. 9. de Simpl. Med. facult. his verbis. Sanè (inquit) plerique existimant combusta omnia seipsis frigidiora. Alij contrà combustorum omnium augeri caliditatem: Vtrique verò per indistinctionem errant. Planè enim constat quędam ex combustione calidiora fuisse reddita, & ad gustum, & ad tactum, & ad facultatem operandi. Quædam contrà tactu constat & vsu minus effici calida. Ad distinctionem igitur vtrorumque sciendum est; quòd acria quidem si vrātur, multum caloris amittunt. At quæcunque acria non sunt, multum ex vstione caloris assumunt. Sanè combustorum omnium nullum planè est frigidum. Relinquitur enim in illis velut ἐμπύρευμα, hoc est ignitio quædam, teste Aristotele. Siquidem humidum omne combustio absumit; residuum autem quod remanet, terrenum est cum empyreumate, quod diximus, quales nos proposuimus Cinerem, Calcem, atque Pumicem. Ex his Galeni verbis duas colligimus conclusiones: prima est, quòd nullam ex combustis terris pertransit aqua, quæ non aliquam caloris vim, potestatemque conceperit; nullum enim combustorum planè frigidum est. Altera est, quòd qualem, & quantum caloris gradum possint aquæ ex ipsis concipere, non à specie modò combustæ rei, sed è singulari ipsa materia combusta speculandum est. Nam sicut per species alterum altero calidius est haud dubiè (nam calx acerrima, minus acris cinis, & minus vtraque pumex specie sua) ita singulariter cinis minus acris ex vna materia, ac singulari loco reperitur, quàm ex alia materia, vel loco: & de Calce & Pumice, alijsque id genus recrementis similiter putādum est. Atque hæc profectò caussa est cur ex vna specie, vnaque materia terræ; diuersas tamen certis locis videmus in aquis emanare qualitates, potissimùm in sapore. Et patet etiam ratio ad quæstionem, an ex calce aquæ, & ex cinere lixiuium caloris gradum, quem nostra opera acquirit, eundem ex natura concipiat in terris? Nam non est certa proportio, nec vna ratio. Quippe affusa super calcem aqua intensissimus quarto gradu excitatur feruor in aqua ipsa; ac acerrimum similiter ex cinere fit lixiuium: exinde tàm calx, quàm cinis exoleta remanent, & nullius posteà impressionis, omni ex eis caliditate transmissa in aquas. Imò Calx exactissimè lota, cùm sine morsu siccet (Galeno teste) ad combusta igne fit remedium singulare. At in terris quæ impressio fit ex

Qualitates.

4. Meteor.

Quæstio.

Calx lota remedium ad ambusta.

fit ex combuſtis id genus rebus, vniformiter fit, manetq́ue vno tenore perpetuò. Vbi maior, vbi minor, vbi mediocris; pro diuerſitate combuſtæ materiæ, plus minus ſua natura acris, vt iam ex Galeno oſtendimus. Nec non pro ratione ſubiectorum certis locis calorum, ac adiacentium cum calce ipſa miſtorum, quæ variant ſine fine, & vel augent aquis acrimoniam, vt de tot miſtis terreſtribus dictum eſt, quæ vim obtinent naturaliter igneam; vel retundunt, quia ſimpliciter terrea ſint, ac frigidæ, ſiccæq́ue qualitatis. Vnde in Lacunis Volaterranis acerrimæ perpetuò ſaliunt aquæ: in quibus nimirùm combuſtio ſubſidet aliqua, & terræ natura tota foris, atque intus Chalcanthoſa, ſalſa, atque acris. In Auernis verò Campaniæ minus acres, ſed putidis continenter ſunt aquæ contemeratæ vaporibus, ex continua illarum terrarum combuſtione.

Acerrimæ aquæ in Volaterrano.

Aquæ Baianæ, & Puteolanæ.

Porrò tamen in Baianis reliquis, & Puteolanis aquis quæ eandem toto eo tractu terrarum originem, ac ſubiectam habent combuſtarum terrarum, & cinerum naturam; aliquę non tantùm non ſunt acres, & iniucundæ, ſed blandiſſimæ ex ipſis cineribus exiliunt iam extinctis. Aliæ, in quibus aliqua viget acrimonia, vtiliſſimæ in potibus ad multas infirmitates; abſterſoriæ nimirùm naturæ, ac vel Nitroſæ ſunt, vel ſalſæ. Ariſtotelis quoque teſtimonio, qui in 2. Meteor. Salſas dixit naturaliter aquas, cineris & calcis naturam retinere. Geber verò optimus inter Alchimicos philoſophus, Salis atq; aluminis materiam aſſerit calcem eſſe, eo potiſſimùm argumento, quòd in aquis ſoluitur, vt ſalſuginea, ac aluminoſa reliqua. Gypſum præterea cognata calci res eſt, quod ipſum & è lapide item coquitur.

Cineris, & Calcis natura salſa.

Aponi aquæ Cinereæ.

Qvamobrem, nulla eſt peritorum, quæ videtur, controuerſia, dum Patauinas ad Aponum aquas, gypſeæ, calcinatæ, cinereæ, ſalſæ, aluminoſæque miſturæ æſtimant. Nam idem fermè omnium eſt fundamentum; terra nimirùm ſulphurea, & quæ olim fortaſſe combuſta, vt aliàs diximus, adhuc illius combuſtionis retinet veſtigia, cineres, pumices, calcarios lapides, feruorem ſubterraneum, qui & ad ſuperficiem certis locis exæſtuat, & aquas, quæ hinc inde ex his collibus emanant calidas, & plurifariam ſalubres. Fundunt verò ſpecialiter Aponi balnea certis vicibus liquamen albidũ quoddam, ceù calce diluta eſſent, tumq́ue maiorem habere efficaciam putantur in remedijs.

Aquæ Calidæ ex Calce in Dacia.

Calcis verò naturalis clarum exemplum habetur ex aquis in Dacia, quę à Tranſyluanis authoribus nouiter in hunc modum deſcribuntur. In Zepuſio plures emanant aquæ calidæ, vtiles hodie quoque, & celebres in balneis. Hieme calidiores quàm æſtate, ac lapideſcentes aliquæ cum magno ſtrepitu, exeunt, vnde à riui murmure Rauſehenpach ab indigenis appellantur. Ac plures ſimiles ad pagum qui vocatur Sancti Ioannis, ad pagum Sancti Andreę, ad

ad ædem Sancti Martini; Vbi inter alias erumpit aqua bullienti similis, cum magno intus strepitu, ac murmure, & quâcunque subinde excurrit lapideam facit terram. Infrà verò terram quoddam gignit lapidis genus, quod aquis dissolutum ad opera deseruit cæmentaria calcis vice. Qui verò lapides vndique secus riuos eruuntur, tophi instar, & pumicosi, ex glutinis cuiusdam tenacitate, quod continent, durissimæ sunt in ædificijs structuræ. *Calx naturalis.*

Ex Marga aquæ.

CALCARIAM porrò quandam, seu cineream putamus materiam, quam Margam dicunt, quam describit Plinius, ac terræ adipem vocat, multæq; esse vbertatis asseuerat, vbi in campis spargitur stercorandis. Quod dissimile veri non sit; nam & cinerum globi qui iugiter ex Aetnę faucibus eructantur, vbi pluuias senserint, agros vndique regionis, ac vineta impinguant. Natiua hęc per se certis locis, vt quas species eius notant Germani authores apud Saxones reperiri ad lętificandos agros, discolores, albas, cinereas. Scatet quoque è lapidum fibris, metallisque varijs, vnde & cum aquis commista, stypticę eas qualitatis reddit, ac sanguini sistendo efficaces.

De Lixiuio.

LIXIVIVM ergo (vt ex Galeno elicitur 8. de Simpl. medica. facult.) communiter intelligitur quod maceratis aqua cineribus percolatur; quippe partes ex cinere tenues, ac fuliginosæ in Lixiuium transeunt, reliquum verò terrenum, & infirmum, & morsu caret. Verùm (subdit Galenus) non omnis cinis eadem temperatura præditus est, sed pro combustæ materiæ diuersitate variatur. Ex lignis, quæ acerbam præ se ferunt qualitatem, ceù quercus, ilex, arbutus, fagus, lentiscus, hędera, & id genus alia, non parum astringit. Ex ficulneo autem ligno, quod plenum sit succo acri, & calido, multum acquirit acrimoniæ, abstergitque velut qui ex cinere fit tithymalorum. Est & Calx (subdit ipse) cineris quædam species, cæterùm tenuioris essentiæ quàm qui ex lignis fit, nimirùm quanto lapides exactiùs torreri, vt cinis fiant postulant. Porrò Calx si lauetur aqua (subdit 9. Simp.) suā exuit mordacitatem, efficitq; vocatam κονίαν, hoc est lixiuium, & ipsa absque morsu deficcat, omni caliditate in aquis deposita. Porrò ex harundinum radicibus atq; corticibus, authore Dioscoride lib. 1. cum aceto alopeciæ medetur. Galen. autem 7. Simpl. Cortex inquit radicis eius combustus admodum tenuium partium, digerentisque facultatis efficitur, cū abstersoria facultate, vt exiccet, & calfaciat tertio quodammodo ordine. Sarmentorum verò cinis, Dioscoride teste lib. 5. Vrendi vim habet. quam ob rem in vsu hodie ex vtrisque Lixiuium est ad pilorum defluuium in morbo Gallico, vt opportuno magis loco dicendum est.

Cineris differentiæ. *Ex ficulneis.* *Calx cineris species.* *Lixiuium ex calce.* *Ex harundinibus.* *Ex sarmentis.*

De amaris naturaliter aquis. Cap. XX.

AMARÆ autem aquæ, omnes misturam aliquam præ se ferunt amaram. Huius saporis caussam Galenus simpliciter in calorem, ac siccitatem retulit, his verbis. Nempe perassata rei substantia velut cinis, *4. Simpl.*

nis, vel potius fuligo. Ita admodum excalfactis dulcibus amaritudinis caussa constat, siue inquit ab igne, siue à calore ingenito id fiat. Vt in melle; cui si plusculum accedat caloris, aut ignis admoti, aut febrientis hominis esu, statim amarum efficitur. Ita sanguis si incalescat, bilescit, amarusque efficitur, & qui ieiunium aliquandiù sustinent, ijs saliua salsa redditur, mox diutius prorogato ieiunio, non salsa modò fit, sed & amara. Simili exemplo in natura, lacus bituminosi aquas non solùm salsas quis asseueret, sed & impensè amaras; quia scilicet plus quàm alia aqua perassata est, & squalida. Quod & Nitri, & cineris exemplo confirmatur, quæ amara cùm sint; terrena constãt essentia, exactè à calore elaborata, ac veluti superassata. Atque hæc est Galeni sententia: cui instat, imò potius eius amplificat doctrinam Auerroes 5. Colliget. amaritudo enim (inquit) nõ solùm sequitur complexionem calidam, & siccam, sed & frigidam, & siccam. Quarum caussarum distinctè ponit idemmet Auerroes exempla in 2. de anima. 105. Sapor enim amarus qui sequitur dulcem, fit à calore, vt in melle visum est, ac pręallegatis alijs à Galeno exemplis. Sed sapor amarus, qui præcedit dulcem, fit à frigiditate, vt in glandibus, & xilocaractis, ac id genus fructibus videre licet, primò amaris, defectu scilicet caloris, & indigestis adhuc: mox dulcibus, bene digestis. Adde his tertiã caussam (si libet) amaritudinis, quæ in aquis est præcipua; ex misturis, scilicet naturaliter, & tota sua forma amaris, calidis maximè, & perassatis. Qualis iam dicta est Sandaracha, Vitruuio quoque teste lib. 8. cap. 3. per cuius defluxum, scribit ipse, Hypanim in Ponto fluuium paruum fonticulo amarescere; quod est amarescere ipsum ex accidenti mistura. Sic ex Nitro aquæ, ac ex cinere aliquæ amarescunt, non quia vllum perpessæ sint calorem, aut frigorem, sed quia ex accidenti corpora illa incurrunt amara. Hac ferè de caussa amaræ aquæ omnes amarescunt. Quales multas habet Aegyptus, quæ suprà Nitrarias transeunt. Ac plures memorantur circa Rubrum mare. Ità & Bitumen amarum naturaliter, cum salis maximè mistura superassati. Quam ob rem (vt Galenus scribit 4. Simpl.) in Lacu, quem diximus, Palęsthinæ bituminoso, nullum neque animal, neque planta inesse conspicitur, ac vel iniectos enecat pisces. Sunt enim amara omnibus propè animantibus iniucunda, nedum hominibus. Amaritudo (inquit Auerroes loco citato) est in vltimo contrarietatis nutrimento animalium, & contraria dulcedini propter siccitatem. Ideo, subdit, in aqua Maris Maioris, quia est nimis salsa, & multum amara, non potest viuere aliquod animal. Talem in Auernis diximus naturam, terris perassatis atque cinereis.

Amaritudinis secunda caussa.

Tertia caussa.

Hypanim in Ponto flu. amarescere.

Lacus Bituminosus.

Aqua Maris maioris amara.

De acidis aquis naturalibus. *Cap.* XXI.

SINGVLARIS autem consideratio de aquis naturaliter acidis esse debet; tùm quia hæ multam præseferunt nobilitatem substantię, atque saporis; tùm quia nobilissimarum pariter operationũ sunt in potibus medicatis, ac nulla tamen pars aquarum fuit minus definita ab authoribus, tàm antiquis quàm iunioribus, quàm hæc de acidarum natura. Siquidem apud Theophrastum in libris de historia plantarum, duo legimus saporum acidorum genera; alterum quidem, quod ex putrefactione fit, vt quùm ex vino fit acetum: alterum verò quorundam fructuum esse proprium. Naturalis (inquit ipse)

Aciditatis duo genera.

vini

vini mutatio in amarũ est, senescens scilicet, sed si quasi per violentiam, & præter naturam mutatum sit, acescit. Siquidem acidi saporis natura ex his *6. de cau. pl.* simpliciter redditur, quæ propter putredinem attenuata iam fuerint. Cui sententiæ omnes consentiunt: nam Alexander Aphrodiseus in 4. Meteor. aciditatis dicit esse caussam calidam; Auerroes autem in 3. Quolibetorum, *cap. 6. & c. 15.* dixit consistere in frigido. Nec est contradictio, nam vt ipsemet pauloposteà declarat, Aciditas substantialiter à frigido fit tanquam subiecto, accidentaliter autem à calido corrumpente. Simile quiddam accidit lacti; putrescens enim lac, attenuatumque, paulisper acescit, & fit aqua acida. Et chylo in stomacho, vbi putrescens liquescit, & redditur acidus. Et ex succis id planè liquet quorundam fructuum, ex quibus putrefactis, & acescentibus, conficiunt quędam nationes vocatã Ceruisiam. *Aciditatis secundũ genus.* Porrò alterum genus aciditatis naturale est, idque euidens in multis fructibus, præsertim immaturis; qui acidi sunt, non quia alicuius putrefactionis soboles sint, sed ex indigestione partiũ, ob diminutum calorem. Vt in Cerasijs patet gustu acidis naturaliter, & non ex accidente putredinis. Idem sentimus in succo Citrij mali, qui exactè acidus est. Idem habet Omphacium ex immaturis vuis, malum punicum, ac fructus alij. Et plantæ quædam acetosæ. Ex quibus iam duplex huius saporis apparet caussa, altera per indigestionem, ob diminutam cum multo frigido caliditatem; *Acetum scatere vermibus.* per putrefactionem altera, exemplo ex aceto manifestissimo, quod si intenta oculorum acie sub sole lustraueris, innumerabili minutissimorum vermium copia scatere videbis. Verum vtra istarum sit caussa acidarum aquarum; neutra videtur. *Acidæ non fiunt per indigestionem.* Vtrunque enim tàm indigestio, scilicet quàm putrefactio rei mistæ est, non simplicis elementi. *I.* Et qui fructus naturaliter acescunt, tota substantiæ proprietate acescunt ac virtute seminis specifica. *II.* At aquæ essentialiter sine vllo sapore, aut qualitate sunt, vnde ἄποιον gręci aquam cognominant, omnis videlicet qualitatis expertem. *Nec per putrefactionẽ.* Nec tamen putrefactio aciditatis earum est in caussa; *I.* nam in aquis, etiam compositis, nulla est, quæ vini, vel lactis substantiæ proportione respondeat, & quæ posteà corrumpenda veniat in acorem. Imò aqua, vbi naturaliter acida oritur, nullum vestigium, nullam præ se fert dispositionem putredinis, incorrupta, limpida, syncęra manens. *II.* Et si corrumpantur aliquæ, vbi resederint, corrumpitur simul & acor. Præter ea acor ex putredine in tẽpore fit; at breui curriculo aquarum per venas suas, *III.* quæ nam putredinis occasio esse potest? Et tandem putredo plus, & minus fieri contingit, pro certa anni constitutione, & temporis; pro vi caloris, & caussæ plus minus corruptiuæ; at aciditas fontium vniformis est. Non ergo supponit putredinem præuiam. Porrò apud Aristotelem in 2. Meteor. non est dubium aquas acescere ex accidenti: verùm quæ nam sit accidentis huius specialis caussa, non est facilè definire. *Opi. Aristotelis.* Quippe Aristoteles hoc supponit pro cõstanti & certo, quòd aquæ ex accidenti mistura terræ, quaquà transeunt, mutentur, nouumque induant saporem, & nouam qualitatem: & de salsis specialiter, ac acidis ita habet. Quicunque amnium, fontiumúe salsi sunt, eos maxima ex parte aliquando incaluisse censendum est, deinde ignis principium extinctum fuisse. Terram verò per quam transmissi colantur, cineris, & calcis naturam retinere. Nam terra dum ignem sentit (quod plus minus id pati soleat) varias saporum, colorumque formas contrahit: quippe quæ aluminis, calcis, & cęterorum id genus virtutibus plena reddatur, ac exinde quę

dulcis influit aqua permutari solet. Et quædam acescit, quomodo in Sicilia agro Sicanico euenit. Hæc ibi Aristoteles. Vbi primùm summus philo-

Exercitatio in opi. Aristotelis.

sophus videtur obiter, & exempli duntaxat gratia locutus, non ex professo. Nec porrò est necessarium, vt quanquam præ se ferant aquæ qualitatem, aut saporem, eam ex accidenti mistura, quâ obiter transeunt, concipiant. Videtur enim multas aqua qualitates habere congenitas, ex vaporibus nimirùm heterogeneis, vnde fiunt; quam caussam de communi aquarum origine iam

lib. 1. cap. 2.

probauimus, ac eadem in aquis specialiter multis fiet perspicua. Et tandem, nec propria acoris aquarum ex misturis est caussa, vel calx, vel cinis, quæ obiter offenderint. Primò quia nec vbique, nec semper calx, aut cinis generat acidas; nam hæc eadem salsas alias reddunt, alias amaras, alias insipidas in Baianis. Et deinde quoniam ex Chalcanthi natura, & æris lapidibus, & ex alumine aliquas videmus emanare acidas. Vlterius ergo de propria caussa in

Vitruuij posit.

quirendum est. Ex posterioribus autem scriptoribus Vitruuius loquens & ipse de Acidarum natura, succum dixit natura acidum in terris, qui aquis ipsis obiter concorporetur, esse huius saporis in caussa. Cuius non fuit à nobis omittenda authoritas, etsi hæc non fuerit eius professio; nam iuniores qui-

Iuniorum positio.

dam vix aliam adducunt caussam: quorum idcirco magis admiror hac in parte inscitiam, qui saltem nullum talem curauerint assignare succum in terris naturaliter acidum.

Propria opi. tres Acidarum caussæ.

DICAMVS igitur, quod negari omnino non potest aliquas huius saporis aquas, ex concursu obiter super aliquas misturas, aut succos acres emanare acidas. Vt de multis dicemus eius saporis aquis, quæ vel ferruginem conducunt, vel æruginem, vel alumen liquidum, crassæ, graues, & turbidæ. Verùm de nobilitate acidarum, quas videmus synceras, limpidas, leues, ac præter acorem, non differentes à puris aquis; harum præci-

Lib. 1. c. 2.

puè qualitates sunt de his, quæ à tota origine, proprioque temperamento resultant. Vbi meminisse oportet de origine, ac triplici temperamentorum genere aquarum nascentium, quæ primo libro proposuimus. Aliam simplici ortu synceram nasci, & puram, quæ potest tamen obiter insyncera fieri, & impuram aliquam induere misturam. Aliam concipere vaporum naturam; qui ex intima matrice, vnde eleuantur, vel penetrent aquarum venas, illasq; inalterent sua qualitate. Vel, quæ tertium genus aquæ est, cùm ipsimet vapores combibiti in terræ poris superioribus, ac frigidis, in aquas conuertuntur talis naturæ, & qualitatis, cuius ipsi à prima matrice soboles sunt. Eo modo in aquis destillatis concipi diximus exactè rei destillatæ naturam. Nec se-

Prima caussa.

cus contingit aquis quibusdam nascentibus; suppositum est enim terram heterogeneis admodum oppletam esse vaporibus, atque horum metallici quidam aërem in poris suis alterant, insyncerum, vdum rancidumque efficiunt, qui paullatim tabescens in aquam, acidum ipsi aggenerant saporem. Quare vnam trium caussarum de omni acidarum aquarum natura esse necesse est.

II.

Vna quòd à Minera, quam statim aqua abluit, etiam syncero ortu, inficia-

III.

tur, eiusque materiæ, ac fortasse succi suscipiant naturam, vt priores dixêre. Altera, quòd à vaporibus alterentur suppositę infra venas mineræ, quas aquę intercurrentes combibant. Et tertia, eaque optima, quòd ex eisdem vaporibus, qui in terræ poris frigidis, perinde fit in aëre, conuersi in aquam, suas illi congenerent qualitates. Vbi duo alia sunt videnda: primum quæ natura specialis sit in terris horum vaporum matrix; deinde signa, quæ has distin-

guant

guant caussas, ac genera acidarum aquarum. Quæ ergo natura specialiter in terris supponenda sit acidis aquis, duo dicimus esse manifesta.

Materia Acidarũ nõ vna est.

Primũ, hunc saporem non habere certum succum, nec propriam metalli speciem in terris, sicut cæteri sapores, vt salsus v. gra. qui salem habet. Nam omnis metalli acrimonia habet proprietatem ad acorem. Quod constat experientia, nam alio loco reperitur chalcanthum, vel æris lapis, alio loco cinis, & calx. In Hispania, & Aquitania acres sunt putei, qui aquas longè concipiunt ex fibris argenti viui. Quandam acrimoniam imprimit quoque vena ferri, subinde alumen dulciorem, & nitrum. Alterum haud minus est manifestum, quòd inter omnes succos, ac materias ad acrem impressionem idoneas, idonea super cæteras est acidis gignendis aquis, materia æris atque Chalcanthi.

Materia ęris Acidarũ propria.

Qua de re claram nobis præbet demonstrationem metallum ipsum æris; super quo videmus breui spacio aquam, & quenque succum, etiam oleum, fieri rancidum. Multo verò magis id fieri infrà terræ viscera consonum fit, vbi metalli huius aliqua propagatio existat; nimirùm ob principiorum, ac materialium metalli huius naturam, quæ solubilia facilè in aquis sunt, & aut cineris, aut salis, aut adustionis alicuius sapiunt naturam.

Æris essentialia.

Idipsum iam superiùs cùm de æncarum natura loqueremur, ostendimus; primum veluti seminarium, ac matricem æris esse Chalcytim, Sory, Misy, Melanteria, chalcanthum; quæ gustu omnia mordent, aspera, acria, ac vbi madorem aliquem senserint, acescunt.

Æris excrementa multa.

Et posteà, quod multi in hoc est momenti; Nullum est inter cætera metalla, quod tantam aggeneret in se excrementorum copiam, & acrium, quàm æris metallum. Quæ quanquam de essentia æris non sint, sed mera eius excrementa, quæ redundant in formam aut succorum, aut salium, aut vaporum: prudentissima tamen natura, quæ nihil patitur ociosum, per assiduam cum eo metallo digestionem, in aliquam reducit perfectionis speciem. Nam in metallo æris ex alio excrementi genere facit cæruleum, ex alio chrysocollam, ex alio Dyphrygem, quasi terreum, & bis vstum totius lapidis excrementum & aliqua præterea genera relinquit indigesta, aut quæ in via sunt ad digestionem aliquam; vt est ærugo, quam viride æris æmulatur, gustu mordacissima, & acida, chalcanthi materia, Ochra, Rubigo, & id genus multa. Quorũ omniũ nulla est acida aqua, quæ nõ aliquod educat, præseferatq; vestigium; ac argumento pariter sunt nobis certissimo, saporẽ Acidum in terris si aliquam habeat propriam materiam, nullam habere magis certam, aut idoneam, quàm metallum ęris, quod & operationibus earum aliquibus posteà confirmabitur.

Ex materia ęris cur non omnes Acidæ.

Cur verò non omnes ex ęris materia nascantur Acidæ? iam manifesta est ratio, quoniam hæc acritas vtplurimum ipsorum excrementorum est potiùs, quàm ęris; atque hæc vbi plus, vbi minus redundant, vbi alterum, & non alterum. Et præterea facit casus, aut natura potiùs Regina rerum, vt suopte ductu aqua per excrementorum fibras potiùs, quàm principiorum ipsorum deducta sit, quorum concipiat impressiones, vt Ochræ, Aeruginis, chalcanthi, quorum (vt dixi) exacta in aliquibus acidis aquis apparent vestigia.

Acidarum differentiæ.

Ergo diuersitatis huius sunt duæ primæ caussę: prima, quoniam non omnia vbique eadem affatim sunt metalla; & deinde quoniam non eandem cum aquis vbique proportionem, nec cõmunicantiam habent. Alibi aqua totum influit metallum, alibi fibras tantùm elambit excrementorum, quorum primùm hæc acrimonia propria est. Alibi supernè aqua vapores duntaxat

taxat concipit in se, quorum admistione saporem duntaxat concipit acidum. Alibi tandem syncerus ipse vapor ęris, vel chalcanthi fit aqua, & fit aqua acida, quæ omnium hoc in genere nobilissima est, syncera, limpida, & clara, & ferè non differens ab aqua simplici, nisi acore. Habent verò hę differentiæ omnes sua signa distinctiua: nam quæ ipsam elambunt materiam ęris aquæ, vel excrementa; è notis metalli proprijs dignoscuntur, quæ & venam, & ipsam aquæ inficiunt substantiam. Quæ autem vapores conceperint tantùm, synceriores, & destillatæ salsilaginem duntaxat tenuem solent deponere; chalcanthi tamen naturam nonnullæ referentes. Quæ vaporum ipsorum denique soboles est; vix tenuissimę salsuginis vestigium ex destillatione reddiderint; ac tribus potissimùm signis distinguentur; primùm, quòd suprà opinionem alteratæ videbuntur, simillimæ aquæ simplici, nisi acore. Alterum, quòd vniformes, ac vno perpetuò tenore emanabunt: & tertium, quòd diutissimè saporem, & quam conceperint virtutem seruauerint. Hanc vinosarum, hanc quorundam aliorum saporum veram arbitramur caussam. Nunc autem qualis partium temperatura sit, quæ acidum constituant saporem: id Aristoteles eodem 2.Meteor.promisit, ac aliqua ex parte executus est Teophrastus in 6.de causis plantarum, & Galenus primo Simpl. Specialis tamen, ac paulo diuersa temperatura à cæteris rebus in aquis acidis reperitur. Sunt tamen aliqua communia. Primùm ex acore vini, qui maximè insignis est, hoc colligimus, quòd acoris natura in quaque re vna esse videtur: Omnis enim in frigiditate consistit, cum quadam caliditate. Siue quidem per extinctionem fiat caloris, vt vino accidit, cùm acescit; chylo ventriculi; lacti, & quibusdam humoribus: siue ex succi, ac misti illius naturali immaturitate, vt in fructibus, ac mineralibus quibusdam. In quibus omnibus non videtur esse dubium, quòd sicut acor in varijs reperitur subiectis, & quisque à varijs fit caussis; ita variet in singulis gradu, & qualitate plus minus frigida vel calida. Gradus enim non variat essentiam primã. Ita quòd in vino per extinctionem caloris introducta est frigiditas, attamen, seu quia natura calidum, seu à calido corrumpente, calidas ei inesse partes negari non potest. Sensuum, ac palati experimento, vt Galenus inquit: Siquidem gustui mordicat, incendit, roditque ac fermenti ritu inflat. Quasdam similiter caloris relliquias confiteri oportet in humore melancholico, qui ex adustione acidus fit, haud ęquè tamen calidas ac in vino, qui nempè humor frigidus est, ac siccus, veluti cinis, ac terram item fermentat. Fermentare autem nihil aliud intelligitur; quàm inflare, ac in tumorem extendere, qualitate aliqua calorifica. Id quod in tumoribus lienis, cancro, anthrace, ac cęteris humoris melancholici vitijs apertè videmus, qui fermenti modo intumescunt. Verùm vt minor hoc in humore acor est, & caloris vestigia tantum; ita caloris gradus in quoque acore pro subiecti ratione metiendus est. Quare in coagulo, quod lactis est, natura frigidi & humidi, haud multus calor esse potest. Nec multus in chylo acido. Minor denique in aquis acidis est: duplici ratione, & vtraque optima: tùm pro natura misturæ in aquis non adeo calidæ, vel aluminis, vel terræ, vel vaporum duntaxat æris, in quibus si partes superassent ignis, haud in aquam conuerti potuissent. Tùm præcipuè pro subiecto aqua, quæ natura sua exquisitè frigida, refrangit potiùs à mistura conceptum calorem, quàm incandescat. Sed qualem gustatis ipsis aquis acidis sentimus, remissum obtinet calorem, & qui citò sensui ipso

euolet,

Signa Acidarum distinctiua.

Acidarũ essentialiter signa.

Temperamẽtum acidarũ aquarum.

Aciditatis temperamẽtum varium ꝑ subiecto.

1.Simpl.19

Humor Melancholicus acidus, & non sine calore.

Fermentare quid.

Acidarum calor, exiguus.

euolet. Sunt ergo aquæ acidæ natura compositæ, frigidæ.s.ac siccæ essentiæ, attenuatæ quodam calore; quas qualitates omnes earum operationes consequuntur. Acetum, dicebat Auerroes v. Coll. cap. x x x. est in vltimo subtilitatis, ac incisionis: penetrantibus enim partibus calidis, acutis, frigiditas sicca, quæ prædominatur, comprimit ipsos, compingitque vsque ad intima. Nihil verò minus penetrationis aquis acidis inest: in his enim si minus caloris est, at maior naturalis substantiæ tenuitas, quàm in aceto. Itaque acidæ refrigerant in primis, atque exiccant, præsertim ebibitæ. Deinde pro tenui essentia, proque acquisiti caloris igniculo, penetrant, crassasque humiditates dissoluunt. Hinc tertia virtute lapidem tam in renibus, quàm in vesica frangunt, harenulasq; eijciunt, quæ prima est, ac insignis harum aquarum prærogatiua. Id enim medicamenti genus Galeno authore v i. simpl. & x. local. subtilium partium esse conuenit, penetrans, atque incidens. Quod idem Vitruuius idoneis coniecturis confirmauit lib. viii. quando planè experimento constet, oui putamina in aceto mollescere; margaritas in tabem resolui; plumbum ex aceto in cerussam conteri, & laminas æreas in æruginem viridem. Quin, & saxa immania montium, quæ nec ferro, nec igni euinci poterant, aceto consperso in fibras, discissa meminit Liuius. Nec obstat hæc aceti opera esse extrinseca: quippe vt acetum vehementis actionis est, ac difficilis experimenti in corpore; sic retusa eius violentia non minori efficacia ad lapidis vitia ministratur: inter cibaria temperatum, in oximellite, in alijs id genus compositis. Et fermè hoc experimento, temperati aceti rationem obtinent aquæ. Præter hæc membris nutritionis medentur, stomacho calido atque humido, Auicenna teste, pro earum frigida, ac sicca qualitate. Appetentiam verò excitant, tum acuitate, ac adstringentia mediocri; tùm exiccatis in eo lentis humoribus. Vbi enim venter crassa redundat pituita, dantur vtiliter ad tenuandum, ad siccandum, ad tergendum. Obstructiones aperiunt, hepatis, meseraicarum, ac etiam lienis per initia. Resistunt putrefactioni, vt acetum exiccatoria facultate, nec non tota substantia, vt sal, alumen, nitrum, cinis, chalcanthum, cuiusque horum soboles sint. Lumbricos enecant; ab ebrietate vendicant, partim repressis, partim dissipatis vaporibus. Porrò tandem non adeo Melancholicis laudantur: nec his qui multam congregant in corpore pituitam. Nec stomachis frigidis benè faciunt, nec neruis, nec vtero, nullis frigidis affectibus conueniunt.

Qualitates.

Aceti natura, penetrans.

Operationes.

Medicamentum lapidē frangens.

Aceti vires.

Acidarum qualitas est aceti temperati.

II. Canonis

Nocumenta.

Aquæ Anticoli in Campania.

In primis autem de aquis ad Anticolum castellum scribemus, non tàm quidem saporis proprietate, quem nullum habent, quàm quòd in hoc ordine, quem præscripsimus, illustres obtinent prærogatiuas. Claræ aquæ, suaues, nullo sapore, æstate frigidæ, hieme tepidæ, pondere cum Tyberinis limpidis comparabiles, & nullius sedimenti. Nisi quòd ex decoctione, tenuissimo, ac tenacissimo veluti pigmento latera vasis dealbat. Ex chalcanthi, ac nitri simul (vt existimo) paucissima, ac purissima parte, quam è subiectis id genus vaporibus, prima origine conceperint, quas mineras subtilissimæ substantiæ esse diximus, aperire mediocri calore, incidere, absumere lapidem, eijcere harenulas. In quibus effectibus meritò has aquas superare omnem caussam naturalem dixerim, quando in tanta synceritate substantiæ, omnis ferè

Qualitates.

Minera.

mistionis expertes; subtilis adeo tamen qualitatis, ac tantæ acuitatis sint, vt vel margines ipsos fontis vnde exiliunt, mirificè excedant. Nec minoris sunt

Operationes. in corpore efficaciæ: sumptæ enim in potibus medicatis, ieiuno stomacho, plenis, iteratisque poculis, vt moris est; suprà & infrà deijciunt ventrem, vrinas, ac assecla vrinis excrementa omnia educunt, sudores eliciunt. Et cùm vsus earum domesticus sit, & in potibus ac cibis, coquendisque cibarijs, quæ

Electio. percoquunt citissimè; hoc rarum in his aquis est, neminem vnquam ex indigenis harenularum, aut vrinariorum meatuum morbis laborasse. Neminem inutili aruina pinguescere accepimus; quod momentum in eis siccæ qualitatis, quam diximus, vel æris, vel chalcanthi, vel nitri, significat. Romæ celebris earum laus est, ac vsus quibusdam toto anno continuus, ad appetentiam excitandam, ad harenulas, ad obesos. Nam ad plures menses seruantur incorruptæ. Debent verò colligi sub Sirio, mense Iulio, quando minus imbribus contaminatæ emanant. Tumque & vsu balnei vtiliter bibuntur.

Acidæ aquæ ad Vrbem.

In tota autem Campania, atque hac Latij parte, quæ passim puteolano puluere, & vbi topho, vbi lapide aluminis admista est, & vbi etiam Chalcanthi naturæ manifesta continet vestigia; sanè perrara est vena syncera aquæ, &

Tres Fõtanæ quæ non sit aut salmacida, aut fumosa, aut acida. Primùm extrà portam Tergeminam, vltrà sancti Pauli ædem diuerticulo duorum milliariorum ab Hostiensi via, inueniuntur aquæ ad tres fontanas, quæ in ædicula Sancto Anastasio dedicata emanantes, diuersi omnes sunt saporis. Crassæ, fumosæ, graues; & cum aliquali tepore; quas tùm pro loci reuerentia, in quo (vt legitur) D. Paulus fuit martyrio coronatus, tùm pro saporis nouitate, atque varietate mirificè colimus. Inter plures autem, quæ eadem via, & à dextris, & à sini-

Acidæ. stris nascuntur variæ qualitatis aquæ; notissimæ iam, ac familiarissimæ quibusdam factæ sunt acidæ quædam, quæ ad mediam planiciem, haud longè à

Minera, ac temperies. prædicta Hostiensi via erumpunt. Sapore enim sunt primo sensu merè acido, quanquam is gustatu ferè ipso euanescit. Ex quo manifestum mihi videtur, vt hæc Latij pars est anfractuum plena, ac terreni genere adeo varia, aluminosa, arida, & chalcanthosa; has aquas habere duas eius temperamenti, atque saporis caussas. Vnam quidem, vt tota origine tales sint, ex vaporibus nimirùm enatæ mistis, quos diximus; vnde sapore excepto, haud differre eas diceres à syncerarum aquarum notis, tenuitate præsertim, & claritate, & quæ diu admodum in vase conceptam retinent impressionem. Alteram verò ex mistura, quam adhuc obiter imbiberunt alicuius ex prædictis substantiæ, vnde multam ex decoctione subsidentiam mittunt. Quam ob rem cùm multos

Vsus. nouerim qui ob eam saporis iucunditatem, eas, vt prædictas Anticoli aquas vsurparent in potibus cum vino, atque etiam esculentis; hos equidem, vt apertè aliquando redarguere soleo, ita minimè imitandos asseuero: ob siccitatem quidem prænimiam siccis, & cholericis; obstructionis verò periculo pinguibus, qua de caussa non difficilè dixerim aliquos hic Romæ primæ notę viros, qui eo aciduli saporis lepore delectabantur, interijsse. Quippe vt sapore exactè acido, ita & substantia quoque sunt admodum ab Anticoli aquis differentes, ac recrementum ob eam misturam decoctæ deponunt non paucum,

cùm, pollinis albissimi, calcis, aut gypsi instar, cum salsedinis vestigio ad gustum. Vtendę potiùs in potibus medicatis concalefactę, cùm virtute polleant abstersoria: quo modo nitrosas, & eiusmodi alias renibus vtiles diximus: quo ritu aquas quantum vis admistas, ac dilutas vacare periculo, iam libro 2, explanauimus.

Acidę Sancti Ioannis ad vrbem.

COMPLVRES autem aquarum, quæ insigni aliqua virtute præditæ sint, vt solent aut casu, aut noua quapiam experientia innotescere; ita à paucis hinc annis perexigua quædam aquæ acidæ scatebra in Vinetis Sancti Ioannis Lateranensis inclaruit, tanta celebritate, vt hoc ipso anno M. D. LXVII. habita sit in miraculis. Oritur autem via Appia ad primum lapidem, non longè ab Antonini Hippodromo; vbi aperta vndique planicie, sub molli, ac vliginoso cliuo, perexigua (vt dixi) emanat vena; quæ tamen (vt ex reliquijs cernitur antiquis) olim iam fortasse vberior, tractu posteà temporis dispersa, in vicinum exilit riuum, ac non difficile sequentibus ea semidiruta, ac lacera aquęductus vestigia, reduceretur in totum. Est autem clara, ac limpida, nec dissimilis adeo simplici aquæ, nisi sapore subacido. quo planè fit hanc aquam ex vapore quopiam minerali, eoque chalcanthi originem habere, nō sine tamen aliqua salis, aut aluminis mistura, quam obiter concipit, atque etiam ferri. Quam ob rem destillata paucissimum relinquit sedimentum, idque liuescens primùm, ac igne subinde assiduo albescens, sapore pariter acidulo percipitur, ac sicco, quem ipsissimum fermè chalcanthi saporem dixeris: quam naturam & operationes etiam aliquæ confirmant. Venerunt autem iam multis annis in vsum, casuali quorundam experimēto, qui post longam infirmitatem euirati, ac oppilati liene tumido, (vt est id genus ęgrotantium conditio inhians ad aquas) ex hoc fonte bibentes, dum absque omni aut regula, aut mensura, tàm in cibarijs, quàm ieiuno stomacho ex ea quærerent sitim extinguere; insperatā cęperūt sentire vtilitatem, tumore tùm lienis, tùm ventris per aluum, & per vrinas exinanito, ac siti etiam pluri ex parte leuata. Vnde factum est, vt qui adhibito posteà aliquo iudicio cæperunt eam certa mensura, atque ordine assumere; inuenerint eam non vulgarem habere virtutem ad obstructiones tollendas viscerum, præsertim lienis, ad abstergendosque omni viscositate, atque crassicie renes; lapillis etiam præsentanea veluti manu à renibus ipsis (vt quidam fidedigni attestantur) auulsis, atque illicò cum ebibita aqua deiectis. Vtuntur ea qui hisce detinentur affectibus diluto ex ea vino satis vtiliter, vt quæ vix à simplici differt aqua: alij incoquunt etiā ex ea cibaria, quod absque ratione, ac perperam fit; siquidem omnem ex ebullitione exhalare virtutem certum est, ac aquæ ipsius substantiam incrassari. In primis autem eo ritu laudabilis fit, qua cæteræ sumuntur balnearum aquæ in potibus; quatuor nimirùm, aut amplius crateris ebibitis, prout syncæra ac frigida emanat fonte; quod vt æstate tolerabile est, robustis præsertim stomachis, & calidis, cæterùm cōcalefacta parum, vel tepens vtilior habebitur. Sumunt autem qui hac vtuntur, prout vrget necessitas, puta vel lapidis, vel harenularum affectu, omni tempore, seruantque eam toto anno: quantumuis æstate, tumque in proprio fonte ebibita, vtilior reperitur; idque sub Syrio potissimùm, quando &

Qualitates. *Minera.* *Operationes* *Vsus.* *Electio.*

pro natura aquæ frigida, & quia minus ab imbribus contaminatur, syncerissima haberi, ac in vasis etiam tùm collecta reseruari diutissimè poterit. Haud quidem probatur in balneis, vt ex vulgo quidam perperam faciebant, nec frigidis affectibus: nisi forte vlceribus fluidis, pro mediocri, quam obtinet exiccandi virtute, ac etiam inflammationes reprimendi.

Acidæ ad Capranicam.

A' SVPERIORI autem Vrbis parte, quæ longo tractu Tiberis ad oram vsque maritimam in Hetruriam extenditur, à Tulpha incipiens, quæ tota aluminis est, citrà & vltra Ciminum montem, vbique hæc tellus mineralibus varijs admista reperitur, ac aquas idcirco plures obtinet mistas, nonnullasque acidas. Duæ verò inter alias sunt insignis saporis; vna ad Capranicam oppidum acetosa, altera ad Vrbem propius in prædijs Bandineis, quam sapore sub acri, ac sicco, ex aquæductus vetustate vnde emanat, verisimile mihi fit, *Alsietina aqua.* Alsietinæ olim aquæ fuisse riuum, quæ per hunc agrum deducta Augusto Cæsare (vt Frõtinus meminit) id nomen ob quandam saporis salsitatem obtinuit. Exactè verò acida est quæ ad oppidum Capranicam emanat, pro misturę videlicet natura ęnea, chalcanthosa, atque exustæ qualitatis; vnde fons non procul Carbonaria ob talem terreni mistionem cognominatur, ac pauco exin- *Eris flu.* de spatio fluentum oritur, qui ad mediterraneum influẽs ęris etiamnum cum propinquo castro retinet nomen. Et porrò non longè fluentum alterum Sanguinaria hodie ab aluei colore nominatur. Speciales verò aquæ fontis huius qualitates (vt nos ab egregio Medico Bernardo Odesco Capranicensi accepi- *Qualitates.* mus) hę sunt; quod situ boreali ex vliginosa emanat terræ specie. Aqua clara, leuis, acida, nec bibentibus ingrata, salsum item pollinem, vt prædictæ id genus reliquę, ex destillatione relinquens. Riuum verò, quò subinde influit, secus vndique ęruginoso, ac Ochræ simili inficit luto, gustu item sicco, atque *Lutum.* metallico, eoque (vt crediderim) non inutili, vbi qui ex defluxione fiunt affectus, ac fluida vlcera exiccare intentio est, si præsertim eadem aqua calenti, vt cęterarum illutationum moris est, vsurpetur etiam in neruis. Tale quoddam excrementi genus Ficuncella tàm nobilis aqua mittit, nec non Auinionis balneum, vnde & vrinas prouocare eas aquas in ferratis diximus, atque ęneis. *Vsus.* Virtute ergo pollet hæc aqua modiocriter exiccante, atque abstergente, non tàm in cibarijs, quàm in potibus iure balnei sumenda; ad eadem, eodemque ritu, ac tempore, quo cęteras diximus, vtilis.

Tres acidæ Plinij.

HARVM verò acidarum circa Vrbem Romam, quanquam hodie alicuius *Acida ad ripã Tyberis.* celebritatis sint, non inuenio antiquam memoriam. Sed noua videtur inuentio, vt quoque nouiter ad ripam Tyberis, haud longè à Ponte Miluio destrorsum reperta est acidula, quæ non multis hactenus cognita, clara substantia est, & hoc sapore non iniucunda. Porrò de antiquis, quas recensuit acidas in Cã-
I. pania Plinius, prima est acidula frigidę qualitatis ab Theano Sidicino, cognomine Nola, quatuor millia pass. Altera in Stadiano, quæ dimidia dicebatur. Et
II.
III. tertia in Venafrano ex fonte acidulo. lib. 31. cap. 2.

Duæ acidæ Aristotelis. 2. Meteor.

ACIDAS quoque quasdam aquas recensuit Aristoteles in Sicilia: vbi oxalme, quod est salsa simul, ac acida aqua, in quibusdam epularum generibus, loco salis accolæ vti solebant. quas tamen hodie apud recentiores de rebus Siciliæ non inuenio. Et alias meminit in Chaonia fonte Lyncon, qui acidus. Pertinent ad hoc genus, quas fortes in Volaterrano diximus ex chalcantho. Et quas audio scaturire in agro Bergomensi, sapore acido, fortes pariter dictas. Aliç in Baianis, & quas ad calculosorum vitia inter Nitrosas probauimus lib. 5. *Fontes aquæ*

Acidæ in Germania.

IN Germania autem aliquæ nobiles habentur acidæ, quæ & in potibus, & in balneis ab authoribus vltramontanis celebrantur. Fons vnus ad Arcem, quam Domum nouam suo idiomate appellant Vestophali. Quatuor in Cattorum regione, ad Valdungam oppidum. Multi ad Elboganum Bohemiæ oppidum. Vnus item ad calidas Caroli IIII. aquas, quem inter sulphuratas narrauimus. Alter haud longè à Culma. Et hinc apud viam, qua Egram itur, aliquot alij acidi fontes, quos, quia bulliunt, Insanos vocant, quanquam tactui sint frigidi. Alius ad Kalbam oppidum, vltrà Goppingam. Acres item aliquæ, vt Golnicij vena frigidæ. *Fontes Lusani.*

Acidæ ad Rotenburgum.

ACIDÆ pariter aquæ, sed misturæ magis sulphureæ sunt apud Rotenburgum ad Nicerum situm. Quapropter hę minus acidæ sunt, calidioresque, ac maiori præditæ exiccandi virtute, vtiliter in balneis vsurpantur. Nec secus in Smolnicio item frigidæ, atque acres, quæ è pro fundis puteis quæsitæ, admodum astringunt.

Acidus Puteus Fiderius in Rhetiis.

SVNT ad pagum Fideris in Rhetijs, valle Prætigoia, quæ olim Retigoia, à monte Retigone dicebatur, acidulæ quædam aquæ, actu frigidæ, limpidæ, sapore acri, ac ferè vinoso. Quas è profundo puteo mira machina lignea suopte motu, ac ductu haustas, iuxtaque in magnum lebetem cadentes, ibique calefactas, pro suo quisque vsu, atque arbitrio vsurpat. Dum calfiunt, seri instar crassescunt: ob misturam (vt putant) aluminis, vel alterius id genus lapidis aliquam: Vnde similes admodum nostris Albulis videntur, quæ & aluminosæ sunt, & acidulæ ex mistura, ac seri instar vel solem vnquam sustinent, inalbescunt. Quare nec in operationibus sunt admodum dissimiles, nam hę mediocriter siccant, absterguntque, & confortant. Sumuntur in balneis vtiliter his, qui stomacho sunt imbecilles, ęgreque digerunt alimentum; sanguinem excreantibus, ac largo vndecunque fluore exhaustis. Manantia cutis vlcera quæcunque exiccant. Lassitudines membrorum tollunt corroborando. Nec desunt qui ad eadem ex eo puteo bibant. Media ęstate eligendæ.

Minera. *Operationes*

Acidæ

Acidæ ad Goppingam.

NOBILES itē ponunt acidas aquas in ducatu Vuirtēbergēsi in Sueuia, propè Goppingam, ac Vilsum flumen, quæ ex fonte acido vulgaribus nuncupato emanant, cum qualecunque sulphuris portione. Prosunt partibus laxatis, maximè interaneis: ventriculo nimirúm, ac iecori corroborando, hydropicis, regio morbo correptis, voluuloque opitulantur. Lumbricos quoque si bibantur enecant.

Operationes

Acidæ in Pannonia.

ACIDÆ in Vngaria plures, fons in comitatu Zoliensi iuxtà montana metallorum: & alter ad montem cui nomen Regius, vterque spleneticis vtilis, authore Vernherio Polono. Porrò in eo comitatu, vbi halitus mortiferi aliquos specus esse diximus, iuxtà est acidula aqua, adeo plerisque grata, vt etiam ęgrotos delectet. Et ad Bistriciam, quam Germani Neusolam vocant, vbi ęris fodinæ Regiæ, & aquarum exinde variarum copia, quas narrauimus.

Acidulæ superstitiosæ.

ALIA acidula aqua proditur, non longè ab Arce Leua in comitatu Barsiensi; quæ duplici nomine in admirandis aquis memoratur: primùm quòd nisi pleno vase proferatur, parte hausta, aut deiecta; reliquum, quod in vase remanet, amittit saporem. Alterum quod superstitiosum, & tamen communiter ita narrari, & teneri scribit idem Vernherius: si afferatur ęgris limpida remanens, salutem; sin conturbetur, mortem certam significare. Porrò aliam subdit non longè hinc esse acidam, quæ in tumuli speciem assurgit (ob vaporum, vt puto vehementiam quam concipit) ac ex mistura lapideam, quâcunque excurrit, facit terram.

Acida saliens.

De Vinolentis aquis naturalibus. *Cap.* XXII.

SVNT porrò præter prædictas omnes species, aliarum quoque misturarū, ac saporum aquæ. Vt Vinolentæ, quæ eandem habent cum acidis haturam seù à prima origine, tali ingenitæ sint sapore in venis suis, seu trāsitu ipso aliquam concipiant misturam, quę specialiter eius saporis sit in caussa. Tametsi enim nullus succus, nullus liquor in imis terræ conceptaculis merè acidus, aut vinosus reperiatur; facit tamen aquæ accessio, vt ex mistione & aquæ, & succi inuicem, speciale temperamentum eius saporis exultet. Sed quod misturæ est, ad vinosum saporem alumen ipsum accedere præcęteris, gustatu ipso percipimus: deinde ex metallis leues aliquas impressiones, vel ferri, vel ęris. vel diluti admodum bituminis. Vini saporem commemorat Plinius habere aquas Andrię fontem, qui Liberi patris numini ex ea natura dicatur. Et in Paphlagonia, ad quas bibendi caussa incolas accedere scribit Theophrastus: quas pro exacta mistionis notitia, ex locis, ac adiacentibus rebus oporteret contemplari.

Natura.

Minera.

Liberi patris fons.

Vinolentæ aquæ in Belgis.

Hvivs generis aquarum exemplum, ex Andrea Lacuna, nostri temporis eximio Medico, ac ſcriptore, accepimus. Confluentiæ, quæ eſt ciuitas in Belgis, angulo nimirùm vbi Rhenus, & Moſella confluunt, iunguntúrque, ad tertium milliare, fons aquæ emanat, ſapore exactè vinoſo, & ſubaſtringenti. Mirificę verò naturæ in hoc; quippe qui ſumpta priùs buccella panis, huius aquæ cyathum ſuperbiberint, ſtomachum per eam diem robuſtum, & perinde phaſiani comederint carnem, ſentiunt: quam ob rem multi ex finitimis terris eam ſolent accipere. Ex quibus equidem exiſtimo has aquas Aluminis liquamen continere: quod & aſtrictionem illam, & aliquem ſaporis id genus ſenſum ſolet inducere; vt Albulas diximus oua cocta ſapere corrupta apud Ligures Aquis, & quaſdam frixa in Germania.

Calenę aquę.

Hoc in cenſu habendæ ſunt quædam aquæ, quæ vini ſaporem quidem nō habent, ſed effectum. Huiuſmodi recenſuit Vitruuius aquas in agro Caleno, quæ bibentibus vt vinum mentem lędunt; idque vitium propriè bitumini quidam attribuunt. Similes narrat Propertiùs in Naxo Inſula, quæ eſt vna Cycladum his verſibus.

Et tibi per mediam beneolentia flumina Naxon,
Vnde tuum potat Naxia turba merum.

Vna ſimilis, & quæ bibentes vini modo inebriet, proditur Ouidio in Macedonia, ad Lynceſtim oppidum, quam Vitruuius nominat acidam. Iuniores autem quidam in Vrbanis Commentarijs, pro Lynceſtis, Linterni aquam perperam intelligunt: Nam Linterni aqua alia eſt, ad oppidum, ſcilicet eius nominis in Campania, vbi Scipionem Africanum balneolum condidiſſe, & tanquàm in ſeceſſu à patria vixiſſe, & deceſſiſſe ex hiſtoriis conſtat. Quæ igitur Linterni ſunt aquæ, quę hodie balnea ad turrim cognominant, caput bibentibus exonerant, non tantùm, non aggrauant, vt prędit æ Vinolentæ. ipſarum tamen adhuc non habui ſpecialem notitiam.

Lynceſtis aqua.

Linterni aqua.

Balnea ad Turrim.

Clitorius fons in Arcadia.

Alivs ſimilis naturæ fons reperiri legitur Clitori, quæ ciuitas erat in Arcadia Vitruuij tempeſtate non ignobilis. Is tradit, eius agris ſpeluncam eſſe, ex qua profluat aqua, quam qui biberint, fiant abſtemij. quin imò eam non eſſe idoneam ad lauandum, ac inimicam etiam Vitibus. Hanc eandem intelligere exiſtimo Eudoxum apud Stephanum in Azania, quæ ciuitas item Arcadiæ illi eſt fortaſſe finitima, ac eadem proprietate notatur. Meminit & Plinius lib.31.ca.3. Et item Vibius Sequeſter. Cauſſam verò elegantiſſimè percurrit Ouidius libro Metamorphoſeon vltimo, his verſibus.

Lib.8.

Azanię fōs.

Clitorio quicunque ſitim de fonte leuarit,
Vina fugit, gaudetque meris abſtemius vndis.
Seu vis eſt in aqua, calido contraria vino.
Siue, quod indigenæ memorant, Amithāone natus

Melampi, & filiarum Prœti fabula.

Proëtidas

Proëtidas attonitas postquàm per carmen & herbas,
Eripuit furijs, purgamina mentis in illas
Misit aquas, odiumque meri permansit in vndis.

De occultis aquarum proprietatibus. *Cap.* XXIII.

POSTQVAM hactenus locuti sumus de singulis aquarum proprietatibus manifestis, quarum scilicet ratio ad aliquod misturę genus, sensu ipso duce, referri potest; nunc operę precium est altiori aliquanto indagatione iudicij, de multis proprietatibus earum occultis sermonem habere. Occultæ autem proprietates intelliguntur insignes quarundam aquarum prærogatiuæ, quæ manifestam non habent caussam, imò excedunt multoties vim naturalium caussarum. Quo in censu multas obiter operationes in pręcedentibus historijs recensuimus, quas nec ab accidentibus, nec à qualitatibus aut primis, aut secundis, vt cæteras alias operationes, emanare definiuimus; sed à proprietate occulta: id est, quòd interiorem, aut superiorem quãpiam haberent caussam. Nunc verò de nonnullis id genus aquarum proprietatibus sermonem habebimus; quę non ex operationibus solùm, sed quę nõ differentes etiam à simplici aquarum natura; vel origine tamen, vel differentia aliqua singulares apparent, colore, mutatione, vitio denique vel virtute quapiam supranaturali. Quarum multa à gręcis, ac eorum authoritate multa à nostris colliguntur exempla, Strabone, Plinio, Vitruuio, Ouidio, Solino, Cęlio, ac aliqua ex Theophrasto, & ex ipso etiam Aristotele. Quorum tamen testimonia, hac in parte, haud absque aliqua iudicij censura sunt à nobis recipienda: nam vt in omnibus rebus, sic maximè in his, quorum fama est celebris, sunt sua extrema, & media. Vera aliqua; hinc falsa multa, & fabulosa; hinc supranaturalia aliqua, ac verè miracula. Itaque & in caussis reddendis hæc prima ratio esse debet. De extremis nullũ penè afferendũ iudicium est, nisi alterum duorum; aut quòd extrà philosophię seueritatem iudicanda sint, perinde quæ aut figmenta sunt popularia; aut figuræ rerum fabulis obuolutę, ac superstitionum plenæ. Aut quòd supra humanæ mentis coniecturam sint, ac mera miracula ineffabilis illius caussæ. Eorum autem, quæ ad aliquam verisimilitudinem accedunt, verisimiles quoque, & probabiles non desunt caussę, si non necessarię. Nam eiusdem rei plures possunt esse caussæ; quarum in vniuersum hæc est analogia. Aliæ sunt vniuersales, ac remotissimæ; aliæ mediæ, & propinquiores; alię propriæ, & (vt loquuntur) immediatæ. Vel clariùs dicamus iuxtà nostrum cognoscendi modum; Aliæ sunt sensibiles, & manifestę; aliæ intimæ, & occultæ; aliæ supranaturales. Et in quoque caussarum ordine, & ad quenque ordinem, est perpetua connexio, continuatioque, vt vniuersales complectantur omnes, vimque addant consequentibus, vsque ad vltimas, vt omnes tandem ad vnam referantur, & omnia ab vna caussa, DEO. Non est ergo dubium, quòd quoruncunque effectuum, etiam singularium, præter communes, & medias caussas, sunt suæ veræ, & propriæ caussæ: hæ verò quoniam plerunque nobis notę non sunt, vt pote remotæ à sensibus (vbi enim nos deficit sensus, deficit & iudicium) hinc est quòd singulares, ac mirabiles appellantur effectus, euentusque naturæ: nimirùm quia ignoramus caussam, quam non percipimus sensu. Tunc ergo alterum duorum habemus refugium:

De mirabilibus cēsura.

Vera miracula.

Caussarum rerum analogia.

Caussarum cōtinuatio.

Caussarum occultarum ratio.

refugium: vel enim minus proprias extrinsecasque, & accidentales caussas vsurpamus pro caussis proprijs; qui modus procedendi est ferè communis in omni facultate, atque scientia naturali, in qua rara idcirco aliqua fit vera, & propria demonstratio, quia perrarò progressus fit ex veris per se, & proprijs, sed per minus propria, & extrinseca. Vel si minus per hæc extrinseca innotescit caussa, tunc libere fatemur proprietatem esse à caussa nobis occulta, vel à forma misti, vel à tota substantia. Imò his non concessis, caussam reuocamus tanquam ad maiorem principem, vel à fauore cœlesti; vel certo consensu, aut dissensu, quem ea res habeat cum ali quo Syderum; vel ab absoluta voluntate DEI. Hæc ratio communis est proprietatum occultarum; atque harum in totum caussæ, vel naturales sunt, vel supranaturales, quas sigillatim explicare opus est.

Modus cognoscendi in naturalibus scientiis.

Proprietas occulta.

Caussæ Naturales.

PRIMVM quidem quantum ad naturales caussas pertingit humana ratio, omnes operationes, proprietatesque rerum pendent à forma: est enim forma omnis motus principium eius in quo est. Pendere verò videntur à differentijs formalibus, virtutibusque, ex qualitatibus misti; quæ vel consequuntur formam, vel instrumenta sunt formæ in operando, & caussando, per participationem formæ, attributionemque æstimationis nostræ. Itaque forma constituta est veluti in centro Circuli, vnde est omnis motus principium. Ab ea emanant vndique ad circulum propriæ differentiæ, quæ vt administræ sunt ipsius formæ, formales dicuntur differentiæ: vt eductæ verò sunt cum forma simul de potentia materiæ, misti dicuntur virtutes, vel à tota misti substantia. ab anima dicerent Alexander, & Galenus, à temperatura; quæ omnes plus aut minus occultæ. In circunferentia circuli (circà quam, & in qua omnis tandem nostra scientia versatur, & præsertim Medicina) sunt qualitates misti elementares, tùm primæ, tùm secundæ, & consequentes aliæ facultates, vsque ad accidentia extrinseca, quæ & ipsa sunt multarum operationum veluti vltima instrumenta, & concaussæ, non veræ caussæ. Ex quibus duo intelliguntur; primum, quòd tàm proprietatum, quàm caussarum magna est latitudo ab intimis ad extremas. Et alterum, quòd occultæ dicuntur ad respectum nostræ imbecillitatis cognoscendi. Nimirùm quoniam modus, & ordo nostri cognoscendi, differt, ac præposterus quodammodo est ab ordine naturæ. In natura enim quemadmodum res se habet ad esse, ita se habet ad notitiam, ex principijs diuinissimi philosophi. Ad notitiam verò, innata est nobis via à notioribus, accidentibus. s. extrinsecis rerum, & qualitatibus, quæ se statim sensibus offerunt, tùm primis, tùm secundis, tùm reliquis: & ex his ad misti temperaturam progressus fit, ad differentiasque formales: quæ perpetuo ordine, ac iure quodam naturæ, quantum à sensibus seiunguntur, tanto minus notæ nobis, occultæ, & magis occultæ, vsque ad formam intimam. Palam ergo fit, quòd omnium proprietatum, etiam singularium aquarum, quas multas enarraturi sumus; caussæ erunt vel accidentia extrinseca, loci, situs, incurrentesq; id genus dispositiones particulares, nobis quidem satis notæ. Vel qualitates aliquæ tàm primorum, quàm secundarum, & consequentium ipsas; Vel quæ attinent ad differentias proprias, grauitas, leuitas, substantię constitutio, atque non ignotæ. Vel caussæ erunt interiores, & minus notæ, complexio, differen-

Forma quomodo sit principium omnium operationum.

Proprietatũ latitudo.

2.Metaph.4

1.Phys.2.

ferentiæ substantiales formæ, forma tandem ipsa, quæ in centro rerum residet, perinde omnium operationum regina. Vel supranaturales erunt proprietates, superioremque, ac longissimè à sensibus nostris, habebunt inclinationem, à cœlo, vel ab aliquo syderum.

Proprietates à secundis caussis, cœli, ac syderum.

In multis igitur, ex singularibus naturæ effectibus, atque etiam aquarum, ad secundas caussas oportet recurrere, cœli inquam, ac syderum. Ob id tamen non negamus eorundem proprias esse, atque vltimas caussas; est enim (vti suppositum est) à primis caussis ad has vltimas, certa series, connexioque continua. Et amplius, sicut ex philosopho didicimus, se habent omnes inferiores formæ ad respectum superiorum illarum tanquam materia: itaque in quaque re disponunt, reguntque illæ superiores formæ, formam ipsam indiuidualem, materiamque illi adaptant, quam, qualem, & quantam, & quomodo ad eam obeundam proprietatem opus sit. Verùm duo sunt, quæ mentem nostram eleuant ad horum superiorum virtutem recurrere; vnum, quia (veluti paulo ante dictum est) propriæ, vltimæque caussæ ignorantur à nobis. Et alterum, quia in multis rerum effectibus, & præsertim aquarum, vim experimur, sensuque ipso percipimus manifestam caussam esse cœli, atque ipsorum syderum. Vt de æstu maris planissimè patet, qui (vt suo loco dictum est) Solem habet authorem principem, planeque ipsam Lunam, cuius motum mare per cœli quartas consequitur: quare senis horis vltrò citroque reciprocat motum ad littora. ac in plenilunijs minores. effectuumque id genus complures sunt perspicui. Præterea de hac secundarum caussarum efficacia, imò primam dixerim motricem caussandi potestatem in rebus naturæ, hæc alia est demonstratio: quòd Devs benedictus solus, ac simpliciter operatur miracula, etiam per secundas quandoque, atque vltimas caussas, vt posteà declarabimus. Ea verò, quæ secundæ operantur caussæ, ordinata sunt; atque eius ordinis cùm innumerę sint ineffabilesque dispositiones, connexusque caussarum ad quanque proprietatem; duo sunt quę in totum non effugiunt sensus nostros. Primum, quia non operantur nisi per lumen, & motum, & deinde, quia vniformem, eundemque perpetuò operantur effectum. De virtute quidem, quę in lumine ipsarum, ac motu tota consistat; apertissimè quidem in effectibus, qui communes sunt vniuersę naturę constare debebit, cùm in accessu, ac recessu Solis euidentissimę contingãt rerum istarum inferiorum mutationes, temporum, alterationum, generationum denique & corruptionum. sanè vt accessu solis dies est, & vita; ita recessu nox, corruptio, & mors. Ab vniformitate postmodum operandi confirmatur iudicium: Videns enim quispiam effectum, quicunque sit, alicuius fontis vnum, eundemque incessanter, vnoque tenore, mane, meridie, vespere, hodie, heri, nudius tertius, iam annum, iam secula audiens fuisse talem; qui negare vnquam poterit eum superiorum illarum, incommutabiliumque caussarum præcipuè esse fauorem? Faciunt verò ad eum incommutabilem ordinem multa exempla aquarum; verùm hęc sanè communia, euidentioraque sunt. Fauores cœlestes fontiũ, partim quidem obseruamus in aliquibus anniuersarios, ac penes ordinarios cœli, ac solis accessus, ac recessus, statis quibusdam diebus, ac mensibus mani-

12. Metaph.

Cœli ac syderum virtus manifesta.

Caussæ secundæ operãtur ordine.

Lumine & motu.

Vniformis operatio.

Fauorum cœlestium quidã ordines.

nifestos. Qualis dicta est admirabilis inundatio Nili; qui crescere incipit Sole Cancrum ineunte prima Luna, XVII. Iunij mensis die: durat quadraginta dies, ac cessat Sole Virginem transgresso, mirandumque est, quòd nunquam auditum sit hunc ordinem post hominum memoriam fuisse mutatum. Partim diurnos; qualis prædicatur fons ad templum Hammonis Iouis dictum, qui noctu feruere traditur, diluculo tepescere, ac sole rectà incalescente in meridie mirum in modum tepefieri. In Dodone Iouis item alium fontem, crescere, & decrescere ter in die. In Troglodytis ter die mutari, fieri amarum, salsumque, deinde dulcem. In Cantabria tres fontes octonis distant pedibus, qui siccantur singulis duodecies diebus. Partim verò hi fauores sunt perpetui: qui nimirùm suprà ingenij captum, puris etiam existentibus fontibus, cœlestem obtinent prærogatiuam; quare perrari hi sunt, atque hi mirabiles in toto orbe terrarum. In aliquibus tamen harum prærogatiuarum exemplis fontium, quem locum habeant naturales caussæ, & quantum per superiores caussas datum sit nostræ capacitati conijcere, hinc ostendemus.

Mira inundatio Nili.

Fons Iouis Hammonis.

Fons Iouis in Dodone.

Fons in Troglditis.

Fons in Cantabria.

Mira proprietas originis quarundam aquarum in Insulis Fortunatis.

NOVÆ quidem originis, atque insolitæ mutationis aquarum, singularia aliqua exempla habemus in tribus ex Insulis Fortunatis, quæ & iuniorum fide confirmari legimus. Est Ombrion vna de his Insulis in Atlantico mari, quæ vnum habet stagnum, ac iuxtà arbores ferulis similes, ex quibus aqua exprimitur, ex nigris quidem arboribus amara, ex candidioribus autem potui iucunda. Noua quidem notatur origo, consensusque aquæ, & harum arborum, illam subire fibras arborum, has attrahere, formæ proprietate. Mutationis verò saporis caussa potest esse naturalis, ex succi nimirum qualitate illarum arborum, quem penetrando aqua concipit. Hanc rem ex Iuba primus recensuit Plinius libro VI. cap. XXXII. Recentioris verò memoriæ Alexander Geraldinus Episcopus terræ Sancti Dominici Noui orbis, cùm hæc loca peragrauerit, litterisque multa in eis notatu digna mandauerit, hæc vera esse confirmat suo quod nunc legi, chirographo. Atque hoc amplius asserit, pluere in ea Insula; quare collectam in quibusdam stagnis aquam, cùm impura sit, illas arbores imbibere, ac ita refundere mutata qualitate. Et item esse ibi cisternas, & puteos pro communi vsu. Amplius Pluuialiam alteram hic insulam, non habere aliam aquam, scribit eodem loco Plinius, nisi quæ colligitur ex imbribus. Hæc hodie (subdit hic nouus author) Insula del Ferro nominatur, in qua nullum stagnum esse, nullos fontes, nullos riuos, vt Plinius. Verùm, quæ mira est naturæ prouidentia non deficere vnquam in necessarijs, vnã tantùm quodam loco haberi arborem incognitæ speciei, quæ ex internodijs foliorum aquam emittit, ac eam tanta copia, vt vniuersis Insulæ habitatoribus, necnon animantibus, atque hortis sufficiat. Tertia porrò ex his Insulis Ningaria, perpetua niue nebulosa est, Plinio. quam nunc asserit Geraldinus Gomeram ab Hispanis inuentoribus vocitari, ac niuosam esse; nec carere hanc suo miraculo, siquidem esse in extremo insulæ montem altissimum, qui Aetnæ instar perpetuos emittit ignes, atque pumices.

Aquã ex arboribus nasci.

Pluuialia insula.

Ningaria insula, niuosa, & ardens.

Lacus ad Circhnitium in finibus Austriæ.

SINGVLARIS verò natura lacus ex nouis exemplis est ad fines Austriæ, atque Pannoniæ, non longè à Posthumia via, vbi & oppidum adhuc corrupta voce Postonium vocitatur. De quo fabulosa, quę narrantur, quis forte putaret, in fidedignis testibus confirmata haberemus, Sigismundo Libero aulę Imperialis Barone, ac Georgio Vernhero Pannonio, & consiliario Regio, è quorum scriptis de admirandis illarum terrarum, atque Vngarię aquis, hęc, vt plura quoque alia accepimus. *Natura.* Lacum aiunt esse naturalem, & viuarum aquarum: sed quę tamen haud perennes sint, verùm hybernare eas tota ęstate infra montium vicinas cauernas, relicto alueo per id tempus iucundo satis, ac herbosissimo, vt dicemus. Mox autumno manare, totoque hiemis curriculo ad principium vsque ęstatis amęnissimum facere, ac piscosissimum lacum. Ita scribunt. *Caussæ naturales.* In caussis verò, miranda videtur naturę vis, quam & situs lacus, & accessus & recessus vehementissimus aquarum planè ostendũt. A situ, est regio planà, ac molliter depressa, quæ tamen continuis vndiq; montibus clausa, ac irrigata riuis, tribus quidem ab orientali situ, & quatuor ab australi; ij manifestè quo magis è fontibus suis elongantur, hoc minoribus excurrunt aquis, quas planè tùm tellus ipsa obiter, tùm apertæ ad finem scrobes, quasi immanium speluncarum sub illis montibus portæ absorbent. *Lacus ortus* Accidit ergo vt cùm hæc flumina toto æstatis decursu continuis aquis speluncas istas repleuerint; sub autumni tandem fine, quasi tùm plenis, ac redundantibus alueis, non modò non recipiantur, imò nescio quodam intus motu admirabili aëris, aut ventorum impulsu, quotæ anteà receptæ fuerint tot mensibus aquæ, eæ quasi ex naricibus orci, extrà illas portas reiectentur, ac tanto confertim impetu, vt expedito quamuis equi cursu vix aufugere ab eis liceat. Sic, statim omnem loci humilitatem, capacitatemque adimplent lacu, sexquimilliari quaquauersum spatio, altitudineq; vbi maior decem & octo cubitorum. Lacus fit, qui toto eo tempore quo durat blandissimus est, ac lenissimæ auræ, piscatu verò adeo abundãs, (magnam enim secum vim piscium ex cauernis illis secum egerit) vt non solùm vicinas vndique terras abundè satiet, sed in recessu, piscium quæstu, quos saliunt, integras alit, sustinetque familias. *Lacus occasus.* Lacu in principio æstatis absorto, solum reperitur siccum, lætumque virenti gramine, quare ad vigesimum circiter diem eo resecato, ad messem conseritũr breui impensa, donec autumno finiente inundet iterum. Hæc fortasse minus mirabitur, qui confluentes per istam regionem illos riuos considerauerit, qui subeant terram, & vbi per aliqua spatia meauerint rursum effluant è cauernis, ex quibus horribiles sæpè aquarum ac ventorum simul fremitus exaudiuntur. Verùm si consideretur interior caussa, tanta vis reciproci motus aquarum, & quæ pro tempore recipiantur, & rursus egurgitentur, eodẽ redire eas & resorberi, idque statis temporibus fieri; alterum cum Nilo naturæ portentum sanè iudicari poterit.

Fons Plinianus.

IVXTA Larium lacum, à Como quadraginta milliaribus, fons quidam hoc nomine ponitur in admirandis à Plinio, qui quasi de industria hominis laxe-

laxetur, ac prematur, singulis horis modò fluit, modò non fluit, imò cessat in totum & redit posteà, vt prius. Plinius Iunior ter in die hanc facere mutationem scribit, causamque esse spiritum; qui vario motu aut impulsu cũ aqua trahitur. Qui hodie autem viderunt, vt multi pro hac sola nouitate ad eum fontem accedunt; reciprocationem notant frequentem, vt pluries singulis horis modò currat pleno riuo, modò remittatur in totum. Caussam fortè equidem cum Plinio asseram subterraneum quempiam spiritum in ea interuenia illabentem, qui reciproco item motu & impingat, & retineat aquas. Vel potiùs (quia spiritus impermanentes sunt, atq; hic non cessat varietatis huius spectaculum) dixerim; quòd fons collectas paulisper ex supernis iugis aquas, semel plena veluti cortyna eructet, & mox cesset, quandiu colligat alias. *Caussa naturalis.*

De proprietatibus aquarum quæ præter aquæ naturam aliqua generent animalia. Cap. XXIIII.

EX PRIMIS caussis, cur animalia quędam præter aquæ naturam, nascantur, ac degant in aquis; hanc vnam arbitramur cōmunem. Quod natura, vt sollicita continuò videtur ad generationem, & vitam; nihil vsquam patitur ociosum, ac sępè (vt videmus) ex vtilissimo, ac inutili pęnitus excremento, virtute solis, ac lumine, aliud, & aliud animalium procreat genus. quasi ad digerendam superfluitatem illam, amplificandaque etiam ex minimis sua opera. Altera caussa ex proprietate materiæ est, quæ pro dispositione illa singulari, illud procreat animalis genus, quasi ex vniuoco, vt Alexander sentiret. Quam ob rem, etsi præter aquæ naturam ea animalia sint; haud tamen præter aquæ huius ita dispositæ naturam dicendi sunt. *Naturæ solertia.* *Caussa occulta.*

Ranæ ac pisces in aquis calidis.

EX his exemplis, haud magnum est quod scribitur à Plinio in admirandis libr.2. In Calidis Pisanorum aquis Ranas, & ad Vetulonios in Hetruria non procul à mari pisces item in calidis procreari. Quippe ea aquatilia sunt, ac parùm interest hac, vel illa inalterata modicè aqua nascantur. Vbi idem in Casinati, & in Arcadia Stymphali aquatiles mures degere notauit. Maiorem indicat proprietatem, atque consensum, quod scribit Vernherus Transyluanus de rebus Pannoniæ in fontibus calidis ad Budam pisces nasci, ac degere, qui si in frigidam mittantur, moriuntur. *Mures in aquis.*

Animalium ratio in fontibus Aponi.

AD eam sententiā scribit D. Augustinus in libris de Ciuitate DEI, in admirandis summi opificis laudibus, multa reperiri animalculorum genera in fontibus calidis, quorum feruorem nemo impunè contrectat, illa tamen non solùm sine lęsione ibi esse, sed extrà esse non posse. Quod in fontibus Aponi valde calidis, nobilitati, ac viuacitati suarum aquarum adscribunt quidam iuniores, animalia quædam visa degere, ac propagari. Quæ nimirùm vel cùm his aquis habeant vniuocationem, vel aliunde incurrunt ex frigidis, vt fortasse etiam in Pisanis, & prædictis alijs calidis fit: nam ob teporem aquarum *Serpentes in calid. aquis.*

ad Agnani lacum, qui eſt ad Sudatoria, cryptasq́ue Puteolis, miriades incurrunt ſerpentum ſpecies, præſertim hieme.

Hyberniæ fluuius in quo piſces generantur ex frondibus.

EXCEDIT Typi propoſitio credulitatem, ſcribitur tamen à Scaligero viro eruditiſſimo. In Iuuerna inſula aquilonali, quæ doctis etiam Hybernia dicitur, eſſe fluuium, in quem arboris vnius imminentis collapſæ frondes, piſcium formam induunt, deguntque ſubinde in eo fluuio, vt cæteri piſces. Subtiliter (inquit ipſe) hoc conſideranti, non tàm eſſe videbitur hæc fluuiis vis, quàm arboris ipſius. Nam quæ frondes in terram cadunt, animalia effici volucria dicunt, ac volitare: idque non è putrefactione, ſed quia eæ frondes foueant in ſe quaſi ſemina ad vtranque illam generationem. Quod mirum non eſt; nam vt in terra mutantur plantæ, alię in alias; ita ſuper terram gignunt è ſeipſis animalia. Mihi verò videtur hoc excedere ſympathiæ modùm, vt vnius idem ſit ad res diuerſas conſenſus.

Frondes cõuerſæ in volucellis.

De proprietatibus aquarum vitioſis. Cap. XXV.

Ex Vitruuio

DE cauſſis verò fontium, qui vel natura, vel qualitate vitioſi in potibus ſint, tolerabilis eſt Vitruuij ſententia lib. 8. cap. 3. cuius ſummam de omni aquarum natura calidarum, quæ luculenta eſt, & breuis, hic non grauabor adſcribere, ac declarare. Calidarum aquarum (inquit ipſe) ſicut & ſaporum ipſarum, & odorum, & cæterarum impreſſionum, non eſt vlla proprietas, ideſt nulla talis ex ſui natura eſt, ſed ex accidenti, ideſt ex occurrenti ob iter miſtura. Frigida enim aqua cùm incidit percurrens in ardentem locum, afferueſcit, & calfacta egreditur per venas extrà terram, quæ idcirco diutiùs non permanet, ſed breui ſpatio fit frigida. Namque ſi naturaliter eſſet calida, non refrigeraretur calor eius. Sapor autem, odor, & color earum non remittitur, quòd intinctus, & commiſtus eſt propter naturæ raritatem. quaſi diceret, quòd exactioris miſtionis cum aqua ſint. Porrò harum omnium, aliæ vtiles in balneis ſunt, vt calidæ omnes, ſulphuroſæ, & aluminoſæ. Aliæ in potibus purgando corpora, vt Bituminoſæ, & Nitroſæ. Aliæ vitioſæ, & vt Metallares omnes, qui Vitruuij locus indiget diſtinctione, an Metallares medicamenti iure vtendas intelligam; hoc enim nomine in balneis, & potibus multifariam vtiles eſſe, iam innumera quæ antè ſcripſimus declarant exempla. An in potibus, & cibis vſu domeſtico; quo modo non poſſunt aquæ carere aliquo vitio, quantumuis etiam dilutæ ſint, & non diſſimiles aquæ ſimplici. Ad hunc ſenſum ergo intelligas eius ſequentia verba: vbi aurum inquit, argentum, ferrum, æs, plumbum, reliquaq́ue id genus metalla aquæ obiter incurrant, maximè vitioſæ efficiuntur: ſupple, pro aliqua, quam vltrà aquæ ſimplicitatem, conceperint impreſſionem, aut grauitatis, aut frigiditatis prænimiæ, aut virus breuiter metallici, quod vel ſolo interdum vapore lædit. Quoniam (vt ipſe ſubinnùit) cùm in potibus per venas penetrant, neruos attingunt, & artus, ac eos durant inflando: ac ita aquæ duriſſimis, frigidiſſimisq́ue rebus intinctæ, aut nephriticos, aut podagricos efficiunt homines.

Metallares aquæ an vitioſæ.

Malitiæ cauſſę.

Athenis

Athenis vitiosæ aquæ.

Hoc in genere vitiosarum ex misturis aquarum, aliqua species est (inquit Vitruuius) quæ cùm habeat non satis perlucidas, idest synceras venas, spuma vti flos natat in summo colore, similis vitri purpurei. Hæc maximè considerantur Athenis: ibi enim ex eiusmodi locis, ac fontibus, & in Asty, & ad portum Pyræum, ductus sunt aquarum salientes, è quibus bibit nemo propter eam caussam, sed lauationibus, & reliquis rebus vtuntur. Bibunt autem ex puteis, ac ita vitant earum vitia. Inter has legimus apud Theophrastum in Pyræo esse aquas, quæ ebibitæ manent indigestibiles, & in balneis leprosos efficiunt homines; quin & plantas ex earum irrigatione sentire idem contagiũ. In Troëzenis autem eodem Vitruuio teste, ob naturalem id genus infectionẽ aquarum, quòd omnino aliud non habent aquæ genus, nisi quod Cibdeli oritur, id vitium vitari non potest; itaque omnes ex ea ciuitate, aut maxima parte sunt pedibus vitiosi. Ex fonte in Insula Chio bibentes fiunt insipientes. In Susis Persarum amittunt dentes, & quas recensuit Ouidius 15. Metamor. aliquam indicare videntur misturam, vel gypsi, vel id genus lapidis: d.

Flumen habent Cicones, quod potum saxea reddit
Viscera, quod tactis inducit marmora rebus.

Balnea Athenis.

Vitiosi in Troëzenis.

Fons ĩ Chio.

Fõs in Susis.

Ciconum flumen.

De aquis, quæ gulæ gignunt tumores. *Cap.* XXVI.

Qvæ ex manifesta aliqua mistura vitiosę in potibus sint aquæ, satis hactenus prædicta exempla demonstrant. Verum subtilior adhuc ratio reddenda est de quibusdam aquis, quæ synceræ cùm sint, & nec dissimiles aquæ simplici, aliquo tamen insigni vitio notantur. De quibus quidem nullam ferè aliã reddere possumus rationem; nisi, quòd indiuiduales sint proprietates. Proprietates autem indiuiduales, quoniam proportiones sequuntur varias elementorum, & hæ sunt infinitæ, quemadmodum & res ipsæ, ignorantur à nobis; sed solùm experimento cognoscuntur, & exhinc aliquas saltem extrinsecas, & communes venabimur caussas. Hoc ergo longissima experientia obseruatum, ac certum est, quòd cuiuscunque regionis vitia quæ popularia sint, & communia, vix aliæ referendę sunt caussæ, quàm partialibus eius regionis constitutionibus, aëris, & aquis ipsis, & locis. Quorum trium non est vna constitutio vbique, non idem situs locorum, aut expositio ventis, nec eadem terræ facies, nec eadem tandem aquarum natura esse potest. Multæ reperiuntur præsertim in alpibus, & quibusdam locis in Italia aquæ, quæ manifesto hoc vitio infestant bibentes, vt gulæ eis tumefactiones inducant, quas medici modò cum græcis Bronchoncelas, modò gulæ Herniam scitissimè appellant. In caussis, qui id misturis vitio vertunt; aut metalli virus aliquod imputant, vt iam diximus; aut specialiter Gypsum, quod aut grauitate, aut sæuo halitu (Dioscoride authore) hoc habet, vt impetat fauces, ac strangulet. Qui egregiè autem hodie de rerum disputant subtilitate, duas habent caussas; aut id à lacunalibus gigni aquis; aut in synceris, & puris aquis, id contumaciæ frigiditatis, ac cruditatis earum tribuunt, maximè niualium, & glacialium aquarum. Vbi tres diuersitates declarat experientia, quarum ratio est reddenda. Primùm non omnis aqua lacus hoc gignit. Præterea non omnis

Proprietates īdiuiduales, & occultę, solum cognoscũtur ex perimento.

Vitia regionum popularia, cui caussæ referantur.

Caussæ naturales.

Tres instantię.

aqua frigida. Et tertiò, nullum tale vitium visitur in Syria, in Aphrica, Arabia, Persia, India, Troglodytica regione vbi raras diximus fieri pluuias, ac aliquas naturales esse aquas miræ frigiditatis. Vniuersa Germania inferior, Sarmatia, Scytia, Noruegia, quæ regiones sunt aquilonales & frigidæ, expertes huius vitij sunt. Et ex lacunis bibunt Arabes, Parthi, Lybici, è gelidis Hybernici; nullis tamen in his locis gulæ tumores concrescere legitur. *Solutio.* Ratio ergo diuersitatis hæc esse videtur; Id quidem frigidæ qualitatis aquarum vitium esse, prædicta satis declarant exempla: non omnis verò frigiditatis, sed quæ contumacissimæ, & (vt græci loquuntur) indomitæ, vt niualium diximus, & glacialium aquarum. Vnde frequenter id in alpibus fit, quia eorum putei, ac venæ, vix aliud concipiunt genus aquarum, quàm quod destillat ex niuibus, quas bibunt. In calidissimis regionibus Aphricæ non fit, quia ibi non sunt niues. In frigidissimis verò hyperboreis, perennes sunt niues, & quæ dum paulatim soluuntur, tenuantur, digeruntúrque in terræ poris. præter alias caussas particulares.

Quæ gulæ gignunt tumores in alpibus.

Gvlæ quidem tumefactionis caussam in aquis alpium esse contumaciam frigiditatis, quam ex niuibus eliquatis recipiunt fontes, cum doctissimo Scaligero sentimus. Quod palam est multis locis, præcipuè verò citrà alpes, ex ea parte agri Taurini, quæ valdoca vulgò, idest vallis anseris appellatur. In eam regionem qui commigrat, nemo diu viuit, multis gula turgida fit. Eorũ verò, qui nascuntur ibi nemo eo vitio caret, penè omnes & amentes, & inepti ad loquendum. *Caussa naturalis.* Id ab aqua fit è niuibus liquefactis, quæ multum terrestris frigoris, & crudi continet. Crudum enim repugnat resolutioni, terrestre vero cum aquea tenuitate se se insinuat gutturis musculis, glandibusque, ibíque hæret, & concretum durescit.

Similes aliæ aquæ, & in Italia.

Idcirco qui alpes habitant, & Pyrenæos, & in Aruernis circà Ligerim fluuium, hoc frequenter patiuntur; nam perennes hi populi habent niues, quę continuò liquantur, destillantque in puteos eorum, ac fontes, quos bibunt. Vallis Cillera hoc vitio laborat, quæ distat ab Ocno circiter octo mill. pass. quam fortasse intellexit Medullorum nationem Vitruuius in alpibus. Idem in Sudera valle, quæ à Curia Rhetiæ oppido abest 12. millia pass. Cæterùm *Doria flu.* Doria fluuius, qui ex alpium vallibus, hinc Sancti Bernardi, atq; hinc Sancti Martini excurrens, influit aperta planicie in Padum, singularis huius vitij imputatur, vt gulæ gignat tumores suis indigenis. Ex quo nata mihi verisimile fit Electri fabula apud Græcos: *Electri, ac Phætontiadum fabula.* persuasæ enim mulieres, quæ circà Padi præsertim initia degebant, huic vitio Electrum remedio esse, ceũ amuleto quodam; idcirco longa ex eo monilia gestare collo consueuêre, ac exin de dilatarunt Græci fabulam de Phętontis Sororibus, quæ fratris casum deplorantes, in populneas tandem ibi conuersæ fuerint arbores, quæ perpetuum ex illis lachrimis destillent Electrum. Porrò in Equicolis aqua iuxtà *Fons i Equicolis.* Taliacotium, turgidos pariter facit guttures; quæ tamen nec lacunales sunt, nec

nec niuales, ac aliquam fortasse elambunt misturam eius vitij. Et ad Callim apud Camertes perexigua valle.

Fons ad Callim.

De proprietatibus aquarum quæ in potibus immutent colores animalibus. *Cap.* XXVII.

DE COLORIBVS in tota ratione aquarum, duo considerantur: primùm de natura colorum, qui reperiantur in aquis, & quæ sit caussa; alterum, an aquæ gignant effectus aliquos coloris, vt quarundam fama est apud diuersos authores, quæ animalia colorent, & pilos aliqua specie, etiam in potibus. Ad primum iam satis quidem fecisse videmur, cum de differentijs colorum loqueremur primo libro; vbi, quoniam delectare solet aliqua non intempestiuè repetere, tria hęc demonstrauimus necessaria. Primum Aquam ex sui natura omnino esse absque colore; vnde ἄχροον gręcis dicta est, quasi incolorata; planeque fit, quencunque in aqua colorem inuenias, id mistionis alicuius esse indicium. Secundum, ex colorum differentijs omnibus, aquam concipere paucos, eosque dilutos admodum pro tenui subiecto, nullum intensum. Album facilè, vti sunt multæ aluminatæ albulæ: Rubrum, seù potius fuluum ex rubricis: Melinum, & subuiridem ex sulphure; viridem ex Calce, ac ex ęris metallis: Cęruleum, fuscum, nigrum, ex perassatione sub assiduo Solis calore. Et tertium diximus, colorem indicare quidem eius aquæ impuritatem, vel certam fortasse misturam, quam extrinsecùs induerit; cæterùm de natura, & qualitatibus aquarum infirmissimi esse iudicij, hæc enim à principio emanare oportet. Porrò nunc alterum caput probleumaticè propositũ est, an aqua aliquam habeat colorandi proprietatem. Nam quòd aquę natura ex mistione aliqua colorem extrinsecus inducat, etiam animalibus, id facile est; qua autem ratione id efficere valeant in potibus, difficile est asserere. Ordo verò, ac experientia, ad quatuor nos deducit caussas de omni colore ex aquis: Nempè aquam colorare vel ob misturam extrinsecam, quemadmodum est dictum; vel aspectu ac imaginatione colorari aliqua animalia; vel in potibus qualitate aquæ, vel calidæ natura, vel frigidæ. Et tandem proprietate sua, nobis occulta; quarum sigillatim aliqua ponemus exempla.

Colorum natura ï aquis. *Aqua ἄχροον.* *II.* *Aqua paucos, & dilutos cõcipit colores.* *III.* *Vis colorandi aquarum.* *Caussæ 4.*

Quæ lanas tingant, & capillos aliquo colore.

1. Caussa.

QVÆ caussa sit aquarum, quæ exteriùs lanas tingant, & capillos; iam diximus obiter libro superiore: est enim earum effectus artis adsimilis adhibita extrinsecus aqua de qualitate aut Chalcanthi, aut ęris. Sicut in Lucanis de Sybari diximus, in quo & lina, & lanas offuscari testantur indigenæ. Similem credo esse naturam fluminis in terra Assyride Thraciæ, agro Chalcydico, quod agri nomen dictat. Et item Hierapoli Phrygiæ, vbi fons vnus inter multos, quos habet, lanis tingendis idoneus est, Strabone. Romæ hanc aquarum diuersitatem experimur; nam Tiberinæ limpidæ manus dealbant, ac faciem; contrà, Virginis aqua longo vsu rugosas reddit, ac rudes.

Sybaris flu. *Flu. in Thracia.* *Fons Hierapoli.* *Tiberinę, & aquæ Virginis diuersitas.*

Colores ex aspectu.

ITEM ex aspectu solo concipi animalibus varios colores, multa sunt exẽpla.

2. Caussa.

pla. Præclarum verò illud Genesis 30. quo Patriarcha Iacob armenta procreari fecit maculosa, & varia. Nam adpositis virgis populneis, detractis corticibus, alijsq; simul variorum colorum in canalibus, vbi bibituri essent greges; factum est, vt in eorum colorum contemplatione coirent, conceperuntque sobolem vario colore respersam. Adfirmant authores ex Aristotele 5. de generatione animal. ob aspectum niuium niuosis locis multa animalia nasci candida. Nam videri in Scythia, in Pirenęis, in Alpibus vultures albos, aquilas, accipitres, miluos, vulpes, vrsos, coruos. An ex eiusdem aquæ alimento iamnum videbimus.

In Niuosis alba fieri animalia.

Colorum varietas ex potu aquarum, Aristotelis.

3. Caussa.

ARISTOTELES in problematibus Sect. 9. ita scribit. Aquarum mutatione mutari colores in animantibus præter quàm in coruo. Vbi rursus, hanc mutationem distinguit manifesta qualitate: nam calidas bibētibus aquas, album pilum solere fieri; frigidas verò bibentibus, nigrum. Frigidas intelligo sua natura crudas, & duras; calidas autem synceras, puras, quæ ex multis aëreis partibus tepescant hieme. Qualis Clitumnus fluuius in Vmbria, vnde veteres Romanos in suis sacrificijs, victimas præ candore, eligere consueuisse scribunt authores, in primisque Vergilius, cum ait. Hinc albi Clitumne greges 2. Georg. qui fluuius, vbi Tyberim ingreditur, multum eius adauget bonitatem, aquarum syncerae naturæ, ac natiuo, quem diximus, tepore leuissimæ. Porrò in 4. de Genera. animalium; potissimùm (inquit Aristoteles) gignuntur animantibus colores propter aquam, ex qua capiunt alimentum: eius enim vsus communis omnibus est, etiam siccis ipsis ad alendum. constat ergo ex alimentis colores contrahi animalibus aliqua ratione.

Clitumnus flu.

Colores ex aquis, Vitruuij.

SCRIBIT Vitruuius; sunt Bëotiæ flumina Cephisus, & Melas, in Lucanis Cratis, Troiæ Xanthus, inque agris Clazomeniorum, & Erythreorum, & Laodicensium fontes, ac flumina, quæ habent ad colores, præsertim animalium, aliquam proprietatem. Cùm enim pecora suis temporibus anni parantur ad conceptionem partus, per id tempus adiguntur eò quotidie potum, ex eoque quantumuis sint alba, procreant alijs locis Leucophęa, idest cineraceo colore, ita enim ficus speciem describit Athenęus. Alijs locis pulla, idest quasi puro lanarum colore. Alijs Coracino colore: Strabo lib. 12. de Laodicensium pecoribus loquens τωὶ κοράξιν κροάν vocat, qualis scilicet in coruis conspicitur, nigerrimus. Ita proprietas liquoris, cùm distribuitur in corpus, imprimit sui generis qualitatem ad eum colorem. Quo modo in campis Troianis propè flumen armenta nascuntur rufa, & pecora Leucophęa, ideo flumen Ilienses Xāthum appellauisse dicuntur. Hæc hactenus ex Vitruuio.

Flumina, ac fontes varij.

Coloratæ, Plinij.

Flumina varia.

EX aquis, quæ habeant proprietatem colorandi, aliquas meminit Plinius, tûm 11. tùm libro etiam 31. Communiter allegari solet Sybaris, & Cratis, de qui-

quibus dictum est. Et in Falisco Clitumni aqua quæ in potibus candidos facit boues. In Bëotia amnis Melas, quasi niger, oues facit nigras. Cęphisus ex eodem lacu profluens albas. Rursus nigras Peneus. Rufas iuxtà Ilium Xanthus. In Hęstica fontes duos idem meminit; Cęronem, ex quo bibentes oues nigras fieri: Mellen, ex quo albas: ex vtroque autem varias. In Macedonia, quas velint oues nasci candidas, ad Haliacmon ducere: quas nigras, & fuscas ad Azium. In quibusdam aquis, ex Theophrasto subdit omnia fusco colore nasci, etiam fruges, sicut in Messapijs. In Erythris pilos gignit Alcon fluuius.

Fõtes varij.

Quæ pilos gignant.

Pisces ex aquarum coloribus.

Sic in Suecia lacus Niger dictus eo idiomate, non solùm nigras continet aquas, Olao magno authore, sed & pisces alit concolores, quibus nihilosecius accolæ vescuntur. In Carrinensi Hispaniæ agro fons quidam, aurei coloris omnes ostendit pisces, qui tamen extrà illam aquam non differunt à cæteris. Ctesias in Armenia scribit esse fontem, inquit Plinius; ex quo nigros pisces illicò in cibis afferre mortem. Idem in Arcadia fonte Styge iam dicto, pisces nasci asserit, ex Theopompo, lethales & ipsos; quod non in alio genere mortiferorum fontium reperitur.

Lacus niger

Fõtes varij.

Pisces lethales.

De aquis quæ fama iactantur in admirandis. *Cap.* XXVIII.

Diximvs hactenus de aquarum proprietatibus, quarum aliqua est probabilis caussa naturalis. Consequens est, iam famosa aliqua dicta de aquis percurrere; quæ scilicet in admirandis prodita, nullum habent fundamentum in rerum natura: sed sunt aut figuræ, vt multa in figuris tradidit prima illa hominum simplicitas; aut superstitiones gentium; aut mera figmenta. Quorum idcirco non tàm caussas tenemur exponere, quam quia ita series, ac ordo postulat tractationis nostræ, & ad tollendas simplicium animorum deceptiones, quasi reijcere à veris iudicijs, ac ea prout narrantur explicare. Hùc pertinent pluri ex parte, quæ miracula aquarum tàm multa scribit Plinius ex veterum traditionibus, tùm 11. tùm 31. de Naturali historia libro. Vitruuij, Solini, ac iuniorum etiam quorundam scripta de mirabilibus fontium. Quorum permulta falsa esse, ac popularia mendacia, res ipsa, tempus, ac veritas, qua nihil habemus antiquius planè declararunt.

Miracula fontiũ trifariam dicta.

Fabulosa de aquis.

Hvivs verò erroris caussam, vt viri scriptores tàm nobiles iocosa aliqua serijs rebus admiserint, hanc esse arbitramur. Mitto quòd plerique dictata referunt, & quisque obiter, aut ex occasione, aut quoniam collibitum est, iocosa serijs aliquando solet intermiscere. Sanè qui ea scribunt extrà professionem, sæpenumero non tàm veras in eis quærunt demonstrationes, quàm vt proprium institutum aliqua amplificent probatione. Vt Vitruuius facit in Architectura, vbi aquarum descripturus perductiones, ac libramenta, multa extrinsecus proponit, nec satis probata, de natura; & inde transiens ad aquas medicamentosas, & calidas, & vitiosas, euagatur tandem ad epigrammata

Vitruuij stylus de aquis

mata fontium, atque amnium vulgi miracula; in quibus non visus satis legentium animos iucunditate delectasse suæ ornatissimæ disciplinæ, hac eos voluit insuper coronide fontium demulcere. Sic Plinius dum vniuersam Mundi, ac Naturę profitetur historiam; multoties protestatur non se obligasse ad caussas, perinde immensi operis labores: & quæ relata inuenit, simpliciter recensuit, etiam miracula. Quorum & nos multa retulimus, ac plana fecimus suis caussis. Aliqua leuia æstimauimus; quem ad modum dictum est, ex Clytorio fonte his, qui bibissent in Arcadia, vinum tædio venire, quòd in eum Melampus piamentum abiecerit, quo ipsum Præti filias fabulantur ab insania persanasse, quæ furibundæ se vaccas euasisse putarunt; lusit Virgilius. Sic Plinius fontem in Cæa Insula facere hebetes. Et contrà in Cilicia apud oppidum Iusgum riuum esse, ex quo bibentium subtiliores fieri sensus, tradidit Varro. Ex Theophrasto duos fontes refert idem Plinius in Phrygia quorum alter à risu, alter à fletu nomen habet. Cleon enim ab effectu fletus dictus, ἀπὸ τοῦ κλαιῶ. Alter verò ei vicinus Gelon, à ridendo dicitur. Alia prorsus excedunt omnem fidem: vt ridiculum est, ex Leontino fonte in Sicilia, qui bibisset, euadere statim scientem medicum, tota in eum Leontini cuiusdam ciuis eius, sapientia imbibita. Item fontem Cupidinis vocari apud Cizicen, ex quo potantes amorem deponerent. Et vt largiùs vulgaribus Musis fabulandi materia præberetur, addit Cęlius ex Pausania, in Achaia Selenium fluuium, ac fontem esse, qui in ipso ablutos amore liberaret, & tam viros, quàm fęminas. Fontem posuit in admirandis hac ætate Petrus Martyr cognomento Angerius in Bonicca insula, vltrà Hispaniolam Noui orbis, qui iuuentam senibus mirificè instauret, etsi nec canos mutet, nec rugas: quæ vel est fabula, vel desultoria quæpiam hyperbole, perinde dici solet in multis balneis, & de Elleboro inter medicinas, quæ prędicãtur facere iuuenescere.

Plinij. Clitorius fons. Fons in Cęa. Riuus in Cilicia. Cleon fons fletus. Gelon fons risus. Fons Leontinus. Fõs Cupidinis. Solênius flu. Fons in Bonicca.

Superstitiosæ aquæ.

Cæterum ad faciliorem imposturam, fabulosa id genus multa, rudis illa antiquitas, ac fallax dicacitas gręculorum, cum superstitione coniunxit. Auxit numerum Deorum aquarum celebritas, inquit Plinius. Vt Aegeria Dea, Numę coniunx, ac eius nomine fons Aricini nemoris, quò sępè Numam in congressus nocturnos cum ea se conferre, ac eius monitu quæ grata Dijs essent, sacra instituere solitum tradit Liuius lib. I. & Camęnis idcirco eum consecrasse. Et item Ouid. lib. xv. & Fastorum III. d.

Aegeria est, quæ præbet aquas, Dea grata Camęnis,
Illa Numæ coniux, consiliumque fuit.

Sic de amore fabulantur Alphęi, atque Arethusæ, qui in fontes conuersi, adhuc auitos quęritant amplexus; nimirũ quia in subterraneis coniungi hos fontes asseritur. In Dodone Iouis fontem gelidum esse, in quo immersæ faces extinguantur; si extinctæ admoueantur accendi, crescere, & decrescere ter in die. In Illyrijs suprà fontem frigidum expansas vestes accendi. Andriæ fontẽ vinosum Bacco dicatum, si è conspectu templi auferatur, saporem eius transire in aquam. Fabulosum quoque, ac superstitiosum, Neptuni fontem in Medis, qui limite transire soleat in loca vicinia, portendens aliquid, Plinio. Mirum quoque est, quòd cùm piscibus transit: responsa ab eis petunt incolæ cibo,

Ægericæ fons. Alphei, atq; Arethusæ fontes. Iouis fons. Fõs ĩ Illyrijs. Fõs Bacchi. Fons Neptuni, cũ piscibus superstitiosis.

cibo, quem rapiunt annuentes; si vero euentum negent, caudis abigunt. Amnis Olachas in Bithynia, Brietum alluit, hoc est & templo, & Deo nomē indigeti, è cuius gurgite periuri notátur pati velut flammam vrentem. In Asia quoque iuxtà Thianam, fontem Iouis appellatum, frigidum, ac bullientem, ex quo periuri potantes, statim graui vlcere manibus, ac pedibus afficiuntur, veridicos autem impunes bibere scripsit Philostratus. In Sicilia apud Acadinū fontem, authore Stephano; persimilem iuramenti ritum celebrant. Et ibidem Lacus Dellis, Palicis fratribus dicatus, huius superstitionis erat celebris.

Olachas flu.

Fons Thianę Iouis.

Acadinus fons.

Lacus Dellis

Figuræ aquarum.

Aliqva verò quæ superstitiosè pariter iactantur de aquis, quandam cōtinent de mundi huius, ac rerum natura imaginem, quam rudes adhuc illi homines sub varijs fabularum coloribus adumbrarunt. Aquarum sub hoc cēsu multa exempla leguntur apud lepidissimum poëtam in trāsformationibus: verùm nunc haud nostra ratio est euagari ad fabulas, sed verisimiles duntaxat aliquas earum allegorias tangere, quæ ad authorum intelligentiam non modicam pariunt lucem. Nomina fluminum infernalium, & Stygiæ paludis, non aliud configurant apud Poëtas antiquos, nisi partem aliquam pœnarum infernalium, odium, tristitiam, obliuionem, luctum, & incendium. quę tenui quidem poëmate expressit, sed verbum verbo plana reddidit elegans ille in Grammaticis.

T. Ouidij nobiles figuræ de aquis.

Flumina infernalia.

Styx, Acheron, Lethe, Cocytus, cum Phlegetonte.
Odit, tristatur, dediscit, luget, & ardet.

Stygiæ vero Paludis, vt altè cecinit Vergilius lib. VI.

Stygię paludis ratio.

Dij cuius iurare timent, & fallere numen:

Ratio hæc est, Seruio ibi interprete. Styx mętorem significat: vnde ἀπὸ τῆ συγνεφοῦ idest à tristitia dicta est. Dij autem lęti sunt semper, & immortales, vnde quia mętorem non sentiunt, hoc iusiurandum per rem suæ naturæ contrariam, & per execrationem habere ponuntur. Configurationes porrò apud Ouidium, aliæ significant vniuersam, quam in primis Commentarijs exposuimus communicantiam aquarum in vnam aquam: vt Neptunus aquarum Deus, & maris; Neptunus imperans fluminibus; Neptunus cōuersus in aliquem fluminum; Pegasus equus ex Neptuno ortus, quasi fons, ac soboles maris velocissimè currens; & Thetidis partus, quo ex Oceano peperisse fabulantur omnia flumina, nimirùm significans omnia flumina habere ortum à mari. Aliæ Calidarum aquarum continent caussas, terręmotum, incendium Aetnę, suppositum à Nymphis fomitem fontibus, quem explicat.

Neptuni figuræ, Pegasi, Thetidis.

14. Meteor.

Lurida supponunt fœcundo sulphura fonti,
Incenduntque cauas fumante bitumine venas.

Aliæ vel nouam originem figurant fontium, vel interitum, vel mutationem aliquam subitam. Vt excussio Aetnę à gygantibus, quo Acis oppressus, ac cōuersus in sui nominis fluuium, & Cyane factum Stagnum. Oppidum in Phrygia factum similiter Stagnum, Arethusæ Alpheique fabula. Aliæ proprietatē concernunt variam, in colore, sapore, cursu, & recursu, strepitu, alijsque id genus circunstantijs. Vt Marsias fluuius in Phrygia rubore tinctus, ex Marsiæ ibi excoriati ab Apolline sanguine. Hirim in flumen conuersam ob fletum in

Acis flu. & Cyane Stagnum in Sicilia.

Marsias flu.

Hiris flu.

Castalius fōs.

Bëotia

Scilla & Carybdis.

Elementorū & aquarum variæ mutationes.

Sapientū cū natura aquarum conformitas.

Bëotia, eumque ęmulari flebili cantu Cignos circunuolitantes. Castalium ad Parnassi radices fontem Musis dicatum; in quem Castalia conuersa, fugitans vt decet Musas, & virgines, Apollinis Dei ridiculi petulantiam. Scillæ latratus, Charybdis rabies incomparabilem notant, atque horribilem freti inter illos scopulos sonitum. Omnium rerum vicissitudinem esse, varijs exemplis ostenditur, mutationesque in seipsas: Elementorum in primis, Terram mare fieri, & mare vbi olim terra; nouos nasci fontes, alios interire, Lycum in Phrygia præcipitari, Erasinum in Argalicis subsidere, & Misum in Arcadia. Caicum aliorsum fluere, Męandrum gyris, ac recursibus volutari, Amasenū in Sicilia non semper fluere, Anigri ibidem aquas olim potabiles, nunc iniucundas. Hypanis in Ponto aquas amarescere. Fontes subinde miras induere figuras, Hammonis Iouis fons nocte, ac die varius, Athamantis aquas accendere lignum, Ciconum flumen viscera indurare, Cratim, ac Sybarim mutare capillos, Salmacis vndam, Aethiopumque lacus mutare animum, Clitoriū abstemios facere, Lyncæstium temulentos, Phæneum noxij potus nocte, innoxij die. Et tandem Poëtarum inuenta, Pegasum equum aperuisse vngula fontem in Parnasso, qui & Hippocrene idcirco dicitur, & Caballinus à Persio; eum sacrum fuisse musis, Castalium, Lybethrum; venerem ortam è spuma maris; Nymphas colere item fontes; omnia nobis planè configurant aliquam in natura aquarum esse diuinitatem, qualem decet Musas, & poëtas, & purgatos animos Sapientum.

Aquæ Sacræ.

Aquā adorarunt Ægyptij.

Mercurij aqua.

Sanct. Ioan. Baptistæ. aqua ante Portam Latinam.

Musę Sacræ, & sacri fontes.

Nimphæ Sacræ. Lympha aqua.

Oracula apud aquas.

Fons Castalius.

Fons Albunea.

OPTIMA ergo ratione Aquæ SACRÆ titulo cognominantur à tota antiquitate. Aegyptij prima illa hominum memoria, aquam adorabant, conspersamque in populum primi visitarunt, ac ita delere vitia. qui ritus (vt mihi videtur) hanc habebat significationem, quòd Aegyptij rarissimas vident pluuias, vnde eas, cùm pluit, affectatè recipiunt, venerantúrque ceù rem diuinam, & à cęlo venientem. Simili posteà cultu in vrbe Roma, fuit apud gentiles Aqua Mercurij antè Portam Latinam, quæ conspersa in populum, crimina abluere putabatur, à periurio vendicare. qui locus ad hanc tollēdam superstitionem rectè Sancto Ioanni Baptistæ fuit dedicatus. Et qui hodie excommunicantur, aqua & igne interdicebātur, tanquam sacro omnibus rebus elemento. Sacræ dictæ Musæ & sacri vice versa, quos eas diximus colere fontes, ac etiam montes: quæ figura hanc videtur habere rationem, quòd vt è fontibus aqua sponte emanat vbere vena, sic è vatum, sapientumque ingenijs mira emanent inuenta. Qui & coloni quoque fontium finguntur atque montium; ob amęnitatem, ac tranquilitatem, quam montes ipsi, ac fontes præstant animo ad contemplandum. Nymphæ item sacræ, quare & lympha à latinis dicta est aqua, quæ syncera esset, ac limpida; & Sacri fontes, in quibus versantur. Hinc multa oraculis dignitas apud ignaram veræ diuinitatis antiquitatem, quæ iuxtà aquas essent, quas numina aliqua putabantur incolere. Quem ad modum dictitarunt græci, Ammiano teste, Castalium fontem propheticam vim influere; & è specu Delphico spiritū fatidicum inspirari, apud Iustinum legitur. Et fons Albunea in amęna ista Latij planicie cum nemore atque oraculo, vbi Manes Fauni Latini Regis responsa reddere creditum est, Vergilio.

Hinc

Hinc Italæ gentes, omnisque Oënotria tellus
In dubijs responsa ferunt. *Lib.7.*

Proditum est Dionysio teste in primis Annalibus, Cutiliæ lacum in Reatino fuisse Aborigenum temporibus Saturno Sacrum, qui fluitantem in se contineret Insulam, & cum sylua vt Plinius inquit, quæ nunque diu, ac noctũ eodem loco visebantur. Erat & in superstitiosis Aegeriæ fons Camænis sacer, quem quidam perennem eum riuum esse existimant, qui media via extrà portam Capenam excurrit. fortè alium ab Aricino, quem diximus. Cæterũ omnes fontes, qui numinum aliquo insigniuntur titulo, peculiarem videntur præfigurasse illius numinis fauorem: fons Iouis Hammonis, Iouis Dodonei, Herculis, Mercurij, Bacchi, Aesculapij, Igiæ, Iuturnæ. Fons Aquæ Virginis, seu Triuiæ, famosus in vrbe, non aliam videtur habere eius nominis significationem, quàm quòd Dianæ sacer fuerit. Quæ & virgo habita antiquis, & Nympharum fontium Regina. ac triplici numine fingitur; vt tripli ci pariter hæc aqua emanat fonte.

Balneæ Sacræ.

Prorogata autem hæc appellatio, ac amplificata dignitas est ad balneas. Proposuit hoc Aristoteles perinde famosum suo tempore dictum, cur *Aristoteles* Balnea Sacra dicantur. Isque in vero sensu naturalium caussarũ, quia *24. Prob.* (inquit) in defluxu fulminum flammas ac sulphura elambant. In quo superiorem indicauit caussam, eundem innuens authorem fulminum, & calidarum aquarum: caussam verò materialem sulphur, quod Θεῖον Græci, quasi diuinum appellant. A cæteris authoribus hæc sententia perinde definita, & certa recipitur: varia tamen eius diuinitatis nuncupatione alio, & alio numini. Sacras communiter cognominabant à virtutibus, quæ superum fauoribus essent referendæ. Sacras ab ignibus Vestalibus, quos Tellurem matrem asseruare perpetuos statuêre, ac ex eis incalescere balneas. Sacras instituto primo, sicut medicina Sacra ab Aesculapio, patreque Apolline: qua re has *Bal. Vulcania vnde dicta.* pro calore insito Vulcanias olim dictas legimus apud Pisandrũ, & Atheneũ. Vel quæ homini duntaxat inter cæteras animantes balneæ Sacræ; cùm aquæ vsus, vt aqua, omnibus communissimus sit, etiam plantis. Et Sacras, cui dicatæ sint numini: quemadmodum salsæ marinæ Neptuno sacræ, Sacri fontes *Vota, et Sacraria ĩ balneis.* Naiadibus, Nymphisque; & putidæ aquæ sulphurum Mephiti sacræ. Quo ritu multa obseruaui particularium fontium monumenta in antiquis, quũ aut muneris vice, aut voto suscepto, sacraria, aras, tabulasque apud fontes consecrabant, quales hodie tabellæ, & signa votiua in templis. Auxit numerum Deorum hæc balnearum celebritas, inquit Plinius. In Sicilia Syracusis, Thermites Apollo adorabatur. *Apollo Thermites.* In Themopylis, qui ita dicti sunt montes à calidis aquis in Græcia, Thermæ erant ad Demetriadem vrbem, dicatæ Herculi, Strabone teste. In Italia ad aquas albulas, Sacrvm M. D. M. Igiæ. In Calderianis sub Verona M. Iunoni. In Clusinis Aesculapio. In Latinis quibusdam, Iuturnæ. In Auinione Senarum, Nimphis Sacrum. In Campania autem Auernus Plutoni sacer, & ad Cumas Sybillæ lacus. Aliaque præscripta similia.

Aquæ Sanctæ.

Cur Sanctæ dictę.

A diuino fauore.

Christiana autem veritas in superstitionē illam gentium abolēdam, à pręclara aliqua prærogatiua, quam inueniret in balneis, Sanctum eis aliquod appropriauit nomen. Optima ratione; quando ipso statim nomine balnei, tùm opinionem quisque incipiat cōcipere aliquam de balneo; tùm vtile quoque consilium, speranda quidem esse, quæ balneum promittat de natura, & qualitate sua; præsertim verò si balnei virtutes, tuasque operationes Diuinus fauor aspirando præueniat, à quo veram omnium languorum salutem implorare debemus, & cuncta bona. Commune ergo cognomentum multis balneis est Aqua Sancta, præsertim in Italia, & quæ in potibus sumuntur aquis; quæ nimirùm benedictio Dei potiùs, quàm virtute naturali sanitatem præstare videantur. Sic Aqva dei et vitæ cognominata quædam habetur in Carnis. Virginis aqua in Patauinis, ac Sanctę Mariæ nuncupantur aliqua balnea, quorum singulare aliquod experimentum habeatur in miraculis.

Aliæ denominationes.

Sancti Ioannis nomen inditum à iuuando. Sancti Petri, Sanctæ Crucis, vel Sanctæ Helenæ, à quo quasi dispensatione diuina, ac signo crucis speranda sit salus. Sancti Christophori, quod opem ferat diuinam. Sancti Georgij, quod vulneribus medeatur; Sanctæ Luciæ, quod oculis; Sancti Bartholomęi, quod languoribus cutis. Sancti Nicolai, quòd grata hospitalitate, & balneo excipiat pauperes. Alia vel à loco, vel ab electionis tempore denominantur; Sancti Martini, Sancti Philippi, Sancti Iuliani, Sancti Laurentij, Sanctæ Anastasiæ, ac aliorum similium. Vt in summa per hæc omnia moneri videamur, tàm Medici, quàm ęgrotantes, balnea perinde sacram quandam Medicinam consulenda, ac ineunda esse, pieq; credendum est, quæ mira in eis, ac insperata aliquando mortales iuuamenta sentiunt, ea non tàm in balneo, ac ope Medici, quàm diuina potiùs gratia se esse consequutos.

Diuina in aquis. *Cap.* XXIX.

Magnvm verò de singularibus gratijs, deque supranaturalibus aquarum prærogatiuis, argumētum hoc est, quod diuina potentia in nulla parte naturæ visa est tàm specialia celebrasse miracula, quàm in aquis. Qua de re, transeant Ethnicorum exempla, præclara passim in sacris libris leguntur testimonia, apud Moysen, apud Eliseum, in Salomone, & in Euangelio ipso. quæ ęquidem non ad historiam, sed ad reuerentiam recolo, & ad concludendam omnium primam, maximamque aquarum prærogatiuā. Sanè legitur Geneseos primo, quòd antequàm hęc mundi machina panderetur, cùm adhuc terra inanis esset, & vacua, tenebræque essent super faciem abyssi, Spiritvs dei ferebatvr svper aqvas. quasi foueret aquas viuificaretque (vt inquit D. Ambrosius) vt eas in nouas cogeret creaturas, & fotu suo animaret ad vitam.

Prima aquę sanctificatio.

Hæc prima Aquarum sanctificatio, qua nulla constat antiquior in tota natura, confirmata est in ipsa statim constitutiòne mundi, quùm iussu Dei Aqua separata fuit ab arida, & quæ subinde de Paradisi fonte emanaret, totamque irrigaret terram. In qua particularem simul gratiam concepisse aquam ad iuuandum, non videtur esse dubium; imò ex eo debet esse certissimum, quòd tria prima mysteria, quæ communem concer-

Tria prima Mysteria in aquis.

nunt ſalutem, fuerunt à diuino rerum omnium conditore celebrata in aquis. Nempe, Diluuium vniuerſale, quo mundi crimina deleta, ac renouata creatura. Diuiſio maris, quo populus electus fuit à ſeruitute liberatus. Et mirabile, quod atteſtantur Doctores ſancti per hæc duo myſteria fuiſſe configuratũ, SACRAMENTVM ſanctiſ. Baptiſmatis, cuius lauachro D. N. IESVS CHRISTVS regenerationem mundi ſanctificauit, aſſeruitque animas à ſeruitute peccati ad ſalutem æternæ vitæ. Quæ Myſteria concomitantur vera Miracula aquarum: quæ nimirùm haud noſtrę imbecillitatis ęſtimatione dicuntur Miracula; imò quæ abſolutè proficiſcuntur à potentia, & maieſtate DEI, ac ipſo effectu mirabili differunt à cæteris operibus naturæ, & ſecundarum cauſſarum. Nam quæcunque operantur tùm ſecundæ, tùm primæ iſtorum inferiorum agentium cauſſæ, operantur (vt ſupra diximus) certo ordine, ac terminis ſuis. Solus Deus altiſſimus ſuprà omnem ordinem, ſicut neque tempore, neque loco, neque vllo termino circunſcribitur; ita ſpecialia quædam opera perficit, non per cauſſas rerum ordinarias, neque per principiorum naturaliũ adminicula, neque per vllam mediam creaturam, ſed ſimplici, abſolutaque ſua pandit potentia; inauditis, inſolitis, ac mirandis modis; vbi, quando, & quibus medijs placitum eſt immenſæ poteſtati, ac ſapientiæ ſuæ. Sic Abyſſis aquarum imperatum eſt vniuerſam inundare terram. Sic Mare diuulſum, liberum per medium ſicci alui prębuit tranſitum Populo DEI, moxque reuerſum ad priorem locum, ſubmerſit Aegyptios. Sic idem ſpiritus inclyta ſua virtute aquam in Deſerto amaram fecit eſſe potabilem. Idem aquam ſitienti populo petra produxit. Idem probaticam Piſcinam cœleſtis nuncij contactu ſanctificauit, vt ęgros ab omni ſanaret infirmitate. In eius virtute Iordanis aqua mundabat à lepra. Ille ipſe, qui verbo imperabat Mari, & ventis. Qui pedibus ambulauit ſuper Mare. Qui ex lauacro Natatorij Syloe, aperiri iuſſit oculos cęci nati. Qui mutata denique elementi natura in alienam ſpeciem, in nuptijs conuertit in Vinum. In eodem Spiritus Sancti myſterio, qui ferebatur ſuper aquas, in eaque virtute, qua in aquis, & nuſquam in alijs elementis tot magna leguntur celebrata fuiſſe miracula, certiſſimum fit prorogatam fuiſſe eam diuinam benedictionem, ac virtutem in omnes aquas; magnumq; profectò nobis argumentum eſt, non ſine propria ſummi opificis diſpoſitione, tot balnearum genera, & calida, & tepida, & temperata emanare, ad ſanitatem, ad opem, & vitam mortalium. Quis auſit ergo dicere aquas ad caſum naturę oriri calidas, totque adeo mutationes, virtuteſque inclytas ad caſum in ſe concipere? Quis neget rem ſacram, ac ſanctam balnea? Quis non veneretur ſpeciales DEI, quę in eis multifariam elucent gratiæ? In quibus ſit benedictus à nobis in omnibus ſeculis: Chriſtiana pietate poſteritatẽ admonebimus, vt ritè ac ſanctè balnea adeant, ac in omni earum miniſterio diuinum in primis illum fauorem inplorabimus, vt quam gratiam de eius benedictione in cunctis aquis concepimus, eam in pręſenti balneo ſua aſpiratione fœcundet, ac ad ſperatam propitiet ſanitatem.

Sacramentũ aquę.

Miracula quæ verè dicantur.

Miracula particularia

Balnearum diuina prærogatiua.

Tria miracula in tota aquarum natura. *Cap.* XXX. *& vlt.*

HACTENVS ex diuinis arcanis amplificatam Aquarum dignitatẽ nouimus. Ex quibus, ſi citrà mentis iactantiam recogitare velimus rationũ humanę Philoſophiæ momenta, quas (vt potuimus) de omni

aquarum naturæ tentauimus, concludemus tandem balbutire plerunq; omnem humanam rationem, quæ de istarum rerum, & aquarum proprietatibus, circà vltimas, ac naturales occupatur caussas, quæ præcellentis, ac supremi multoties sunt authoris prærogatiuũ. Mitto abstrusissimas difficultates, quam operosissimis lucubrationibus conati sumus vt explicatæ essent, & claræ, de tota aquarum natura, communicantia, efficaciaque virtutum, deque tot generibus misturarum, earumq; differentijs, etiam occultis, quas descripsimus. Tria in ipso statim primo libri margine, mihi videntur digna miraculo, & quę non tàm naturæ nitantur principijs, quàm quòd diuino ipsi authori sint referenda. Nempe aquarum sponte manantium origo; Distributio ipsarum partium; Et Fontium naturaliter calidorum caussa. Nam recurrantur hic breuiter ea, quæ de his adduximus in caussis; in quibus non verebor profiteri superasse hac in parte omnem veterum determinationem laborem nostrum, vt exploratæ penitus haberentur, & planæ, inuenies eas vel DEI altissimi esse dispositiones, vel naturæ rationes in quibus pleniorem adhuc intellectus desiderat adęquationem.

Mira aquarum origo è montibus.

DE origine aquarum, vel hæc sola Naturæ sufficiat ratio pro miraculo; quòd cùm omnis aqua deorsum pro suæ naturæ inclinatione feratur, subeant tamen aquæ vt è fontibus exiliant ad capita montium. Aequentur libramenta situum, complanentur cylindro obices viarum, vrgeantur suopte spiritu, atq; impetu aquæ; tandem aquam contrà suæ naturæ motum, subire cogimur asserere. Id verò potissimùm fateri cogimur in opinione Aristotelis, quæ veras super cæteras opiniones habet caussas de origine fontium. Et tamen generari in cauernis terrę aquas ex aëre inibi conuerso in humorem, & vbi omnis destillatio fluit in decliuiorem partem, has sursum alatas petere aliquãdo supercilia montium, vnde exiliant fontes; id suprà rationem esse, ac excedere videtur naturæ vires. Quapropter haud perperam à quibusdam refugium habetur ad fauores Syderum. Veruntamen si quæras diuersitatis rationem, & cur non cæteræ similiter aquæ trahantur ad cacumina montium, vbi nascantur virtute syderum; alterum duorum fiet, aut subticebit humana ratio, aut in fauorem id referet specialem alicuius Syderum. Perinde ac si dicerent, supererogatum id esse naturę viribus; speciali dispositione DEI altissimi. Quam omnis lingua confiteatur, iuxtà Psalmum, VERBO DOMINI COELI FIRMATI SVNT, & Spiritus oris eius omnis virtus eorum. Qui Spiritus, inquam, inter mundi primordia ferebatur super aquas. Qui fundauit hanc mundi machinam in miraculis. Qui nihil voluit in tanto opere frustrà esse, aut ociari. Ille ipse, inquam, satas aëre aquas in cauernis terræ, & quæ suapte natura circà humiliora ociarentur loca, itaq; vsui essent paucis; voluit vbi vbi opus esset, & vbi melius visum oriri, ad commoditatem & vitam viuentium. Ad id, tanquam sapientissimus Architectus, vel loca coaptauit naturę idonea; quocircà complures aquæ nascuntur ad radices montium, multæ ad medium cliuum è supernis infrà destillant cauernis. Vel deficientibus naturę modis, (vt scribitur à prudentissimo philosopho in 2. de Generatione) DEVS IPSE COMPLEVIT OMNIA. supererogauitque speciali dispensatione aquis, vt subeuntes orirentur ex altis montibus.

Censura in opi. Arist.

2. de Gene. 59.

Mira

Mira distributio aquarum.

HANC verò diuinam dispositionem, confirmant mira distributio fontium, ac fluminum excursiones in vniuersam terram. Iussu id primo DEI factum cõfitemur, & constat; cùm inter ipsa Mundi primordia, aquam de Paradisi fonte manare fecit, quam in quatuor flumina diuidens, Nilum, Tygrim, Euphratem, & Phison, eis totam terram rigare præcepit. In quibus magnum videri debet, quòd aquæ infinitis hinc inde riuis sint corriuatę, opportunisque excurrant locis, pro commoditate quam diximus, & vita viuentium, & pro condecentia, ac ornamento vniuersi. Magnum quoque & illud, quod præscriptos semel terminos nusquam prætereant, etiam è fluminibus. Hoc verò prorsus implet contemplanti admiratione, & deuotione animum ergà summum Creatorem, quòd ex natura cùm omnes aquæ reuertantur ad mare, vt suo vniantur principio; attamen, vt quæ ad alium finem oriuntur è suis fontibus, ad irrigandam scilicet terram, saturandaq; viuentia; sępè propinquum refugiant reditum in mare, ac in longissimam abeunt, excurruntque terram. *Finis aquarum nascentium.* Cuius rei iam nos demõstrationes dedimus in multis fluminibus manifestas: & quæ in Nilo manifestissima. Cuius originem in extremo Aphricæ fronte, totum vndique ambit pelagus australe: & tamen is, quasi iure diuino delegatus ad irrigationem, & vitam Aphricę, quo itinere taceo quot faciat, ad illius Diuini Archetypi mentem, mutationes; pandit Lacus, emittit in diuersa riuos, vitat deserta, vbi subit, vbi cadit, vbi submergitur, & rursum redit, & vbi coniungitur; donec tandem peragrata tota ea fere tertia mundi parte, pluribus expansis amplissimis brachijs mittit in Mediterraneum mare. *Miranda excursio Nili.* Et in reliquis præsertim maximis fluminibus, aliqua id genus contemplatio est. Tygris, & Euphrates vno se fonte resoluunt, vt cecinit Boëtius, ex Armeniæ montibus, & tandem ad diuersas veluti colonias delegati, post varios ambitus circà Asiæ partes, mox iterum iunguntur, ac mittunt in Persicum. *Tygris & Euphrates. 2. de consol.* Vel Euphratem, vt alij dicunt, in Rubrum. Phison, qui Ganges putatur maximus omnium fluminum, eisdem ferè modis, quos diximus in Nilo, totam alluit Indiam. *Phison, seu Ganges flu.* Aspiciantur denique cæterorum fluuiorum excursiones, in omnibus aliqua ex parte elucebit illius diuinæ maiestatis imperium. Alia flumina gyris, ac męandris se diffundunt. Alij, ac plurimi, quo se pluribus communicent, finduntur in partes. Alij, quasi demandatam gerant viuentium curam, vel declinant deserta, ac inculta, & mox redeunt vbi sentiunt hominem: vel vt mali halitus terras non contingant inimicos vitæ, pluribus milliaribus ex itinere se submergunt. Multis locis dissecti à summo ad imum vastissimi mõtes, iussi videntur præbuisse fluminibus commeatum: & vbi maximi montes maximè, & in Apenninis nostris conspicuum. *Montes dissecti.* Nec vallium alia fermè ratio Naturæ fuisse videtur. Quis lacuum oportunitates, aliaque mira, quæ de se prębent spectacula naturales aquarum collectiones, ad aliam referat caussam, nisi ad illam primam caussam? *Valles, et lacus.*

Mirabilis caussa de calidis natura aquis.

SED contemplemur perexigui fonticuli miracula. In quo primùm notatur origo ex vmbilico terræ, notatur venæ species perennis, módulus, vnifor-

mitas in ſubſtantia, quantitate, ſapore, curſu, murmurio, & genuina deni-

Simplicis Fontis conſideratio.

que omniquaque proportio proprietatum, hodie, heri, iam ætatem, iam centeſimas annorum, ſemper eadem. Quæ non ſine aliqua admiratione conſtant omnia. Verùm hactenus haud difficile hoc quis dixerit in ſimplici fonte, ob cauſſam originis, vnde emanant aquæ, vniformem, & ſtabilem; quæcunque ea ſit aëris ordinaria mutatio in aquam, apertum à mari promptuarium, aut quiſpiam Tartarus, aut Abyſſus aquarum. quæ refugia ſunt hac in

Fõtis calidi conſideratio.

parte difficultatum, incerta quæque ad quæſitum cauſſa. At verò vbi ſuperadditam intelligas aquæ alienam qualitatem quampiam, & calorem; quot ferè mihi aſſignabis cauſſas ex principijs naturæ, ab agente, à materia, ab inſtrumento, actionis modo, diſpoſitione, & conſenſu inuicem caloris, & aquæ ac multis eiuſmodi aliis circunſtantijs, quæ ad ſingulam quanque temperaturã, & gradum caloris in aquis requiruntur; tot ferè inuenies difficultates, easque ſine refugio ad ſuperiorem cauſſam, inexplicabiles, & controuerſas. Primùm

A natura coloris in terris.

reuocatur in dubium cauſſa caloris. An cum antiquis ſapientibus calorem, quem ſentimus omnes dixerimus cauſſam, an Solem, an Aetherem, an Spiritum? Omnium iſtorum non eſt hic permanens affectio, neque ſimpliciter vllius caloris; imò penes temporum mutationes (præter alias repugnantias multas) alia & alia eſt; calor in fontibus euidens eſt, permanensque iugiter vno tenore. An calor ſublatet ignis actualis in illis terris & aquis? Ignis actualis neceſſario, nam calidas tactu ſentimus emanare aquas, tepidas, feruidas,

Ignis terreſtris difficultates.

& cum ipſiſſimo igne ſcaturire. At hic duplex diſputationis locus, & vtrinque anguſtiæ. Primùm, quo modo ponitur ignis in terræ carceribus concluſus? quoniam ignis, vbi non reſpirat, extinguitur. Vel quomodo in terris, imò infrâ terram, cuius ſuper aërem locus eſt? Vel ſi ſubſiſtit terræ violenter,

A combuſtibili ꝑpetuo.

quomodo violenter, cùm perpetuò ſubſiſtat? An violentum aliquod in natura perpetuum? Eſto vtcunque, perpetuus eſt, nam perpetuò calent aquæ: quęro vnde pabulum igni perpetuò ſubgeritur? & amplius, vnde pabulum ita ad æquilibrium diſpenſatur ſingulis eiuſmodi locis, vt ſuus cuique fonti calor, & ſuum cuique calori pabulum conſtitutum ſit, vt ne minima quidem parte

Aquæ feruẽtis difficultates.

differat quiſque, plus aut minus hodie, quàm heri, nudius tertius, ante annos noſtros, ante hominum memoriam, ſemper idem? Maiores ex altera parte occurrunt anguſtiæ: Eſt hoc in fonte aqua impensè feruida; at vnde nam hic ignis? qui ex Aetna emicat, & Veſuuio, raris tandem locis; hic vero nullus ignis imò ne vlla quidem ignium æſtimatio eſt, & tamen aqua feruida. An aliunde huc impetit vis ignis per ſubterraneos caminos, vt fortaſſe ex Aetna & Veſuuio prædictis ad diuerſas Italiæ balneas? Detur; nam fortaſſe ita fit, vt ex vicinioribus caminis, ac rectâ impetente vapore ignis, incaleſcat magis; ac ferueſiat aqua; minus, ac minus ex admodum longinquis. Verùm quæ tam vegeta eſt huius ignis virtus, vt centeſimis, & quingenteſimis milliaribus abſiſtat à primo incendij barathro, nec tam longè tamen vel exhalet, ex peruijs terræ poris, vel vt ne remiſſo quidem tantiſper gradu agat in aquã? Tale Viterbij Bullicanum deſcriptum eſt impenſe feruidum, ſine alio tamen

A proportione, & uniformitate calidarum aquarum.

concluſi intus ignis veſtigio. Aponi valde calidas eſſe balneas; & multas id genus longinquas aquas à locis ardentibus. Sed mirabilis in altis Dominus, quænam harmonia hæc, & quis author, vt in quoque fonte ſuus calor vno iugiter tenore, ac temperie perſiſtat immutabilis? Quippe Aqua, Terra, Ignis, to-

ta elementaris natura innumeris quotidie obnoxia fit mutationibus maximè in suis partibus,& tùm maximè,cùm extrà propriam regionem languescunt. An hac in parte habent elementa Priuilegium,vt in fontibus calidis,aqua simul, ignis, & terra in vno consistant temperamento, vnaq; concordia perpetuò,& immutabili?Priuilegium certè singulare vel Naturæ,vel Dei altissimi.Illius tñ concordiæ, aquæ, ignis, & terræ simul, & admirari subit dispositiones particulares.Primò quia ignis & aqua non se compatiũtur vllo loco; ac planè patet ꝙ vbi ignis, ibidem non fit aqua. Sed hic certa quadam lege se cõpati videmus hæc duo,existente etiã igne in summo gradu. quæ nã ergo tàm affabrè coaptata hæc aquæ ductuum,& caminorũ dispositio,vt hinc ignis impetat,inde aqua,quæ perinde in vasto quodã Caldario contenta in gremio terræ,ignis tandiu vim sustineat,vel obiter influens experiatur, donec (mirum) ebulliens sursum, exiliat ad usum mortaliũ? Vel si caldariũ subsistat tam amplum,& quo modo alia vena distans à feruida minus duobus palmis, non æquè incalescit, imò exilit frigidissima? Quis tã magnus Architectus, aut prudens quispiã Castellarius aquæ cursum,& ignẽ attemperat,tantamq;,ac talẽ perpetuat structurã? Quæ nã hæc legis conditio inuiolabilis? & quo modo hæc concinna proportio fontis,non dico per centesimas annorum,sed per ætatis humanę curriculũ,qũo per annũ,non aliquãdo corrumpitur,vel camino interrupto,vel ductu aquæ lacero,vel absumpto igni pabulo, vel imminuta aqua; quæ omnia tamen videmus in omni natura contingere? Quis virtutũ præsumat reddere rationem,cùm in nulla parte Medicinæ videantur tot alia fieri miracula? Vel virtus occulta,vel ipse,ipse Devs author:qui Caussa caussarum,Fons fontium,& Abyssus magna cœli, terræ, marium,& Forma cuncta perficiens.

A dispositionibus particularibus.

A virtutibus.

Conclusio.

Ergo si subductis vndequaque rationibus, velimus cõputare quos habeat progressus hæc ingenij nostri capacitas in notitiam rerum,& quãta ignoret;tãdem vix quicquã inueniemus sine aliqua specie miraculi.Transeo quot,& quãta vel omissa,vel suis meritis,pro nostra inscitia,fraudata sint,vel inexplorata: sanè ex veris per se,ac proprijs rerũ caussis nullas cognoscimus, vel certè paucas.Quicquid scimus, ex via duntaxat sensuum,ac accidentium id genus exteriorum, quæ se statim sensibus offerunt addiscimus:nimirùm perinde diceres, circà corticem versari tãtum hanc notitiam nostram, & circunferentiã rerum, centrum quis attingit? Hinc, aut caussas dicimus occultas esse,ac intimas: aut ad virtutes refugere cogimur supranaturalium, ac cælestium caussarum; ad quas (vt excusat sapientissimus philosophus imbecillitatem nostram) perinde se habet intellectus noster,ac oculus noctuæ ad lumẽ Solis.Imò altius caussas audemus delegare ad maximũ Principem,absolutamq; appellamus manũ; & potentiam Dei, quem decet admiratio solùm, atque actio gratiarum. Quã ob rem omissa omni humana ratione, si aliqua forte scripserim in toto hoc opere minus vera,aut non adeo consona (absit intentio) sanctæ Religionis;ea, & me totum humiliter ad pedes S. R. E. Catholicæ subijcio, atque remitto. Librum verò concludemus cum gratiarum actione ipsi summo omnium bonorum authori, qui tandem omnis nostræ philosophiæ finis est, vt idem principium.

Hymnus Creatori.

SVmme opifex mundi, rerumq; immensa potestas,
Æthera qui comples, ac secula diuidis astris
Spiritus alme Dei. qui iam antè exordia rerum,
Antè mare, & terras, dumq; essent cuncta tenebræ;
Per summas delatus aquas, has flamine sancto,
Conspersasq; tuo diuino rore sacrasti.
Hactenus ipse mihi lumenque, animumq; dedisti,
Quo genus, & soboles varias ab origine aquarum
Tentaui, & sacris caleant cur balnea flammis.
Quicquid aquæ in terris miscetur, cumq; metallis
Et Ponti vireis, amnesque, lacusq; peragi.
Sed dum thesauros vaga mens, & munera aquarum
Ampla videt, sanctosq; audet recludere fontes,
In queis totius naturæ arcana locasti.
Ceu vastum exhorrens pelagus, trepidansq; refugit;
Iamq; humili supplex demittit lumina vultu,
Et cupit æternis votis tua templa tenere.
At precor omnipotens, corde hæc oblata fideli
Prosequere aspirans, legat vt ventura Nepotum
Quæ tibi cumque dedi laudum monumenta tuarum
Progenies. Stentq; hæc Italis solennia vota;
* * * *maneant gentemq; futuram;*
Donec in Oceanum mergat sua plaustra Bootes,
Et sacræ donec cessent feruescere Thermæ.
Quiq; Tagum, Gangemq; bibunt, Tanaymque, Canopum,
Ex his te celebrent, omni & venerentur ab æuo.
Intereà tu me hæc meditantem ad Tybridis vndas,
Exaudi ò clemens, & quæ mihi vita superstes
Te duce respiret, da mentem cernere recta,
Da fontem lustrare boni, vitæq; perennis.
Libera mortali dum carcere splendeat in te,
Temporis atq; ictu cœlum, mare, sydera, terras
In te collustrans, caussas penitusq; latenteis;
Tùm canat æternas laudes, condignaq; vota
Offerat. Et iam num te sanctum numen adoro,
Iam iuuat & sacra perfundi aspergine roris:
Iamq; animi labe exempta, concipere sensum
Æthereum, summiq; boni mens flagrat amore.

Finis libri Sexti.

DE THERMIS ANDREAE BACCII, ELPIDIANI,

Medici atque Philosophi, ciuis Romani,

LIBER SEPTIMVS:

In quo agitur de Balneis artificialibus, penes instituta veterum & Galeni in Thermis Romanorum.

VANTA fuerit naturæ solertia in cumulandis gratijs aquarū sponte manantium; & quæ differentiæ sint tùm simplicis Elementi, tùm consequentes ex misturis; & quis vsus earum in balneis; hactenus pro eo ac potuimus explicauimus. Quis enim pro dignitate naturæ, speciales proprietates cunctarum aquarum sermonem consequi audeat? In his autem quæ ad vsum dicenda restant, si rectè quis Thermarum artificialium magisteria consideret, summum artis cum natura certamen videri poterit; Vt nesciam an adeo sciuerit natura elargiri mortalibus tot adiumentorum materiam, totque adeo diuinæ dispositionis ostentare miracula in aquis; quanto maiora sunt, quæ ars addidit ornamenta in Thermis suis. Præsertim sub illa Romani Imperij maiestate; in quarum monumentis, quæ ex eis partim videntur, & partim leguntur apud varios authores, non satis constat apud me vtra fuerit maior, an magnificentia operis ad illorum temporum instituta, an commoditas popularis ad vtilitatem lauationum. Principio non est dubium si prima quasi incunabula cæterarum rerum coniectemus, quin ipsa vitæ, ac naturæ necessitas coëgerit quodam modo ad lauacra homines. Quippe ea necessitas, quæ à primordio rerum monstrauerat mortalibus ex agresti vita victum quærere, tecta construere, ab æstu & frigore se tueri: eadem & sordes abluere, munditiæque cultum monstrauit. primo quidem quantum vitæ satisfaceret, donec paulatim aliqua industria adhibita, lassata corpora molli aquarum fotu recreare edocuit. Verùm quando id institutum locum aliquem in Republica habere cæperit, hoc tempus non est adeo compertum, nisi quantum legitur fuisse antiquissimum. Nam ex omnibus monumentis quæ ad notitiam hominum peruenerunt, vetustissima huncritum lauationum, perinde necessarium ad communem vitam commemorant. Balnearum enim mentionem inuenio non modò antè Romanorum, & Græcorum Imperia; sed antè Asiaticos etiā, & Chaldæos extitisse. Imò si iactatis, antequam vlla extitisset literarum inuentio, dicterijs credamus; extat apud Pisandrum idcirco Calida balnea fuisse cognominata Herculea, quòd Minerua olim fesso Herculi calida parasset. Vel quia

Thermarum dignitas.

Primus lauationum vsus.

Natura bal.

In Critia.

Thermarum vſus.

quia eidem (vt Athenæus eſt author) vulcanus muneris vice feruida ſuppoſuiſſet. Et ſi vera credimus retuliſſe Platonem tam ſpectatæ ſapientiæ authorem, ſuperat omnium ſeculorum memoriam, quam ipſe tradit ex antiquiſſimis monumentis, de Atlantica maxima olim inſula nunc Oceano ipſo occupata extrà Columnas; quam Neptuni munere tùm omni delitiarum genere clariſſima, habuiſſe (refert ipſe) etiam balneas quæ omni cultu ornatæ partim quidem ſub diuo paterent, partim verò ſub tecto calentia haberent lauacra hyberno tempore, atque ſeorſum alia regibus priuata, alia viris, alia mulieribus, alia item equis, cæteriſúe iumentis. Poſteris verò ſeculis pater Homerus, cuius ſcriptis nullum conſtat apud Græcos teſtimonium antiquius, multoties calidarum lauâtionum mentionem fecit. Præcipuè verò in Odyſſeæ lib. 8. vbi Poëta omnium fermè rituum memoria dignorum obſeruâtiſſimus, Thermas in deliciis commemorat illis verſibus.

Αἰεὶ δ' ἡμῖν δαίς τε φίλη, κιθαρίς τε, χοροί τε,
Εἵματα, τ' ἐξημοιβά, λοετρά τε θερμά, καὶ εὐναί.

Homeri locus.

4. de rat. vic.

Hippocrates

Sexcentis autem poſt Homerum annis, Hippocrates primus medicinæ author, Thermarum vſum curandarum ægritudinum cauſſa, tanquam rei iam in Græcia communiter vſitatę commemorat, ac damnauit aliqua. Floruit autem (vt ratio temporum habeatur) natus primo octogeſimæ Olympiadis (vt Soranus tradidit) circà Peloponneſiacum bellum: quod (teſte Plinio) geſtũ eſt à tricenteſimo vrbis Romæ anno exactis anteà Regibus annos circiter ſexaginta, & Artaxerſe Perſarum Rege magnam Græciæ partem, & Helleſpontũ occupante. Poſt quæ tempora dum Græcia indies Sapientiſſimorum virorũ ſcriptis veniret illuſtrior, perpetua habemus de Balneis teſtimonia, Socratis, Platonis, Ariſtotelis, cæterorumq́ue ſucceſſu temporum authorum, qui & Aſiam, & Perſiam non ſolùm Gręciam balnearum vſum habuiſſe familiarem teſtantur. Lacones inter Græcos antiquiores, primam laudem Thermarum tanquam ſuum inuentum ſibi vendicare videntur, Dione authore: ac ab eis poſteà hunc morem reliquas nationes didiciſſe. Quod confirmat partium nomina in Thermis Romanis, quæ omnes græcæ ſunt voces, laconicum, Hypocauſtum, Miliarium, & Thermæ ipſæ, ne dicam cætera. Ex quibus conſtat vſum Thermarum apud Romanos fuiſſe poſteriorem, ac eas in æmulationem Græcorum conſtructas teſtantur Marcus Varro in libro de antiquis nominibus, & item Vitruuius. Veruntamen ſub illa Romani imperij maieſtate, ſicut omnes artes floruêre, ac inuenta prius ab alijs meliora euaſêre, vnde meritò ROMA QVASI ALTERA MVNDI PARENS dicta eſt: ita omnium maximè Thermarum inſtituta incredibiles, & ſupra quàm exprimi vnquam poſſit, habuêre progreſſus, ea tamen obliterata ferè ad hanc ætatem, nec literis mandata, multis forſan è doctis hæc melius ſcientibus. Quam ob rem nos, volentes ad noſtrarum lauationum regulam, antiquum Thermarum vſum reuocare in lucem; operæ precium eſt Romanarum inſtituta proſequi: in quibus quæ prima ipſarum introducendarum ratio fuerit, quis ordo partium, & quis vſus, & quæ tandem in eis medicinæ pars extiterit, percurremus.

Lacones Thermarum inuẽtores.

De primis Thermarum institutis in vrbe Roma. Cap. II.

SATIS quidem constat Romanos illos Quirites, antiquosque Sabinos, assiduis primùm venatibus deditos, nec minus agrestibus operibus educatos, non alia ferè industria tùm amplificandæ Reipublicę, tùm defendendæ quùm opus fuit, præualuisse, quàm quod durata iam pacis laboribus corpora, facilè quodcunque militiæ onus sustinere didicerant. In quo percelebrem habemus Quintium Cincinnatum, ab aratro ad dictaturam vocatum; itemque C. Fabritium, & Curium Dentatum, qui rure ac militiæ laudatissimi, satis sunt exemplo nobis, hæc fuisse illius seculi studia. Non pecunia præualere, non forma, nõ ambitioso hominum comitatu, non stemmatis dignitate certare: sed totam vim in proprij animi excellentia, viribus corporis, ac exacta cura Reipub. collocare. Feruebant honestæ laudis ęmulatione ingenia, vt quos arma, & propria virtus ad primos ciuitatis honores euexerant, omni studio, ac labore æquarent. Quare vbi militiæ in externos cessasset occasio, quasi natiuo instinctu dediti ad labores, aut rure se agrestibus exercebant operibus, aut ad disciplinam ac robur corporis, ciuilibus, ijsque varijs exercitamentis vtebantur: cursu, disco, saltu, lucta, & pugilatu, natatione, atque armis. Quem morem antè vrbem conditam fuisse quoq; apud Latinos antiquissimum, planè illis versibus representauit Vergilius.

Romanorum studia.

7. Aeneid.

Ante vrbem pueri, & primęuo flore iuuentus.
Exercentur equis, domitantque in puluere currus.
Aut acres tendunt arcus, aut lenta lacertis
Spicula contorquent, cursuque, ictuque lacescunt.

Ab his ergo exercitijs, vt erant frequentes, harena, puluereque conspersi, ac sudore profusi atque oleo, vt seminudi ac exertis brachijs, cruribusque, vel libero saltem habitu, quo degebant, vt essent ad munia prõptiores, necessariò lauationes poscebant. Qua de re, dum adhuc nouitia vrbs in his studijs strenuè adolesceret, præclarum habemus Vegetij testimonium, constituisse Patres campum Martium vicinum Tyberi, in quo iuuentus post exercitium armorum, sudorem, pulueremque dilueret, ac lassitudinem, cursusque laborem natando deponeret. Qui mos vt paulatim è re ipsa, & quasi nemine instituente se in ciuitatem ingessit (quę vt plurimum solet esse nouorũ rituum introductio) ita tandem crescente indies iuuentute, armorumque simul ac exercitiorum assiduo studio, viam tam frugi instituti aperuit. Sanè inciuile videri nobilem ciuitatem in lutulentis fluminis aquis quotidie lauari; ac lauacra idcirco Asiaticorum, & Græcorum more paranda esse, quæ post exercitia non ad munditiam facerent solùm, verumetiam recrearent, maiusque robur lassatis membris adiungerent. Quod tamen propositum longissimè distulêre: non quidem inscitia, aut vecordia tam generosæ ciuitatis, sed propter duas (vt ego reor) potissimas caussas: Tùm quia primi illi Patres non tam frugi futurum olim hunc ritum existimauêre, quàm luxui, ac molliciei fore lenocinium; id quod accidisse, posteà declarabitur. Deinde ob aquarum incommoditatem, quarum in colles, vbi tunc habitabant difficilis erat, & non sine maxima impensa, perductio. Verùm hoc lautitiæ desiderio vniuersim ingruentem, auctaque spatio temporis, spectatæ vrbis in finitimas terras authoritate; de aquis tandem è vicinis montibus, fluuijsque in vrbem perducen-

Lauationum necessitas.

Lib. 1. c. 10

Lauationes in Tyberi.

Aquarũ per ducen. decretum.

dis,

dis, decreto S. P. Q. R. publico statutum est: quæ & potuum simul, & lauationum ritui suppeterent. Quod factum est primùm M. Valerio Max. P. Decio Mure Coss. (authore Plinio) circà 444. ab vrbe condita annum, aqua Appia ex Tusculano perducta, Censore Appio Claudio curante. A quibus tēporibus, Tyberinarum aquarum vsus, ad eam vsque ætatem tàm potu, quā lauâcro frequentissimus, exolescere paulatim incepit: ac lauationum simul, atque exercitationis gratia (vt tradit Festus Pompeius) Piscina publica ad cliuum Capitolinum iuxtà Tyberim est constituta. Posteà Thermæ constructę.

Tyberinarū potus dimissus.

Piscina Pub.

Thermæ constitutæ.

Quæ quoniam frugi in primis, ob eam, quam dixi caussam, & ad ritum lauationum duntaxat, constitutæ fuerant, haud magnum habuêre progressum. Visi cùm aucta ciuitate, simul atque crescente in dies in eis iuuentutis applausu; semper maioris earum capacitatis ratio fuit habenda. & præsertim vbi medicorum consensu in curationem quoque ægritudinum suscipi cæperunt. Verumtamen post initia diu admodum consuetum fuit angustas fieri, ac tenebricosas; non enim calidæ videbantur nisi obscuræ; quem admodum scribit Seneca ad Lucillum, fuisse balneum Scipionis Aphricani ad Linternum. Caussâ verò amplificationis Thermarum præcipua, fuit Palæstrarum adiunctio.

Thermæ auctæ.

Quippe cùm apud Romanos veteres, ferè vsque ad Augustum, non adeo multa extiterit architecturæ dignitas, nec adeo fuerit consuetudinis Italicæ (vt de suo tempore scripsit Vitruuius, & multo etiam post) cum Palęstris Lauationes habere coniunctas; contentus quisque ruralibus exercitationibus, vel Campo ipso Martio, & harena Platearum; solas in Thermis obibant lauationes. Quo ritu ad imperium vsque Principum perseuerante (vnde planè constare poterit Thermas exercitiorum caussa fuisse instructas) vbicunque aliqua fierent publica ędificia, ac populi celebritas, iuxtà constituebantur & Thermæ. Exemplo primùm Agrippæ clarissimo; qui ob celebritatem admirabilis templi Pantheon, atque Campi Martij; iuxtà, Thermas suas extruxit. Sic Nero posteà Neronianas suas iuxtà Agonalem circum, ob Ludos, qui ibi fiebant celebres, constituit. Nec secus (authore Suetonio) Titus Vespasianus dedicato Amphitheatro, Thermas celeriter extrui iussit: nimirùm ad Amphitheatri, & exercitiorum, quæ in eo fiebant commoditatem.

Thermæ ad exercitia cō stitutæ.

Donec tandem illustrata cum Imperij maiestate Architecturæ peritia, more Græcorum Palæstræ cum Thermis fuêre coniunctæ, vbi nimirùm generosa iuuentus, relictis iam ruribus, atque harenis, simul & exercitationes obirent omnis generis, ac lauarentur. Atque hinc non solum opera Thermarum fuerunt elegantiùs disposita, atque admodum amplificata, sed tantam etiam promeruerunt omnium gratiam, vt tota ciuitas paulatim hanc susceperit consuetudinem, frequentare singulis diebus Thermas, & tàm Senes, quàm consulares, atque amplissimi ordinis viri, nec non artifices, & matronæ. Pro veteri instituto, ac studio virium, pro munditia, & pro sanitate, atque omni cura corporum.

Palæstrarū cum Thermis coniunctio.

Romanarum Thermarum censura, atque Magnificentia.
Cap. III.

HAEC ergo initia, atque hæc incrementa fuerunt Thermarum Romanorum. Primò quidem institutæ ob ritum laudabilem, quem exercitium, & vitæ ratio illorum temporum inuexerat. Deinde au-

ctæ

ctæ ob communem vtilitatem, & magnificatæ cum palęstris. Et ad summam tandem amplitudinem, ac magnificentiam perductę ob delicias. quemadmodum à nobis ex earum aliqua descriptione monstrabitur.

Thermarum descriptio cur necessaria.

Quanquam id quidem, pro rei, atq; vrbis magnitudine, haud nostro indigeret testimonio, qui Medicinę duntaxat in eis instituta profiteremur: nisi minus plenè omnes, qui de Architectura conscripserunt, earum maiestatem expressissent.

In Vitruuio censura.

Nam quid de Vitruuij libris eliciemus, nisi nuda quædam lineamenta, atque ea quidem non admodum explicata, paucaque loca balnearum sui temporis, quando perangusta, & blactaria fiebant balnea (vt paulo antè ex Senecæ testimonio diximus) quæ eius ætate, & posteà maximè, locum inter primas ædificiorum vrbis magnificentias habuêre?

Iuniorum.

Minus à iuniorum scriptis, qui mutatis rebus post tot secula, ac minus concordibus, qui sparsim de eis meminerunt authoribus; satis sibi, atque legentibus fecisse rati sunt, si vastam duntaxat Thermarum dixerint molem, ac Dedalei operis instar admirarentur, cùm tamen Romanarum rerum magnitudo cunctarum nationum miracula superauerit, non in Thermis solùm.

Medicorum.

Minimè omnium à medicis: quos turpe hodie ad rectam lauandi ægros institutionem videri deberet hæc ignorasse; indignissimum verò pro ea, quam profitentur Galeni imitationem, quæ vix vlla esse potest sine horum rituum notitia, in quibus ferè tota eius doctrina versatur. Quam ob rem operæ precium est, ad vniuersam instituti nostri rationē, aliquam Thermarum Vrbanarum, partiumq; ipsarū censuram facere.

Thermæ an publicę, an priuatæ.

Principio Thermas fuisse decreto publico constitutas, (vt est dictū) non est dubitandum. Nam id multæ declarant authoritates scriptorum, ac marmoreæ tabulæ, in quibus vel Senatus consulta leguntur, vel leges positæ in Thermis, vel munera. Quę ex multis posteà ritibus declaranda venient, vtpotè, in aliquo publico gaudio sine mercede præstari solitas; vel oleum gratuito dari. in communi verò luctu publicè Thermarum vsum interdici solitum. Imò in priuatis pęnis exēplum legimus apud Valerium Max. lib. 2. Titio prębecto ob ignominiosam deditionem Calpurnium Cos. conuictum hominum, & balnearū vsum interdixisse.

Thermarum magnitudinis ratio.

Verùm qui negant Thermas opera fuisse publica, meminisse debent magnificos in eis Imperatorum titulos, qui æternitate nominis sui, tanti operis magnitudine affectasse videntur ac Romanis suis, vel Populo gratuito constitutas indicant. Quo planum fit etiam, eas fieri oportuisse capacissimas. Non enim in templis tunc consueuit populus congregari, quæ idcirco angusta fiebant, ac suis quisque indigetis ac penatibus erat contentus, sed in Thermis: quarum hodie amplitudinem, ac celebritatem, hac sancta religione introducta, templa nostra, ac pia xenodochia immittantur.

Thermæ xeniæ & publicæ.

Quare & Thermæ Xeniæ dictæ, quæ ita apud græcos cognominari solebant, quasi hospitales, & gratuitæ, quo cognomine Thermarum publicarum vtitur M. Tullius pro Cælio. Vnde perperam in historijs retulit Volaterranus, qui scripta Francisci Patritij imitatus, Senias legit pro Senensibus, cùm nusquam balnea in antiquis legantur sub Senarum memoria.

Palatinæ.

Inter primas verò ac publicas, credo fuisse Palatinas, atque has xenias, quarum meminit item Cicero, vbi Sex. Roscius occisus, ad emissaria Aquę Claudiæ ad eas posteà per ductæ. Nec minus, earum cura erat publici muneris, authore eodem Seneca, nobilissimos Aediles ante suam ætatem, qualis & Cato, & Fabius Max. & alij, populum in thermis exigendi munditias gratia receptare, ac sua etiam

manu temperare solitos. Balneatores tamen in Plauto legimus, & postea in M. Tullio pro Cęlio, qui ei ministerio aderant. Et Iureconsultus. Instrumento inquit balneatorio legato, balneatores continentur, quoniam sine his balneæ vsum suum præbere non possunt. Producto autem secutis annis instituto ipso ad luxuriam Principum, non solùm capacitati tantæ vrbis consultum est, sed citrà vllam mensuram aut modum, & (vt Ammianus assimilat) potius prouinciarum instar, quàm vllius ædificij forma Thermas cæperunt extruere. Extat inter prima monumenta, M. Agrippam, in Aedilitatis munere; quod post consulatum gessit, gratuita præbuisse balnea 170. quæ postea sub Nerone, vt testatur Plinius, ad infinitum auxêre numerum. Sextus autem Aurelius victor in censu partium vrbis, Thermas, amplissima opera Imperatoria XII. nominauit. Priuatarum verò balnearũ, quas ad priuatos vsus qui lautè viuerẽt sibi in proprijs domibus compararunt, numerum ex eodem subducimus ferè DCCCLX. quas succinctè per regiones hic recensebimus. Primas ergo harum duodecim non est dubitandum, fuisse Agrippę Thermas, qui eodẽ authore Plinio, imperãte Augusto eius socero, multa & egregia in vrbe perfecit opera, ac Thermas suas lytostrato, ac encausto pinxit, & pauimẽta ex vitro posuit. Erant autem vltrà Campum Martium ad sinistram templi Pantheon, vbi nunc locus vulgò Ciambella dicitur, vt quæ in Campo & in Agonali Circo exercitaretur iuuentus, hinc Tyberis naturalem aquam, hinc verò calentium in Thermis aquarum haberet commoditatem, vbi lauaretur. In eis vero cùm neque capacitati, neque adeo delicijs consultum fuisset, eodem authore, successit quadragesimo circiter posteà anno Nero profusissimus Imperator, qui ad Agonalem ipsum Circum secundas Thermas suo nomine extruxit. In quibus, vt scribit Lampridius, syluas deputauit; & non solùm dulces, sed vel marinas aquas interdum, vel albulas per Aquæductus Anienis adduci eum fecisse meminit Suetonius. Ponit idẽ Lampridius Alexandrinas, ab Alexandro Seuero extructas in Campo Martio, quas quidam easdem esse Neronianas putant, instauratas. Adhæc P. Victor Hadriani Thermas. Et ex priuatis Balneis in tota hac Regione LXIII. Eodem tempore erexit quoq; suas Thermas iuxtà Exquilias Agrippina Neronis mater, quam tanto imperio fastuosam, par erat hac quoque non carere superbia. In Isi & Serapide Moneta Regione, cùm Titus Amphitheatrum dedicasset, Thermas iuxtà celeriter extruxit, Suetonio; quæ tertiæ fuerunt Imperatoriæ, nimirùm in Amphitheatri celebritatem & commoda (vti diximus) & idcirco breues. Quartæ iuxtà has Traianę, quas Traianus ob honorem Suræ, cuius studio ad imperium peruenerat, erexit, ac Titi Thermis maiores, vbi quæ extant mira Aquarum receptacula septem Salas vulgo appellant. Priuatæ verò in tota hac Regione Balneę LXXX. In Regione ad Portam Capenam, quintæ in ordine fuerunt Commodianę, quarum & Alexandrum Seuerum affectasse nomen videtur: etiamsi inter priores, ac nostros antiquarios, aliqua sit de locis, & temporibus, & cognominum assignatione varietas. In qua præter has, extant alicuius nominis apud authores ciuium balnea, Torquati, Vettij Bolani, Mamertini, Abascantiani, Antiochiani, & priuatæ aliæ Balneæ LXXXV. Sextæ in Circo Maximo Antonianæ, quas maximas verè dixeris, Spartiano authore, qui eas meminit ad radices Auentini collis Antoninum Imperatorem cognomento Caracallam inchoasse, perfecisse verò eundem Seuerum: mira hodie architectura,

Balneatores et Balneatorium legatũ.
Thermarum numerus.
Ther. Imperatoriæ.
Ther. Priuatæ.
Ther. Agrippæ.
Neronianæ.
Alexandrinæ.
Hadriani.
Agrippinæ.
Titi.
Traianæ.
Cõmodianæ & Seuerianę.
Antonianæ.

ra, nec imitabili, cum Palęstris coniuncto. In hac & Varianæ, & Decianę posteriores numerantur a P. Victore, nec non Syriacæ aliæ cognominatę, & Priuatæ aliæ LXIIII. Seueri quoque nomine fuêre in Transtyberina Regione Thermæ, eodem Spartiano teste. Nec non Aurelianæ, Vopisco. Balneū item Ampelidis, Balneum Prisciliane, & Priuatæ aliæ LXXXVI. Inter Esquilias & Montem Celium, apud Titi & Traiani Thermas, Philippi Imp. Thermas adscribit Pomponius Lętus. Nec procul Gordianorum Domus, quam descripsit Iul. Capitolinus admirandam, ducentas columnas vno stilo habentem, & cum Thermis adeo lautis, vt præter vrbanas, vix aliæ similes haberentur in toto orbe terrarum. In alta Semita Regione, Viminali colle, Diocletianæ extant Thermæ, quas incęperat quidem Diocletianus Imp. cum ordine exactissimo, atque amplissimo Palęstrarū omnium generum, in quarum opus quadraginta millia Christianorum eum addixisse accepimus. Ob magnitudinem tamen (vt in Marmorea tabula legitur) CONSTANTIVS ET MAXIMIANVS OMNI CVLTV PERFECTAS ROMANIS SVIS DEDICAR. Hę, cùm integro fermè ædificio admirandæ permanerent, hodie Cartusiensium Monasterio Sacræ, PIO IIII. PONT. MAX. sub titulo Sanctæ Mariæ de Angelis magnificè restaurantur: Curante M. ANTONIO AMVLIO. S.R.E. CARD. amplissi. ac positum est ad perpetuam rei memoriam in ipsa basylica distichum, quod sic à nobis est restitutum.

Seuerianæ. *Aurelianæ.* *Philippi.* *Gordiani.* *Diocletianæ.* *S. Maria de Angelis.*

Quæ fuerant Thermæ, nunc templum est Virginis, auctor
Est PIVS ipse Pater, cedite Delitiæ.

Vltimæ Cæsarum nomine, Constantinæ leguntur Thermæ in Cliuo Montis Quirinalis. Quas non reparatas, non deintegro extructas à Constantino existimo, cùm vetusto satis appareant opere. Necnon marmoreæ tabulæ testimonio, quod legitur: HAS CIVILI BELLO DEVASTATAS QVANTVM PVBLICÆ PATIEBANTVR ANGVSTIÆ PETRONIVS PERPENNA RESTITVIT. Propè has L. quoq; Pauli Balnea, quæ vulgò Balnea Napoli corruptè dicuntur, & Priuatæ in tota hac Regione LXXV. Porrò recensetur in Esquilijs Regione Olimpiadis Lauacrum, vbi summo colliculo Sancti Laurentij in Panisperna, monialium ecclesia hodie celebratur. Ad cliuum collis à Suburra Agrippinæ Neronis, quod diximus Balneum, & infrà Nouati ciuis aliæ balneæ, vbi S. Pudentianæ est ecclesia. Et Priuatæ aliæ in totum LXXV. Subinde vt de Priuatis reliquis breuiter agam: erant in quarta Regione, vbi & Templum Pacis, Priuatæ Balneæ LXXV. cum Daphnidis balneo. In Celimontio XX. In via Lata LXXV. In Foro Romano LXVI. In Piscina Publica XLIIII. In Palatio XXVI. Plures in Martiale sparsim leguntur Thermæ, Tuccæ, Hetrusci, Grilli, Lupi, Fortunati, Pontij, Seueri, Fausti, Peti, Titi, Tigillini, quarum loca non assignantur. Porrò extra Vrbem non minor Thermarum cultus esse debuit, vt ex quarundam pręclaris colligimus monumentis. Erant ad Hostiam P. Tacij Thermæ, centum Numidicis columnis exornatæ. Arpini suas instituit Thermas Cicero, scribens ex Asia ad Q. Fratrem. Erant in Lucullano, quæ nunc Frascati vulgò dicitur, Luculli Thermæ, vbi nos integra vidimus Hypocausti vestigia. Ad Baias autem Thermæ erant præter vrbanas, supra quàm quis optare potuisset voluptuosissimæ, natura ipsa ibi aquas vberrimè suppeditante, gelidas, calidas, & plurifariā salubres, quas satis in suis historijs celebrauimus. Quid verò hic cęteras Italię pro-

Constantinæ. *Balnea Pauli.* *Olympiadis.* *Thermæ extrà vrbem.* *Baianæ.*

ſequar Thermas, cùm ea tempeſtate vulgò villa quælibet diuitum ſuas balneas haberet? quin etiam Ruſticanas, in quibus familia (vt inquit Columella, & *Ruſticanæ.* ex eo Palladius) ferijs ſaltem diebus lauaretur: neque enim frequentem earũ vſum robori corporis operariorum conuenire. Similiter hunc morem acce- *Externæ.* piſſe reliquas Prouincias, quibus Romani imperaſſent, in tranſcurſu diuerſarum lectionum obſeruauimus. Præter multas, quas legimus Romanis antiquiores, vt quas primas in Græcia diximus, in Aſia, in Sicilia, & apud Perſas *Hebræorum* Darij Thermas, quas Plutarchus deſcribit ditiſſimas, & lautiſſimas. Et Ioſe- *Hiſpanorum* phus Hebræorum Thermas ad Aſcalonem, ad Tripolim, ad Damaſcum, ad Ptolęmaidam. Hiſpani aqua calida lauari poſt ſecundum bellum Punicum à Romanis didicêre, anteà non conſueuerunt niſi in frigida lauari, author Iuſtinus Hiſtoricus. Multæ occurrunt apud authores Thermarum memoriæ, in Germania, in Gallia, in Britannia, ac longè plura ipſarum veſtigia viſuntur in Italia, in quibus vidi ſępius per inſcitiam etiam doctos viros obſtupeſcere, alij Theatra, alij Labirinthos, alij memorandas moles alicuius ſepulchri iactantes. Quarum tamen ritum legimus veniſſe adeo communem, vt non colonias, & municipia ſolùm, ſed nemo dignè tùm Romanam militiam profiteri viſus eſſet, qui non haberet ſua balnea, & gymnaſia, in quibus commilitones ſui exercerentur. Quod de Cleandro Tribuno equitum Commodi Cęſ. meminit Herodianus. In domeſticis verò vſibus balneum erat via in cibum, vt notauit Arthemidorus. Cuius rei paſſim habentur exempla, quùm ex itinere, labore, ac exercitio quopiam balneum primò ingredi conſueuerint, & poſtea molli aquarum fotu recreati accumberent.

De aquis vrbanis ad vſum Thermarum adductis.

Cap. IIII.

VRBS autem Roma, cùm præter cæteras gratias, quibus eam altiſſimus decorauit, ſalubritate aëris, ſitu agri ad imperium opportuno, maris, & portuum commoditate, aquarum duntaxat ſuſtineret penuriam; hac in parte veniſſe in certamen quodam modo cum natura viſa eſt, vt aquarum quoque eſſet abundantiſſima. Itaque cum hoc deſiderio, creſcente indies inſtituto Thermarum, & modò alia atque alia adducta aqua; haud *Aquarum copia ĩ vrbe* multo ſpatio temporis in tantam aquæ venêre copiam, vt Auguſti ætate, Strabone teſte, per vrbem, atque cloacas omnes inundare viderentur, & vniuerſæ propemodum ędes ſubterraneos meatus, ſyphones, ac fiſtulas vndoſas haberent. Quo tempore M. Agrippa Auguſti ipſius gener, quem complura in vrbe feciſſe conſtat opera, cultu, atque ędificio magnifica; aquarum Curator perpetuus, authore Plinio, alijs corriuatis atque emendatis, & alijs nouiter adductis, ſeptingentos lacus fecit. Pręterea fontes c v, Caſtella c x x x. *Lacus in vrbe quid.* Lacus intelligo ex Frontino, alueos breui muro, in quibus aquæ reciperentur, & alia ex alia, vt fiunt apud nos Fontanæ, Lauacra, Fullonum ſtagna, *Fontes.* iumentorum aquagia, & huiuſmodi publica commoda. Fontes, qui primas ac ſynceras ex Caſtello funderent aquas, pauciores idcirco quàm lacus. Caſtella, certa Aquæductuum receptacula, ad Męnia Vitruuio, & in viarum diuortijs, vbi aquarum facienda eſſet diſtributio. Quale etiamnum viſitur in Eſquilijs Caſtellum aquæ Claudiæ, in diuortio ad portam Maiorem nunc dictã,

&ad

&ad portam Sancti Laurentij, quod posteà C. Marij trophæis insignitum, adhuc illius retinet nomen. Porrò singulis castellis aquarum erant propositi sui Castellarij, vt præclaro quod Romæ legitur epitaphio cõstat. D.M. Clementi Cæsarum N. Seruo CASTELLARIO Aquæ Claudiæ fecit Claudia Sabatis & sibi & suis. Extat Senatusconsultum apud Iul. Frontinum, quo aquam non erat permissum nisi ex castello adducere, ne aut riui, aut fistulæ publicæ lacerarentur. Publicis idcirco Thermis, propria castella videntur fuisse constituta: qualia videmus integra ad Diocletianas Thermas, & ad Traianas, multiplici opere concameratas. In Priuatis autem prima Censorum, aut Aedilium erat authoritas, quorum arbitratu per modulos, digiti, vel vnciç nomine certo annuo soluto vectigali concedebatur. Legeque cautum eodem teste, ne quis priuatus aliam duceret, quàm quæ ex lacu redundaret, quam caducam vocabant: & hanc ipsam non in alium vsum quàm balnearum, aut fullonicarum dari esse solitam. Omnem aquam in publicos vsus erogari debere. Cæterùm quot numero essent hæ aquæ, quæ, quo nomine, & quo tempore, & vnde adducerentur, breuiter percurrendum est. Scribit Procopius Iustiniani Cæs. scriba, Romæ quatuordecim fuisse aquarum ductus, ex cocto latere, ea latitudine, ac profunditate, vt ferè equester ipso cũ equo per eos posset euadere. Nos Frontinum imitati, qui Nerua imperante prçfuit hisce operibus curator perpetuus, & scriptis cuncta fideliter mandauit, octo aut nouem suo emissario perductas dicimus. Quç fuerunt ex ordine, Appia, Anienis vetus, Martia, Tepula, Claudia, Anienis nouus, Iulia, Alsietina, & virgo: etiamsi posteà duplici, ac pluri nomine, vt vsueuenit, fuerint cognominatæ. Nam post Frontini ætatem, non aliam legitur, prçter eas fuisse adductam, nisi easdem à diuersis Imperatoribus aut instauratas, aut seductas ad propria commoda. Mirari verò licet in primis ipsarum ductuum fabricam, dignam planè cùm magnitudine operis, tùm certè publica ipsa vtilitate, quç pluribus mundi spectaculis proponenda esse videatur. Moles ingens, à dimidio ferè Italiæ quædam perducta, partim excisis ac perforatis montibus, partim ascendens, partim ab imis vallibus per immensos arcus sublata, quibusdam locis centum & nouem pedes altitudinis mensurantur. Vniuersam verò omnium censuram ita habuit Frontinus. Altissimus Anio est nouus, Proxima Claudia, Tertium locum tenet Iulia, quartum Tepula, dehinc Martia, quæ capite etiam Claudiæ libram æquat, deinde Appia, omnibus humilior Alsietina. Prima verò, vt propinquior, & maximè commoda, Appia adducta cõstat ex Tusculano: Censore (vt supra diximus) Appio Claudio, anno vrbis CCCCXLIIII. quæ per portam Capenam, nunc Sancti Sebastiani, in octo vrbis Regiones ex viginti castellis distribuebatur. Quadraginta verò annis posteà, ex manubijs Pyrrhi Regis Epiri, Spurio Garbilio, L. Papirio Coss. prima Anienis adducta fuit, vt etiam commoda vrbi, & altæ originis supra Tybur. Tertia fuit adducta Martia, dicente Plinio lib. 36. c. 15. Q. Martius iussus à Senatu Aquarum Appiæ, & Anienis tegula ductus reficere, nouam à nomine suo appellatam, cuniculis per montes actis intrà præturæ suæ tempus adduxit. Et anteà lib. 31. cap. 3. Clarissima inquit Aquarum omnium in toto orbe frigoris, salubritatisque palma præconio vrbis Martia est, inter reliqua deûm munera vrbi tributa. Vocabatur hæc quondam Aufeia. Fons autem ipse Piconia. Oritur in vltimis montibus Pelignorum. Transit Marsos, & Fucinum La-

Trophea Marij.

Aquarum ductuum magnitudo.

Appia aqua

Anienis vetus.

Martia quę.

Aufeia, & Piconia.

cum, Romam non dubiè petens. Mox specu mersa in Tiburtina se aperit nouem millibus passuum fornicibus structis perducta. Primus eam in vrbem perducere auspicatus est Ancus Martius, vnus ex regibus. Postea Q. Martius Rex in pretura, rursusque restituit M. Agrippa. Hæc Plinius. Hanc demum & Traianam nuncupatam asserit Frontinus, à Traiano in Auentinum vsq; protracta. *Traiana.* Quarta fuit Tepula, quã ab agro Luculli, quẽ in Tusculano ex varrone legimus Gn. Seruilius Cepio, L. Cassius Longinus Coss. in Capitolium perduxêre, via Latina dextrorsus, longe x I. millia pass. sub terra prius, deinde arcuato opere. *Tepula.* Quinta, ac fausti nominis fuit aqua Claudia, vt in frontispicio legitur Portæ Meuiæ, quæ Porta Maior hodie appellatur, claris titulis Cæsarum, Claudij, Vespasiani, Titi, & M. Aurelij. Eam quidem destinauerat prius Caligula, perduxit verò Claudius ab vsque x x x v I. lapide, via Tiburtina, è fontibus Cæruleo, Curtio, atque Albudino collectam, quibus sæpè nominibus scribitur. *Claudia quæ & Curtia & Cęrulea.* Adduxit hic & alteram Anienem, cui ductui ad differentiam veteris, Nouus Anio cognomentum fuit inditum, Frontino authore, qui & ipsum posteà restituit. Concipitur autem per agrum Tyburtinum x x. milliario, opere altissimo ad Portam Esquilinam adducto. *Fons Albudinus. Anio nouus.* Aquam verò Iuliam admiscuit cum Tepula M. Agrippa, via Latina, quæ ab Aureliano iterum restituta, eius cognomen assumpsit. *Iulia quę & Aureliana.* Alsietinam, quam & Augustam, miratur Frontinus Augustum prouidentissimum Principem perducere curasse nullius gratiæ, imò & parum salubrem, nisi forte cùm opus Naumachiæ aggrederetur trans Tyberim. *Alsietina.* Quidam ob hoc eam inter vrbanas aquas non numerant.

DE AQVA VIRGINE, QVAM vocant Saloniam.

DE AQVA autem Virgine quoniam sola hæc ad nostram hanc ætatem Romam perducitur, altior aliquanto sermo habendus est. Eam perduxit Agrippa, vt Plin. meminit lib. 31. c. 3. & deinde Claud. Cęs. *Primus author.* Primum verò authorẽ Caium Cęs. fuisse indicant marmoreæ inscriptiones, quarũ vna in eius aquæ ductu ita legitur. Tit. CLAVDIVS Drusi filius Cęsar Aug. ductus aquæ Virginis destinatos per Cæs. à fundamẽtis refecit, ac restituit. *Nominis ratio.* Virginis porrò nomen (vt Frontinus scribit nobilis author de aquis vrbanis) ad casum fuit huic aquæ inditum: nam quærentibus aquam militibus, puellam virgunculam quasdam venas præmonstrasse, ac illas sequutos ingentem aquę modum inuenisse. Aedicula idcirco Virginis fonti apposita. Quod nomen postea videntur adsciuisse Dianæ, ac Triuiæ nuncupasse, quasi Dianæ fons diceretur, & aqua Dianę sacra, quę veteribus virgo habita est, & in Triuijs, vt triplex habere dicebatur numen, celebrari solita, necnon à triplici fonte, quibus hæc aqua concipitur. *Fons Dianæ vel Triuię.* Vel (vt quibusdam placet antiquarijs) virginis nomen indicasse Iuturnam, quam Nympham sic dictam (teste Varrone) quòd iuuaret, in votis fuisse habitam infirmis, qui ex ea aqua biberent, sacramque idcirco hanc ædem ei fuisse constitutam asserunt iuxta ipsum fontem, quam posteà Religione introducta, in superstitionem præteriti seculi abolendam, simul atque puteum, qui extat, diuę Mariæ Virgini fuisse consecratum, vtranlibet quis eius nominis interpretationem accipiat, verumtamen eo fit magis verisimilis nostra sententia hunc fontem fuisse virginẽ à Diana, & Triuia nuncupa-

Iuturna Nympha. Sanct. Mar. in via. In Triuia.

cupatum, quòd nomen ipsum ædis Sancta Maria in via, vulgari (vt videtur) voce mutila dicitur, pro Sancta Maria in Triuia, vbi multa cũ deuotione Beatæ Mariæ Virginis etiamnum ea aqua ab infirmis bibitur. De Fonte ergo ipso qui adhuc in Triuiæ vico celebris est, non est dubitandum. De origine autem, Plinius apertè dicit concipi via Prænestina. Frontinus autem Collatina ad milliarium octauum, quæ vt quidam putant, duorum circiter milliariorũ spatio abest à via Prænestina, dicente Plinio. Marcus Agripa & virginẽ adduxit aquam ab octaui lapidis diuerticulo duo millia passuũ Prænestina via: iuxtà est Herculaneus riuus, quem refugiens, virginis nomen obtinuit. Hacteuus Plinius. Habet autem ductus longitudines à capite ad ipsum Triuij fontem, (vt Frontinus dimensus est) milliariorum XIIII. nam vbi specus subit montiũ, vbi circuit colles, vel valles æquat arcuato opere, multos habet flexus. Progreditur Anienem fluuium, ac intersecta Tyburtina via, & exinde Nomentana, & proximè Salaria via; tandem inter Collatinam Portamque est salaria, & Pincianam sub colle Hortulorũ, qui est hodie Sanctæ Trinitatis, ad Triuium vicum exilit fonte. Subit autem eum collem profundissimo specu, cuius hodie puteus altissimus repertus est in medio viridario, quod magnifico, ac conspicuo in totã vrbem ædificio ibi constituit Cardinalis amplissi. POLITIANVS, & vtrinque duæ eius aquæ marmoreæ inscriptiones. TI. CLAVDII nomine. Et quod ignotum fuit magnis illis Romanorum Architectis, eritq; omni futuro seculo memorabile Camilli Agrippæ Architecti inuentum, salientem suapte sponte facit aquã (impulsam tamen in æreum tubum rotis per ipsam aquam volubilibus, & machinis) quæ ex imo puteo ad summam planiciem. 25. passus exilit fonte, ac tanta vbertate, vt non hortos solùm, sed & totam quoque subiectam vrbis partem reddat irriguam. Cuius tam frugi operæ, primam sanè laudem promerentur Sanctissimi D. nostri PIVS IIII. & qui statim ei successit PIVS V. PONT. MAX. qui virginem ipsam aquam ad pristinam antiquorum formam perducere curauêre. Quippe lapsu temporum hæc aqua varias subijt mutationes, & quod mirum est, vsque à Plinij tempore (vt ipse meminit) cæpit huius aquæ simulatque Martiæ penuria: Ambitione (inquit) ac auaritia in villas, ac suburbana detorquentibus publicam salutem. Posteà crassantibus in Italiam, & in vrbem ipsam tot bellis, ac variarum gentium incursionibus: plana in historijs monumenta habentur, quæ refert Platina, Adrianum patria Romanum PONT. MAX. domitis iam afflictisque Longobardis, anno salutis nostræ circiter MCCLXXVI. virginis aquæ ductum dirutum, cum alijs vrbis aquæ ductibus restituisse. Donec iterum non multo post dirutus, pro tanta rerum, quæ successit calamitate, nusquam præterea videtur fuisse restitutus. Nam quod in ipso Triuij fonte legitur, Nicholaum v. anno ab hinc CXII. virginem fontem restituisse, plane videtur is Pontifex haud vllam antiqui ductus huius aquæ partem instaurasse; sed confluentes duntaxat è vicinia venas citrà pontem Salarium pro refugio vrbis collegisse, quæ est minima pars; virgo igitur aqua octauo (vt diximus) milliario concipitur, vbi nunc locus à Salone dicitur: Quæcunque fuerit huius nominis significatio apud vulgus, quod, vt consueuit huiusmodi aquarum conceptacula salas dicere, forsan & hoc ob amplitudinem areę Salonem nuncuparit, dicente præsertim Frontino, hunc locum vnde virgo aqua conijcitur, palustrem fuisse, & vt scaturigines contineret, signino opere com-

Origo.

Ductus longitudo.

Puteus Politianus.

Artificium Agrippæ.

Virginis perductio.

Vsurpatio.

Adriani instauratio.

Nicolai.

Virgo aqua est Salonia.

Herculeus Riuus nõ admittitur.

munitum, quod nunc quoque visitur aliqua parte. Iuxtà est riuus Herculaneus. quem tamen non admittit, tùm quia locus palustris humilisque est, ac vligine totus obsitus; nec aquæ est satis vtilis: tùm quia satis superq; ad eam formam aquæductus Salonia est. Nec eum riuum admisisse antiquos, satis apertè declarant ea Plinij verba iam allegata. Iuxtà est Herculaneus riuus quē refugiens Virginis nomen obtinuit. Nec secus dimittenda eorum sententia est, qui ad Salinas vocatas à Frontino aquas pro Salonia acceperint: cùm hæ longius influant à Salone, sinistrorsus à via Prænestina, vt idem Frontinus inquit, passuum septingentorum octoginta quæ vel Appia aqua, vel Appiæ pars per Capenam portam, nunc Sancti Sebastiani ducebatur in vrbem. Tota ergo virgo aqua Salonia est, multis venarum, & riuulorum acquisitionibus (vt Frontini verbis vtar) obiter vsque in viam Salariam aucta. Quam PIVS IIII. Pont. Max. vt delectabatur vrbem suam æternis monumentis, publicisq; id genus operibus adornare, destinauerat. PIVS verò V. Pont. Max. cū sanè primùm orthodoxam fidem nostram à tot seculi huius erroribus vendicare studeat, piè tamen & publicæ vtilitati cōsulens, opus tàm frugi prosequutus est, aquamque Virginem, adeo tot seculis desideratam, hoc anno, ac mense M D L X X. decimoseptimo Calen. Septembris, cum maximo totius vrbis applausu, ac gaudio perduxit in totum. Consultis tamen prius (vt Sapientissimum decet Principem) Medicis, à quibus & bonitatem aquæ, & vtilitatem, quam præbere posset huic almæ vrbi relatam comprobauit. Qua de re hæc mea est sententia: Sanè magnum argumentum bonitatis huius aquæ hoc esse existimo, quòd hæc aqua fuerit in vsu, vt nunc quoque est, longissimis seculis. Quippe hæc primas semper meruit laudes simul cum aqua Martia inter cæteras vrbis aquas. Authore Plinio lib. eodem 31. cap. 3. d. Quantum virgo tactu (hoc est frigore) tantum præstat Martia haustu: alternante hoc bono, vt quæ tactu sint frigidæ, eas non perinde (laudabiles) & haustu esse. Hæc succinctè Plin. Hāc aquam Martialis cognominat crudam, illis uersibus.

A Salinis aqua.

Appiæ origo

Vltima perductio.

Natura & Qualitates

Martialis.

Ritus si placeant tibi Laconum,
Contentus potes arido vapore
Cruda Virgine Martiaque mergi.

Quo nomine haud quidem cruditatis vitio eā hic Poëta damnare voluit; sed miris extollens laudibus Hetrusci balneum, blandicie præsertim, & varietate influentium, & tepidarum, & frigidarum aquarum; hanc specialiter vsu balnei comprobat frigore, & pro frigida, metri caussa dixit crudam. Vel crudam intelligas eum dixisse in comparatione aquæ Martiæ, quæ (vt dictū est) vtilior haustu erat, virgo tactu. In experimentis, tardius hæc coquit legumina, ac cibaria reliquaque Tyberis aquę limpidę, & Cisternales aliquę. nimirum quia fluuiales eiusmodi, in respectu fontium, omni exutæ sunt cruditate, ac pluuiales magis aëreæ. Cæterùm hęc aqua nullis fontium aquis videtur meritò postponenda.

Ab experimentis.

Cætera verò quæ leguntur aquarum vrbis nomina, aut variæ duntaxat ipso nomine sunt, sicut iam plura alicui aquę adduximus nomina: aut externę sunt aquæ, non vrbanæ. Quo modo quidam Alsietinam, ita vocatam ob ingratū saporem, inter vrbanas non adnumerant. Nec Crabram, quæ erat alia aqua, Tusculanis, vnde aduehebatur, relicta. Nec Sabatinam, quam à Lacu Sabatis, qui hodie est amnis Larus, nouissimam omnium aquarum breui modulo

Crabra. Sabatina Lacus Sabatis. Amnis Larus.

dulo

dulo restituit Hadrianus I.Pont.Max. quam & Ciminam interim appellari inuenio, à Cimino ipso monte in Faliscis, fonte Veneris deducta. Drusa autē, Annia, Traiana, Antoniana, Seueriana, Alexandrina, & id genus aliæ, nomina esse tantum aut instauratorum, aut insignium eorundem constat, haud quaquam diuersæ à prædictis aquæ. Quod vsueuenit in ęternis id genus operibus, perpetuam sibi quisque memoriam comparare. Itaque prima Thermarum instituta, atque momenta Aquarum ductuum habemus.

Cimina aqua
Fōs Veneris

Ichnographia Thermarum, & de his quæ tractanda sunt. *Cap.* V.

THERMAS verò per partes literis instaurare, haud quaquàm pręsentis muneris est. Nec facile esset, pro tantæ molis magnitudine, nō vnius structuræ exemplo, nulloque integrè scriptore mandata literis, nisi obiter à multis, & controuersè. Et quæ obsita adeo vetustissimis iacet ruinis, vt quanquàm peritissimi multi hac ętate antiquarij conquisitissimè studuerint eas in aliquam lucem reuocare: non minor tamen adhuc relicta sit, magnis etiam ingenijs confusio, vt quę sparsim de his leguntur authoritates scriptorum, cum paucis quæ ipsarum apparent reliquijs concordentur. In primis describenda esset ἰχνογραφία, basisque tanti ędificij, quam nostri ad verbū Plantam rectè appellant: at hæc diuersissima habetur ab ea quam tradit Vitruuius, nec eadem dispositio in omnibus Thermis. Porrò, præter spatia platearum, ac additos lucos, hortosque immensos, ac Lacus, distinguenda essent loca exercitationum à balneis. Ac loca propria cuique exercitij generi assignanda, vbi cominus, ac breui circo, vbi eminus fierent, sub Diuo, sub tecto, in Xistis. Et quæ ratio fuisset exercitiorum in Palęstris, & qualia exercitia. Quis vsus præterea tot aliarū partium: & quæ dispositio, Corycęi, Ephebęi, Elęothesij, Conisterij, Exhedrarum, Sphęristerij, Xistorum. Et de balneis, si singulæ Thermæ plura habebant balnea, at dubium non est, quæ nam ratio distinctionis, an commoditati, an loco, an ordini, vt cunctis legitur fuisse consultum. An omnibus vnum esset commune hypocaustum: & seu vnum commune omnibus, seu commune vni partitioni, vt verisimile fit, quo loco maximè commodo. An binæ & ternæ, quæ leguntur lauationes, eodem fierent balneo, an diuerso. Et si diuerso, an eadem pluribus seruiebat, an singulis noua aqua. Vel quæ ratio tàm miri artificij calefaciendi vna hora tantam aquæ quantitatem, quæ innumerabili populo sufficeret? Vnde & quo certo ductu tantæ aquæ copia? Quæ ratio erat Pensilium Balnearum, quas tanto cū applausu Vrbis, & totius Italiæ quosdam introduxisse legitur? Quibus ad id vasibus, aut balneis, aut alueis vtebantur? Et si labris lapideis (vt quidam putant) quæ videmus per Vrbem maximis: quæ eorum erant in balneis dispositiones, & quo situ ad aquas accipiendas? Et de balnearijs rebus, quæ sanis expedirent, & quæ ęgris. Quid dicam de lauandi ritu per ordines, per ætates, per leges, per anni tempora, per ipsa exercitia; ac de innumeris denique id genus circunstantijs, quas vel non scriptas ab antiquarijs, vel per coniecturam duntaxat tentatas à iunioribus, meris potiùs erroribus obscuratas, quàm explicatas inuenimus? Quare nos dum hęc aliqua ex parte reuocare in lucem intendimus, & quæ vsui maximè medico opportuna sunt, exponere, nullam

Dubia in Ther.

Spacia Thermarum.

ferè iuniorum positionem sequemur: sed quãtum ex ratione illorum rituum, simul atque locorum ipsorum diligenti consideratione colligere potuimus, percurremus. Spatia in primis Thermarum videmus amplissima: atque adeo vt quasdam vndecies millies pedum tota area continere constet, authore Baptista Alberto in libris de Architectura. In Diocletianis, quæ in ipsa area apparent vestigia, præter spatia vndique platearum, & præter membra, quæ inferius ac superius varijs Thermarum ministerijs seruiebant, centum continent partitiones, vario ac nobilissimo ordine. Nec mirum, si consideretur publici ędificij magnitudo, in quo communis fuerit ratio maximæ ciuitatis ad exercitia corporis, ad balneas, ad disciplinas. In his enim communia erant studia, tam animi quàm corporis, nec alia erant artium gymnasia, vnde sæpè apud authores Gymnasia legimus pro balneis. Nec minus ad delicias: Nam ratio ac res ipsa ostendit, non solùm vsui in partibus Thermarum fuisse consultum, verumetiam vt iuuentus faciliùs ad ea studia traheretur, & delicijs maximè, & ornamento cunctarum rerum. Propterea Thermæ neque digniores occupabant vrbis locos, neque inter viliores fiebant vicos, sed vbi loci capacitas, atque operis maiestas requireret. Vitruuij tamen ętate non videtur fuisse consuetudinis Italicæ (vt ipse scribit) magnificare adeo palæstras ac Gymnasia in Thermis: vt quibus satis ad exercitia facerent tùm Campus ipse Martius, tùm Agonalis, tot Circi, tot plateæ, tot alia exercitationum loca publica, & priuata. Sed peranguстas fieri, & paruas quales Agrippæ Thermas meminit Plinius. Posteà vero perducto imperio vrbis ad luxuriam Principum, non modò Græcorum more constitutæ, sed dilatatæ fuêre amplius, distinctaque melius loca exercitationum, ac Gymnasia à balneis. Quales Antonianæ, ac Diocletianæ de maioribus extant, ac melius dispositis: quarum si nunc præsumã describere magnitudinem, non tam describere, quàm maiorem partem dignitatis earum mihi videbor minuere: sed harum maximè, ad notitiam tanti ritus, sequar vestigia. In his ędificationis erat varia forma, ac varia dispositio partium: sed area amplissima, quæ in quadrum clausa, tribus veluti perpetuis circuitionibus diuisa esset. In primo vndiq; ambitu, quæ męniorum instar totum ędificium claudebant, erant gymnasia exercitationum, vario ordine, quæ dicemus. In secundo, longè lateque spatia platearum, Xista, ac Platanones, ad exercitia sub diuo. In medio, tota ipsa moles Thermarum, quæ sunt membra balnearum, Atria, simul atq; Xisti, & Palęstrarum amplissimæ porticus, vbi (authore Vitruuio) Athletæ per hyberna tẽpora in tectis stadijs exercerentur, ac transirent statim ad balneas, vt delineata primùm ipsarum basi, distinctè magis singula explanabimus.

Magnitudo.

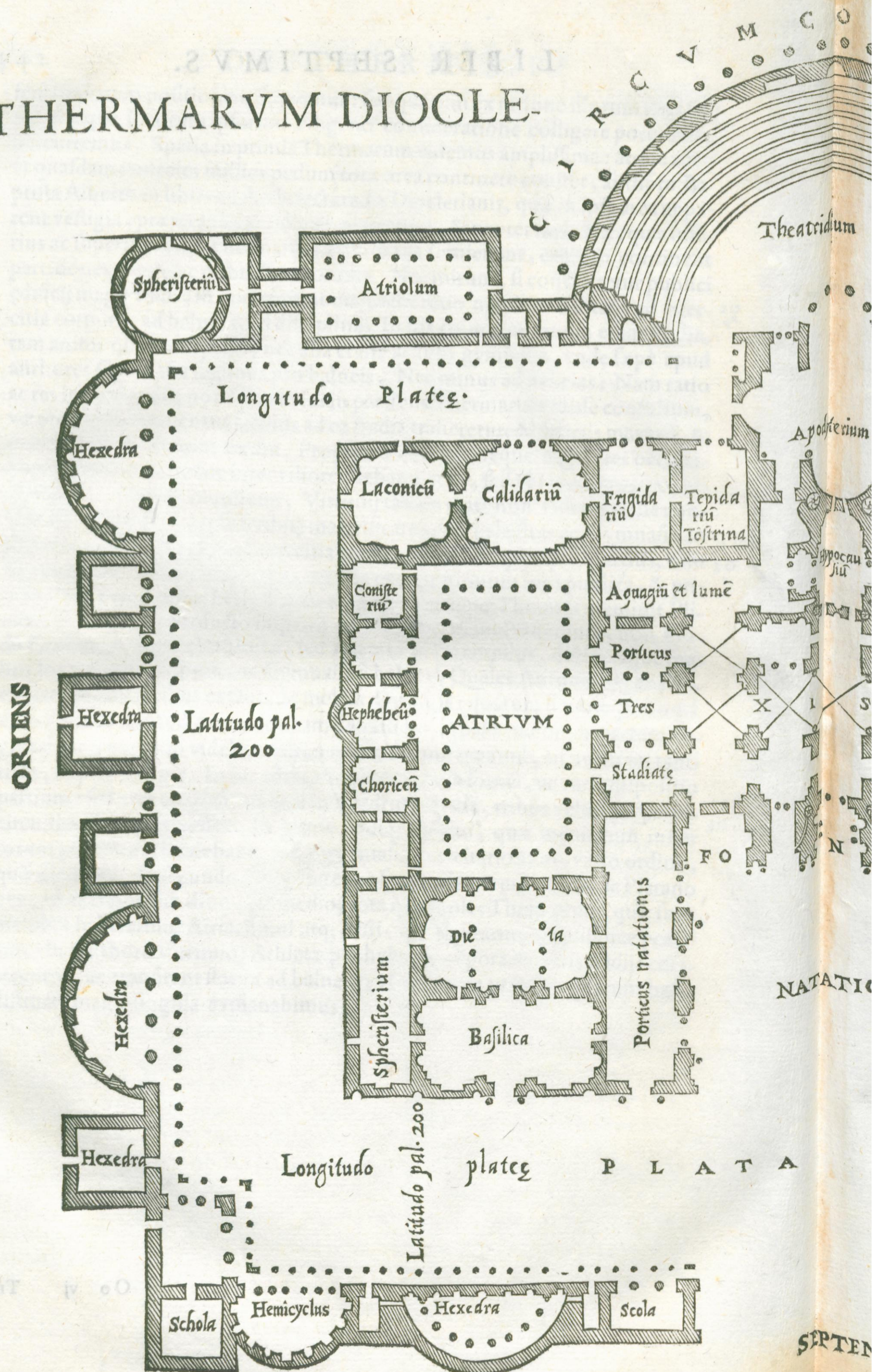
Gymnasia Thermæ.

lib. 5. c. 11.

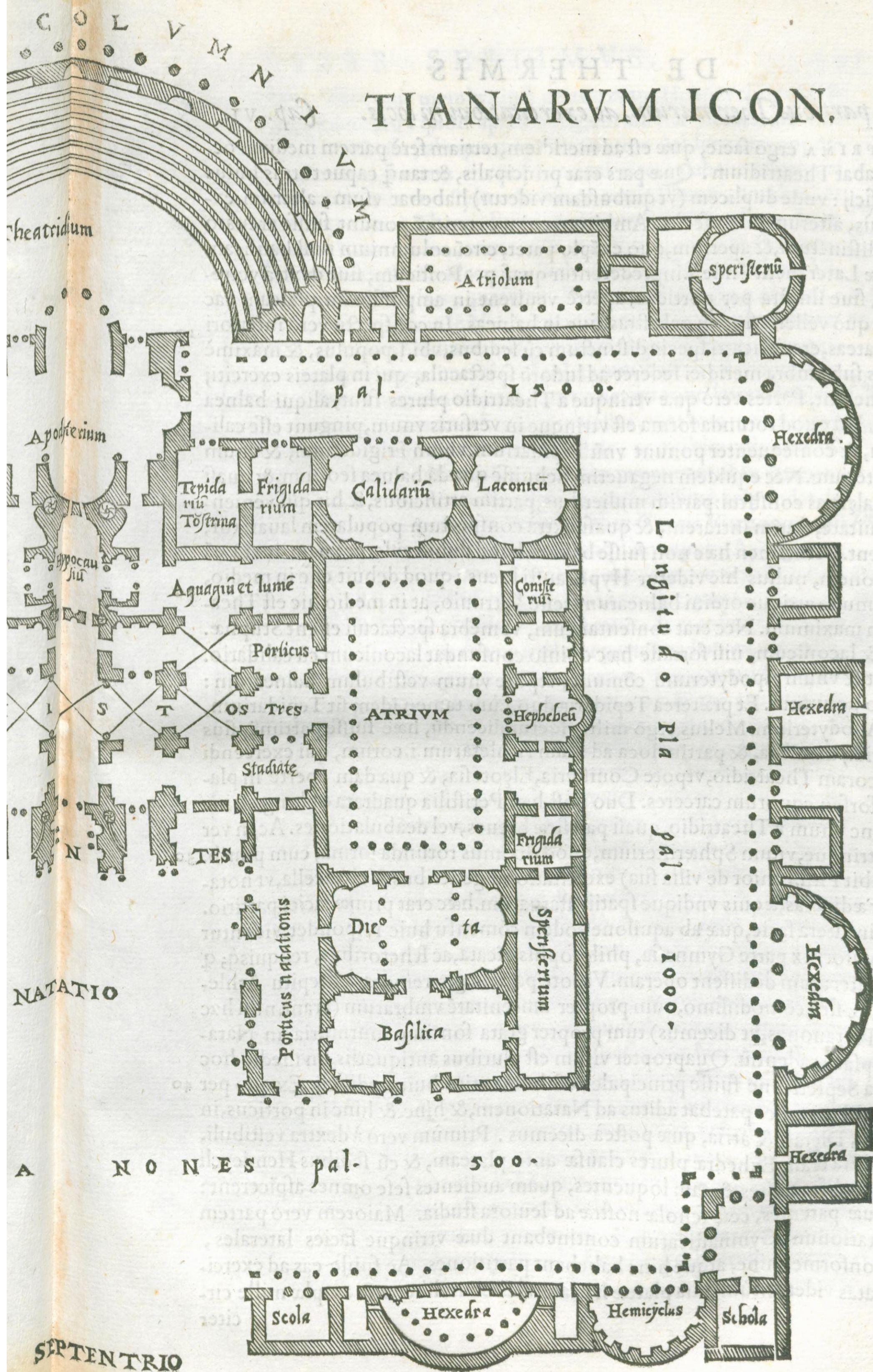
Forma Thermarum, ac partitio.

lib. 5. c. 11.

THERMARVM DIOCLE-

TIANARVM ICON.

De partibus Thermarum, ac exercitationum locis. *Cap.* VI.

IN PRIMA ergo facie, quæ est ad meridiem, tertiam ferè partem mediam occupabat Theatridium. Quæ pars erat principalis, & tanq̃ caput totius huius ædificij: vnde duplicem (vt quibusdam videtur) habebat vsum; alterum extrinsecùs, alterum intrinsecùs. Ambitum enim exteriorẽ ponunt fuisse arcuato opere distinctum, & apertum, quo exẽplo patet, circũcolumnium post basilicam ecclesiæ Lateranẽ. Vnde. s. ingrederentur quasi per Posticum, siue dextrâ verterentur, siue sinistrâ per porticus, apertè venirent in amplissimam plateam, ac exindè quò vellent, siue in palæstras, siue in balneas. In conspectu verò interiori erga plateas, erat Theatri specie distinctum cũ sedibus, vbi. s. populus, & maximè nobiles sub vmbra meridiei sederet ad ludorũ spectacula, qui in plateis exercitij caussa fierent. Partes verò quæ vtrinque à Theatridio plures sunt, aliqui balnea putant. Nã quod rotunda forma est vtrinque in versuris vnum, pingunt esse calidarium, & consequenter ponunt vnũ Tepidarium, vnum Frigidarium, & vnum Apodyterium. Nec equidem negauerim debuisse quædã balnea seorsum, & quasi extrà palęstras constitui: partim mulieribus, partim artificibus, & his qui venientes à ciuitate, statim intrarent, & quasi extrà conspectum popularem lauarẽtur, & abirent. Verũtamen hæc non fuisse balnea, haud dubiè videtur: nam iuxtà eã appictionem, nullus hic videtur Hypocausti locus: quod debuit esse in medio, & commune vtrique ordini balnearum, teste Vitruuio, at in medio hic est Theatridium maximum. Nec erat consentaneum, vt mẽbra spectaculi essent Stuphæ. Deest & laconicum, nisi fortasse hæc opinio confundat laconicum cũ calidario. Sat erat & vnum Apodyterium cõmune, vtpote vnum vestibulum balnearum: hic duo ponuntur. Et præterea Tepidaria duo, cùm tamen idem sit Tepidarium, quod Apodyterium. Melius ergo mihi videtur dicendũ, hæc fuisse partim ipsius Theatridij membra, & partim loca ad vsum Athletarum. i. eorum, qui exercendi essent coram Theatridio, vtpote Conisteria, Elęotesia, & quædam apertè in plateam, forsan equorum carceres. Duo post hæc Peristilia quadrata oblonga, hinc atq; hinc vnum à Theatridio, quasi palestræ breues, vel deãbulationes. Ac in versuris vtrinque, vnum Sphæristerium, quod diximus rotunda forma, cum plurib. (vt scribit Plin. Iunior de villa sua) exercitationũ generibus. Vel Sacella, vt notatur per ædiculas, æquis vndique spatiis statuarum. hæc erat primæ faciei partitio. Porrò in altera facie, quæ ab aquilone eodem cõmensu huic respondet, videntur fuisse maiori ex parte Gymnasia, philosophis dicata, ac Rhetoribus, reliquisq; q̃ studiis literarum dedissent operam. Vtpote pars magis remota à strepitu Athletarum, & situ cõmodissimo, tùm propter amœnitatẽ vmbrarum (erant. n. in hac platea Platanones, vt dicemus) tùm propter grata fontium murmuria, in Natationẽ ipsam cadentiũ. Quapropter visum est pluribus antiquariis, in medio hoc spatio à Septẽtrione fuisse principale vestibulũ totius huius ædificij. Ex quo per medios Platanones patebat aditus ad Natationem, & hinc, & hinc in porticus, in basilicas, Dię tas, & atria, quæ posteà dicemus. Primùm verò à dextra vestibuli, & à sinistra erant Exhedræ plures clausæ ante plateam, & cũ sedibus Hemicycli forma, vt disputantes, & tam loquentes, quàm audientes sese omnes aspicerent: & aliquæ patentes, ceũ scholæ nostræ ad leuiora studia. Maiorem verò partem exercitationum Gymnasticarum continebant duæ vtrinque facies laterales, quæ conformes hinc, atque hinc habebant partitiones. Ac fuisse eas ad exercitia dicatas videtur: tùm quia plateæ hæ laterales erant liberæ, & amplæ mille circiter

Posticũ.

lib. 5. c. 11

Peristilia

Sphęristeria

Sacella.

Gymnasia.

Vestibulũ.

Hexedræ & Hemicycli.

Scholæ.

citer pedum ſpatio. Tùm quia membra ipſa partim erant Hemicycli aperti cũ ſedibus, ac vario ornamento, quod apparet, ſignorum, ac picturarum: & partim coniſteria, Elæotheſia, aliaque membra ad vſum Athletarum opportuna. Totam hanc autem primam circunferentiam circundabant continuæ porticus, ducentis columnis vno ſtylo. Subinde erant Plateæ, amplæ, & liberæ, vt dixi, tàm quæ antè Theatridium, quàm vtræque laterales. In ea autem, quæ erat ante Natationem, erant xiſtum, Platanones, & Stadium, ad exercitationes maximè ęſtiuas idonea. Fiebant enim Xiſta (authore Vitruuio) inter duas porticus Syluæ, quæ erant Platani, virenteſque id genus arbores conſitæ, aptiſſimo ſitu antè Natationem, vnde aquarum caperent refrigeria. Poſt Xiſtum autem Stadium, ita figuratum, inquit Vitruuius, vt poſſent hominum copiæ ſine impedimento, Athletarum curſus, variaque alia ſpectare certamina. Atque hæ omnes erant partitiones quoquo latere, & Gymnaſiorum, & platearum. Summa verò operis maieſtas, erat tota moles in medio, quæ communes habebat palæſtras cum balneis, ac multimodis earũ mẽbris, ac miri artificij. Nam ſi ædificiorum perfectio proportionibus humani corporis reſpondere debet, vt Vitruuius tradit, perfectiſſimè reſpondet in Thermis Diocletianis, ac melius quàm conſtituat ex Græcis Vitruuius. Eſt enim in his Theatridium, vbi erat veſtibulum, tanquàm caput: Apodyteriũ, pectus: Hyppocauſtum, Stomachus: vmbilicus, maxima, ac regalis baſilica in medio: venter, Natatio. Membrorum verò vtrinque, quæ ſunt balnea, atria, palæſtræ, porticus, Diętæ, baſilicæ; æqua ratio, ac menſura eſt, vt brachiorum, ac fæmorum. ita vt quæ ex vna tradetur parte, eadem ex altera pariter intelligenda ſit. Incipiemus autem à Natatione, quæ patentiſſima pars aſpiciebat Aquilonem: & ex ea à latere per baſilicas, ac diętas veniemus in atria, exinde in palæſtras interiores, ac maximam baſilicam, & demum ad balnearum membra. Erat inquam Natatio in receſſu medio ab aquilone, longitudine ducentorum pedum, latitudine dimidio minus, ponte, ac arcubus bipartita ad interiores aditus, vbi nunc facta eſt maioris altaris baſilica. Habebat autem à caſtello proximo Aquæ Martiæ emiſſarium, quod per occultos tubos ferebat ad Natationem ipſam aquas. Habebat & ſupernè ad longitudinem fontes varia ſpecie, ac Muſæa, quæ teſte Plinio, ex pumicibus, ac eroſis vetuſtate ſaxis extructa (vt hodie quoque Romæ ſunt in vſu) ſpecus imaginem referebant, ac fiſtulis modò apertis, modò clauſis, vario, blandiſſimoque ſalientium aquarum luſu, recentes ſemper aquas in natationẽ ipſam fundebant. Miris circùm adhibitis ornamentis, quorum etiamnum apparẽt ædiculæ ſignorum, & ſtatuarum, fontiumque veſtigia, & columnarum baſes. A Natatione plura, ac nobiliſſima membra: primùm ab vtroque capite erant ampliſſimæ porticus conformes, nimirùm & ad ſpectacula Natationum, & ad refrigeria conſtitutæ. Et aliæ ad altiorem proſpectum porticus penſiles, minori ſtylo. Exeuntibus verò à porticu, tam dextrâ, quam ſiniſtrâ, erat primùm baſilica amœniſſima, vbi conuenirent omnes, qui vel in palæſtras venturi eſſent, vel in balneas. Idcirco ſatis ampla, ornatu plaſtices, ac picturis adhuc nitet antiquiſſimis. Hinc rectâ in Diętam, quæ erat eadem capacitate, ſed latior tamen baſilica, duplici columnarum ſtylo tripartita: nam media parte ceu atriolum, erat aditus in atrium maximum, & in palęſtras: capita verò hinc atque hinc deſinebant in hemicyclis, vbi fortaſſe Athletarum ferrentur

iudicia

Porticus & Circuncolũnia.

Xiſta, & Syluæ.

Platanones.

Stadium.

Lib. 3.

Diocletianarum mirifica ars, & deſcriptio.

Natatio.

Emiſſarium aquæ Martię.

Fontes, ac Muſæa li. 36. c. 21.

Porticus natationis.

Baſilica.

Dięta.

Atria.

iudicia. In Atrijs erant Peristilia, hoc est circũcolumnia, quæ faciebant atrium oblongum trecentis pedibus, latitudine dimidio minus. vbi in Porticu, oriẽtali parte, erant hæc membra, situ aliquantisper diuerso ab eo, quem assignat Vitruuius. Primò Ephœbeum, in medio, hoc autem erat Hexædra amplissima cum sedibus, quæ tertia item parte longior quàm lata, erat ad exercitia iuuenum dicata. Sub dextra Ephębei erat Corticeum, seu Coryceum à Coryco, quod videtur pilæ genus in Galeno 11. de San. tuenda. Seu Choriceum dictum, Choreis nimirùm, ac saltationibus locus proprius. Proximè Frigidarium, locus ventis perflatus, fenestris amplis. Ab eoque iter in Sphęristeriũ oblongum, & simplex, ad pilæ ludum aptissimum. Ad sinistram Elęothesium, quæ erat ad vnctiones faciendas cella olearia. Sub hoc Conisterium, vbi sicco puluere, vel harena luctaturi se se conspergerent. Ab eoque iter in Propnigeum, vbi erat in versura porticus Laconicum, quòd referemus suo loco posteà. A' Peristilio autem, atrioque intrantibus ad interiores Palæstras, erant Porticus tres stadiatæ, quas hodie occupat longitudo ecclesiæ. Ex quibus media pars amplissima, centum pedum latitudine, super ingentes columnas, altissima prominet testudine, cæterùm ita facta secundum Vitruuium, vti latera, quæ sunt vtrinque ad columnas margines haberent, & quales habet hodie via ab Hadriani mole ad Vaticanum semitas, non minus pedum denũm, reliquaque planicies octoginta pedũm. Ita qui vestiti ambularent circùm in marginibus, non impediebantur à cunctis se exercentibus. Hæc autem Porticus ξυςὸς apud Grecos vocitatur, in quo Athletæ in tectis stadijs exercerentur. Quę quoniam exactè erat in medio, & veluti in corde totius ędificij, vbi maximè conuenire solebat nobilitas ad exercitia hyberna, ad ambulationes, & ad spectacula; cæteras meritò excedit partes, tùm magnitudine, tùm regali maiestate operis, altissimis superbissimisque prominens columnis, & patentissima vndique in peristilia, in balńeas, in Hypocaustum, in Natationem, ac supernè fenestris illustratur latissimis.

Ephębeum. Corticeum. Coryceum. Choriceum. Frigidariũ. Sphęristeriũ. Elęothesium. Conisteriũ. Propnigeũ. Palæstrę interiores. Porticus stadiatæ. Xistus.

De exercitationum generibus, ac præparationibus ad balnea. Cap. VII.

CONSTAT ergo hactenus, balnearum loca in Thermis, atque Exercitationum fuisse coniuncta. Idque optima ratione, quoniam vtrorumque similiter coniuncta erat vtilitas, ac mutua erant inuicem beneficia. Nempe Thermarum ratio duos, imò tres habebat fines: primum ad disciplinam iuuentutis, quæ sic viribus corporis, honestisque vitæ conatibus præualere assuesceret: deinde ad sanitatem tuendam, qui duo fuerant fines præcipui: & demum ad delicias. In quibus omnibus mutua Balnearum, atq; Exercitationum erant beneficia. Nam quantum conferebant balnea lassatis exercitatione, ac labore corporibus ad robur virium reparandum, & ad munditiam; tantundem rependebant vtilitatis exercitia, sine quibus balnea non possunt esse vtilia, maximè sanis. Itaque Galenus in libris de tuenda San. modò balnea Recuratoria virium esse dixit; modò Exercitia Præparatoria ad balnea. Quod frequenter in alijs authoribus legimus, & succinctè eo Epigrammate colligitur Martialis.

Thermarum instituta, ac fines. Balnearum & Exercitationum mutuo beneficia. Bal. Recuratoria. Exercitatio, Præparatoria.

Non pila, non follis, non te paganica Thermis

Præparat, aut nudi ſtipitis ictus hebes.
Vara nec iniecto cęromate brachia tendis,
Non harpaſta manu puluerulenta rapis.

Vidiſſes igitur tum frequentem ciuitatem, non ſecus atq; hodie nos ſolemus ſacras Eccleſias feſtis ſolennibus, frequentare Thermas. Alios quidem ad honeſtos, quos primo inſtituto propoſuimus vitæ conatus. Alios ad ſanitatem tuendam. Et alios ad oblectamenta tam animi, quàm corporis capienda, pro celebritate illa populi, pro variarum rerum, ac ludorum ſpectaculis. Et denique pro amænitate loci delicioſiſſimi: vnde βαλανεῖας idcirco dictas græca voce exiſtimat D. Auguſtinus in confeſſionibus, quòd βάλλει τὰς ἀνίας, ideſt quòd anxietates tollat. Ergo vt pro veteri inſtituto generoſæ Ciuitatis, quam diximus in laboribus natam & educatam, magna erat omnium in Thermis celebritas; ita pro tempore, & pro conditionibus perſonarum, Exercitationes erant variæ, & in varijs locis. Quippe aliæ in Palęſtris fiebant, aliæ in Xiſtis, aliæ in Hexedris, ſub dio alię, in ſtadio, & platearum libero ſpatio; alię in pluribus fiebant locis. Nec ſecus quædam erant communes exercitationes, pueris, ſenibus, & iuuenibus, vt eo carmine notatur à Martiale.

Vitæ ratio Romanorum Ther.

Βαλανεῖα vnde dicta.

Exercitationum loca.

Folle decet pueros ludere, folle ſenes.

Quædam propriæ. Iuniores aut lucta, aut curſu, aut ſaltu, aut pila ludicriſq; id genus exercitijs cępiſſent aſſueſcere in Ephebęis. Quem planè morem repreſentauit Plautus in Bacchidibus, vbi in perſonam ſeueri ſenis indicat pueros primis viginti annis cum Pędagogo in Palęſtram antè Solem exorientem veniſſe ſolitos, d.

Perſonarum exercitationes.

Puerorum.

Ibi curſu, luctando, haſta, diſco, pugilatu, pila,
Saliendo ſe exercebant, magis quàm ſcorto, aut ſauijs.

Iuuenum.

Fortiori autem iuuenta iiſdem quidem exercebantur, vel acrioribus etiã plerunque ludis, halteribus, harpaſto, & aliquando cęſtu. Vel armorum varijs generibus in Palęſtris. Vel in Hippodromis curſu equì, vel agitatu. Athletæ vel ſtadium ſpectante populo decurriſſent, vel acri pugilatu dimicaſſent, cum cęſtibus plumbeis, ac baltheis implicatis manibus, quo grauiùs percuterent. Alij ſaltu ſimul, & halteribus, item plumbeis globulis. Alij in ſphęriſterijs luſiſſent pila, vel folli in plateis, vel Harpaſto, pila maxima. Seniores quidam, quorum erãt ad ſanitatem præcipua ſtudia, vt recenſuit Galenus, ambulatione duntaxat antè balneum contenti erant. Alij clara lectione, vel diſputatione in Hemicyclis, vel declamatione oratoria, vel cantu muſico. Alij modò vno vtebantur, modò alio per occaſionem, exercitij genere. idcirco nec mirum ſepties quoſdam aliqua die lauari ſolitos, quod apud Plinium legitur. Alexander Seuerus, vt meminit Lampridius poſt lectionem operam Palęſtræ, aut Sphæriſterio, aut curſui, aut luctaminibus mollioribus dabat, mox veniebat in balneum. Alijs ſupplebant diurni operis labores, qui ad recreandum laſſatum virium robur vſuri eſſent balneo. Cæterùm lenis exercitationis modus erat ambulatio, quam Senes, & Viri graues, & imbecilles potiſſimùm obibant. Dignior ad laudem, ac diſciplinam, erat exercitatio in Palęſtris & armis eorum, qui robuſtis eſſent viribus. Et quam σκιαμαχίαν, hoc eſt vmbratilem pugnam, vt interpretatur Gellius, Græci appellant, ἀποθεραπευτικὴν, ob ſalubritatem à Gymnaſticis dictam, Galeno teſte. Innumera prætereo luſuum genera, quorum (vt cæterarum rerum viciſſitudines ſunt) vix

Cæſtus.

Halteres.

Harpaſtum.

Senum exercitationes.

5. De ſa. tu.

Operarij.

2. De ſa. tu.

1. De ſa. tu.

Nostri seculi vita differens ab antiquis.

nomina ad posteras ætates transiêre. Nec nostræ professionis est exercitationum singulos modos, aut genera: quibus illi veteres vterentur, recensêre, quam partem à Hieronymo Mercuriali, Medico atque Philosopho scientissimo elucubratam, propediem in lucem editam videbimus. Verùm ex eorum exercitiorum censu, quem fecimus, hanc præcipuam habebimus vtilitatem, considerantes quàm longè differat hic præsens nostri seculi viuendi modus, & maximè Principum, nec opportuno posteros destituemus consilio. Sanè vbi illorum temporum vita assiduis dedita erat exercitijs, vtpote quæ & sanitatem conseruarent, & promptiores redderent vires ad singula, tàm animi, quàm corporis munera obeunda; è contrà hodie in continuo ocio degitur. Et à Principibus maximè, qui ob decorum, ac amplissimi ordinis maiestatem, semotam à communi consuetudine degentes vitam; aut curis animi grauibus iugiter tenentur; aut si ad ludicra aliqui transire soleant, ea inertia sunt, tabellæ, aleæ, vel Trochi nouus modus hùc illuc super mensam agitati: in quo vitæ genere tandem ob desidiam, & anxietatem, totam breui peruertere temperaturam coguntur. Vnde non mirum est, qui præproperam accelerent senectam, incurrantque facile aut in morbos renales, aut in podagram, aut in Hemicraniam, aliosque id genus affectus, medioque veluti in cursu vitæ deficiant.

Exercitia nostri temporis inertia.

Quapropter generalissimum hoc, ac saluberrimum sibi quisque proponere debet institutum, exercitium necessarium esse ad sustentationem vitæ: in qua re omnes sapientes, variarumque nationum ritus summo consensu conueniunt.

Exercitij necessitas ad vitam.

Verùm quoniam hoc tempore non solùm plurima veterum exercitiorum genera non sunt in vsu, imò vel ipsorum nomina (vt diximus) sunt obscura; nec adeo illis vti esset possibile, qui nec Palęstras habemus, nec Thermas, propterea in gratiam nostrorum Principum, aliquot particularium exercitationum genera proponemus ex Galeno, atq; alijs antiquis authoribus, quarum multas si non in campis, & plateis obire poterũt; licebit saltem & in cameris, & in atrijs, ac viridarijs suis, seruata etiam personæ grauitate, percommodè exerceri. Exercitationum (inquit Galenus) complures differentiæ inueniuntur. Aliæ robustæ sunt, & violentę, siue vehementes; aliæ mediocres, & lenes. Aliæ singulares, aliæ cum alio fiunt. Et aliæ vniuersas simul corporis exercent partes, aliæ vnam magis, & aliæ alteram. Vehemens exercitatio dicitur, quę & robusta, & celeris sit: atque hæc multas habet differentias. Quædam enim fiunt ocyssimè agitatis, quædam robore, ac nixu, quædam sine his, quædam cum robore pariter & celeritate, & quædam lentè.

Exercitationum differẽtiæ ex Gale. 2. de san. tuen.

Exercitationũ genera.

Fodere robusta est, & singularis exercitatio, remigare, discum mittere, moueri celeriter, saltare; idque sine intermissione maximè. Similiter graue quoduis telum iaculari, & continuatis iactibus onere maximo sublato, & accliuis ambulare. Graui armatura tectum celeriter agitari. Continuatus diu cursus. Et iter facere. Per funem manibus apprehensum scandere, quo modo in Palęstris solitum erat pueros exerceri. Vel è fune, vel pertica manu apprehensa sublimen pendere, ac diu tenere. Manibus in pugnum reductis, iisdemque prolatis, vel in altum sublatis. Halteribus, seu globis plus minus grauibus seorsum positis, vtraque se inflectens manu attollere. Quæ robustior erit exercitatio, si qui ad sinistram manum fuerit dextrâ conetur attollere, & sinistrà qui ad dexteram. Diuq;, ac sępius identidem facere. Potest & solis cruribus erectus ac vno loco cõsistens celeriter exerceri, modò retror-

sum

sum insiliens, modó in anteriora vicissim crurum vtrunque referens. Solus similiter exerceri est, summis pedibus ingredi, tensasque in sublime manus, hanc antrorsum, illam retrorsum celerrimè mouere. Se humi celeriter circumuoluere, vel solum, vel cum alijs. Cum alijs verò & citrà robur, & violentiam multæ exercitationes peraguntur. Vt cursus ad metam constitutam. Vel vmbratilis armorum meditatio. Summis inuicem manibus concertare. Coryco, & parua pila ludere. Stare, nec sinere se loco dimoueri; quo exercitij genere Milo Crotoniates celebratur. Vel se erectum, & circumactum propè astantem mutare. Complecti quempiam manibus, digitisque pectinatim iunctis, isque diuellere se adnitens. Medium appræhendere, ac sublatum ceù magnum onus protendere, & reducere. Lucta vtriusque luctatoris robur exercet. Luctari cum robore est, ambobus cruribus alter alterius crus complecti, manibus inter se se collatis, & collo. Manu altera tanquam fune collo alterius iniecta, ipsumque retrorsum trahere, ac reuellere. Pectoribus ex aduerso innixi, magno se conatu inuicem retrudere. Ad singulares porrò attinet electionem, qua parte corporis quis vti velit, aut indigeat exercitatione. Aliæ enim vniuersas simul exercent corporis partes; quo nomine ludus paruæ pilæ à Galeno præter cætera commendatur. Aliæ vnam magis, aliæ alteram exercent partem, lumbos, crura, brachia, spinam, pulmonẽ, thoracem. Itatio, cursusque crurum exercitationes sunt. Acrocorismi, hoc est festiuæ saltationes, & Sciamachiæ, crurum, brachiorum, & manuum propria. Lumborum autem, assiduè se inclinare, aut pondus aliquod à terra tollere, aut assiduè manibus sustinere. Spinam transuersim exercet, atollere (vt dictum est) alternatim halteres. Thoracis vero, & pulmonis sunt propriæ, maximæ Respirationes. Cor. Celsus inter exercitationes imbecilli stomacho conferentes, claram commendat lectionem. Maxima verò vox vocis quoque instrumenta omnia permouet, dilatatque: naturalem excitat calorem, & quo magis fit assidua, eo magis vniuersis corporis partibus communicatur, vt in nostris concionatoribus experimur, & in libro de voce à Galeno est proditum. Hoc genere exercitationum per vocem, quæ lenes sunt, maximè vti poterunt Seniores, & qui ad motum sunt imbecilles. Ambulatione etiam qui magis validi. Vel equitationes sufficiantur, gestationesque seu curru, seu pro ægrotantibus in Scimpodio, & Sella portatili. Vltimò Frictiones suppleant. His omnibus exercitationum generibus, imò infinitis alijs (vt Galenus inquit) docebant Pædotribæ exercendum esse: & vel in Palæstris, vel extrà, vel in alto puluere, vel conculcato, & firmo solo, & omnino antè balneum. Quibus & nos iuxtà præsentem viuendi modum, siue pro præparatione, siquis velit ad balneum, seu sine balneo, vt plerique hodie facimus, percommodè vti poterimus. Sed de exercitationum emolumentis alio loco occurret dicere: nunc ad describendas balnearum partes in Thermis redibimus, ac alia in eis requisita explicabimus.

Exercitationes cũ alijs.

Lucta.

Vniuersalis, & particularium membrorum.

De paruæ pilæ ludo.

Lib. 2. c. 8.

Clara lectio.

Lenes exercitationes, lectio, & ambulatio.

Cap. 18.

De Natatione. Cap. VIII.

INTER principes autem Thermarum partes, primùm de Natatione oportet dicere, quæ situ boreali frigidas, ac puras statim à fontibus admittebat aquas. Erat enim Natatio (vti diximus) separata à partibus balnearum: nimi-

nimirùm quia ſingularis eius erat, ac proprius vſus, non tàm quidem ad lauationem, quàm ad exercitium. Eſt enim Natare laborioſum, quòd ita iactatis manibus, ac cruribus aſſiduè, vniuerſæ corporis exercentur partes. Quare rectè Ariſtoteles in Probleumatibus, Natationem, ob laborem, curſui cōparat. Et Oribaſius eam inter alia exercitationum genera adnumerat. Imò Natationis in vrbe fuit primus, ac antiquiſſimus vſus ante balnea: quando ſcilicet conſtitutæ fuerunt exercitationes in Campo Martio, vbi iuuenes (teſte Vegetio) puluerem, ſudoremque detergerent, ſimul atque ad obeunda aquarum pericula exercerentur. Et Galenus teſtatur de ſuo tempore, pueros in aquis γυμνασικὰς παιδάς facere conſueuiſſe, id eſt, quòd prima fiebant in aquis pueritiæ rudimenta. Itaque præter Tyberis commoditatem, propria ad hunc ritum loca conſtituta fuiſſe in vrbe diximus, quæ diuerſis explicata nominibus inuenimus, Natationes, Piſcinas, Stagna, atque etiam Naumachias. Piſcinæ dictæ, quòd & piſces haud dubiè continerent, non tamen ad vſum piſcium, nam ad hoc propria erant viuaria, ſed ad munditiam ſeruandā aquarum, & amœnitatem. Videtur autem exercitationum huiuſmodi cauſſa, primùm conſtituta fuiſſe Piſcina publica dicta ſub cliuo Capitolino, ad quam (vt Feſtus Pompeius eſt author) & natatum, & exercitationis cauſſa veniebat populus. Ex ea & piſcinæ aliquando ſunt dictæ particulares Natationes, & labra lapidea, qualia Romæ videmus maxima, necnon portatilia, ac lignea ad vſum etiam calidarum aquarum. Quod authoritate conſtat M. Tullij ad Q. Fratrem de ſuis balneis, Latiorem (inquit) piſcinam voluiſſem, vbi iactata brachia non offenderentur. Has à Galeno, ac alijs Græcis authoribus, modò κολυμβήτρας, modò βαπτιστήρια dictas legimus. Parua autem Solia, peluesque πυέλους; quam differentiam planam faciunt Galeni verba lib. 7. Methodi, vbi ad ventriculi ſiccitatem curandam, quæ Hecticam minetur, natationem in balneo factam conſulit ἐν τοῖς κολυμβήτραις, ideſt in piſcinis natando cōſtitutis, quàm ἐν τοῖς μικροῖς πυέλοις. Memorantur porrò & Neronis Stagna, vbi Amphitheatrum à Martiale ponitur in primis Epigrammatis d.

Natare eſt quoddam exercitium.

1. De ſa. tu.

Piſcina, & viuarium.

Piſcina Publica.

κολυμβήτραι βαπτιστήρια. πυέλοι.

Stagna.

Hic, vbi conſpicui venerabilis Amphitheatri
Erigitur moles Stagna Neronis erant.

Quod tamen ſtagnum non planè conſtat an ad natationis vſum, an pro Naumachia fuerit à Nerone conſtitutum. Vſum tamen vtrunque præſtare poterat, ſicut & de altero eius nominis meminit Tacitus, clauſiſſe Neronem in valle Vaticani ſpatium, in quo equos regeret, apudque nemus, quod nauali ſtagno circumpoſuit, conſeuiſſe. Stagni huius in Vaticano Naumachiæ nomine meminit Egeſippus Græcus author, in D. Petri & Pauli martyrologijs. Cæterùm Naumachia poſt Natationes & balneas, altioris fuit inſtituti quàm ad natationem, nec, niſi poſt imperia principum inuenta. Nempe in qua nautici certaminis fieret ſpectaculum, vel ad diſciplinam militarem, quò faciliùs milites pericula fluminum, vel naualis belli, cùm opus fuiſſet, poſſent euadere. Sic Polybius refert Romanos primo bello Punico, quod aduerſus Chartaginienſes geſturi erant, milites ſuos in nauali diſciplina exercuiſſe. Et Suetonius Auguſtum cúm eſſet cōtrà Pompeium iturus, in portu Iulio apud Baias milites in nauali exercitatione tota vna hieme detinuiſſe. Vel erat Naumachiæ vſus ad delectationem populi, vt cætera ſpectacula. Plura enim erāt quæ præberent animo delectationem: primò aluei magnitudo, ac Cyrci cuiuſdam

Neronis nomine ſtagna duo.

Nauale ſtagnum.

Naumachia

Finis duplex

Naumachiæ iucundum ſpectaculum.

iusdam amplissimi forma, edita ad commoditatem tanti ludi, in conspectu maximæ ciuitatis. Deinde classis in eam, etiam magnarum nauium introductio, & ludus ipse certaminis. Et demum populi celebritas, & vel ipsa aquarum copia, atque amœnitas, maris instar tranquillissimi. Et quæ apertis euripis tantam vim aquarum vno haustu reciperet, laxaretque finito spectaculo. in quo mouet admirationem aduenæ Martialis, dum sic adulatur Domitiano. *Martialis locus.*

Si quis ades longis serus spectator ab oris,
Cui lux prima sacri muneris ipsa fuit.
Ne te decipiat ratibus naualis Enyo,
Et par vnda freti, hic modò terra fuit.
Non credis? spectes dum laxent æquora Martem,
(Parua mora est) dices, hic modò Pontus erat.

Ex quo planè authoritate colligitur, in Cyrco tam maris quàm terræ celebrari spectacula debuisse: vbi modò terra (inquit) modò Pontus erat. Quod Cyrci Maximi situs confirmat inter Auentinum montem, & Palatinum depressus, in quem Gabiusæ aquæ riuus, quem Marianam posteri dixerunt, perpetuò influit. Propriè verò ad vsum naualis certaminis, duæ fuerunt certissimæ Naumachiæ. Prima Augusti trans Tyberim, adductâ ob id in eam Alsietina aqua, vt Frontinus est author, quæ sapore, & crassicie marinam aquam æmulabatur, in qua faciliùs natatur, teste quoque Aristotele in Problematibus. Altera verò, & magis celebris, fuit Naumachia, quam Domitiani diximus, sub colle Hortulorum, ad emissarium aquæ Virginis. Authore Suetonio, qui asserit Domitianum circunstructo iuxtà Tyberim lacu (inter Campum Martium scilicet & ipsum collem Hortulorum, vbi nunc iuxtà Sancti Syluestri ædes apparent vestigia) nauáles pugnas in eo, penè iustarum Classium edidisse. Luxuosissimus Heliogabalus, euripis vino plenis, naumachiā exhibuisse, tradit Lampridius. Sed nunc ad partes balnearum proprias accedamus.

In Cyrco Naumachia.

Gabiusa aqua Mariana.

Augusti Naumachia.

Domitiani.

Heliogabali.

De partibus balnearum, & de Milliariis vasis in Hypocausto. Cap. IX.

BALNEARVM verò in Thermis non eam videmus copiam, quam de exercitationum locis iam diximus. Ex quo planè videtur, quòd multo plures essent qui exercerentur, & qui frequentarent Thermas ad spectacula quàm qui lauarentur. Et eodem tempore magna hominum copia exercebatur, & qui vno, & qui alio exercitij genere. At ad balneas intrantium continua fiebat successio, nam cùm priores occupassent loca, reliqui (vt scribit Vitruuius) circunstabant, dum lauarentur. Plerique sani, ac robusti, postquàm in exercitijs incaluissent, nullis ferè alijs vtebantur balneis (vt infrà monstrabitur) nisi natatione. Quæ pars idcirco erat amplissima, & exercitationibus tam subdialibus, quàm internis commodissima. Vel transissent duntaxat ad balneas calidas, atque illicò egressi insiliebant in frigidam. Summa ergo artificij in balneis hæc fuisse videtur, vt in loco essent quā commodo omnibus se se exercentibus; ac mirandi planè artificij ministerijs tot aquarum, calidarum simul, & tepidarum, quæ continuè ex se funderentur in balneas. Pro commoditate, ac ratione lauationum, erant omnes ad

Exercitationum plura loca, quā Balnearum.

Balnearum situs.

meridiem, vnde solis semper illustrarentur, ac fouerentur aspectu. Nam tota ea facies anterior erat distincta in duos ordines balnearum, vnus à dextris Hypocausti, & alter à sinistris. Et vterque ordo distinguebatur in quatuor Cameras, conformes vtrinque, ac ita collocatas, vt ex vna in aliam pateret aditus. In medio quidem erat Hypocaustum, vtrinque verò in versuris Laconicum, deinde consequenter Calidarium, Frigidarium, & tepidarium, vt planè singula explicabimus. Principio contrà Theatridium, quod in prospectu platearum à situ meridionali proposuimus, progressu ferè ad mediã plateam, erat ceù vestibulum regale Apodyterium, seu Tepidarium. Quem locum laxum, & hilarem describit Plinius ad Apollinarem, hoc est, amœnum, ac mollis teporis, tùm solaribus radijs à meridie illustratum; tùm proximi Hypocausti vapore laxum: vbi nimirùm ingressuri ad balneas exuebãt vestes. Quæ quoniam prima erat, ac nobilissima Thermarum pars, nobilissimi etiãnum apparet artificij. Figura in quadrum oblonga, ac hemicyclis quaque facie distinctum, cum aditis vndique intercolumniorum, columnisque supernæ testudinis altissimis, quæ tàm authoris, quàm operis summam maiestatẽ ostendunt. Vnde sapienter hæc pars, proposita est pro prima porticu Ecclesiæ à Michaële Angelo Bonaroto, quem pictura, sculptura, & Architectura mirabilem, meritò alterum nostræ ætatis Trimegistum dixerim. Hinc sinistrorsum modicus introitus in Hypocaustum; siue (vt melius dicam) super Hypocausti locum, qui rotunda forma, cum opportunis hinc atque hinc mẽbris, nunc primis Nouæ Ecclesiæ sacellis dicatus est. Tota enim infrà moles huius ædificij, concamerata inuenitur, ac distincta ad diuersos vsus. Aliæ Criptoporticus erant patentes ad refrigeria in magnis caloribus. Aliæ calidarum, aliæ frigidarum aquarum ductus, alię calorum æstuaria, aliæ grandes cloacæ, vnde lauationes exonerarentur, & alia denique Hypocaustum, atq; Hypocausti membra. Erat ergo Hypocaustum fornax inferior, vbi fornacatores (vt vocabulo vtar Iureconsulti) curam succẽdendi ignem habebant in Thermis. Erat autem vnicum, teste etiam Vitruuio: collocatum tamen in medio, vt communis eius esset vsus vtrisque caldarijs, ex vna parte virilibus, ex altera muliebribus. Idque per opportuna æstuaria, qui erant meatus ab Hypocausto perpetui, vnde calores occulti in cameras caldariorum ipsorum penetrabant. Quod tetigit in primo Syluarum Papinius Statius d.

Apodyteriũ seu Tepidarium.

Hypocaustũ

Cryptoporticus.

Fornacatores.

Lib. 5. c. 10

Æstuaria.

—Vbi languidus ignis inerrat
Aedibus, & tenuem voluunt hypocausta vaporem.

Vasaria tria Super Hypocausto tria erant composita vasaria ænea, vel plumbea (vt Palladio placet) ænea tamen patina subiecta. Quorum idem erat nomen cum cameris prædictis, vnum Caldarium, alterum Tepidarium, tertium Frigidariũ. Græcis hæc Μιλιαρία, Latinis (vt apud Catonem, Senecam, atque Palladium legitur) item Milliaria, à magna fortasse capacitate, quasi plus mille librarũ aquæ caperent. Quippe id genus vasa, teste Vitruuio, maximi aheni instar, ac testudinata ad circinum, ita erant collocata, vt ex Tepidario in Caldarium quantum aquæ calidæ exisset, influeret, de Frigidario in Tepidarium ad eundem modum. Atque hinc planum artificium est, in quo tantopere laboraui mus, quomodo ad communem vsum tanta aquarum copia ex vasis suppeditaretur in balneas. Quod restituo in lucem ex Seneca, qui dum ad Lucillum mira deliciarum inuenta sui temporis detrectat, hoc asserit obiter. Construi

Μιλιαρία

solitum in ipsis Milliarijs Dracones, quæ erant fistulata vasa tubæ instar ære tenui, per decliue milliario circundata, vt aqua dum ad os draconis conglomerati specie pluries eundem ignem ambiret, per tantum flueret spatij, quantum acquirendo calori satis esset. Quare triplex semper aqua in vasis, ac infinitæ copiæ, calida, tepida, frigida, nam successiuas vas ex vase capiebat aquas. primum quidem, quod Caldarium dicebatur, super prima hypocausti stratura collocatum, tanquam omnium vasorum vasis, calfactas per draconis inuolucra fundebat aquas. Secundum super hoc erat Tepidarium, quod à primi vasis vaporibus modicè incalescebat. Tertium Frigidarium: vtpote quod frigidas statim ab emissario aquas capiebat, & quantum subiecta vasa vacuabantur, tantùm hoc nouarum aquarum infundebat sine fine. Emissarij verò huius obscura quoque ratio est. Nam videmus quidem ad Thermas ipsas propria aquarum Castella constituta: quale extat in Diocletianis post palęstras orientali parte. Et in Antonianis à tergo Theatridij ad meridiem. Horum tamen altitudo nullibi excedit planiciem balnearum. Nec vllus est modus, neque artificij vllius vestigium, in summis Thermarum testudinibus, vnde tam altè deduci potuissent aquæ. Videtur itaque mihi à proximis illis castellis cõstructos fuisse infrà pauimenta totius molis canales occultos, quorum aliquæ visæ sunt reliquię in eruendis ad nouam ecclesiam macerijs: atque exhinc aquas deduci solitas in Natationes, in Fontes, ac alias piscinas. Hinc, tanquàm à communi fonte, per rotas ac tympana, ac id genus alias machinas aquæ haustorias, quas describit Vitruuius lib.10.à ministris balnearijs vel etiam iumento alligato, subleuatæ aquæ in supernam ipsi hypocausto piscinam infundebantur, quæ sponte posteà in subiectum Frigidarium caderent, & ex Frigidario rursus in Tepidarium, & consequenter in Caldarium, veluti diximus. Vnde plena semper vasa suis aquis, imum calida, medium temperata, supremum frigida, quæ per fistulas ęneas hinc atque hinc in quolibet vase compactas, versis ad vnumquenque actum epistomijs, fundebantur. Vbi nota harum ductuum in Balneas alterum artificium. Erant tubi ęnei erecti, tres à dextera, & tres à sinistra milliarijs, musicis organis non absimiles. Qui ad firmitatem quidem, ac robur faciebant ipsis vasibus: simul atque artificio ferè simili quo nos hodie Romæ nympheis ac viridarijs damus vel arcemus aquas, habebant fistulas infra parietes occultas, quæ in cameras balnearum, vbi opportunis locis essent epistomia, infundebant aquas. Quod ex eodem Seneca non est dubium, dum nimiæ lautitiæ adscribit, quod continuè aqua calida ex se funderetur in balneas, ac recens semper, veluti ex calido fonte per cameras transcurreret. Et ex Galeno, vt iam de camerarum dispositionibus dicemus.

Dracones i vasis.
Caldarium vas.
Tepidarium
Frigidariũ.
Emissaria aquarum.
Rotæ ac Tympana aquarum.
Fistulę aquarum.
Tubi et Epistomia.

De Laconico, & de Solijs Balnearum. *Cap.* X.

ORDINES quidem balnearum in Thermis duos diximus, vtrinque scilicet ab hypocausto vnum teste Vitruuio, alterum virilium, alterum muliebrium. Nam vt scribit Gellius lib.10.cap.3.authoritate Varronis 2.de Analogia, Pudor non patiebatur vtrunque sexum simul lauari, sed commoditas coniungi desiderabat. Quanquam in his quę post Varronis, & post Vitruuij ętatem factæ sunt, hæc distinctio non fit mihi verisimilis: quando

Balnea virilia & Muliebria.

do aucto ritu exercitationum, ac lautitia in Thermis, vix publicas potuisse virorum frequentiæ sufficere videtur. Itaque promiscuas potius ex eo tempore fuisse reor, ac honestis mulieribus satis fecisse priuatas, vel quas principes Matronas constituisse iam scripsimus, Agrippinæ Neronis matris balneas, Olympiadis, atque alias. *Cameræ quaternæ in balneis.* Cameræ in quoque ordine quaternæ, Laconicum, Calidarium, Frigidarium, & Tepidarium. Vel ternæ ad minus: hoc enim non videtur dubitandum, non fuisse Thermas vno stylo vbique, neque vno ordine partium, & tam in publicis, quàm in priuatis. Et hinc in authoribus tanta earum inuenitur varietas. *Celsus.* Quaternas ponit Celsus lib. 1. cap. 4. dum scribit, Sub veste primùm paululum in Tepidario sudare solitos: tùm transire ad Calidarium, vbi sudabatur largiùs, quod ponit pro Laconico: tumque aut in Calidam descendere, aut in Tepidam; deinde in Frigidam. *Galenus.* Easdem ponit Galenus lib. 10. Methodi, à Laconico incipiens: Primùm enim inquit ingredientes in aëre versantur calido: hinc secundò in aquam Calidam descẽdunt, quod propriè λουτρόν ait appellari. *λουτρόν* Ab hac mox in tertiam Frigidã ibãt: & tandem in quarta sudorem detergebant, quod erat Tepidarium, seu Apodyterium græcè dictum; in quo & Celsus dicit, se nouissimè qui se lauissent abstergere, & vngere consueuisse. Quem planè ordinem & in his Thermis, quarum videmus vestigia, seruatum inuenimus. Extat Laconicum ad sudationes in quoque primæ faciei angulo vnum, idque non adeo magnum, huius enim partis non erat vsus communis, neque adeo necessarius omnibus, vt quibus satis ad sudandum exercitia fecissent. Sed imbecillis proprius, & qui minus validi ad exercitia, sudores hoc loco excitabant: subinde intrabãt ad cæteras balneas. Nomen autem deduxit à Laconibus: quos hunc ritum primò instituisse, Plutarchus in Alcybiadis Lacedemonij vita est testis. *Pyriateriũ. Hypocaustũ. Calidarium. Sudatorium.* Græci aliquando Πυριαθηριόν, & nonnullis ὑποκαυστὸν dictum, ob igneum in eo vaporem: Latinis modo Calidarium, modò Cella calidaria, Senecæ Sudatorium, Laconicum verò communiter omnibus, & Ciceroni quodam loco ad Atticum. *Sphæristerium.* Suetonius in Vespasiani Cæs. vita Sphæristerium hanc partem appellat à figuræ rotunditate. Locus quippe concameratus ac rotunda specie, habens, authore Vitruuio, *Lib. 5. c. 10.* in hemisphærio lumen, ex eoque clypeum æneũ cathenis pendens, per cuius reductiones, ac demissiones perficeretur Sudationum temperatura, vaporibus nimirùm sic retentis, vel difflatis. *Clypeus Laconi.* Erat autẽ huius instituti ratio, vt scribit Dion in Annalibus, vt fusè intrantes in hac parte sudarẽt, & subinde vnctione adhibita, statim descenderent in frigidã. *Laconici vsus.* Quod planè clarius ex Galeno fiet posteà, ac à Martiali obiter tangitur in Hetrusci Thermis, ad Oppianum tribus versibus.

Ritus si placeant tibi Laconum
Contentus potes arido vapore
Cruda Virgine, Martiaque mergi.

Vaporũ qualitas in Laconico. Virginem dixit, & Martiam in his balneis Romanas aquas, blandissimi frigoris. Videtur autem Laconici aërem, siccum quidem fuisse, atque igneum, tepidum tamen aquarum vaporem potuisse suscipere. Proinde Celsus in eo, assas dixit sudationes lib. 3. cap. 27. alibi exiccari dixit corpora: Seneca exanimari, Galenus & alij medici interdum elixari, Oribasius planè aëre feruidũ dixit, ac præhumidum in Laconico. Quod rationi consonum fit: nam ex æstuarijs, partim quidem siccis, ex quibus iam diximus ab hypocausto occul-

tos

tos penetrare ignes in cameras, partim aqueis per suos tubos ac spiracula, vapores misti ad hemisperium Laconici petentes, sub curuatura magni clypei in tenuissimas conuertebantur aspergines, quæ imbrium modò super capita eorum, qui morabantur in Laconico depluebant. Potest autem hæc prima pars suo tenui calore, dicebat Galenus x. Methodi, reseratis vndique meatibus, liquatisque per totum corpus superfluis, sudores, vtilesque madores elicere, quæ inequalia sunt ęquare, cutim laxare, & multa quæ sub hac detenta erant, vacuare. Ex Laconico patet aditus in Calidarium, quod propriè λουτρόν, hoc est lauacrum dicitur, eodem teste, & calidum Solium. Patet autem hæc pars, duplex magnitudine ad cęteras cameras: vt cuius in balneis maior erat necessitas, longior in eo fiebat mora, ac vsus frequentior, præsertim minus validis ac imbecillis. Vbi meminisse oportet ex Celsi verbis, quæ paulo ante retulimus, vel in calidam fieri descensum, vel in tepidam, & quasi ad vtentis arbitrium potuisse temperari. Et Galenus in 3. de San. tuenda idem videtur asserere, nimirùm quòd in Calido Solio aqua, ex vasis quæ diximus Miliariorum calidis, tepidis, ac frigidis, poterat ad vsum trifariam comparari, nempè temperatam fieri, tepidam, ac iusto calidiorem. Quam tamen varietatem non video potuisse fieri in publicis lauationibus, sed in priuatis, vel ad priuatos vsus. Nam in Thermis, parabatur à Balneatore aqua ad vsum publicum, vno tenore calida omnibus. Quod declarant authoritates scriptorum, qui alias Thermas appellant frigidas, alias blandas, alias feruidas: vti frigidas significauit Martialis in primo Epigrammatum.

Facultates.

Calidum Solium.

An balneæ vno tenore calidæ.

Thermę alię frigidæ, aliæ calidæ.

Aestiuo serues vbi piscem tempore quæris.
In Thermis serua Ceciliane tuis.

Idem in x. Neronianas indicat fuisse calidissimas, eo epigrammate.

Temperat hæc Termas nimios prior hora vapores
Halat & immodico sexta Nerone calet.

Mox tertio loco erat Frigidarium, seu Frigidum Solium in quo aqua exquisitè frigida, ad hunc videlicet vsum inquit Galenus x. Methodi, vt quæ fuerant excalfacta, siue in anterioribus Solijs, siue in exercitijs, hic refrigerarentur, ac vires densata cuti firmarentur. Qui enim, subdit, hoc modo à calidis lauationibus, sudationibusque laconicis statim in frigidam non descendissent, paulo post transpirato immoderatiùs calido innato, totum corpus frigidius euasisse sentiebant. Quod sanè frigidæ lauatio fieri prohibebat, totum semel corpus constringendo, & constipando, non secus atque accidere solet calenti ferro, quod quùm in frigidam mittitur, & refrigeratur, & induratur. Atque huius rei caussa potissimùm constat inuenta fuisse balnea, pro imbecillium videlicet corporum robore: hoc est vt imbecilla corpora præcalfacerent, itaque ad frigidum Solium præpararent. Adeoque præualuit semper frigidarũ vsus, vt vix quidam alijs balneis vterentur. Carmis Massiliensis Medicus, ętate Neronis, scribit Plinius lib. 29. cap. 1. damnatis prioribus Medicis, ac balneis, frigida lauari hybernis etiam algoribus persuasit. Mersit ęgros in Lacus. Videbamus senes consulares in ostentationem vsque rigentes. Ex frigido tandem Solio erat exitus in Tepidarium, tepidi scilicet aëris, quod diximus Apodyterium, siue Spoliatorium. Et erat finis in balneo. Antè Tepidarium tamen in Diocletianis commodè est (vt videtur) Cella Olearia, eademque Tonstrinæ fortasse locus, vbi nimirùm olea seruarentur, atque vnguenta, aliique odo-

Frigidum Solium.

Vsus.

Frigidarum prærogatiua

Cella olearia & Tonstrina.

res

res ad opportunos vsus, & qui vellent barbæ, & capillorum cultui vacarent.

Vnctiones in Thermis.

Erat autem hæc pars vna de necessarijs, ac essentialibus (vt ita loquuntur) in toto ritu Thermarum, quando hic mos erat communissimus, vt quisque lotus, simplicis saltem olei vnctione vteretur, tùm vt sudores inhiberet, tùm vt se ab extrinsecùs ambientis iniuria vendicare posset. Hunc enim tenorem in omnibus ferè, quę hùc sparsim adductæ sunt, authoritatibus obseruabis: primùm legitur exercitium, deinde balneum, vbi frictio fiebat, & detersio, mox statim frigidæ lauatio, postea vnctio, postea cibus & potus, vltimò somnus. Proinde recolo me legisse pluries in vitis Principum, sicut inter munera publica erat Congiarium, erat Recta, erat Sportula, ita oleum aliquando publicè donatum, quo in communi veluti gaudio, quisque frueretur in balneis. Nimirùm vel Thermis tùm primùm dicatis, vel fastu aliquo Principis. vnctionum verò, quas quisque sibi priuatim deferebat ad balneum, luxus legitur inęstimabilis. Qui delicatè viuerent, vel imbecilles, odoratis vnguentis refouebant spiritus. Quosdam legimus iussisse spargi parietes vnguento. Vt simul (equidem puto) & lauarentur, proiectis in alueos ita imbutos aquis ipsis, & vngerentur, sic penetrante exactiùs vnguento, & odorem, virtutemque suam diutius seruante in corpore. Atque ita Caium Principem solitum lauari, testis est Suetonius. Scribit Lampridius Heliogabalum nunquã in Piscinis lauari solitum, nisi illæ croco, aliisúe preciosis vnguentis perfusæ fuissent. Vel planè conspersis eo modo ad luxum parietibus vtebantur, vt dũ quis se parieti confricaret (quod aliqui facere solebant, vt apud Spartianum in Hadriano legimus) sine ministris, ac etiam proprijs manibus perungi liceret. Nero autem profusissimus non solùm calidis balneas spargebat odorib. sed & frigidis quoque vnguentis lauabatur, scribit Plinius. Recensentur autem hoc in genere præciosa multa, quæ (Galeno teste) Romanorum lautitia inuenisse videtur: vt Mendesium, Cyprinum, Narcissinum, Susinum, Megalium factum ex balsamo, Regale apud Reges Parthos primò comparatum. Nardinum quoque, quod & Foliatum dicebatur, Plinio: & alterum Spicatũ, Quod idem Nardi pisticæ præciosi vnguentum legitur in Euangelio. Et item Iasminum oleum, quod odoris caussa (vt testis est Dioscorides) non in balneis solùm, verumetiam inter epulandum apud Persas, vsurpari consueuerat. Dono, equidem opinor, & in Xenijs; quem morem diu Spartanos, atque Ionas retinuisse narrat Valerius Max. lib. 2. vnguenti, coronarumq́ue in conuiuio dandarum, secundis mensis. Erat & Oenanthinum inter præciosa: quorum similia aliqua apud Paul. Aeginetam legimus vnguenta, atque olea. multaque id genus alia apud Plinium lib. 13. in alabastris seruari solita: nunc omnia rarissima, aut quędam subdititia, vel adulterata, tantæ verò ea tempestate copiæ, vt vsus eorum ad vulgares quoque defluxerit, quod serio arguit Iuuenalis.

Olei munus publicum.

Balnea conspersa vngues.

Balneũ vnguenti præciosi.

Olea, et vnguenta præciosa.

Vnguenta in conuiuijs.

—Moechis Foliata parantur.

Diapasmata

Ad sudores autem propriè cohibendos, quædam siccis constabant odoribus, quę, Plinio teste, Diapasmata, quasi conspersoria dixeris, Cyprini pulueris instar, quo hodie vtimur odoratissimi; de quo ebriam, putidamq; Fesceniam illudit Martialis in primo Epigrammatum, eo carmine.

Quid? quod olet grauius mistum diapasmate virus?

Apodyteriũ

Vt redeamus ergo ad cameras, Apodyterium erat principium, & finis in balneo:

neo: eôdem nimirùm reuertentes, vbi antè balnearum vestimenta cõsignassent. Idemque ex Galeni verbis planè intelligitur x. Methodi: hic enim dum cunctarentur, ac tergerentur, corpus adhuc per sudorem, innoxiè, ac citrà refrigerationem vacuabatur, ac in naturalem redibat mediocritatem. Porrò vana quorundam controuersia est, ponere Auicen. tres casas (ita enim interpretantur) in balneo, easque longè aliter dispositas, quàm diximus. Cui enim dubium non fuisse balneas vno stylo vbique neque vno ordine? Desijsse tamen pariter apud Arabes hunc ritum, testatur Auerroes in Canticis, ac non mirùm imperfectas tùm eos habuisse balneas. Neque in antiquissimis exemplis ea distinctio quærenda est: quando Hippocratis ætate non adeo ritè balnea parabantur, quod & ipse innuit 3. de ratione victus in morbis acutis. Neque in priuatis multo minus, quas Galenus aliquando perinde damnat, ac incommodas.

Auicennæ bal.

Balnearum an idem sty lus vbique.

De pensilibus balneis, ac balneariis rebus. Cap. XI.

PENSILIVM verò balnearum, celebre duntaxat nomen peruenit ad nos, fuisse eas inter maiora illius seculi blandimenta: cæterùm quænam earum fuerit ratio, non facilè ex authoribus colligitur. Ponit valerius Max. inter luxuriæ exempla lib. 9. Caium Sergium Oratam Pensilia bal nea primum facere instituisse. Idque tradit Plinius lib. 9. cap. 54. L. Crassi Oratoris ętate, parum ante rempub. occupatam. Quem inter alias voluptates, & Ostrearum asserit inuenisse viuaria, nec tam gulæ caussa, quàm auaritiæ, vt qui ita mangonizatas vendebat villas. Eadem testatur Macrobius 3. Saturnalium cap. 15. Porrò venisse eas in gratiam popularem planè ostendit Plinius lib. 26. cap. 3. Asclepiadis Neronis Medici ętate: vrbe, inquit, imò verò tota Italia imperatrice, tum primùm vsu balnearum pensili ad infinitum blandiente. Extat & Annei Senecę censura ad Lucillum, de Pensilibus balneis: quarum inquit suspensura inuenta est, vt nequid deesset ad lautitiam. Hæc habentur de inuentione, atque delicijs Pensilium, quarum tamen non facilè inuenire potui rationem. Nam si Pensiles balneas intellexeris sublimes alueos, & quæ super solario locatæ essent, id magnum non est: sicut & Hortos pensiles videmus, atque horrea, ac maius opus, Thębas Aegyptias pensiles scribit Plinius. Audiui qui id artificium attribuant Laconico, è cuius suspensura vapores conuersos in tenues aspergines, imbrium modo super capita eorum, qui lauabantur, depluere diximus. Vel quemadmodum Aqua Pensilis dicitur, & fluuius Pensilis, ita id balneum Pensile fortasse intelligendum, ex quo diximus (authore Seneca, atque Galeno) calidas perpetuò aquas, vel quales quisque vellet, & tepidas, & frigidas, velut ex calido fonte depluere, ac transcurrere per cameras. Verùm nihil illius blandimenti video in his, quam ob rem populus eas cum tanto applausu receperit, & quæ ad authorem adscribantur voluptuosissimum. Pensiles ergo balneę haud publici videntur fuisse instituti, sed in priuatis extitisse. Vt quæ priuatum habuêre authorem, & priuatam caussam, nempè inuentæ ad delicias. Nec vllum vestigium, nulla de his in Thermis publicis mentio habetur. Earum verò rationem, in qua tantopere hęsitaui, elicio ex eodem Plinio, cui de rerum antiquarum memoria prima laus super cæteros scriptores, meritò tribuenda est. Pensile enim dicitur suspen-

Pensiliũ bal nearum inuẽ tor Sergius Orata.

Pensile quid

Aqua pensi lis.

Fluuius pen silis.

vera balnea rum Pensi lium ratio.

suspensum, & mobile : quales ipse meminit lib. 19. cap. 5. Tyberij Cęsaris hortos Pensiles miræ voluptatis, quos haudquaquam ponit super solario locatos, sed suspensos, & mobiles, quos (inquit) singulis diebus promouerent ad solem rotis olitores. Quod idem clara in balneis authoritate exposuit lib. 26. cap. 3. dum Cleophantum Medicum commemorat, authore M. Varrone, alia quoque blandimenta excogitasse, iam (inquit) suspendendo lectulos, quorum iactatu aut morbos extenuaret, aut somnos alliceret. Iam balneas auidissima hominum cupiditate instituendo : easdem scilicet, & suspensas, vt dixit lectulos. Quam sententiam confirmant quæ mox paulò subiunxit verba, quæ allegauimus; Anxiam nimis fuisse Asclepiadis, & quorundam eum sequentium curam, tum primùm Pensili balnearum vsu ad infinitum blandiente.

Suspensa balnea.

Easdem & balnearum suspensuras dixit Seneca. Et Valerius Max. impensa leuibus initijs cępta, suspensis calidæ aquæ balneis. Vnde si iam mente cõcipias videre hominem in balneo Pensili, vel ęgritudine debilem, vel voluptuosæ vitæ, cuius dulci tepore, ac leni iactatæ, & nęnijs, & dulci concentu tibiarum, somno & quieti indulgeretur, iam nihil poteris excogitare suauius.

Lectuli non erãt in Thermis.

Ex quibus intelligitur, neque lectulorum ritum in publicis extitisse : sed horum quoq;, vt Pensilium balnearum, priuata ratio esse debuit, maximè ęgris.

Vtensilia in Thermis.

Neque particularium quorundam vtensilium, quorum in balneis aliquando mentio fit, quæ pueri suo quisque domino ad balneum anteferebant. Vt de Strigili, quo sudorem detergebant, meminit Persius eo carmine Ironico.

Strigiles.

I puer, & Strigiles Crispini ad balnea defer.

In ęgris tamen pro strigilibus, qui erant vel ossei, vel ferrei, vel argentei, spongia vtebantur, Galeno teste x. Metho. Id genus erat & Guttus, quod Lecythum quoque legitur, in quo seruabantur oleum, vel alia vnguenta preciosa ad balneum. Hydriæ, pelues, alabastri, aliaque id genus vasa, ex auro, argento, ferro, vel interdum lapidibus quibusdam.

Vasa aurea.

Refert Clemens Alexandrinus Pedagogij lib. 3. cap. 5. consueuisse nobiles anteferre ad balneas vasa innumerabilia, aurea, atque argentea, quorum hęc quidem ad lauandum, illa ad vescendum, alia ad propinandum. Quin etiam carbonum craticulas, & cathedras.

Syndones.

Syndones tergendo sudori præparatas, maximè ægris, meminit Galenus x. Methodi.

Labra.

Labra autem ex Vitruuio, & vestigijs ipsorum alueorum videntur fuisse extructa in cameris signino opere, atque albario : sic enim legitur lib. 5. cap. 10. Labrum sub lumine faciendum videtur, ne stantes circum suis vmbris obscurent lucem. Scholas autem laborum ita fieri oportet spaciosas, vt cùm priores occupauerint loca, circumspectantes reliqui rectè stare possint. Aluei autem latitudo inter parietem & pluteum ne minus sit pedes denos, vt gradus inferior inde auferat, & puluinus duos pedes. Hactenus Vitruuius.

Labra in vrbe marmorea.

Quare, vt arbitror, labra ista lapidea, quæ multa videmus per vrbem maxima, vicenos & amplius pedes longitudine, erant fortasse in priuatis balneis. Vel aliqua fortasse in Thermis ad magnificentiam potiùs operis, ac ornamentum, quàm ad vsum. Alioquî ad publicum vsum nõ video locum, neque adeo fuisse videntur capacia populo. Posteà vitro quædam extructa fuisse constat. Pauimentorum autem, ac Lythostrotorum, quibus alueos, atque ipsas cameras adornabant, luxus erat inæstimabilis. Quod certè inuentum Agrippæ teste Plinio lib. 36. cap. 25. In Thermis, inquit, quas Romæ fecit Agrippa, figlinum opus encausto pinxit, in reliquis albario adornauit.

nauit. Non dubiè vitreas facturus cameras, si prius id inuentum fuisset. Libro autem 33. cap. 12. visas olim scribit Balineas gemmis, ac argento stratas, vt ne vestigio quidem locus esset. Argento fœminas lauari solitas, argenteis solijs, eandemque materiam & cibis, & probris seruisse. Pauper sibi quisque videbatur ac sordidus (scribit Seneca ad Lucillum) nisi parietes balnearū magnis, ac preciosis orbibus refulsissent. Alexandrina marmora Numidicis crustis distincta, operosa vndique, & picturæ modo variata circunlitio. Vitro conditæ cameræ. Aquam per argentea effundebant epistomia, & adhuc (inquit) plebeias fistulas loquor. Relinquo cum his statuas illìc ęternitati destinatas, opera tectoria, picturas, specularìorum lapidum luxus, qui antè cameras præbebant lumina, & columnarnm ingentium numerum, aliaque tanti operis ornamenta sine fine. Atque hoc vno tantùm Plutarchi exemplo, quo balneas summis semper in delicijs fuisse apud omnes nationes ostenditur, hanc partem concludam. Asiaticos durante suo imperio luxuosissimos fuisse, ac ex eis primùm ad Gręcos, & exinde ad Romanos hunc morem balnearum emanasse, apud veterum historiarum monumenta clarum est. Cùm ergo Alexāder Magnus deuicto Dario rerum tandem Persię, ac imperij eius potitus esset, balneumque, vt sudorem pugnæ leuaret, ingrederetur; aquarum ductus admirans, hydrias, pelues, vnguentorum odores, & alabastros, cuncta auro lita, ac miro ornamento instructa; ad socios conuersus, & quasi nimium illudens luxum, Hoccine (inquit) imperare erat.

Vitreæ cameræ gemmis, ac argēto stratę.

Asiaticorū Thermæ luxuosissimæ.

Darij Thermæ ditissimę.

De ritibus antiquis in Thermis vrbis. Cap. XII.

A PRIMIS ergo Thermarum, ac Palæstrarum institutis, iam partium earum principalium distinctiones, necnon requisita ad earum vsum magis necessaria tetigimus. De Ritibus verò in eis, atque ordine se exercentium, ac lauationum, haud mirum est hæc instituta semper maiorē habuisse progressum; si consideremus non solùm hinc vitæ elegantiam eos seruare consueuisse, sanitatem, & robur corporis; sed quod maius est in republica emolumentum, quoniam per hæc oblectamenta, assidua fiebat in Gymnasijs frequentia, ac varijs, quas diximus corporis exercitationibus assuefiebat iuuentus ad armorum industriam, vnde faciliùs posset militiæ labores, quando hæc erant prima illius seculi studia, sustinere. Hùc accesserat & alia caussa, quoniam qui tepidescere quodammodo ab honestis conatibus cepissent, per has delicias retrahebatur à vitijs animi, sicque ocium, quod est omnium malorum fomes, tollebantur, seditiones arcebantur, & omnes populares corruptelæ. Ex quibus tria inter communes ritus videntur esse manifesta: primùm si vetustam illam verecundiam, ac Romanum decus respicias, summam in Thermis honestatem fuisse seruatam. Si maiestatem populi, omnia in eis fuisse magnifica & splendida, veluti diximus, & quæ nolentes allicerent, atque etiam traherent. Si denique communem caussam; communem, ac liberum earum vnicuique fuisse vsum. Erat autem hæc balnearum conditio communissima, vt singuli balneum ingressuri Quadrantem soluerent balneatori. Quod planè aliquæ præclaræ declarant authoritates: primùm M. Tullij pro Cælio, vbi quadrantariam vocat permutationem balneatori fieri solitam. Indicat & eo carmine Horatius,

Fines, et vtilitates principales Thermarum.

Thermæ cōmunes.

Quadrantis solutio.

1. Saty. 3.

——dum tu quadrante lauâtum
Rex ibis, &c.

Vituperans eum Principem, qui vt vnus de multis quadrāte lauaretur. Idem Iuuen. authoritate confirmatur in 6. vbi mulieres quasdam arguit impudentiæ, quæ communiter cum viris auderent, inquit ipse,

Lauari.

Cædere Syluano porcum, & quadrante lauari.

Pueri tamen antè 14. annum, nihil soluisse videntur: teste Iuuenali Satir. 2. d.

Nec pueri credunt, nisi qui nondum ære lauantur.

Quorum tamen priuata fieret lauatio, hora extraordinaria quæ erat post decimã, ij pluri precio lauabant, quod indicat eo carmine Martialis lib. 10.

Balnea post decimam lasso, centumq; petuntur Quadrantes, &c.

in communi tamen gaudio, erat aliquando hoc munus inter alia Principum, vt gratis lauaretur. Antonini Pij exemplo, quem balneum sine mercede pręstitisse, meminit Iul. Capitolinus. Siue ergo pro veteri instituto, siue pro soluta mercede, hoc manifestum est, commune, ac perpetuum fuisse in Thermis indultum, vt locus in balneo, cuicunque tam primati, quàm plebeio cõmunis esset, atque indifferens. Ex quo intelligitur Tertulliani similitudo aduersus Marchionem, QVASI LOCVS IN BALNEIS: quia videlicet nulli ex merito datur, nec tollitur locus in balneis, iam gratuitò constitutis, & ad vsum publicum. Erant autem tintinnabula in Thermis summo quopiam fastigio posita, ære factitio conflata, quorum sonitu populum, sicuti hodie ad sacra, conuocari lauandi hora erat solitum. Tintinnabulum inter Xenias exhibuit Martialis, eo disticho.

Loca i Thermis communia.

Tintinnabula.

Redde pilam, sonat æs Thermarum, ludere pergis?
Virgine vis sola lotus abire domum?

Reges lauisse cum plebe

Verecundia in balneis.

Nuditas inuerecunda.

Facit ad eandem licentiam Suetonij authoritas, D. Titum Cæs. admissa plebe nonnunquam in Thermis suis lauisse. Et Aelij Spartiani alia, Hadrianum Cæs. tam probatæ vitæ, publicè frequenter se laui consueuisse cum multis, etiam priuatis. Inuasisse enim consuetudo videtur, ex assiduis illis exercitijs, vnde soluto habitu, ac seminudi plerunque homines degebant, vt non esset verecundia se nudum quisque in balneas exhibere, & etiam in exercitationes. Cuius rei inter alia fidem faciunt statuæ, præsertim virorum, in quibus videtur minuere potuisse corporis gratiam, ac venustatem, si non pudenda etiam simpliciter enudata essent. Nonnulli tamen inter exercitationes, aut succincta fibula prodire solebant, aut subligaculis, quæ & subligaria vocabant. Authore M. Tullio 1. offi. Scenicorum mos tantam habet veteris disciplinæ verecundiam, vt in Scena sine subligaculo prodeat nemo.

Subligaculorum vsus.

Idem affirmat quodam loco Clemens Alexandrinus de Athletis. & Martialis in VII.

Fibula.

Dum ludit media populo spectante palæstra
Delapsa est misero fibula verpus erat.

Et lib. 3. Chionem notat verecundiæ, quæ muliebria in balneis contecta lauaret. d.

Subligar.

Tecta tamen non hac, qua debes parte lauaris.
Si pudor est, transfer subligar in faciem.

Bal. promiscua.

Bal. muliebres.

Cæterùm cum hac licentia balnei, videtur diu admodum perdurasse mulierum verecundiam, quæ non promiscuè cum viris intrarent in balneas, nisi per abusum. Hinc tot priuatarum balnearum numerus. Et quædam viden-

tur

tur publicæ fuisse muliebres, vt Agrippinæ Augustæ Neronis matris. Olympiadis item balneæ in Suburra. Et quas trans Tyberim, quasi extrà conspectum hominum habuisse Ampelidem, & Priscilianam ex P. Victore recensuimus. Conqueritur hac de caussa in suis Amatorijs Propertius non eam esse tum Romanis virginibus in balneis libertatem, quibus cum more Spartano publicè liceret certare, & lauari, his versibus.

Multa tuæ Sparte miramur iura Palæstræ,
Sed magè virginei tot bona gymnasij.
Quòd non infames exercet corpore laudes
Inter luctantes nuda puella viros.

Verecundiã inter affines.

Refert Plutarchus inter laudabiles Catonis illius Censorij mores, hoc summæ laudi illi cessisse, quod cùm filio nunquàm lauisset. Imò Val.Max.scribit de institutis antiquis, nec pater cum filio pubere, nec socer cum generis lauabatur: quia inter ista sancta Vincula, non magis quàm in aliquo sacrato loco, nudare se nefas esse credebatur. Sed transeamus iam ad eos ritus, qui communi vsu retinebantur in Thermis. Per initia instituti huius, narrat Seneca ad Lucillum consueuisse veteres quotidie brachia, & crura lauare, totos nundinis solùm. Cæterùm post Magni Pompei ętatē (cuius memoria notatur præceps bene institutę Reip.lapsus) totos singulis diebus lauari cępisse. In vniuersum, quicunque in exercitijs suis, aut laboribus defatigati essent, vix sanam vitam putassent, nisi balneas statim intrarent, vbi sudorē, sordes pulueremq; detergerent, ac in totum se molli aquarum fotu recrearent. Quo planè fit, vt mirum esse non debeat, neque luxui adscribendum, quod quidam septies eadem die tum lauari cōsueuerint, quod Plinius in primis refert: ac posteri scriptores Commodum Cęs.& Gordianum id asserunt factitasse. Sic enim intellexêre quotienscunque exercerentur, lassitudinis ac refrictionis vitare pericula, obstructiones tollere, cutis asperitatem lenire, faciei, manuum, ac vniuersi corporis decorem conciliare. Erant tamen lauandi horæ constitutæ. Scribit Iul.Capitolinus antè Alexandri Seueri tempora nunquam Thermas antè auroram apertas fuisse, & semper antè solis occasum claudi consueuisse. Communiter verò lauandi hora erat a meridie ad vesperum, quando (inquit Vitruuius lib.5.cap.10.) maximè calidæ auræ aspirare incipiunt: cui omnes aliæ authoritates consentiunt. Hadrianus Cęs.(inquit Aelius Spartianus) antè horam octauam in publico neminem, nisi ęgrum, lauari passus est: quod erat duas horas post meridiem. Vbi operæ præcium est Horarum apud antiquos rationem habere, qui diem artificialem quolibet anni tempore distinguebant horis duodecim, & noctem per vigilias. Horæ ergo erant inęquales, maiores ęstate, quia longiores tunc dies; minores hieme, & pro portione cæteris temporibus. Haud tamen intelligendum est eos à prandio vsos balneis fuisse: Nam communiter vir Romanus impransus, aut ientaculo tantùm primo mane refectus, bonam diei partem impendisset negocijs: mox à meridie, à sexta nimirùm ad decimam horam, exercitijs & balneo; à balneo autem, circà vigesimam scilicet & secundam horam, cęnabat opiparè. Quam diei atque horarum partitionem conquisitè in eo Martialis epigrammate comprehensam habemus.

Septies quosdam lauari.

Lauandi hora.

Horologij ritus apud antiquos.

Prãdij et cęnæ vsus.

Martialis

Prima salutantes, atque altera continet hora,
Exercet raucos tertia causidicos.

Ad quintam varios extendit Roma labores,
Sexta quies lassis, septima finis erit.
Sufficit in nonam nitidis octaua palæstris,
Imperat extructos frangere nona toros.
Hora libellorum decima est Eupheme meorum,
Temperat ambrosias cùm tua cura dapes.

Octauam verò diei horam fuisse lauationibus propriam, tùm publica, tùm priuata testantur exempla. *M. Tullius.* M. Tullius scribit ad Atticum de Cęsare: Ambulauit inquit in littore, post horam octauam in balneum, vnctus est, accubuit, edit, bibitq; opiparè. Horam & distinctionem temporum aliquam adnotamus ex *Galenus.* Galeno v. de Sa. tuen. d. Antoninus Imp. cognomento Pius, ad curam corporis promptissimus, sub bruma breuibus, s. diebus, sole Occidente in palęstram ingressus, subinde oleo perunctus lauari erat solitus: in Solstitio autem hora nona, aut summum decima. *Thermę hiemales, et ęstiuæ.* Porrò quod legitur apud aliquos authores, Thermas aliquas fuisse Hiemales, aliquas Aestiuas; hæc non erat communis omnium distinctio, sed quarundam à certo cœli situ dispositio. Quales Hiemales fecisse tradit Vopiscus Aurelianum Cæs. in Transtyberina regione; nimirùm quæ ad meridiem expositæ, apertè solis fouebantur aspectu, itaq; ad hiemales exercitationes aptissimæ. Aequa ratione Aestiuas in Gordiano Iuniore meminit Iul. Capitolinus, quæ in opaco situ inter montem Cęlium & Esquilias, gratas ęstate exercitationibus præstabant vmbras. *Bal. vsus penes anni tempora.* Alioquî penes anni tempora, vix vlla erat lauandi distinctio, sed benè personarum. Nam quicunque lauabantur ad exercitium, indifferenter tam hieme, quàm ęstate lauissent, quandocunque scilicet exercerentur. Sanitatis verò & mundiciei caussa: quandocunque opus fuisset, vel ad priuatam cuique consuetudinem, vt de Telepho Grammatico meminit Galen. v. de San. tu. qui lauari consueuerat hieme bis mense, ęstate quater, medijs verò temporibus ter. Et de Primigene quodam philosopho, qui qua die non lauisset, febricitabat omnino. Ad delicias autem ac voluptates, vel me tacente, priuata quoque ratio esse debuit, & citrà vllam aut regulam, aut mensuram. Vnde Meridianæ lauationes leguntur, atque etiam antemeridianę, & vespertinæ. *Lychni in Thermis.* Necnon pro lauationibus nocturnis, Lychni ęnei in Thermis pensiles, gręca forma: monomixi, dimixi, trimixi, polymixi, idest angulorum & luminum, vnius, duorum, trium, plurium.

De vtilitatibus Balnearum, & quando primùm Balneæ in vsum Medicinæ venêre. *Cap.* XIII.

Medicinæ introductio. PRO eo igitur vitæ genere impigro ad labores, & pro exquisita corporum cura illius seculi, in quibus maximè robur virium, ac sanitas conseruatur; non aliam legimus fuisse Romę Medicinam sexcentis annis, quàm balnea. Quod testatur Plinius lib. 29. cap. 1. Receptos primùm è Græcia Medicos L. Aemilio, M. Licinio Coss. DXXXV. Vrbis Romæ anno. Quãdoquidem perrari erant, nisi qui ob cœli inclementiam crassarentur morbi. Nam quæ ex malo vitæ regimine, ac extermis caussis euenire potuissent vitia, omnia communi quodam vsu Thermarum, curabantur. *Medicinarũ acriũ vsus.* Ac Medicina introducta, rarus fuit tamen pharmacorum vsus, quæ habentur hodie horrenda, Peplium,

plium, Elleborus, Scammonium, Elaterium, Colocynthis, Lathiris, & similia. Nam contrà quàm quis hodie sua iactet benigniora antidota, plurimas illi pro ritu illo balnearum, anticipabant, arcebantque ęgritudines; nec nisi inueteratis, animæque propemodum intimatis morbis, Deleteria illa sumebant: vnde rarò eis contingebat vti. Quæ vulgò hodie crassantur in singulos, scabies, impetigines, lepra, atque alia huiusmodi cutim deturpantia vitia, perrara erant; purgamentis id genus sanguinis, per balneas quotidie dissipatis. Lichen Romæ, & in Italia, non antè Tyberij Cæs. principatum visa, per contagium ab alienigenis incultioris vitæ adlata: Pli. Ac Licheni similis Lues Gallica nostri seculi, fortasse non tam frequenter suum virus ex concubitu propagasset, si prius quàm medullis inhæsisset, per balneas, ac exercitia fuisset exturbata. Paucos itē ex antiquis Podagra laborasse, testis est Plinius: cùm tamen multis hodie domestica sit, etiam mulieribus menstruatis, ac lauationibus irritatur. In totum ignoratur hodie à Medicis Decorationis ars, tam ad cultum corporis necessaria, quæ erat tum ad vsum illum Thermarum notissima. Nec ferè legimus in antiquis authoribus Medicis vllum Decorationis remedium, quod non inter balneas adhibendum sit, ob id vix intellectum, nedum ministratum à nostris Medicis. Talia sunt pilis, capillisque custodiendis varia remedia; pariterque visui conseruando, odoratui, gustui, dentibus, gingiuis, thoraci, & quæ ad gratiam denique faciunt vniuersi corporis. In his & animi quoq; passiones alleuiabant, tristitiā, odiū, mærorē, cupidineos amorū affectus: ne quid interim dicam de insania emendanda, & de memoria reficienda; quæ nihilosecius infrà, quùm has balneas ad nostros vsus accommodabimus, fient perspicua. Porrò quando ad vsum Medicinæ primùm venerint balneæ, nec id satis compertum est. Nam earum meminit Hippocrates, vtpote salubris, ac vsitati suo tempore remedij, III. de ratione vict. in Morb. acutis. Meminit & Plinius authoritate M. Varronis lib. 26. cap. 3. Cleophantū percelebrem Medicum, inter multa quæ excogitauit ęgris blandimenta, balneas quoque instituisse cum auidissima hominum cupiditate. Nec minori postea authoritate Asclepiades M. Pompei ętate, vbi multa sagacitate ingenij omnem Medicinam abrogasset, reliquit balneas, vsu tunc pensili balnearum ad infinitum blandiente. A' quibus temporibus quanquàm aliqui intercesserant Medici aliqua authoritate, qui modò damnauerint balneas, modo comprobauerint; in vniuersum tamen apud bonos authores, inter præcipua remedia earum mētio fit. Inter quos Cornelius Celsus Augusti Cęs. ętate, Cleophanti præcipua instituta collegisse videtur, quę nos cùm de Febrium balneis tractabimus, exponemus. Vt eadem quoq; secutos apud Galenum legimus, ac auxisse etiam aliqua, Antonium Musam, Andromachum, Archigenem, Rufum, Erasistratum, magnos omnes eorum temporum Medicos. Donec tandem Galenus, quo authore Medicina ad summam perfectionem perducta est; balneas non solùm ad omnem vitæ cultum confirmauit, verumetiam eas vt saluberrimum, atque vnicum in certis febribus remedium celebrauit. Quæ quoniam omnia eius scripta passim declarant, vt opportuno quæque suo loco citabimus; hic satis esse videtur, in vniuersum aliquas eius vtilitatum censuras proponere. Primùm x. Methodi: Summa inquit vtilitatum, quas de balneis relaturi sumus, hæc est: Quòd ex balneis vacuatur quicquid in corpore vel fuliginosum, vel fumidum fuit: consistunt autem in naturali sym-

Morborum vicissitudines.

Decorationis ars in Ther.

Balnearum vsum ī Medicina.

Galeni instituta.

x. Methodi.

metria tûm caro ipsa, tùm cutis. Solidarum autem partium ariditas corrigitur, & calor non modò is qui ex lauacro accessit, verumetiam qui prius fuit, ex frigidæ vsu remouetur. Maximo huius rei documento est status eius ex balneo, qui in solo feruente iter fecerit, vel vtcunque solidarum partium ariditatem contraxerit. Quippe accedunt ad balneum, ne loqui quidem præ linguæ ac faucium siccitate valentes, totumque corpus stipulæ ritu aridum habentes. At egressi è frigida, illicò omnia pro naturæ habitu recipiunt, nec febrili calore vexatj, nec siccitate afflicti, promptè loquentes, ac plurima sitis parte leuati. An igitur euidentius adhuc balnei vires in sicco & calido corporis affectu videre desideras? Contrà qui nõ lauerint, hæc sequi videntur incommoda, aut enim statim febricitabunt, aut multo affecti tædio, & grauato capite perseuerabunt. Quinetiam multi iuuenes, potissimè qui valentibus sunt viribus, & frigido Solio assueti, vbi illicò se in aquam frigidam proiecerint iuuantur. Hæc & alia ibi Galenus; qui & in libro de Marasmo, Hoc habere mirabile testatur balneas, quòd caliditates, & frigiditates, & siccitates iuuant: quem admodum & hoc quòd non sitientibus sitim accendunt, eandemque sitientibus tollunt. Et in 3. libro de officina Medici: Ferè mortuos, inquit, illùc profectos calfaciunt balneæ, etiamsi valde frigefacti fuerint, exustos verò atque incensos non lædunt. Cæterùm inter innumera singularium exempla, ex. 5. de sanitate tuenda libro adducemus aliqua. Ex ordine his balneis vsus Antiochus medicus, octoginta annos, & amplius ætatis excessit. Telephus verò Grammaticus prouectioris adhuc ætatis, quippe qui centum ferè annos vixerit, sensibus illæsis, membris validis, & inculpatæ omnino sanitatis ad extremum vsque diem. Lauabatur autem is hieme bis mense, æstate quater, medijs temporibus ter: senectus enim assiduum balnei vsum minus sustinet: quibus verò diebus non lauabatur, circà tertiam horam se pervngebat cum exigua frictione, mox mel optimum crudum cum halica esitabat pro ientaculo. Rarum verò exemplum, Primigenes philosophus ex secta peripatetica ea ætate celebratissimus, qua die non lauisset, febricitabat omnino. Erat autem is (subdit Galenus) cutis adstrictæ, ac mordacis caliditatis, vnde neque prius exercebatur, vt de more consueuerant, nec breuẽ quidem inambulationem in porticu, quæ est ante balneum inibat: his enim naturis, vtpote quæ multa fumida gignunt excrementa, saluberrimum esse balneum censetur.

Libr. de Maras.

De Medicat.

V. de sa. tu.

Thermæ cur aliquibus fuerint derogatæ. *Cap.* XIIII.

THERMARVM igitur cùm vniuersalis fuerit applausus, ac tanta emolumenta: attamen quæ fermè est rerum omnium mortalium labes, damnatas interdum constat, seu per iniuriam, seu per abusum, seu per inuidiam, etiam Medicis. Parum enim transiliuit hic ritus laudabilis, in troductis Medicis, quando sub Neronis principatu Thessalus, qui se Iatronicem appellauit, cæpit multa veteris Medicinæ abrogare. Et in quo apertior cæpit inuidia, Carmis eadem ferè ætate ex Massilia inuasit, qui non solũ priores damnauit Medicos, sed & balneas: quorum author est Plinius lib. 29. cap. 1. Iure publico nunquam interdictas legitur: nisi (vt vsueuenit in communi luctu, ac magnis Reipublicæ incommodis) quod apud Liuium aliquoties

Publica interdicta.

ties accidisse notauimus. Et Suetonius scribit, defuncta Drusilla iusticium indictum à Caligula, in quo risisse, lauisse, cęnasse cum parentibus, aut cõiuge, aut liberis, capitale fuit. Priuatim verò luxuriæ culpa damnauerat eas M. Varro, & ex eo Columella lib. 1. quòd plerique sui temporis, saturi cibo, potuque distenti, excoquere quotidianam epularum cruditatem in Laconicis consueuissent, exuctoque sudore sitim quærere, ac ita rursus ad cænas esculentiores reuerti. Quo vitio damnantur præcipuè à Satyricis. vt Horatius.

Crudi, tumidique lauamur. & Persius
Turgidus hic epulis, atque albo ventre lauatur. Iuuenalis
Turgidus & crudum pauonem in balnea portas Martialis.
In Thermis sumit lactucas, oua, lacertum,
Et cænare foris se negat Aemilius.

Luxum verò qui suprà modum creuerat, detestatur bonus Seneca ad Lucillũ. Quippe strata argento balnea, eodemque epistomia, tantum statuarum, tantum columnarum, gemmarumque impensas exprobrans. Et præter hæc, abusum Speculariorum lapidum in Thermis detestatus, sua quoque ætate inuentum: perlucente nimirùm testa eius lapidis antè balneas, ex cuius perspicuitate, reflexa nudorum qui intus lauabantur corpora, maiora & quasi gigantea specie apparebant, nudis puellis, & catamitis procacibus ad hoc irritamentum lasciuiæ introductis. quod risit Persius.

Specularij lapides in Ther.

Elixasque nates labefactat forcipe adunca.

Hunc morem tacitè taxauit Lampridius in Seuero, qui aliquando luctaminibus mollioribus daret operam. Porrò ocij in eis, & mollicie fomenta conquestus Seneca, quid mihi (inquit) cum istis calentibus stagnis? quid cum Sudatorijs, in quibus siccus vapor corpora exhauriens includitur? omnis sudor per laborem exeat. Plutarchus etiam narrat, hanc fuisse priorum Græcorum censuram, nihil aliud adlaturum aliquando Romanis seruitutem, ac molliciem, nisi balnea, atque gymnasia huiusmodi. Vtpotè quòd in his relanguescerent adolescentium animi, effœminarenturque. Cui sententiæ consonat Aphorismus Hippocratis 16. quintæ sect. Calidum inquit, vbi quis sæpius eo vtatur, hæc mala affert: carnium effœminationem, neruorum incontinentiam, mentis torporem. Proinde prisca illa Romuli proles, & qui militares faciebant delectus, rusticam plebem aptiorem armis eo potissimùm nomine iudicabant, quòd balnearium deliciarum ignara esset, vt Columella, & Vegetius, & antea Liuius de Ligurum disciplina testantur. Hinc enim puerorum concupiscentias gigni, hinc somno & delicato cibi genere debilitari corpora, degenerareque penitus à maiorum fortitudine, delapsis in contrariũ caussis, ac primis institutis Thermarum. Græci quoque scriptores Romanis id vitium imputant, qui vxores secum nudas in balneas introducerent, vnde minus honestè alios hanc licentiam sumpsisse. Quando eo vsque processisse hominum solutio visa est, vt eam plerique in turpem consuetudinem verterint, omnem promiscuè in Thermis voluptatem, ac libidinem explentes, vt iampridem Pontanus satis lepidè perstrinxit, his versibus.

Hippocratis censura.

Delectus militaris.

Thermæ promiscuæ.

Quid Thermæ, nisi lene, molle, mite?
Hic fas est iuueni, hic licet puellæ,
Certatim teneros inire lusus.
Hic & basia, morsiunculasque

Subre-

Subreptim dare, mutuos fouere,
Amplexus licet, & licet iocari,
Impunè ad cyathos, choros, lucernas.
Hanc legem sibi balneæ edidêre, &c.

Corruptela in Thermis.

Hunc morem promiscuè lauandi acriter incessit Cęlius Cyprianus, & D.Hieronymus. Antè alios verò nephandam fuisse corruptelam apud Clementem Alexandrinum legimus, qui de moribus Christianis Pædagogi conscripsit libros, sub Seuero, ac Antonino Principibus. Eo venêre inquit intemperantiæ mulieres nostri temporis, vt cænent, & sint ebriæ dum lauantur. Viris autem & fœminis communia aperta sunt balnea, ac ex eo exuuntur ad intẽperantiam. Itaque ipsæ suis maritis non se exuerint, simulatum pudorem probabiliter præ se ferentes. Licet tamen alijs volentibus, eas quæ domi sunt inclusæ, nudas videre in balneis. Hìc enim se exuere spectatoribus, tanquàm corporum cauponibus, non erubescunt. Quæ autem non vsque adeò pudorem exuerint, externos quidem excludunt, vnà autem cum suis ministris collauantur, seruis nudæ exuuntur, & ab eis item nudis fricantur. Et alia. Cæterùm multoties legitur huic licentiæ Thermarum fuisse animaduersum: ac lata fuit inter prima illa instituta lex Censoria, vt à promiscuis abstinerent balneis. Nec mulieres commune lauacrum cum viris, libidinis caussa intrarẽt, repudij & dotis amissione periculo. quod posteà in l. fin. C. de Repud. sancitum fuit, ac fortiùs subinde in auctentica de Nuptijs intimatur. Vir qui Thermas mulieribus discretas violenter intrare præsumpsisset, capite puniretur. Spartianus Hadriano Cæs. tribuit, qui lauâcra pro sexibus separauit. Iul.verò Capitolinus M. Aurelium Cæs. diu aliquas Thermas clausisse. Heliogabalus cùm omni luxus genere esset effœminatissimus, multas balneas in quarundam illecebras extruxit, ac vbi semel duntaxat in singulis se lauisset, omneis dirui iubebat.

Clemẽs Alexandrinus.

Leges ĩ Thermis.

De Thermulis, quas Stuphas appellant. *Cap.* XV.

QVANQVAM ergo procliues ad nequitiam multi Thermas à primis illis institutis in malam partem contraxerint, vix tamen vllus potuisset abusus ipsarum gratiæ derogare. Nisi quando iam declinante imperij orbis terrarum maiestate, desiisse quoque paulatim Thermarum caussam verisimile fit, ac minus balnea frequentari. A labore, inquam, qui, ob honestas quas diximus caussas, lauationum morem inuexerat, ad desidiã defluximus, adeoq; multo segniùs homines in curam corporis, elegantiáq;, studium posuêre, translato in Orientem imperio, sic volente diuina prouidentia. Ex eo enim tempore crassantibus in Italiam tot bellis Vvandalorum, Gothorum, Hunnorum, Longobardorum, vt rerum quoque aliarum vicissitudines necessitate quadam sequi videntur imperia; tota paulatim Europa in alios ritus conuersa est: Italia verò princeps, non solùm tantarũ rerũ fecit iacturam, verumetiam corrupta cum illorum assidua barbarie, antiquum illũ decorem in totum ferè dimisit minus ad præstantiam excitari, non arma exercere, nisi aut ciuilia, aut seruilia interdum, non corporis robore, nec labore cæteros antecellere curans. Quo rectè quidem factũ est, vt.s.sancta Christiana religio, iam rerum potita, sicut durantes Thermas tolerauit; ita collapsas, ad

Thermarum assatio.

ad tollendum luxum, qui solus remanserat, reficere neglexerit, posteritate in alia studia iam conuersa, ac deliciarum illarum oblita. Ac minus pro earum instauratione vnquam Regibus persuasis propter inscitiam, hoc maximè tyrocinio allici iuuentutem, prima onerum, ac laborum militiæ rudimenta experiri: quando nō aliæ hinc suppeditarentur vtilitates, quæ sunt maximi momenti in Republica, vt retractio iuuentutis à desidia, munditia corporum, vitæ cultus, ac ornamentum, sanitatis denique custodia. Quæ planè singula optima esse deberent caussa, ac proponenda suademus magnis Principibus, reparandi aliquando Thermas, vbi præsertim requisita non desint commoda.

Suasio ad reparationem Thermarum

Verùm quod nostræ industriæ quis iure optimo vendicare debebit, per hæc, quæ in lucem reuocamus, instituta Thermarum, duplex vniuersæ posteritati vtilitas afferri poterit. Vna quidem est ad veræ Medicinæ, quam iuxta Galenum profitemur, incitationem (sunt enim Thermæ quædam pars Medicinę) quæ in his institutis nata primùm, & scripta, & tradita nobis, multam in eis videtur habere necessitatem, & ad intelligentiam, & ad vsum. Altera verò vtilitas est, ad rei balneariæ complementum: quæ enim præsidia præstare non valēt balnea naturalia, vtpote calida, & sicca, ac aduersa certis morbis curandis, ac maximè febribus; eadem nobis abundè suppeditant in Thermis artificialibus lauationes. Ad quarum exarationem idcirco, penes illa instituta accingimur. Tentauerunt autem nostri veteres nonnulli antiquatam iam fermè hanc Medicinę partem literis instaurare; quod tamen ex rei obscuritate, & quæ in omnium ferè scriptorum monumentis dispersa diminutè ac ieiunè admodum præstiterunt. Quos inter, minus congruè fecerunt quidam hodie ex Germania scriptores, qui suas Stuphas in locum Thermarum substituere ausi, iam poterunt ex prænarratis à nobis de earum amplitudine agnoscere, quantum aberrent: quippe vt cecinit quondam Poëta ille egregius.

Institutionū Thermarū notitia necessaria.

Sic canibus catulos similes. Sic maximis minima.

Quare in primis quid de Stupha sentiendum sit, nunc breuiter incipiam. Vtimur quidem in Italia, & frequentius in Germania duplici Stupharum genere: quod vocabulum à gręca etimologia quidam adpositè deriuant, quasi stipa, quod arctissimè hæ cōcamerationes pro seruādo calore stipari soleant. Sunt.n. aliæ priuatæ, ac tepidi aëris, quas ad proprios vsus, in hibernis maximè, Germani, & vlteriores populi communiter sibi comparant, ac nobili attificio aliquas vt dicemus. Aliæ publicæ, vel mercenariæ potius, tonstrinæ modo, vbi lauantur, ac sudant, & cornua quædam scabiosis applicantur, ad trahendum è suprema cuti sanguinem. Quarum tamen vsus à Medicis nō admodum laudatur. Tum quia his nulla hodie recta ratio habetur, vt quæ ad mercedē duntaxat apertæ sunt, & promiscuæ omnibus, tàm ægris & contagiosis, quàm sanis. Tum Stupharum ipsarum vitio, quæ angustæ & tenebricosæ, carent omni commoditate, & omni delicia, ac noxiæ idcirco multis, ac inuisæ potius, quàm gratæ aut vtiles. Quare si ad ordinem, quem dicemus, constituantur, non vtiles solùm ac gratæ omnibus, verumetiam necessariæ in Republica videri poterunt. In primis constituenda essent loca aliqua ad decorem & cultum ciuitatis: quæ videlicet non essent communia omnibus, & tam ægris quàm sanis præsertim hoc tempore, quando morbi crassantur cōtagiosissimi. Audiuimus quædam publica lauationum loca apud Brabantos, aliquandiu fuisse clausa, & refrixisse, quòd ex promiscuo illùc hominum concursu, vulgò omnes

Stupha quid

Stuphæ mercenariæ damnantur.

Stupharum nouarū constitutio.

omnes noua lue afficiebantur, quam Gallicam, & alij Hispanicam appellāt, alioquî omnibus iam nationibus communem. Et cùm in quolibet morbo discrimen contagij sit, maiorem in modum crassantis pestilentiæ tempore cauenda sunt. *Præparatio ad Stuphas.* Ingressuri sint vtcunque leuiter exercitati, qui si ex exercitatione sudauerint, haud moram trahant, sed confestim exuti lauentur, ac exiccētur. Ingrediantur autem ieiuno stomacho semper, ac ventre vacuo, non aliqua ex parte dolentes, non febricitantes, nec insignem quampiam euacuationem passi, præsertim sanguinis, nec sint aut dięta, aut longis vigilijs extenuati. Nec inter lauandum aut venere, aut cibo, aut potu vtendum; in quē errorem nonnullos cum vitæ discrimine incurrisse cognouimus. *Mane an vespere lauandum.* Mane, an vespere vtilius sit; matutinum tempus omneis illas conditiones requisitas comprehendit, quietem corporis, somnum prægressæ noctis, stomachum ieiunum, ventrem inanem. Ac vtile idcirco est lauari mane, & ei maximè, qui simpliciter lauari intendit, cauendo aliqua eius diei, atque aëris incommoda. Alioquî seruatis (vt aiunt) seruandis, vespertinas lauationes vtiliores existimo. Nempè quę ad instituta illa antiqua Thermarum, & ad munditiam faciunt corporis, & etiam ad sanitatem, multis superfluis, per diurna negocia ad summam cutim excitatis, ac per balneum vacuatis, ac detersis. Simul atque securis nobis ab incommodis aëris, cùm subinde domum redeundum sit ac cessato à balneo motu cęnandum, & de more quiescendum.

Stupharum dispositiones. Stuphas autē laudauerim eas, quæ structuræ vetustæ potius q̃ nouæ sint, & asseribus vbi oportet, contabulatæ. In quas aqua haudquaquam putealis mittatur, quæ cruda esse solet, & dura, & cutim inasperat: sed fontana, quæ perpetuo alicunde ductu recens semper habeatur, & clara. Vasaria erunt aut fictilia, aut ex ęre stannato, ac tinæ ligneæ plures opportunis locis dispositæ. Constituantur autem in Stuphis tres ad minus partes distinctæ, quales Romæ *Partes.* in Priuatis balneis fuisse videntur, Apodyterium, Laconicum, Calidarium. Quarum partium cùm diuersam esse oporteat temperaturam calorum, infrà sit Hypocaustum, ita collocatum, vt communis eius sit vsus tùm calefaciendis aquis, tùm vaporibus ad opportunas partes diffundendis. In vestibulo de- *Portici vsus* beret esse porticus, ad deambulationes his qui essent ingressuri. Primò autem intrantes in aëre versentur temperato, quod (vt Plinius de suis balneis memi- *Apodyteriū* nit) Apodyterium dicendum erit, seu Tepidarium, in quo vestimenta capsarijs consignantur. Sit autem duplex magnitudine ad cæteras cameras, sit laxum & hilare (vt inquit Plinius) signis ornatum, ac iucundis picturis. Et in parte habeat Tonstrinam separatam sub lumine, quæ & sua habeat Elęothesia, siue armaria, aquis namphis, oleis, ac odoratis vnguentis blandissima. *Laconicum ĩ Stuphis.* Ex Apodyterio sit duplex aditus, vnus in Laconicum, ad sudandum; alter in Calidarium, his quibus balneo tantùm vti opus est, & non sudare. Laconicū appellauit Cicero in Cumani villa, hanc partem, quam nos propriè Stuphā dicimus: partem.s.concameratam, ac rotunda (vt facilè fieri poterit) specie, ac plenā calido vapore, tùm à subiecto hypocausto, tùm à calidis simul aquis eleuato. Hic perfusis, ac detersis affatim parietibus, sudent, quibus sudare *Cornicula in Stuphis.* erit opus, & cornicula, quibus conueniunt applicent. Quibus verò, & quātum conueniant, id non liceat nisi medico iudicare: fustigatis Stuphariolis istis, qui pro sua auaritia non curant tot cornicula applicare vt tot recipiant obolos donec videāt misellos exangues sibi cadere ad pedes. Omnino sciant singulum

ſingulum corniculum ſingulam extrahere vnciam ſanguinis: audent tamẽ ad triginta, & amplius applicare, indifferenter. Corniculorum huiuſmodi antiquum fuiſſe vſum vſque à Galeni tempore legimus XIII. Methodi, cucurbitularum vice. Cõueniunt autem duobus hominum generibus: primum quidem Scabioſis, & qui id genus cutis infectionibus ſcatent: in quibus quidem caſibus vniuerſa prius corporis euacuatio deberet præcedere, nam remedium foret efficacius: alioquî fiet maior attractio ad cutim, & patiens minus iuuabitur. Conueniunt & his, quibus ad conſeruandam ſanitatem, cùm non adeo tutum ſit venam incidere, quòd ſcilicet vnà cum ſanguine multum vitalis excernitur ſpiritus, ac vires debilitantur; applicatis quot decet corniculis in partibus ignobilioribus, præſertim vbi maiorum venarum concurſus, vt in humeris, in coxis, & in cruribus, ſanguis quidem malus & craſſus, citrà virium reſolutionem educitur, ac patientes admodum iuuantur. Deinde ex Laconico ad Calidarium tranſeant, in quo nimirùm ęqualis ſit tepor aëris cùm Apodyterio, ac nitens temperatarum alueus, vbi lauentur, & confeſtim vel inſiliant in Solium frigidum, vel ſi horreant frigidam, ſit aqua minus frigida, & veluti inſolata, qua perfundantur. Quem frigidæ vſum iam ex antè narratis toties à nobis antiquorum ritibus, nouiſſe poterunt, ꝗ ſit neceſſarius. Qui.n. hoc modo à ſudationibus, atque vſu Laconici, ſtatim in frigidam non deſcẽdunt (dicebat Galen. x. Metho.) ij paulopoſt tranſpirato immoderatiùs calido innato, totum corpus frigidius euaſiſſe ſentient, nec vacăt periculo, quin maximè ab extrinſeco lędantur aëre, poris ita apertis. Quod ſanè frigidæ illa perfuſio fieri prohibebit; nam & cutis per ipſam denſabitur, vires firmabũtur, & quæ antea fuerint excalfacta ex Laconico, hìc innoxiè refrigerabũtur. Quæ tanti momenti vtilitates ſunt, eodem Galeno teſte, vt Laconicum & cætera calidaria ſint præparatoria ad frigidam. Vnde aut Stupha vtendum non eſt, aut frigida ſubinde vtendum. Porrò quibus ſudare nõ expedit, nec vllus vſus Laconici, hi tam mane quàm veſpere vti poterunt balneo, ita vt ex Apodyterio ſtatim intrent in Calidarium. Vbi qui commodis balnei vti voluerint, vel ſic aliquam curare infirmitatem, intrent balneum, cubent, & taceant, lauentur & exiccentur, de more quem poſteà de Priuatis Solijs explicabimus. Qui autẽ ad munditiam tantùm intrauêre, lauentur, & tergeantur. Mox in Apodyterium redeant vbi commodè exiccent madorem, veſtirique incipiant, ac ita in priſtinum naturæ habitum bellè reſtituti, abeant, caueantque veluti diximus. Atque hìc eſſe debet Stupharum ritus.

Calidarium.

Frigidum Solium.

Balneum in Calidario.

De Hipocauſtis, quæ ſunt Stuphæ domeſticæ. Cap. XVI.

STVPHÆ autem domeſticæ ſunt hodie Germanis in vſu frequentiſſimo, ac aliquibus Italiæ ciuitatibus in hybernis. Erant & apud noſtros antiquos, ſed exquiſitæ magis lautitiæ genere. Proprium tamen vocabulum antiquum non habemus, niſi Hypocauſtum. Nam vbi nos Stupham vocamus ſtipatum Conclaue, ſubcenſis à tergo, vel ſub camino ignibus concaleſcens; illi ex communi Hipocauſto, ſingulas, & quas vellent ædium partes calefaciebant. Eo vocabulo vtitur in primis M. Tullius ad Q. Fra. In balneariis inquit Hypocauſta in alterum Apodyterij angulum promoui, propterea quòd ita erant poſita, vt eorum vaporarium, ex quo ignis erumpit, eſſet

Stupha, & Hypocauſtũ quid.

Vaporarium hypocauſti.

esset sub tectum cubiculi vaporarium dixit fenestram, ex qua vapor exhalat in cameras. Hypocausta autem videtur dixisse, non partem aliquam ædium stipatam, sed ipsas intrà parietes cuniculas, vnde vapor in vnam, & in aliam cameram diffunderetur. Cui sententiæ omnes authoritates consentiunt. vt Papinius Statius in primo Syluarum,

— vbi languidus ignis inerrat
Aedibus, & tenuem voluunt hypocausta vaporem.

Modum explanat melius Plinius ad Gallum, dum scribit. Applicitum est cubiculo Hypocaustum perexiguum, quod angusta fenestra suppositum calorem (vt ratio exigit) aut effundit, aut retinet. *Fenestra Hypocausti.* Structuram verò tanquam nimiæ eius seculi deliciæ, ponit Seneca ad Lucillum. Impressos parietibus tubos à præfurnio, per quos circunfusus calor, ima simul & summa calfaceret æqualiter. *Tubi & Tubuli Hypo.* Paulus Iureconsultus Tubulos definit esse, per quos paries calore torretur. *Zetę.* Zetas verò, & Zeteculas vocat idem Plinius ad Gall. propria calorum conclauia, vbi lectuli essent ad delicias, & amores. Lampridius inquit: Indicos odores Heliogabalus ad vaporandas Zetas sine carbonibus iubebat incendi: vestigium antiquum Tubulorum eiusmodi parietibus impressorum visitur in sacrario S. Helenæ, in ecclesia S. Crucis in Hierusalem, qui sub opere tectorio quadrata forma, quatuor digitorum latitudine, ac triplici coniuncti ordine, ab imo (vt mihi videtur) hypocausto, calores in supernas ædium partes deferre debebant. Ex quibus primùm haud dubium esse debet, *Caminus nouum inuētū.* non fuisse tunc vsum caminorum nostri temporis, quam partem deleta illa lautitia viuendi, posteritatis refugium puto, ne inuentum dicam. Deinde planè intelligitur mirum artificium illius seculi in fouendis ædibus, ac mira *Vitæ cultus antiquorū.* in omni vitæ cultu diuersitas à nostris vsibus. Foris degebant totam diem in liberalibus exercitiis, ientaculo duntaxat contenti primo mane, deinde cęna *Ientaculum ex cœna.* hora decima: habebant palæstras, & balnea publica. Domi calores (vt ratio temporum exigebat) in quaque parte ædium diffusos, qui apertis interdum fenestris, vel clausis, fundi poterant, vel retineri, in cameras, in triclinia, in aulas, in zetas, in musęa. Sic eos incorrupta seruare solitos ædificia dixerim, signa, picturas, aurata laquearia, aulæa; libros in musæis, vestes, & id *Ædificatio.* supellectilium genus. Sic ædium intus structura simplex, paruis fenestris, vt videmus adhuc aliquas, eisq; altis, nam ad prospectum erant porticus pensiles. *Vestitus liber.* Sic algores vitare, ac libero habitu, vestiri domi, forisq; erat solitum, non istis inquam arctis centonibus, nec brachis ad talum demissis, quod seruile erat; sed aut soluto sago, aut simplici tunica præcincta, quam lata subinde toga comprehendebat. Cùm nos alioqui ex barbara illa aquilonarium corruptela, onusti vestibus, & quasi compedibus brachati, ad cineres cubemus totos dies; vnde ocio & strictura vestium torpescimus, fumo oculis lædimur, mente, ac omnibus sensoriis languescimus. *Lares Foci, et camini antiquorum.* Rusticum erat, & non ciuile, habere lares, foculosq; mobiles: vt apud Columellam legitur: Consuescendos esse rusticos circà larem domini, focumq; familiarem epulari. Et caminos, quicũque essent, ad parsimoniam, quod raró legitur, vt apud Galenum v. de San. tuen. Antiochi Medici domuncula, æstate citrà ignem, hieme camino calebat. Eadem fortasse tenuitate contentus dixit Tibullus.

Dum meus exiguo luceat igne focus.

Cęteræ quæ leguntur authoritates referuntur ad lautitiam Hypocaustorum, vt qùm

vt cùm ſcribit M. Tullius ad Trebatium, qui quartana laborabat, luculento camino vtendum eſſe. & Horatius.

Diſſolue frigus ligna ſuper foco
Largè reponens.

Vnum præcipuè damnum credo equidem potuiſſe afferre illis temporibus illam Hypocauſtorum per quaſque ædium partes frequentiam; quòd crebra, ac tàm vaſta vt leguntur, inducebant incendia. Tubuli enim oppleti aliqua fuligine, facilè poterant concepiſſe (vt vſuuenit) flammas, ac eas vſquequaque perducere ad laquearia, & contignationes. Porrò ſicut noua, ac diuerſa ratio caminorum, & ignium noſtri temporis eſt; ita nimium delitioſus huic noſtræ moderantiæ eſſet illorum ductuum vſus, quo ima ſimul & ſumma caleſierent. Nec ſatis idoneus; qui nec ſubiectis præfurniis, nec cuniculatis illis hypocauſtis vtimur. Quapropter, ſicubi nobis Stupharum id genus artificium parandum erit, quod ſæpenumero vſueuenit hieme aut his maximè, quibus aliquandiu medicinali cuipiam miniſterio inſeruiendum eſt, plures ſunt modi, & quiſque facilis, pro cõditione perſonarum. Manifeſtum enim planè eſt, quòd nihil faciliùs ad quanque mutatur alterationem, quàm aër. Ergo quocunque artificio concaleſactus aër careat noui aëris ſpiraculo, fit Stupha. Cuius ſumma artificij hæc eſt; quòd aër in Stupha quanto magis expers vaporis in ſua puritate ſeruatur, tanto ſalubrior. De facile parabilibus, in noſtris maximè regionibus, eſt; vt conclaue eligatur, quod non ſit admodum anguſtum, ſed altum (vt monuit Celſus) lucidum, ſpatioſumque. In quo picturæ, ſigna, aulæa, veſtes, id genus vtenſilia omnia niteant, ac delectent animum ad quietem. Pateat autem (ſi fieri poterit) ab auſtro, vnde ſolis illuſtretur, ac foueatur aſpectu: contraq; borealis flatus arceatur. Sint feneſtræ volubiles, vel lineis velis, vel quæ perſpicua antiquorum ſpecularia ęmulantur, vitratis clauſę, quibus interim adapertis, concluſo vapori aliqua expiratio præbeatur. In quo, ſi calor ad conſuetudinem noſtram temperandus ſit, eſto continuo luculentus focus, qui vitato fumo, ac lethali carbonum halitu, odoris interdum lignis ſplendeat, ex iunipero, lauro, cupreſſo, ac aromatis aliquibus. Stupharum verò ritus apud Germanos varius eſt. Solent communiter caminum à tergo Stuphæ concameratum habere, vnde calor è ſuppoſitis ignibus per fictilem teſtam, aut vitrum penetret, foueatque concluſum aërem. Ciuilior vſus eſt, vapores longè à camino ex occultis lithoſtrati ſpiraculis concipere. Vel in medio pauimenti ſit ornamentum ſolidum, ſiue æneum, ſiue lapideum, quod per figurata ſpiracula vapores exhalet. Ad quem modum viſuntur hodie in vrbe ex marmore aliqua in lunatam faciem, quinque pedes circiter latam, aut in aliam conſimilem ſpeciem formata, quæ vbi erant pro vaporariis in magnis aulis; nunc contrario in totum miniſterio, aquas ex atriis in foricas, ore, oculisq; foratis inducunt. Rarum verò, ac nobile artificium. æneæ ſtatuæ concauæ, aut vna, aut plures diſponantur in aula, quæ variis geſticulationibus, ore, oculis, naribus, auribus, vel per veſtimentorum lacinias, vapores infernè ſuſceptos è pedibus, aut trunco, aut haſta, aut caduceo, in apertum effundant, nemine id, niſi experto, ſentiente. Ad vſum: Aër huiuſmodi cùm multis nominibus vtilis ſit, omnino ex mediocri tepore non adeo calfacit, parcius exiccat, ac temperatè diſſoluit, & ſuperfluitates in ambitu corporis diſperſas leniter digerit. Pue-

Stupharum artificia.

Aër facilè alterabilis.

Stuphę Germanorum.

Statuæ æneæ in hypocauſtis.

Vſus

ris, mulieribus, ſenibus, imbecillis, reſolutis, pinguibus, frigidis, humidisq; naturis, & paſſionibus, admodum conferens. Ac maximè quidem conferet, ſi per id tempus inſigni quopiam medicamine vtendum ſit, vt in balneis priuatim faciendis, & in noua iſta Ligni Sancti adminiſtratione fieri expedit. Cęterùm graciles, cholericos, & facilis tranſpirationis homines, strictum pectus habentes, & pulmonarios, & omnino inconſuetos non videtur aër ſtuphæ ita iuuare. Multis aluum, ac vrinas adſtringit ex accidenti, iuncturas laxat, aliis caput replet, oculos hebetat, & auditum. Præſertim verò eos lędit, qui è ſtupha egreſſi, ſe ſtatim libero aëri committunt, cùm inuenti ſint qui propterea in repentinam Apoplexiam, vel in aliquem alium eius generis morbum inciderint. Propterea conſulo, vt paulatim aſſueſcant ad nouum aërem apertis interdum feneſtris, interdum ſtuphæ calore remiſſo, ac tranſeant ad cameras minus calidas. Cęterùm haudquaquam ſanis hunc ritum inſtituo, ac noſtris minimè: ſed hanc partem volui in tota reparatione Thermarum, tanquam primam conſtituere, & quaſi commune quoddam Tepidarium, in quo ſubinde ad priuatos vſus & ſudationes, & lauationum reliquos ordines moliremur. Itaque iam de his dicemus.

Nocumēta.

De vaporariis & ſudatoriis in priuatis hypocauſtis. Cap. XVII.

Πυρηατηρία.

SVDATIONES autem in vaporariis, quæ græcis πυριατηρία vocantur, in ægritudinibus duntaxat perſanandis comparari ſolent. Vbi, ſ. ex alto in extimam ſuperficiem obnixè trahere intentio eſt, calfaciendo, ac impensè exiccando, aperiendo, attenuando, ac per ſudores, perq; halitum celerrimè vacuando: frigidis potiſſimùm, humidisq; naturis & paſſionibus ſummè vtile, & certis aliis caſibus, quos dicemus. Expectanda autem eſt humorum concoctio, niſi materia ipſa, quæ eſt in cauſſa, aut in promptu exiſtat, aut vtique turgeat, ſicut in venenis vtplurimum facere cogimur. Tumq; ſurgente iam ſole, ac ægro exactè omnibus excrementis è latis meatibus vacuato, ac ieiuno ſtomacho, res ita ineatur. Eſto in primis hypocauſtum concalefactum, vel conclaue ipſum benè clauſum, & ſtipatum; claris & odoris ignibus efferueſcente camino, quem ad modum propoſuimus. Cubiculo autem anguſto exiſtente, diligenter fumus euitetur, pręcipuè verò grauis, turbidusq; ille carbonum vapor, qui ſæpè incautis magnum intulit periculum. Interim verò paratum ſit in proximo angulo tuguriolum, lectiſterniis nimirùm, ac toralibus circuntenſis, quod nudus ſubintret æger. Vbi ſidens in ſedecula, mox ſubditis per miniſtros claris, rutilisq; carbonibus, & conſperſis, quę opus fuerint, pulueribus, ſudet ad tolerantiam, adaperta ſolùm à facie interdum cortina, vt aliquem frigidi aëris reſpiratum accipiat. Vel ſi minus ſicca illi affectui, aut naturæ conueniant, humidi in Sudatorio vapores ſunto. Nempè decoctis in capaci lebete herbarum faſciculis, vel ſeminum & id genus aliis pugillis, eoq; bulliente ſuppoſito. Aut lapidibus aliquibus, vel pyrite, vel molari, ſeorſum ferueſactis, in lebetem ipſum iniectis, extinctisque, ignei vapores excitentur. Materia rerum eiuſmodi ſuppeditanda, varia eſt, pro varia intentione, ſumpta à natura ægrotantis, ab effectu ipſo, & à particula laborante. Ad ſummam, Diſcuſſorij generis ſunto, ſubtilium, ſ. partium, olida, & anodina, & qualia in articulariis doloribus, in antiquo capitis

Stuphæ siccę

Stuphæ humidæ.

pitis dolore, diutinoq; neruorum, & aliorum membrorum malo sumuntur. Flores Chamęmeli, meliloti, centaurij, stæchadis, rorismarini, comae absynthij, abrotani, heliochrysi, menthæ, ruthæ, sampsuci, saluiæ, origani, calamenti, pulegij, prasij, folia lauri, brassicæ, hederæ, vrticæ, stipites gariophyllorum, macis, agalloci, cupressi, & semina plura eiusmodi. Permaneat æger, si tolerare poterit, quandiu totus sudore perfundatur, horæ ad minus dimidium, tumq; linteis obuolutus in proximum lectulum ineat, tegatur, tergeatur sudore, vt in aliis anteà diximus. Sudationibus tam naturalibus, quàm arte paratis pluries vtitur Celsus, vt lib.III.cap.vlt. Ad neruorum resolutionem, subiicienda (inquit) pruna lenis, & sulphur, atq; ita id suffumigandum, idq; aliquandiu faciendum. vtitur & Paulus in Elephantiasi, adhibitis quoq; extersoriis, ac balneis naturalibus. & item in frigidis omnibus passionibus, quę miscellam carnis laxare solent, cruribus inflatis, abdomini tumido, sentum squalidum habentibus ex malo habitu, ac iam factis hydropicis. Ad Voluulum item & Colicum cruciatum, fomentis ad eandem sententiam applicatis, ex furfure, milio, & consimilibus. Ad squamas autem vteri, scabrosasq; pustulas pruritum his locis inducentes, tùm calida insidere, tùm sudare quoq; ita expedit. Ad reliquias autem Morbi gallici, hæc vaporaria sunt hodie de extremis remediis: inueterata nimirùm affectione, & quæ reliquerit vel capitis ac iuncturarum dolores, vel tumores in musculis, qui occalluerint, vel pustulas, vel palati, aut nasi, aut gutturis vlcera. Quibus affatim sudare in vaporario iubere solemus, præmissa tùm vniuersi corporis vacuatione, tùm præsertim Ligni Sancti administratione pręcedente. Horũ vero affectuũ contumacia vt radicitus extirpetur, hic puluis ex maioribus Diaphoreticis in prunas ipsas Vaporarij cõspergendus est, quo vtor. Styracis calamitæ, Myrrhæ electæ, Olybani, masticis, Ladani optimi, ana. drach.ij. Macis, fustium gariophyllorum, nucis muscatæ, Cinnamomi, ana drach.iij. Corticum nucum pineorum, cort. nucum cupressi ana drach.5. Galliæ muscatæ ad odorẽ semidrachma, fit puluis, vel Theriaca excipiuntur Pastilli pro tribus vicibus. Nonnulli Cynnabarim quoque in suffumigio commiscent, quod tota mineræ qualitate hanc aiunt luem destruere, confirmatis interim aliquo mediocri gargarismo dentibus, ac gingiuis, è quibus partibus occulta eius medicaminis proprietate, cotylas crudi & contumacissimi phlegmatis videbis emanare. Breue & nobile, Cinnabaris vnciæ duæ, Thuris masculi vncia, Galliæ muscatæ drachma: vtitor ad dolores artuum, atque capitis contumaces, in tribus vicibus. Cæterùm solent aliquando Medici, vt remedium facilius sit, in dolium subditis eodem modo prunis ægros mittere, ac sudationes moliri. Quale ex Aræteo, & Archigene in Diabete passione ministrat Aëtius: nimirùm vt caput extra dolium promineat, vnde frigidum aërem attrahat, reliquum verò corpus omne vaporatione ipsa calefiat: quod genus exudationum in Dolio, audio quibusdam. Medicis in Germaniæ partibus frequenter vsitari, quippe qui in illis Hypocaustis totum annum degunt. Sunt & qui ægros in furnum mittant, prominente itidem extrà præfurnium capite, quibusdam è plebecula idoneum, quibus non sat commodè alia remedia suppeditant. Vt idem vsurpat Aëtius, ad Ranæ rubetæ inquit virus, stuporemq; excutiendum, similiter dolium, aut furnum feruefacito, igneque extracto, laterem pro sedili adponito, & ægrum immitti, multumque ac diu sudare iubeto. Ad

Vtilitates

Morbi Gallici Stufa.

Suffumigiũ.

Sudationes in Dolio.

Sudationes in Furno.

idem, concitatis motibus æger, exercitetur, inambulet, currat, quotidie lauetur, vt contentus in eo vapor excutiatur. Valet denique ad Arcquati squalidum virorem tollendum, inclinato iam affectu. Porrò pro sicco vaporario veteres defrictionibus ex Nitri vsti, aut fecis aridæ vstæ puluere vtebantur. Hodie communiter exerceri diu, ac multum ægros imperant, gestari, ac Sudationes moliri, alios in balneis & in Stuphis, alios ad Solem. Ita sanè duas Thermarum partes in priuatis balneis æmulati sumus, Tepidarium scilicet atque Laconicum. Nunc ad Lauationes veniemus.

De Balneis Artificialibus Priuatis ac facile parabilibus Cap. XVIII.

QVANQVAM verò priuatas istas lauationes extrà balneas parari debere, nobis intentio est, neutiquam tamen apud antiquos, qui lautas illas habebant Thermas, id insusitatum fuisse quis existimet. Vel quia non esset alterius balnei commoditas; vt Labra, quæ parari in castris cōsueuisse meminit Galenus v. de Sa. tuen. Vel quæ hospitalitatis officio tùm parari solitum fuisse legimus, vt de Vlysse meminit Homerus, recognito à nutrice eius dum lauaretur, iam admodum anu. Vel ad priuatas commoditates, vt de Augusto testatur Suetonius, qui quùm neruis laboraret, quotiescunque marinis aquis, vel Albulis vtendum esset, contentus hoc erat, vt insidens ligneo Solio, manus ad pedes alternatim iactaret. Ex quibus intelligitur, quòd non est nouum, neque difficile hunc morem imitari: nam etsi illis careamus delicijs, satis erit tamen si nostra balnea sine incommodo, quo ad eius fieri poterit, vtamur. Danda igitur opera in primis est, vt pro his quæ instituimus, opportuna sint omnia. Tempus idoneum, cameræ benè stipatæ, ac temperati caloris, lectisternia, ac varia linteamina parata, quæ in his opus sunt: & super hæc diligentia ministrorum, qui requisita tempestiuè, & quantum fieri poterit commodè exequantur. Simul atque concalefactæ aquę puræ, ac dulces habeantur, quæ trifariam ad minus temperari possint, calidæ, calidiores, & tepidæ ad præscripta Thermarum instituta. Peluis deinde, siue Concha lignea ad staturam hominis oblonga in cubiculo collocata sit, quam cùm græcis Baptisterium vocat Plinius Iunior, ac vulgò parùm deflexa voce Capisterium. Medici verò non incongruè Tinam appellant. Quo planè vasis genere vtebantur etiam veteres in priuatis balneis quod labrum appellabant & siue ænea fuerint materia, siue lapidea, siue lignea, portatilia aliqua fuisse constat: quod declarat per epistolam Cicero ad Terentiam vxorem, cui ex itinere ita mandat: Labrum si non est in balneo, fac vt sit. Ad vsum autem, quoniam cum hoc ritu vniuersum ferè vitæ regimen, ac sanitatis tuendæ studium coniungitur: idcirco reuocare hic in memoriam oportet illa, quæ ad vsum lauationum in Stuphis necessaria esse diximus, de præparatione ad balneum, de exercitij modo, de hora & tempore balnei, & quòd aluo prius inanita, & ante cibum ineundum est. Qua in parte Galeni præcepta in libris de Sanitate tuenda, vt in reliquis quoque huius voluminis institutis, in quod dam veluti compendium redigemus. Harum ergo rerum seruandarum ordinem exquisitè continet ea aurea Hippocratis sententia in Epidemiis lib. VI. LABOR, CIBVS, POTVS, SOMNVS, VENVS, OMNIA MEDIOCRIA.

Priuatorum bal. vsus antiquus.

Ligneum Solium.

Requisita in balneis.

Peluis seu Concha.

Tina.

Labrum.

Aurea sententia Hippocratis.

In qua

In qua ſententia, vt I I. de San. tu. interpretatur Galenus, & modum ipſum ſingulorum definiuit, addito ad finem epitheto, mediocria: & tempus, ordinemque ſignauit, ipſa verborum ſerie. Quippe ſanitatis cuſtodiam à labore auſpicandum eſſe, laboris nimirum communi appellatione, quæ omne genus exercitij compræhendat, & item frictiones, & balnea. Mox cibus ſequi debet, & potus, deinde ſomnus, & reliqua, vt cuique competit. Ad exercitationem verò commodiſſimum tempus eſt, eodem authore, iam peracta externi cibarij duplici concoctione, & ea .ſ. quæ in ventre, & ea quę in vaſis ſanguinis agitur. Contrà autem (VI. de ſa. tue.) non leue, inquit, incommodum illis accidit, qui à cibo repleti ſe exercent. Siquidem & caput impletur vaporibus, & in iocinore aut ponderis ſenſus, aut diſtentionis, aut vtriuſque percipitur. Eademque incommoda eos ſequentur, qui balneis à cibo vtentur, diſtentiones hypocondriorum, flatus ventris, capitis grauitas, ſenſuum & omnium virtutum, præcipuè animalium hebetudo. Et periculum ſubinde, ne cibi incocti, ac ſucci multitudo in omnes animalis partes rapiantur. Propterea diximus matutinum tempus eſſe tum exercitationibus, tum balneis idoneum, his præſertim qui mediocriter cænauerint, aluo tunc inanita, ac ieiuno ſtomacho, V I. de Sa. tu. Exercitationum autem quoniam vniuerſa ratio in conſuetudine verſatur, nimirùm quæ non excedat cuiq; conſuetum modum; idcirco melius eſt ad imitationem Galeni (vt ipſe de ſe narrat eodẽ lib. V I) qua die quis balneo erit vſurus, præſumpto de mane breui ientaculo ad conſueta exire negocia, quæ & ipſa exercitij genus ſunt commodiſſimum. Subinde inclinante iam die, hora videlicet X X I. ęſtate, vel occidente iam ſole per hiemem, balneo vtendum: quando & præſumptus cibus iam concoctus eſſe in ventre poſſit, & externæ diei digeſtiones omnino peractæ, & in ventre, & in venis. Præſtabit Exercitium caloris innati augumentum, I I. de Sa. tu. Quippe calefiunt corpora noſtra & balneis, & thermis naturalibus, & inſolatu, & igne, & calidorum medicaminum fotu: cæterùm hæc ab extrinſeco calefaciunt: exercitium verò innatum excitat calorem, qui eſt omnium bonorum cauſſa, & ipſa vita. Balneum recuratoria veluti pars, I I I. de San. tuen. duplex afferet beneficium: nam & excrementa quęque à toto corporis ambitu deterget, expurgabitque; & ipſum corpus à laſſitudinis periculo tutum reddet. Sedeat autem in balneo, ac lauetur, tergeaturque, quantum cuique opus fuerit, horæ ſpatium, vel ad minus dimidium: longè enim alia ratio eſt, eius qui ad munditiam lauatur, & eius qui aliqua morbi occaſione diu in balneo teneri debet. Quam ob rem generalem hic lauationum rationem habebimus, poſt hæc quid valeant in ſanis, & demum in morbis curandis, explicabitur. Omnino exiturus à balneo, ſiue ſanus ſit, ſiue æger, niſi alterius Solij frigidi copia ſit, in quod totus confertim inſiliat, multa certè aſperſione aquæ frigidæ perfundatur. Cuius ſanè partis in balneo prima eſſe debet intentio, nam (vt ex Galeno, ac diutiſſimo veterum vſu probauimus) ex hac quæ fuerant excalfacta, innoxiè refrigerantur, ac vires denſata cuti firmantur, & ſine frigida nihil iuuantur. Vel tepidiuſcula aſperſione vtatur, ac madore deterſo, oleo leniter perungatur. Nimirùm I I I. de San. tu. quod cum mediocri frictione, & quæ tenſa ſunt remittit, & quæ inter exercitium vehementius fatigata ſunt, emollit. Præſtat & hoc non mediocre commodum, quòd exiguos cutis meatus opplendo, ab extrinſecus ambientis iniuria

Sanitatis cuſtodia ab exercitio.

Exercitationis tempus.

Exercitij, ac balnei incommoda à cibo.

Tempus balnei.

Exercitij vtilitates, & balnei.

Mora in bal.

Frigidæ lotio.

Vnctionum ratio in balneis.

ria vendicare poterit, & vestimenti instar calorem natiuum munire, & sudores inhibere. Vt hinc maximè vniuersa ratio Sudationum, inunctionumq; in balneis haberi possit. Quos largius antiqui sudare volebant, eos neque à balneo, neque antè balneum vnxissent: quod perpetuò in his, qui aut cruditate, aut plenitudine premuntur seruandum est. Sed diu hos tenebant in Laconico, & mox in calidum solium mittebant. At contrà, qui longo morbo laborassent, extenuatiq́ue fuissent, hos vbi sudare incepissent, perungebant. *III. de Sa. tuen.* In sanis autem, quod frequentius vsueuenit, quibus aut longo itinere, aut exercitatione, aut alio quouis pacto corpus esset exhaustum, hos non solùm à balneo, sed & antè balneum vngi imperabant. Nos illis Sudatorijs destituti, primùm his quos sudare opus fuerit exercitium iniungemus, posteà in Tinam calidam, calido item & stipato cubiculo, demittemus: exinde in lectum proximum benè constratum, & calfactum ducemus, vbi & largè sudare, deterso interim madore, aut etiam dormire, vt copiosius sudent, iubebimus. Cùm verò is in naturalem habitum rediisse visus sit, in Solium frigidum mittemus, vel multa frigida perfundemus, vel tepida, si horruerit primò frigidam. Tum mollibus linteis detersus, dulci oleo, aut butyro (Plinio, & Galeno testib us) vbi olei copia non sit, leuiter perungi poterit. Illam verò equidem necessariam puto senibus maximè, & valetudinariis cautelam, imò nemini fore inutilem, *Vnctio stomachi ante bal.* vt quoniam stomachus mediocri solet calore balnei relaxari (gaudet enim forti extrinsecus calore VIII. Methodi.) idcirco antè balneũ muniatur, vel Mastichino oleo, vel Melino, vel vnguento id genus aliquo vel, prout cuique opus esse videatur, cerato ex Mastiche, atque aromatis, quod applicitum illi parti perpetuò teneatur. Postrema verò ex oleo saltem *III. de Sa. tuen.* communi detersio totius corporis, duplicem illam, quam item ex Galeno restituimus, præstabit vtilitatem, tùm vt tensionem & lassitudinem membris inductam remittat: tùm vt muniat, caueatq; corpus ab externi aëris ambientis iniuriis. Habet enim omne oleum emplastici vim medicamenti, VI. de San. tu. quod videlicet exiguos cutis meatus opplendo, prohibet insiti caloris transpirationem, præcipuè Hispanum oleum. Nos vel omphacinum accipiemus, vel violaceum, vel Amigdalinum, vel aliquod eius generis, pro his qui frugi lauari debent, & non deliciis. Quibus verò preciosi alicuius vnguenti, vel olei copia fuerit, pro delicatis maximè & imbecillis, id erit aptissimum. Vbi quis autem ita lotus, atque blandè vnctus ad pristinam mediocritatem rediisse visus fuerit, cænet, & à cæna subinde interposito ad minus *Somni à balneo vtilitas.* duarum horarum spatio, ad somnum se conuertat: minimè ignorantibus nobis, NIHIL ÆQVE CONDVCERE CORPORI, tùm concoquendis, æquandisq; humoribus, tùm viribus recreandis, quàm somnum, & somnũ à balneo. Cæterùm de electione salubrium istarum lauationum, certum tem- *Lauationum electio per naturas, & tempora.* pus non statuitur: aliis enim inseruiendum consuetudini erit, aliis necessitati, aliis constitutioni ambientis aëris, & casibus consimilibus. Quibus ob aliquam morbi necessitatẽ balneis vtendum erit; planè infrà constabit, quòd alij semel in die, alij etiam bis, imbecilles verò alternis saltem diebus eis vtentur. Sani prout assueuerint: Vel prout ex occasione iuuamentum ex eo senserint. Assuefient autem pro natura, ætate, & tempore paulatim. Frequentius enim iuuenes & constanti ætate lauari debent: Senes minus. Plus calidæ & siccæ naturæ, minus frigidæ, & minimè humidæ. Plus æstate quam hieme.

hieme. Quam rem melius quisque cognouerit ex Galeni institutis, quæ iam in sanis, & posteà in ægris describemus: nam hæc hactenus communiter dicta sunt.

De vsu balnei aquarum dulcium temperatarum in caussa tuendæ Sanitatis. Cap. XIX.

DE LAVATIONIBVS itaque in statu sanitatis, duo principaliter attendenda sunt: vnum quidem est natura vtentis, quam impræsentiarũ penes ętates, & quadantenus penes temperiem distinguemus, alterum verò est ipsum balnei temperamẽtum. Hoc est, quod pro ratione singularis naturæ, ętatis, regionis, & temporis, & necessitatis comparetur, ac temperetur. Qua in parte hæc sunt Galeni instituta. Infantibus quidem recens natis, & circà primos annos balneum eiusmodi salubrium aquarum idoneum est. *Infantibus primo de sa. tu.* Salubres autem vocamus, inquit, exactè temperatas, accommodatasque illi naturæ, vim.s.calidam humidamque habentes. Qua planè ratione haudquaquam salubria huic ętati esse dicimus balnea, quæ ex natura minerali medicam vim aliquam præ se ferant, omnia enim talia manifestè siccãt. *Infantibus Thermę inimicæ.* Multo verò maximè à frigidæ lotione coërcendi sunt infantes: nam etsi hunc morem seruẽt quædã efferę gentes, vt Galenus inquit, in Germania, quod idẽ in Britannia meminit Cęsar, & in Scythia, parum tamen emolumenti si res succedat; sin minus, detrimenti multum inde consequi possint. *Frigidæ lotio.* Quam maximè autem studendum nutrici est, vt dum fricat, dumque lauat puerulum, ne lac ei in ventriculo crudum inhæreat. Periculum.n.est, ne prius quàm probè sit concoctum, per corpus digeratur, & caput præcipuè aggrauet. Quod vitabitur, si nutrix obseruet, vt post longissimum somnum, curet infantem, & omnino caueat ne quid nutrimenti ante lauationem, neque antè frictionem puerulo præbeat. Ad hæc tempestiua lauatio multa infantium vitia corrigit: facit ad tussim, ac grauedinem, ad fœmorum intertriginem, lacte post lauationem oblito, ad infestasque passiones sub primorum dentium ortu. Prohibetur autem in quibusdam infantilium malis, vbi ex multa tùm humiditate, tùm ventositate laborant: veluti in Hernia accidit, & vmbilici procidentia, quam gręci ἐξομφαλὸν dicunt: in his enim passionibus non sat commodè calidæ lauationes ministrãtur. Porrò à primis annis Pueri, cum crebris balneis abstinendi sunt, assuefaciendi, authore Galeno, vt prius exercitatione aliqua vtantur, & post deinde in balneum mittantur. *Pueris, Gal. 1. de sa. tu.* Quod ijs declinantes variolas sanare, earumque vestigia delere valent, Auicenna. A' quartodecimo autem anno, quanquam plerique amnes & stagna inire condiscant, vt de Natationibus id genus dicemus posteà, calida tamen potius quàm frigida vti debent, vt qui hanc non dum citrà noxam tolerare valent. *Adolescentibus.* A secundo septennio in totum ferè tertium, cauendum pariter à frigida est, quippe eorum augumentationi contraria. Vbi verò plenè est auctus, non solùm temperatæ, sed frigidæ etiam committendus est. Iuueni enim duras, tensasque emollit partes, & si quod putre excrementum intus ad cutim hæret, vacuat, viresque confirmat. *Iuueni, Gal. 1. de sa. tu.* Vitanda verò huic ętati, & his qui optimo sunt temperamento, exactè calida est & vehemens motus, & exudatio nimia in hypocaustis, ne supra modum calidi ex natura spiritus feruescant. Hac enim de caussa eos dissuadet Galenus ne

in laco-

in Laconico diutiùs commorentur, ſed vt tranſeant tantùm ad ſolium vſque, & inde confeſtim loti feſtinent ad frigidam. *Senibus bal. 5. de ſa. tu.* Senibus verò adhuc vegetis & robuſtis, temperatarum lauacrum eſt maximè idoneum, & vinum dulce à balneo, inquit Galenus. Quibus id verbum propriè quadrat, quod ex Homero vate ſapientiſſimo hìc ipſe citat.

Vt lauit ſumpſitque cibum, dat membra ſopori.

Cùm enim ſenectus ſit frigida & ſicca per calefacientia, & humectantia aptiſſimè corrigitur. Stomacho his antè balneum inuncto, vt paulo ante diximus, ne ex balnei tepore relaxetur. Seniores autem propter virium imbecillitatem aſſiduum balnei vſum minus ſuſtinent. *Mulieribus bal.* Quo modo autem Mulieribus balnea conſulenda ſint, ſpecialem conſiderationem non habemus. Plurima pars ob multam humiditatem, ac carnium molliciem, eâdem qua pueri ratione lauãdæ ſunt. Aliquæ ſenum modò parcius lauentur declinante.ſ.à iuuentute iam ętate ac pluribus maximè effœtę partibus. Aliquæ iuuenum, vt quę viragines ſunt.Quo modo verò mulieres ad nitorem, & candorem ſe lauare ac detergere debeant; hoc pertinet ad Decorationis partem, quam lib.3.exarauimus. In vniuerſum verò de abſoluta balnei ratione hoc eſſe dixit Paulus, vt omnibus tutiſſimum ſit, aptiſſimumque & viro, & mulieri, & puero, & priuato: Sed *Ociosis bal. 5. de ſa. tu.* his præcipuè qui ex pluri ocio multas ſolent cruditates congerere, crebroque infirmantur. Potiſſimùm verò his, qui cutis ſunt aſtrictæ, ac fuliginoſis abundant excrementis, quod Galenus de Primigene Peripatetico atteſtatur, v. de ſa. tu. nam congeſtis illis fumidis excrementis, febres confeſtim excitari poſſunt, qui ſi bis etiam in die lauentur, apprimè iuuantur. Saluberrimum pariter *Laborioſis.* laborioſam vitam degentibus, qua certè nomine Recuratoriæ pars balneũ dictum eſt III. de ſa.tu. Nã cùm à defatigato corpore ſępenumero laſſitudines, exuſtiones, ſudamina, pruritus, ſcabieſq; experiantur, vel reſtricta inopinatè cute, Lethales interdũ obſtructiones incurrant, aut pleuritim, aut principalis ius viſceris phlegmonas; ab his omnibus vendicant balnea. Qua in parte illu- *2. de ſa. tu.* ſtria adeo exempla ex Galeno dedimus, de his qui ſub Sole ardenti, aut longo itinere, aut magnis laboribus defatigati, maximè ſitibundi, ac ferè emortui, ex balneis ſtatim recreabantur, ſiti ſedata, calore qui febrem minabatur, remiſſo, ac omnia denique pro naturali habitu recuperabant. Contrâ qui nõ lauiſſent, aut febricitare conſueuiſſe, aut multo tędio, ac grauato capite per- *Laſſitudinis duo genera.* ſeuerare. Sed omnes hæ laſſitudinis ſpecies, extrinſecæ cuiuſdam cauſſæ vicẽ obtinent. Verùm balnei vſus non has ſolùm, ſed ſpontaneas quoq; ſedat laſſitudines, quæ.ſ.ſponte, ac nulla præcedente commotione, aut labore fieri ſolent, de quibus eſt præclarus ille Hippocratis Aphoriſmus. v. ſect. II. Spon- *Spontaneæ laſſitudines III.* taneæ laſſitudines morbos prænunciant. Quæ quoniam triplicem ſolent facere ſenſum ab affectu ipſo, III. de ſan. tu. alia tenſiua dicitur alia inflammatoria, & alia vlceroſa. Harum autem in totum duplex eſt cauſſa, aut plenitudo, ſcilicet quam Gręci πληθῶραν, aut vitiati ſucci copia, quam κακοχυμίαν appellãt. *Plenitudo et Cacochymia* Eſt autem plenitudo XIII. Methodi, vbi ęqualiter inter ſe ſucci ſunt adaucti. Cacochymia autem vbi vel flaua bili, vel nigra, vel pituita, vel ſeroſis humoribus refertum corpus eſt. Ergo plenitudo tùm ſanguinis miſſione curatur, *Plenitudini quando conuenit bal.* tùm frequenti balneo, tùm exercitatione, tùm frictione, tùm digerentibus medicamentis, & præter hæc omnia, inedia. Dummodo tamen non adſit febris. quo in caſu, ex Galeni item doctrina, inter communes balnei cautiones

ſecus

ſecus agendum eſſe dicetur. Sicuti, excluſa item febre, intelligendus mihi videtur locus eiuſdem ex Hippocrate 6. de morbis vulg. commen. 5. comm. 29. Et in Pręſagio experimentis confirmato. Vbi in ſanguinis miſſione facienda, ſi ſanguis, inquit, craſſior percipitur, hos pręſtat matutino tempore experrectos, ac poſtquam ad horam vigilarint, prius lauari, vel obambulare, & deinde ſanguinem de more educere. Qui mos in trahendo è ſumma cute ſanguinem in ſtuphis, ſeruari debet. Specialis autem quidam balnei modus in quolibet affectu laſſitudinis eſſe debet. In laſſitudine enim tenſiua, quæ factæ iam plenitudinis ſoboles eſt diu in temperato balneo commorari oportet: adeoq; ſi hominem bis, atque iterum laueris, & à balneo de more inunxeris, plus profeceris, multa prius exercitatione, aut frictione adhibita. In laſſitudine autē inflammatoria, quæ & plenitudinē ſimul, & ſuccorum vitium habet in cauſſam, eodem quo tenſiua modo tractandus eſt patiens, qui tamen longiorem in balneo moram contrahere debet, & aqua item ſit paulo tepidior, vt fuſius humectetur. In laſſitudine autem vlceroſa, quæ ſuccorum vitio propriè conflatur, ſi tempeſtiuè balneum miniſtretur, valde contulerit, molli præſertim vnctione adhibita ex oleo, quod omnis ſit adſtrictionis expers. III. ſa.tu. Sicuti etiam in illa alia quartæ ſpeciei laſſitudine, quam videlicet ariditas quępiā genuit, facto eſt opus, niſi quia calidiorem aliquanto aquam eſſe oportet, inquit Galenus, quæ ſenſim contrahat, calefaciat, atque roboret cutim. Calidiorem item conuenit eſſe aquam gracilibus impinguandis, eadem ratione 6. de ſa.tu. Solet enim eorum temperamentum eſſe calidius, ac ſiccius, quare hi haud longa exercitatione antè balneum opus habent, nam his abundè ſatis ambulatio faciet, deinde balneum, & mollis ex oleo frictio. Hos verò à cibis balneum quoque iuuat, atq; incredibile eſt, inquit Galenus, quàm obeſi aliqui hac victus ratione ſint redditi. In intemperie verò ſicca, tâm corporis vniuerſi, quàm particularis alicuius membri, puta ventriculi, vel inteſtinorum, vt fuſius item humectetur, longiſſimè in temperatarum aquarum balneo ſidere oportet, & per horarum ad ſummum quatuor interuallum lauationes iterare, mox oleo ſe inungere, veſcique ex Galeno Paulus. Qui frigido autem atque humido temperamento ſunt, valentiores motus deſiderant, nec ſi in Sole exerceantur, lęduntur, nec etiam ſi balneo abſtineant. Atrophuntis (ita enim gręcè vocat Plinius eos, quorum membrum aliquod ex nutrimento non iuuatur, & gracileſcit) mediocrem perfuſionem iniungit Galenus, neq; eſſe ſudandum. Contrà, nimium pingues extenuat balneum: quibus tamen cauendum à cibo præter cætera balneum, vtpote quos & ante cibum non iuuat, nam ex balneo maior fit diſtributio nutrimenti. Quo nomine increpabat Galenus Eraſiſtrateos, qui quoſdam adeo ſanguine refertos, vt fermè venæ præ multitudine rumperentur, tentabant per vſum balnei extenuare, cùm hi ſanguinis miſſione potius ſint vacuandi, veluti ſuprà eſt dictum. Proin tutius craſſis tum larga exudatio cōſulitur, tùm aquæ cuiuſpiam medicatæ vſus. Porrò vtiliter etiam balneum adhiberi ſolet, vbi aluus, aut vrina ex aliqua cauſſa, vel etiam in febribus retinetur. Facit ad vigilias: Balneum, inquit Galenus 4. de ſa. tu. non in poſtremis eſt eorum, quæ ſomnum inducunt: imò qui eo vſi ſunt, propenſiores ad ſomnum fieri ſolent, niſi quidpiam maioris momenti obſtiterit. Eſt autem balneū paulo ante cęnam miniſtrandum. Paulus Aegineta conſulit amantes, & ob cupidinis affectum mente ferè ſolutos,

ſqualidos,

Locus Hippocratis.

Tenſiuæ laſſitudini, Gal. 3. ſa. tu.

Laſſitudine inflammatorię, Gal. 3. de ſan. tu.

Laſſitudine vlceroſ. Gal. 3. de ſa. tu.

Laſſitudini quartæ ſpeciei, Galen. 3. ſa. tu.

Gracilibus, Gal. 6. ſa. tu.

Siccæ intemperiei, Gal. 7. Metho.

Frigidæ & hu. tēp. Gal. 6. de ſa. tu.

Atrophūtis. 6. de ſa. tu.

Pinguibus, Gal. 6. de ſa. tuen.

Retentionib. excremēto-rum.

Somno & vigiliæ.

Amantibus baln.

squalidos, meroreque tabescentes, duci in balneum debere: nam facit ad humectandum, & molestias animi alleuiat. Reconualescentes, inquit Galen. 7. Methodi, ad consueta paulatim reducendi sunt, gestationibus, ambulationibus, frictionibus, balneis, atque vnctionibus vtantur tàm antè balneum saltem stomacho, quàm post balneum vniuersim. Et in summa media sit ratio inter ea, quæ sanorum propria, & ægrotantium. Hę ergo sunt in tota latitudine sanitatis balnearum vtilitates: nunc earundem vsum in morbis, & primò in febribus ostendemus.

De vsu balnei temperatarum Aquarum ad omnes Febres communiter. Cap. XX.

DIXIMVS quòd dulcium calefactarum aquarum, triplex est differentia, Galeno in III. de San. tuen. authore: Temperatæ, s. Tepidę, & plus iusto calidiores. Si media (inquit ipse) temperie sint, vis calida & humida est. Sin tepidiores, humida & frigida. Quòd si iusto calidiores fiant, calida quidem, sed non perinde humida. In Febrium ergo curationibus per balneas, de temperatis vniuersus sermo noster intelligendus est, dimissis calidioribus, atq; tepidis: nimirùm quæ temperamento nostri corporis, imò eius particulariter hominis, qui balneo vsurus est, exquisitè congruat. Quod passim ex Galeno protestabimur. Prosunt autem temperata balnea febribus duplici nomine. x. Methodi: prima, s. ratione, & ex accidenti, vtpote quæ ex partibus varia facultate præditis componuntur. Nam balneum, vt aqua est, fieri non potest, quin perpetuò humectet, atq; refrigeret, quod communissimè omni febri conuenit. Vt autem acquisititia qualitate calens, eductis feruidis illis vaporibus, corpus refrigerat, atq; in suam temperiem reducit. Cui rei effectus ipse attestatur, quem Macrobius posuit in quæsitis: Cur in exitu ex balneo frigida vrina mingitur? Nimirum quia omne balneum calidum, dum trahit à centro ad superficiem calorem, corpus extrinsecùs calefacit, refrigerat intrinsecùs. Temperatarum itaq; vis calida & humida est, aperiens, penetrans, digerens, semper humectans: quare vbi quis sicco corporis affectu detinetur, vt in febribus, potest ipsarum vsu vtilem madorem solidis partibus immittere, vrinas, aluumq; laxare, ac sudores elicere. Semper conditionis illius memores, vt absoluta febrium intemperies intelligatur: quod est, citrà omnem alicuius particularis membri affectum, secus enim non vacat periculo, quin vniuersa ea intemperiei materia in particulas illas affectas influens, maius inferat malum. Quod autem de affectu diximus, puta inflammatione, erysipelate, antiquo capitis dolore, & tumore præter cętera in aliquo viscerum: idem quoq; de membri alicuius imbecillitate intelligendum est. Rara autem corpora in febribus, maximè continuis, particularum aliqua imbecillitate non laborant: itaq; summopere hic Rasis authoritatem attendendam esse arbitror, qui suam protestatur experientiã, plerunq; balneum se febricitantibus vidisse inutile, ac in putridis maximè, quæ pro materiæ copia plurimam possunt, de loco ad locum fluxionem mouere. quam cautelam Galeni dictis non esse inconsonam, paulo post apparebit. Qua re antiquiores, Cleophanti, s. medici ætate, timidius in quibusdam febribus balneo vtebantur. Fecit autem posteà Asclepiadis audacia, vt neq; eo terrerentur, si tempestiuè

Tẽperatæ aquæ.

Bal. temperati duplex virtus.

Mictio frigida in exitu balnei.

Balnei'i feb. discrimina.

pestiuè

pestiuè adhiberetur: quando verò tempestiuè diceretur, edisserit ex eius sententia Cor. Celsus satis planè; planissimè verò, post eum CLXXX. circiter annos, idipsum edocuit Galenus, quem præcipuum sequemur. Sed vt primo antiquiorum illa instituta percurram: tota apud eos tempestiui ratio erit in tribus, in concoctione videlicet humorum, in ægri habitu, nùm valido, nùm debili, & tolerantia virium. Quanquam has quoque conditiones confusis verbis exprimebant, quas nos explanabimus. Nam quod attinet ad primam conditionem, quæ erat coctionis, sic ipsi præcipiebant Celsi verbis. Manentibus quidem febribus lauandos esse, cum hoc tamen, ne increuisset tum febris, neúe lingua esset aspera, neúe aut in medio corpore, aut in capite dolor vllus esset, neúe pręcordia dura essent, aut tumida. De habitu autem secundo loco ægrotantis: nam imbecillo ægro timendum apprimè consulebãt horroris periculum, proinde ægrum vbi in balneum venisset, paulisper residere iussissent, expeririq; num tempora astringerentur, & an sudor aliquis oriretur. Illud si incidisset, hoc non sequeretur, prætermittebant eo die balneum, tanquam inutile, leuiterq; perunctum auferebant, vitato omni modo frigore, & abstinentia indicta. At si temporibus integris primùm ibi, deinde alibi sudare incepissent, os aqua calida fouere iubebant, tùm in solio desidere: atq; ibi quoq, animaduertebant, num sub primo contactu aquæ calidę, summa cutis inhorresceret, certum enim id erat signum inutilis balnei, quod tamen vix timebant posse accidere si inditia priora rectè cessissent. Et deniq; pro tertia conditione, constantia virium attendebatur: neque.n.committendum (inquit Celsus) vt per ęstum anima deficiat: quare maturius tunc ęgrum auferebant, curioseq; in vestimentis reuolutum, vt neq, frigus aspiraret, sudare antequam aliquid sumeret, iubebant. Antè verò an posteaquam in aquam calidam descendissent, inungendi essent, ex ratione valetudinis suæ noscebant: ferè tamen (nisi nominatim facta fuisset exceptio) vt postea id fieret, solebant. Hæc erat secundum Celsum, diligentia veterum circà ægros in balneis, cùm exacta adhuc non esset apud eos medendi peritia in eis, quam à Galeno posteà habuimus exactissimam, eamq; priuatis hisce nostris lauationibus valde congruam. Quare de cura febrientium in balneis duplex in vniuersum ratio habenda est: vna quidem communis est omnium febrium, & altera quæ erit vniuscuiusque febris propria. Communissima ergo hæc est: vt in putridis Febribus manifesta prius in vrinis concoctio appareat: tunc enim in remissione febris corpore iam mediocriter transpirante, multum caloris febrilis exhalabit, & vnà fuliginosa omnia, ac fumida excrementa educentur. Cui rei in principio, & in augmento contrarium accidit: nam vel ob densam cutim, vel ob rodentium humorum copiam, in horrorem ægri incidunt. Hæc enim sunt duæ Horroris caussæ pręcipuæ: atq; adeo ij qui ita sunt affecti, siue balneum ingressi fuerint, siue steterint in sole, siue quoquo modo vel gestati, vel perstricti, vel exercitati vehementius sint dimoti, in horrorem ipsum quamprimum incidunt. Danda igitur opera est, vt in quacunque febri, vel in quolibet etiam morbo balneum adhibendum sit, tria hęc omnino non impediant. Vnum quidem, vt balneum sine horrore sit administratum, secundum quòd nullum primæ notæ viscus sit imbecillum, & tertium quod multitudo crudi humoris in primis venis non contineatur. Horror nãq; non solùm iam præsentem febrem intendere potest, sed cùm non fuerit, eam interim

Bal. vsus in febribus ex antiquis.

ex Cornelio Celso.

Bal. vsus secũdum Gal. x. Methodi.

Balneum vtile 11. Methodi.

Inutile

rim

rim excitare, vt optima ratione hoc semper inutilis balnei inditium habitum sit. Partes verò imbecillæ liquatos iam humores noxios, magis recipiunt. Crudorum verò copia in totum corpus diffunditur. Propter has igitur caussas neque in principio, neq; in augumento febrientes balneis committendi sunt, sed declinante iam morbo: quod tempus indistinctè tetigit ex antiquioribus Celsus, dum febres (dicebat ipse) sunt lentæ. Tunc enim cùm absumpta iam superuacua sunt, & tùm cruda, cùm putrescentia concocta, & balneis, & cataplasmatis intrepidè vti possumus. Multò verò magis si animaduersa vtentis consuetudine in balneis, is balnei desiderio teneatur, qui (teste Hippocrate in III. de rat. vict. in morb. acu.) si bis etiam quotidie lauetur, non erit error. Inter lauandum autem, ægrotantem aut nullo modo fricare oportet, aut certè lenissimè, si sordium extergendarum caussa opus sit, & mollibus spongiis pro strigili vtendum. Componat autem sese qui lauatur, & taceat, & nihil agat, dicebat Hippocrates, sed ministris tùm perfundere, tùm abstergere sinat: Ne (inquit Galenus) moto corpore musculi extendantur, ac minus molliantur. Petendum verò ex superioribus est, quando, & quatenus post balneum tùm sudare, tùm frigida conspergi, ac inungi ex vsu sit, & ex his quæ mox dicemus in singulis febribus. Veluti etiam supponimus eos qui legerint, dati illius præcepti fore memores, vt ieiuno ventriculo, ac aluo inanita ineundum ægris balneum sit: à cibo.n. verenda est aut iecoris obstructio, aut aliqua alia noxa consimilis. Propterea neq; etiam eis à balneo statim sorbendum est, neq; bibendum; sed sedata ex balneo turbatione tùm esse ac bibere conuenit. Sic enim non erit periculum, vel vt caput repleatur, vel vt stomachi subuersio fiat, vel aliquod eius generis malum.

Tempus balnei, declinatio.

Vtentis conditiones.

Balnei ratio ieiuno, & nõ ieiuno.

Cibãdi horá.

De vsu Balnei aquarum Temperatarum ad singulas febres. *Cap.* XXI.

MAXIME verò opportunus ac tempestiuus balnei vsus dicetur, si præter communes præceptiones iam dictas, sigillatim quoque quantum cuique febri balneum conueniat, aut non conueniat, teneatur, itaq; ministretur. Tametsi ergo balnea dulcium & temperatarum aquarum ad omnem Diariam febrem commodissima sunt (Galeno XI. Methodi authore) haudquaquam tamen omnes diariam patientes simpliciter, neque vno tenore lauandi sunt. Imò vt fiunt aquæ ad diuersos vsus temperatæ, temperatissimæ, & minus temperatæ, quod totiens diximus; ita in his febribus prout caussa postulat, diuersimodè eligendæ sunt, & aut citius aut tardius lauandũ. Sunt autem caussæ in summa, lassitudo, æstus, siccitas, frigus, vigiliæ, fames, curæ, iræ, tristitia, inguinum inflammatio, cutis obstructio, & cruditas. In principijs lauatio in aquis temperatis conuenit duntaxat his, quæ vel ex lassitudine, vel siccitate, vel æstu concitatæ sunt: tunc enim æger pingui oleo ac molliter fricandus est, ac in balneum ducendus. nequaquam enim his sudare conuenit. Quos autem mœrores, curæ, vigiliæ, iræ, & huiusmodi aliæ passiones exercuerunt; lauare quidem non perinde oportet, verùm oleo copiosiore tepido, & subtilium partium tùm paulùm fricare, tùm vt moris est, lauare conuenit. In Diariis cum grauedine, & destillatione, quæ plerunque in caliginosis quibusdam cæli constitutionibus fieri solent; lauandi

Diarię febri, Gal. IX. & XI. Metho.

ægri

ægri non sunt, prius quam hæ non concoquantur. Ac pariter ex aliis caussis lauare ægros in remissione melius est. *Diariæ plu. dierum bal. XI. Metho.* In Diaria verò plurium dierum, tertia die exacta, ac nulla cruditatis suspitione neque in vrinis, neque alibi apparente, lauare, & mox in frigidam descendere iubebat Galenus. In Febribus autem Putridis, antiquiores (vt Celsus est author) hanc rationem habebant, *Putridis & continuis.* vt in continentibus, cùm febre quis liberatus esset, simul atque ea vno die non accessisset, eo qui proximus erat, post tempus accessionis, in lauacrum tutò mittebant. At eisdem adhuc manentibus, sed lentis, lauabant quidem, dum nequicquam obstaret, vt dura præcordia, aliaque nuper adeo commemorata. Si verò febris certam aliquam seruaret periodum, sic vt tertio, vel *Intermittentibus.* quarto die recurreret; quandocunq; non accessisset lauare consulebant. Aut seruato ipsius periodi tenore duo potissimùm tempora eligebant, alterum quidem ante horrorem, alterum febre finita. Vel certè febre alleuiata in his quæ lentè, ac perpetuò affligunt, & corpus tam integrè consisteret, quàm maximè in eo genere valetudinis esse soleret. Communissima verò, atque certissima indicatio balnei in febribus putridis hæc est, etiam in Galeni schola, vt in vrinis manifesta concoctio appareat. Per singulas autem febres, à Tertianis exorsi: *Tertianis feb.* Cleophantus multo ante accessionem tertianę, caput ægri multa calida perfundebat, deinde vinum dabat, quod quamuis pleraque eius viri præcepta secutus est Asclepiades, rectè tamen præteriit, inquit Celsus. Galeni verò rectissima instituta sunt, quæ omnes in posterum comprobarunt, ac nos iterum introducimus. *X. Meth. & Primo ad Glau.* Febrienti quidem simplex lauacrum idoneum esse diximus, vt quod omne humectando sit: at cætera lauacra quæ seu arte, seu natura, vel Nitrum, vel Salem, vel Synapi, vel aliud quidpiam huiusmodi recipiunt, non idonea. Quod verò Tertianarum duntaxat priuilegium est, in his non expectata etiã concoctione, tutò balneum adhiberi potest. Tùm quia biliosus humor, qui Tertianas excitat, ad excretionem in promptu existit, ac tendit naturali suo motu ad extrinseca; tùm quia corpus ipsa aquarum qualitate humectatur, humectatur autem apprimè educto per balneum feruore bilis. Quam ob rem ad Glauconem scribens Galenus, audacter inquit, si æger admodum balneo delectetur, & adhæc concoctionis appareant signa, bis in die etiam balneum ministrandum est. *Tertianis Noth.* Quod confirmauit ex Tertianæ Nothæ discrimine, vtpote quę à crudelioribus humoribus pendens, non statim per initia, sed apparentibus omnino coctionis signis tùm esse lauandum. *Quotidianæ Lyparia & Hepialo feb.* Ac eadem contumaciæ ratione, cautius Quotidianarij, atque item in Hepialo, & Lyparia, quæ sunt ambiguę & frigidæ febres, tractandi sunt. Quartanariis balnea quidam omnino intercipiunt: Galenus autem eodem ad Glauconem libro scribit, *Quartanæ.* Quartanarios à frictionibus, & ambulationibus, & balneis, atque consuetis officiis non esse pœnitus abstinendos. Et si omnino vellent à balneis abstinere, solis sint frictionibus cõtenti. Hippocrates etiam in II. de Morbis libro, & item in alio de Affectionibus, vtrobique consulit in Quartanis, vt post aliquot medicationum aggressus, si videbitur adhuc prosequi febris, multa calida aqua ægrotantes lauandi sint. *Ardenti febri.* Ad febrem autem ardentem, quæ affinem cum Tertiana caussam habet, intrinsecam continuam tamen, & ac tertio quoque die exacerbantem; temperatarum lauacra conueniunt: dummodo moderata sit febris, vires robustæ, & signa concoctionis apparuerint, nec vllæ ex principali-

bus membris particulæ insigni aliquo vitio affectæ sint. At vbi æger impensè arderet, Frigidæ natationem conuenire magis, posteà monstrabitur. Animaduertere autem diligenter oportet, vt ne tumor alicubi, & præsertim in visceribus aliquò subsit, inflammationi: vel erisipelati similis, feruente per totum corpus bile.

Pituitosis & Salsis feb.

Verùm si æstuosa eiusmodi febris, (quod in III. de ratione victus à Galeno notatur) ex salsa pituita putrefacta oriatur, aduersissimum illis balneum esse scire oportet. Neque enim pituosus humor, vt biliosus, per cutim vacuari est idoneus, propterea quòd tùm crassus, tùm glutinosus sit, longa egens concoctione.

Febribus, quibus, balnea contraria.

Ad eandem sententiam in quibusdam etiam febribus, quæ ex affectu erisipelas referente gignuntur, in totum à balneo abstinendum est. Neque in Semitertianis conuenit, neque in febribus Syncopalibus, imò his aër vel nimium calidus, vel frigidus, aduersissimus est, Paulo. Neque in his potissimùm, in quibus aluo prius adstricta, mox pituitosiora, ac fluida excerni incipiunt: vt qui eò frequenter est pituitæ motus, vnde ad cutim per balneum coactè auersus, contrà spem salutis, insigne detrimentum afferret. Quæ omnia discrimina, vt infrà fusius, ita hic etiam animaduertisse, non fuerit intempestiuum.

Continentibus feb.

Porrò continentibus in Febribus, vbi.s. æquè omnes humores intrà vasa putrescunt, ægros non oportet nisi soluto iam morbo lauare. Aut nisi virus planè tendat ad cutim, quemadmodum in pestilentibus papulis accidit, quæ rectè à primis visceribus ad extrinseca, balnei calore attrahi possunt, vt proximè docebimus.

Hecticis feb. Lib. de Tabe. & x. Metho.

Hecticis verò febribus, quę solæ sunt (authore Galeno) idest, quæ nullam aliam implicatam habent febrem omni tempore lauacrum idoneum est: implicatis verò, cùm illi humores concocti fuerint, magis commodum.

Frigidæ conspersio Hetticis necessaria.

Equidem verò ad rectam integrãq; Hecticarum febrium curationem in balneis, id necessariò animaduertimus; quòd nisi febre Hectica correpti in frigidam à calido solio sint demissi, nihil iuuantur: quod tamen vidi non vulgares Medicos relinquere.

Recentiorũ error.

Satis arbitrantes, si, præterquam cubiculum tot peluibus impediant, & citrà molestam ægri commutationem, si satis madidum in temperato solio, frigescere paulatim eadem in tina sinant, vel si paulatim per ministros frigidam infundere iubeant, vnde æger (vt ipsi arbitrantur) mutationem ferè non sentiat. Sed decipiuntur duplici errore, tùm quia sic paulatim ægrum ad contrarium statum redigunt, frigescereque, ac horrere omnino cogunt. Deinde quia sic infirmus vltimo, ac necessariò frigidæ iuuamento frustratur, quod subito, extemporarioque non successiuo frigidæ occursu fit. Cæterùm quod nam potest esse maius erroris, aut temeritatis indicium, quam pro noua opinione, veterum probata instituta relinquere?

Gal. x. Metho.

Id enim vbique conclamat Galenus, audacter ægros à calida in frigidam totos confestim esse mergendos. Quòd si (inquit x. Methodi) quis metu prematur, ne corpus ex frigidæ extemporario occursu in diuersa transferatur, ac frigidum reddatur, vt pote qui diutino malo exuccus, excarnis, pellis, & ossa; non tamen vitio id dandum est, quin prosperè id præsidium succedat. Frigida enim (quod fiet posteà manifestius) constringendo corpus, & constipando, impressam iam in membris aquæ qualitatem, humiditatemq; ex calido Solio temperatarum, tutissimè ad intima vsque viscera propagat, perducitque.

Hectici balneum ex x. Metho.

Cùm alioquî salubre non sit, frigidæ substantiam, neque omnino eius qualitatem integram ad ea vsque pertingere. Hæc ille. Sit itaque (vt nos prosperè ea instituta sequuti sumus) aër balnei temperatus,

toto inquam pauimento, ac parietibus circunquaque calida aqua respersis; vel cameræ sint ad hũc ritum comparatæ, veluti ante monstrauimus. Subinde æger in peluim ipsam temperatarum aquarum mittatur, diuque admodũ resideat, nulla corporis perfusione, neque commotione fiente, caputq; omnino non madeat. Hinc demum in frigidam insiliat, quæ erat tertium Soliũ in Thermis illis commodissimis: vel multa frigida, vel certè tepidiuscula perfundatur, vt totiens diximus. Itaque tantisper perfusus, ac exiens, blandissimè subtili linteo detergatur, ducatur ad proximum lectum, vbi inungatur lenissimè amigdalino, vel violaceo oleo, maximè circà spinam, & dorsum, & pectus, ac quiescat. Hunc morem se in Marasmode etiam febri tenuisse scribit Galenus, & quendam hominem præter omnium spem restituisse sanitati. In summam, inquit, venerat maciem, longo tempore tùm decolor, tùm viribus imbecillis, squalidusque, omnino confectus defecisset. Semper autem congruam his victus rationem, quæ.s. humectet, atque refrigeret, intelligi debere, vel me tacente arbitror. Restauratio enim deperditi humidi solidarum partium, per ea fit, quæ immediatè ac naturaliter ipsas humectant. Id autem Galeno teste IIII. Aphor. XIII. ex omnibus soli cibo inest, quippe ex sui natura conuertibili in substantiam nutriti; non ex accidenti humiditate. Cùm aqua è diuerso neque pota, neque extrinsecus occurrens, natura apta sit solidas partes humectare: haud enim nutrit intus absumpta, sed alimentum ad solida vsque conuehit, remittiturque. Nec eo magis foris adhibita si insensibiles permeet vias, suam qualitatem in intimas partes propagare valet. Cui profectò sententiæ conforme est alterum Galeni dictum in primo de Ratione Victus com. XXII. Aquam minus humectare quam Mulsam & Vinum; quod ex transcursu, nec minus opportunè hic dictum velim.

Marasino in lib. de Tabe.

Aqua vt aqua nec nutrit, nec humectat corpus.

Gal. III. de ra. vic. XVII.

De vsu balnei aquarum temperatarum in particularibus ægritudinibus. Cap. XXII.

HAEC hactenus de vsu temperatarum aquarum in febribus dicenda erant. Cæterùm rari sunt morbi, siue communes toti corpori, siue particulas ipsas priuatim occupantes, quos opportuna earundem administratio nõ persanet. Hę.n. sunt balnei in vniuersum operationes: Humectat in primis, & calfacit blandissimè: mox aperit, lenit, attenuat, digerit, reuellit, maximè calidius. Deinde vrinas, ac aluum ciet, sudores, ac halitus insensibiles excitat. Dolores mitigat, somnum conciliat, bonas concoctiones molitur, ac vires corroborat. Penes has operationes hoc balnei genus ad singulares multas ęgritudines est vtile: vt ex veterũ authoritate, ac eorum, quos imitamur præcipuè, Galenum, Paulum, atque Aëtium, planè constabit. Ad vsus verò opportunitatem, iam supponimus præscripta à nobis generalia instituta de balneis, prælecta esse, & ea hùc esse conferenda. Præcipuum verò illud Galeni præceptum V. de sa. tu. & III. de ratione victus est memoria tenendum: SCIVERIS inquit in vniuersum de balnearum viribus in particularibus curandis affectibus, quòd si non euacuato prius corpore adhibeantur, membris affectis fluxionem pariunt. Multo verò maximè si hi affectus alicubi in visceribus hæreant; vt inflammatio, erisipelas, & id tumorum genus, sicuti etiam & pleuritis, & peripneumonia. Balneum verò vacuato

Balnei temperati vniuersales operationes.

cuato corpore adhibitum, reliquiarum concoctionẽ iuuat, aduacuatoriamq; obtinet facultatem. *Capitis doloribus, Cephaleæ, & Hemicraneę.* Pręparato igitur diligenter vniuerso corpore, ad Cephaleam & Hemicraniam conferre apprimè balneum testis est Paulus: ac ei speciei præsertim, quæ inferiorum partium vitio fieri solet, vt plerunque fit. Et item ad mitiorem capitis dolorem, siue ex calida sit, siue ex frigida caussa. *Phrenitidi.* Phrenitidi succurrit, si affectus præsertim longior, & contumax fuerit, corpore perusto & squalido, & febris adfuerit: tunc enim salubri hoc balneo vtendum est, & vnctione liberaliore, caputq; ad somnũ conciliandũ temperata eadem aqua fouere, non fuerit alienum. *Lethargiæ, Attonitis, Vertigini.* Lethargicos autem, & attonitos affectione iam declinante lauare conuenit. Ad vertiginem, oportet vt æger lotus, capite non madefaciat, sed blandè duntaxat frigida aqua perfundat. His verò qui valde calidum caput habent, etiam rosaceum cum aceto adhibẽdum, ipsumq; ex salientibus aquis in balneo frigefacere, vel ex vasè perfundere expedit. *Epilepsiæ.* Epilepsiæ, seu Comitiali morbo laborantibus auxiliatur, vbi sat æger purgatus sit: cauetur nihilominus frequentior balnei vsus his, qui huic morbo obnoxij facti sunt, & à cibo potissimùm, pariterque liberalior venus, vini potus meracior & eiusmodi quæ caput replent. *Insanientibus, Maniacis.* Insaniã emendat declinante iam affectu, & melancholicas passiones sustinẽtibus opitulatur, Paulo. quales Dæmoniaci, Phanatici, Licantropi, Maniaci, Furiosi; hi.n.crebris aquarum dulcium lauationibus, ac victu humido & boni succi curantur. Quin etiam imbecillitatem ventriculi patientibus ob hæc vitia, vt promptiùs digerant, adiuuat balneum, Aëtio. *Memorię collapsæ.* Memoriam collapsam, collapsumque aliquo cerebri vitio ingenium restaurat, diuertendo. *Tristitię.* Tristitiam, mæroresque, & cupidineo affectu perditos in melius conciliat. *Apoplexiæ, Paræsi.* Valet ad Apoplexiam, & Paræsim.i. si principis animæ functionibus liberis, omnium particularum corporis resolutio accidat; seruato in magna huius mali remediorum congerie, eo ordine, qui à Paulo præscribitur. *Conuulsioni.* Ad Conuulsiones item, quæ ex inanitione factæ sunt, hydrelæo caput fouere, & si nihil prohibet, etiam in lauacrũ ægros deducere conuenit. *Tremoribus, Oculorum morbis.* Ad tremores, solutis.s.febribus, si adfuerint. Oculorũ dolores meri potio sanat, aut balneum, vt scribit Hippocrates Aphor. XXXI. sect. VI. Vbi.s.tumida inflammatione dolent, præsentissimum remedium foret, Galeno teste. Oportet autem magis in aëre balnei calido immorari, quale antiquis erat Laconicum, & oculos fouere plurimum sicciore fomento, per spongias multum expressas, moxque balneum confidenter assumere. *Gal. XIII. Meth.* *Visui instaurando.* Multas insuper in oculis fluxiones sanat, visumque remedijs diuersimodè in ipso balneo adhibitis, illustrat. Tabes & macies oculorũ corrigit, quam græci ἀτροφίαν appellant, perfundendo multa aqua calida ipsam faciem. Ad Ganglia item, & Atheromata oculorum calidam in eum modum infundit Aëtius. *Gingiuarum morbis. Aët. libr. 8.* Cruentas autem, & corrosas gingiuas, proptereaque inflammatas, in quibus salsæ cuiusdam, aut mordacis humiditatis sensus percipitur, magnopere iuuant dulcium aquarum balnea; quæ superfluitates quidem ex toto corporis ambitu per sudores euacuant, sanguinis autem acredinem obtundunt. Quare nisi quidpiam aliud obstiterit, bis ac ter adhibitum balneum, magis profuerit; capite interim illinito per oleum rosaceum cum aceto. *Dentibus.* Eadem ratione ad dentium, & oculorum passiones optimè faciet. *Oris & Faucium mor.* Ad oris item affectus, gurgulionisque inflammationem, posca inter balneum in ore retenta. *Anginæ.* In Angina autẽ haud vtile vllum balneũ, nisi affectione iam declinante; quanquàm in principio

cipio

cipio quoque ipsum adhibebat Archigenes, atque eum multos ita liberasse, recenset Aëtius. Vocis organa corroborat, leni, ac itidem laxante cibo, vt septimo localium remediorum ex Galeno accepimus; quare cantoribus, & cōcionatoribus dulcium ac temperatarum eiusmodi balnea apprimè laudantur, vt contrà aduersissima his sunt marina, sulphurata, aluminata, & omnia summatim quæ vehementer resiccant. Facit quodammodo etiam ad Hæmoptoicos, quibus.s.è pectore sanguis emanat, cum maxima tamen cautela, cū his intempestiuum balneum sit valde contrarium, Paulo. A Pleuritide, si post quartumdecimum malum remanserit, post cucurbitulas loco applicatas, inclinante morbo, æger balneo credi poterit. Ad Tabem autem, vt anteà ad febres meminimus, omni tempore temperata balnea sunt idonea, quod & in libro de Tabe Galenus fusè demonstrat. A Syncopi homines refocillant, quæ ex vstione sub sole producta est, vt iam diximus. Eos autem, qui ex defluxionibus in ventriculum delapsi sunt in syncopim, iuuare poterint, vitata caussa à sanguinis eruptione, aut immodica sudoris exolutione, hæc.n.astringere quàm laxare satius est. Vitanda item his qui eam humorum defluxionem patiuntur calida Naturalium aquarum balnea, cùm alioquî dulcia valde competant. Choleram vomentibus opitulantur, vbi iam malum inclinauerit, flauam bilem.n.ad cutim sic retrahere expedit. In imbecillitate ventris ex siccitate, & quæ est eius particulæ veluti Tabes, temperatissimum esse conuenit balneum, ac ita, vt aliquandiu in eo patiēs cōmoretur; ac interpositis trium, aut quatuor horarum interuallis, ter in die lauetur, si is præsertim balneo assueuerit, & à balneo humectis cibis vtatur, ex doctrina Galeni in VII. Methodi. Illis autem qui præ nimia crapula in his locis dolentes, & inflati vix anhelare videntur, commodant. Ad Dysenteriam item, maximè vbi multa subsit caloris intemperies, & ad Diarrhæam valent ex hepatis quapiam debilitate. In omnem verò siccam, stipticamq; intestinorum, & hepatis intemperiem, cùm dulcium, & temperatarum lauacra rectè laudentur, cauenda omnino naturalia, quæ siccant, augentque caussam. Et in tali similiter lienis affectu. Valent ad Icterum, cum ex solidarum partium calore affectus gignitur; & quæ exinde tingunt oculos materias dissoluendas, quopiam acri succo interim naribus instillato. Facit etiam perinde insessus in aqua calida, atque in oleo, & in hydrelæo ad Calculosos, vtiliùsque si eo sæpiùs vtantur, cataplasmatis interdum fotibusque relaxantibus, lenientibusque ad renes ipsos, vel circa pubem adhibitis. Ad hos item qui renum vitio semen retinere non valent, à balneo circà renes oleo rosaceo, omphacino, & melino inunctis cōuenit cautione quadam præhabita, quam posteà dicemus. In Priapismo, purgato priùs corpore, aut vena secta, digerentibus his balneis vtendum præcipit Galenus. Suppressos menses ducit, calidis præsertim natura mulieribus, pariterque ad vrinæ difficultatem ex intemperie calida. Vteri inflammationes atq; abscessus sanabit, sicciorem eiusdem intemperiem corrigendo, vnde sæpenumero impregnatio prohibetur. Vtero gerentibus autem, ad futurum partum facilitandū est remediū aptissimū, nisi febris aduersetur, plures anteà dies vsurpatum. Iam verò infantarias, in ipsa etiam difficultate pariendi, iuuat maximopere, partes emolliendo, ac relaxando. Diū verò his in calidæ lâbro desidendum est, & crebrò loca perfundendum, pubem interim, superiorem ventrem, ac lumbos defricando. Quinetiam, ad mortuum fœtum

Voci instaurandæ. *Hęmoptoicis* *Pleuritidi.* *Tabi.* *Syncopij.* *Defluxionibus in ventrem.* *Choleræ vomitibus, Paul.* *Ventriculi i temperiebus* *Crapulosis.* *Fluxibus, Paul.* *Intestinorum intemperiei.* *Lienosis ictericis.* *Calculosis, Paul.* *Semen fluentibus, Paul.* *Priapismo.* *XIIII. Met.* *Mensibus & Dysuriæ.* *Vteri affectibus, Paul.* *Infantariis.* *Fœtui mortuo.*

tum in vtero, ita sæpè puerperis balnea præparantur adeò vtiliter. Vitiatum lac in mammis hoc ritu ad benignum reduci potest, atq; his maximè, quæ salsa, & consumente quadam humiditate abundant. Inanem impregnationem, & vteri molam discutit in calida balneum, & quandoque etiam in marina aqua. Scabrities, vteri pustulas, rugositatesq; discutit, nigredines abolet, adhibito præsertim in his locis vnguento, aut collyrio aliquo. Porrò, in Articulariis passioni ceu Podagra, Chiragra, & Coxendicum doloribus; manifestum existimo (inquit Aëtius) quòd post inflammationum remissionem omnibus podagricis balneum eiusmodi temperatarum commodissimum est. Quandoque etiam in vigore vtiliter adhibetur, quando,s.æger aut pruritu, aut vigiliis infestatus sit, aut aliàs labore fatigatus. Lauare autem oportet tempore remissionis, ita, vt spongiæ aceto & sale permistis madefactæ, locis circumponantur, quæ à fluxione imminente seruant innoxios. Itaq; iis vti balneo non est perpetuò tutum. Nam (vt sententia est principis Auicennę) Articulariis vel eo potissimùm nomine dulcium balnea incommodant, quod humores liquant, meatus aperiunt, iuncturas humectando laxant, habilesq; defluxionibus recipiendis efficiunt. Idem antè ipsum Paulus obiter iusserat, vel si lauetur (subdit) nitrum, sales, aliaq; huiusmodi frictionibus adiiciant. In Naturales verò balneas descendere hos melius est, vel in sabulo, vel in harena saburrari. Vtiliter item olei, vel hydrelæi, vel etiam vini insessus, & ex compositis aliquibus discussoriis balneum adhibebitur. Cęterùm, benè quoque facit temperatum balneum elephanticis, detersis præsertim ægris à balneo, aut alumine, aut ammoniaco, aut eius generis quopiam abstergentium, resiccantium, ac dissoluentium. Vel etiam aliquo herbarum smegmate imposito, vel vnguento consimili, Paulus. Benefacit item Scabiosis, ac prurientibus cutis vitiis, deterso videlicet corpore decocto fęnugræci, aut furfurum, aut betarum, aut Ptisana vel dulci saltem oleo Rosaceo, vel amigdalino, quibus communiter in Senibus vti consueuimus. Ad Mentagram, & indecora eius generis vitia, faciem vtplurimum impetentia. Ad vlcera item capitis, & locorum isthinc affinium, perinde atq; dentibus opitulari ipsum dicebamus. Omnes cutis asperitates, lituras, rugasq; lenire valet, à balneis etiam sulphurosis, aluminosisque, & aliis naturalibus inductas. Luxata ad robur præparat, contusa reficit, ac præsertim marinæ perfusio. Confert pariter ad vlcera maturanda, quæ squalidam carnem & siccam habent, temperatè fouendo, atq; humectando, vt Galenus in IIII, & XIIII. Methodi, alibiq; pluries demonstrauit. Consolidandis nihilo secius vlceribus, maximè antiquis fluidis, & quę sint inflammationis expertia, tutiùs. Medicatæ aquæ consuluntur. Facit etiam ad sauciatos neruos, die septima saltem præterita, aut dolore priùs sedato. Nec eo minus ad hyrudines in potu haustas, nempè in solium aqua calida plenum vsq; ad collum ægrum immittito, & frigidam aquam ore tenendam exhibeto, quam frequenter permutato, egredietur.n.inde hyrudo frigidæ appetentia prolecta. Ad eos pariter, qui ex opio assumpto graui sopore submersi, & quasi commortui iacent, ingenti pruritu interdum cruciari soliti. Ad luridum item venenum ex fungis deuoratis, pariterque ad argenti spumam ebibitam. Ad venenum item ex chantaridibus sumptis, & in oleo insessus, vel in hydręleo. Ad dolorem leuandum in Phalangiorum morsibus. Ad Scorpionum ictus, ad Hemorrhoi serpentis morsum,

Molę vteri. *Arthriti Aët.* *Fluxionibus articulariis.* *Elephantiasi Paul.* *Cutis Scabiei & Prurituì.* *Cap. vlceribus.* *Luxatis & fractis vlceribus.* *Neruis vul. Gal.* *Hyrundini Paul.* *Opio Paul.* *Fungis.* *Chantaridibus Paul. & Aët.* *Phalangiis* *Scorpionib.*

sum, & ad Ranæ rubetæ virus excutiendum, facta in cunctis exudatione in ipso balneo plurima. Succurrunt item temperatarum eiusmodi insessus his, qui medicamento ebibito non purgantur, & perinde ac si venenum sumpsissent, mille cruciatibus anguntur. Nec minori præsidio eos iuuant, qui ex immodica Pharmaci solutione periculum conuulsionis incurrunt: oportet verò aquam plus iusto calidiorem esse quàm temperata, de qua hactenus vtilia narrauimus. Nunc ad calidiorum speciem transeundum est.

Medicinæ non purganti. *Immodicæ.*

De vsu balnei Aquarum dulcium plus iusto calidarum. Cap. XXIII.

CALIDÆ aquæ eo tantùm nomine à temperatis differre videntur, quòd non est earum vis perinde humida, quin imô insigniter calfaciendo exiccant. Inhorrescere enim (inquit Gale. III. de San. tuen.) cogunt corpora, & meatus ipsorum densari, vt neque extrinseca humiditate fruantur, neq; ex internis superfluitatibus quid excernatur. Hinc rectè boni Mesuæ consilium accipiunt, qui ex immodica pharmaci exolutione, patientem in calidæ lâbrum immergunt; quod & Galenus monet, cauendo frigida, stiptica extrinseca, & quæ ad intima repellant, fluxumq; maiorem efficiant. Nec verò Auicennæ canon perpetuò seruandus est, quæ est etiam Petri Aponi Conciliatoris sententia: nempè vt altera die ab assumpto pharmaco dulcium & calidarum huiusmodi balneo vtantur, vtpote quòd reliquias peccantis humoris ad cutim extrahere, atque penitus abolere valeat. Locus est IIII. primi, cap. v. qui duas præcipuas patitur angustias, tùm quia sic balneum contingit trahere ad contrarium naturæ motum. Tùm quia reliquiæ aliquæ crudæ, ac ineptæ exolutionis per viam balnei, violenter attractæ obstructionum caussæ sunt valde contumacium. Non ergo omnibus à pharmaco conuenit balneum. Quibus verò, & quando conueniat, tres in vniuersum conditiones seruauimus: vnam quidem, quam diximus, si pharmacum contingat superfluè ducere; quo in casu, ægro potissimùm non adeò debili, balneum calidæ (vt dictum est) virtutis, ac attrahentis ad extrinseca, nequaquam frigidæ, nec stipticæ esse oportebit. Altera, vt si ob reliquias expediat balneum, eas constet pro virtute balnei in promptu existere, subtiles, ac facilè educibiles. Et tertia, si naturæ motus cessauerit, corpore alioquî valido, neq; satis integrè purgato. Cęterùm sufficienter, atq; integrè purgati, vel vtcunque debiles, nullo opus balneo habebunt. Porrò calidiori balneo vtitur Galenus III. de Sanitate tuenda, in quarta illa specie lassitudinis, quę, s. ex gracilitate solùm, ac ariditate gignitur, musculis plus æquo exiccatis. Nempè balneo vtendum prima die calidiori, quod, s. sensim contrahat, calefaciat cutim, roboretque: secunda verò die similiter, sed vt protinus in frigidam insiliant, minimùm enim sudare expedit. Quippe gracilibus implendis procurandum vt ne nimia fiat corporis exhalatio, id quod accidere cute constipata nequit, cogere ergo hanc, densareq; oportet. Sanè cogit, clauditq; tùm frigida, tùm feruens aqua: verùm à frigida lædi hominem metus est, vtpote quod iam ex multa exercitatione, & rarior est redditus, & vacuus. Ex feruida verò, vt noxa certè nulla, ita secura in cute densitas paratur, ipso qui in ea relinquitur calore non nihil etiam conferente. vbi verò cuti nimium astrictæ

pharmaco violento. *Auicennæ locus.* *Lassitudini ex gracilitate.*

Cuti astrictę 1.de Sa. tu. astrictæ succurrendum est, siue ex vehementi frigore, siue ex diutino Aluminosarum aquarum balneo id accidat, siue ex quapiam alia caussa; Sanatio horum calfactio est, & rarefactio, exercitiorum vsu videlicet, & balneis calidioribus, sudoribusque; Vnde ne insessus quidem in frigido solio vtilis est. *Papulis Aëtius.* Eũdem in modum tractandi sunt, qui multiformes in morbis papulas patiuntur. Sunt enim aliæ latæ, & rotundæ, aliæ inflatæ, aliæ dispersæ, aliæ subalbidæ, aliæ subrubræ, alię inæquales, aliæ exiles, morsibus culicum adsimiles; Vulgò impetigines, seu potiùs pestiggines dictæ, deflexa (vt arbitror) parùm voce à peste, cuius hæ plerunque mala soboles esse consueuêre. Eos, qui has patiuntur, continuè tegendos, fouendosque, ac interdum (nisi quidpiam obstiterit) in Solium calidarum mergendos, ex Herodoto monet Aëtius. Dico nisi quidpiam obstiterit: nã vt papulæ id genus sunt symptomata pestis, in qua omnia fiunt grauissima, & nihil (vt in cæteris morbis) definitum, authore *lib.11.c.35* Paulo, multa solent obstare, & cum nostris iunioribus abstinere a balneo securius iudico. *Ventris inflationibus.* Ad ventriculi quoque inflationes hisce vtitur Aëtius, remissionis quidem tempore, & ex interuallis. Consulit idem ex Galeno his, qui aut ex crapula, aut aliã causa magnam in ventriculum cruditatem congessê- *Crapulosis Gale.* re: vt partim edormita crapula, partim per vomitum eiecta, partim aquæ frigidæ cyatho ebibito, quo cruditas celerrimè ad inferiorem ventrem detrudatur, sequenti deinde die post quietem, fricationem pedum, ac moderatam deambulationem in balneum intrent. Esto autem balneum solito calidius, exudent patientes, ac frigidæ postea labrum ingressi, largiori oleo vniuersum corpus pinguefaciant. Commodissimum est etiam aqua calida in balneo hausta vomere, ad abluendum ea quæ in stomacho redundant biliosa, ac pituitosa excrementa: quod & absynthij prælibatio à balneo prę stat. *Pilis abolē.* Calidiorem etiam parari conuenit balnei aquam in pilis abolendis, psylotro aliquo adhibito, quod solum hactenus balnearij in Stuphis obseruant. *Psylotra.* Vtebantur autē iam pro leni psylotro Terra Melia, vt testis est Dioscorides. Pro eius verò penuria apud nos, non est illis acerrimis intritis, quæ ex calce parant ac auripigmento indiscriminatim vtendum, sed temperanda ad vsum. In summa, vbicunque ex alto trahere ad superficiem intentio est, calidiores esse aquas oportet, quod maximè dum venenis succurritur, seruandum est.

De balneo Simplicis Aquæ frigidæ: & Natatione in fluuijs, ac Lacubus. Cap. XXIIII.

ANTEAQVAM de Frigidæ aquæ lauationibus ageretur, erat absoluenda tertia differentia Calidarum in calido Solio, scilicet de Tepidis. *Tepidarum promiscua qualitas.* Attamen cùm istæ pro sui promiscua qualitate, medio inter frigidum & calidum, modò in frigido solio reciperentur, & modò pro calidiorum aquarum temperatura miscerentur; ideo vtrarumque rationem atque vsum, Tepidarum scilicet & Frigidarum, vnico sermone absoluemus. *Frigida lauatio duplex.* Frigidarum ergo aquarum vsus, duplex fuerat antiquis. Vnus quidem erat simplex natatio in Natationibus, lacubus, fluuiis, mari, ac fontibus, de quo vsu iam dicturi sumus. Alter verò in ipsis balneis, vt successiuam diximus lauationem, Temperatarum scilicet aut Calidarum, & mox Frigidarum. In balneis quidem antiquior fuit Temperatarum, & Calidarum lauatio: nam etiam si antè Ther-

mas

mas frigidis ſponte manantibus, fluuiiſque vterentur in lauationibus, quippe adhuc hominum vita rudis, & contenta his ſatis, quæ natura ſuggerebat; introducto tamen Thermarum ritu per initia, calidis ſolùm, ac tepidis, aliquo tempore lauari ſolitum fuiſſe videtur. Cuius rei, teſtis eſt Plinius lib. xxv. cap. vii. dum ſcribit: Antonium Muſam, & Euphorbum eius fratrem inſtituiſſe à balneis frigida multa aſtringi corpora. Anteà, inquit, non erat mos niſi calida tantùm lauari, ſicut apud Homerum etiam inuenimus. Poſteà verò cùm geminus is vſus, & in ſanis, & in ægris cum magno hominum applauſu inualuiſſet; tota ad poſtremum lauationum vtilitas ab authoribus ipſi frigidæ lauationi relata eſt. Videntibus planè à balneo per frigidam & aſtringi corpora, & vniri calidum innatum, & vires firmari; vnde per calidam, diximus ex Galeno in Thermis, præparari hominem ad frigidæ vſum. Et de hoc quidem vſu dictum eſt ſatis. Extrà autem ritum Thermarum lauari ſimpliciter in frigida aqua ſiue in fluuiis, ſiue in mari, fuit antiquiſſimum, vt iam pro poſuimus. Idque inſtitutum tres pariter, vt Thermæ ipſæ, habuit rationes: nempe ad exercitationes corporum pro ſanitate tuenda; ad diſciplinam iuuentutis in re militari, & ad morborum complurium curationes. Verùm, quod ad noſtros pertinet vſus, quoniã hoc balnei genus, vt non modicę vtilitatis eſt, ita noxa aliqua non vacat, niſi rectè adhibeatur, Gal. teſte iii. de Sa. tu. ideo tutius eſt ad noſtram cautelam, eius inſtituta, ac antiquorum experimenta ſectari. Ariſto. in Problem. melius eſſe dixit Natare in mari, quàm in fluuiis, & id genus crudis aquis: tùm quia Marina aqua facilius ſuſtinet hominum corpora craſſicie ſua; tùm etiam quia minus penetrare poteſt, quàm dulces, & minus lædit. Quippe dicebat Galenus ſuper quintam Aphoriſm. xxi. Aquæ frigidæ occurſus, aut vnit, & colligit calorem natiuum, aut vincit. Colligit quidem atque vnit, cùm fortis eſt, ipſum difflari prohibens. Vincit autem debilem. Frigidum, dicebat Hippocrates eadem Sectione xvii. vbi quis ſæpius eo vtatur, hæc mala affert, conuulſiones, diſtentiones, liuores, rigores febriles. Et item xviii. Frigidum inimicum oſſibus, dentibus, neruis, cerebro, ſpinali medullæ. Et xxiii. quaſi à maiori aquæ noxa arguens Galeno teſte: Frigida inquit qualis Nix, & glacies pectori inimica, tuſſes mouet, & ſanguinem, & deſtillationes. Vnde manifeſtò liquet, Natationem in frigida aqua non conuenire omni ætati, & minimè omnium conuenit infantibus, deinde nec pueris abuſque ſecundo ſeptennio ad tertium: quippe (vt Galenus eſt teſtis i. de San. tuen.) frigida augmentationi illius ætatis, aduerſiſſima eſt. Sub horum conditione fęmellæ veniunt, graciles, & imbecilles, & qui carnes habent delicatas, poſtremò ſenes, & in totum frigidæ naturæ. Non ergo omni ætati conuenit balneum in frigida aqua, ſed robuſtæ, & iuueni. Neque omni tempore, ſed æſtate media duntaxat, Galeno eodem xxi. authore. Ad vſum verò, his maximè conuenit, qui ei ſint aſſueti, vel paulatim ſunt aſſueſcendi. iii. de Sa. tuen. Nec me latet fuiſſe ſemper, vt hodie quoque eſt, Natationem in frigida vulgarem, & citrà vllum delectum aut rationem, ciuitatibus præſertim maritimis, vel quæ magnis fluuiis alluuntur. Et Oribaſius poſt Galeni ętatem Medicus non ignobilis, indiſtinctè omnibus temporibus lauari in frigida ſuadebat. Verùm nobis hìc inaſſuetis ſermo habendus eſt. Et tamen ſiue aſſueti, ſiue inaſſueti, modum certè ac rationem ſcire debemus, quando tuto, & ſine noxa quis frigidæ lauationi ſe poſſit committere.

Lauari calida antiquior vſus.

Lauari in frigida prima laus.

cap. ii. Natationis tres fines.

Natare in Mari melius eſt, q̃ in fluminibus.

Frigidę lauationis noxæ.

Vtilitatis cõmunes.

mittere. Quam ob rem de hoc quoque instituto, Galeni sententiam ferè ad
verbum hic recitabimus, ex III.de San.tuen.vbi sic homines ad frigidam as-
Lauari in frigida, ex Galeno. suefaciendos esse admonet. Optimum quidem corpus, quo ad augescit, di-
ctum suprà est, non esse frigida lauandum, ne ei ad incremētum aduersetur.
Vbi vero abundè est auctus, iam frigidæ quoque assuefaciendus: vt quæ tùm
corpus vniuersum roboret, tùm cutem densam, duramq; efficiat, quod sanè
vtilissimum est aduersus noxas, quæ extrinsecùs imminēt. Qui hunc ergo mo
rem inchoaturus est, ne ex subitaria mutatione noxam aliquam incurrat, hęc
Tempus scire debet. Primùm quidem, vt non quolibet anni tempore, nec quolibet
Dies die auspicetur, sed inter æstatis maximę initia, vt hoc toto spatio hiemem præ
cedente, non spernendam acquirat consuetudinem. Esto autem dies, qua
id incepturus est, quam maximè tranquilla, & quoad id tempus feret cali-
Hora dissima, & calidissima etiam sui parte, vt dictum est, circà meridiem, vel e-
Frigidæ ratio. tiam vltra. Tumque haud synceram frigidam ingredi oportebit, sed quę ne-
que tepida, neque purè frigida sit, tenuis, limpida, non limosa, neq; palustris,
Ætas. neque glacialis. Sit verò is ætate in quarto septennio, seu circà quintum
Corporis cōditiones. & vigesimum annum, animi alacris, fortis, & carnosus. Neq; his sit anteà
vulgari victu vsus, neque tum ex venere lassatus, nec vigilijs, vel quomodo-
libet aut vomitu, aut deiectione, aut alia inanitione fatigatus. Excrementis
sit vacuus, ac ieiunus. Nam quod faciebat Antyllus, Oribasio authore, se etiā
à cęna in frigidam mergere solitum, ac mirū, inquit, quam placidam eam no-
ctem sentirem: id quidem beneficium consuetudini tribuendum est, non ra-
Exercitatio præuia. tioni. Oportet autem Laconicos ritus imitari: vel pro Laconico esto aliquod
aliud exercitij genus, quo videlicet incalescat corpus, & quo quis maximè vti
solet, labor, ambulatio, cursus, pilæ lusus, insolatus. Qui mos erat Plinij,
vt de eo meminit Iunior: nam æstate siquid ocij fuisset, in sole diu iacere erat
solitus, post solem plerunque frigida aqua lauari, deinde gustare, dormireq;
minimùm. Aut certè pro exercitatione præcedat Frictio fortis, atq; vnctio,
Exercitationis necessitas. II. de sa. tuen. iuxta eadem Galeni instituta. Prorsus enim exercitationis alicuius necessitas
hæc est: quòd hæc nō tantùm calfacit corpus, sed etiam vt calor naturalis fo-
ràs ex profundo moueatur efficit: quo circà se opponit cōtrā frigidæ impetū,
obsistitq;, quo minus in profundum violenter pertranseat, & viscus aliquod
feriat. Nam nec ipsam frigidæ substantiam peruenire expedit ad viscera, nec
vniuersam eius qualitatem, & puram illis occurrere. Imò verò melius, & tu-
tius est, vt sola qualitas absque eius substantia in partes primò occurrentes re-
cepta, & ab his in alias sensim permanans, tandem in profundum feratur. Et
talis profectò erat Sudatio in Laconico, ac in calido Solio natatus, qualis so-
3. de san. tu. la exercitatio, ac mox vtrobique in frigidam demersio. Exercitato ergo, vel
fricato prius corpore frictione duriore, ac deinde oleo etiam illito, in frigidā
Confertim & non lentè insilien. ī frigidam. descendat. Descendere autem oportet nō lentè, sed confertim insiliens, quo
in vno tempore omnibus corporis partibus aqua circunfundatur. Dum quis
enim paulatim, sensimq; ingreditur, natura se tota ad immersam partē con-
uertit, quo fit vt non æqualiter subinde resistat, ac horrore afficiatur. Ipsum
Mora in frigida. immorandi tempus in frigida aqua, id quoque à quotidiana experientia defi-
niendum est. Galenus si egressus inquit coloratior ex frictione appareat, me-
diocriter hunc moratum indicio est: sin tardius calescat, & diu maneat deco-
lor, plus æquo moratum. Nimia verò mora in aqua frigida caueri debet, ne
facile

facile quis aliquam ex præscriptis noxis incurrat. Debet ergo quis ita lotus, & egressus, à pluribus per oleum fricari, donec cutis incalescat. Posteà indutus, vbi ad horę spatium ad minus requieuerit, cibos plures quàm solet ingerat, ac minus bibat. Nam plures appetunt ex frigidę lotione, melius concoquunt, & minus sitiunt. Hic ordo est, hæc summa lauationis in frigida, ex Galeno. Porrò quas præstet vtilitates in frigida Natatio, tàm in sanis, quàm in ægris multa sunt exempla. Corroborat, dicebat paulo antè Galenus, totum corpus, & cutem duram, ac densam efficit. Quare ex antiperistasi calorem innatum vnit, appetentiam gignit, ad excrementorum expulsionem excitat, fuliginosos vapores soluit in sudorem, ac nonnullis aluum laxat. Ad lassitudines in malo corporis habitu, per interualla frigidæ lauacrum, ex Archigene instituit Aëtius. Exustos item sub sole, longo exercitio, ac medijs caloribus ex itinere ęstuantes, totos frigida perfundi debere, iubet Paulus, & Aëtius, quibus si etiam siti conficiantur, ac frigidæ potioni assueuerint, frigidam quoque bibendam propinari, atque hoc pro ratione, non vniuersim facere expedit. Caninum appetitum reprimit, ex immodica cutis exolutione, ac transpiratione factum: nisi patiens admodum gracilis sit, & frigidæ natationi ineptus, aut inconsuetus. Menstruis rubris cohibendis frigida natatio mirifica est, Aëtio: atque pariter ad seminis profluuium, eoq; magis si aliqua medicata qualitate id balneum pręditum sit. Sanguinem cohibet ex naribus, vel etiam vndecunque manantem, perfusione confertim multa, ac veluti ex improuiso facta. Ad oculorum verò caligines, si dum in frigida natatur, oculi in eadem aperti teneantur, visui robur valde adiicitur, Paulo. Porrò nec ad venena frigidæ natationem reperimus inutilem: nam in Mandragoræ succo ebibito, si aliquādiu in ipsa immorentur, apprimè iuuabuntur. Optimè facit in Canis rabiosi morsu: nam aquas ob eam caussam timentes quos gręci ὑδροφόβους appellant, nullum magis præsentaneum hoc remedio habetur, quàm inuitos etiam, & qùantumuis renitentes in fontem, lacum, fluuium, vel in mare ad natatum proiicere. Abhominantur enim qui à cane rabioso cōmorsi sunt aquas, perinde ac in aquis speciē ringentis canis aspiciant, vereanturq;, vt ex Posidonio tradidit Aëtius. Extat verò eius rei prouerbium apud Lucianum, τι κοινὸν κυνὶ ϗ βαλάνιῳ; ortum ex philosopho quodam, qui iam aquam timere incipiens, inuicto animo formidinem spreuit, ac insiliens in aquas, persanatus est. Est autem hæc affectio equis etiam, & equabus communis, quare nomen huic passioni ἱππομάνες. Quippe, Seruius author est ex Columella, equas interdum, cùm imaginem suam in aqua viderint, inani amore correptas, per stabula, pascuaque vagari, ac nisi deductæ ad aquam, vbi suam deformitatem speculatæ, pristinæ imaginis aboleant memoriam, cupidinis tabe interire. De vniuersalibus verò morbis iam pluries demonstratum est, quod quæcunque febres curantur balneis, maximè frigidæ lauationis beneficio curantur: sic, vt post calidum Solium in frigidam ægri mittantur. Ita Ephemeras, ita putridas, & maxima ex parte Hecticas curari, ex Galeno dictum est; quùm in Marasmode, & valde extenuatis ægris, quos nimirùm seruari impossibile sit, neque lauari, neque vngi melius sit. Imò verò sine calidi Solij interuentu, frigidę natatione sola, multi febricitantes iuuari assolent: tribus potissimùm seruatis conditionibus. Vt valentibus sint viribus. Vt humores appareant per vrinas, vacuationi esse idonei, & vt nullum

Frictio & vnctio à balneo frigidæ.
Cibus et Potus.
Natationis vsus in curationibus morborum.
3. sa. tu.
Calori roborando.
Lassitudinib.
Exustiōibus, et iter agentibus.
Caninæ appet.
Menstruis.
Sanguinis fluxui.
Oculorum vitijs.
Venenis.
Canis morsui, ex Aët.
Aquam timenti.
ἱππομάνες.
Febribus.
3. de san. tu.

Balnea noui orbis.

Febri Ardẽti quinque cõditiones ad frigidum balneum.

x. Metho.

nullum primæ notæ viſcus male affectum conſtet. Quod ex iis planè conſtat, qui non habentes balnea, ſine omni medicorum ſuaſu, ſeipſos in ſtagna, vel flumina coniecerunt. Quem morem narrat Americus Veſputius, ſeruare hodie quaſdam noui Orbis gentes, oppoſito tamen Laconicorum modo, nam in ſtatu vigente febre, ſe in frigidiſſimam aquam demergere, exeuntes verò vehementi curſu quantum poſſunt, circà luculentum ignem exerceri, mox longum obdormiſcere, & (vt credo) ſudare, ſicque à febre plerunque liberari. Nec ſecus ruſticos, & qui in montanis longè abſunt à Medicis, facere videmus hac ætate. Verùm hiſce omnibus quùm ad caſum res benè interdum ſuccedat, (nam aliquos vidimus fuiſſe periclitatos) diligens tamen nobis cura adhibenda eſt, vt tutò eo remedio vti poſſimus. In Febre enim Ardente, has omnes conditiones requirit Galenus ad frigidam natationem x. Methodi. Vt Iuuenis ſit, & plenioris habitus; tempore ęſtatis, conſtitutioneq́ue calida, & ſicca; febrę ipſa in vigore exiſtente; & concoctione iam in vrinis apparente; & ſine viſceris alicuius inflammatione. Is ſi in frigidæ natatum ſeſe iniiciat, euidenter iuuabitur. Nam quibuſdam venter ſtatim multa bilioſa egeſſit, aliis largiſſimus ſudor erupit, qui omnino febrem finiuit: quare valde confidenter, ſi frigido balneo æger aſſuetus fuerit, hoc auxilio vti poterit. Communiter enim recuſatur, Galeno teſte: tùm quia non eſt adeo Medico exacta affectuum notitia, quando eo oportunè vti confidat, tùm quia ex intempeſtiuo vſu, maxima ex errore impendet noxa, vt ex his quæ dicemus iam planiùs conſtare poterit.

Quibus in caſibus cauendum ſit à balneis Aquarum Simplicium. Cap. XXV.

Prouerbiũ de balneis.

COMMODA ergo, virtutes, iuuamenta, tot ægritudinum remedia ex aquarum dulcium balneis, ſic ſe habent in vniuerſum. Operępretium verò eſt in vniuerſum quoque nocumenta, ac incommoda, veluti ex aduerſo ponere, vt viſis, ac vitatis offenſis, integer cuique inculpatuſque vſus eſſe debeat. Iam verò inter enarrandas vtilitates, noxas quoque communes animaduertimus, quæ in multis malis aut ex intemperato, ac temerè adhibito balneo, aut ex intempeſtiuo vſu, aut ex quapiam alia aduerſaria cauſſa ſolent accidere. Eſt enim (quis neſcit?) modus in rebus, quem qui non ſeruat, abutitur, abuſu autem quid eſt tam bonum, quod aliquando non fiat peſſimum? Forma, diuitiæ, vires, facundia, ſæpè in malum abutenti redundant. Itaque rectè id verbum apud Medicos iactatur ad balneas, quod ex veteri Thermarum macerie, eruto marmore legitur, cum hoc ἐγκυκλίῳ.

Balnea, Vina, Venus, corrumpunt corpora ſana.
Corpora ſana dabunt, Balnea, Vina, Venus.

Defluxionis periculum.

De ſingularibus verò erroribus, iterum hoc loco meminiſſe oportet, quòd in omni vſu balnei ſolet eſſe admodum infenſa Defluxio, ſeu catarrhi à capite ſit, ſeu liquationis, ac fuſionis humorum ad quanq; partem. Quæ in balneis his temperatis, præſertim ſuperfluitatum liquatio, ſunt frequentiſſima. Imò vix vtile balneum, niſi liquatas, ac fluxiles reddat reliquias, quas trahat ad cutim, itaque exoluat: quod facit, vbi tempeſtiuè ac ex ratione adhibitum ſit. Alioquì non ſine periculo, dum liquatos balnei qualitate humores, ad im-

ad impetum de parte in partem facit idoneos. Ergo ad hunc veluti scopum principalissimum, cætera tui balnei instituta, prius quam incipias dirigenda sunt: videlicet, vt aquę ad hominis concedentiam temperentur, vt tempestiuè adhibeantur, vt nulla noxiæ huiusmodi colliquationis subsistat occasio, ac singulares id genus circunstantiæ aliæ, quas per casus aliquos, quibus inimica sunt balnea, breuiter percurremus. Tria quidem ex Galeno iam proposita sunt capita x. Methodi, vt balneis inculpatè vtamur: Copia crudorum humorum in primis venis dispersa, Horror, & Imbecillitas viscerum: quæ & nunc quatenus tum sanis, tum ęgris cauendum sit, demonstrabunt. Solet autem cruditas tùm in stomacho contineri, tùm in primis venis, tùm in toto vasorum genere. Vel toto igitur ipso iure Thermarum explosos esse ostendimus, qui non ieiuno stomacho intrarent balnea, quorum adeo luxum Satyrici increparunt, vt Horatius,

Tria pericula.

Primus scopus à cruditate.

In stomaco.

— Crudi, tumidique lauamur. Et Iuuenalis.

Turgidus, & crudum Pauonem in balnea portas.

At inter necessarias cautelas est, vbi circa primas venas, à ventre ipso scilicet crudorum copia succorum est dispersa. Balnea à cibo (dicebat Galenus in lib. de Palpitatione, rigo. & tre.) vel alioquî intempestiua, cuiusque morbi causæ antecedentes fiunt, quotidianas concitant febres, rigores, atque horrores. Si verò cruditas sanguinis in toto vasorum genere fuerit aggregata: distinctione aliqua opus habet, an absque febre intelligatur, an cum febre. Quę est Galeni doctrina in IIII. de Sa. tu. & XIII. Methodi. Omni enim succorum copiæ digerendæ in Sanis, balnea summè idonea perhibentur. Sicuti etiam inquit ipse, valde conferunt exercitatio, frictio, fomenta calida, vnctio calfaciens, clamor, animi iracundia, & vno verbo dicam, omnia quæ succos altè in animantis corpore immersos, admotum quoquo versus irritant. Oportet autem hos blandè prius vnctos, atque oleo perfrictos in balneum mittere, vt quod præter alia, duras, tensasque partes emolliat, & excrementum putre, si quod ad cutim intus hæret, euocat. A balneo autem cibo abstinere oportet: at ocio se dedere, atque etiam somno, cùm nihil sit quod æquè concoquat ea, quæ concoqui possunt, & malos succos per halitus digerat, quàm somnus, præsertim à balneo, & item inedia. Ergo somnus, & caussa, & signum tibi sit percommodum speratę vtilitatis: sicut è diuerso non posse à balneo dormire, nec caussa, nec signum est commodum. Hæc in IIII. de Sanit. tuenda.

In venis primis.

Bal. à cibo noxæ.

In sanguine.

Cruditas in venis sine febre.

Somni à bal. vtilitas.

In v. verò, his qui ex pluri ocio multas solent cruditates congerere, ac crebro infirmantur, vtilissimum perhibetur balneum. At si iam æger febricitet, siue Plenitudo sit in caussa, siue succorum vitium, vt scribitur XIII. Methodi, tunc nec exercitatione vacuare exuperantiam licet, nec vnctione, quæ excalfaciat, sed nec multa frictione, nec balneo, imò sanguinis missione, vna cum inedia, vel purgatione aliqua. Semper verò cùm absolutè de Plenitudine loquimur, de ea specie intelligimus, quę ad vasa, nō de altera quæ vires aggrauat. IIII. de San. tu. Omnino. n. vbi plenitudo suprà vires est, balneis ęgri interdicendi sunt, syncopes periculo. Multo verò maximè vbi humores sint crudi cũ paucitate sanguinis, qui & meatus obstruant, & grauent vires: perniciosissima. n. huiusmodi affectio est, tùm quia animal nō nutritur, tùm quia suffocatur. Quare hos neq; lauare expedit, neq; sanguinem detrahere, neque purgare, qui sanè etiam citrà hæc de repente animo

Cruditas cũ febre.

Plenitudini quoad vasa.

Quoad vires.

concidunt: imò his ne aëri quidem ambienti nimium vel calido, vel frigido confidendum est, & ne mouere quidem aliquid expedit, præterquam confrictionibus, & leui vnctione XII. Metho. & I. ad Glauconem.

In febribus.

Porrò in Febribus iam particulares vsus, & item cautelas in quoque genere exposuimus.

II. scopus ab Horroris caussis.

Semper Horror (vt ex Celso adduximus) inditium balnei inutilis habetur certissimum. Cuius duæ sunt caussæ, vel cutis adstricta, vel multa rodentium humorum copia in corpore existens, plerunque in his qui febricitant, perspicuæ. Et citrà febrem, in his qui cùm exquisitè sani videantur, contingit tamen aut per niues obriguisse, aut per ventos boreales, ac frigora refrixisse: qua re neque his tum competunt balnea.

In febr. Putridis.

Nunc communiter in febribus Putridis, duplici occasione balnea intempestiua fieri posse colligimus, aut si premissa non fuerit vniuersi corporis euacuatio, præsertim in caussa Plenitudinis. Euacuatio autem quia supponitur debere fieri bene, & perfectè digesta materia, hinc intelligitur balnea non conuenire his nisi in fine. Aut si humores, vtpote crassi ac tenaces, inepti iudicentur ad resolutionem per balneas. Nam biliosi vel suopte ductu interdum, ac nulla ferè alia vacuatione opus habent, quàm vt ad cutìm, ac per sudorem soluantur: itaque Galenus

I. ad Glau.

Tertianarios non expectata etiam coctione mittebat in balneas. Viscidi contrà, & frigidi omnes succi, & qui aluum tenent fluidam, minimè. Quo nomine reprobata iam sunt balnea in Tertianis nothis, in Lyparia, in Hepialo; in Quotidiana, & Quartana, & omnino in Pituitosis reliquis, ac contumacibus febribus.

In acutis mor.

In Morbis item magnis, & omnino acutis, aduersissima balnea. Nisi in fine, & purgato omniquaque corpore. Imò perseuerante morbo, si etiam symptomata aliqua desiderent, balnea ea omittenda sunt, vt aduersissima. Exemplo quorundam, qui ad auertendam Phrenitim, aut vigilias, aut capitis dolorem, aut noxium aliquod id genus accidens, quæ solent magnas consequi febres, vitæ vt plurimum iacturam faciunt. Et nota rationem. Huiusmodi enim accidentia, vel summo maximè vigore morbi affligunt, vel saltem in augumento: quando natura vel concoctioni est intenta, vel multis oppressa superfluis, facta per balneum commotione, facile periclitari potest.

Rhazæ censura de balneis in febribus.

Quoniam verò vix aliquam inuenias febrem, etiam intermittentem & leuem, quæ alicuius accidentis vel periculi suspitione vacare possit: optima ratione Rhazæ consilium spernendum non est. Nunquam vidi, inquit, balneum febricitantibus in aliqua dispositione esse vtile: maximè autem ipsa vitare consulo in Febribus Putridis, quàm fieri potest. Adde iuxtà Hippocratem; & in Regione, præsertim, & tempore, quando homines non adeo balneis delectantur.

In particularibus ęgritudinibus. 5. de sa. tu. & 3. de rat. vic.

In particularibus autem ægritudinibus: Scieris in vniuersum, dicebat Galenus, de balnearum viribus, quòd si non euacuato prius corpore adhibeantur, ad ipsa membra affecta fluxionem concitant, quam paulo supra adeo timendam esse monuimus. Multo verò maximè si hi affectus alicubi in visceribus hæreant, vt inflammatio, Erysipelas, Pleuritis, Peripneumonia, & id tumorum genus.

III. scopus à mēbrorum imbecillitate XI. Metho.

Vbi (quod minus accuratè quosdam animaduertisse arguit Galenus) non eos solùm à balneis deterreri debere pro affectu: verumetiam si imbecillam duntaxat aliquam ipsarum principalium particulam haberent, ceu cor, ventriculum, iecur, pulmonem, cerebrum, maximè in febribus qui tertius erat cautionum propositarum scopus. Quin imò aliquibus etiam inferioris notæ partibus inualidis, vt pedibus in podagra:

minus audacter balneum adhibendum est. Quando quidem & citrà balneum superuacua in partes infimas confluere assolent, eoq; magis à balneo, tùm succis ex eo liquatis, tùm viis per quas mearent, patefactis. Quem sanè errorem non effugiunt, eodem teste, qui relaxantia cataplasmata, ac similis facultatis perfusiones circà iecur, aut ventriculum, aut Septum transuersum, aut Mesenterium, aut ieiunum, aut colon, aut renes, non eductis prius superuacuis, adhibere solent. Imò vel eo potissimùm nomine adpositè magis conferre possent in his casibus balnea, quàm cataplasmata, & id genus epithematum particularium; nam quod periculum statim in præcordia ipsa faciunt relaxantia, quæ isti vocant, præsidia, id leuius in balneo fit, quod non minus ad vnam ignobilem quampiam contrahere partem, quàm à principibus auertere valet. Reprobantur item balnea vt incommoda, in Cęliaca passione, quæ quædam est cruditatis soboles: nisi ea vel ad lassitudinem tollendam concedantur, vel ad alicuius alterius vitij medelam, cum smegmate pręsertim ex nitro, & eiusmodi aliis, Aëtio. Pariter in hepatis contumaci obstructione, & à cibo potissimùm reprobantur, quæ ex crassis ac viscidis humoribus generatur: Nec minus in omni eius frigida, atq; humida intemperie, Paulo. Vitanda item in omni destillatione, & grauedine, quæ cum febre affligit, donec rheuma ipsum concoquatur, eodem Paulo. His autem qui morbo Comitiali sunt obnoxij, etsi pro ratione anteà concessa sint balnea, dum eos, s. ab accidentis afflictione vendicare intentio est: certa tamen cautela esse debet, non solùm balnei, sed etiam veneris, liberalioris tùm cibi, tùm potus, & repletionis, præsertim vini meraci statim à balneo. Ea. n. de caussa vini potus ab vsu balnei, tanquam venenum omnibus habendum est. In albarum humiditatum fluore ex vtero, haud laudantur crebrę aquarum dulcium, & calefactarum lotiones, in quo maximè meretrices errant, quæ se lauant assiduè, ac stuphas frequentant: cùm alioqui his frigida lauatio, ac naturalia balnea exiccantis alicuius qualitatis concessa sint. Atq; hactenus errores à tribus propositis scopis monuimus, à Cruditate, s. ab Horrore, & à Membrorum debilitate. Quibus denique quartus scopus addendus est, qui à natura balnei sumitur, immodicam nonnullis spirituum resolutionem faciente, nonnullis item caput replente. Cauent Medici, nonnullos ex frequenti vsu balnei, contagia aëris, & maximè pestilentialia faciliùs imbibere, quam ob rem, crassantis eius mali tempore à balneis esse abstinendum. Vel quibus vsuuenerit lauari, potissimùm recuratoria parte vtendum consulitur, quæ tùm frigidi Solij vsu à balneo, tùm inunctionibus perficitur. Omnino his qui Syncopim, vel animi deliquium, quæ minor est affectio, patiuntur, siue ex ea, quam proximè diximus, plenitudinis caussa grauante vires accidat, siue ex sanguinis vndecunque eruptione, siue immodico sudore fiat aduersissima sunt balnea. Alioquì Syncope ex accidenti in balneis contingit bifariam, vt in libro de vsu respirationis à Galeno habetur: aut quidem ob immodicam, quæ dicta est, spirituum dissolutionem, quæ imbecillis maximè aduersatur, tumq; hos leniter perfricare oportet, absq; pingui aliquo, & dein de oleo quopiam, quod astringat, ac denset cutim. Aut propter æstum nimium, quod frequentius accidit, & inconsuetis: hosq; vt scribit Celsus, arcet a Syncopa ore exceptum, & in eo retentum acetum. Et Gale. posteà IX. de Localibus med. compo. quibus inquit in balneo diu immorandum est, hi

XI. Metho.

In Cæliaca pas.

In hepa. duritie.

Destillatiōi.

Comitiali mor.

Vini à baln. prohibitio.

Albis fluoribus.

IIII. scopus à natura balnei.

Pestis tempore.

Syncopis cautio in balneis.

acetum & pulegium odorent, ne in animi deliquium incidant. Quod si effugere nequierint, præsertim imbecilles cùm sint, vel febricitantes, recreandi sunt per ea quæ refrigerent, & vires confirment, 1. ad Glauco. Qui autem deficere incipiunt, hos celeriter educere oportet, neque multa aquæ affusione humectare. Qui verò iam inciderint, celerrimè exportandi sunt, toto quidem corpore leni velamine cooperto, faciesque spongia ex aqua frigida imbuta madefiat, aut frigida aspergatur. Resipiscentes autem ex grandi animi deliquio, tàm in calidam, quàm in frigidam demittere caueatur tanquam mortis caussa, XIIII. Methodi. Vel enim laxatis corporibus caloreque discusso, exolutoque perirent, vel à frigiditate coarctatis, extinguerentur. Prægnantibus ex multa meatuum coarctatione, & crebro spirituum anhelitu, multi vsus cùm sint, parcius balneum venit concedendum, nisi iam propè infantariis. Cauendum quoque his qui sanguinis fluxui vndecunque sunt obnoxij, fluxum enim sanguinis acriter irritant balnea. Atque ea de caussa sanguinem spuentibus inimica perhibetur Venus, Ira, Vini potus, & balnei, præsertim immoderatè calidi, frequens vsus. In Appetitu item canino, qui ex immodica itidem cutis transpiratione sæpè gignitur, à balneis calidis, consimilique aëre, ac vini etiam potu, & ab omnibus, quæ tùm intrinsecus, tùm extrinsecùs calfacere possunt, abstinere, & ad frigidam duci oportere patientes, monet Galenus, item primo ad Glauconem. In oculorum suffusionibus balneo perinde interdicimus, ac omnibus aliis caput replentibus, nisi quis lassitudinis, ac tardæ concoctionis gratia ad lauationem cogatur. Et tunc, omnino ne immoretur in aëre balnei, qualis in nostris stuphis hodie est: neque in ipso solio, aut inter lauandum moram trahat, sed paulisper inscendat, lauet, & citò exeat. Sic in Mydriasi, quod est pupillæ dilatatio, ferè præcepimus, ex Aëtio. Hystericas item, quæ scilicet vteri strangulationem patiuntur, crebris balneis pariter interdicimus, vt pote quæ caput replent, tametsi labrum bis, aut ter per totam curationem, vel morbi, vel sordium extergendarum causa admitti possit. Cæterùm siquę aliæ sint noxarum cautiones, dispersim (vt tulit occasio) declaratæ inuenientur.

Pregnãtibus cautio à bal.

Sanguinis fluxui. 1. ad Glauco.

Canino appetitui.

Oculorum vitiis.

Hystericis.

De Balneis Medicatis Artificialibus. *Cap.* XXVI.

RELIQVVM verò est, vt tota nobis materia de balneis pertractata sit, de Artificialibus agere. Quæ quoniam admistis ex arte quibusdam simplicibus medicamentariæ qualitatis componi solent, non incommodè à nobis Medicata artificialia balnea vocabuntur. Quo loco vana mihi quidem videtur, quorundam hodie scriptorum quæstio: An possibile sit per hæc artificialia imitari naturam, ac facultates naturalium balnearum. Per hæc enim Ars imitatur quidem naturam in quantum potest, at non assequitur, cui dubium? Quare hoc diuersum genus balnei est, quod aliquibus quidem naturalibus potentius fit, aliquibus leuius, prout ratio exigit Medicinæ. Fiunt autem Artificialia balnea pluribus modis, penes diuersas intentiones, quorum aliqua ex authoribus Medicis adducemus exempla. Alia enim componuntur ex rebus Anodiuis, alia ex Emollientibus, alia excalidis ac Relaxantibus, alia ex Adstringentibus. Alia rursus mutata balnei materia ex Hydre-

An arte assequi possimus naturæ balnea.

læo

læo paramus, alia ex ſimplici oleo, alia ex vino, alia ex lacte, vel quocunque alio liquore fuerit opus: de quibus ex ordine ſermonem habebimus. Communiter horum omnium apparatio Inſeſſiones appellantur, græcis verò ἐγκατισμάτα; vt quæ priuatim parabantur, & quotieſcunque opus fuiſſet, in balneis. Nunc autem deſitis Thermis magnificis, priuatas Tinas nobis ex induſtria ſuppeditamus, cameris ad hunc vſum benè ordinatis, ſecundũ quod diximus. Oportet autem ægros, modò inunctos, modò aliter præparatos, vſque ad vmbilicum inducere, vel ſi affectio altiùs hæſerit, magis immergantur. Potiſſimùm verò partes, quæ non madefieri debent, opus eſt prius inungere, præſertim caput, ac tegere ne repleatur. aut Ventriculus his, qui ſtomacho ſunt debili. Inuentio fuit neceſſaria, aut propter balneorum penuriam, aut propter virium debilitatem, aut propter vſum particularem in membris. Vſus autem varius, ad calfaciendum refrigerata, ad exiccandum, ad dolorem leniendum, ad emolliendum, ad diſcutiendum, ad adſtringendum. Et quod ſummatim dicam, ad capitis, thoracis, ventriculi, inteſtinorum, renum, vteri, veſicæ, iuncturarumq́ue paſſiones plurimas. Semper verò debitæ pręparationes ſupponendæ ſunt, nempè, vt, quantum res exegerit, totius corporis purgatio præcedat. Et præter hęc, ſecundum loca patientia peculiarem loci tutelam habentia ſimplicia immiſceantur, & ſubinde pro ratione affectus, & pro vario compoſitionum ritu, miniſtrentur.

Inſeſſiones. *Vſus.*

De Balneis Compoſitis emollientibus. *Cap.* XXVII.

EMOLLIENTIA dicentur, & Lenia balnea, mollis ſubſtantiæ, ac facultatis; lenientibus quibuſdam in calidæ temperatæ lâbro admiſtis. Qualia ſunt malua, althęa, mercurialis, viola, beta, blitum, Senecion, chamęmelum, melilotus, ſemen Lini, furfurum cremor, fœnum græcum, & his ſimilia. Vſui ſunt ad inflammationes ſedandas, quo nomine Refrigerantia quoque, ac Lenientia appellanda veniunt. Vtilia verò maximè, cùm nulla amplius fluxione affecta particula tentetur; nam ſi adhuc fluxio ingruit (vt addit Oribaſius) tunc parum quoque ſtypticantia vtiliter commiſcentur, velut arnogloſſi folia, malicorium, Roſa, rhus obſoniorum, rubi cima, & id genus alia. Ad ſedis item inflammationes, meliloto plurima incocta, cum papaueris calicibus, atque roſis: Et ad inflammatos renes veſicamq́ue. Calculoſis autem tùm inflammationem arcent, tùm dolores leuãt, ſimul atque vrinam proliciunt, quamobrem ſubtiliùm partium quædam ad penetrandum admiſceri ſolent, vt Arthemiſia, petroſelinum, ſpicanardus, anethum, carices, nonnullis paretaria, vrtica, atq; etiam oleum. Nec non, ſi opus videbitur, anodinis quibuſdam additis, althea, ſemine lini, furfure, fœnugræco, plurimoque commiſto, ac conquaſſato oleo. Rufus Epheſius phlegmonem in veſica ita curandam conſuluit, nempè diminuto prius per venæ ſectionem ſanguine, capacem tinam paratam habendam ex rutha, anetho, radicibus altheæ, & conſimilibus, in qua æger aliquandiu aſſidere debeat. Maximè verò miniſtrandæ eſſent inſeſſiones huiuſmodi in balneis; quod monuit Aëtius, & poſt hoc æger confeſtim in ſolium tepidius demittendus, atque hoc aſſiduè faciendum. Conferunt ſimili modo ad multas vteri affectiones, duras præſertim & contumaces, adiecta arthemiſia, ac balneo ſub

Inflammationi. *Refrigerãtia, leniẽtia bal.* x.*collec.c.*2. *Pudendis.* *Calculoſis.* *Vteri morbis.*

Partui difficili. ſub ſella pertuſa ſuppoſito, in qua mulier aſſidat. Ad ægrè autem parientes, cum partus difficultas inſtat, & loci præcluſi manent, prægnans in balneum ducenda, quæ in calido aſſidens làbro multùm perfundatur; quod fiet efficaciùs ſi quædam inſuper lubricantia, ac lenis qualitatis adiecta ſint, quæ diximus, altheam, fœnugræcum, lini ſemen, Pſylium, atq; oleum. Ad vnamquanque demum præternaturalem duritiem molliendam vſurpantur, ad dolores ventris mitigandos, feceſque in inteſtinis induratas eliquandas, ducendaſque. In totum actu humida eſſe oportet, cum leni tepore, & quæ nequaquàm ſiccent.

De Balneis compoſitis adſtringentibus. *Cap.* XXVIII.

ADSTRINGENTIA verò balnea, ſtypticantibus ac frigidis aquæ cõmiſtis, & ebullitis componuntur. Folijs, floribus, fructibus, plãtaginis, poligonij, helxines, rubi, malicorij, balauſtiorum, mirti, cotoneorum, gallæ, rhois obſoniorum, meſpili, pinaſtri, pirorum ſylueſtriũ, quercus, vlmi, roſarum. Interdum verò per mineralia fortior adſtringẽtium confectura paratur, per ferri commiſturam, aluminis, gypſi, cineris, chalchanti, chryſocollæ, argillæ, cadmiæ, & materierum huiuſmodi, quas multas in naturalibus diximus. *Fluoribus.* Vtimur verò plerunque adſtringentibus ad fluores, vt ad vteri fluores, Aëtio. Ad aſtringẽdas item fluentes ani hæmorrhoidas, adiecta præſertim tamarice, & galla ex aceto, & aqua Auicenna. Et ad diutinos ventris fluores. Porrò quæ denſant cutim, ad hoc quoque genus in balneis ordinantur, quæ.ſ.frigefacient, non tamen ſiccent. Quo modo frigidæ aquæ vſum à balneo iam toties indicauimus neceſſariam, & ex adſtringenti oleo quopiam vnctionem, vt ex Hiſpano, vel quale ex immaturis oliuis comparatur. Denſant autem ſine adſtrictione ſemperuiuum, portulaca, pſylium, lenticula paluſtris, mandragoræ mala, & huiuſmodi.

De Balneis Compoſitis diſcutientibus. *Cap.* XXIX.

DISCVSSORIA porrò, ſeu diſſoluentia, priuatim componuntur in balneis, cùm per halitum digerere, extenuareque, & quod dicunt reſoluere, intentio eſt. Comparatis nimirùm calidis aquis, compoſitiſque ex rebus, quæ Galeno teſte, ad ſecundum caliditatis gradum cum ſiccitate pertingant, quanquam & hunc gradum aliquando contingit excedere, pro ratione. Mitiora diſcuſſoria fiunt ex herbis, folijs, floribuſq;, quorum aliqua diximus, abrotani, abſynthij, ruthæ, Iuæ, calamẽthi, Origani, ſatureiæ, ſabinæ, Hyſſopi, ſampſuci, marrubij, braſſicæ, ſeminibus itẽ ſtaphidis agriæ, vrticæ, dauci, carui, ſeſeli, ameos, fœniculi, aniſorum, lauri atque Iuniperi baccis, Pyrethri radicibus, ſtœcade. Fortiora verò ex metallicis, nitro, alumine, ſale, ſulphure, cinere, perinde cùm Muriam facere volumus, ſalem aquæ indimus, naturales balnearum miſturas ita æmulantes. Facilè comparantur, ac valentia è lixiuio ex cinere ficulneo, aut vitis percolato, *Apoplexiæ. Pinguibus & Tumefactis.* aut ex aqua marina, aut melle etiam aquæ admiſto. Talibus vtitur Auicenna contra Apoplexiæ materiam in capite impactam diſcutiendam, pariterq; ad horrores, rigoreſq; ſedandos. Valent ad habitum corporis graciliorem reddendum,

dendum, & ad tumefactiones præternaturales in membris, pedum, testium, abdominis. Fluidis vlceribus adhibentur, vbi ex sordium in toto corpore multitudine, aut ex varicibus vlcerationi ipsi subiectis, contumacia facta esse contingat. *Vlcerationibus.* Fortia verò discutientia adhibet Auicenna in scabie, illito prius dormituro ipsi corpore ex smegmate argenti viui extincti, lithargyrique cum aceto, & oleo, alijsq; , vti solent. *Scabiei.* Fortissima autem in lepra eradicanda, quã significantiùs græci authores Elephantiasim vocant, Nitro, sale, & glutino carpentariorum commisto, quinetiam synapi, origano, pipere, macropipere, staphide agresti, aloë, calamentho, & quandoq; simul Euphorbio conquassato. *Lepræ & Elephãtiasi.* Eodem in genere notat Galenus ex veterum Medicorum cõsensu, inter omnia ad palpitationes remedia, valentissima esse balnea naturalia, quę calfacere & extenuare possint, atque ex his potissima intelligi sulphurosa, nitrosa, bituminosa. *Palpitationi* Et quæ in arte compositis ipse laudat in libro de Palpitatione & Tremore, ex Euphorbio, piretro, lemnesia terra, sulphure, pipere, sarmentorum cinere, iuniperi baccis, atque alijs id genus. Ad frigiditatem tollendam, ad lassitudinis affectum, ad conuulsiones, & quandoque, ad dolores mitigandos mitiora calfactoria commiscemus, chamæmelum, melilotum, saluiam, centaurium, Thymum, lauri folia, stœcadem, nardum. Porrò discussorij nomine miris experimentis celebrat Cato in libro de re Rustica Brassicam: nec perperam, si præter viri indubitatam fidem (cùm maximè eo tempore homines paratû hisce facilibus valde vterentur) brassicæ ipsius naturam computemus, exiccatiuam, mediocriter calidam, & de natura nitri abstersiuam, Galeno etiam authore. *Ex Brassica.* Quare ad omnia tumida concoquenda, eademque aut dissipanda vndecunque, aut rumpenda, frigiditates alicubi fixas, horrores, duritias abolendas, brassicæ aut succo, aut fomentis adhibitis medebantur. Nec non cancris sanandis, vlceribusque vbicunque curandis, fistulisq; suppurandis, luxatis firmandis, supra omne medicamentum. Hodie manuum fixuras ex Gallico relictas fomẽtis ex brassica cum porcina axungia egregie persanant. *Manuum fixuris ex Gallico.* Alij huic remedio addunt Sabinam. Alij etiam faseolorum decoctum. Nos ijs præmissis, nisi conualuerint acri suffitu vtimur ex Cinnabari, sulphure, & argento viuo. Porrò qui scrophulas exterunt, calenti brassica ex vnguine aliquo applicant. Et in balneis; Lotium eius qui brassicam esitauerit, maximè abstersiuum laudat Cato, & corroborans. *Baln. ex Lotio Catonis de Re rustica.* Si pueros pusillos (inquit) eo lotio laueris, nunquam debiles fient, oculi eo illitu illustrantur, dolores capitis, ceruicisq; similiter leuantur. Et si mulier eo lotio locos fouebit, nunquam ij virosi fient; quod non difficilè fit. Sed localium perfusionum iam aliqua ratio habenda est.

De Fomentis. *Cap.* XXX.

FOMENTA verò propriè locales perfusiones dicuntur; siue quidem ex simplici aqua calida, vel alio liquore adhibeantur, siue (quod frequenter est adiectis ad eam incoctisque alijs rebus; herbis maximè ac floribus, comparentur. Quare præterquàm quòd vniuerso corpori non adhibentur, in quo à balneis differunt; cæterùm generale præsidij genus est, singulis membris particularibus idoneum, capiti, oculis, thoraci, præcordijs, ventri, musculis, pedibus, & carnosis partibus quibuscunque. Definitur autem penes

penes componentium facultatem, quale relaxans, quale discussorium, quale anodinum, quale corroborans. Rerum verò apparatus duas præcipuas intentiones habet, alteram, quæ respicit affectum, alteram verò partem, cui adhibenda sunt. Penes affectum quidem, vt pro ratione conueniant, siue relaxare, siue discutere, siue corroborare opus sit. Penes particulam autem potissima cura esse debet, vt quantum affectui respicimus, tantũ vel amplius naturali partis temperaturæ faueamus; vt relaxent v. g. non labefaciant, discutiant non debilitent, corroborent, non indurent. Et præter hæc, danda opera est, vt tempestiuè adhibeantur. Quapropter (ex Galeno x 1. Methodi) antè fomenta totum corpus præuacuatum habere oportet: secus enim si qua

Humida. redundauerint in eo superflua, ad ea calefactã partem per fomenta trahentur. Humida itaq; fomenta inflammationibus conueniunt à biliosioribus humo-

Sicca. ribus factis. Sicca verò his quæ à tenui, & aquoso sanguine productæ sunt.

Lenia. Et lenia quidem fomenta mordacibus humoribus conueniunt; Mordacia ve-

Mordacia. ro & attenuantia, crassis ac viscosis.

Relaxantia.

Relaxantia verò dicuntur, quæ moderatè, ac citrà molestiam calfa-

Calefacientia. cere valeant, vnde & Calfacientia sæpenumero appellanda veniunt. Nequaquam siccare debent, sed cutim duntaxat rarefacere, cum modica, aut nulla discussoria facultate. Vsus est ad lassitudines particulares tollendas, ac dolores, quùm videlicet cessato iam adfluxu, lenem ex rarefacta cuti halitum

Gale.locus. tentamus. Quare Galenus x 1. Methodi, iure optimo damnat gregales quosdam medicos sui temporis, qui in principiis febrium, fiente magno adfluxu, ac nulla facta vacuatione, nisi fortasse sanguinis, relaxantia huiusmodi circà præcordia adhibebant. Calfacere enim (inquit) præcordia cataplasmatis, aut perfusionibus, non est perpetuò tutum, sed in iis tantùm ægris, quibus in toto corpore nihil erat superfluum. Cęteris omnibus extrema pernicies est. Nã siue redundantia, vtrauis sit, vel quo ad vasa, vel quo ad vires, siue in vna parte, pluribusúe vitiosa excrementa sint, omnia ad partem calefactam trahuntur. Vnde (subdit) qui quotidie tùm calido oleo perfunduntur, tùm cataplasmatis vtuntur, phlegmonem nimirùm aliquam vel in iocinore, vel ventriculo, vel reliquorum istic viscerum aliquo contrahunt, alij in quarto die; alij in quinto, omnes planè in sexto. Laudat autem ea in inueteratis inflammationibus, si qua fortasse vsu astringentium inculcata intùs esset superfluitatum portio. Et aliquando in pulmonis, ac partium pectoris phlegmone, abstinendo ab astringentibus, quando talia humores, qui phlegmonem exci-

Pleuritidi 2. de ra. vic. tant, in pulmones & cor nonnunquam reprimunt. Vtitur eis etiam in dolore laterali Hippocrates, quem tepidis fomentis (inquit) protinus ab initio dissoluere tentandum, vt aqua calida in vtre, vel in vesica adhibita, aut spongia magna, mollisque ex aqua calida expressa: quæ fomenta vix acceptat Galenus, indistinctè prolata, nisi quantum videtur Hippocrates ab eo fotu, incepisse, qui periculo omni vacat, vt pote qui minimè mordet, ac humidius est. nam etsi nihil aduersus malum fecerit, non tamen magnum nec insigne adferet detrimentum. Porrò in Compositis deseruiunt, Chamęmelum in primis, althæa, cucumeris syluestris radix, abrotanum, costus, nitrum, oleum vetus, ac sub-

ac ſubtilium partium huiuſmodi. Ad vteri inflationes, doloreſque commiſcemus ſubinde arthemiſiam, in Coli vero rutham & paretariam, & anethum ad calculoſorum cruciatus. Ad Scroti verò tumentias, ſeu flatu plenas, ſeu ſarcoticas, ſtœchadem, iuam artheticam, centaurij folia, ac flores, hypericonis, roſarum, myrtillorum, folia Lauri, ex vino præſertim, vel lixiuio.

Vteri dol. & Colicæ.

Confortantia.

Confortantia quidem, quæ aliâs corroborantia diximus, ſimpliciter leuem aſtrictionem habere ſignificant. Propriè tamen intelligi debent, quæ ita contemperent membri naturam, eoque artificio conficiantur, vt ipſa particula per eorum adhibitionem, quaſi in ſuo naturali robore firmata, & noxia expellat, & ſi qua in ipſa redundent inæqualia, ea reddat æqualia. Vſu idcirco idonea ſunt omnibus membris, aut quidem affectis, aut affectioni obnoxiis, ſuſpectiſque. His quidem (in principiis, inquit Galenus) confeſtim loco in quem timetur adfluxio, vel relaxatio, vt ſæpè contingit ventriculo, & cordi in febribus, corroborantia ipſa adhibere commodiſſimum eſt; quę.ſ.adſtringant, ac firmitatem parti adiungant, vt nè facilè adfluentes ſuperfluitates ſuſcipiant. Quo modo in phlegmonis oris & ſuarum partium, & in Anginæ incipientis periculo, ſtatim os ac fauces per aquam frigidam abluimus, vel medicamento ex moris ſylueſtribus compoſito, quod reprimat, & partes communiat. Quod ſi aliqua adfluxerint, non minus erunt idonea, purgatione omnino, & potiſſimùm in febribus, vniuerſi corporis præmiſſa, nam ſi qua retineatur ex adſtrictione inductæ ſuperfluitatis delatæ portio, ea poſtmodum per relaxantia facilè diſcuti poterit. Porrò iam affectas particulas aut abſceſſu, aut vulnere, aut infirmitate aliqua, præmiſſis ſemper opportunis pręparationibus, per confortantia fouere conuenit, cùm vt ne ſuccumbant malo & cauſſæ, tùm vt in reliquias corroboratę præualeant.

Lib. III. de Membris nutritionis.

Reprimentia XI. Metho.

Epithemata.

Verùm, quia id efficere principalium maximè partium corporis munus eſt, aut cordis.ſ.aut ventriculi, aut hepatis, quorum ſalus eſt cæterorũ membrorum vita; ideo tota confortantium ratio in Epithematis poſita eſt. Quo nomine omnia fomenta dicta ſunt, apud antiquos etiam (teſte Paulo) quæ circà medias corporis partes adhibenda veniunt. Quare vtroque confortantium aliorum vſu recipiuntur, tàm.ſ.affectis ipſis principaliter viſceribus, q̃ periculo obnoxijs, commota in vniuerſo corpore, vel in parte aliqua intemperie. Vna verò communis omnibus præceptio eſt, vt quicunque ſcopus ſit, viſcera à nimiùm relaxantibus caueantur, ſemper quę firmitatem partibus ipſis adiungant, admiſcendo. Quam ob rem ex aromatis plerunq; conficiuntur, ac ijs præſertim tùm liquoribus, tùm ſpeciebus aromatum, quæ peculiarem loci tutelam, ſeu qualitate aliqua, ſeu tota ſubſtantia obtineant. Gaudent hepar ac ventriculus (XI. Methodi) ijs, quę compoſitam vim habent ex relaxante ac tenui, & ex amara ac adſtringente. Eſto autem quod ventriculo adhibendum eſt, cum imponitur abunde calens (VIII. Methodi) quippe quæ tepida ſunt, omnia ventriculi firmitatẽ diſſoluunt. Amica ei maſtiche, roſa, abſynthium, melilotus, ſampſucus, mentha, nardus. Vtile & in principio, vt cuius actio, & concoquendi munus, reliquis corporis partibus cõmune eſt; atque eius rei cauſſa (inquit Galenus in XI.) inſtrumentorum quibus

Lib. 7.

ventriculo.

Hepati. bus concoctio perficitur, in omni febri, haud leuis cura habenda est. In hepatis verò phlegmone calida adhibenda (x i i i. Methodi) quale oleum ex absynthio protinus calidum: calidiora malo habitu prædito, aut cùm refrixerit. amica ipsi Sandalus, absynthium & maximè ponticum, Nardus, Rosa, myrobolanus, chamæmelum. *Spleni.* In Splene verò etiam inflammato adstringentia sunto. *Ventri & intestinis.* Quòd si colon fuerit affectum, aut alia intestina tenuia, aut peritonæum, aut præcordiorum musculi, nequaquam adstringentia commiscenda sunt: *vesicæ & vtero.* Neque in vtero, neque item in vesica, vt quæ crassis plerunque, ac infixis humoribus laborare solent, x i. Methodi. *Renibus Thoraci.* In Renibus verò & Thorace, quantum ipsorum interest, mediocris adstrictio sit; nam neque exoluere conducit. Cùm sanguis tamen eiicitur (inquit Paulus) adstringentia prosunt siccantiaq; sicut etiam in alui fluoribus adstrictoria adhibētur, alumen, *Præcordiis.* ęnanthe, melinum oleum, & huiusmodi alia. Neque præcordiis, etiam in principio incommoda sunt, si adstringendi vim obtinent, quæ (damnatis, vt diximus, relaxantibus Galeni sententia x i. Methodi) duplici ratione conferunt, & quòd robur (inquit) particulis inferunt, vnde minus promptè adfluxum excrementorum in se recipiunt; & quòd superfluitatum aliquam partem iam delatam, retrorsum exprimunt. Quanquam & nimium adstringentia vitanda sunt, ne insigniter compingant.

Humectantia.

Solitum verò est Humectantia post fomenta præposita adhibere: quæ nimirùm (vt scribit Aëtius) eo à prædictis differunt, quòd perseuerantem ex adhibito auxilio præstant vtilitatem. Nam perfusione facta, ac detersa, aut lanam, aut lintheum humectantes partibus ipsis imponimus. Vtimur quoque iis ad caput, quod non probè ad cataplasmata dispositum, vt in phreniti, ac lethargo. Et ad præcordia inflammata, circà morborum principia, quùm intempestiuus sit tunc cataplasmatum vsus. Vsus verò frequentior nobis post fomenta, ex oleo vel vnguento aliquo. Aut quidem quod oppleat tantùm, impressumq; per fomenta robur, cōseruet, ne dissipetur: quo modo in astringentibus laudat Galenus omphacinum oleum, Hispanum, & alia. Et in ventriculi vsu Absynthinum, vel eius vice mastichinum, vel melinum, vel Lentiscinum. Aut quod ad primariam roboris intentionem faciat, quale laudatur ab eodem Galeno nobilissima tunc temporis confectio Nardini olei, aliorumque, quæ preciosa retulimus. Quorum hodie penuria spicatum nostrũ sufficimus; Santalinum, ex vernice, ac magistralia alia.

Anodina.

Anodinorũ differentiæ. Eorum autem quæ ad dolores adhibentur, triplex est differentia, vt ex Galeno elicitur. v.Simpli.cap.x v i i i. Alia enim operantur remouendo caussam: atque id vt totam amplectitur Medicinam, ita generosum, atque optimum præsidij genus est. Alia exquisite sine dolore intelliguntur, vt si quispiam hominem mortuum dicat ἀνόδυνον: quorum natura absolutè frigida est, quæ adhibita partem stupefaciunt, ac insensibilitatem inducendo, falsò lenire dolorem dicuntur, vnde non nisi seruatis casibus vtenda veniunt. Alia propriè Anodina, & quæ re vera talia sunt: quæ videlicet tenuium partium, & symmetro vsque ad primum gradum calidiora esse conuenit. Vt, scilicet euacuent è loco, digerant, extenuent, concoquant, & quicquid nocium est,

Anodinorũ varium tẽperamentũ.

quouis modo æquabile reddant. Quale propriè est oleum Anethinum, & quale antiquis erat Balsamum. Horum tamen varia est apparatio, prout dolores ipsi, ac partes, aut occasio postulat. In Podagricis doloribus oleum rosaceum adhibemus. Et in Conuulsis assiduus fit ex simplici oleo fotus. Vsus porrò aquæ calidæ temperatæ ad dolores leniendos non modicè confert, vt iam toties diximus. Magis verò ad id reddetur idonea, si per aliqua valde talia sit alterata: perinde est ipsum anethum, chamęmelum, iris, melilotus, fœnumgræcum, semen lini, milium, althæa, absynthium, chamæpythis, peucedanum, sagapenum. Et calidiora aliqua, vt sampsucus, calamintha, rutha, centaurium, carui. Nam in Coli doloribus discussoria fomenta esse oportet, ac mordacis etiam caliditatis. Sicut & sinapi & castoreo vtimur, ad ea, quæ intrà cranium discutienda sunt. Et quales synapismi in coxendicum dolore. Aliqua item frigida sub Anodinis veniunt, nimirùm pro qualitate affectuum qui ea postulant, vt in quibusdam inflammationibus sumitur rosa, viola, santali, cerussa, & ex his parata olea, atque vnguenta. Et quæ partium ipsarum natura desiderat quarum classis multiplex est, vt quæ pedibus facit Iua: Arthemisia vtero, absynthium vẽtriculo, betonica capiti, & ex his cõposita. Pro anodinis aspersionibus in capitis dolore, istis vtitur Rhazes: Incoquẽda sunt, inquit, in aqua, mẽthastri folia, sampsuci, meliloti, radicibus Ireos, anethoque, cum quibus aspersionem facito, vel caput abluito, vt moris est.

Anodina frig.

Anodina particularia.

Capitis lauacrum.

IN LAVACRO verò capitis hęc prima ratio habenda est, nùm sano capiti sit adhibendum, nùm infirmo, & quasi medelæ genus. Sano quidem, quoniam abstersio tantum requiritur, studendùm duntaxat est, vt caput ipsum, quod facilè à quacunq; re lęditur, nulla exinde noxa affici possit, sed tergatur duntaxat. Quod facilè vitabitur, si ad ea instituta lauetur, quæ cõmuniter suprà de balneis, & de ritu stupharum pręcipue diximus, esse seruanda. Nẽpe ieiuno corpore lauandum, ac ventre vacuo, mediocri temporis constitutione, serena die, atq; hora minimè noxia. Qui de mane lauant, optimè quidem: cæterum cauendum ea die erit, maximè hieme ab aëre nubilo, ac frigido; aut vento aliquo infesto. Altero duorum modorum, aut vt domi tota ea die quiescant: quo nomine vespertinas lauationes diximus magis idoneas, vno excepto periculo, vt iam præsumptum in prandio alimentum, à stomacho descenderit, ne per lauachrum aliqua fiat vaporum ad caput attractio. Aut si manere domi minus per negocia concedatur, caput ea die plus solito tegant, tueanturque. Omnia verò id genus discrimina vitari poterunt, si & anni temporum, & particularium aëris constitutionum ratio habeatur. Vt communis consuetudo Italiæ est, hieme & constitutione temporis frigida, vespere & ante cœnam lauari: æstate verò antè prandium. An raró, an crebrò sit lauandum; hoc quoque multum in consuetudine repositum est: quemadmodum laudabilis ea est quarundam Italiæ ciuitatum, vt vniuersa familia singulis sabbathis lauetur, & caput, & pedes, quod facit non ad lautitiam corporis solùm, sed caput quoque exonerat, ac animum reddit ad omnes actiones magis expeditũ, & liberum. Qui verò capite vel naturaliter, vel ex affectu sunt debili; hi quidem iuxtà ritus in Thermis, recuratoria ablutione vti poterunt: sanè vt post lauacrum, vino stiptico, rosis admistis, ac adstringentibus id genus aliis caput relauetur, benè, ac leuibus linteolis, sine forti affrictione tergantur. Temperatum

In sanis.

Mane an vesperũ vtilius lauetur.

Æstate, & Hieme.

Crebrò an rarò sit lauandum caput.

Lauare pedes.

Lixiuij electio.

peratum verò, an minus temperatum, vel acre lixiuium esse debeat: id similiter penes tempora dispensandum, consuetudinem hominis, ac naturam, & penes alias ætatis, sexusq; dispositiones, & maximè capitis.

Saponis vsus.

Sapone communiter vtendum, vbi multa abstersione capitis, ac exiccatione humiditatum opus sit. Vbi minus, leni, & qui hodie Bononiæ comparatur, odorifero. Pueris verò, & qui vlcera sustinent capitis manantia, his pro sapone ex vitellis oui lenis detersio satis sit: quem audio vsum in Gallia esse communem, & laudabilem.

Ex vitellis oui.

Infirmis.

Infirmis autem pro capitis lauacro nunquã lixiuium adhibendum est; sed aqua, aut simplici, aut alterata, pro ratione affectus. Simplici quidem capitis lauacro vsus est Hippocrates in Epidemiis in Metone infirmo, cui capite grauato, cœperat in iudicatione sanguis è naribus fluere, sed cùm minus iusto fluxerit, per lauacrum ita erat excitandus. Alioquî in sanguinis fluxione non conuenire lauacrum, in III. de Rat. Victus docetur. Simile est quod tradidit Paulus, ad grauedines, & destillationes caput copiosiore aqua calida perfundendum, præsertim si à caussa calida orta fuerit affectio. Vitanda autẽ esse sulphurosa, ac naturalia eiusmodi calida, vt pote quæ Galeno authore,

5. sa. tuen.

vsu noxia perhibentur capitibus natura calidis: quo in casu & nos lixiuium abrogamus. Infirmo item capite, hæc quoque ratio præhabenda est: aut affectus in summa erit cuticula, tumque haud alia lauandi, irrigandique ratio esse debebit, quàm quæ in fomentis antea dicta est, adiuncta etiam per oleũ humectatione aliqua. Aut ab alto trahendum à pilorum radicibus: quod

Alopeciæ ex mor. Gallico.

vsu hodie frequenter euenit in pilorum defluuio ex morbo Gallico. Quo in casu lixiuium paramus acre, ac subtilium admodum partium: quale nos do-

De lixiuio. Lib. 6. c. 9.

cuimus, Dioscoride teste, ex sarmentorum cinere parari; necnon ex eo qui ex radicibus harundinum fit, eodem teste lib. 1. & Gal. 7. de simp. med. fa. Vtpote quorum virtute ex alto cutis trahere humorum acritatem, intelligimus, eosq; digerere, cute interim cõfortata.

Lixiuiũ medicatum.

Vnde & alia multa pro hac ratione admiscent lixiuio, lauri folia, chamæmeli, calamenthi, pulegij, abrotani, menthæ, stœchadis, rosarum rubearum. Alij & senam, & agaricũ, quod lixiuium magis detersorium fit. Alternis caput lauant diebus, ac subinde paratis ex ladano ac myrtino, vel lentiscino oleo linimentis inungunt.

De Balneis ex Hydrelæo. *Cap.* XXXI.

HYDRELÆVM verò cum græcis appellamus aquæ, & olei misturam. Quo sanè medicamenti genere in balneis sæpissimè vtimur, & quando maximè diu humorem, vel aquæ qualitatem inhærere corpori volumus. Vt in exiccatis & squalidis vsueuenit: cùm .n. aqua ex sui natura madefaciens, atq; humectans actionem non obtineat diutinam, leniter prodest: cogit verò oleum sui tenacitate plurimum eam inhærere, cui opus est.

Hydrelæi partes.

Partium verò mistionis huius non est certa mensura: cùm & pro affectus qualitate, & prout collibitum fuerit, in capaci aquarum pelui admisto oleo temperari possint. Oportet (inquit Aëtius ex Galeno) quintam olei partem ad ignem calfacere, reliquum verò in Solium mittere.

Vtendi modus.

In quo æger insidat vsque ad vmbilicum, & pro loci affecti affusione. Insessus ex Hydrelæo, conuenit (Galeno teste) diuturnis in frigore febribus, Hemicranicisq;, & lassatis, & dolentibus neruis, qui ossibus incumbunt, & conuelluntur. Ad Cæphalæam, ac hemicranicos dolores, cum febre, & sine febre epithematum more vtebatur Paulus, ac esse mirificum. Radicem autem cucumeris syluestris minutim concisam,

cisam, absynthiumq; cum hydrelæo incoquebat, dum incalesceret, ac eo calente mediocriter partem affectam irrorabat, radicem verò & absynthium in puluerem contrita oblinebat. *Lassitudinib.* Iuuat item lassitudines, apprimeq; sola calida, non quidem quòd suæ vires oleo intendantur, sed quòd quibus opus est, diu tiûs inhæret, vt diximus. Vel, vt inquit Aristoteles v. Problematum Sectione, quoniam aqua calida ex oleo magis penetrat, itaque resiccata membra magis humectet. *Vulneribus.* Præsentissimum verò remedium est ad vulnera, quæ conuulsionem indicant. *Cōuulsionib.* In inflammatione verò, quam conuulsio comminatur emollientium quoddam genus, ac perutile est hydrelæum; præsertim incoctis prius in aqua fœnugræco, lini semine, malua, meliloto, & eius generis mollibus, ac lenientibus. Facit etiam ad conuulsiones inanitione fientes. *Riso sardonio.* Et propterea ad venenum ex Sardonia herba, aut epota, aut comesta, summatim (inquit Paulus) curatio eadem, quæ in conuulsione ministranda est, quātim quidem rictus oris, qui ex huius veneni proprietate fit, conuulsionis quędam species est, vnde in prouerbiis fertur RISVS SARDONIVS, pro acerbo, & tristi risu. *Vesicæ morbis.* Ad omne venenum, tradit Aëtius, Hydrelæum esse conuenientissimum, vbi in vesicam impetum fecerit, lenientibus quibusdam additis, dum calefit, fœnugræco, malua, althæa, & quæ diximus. Similiter si virus ad cutim delabatur. *Colicis dolo.* Benefacit etiam in Colicis cruciatibus, qui si ex frigidis humoribus pendeant, calfactoriis, & discutientibus incoctis hydrelæum ipsum alterandum est, vt sunt pulegium, centaurium, Lauri folia, ac baccæ. Similiter ad Voluulum ex Archigene, althæa, ruta, & coniza admistis. Ministratur etiam vtiliter in vteri abscessibus, & in vrinæ difficultate, quæ ex bilis, vel quapiam humorum acrimonia gignitur. *Arthriti.* Quandoque etiam in podagra adhibetur, immergendo in ipsum pedes. In omni item articulorum morbo, incoctis aut vulpe, aut hiena in ipso oleo. Atque alij quidem ipsas viuas in maximum lebetem iniiciunt, Galeno teste, alij verò mortuas, ac deinde vna cum oleo quandiutissimè coquunt. Solia, ac vrnas oleo calido explent, atque ita arthriticos inscendere, ac diu in eo immorari iubent. Porrò oleum hoc maximè discussorium redditur, atq; adeò vt ad superficiem etiam extrahat ea, quæ in profundo corpore continentur.

De Balneis ex Oleo. Cap. XXXII.

OLEI quoq; simplicis insessus multiplicis vsus est, multum ac diù humectans. *Cōuulsionib.* Eos qui ex inanitione conuelluntur, vel ex vulneribus, inciso, aut puncto neruo aliquo, oleo vel hydrelęi insessu calido fouere expedit. Et si nihil prohibet etiam ad lauacrum deducere, temperatoque solio fouere. *Neruorum puncturæ.* Ex punctura, aut nerui vulnere, membrum patiens est immergendum, vel vesica calida plena oleo alternatim alliganda, roborat enim cutim, lædentemque materiam dissipat. Rosaceum in causa calida valentius putatur. At in conuulsionibus caninis oleo Sycionio calido, aut alio huiusmodi caput perfundendum: & item in his quibus nerui, vel tortura, vel casu, vel percussione fortiter sunt afflicti. *Neruorum contusionibus.* Si verò frigiditas, & tremor afflictionem neruorum consequatur, etiam castoreum cum Sycionio immiscendum est. *Tremorib.* Iuuat quoq; olei fotus ad tremores, qui interdum è febribus diu remanent. Primùm verò corpus totum oleo sabino, aut tenui perfundatur, vbi autem accessiones remittunt, veteri, aut eodem Sycionio. In perfrictionibus autem, ac immodico frigore, quale & in Epialis, & in quotidianis aliquando accidit, largiùs

giùs in oleum, quod incaluerit, nonnulli descendentes, pertinacissimos etiã tremores compescunt, ex Archigene. Et illis in febribus, in quibus iunctu-rarũ laxitati timẽdũ est: facit.n.ad podagricos, aliosq; articulorũ dolores, & ad tophos. Quandoq; in difficulter parientibus vtiliter administratur, vias.n.dila-tat, poros aperit, dolores mitigat. Nonnullis vrinas educit, quinetiam tanquã miraculo quodã calculos aliquando fregisse, extrudisseq; visum est, vsq; à reni bus; & qui secta vesica ob calculũ, vel herniã periclitantur, admodũ fuisse iu-uatos. Ad voluulum, & Colicam cõmodat; nimirùm aut humoribus exinde fri gidis, impactisq; discussis, aut fęcibus duris emollitis, aut flatibus euentatis. Fa cit ad venena omnia, & quæ præsertim ad extrinseca prolicere oportet. Præter oleorum compositorũ vtilitates, quæ in fomentis huiusmodi pro natura ac vir tute rerum commistarum variant temperamentum.

Partui diffi-cili.

Colius.

De Balneis ex lacte. *Cap.* XXXIII.

LACTIS verò balneum ad vsum Emollientium qñq; recipitur. Huma-num pręcellet cæteris Galeno teste, quod calidius, humidiusq; habetur; deinde caprę, aut certè asinæ, in balneis pcipuũ, quia tenuius est atq; hu-mentius. Qualis in Italia erat vsus apud veteres domesticus, haud.n.illis grauia putabantur, quæ essent hac nostra tempestate miracula. Apud gentiles præser-tim mulieres, vt quod in exemplis tradidit Plinius, Poppeã Domitij Neronis coniugem, quingentas asinas fœtas per omnia secum trahere solitam, eoq; la-ctis solio totum corpus macerare; conferre.n.aliquid candori, & molliciei car-nium putabatur, cute etiam extensa, quam taxauit Iuuenalis, illis versibus.

— aut pinguia Poppeana spirat. &
Incipit agnosci, atque illo lacte fouetur.
Propter quod secum comites educit asellas.

Ad vsum verò medicinæ, Princeps Auic. Arabũ in Hecticis nimio calore aresa-ctis, aliisq; consimilibus vitiis, balneum ex lacte consuluit. Hodie verò rarissi-mè fit, quòd, nisi alia de caussa, difficilis tantæ lactis copiæ paratio ad balneũ. Ac quidam propterea hodie παρὰ ἀντιβαλλώμενα curiosi, labrum temperatum sub stituunt, in quo salicis ac harundinum folia incoxerint, hordeum item con-fractum, violam, nenuphar, citrulli, & cucurbitæ semina. Vel, melius opi-nati, totam ipsam tinam ex succo cucurbitæ, & rosacea aqua comparant, aut elixis capis, castratorumque capitibus, & aliis eiusmodi iusculentis in simpli ci aqua; quod balnei genus, quidam hac quoque ætate scriptores in secretis habent, singulis diebus ægrotãti ieiuno stomacho ministrare. Verùm hi haud sciunt naturam balnei, nec sine ægrotantium iactura faciunt, istiusmodi crassis atque emplasticis vtentes. Nam dum intentio est humectare apprimè, & refri-gerare; contrà, incrassata eatenus aqua, eademq; affatim inepta ad penetrãdum reddita, calfaciunt ea superficiaria caliditate inclita, adeoque incendunt, eli-xantq; misellorum corpora, minimè humectant. Vt rectè in posterum, & pro vetusto more balneum ministrent.

v.Methodi.

Decorationi

Saty. VI.

Hecticis feb.

Bal. Brodij Recentiorũ.

De Balneis ex sanguine. *Cap.* XXXIIII.

MVLIEBRE id quidem, ac luxuosum ex lacte parari balneum; impiũ verò atq; inhumanum ex sanguine videri poterit. Nã antiquis illis primis seculis, quãdo vix erat adhuc vlla humanitatis distinctio vsita tũ legitur, & duntaxat Regibus. Plinio teste lib. XXVI. cap. I. Vbi de Elephan-tiasi, quæ & Lepra dicitur, ita scribit. Aegypti peculiare hoc malũ, & qùum in reges

Lepra, et suũ bal.

reges incidiſſet, populis funebre. Quippe in balneis Solia temperabantur humano ſanguine ad medicinam eam. Hanc porrò Medicinam ſequi olim perſuaſum Conſtantinum Magnum in Conciliis legitur Tom. III. Adriano Pontifice teſte ad Irenem. Ille. n. cùm lepra teneretur, ac balneũ idcirco ex Infantium ſanguine paraſſet, adſtitiſſe dormiẽti D. Apoſtolos Petrum, & Pau. qui diſſuaſa Imperatori ipſi ſanguinis infantiũ effuſione, per ſacri baptiſmâtis lauâcrum ſanitatẽ obtulêre; itaq; baptizatus, ac ſanatus eſt. Idem atteſtari Zonarã Græcũ Hiſtoricũ legitur Tom. II. Exinde de Sanguinis balneo, nec vſus (quod ſciã) nec mẽtio vlla extitit.

Conſtantini baptiſma.

De Balneis ex Vino. *Cap.* XXXV.

VINI verò virtutes ſingulares in balneis experimur, extrinſecûs perinde competenter adhibiti, ac ebibiti. Si vinum quidem in calidario ad ignem alteretur, calfacit actu, & potentia, exiccat, attenuat, aperit, diſcutit, membrorum laxitates inſtaurat, iuncturas firmat, bonum odorẽ, gratũq; colorem conciliat. Pro multiplici autem vinorum varietate, ac generoſitate, habendus aliquis eorum delectus eſt. Si nouum enim fuerit, minus validum, ac minus exiccans ob ſeroſæ partis copiam, parùm penetrat, ac minimè abſtergit. Vetus efficaciùs hæc præſtiterit, odorum, ſiccũque, ac eo magis ſi tenuium partium eſſe videbitur. Rubrum difficulter permeat, album verò valentiſſimè, cùm plus illud exiccet, exaſperetque, ac roboret. Coctum, quod defrutũ dixêre, vetus propemodum in lauationibus, ęmulatur, etſi non adeò videtur ſubtilium partium, iã illis inter ebulliendum difflatis, ac incraſſata ſubſtantia, veluti mel. Dulce, pręſertim recẽs, minus eligibile eſt, idq; inodorum ex indigeſtione. Quod verò in acorem tranſit, quùm valenti penetratione opus eſt, haud inutile; quemadmodum in tophis iuncturarum diſcutiendis, ſæpè ex acido vino, ac ex ipſo interdum aceto fomenta parantur. Quale portentoſum remedium putatur Plinio, M. Agrippam graui pedum dolore tentatum, demerſis in acetum calidum cruribus, euaſiſſe. Proinde, vinum, quantum quidem incompetenter ebibitum, cerebro nocet, neruis, ac iuncturis, tantùm vel amplius extrinſecus adhibitum, earum partium vitiis medetur. Dolores leuando, tumefactiones inhibendo, laxitates confirmando, ac maximè ſi additis quibuſdã medicatis rebus, vini qualitates augeantur. Quo modo podagricos ſæpè lauamus vino, cui incoctum ſit Marrubium, vel eius generis aliquod. Eodemq; modo pro quacunq; alia affectione alteratum, ac adhibitum. Simplici vino lauamus vtiliter quandoq; vlcera, ac vulnera, vt commonuit & Hippocrates, & Galenus. Vetuſta. n. ac dulcia vina (inquit Dioſcorides) renibus, veſicæq; accõmodant, vulneribus, ac inflãmationibus ſuccidæ lanæ eo imbutæ vtiliter imponuntur. Fouentur his etiam aſperiora, & phagedenica, & quæ ex deſtillationibus fluunt vlcera, qualia ſæpenumero in cruribus inueterantur. Multiplici experimento conſtat, eos admodum ex inſeſſu noui vini, vuarum ſcapis adhuc in torculari bullientibus iuuari, qui ex longo quopiam morbo, vel largo ventris fluore prægreſſo eneruati, debiles, ac laxis membris, iuncturiſque, vix reſtaurari poſſe videntur. Articularios ad hoc exemplum, alios, nõ mediocre auxilium hoc remedio accepiſſe videmus. Inſignis porrò vini præſtantia eſt inter cęteros liquores, ac multiplex eius in medendo ſalubritas, quas ſeorſum explanari dignius eſt.

Vinum nouum.

Bal. ex aceto.

FINIS.

Venetiis, Ex Officina Valgriſiana. M D LXXI.